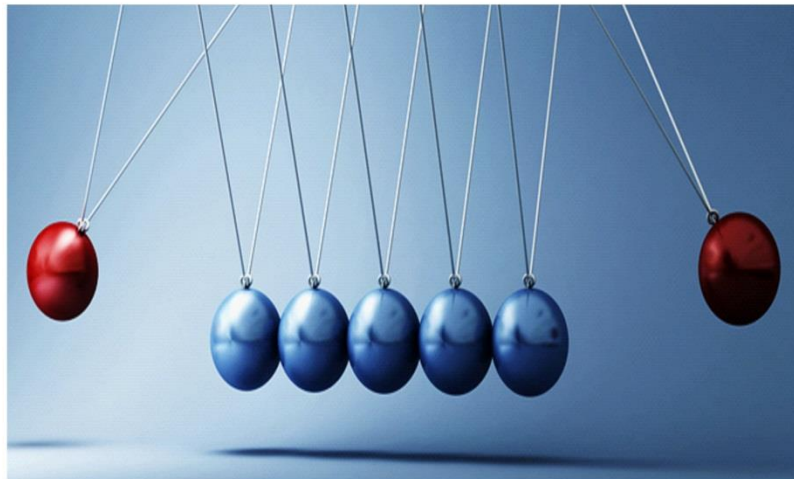

TAVASZI SZÉL 2017 / SPRING WIND 2017

Tanulmánykötet

Doktoranduszok Országos Szövetsége
Association of Hungarian PhD and DLA Students

I.

TAVASZI SZÉL

SPRING WIND

Szerkesztette:
Dr. Keresztes Gábor

Doktoranduszok Országos Szövetsége
Budapest
2017

Tavaszi Szél – Spring Wind 2017

I. kötet

Lektorálták:

Dr. Bartha Ildikó	Dr. Lévy Miklós
Dr. Bércesi Zoltán	Dr. Majoros Gábor
Dr. Berki Márton	Dr. Mátyás Imre
Dr. Boromisza Zsombor	Dr. Nádas György
Dr. Budaházi Árpád	Dr. Pákozdi István
Dr. Cziglányi Zsolt	Dr. Pirger Tamás
Dr. Csipkés Margit	Dr. Póla Péter
Dr. Deák Tamás	Dr. Rakonczás Nándor
Dr. Dobos Endre	Dr. Rozsnyai Krisztina
Dr. Domokos - Szabolcsy Éva	Dr. Siska Katalin
Dr. Elek Balázs	Dr. Soltész Angéla
Dr. Fabula Szabolcs	Dr. Szabó Csaba
Dr. Gábor Kajtár	Dr. Szeglet Péter
Dr. Ganczer Mónika	Dr. Szoboszlai-Kiss Katalin
Dr. habil. Izsák Éva	Dr. Tasi Julianna
Dr. habil. Szabó Géza	Dr. Újházi Lóránd
Dr. habil. Béli Gábor	Dr. Vincze Krisztián
Dr. habil. Cservák Csaba	Dr. Zákányi Balázs
Dr. habil. Gerger Csabáné	Dr. Zeke Ildikó Csilla
Dr. habil. Kaiser Bernhard	Ft. Dr. Fodor György
Dr. habil. Kovács Gábor	Prof. Dr. Blaskó Lajos
Dr. Horesnyi Julianna	Prof. Dr. Csécsy György
Dr. Horváth Attila	Prof. Dr. Fleck Zoltán
Dr. Jakab Nóra	Prof. Dr. Kovács András
Dr. Kecskés Gábor	Prof. Dr. Molnár János
Dr. Kertész Dr. Váradi Szilvia	Prof. Dr. Paulovics Anita
Dr. Kovács Balázs	Prof. Dr. Prugberger Tamás
Dr. Ladányi Richárd	Prof. Dr. Szabó Miklós
Dr. Lénárt László	

ISBN: 978-615-5586-18-7

DOI: 10.23715/TSZ.2017.1

Felelős kiadó: Doktoranduszok Országos Szövetsége

Megjelent: 2017-ben

Minden jog fenntartva.

TAVASZI SZÉL SPRING WIND

I. KÖTET

Agrártudomány

Állam-és jogtudomány

Biológiatudomány

Föld- és fizikatudomány

Had-és rendészettudomány

Hittudomány

TARTALOMJEGYZÉK

AGRÁRTUDOMÁNYI SZEKCIÓ.....15

MEZŐGAZDASÁGI NÖVÉNYEK CSAPADÉKIGÉNYEINEK ÉS TERMESÁTLAGAINAK VIZSGÁLATA.....	16
--	----

Gál- Szabó Lajos

KÜLÖNBÖZŐ SZEMCSEFRAKCIÓJÚ ELŐKEZELT BAROMFITRÁGYA MINTÁK ELEM-TARTALMÁNAK VIZSGÁLATA	30
--	----

Gorliczay Edit, Juhász Evelin, Mézes Lili, Tamás János

MEGKÖZELÍTÉSEK, MÓDSZEREK A KÖRNYEZETI NEVELÉS TÁJÉPÍTÉSZETI SZEMPONTÚ KUTATÁSÁBAN.....	44
--	----

Jákli Eszter

MIKRO-VITAL KEZELÉS HATÁSA EGYNYÁRI DÍSZNÖVÉNYEK VEGETATÍV ÉS GENERATÍV PARAMÉTEREINEK ALAKULÁSÁRA	50
---	----

Kaprinyák Tünde, Láposi Réka, Zöllei Tamás, Tóth Szilárd Zsolt

A TERMÉSBIZTONSÁG NÖVELÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI A KUKORICATERMESZTÉSBEN	57
--	----

Kovács Péter

EGYETEMI HALLGATÓK MOTIVÁCIÓS ÉS SZEMÉLYES KOMPETENCIÁINAK STATISZTIKAI VIZSGÁLATA NEMPARAMETRIKUS MÓDSZEREKKEL	63
--	----

Nagy Richárd, Dr. Balogh Péter

KERESKEDELEMBEN KAPHATÓ VADVIRÁGOS ÉS GYÓGYNÖVÉNYES- VADVIRÁGOS MAGKEVERÉKEK VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI	72
--	----

Páble Diána

AGE-RELATED EXPRESSION OF GENES INVOLVED IN CHICKEN FEED INTAKE REGULATION AND CORRELATION ANALYSIS WITH BROILER ABDOMINAL FAT PAD	88
--	----

*Ádám Simon, Eszter Papp, Zsuzsa Zakarné Asztalos, János Oláh,
András Jávör, Levente Czeglédi*

AVARLEBONTÁS VIZSGÁLATOK A BALATON VÍZGYŰJTŐJÉN.....	95
--	----

Simon Brigitta, Kucserka Tamás, Anda Angéla

ZÁRT TÉRBEN, TALAJNÉLKÜLI TECHNOLÓGIÁVAL, ILLETVE SZABADFÖLDÖN NEVELT SZŐLŐOLTIVÁNYOK KLOROFILL-TARTALMÁNAK ÖSSZE-HASONLÍTÓ ELEMZÉSE	103
--	-----

Szabó Péter, Hegedűsné Baranyai Nóra, Kocsis László

LÉGI TÁVÉRZÉKE-LÉS ALKALMAZÁSA SZŐLŐ MŰVELÉSMÓDOK ÖSSZE-HASONLÍTÁSÁRA	113
--	-----

*Szobonya Nikoletta, Bálo Borbála, Ladányi Márta, Jung András,
Vanek Bálint, Koch Csaba*

HOGYAN LESZ A NARANCS-LÉ 10 HÉTIG FRISSEN PRÉSELT? A NAGY HIDROSZTATIKUS NYOMÁSÚ TECHNOLÓ-GIA BEMUTATÁSA	123
---	-----

Tóth Adrienn, Németh Csaba, Herczeg Csilla, Pintér Richárd, Friedrich László

BAROMFI-KOKCIDIÓZIS, MEGJELENÉSÉTŐL NAPJAINKIG.....	131
<i>Zimborán Ágnes, Weber Mária, Erdélyi Márta</i>	
ÁLLAM-ÉS JOGTUDOMÁNYI SZEKCIÓ.....	142
THE COLLECTIVE BARGAINING CAPACITY IN HUNGARY FROM A CRITICAL PERSPECTIVE.....	143
<i>Aron Peter Balogh</i>	
A KÖZÖSSÉGI RENDŐRSÉG FOGALMÁNAK MEGJELENÉSE; A FOGALOM TARTALOMVÁLTOZÁSAI. A KÖZÖSSÉGI RENDŐRSÉG GYAKORLATÁNAK EGYES VÁLTOZATAI	149
<i>Dr. Berei Róbert</i>	
A NEMZETI KIRÁLYVÁLASZTÓI JOG ÉS A SZENT KORONA-TAN ALAKULÁSA 1301 ÉS 1526 KÖZÖTT	162
<i>Biró Zsófia</i>	
EGY TRAGÉDIA MAGÁNJOGI VONATKOZÁSAI	173
<i>Dr. Čertický Mário</i>	
AZ IGAZSÁGÜGYI KÉZÍRÁSVIZSGÁLAT SZEREPE A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN	183
<i>Dr. Dobi Anita</i>	
EGY ELFELEDETT POLITIKAI BŰNCSELEKMÉNY: A RÁKOSI-VÁGI PER.....	192
<i>Dr. Drócsa Izabella</i>	
AZ OKTATÁSHOZ VALÓ JOG MEGJELENÉSE A GENERÁLIS NEMZETKÖZI SZERZŐDÉSEKBEN	202
<i>Dr. Dudás Kinga</i>	
THE EVOLUTIVE INTERPRETATION IN THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	213
<i>Zsófia Eszter Kémeri</i>	
WITHDRAWAL FROM THE EU AND THE CONSTITUTIONAL LAW ISSUES IN THE UNITED KINGDOM	220
<i>Dr. Lilla Nóra Kiss</i>	
AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG FŐBB EURÓPAI INTEGRÁCIÓS DÖNTÉSEI.....	227
<i>Dr. Klemm Dávid</i>	
A NŐI VÁLASZTÓJOG KEZDETEI MAGYARORSZÁGON	234
<i>Kovács Sándor</i>	
NÉVVISELÉSI JOG A SZELLEMI TULAJDONJOGBAN	241
<i>Krausz Bernadett</i>	
ENERGIA, MINT KÖZSZOLGÁLTATÁS KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VILLAMOSENERGIÁRA	248
<i>Dr. Lovas Dóra</i>	
JOGÉRÉNYESÍTÉS A POLGÁRI (PERES) ELJÁRÁSBAN –BÍRÓSÁGI ASPEKTUSBÓL	253
<i>Lugosi József</i>	
AZ ÚJRAGONDOLT ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS MAGYARORSZÁGON.....	263
<i>Dr. Lukácsi Dániel Csaba</i>	

KÖZTULAJDONBAN ÁLLÓ GAZDASÁGI TÁRSASÁGOK ÜGYVEZETÉSÉNEK EGYES KÉRDÉSEI	270
<i>Majoros Tünde</i>	
TÁJÉKOZTATÁSSAL A MUNKANÉLKÜLISÉG ELLEN.....	278
<i>Marsovszki Ádám</i>	
VIZSGÁZOTT A NÉPSZAVAZÁSRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY – A 2016-OS REFERENDUM TANULSÁGAI	293
<i>Melles Marcell</i>	
A KÖZOKTATÁS KORSZERŰSÍTÉSÉNEK GYAKORLATI MEGVALÓSÍTÁSA A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN BARANYÁBAN	304
<i>Niklai Patrícia Dominika</i>	
A BIZTOSÍTÉKI SZERZŐDÉSEK ÉS A HITELSZERZŐDÉSEK ÖSSZEFÜGGÉSEI.....	314
<i>Dr. Pálvölgyi Enikő</i>	
A VÉDELEM KÉRDÉSEI A MAGÁNJOGI KÖTELEMBEN GONDOLATOK A POLGÁRI JOGI VÉDELEM ÉS A GAZDASÁGILAG FÜGGŐ MUNKAVÉGZŐK KAPCSOLATÁRÓL	323
<i>Dr. Szekeres Bernadett</i>	
BEFOGADÁS ÉS SOKFÉLESÉG AZ ERASMUS+ PROGRAMBAN.....	329
<i>Szilágyi Dániel</i>	
AZ ORVOSTUDOMÁNYI KUTATÁS MAGYAR SZABÁLYOZÁSI HÁTTERE.....	336
<i>Dr. Szombati Ivett</i>	
AZ ISZLÁM VALLÁST ÉS A VALLÁSSZABADSÁGOT ÉRŐ DISZKRIMINÁCIÓ	345
<i>Dr. Tímár Noémi</i>	
A JOG KÉTARCÚSÁGA – AVAGY METODIKAI TŰNŐDÉSEK A JOGFEJLŐDÉS JOGTUDOMÁNYI INTERPRETÁCIÓJÁRÓL	361
<i>Váradi-Tornyos Bálint</i>	
A RENDŐRSÉG IRÁNYÍTÁSI FORMÁI A HATÉKONYSÁG FÓKUSZÁBAN	369
<i>Dr. Vári Vince PhD</i>	
APPLICATION OF THE RIGHT TO DIGNITY DURING THE CONDUCT OF HOSTILITIES IN LIGHT OF THE RECENT ROBOTIC WEAPON DEVELOPMENTS	380
<i>Dr. Viola Vincze</i>	

BIOLÓGIATUDOMÁNYI SZEKCIÓ.....392

HIPOFÍZIS-ADENOMÁRA JELLEMZŐ GÉNEK FELTÉRKÉPEZÉSE ÉS EXPRESSZIÓS VIZSGÁLATA ZEBRADÁNIÓBAN (<i>Danio rerio</i>)	393
<i>Balogh Réka Enikő, Reining Márta, Patócs Attila</i>	

FÖLD- ÉS FIZIKATUDOMÁNYI SZEKCIÓ400

AZ ÚTFÜGGŐSÉG VIZSGÁLATA BUDAPEST ÉLETMINŐSÉGÉBEN	401
<i>Csébi Márk</i>	

BUDAPEST, BÉCS, PRÁGA ÉS VARSÓ VÁROSI KORMÁNYZÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE A VÁROSOK JOGI-POLITIKAI ÉS KÖLTSÉGVETÉSI HELYZETÉNEK TÜKRÉBEN	414
<i>Hilbert Bálint</i>	

SPEKTRÁLIS ELEMZÉSEN ALAPULÓ ELŐREJELZÉS DEBRECEN TÉRSÉGÉRE	427
<i>Ilyés Csaba, Turai Endre, Szűcs Péter</i>	

SZIMULÁLT IPARI BALESET OKOZTA LÉGSZENNYEZÉS TERJEDÉSÉNEK MODELLEZÉSE SAJÓBÁBONY PÉLDÁJÁN	436
<i>Kiss Levente</i>	

USE OF WATER CHEMISTRY DATA IN INVESTIGATION OF KARST SYSTEMS	449
<i>Rita Miklós</i>	

A NŐI VÁSÁRLÓK JELLEMZŐI A BALATONI PIACOKON	458
<i>Nezdei Csilla</i>	

VÁROSI TÉRHASZNÁLAT VIZSGÁLATA, TÉRPÁLYÁK MODELLEZÉSE KIVÁLASZTOTT SZEGEDI MINTATERÜLETEN	470
<i>Szalai Ádám</i>	

A SZEKSZÁRDI SZÜRETI NAPOK HELYE HAZÁNK BORGASZTRONÓMIAI KÍNÁLATÁBAN.....	482
<i>Závodi Bence</i>	

HAD-ÉS RENDÉSZETTUDOMÁNYI SZEKCIÓ.....490

TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK STATISZTIKAI ADATELEMZÉSE ÚJ ASPEKTUSOK ALAPJÁN	491
<i>Galambosi Barbara Gabriella</i>	

BRIT KATONAI MŰVELETEK DÉLKELET-ÁZSIÁBAN 1945 – 1946 FOLYAMÁN.....	507
<i>Mózes Ambrus</i>	

A RENDVÉDELMI SZERVEKNÉL MŰKÖDŐ SZAKSZERVEZETEK KIHÍVÁSAI 2010. UTÁN	518
<i>Nagy Gábor</i>	

HITTUDOMÁNYI SZEKCIÓ526

A PRÓFÉTA TUDAT ÉS ANNAK MEGJELENÉSE A HOLOKAUSZT
IRODALMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ MŰVEKBEN 527

Andrics Máté

„ÉN, TOBIT, EGÉSZ ÉLETEMBEN IGAZ ÚTON JÁRTAM, S A JÓT TETTEM.
BŐVEN OSZTOTTAM ALAMIZSNÁT...” (TÓB 1,3)..... 534

Juhász Pál Balázs

MEGÚJULÁS HATÁRÁN – GONDOLATOK A 20. SZÁZADI MAGYAR
LITURGIKUS MOZGALOMRÓL..... 541

Kiss Gábor

A NORMATÍV ÉS RELACIONÁLIS ETIKAI SZEMLÉLETEKRŐL 548

Sándor Szilárd

A KULTÚRPESSZIMIZMUS ÉS A HITGYAKORLAT PROBLEMATIKÁJA
HERBERT MARCUSE ÉS JOHANN BAPTIST METZ MUNKÁSSÁGÁNAK
NÉHÁNY FŐBB MOTÍVUMA TÜKRÉBEN 570

Serbán Andrea

MAI EMBER-KÉP? 576

Takács Klaudia

Lectori salutem!

Sok szeretettel köszöntöm a kedves Olvasót a Doktoranduszok Országos Szövetsége nevében! Ön a pontosan két évtizedes múltra visszatekintő Tavaszi Szél Konferencia-sorozat legújabb tanulmánykötetét tartja kezében, mely a 2017. évi rendezvényen bemutatkozott előadók által publikált legújabb tudományos eredményeket mutatja be.

A Tavaszi Szél Konferencia az utóbbi években a magyar tudományos élet nagy tradíciókkal bíró eseményévé, a fiatal kutatók számára a legjelentősebb tudományos találkozóvá vált. A konferencia sajátossága, hogy multidiszciplináris, így valamennyi tudományterület számára lehetőséget biztosít a megjelenésre, ezáltal minden évben széles tájékozottságot szerezhetnek a kedves résztvevők a különböző tudományágak új és újszerű eredményeiről.

Az idei évben a Tavaszi Szél Konferenciát a Miskolci Egyetemen rendeztük meg nagy sikerrel, 2017. március 31. - április 2. között. A konferenciára évről - évre az előzetesen szakmailag alaposan elbírált, legjobbnak minősülő kutatási témák kerülhetnek be a hazai és határon túli intézményekből. Ennek tudatában országosan is kiemelkedőnek számít, hogy az idei Tavaszi Szélen közel 500 előadót hallgathattunk meg a 20 szekcióban. Az elismert szakemberek által lektorált tanulmánykötetben végül közel 160 tudományos publikáció jelenhet meg.

Úgy véljük, hogy a Doktoranduszok Országos Szövetsége ezzel a rendezvénnyel is öregbítette hírnevét és erősítette küldetését, melynek lényege, hogy társadalmilag beágyazott szervezetként a doktori képzésben résztvevők számára kitárja a lehetőségeket, támogassa munkájukat és magát tudatosan alakító közösséget formáljon. Ennek érdekében hívunk és várunk továbbra is minden doktoranduszt, doktorjelöltet a szervezet kötelékébe, hogy együtt építhessük tovább a szervezet jövőjét, melynek jelmondata kifejezi lényegét:

„Közösség a tudományért.”

A konferencia nem jöhetett volna létre a szervezők és támogatók aktív közreműködése nélkül. Ezúton is köszönetünket fejezzük ki házigazdáinknak, az Miskolci Egyetem munkatársainak, az egyetem doktorandusz önkormányzatának, a DOSz tudományos osztályainak, munkatársainak és titkárságának a hatékony együttműködésért, mely nélkül nem sikerülhetett volna ilyen magas színvonalon megrendezni az idei tudományos összefüggést. Köszönettel tartozunk továbbá támogatóinknak is: az Emberi Erőforrások Minisztériumának, a Nemzeti Tehetség Programnak, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának, a Miskolci Egyetemnek, továbbá a Magyar Mérnöki Kamarának, a Magyar Ügyvédi Kamarának, az AGRIA Telecom Kft.-nek, Aluinvent Zrt.-nek, EGIS Zrt.-nek, a Michelin Hungária Aroncsgyártó Kft.-nek és további támogatóinknak.

Reméljük, hogy a XX. Tavaszi Szél Konferencia idén is maradandó, pozitív emlékeket hagyott mindenkiben, az ott szerzett tapasztalatok és új tudományos információk hasznául szolgálnak majd a résztvevők és ezáltal a magyar tudomány és a felsőoktatás számára.

További szakmai sikereket és kellemes olvasást kívánunk minden kedves Olvasó számára!

Sopron, 2017.10.25.

Üdvözlettel:

Dr. Keresztes Gábor
szerkesztő

Agrártudományi szekció

MEZŐGAZDASÁGI NÖVÉNYEK CSAPADÉKIGÉNYEINEK ÉS TERMÉSÁTLAGAINAK VIZSGÁLATA

Gál- Szabó Lajos

Miskolci Egyetem, Mikovinyi Sámuel Földtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
ecogszl@uni-miskolc.hu

Absztrakt

Kutatásomban a Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet Tard és környéki mezőgazdasági területeinek terméshozamaival foglalkozom. A vizsgált terület mintegy 1600 hektár hegyláb felszíni mezőgazdasági parcella. A vizsgálat során 7 mezőgazdasági növény (őszi búza, tavaszi árpa, őszi árpa, takarmányborsó, káposztarepce, napraforgó és kukorica) termésátlagait vizsgálom 1997 és 2016 közötti intervallumban. Felhasználásra kerülnek a mezőgazdasági szövetkezet archívumából ezen hét növény terméshozamai (akár parcella szintű lebontásban) az elmúlt 20 évre visszamenőleg, valamint csapadéknapló adatok 1996 és 2016 között (éves valamint havi lebontásban). A kutatás során összehasonlítom az elmúlt 20 év adatait, valamint a szakirodalmak által meghatározott értékeket, és vizsgálom, hogy az intervallumban produkált gyakorlati értékek ÁllamÁllammennyire fedik le a szakirodalmi elméleti értékeket. Vizsgálom továbbá egyes növények vegetációs időszakát, s ezen időszakokban mért csapadékhozamot valamint eloszlást és az ezekben az időszakokban esetleges szélsőséges időjárási eseményeket, amelyek befolyással vannak a mezőgazdasági növények terméshozamaira. A kutatás célja, hogy átfogóbb képet kapjunk az egyes mezőgazdasági növények szélsőség tűrő képességéről, valamint alkalmazkodóképességéről az egyre gyakrabban megjelenő szélsőséges időjárási események tükrében.

Kulcsszavak: Csapadékhozam, Terméshozam, Mezőgazdaság, Csapadékeloszlás, Szélsőség

1. Bevezetés

A jelenkori mezőgazdaság legnagyobb problémája a szélsőséges időjárási események egyre gyakoribb megjelenése. Egymást követik aszályos évek, csapadékreordok, de akár egy évben is előfordulhatnak komolyabb szélsőségek, mint két-három hónap szinte csapadékhozam nélkül, majd villámárvizek, felhőszakadások szintén abban az évben, s ezek a jelenségek egyes növények terméshozamaiban is markánsan megjelennek. A mezőgazdasággal foglalkozó szakemberek egyik legnagyobb kihívása az, hogy hogyan reagáljanak ezekre a szélsőséges időjárási eseményekre, akár a vetésszerkezet megváltoztatásával, akár a szélsőséges viszonyokhoz jobban alkalmazkodó növények alkalmazásával.

A kutatásom célja az, hogy bemutassam a Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet tardi alegységében termesztett mezőgazdasági növényeket, ezeknek a növényeknek a szakirodalom által jegyzett csapadékigényét, valamint azt, hogy a gyakorlatban az elmúlt 20 évben mennyi is volt ezeknek a növényeknek a csapadékigénye és mennyi csapadékot kaptak ehhez képest a gyakorlatban. A szövetkezettől begyűjtött adatok alapján lehetőségem volt arra, hogy elemezzem termésátlagok és a csapadékösszegek összefüggéseit egyes természeti adottságok függvényében.

2. Módszerek

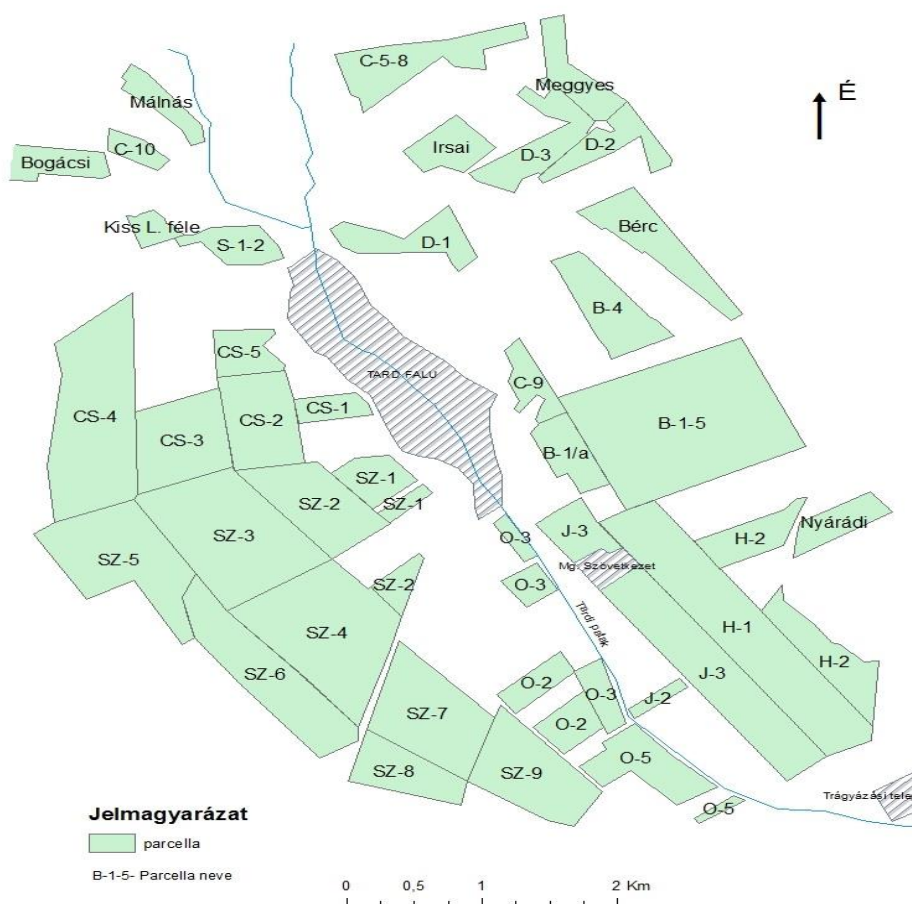
2. 1. A vizsgált terület lehatárolása

A kutatás során Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet tardi alegysége által művel mintegy 1700 hektár területű mezőgazdasági parcelláit vizsgáltam. A vizsgált terület az Egri-Bükkalján helyezkedik el, hegyláb felszíni területen. A terület alapvetően ÉNY-DK irányba lejt, melyet

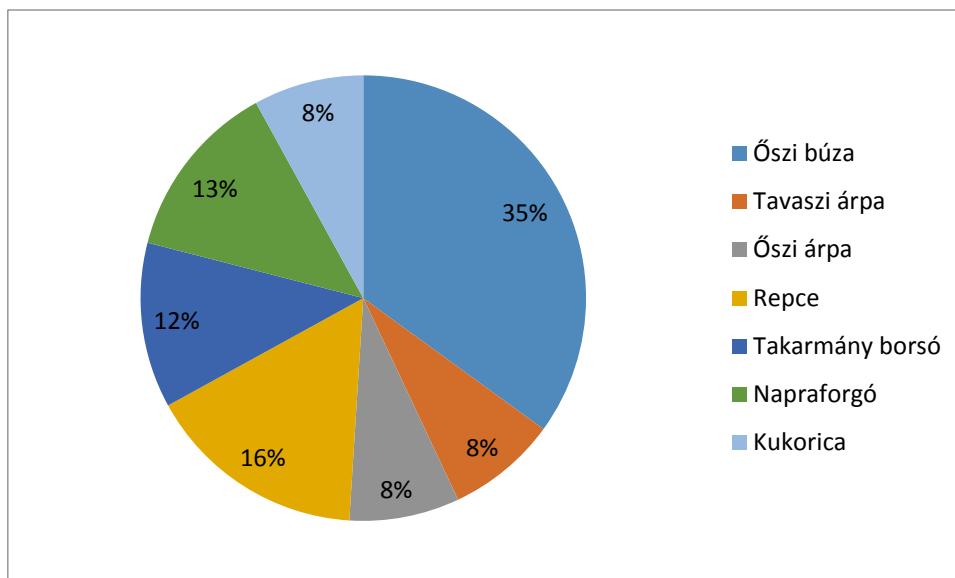
kettészél a Tardi patak (1. ábra). A parcellákra jellemző talajtípus itt az agyagbemosódásos barna erdőtalaj, csernozjom barna erdőtalaj, valamint lejtőhordalék talajok és erodált barna erdőtalajok, de kis mennyiségben előfordul a réti talaj is a völgytalpon. A vizsgálat folyamán nem vettem figyelembe, hogy melyik terület milyen típusú talajon helyezkedik el, hanem az egy évben egy fajta növény összesített átlagait vettem figyelembe.

2.2. Alkalmazott módszerek

A kutatás során hét növény termésátlagait vizsgáltam, 20 évre visszamenőleg, valamint az egyes növények vegetációs időszakában hullott csapadékmennyiségeket. A vizsgált növények a következők: Őszi búza, őszi árpa, tavaszi árpa, takarmányborsó, őszi káposztarepce, napraforgó és kukorica. Az összes adat, amely a cikkben feldolgozásra kerül, a Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet archívumából került hozzám. A hegyláb felszíni vetésforgók nagyban eltérnek az alföldi vetésforgóktól. Az alföldi területeken a kukorica fedi le a vetési területek több mint felét, hegyláb felszínre áttérve viszont a kalászos növények veszik át a kukorica helyét, 50% vagy még magasabb részesedést lefedve a vetésforgóban (2. ábra).

1. ábra: Tard községet körülölelő mezőgazdasági parcellák elhelyezkedése
Készítette: Gál-Szabó Lajos

2. ábra: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet tardi alegységének vetésszerkezete 2010-ben

Készítette: Gál-Szabó Lajos

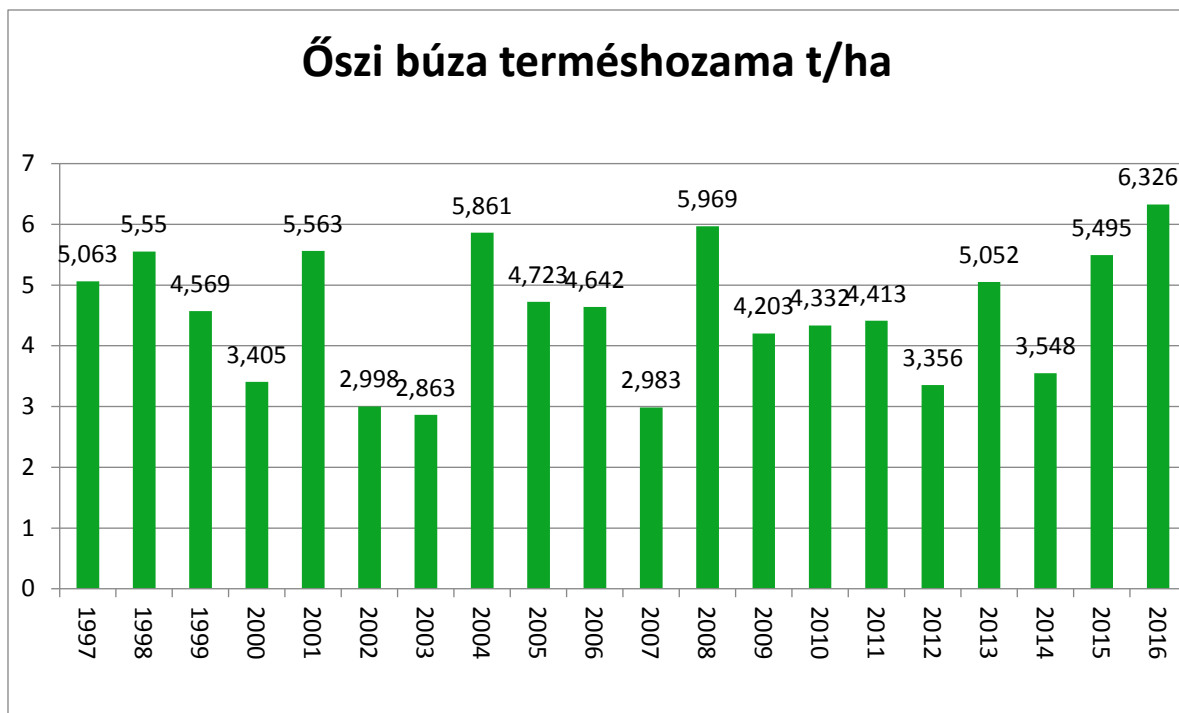
Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

3. Eredmények, egyes növényfajok jellemzői, következtetések

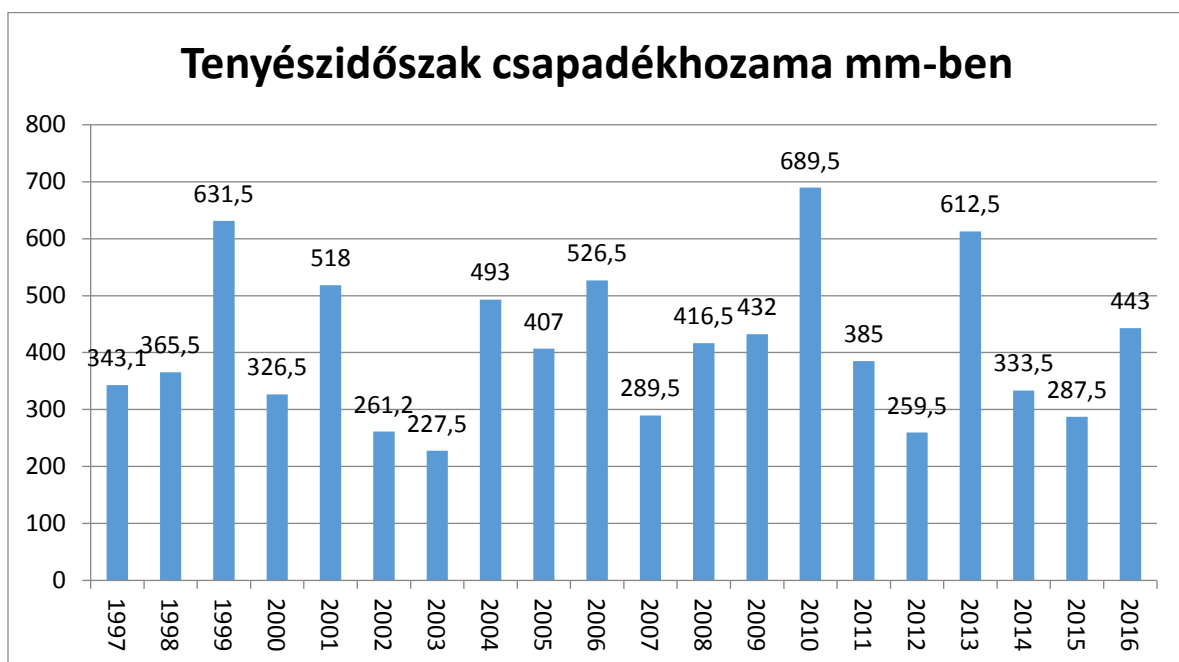
3.1. Őszi búza

Az őszi búza azon mezőgazdasági növény, amelynek szinte az egész ország területe megfelel a termesztéshez. Vetési időszaka október 1. és 25. között ideális. A legoptimálisabb aratási időszak a július eleje a növény számára. A tenészszeje 270-300 nap közé tehető. Alapvetően közepes vízigényű növénynek nevezhető, legmagasabb vízigénye kalászhányáskor, virágzáskor, megtermékenyüléskor illetve magfejlődéskor van. A tenészszeje vízigénye kb. 420-460 mm. A termés minőségét és mennyiségét is többféle tényező befolyásolhatja. Termés visszaesést okozhat, ha ősszel a vetés után nincs elég csapadék, ekkor hiányosan kelhet ki a vetés, télen, ha nincs megfelelő hó réteg, ekkor fenn áll a kifagyás/részleges kifagyás veszélye, tavasszal, ha termőréteg nedves és fel van fagyva. Ezen felül még termés visszaesést okozhat, ha a tavasz száraz, május csapadékszegény, május végén, június elején kialakuló erős viharok, amelyek megdőlést eredményeznek. Végül még egy tényező, amely befolyásolja a termést, ha az aratás elkezdésének időszaka csapadékos időjárás miatt elhúzódik, kitolódik, ez további termés kiesést okozhat. Összességében mégis szélsőségekhez legjobban alkalmazkodó növény az őszi búza. Az alábbiakban (3. és 4. ábra) az őszi búza termésátlagai láthatóak 1997 és 2016 között, valamint ugyanebben az időszakban a tenészszejei csapadékmennyiségek illetve csapadékeloszlások [1] [2].

Az őszi búza termésátlagának sokéves átlaga az elmúlt húsz évre 4,546 t/ha. A tenészszejei csapadéka 412 mm. A szakirodalmi csapadékgénye kb 420-460 mm. A búza a szélsőséges időjáráshoz alkalmazkodó növényként ismert, a mezőgazdasági szövetkezet tardi alegységének vetésszerkezetében évente kb 30-40% területet fed le (500-700 hektár). Az elmúlt 20 év termésátlagait és csapadéknapló adatait vizsgálva szembevető, hogy a búza átlagos csapadékmennyiség mellett konstans tudja produkálni a kb 4,5 tonna hektáronkénti sokéves termésátlagokat, valamint ha a csapadékmennyisége bőven meghaladja a sokéves átlagot (500-600 mm), akkor is képes jó termésátlagokat produkálni. Abban az esetben viszont, ha a csapadékhozam sokkal alacsonyabb az átlagosnál (250-300 mm), az őszi búza is negatívan reagál, olykor 2,8-3,5 tonna/hektár termésátlagokkal.

3. ábra: Az őszi búza terméshezamai 1997-2016 között
 Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

4. ábra: Az őszi búza tenyészeitőszakának csapadékhozamai 1997 és 2016 között
 Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

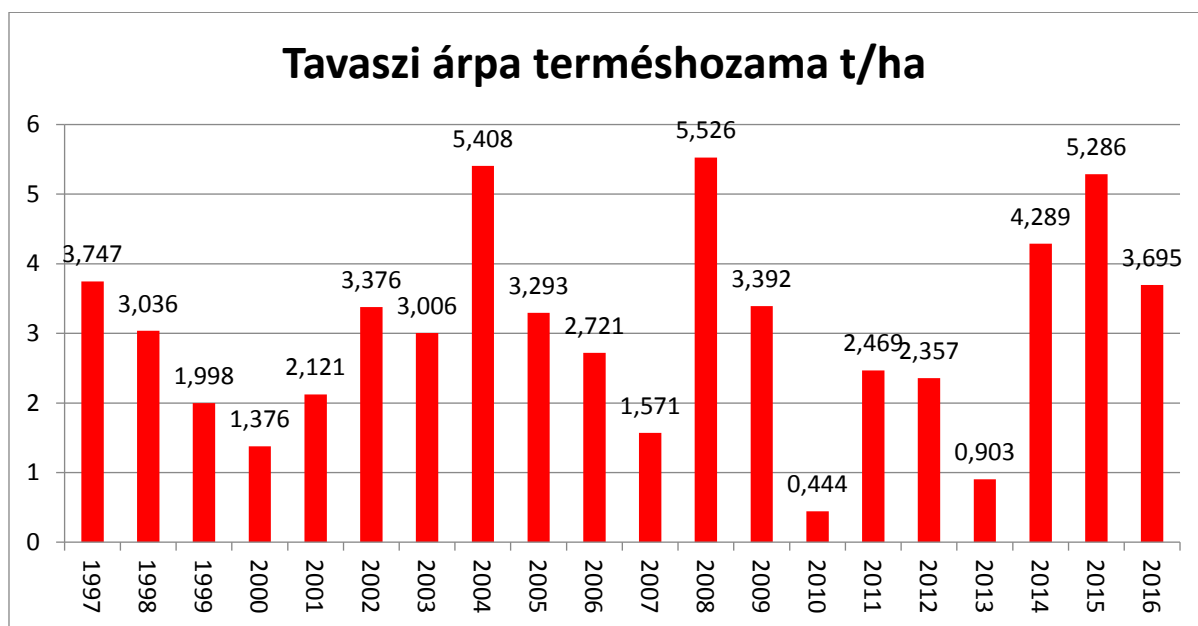
5.

3.2. Tavaszi árpa

A tavaszi árpa a csapadékosabb, páradús és mérsékelt meleg időjárási tényezőket kedveli. Magyarországon ennek a növénynek a legmegfelelőbb területek a Dunántúl és Észak-Magyarország. Malátakészítéshez felhasználható növény, valamint abraktakarmánként és takarmány szalmaként is felhasználható. Az időjárással szembeni követelmény, hogy a

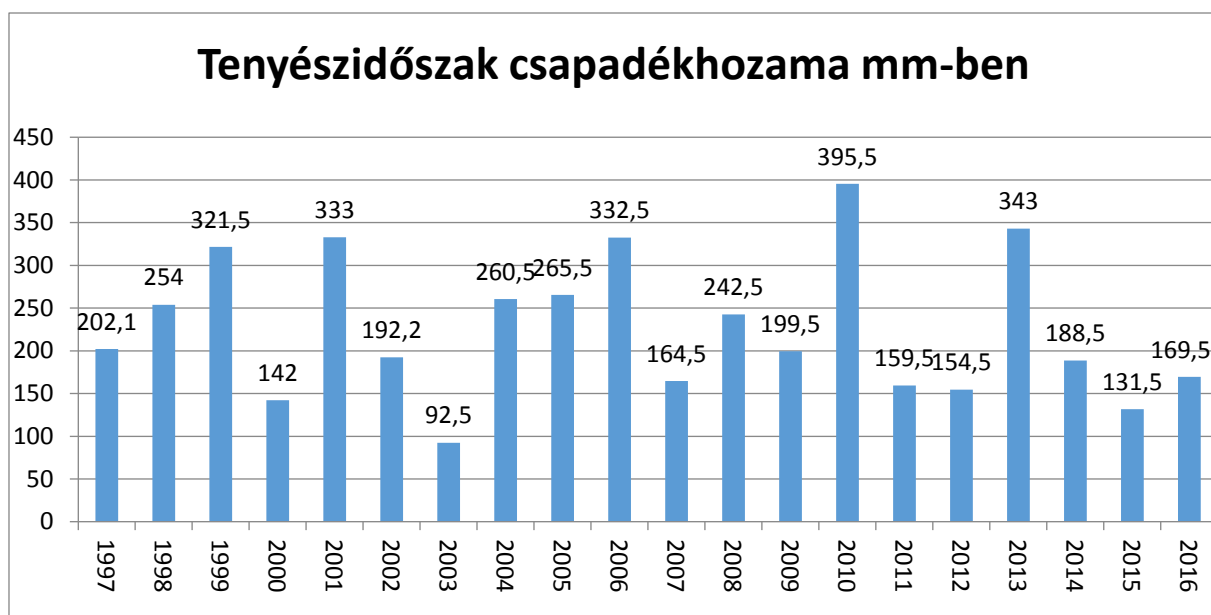
csapadék mennyisége és eloszlása kiegyensúlyozott legyen. Rövid tenyészidejének köszönhetően a csapadékgénye viszonylag alacsony, kb 200-240 mm. Legoptimálisabb vetési ideje március 12. és 25. közé tehető, betakarítási ideje július közepe. A talajjal szembeni további igényei: a talaj nitrogén tartalmának növekedésével nő a növény fehérje szintje is, magas fehérje szintű tavaszi árpa maláta készítésére nem alkalmas, ellenben abrakakarmánynak tökéletesen megfelelő. Optimális az a talaj, ahol jó a kapilláris vízemelő képesség és kb. 7 a pH érték, vagy enyhén savanyú a talaj. Az alábbiakban (5. és 6. ábra) a tavaszi árpa termésátlagai láthatók 1997 és 2016 között, valamint ugyanebben az időszakban a tenyészidőszaki csapadékmennyiségek illetve csapadékeloszlások [1] [2].

A tavaszi árpa terméshozamának átlaga az elmúlt 20 évben 3,001 t/ha. A tenyészidőszak csapadékátlag 227 mm, míg a szakirodalmak által javasolt ideális csapadékmennyiség 200-240 mm közé tehető. Ez az alacsony csapadékidény köszönhető a tavaszi árpa rövid, kb 4 hónapos tenyészidőszakának. Jobban viseli a szárazabb időjárást, mint a szélsőséges csapadékeloszlású tavaszt. A vizsgált mezőgazdasági szövetkezetet vetésforgójának mintegy 5-10%-át (100-150) fedi le, de a 2017-es év tavaszától határozatlan ideig a Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet gazdasági okokból (több éve nem kel el a betermelt tavaszi árpa) felfüggeszti a növény termesztését. Azon években, amelyekben a tenyészidőszak csapadékhozama a 220 mm körüli átlagot produkálja, azokban az években az árpa kimagasló termésátlagokat produkál, több alkalommal 4 és 5 tonna/hektár fölött. Jól alkalmazkodik a csapadékszegény, száraz időszakokhoz, alacsony, 150 mm csapadékhozam alatt is képes a sokéves átlag körüli terméshozamok produkálására (3-5 t/ha). A tavaszi árpa nem jól viseli a nagy mennyiségű csapadékot, 300 mm feletti csapadék esetén már a 2 t/ha termést is csak nehezen tudja hozni.

6. ábra: Tavaszi árpa terméshozamai 1997 és 2016 között

Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

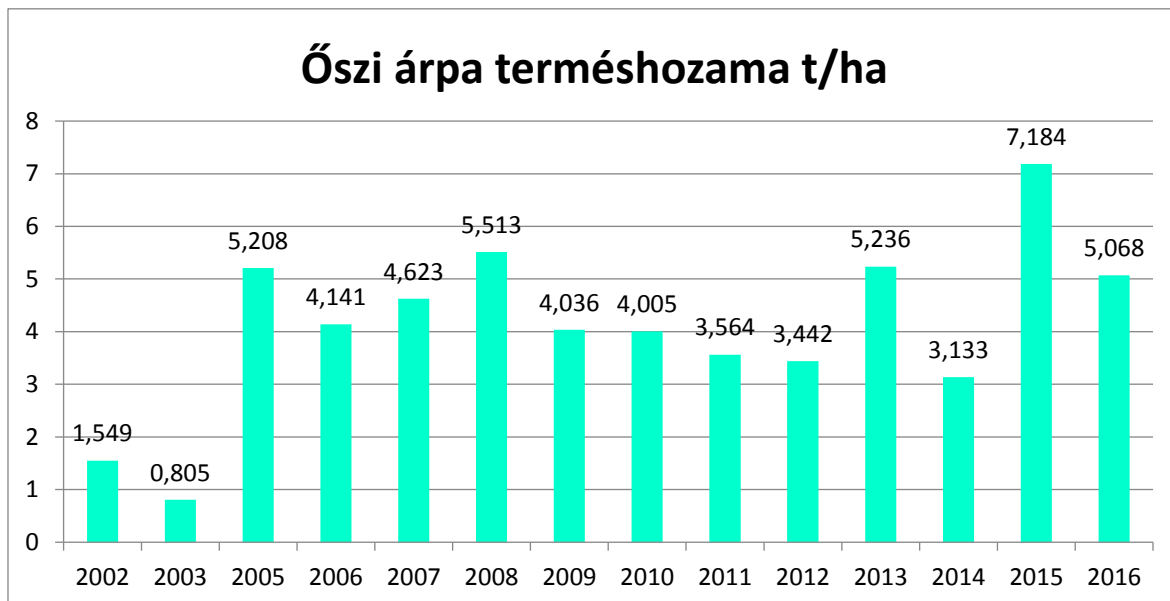
7. ábra: Tavaszi árpa tenyészidőszakának csapadékhozamai 1997 és 2016 között

Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

3.3. Őszi árpa

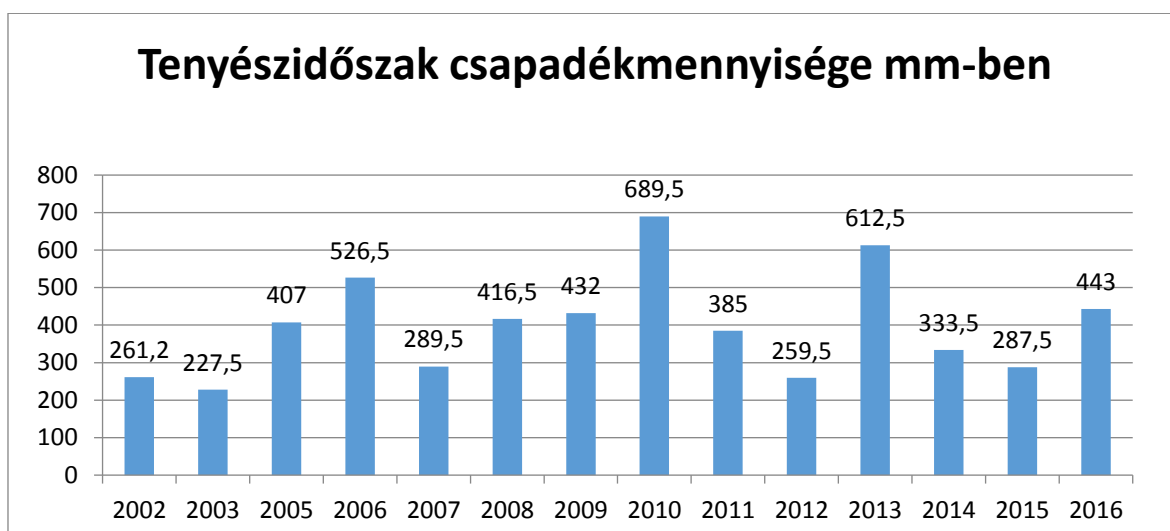
Ezen növénynek az ország valamennyi termőtalaj típusa megfelel. Érzékeny a tavaszi belvizekre, valamint kedveli az alacsonyabb nitrogén ellátottságú területeket, Ősszel vetésnél annyi nitrogént kapjon, amely elősegíti a bokrosodást a kelés után, de nem okoz túlfejlődést. A túlfejlődött őszi árpáknál gyakran előforduló probléma a hórégteg alatti bepállás. Ha jó termést szeretnénk elérni, érdemes előveteménynek nyári betakarítású növényt vetni (pl. őszi búza, káposzta repce, tavaszi árpa). Őszi árpa vetési időszaka szeptember 25. és október 10. közötti időszakban a legoptimálisabb, betakarítási időszak június végére tehető. Csapadékgénye kb 450 mm. Az őszi árpa esetében létfontosságú, hogy vetés után rögtön kapjon csapadékot, mert száraz talaj esetén a bokrosodás nem indul be időben, amely befolyásolja a télállóságát. Április és május hónapban a legnagyobb vízigényű, viszont a május végi, június eleji nagyobb esőket nehezen viseli, szálszilárdsági problémák miatt gyakran találkozni megdőlt őszi búzával. Minden kényessége mellett jobban viseli a tavaszi szárazságot, mint a tavaszi árpa. Az alábbiakban (7. és 8. ábra) az őszi árpa termésátlagai láthatóak 2002 és 2016 között, valamint ugyanebben az időszakban a tenyészidőszaki csapadékmennyiségek illetve csapadékeloszlások [1] [2].

Az őszi árpa terméshozamainak átlaga az elmúlt 14 évben 4,108 t/h. A tenyészidőszak csapadékátalaga 398 mm, míg a szakirodalmak által javasolt ideális csapadékmennyiség kb 450 mm. Az őszi árpa 9 hónapos tenyészidőszakkal bír, kétszer annyival, mint a tavaszi árpa, mégis az őszi árpa ennek következtében jobban viseli a tavaszi szárazságot illetve a rosszabb csapadékeloszlást. Bár csak 2002 óta rendszeresítették a tardi alegység vetésforgójában, azóta a vetésszerkezet 5-10%-át (100-160 ha). A termésátlagokat figyelve túl sok kiugró érték nem található a 14 év alatt. A 2003-as és adatait nem érdemes figyelembe venni, mivel mindössze 4 hektár területen került vetésre. 2002-es gyenge év minden bizonnyal az első megjelenésnek köszönhető a vetésforgóban. Érdemes mindenképpen kiemelni a 2015-ös évet, amelyben rekordtermést produkált, 7,2 t/ha terméshozammal. Ebben az évben nagyon száraz tavasz volt, az éves csapadékeloszlás is szélsőségesen eltolódott az ősz irányába, mégis kiemelkedő őszi árpa terméshozam volt ebben az évben. A többi vizsgált év nem produkált szélsőséges kiugrásokat, konstans 3,5 és 5,5 t/ha között mozogtak a termésátlagok.

8. ábra: Őszi árpa terméshozamai 2002 és 2016 között

Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

9. ábra: Őszi árpa tenyészidőszakának csapadékhozamai 2002 és 2016 között

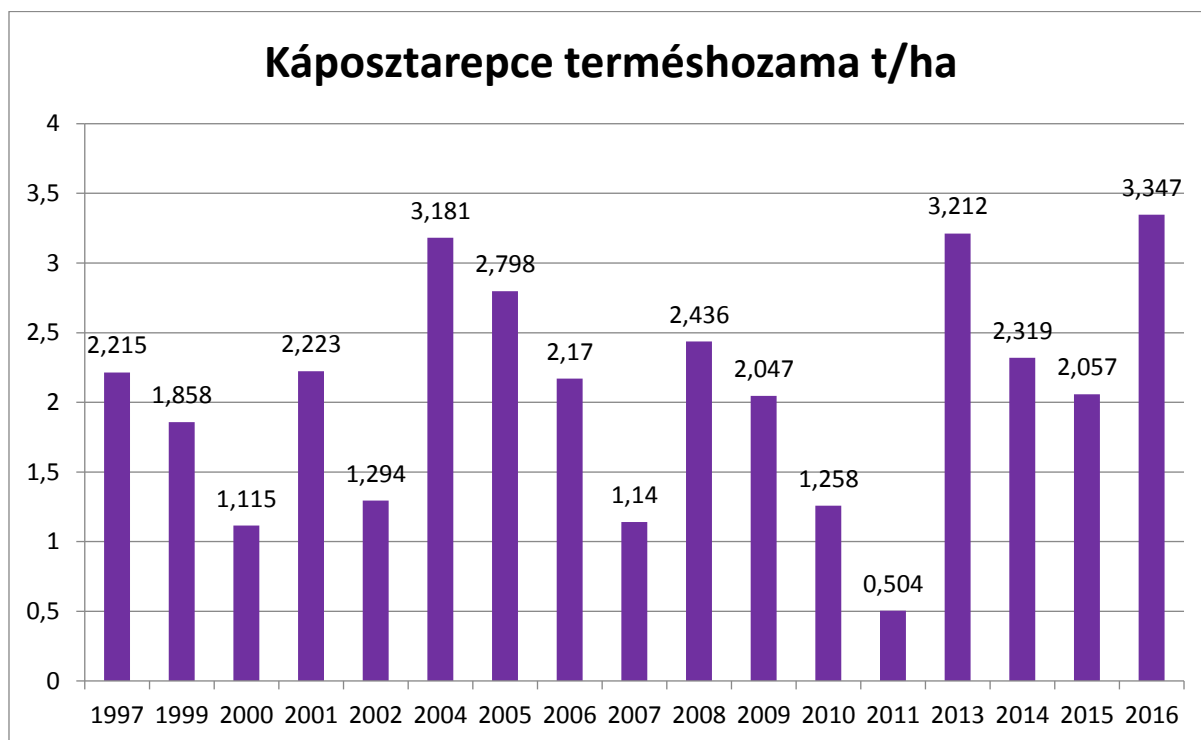
Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

3.4. Őszi káposztarepce

Dunántúl és Észak-Magyarország a legjobb termőhely a káposzta repce számára. A napraforgó után a legerterjedtebb olajnövény. A repce magból készített repceolaj az etanol gyártás egyik alapja. Vetésforgónál (melyik növény után melyik kerül vetésre) vigyázni kell, hogy napraforgó után ne kerüljön a parcellába repce és fordítva, mert ez olyan betegségeket vonhat maga után, mint a kórokozók által terjesztett szürkepenész, tányérrothadás, szárkorhadás, amely súlyosan vissza tudja vetni a termésátlagokat. Időjárási szélsőségektől mentes területekre érdemes vetni, valamint őszi vetésű növényről lévén szó, gyakori problémát okoz télen a megfelelő hóréteg hiányában kialakult kifagyás. Vetés augusztus 20. és szeptember 10. közötti időszakban optimális, betakarítási időszak június végén ideális. Vízigényes növény, ideális csapadékmennyiség a tenyészidőszakban 580-700 közé tehető.

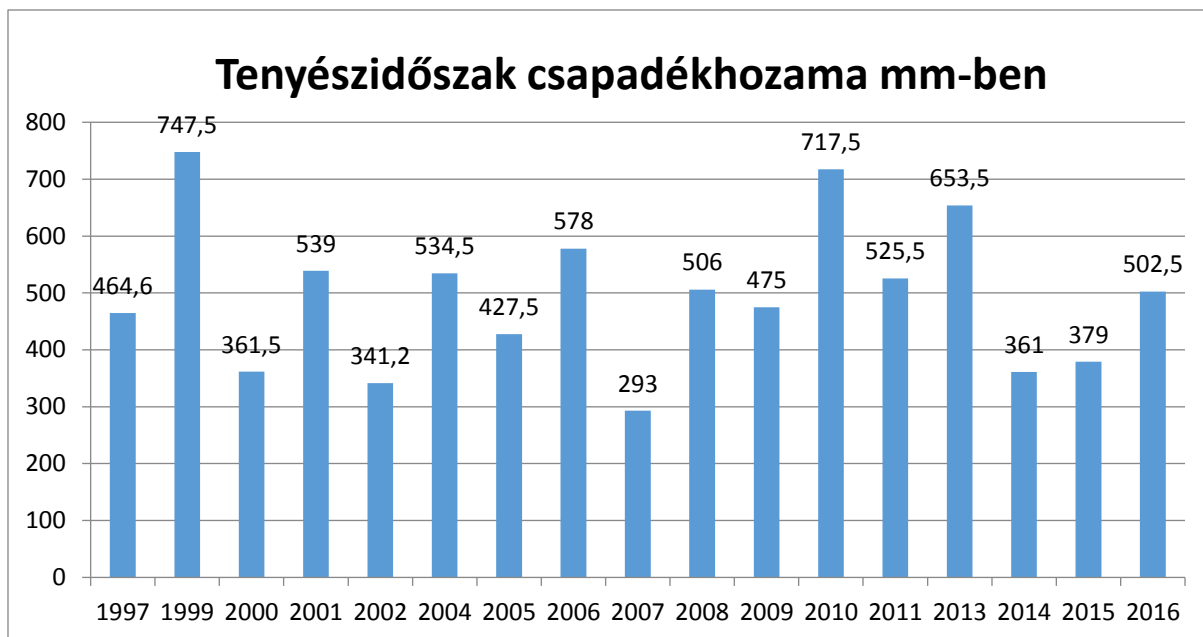
Csapadéigény szempontjából a kelés (szeptember vége, október eleje) és az oldalhajítások kialakulása (május vége, június eleje) a legkritikusabb időszak. Virágzás (május eleje) idején igényli a magas, kb 80% körüli páratartalmat. Az alábbiakban (9. és 10. ábra) az őszi káposztarepce termésátlagai láthatóak 1997 és 2016 között, valamint ugyanebben az időszakban a tenyészidőszaki csapadékmennyiségek illetve csapadékeloszlások [1] [2].

Az őszi káposztarepce termés hozamainak átlaga az elmúlt 20 évben 2,026 t/h. A tenyészidőszak csapadékátlag 495 mm, míg a szakirodalmak által javasolt ideális csapadékmennyiség kb 600-700 mm, amely köszönhető a majd 10 hónapos tenyészidőszaknak. Itt érdemes megjegyezni, hogy a szakirodalom által javasolt csapadékmennyiség 100-200 mm-rel több, mint a terepen megfigyelt 20 éves átlag. A mezőgazdasági szövetkezet vetésforgójában 15-18% (200-270 hektár) területet fed le a repce évente átlagosan. Az elmúlt 20 évben a tenyészidőszak csapadéka mindössze 3 alkalommal érte el a szakirodalom által javasolt 600-700 mm-t, egyszer kimagaslóan jó termést produkált, egyszer átlagosat, míg egyszer mélyen átlagon alulit. A repce nem kedveli a szárazságot sem, amint a csapadékmennyiség nem éri el 10 hónap alatt a 400 mm-t, úgy a növény szerény 1,2 t/ha termés hozamot is alig képes teljesíteni. A 2011-es év hozama tűnik még lefelé kiugró értéknek, hiszen 525 mm csapadék mellett mindössze fél tonna/hektár termést produkált, amely köszönhető annak, hogy a 2010-es évben vetésidőszakban szélsőségesen sok csapadékot kapott (mint egész évben 2010-ben), majd 2011 tavasza erőteljesen száraznak bizonyult, végül aratási időszakban ismételten nagy mennyiségű csapadékot (június-július hónapban 180 mm) kapott, amely a gyomnövények terjedését elősegítette, a repce betakarítását viszont hátráltatta.

10. ábra: Őszi káposztarepce termés hozamai 1997 és 2016 között

Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

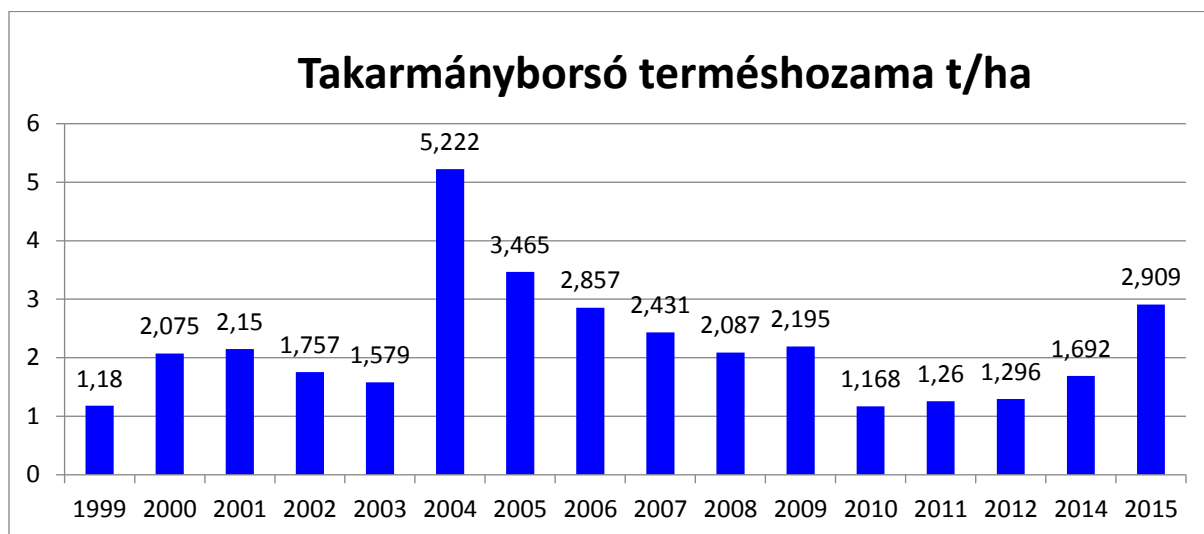
11. ábra: Őszi káposztarepce tenyészydőszakának csapadékhozamai 1997 és 2016 között
Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

3.5. Takarmány borsó

A takarmány borsó elvetési időszaka optimális március elejére tehető. Betakarítási időszak július eleje. Közepes vízigénnyel rendelkező növény, 380-400 mm csapadékot igényel a tenyészydőszakon belül. A legkritikusabb időszak vízellátás szempontjából a virágzás. A talaj termő rétegének szerkezet tartónak kell lenni, ezen réteg alatt jó kapilláris vízemelkedéssel kell rendelkeznie a talajnak, valamint olyan termő talajt igényel a takarmány borsó, amelyet belvíz nem veszélyeztet, valamint szárazságra nem zsugorodik. Hüvelyes növény és az ország szinte minden területén vetik. Pillangósvirágú növényfajok közé tartozik. Az alábbiakban (11. és 12. ábra) a takarmányborsó termésátlagai láthatóak 1999 és 2015 között, valamint ugyanebben az időszakban a tenyészydőszaki csapadékmennyiségek illetve csapadékeloszlások [1] [2].

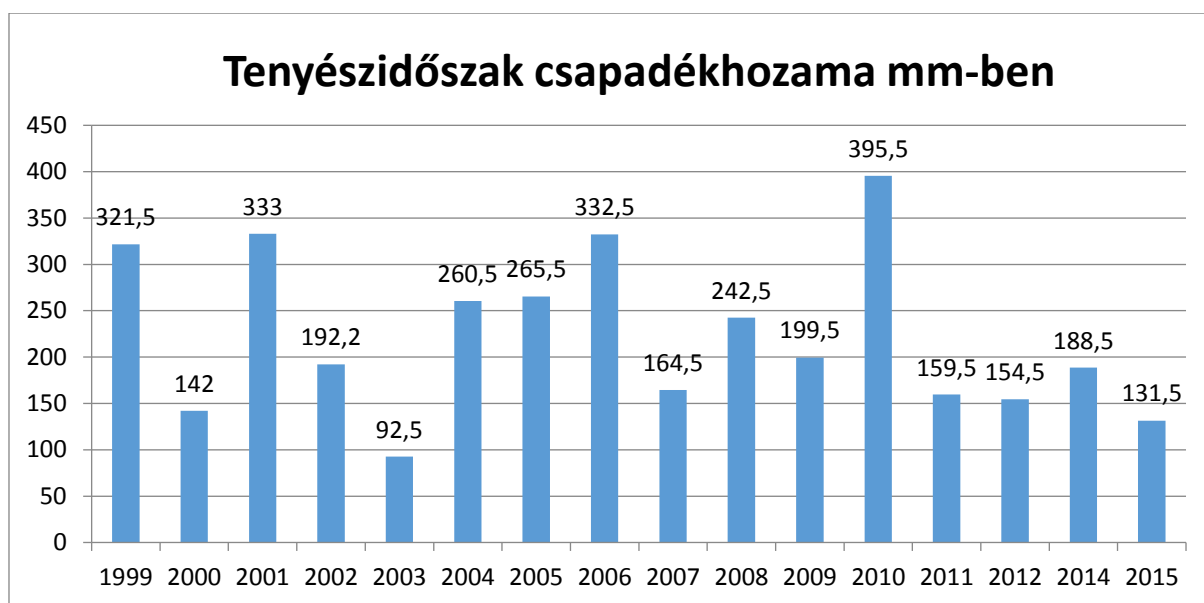
Az takarmány borsó terméshozamainak átlaga az elmúlt 19 évben 2,208 t/h. A tenyészydőszak csapadékátlaga 223 mm, míg a szakirodalmak által javasolt ideális csapadékmennyiség kb 380-400 mm. Közepes csapadékgénnyel rendelkezik, amely köszönhető az alig 4 hónapos tenyészydőszaknak. Érdekes megjegyezni, hogy a repcéhez hasonlóan itt is sokkal kevesebb az átlagos, terepen mért csapadékmennyiség a szakirodalom által ajánlotthoz képest (160-180 mm). A vizsgált területen a borsót inkább takarmánként termesztik, még az alföldi területeken csemege borsóként jelenik meg a vetési területeken. A vizsgált mezőgazdasági szövetkezetet vetésforgójának mintegy 15-18%-át (100-150) fedi le, de a tavaszi árpához hasonlóan a 2016-es év tavaszától határozatlan ideig a Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet gazdasági okokból (több éve nem kel el a betermelt borsó) felfüggeszti a növény termesztését. Az adatokat vizsgálva érdemes kiemelni a 2004-es évet, ahol ugyan „csak” 260 mm csapadék hullott, de mégis rekord termést jelentő, hektáronként 5,2 tonna borsót tudtak betermelni. Ez az év nem csak borsóból, de az összes vizsgált növényből rekord közeli termésátlagokat produkált, köszönhetően az évben lehullott 680 mm csapadéknak (611 mm a 20 éves átlag) és hozzá tartozó optimális eloszlásnak. A 2004-es évet leszámítva a termésátlagokban nem lehet túl nagy szórást felfedezni. A 2013-as évben nem került vetésre a takarmányborsó, mivel a vetési időszakban jelentkező extrém magas csapadék (január,

február, március hónapokban együtt 230 mm, ebből csak márciusban 93 mm) miatt nem sikerült elvetni a területen.

12. ábra: Takarmányborsó terméshozamai 1997 és 2016 között

Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

13. ábra: Takarmányborsó tenyészidőszakának csapadékhozamai 1997 és 2016 között

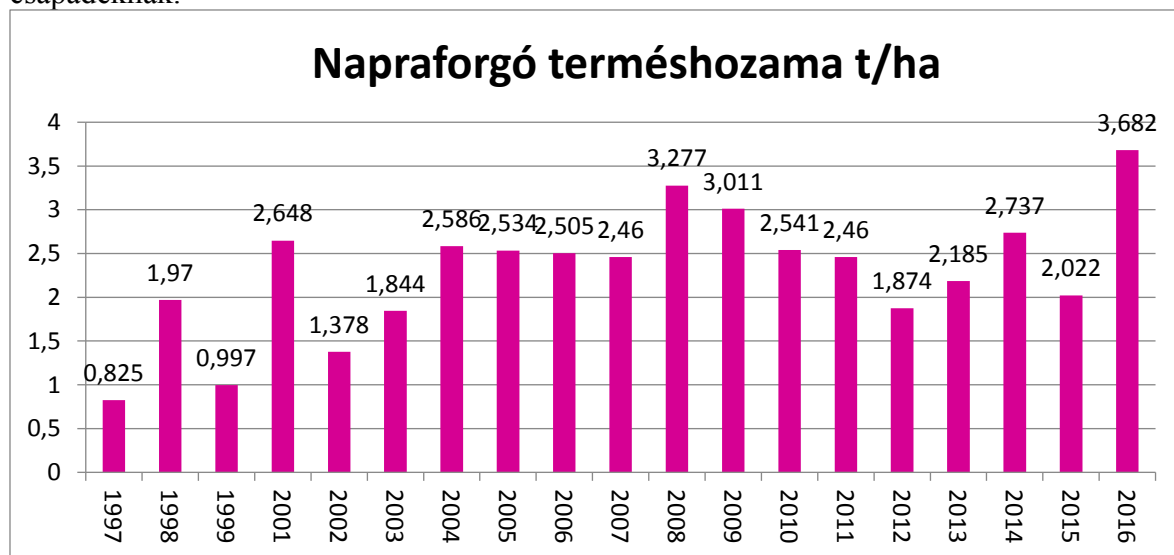
Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

3.6. Napraforgó

A napraforgó leggyakrabban előforduló olajnövény Magyarországon. A talajhoz egyik legjobban alkalmazkodó növény, melynek gyökérzete sűrűn átszövi a termőréteget, valamint ahogy ősz felé egyre jobban csökken a talajvíz szint, úgy a gyökérzet is képes egyre mélyebbre követni a vízszintet. Jó vízháztartású és kapilláris emelkedésű talajokat kedveli elsősorban, legjobb termésátlagokat is ezeken a talajtípusokon hozza. Semleges pH-értékű valamint enyhén savanyú talajokat kedvelő növény a napraforgó. Kényes viszont a betakarítás előtti nagy mennyiségű csapadékra, amely következtében gyakran érik gombafertőzések a növényt. Napraforgó tányérban és szárbán található tápanyagok mintegy 50%-a, amely az őszi

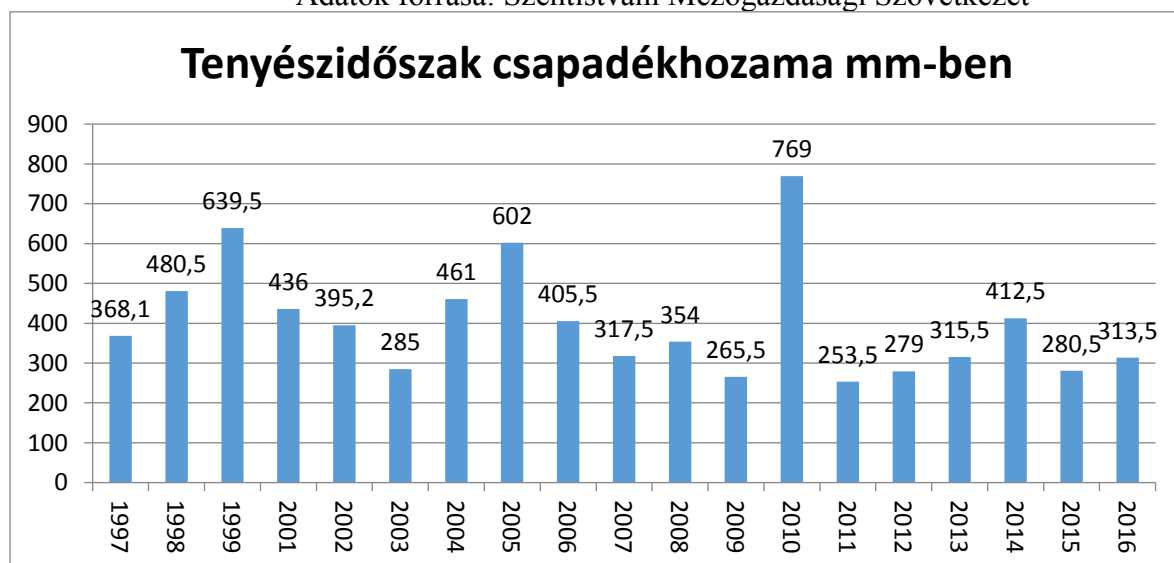
szántással visszaforgatható a talajba. Vízigénye kb 500 mm-re tehető. Optimális vetési időszak: április 1. és április 20. közötti időszak, a betakarításra általában szeptember közepén kerül sor. Az alábbiakban (13. és 14. ábra) a napraforgó termésátlagai láthatóak 1997 és 2016 között, valamint ugyanebben az időszakban a tenyészidőszaki csapadékmennyiségek illetve csapadékeloszlások [1] [2].

A napraforgó terméshozamainak átlaga az elmúlt 20 évben 2,208 t/h. A tenyészidőszak csapadékátlag 402 mm, míg a szakirodalmak által javasolt ideális csapadékmennyiség kb 500 mm. Ennél a növénynél is eltér a sokéves csapadékátlag a szakirodalmi átlagtól majd 100 mm-rel. A vizsgált mezőgazdasági szövetkezetet vetésforgójának mintegy 20%-át (300-320) fedi le. A 2000-es évek közepétől konstans hozza a napraforgó a 2,5 t/ha körüli terméshozamokat, de két évet érdemes kiemelni. Az 1999-es évben nagy mennyiségű csapadék hullott, amelyet a napraforgó nem kedvel, így meg is látszott a terméshozamain, az 1 tonna hektáronkénti átlagokkal. A másik év pedig a 2016-os, amely rekord termést produkált, de nem csak napraforgóból (3,682 t/ha), hanem minden más vizsgált növényből, amely köszönhető az egyenletes eloszlású, valamint kellő mennyiségű (620 mm) csapadéknak.

14. ábra: Napraforgó terméshozamai 1997 és 2016 között

Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

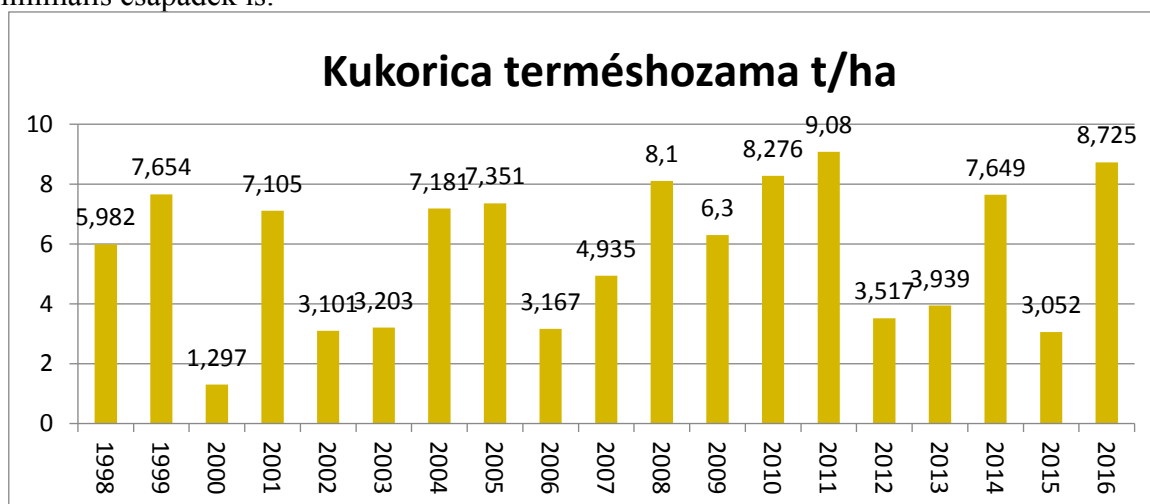
15. ábra: Napraforgó tenyészidőszakának csapadékhozamai 1997 és 2016 között

Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

3.7. Kukorica

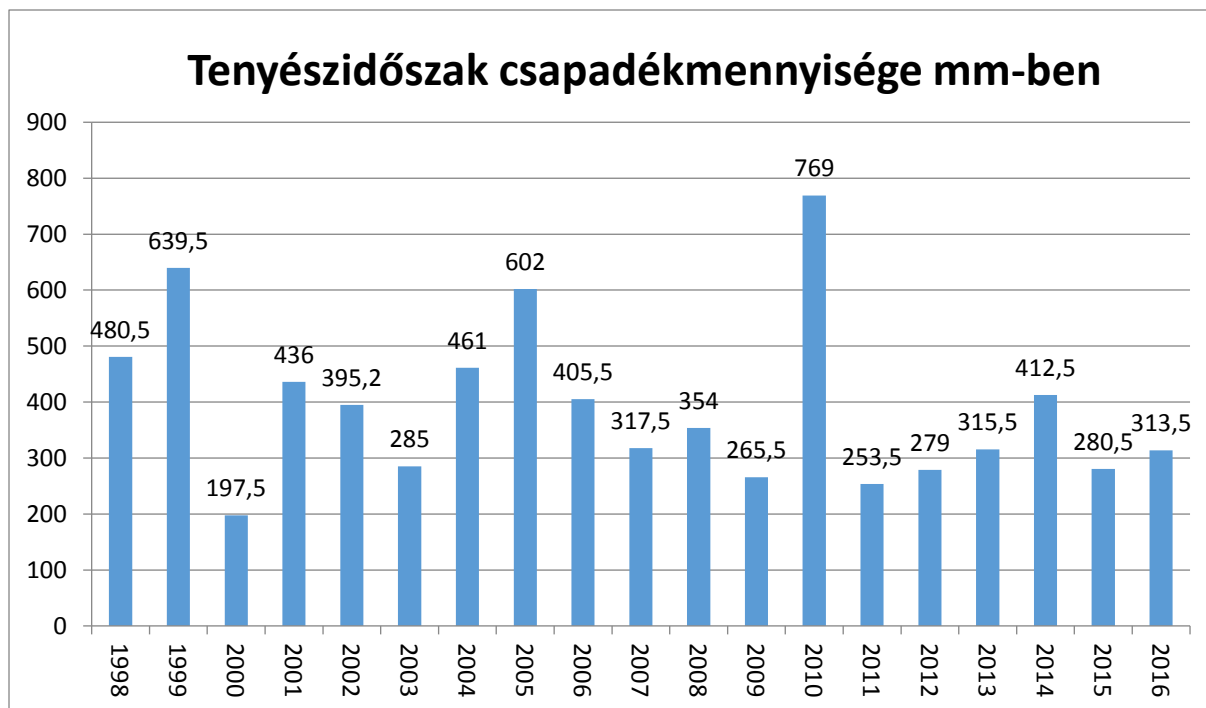
Az egyik legjobban időjárás érzékeny mezőgazdasági növény a kukorica. Nagy a víz és hő igénye, vetéskor nedves termőrétegre van szüksége, valamint a jó fejlődéshez május-június hónapban meleg napokra és egyensúlyos csapadékeloszlásra van szüksége. A kukorica legnagyobb vízigénye mégis a magok kikelésekkor és címerhányáskor esedékes, viszont éréskor már inkább melegebb, csapadékszegény időjárást igényel. Az ország déli részéről észak felé haladva a növény tenyészidőszaka csökken, ezeken a területeken a korai és középkorai fajták a termés biztosabbak. Termőtalaj igénye szempontjából a középkötött csernozjom és középkötött barna erdőtalajok a legideálisabbak, de vízigénye és vízfelhasználása miatt képes kiszáritani a talajt. Csapadékigénye 450-550 mm közötti. Optimális vetési időszak: április 10. és május 1. között, aratási időszak október hónapban van. Az alábbiakban (15. és 16. ábra) a kukorica termésátlagai láthatóak 1998 és 2016 között, valamint ugyanebben az időszakban a tenyészidőszaki csapadékmennyiségek illetve csapadékeloszlások [1] [2].

A napraforgó terméshozamainak átlaga az elmúlt 19 évben 5,769 t/h. A tenyészidőszak csapadékátlag 393 mm, míg a szakirodalmak által javasolt ideális csapadékmennyiség kb 450-500 mm. Ennél a növénynél is eltér a sokéves csapadékátlag a szakirodalmi átlagtól majd 100-150 mm-rel. A vizsgált mezőgazdasági szövetkezetet vetésforgójának mintegy 10-15%-át (180-200) fedi le. A kukoricánál érdemes leszögezni, hogy ezen a területen nem csemege kukoricaként, hanem takarmányként hasznosítják, valamint az alföldi területekkel ellentétben itt nem kap külön locsolást a terület, ez meg is látszik a terméshozamokon (a rekord termésátlag 9 t/ha, míg az alföldi területeken nem ritkán előfordul a 14-15 tonna hektáronkénti terméshozam is). Mint már említésre került, különösen vízigényes növényről van szó, amely legnagyobb víz szükséglete a vetési időszakra tehető, valamint címerhányáskor illetve magtelítődésnél. A csapadékadatokat és terméshozamokat vizsgálva szembetűnik, hogy igen nagy szórások vannak egyes évek között, valamint feltűnő az is, hogy viszonylag kevés csapadékot hozó évben is képes kimagaslóan nagy átlagokat produkálni a kukorica, amely köszönhető a helyi talajok jó víz puffer kapacitásának. A 2000-es illetve 2015-ös évet érdemes negatív irányban kiemelni, ezekben az években a csapadékmennyisége nagyon alacsony volt a kukoricának, valamint szélsőségesen rossz eloszlásban érkezett az a minimális csapadék is.

16. ábra: Kukorica terméshozamai 1997 és 2016 között

Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

17. ábra: Kukorica tenyészeitőszakának csapadékhozamai 1997 és 2016 között

Adatok forrása: Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet

4. Összegzés

A kutatásomban megvizsgáltam a Szentistváni Mezőgazdasági Szövetkezet tardi alegysége által megművelt mezőgazdasági területek vetésszerkezetében szereplő hét kultúrnövény általános jellemzőit, szakirodalom által javasolt csapadékgigényeit, majd összehasonlítottam ezeket az igényeket a gyakorlatban kapott értékekkel és az egyes növények elmúlt 20 évben produkált termésátlagaival. A kutatás során kiderült, hogy az őszi búza és a tavaszi árpa esetén volt hasonló érték az elméleti csapadékgigény és gyakorlati csapadékhozam között, a többi mezőgazdasági növény esetén a gyakorlati csapadékhozam átlag érték meg sem tudta közelíteni az elméleti értéket. Ezen a területen nem jellemző a locsolás, így csak a természetben hullott csapadékmennyiség jut a területre, így még fontosabb az egyes talajok vízháztartása, vízmegtartó képessége, amely kompenzálni tudja az esetleges csapadékhiányt. Érdemes még megjegyezni, hogy egyre jobban jellemző a területen a szélsőséges időjárási események megjelenése, negatív és pozitív csapadékrekord egy évtizeden belül, villámárvizek, aszályos időszakok váltakozása akár egy éven belül is, valamint a csapadékhozamok szélsőséges eloszlása, amely szintén komoly kérdések elé állítja a mezőgazdaságban dolgozó szakembereket.

Irodalomjegyzék

- [1] Antal József, 1999, Tápanyagellátás, (szerk. Fülek György), Mezőgazda Kiadó, 1999, pp 307-338
- [2] Csajbók József, 2012, Szántóföldi növények termesztése és növényvédelme jegyzet, Debrecen, 2012, <http://www.agr.unideb.hu/ebook/szantofoldinovenyek/index.html>, letöltve: 2017.03.10.

Köszönetnyilvánítás

A kutatómunka a Miskolc Egyetem Műszaki Földtudományi Karának GINOP-2.3.2-15-2016-00031 jelű „Innovatív megoldások a felszín alatti vízkészletek fenntartható hasznosítása érdekében” című projektjének részeként – a Széchenyi 2020 program keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Strukturális és Beruházási Alapok társfinanszírozásával valósul meg.

Lektorálta: Dr. Dobos Endre, egyetemi docens, Miskolci Egyetem

KÜLÖNBÖZŐ SZEMCSEFRAKCIÓJÚ ELŐKEZELT BAROMFITRÁGYA MINTÁK ELEM-TARTALMÁNAK VIZSGÁLATA

Gorliczay Edit

*Debreceni Egyetem, Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar,
Víz- és Környezetgazdálkodási Intézet, Ph.D-hallgató, edit.gorliczay@agr.unideb.hu*

Juhász Evelin

*Debreceni Egyetem, Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar,
Agrokémiai és Talajtani Intézet, Ph.D-hallgató, evelinjuhasz570@gmail.com*

Mézes Lili

*Debreceni Egyetem, Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar,
Víz- és Környezetgazdálkodási Intézet, egyetemi adjunktus, mezes@agr.unideb.hu*

Tamás János

*Debreceni Egyetem, Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar,
Víz- és Környezetgazdálkodási Intézet, egyetemi tanár, Intézetvezető, tamas@agr.unideb.hu*

Absztrakt

A baromfitenyésztés fő termékein kívül jelentős mennyiségben keletkeznek olyan melléktermékek, amelyek hasznosíthatók, illetve speciális technológiával jelentős hozzáadott értéket képviselnek. A szerves hulladékok, melléktermékek kezelésének egyik leggyakoribb módja a komposztálás, mely során a hulladék, illetve melléktermék negatív tulajdonságai (emberi és állategészségügyi kockázatok, felszíni és talajvíz szennyezés) átalakíthatóak. A komposztálás során a szerves anyagok átalakulnak, s a végeredményeként biztonságos és stabil melléktermék, komposzt állítható elő, mely a műtrágyához hasonlóan kijuttatható a szántóföldekre.

A komposztálás eredményességének egyik mutatója a szemcseméret-eloszlás, azaz, hogy rostálás után minél több 2,0 mm-nél kisebb szemcsefrakció aránya magas legyen. A szemcseméret változásával a komposzt fizikai és kémiai tulajdonságai változnak. Korábbi kutatások azt bizonyították, hogy összefüggés mutatkozik a szemcseméret és az elem-tartalom között települési szilárd hulladék komposztálása esetén. Eredményeik alapján a > 0,8 mm szemcsefrakcióban magasabb volt a Ca, Fe, Mg, Mn-tartalom, mint a <0,4 mm szemcsefrakcióban, valamint a kontroll mintában.

A mélyalmos tartástechnológiájú broiler csirkenevelésből adódóan a nyírbátori Bátortrade Kft. 5 telephelyén évente 11.600 t mennyiségben keletkezik baromfi almos trágya, melynek kezelése jelenleg komposztálással történik. Az elmúlt évek kapacitásbővítő beruházásai miatt viszont a szükséges tartózkodási idő nem volt tartható. Emiatt a technológiát előkezelő és átmeneti tároló segítségével bővítették ki. A tárolás során fellépő magas ammónia-kibocsátás csökkentése érdekében biochart (faszén), zeolitot és szudánifüvet alkalmaztunk különböző arányokban.

A Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar Víz- és Környezetgazdálkodási Intézet komposztáló terében nyílt és zárt komposztálási kísérleteket állítottunk be az ammónia-kibocsátás csökkentése érdekében, melyek közül jelen tanulmányban a zárt modellek eredményeit szemlélítettük. 4 db 16 literes vödört alkalmaztunk, melyekben – a kontroll kivételével - egyenként 6 kg baromfitrágyát és 2 tf%-os arányban (120 g) különböző adalékanyagokat (zeolit, biochar, szudánifű) kevertünk be. A komposztálási

folyamatot szükség szerinti nedvesítéssel (60%) irányítottuk. Ezen tanulmányban a szemcseméret és az elem-tartalom összefüggését vizsgáltuk.

Az eredmények alapján az összefüggést igazoltuk a szemcseméret és az elemtartalom között, ugyanis az előkezelt baromfitrágya rostálása után vizsgált szemcsefrakciók elemtartalmában eltérés mutatkozott.

Kulcsszavak: komposztálás, elemtartalom, szemcseméret, baromfitrágya

1. Bevezetés

Hazánk élelmiszerellátásában a baromfiágazat fontos szerepet tölt be, s a hazai mezőgazdaság fontos elemének tekinthető, azonban ezzel szemben áll az a tény, hogy folyamatos problémákkal küzdenek ezen ágazatban. A mezőgazdaságon belül az állattenyésztés és a növénytermesztés egyensúlya felbomlott, s az Európai Unió országainak többségében az állattenyésztés csökkenő tendenciájú [1], emellett fontos kiemelni azt is, hogy a területalapú támogatások szinte teljes egészében a növénytermesztő vállalkozásokhoz kerültek [2].

A baromfiágazat az elmúlt évtizedekben már eltávolodott hagyományos gazdálkodástól és egyre intenzívebbé vált, iparosodott. Ennek következménye az, hogy a szerkezeti átalakulások végett több hulladékot, valamint mellékterméket termelnek, mint ami az egyes telepeken elhelyezhető. Mindez azt eredményezte, hogy megnőtt a környezeti kockázatok bekövetkezésének valószínűsége, valamint egyre több üvegházhatású gáz jut a légkörbe [3]. A tömegtermelés hatására háttérbe szorulnak olyan szempontok is, mint a fenntarthatóság és a környezetvédelem, ugyanis ezek figyelembe vétele többletköltséggel jár. Az állattartó telepeken keletkező hulladékok és melléktermékek terhelhetik, sőt akár károsíthatják is a környezetet. A legnagyobb volumenben keletkező melléktermék a trágya (istállótrágya, hígtrágya) [4]. Az állattenyésztésben a keletkező trágya ugyan melléktermék, de versenyképes hasznosításához elengedhetetlen az is, hogy tárolása, kezelése korszerű, környezetkímélő módon történjék, majd a mezőgazdasági talajokra történő hasznosítása se okozzon környezeti terhelést [5].

2. Szakirodalmi áttekintés

Baromfi fajtától, korcsoportoktól, az etetett takarmány minőségétől, mennyiségétől és a tartásmódtól függően beszélhetünk nedves trágyáról (5-20% szárazanyag); száraz trágyáról (> 45% szárazanyag), valamint almos trágyáról (50-80% szárazanyag) [6]. A baromfitartáskor keletkező trágya hevülékeny, így általában valamilyen anyaggal (pl. faforgács, zeolit, szalma + 15-20% talaj) keverik, majd optimális körülményeket biztosítva komposztálással hasznosítják [7]. A komposztálás a hulladékkezelés illetve hasznosítás egyik alapvető művelete.

A szerves hulladékok, mint például a szerves frakciókat tartalmazó települési szilárd hulladék, a szennyvíziszap vagy az istállótrágya komoly környezetvédelmi problémát okozhat, ugyanis ezek a hulladékok, melléktermékek olyan összetevőket is tartalmazhatnak (kórokozókat, nehézfémeket, mérgező vegyületeket), amik negatív hatásúak, s ezeket a hatásokat a kijuttatás előtt minimálisra kell csökkenteni [8]. A szerves hulladékok, melléktermékek a kezelés után kijuttathatók a mezőgazdasági talajokra, melyek javíthatják a talaj minőségét, és csökkenthetik a kijuttatandó műtrágya mennyiségét. Emellett ezek a szerves hulladékok a szerves anyagok illetve a különböző tápelemek – nitrogén, foszfor, kálium – potenciális forrásai, ezért a tápanyag-visszapótlás és a terméshozam növelés eszközei [9].

A szerves hulladékok, melléktermékek kezelésének egyik leggyakoribb módja a komposztálás, mely során a hulladék, valamint melléktermék negatív tulajdonságai (emberi és állategészségügyi kockázatok, felszíni és talajvíz szennyezés) átalakíthatóak. A komposztálás

során a szerves anyagok átalakulnak, s a végeredményeként biztonságos és stabil melléktermék (komposzt) állítható elő, mely eredményesen kijuttatható a szántóföldekre [10]. Szakirodalmak szerint [11, 12] a komposztálás a szerves anyagok, melléktermékek újrahasznosításának egy természetes módja. Biológiai bomlás és stabilizálás, melynek eredményeként a végtermék stabil, földszerű komposzt, amely kórokozóktól mentes.

A komposztálás egy hulladékkezelési technológia, melynek végeredménye egy stabil, patogénektől mentes, szagtalan anyag [13]. A komposztálás során különböző adalékanyagokat, kiegészítő anyagokat is bekeverhetünk a prizmába (reaktorba), mely anyagok a komposztálás feltételeit javítják. Ilyen anyag például a biochar, mely 600°C-on, redukzív körülmények között pirolízissel előállított szénben gazdag termék, melyet CO₂-megkötésére, illetve talajjavító anyagként alkalmaznak. Komposzthoz adagolva szabályozza a nedvességtartalmat. A biochar több mint 70%-a szén, azonban a szén mennyisége függ a többi elem (nitrogén, kén, foszfor) koncentrációjától.

A komposztálást számos tényező befolyásolja, többek között a hőmérséklet, a levegőellátottság, a nedvességtartalom, a C/N arány, a pH, az anyagrészek, alapanyagok szemcsemérete is, valamint bontható szervesanyag-tartalma. Fontos, hogy a komposzt legalább 90 tömegszázalékban tartalmazzon 25 mm-nél kisebb szemcséket, és csak elvétve forduljon elő benne 50 mm-nél nagyobb szemcse, szálanyag, pl. szalma, ugyanis „az aprítottság nem önmaga miatt fontos, hanem azért, mert jelentős beltartalmi különbséget is jelenthet” [14].

Számos szakirodalmi forrás áll rendelkezésre, melyek alapján megállapítható, hogy a komposztok különböző szemcsefrakcióinak fizikai-kémiai tulajdonságai különböznek [15, 16], és hogy a kisebb szemcseméretű frakcióban magasabb lehet a nehézfémek, szennyezőanyagok koncentrációja [17, 18, 19].

Települési szilárd hulladék komposztálása során vizsgálták a szemcseösszetételt (> 2 mm; 1,2 mm; 0,8 mm; 0,4 mm; 0,2 mm; 0,1 mm szemcsefrakció), illetve a különböző frakciók nehézfém-, tápanyag- és sótartalmát. Megállapították, hogy a különböző szemcsefrakciók elemtartalom tekintetében különböznek. A <0,1 mm szemcsékben magasabb volt a Zn, Cu, Cd, Pb, Ni, Cr, Mn, Mg és K-tartalom, még ugyanezen elemek alacsonyabb koncentrációban voltak kimutathatók a > 2 mm feletti szemcsefrakciónál. Rámutattak arra is, hogy a Mn- és Mg-tartalom az 1,2-2 mm közötti szemcséknél sokkal alacsonyabb volt, mint a 0,1-0,2 mm közötti szemcsékben, azonban a Ca a 0,1-0,2 mm közötti frakcióban volt magasabb [20].

3. Anyag és módszer

3.1 Kísérleti beállítások

A komposztálási kísérleteket, valamint a laboratóriumi vizsgálatokat a Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar Víz- és Környezetgazdálkodási Intézetében végeztük. A kísérletek során felhasznált baromfitrágya a Nyírbátorban található Bátortrade Kft. telephelyéről származott. Ezen a telepen fehér húshasznú broiler csirkéket nevelnek 6 hetes rotációban, a tartástechnológia pedig egylegterű mélyalmos tartás. A kísérleti beállításokat az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat: Zárt kísérleti beállítások

Tartályok elnevezése	Tartályokba bekevert anyagok
Kontroll	6 kg baromfitrágya + 1,5 l víz
2% Zeolit	6 kg baromfitrágya + 120 g zeolit + 1,5 l víz
2% Biochar	6 kg baromfitrágya + 120 g biochar + 1,5 l víz
2% Szudánifű	6 kg baromfitrágya + 120 g szudánifű + 1,5 l víz

A zárt tartályos kísérlethez 4 db 16 liter térfogatú vödröt (tartályt) használtam, melyek tetejét megfelelően rögzítettem, kilyukasztottam - a méréseket (hőmérséklet, gázok) ezen keresztül hajtottam végre – majd leragasztottam (1. ábra).

1. ábra: Zárt (tartályos) kísérleti beállítások a komposztáló térben

A nedvességtartalmat egységesen 60%-ra állítottam be. Az egyes minták szárazanyag-tartalmának meghatározását követően számoltam ki a szükséges víz mennyiségét, s így 1,5 liter vízzel nedvesítettem a tartályokban lévő keverékeket.

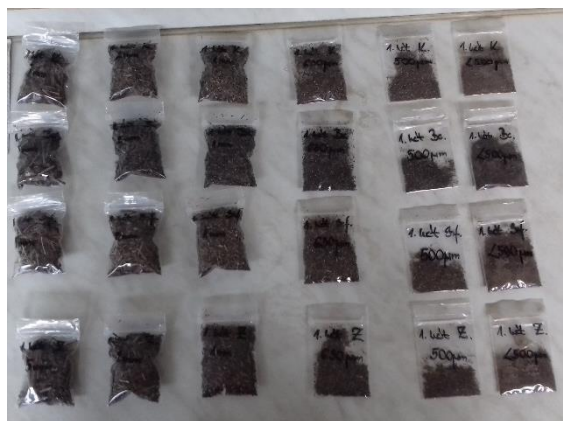
3.2. A vizsgálatokhoz alkalmazott eszközök, módszerek

A mintákat 105°C-on szárítószekrényben tömegállandóságig szárítottuk, majd meghatároztuk a szárazanyag tartalmát (MSZ EN 21420-18:2005). A szárított minták szemcsefrakcióinak méretét (5,0 mm; 2,0 mm; 1,0 mm; 630 µm; 500 µm; < 500 µm) ILMVAC 05001 rázóató alap és szitasor segítségével határoztuk meg (2. ábra).

2. ábra: ILMVAC 05001 rázóató alap és szitasor

Rostálás előtt a minták tömegét lemértük, majd 5,0 mm, 2,0 mm, 1,0 mm, 630 µm, 500 µm és <500 µm szemcseméretű szitasoron rostáltuk át. Az egyes frakciók tömegét lemértük, majd a minták egy részét zacskókba helyeztük az elemtartalom vizsgálat céljából (3. ábra).

3. ábra: Különböző szemcsefrakciójú előkezelt baromfitrágya minták

A minták elemtartalmát a 4. ábrán látható FPXRF NITON XLt 700 második generációs, röntgen fluoreszcenciás spektrometria elvén működő spektrométerrel mértük. Az eszköz BASP röntgensugár-detektor alkalmazásával határoz meg elemtartalmat azok karakterisztikus sugárzása alapján [21]. Az elemtartalom mérése a minták roncsolása nélkül történt. Az egyes minták szárítása után a mintákat leszítálva mintavételi zacskókba helyeztük és a műszerrel megmértük elemtartalmukat.

4. ábra: A NITON XLt 700 készülék

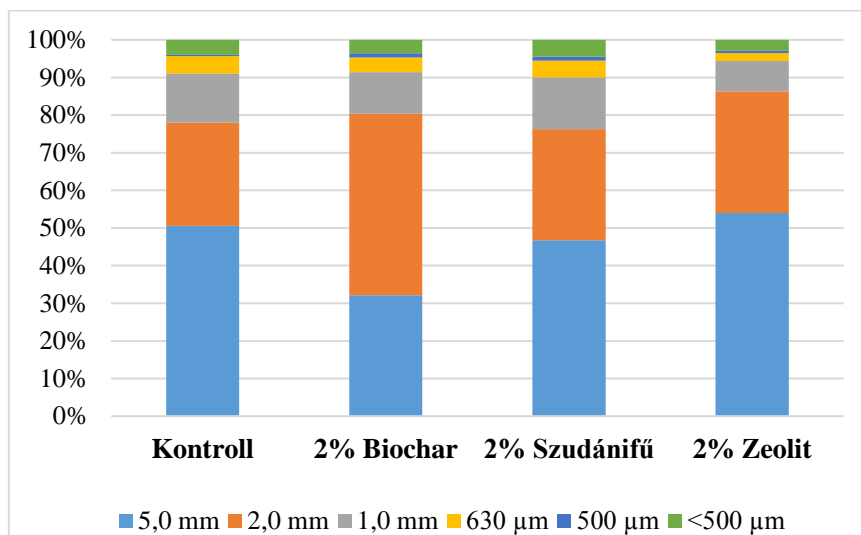
Forrás: [22]

A NITON XLt 700 mérőműszerrel a 19-es rendszám feletti elemeket vagyunk képesek vizsgálni: Sb, Sn, Cd, Ag, Sr, Rb, Pb, Se, As, Hg, Zn, Cu, Ni, Co, Fe, Mn, Cr, V, Ti, Sc, Ca, K, Cl és S. A műszer toxikus elemtartalom mérésére lett kifejlesztve ezért sok elem mennyisége mérési tartomány alá esik, ezért azok nem relevánsak. A vizsgálataink során a következő elemeket vizsgáltuk: Ca, K, Cl, Mn, Sc, Zn, Fe, Rb.

4. Kutatási eredmények

4.1. Szemcseösszetétel alakulása

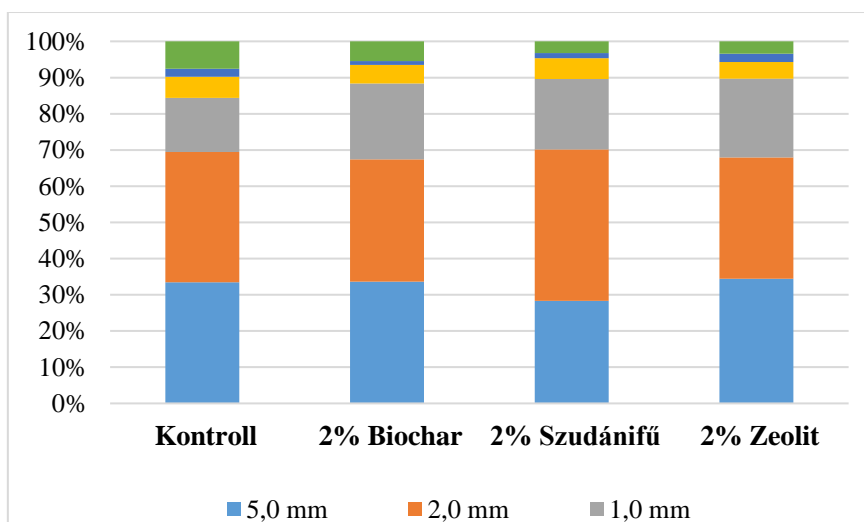
A komposztálási kísérletek során az első és a negyedik héten megvizsgáltam a tömegállandóságig szárított minták szemcseméret-összetételét (5., 6. ábra). A komposzt minták szárazanyag-tartalmát a kísérlet során hetente mértük és az előkezelés négy hete alatt értéke 40-45% között alakult.

5. ábra: Szemcseösszetétel alakulása az első héten

Az 5. ábrán jól látható, hogy az 1. héten a biocharral kezelt tartály szemcseösszetétele mutatta a legjobb arányt, ugyanis a 2,0 mm alatti szemcsék aránya ebben az esetben volt a legnagyobb. A 2,0 mm alatti szemcsék aránya azért lényeges, mert a komposztálás eredményességének egyik mutatója, hogy rostálás után több 2,0 mm-nél kisebb szemcsefrakciójú részt kapunk.

A többi kezelés, illetve a kontroll esetében 50% volt a 2,0 mm feletti szemcsék aránya.

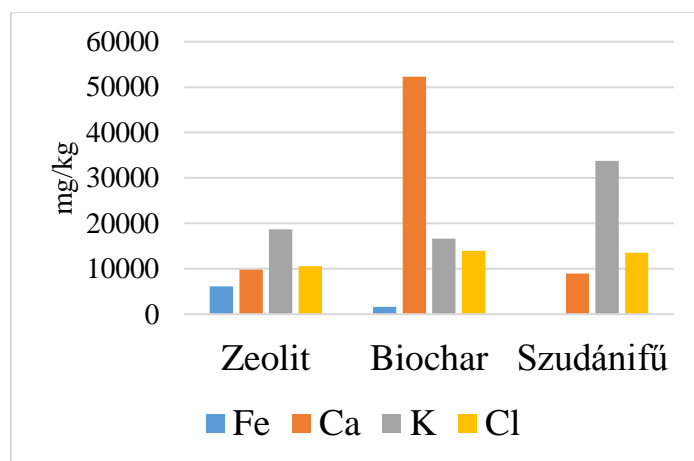
6. ábra: Szemcseösszetétel alakulása a negyedik héten

A 4. hétre mindegyik kezelés esetében csökkent az 5,0 mm, illetve az 5,0 mm feletti szemcsék aránya (30% körüli értékre) (6. ábra). Nagyságrendileg 70% körül alakult a 2,0 mm alatti szemcsefrakció aránya, azonban a szemcseösszetétel alakulására a szudánifű volt a legjobb

hatással. A szemcsék mérete és eloszlása kritikus fontosságú a mikroorganizmusok növekedéséhez. A nagy részecskékkel rendelkező komposzt nem bomlik le megfelelően, ezzel szemben a túl kicsi szemcsék miatt csökken a porozitás illetve a komposzt levegőzöttsége [23].

4.2. Adalékanyagok elemtartalmának alakulása

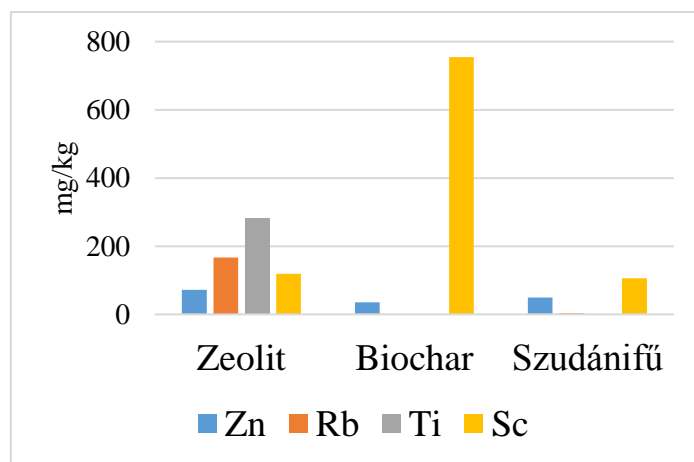
A kísérletek beállítása előtt terepi röntgenfluoreszcenciás spektrométerrel megmértem az alkalmazott adalékanyagok elemtartalmát (7., 8. ábra).

7. ábra: Fe-, Ca-, K- és Cl-tartalom alakulása

A 7. ábrán jól látható, hogy jelentős a biochar (bioszén) kalcium-tartalma, emellett a 8. ábrán megfigyelhető, hogy nagyságrendekkel nagyobb (730 mg/kg) a biochar szkandium-tartalma a zeolithoz, illetve a szudánifűhöz képest.

A biochar magas kalcium- és szkandium-tartalma azzal magyarázható, hogy a biochar alapanyaga is magas Ca- és Sc-tartalmú növény volt. Azonban, ha a biochar alapanyaga valamilyen szennyezett talajról származik, akkor a talajból felvett toxikus elemek megjelenhetnek a biochar elemtartalmának vizsgálatakor [24]. Emellett lényeges megjegyezni azt is, hogy a biochar elemtartalma függ a pirolízis hőmérsékletétől, valamint hosszától is [25].

8. ábra: Zn-, Rb-, Ti- és Sc-tartalom alakulása

A 8. ábrán látható, hogy mindhárom adalékanyag esetében jelentős a szkandium-tartalom, azonban a növényi eredetű adalékanyagoknál jelenléte azzal magyarázható, hogy mikroelem a talajban és minden növényben megtalálható [26]. A zeolit egy természetes ásvány, Na-, Ca-, Al-szilikát, melyet azért alkalmaztunk, mert nagy a fajlagos felülete és az ammónia-megkötő képessége.

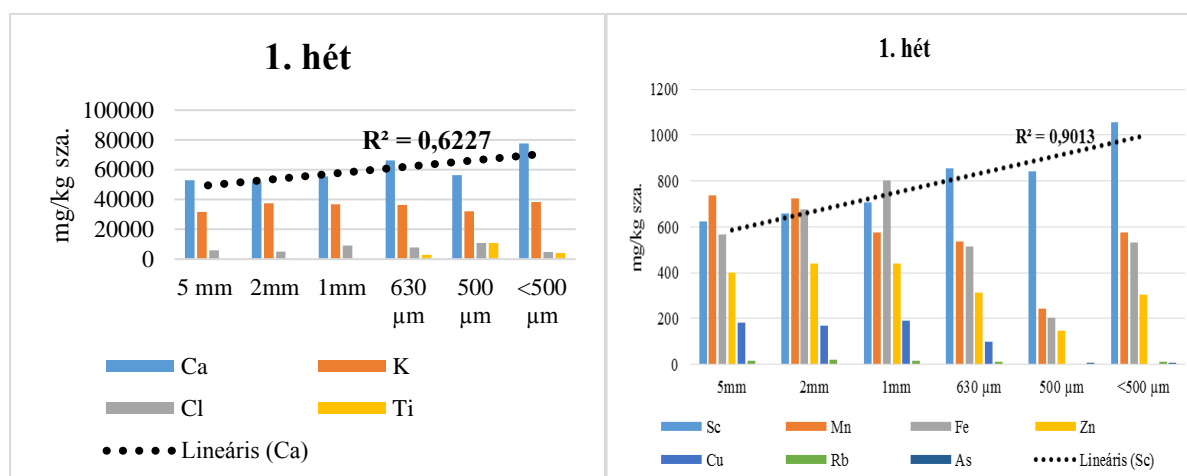
A szkandium felhalmozódik a növények gyökereiben, magvaiban, leveleiben. A talajokat megvizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy a szkandium befolyásolja a növények számára jelentős elemek - Na, K, Zn – koncentrációját [27]. Az aerob előkezelés során a szkandium nem okozott problémát, illetve toxikusságot sem.

A szudánifüvet, mint növényi főtermék azért választottuk az előkezeléshez, hogy valamilyen friss növényi termék hatását is teszteljük a komposztálás során. A szalmával szemben – melynek nehezen bontható összetett szénhidrát-tartalma magas – a szudánifű zöld növényi termék, könnyen bontható, nagy mennyiségben előállítható tömegtakarmány.

4.3. Különböző szemcsefrakciójú előkezelt baromfitrágya minták elemtartalmának alakulása

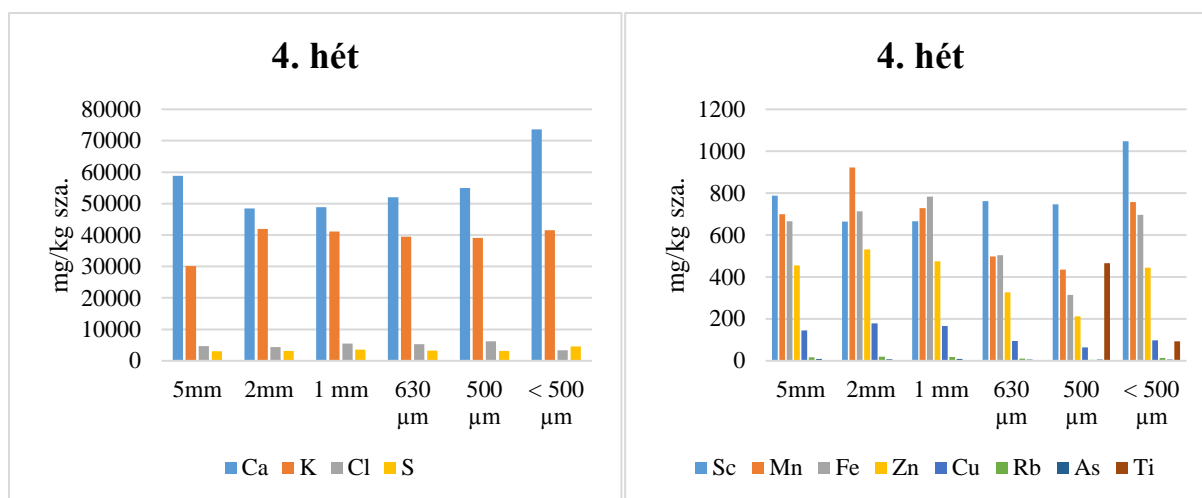
4.3.1. Kontroll

A különböző szemcseméretű komposzt minták elemtartalmát rostálás után az 1. és a 4. héten megmértem. A 9. ábrán a regressziós egyenest a csökkenő szemcseméret és a kalcium-koncentrációs összefüggésének igazolására illesztettem, még a 10. ábrán a regressziós egyenes a csökkenő szemcseméret és a szkandium-tartalom közötti erős összefüggést ($R^2=0,9013$) szemlélteti.

9., 10. ábra: Kontroll minták elemtartalmának alakulása az 1. héten

Az 1. heti kontroll minták elemtartalmát tekintve megfigyelhető az, hogy a szemcseméret csökkenésével nőtt a minták Sc-, K- és Ca-tartalma. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a 4. heti minták elemtartalmának vizsgálatakor (11., 12. ábra). Ez azzal magyarázható, hogy a méret csökkenésével nő a fajlagos felület, s ezzel egyenes arányban az adszorpciós kapacitás is. A nagyobb szemcséknek kisebb a fajlagos felületük van, ezért kevésbé hozzáférhetőek az aerob degradációban közreműködő mikrobák számára, mint a finomabb szemcsék [28].

11.,12. ábra: Kontroll minták elemtartalmának alakulása a 4. héten

A diagramokon megfigyelhető az is, hogy az 1. héthez képest a 4. hétre több elemet tudtam kimutatni, mely a komposzt érésével magyarázható.

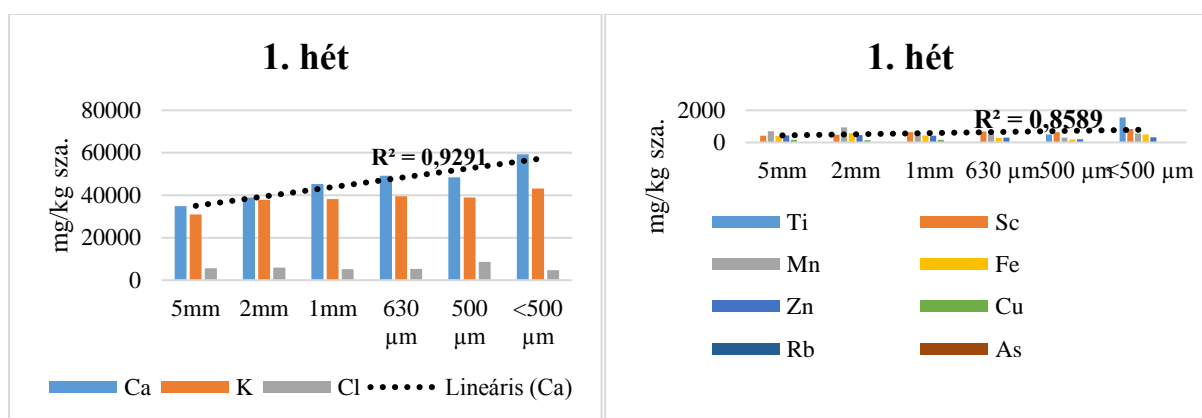
A kontroll esetében az 1. és 4. hét között a szkandium és a rubídium koncentrációja nem változott.

Hasonló tendencia látható az adalékanyagokkal előkezelt minták esetében is.

4.3.2. Biochar

A biocharral előkezelt baromfitrágya minták elemtartalmának alakulását a 13-16. ábrákon szemlélteték.

Az 1. heti minták esetében (13., 14. ábra) elmondható, hogy a Ca-, K- és Sc-tartalom jelentős, és a szemcseméret csökkenésével koncentrációjuk nőtt. A Ca- és a Sc-tartalom esetén az erős összefüggést a magas R^2 érték ($R^2=0,9291$, $0,8589$) is igazol. A biocharral kezelt minták esetén a szemcseméret csökkenésével a mangán-tartalom csökkent.

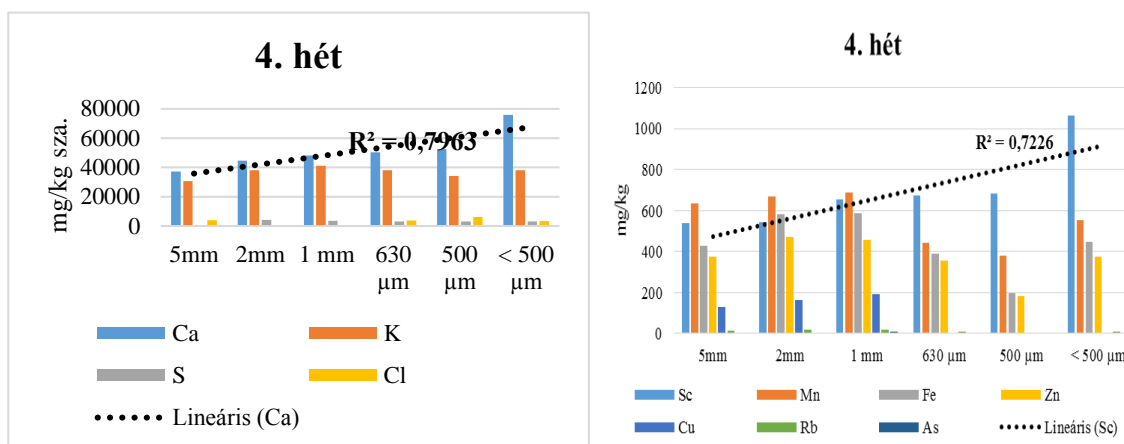

13., 14. ábra: Biocharral előkezelt minták elemtartalmának alakulása az 1. héten

Szakirodalmi adatok is alátámasztják, hogy a szemcseméret csökkenésével, valamint a komposzt érésével megjelennek fémek a mintákban, amelyet az arzén kimutathatósága is bizonyít, melynek koncentrációja relatíve feldúsult és koncentrációja kimutathatósági határérték felett volt.

A Sc-tartalom (15., 16. ábra) a 4. hétre nőtt meg igazán, különösen az <500 µm alatti szemcsefrakcióban. A szkandium ritka fém, amely a talajban felhalmozódhat. A talajok Sc-tartalmát legfőképpen az alapkőzet határozza meg (homoktalajok esetén koncentrációja

kisebb, még a vulkanikus kőzeteken képződött talajok esetén koncentrációja nagyobb) [29]. A tőzegben és a szénben a szkandium jelentős mennyiségben lehet jelen (5-1000 ppm) [30]. Ezen felvetéssel magyarázható az, hogy a biocharral előkezelt baromfitrágya esetében mértük a legnagyobb Sc-koncentrációt.

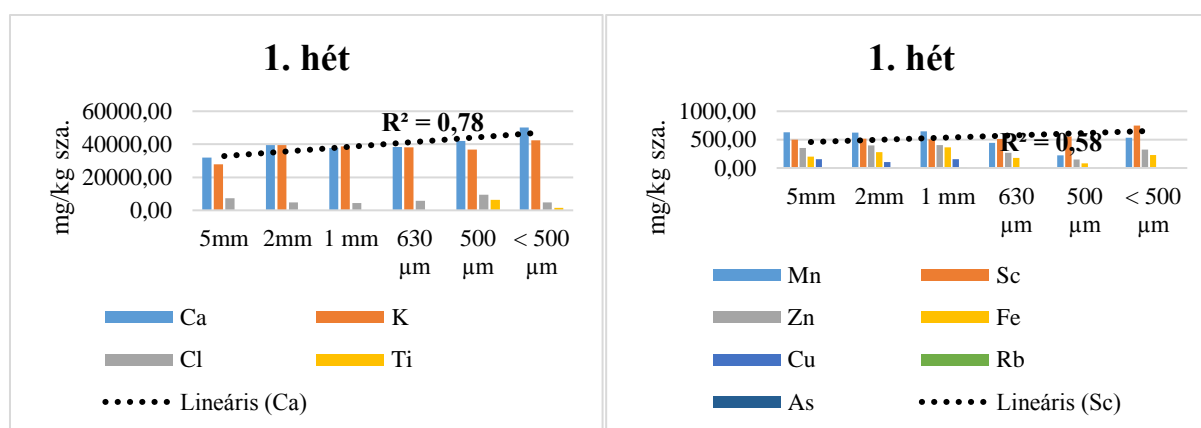
15., 16. ábra: Biocharral előkezelt minták elemtartalmának alakulása a 4. héten

Ca-tartalom esetén a 4. héten is ugyanolyan magas értéket mértünk, mint az első héten, amely azzal magyarázható, hogy a baromfitrágya kalcium-tartalma alapvetően is nagyságrendekkel magasabb, mint a többi elem koncentrációja. Emellett a 4. hétre nem változott a rubídium koncentrációja sem.

4.3.3. Szudánifű

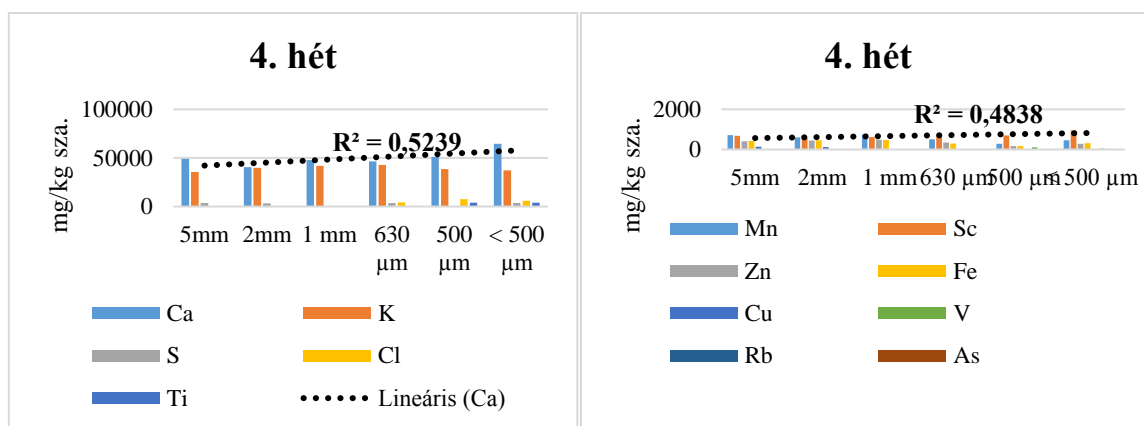
A szudánifűvel előkezelt minták elemtartalma a következő ábrákon látható.

Az 1. heti méréseket tekintve (17., 18. ábra) elmondható, hogy a Ca- és K-tartalom szintén növekedett a szemcseméret csökkenésével. Kalcium esetén az R^2 -érték 0,78, amely közepesen erős összefüggést mutat a csökkenő szemcsefrakció és a Ca-tartalom között. Az 1. heti mintáknál az <500 µm frakcióban már megjelentek a toxikus nehézfémek (titán, arzén).

17., 18. ábra: Szudánifűvel előkezelt minták elemtartalmának alakulása az 1. héten

A 4. heti elemtartalom mérés eredményei a 19. és 20. ábrákon láthatóak.

19., 20. ábra: Szudánifűvel előkezelt minták elemtartalmának alakulása a 4. héten

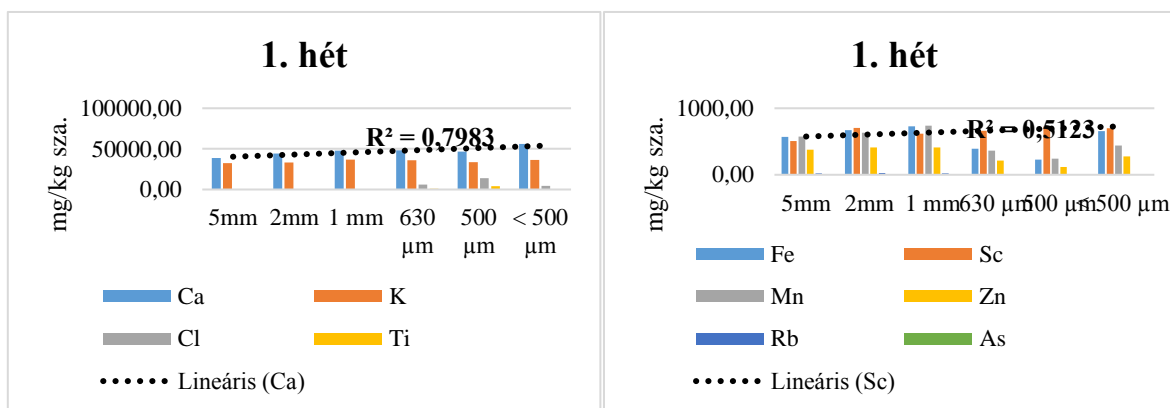
Az eredmények alapján elmondható, hogy a szkandium-tartalom a 4. hétre ezen minta esetén is nagyon magas (1000 mg/kg szá.). A mangán-tartalom a 2 mm feletti szemcsefrakcióban nagyobb koncentrációban volt kimutatható (720-744 mg/kg szá.), az első héthez képest (629-622 mg/kg szá.). A cink-tartalom csökkenő tendenciát mutat az 1. és a 4. hét között, valamint a különböző szemcsefrakciókban is.

A szudánifűvel előkezelt komposzt minták esetén elmondhatjuk, hogy a rubídium és a cink koncentrációja az előkezelés 1. és 4. hete között nem változott.

4.3.4. Zeolit

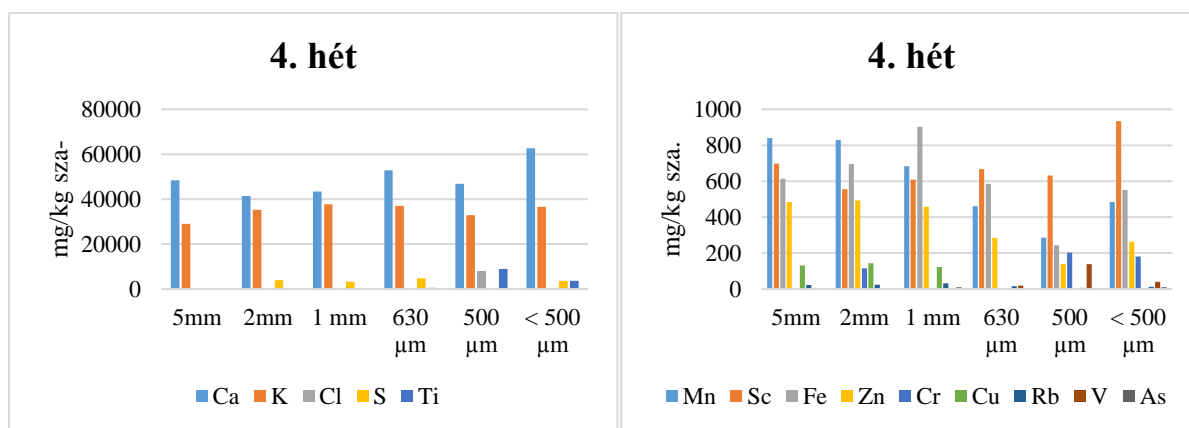
A zeolittal előkezelt minták elemtartalom-meghatározásának eredményei a következő ábrákon láthatóak.

Az 1. heti minták esetében szintén nőtt a szemcseméret csökkenésével a Ca- és K-tartalom, amelyet a kalcium-tartalomnál a közepesen erős R^2 -érték is igazol (0,7983).

21., 22. ábra: Zeolittal előkezelt minták elemtartalmának alakulása az 1. héten

Az eredmények alapján elmondható, hogy a zeolittal kezelt tartályok esetében is nőtt a Sc-tartalom, amely nagy valószínűséggel az almozásnál használt tritikálé szalmából származik.

23., 24. ábra: Zeolittal előkezelt minták elemtartalmának alakulása a 4. héten

A szkandium-tartalom eredményei alapján elmondható, hogy az 1. hét 506,44-722,75 mg/kg szá. mennyiségéről a 4. hétre 698,47-934-733 mg/kg szá. koncentrációra növekedett.

A 4. heti minták esetében is elmondható, hogy a kisebb szemcsefrakcióban (<630 µm) detektálhatóak voltak a nehézfémek.

A zeolittal előkezelt minták elemtartalmát tekintve elmondható, hogy a cink-koncentrációja nem változott az előkezelés során, még a kalcium és a kálium koncentrációja a kezelés 1. és 4. hete között egyaránt nagy koncentrációban volt kimutatható.

5. Következtetések és javaslatok

Kutatásunkban a mélyalmos baromfitrágyát különböző adalékanyagokkal kezeltük elő, s elemeztük a különböző szemcsefrakciójú minták elemtartalmát röntgenspektrométeres mérésekkel.

Zárt kísérleteink estében a keverés, nedvesítés hiánya miatt nem aprózódtak megfelelően a szemcsék, azonban a komposztprizma, illetve a tartály egyes pontjain a szemcsefrakciók aránya eltérhet [31]. Eredményeink alapján a szemcseösszetétel alakulására a szudánifű volt a legjobb hatással. Ez az eredmény azonban további kérdéseket vet fel, ugyanis laboratóriumi léptékben alkalmazható ezen adalékanyag, azonban félüzemi, üzemi körülmények között alkalmazhatósága nem gazdaságos.

A különböző szemcsefrakciók elemtartalma különbözött egymástól, elsősorban a kisebb frakcióban tudtunk több elemet kimutatni. A szkandium-tartalom a növényi eredetű adalékanyagokban magas volt, de a szkandium a kísérleteinkben toxikusságot nem okozott, az aerob fermentációt nem befolyásolta, azonban szerepe, jelenléte további vizsgálatokat igényel.

A kalcium és kálium koncentrációja a baromfitrágyában is nagyságrendekkel nagyobb koncentrációban van jelen a többi elemhez képest, azonban a szemcseméret csökkenésével koncentrációja növekedett, amely azzal magyarázható, hogy nőtt a szemcsék fajlagos felülete. Minél nagyobb a fajlagos felület, annál intenzívebb kölcsönhatások léphetnek fel a mikroorganizmusok között, így elősegítve a degradációt [32].

Az 1. és 4. heti vizsgálatokat tekintve elmondható, hogy több elemet tudtunk kimutatási határ felett detektálni, amely az előkezelt trágya érésével magyarázható.

A zeolit, biochar, illetve a szudánifű mellett javasoljuk más adalékanyagok tesztelését az aerob előkezelés során, valamint az előkezelési idő növelését 4 hétről 8 hétre. Emellett az elemtartalom vizsgálatok eredményét érdemes lenne összehasonlítani tömegspektrométeres (ICP-MS) mérések eredményeivel, s úgy értékelni az egyes szemcsefrakciók elemtartalmát, ugyanis az ICP-MS képes gyors, félkvantitatív koncentráció-bebecslésre a periódusos rendszer minden elemét tekintve az alacsony (ppt) kimutatási határok végett [33].

6. Összefoglalás

A mélyalmos tartástechnológiájú brojler telepről származó almos baromfitrágya adalékanyagokkal (zeolit, biochar, szudánifű) történő előkezelését vizsgáltuk laboratóriumi körülmények között a Víz- és Környezetgazdálkodási Intézetben.

A folyamat során (4 hét) vizsgáltuk a nedvesség-tartalmat, szemcseméretet, hőmérsékletet, pH értéket, sótartalmat, vezetőképességet, gázösszetételt és a tápelem-tartalmat, melyek közül jelen tanulmányban a szemcseösszetétel és az elemtartalom összefüggésének vizsgálatára tértünk ki.

Az eredmények alapján elmondható, hogy a kisebb szemcsefrakciójú mintákban több elemet tudtunk kimutatni, valamint, hogy a friss növényi termékekkel, melléktermékekkel előkezelt baromfitrágya jobb eredményeket mutatott a vizsgálat paramétereit tekintve.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a Norvég Finanszírozási Mechanizmus 2009-2014, Zöld ipari innováció, Élelmiszeripari zöld innovációs program megvalósítása című projekt (HU09-0015-A1-2013) támogatásával valósult meg.

Irodalomjegyzék

- [1] Vida J. (szerk.): A mezőgazdasági terület jellemzői. Központi Statisztikai Hivatal, 2010.
- [2] Erdélyi I.: Pulykaágazat helyzete és jövője a magas tartási és takarmányozási költségek árnyékában. In: Ágazatspecifikus innováción alapuló projektek generálása a baromfi ágazatban – A baromfiágazat helyzete, kilátásai és fejlesztési lehetőségei (Szerk.: Nábrádi A. – Szöllősi L.). Debrecen. Center-Print Nyomda. 2007
- [3] De Vries, M., I. J. M. De Boer.: Comparing environmental impacts for livestock products: A review of life cycle assessments. Livest. Sci. 128:1–11. 2010.
- [4] Béri B.: Tartástechnológia. Debreceni Egyetem, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Pannon Egyetem. 2011.
- [5] Varga J., Dorogi I., Kolonics Z., Kubó S.: Mezőgazdasági hulladékok hasznosítása, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1975.
- [6] Gaál K.: Az elhullott állatok és a melléktermékek kezelése. In: Bogenfurst F., Horn P., Sütő Z., Kovácsné Gaál K., Kovács G.: Baromfitenyésztés. Kaposvári Egyetem; Pannon Egyetem; Nyugat-Magyarországi Egyetem. 2011.
- [7] Alexa L. - Dér S.: A komposztálás elméleti és gyakorlati alapjai, Bio-Szaktanácsadó Bt., 136p. 1998.
- [8] Kuryntseva P., Galitskayab P., Selivanovskayaa S.: Changes in the ecological properties of organic wastes during their biological treatment. Waste Management, Volume 58, December 2016, Pages 90–97. 2016.
- [9] Tiquia S.M., Tam N.F.Y.: Elimination of phytotoxicity during co-composting of spent pig-manure sawdust litter and pig sludge. Bioresource Technology, 65, pp. 43–49. 1998.
- [10] Li Y., Zhang R, Liu G., Chen C., He Y., Liu X.: Comparison of methane production potential, biodegradability, and kinetics of different organic substrates. Bioresource Technology, 149, pp. 565–569. 2013.
- [11] Haug R.T.: The Practical Handbook of Compost Engineering. Lewis Publishers, Boca Raton, Florida, USA. 1993.
- [12] Bueno P., Tapias R., López F., Díaz M.J.:Optimizing composting parameters for nitrogen conservation in composting. Bioresource Technology 99. 5069–5077. 2007.
- [13] Hao X., Chang, C., Larney, F., Travis, G.: Greenhouse gas emissions during cattle feedlot manure composting. Journal of Environmental Quality, 30 (76), 376-386. 2001.
- [14] Kocsis I.: Komposztálás, Szaktudás Kiadó Ház Rt., Budapest, 209p. 2005.
- [15] Paradelo, R., Barral, M.T.: Magnetic susceptibility and trace element distribution in compost size fractions. Spanish Journal of Soil Science. 2014.

- [16] Saha, J., Panwar, N., Coumar, M.: Effect of methods of preparation on distribution of heavy metal in different size fractions of municipal solid waste compost. *Environmental Monitoring & Assessment*. Vol. 185 Issue 11, p8815-8821. 7p. 2013.
- [17] Petruzzelli G., Szymura I., Lubrano L., Pezzarossa B.: Chemical speciation of heavy metals in different size fractions of compost from solid urban wastes. *Environmental Technology*. 10. 521. 1989.
- [18] Lopez R., Hurtado M. D., Cabrera F.: Compost properties related to particle size. *Waste Management and the Environment*. 2002.
- [19] Smith S. R.: A critical review of the bioavailability and impacts of heavy metal in municipal solid waste composts compared to sewage sludge. *Environment International*. 35. 142. 2009.
- [20] Sharifi Z., Renella G.: Assessment of a particle size fractionation as a technology for reducing heavy metal, salinity and impurities from compost produced by municipal solid waste. *Waste Management*. Volume 38, Pages 95–101. 2015.
- [21] Nagy A., Kovács E., Tamás J.: Heavy metal pollution mapping of abandoned mining site by airborne hyperspectral image analysis. *Cereal Research Communications*. 34. 53-57. 2006.
- [22] JBS Environmental Services and Technologies Pty Ltd., 1998.
- [23] Bernal, M.P., Alburquerque, J.A., Moral, R.: Composting of animal manures and chemical criteria for compost maturity assessment. A review. *Bioresource Technology* 100, 5444e5453. 2009.
- [24] Brewer, C.E.: Biochar characterization and engineering. Iowa State University. Graduate Thesis and Dissertations. 2012.
- [25] Gaskin, J. W.; Steiner, C.; Harris, K.; Das, K. C.; Bibens, B.: Effect of low temperature pyrolysis conditions on biochar for agricultural use. *Transactions of the ASABE*, 51, (6), 2061-2069. 2008.
- [26] Poledniok J.: Speciation of scandium and gallium in soil. *Chemosphere*. Volume 73, Issue 4. 572-579. 2008.
- [27] Shtangeeva, I.: Trace and Ultratrace Elements in Plants and Soil. WIT Press, Southampton. 2005.
- [28] Verma, S.L., Marschner, P.: Compost effects on microbial biomass and soil P pools as affected by particle size and soil properties. *Journal of Soil Science and Plant Nutrition* 13, 313–328. 2013.
- [29] Pendias A. K., Pendias H.: Trace Elements in Soils and Plants. CRC Press. 2001.
- [30] Wedepohl, K. H.: Handbook of Geochemistry, Springer-Verlag, Berlin, 1969–1974 (several volumes).
- [31] Amlinger, F.; Götz, B.; Dreher, P.; Geszti, J., Weissteiner, Ch.: Nitrogen in biowaste and yard waste compost: dynamics of mobilisation and availability - a review. *European Journal of Soil Biology* 39. 107-116. 2003.
- [32] Amlinger, F.; Peyr, S.; Geszti, J.; Dreher, P.; Karlheinz, W., Nortcliff, S.: Beneficial effects of compost application on fertility and productivity of soils. Literature Study, Federal Ministry for Agriculture and Forestry, Environment and Water Management, Austria. 2007.
- [33] Galbács G.: Illusztrált segédanyag a modern műszeres analitikai kémia oktatásához. Szegedi Tudományegyetem, Pécsi Tudományegyetem. TÁMOP-4.1.2.A/1-11/1 MSc Tananyagfejlesztés. 2013.

Lektorálta: Prof. Dr. Blaskó Lajos, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar

MEGKÖZELÍTÉSEK, MÓDSZEREK A KÖRNYEZETI NEVELÉS TÁJÉPÍTÉSZETI SZEMPONTÚ KUTATÁSÁBAN

Jákli Eszter

*Szent István Egyetem, Tájépítészeti és Településtervezési Kar,
Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék, doktorandusz, jaklieszter18@gmail.com*

Absztrakt

Napjainkban mind több és több törekvés irányul az ökológiai válság megoldására, a célként kitűzött fenntarthatóság megvalósulásának egyik alappillére pedig a környezetéről felelősen gondolkodó és azt tiszteletben tartó társadalom. Ennek eléréséhez szükséges eszköz lehet a környezeti szemléletformálás és nevelés, ezt a különböző nemzetközi stratégiákban és egyezményekben megfogalmazott célkitűzések is alátámasztják. A környezeti nevelés a környezetétől, a természettől elszakadt embert igyekszik újra összekapcsolni a környezetével, ebben pedig a tájépítész, mint az emberi környezetet formáló szakma igen komoly szerepet kaphat.

Hosszú távú célom annak vizsgálata, hogy milyen módon lehetséges városi környezetben a tájépítészeti eszközeivel is hozzájárulni ezekhez a célokhoz, a környezeti nevelés és szemléletformálás sikerességéhez. Célom a környezeti tudatformálás és nevelés városi környezetben megvalósítható tájépítészeti lehetőségeinek általános áttekintése. Különböző zöldfelületi rendszer elemeken vizsgálom és értékelem a szemléletformálás lehetőségeit, különös tekintettel a játszóterekre, illetve oktatási és kulturális intézmények kertjeire.

Jelen tanulmányban a környezeti nevelés tájépítészeti szempontú kutatásában használt módszereket tekintem át, külföldi és hazai megvalósult kutatások, közösségi tervezési projektek kapcsán. Szinte minden áttekintett kutatás többféle módszert alkalmaz egyszerre. A legáltalánosabban elterjedt és szinte minden elemzett kutatásban alkalmazott módszer a megkérdezés módszere, azaz a kérdőívezés és az interjúkészítés, mely kvantitatív és kvalitatív eredményekkel is szolgálhat. Szubjektívabb, azonban részben számszerűsíthető módszer a megfigyelés, melynek az áttekintett esettanulmányokban alkalmazott speciális típusa a viselkedés-térképezés. Jellemző még különböző kísérletek alkalmazása és azok elemzése is, ez lehet gyerekrajzok, mentális térképek, öröm-bánat térképek elkészíttetése, illetve a kísérletek közé sorolható a közösségi tervezés is.

Kulcsszavak: tájépítész, környezeti nevelés, fenntarthatóság, városi környezet, kutatómódszertan

1. Bevezetés

A ma fenyegető súlyos, megoldandó problémák több mint fele, de néhány szakember szerint akár a túlnyomó része is a környezettel, annak védelmével, kutatásával, fenntartásával és a helyreállítással kapcsolatos [1]. Ez abból fakad, hogy a civilizált társadalmak az embert nem a természet részének tekintik, hanem felette állónak, a természetet pedig csupán egy olyan dolognak, amelyből hasznot húzhatnak [2], így a környezet pusztítása és kizsákmányolása gyakorlatilag vég nélkül folyhat, vagy legalábbis ameddig a természeti erőforrások tartanak. A környezeti nevelést és szemléletformálást a környezeti állapot javításának egyik meghatározó stratégiájaként tartják számon [3], sőt Varga [4] és Atkinson et al [5] szerint a környezeti válságot csakis az emberek viselkedésének megváltoztatásával oldhatjuk meg, melyhez különböző tanulási folyamatok révén juthatunk el.

A környezeti nevelés gyakran idézett jelmondata a „természetben, természetről, természetért” is utal arra, hogy a környezeti nevelés leggyakrabban a szabadban, tantermen kívül zajlik, ezeknek a külső tereknek az alakítása, végső soron ember és környezete kapcsolatának meg-, illetve újrateremtése pedig a tájépítész feladata. Ennek ellenére, városi környezetben, városi

zöldfelületek tájépítészeti tervezése során Magyarországon ma még nem kiemelt szempont a szemléletformálásra való törekvés. Ez nagy hiányosság, ugyanis a városi lakosság aránya 2011-ben 69,5 % volt Magyarországon [6], a világ lakosságának pedig 54%-a él nagyvárosi környezetben egy 2014-es adat szerint, és ez az arány az előrejelzések szerint egyre növekedni fog [7], így látható, hogy rengeteg embert érint ez a kérdés.

Doktori kutatásomban azt vizsgálom, hogy milyen módon lehetséges városi környezetben a tájépítészet eszközeivel hozzájárulni a környezeti nevelés és tudatformálás sikerességéhez, mind a formális, mind a non-formális és informális tanulási folyamatok támogatásával.

Jelen tanulmány célja a környezeti nevelés tájépítészeti szempontú kutatásához szükséges módszerek feltárása.

2. A vonatkozó szakirodalom bemutatása: környezeti nevelés és kapcsolata a tájépítészettel

A környezeti nevelés fogalmának használata az angol irodalomban 1965-től, Magyarországon az 1980-as évektől terjedt el [8]. Ugyanakkor, Amerikában már 1909-ben megjelent a *The Nature-Study Idea* című könyv, mely egy új iskolai mozgalmat mutat be, mely azt tűzi ki célul, hogy a fiatalság közelebb kerüljön a természethez [9].

Az első kormányközi konferencia a környezeti nevelésről (Tbiliszi Konferencia) 1977-ben került megrendezésre. Az itt megfogalmazott – máig irányadónak tekintett – definíció szerint: *„A környezeti nevelés olyan folyamat, melynek célja, hogy a világ népessége környezettudatosan gondolkodjék, figyeljen oda a környezetre és minden azzal kapcsolatos problémára. Rendelkezzon az ehhez szükséges tudással, beállítódással, képességekkel, motivációval, valamint mind egyéni, mind közösségi téren eltökélten törekedjék a jelenlegi problémák megoldására és az újabbak megelőzésére [10].”*

Azonban már ezt megelőzően is, több nemzetközi szervezet és világkonferencia hívta fel a figyelmet a környezeti nevelés jelentőségére [11, 12], 1975-ben pedig az ENSZ a „Belgrádi charta – a környezeti nevelés globális kereteiről” című dokumentumban fogalmazta meg a környezeti nevelés irányelveit [13].

Azóta több kulcsfontosságú dokumentum is született a környezeti neveléssel összefüggésben: 1980-ban összeállították a Természetvédelmi Világstratégiát, mely a környezeti nevelés természetvédelemben betöltött szerepét hangsúlyozza [14], a Környezetvédelmi és Fejlesztési Világtanács által 1987-ben összeállított Közös jövőnk című jelentés pedig kiemeli az oktatás szerepét a környezeti problémák megoldásában [15]. Az 1992-es Rio de Janeioban rendezett „Környezet és fejlődés” ENSZ konferencián írták alá az Agenda 21: Feladatok a 21. századra c. dokumentumot, melynek teljes 36. fejezete a környezeti neveléssel és képzéssel foglalkozik [16].

A 2005-2014-es időszakot az „Oktatás a Fenntartható Fejlődésért Évtizedének” nyilvánították [17], 2015-ben pedig a program folytatásaként létrehozták a „Globális Akcióprogram a Fenntartható Fejlődést támogató Oktatásért” c. projektet [18], így hát látható, hogy a környezeti nevelés mai napig aktuális, globális feladat.

A dokumentumok leggyakrabban a téma természetvédelmi és oktatási-nevelési szempontú megközelítését hangsúlyozzák. A tájépítészet, mint a környezet formálásában aktívan részt vevő interdiszciplináris szakma, jelentős szerepet vállalhatna a kérdés támogatásában. A környezeti nevelés célja ember és környezete közötti kapcsolat megerősítése [19], s ezzel összhangban az aktív, ökológiai megalapozottságú cselekvésre való ösztönzés [20]. E célrendszerben a tájépítészet az ember-természet közötti kapcsolat erősítésében, újrateremtésében kaphat szerepet, különösen városi környezetben, ahol a városlakók mindinkább elidegenedtek a természettől, sőt akár saját lakókörnyezetüktől is.

3. Az alkalmazott módszerek

Kutatásom szekunder kutatás, célom a hasonló témában végzett kutatások megismerése, elemzése, annak érdekében, hogy a környezeti nevelés tájépítészeti kutatásának módszertanát megfogalmazzam. Főbb forrásaim a hazai környezeti nevelési szakirodalom, a nemzetközi folyóiratcikkek tekintetében pedig a ResearchGate, Springerlink és a Google Scholar voltak. A feldolgozott irodalmi források, esettanulmányok főként óvodás, és iskoláskorú gyermekek környezethez való viszonyát vizsgálják.

4. A téma tárgyalása: a környezeti nevelés tájépítészeti szempontú kutatásának módszerei

Az egyik legszélesebb körben alkalmazott módszer a gyerekek megkérdezése, mely lehet kvantitatív (kérdőív), vagy kvalitatív (interjú) metódus is. Ezek által számos kérdés, attitűd feltérképezhető, azonban rendkívül fontos a kérdőívek, illetve az interjúkérdések körültekintő megalkotása, hogy elkerülhető legyen az, hogy a felmérésben résztvevő gyermekek a felnőttek által elvártnak hitt válaszokat adják [21]. Az Atmodiwirjo [22] által folytatott jakartai kutatásban az iskolakert használatát, használatának lehetőségeit, illetve az iskolakert különböző elemeinek elérhetőségét vizsgálták kvantitatív módszerrel, kérdőívezés segítségével. Malone és Tranter [23] iskolakerttel kapcsolatos kutatásukban szintén a megkérdezés módszerét alkalmazták: minden megfigyelt gyermeket egyesével kérdeztek meg kedvelt és nem kedvelt helyszíneikről, illetve kedvenc tevékenységeikről. Egy melbourne-i iskolakert közösségi tervezése kapcsán a tanulókat is bevonták a tervezésbe, melynek részeként interjút is készítettek velük, azonban ez nem vezetett eredményre, a gyerekek túl általános, mechanikus válaszokat adtak a feltett kérdésekre [24].

Szintén elterjedt és eredményes módszer a megfigyelés módszere. Egyrészt a kutató tájépítészeti szempontból felméri a helyszínt, azaz megismeri a terület városszerkezetben betöltött helyzetét, megvizsgálja adottságait (térbeli kialakítás, burkolt felületek és a zöldfelület aránya, növényállomány, művi elemek, stb.), feltárja a területen található értékes elemeket és a különböző konfliktusokat. Atmodiwirjo [22] iskolakert kutatásában központi elem volt az iskolakert térbeli megfigyelése, a környezeti nevelésre potenciális alkalmas elemek kontextusában.

A megfigyelés módszerének másik alkalmazási lehetősége a viselkedés-térképezés, mely egyszerre rögzíti a megfigyelt személyek helyzetét és aktivitását [25]. A Malone és Tranter [23] által végzett kutatásban, a viselkedés-térképezés során azt figyelték meg, hogy a kutatásban részt vevő gyerekek hogyan, mivel játszanak az iskolaudvaron, illetve milyen interakciókba lépnek egymással (pl. magányos, párhuzamos, együttműködő vagy kooperatív játékot folytatnak), megfigyeléseiket pedig táblázatba rögzítették. Ugyanezt a módszert alkalmazták a melbourne-i Royal Botanical Gardens-ben kialakított, gyerekek számára tervezett kert közösségi tervezése során is: két iskola tanulóit figyelték meg a kertben való szabad játék közben, s közben jegyzeteket készítettek arról, hogy a gyerekek milyen interakcióba lépnek egymással, a kertben található elemekkel, anyagokkal, illetve azt is megfigyelték, hogy adódnak-e korosztályi, illetve nemi különbségek. Ez mindkét esetben lehetővé tette, hogy azonosítsák a legnépszerűbb tevékenységeket illetve helyszíneket, a különböző viselkedési módokat pedig különböző helyszínekhez kapcsolják, és az azokhoz kötődő tér, térrészlet fő jellemvonásait rögzíthessék [24].

A GIS technológiák terjedésével a hagyományos papíralapú felméréseknél még pontosabb eredményekhez lehetett hozzájutni [26]. Cosco et al. [25] kutatásában a Van Andel által használt GIS alapú módszert ötvözte különböző viselkedés-térképezési kódrendszerekkel. Ennek során két megfigyelő előre meghatározott, nem átfedő útvonalon haladva 4 térképet készített el az óvodakertekben (térképenként 11-13 perc alatt). Ezen rögzítették egyrészt a helyszín jellemzőit (pl. szabad játéktér, játszóeszköz, homokozó, sétány, stb.) és minden

egyes gyerek helyzetét és fizikai aktivitásának jellemzőit (ülő helyzet, mérsékelt vagy élénk mozgás). Ezek után a különböző helyszínekhez, illetve burkolattípusokhoz kapcsolták a különböző mozgásformákat [25]. Egy másik kutatásban egy múzeumkertben tanulmányozták a tájépítészeti kialakítás természettudományos tanulásra gyakorolt hatását, itt különböző szempontokat – tanulási tevékenység, figyelem, társakkal és környezettel való interakciók, kommunikáció, felnőttek beavatkozása - figyelték meg és osztályoztak graduális skálán. A megfigyelések alapján megállapították, hogy mely kialakítások azok, amelyek leginkább támogatják a tanulási folyamatokat [27].

A környezeti nevelés kutatásában kísérletek is alkalmazhatóak. A kísérletek közé tartozik a rajzok, mentális térképek vagy akár a kerttervek készítése is. A gyerekrajzok hasznos eszközök a környezetről alkotott felfogásuk felmérésében [28, 29], így számos kutatásban alkalmazták már ezt a módszert [23, 24, 30]. Yli-Panula et al [30] „The Finnish-Russian country school project”-ben azt vizsgálták, hogy a gyerekek elképzelése szerint milyen tájakat érdemes megőrizni, mely a környezeti nevelési program megszervezésében, későbbi kialakításában segítette a pedagógusokat. A melbourne-i Patch School Garden kialakításakor a gyerekek ötleteiket rajzos formában is megjelenítették, melyek alapján az oktatók segítségével elkészítették a tervezett kert mentális térképét, mely a további tervezés kiindulópontjául szolgált [24].

A mentális térképezés módszeréhez hasonló módszer az öröm-bánat térképek elkészítése, mely a magyarországi környezeti nevelésben is bevett gyakorlat. Célja a kiválasztott helyszín értékeinek és problémáinak, azaz „örömeinek és bánatainak” dokumentálása [31]. Ez azon kívül, hogy önmagában szemléletformáló hatású, szintén hozzásegíthet a gyerekek és környezetük közötti kapcsolat megfigyeléséhez, a számukra fontos részletek feltárásához. Erre megvalósult példa a Lágymányosi Bárdos Lajos Általános Iskolában megvalósult Öröm a játék, bánat a tér című foglalkozássorozat, amelynek során az elsősök és a negyedikesek az iskolájuk közelében található játszóteret ismerték meg majd álmodták újra, az elkészült terveket pedig különböző hulladékok felhasználásával pedig meg is modellezték [32]. Ehhez hasonlóan a melbourne-i Patch School Garden közösségi tervezése során a végleges kertterv elkészítésébe is bevonták a tanulókat, majd a csoportokban elkészült tervekből 3 dimenziós modelleket is készítettek [24]. Ezt a módszert több korábbi esetben is alkalmazták már abból a célból, hogy megvizsgálják és értékeljék a gyerekek szabadterhasználatát, ahhoz való viszonyát. A modellezés azért különösen előnyös, mert könnyen az életkori sajátosságokhoz alakítható, segíti a vizualizációt, így a résztvevők könnyebben kifejezhetik általuk az elképzeléseiket, az elkészült modell pedig könnyen változtatható a további közös gondolkodás során [33].

5. Következtetések/összefoglaló

Az áttekintett kutatások alapján megállapítható, hogy a gyerekek bevonása a kutatási és tervezési folyamatokba hozzájárul környezeti érzékenységük növeléséhez, a környezetükhöz való kötődés erősítéséhez, így a környezeti nevelés sikerességéhez, emellett hozzásegít a korosztály számára megfelelő szabadtéri helyszínek kialakításához. Az esettanulmányok áttekintése során arra a megállapításra jutottam, hogy számos kutatási módszer létezik a témában, köztük kvantitatív és kvalitatív módszerek is, és szinte minden áttekintett kutatás többféle módszert alkalmaz egyszerre. A megkérdezés módszerén belül alkalmazható a kérdőíves megkérdezés, vagy az interjú módszere. Ezzel a módszerrel kaphatóak a legegyszerűbben számszerűsíthető adatok. A megfigyelés módszerével egyrészt az adott helyszínt, másrészt a használóit lehetséges vizsgálni: a kérdőívekből és az interjúkból kinyerhető adatok mellett mindenképpen szükséges a vizsgálat tárgyát képező helyszínek és használók analízisa is. Ez szubjektívebb, azonban részben számszerűsíthető módszer. A használók, illetve a környezetükhöz fűződő kapcsolatuk további megértésére szolgálhatnak a

kísérletek. A rajzok, mentális, és öröm-bánat térképek elkészítése akár a készítő (kutatás szempontjából releváns) belső lelki folyamatainak, szociális helyzetének feltárására is alkalmasak lehetnek, ezek értelmezéséhez azonban külső szakértők bevonása (pszichológusok, szociológusok) is szükséges lehet. A feltárt módszereket az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat: Módszerek a környezeti nevelés tájépitészeti szempontú kutatásában

	Kvantitatív	Kvalitatív
Megkérdezés	kérdőív	kérdőív, interjú
Megfigyelés	viselkedés-térképezés	tájépitészeti vizsgálat, viselkedés-térképezés
Kísérlet		gyerekrajzok, mentális térképezés, öröm-bánat térkép, közösségi tervezés

Forrás: saját szerkesztés

A kutatás folytatásaként, a feltárt módszerekre alapozva az iskolakertek környezeti nevelési szempontú tájépitészeti vizsgálati módszertanának kidolgozása következik.

Irodalomjegyzék

- [1] Rakonczi J.: Globális környezeti kihívásaink. Szeged: Universitas Szeged Kiadó. 2008
- [2] Fien, J.: Oktatás a fenntartható jövőért. In Havas (szerk), A környezeti nevelés Európában. Budapest: Körlánc. 1999. pp. 7-39.
- [3] Petocz, P., Reid, A., Loughland, T.: The Importance of Adults' Conceptions of the Environment for Education. Joint AARE/NZARE Conference, Auckland, 2003. Letöltve 2017. 03.20-án az AARE weboldalról:
<http://www.aare.edu.au/data/publications/2003/pet03250.pdf>
- [4] Varga A.: A környezeti nevelés pedagógiai, pszichológiai alapjai. PhD disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola. 2004
- [5] Atkinson, R. L. (szerk.): Pszichológia. Budapest: Osiris-Századvég. 1994
- [6] Városi lakosság aránya. Letöltve a KSH weboldaláról 2017.03.10-én:
<http://demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/84-varosi-lakossag-aranya>
- [7] UN: World Urbanisation Prospects: The 2014 Revision. New York: United Nations, 2015. Letöltve: <http://esa.un.org/unpd/wup/FinalReport/WUP2014-Report.pdf>
- [8] Fűzné Kószó M.: A környezeti nevelés koncepciói. Iskolakultúra, 1, 2002. pp. 40-50
- [9] Bailey, L. H.: The Nature-Study Idea. Syracuse, NY: Macmillan Company. 1909
- [10] UNESCO: First Intergovernmental Conference on Environmental Education. Final Report, Tbilisi, USSR: UNESCO, Paris. 1977
- [11] IUCN: International Working Meeting on Environmental Education in the School Curriculum. Final Report. Gland, Switzerland: IUCN. 1970
- [12] UN: Report of the United Nations Conference on the human environment. Stockholm, Sweden: UN. 1972
- [13] UNESCO: The International Workshop on Environmental Education. Final Report. Belgrade – Yugoslavia – Paris: UNESCO. 1975
- [14] IUCN: World Conservation Strategy. Gland, Switzerland: IUCN, WWF, UNEP,. 1980
- [15] WCED: Our Common Future. Oxford University Press, Oxford. 1987
- [16] UNCED: Agenda 21. The United Nations Programme of Action from Rio. New York: UN. 1992
- [17] UNESCO: United Nations Decade of Education for Sustainable Development (2005-2014): International Implementation Scheme. 2005

- [18] Global Action Programme on Education for Sustainable Development. Letöltve az UNESCO weboldaláról 2017.03. 10-én: <http://en.unesco.org/gap>
- [19] Mikházi Zs.: Környezeti nevelés és a turizmus kapcsolata Magyarországon. Budapest: III. Magyar Földrajzi Konferencia. 2006
- [20] Berecz E.: A környezettudat alakítása és a környezeti nevelés kérdései a különböző képzési szinteken és területeken. Budapest: OMIKK. 1993
- [21] Lucas, B.: Learning through landscapes: An organization's attempt to move school grounds to the top of the educational agenda. *Children's environments*, 12(2), 1995. pp. 233-244.
- [22] Atmodiwirjo, P.: School ground as environmental learning resources: Teachers' and pupils' perspectives on its potentials, uses and accessibility. *International Electronic Journal of Environmental Education*, 3(2), 2013. pp. 101-119.
- [23] Malone, K., Tranter, P.: School Grounds as Sites for Learning: making the most of environmental opportunities. *Environmental Education Research*, 9(3), 2003. pp. 283-305.
- [24] Rayner, J. P., Rayner, M. T., Laidlaw, A. C.: Children's participation in designing landscapes – examples from Melbourne, Australia. É.n. Letöltve 2017. 03.24-én, a HPHcentral weboldalról: http://www.hphpcentral.com/wp-content/uploads/2010/09/5000-paper-by-John-Rayner_2.pdf
- [25] Cosco, N. G., Moore, R. C., Islam, M. Z.: Behavior Mapping: A Method for Linking Preschool Physical Activity and Outdoor Design. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 42(3), 2010. pp. 513–519.
- [26] Van Andel, J.: Effects on children's behavior of physical changes in a Leiden neighborhood. *Children's Environments Quarterly*, 1(4), 1984. pp. 46-54. Letöltve: <http://www.jstor.org/stable/41514529>
- [27] Moore, R., Cosco, N., Kepez, O. and Demir, E.: My Place by the Bay: Prepared Environments for Early Science Learning, Bay Area Discovery Museum (BADM), Sausalito, California. Final report to the National Science Foundation, project #0125740. 2008 Letöltve 2017.03.24-en: <https://naturalearning.org/my-place-bay-prepared-environments-early-science-learning>
- [28] Barraza, L.: Children's drawings about the environment. *Environmental Education Research*, 5, 1999. pp. 49–67.
- [29] King, L.D.: Doing their Share to Save the Planet. Children and Environmental Crisis. New Jersey: Rutgers University Press. 1995
- [30] Yli-Panula, E., Grönlund, E., Eloranta, V.: School children's drawings of landscape they would like to conserve and how the drawings reflect their environmental conceptions. 2012
Letöltve:
https://www.researchgate.net/publication/260042330_School_children%27s_drawings_of_landscape_they_would_like_to_conserve_and_how_the_drawings_reflect_their_environmental_conceptions
- [31] Vásárhelyi Judit (szerk.): Magyarország Öröm és Bánat Térképe. Budapest: TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó. 1996
- [32] Játzóteret álmodtak maguknak az ökoiskolások. 2014. Letöltve 2017. 03.20-án az <http://ujbuda.hu/ujbuda/jatszoteret-almodtak-maguknak-az-okoiskolasok> weboldalról.
- [33] Hart, R., Iltus, S.: Participatory planning and design of recreational spaces with children. *Architecture and Behaviour*, 10(4), 1993. pp. 361–370.

Lektorálta: Dr. Boromisza Zsombor, egyetemi adjunktus, Szent István Egyetem, Tájépítészeti és Településtervezési Kar, Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék

MIKRO-VITAL KEZELÉS HATÁSA EGYNYÁRI DÍSZNÖVÉNYEK VEGETATÍV ÉS GENERATÍV PARAMÉTEREINEK ALAKULÁSÁRA

Kaprinnyák Tünde

*Eszterházy Károly Egyetem, Agrártudományi és Vidékfejlesztési Kar, Agrártudományi és
Környezetgazdálkodási Intézet, adjunktus, kaprinnyak.tunde@uni-eszterhazy.hu*

Láposi Réka

*Eszterházy Károly Egyetem, Agrártudományi és Vidékfejlesztési Kar, Agrártudományi és
Környezetgazdálkodási Intézet, főiskolai docens, laposi.reka@uni-eszterhazy.hu*

Zöllei Tamás

*Eszterházy Károly Egyetem, Erdőtelki Arborétum, arborétumvezető,
zollei.tamas@uni-eszterhazy.hu*

Tóth Szilárd Zsolt

*Eszterházy Károly Egyetem, Agrártudományi és Vidékfejlesztési Kar, Agrártudományi és
Környezetgazdálkodási Intézet, egyetemi docens, toth.szilard@uni-eszterhazy.hu*

Absztrakt

A növények díszítő értékét, egészségi állapotát a tápanyag- és vízellátottság döntő mértékben befolyásolja. Kültéri dísznövények esetében az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb problémát okoz az időjárási szélsőségek előfordulása. A jobban elágazó (vertikális és horizontális irányban is) gyökérzet a talaj nagyobb részéből képes tápanyagokat és vizet felvenni. A talajbaktériumok segítik a gyökérzet gyorsabb és folyamatos növekedését. Kísérletünkbe két, kültéri kiültetésekben kedvelt egyényári dísznövényfajt (*Begonia sempervirens*, *Senecio cinerea*) vontunk be, az adatokat három hónapig rögzítettük. A kezelés Mikro-Vital baktériumtrágyával történt az előírt dózisban. A kísérlet zárt körülmények között az Erdőtelki Arborétum épületrészében került beállításra (téli időszakban). A mérések során a növények vegetatív, generatív (*Begonia sempervirens*) paramétereit és a fotoszintézis fényszakaszának hatékonyságát leíró aktuális fotokémiai aktivitás ($\Delta F/F_m'$) változását követtük nyomon.

A *Begonia sempervirens* növényfajnál a kezelés kisebb mértékben igazolható volt virágbimbók számának kialakulásánál, míg pozitív hatása kimutatható volt növénymagasság, gyökértömeg, gyökérhossz, gyökérátmérő, virágzás tartama esetében. A *Senecio cinerea* fajnál kedvező hatása egyértelmű volt levélszám, növénytömeg, gyökérhossz paramétereknél. Kismértékű növekedés volt megfigyelhető növénymagasság, gyökértömegnél, gyökérátmérőnél. Az aktuális fotokémiai hatékonyság ($\Delta F/F_m'$) valós fényviszonyok között mért értékeinek összehasonlításánál azt tapasztaltuk, hogy a kontroll és a kezelt csoport közötti eltérés csak kismértékű volt (nem szignifikáns). Az ültetést követő akklimatizálódás után a levelek fotokémiai hatékonysága emelkedett. A második mérésnél azt tapasztaltuk, hogy a kezelt egyedek esetében a növekedés nagyobb mértékű volt a kísérlet kezdeténél mért értékekhez képest a kontrollhoz viszonyítva.

Kulcsszavak: dísznövény, tápanyag, talajbaktérium, vegetatív paraméterek, generatív paraméterek

1.Bevezetés

1.1.Téma aktualitása

A dísznövény (kül- és beltéri) a családi és egyéb ünnepek, társasági események, társadalmi megemlékezések nélkülözhetetlen kelléke. Ennél is fontosabb a jelentősége a városi zöldfelületeknek (virágos kiültetések is ide sorolva), amelyek lehetőséget biztosítanak a kikapcsolódásra, sportolásra, közösségi életre. A növények átalakítják a város szerkezetét, kiszűrik a port, a zajt, megtisztítják a levegőt és szabályozzák a hőmérsékletet. A díszkertészek (kutatók, termelők) tevékenysége az emberi környezet élhetőbbé alakítása, fenntartása (Internet1).

A vidéki emberek foglalkoztatásában nagy jelentőségű a díszkertészeti szektor. A klímaváltozás a köztéri kiültetésekben lévő dísznövények számára korlátozó tényező. Az antropogén, biotikus és abiotikus tényezők jelentősen befolyásolják az alapvető, létüket meghatározó életkörülményeket (Kaprinyák et al., 2014)

1.2.Célkitűzés

A dísznövénytermesztés jövedelmezőségének meghatározó eleme a minőségi árualap. A növények élettartama, a növekedés üteme (főként lassan növekedők esetében), valamint kül- és beltéri dísznövények esztétikai értéke, egészségi állapota nagyban függ a tápanyag- és vízellátottságtól. Utóbbi különösen fontos a kültéri dísznövények klímaváltozás tűrésével kapcsolatban. Az időjárási szélsőségek az utóbbi évtizedekben egyre gyakoribbá váltak, amelyek jelentős kárt okoznak közparki és lakossági kiültetésekben. A nagyobb gyökérzet több tápanyagot képes felvenni, jobb a növény szárazságtűrése. A mezőgazdaság több területén (szántóföldi növénytermesztés, gyümölcs-, szőlő-, zöldségtermesztés) már vannak biztató eredmények talajbaktériumok használatával kapcsolatosan. A talajbaktériumok segítik a gyökérzet gyorsabb és folyamatos növekedését. Szántóföldi kísérleteinkben használt talajbaktérium kedvező hatását kívántuk vizsgálni és igazolni kültéri kiültetésekben, általánosan alkalmazott dísznövényfajoknál.

2.Anyag és módszer

2.1.Kísérlet anyaga

Kísérletünkbe két parkokban és kertekben is gyakran látható (*Begonia sempervirens*, *Senecio cinerea*) dísznövényfajt vontunk be. A kezelést Mikro-Vital baktériumtrágyával végeztük az előírt dózisban, mely kemikáliát és hormonokat nem tartalmazó készítmény (Bio-Nat Kft.) Előállítása steril körülmények között történik. Nitrogénkötő és foszformobilizáló talajlakó baktériumok, ill. mikroelemek alkotják. Hatását fokozva a folyékony anyagot perlitre viszik fel, ezt kell ültetéskor a növény gyökérzetéhez közel kiszórni. Közegként Florasca B típusú virágföldet használtunk, tápanyag-utánpótlást és növényvédelmi kezelést nem alkalmaztunk. Víz utánpótlás lágy vízzel (szobahőmérsékletű), a növényfajok igényei szerint történt. A természetes fény pótlása világítással, valamint vörös és kék színű LED lámpával (vázrendszer a mennyezetre szerelve), zárt körülmények között az Erdőtélki Arborétum épületrészeiben került kialakításra (1. ábra).

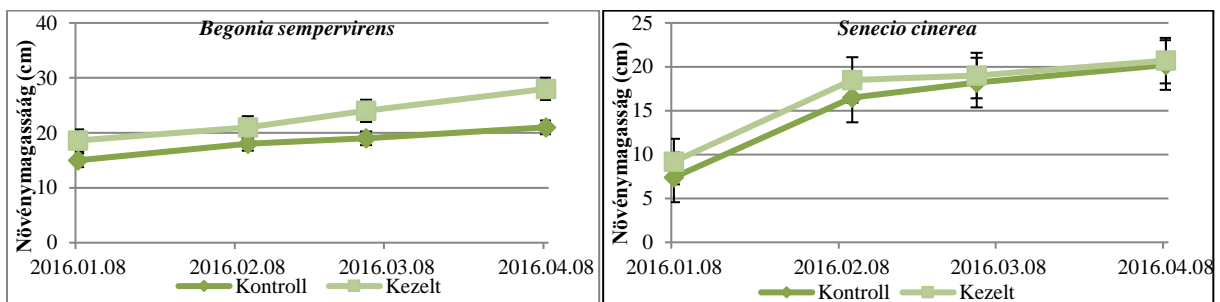
1. ábra: Pótvilágítás kialakítása (Erdőtélki Arborétum)

2.2. Kísérlet módszere

A kísérlet beállítása a kültéri fajok ültetési idejétől eltérően téli időszakban, zárt, szabályozott ($+18 \pm 2^\circ\text{C}$) körülmények között történt. Három ismétlésben - nagykereskedésben vásárolt tápkockás, kiültetésre alkalmas palánták - kontroll és kezelt 5-5 növényt állítottunk kísérletbe. A megvilágítást napi 12/12 órás szakaszra állítottuk időkapcsolóval. A méréseket heti 1 alkalommal végeztük, mely során rögzítettük a vegetatív paramétereket (növénymagasság, levélszám, növénytömeg, gyökérhossz, gyökértömeg, gyökérátmérő) mindkét fajnál, a *Begonia sempervirens*-nél a generatív értékeket (virágbimbó szám, virágszám, virágtartam) is megfigyeltük. Ezenkívül mértük a levelek fotokémiai aktivitását, mely esetében az egyik legelterjedtebb módszer a klorofill-*a* fluoreszcencia indukció mérése (DF/F_m' – aktuális fotokémiai hatékonyság, Schreiber et al., 1994). A mérést miniPAM típusú klorofill fluorométerrel (WALZ GmbH, Németország) végeztük valós fényviszonyok között. Az adatok felvételezése három hónapig tartott. Az adattáblát SPSS 20 statisztikai programmal értékeltük ki.

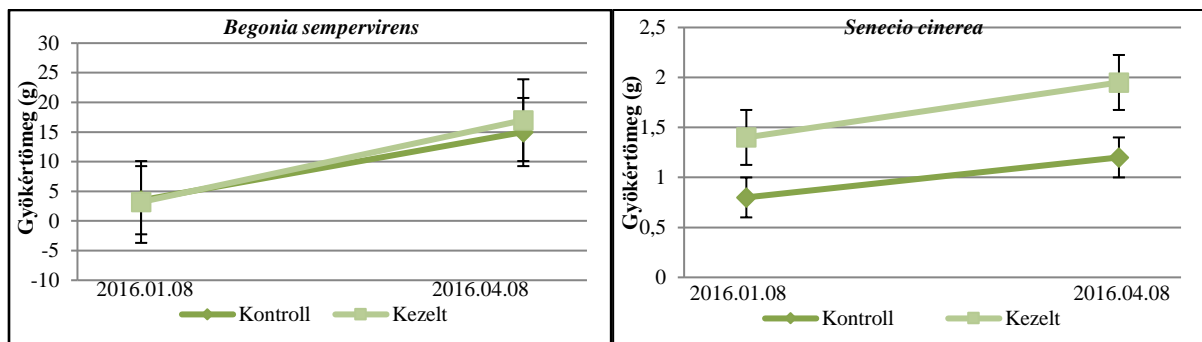
3. Eredmények

3.1. Vegetatív paraméterek alakulása a vizsgált taxonoknál

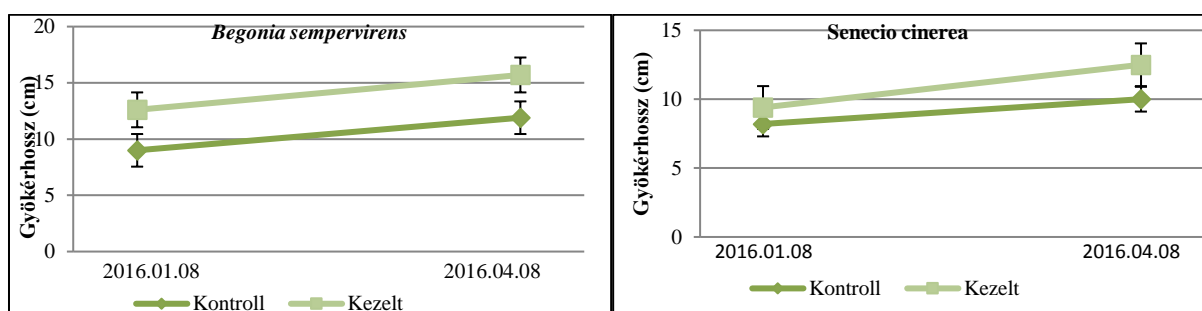

2., 3. ábra *Begonia sempervirens* és *Senecio cinerea* növénymagasság alakulása kontroll és kezelt növényeknél

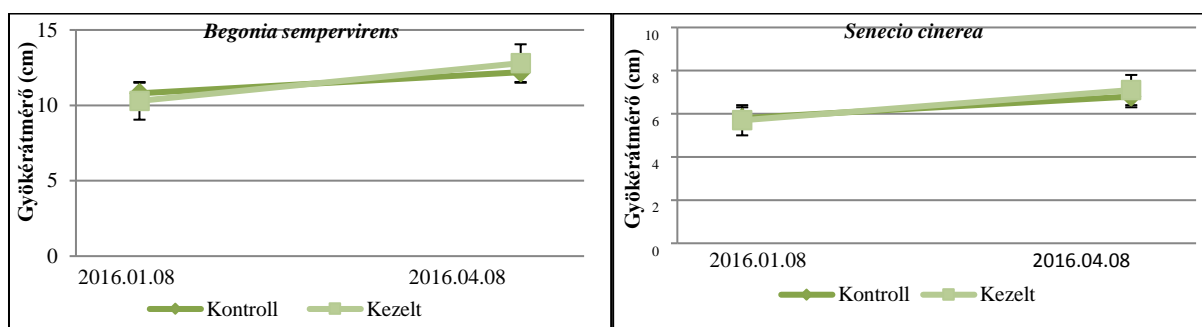
A *Begonia sempervirens* növényfajnál a kezelés pozitív hatása kimutatható volt növénymagasság (2. ábra), gyökértömeg (4. ábra), gyökérhossz (6. ábra), gyökérátmérő (8. ábra) esetében. A *Senecio cinerea* fajnál kedvező hatása egyértelmű volt levélszám (10. ábra), növénytömeg (11. ábra), gyökérhossz (7. ábra) paramétereknél. Kisebb mértékű növekedést eredményezett a Mikro-Vital növénymagasság (3. ábra), gyökértömeg (5. ábra), gyökérátmérő (9. ábra) értékeknél.

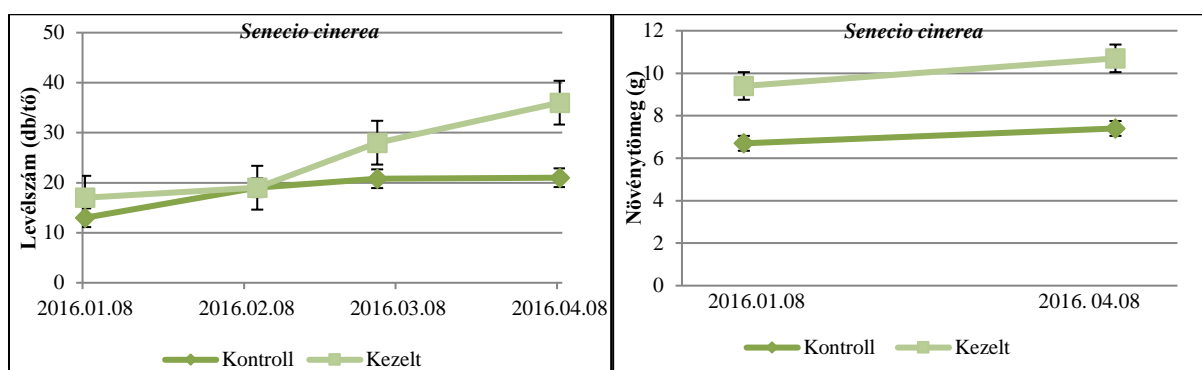
4., 5. ábra *Begonia sempervirens* és *Senecio cinerea* gyökértömeg változása kontroll és kezelt növényeknél

6., 7. ábra *Begonia sempervirens* és *Senecio cinerea* gyökérhossz növekedése kontroll és kezelt növényeknél

8., 9. ábra *Begonia sempervirens* és *Senecio cinerea* gyökérátmérő alakulása kontroll és kezelt növényeknél

10., 11. ábra *Senecio cinerea* levélzám és növénytömeg értékének változása kontroll és kezelt növényeknél

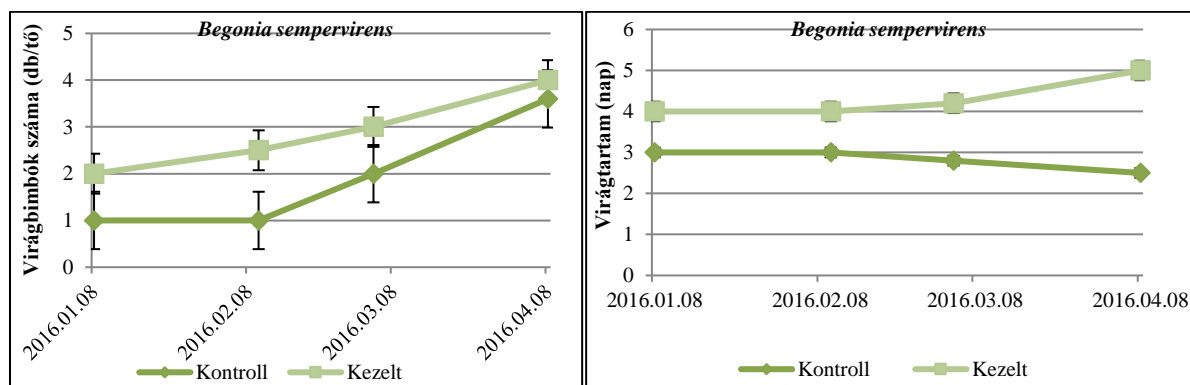
A 12. ábra a kísérlet végén történő állapotot mutatja a két növényfaj talaj feletti és talaj alatti (gyökérzet) összehasonlításban.

12. ábra Vegetatív tulajdonságok alakulása a kísérleti növényeknél 2016. 04.08-án (Erdőtélki Arborétum)

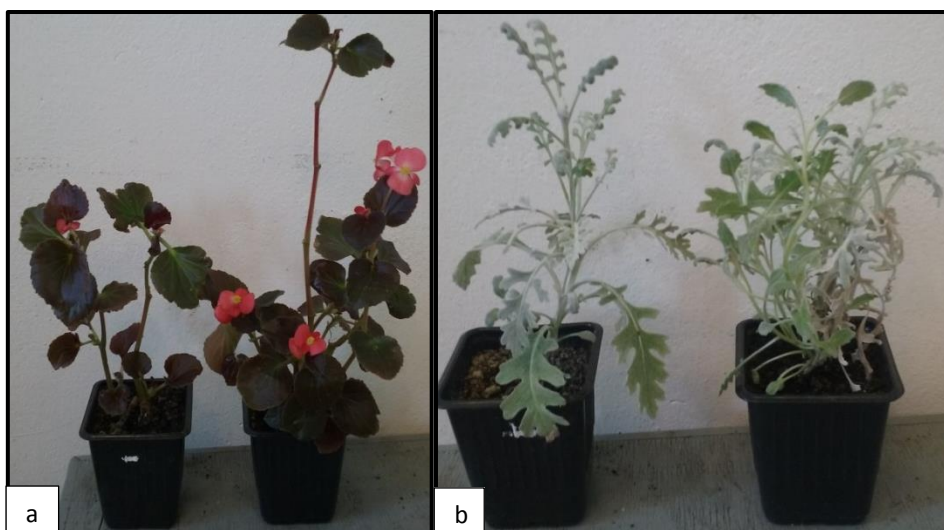
1/a, c - *Begonia sempervirens* kontroll; 1/b, d - *Begonia sempervirens* kezelt; 2/a, c – *Senecio cinerea* kontroll; 2/b, d – *Senecio cinerea* kezelt

3.2. Generatív paraméterek alakulása *Begonia sempervirens* növényfajnál

13., 14. ábra *Begonia sempervirens* virágbimbó szám és virágtartam értéke a kísérleti időszakban

A *Begonia sempervirens* növényfajnál a kezelés kisebb mértékben igazolható volt virágbimbók számának kialakulásánál és a virágok élettartama esetében (13., 14. ábra). A 15. ábra a kísérleti növények Mikro-Vital kezelés nélküli és Mikro-Vital talajbaktériummal történt kezelés állapotát, a kísérlet kiértékelésének napján mutatja.

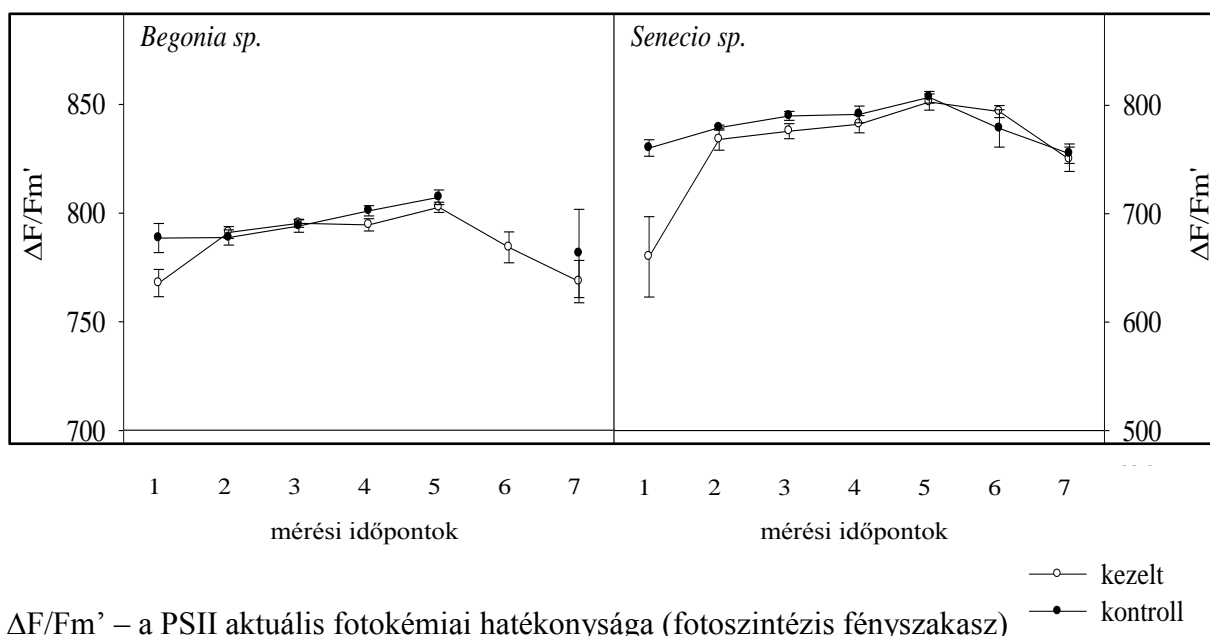

15. ábra Kísérleti növények Mikro-Vital kezelés nélkül és kezeléssel 2016. 04. 08-án (Erdőtélki Arborétum)

a - *Begonia sempervirens* (kontroll – fehér csík jelölés a cserépen, kezelt – jelölés nélküli);
b - *Senecio cinerea* (kontroll – fehér csík jelölés a cserépen; kezelt – jelölés nélküli)

3.3. Fotokémiai hatékonyság mérési eredményei

A levelek fotokémiai aktivitásának meghatározásánál azt tapasztaltuk (16. ábra), hogy a kontroll és a kezelt csoport között az eltérés kismértékű volt. Az ültetést követő akklimatizálódás után a levelek fotokémiai hatékonysága emelkedett. A második mérésnél már igazolható volt a kezelt csoportok nagyobb mértékű növekedése, de a kezelés hatása ezen paraméter esetében nem igazolható, a levelek öregedésével együtt az érték mindkét csoport esetében csökkent.

$\Delta F/F_m'$ – a PSII aktuális fotokémiai hatékonysága (fotoszintézis fényszakasz)

16. ábra: Fotokémiai hatékonyság alakulása *Begonia sempervirens* és *Senecio cinerea* taxonoknál 2016. 01. 08. és 2016. 04.08. között zárt körülmények között (Erdőtélki Arborétum) (n=10±SE)

4.Következtetések, javaslatok

Begonia sempervirens-nél a kezelés kisebb hatása igazolható volt virágbimbók számának kialakulásánál, míg pozitív hatása kimutatható volt növénymagasság, gyökértömeg, gyökérhossz, gyökérátmérő, virágzás tartama esetében. A *Senecio cinerea* taxonnál kedvező hatású volt a kezelés levélszám, növénytömeg, gyökérhossz paramétereknél. Kismértékű növekedést mutatott a kezelés növénymagasságnál, gyökértömegnél, gyökérátmérőnél. A fotokémiai aktivitás alapján a kontroll és a kezelt csoport között az eltérés kismértékű, nem szignifikáns. A kezdeti akklimatizálódás után egyaránt emelkedett a növények fotokémiai aktivitása, a második mérés után igazolható volt, hogy a kezelt növények esetében a növekedés nagyobb mértékű, mint a kontroll csoportnál.

Javasolt ezen egynyári, kültéri növényfajokat nyári időszakban, szabadföldi kísérletben beállítani és összehasonlítani a korábbi (zárt körülmények) eredményekkel. Valamint a fotokémiai hatékonyság mérésének módszerét kiválóan lehetne alkalmazni különböző stressztűrés (szárazságtűrés, UV-B) vizsgálatok esetén a Mikro-Vital talajbaktérium hatásainak vizsgálata mellett.

Köszönetnyilvánítás

A kísérletet támogatta az EFOP 3-6-1-16-2016-00001 Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen c. pályázat.

Köszönet illeti az Erdőtelki Arborétum dolgozóit a kísérlet beállítása és fenntartása során nyújtott munkáért.

Irodalomjegyzék

- [1] Kaprinyák, T.; Kurucz, E.; Koroknai, J.; Fári, M., G.: Átfogó innovációs megközelítés szükséges a hazai zöldfelület tervezésben - FLOWERBORDER. Gazdálkodás és Menedzsment Konferencia, 2013. 09. 05, Kecskemét, Vol. I., pp. 204-205, 2014
- [2] Schreiber U, Bilger W, Neubauer C: Chlorophyll fluorescence as a non-intrusive indicator for rapid assessment of in vivo photosynthesis. In: Schulze ED, Caldwell MM eds. Ecophysiology of Photosynthesis. Springer-Verlag, Berlin, pp 49-70, 1994
- [3] Internet1: <http://dsztt.hu/rolunk/disznoveny-agazat>

Lektorálta: Dr. Domokos - Szabolcsy Éva, adjunktus, Debreceni Egyetem, Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar, Mezőgazdasági Növénytan, Növényélettan és Biotechnológia Tanszék

A TERMÉSBIZTONSÁG NÖVELÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI A KUKORICATERMESZTÉSBEN

Kovács Péter

*Debreceni Egyetem, Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar,
Növénytudományi Intézet, kovacs.peter@agr.unideb.hu*

Absztrakt

Az évjáratnak rendkívül nagy a termésre gyakorolt hatása. 2015 aszályos évben a hibridek terméseredményének átlaga 6,81 t/ha volt, míg a 2016-os kedvező évben 11,86 t/ha. A biológiai alapoknak a jelentősége egyértelműen megállapítható. Kutatásainkban a hibrid, a tápanyagellátás, a tőszám, valamint az abiotikus tényezők (hőmérséklet, csapadékellátottság) hatását vizsgáltuk a kukorica termésmennyiségének, minőségének és a termésbiztonságának alakulására. Külön figyelmet fordítottunk a kukorica természetes tápanyagfeltárási és hasznosító képességére, valamint műtrágya-reakciójára. A kísérlet Hajdúszoboszlón lett beállítva csernozjom talajon egy közel 8 ha-os táblán. Egy parcella mérete 206 m², ami félüzemi kísérletnek felel meg. Hat különböző genetikai adottságú és tenyészidejű hibridet vizsgáltunk. A tápanyagellátás és a kukoricahibridek termése közötti összefüggést kontroll (műtrágyázás nélküli kezeléssel), továbbá N 80, P₂O₅ 60, K₂O 70 kg/ha és N 160, P₂O₅ 120, K₂O 140 kg/ha hatóanyagánál vizsgáltuk. Kísérletünkben második éve vannak azonos műtrágya adagok alkalmazva (nem tartamkísérlet). Az NPK műtrágya termésnövelő hatása a hektáronkénti tőszámtól is nagymértékben függött. A vizsgált hat hibrid tőszáma 60, 70, 80 ezer tő/ha között változott. 2016-ban kedvező évjárat volt a kapások számára. Különösen kedvező volt a csapadék eloszlása. A klímaváltozás következtében főleg a nyári hónapokban csökken a csapadék mennyisége, 2016-ban viszont az előző évvel teljesen ellentétesen a június - július hónapok csapadékosak voltak, ami nagymértékben növelte a kukorica termését és termésbiztonságát. Hajdúszoboszlón 2016 januártól-októberig lehullott csapadék összege 605 mm volt, ami +160 mm eltérést mutat a 30 éves átlagtól. A kedvező évjáratral is összefüggésbe hozható, hogy a vizsgált hat hibrid termése a 60-70-80 ezres állománysűrűség átlagában műtrágyázás nélkül 10,65 t/ha, ehhez viszonyítva az N80+PK kezeléssel 12,24 t/ha. A termésnövekedés 1,6 t/ha, szignifikáns. A Da Sonka hibrid időjárásra nagyon érzékeny, aszályos évhez képest kedvező adottságok mellett 6 t/ha terméstöbbletet képes produkálni, stressztűrő képessége viszont nagyon gyenge. Legbiztosabb termése a Kamaria illetve a Pioneer hibrideknek volt. Mindkét évben a 3 legjobb termést adó hibrid között voltak, ezzel bizonyítva, hogy mind kedvező mind kedvezőtlen körülmények között is kiemelkedő termésre képesek. A 2016-os év termésmaximumát a Kamaria hibrid adta, N160+PK kezeléssel 80 ezer tő/ha tőszámsűrűsége mellett 13,81 t/ha-t.

Kulcsszavak: kukorica, tápanyagellátás, tőszám, hibrid, termésbiztonság

1. Bevezetés

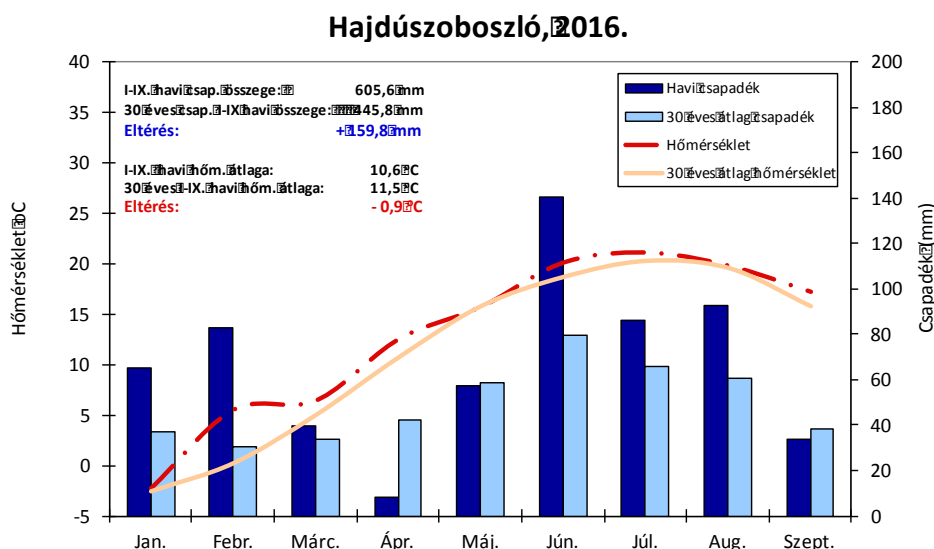
2016-ban 1 millió 50 ezer ha-on termesztettünk kukoricát. Az előző évekhez viszonyítva ez jelentős csökkenést mutat. Ugyanakkor 2016-ban az országos termésátlag 8,6 t/ha-ral rekordot ért el. Rendkívüli mértékben ki vagyunk szolgáltatva a klimatikus viszonyok alakulásának, a csapadék mennyiségének és eloszlásának. 2015 kedvezőtlen évjárat volt, ezért a szántóföldi növények termésátlagai is kedvezőtlenül alacsonyan alakultak, ugyanakkor a 2016-os évben a csapadék mennyisége meghaladta a 30 éves átlagot és kedvező volt az eloszlása is, ennek következtében a szántóföldi növények termésátlagai 25-30%-ot is nőttek. Azonos tápanyagellátás mellett aszályos évben a hibridek átlagában 7,21 t/ha volt a termés, míg a kedvező 2016-os évben 16,89 t/ha (SÁRVÁRI – KOVÁCS, 2017a). A biológiai alapokkal

összefüggésben fontos, hogy az ökológiai viszonyoknak és a ráfordítás színvonalának megfelelő, jó alkalmazkodóképességű hibridet válasszunk. Ha megnézzük a szántóföldi hibridek fajtaellátottságát, akkor látható, hogy a kukoricatermesztésben a legnagyobb a hibridek száma, 2014-ben 375 volt, de már volt 400 felett is. A növény genetikai potenciálja 40 t/ha körül alakul. Ehhez optimalizált agrotechnikát, korszerű, hibridspecifikus tápanyagellátást kell biztosítanunk. Mérsékelni szükséges az időjárás okozta kedvezőtlen hatásokat a termőhelyhez igazodó hibridválasztással és szakszerű, a növény igényeit kielégítő hibridspecifikus agrotechnika alkalmazásával. Az optimális műtrágyaadag előveteménytől, évjáráttól és hibridtől függően 60-120 kg/ha N, 70-80 kg/ha P_2O_5 és 90-110 kg/ha K_2O hatóanyag (SÁRVÁRI – KOVÁCS, 2017b). Az elmúlt évtizedekben (1960-1980-as években) a kukorica terméshozzájáruláshoz jelentős mértékben hozzájárult az állománysűrűség növekedése is. Fontos a termőhelynek és hibridnek megfelelő, optimális állománysűrűség alkalmazása (MURÁNYI – PEPÓ, 2013). Ugyanakkor a túlzott tőszám, különösen nem megfelelő vízellátottság esetén, a kukorica termésdepressziójához vezethet. Száraz évben az optimális növényszám 65 ezer tő/ha, a hozzá tartozó maximális termés 6,6 t/ha, míg csapadékos években, 81 ezer tő/ha és 9,8 t/ha volt (ÁRENDÁS et al., 2013). SÁRVÁRI - BENE (2015) szerint a korszerű, hibridspecifikus tápanyagellátáshoz nélkülözhetetlen a növények számára optimális NPK műtrágyaadagok megállapítása. Ehhez talajvizsgálati, levélanalízis vizsgálatok és szántóföldi kísérletezések eredményei segítenek hozzá. Az üzemi trágyázási tervek készítésénél figyelembe kell venni a talaj tápanyag-ellátottsága mellett a növényfaj, illetve a fajta/hibrid tápanyagigényét, termőképességét, a termesztési célt, a minőségi követelményeket, a talaj kultúrát, az álló trágyázás idejét és adagját, a termesztési technológiai intenzitását, az öntözési lehetőségeket. Fontos cél a hatékony, környezetkímélő, a talajok termékenységét hosszútávon is megőrző tápanyag-gazdálkodás.

2. Anyag és módszer

A kísérletem Hajdúszoboszlón lett beállítva mészelepedékes csernozjom talajon, egy közel 8 ha-os táblán. Egy parcella mérete 206 m², ami félüzemi kísérletnek felel meg. Hat különböző genetikájú és tenyésztési hibridet vizsgáltunk. A vetés 2016. április 23-án a betakarítás november 5-én történt. A tápanyagellátás és a kukorica hibridek termése közötti összefüggést kontroll (műtrágyázás nélküli kezelésnél), továbbá N 80, P_2O_5 60, K_2O 70 kg/ha és N 160, P_2O_5 120, K_2O 140 kg/ha hatóanyag kezelésnél vizsgáltuk. Kísérletemben második éve vannak azonos műtrágya adagok alkalmazva (nem tartamkísérlet). Az NPK műtrágya terméshozzájárulása a hektáronkénti tőszámtól is nagymértékben függött. A vizsgált hat hibrid tőszáma 60, 70, 80 ezer tő/ha között változott. A kutatásainkban a hibrid, a tápanyagellátás, a tőszám, valamint az abiotikus tényezők (hőmérséklet, csapadékelletlenség) hatását vizsgáltuk a kukorica terméshozzájárulásának, minőségének és a termésbiztonságának alakulására. Számszerűsítettem a kukorica természetes tápanyagfeltáró és - hasznosító képességét, valamint műtrágyareakciókat.

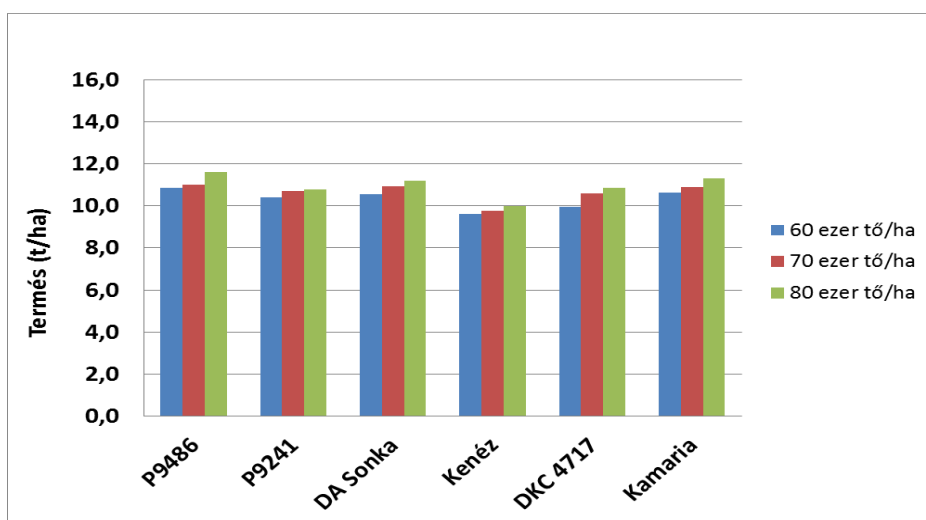
2016-ban kedvező évszám volt a kapások számára. Különösen kedvező volt a csapadék eloszlása. A klímaváltozás következtében főleg a nyári hónapokban csökken a csapadék mennyisége, 2016-ban viszont az előző évvel teljesen ellentétesen a június - július hónapok csapadékosak voltak, ami nagymértékben növelte a kukorica termését és termésbiztonságát. Hajdúszoboszlón 2016 januártól-októberig lehullott csapadék összege 605 mm volt ami +160 mm eltérést mutat a 30 éves átlagtól (1. ábra). Április hónap kivételével minden hónapban átlagokat meghaladó csapadékmennyiségeket mértem, különösen ideális hogy a kukorica virágzás, megtermékenyülés, szemkitalakulás időszakában is bőségesen rendelkezésre állt a víz. Ez nagyban hozzájárult a kiemelkedő terméseredmények eléréséhez.

1. ábra: Időjárási adatok (Hajdúszoboszló, 2016)

3. Eredmények

Az ábrákon (2-5. ábra) rendkívül jól láthatóak a kezelések hatása és a hibrdek termőképessége közötti különbségek is. Műtrágyázás nélkül 9,6-11,6 t/ha-os terméseredményt értek el a hibrdek a tőszámok átlagában, kiemelkedő a Kamaria és a P9486 hibrid, amelyek 11 t/ha feletti termést produkáltak kontroll kezelésnél 80 ezer tő/ha-nál (2. ábra).

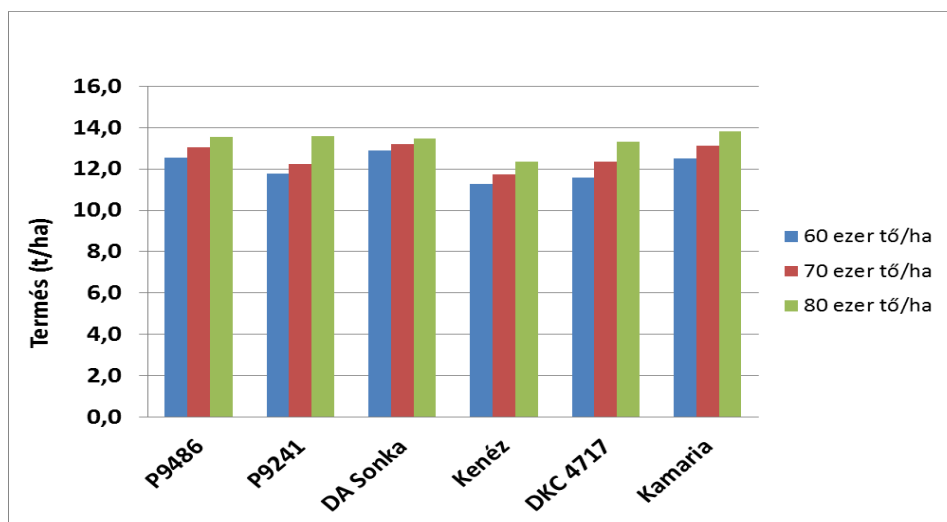

2. ábra: A tőszámsűrítés hatása a kukorica hibrdek termésére (kontroll), Hajdúszoboszló, 2016.

A hektáronkénti tőszám növelésével még műtrágyázatlan (kontroll) kezelésnél is tudtuk növelni a terméseket kivétel nélkül minden hibrdnél. A mai koreszerű hibrdeknek nagyon jó a talaj természetes tápanyag feltáró és hasznosító képességük, ami genetikailag öröklődő tulajdonság. Ha a hibrdek és a műtrágyakezelések átlagában megvizsgáljuk a tőszámsűrítés hatását a következő eredményeket kapjuk: 60 ezer tő/ha állománysűrűsén 11,4 t/ha, tíz ezerrel növelve a hektáronkénti tőszámot 11,79 t/ha, a legnagyobb 80 ezer tő/ha tőszámon pedig 12,38 t/ha. Tehát 60-ról 70 ezerre növelve a termést 0,4 t/ha, további tőszámsűrítés pedig 0,6 t/ha terméstöbbletet eredményezett. Így, ha 60 ezer tő/ha helyett 80 ezer tő/ha

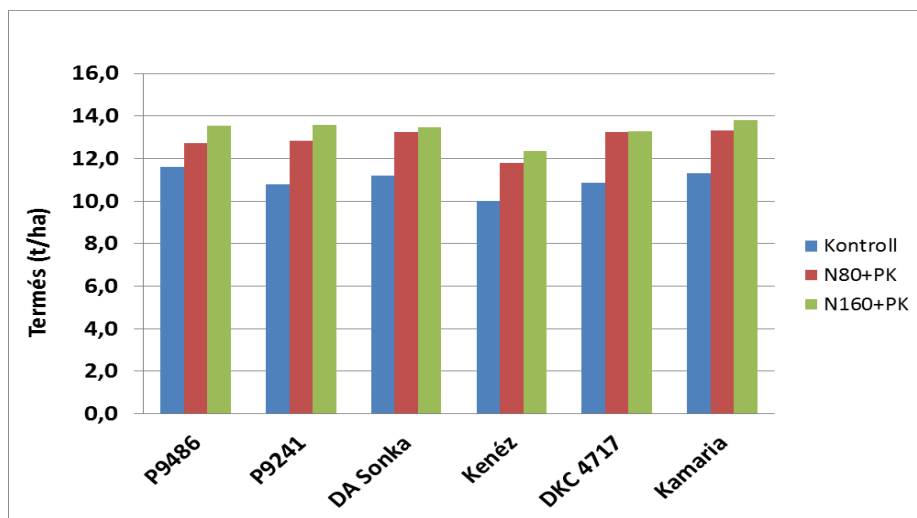
állományűrűséget alkalmaztunk 1,0 t/ha terméstöbbletet mértem. Természetesen ez elsősorban a kedvező időjárási adatoknak volt köszönhető.

A vizsgálati eredmények alapján megállapítható, hogy a hibridek a legnagyobb termést az N₁₆₀+PK kezelésnél a 80 ezres állománysűrűségeen érték el (3. ábra). Ez bizonyítja, hogy az agrotechnikai tényezők között is igen szorosak az interakciók. Amennyiben megfelelő a vízellátottság, nagyon szoros pozitív a hibrid, a tápanyagellátás és a tőszám közötti kapcsolat. A 2016-os kedvező évjáratnak köszönhetően a hibrideknek rendelkezésükre állt elegendő víz nagyobb tőszámsűrűség mellett is.

3. ábra: A tőszámsűrítés hatása a kukorica hibridek termésére (N₁₈₀+PK), Hajdúszoboszló, 2016.

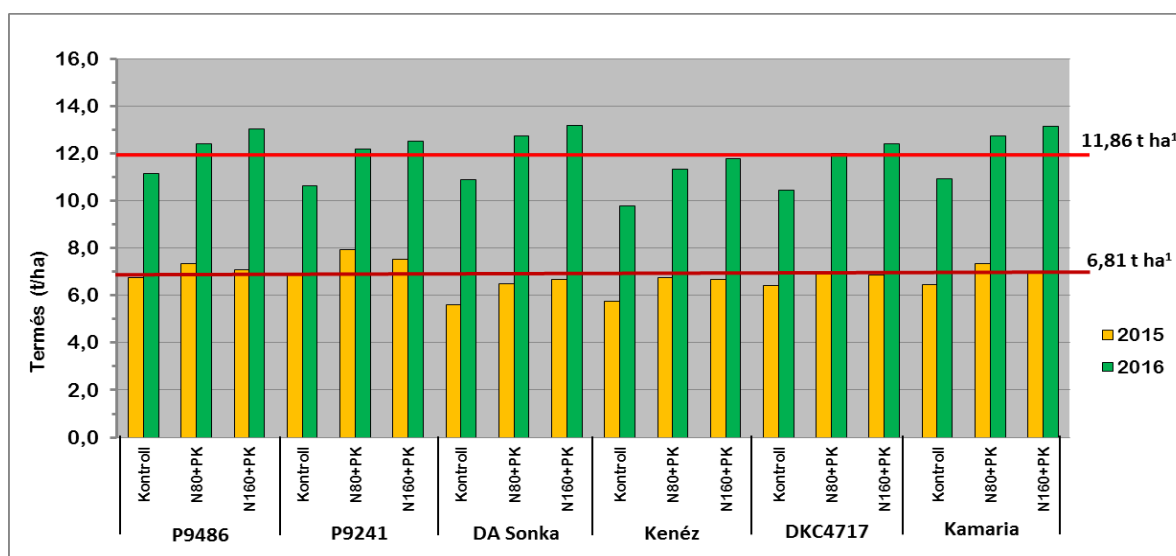
A műtrágyahatások kiválóan érvényesültek a 2016-os évben. Az N₈₀+PK kezeléshez viszonyítva, az N₁₆₀+PK kg/ha hatóanyag is szignifikánsan növelte a termést (4. ábra). A kontrollhoz viszonyítva (10,65 t/ha) az N₈₀+PK kezelés (12,24 t/ha) 1,6 t/ha-ral míg az N₁₆₀+PK kezelés (12,69 t/ha) további 0,6 t/ha-ral növelte a termést a hibridek és a tőszámok átlagában. N₁₆₀+PK kezelésnél a legnagyobb (13,48-13,81 t/ha) termést a Kamaria, Da Sonka, P9486 és a P9241-es hibridek érték el, 80 ezres tőszámon. A 2016-os év termésmaximumát a Kamaria hibrid adta, N₁₆₀+PK kezelésnél 80 ezer tő/ha tőszámsűrítéssel 13,81 t/ha-t.

4. ábra: A műtrágyázás hatása a kukorica hibridek termésére (80 ezer tő/ha), Hajdúszoboszló, 2016.

Megállapítható, hogy a legkisebb terméseredményt a Kenéz hibrid érte el minden kezelésnél. A megfelelő tápanyagellátásnál legjobb a tőszámreakciója, azaz a tőszám termésnövelő hatása a P9241, a DKC 4717 és a Kamaria hibrideknek. Ezeknek a hibrideknek az egyedi produkciójuk is kedvezően alakult. A betakarításkori szemnedvesség tartalmak magasabbak voltak 2016-ban (17-18%), átlagon felüli csapadékos évjárat következtében; többször előfordult, hogy egy-egy csapadékos periódusban nemcsak a szemtermés napi vízleadás csökkent, hanem a szemtermés visszanedvesedése is bekövetkezett.

Ha az idei évi eredményeket összehasonlítjuk a 2015-ös terméseredményekkel, meglehetősen nagy különbségeket tapasztalhatunk (5. ábra). 2015-ben Hajdúszoboszlón is mint az egész országban igen kedvezőtlenek voltak az időjárási körülmények a növénytermesztéshez. Január-októberi időszakban 105 mm-rel hullott kevesebb csapadék a 30 éves átlagtól és a legnagyobb problémát az okozta, hogy ez a csapadékhiány a kukorica legkritikusabb időszakában, virágzás, megtermékenyülés idején következett be. A havi középhőmérsékletek 2,6-3,7 C°-kal voltak magasabbak a sokévi átlagnál. Június végétől egy 40 napos időszakban mindössze 8 mm csapadék hullott, az is 1-2 mm/nap eloszlásban, 30 volt a hőségnapok és 15 a forrónapok száma ebben az időszakban. Ebben az extrém időjárásban már augusztus közepére a kukorica cső alatti levélzete teljesen elszáradt. A termések a műtrágyakezelések és tőszámok átlagában 6,27 és 7,47 t/ha között változtak. A legkisebb termése a DA Sonka és a Kenéz hibrideknek, míg a legnagyobb a Kamaria és a két Pioneer hibridnek volt. 2016-ban a Kamaria, a DA Sonka, és a P9486 hibrid érte el a legnagyobb, míg a Kenéz hibrid a legkisebb terméseredményt. A kontrollhoz viszonyítva N80 +PK műtrágyaadag mindkét évben szignifikánsan növelte a termést. Az N160+PK műtrágya adag hatására a kedvező, 2016-os évben további termésnövekedést tudtunk elérni, viszont az aszályos 2015-ös évben a legnagyobb műtrágyaadag a hibridek többségénél termésdepressziót okozott.

5. ábra: Az NPK műtrágyázás és az évjárat hatása a kukorica hibridek termésére a tőszámok átlagában, Hajdúszoboszló, 2016.

Ha a két évet összehasonlítjuk és terméseredmény szerint megvizsgáljuk a hibrideket, több megállapítást is tehetünk. A Da Sonka hibrid időjárásra nagyon érzékeny, aszályos évhez képest kedvező adottságok mellett 6 t/ha terméstöbbletet képes produkálni, stressztűrő képessége viszont nagyon gyenge. Legbiztosabb termése a Kamaria illetve a Pioneer hibrideknek volt. Mindkét évben a 3 legjobb termést adó hibrid között voltak, ezzel bizonyítva, hogy mind kedvező mind kedvezőtlen körülmények között is kiemelkedő termésre képesek.

4. Következtetések

Az évjáratnak rendkívül nagy a termésre gyakorolt hatása, 2015 aszályos évben a hibridek terméseredményének átlaga 6,81 t/ha volt, míg a 2016-os kedvező évben 11,86 t/ha. A biológiai alapoknak a jelentősége egyértelműen megállapítható. A Kamaria valamint a kísérletemben alkalmazott Pioneer hibridek mindkét évben kielégítően teljesítettek. Ezeknek a hibrideknek kiváló az alkalmazkodó képességük, erősebb gyökérzetük, a hím és a nővirágzás szinkronizálva van, ezáltal egyszerre történik a virágzás, ami biztosabb megtermékenyülést eredményez. A két év eredményeiből megállapítható, hogy a kísérletemben az optimális növényszám hektáronként 70 ezer fő/ha. Kedvező évben hozhat némi termésnövekedést a magasabb tőszám, viszont kedvezőtlen évben nagyobb termés kiesést jelenthet. Az N80+PK műtrágyaadaghoz képest az N160+PK műtrágya adag egyik vizsgálati évben sem hozott elvárt eredményeket, 2015-ben a nagyobb adag műtrágya hatására termésdepresszió lépett fel és a termés 0,2 t/ha-ral csökkent a hibridek és a tőszámok átlagában. 2016-ban, igaz volt némi termésnövekedés, de a ráfordítás költségét nem hozta vissza. Így megállapítható, hogy az N160+PK műtrágya adag már túl nagynak bizonyult a kísérletemben, a pontos műtrágyaadag megállapításához további vizsgálatok szükségesek.

Irodalomjegyzék

- [1] Árendás T. - Bezsenyi Z. - Bónis P. - Micskei Gy. - Marton L. Cs.: 2013. A kukoricatermesztés agrotechnikai elemei: lehetőségek a fejlődési stresszek csökkentésére és növelésére, Agroforum Extra 52. 50-55.
- [2] Murányi E. - Pepó P.: 2013. The effects of plant density and row spacing on the height of maize hybrids of different vegetation time and genotype. Word Academy of Science Engineering and Technology. International Journal of Agricultural Biosystems Science and Engineering. 7. 11. 60-63 p.
- [3] Sárvári M. - Bene E.: 2015. Az NPK tápanyag-gazdálkodás helyzete és fejlesztési lehetőségei termésdepresszió ellen. Agrárunió. XVI. évfolyam, 2. szám, 2015. február 38-40.
- [4] Sárvári M. - Kovács P.: 2017a. A klímaváltozás hatásai. Agrárágazat, 18. Évf. 5. 44-48
- [5] Sárvári M. - Kovács P.: 2017b. A fenntartható növénytermesztés agrotechnikájának fejlesztési lehetőségei. Agrárágazat, Kukorica és napraforgó különszám, 18.évf. 2017.február 8-12.

Lektorálta: Dr. Soltész Angéla, tanársegéd, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar

EGYETEMI HALLGATÓK MOTIVÁCIÓS ÉS SZEMÉLYES KOMPETENCIÁINAK STATISZTIKAI VIZSGÁLATA NEMPARAMETRIKUS MÓDSZEREKKEL

Nagy Richárd

Debreceni Egyetem, egyetemi hallgató, richard.n.db@gmail.com

Dr. Balogh Péter

Debreceni Egyetem, egyetemi docens, balogh.peter@econ.unideb.hu

Absztrakt

A kutatás célja gazdasági szakos hallgatók motivációs és személyes kompetenciáinak vizsgálata a Debreceni Egyetemen. A fő kutatási téma a gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnök alapszakos illetve gazdasági agrármérnök mesterszakos hallgatók tanulási motivációjának és személyes kompetenciáinak statisztikai vizsgálata, amely legfőbbképpen a kései „Y”-generáció jellemzőit, kihívásait összegzi és mutatja be. A sikeres diplomás munkavállaló feltétele nem kizárólag a felsőoktatásban megszerezhető tudás minőségi elsajátítása, hanem a jó személyiségjellemzők illetve a külső feltételek megléte.

A primer adatgyűjtés egy kérdőíves megkérdezésen alapul, amelyet 121 fő töltött ki. A kérdőívben a válaszadóknak értékelniük kellett a munkahellyel kapcsolatos elvárásaikat, a tanulási motivációjukra ható tényezőket illetve a személyes kompetenciákra vonatkozó állításokat. Mérési skálaként 1-től 7-ig terjedő Likert-skála került alkalmazásra. Az elemzés nem paraméteres statisztikai módszerei a Mann-Whitney és a Kruskal-Wallis rangtesztek, illetve a Spearman-féle rangkorrelációs együttható voltak.

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a megkérdezett hallgatók többsége rendelkezik azokkal az egyéni motívumokkal, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a képzés elvégzése után a szakjuk által prognosztizált vezetői pozíciót be tudják tölteni. Azonban az innovatív készség alacsony pontszáma rámutat arra a hiányosságra, amelyet napjaink fejlődési és fejlesztési üteme megkövetel. A férfiak kimutathatóan kevésbé idegenkednek az üzemi környezettől, mint a női válaszadók. A férfi válaszadókkal ellentétben, a női kitöltők inkább törekednek arra, hogy javítsanak múltbéli eredményeiken. A mesterszakon tanuló hallgatók célorientáltabbak, mint alapképzésen lévő társaik, bátrabban hoznak önálló döntéseket, szívesebben vállalnak szervezői, irányítói feladatokat illetve jellemzőbb, hogy tudásbővítés, és képességfejlesztés céljából járnak egyetemre. Továbbá a mesterszakos hallgatók a biztos egzisztencia teremtés alapjának gondolják az osztatlan képzés elvégzését. A célorientáltság a lakhely megyeszékhelytől való távolság növekedésével egyenes arányban nő a megkérdezettek körében.

Kulcsszavak: Motiváció, Személyes kompetencia, Y-generáció

1. Szakirodalmi áttekintés

Az 1930-as évektől kezdve a híres Hawthorne-i kísérletek óta tudjuk, hogy az emberi tényező semmi mással nem összevethető erőforrás, amelyről a rengeteg kutatás ellenére is igen keveset tudunk. Az emberi erőforrás a hosszú távú versenyképesség kulcsa és hajtóereje [1]. A motiváció a pszichológia egyik meghatározó kérdése, amely azt vizsgálja, hogy a létrejött cselekvés milyen tényezőkkel áll összefüggésben. Pszichológiai értelemben a motiváció egy olyan belső tudatállapot, amely az egyént egy viselkedésre készíti. A motívum a cselekvésre készítő tényezők pszichológiai gyűjtőneve. A motiváló tényezők erősségét, harcát sokszor az etikai problémák döntenek el. A magánéleti és munkahelyi konfliktusok kezelésében szerepet

játszik az ösztönös vagy tudati késztetések, illetve a gazdasági megfontolások [2]. Vezetési szempontból „a motiválás egy olyan cselekvés, amelynek eredményeképpen a vezető másokat a szervezeti céloknak megfelelő viselkedésre készítet [3].”

A tudás hatékony hasznosításának fontos feltételei a motiváltság, a tudás hasznosításához szükséges készségek megléte, az elfogadható jövedelem, a fejlődési lehetőségek illetve a megfelelő egyéb külső körülmények. Az egyénekben meg van a lehetőség arra, hogy képzetté váljanak, információkat tudjanak gyűjteni és ezek által a problémákat képesek legyenek megoldani. A tudás megszerzéséhez, hatékony módon történő felhasználásához és megfelelő hasznosításához elsősorban motiváltságra és megfelelő személyes kompetenciákra van szükség [4].

A kompetencia egy olyan személyes erőforrásrendszer, amely az egyént alkalmassá teszi a tanulás útján megszerzett ismeretek és a személyiségből fakadó egyéni motívumok hatékony felhasználására [5]. Tehát a kompetencia nemcsak az adott feladat elvégzéséhez szükséges szakmai ismeretből, hanem a személyiségjegyek együtteséből is áll. Kompetensnek nevezzük azt a személyt, aki adott feladat elvégzésére alkalmas, rendelkezik a szükséges tudással és készségekkel és ez meg is jelenik a tényleges tevékenységében. A személyiségjegyek kialakulásában és formálódásában szerepet játszik az egyén érzelmi intelligenciája.[6] kutatása alapján azok, akik magas pontszámot értek el az érzelmi intelligencia teszten, többek között az alábbiak szerint jellemzik magukat: magabiztosak, elégedettek az életükkel, képesek irányítani érzéseiket, jó a stressztűrő képességük, képesek kifejezni érzéseiket mások felé, befolyásolni képesek társaik érzelmi szintjét, könnyen alkalmazkodnak a megváltozott feltételekhez. A személyiségjegyek fejleszthetők, azonban ennek eléréséhez egy kétoldalú akadállyal kell szembe nézni a leküzdése szükséges. Elsősorban a fejlődni kívánó egyénnek kell motiválnak lennie a változások, változtatások megvalósításához illetve olyan szakemberre van szükség, aki megfelelő módon tudja átadni az érzelmi szintű fejlődéshez szükséges ismereteket. A gyakorlati példák azt mutatják, hogy az érzelmi intelligencia fejleszthető, amennyiben a fejlődni kívánó egyén tudatában van a folyamat időigényességének és nehézségének.

A kutatás alanyait képező Y-generációra (1980-1999 közötti születési dátum) jellemző az ambíció, a folyamatos, élethosszig tartó tanulás igénye és a magas fokú kreativitás megléte [7]. Az X-generációtól eltérő motivációs rendszer kialakítása szükséges a megfelelő munkateljesítmény inspirálása érdekében, amelybe nem csak az ösztönző rendszer, hanem a munkakörnyezet is beletartozik. Az egyéniség, az individuum elismerése, a csoportmunka, csoporthoz való tartozás érzése, a fejlődési lehetőségek, továbbá az immateriális értékek is kiemelten fontosak a számukra. A munkaerőpiacra történő belépésük időpontja az intenzív önfejlesztés időszakába esik, álláskereséssel kapcsolatos ismereteik, elvárásaik és szokásaik eltérőek az előző generációétól. Ennek valószínűsíthető okai közé tartozik az egyetemi tanulmányok elérhetősége, az információforrások és információs csatornák többszörösége. Az Y-generációra jellemző továbbá a csoportban történő munkavégzés preferálása, a bizonyítási vágyból fakadó többletterhelhetőség. Természetesen ezek a jellemzők egy általános képet mutatnak be, nem feltétlenül igazak a generáció minden tagjára [8].

2. A kutatás módszertana

A kutatás primer adatforrása egy kérdőíves megkérdezés, amely részben [9] és saját állítások alapján készült el. A kérdőív a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar (az adatfelvétel időpontjában Gazdasági- és Vidékfejlesztési Kar) gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnöki BSc. első és harmadéves és gazdasági agrármérnöki MSc. első éves hallgatók tanulási motivációit és személyes kompetenciáit mérte fel.

A vizsgált sokaság 121 főből állt, amelyből 62 fő (évfolyam 48,43%-a) az első évfolyamos, 46 fő (évfolyam 50,54%) a harmadik évfolyamos, illetve 13 fő (évfolyam 100%-a) elsőéves mesterszakos hallgató. Az adatfelvétel személyesen és papíralapon történt.

A kérdőív mérési megbízhatósága elfogadható (Cronbach's Alpha: 0,753), ezért az alábbi vizsgálatok kerültek elvégzésre. A kapcsolatok vizsgálatához először az értékek eloszlásának normalitását vizsgáltuk meg. Ehhez az egymintás Kolmogorov-Smirnov tesztet alkalmaztuk. A teszt nullhipotézise szerint a minta normális eloszlású. A teszt szignifikancia értéke közel volt a nullához ($p < 0,001$), tehát a minta nem normális eloszlással rendelkezik, ezért a nem paraméteres eljárásokat lehet csak alkalmazni a további elemzések során.

A nem normális eloszlás miatt a szekciók kérdései és a csoportképző ismérvek közötti vizsgálatokhoz Mann-Whitney és Kruskal-Wallis rangteszteket alkalmaztam. A Mann-Whitney teszt alapfeltétele volt, hogy a csoportképző ismerv maximum két elemből állhatott. Utóbbi rangteszt esetén legalább három elemből kellett állnia a csoportképző kategóriának [10].

3. Eredmények

3.1. Személyes kompetenciák nem parametrikus vizsgálatai

A következőkben a személyes kompetenciákat értékelő állításokra adott értékek elemzése és a levont megállapítások kerülnek bemutatásra.

3.1.1. A nemekre vonatkozó eredmények és megállapítások

A kategóriára vonatkozó szignifikáns eltéréseket az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat: A személyes kompetenciák nemekre vonatkozó szignifikáns eredményei

	Nem idegenkedek az üzemi környezettől	Mindent megteszek, hogy javítsak az előző eredményeimen
Mann-Whitney U	1056,5	1273
Wilcoxon W	3541,5	2401
Z	-3,335	-2,167
Szignifikancia érték	$p < 0,01$	0,03

Mann-Whitney teszt, $p < 0,05$

Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

A két állításhoz tartozó csoportonkénti átlagokat a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat: A szignifikáns kompetenciák csoportonkénti átlagai a nemek vonatkozásában

Megnevezések		Elemsszám (darab)	Rangátlag	Átlagok (pontszám)	Medián (pontszám)
Nem idegenkedek az üzemi környezettől	Férfi	47	71,52	5,04	5
	Nő	70	50,59	4,10	4
	Összesen	117	-	4,47	5
Mindent megteszek, hogy javítsak az előző eredményeimen	Férfi	47	51,09	5,57	6
	Nő	70	64,31	6,07	6
	Összesen	117	-	5,86	6

Mann-Whitney rangteszt, $p < 0,05$

Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

A sokaságra vonatkoztatva megállapítható, hogy inkább a férfiak tudnak könnyebben azonosulni az üzemi, munkahelyi környezettel. 2016. harmadik negyedében a mezőgazdasági, üzemi munkakörök 73% -át férfi munkavállaló tölti be, szemben a nemzetgazdasági munkakörök 54% -os részarányú betöltésével [11].

A női kitöltők inkább egyetértenek azzal az állítással, miszerint igyekszenek tőlük minden megtehetőt megtenni annak érdekében, hogy javítsanak múltbéli eredményeiken.

3.1.2. A lakhelyre vonatkozó eredmények és megállapítások

A kategóriára vonatkozó szignifikáns eltéréseket a 3. táblázat szemlélteti.

3. táblázat: A személyes kompetenciák lakhelyre vonatkozó szignifikáns eredményei

	Céljaimat minden nehézség ellenére igyekszem megvalósítani	Nagyon nehezen viselem el, ha engem valaki irányít
Chi-négyzet	6,864	6,032
Szabadságfok	2	2
Szignifikancia	0,032	0,049

Kruskal-Wallis rangteszt, $p < 0,05$

Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

Az állításokon belüli rangátlagokat és átlagpontszámokat a 4. táblázat szemlélteti.

4. táblázat: A szignifikáns kompetenciák csoportonkénti átlagai a nemek vonatkozásában

Megnevezések		Elemsszám (darab)	Rangátlag	Átlagok (pontszám)	Medián (pontszám)
Céljaimat minden nehézség ellenére igyekszem megvalósítani	Debrecen vagy 10km-es környezete	25	44,44	5,37	6
	Debrecen 10-50 km-es körzete	37	59,27	5,82	6
	Debrecentől 50 km-nél távolabb	54	64,48	5,96	6
	Összesen	116	-	5,78	6
Nagyon nehezen viselem el, ha engem valaki irányít	Debrecen vagy 10km-es környezete	25	49,08	4,00	4
	Debrecen 10-50 km-es körzete	37	53,32	4,23	4
	Debrecentől 50 km-nél távolabb	54	66,41	4,85	5
	Összesen	116	-	4,46	4

Kruskal-Wallis rangteszt, $p < 0,05$

Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

Mind a két állításnál megfigyelhető, hogy a megyeszékhelytől történő távolodással arányosan nő a kitöltők egyetértése a feltett állítással. A sokaságra vonatkoztatva megállapítható, hogy a Debrecenről 50 km-nél távolabb élők statisztikailag kimutatható mértékben ($p=0,012$) céltudatosabbak, mint a debreceniek vagy a környezetében élők. Továbbá szignifikáns különbség van ($p=0,013$) ugyanezen kategóriák között az irányíthatóságot vizsgálva. A megyeszékhelytől legtávolabb élők nehezebben viselik el, ha utasítást kapnak. A Debrecen 10-50 km-es körzete és a Debrecenről 50 km-nél távolabb élők csoportjai közötti eltérés ($p=0,056$) nem tekinthető statisztikailag igazolt eltérésnek, azonban kimutatja a jelentős személyiségbeli eltérést a csoportok egyénei között. A távolabb élők inkább vezető, mint követő jellemek.

3.1.3. A végzettségre vonatkozó eredmények és megállapítások

A kategóriára vonatkozó szignifikáns eltérést az 5. táblázat szemlélteti.

5. táblázat: A személyes kompetenciák végzettségre vonatkozó szignifikáns eredményei

	Bátran hozok önálló döntéseket
Chi-négyzet	7,283
Szabadságfok	2
Szignifikancia	0,026

Kruskal-Wallis rangteszt, $p<0,05$

Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

Az item átlagértékeit a 6. táblázat mutatja be.

6. táblázat: A „Bátran hozok önálló döntéseket” állítás átlaga az évfolyamok vonatkozásában

Megnevezések		Elemszám (darab)	Rangátlag	Átlagok (pontoszám)	Medián (pontoszám)
Bátran hozok önálló döntéseket	BSc. 1. évfolyam	62	51,92	4,74	5
	BSc. 3. évfolyam	41	62,74	5,20	5
	Mesterképzés	13	76,50	5,62	6
	Összesen	116	-	5,00	5

Kruskal-Wallis rangteszt, $p<0,05$

Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

A megkérdezett hallgatók adta válaszok alapján megállapítható, hogy a képzés előrehaladtával egyre bátrabban hoznak önálló döntéseket. Jelentős eltérés mutatható ki a BSc. 1. és 3. évfolyamok között ($p=0,05$) illetve az első évfolyam és a mesterképzés hallgatói közt ($p=0,014$). A bátrabb önálló döntéshozatal összefügghet a tanulmányi előrehaladással, életkorbeli változással. A tanulmányi előrehaladás során a hallgatók olyan feladatokkal, megoldandó problémákkal szembesülnek, amelyek sikeres megoldásához szükséges az egyéni döntéshozatal (beadandó dolgozatok, csoportmunkák).

3.1.4. A személyes kompetenciák közötti rangkorreláció elemzése

A 7. táblázatban közölt eredmények legalább erős közepes (0,5-nél nagyobb vagy -0,5-nél kisebb) rangkorrelációs együtthatóval rendelkeznek.

7. táblázat: A személyes kompetenciákra vonatkozó állítások közti kapcsolatok

Az összehasonlított állítások		Szignifikancia szint	Rangkorrelációs együttható	Értékelés
Ha lehetőséget kapnék, szívesen lennék vezető.	Szívesen vállalom szervezői, irányítói feladatokat is.	p<0,01	0,590	A válaszadók szívesen lennének vezetők és rendelkeznek azokkal a kompetenciákkal, amelyek alapján szükségesek hozzá.
Ha valamit elkezdek, akkor azt tökéletesen be akarom fejezni.	Mindent megteszek, hogy javítsak az előző eredményeimen.	p<0,01	0,541	A kitöltőkre jellemző a pontos és lelkiismeretes munkavégzés.

Spearman-féle rangkorreláció, p<0,05

Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

A kérdések közötti korreláció szignifikáns szinten, legalább közepesen erős korrelációs együttható értékkel a vezetői kompetenciákat vizsgáló állításoknál, illetve a pontos munkavégzésre vonatkozó itemeknél volt kimutatható. A válaszadókra jellemző, hogy inkább vezetői személyiségek, szívesen vállalnak a pozícióval összhangban lévő szervezői és irányítói feladatokat. Törekсенek a tökéletes munkavégzésre és múltbéli eredményeik javítására.

3.2. Tanulási motiváció forrásainak nem parametrikus vizsgálatai

Az alábbiakban a tanulási motiváció forrásait értékelő állításokra adott értékek elemzése és a levont megállapítások kerülnek ismertetésre.

3.2.1. A nemekre vonatkozó eredmények és megállapítások

A tanulási motiváció és nemek kapcsolatában szignifikáns statisztikai eltérés p<0,05 szinten nem mutatható ki. A motivációs eltérések a jelenlegi sokaságban nem különíthetők el kizárólag a nemeket vizsgálva. A nem parametrikus próba feltételének nem megfelelően, de a szignifikancia határán (p=0,063) mutatható ki különbség az „Azért járok egyetemre, hogy biztos egzisztenciát teremthessek magamnak” állításnál. A női kitöltők inkább látják a biztos egzisztenciateremtés feltételének az egyetemi oklevél megszerzését, mint a férfiak.

3.2.2. A lakhelyre vonatkozó eredmények és megállapítások

A tanulási motiváció és lakhely kapcsolatában szignifikáns statisztikai eltérés $p < 0,05$ szinten nem mutatható ki. A sokaságra vonatkozóan megállapítható, hogy a lakhely nem jelenik meg statisztikailag jelentős befolyásoló tényezőként a tanulási motiváció vizsgálatakor.

3.2.3. A végzettségre vonatkozó eredmények és megállapítások

A csoportképző kategóriára vonatkozó szignifikáns eltéréseket a 8. táblázat szemlélteti.

8. táblázat: A tanulási motivációk végzettségre vonatkozó szignifikáns eredményei

	Szeretném a képességeimet fejleszteni, tudásomat bővíteni	Biztos egzisztenciát teremthessek magamnak
Chi-négyzet	6,467	7,396
Szabadságfok	2	2
Szignifikancia	0,039	0,025

Kruskal-Wallis rangteszt, $p < 0,05$

Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

Az állítások átlagértékeit a 9. táblázat mutatja be.

9. táblázat: A „Bátran hozok önálló döntéseket” állítás átlaga az évfolyamok vonatkozásában

Megnevezések		Elemsszám (darab)	Rangátlag	Átlagok (pontszám)	Medián (pontszám)
Szeretném a képességeimet fejleszteni, tudásomat bővíteni	BSc. 1. évfolyam	60	53,83	5,70	6
	BSc. 3. évfolyam	42	57,60	5,87	6
	Mesterképzés	13	78,58	6,62	7
	Összesen	115	-	5,86	6
Biztos egzisztenciát teremthessek magamnak	BSc. 1. évfolyam	59	56,25	5,46	6
	BSc. 3. évfolyam	42	52,48	5,30	5
	Mesterképzés	13	79,38	6,23	6
	Összesen	114	-	5,48	6

Kruskal-Wallis rangteszt, $p < 0,05$

Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

A kitöltők válaszainak átlagértéke alapján megállapítható, hogy mind a két állítás esetében évfolyamtól függetlenül fontos tanulási motivációt jelent az egyetemi képzés nyújtotta fejlődési lehetőség és a jövőbeli biztos egzisztenciateremtés lehetősége. A mesterszakos hallgatók számára kiemelten fontos a megszerzett tudásuk elmélyítése, lényeges körülményként játszott szerepet a tanulmányok folytatása melletti döntéskor.

A mesterképzésen résztvevő hallgatók adta válaszok rangátlagja mind a két alapszakos évfolyamétól szignifikáns szinten különbözik (Mann-Whitney teszt: BSc. 1. évf. összehasonlítás $p=0,013$; BSc. 3. évf. összehasonlítás $p=0,022$).

A mesterszakos hallgatók meghatározóbb motivációs erőként tartják számon a biztos egzisztencia teremtést. Ennek valószínűsíthető oka, hogy a mesterképzésre történő jelentkezés hajtóereje többek között az alapszakos diplomával szembeni bértöbblet elérése a munkaerőpiacon. A mesterszak rangátlagát összehasonlítva az alapszak évfolyamainak rangátlagával mind a két esetben szignifikáns eltérés tapasztalható (Mann-Whitney teszt: BSc. 1. évf. összehasonlítás $p=0,015$; BSc. 3. évf. összehasonlítás $p<0,01$).

3.2.4. A tanulási motivációk közötti rangkorreláció elemzése

A 10. táblázatban közölt eredmények közötti rangkorrelációs együttható legalább erős közepes (0,5-nél nagyobb vagy -0,5-nél kisebb) értékkel rendelkezik.

10. táblázat: A személyes kompetenciákra vonatkozó állítások közti kapcsolatok

Az összehasonlított állítások		Szignifikancia szint	Rangkorrelációs együttható	Értékelés
Szeretném képességeimet fejleszteni, tudásomat bővíteni	Így könnyebben megvalósíthatom céljaimat.	$p<0,01$	0,601	A megkérdezett hallgatók szerint a célmegvalósításuk egyik fontos eszköze a tudásuk fejlesztése a tanulmányaik által.
Az egyetemen sok új barátot szerezhetek.	Sok pozitív élményt szerezhetek az egyetemen.	$p<0,01$	0,699	A tanulási motiváció, egyetemre járás egyik legmeghatározóbb motiváló tényezője a közösség előremozdító ereje.

Spearman-féle rangkorreláció, $p<0,05$

Forrás: Saját szerkesztés, 2017.

Állítások közötti szignifikáns és legalább erős közepes korreláció két esetben volt megállapítható. A sokaság adta válaszokból megállapítható, hogy az egyetemi tanulmányokat hasznosnak tartják képességfejlesztés, tudásbővítés szempontjából, amely hozzájárul céljaik megvalósításához. Erős, pozitív korrelációs kapcsolattal jellemezhetőek az egyetemi közösségi élményekre vonatkozó állítások. Az egyetemre járás fontos motivációs tényezője közt szerepel az új kapcsolatok létesítése és közösségi élmények szerzése a tanulmányi évek során.

4. Összefoglalás

Az Y-generáció munkaerőpiacra történő belépése az aktív önfejlesztés időszakába esik. Olyan karrierre vágnak, amely biztosítja számukra a fejlődési lehetőséget. Jelen kutatás célja a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Karán gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnöki alapszakos illetve gazdasági agrármérnöki mesterszakos hallgatók személyes kompetenciáinak és motivációjuknak kérdőíves vizsgálata. Az adatelemzéshez a vizsgált

értékek nem normális eloszlása miatt nemparametrikus statisztikai módszerek kerültek felhasználásra.

A nemek szerinti vizsgálat során statisztikailag kimutatható eltérés ($p < 0,05$) jelenik meg az üzemi környezethez történő viszonyulás és a múltbéli eredmények, mint motiváló hatás során. A válaszadók lakhely szerinti vizsgálata kimutatta, hogy a Debrecentől távolabb élő hallgatók céltudatosabbak és kevésbé viselik el, hogyha irányítják őket, mint a megyeszékhelyen élő társaik. Az évfolyamok közti kapcsolatvizsgálat alapján megállapítható, hogy a képzésben történő előrehaladással arányosan nő a képesség- és tudásfejlesztés prioritása és a biztos egzisztencia megteremtésének a fontossága. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a kutatásban résztvevő hallgatók többsége rendelkezik azokkal a kompetenciákkal, amelyek alkalmassá teszi őket arra, hogy az agrárgazdaságban vezetői pozíciót tölthessenek be a jövőben.

Irodalomjegyzék

- [1] Roóz, J.: Vezetésmódszertan. Debrecen, Perfekt Gazdasági Tanácsadó Oktató és Kiadó Részvénytársaság. 2001.
- [2] Berde, Cs., Börzseiné, Z. M., Dajnoki, K., Dienesné K. E., Gösi, M., Hajós, L., Juhász, Cs., Kocsondi, J., Lácay, M., Morvai, L., Piros, M.: Emberi erőforrás gazdálkodás. Debrecen, DE ATC AVK. 2006.
- [3] Dienesné, K. E., Berde, Cs.: Vezetépszichológiai ismeretek. Debrecen, Campus, 2003.
- [4] Poór, J., Karoliny, M.-né, Berde, Cs., Takács, S.: Átalakuló emberi erőforrás menedzsment. Budapest, Wolters Kluwer. 2012.
- [5] Henczi, L., Zöllei, K.: Kompetenciamenedzsment. Debrecen, Perfekt Gazdasági Tanácsadó Oktató és Kiadó Részvénytársaság. 2007
- [6] Petrides, K.: Emotional Intelligence. Reference Module in Neuroscience and Biobehavioral Psychology. 2017. pp. 1-6.
- [7] Gergely, É., Nagy, R.: Gazdasági szakos hallgatók tanulási motivációjának és személyes kompetenciáinak vizsgálata. Közép-Európai Közlemények VIII. évfolyam (4. szám, No.31.). 2015. pp. 197-205.
- [8] Szretykó, Gy.: Az Y generáció, a munkáltató vonzónak tétele a munkaerőpiacon és a HR stratégia. Humánpolitikai Szemle Vol. 23, No.7-8. 2012. pp. 3-12.
- [9] Balázs, K., Bugán, A., Csukonyi, Cs., Fedor, Gy., Hidegkuti, I., Kun, Á., Münnich, Á., Péntes, T.: A jövő vezetőinek jelene. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 2002.
- [10] Hámosi, G.: A magyarázóváltozók kezelésének egyes kérdései regressziós modellezés során. Statisztikai Szemle 94. évfolyam, 1. szám. Letöltve: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/statszemle/2016_01_005.pdf
- [11] KSH Tájékoztatási Adatbázis. Foglalkoztatottak száma nemek szerint. 2016.

Lektorálta: Dr. Csipkés Margit, adjunktus, Debreceni Egyetem

KERESKEDELEMBEN KAPHATÓ VADVIRÁGOS ÉS GYÓGYNÖVÉNYES-VADVIRÁGOS MAGKEVERÉKEK VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI

Páble Diána

*Szent István Egyetem, Növénytudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
pable.diana@gmail.com*

Absztrakt

Tájépítésmérnökként folyamatosan szembesülök a gyeptelepítés kapcsán felmerülő kérdésekkel, problémákkal. Főként az intenzíven fenntartott, nem takarmányozást szolgáló gyepek tervezését igénylik a megrendelők, de az új kertépítészeti irányok megjelenésével, valamint az önkormányzati és ipari területek gyepesítésével kapcsolatban fokozatosan előtérbe kerülnek a vadvirágok alkalmazási lehetőségei is. A legtöbb tervrajzon csupán „gyep” megnevezés található, nagyon ritkán találkozni a tervezési területre javasolt magkeverék pontos megnevezésével. Ennek a gondolatmenetnek és növényalkalmazásnak az előtérbe helyezésében nagy segítséget nyújt a kertépítők számára, hogy hazánk 2010-ben csatlakozott a „Green City – Zöldebb Városokért Mozgalom” -hoz. A hazai célkitűzések között szerepel a települések ökoszisztémába való visszakapcsolása, azaz élhetőbb és fenntarthatóbb települések kialakítása, amelyekben megvalósul a zöldfelületek integrált és interdiszciplináris fejlesztése [1]. Az ő programjukban is hangsúlyos szerepet kap a „virágos rét” telepítése, így az előadásainak és képzéseiknek köszönhetően mára már több tájépítész és kertépítő vállalkozás találkozott ezzel az iránnyal. Néhány projekt megvalósult már családi ház szintjén is és folyamatos a magkeverékek iránti érdeklődés a vállalkozók és felhasználók köréből is.

A kereskedelemben már kaphatóak vadvirágos magkeverékek, de ezek nem kifejezetten a magyarországi éghajlati viszonyokhoz lettek összeállítva, ezért a meglévő keverékek kipróbálása javasolt hazai klímán. Így képet kaphatunk a külföldön használt fajok helyi alkalmazhatóságáról. Ezek mellett a Magyarországon összeállított vadvirágos magkeverékekkel is kísérleteket kell végezni. Fontos megvizsgálni, hogy a települések zöldfelületeinek tervezésekor/kialakításakor milyen mértékben illeszthetők bele ezek a keverékek a hazai tájba, hiszen minden növénytársulás különböző növényfajok együttéléséből áll és egyáltalán nem garantált a külföldön már jól működő keverékek hazai alkalmazásának sikere. A hasonló termőhelyeken a növényi közösségek fajkombinációja is hasonló képet mutat, vagyis az azonos környezeti feltételek mellett a növénytársulások törvényszerűen ismétlődnek [2]. A gyepek olyan növénytársulások, melyekben pázsitfűfélék, pillangósok és egyéb növényfajok találhatók. A kutatás szempontjából a vadvirágok és gyógynövények jelenléte értékelendő, vizsgálandó. A gyepes területek is a biotóp-hálózatok részét képezik. Fontos, hogy az adott tájhoz igazodva, annak a területnek a biológiai sokféleségét figyelembe véve válasszuk meg a magkeverékeket, hogy a telepített gyep betölthesse a fenntartható és a hálózatba illeszthető egység szerepét. A tervezéskor tehát a gyepesítendő területeken a természeti adottságok ismerete elengedhetetlen a megfelelő magkeverék javaslatához, összeállításához. A hazai tájkataszter használata pontos képet ad Magyarország különböző területeinek jellemzőiről [3], mely alapján ki lehet jelölni az alkalmazni kívánt keveréket.

Kísérletünk során célul tűztük ki, hogy olyan magkeveréket állítsunk össze, mely az adott területen biztosítja a természetes társulás alapjait, önfenntartó és gazdagon virágzó, mindemellett csupán évi 2-3 alkalommal igényel kaszálást.

Kulcsszavak: vadvirág, gyógynövény, magkeverék

1. Bevezetés, a kísérlet bemutatása

A kísérletünk fő célja az volt, hogy saját magkeverékeket állítsunk össze a mintaterület adottságaihoz igazodva. A saját magkeverékek összeállítása előtt meg kellett vizsgálnunk a kereskedelemben kapható vadvirágos magkeverékeket. Csupán egyetlen egy hazai összeállítású keveréket találtunk a piacon, amelyet inkább kiskerti felhasználásra méreteztek. A kertépítő vállalkozások és önkormányzatok nagyobb mennyiségű magkeverék igényét csak a külföldi összeállítású keverékekkel tudják biztosítani. A kísérletünk során ezért vizsgáltunk csak egy hazai és két külföldi magkeveréket.

A kísérleti terület Fejér megyében, Csákváron, a Zámolyi-medence kistáj (1. ábra) területén, a Csíkvarsai rét szomszédságában található. Egy 2,5 ha-os szántóföldön biztosították a lehetőséget, hogy kijelöljük a felhasználandó mintaterületet. Az elővetemény 2014-ben zabos borsó volt. Az őszi szántást követően jelölhettük ki a területet, majd ezt követően több előzetes vizsgálatot (talajvizsgálat, csírázási vizsgálat) végeztünk, csak ezek után kezdődhetett el a tényleges vetési kísérlet. A kísérlet során a csapadékmennyiséget is végig monitoroztuk.

1. ábra: Zámolyi-medence kistáj elhelyezkedése

Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Zámolyi-medence>

Kutatásunk típusát tekintve új információt létrehozó, primerkutatás, mely a különböző magkeverékek vetési vizsgálata miatt tesztelő. A vizsgálat szabadföldi, kisparcellás, a termőhelyek száma pedig egy. Két tényezőt, a magkeverékeket (három különböző kereskedelemben kapható keverék) és a vetési időt (őszi és tavaszi vetés) vizsgáltuk. Kísérletünk háromismétléses, sávos elrendezésű, részkísérletenként randomizálva.

Az első vetést 2014 őszen végeztük három különböző (egy hazai és két külföldi) kereskedelemben kapható magkeveréssel, majd 2015 tavaszán történt a következő vetés ugyan ezekkel a magkeverékekkel. A cönológiai és a kaszási vizsgálatok mellett gyökeresedési vizsgálatot is végeztünk. A magkeverékek mellé csatolt tájékoztatóhoz (vetési idő megválasztása) képest egészen eltérő eredmények születtek. A két külföldi magkeverék esetében javasolt kezdeti folyamatos intenzív fenntartási feladatokat sem tudtuk és nem is akartuk megvalósítani a kísérleti területen, hiszen ebben a kutatásban a lényeg az extenzív fenntartás volt. A vizsgálati eredmények alapján módosítottuk a vetési tervet a saját összeállítású magkeverékek esetében, valamint elkezdtük azok összetételének meghatározását, a magok begyűjtését. A magok gyűjtését a Csíkvarsai réten végeztük az első vetési kísérletek eredményeinek birtokában, a területre jellemző növényfajok felhasználásának előtérbe helyezésével.

2. Vetést megelőző vizsgálatok

2.1 Talajvizsgálat

A vetés megkezdése előtt, a már kijelölt mintaterületen talajmintavételt végeztünk. Öt pontból, két mélységből (0-15 cm és 15-30 cm), három ismétléssel vettünk mintákat, melyeket a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal Növény-, Talaj- és Agrárkörnyezet-védelmi Igazgatóság Velencei Talajvédelmi Laboratóriumában vizsgáltattunk meg. A részletes eredményekről egy összefoglaló táblázatot készítettünk, melyet az 1. táblázat mutat be.

Az eredmények alapján a mintaterület talaja gyengén lúgos, fizikai talajfélesége homok, kis sótartalmú, jó humusztartalmú és gyengén meszes. Oldható foszfortartalom tekintetében igen jó, oldható káliumtartalom szerint közepes ellátottságú, oldható nátriumtartalma megfelelő. Magnézium ellátottsága jó, az oldható réz, mangán és cink tartalom megfelelő.

2. táblázat: Talaj tápanyagvizsgálati eredmények

Minta azonosító Vizsgálat	Összes mintavételi pont - ÁTLAG		A két mélység együttes átlaga
	0-15 cm	15-30 cm	
pH (H ₂ O)	7,97	7,95	7,96
pH (KCl)	7,21	7,21	7,21
KA	29,47	28,67	29,07
Sótartalom m/m %	< 0,02	< 0,02	< 0,02
CaCO ₃ m/m %	4,31	3,83	4,07
Humusz m/m %	2,47	2,64	2,55
NO ₂ + NO ₃ - N mg/kg	14,89	14,86	14,88
P ₂ O ₅ mg/kg	2701,33	2651,33	2676,33
K ₂ O mg/kg	156,39	137,87	147,13
Na mg/kg	23,98	23,79	23,89
Mg mg/kg	152,80	161,27	157,03
Cu mg/kg	7,39	7,49	7,44
Zn mg/kg	4,04	4,19	4,12
Mn mg/kg	138,56	129,41	133,99
SO ₄ - S mg/kg	12,79	13,77	13,28

Forrás: NÉBIH Velencei Talajvédelmi Laboratórium

2.2 Tájékoztató jellegű csíráztatási vizsgálat

A kísérlet során nem sikerült szabvány csíráztató közeget és klímakamrát alkalmaznunk, ezért csak tájékoztató jellegű csíráztatási vizsgálatot tudtunk végezni. A három kereskedelembe kapható magkeverék összetevőit kozmetikai csipesz segítségével válogattuk szét. Összetevőnként 4x50 db magot vizsgáltunk. A magokat dupla rétegű, nedves, klórmentes papírtörő csíkon egyenletesen szétterítettünk, majd egy másik réteggel lefedtük és lazán feltekertük. A tekerceket egy zacskóban szintén lazán egymás mellé állítottuk és állítva, kb. 20 °C hőmérsékletű helyen 7 napig csíráztattuk. Ezt követően széthajtottuk, majd megszámoltuk az ép csírákat.

A kézi válogatás sok hibalehetőséget rejtett magában, ezért nagyon fontosnak tartottuk a vizsgálandó magkeverékek pontos összetételének ismeretét. A hazai keverék csomagolásán minden összetevő fel volt tüntetve, de az összetétel arányáról nem adtak információt. Azt a tájékoztatást kaptuk a forgalmazótól, hogy az összetétel aránya minden évben változik, az

alapján, hogy melyik fajból mekkora mennyiségű magot tudnak gyűjteni, ezért nem is határozzák meg a keverék készítésekor. A keverék csak vadvirágokat tartalmaz, fűféléket nem kevernek hozzá, de mindenképpen ajánlják, viszont segítséget nem tudnak adni hozzá.

A két külföldi magkeverék esetében már van százalékos arány a csomagoláson és fűféléket is tartalmaz a keverék, de a vadvirágok esetében csak egy összesített adatot tüntettek fel. A forgalmazó külön kérésre küldte el nekünk a pontos összetételt. Ők is azt a tájékoztatást adták, hogy a keverékek összetételének aránya, sőt gyakran a fajok listája is évenként változik, ezért ezt a listát a felhasználók számára nem teszik nyilvánossá. A 2. táblázatban látható a csomagoláson feltüntetett összetétel, a 3. és a 4. táblázatban pedig a két külföldi keverék tényleges összetétele.

2. táblázat: A kereskedelemben kapható magkeverékek csomagoláson feltüntetett összetétele

„A”		„B”		„C”
latin név	%	latin név	%	latin név
Festuca rubra Comm. Livista	23	Festuca ovina Mentor	20	Hypericum perforatum
Festuca ovina Dur. Mentor	23	virágok	18	Reseda lutea
vadvirág keverék	20,4	Festuca rubra Comm. Olivia	18	Centaurea cyanus
Poa pratensis Limousine	13	Festuca rubra Trichoph. Finesto	15	Linaria vulgaris
Poa nemoralis Barchopin	6	Arrhenaterum elatius Arone	10	Linum perenne
Cynosurus cristatus	5	Poa nemoralis Barchopin	5	Papaver rhoeas
Agrostis capillaris Highland	3	Poa pratensis Zeptor	5	Centaurea jacea
Arrhenaterum elatius Arone	3	Cynosurus cristatus	5	Onobrychis montana
Trisetum flavescens Trisett 51	1,5	Onobrychis vicifolia Ambra	1	Agrimonia eupatoria
Onobrychis vicifolia Ambra	1	Trifolium virgo Pajbjerg	1	Chrysanthemum leucanthemum
Medicago lupulina Pajbjerg	1	Agrostis cap. Highland	1	Achillea millefolium
Anthoxanthum odoratum	1	Lotus corniculatus Bull	0,5	Salvia nemorosa
Lotus corniculatus Bull	0,5	Trifolium incarnatum Kardinal	0,5	Salvia officinalis
Trifolium incarnatum Kardinal	0,1			Consolida regalis
				Melandrium album

Forrás: A csomagolások alapján készítette Páble Diána

3. táblázat: Az „A” magkeverék összetétele

%	Latin név	
3	Agrostis capillaris	Highland
1	Anthoxanthum odoratum	
5	Cynosurus cristatus	
23	Festuca rubra commutata	
23	Festuca ovina duriuscula	
3	Poa compressa	
6	Poa nemoralis	
10	Poa pratensis	
3	Trisetum flavescens	
0,5	Lotus corniculatus	
1	Medicago lupulina	

1	Onobrychis viciifolia	
0,1	Trifolium incarnatum	
1,1	Achillea	millefolium
0,8	Adonis	aestivalis
0,15	Agrimonia	eupatoria
0,2	Agrostemma	githago
0,3	Allium	schöneprasum
0,05	Angelica	archangelica
0,2	Anthemis	tinctoria
0,1	Anthriscus	sylvestris
0,2	Aquilegia	vulgaris
0,05	Armeria	maritima
0,06	Artemisia	absinthum
0,05	Aster	amellus
0,1	Bellis	perennis einf.
0,05	Calendula	officinalis
0,03	Campanula	persicifolie
0,2	Campanula	spec.ausd.Arten
0,9	Carum	carvi
0,82	Centaurea	cyanus blau
0,04	Centaurea	jacea
0,05	Centaurea	montana
0,08	Centaurea	scabiosa
0,15	Chairantus	cheiri
0,05	Chaerophyllum	hirsutum
1	Chrysanthemum	leucanthemum
0,8	Chrysanthemum	segetum
0,9	Cichorium	intybus
0,12	Coronilla	varia
0,03	Crepis	biennis
0,6	Daucus	carota
0,1	Dianthus	carthusiamorum
0,1	Dianthus	deltoides
0,1	Digitalis	purpurea
0,1	Dipsacas	sativas
0,1	Echium	vulgare
0,4	Eschholtzia	californica
0,4	Fagopyrum	esculentum
0,03	Galeopsis	tetrahit
0,2	Galium	molluca
0,12	Galium	verum
0,08	Geranium	pratense
0,2	Gneum	urbanum
0,2	Gilia	leptante
0,06	Heracleum	spondylium

0,3	Hypericum	perforatum
0,03	Hysopus	officinale
0,05	Inula	helenium
0,05	Knautia	arvensis
0,03	Leotodon	autumnalis
0,12	Linaris	vulgaris
1,3	Linum	grandiflorum
2,4	Linum	perenne blau
0,2	Lychnis	flos-cuculi
0,15	Myosotis	alpetris
0,05	Myosotis	arvensis
0,7	Nigella	sativa
0,05	Oenothera	biennis
0,5	Papaver	rhoeas rot
0,05	Pastinaca	sativa
0,05	Pimpinelle	anisum
0,05	Pimpinelle	saxifraga
0,4	Plantago	lanceolata
0,05	Plantago	major
0,05	Plantago	media
0,15	Potentilla	argentea
0,03	Prunella	vulgaris
0,1	Ranunculus	
0,1	Reseda	lutea
0,03	Rhinanthus	minor
0,05	Rumex	acetosa
0,03	Rumex	acrtoselia
0,2	Salvia	pratensis
1,16	Sanguisorba	minor
0,06	Saponaria	officinalis
0,05	Silene	armeria
0,03	Silene	cucubalis
0,05	Silene	dioica
0,03	Silene	vulgaris
0,1	Stachys	officinalis
0,1	Taraxacum	officinalis
0,05	Thymus	sephyllum
0,03	Tragopygon	pratensis
0,1	Viola	odorate

100

Forrás: A felhasznált külföldi magkeverék forgalmazójának táblázata

4. táblázat: A „B” magkeverék összetétele

	Latin név
1,0%	Agrostis capillaris
10,0%	Arrhenaterum elatius
5,0%	Cynosurus cristatus
18,0%	Festuca rubra commutata
15,0%	Festuca rubra trichophylla
20,0%	Festuca ovina duriuscula
5,0%	Poa nemoralis
5,0%	Poa pratensis
0,5%	Lotus corniculatus
1,0%	Medicago lupulina
1,0%	Onobrychis viciifolia
0,2%	Trifolium incarnatum
Vadvirágok - 18,3 %	Achillea millefolium
	Adonis aestivalis
	Agrostemma githago
	Anthemis tinctoria
	Anthyllis vulneraria
	Calendula officinalis
	Campanula carpatica
	Carum carvi
	Centaurea cyanus
	Cheiranthus allionii
	Chrysanthemum leucanthemum
	Chrysanthemum segetum
	Cichorium intybus
	Collinsia bicolor
	Coreopsis tinctoria
	Coronilla varia
	Cynoglossum amabile
	Daucus carota
	Delphinium consolida
	Dianthus carthusianorum
	Dianthus deltoides
	Dracocephalum moldavicum
	Echium vulgare
	Escholzia californica
	Fagopyrum esculentum
	Gallium mollugo
	Gallium verum
	Geum rivale
	Geum urbanum
	Gilia capitata
	Gilia leptanta
	Gilia tricolor
	Hesperis matronalis
	Hypericum perforatum
	Legousia speculum

Linum grandiflorum
Linum perenne
Linum usitatissimum
Lupinus perenne
Lychnis flos-cuculi
Malva moschata
Malva sylvestris
Matthiola bicornis
Nemophilla maculata
Nigella sativa
Oenothera biennis
Oenothera lamarckiana
Papaver rhoeas
Pimpinella anisum
Plantago lanceolata
Reseda lutea
Rudbeckia hirta
Salvia nemorosa
Sanguisorba minor
Silene armeria
Silene dioica
Taraxacum officinale

Forrás: A felhasznált külföldi magkeverék forgalmazójának táblázata

Amíg az „A” keverék esetében pontosan meghatározták az egyes fajok százalékos arányát, addig a „B” keveréknél csupán egy részletes listát küldtek, de csupán a vadvirágok teljes arányával. A magok válogatásánál a másik nehézséget ennek az arálynak az ellenőrzése jelentette. Egy teljes csomag pontos kézi átválogatása lehetetlen volt, ezért a küldött számokat valósnak feltételeztük.

2.3 Csapadékmennyiség monitorozása

A kísérlet során nélkülözhetetlennek tartottuk a csapadékmennyiség folyamatos monitorozását. Kezdetben szerettünk volna a helyszínen méréseket végezni és ennek érdekében el is helyeztünk egy egyszerűbb csapadékmérő eszközt a mintaterület szélén. Sajnos a terület nincs körülkerítve, így az eszköz eltűnt a területről, hiába póoltuk több alkalommal. A mintaterülethez legközelebb elhelyezkedő hivatalos csapadékmérő állomás Zámolyon található és a Közép-dunántúli Vízügyi Igazgatóság fenntartásában működik. A vetések időszakára a 2. és a 3. ábrán szereplő adatokat bocsátották rendelkezésünkre. Piros színnel jelöltük a vetés idejét, rózsaszínnel pedig az utána következő időszak csapadékos napjait.

A 2014. őszi vetés október végén történt. Abban a hónapban a vetést már nem követte csapadékos nap. A következő két hónapban összesen 77,6 mm csapadék hullott a területre.

A 2015. tavaszi vetést április elején végeztük. Abban a hónapban a vetést követően csupán 6,2 mm volt a csapadék mértéke. A következő két hónapban viszont összesen 84,2 mm csapadékmennyiséget regisztráltak.

feldolgozott			14/CSAPADÉKÖSSZEG								2014 Jan - 2014 Dec		
Adatok minősítő kód nélkül			(mm)										
Állomás kód: 141052													
Állomás neve: Zámoly													
Nap	2014 Jan	2014 Feb	2014 Már	2014 Ápr	2014 Máj	2014 Jún	2014 Júl	2014 Aug	2014 Sze	2014 Okt	2014 Nov	2014 Dec	
1	0,0	0,0	0,0	0,0	1,4	0,3	0,0	0,0	17,8	0,0	0,0	11,9	
2	0,0	0,0	0,0	0,0	17,8	0,0	3,3	0,2	7,5	1,1	0,0	0,0	
3	0,0	0,0	0,5	0,0	4,6	0,0	0,0	8,4	0,0	0,0	0,0	0,0	
4	2,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	
5	1,1	3,9	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0	2,2	
6	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	4,1	1,0	0,0	1,1	12,1	
7	0,1	2,0	0,0	0,0	3,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	5,3	
8	0,0	2,4	0,0	4,9	0,0	0,0	7,1	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	
9	0,0	4,9	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
10	0,0	0,0	0,0	2,7	3,2	0,0	5,7	4,2	1,3	0,0	0,0	0,0	
11	0,0	12,0	0,0	0,0	17,0	0,0	9,2	0,0	40,8	0,0	0,0	0,0	
12	0,0	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,8	0,0	0,0	0,0	
13	0,0	2,1	0,0	0,0	1,9	0,0	2,5	6,8	1,3	0,0	0,0	0,0	
14	6,5	0,0	0,0	0,0	2,5	0,0	0,0	12,8	12,4	0,0	0,0	0,0	
15	0,0	0,0	4,3	0,0	12,5	0,0	0,0	3,9	0,1	0,0	0,0	0,0	
16	0,0	0,4	1,0	2,1	19,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	7,4	0,0	
17	0,0	7,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,5	2,9	0,0	
18	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,3	0,0	
19	5,9	4,8	0,0	7,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,6	0,0	
20	0,5	0,5	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	17,0	0,0	0,0	0,0	3,4	
21	0,4	5,6	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	44,0	0,0	0,0	
22	0,0	0,1	0,0	8,6	0,0	0,0	23,0	0,0	0,0	2,9	0,0	0,4	
23	0,0	0,0	6,8	0,1	0,0	9,8	3,6	22,7	0,0	0,5	0,0	0,0	
24	0,0	0,0	0,0	2,4	0,0	8,8	0,0	0,0	0,0	4,5	0,8	0,0	
25	0,0	0,0	0,0	2,9	9,9	0,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
26	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
27	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	14,2	0,0	0,0	0,0	1,9	0,7	
28	0,0	0,8	0,0	1,8	0,2	0,0	12,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	
29	2,4	h	0,0	0,0	0,0	11,5	2,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
30	0,0		0,0	0,0	0,0	1,9	28,6	4,8	0,0	0,0	16,7	0,0	
31	0,0		0,0		0,0		4,4	6,6		0,0		0,0	
Összeg	19,1	49,2	13,4	33,7	94,4	32,3	118,8	91,5	91,3	59,4	39,0	38,6	
Cs.N.Sz.	8	14	6	12	15	5	13	11	11	8	9	9	
Minimum	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,3	2,0	0,2	0,1	0,1	0,3	0,4	
Nap	7	22	6	21	18	1	25	2	15	4	7	22	
Maximum	6,5	12,0	6,8	8,6	19,0	11,5	28,6	22,7	40,8	44,0	16,7	12,1	
Nap	14	11	23	22	16	29	30	23	11	21	30	6	
Az egész időszakra vonatkozó				Összeg	680,7								
-----				Cs.N.Sz.	121								
				minimum	0,1	2014-Jan-07							
				maximum	44,0	2014-Okt-21							

2. ábra: Csapadékösszeg 2014.
 Forrás: Közép-dunántúli Vízügyi Igazgatóság

feldolgozott				14/CSAPADÉKÖSSZEG							2015 Jan - 2015 Dec	
Adatok minősítő kód nélkül				(mm)								
Állomás kód: 141052												
Állomás neve: Zámoly												
Nap	2015 Jan	2015 Feb	2015 Már	2015 Ápr	2015 Máj	2015 Jún	2015 Júl	2015 Aug	2015 Sze	2015 Okt	2015 Nov	2015 Dec
1	Nyom	0,0	0,0	2,5	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
2	Nyom	0,0	1,4	1,2	2,4	0,0	0,0	4,1	0,0	0,0	0,0	0,0
3	4,0	2,0	h	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
4	Nyom	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,0	0,0	0,0	0,0
5	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	0,0	0,0	0,0
6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,0	0,0
8	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	63,0	0,0	0,0	1,6	0,0	0,0
9	6,6	4,1	h	0,0	0,0	0,0	8,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
10	8,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2	0,0	0,0	0,0
11	1,5	0,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	28,6	1,0	0,0
12	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
13	0,0	0,0	1,1	0,0	7,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
14	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	22,6	0,0	0,1
15	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	14,7	0,0	2,4	0,0	12,2	0,0	0,0
16	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	16,1	0,0	3,2	0,0	0,0
17	Nyom	0,0	0,0	6,2	0,0	0,0	0,0	14,0	0,0	0,0	0,0	0,0
18	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,7	0,0	3,5
19	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	10,0	30,1	0,0	0,0
20	2,6	0,0	0,0	0,0	2,6	0,0	0,0	4,2	0,0	0,2	2,6	0,0
21	0,7	0,0	0,0	0,0	16,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
22	0,2	3,6	0,0	0,0	13,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
23	20,5	1,9	0,0	0,0	7,7	3,6	3,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
24	6,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
25	0,3	2,2	0,0	0,0	1,5	0,0	4,2	0,0	48,5	0,0	0,0	0,0
26	0,0	0,0	5,0	0,0	2,7	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
27	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	5,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
28	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
29	8,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
30	11,4	0,0	2,3	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	3,5	0,0
31	0,0	0,0	6,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Összeg	73,6	13,8	19,5	9,9	56,9	27,3	77,9	41,9	71,5	99,2	9,1	3,6
Cs.N.Sz.	18	5	8	3	10	5	7	7	7	8	4	2
Minimum	0,2	1,9	0,7	1,2	0,2	0,1	0,4	0,1	0,1	0,2	1,0	0,1
Nap	8	23	15	2	6	27	12	18	26	20	11	14
Maximum	20,5	4,1	6,0	6,2	16,7	14,7	63,0	16,1	48,5	30,1	3,5	3,5
Nap	23	9	31	17	21	15	8	16	25	19	30	18
Az egész időszakra vonatkozó				Összeg	504,2							
				Cs.N.Sz.	84							
				minimum	0,1							
				maximum	63,0							
					2015-Jún-27							
					2015-Júl-08							

3. ábra: Csapadékösszeg 2015.

Forrás: Közép-dunántúli Vízügyi Igazgatóság

3. Vetési eredmények

3.1 A 2014. őszi vetés

Az első vetést 2014. október 28.-án végeztük. A két külföldi magkeverék esetében a forgalmazó csak tavaszi vetést javasolt, a hazai keveréknél nem tértek ki a vetési időpont megválasztására. A külföldi keverékek esetében a vetést követő 2 hétben intenzív fenntartást (napi szintű öntözést) javasoltak. Erre a mintaterületen nem volt lehetőség és a kísérletünk során is az extenzív fenntartás megvalósítása a fontos szempont, ezért öntözést nem végeztünk egyik vetés alkalmával sem.

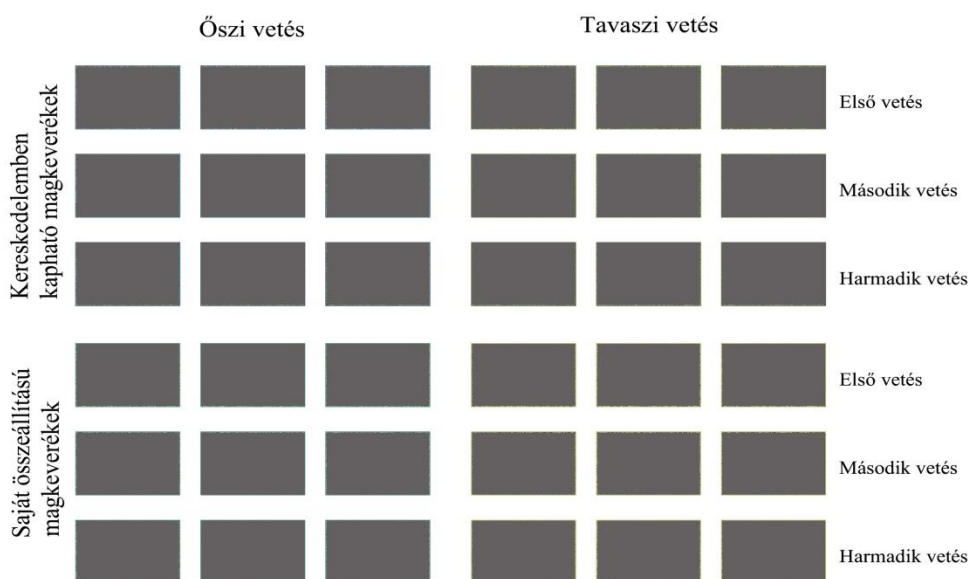
Kijelöltük a parcellák pontos helyét az előre meghatározott vetési terv alapján, valamint gereblyézéssel előkészítettük a magágyat. A vetés előtt a gereblye hátoldalával a területet lesimítottuk, majd – a parcellák kis mérete miatt – kézi vetéssel elvetettük a magkeverékeket,

vetés után pedig hengereztünk. Az ismétlések során a parcellákat véletlenszerűen jelöltük ki. A vetés során, a magkeverékek csomagolásán megjelölt javasolt mennyiséget alkalmaztuk:

- „A” magkeverék (külföldi, szakemberek számára összeállított keverék): 8gr/m²,
- „B” magkeverék (külföldi, magánkerti használatra összeállított keverék): 10 gr/m²,
- „C” magkeverék (hazai, magánkerti használatra összeállított keverék): 2 gr/m².

A vetést délelőtt 11 órakor kezdtük és 13 órakor fejeztük be. A vetés ideje alatt az átlaghőmérséklet 16,7 °C volt, az átlagos páratartalom pedig 49%. A 4. ábrán látható az első vetési terv, az 5. ábrán pedig az első vetés után bekerített mintaterület.

2015. március 11.-én a fagy okozta repedések miatt hengereztük a területet, ezzel igyekeztünk megelőzni a károkat.

4. ábra: Az első vetési terv

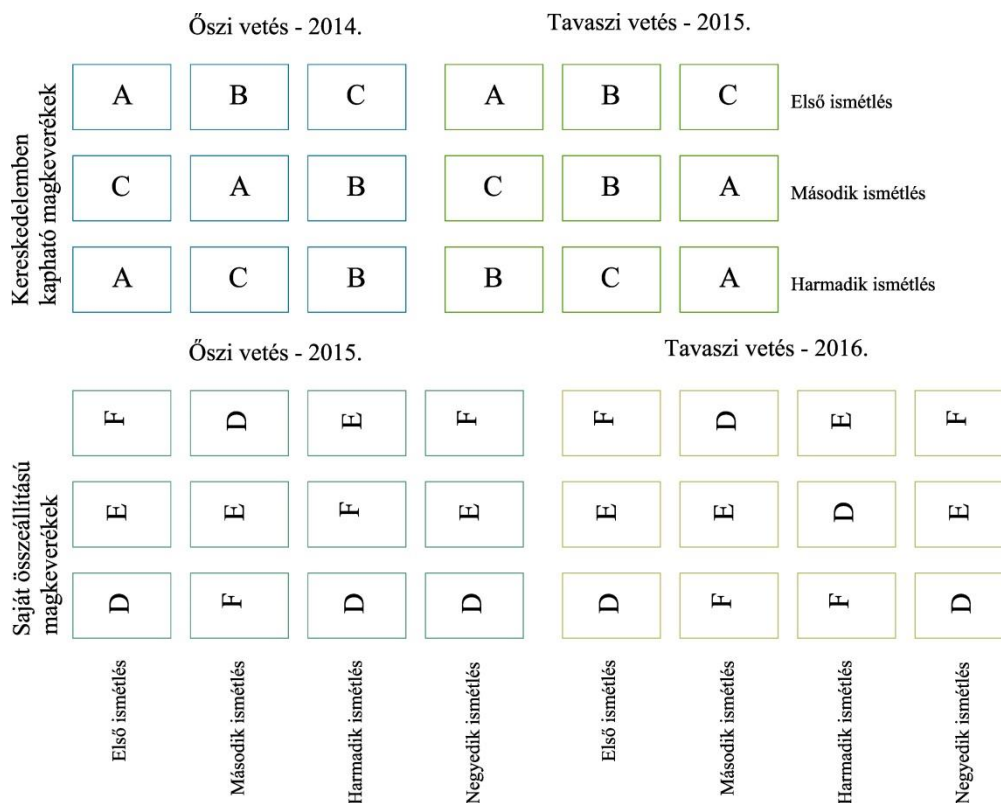
Forrás: Páble Diána

5. ábra: A mintaterület a 2014. őszi vetés után

Forrás: Páble Diána

2015. június 10.-én cönológiai vizsgálatot végeztünk, melyhez a Balázs-féle kvadrát módszert alkalmaztuk. A borítottság mértéke az úthoz közel eső szélső parcelláknál („A”, „C”, „A”) kimagasló volt. Sajnos a nagy eltérés miatt nem vehettük figyelembe ezeket az eredményeket az értékeléskor. Azt viszont megállapítottuk, hogy a következő vetéseknél a három ismétlés helyett, négy ismétlésre lesz szükség. A 6. ábra a ténylegesen megvalósult parcella kiosztást mutatja be.

6. ábra: A megvalósult vetési terv

Forrás: Páble Diána

Összességében elmondható, hogy a borítottság mértéke az „A” magkeverék esetében volt a legmagasabb, A „C” keveréknél pedig a legalacsonyabb. A pontos értékeket - ismétlésenként külön feltüntetve - a 7. ábra mutatja be.

A meghatározott fajszámok tekintetében már máshogy alakult a sorrend. Az „A” keveréknél 95, a „B” keveréknél 69, a „C” keveréknél pedig csupán 15 fajt tüntetett fel az összetevők között a forgalmazó. Az „A” keverék esetében az első és a második ismétlésnél 34, a harmadik ismétlésnél 33 fajt határoztunk meg, melyből 10 faj nem szerepelt az összetevők között. A „B” magkeveréknél az első ismétlésnél 30, a második és harmadik ismétlésnél 28 fajt határoztunk meg. Ezekből szintén 10 faj volt az összetevőkön kívüli. A „C” keverék esetében az első és a harmadik ismétlésnél 22, a második ismétlésnél pedig 24 fajt határoztunk meg. Itt szintén 10 faj volt az összetevőkön kívüli. Ezzel az eredménnyel a „C” magkeverék volt a legsikeresebb (80%-os fajszám - a csomagoláson feltüntetett listához viszonyítva - jelenléttel). A másik két keverék esetében hiába volt olyan fajgazdagság, ha a tényleges vetési kísérlet során azoknak csupán elenyésző százaléka volt megfigyelhető. A „B” keverék 26,29%-os fajszám jelenlétet, míg az eddig minden esetben legjobb eredményt mutató „A” keverék mindösszesen 24,25%-os fajszám jelenlétet produkált a vizsgálat során.

			Első ismételtes			Második ismételtes			Harmadik ismételtes		
			A	B	C	A	B	C	A	B	C
Latin név	Magyar név		DB-érték			DB-érték			DB-érték		
Agrostis capillaris	Highland	Tippán	1	0,5		0,5	0,2	0,5	1	0,2	
Arrhenatherum elatius	Arone	Franciaperje	1	0,5		0,5	0,2	0,5	1	0,2	
Festuca rubra commutata	Livista	Vörös csenkesz	1	0,2		0,2	0,2		1	0,2	
Festuca rubra commutata	Olivia	Vörös csenkesz									
Festuca rubra trichophylla	Finesto	Vörös csenkesz									
Festuca ovina duriuscula	Mentor	Juh csenkesz									
Medicago lupulina	Pajbjerg	Komlós lucerna	1			0,2			1		
Onobrychis viciifolia	Ambra	Takarmánybaltacim	1	0,5	0,2	0,5	0,2	0,5	1	0,2	0,2
Poa nemoralis	Barchopin	Ligeti perje	1	0,2		0,2	0,2		1	0,2	
Poa pratensis	Limousine	Réti perje									
Poa pratensis	Zeptor	Réti perje									
Trifolium incarnatum	Kardinal	Bíbor here	0,2	0,2		0,2	0,2		0,2	0,2	
Trifolium virgo	Pajbjerg	Here		0,2			0,2			0,2	
Trisetum flavescens	Trisett 51	Aranyzab	0,2			0,2			0,2		
Achillea	millefolium	Közönséges cickafark	1	0,5	0,2	0,5	0,2	2	1	0,5	0,5
Adonis	aestivalis	Nyári hérics	0,2	0,2		0,2	0,2		0,2	0,5	
Agrimonia	eupatoria	Apróbojtorján	0,2		0,2	0,5		0,5	0,2		0,2
Anthemis	tinctoria	Festő pipitér	0,2	0,2		0,2			0,2		
Centaurea	cyanus blau	Kék búzavirág	4	2	1	2	1	4	4	2	2
Centaurea	jacea	Réti imola	0,2		0,2	0,2		0,2	0,2		0,2
Chrysanthemum	leucanthemum	Réti margitvirág	4	2	0,5	2	0,5	4	4	1	1
Cichorium	intybus	Mezei katáng	0,2	0,2		0,2	0,2		0,2	0,2	
Consolida	regalis	Mezei szarkaláb	2	2	1	2	0,5	4	4	1	2
Coronilla	varia	Tarka koronafürt	0,2	0,2		0,2	0,2		0,2	0,5	
Dianthus	carthusiamorum	Barátságfű	0,2	0,2		0,2			0,2		
Linaria	vulgaris	Közönséges gyújtóvanyfű	0,2		0,2	0,2		0,2	0,2		0,5
Linum	perenne blau	Évelő len	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Melandrium	album	Fehér mécsvirág			0,2			1			0,2
Papaver	rhoeas rot	Pipacs	4	2	1	4	2	4	4	2	2
Plantago	lanceolata	Lándzsás útifű	0,2	0,5		0,2	0,2			0,5	
Reseda	lutea	Vadrezeda			0,2			0,5			0,2
Taraxacum	officinalis	Pongyola pitypang	0,2	0,2		0,5	0,2		0,2	0,5	
Anthemis	arvensis	Pipitér	2	1	0,5	1	1	2	2	1	1
Camelina	microcarpa	Vetési gomborka	0,2	0,2	0,2	0,5	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Capsella	bursa-pastoris	Pásztortáska	0,5	0,5	1	0,5	1	0,2	0,2	0,5	0,5
Lamium	amplexicaule	Árvacsalán	0,2	1	1	0,5	1	0,2	0,2	1	1
Lathyrus	tuberosus	Gumós lednek	0,5	1	1	1	1	0,5	0,5	1	1
Melilotus	officinalis	Orvosi somkóró	0,2	0,2	0,2	0,5	0,2	0,2	0,2	0,5	0,2
Portulaca	oleracea	Kövér porcsin	0,2	0,5	0,5	0,2	0,2	0,2	0,2	0,5	0,2
Senecio	vulgaris	Közönséges aggófű	0,2	0,5	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,5	0,2
Stellaria	media	Tyúkhúr	0,5	1	2	1	2	0,2	0,5	1	2
Veronica	hederifolia	Borostyánlevelű veronika	0,5	1	2	0,5	2	0,2	0,2	1	1
Mindösszesen			28,6	19,6	13,7	21,7	15,6	26,2	29,8	17,5	16,5
Borítottág mértéke (b%)			89,4	61,3	42,8	67,8	48,8	81,9	93,1	54,7	51,6

7. ábra: A 2014. őszi vetés cönológiai vizsgálatának eredménye

Forrás: Páble Diána

A cönológiai vizsgálat után, 2015. július 8.-án kaszálási vizsgálatot végeztünk. A vizsgálatot 11 órakor kezdtük és 15 órakor fejeztük be. A kaszálás ideje alatt az átlaghőmérséklet 38 °C volt, az átlagos páratartalom pedig 28%. A parcellák kis mérete miatt a kaszálást sarlóval végeztük, majd a kaszálékot kévébe kötöttük. Ezek után az egyes kévéket lemértük. A8. ábra mutatja be a vizsgálat menetét.

8. ábra: A 2014. őszi vetés kaszálási vizsgálata
Forrás: Páble Diána

A cönológiai vizsgálatkor erős eredményt mutató szélső parcellák előnye ennél a vizsgálatnál is jelentkezett. A „C” magkeverék növekedése bizonyult a leggyengébbnek. Az 5. táblázatban láthatóak a pontos mérési eredmények, melyek alapján a legerősebb növekedést összességében az „A” magkeverék produkálta.

5. táblázat: A 2014. őszi vetés kaszálási vizsgálatának eredménye

Magkeverékek	„A”	„B”	„C”	Összesen ismétlésenként (gramm)
Ismétlések				
első	2800	725	343	3868
második	758	389	2650	3797
harmadik	3020	509	428	3957
Összesen magkeverékeként (gramm)	6578	1623	3421	

2015. augusztus 5.-én gyökértömeg vizsgálatot végeztünk. A vizsgálatot 11 órakor kezdtük és 15 órakor fejeztük be. A vizsgálati idő átlaghőmérséklete 34,2 °C volt, az átlagos páratartalom pedig 42%. Külön erre a vizsgálatra készítettünk egy 10x10x10 cm méretű fém mintavételi eszközt. A parcellák jobb felső sarkában kalapáccsal leütöttük ezt az eszközt, majd kiemeltük a talajmintát. Ezek után a mintát átszitáltuk és a fennmaradó részt átmostuk. Ezután megszáritottuk a gyökereket és lemértük. A 9. ábrán látható a mintavételi folyamat.

9. ábra: A 2014. őszi vetés gyökértömeg vizsgálata
Forrás: Páble Diána

A gyökeresedési vizsgálatnál nem jelentkezett a korábbi vizsgálatoknál jelentkező előny a szélső parcellák esetében. Három parcella eredménye volt kiemelkedő. Az egyik az „A” magkeverék harmadik ismétlése, amely a szélső oszlopban található. A másik a „B” keverék első ismétlése, amely a középső oszlopban szerepel és végül a „C” keverék első ismétlése, amely a belső oszlopban található. Ezeknek a parcelláknak az eredménye jelentősen eltért a többitől, de nem lehetett lehatárolni ezt az előnyt egyetlen területrészre sem. A 6. táblázatban látható a gyökértömeg vizsgálat parcellánkénti eredménye.

6. táblázat: A 2014. őszi vetés gyökértömeg vizsgálatának eredménye

Magkeverékek	„A”	„B”	„C”	Összesen ismétlésenként (gramm)
Ismétlések				
első	0,48	1,62	1,01	3,11
második	0,64	0,47	0,43	1,54
harmadik	1,42	0,37	0,5	2,29
Összesen magkeverékeként (gramm)	2,54	2,46	1,94	

3.2 A 2015. tavaszi vetés

2015. április 11.-én végeztük el a tavaszi vetést az őszi vetéskor alkalmazott magkeverékekkel. A külföldi magkeverékek forgalmazója csak ezt az egy vetési időt tartotta elfogadhatónak és kifejezetten tiltotta az őszi vetést. A hazai magkeverék forgalmazója nem tett ajánlást a csomagoláson a javasolt vetési időre. Sajnos a vetést követően viszonylag hamar megfigyelhető volt a területen az Ambrosia artemisiifolia (Ürömlevelű parlagfű) megjelenése. Folyamatos kaszálással próbáltuk a növényzetet alacsony méreten tartani, ezzel elkerülve a parlagfű elterjedését. A próbálkozásunk ellenére a tavaszi vetés területén szinte csak parlagfüvet lehetett látni, ezért használhatatlannak bizonyult ez a vetési kísérlet. Az őszi vetésnél fel sem merült ez a probléma.

4. Összefoglalás

Összegzésként elmondható, hogy a forgalmazók által javasolt vetési idő ebben a kísérletben nem bizonyult megfelelőnek. Ezen a mintaterületen az őszi vetés volt értékelhető eredményű. Az őszi vetés alkalmával egyáltalán nem kellett számolnunk a parlagfű jelenlétének problémájával. A magkeverékek tekintetében a borítottság mértéke, a kaszálási és a gyökértömeg vizsgálatok alapján az „A” keverék volt a legeredményesebb és a „C” keverék bizonyult a leggyengébbnek, mely nem tartalmazott pázsitfűféléket. Ezen eredmények ismeretében megállapíthattuk, hogy fontos a fűfélék alkalmazása is a magkeverék összeállításakor. A cönológiai vizsgálat során viszont azt is láthattuk, hogy hiába alkalmaznak az egyes keverékekben nagy fajszámot, ha az nem fellelhető a megvalósított „vadvirágos rét” vizsgálatokor. A legerősebbnek ebben a tekintetben a „C” magkeverék bizonyult. Ezzel az eredménnyel arra a következtetésre jutottunk, hogy a saját magkeverékek összeállításánál viszonylag kevés fajszámmal dolgozzunk.

A vizsgálatok során több esetben - indok nélkül - kiugróan magas eredményt mutattak a szélső parcellák, ezért azokat nem lehetett figyelembe venni az értékelés során. Ennek a tapasztalatnak köszönhetően átalakítottuk a vetési tervet és a saját magkeverékek esetében a három ismétlés helyett négy ismétlést végeztünk, valamint a sorok elhelyezkedését is elforgattuk. Ha ez a probléma újra jelentkezne, nem jelenthet gondot egy ismétlés elhagyása, az eredmények a nélkül is értékelhetőek lesznek.

Köszönetnyilvánítás

A köszönetemet szeretném kifejezni a Szent István Egyetem Növénytudományi Doktori Iskolájának, amiért lehetővé tették ennek a témának a kutatását.

Szeretném még megköszönni a családomnak a vetési és fenntartási munkák során nyújtott rengeteg támogatást és segítségnyújtást. Külön kiemelném a testvéreimet, aki biztosította számomra a mintaterületet.

Irodalomjegyzék

- [1] Green City – Zöldebb városokért Mozgalom, A kezdeményezés, Letöltve 2017. május 30.-án a Zöldebb Városokért Nonprofit Kft. weboldaláról:
<http://www.green-city.hu/green-city-zoldebb-varosokert-mozgalom>
- [2] Borhidi A. (2003.): Magyarország növénytársulásai, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [3] MTA Földrajztudományi Kutató Intézet (1990.): Magyarország kistájainak katasztere I., II.

Lektorálta: Dr. Tasi Julianna PhD, egyetemi docens, Szent István Egyetem

AGE-RELATED EXPRESSION OF GENES INVOLVED IN CHICKEN FEED INTAKE REGULATION AND CORRELATION ANALYSIS WITH BROILER ABDOMINAL FAT PAD

Ádám Simon

*University of Debrecen, Faculty of Agricultural and Food Sciences and Environmental Management, Department of Animal Husbandry, Animal Genetics Laboratory, PhD student
simon.a@agr.unideb.hu*

Eszter Papp

*University of Debrecen, Faculty of Science and Technology, biologist MSc student
p.eszter920905@gmail.com*

Zsuzsa Zakarné Asztalos

*University of Debrecen, Faculty of Science and Technology, biologist MSc student
azsuzsa20@gmail.com*

János Oláh

*University of Debrecen, Faculty of Agricultural and Food Sciences and Environmental Management, Department of Animal Husbandry, research fellow
olahja@agr.unideb.hu*

András Jávör

*University of Debrecen, Faculty of Agricultural and Food Sciences and Environmental Management, Department of Animal Husbandry, professor
javor@agr.unideb.hu*

Levente Czeglédi

University of Debrecen, Faculty of Agricultural and Food Sciences and Environmental Management, Department of Animal Husbandry, Animal Genetics Laboratory, associate professor, czegledi@agr.unideb.hu

Abstract

Modern broiler chickens reach their final body weight of 2.2-2.5 kg at the age of 35-37 days. Beside higher growth rate and better feed conversion ratio, this intensive selection resulted in sporadically occurring developmental disorders of skeletal system and circulation problems like sudden death syndrome and higher body fat content additionally. The abdominal fat is the biggest fat pad in chickens, but it has low economic value and considered as by-product. The main site of feed intake regulation in poultry species as well as in mammals is located in the brain namely in the hypothalamus. It receives signals from proventriculus and ventriculus, pancreas, liver, and from other parts of the brain. Recent researches conducted with mammals suggest that adiposity signals (insulin, leptin) from adipose tissue also regulate overall feed intake. Beside the most potent feed intake regulating peptides, novel less studied peptides came in the centre of attention such as galanin (GAL) expressed in hypothalamus and in the gastrointestinal tract and takes part in chicken feed intake regulation. Previous experiments demonstrated that central injection of galanin resulted in increased feed intake.

GAL gene expression was determined over four time namely at the age of 7, 14, 21 and 28 days. Six chickens ($n=6$) fed *ad libitum* were slaughtered after every time points. Samples were collected from hypothalamus and abdominal fat were excised and weighed. Total RNA were isolated from hypothalamus samples, reverse transcribed to cDNA, target and reference gene expression were quantified with quantitative real-time polymerase chain reaction (qPCR). Five commonly used reference genes were tested for stability over the experimental period and the most stable one was used for normalization. Normalized gene expression data were analysed with Pearson's correlation coefficient statistical method. We aimed to investigate if the galanin expression depends on adiposity signals in chickens, during the 28 day period.

Keywords: abdominal fat, ageing, feed intake, gene expression, qPCR

1. Introduction

Mechanisms regulating feed intake and energy balance in poultry are still under intensive investigation. Main site of feed intake regulation takes part in the brain, in the hypothalamus. To the present day results suggest that it receives signals from other brain areas and from the gastrointestinal tract as well via the circulation in form of hormonal and nutrient signals. It integrates signals and expresses feed intake regulating peptides. Neurons in hypothalamus that suppress feed intake, producing pro-opiomelanocortin (POMC) and feed intake promoting neuropeptide Y (NPY) and agouti-related protein (AgRP) producing neurons [4]. Several less studied peptides were described to be involved in feed intake regulation, however these results are mainly came from experiments on mammals [8]. Galanin (GAL) consisted of 29 amino acids, expressed in the hypothalamus and also in the gastrointestinal tract associated with a range of different physiological functions, including smooth muscle motility regulation [3] and increased feed intake when injected centrally [7]. Adipose tissue known to be not just as energy storage but also as an endocrine organ in mammals. When the body is in energy excess the circulating leptin level rises and the main anorexigenic peptides (e.g. POMC) expression increase which will results as reduced feed intake (reduced hunger) [1]. Leptin receptor can be found in the chicken hypothalamus but the presence of leptin in circulating plasma has not been detected in poultry species yet [11].

We aimed to investigate how *GAL* expression changes during the 28 day long experiment in chicken hypothalamus. We hypothesised that *GAL* expression should decrease as the main fat deposit increase and produce more adiposity signals and reduce the expression of orexigenic peptide encoding genes such as *GAL*.

2. Materials and methods

2.1 Birds and experimental conditions, sample collection

The experiment was approved by the local ethical board of University of Debrecen, Hungary (registration number: DEMAB/12-7/2015). One day old broiler type chickens (Ross 308) were obtained from a commercial hatchery. Chickens were sexed using a PCR based method [10]. Male chickens were selected and allocated into ground pens. The ground pens had wood shavings and were equipped with bowl feeders and Plasson drinkers. Temperature was maintained at 32°C at placement using electrical heaters, then gradually decreased by 1.5°C/week to ensure bird's requirement. Lighting regime was implemented in accordance with the Ross 308 management manual. All birds were fed *ad libitum* with broiler grower diet (briefly: 20% crude protein with metabolizable energy of 13 MJ/kg). Water was freely available for all birds during the whole experiment. Six animal were slaughtered at each time point at day 7 at 14, 21 and at 28 day of age. All chickens were terminated by concussion as recommended in 40/2013. (II. 14.) Hungarian act about animal experiments. Following

decapitation, whole hypothalamus samples were macrodissected within 10 minutes [6]. Samples were snap chilled in liquid nitrogen and were stored refrigerated at -70°C. The whole abdominal fat pad was excised and its weight was measured in place using a digital balance.

2.2 RNA isolation, reverse transcription and qPCR

Whole hypothalamus samples were grinded to powder in liquid nitrogen using a mortar and pestle. 25±2.5 mg grinded tissue was lysed in TRI Reagent solution (Thermo Fisher Scientific, USA) with an Ultra-Turrax T10 at setting 5 for 1 min for efficient lysis and shredding of gDNA. Total RNA was extracted using Direct-zol™ RNA MiniPrep (Zymo Research, USA) using an on-column DNase I digestion step with 30 U enzyme for 15 min. Elution was conducted once with 50 µl DNase/RNase-Free water pre-heated to 70°C. Isolated RNA amounts and purity (260/280 and 260/230 nm ratios) were quantified in eluent using a NanoDrop ND-1000 spectrophotometer (Thermo Fisher Scientific, USA). Reverse transcription was conducted using 800 ng total RNA with qPCRBIO cDNA Synthesis Kit (PCR Biosystems, United Kingdom) in 20 µl reaction volume with oligo(dT)s and random hexamers using MMLV type reverse transcriptase. Reaction conditions were as follows: reverse-transcription at 42°C for 30 min and RTase denaturation at 85°C for 10 min. Before qPCR, cDNA samples were diluted tenfold, then stored in -20°C. Thermal profile was: 50°C for 2 min, 95°C for 10 min, 40 cycles of 95°C for 15 sec and 60°C for 30 sec. Real-time PCR reactions (20 µl) contained 50 ng of cDNA template, 1X Power SYBR® Green Master Mix (Life Technologies), and 200 nM of each primer (Sigma-Aldrich). No template controls were included in each assay. Primers were designed with Primer Express v3.0.1 software (Applied Biosystems). Target gene names, accession numbers and oligonucleotide primer sequences were the following: *ACTB*, (NM_205518.1), AGATCACAGCCCTGGCACCTAG and TTGCGCTCAGGTGGGGCAAT; *B2M*, (XM_015279077.1), ATCCCGAGTTCTGAGCTGTGC and CCGTCATACCCAGAAGTGCGAT; *LBR*, (NM_205342.1), AAGGCACCTGAGGAAGACCTA and AAAGTCCCAATACGAGGGTTC; *RN18S*, (AF173612.1), CTCTTTCTCGATTCCGTGGGT and CATGCCAGAGTCTCGTTTCGT; *TBP* (NM_205103.1), ATCAAGCCAAGAATTGTTCTGC and CTTCGTAGATTTCTGCTCGAACT; *GAL*, (NM_001159678.1), TAATCCTTTGTGCCGCCCTG and TCAATACGACGTGGCCCAAG.

2.3 Data analysis, statistics

Raw fluorescent data were collected with LightCycler software 1.5.0. Quantification cycle values (Cq) were determined with LinRegPCR version 2017.0 [13]. Technical replicates with Cq that deviated of more than 1 cycle from the other two were excluded from averaging process. For the relative quantification data from the different ages were compared to data from day 7 using the appropriate equation [12]. Stable reference genes were selected using a method described elsewhere [2]. One way ANOVA statistical test were performed using GraphPad Prism 6. Tukey *post hoc* test was used to compare means between experimental groups, differences between them at $P < 0.05$ were considered as significant. Spearman correlation matrix between the measured parameters was also calculated.

3. Results

Significant difference was observable between all the different age groups in regard of abdominal fat and body weight. Both body weight and abdominal fat pad were significantly increased by age of birds. In case of the percentage of abdominal fat, only group of day 7 differed from the other age groups, significant difference was observable after 14 day of age (Table 1).

Table 1: *Body and abdominal fat weight of chicken at different ages*

	Age (days)			
	7	14	21	28
Abdominal fat (g)	1.07±0.13 ^a	3.68±0.31 ^b	8.48±0.37 ^c	20.73±0.89 ^d
Body weight (g)	149.4±4.51 ^a	310.8±13.73 ^b	615±14.26 ^c	1393±74.23 ^d
Percentage of abdominal fat (%)	0.715±0.09 ^a	1.188±1 ^b	1.382±0.06 ^b	1.506±1 ^b

Data are expressed as means±SEM with $n=6$ in each group. Groups with similar superscripts do not differ significantly ($P>0.05$).

Searching for stable reference gene resulted the following rank (with stability value in parenthesis): *TBP* (1.075), *LBR* (8.465), *ACTB* (12.564), *B2M* (20.943), *RN18S* (31.000). The gene, encoding TATA-binding protein (TBP) with the lowest stability value resulted as most stable reference gene and used for normalization (to remove technically related variations). When looking at the raw data of qPCR we found that *GAL* expression during the experiment ranged from 26.22 to 28.67 min to max quantitative cycle (Cq), respectively, that means a low expression level, as characteristic of neuropeptide encoding genes. When we investigated the age related expression of *GAL* we found that levels were significantly increased after 14 days of age, and again, a significant increasing was observable at 28 days of age (Figure 1).

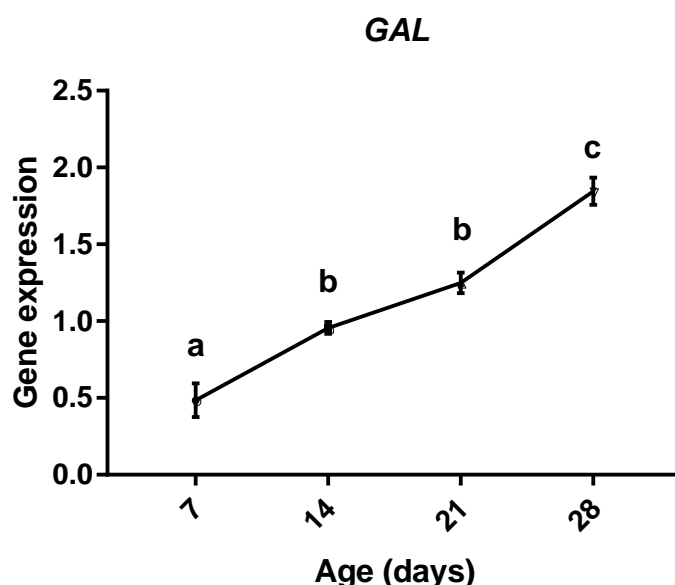

Figure 1. *Hypothalamic expression of galanin encoding gene GAL during the 28 day long experiment.* Data represent normalized gene expression of *GAL* (ΔCq) means, whiskers represent \pm SEM values, $n=6$ in each group. Groups with similar letters do not differ significantly ($P>0.05$).

Spearman correlation analysis revealed that significant positive correlation exists between body weight, percentage of abdominal fat, and *GAL* expression was also positively correlated with all the measured parameters (Table 2).

Table 2. Correlation analysis of *GAL* expression with phenotypic parameters

	<i>GAL</i> Cq	Abdominal fat	Body weight	Percentage of abdominal fat
<i>GAL</i> Cq	-			
Abdominal fat	0.905*	-		
Body weight	0.905*	0.978*	-	
Percentage of abdominal fat	0.714*	0.724*	0.634*	-

Spearman correlation matrix between the four measured parameters. *indicates significant correlation ($P < 0.05$). Sample size was $n=24$ for each parameter.

4. Discussion

Better understanding of feed intake regulation and physiological mechanism of protein and fat deposition may lead to a more efficient poultry production. Many feed intake regulating peptides have been identified to the present days [4, 5]. Regulation of feed intake is a complex process, beside regulatory signals from the gastrointestinal tract (liver and proventriculus), hypothalamus is known to receive signals related to fat tissue as well, those are also known as adiposity signals. These signals are transferred via bloodstream and reach their receptors situated in arcuate nucleus within hypothalamus [4] and modulate the expression of the main feed intake regulating peptides. Insulin and leptin plasma levels are known to be proportional with the body fat of mammals [15]. Galanin increased feed intake when injected centrally [7] and therefore is possibly involved in chicken feed intake regulation also *in vivo*. We hypothesized that galanin expression should decrease as abdominal fat pad increases as it is an orexigenic peptide, however the opposite case happened as *GAL* expression increased over age. Previous report investigated the expression of two most potent feed intake regulating genes and found that NPY expression was decreased over the ageing in layer type chickens whereas POMC has elevated. No significant correlation was found with abdominal fat in layer chicks [9]. In broilers, NPY and POMC expression decreased during the 0-28 days of age and no significant correlation was found with abdominal fat [14]. It seems that in chicken the feedback regulation of adipose tissue works differently from mammals.

5. Conclusion

In conclusion we found that *GAL* expression increased during the experiment, consequently its expression is age dependent. Correlation analysis showed that galanin encoding gene's expression positively correlated with abdominal fat and body weight, this may indicated that galanin with its orexigenic effect, does not respond inversely to fat accumulation. Further measurements of galanin at peptide level confirm that its final level raises during ageing. Measurement of adiposity signals like insulin and leptin may further strengthen that peptide level of galanin correlates with fat mass.

Acknowledgements

This work was supported by the New Széchenyi Plan of Hungary, co-financed by the European Social Fund (TÁMOP-4.2.2.D-15/1/KONV-2015-0016); the Ministry of National Development, Hungary (AGR-PIAC-13-1-2013-0008) and the University of Debrecen, Hungary (RH/885/2013).

References

- [1] Brennan, A. M., Mantzoros, C. S.: Drug Insight: the role of leptin in human physiology and pathophysiology-emerging clinical applications. *Nature Reviews Endocrinology*, 2, 2006. 318-327. Downloaded from: <http://www.nature.com/nrendo/journal/v2/n6/full/ncpendmet0196.html>
- [2] Chervoneva, I., Li, Y., Schulz, S., Croker, S., Wilson, C., Waldman, S. A., Hyslop, T.: Selection of optimal reference genes for normalization in quantitative RT-PCR. *BMC Bioinformatics*, 11, 2010. 253. Downloaded from: <https://bmcbioinformatics.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2105-11-253>
- [3] DeGolier, T. F., Nordell, J. N., Pust, M. H., Duke, G. E.: Effect of galanin on isolated strips of smooth muscle from the gastrointestinal tract of chickens. *Journal of Experimental Zoology*, 283, 1999. 463-468. Downloaded from: [http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/\(SICI\)1097-010X\(19990301/01\)283:4/5%3C463::AID-JEZ16%3E3.0.CO;2-S/pdf](http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/(SICI)1097-010X(19990301/01)283:4/5%3C463::AID-JEZ16%3E3.0.CO;2-S/pdf)
- [4] Denbow, D. M., Cline, M. A.: Chapter 21 - Food Intake Regulation. In C. G. Scanes (Ed.), *Sturkie's avian physiology* (6th ed). New York, NY, USA: Springer Science & Business Media. 2015. 469-485. Downloaded from: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B978012407160500021X>
- [5] Fouad, A. M., El-Senousey, H. K.: Nutritional factors affecting abdominal fat deposition in poultry: a review. *Asian-Australasian Journal of Animal Sciences*, 27, 2014. 1057-1068. Downloaded from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4093572/>
- [6] Griffin, C., Flouriot, G., Sharp, P., Greene, G., Gannon, F.: Distribution analysis of the two chicken estrogen receptor-alpha isoforms and their transcripts in the hypothalamus and anterior pituitary gland. *Biology of Reproduction*, 65, 2001. 1156-1163. Downloaded from: www.biolreprod.org/content/65/4/1156.full
- [7] Hagen, C. J., Newmyer, B. A., Webster, R. I., Gilbert, E. R., Siegel, P. B., Tachibana, T., Cline, M. A.: Stimulation of food intake after central galanin is associated with arcuate nucleus activation and does not differ between genetically selected low and high body weight lines of chickens. *Neuropeptides*, 47, 2013. 281-285. Downloaded from: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0143417912001291>
- [8] Hillebrand, J. J. G., de Wied, D., Adan, R. A. H.: Neuropeptides, food intake and body weight regulation: a hypothalamic focus. *Peptides*, 23, 2002. 2283-2306. Downloaded from: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0196978102002693>
- [9] Honda, K., Saneyasu, T., Aoki, K., Shimatani, T., Yamaguchi, T., Kamisoyama, H.: Correlation analysis of hypothalamic mRNA levels of appetite regulatory neuropeptides and several metabolic parameters in 28-day-old layer chickens. *Animal Science Journal*, 86, 2015. 517-522. Downloaded from: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/asj.12320/full>
- [10] Li, W., Xue, F., Li, L., Li, X., Yue, B., Li, J.: A triple-primer PCR approach for the sex identification of endangered Phasianidae birds. *European Journal of Wildlife Research*, 58, 2012. 289-294. Downloaded from: <http://link.springer.com/article/10.1007/s10344-011-0576-0>

- [11] Liu, X., Sharp, P. J.: Deletions in mRNA encoding the chicken leptin receptor gene binding domain. *Comparative Biochemistry and Physiology Part B: Biochemistry and Molecular Biology*, 146, 2007. 250-255. Downloaded from: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1096495906004167>
- [12] Pfaffl, M. W.: A new mathematical model for relative quantification in real-time RT-PCR. *Nucleic Acids Research*, 29, 2001. e45. Downloaded from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC55695/>
- [13] Ruijter, J. M., Ramakers, C., Hoogaars, W. M., Karlen, Y., Bakker, O., van den Hoff, M.J., Moorman, A.F.: Amplification efficiency: linking baseline and bias in the analysis of quantitative PCR data. *Nucleic Acids Research*, 37, 2009. e45. Downloaded from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2665230/>
- [14] Saneyasu, T., Nakanishi, K., Atsuta, H., Ikura, A., Kamisoyama, H., Hasegawa, S., Honda, K.: Age-dependent changes in the mRNA levels of neuropeptide Y, proopiomelanocortin, and corticotropin-releasing factor in the hypothalamus in growing broiler chicks. *The Journal of Poultry Science*, 50, 2013. 364-369. Downloaded from: https://www.jstage.jst.go.jp/article/jpsa/50/4/50_0120188/_pdf
- [15] Woods, S. C., D'Alessio, D. A.: Central control of body weight and appetite. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 93, 2008. s37-s50. Downloaded from: <https://academic.oup.com/jcem/article-lookup/doi/10.1210/jc.2008-1630>

Reviewer: Prof. Dr. András Kovács, prof.emeritus, Debreceni Egyetem

AVARLEBONTÁS VIZSGÁLATOK A BALATON VÍZGYŰJTŐJÉN

Simon Brigitta

*Pannon Egyetem, Georgikon Kar, Meteorológia és Vízgazdálkodás Tanszék, PhD-hallgató,
simonbrigitta.georgikon@gmail.com*

Kucserka Tamás

*Pannon Egyetem, Georgikon Kar, Meteorológia és Vízgazdálkodás Tanszék, adjunktus,
kucserkatamas@gmail.com*

Anda Angéla

*Pannon Egyetem, Georgikon Kar, Meteorológia és Vízgazdálkodás Tanszék, tanszékvezető
egyetemi tanár, anda-a@georgikon.hu*

Absztrakt

Az élővizekbe kerülő természetes eredetű szerves anyagok forrása a fotoszintetizáló termelési folyamatok (autochton forrás) mellett az évenként bekövetkező lombhullás során vízbe kerülő avar (allochton forrás). A behulló avar mennyisége, szerves anyag összetétele a területre jellemző éghajlattól, talajtípustól, növényzet típusától és korától függ. A lebontás az egyik központi folyamat az erdei és egyéb vízi ökoszisztémákban, lefolyása és intenzitása függ a biológiai sokféleség több szintjétől is, főként mikrobiális közösségektől és a makrogerinctelen faunától.

Kísérletünkben a Balaton vízgyűjtőjén, három különböző típusú mintavételi helyszínen állítottunk be kísérletet: (1) Balaton Keszthelyi öböl, sekély vizű tőből; (2) Kis-Balaton Ingói berek, wetland; és (2) Kis-Balaton Zala meder, lassú folyású folyó. Vizsgálataink során a területre jellemző fűz (*Salix sp.*) és nyár (*Populus sp.*) avar mellett a litorális zónát nagy kiterjedésben borító nád (*Phragmites sp.*) levelének és szárának lebontási ütemét határoztuk meg avarzsákos módszerrel. Két különböző lyukbőségű avarzsákot alkalmaztunk: Ø=3 mm (nagy lyukbőségű) és Ø=900 µm (kis lyukbőségű), így a lebontás ütemét makrogerinctelen szervezetek jelenlétében, illetve azok hiányában is meg tudtuk határozni.

Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy a fűz és nyár avar lebontása nagyjából hasonló ütemben zajlott, a Balaton és a Zala esetében gyors, a Kis-Balaton esetében pedig közepes volt a lebontás üteme. A két féle avarzsák közül a nagy lyukbőségű avarzsákban fogyott gyorsabban az avar a kisebb lyukbőségű zsákhoz viszonyítva mindhárom víztestben. A Balaton és a Zala esetében a nagyobb lyukbőségű zsákokban sokkal intenzívebben megindult az avar aprózódása, míg a Kis-Balatonba kihelyezett mintákban a kétféle lyukbőségű zsák lebontási üteme nem különült el ilyen nagymértékben. A nád szár lebontási üteme a lassú kategóriába esett, míg a nád levél lebontási üteme víztestenként eltérő. A zsákokban előforduló makrogerinctelen fajok között a *Chironomus* és a *Gammarus* fajok domináltak.

A mintavételekkel egy időben a víz kémiai tulajdonságait (pH, vezetőképesség, NH_4^+ , SO_4^{2-} , PO_4^{3-} , Cl^-) és a víz hőmérsékletet is meghatároztuk a mintavételi helyszíneken. A kémiai és fizikai változók tekintetében megállapítható, hogy mindegyik víztest pH-ja az enyhén lúgos tartományba (7,36-8,84) esett, ami a lebontás szempontjából optimálisnak tekinthető, a vezetőképesség 430 és 1036 µScm⁻¹ között változott. A három víztest közül a Kis-Balaton Ingói berekben volt a legalacsonyabb a víz hőmérséklet, a Balaton és a Zala víz hőmérséklete hasonlóan alakultak. A vizsgált ionok koncentrációja esetében a területre jellemző értékeket mértünk, közöttük jelentős eltéréseket nem tapasztaltunk, így megállapítható, hogy a lebontási ütemre gyakorolt hatások közül nem ez volt a meghatározó.

Kulcsszavak: avar, lebontás, avarzsák, Balaton

1. Bevezetés és célkitűzések

A Víz Keretirányelv előírásai szerint az Európai Unió tagállamaiban 2015-ig jó állapotba kell hozni minden olyan felszíni és felszín alatti vizet, amelyek esetén ez egyáltalán lehetséges és fenntarthatóvá kell tenni a jó állapotot [6] [11]. Napjainkban az élővizek minőség romlásának megakadályozása, visszafordítása következtében mind gyakrabban fordul a szakemberek figyelme a vízi és mocsári növények vízminőség befolyásoló szerepének tisztázására. A nemzetközi szakirodalom tanulmányozása során kitűnik, hogy a vízi, vízparti, illetve mocsári növények biogén elemtartalma, elemtartalom-változása, annak kapcsolata a geokémiai környezettel, valamint a lebontási és elem-felszabadulási folyamatok vizsgálata elsőrendű jelentőséggel bír, de kitűnik az is, hogy ezen folyamatok nagymértékben függenek a termőhelyi és egyéb ökológiai tényezőktől, így más kutatók adatai csak nagy általánosságban adaptálhatók [8].

A mesterséges tápanyag-forrásokon kívül az élő vizeket belső terhelések is érik. A magasabb rendű növények nem csak elemakkumulációjukkal hatnak a tó vízminőségére, hanem elhalásuk utána felvett tápanyagot többé-kevésbé gyorsan visszaszolgáltatják a környezetnek, a nagy mennyiségben termelt biogén elemek újra körforgalomba lépnek [13]. A természetes szerves anyagok két fő forrásból származnak: autochton és allochton forrásból. Az autochton a vízben történő fotoszintézis során termelődő szerves anyag, az allochton forrás a parton vagy vízben álló növényzetről lehulló növényi anyagot jelenti [7]. A különböző vízi ökoszisztémákban az egyik központi folyamat az avarbomlás melynek intenzitása a tápanyagok körforgásában alapvető szerepet játszik, hatással van az ökoszisztéma egészére. Az avar lebomlása egy többlépcsős, nagyon bonyolult és időigényes folyamat, mely több fázisra osztható, 4 szakaszból áll: kioldás, mikrobiális kolonizáció, a gerinctelen szervezetek aprítása és a fizikai kopás [1] [9]. A vízi- és mocsári növényekben megkötött energia a táplálékláncban elsősorban a dekomponáló és detritofág szervezeteken keresztül lép be [16] [11] [10] [3]. A vízi környezetben eltöltött első nap folyamán a behullott levél száraz tömegének akár 25 százalékát elveszítheti a vízdoldható vegyületeinek kioldódása miatt (pl. aminosavak, szénhidrátok) [15]. Ezen folyamatok nagymértékben függenek a termőhelyi és egyéb ökológiai tényezőktől, hőmérséklettől, kémiai változóktól, így ezen tények indokolják a lebontási folyamatok vizsgálatának szükségességét.

A természetes háttérterhelés feltérképezése, megértése nélkülözhetetlen a jó vízminőség megtartásában, javításában, ezért célul tűztük ki a Balaton és környékén legelterjedtebb növényfajok, így a nád (*Phragmites australis*) szár és levél, a nyár (*Populus nigra*) és fűz (*Salix salba*) avar lebontási ütemének vizsgálatát a Balaton Keszthelyi öbölben, a Kis-Balatonban és a Zalában.

2. Anyag és módszer

2016 februárjában 392 napig tartó kísérletet állítottunk be a Balaton Keszthelyi öbölben, a Kis-Balaton Ingói berekben, illetve a Zala mederben, hogy a területen elterjedt három növényfaj (nád – avas szár és levél, fűz, nyár) lebontási ütemét meghatározzuk. Vizsgálataink során a szakirodalomban széles körben elterjedt avarzsákos módszert alkalmaztuk, két, különböző lyukbősséggel: $\varnothing=3$ mm (avarzsák) és $\varnothing=900$ μm (planktonháló zsák), így a kísérlet során a lebontás ütemét makrogerinctelen szervezetek jelenlétében és hiányában is meg tudtuk határozni. A vizsgálati anyagokat az avarhullás időszakában gyűjtöttük, szárítószekrényben 75°C-on tömegállandóságig szárítottuk, majd ezekből 10-10 g-ot töltöttünk 15x15 cm- es avarzsákokba. A megtöltött avarzsákokat a víztestben rögzítettük ügyelve arra, hogy a zsákok állandó vízborítás alatt legyenek természetes környezetükben. A

kihelyezést követően 28 naponként 3 párhuzamos mintát vettünk minden víztestből. A lebontás nagymértékben függ a környezeti változóktól, elsősorban a víz tulajdonságaitól, ezért a mintavételekkel egy időben vízmintákat is vettünk minden helyszínen, így a víztestek kémiai tulajdonságai közül pH-ját, vezetőképességét, továbbá NH_4^+ , SO_4^{2-} , PO_4^{3-} és Cl^- tartalmát meghatároztuk. A mintavételt követően az avarmintákat laboratóriumban folyóvíz alatt megtisztítottuk az üledéktől, majd ismét szárítószekrényben 75°C-on tömegállandóságig szárítottuk, végül visszamértük a tömegüket. A mintákban talált makrogerintelen szervezeteket 70%-os alkoholos oldatban tartósítottuk későbbi meghatározás céljából. Az avarlebontás ütemének meghatározásához a szakirodalomban elterjedt exponenciális formulát alkalmaztuk [2]:

$$M_t = M_0 * e^{-kt} \quad (1)$$

ahol M_t a visszamaradt száraz avar tömege (g), M_0 a száraz avar tömege a 0 időpontban, k az exponenciális bomlási együttható, t a kihelyezés óta eltelt idő (nap). Ebből az összefüggésből kifejeztük az lebontási rátát, melynek segítségével az avarok gyors, közepes, illetve lassú bomlási kategóriákba sorolhatók. Ha $k < 0,005$, akkor az avar lassú, ha $k = 0,005-0,01$, akkor közepes, ha $k > 0,01$, akkor gyors bomlási kategóriába kerül [2].

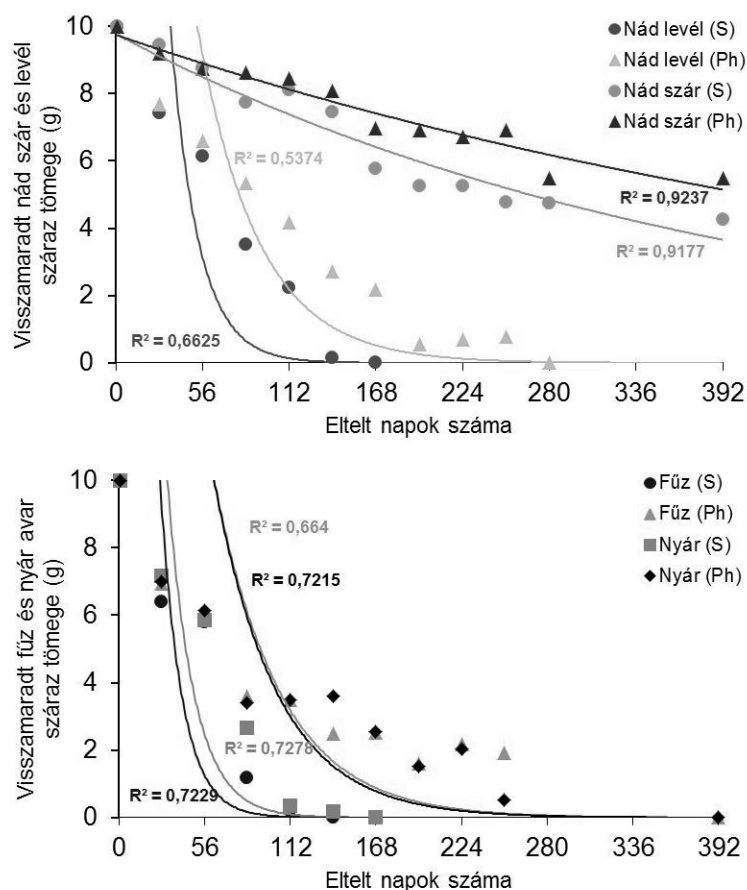
3. Eredmények és értékelésük

3.1 Vízvizsgálati eredmények

A vízkémiai jellemzők közül a Zala meder és a Kis-Balaton esetében az NH_4^+ ion koncentrációja, Balaton esetében pedig az SO_4^{2-} és a Cl^- ion mutatott kisebb változékonyságot. Mindegyik víztest pH-ja az enyhén lúgos tartományba (7,36-8,84) esett, amely a lebontás szempontjából a legoptimálisabb, illetve a vezetőképesség 430 és 1036 μScm^{-1} között változott. A többi mért paraméter viszonylag egyenletesen alakult a vizsgálati időszakban, a területre jellemző értékeket mértünk.

3.2 Balaton

A minták tömegének időbeli változását az ábra szemlélteti. A nád szár esetében szembetűnő a különbség a többi vizsgált avarhoz képest, amely várakozásainknak megfelelt. Elmondható, hogy a nagy lyukbőségű zsákban intenzívebb volt a lebontás. A nád levél esetében, a sima zsákban 140 nap alatt elfogyott az avar, a kis lyukbőségű zsákoknál itt is lassabb volt a lebontás sebessége a másik eszökhöz képest. A fűz, illetve nyár avar fogyása a nagy lyukbőségű avarzsákokban hasonló volt, a planktonháló zsákokban kissé eltért, itt a nyár avar bomlott gyorsabban az első 84 napon. A 2000-es években a Fertő tónál végzett nád lebontás vizsgálatok azt mutatták, hogy az avarzsákokból való kisodródás az első 3 hónapban 50% körül alakult [5] [4], illetve a nád levél és szár lebontása során humin anyagok is képződnek [14].

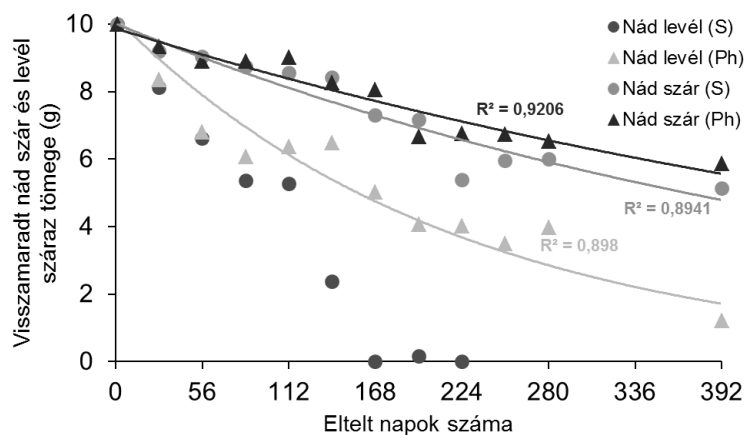

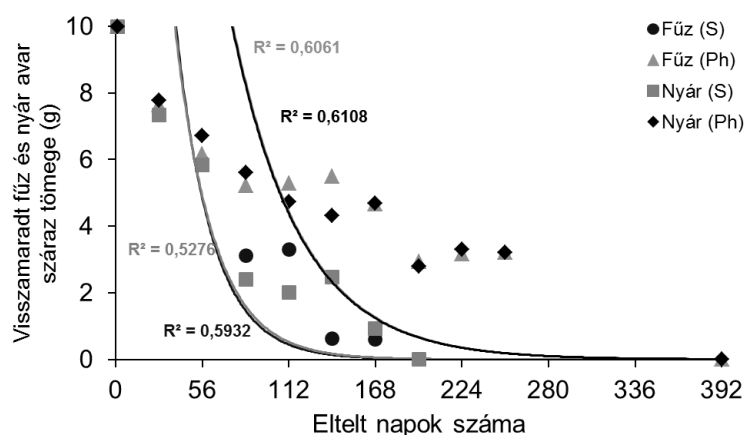
1. ábra: A minták visszamaradt tömegének időbeli változása a Balatonban, a különböző lyukbőségű zsákokban (S – nagy lyukbőség, Ph – kis lyukbőség)

2.

3.3 Zala meder

A Zala meder esetében a nád szár kivételével, mely itt is hasonlóan alakult a Balatonhoz képest, némiképp más avarfogyást tapasztaltunk. A 3 avar közül a fűz és a nyár avar fogyott a leggyorsabban, hasonló ütemben. Szembetűnő, hogy a kis lyukbőségű zsákokban lassabban fogyott az avar. A nád levél fogyása lassabb volt a két másik avarhoz viszonyítva.

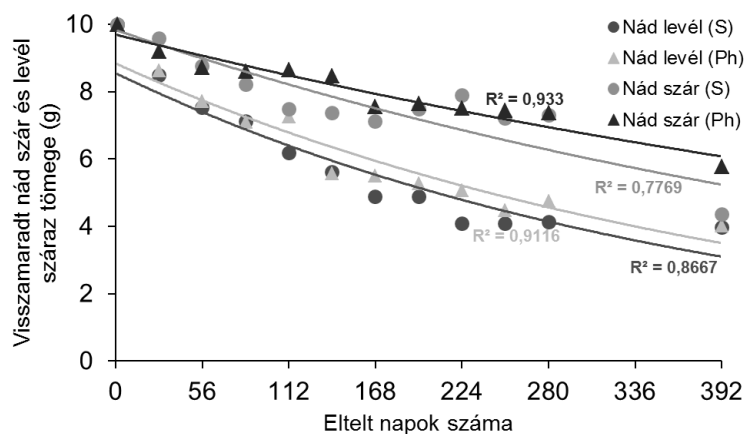

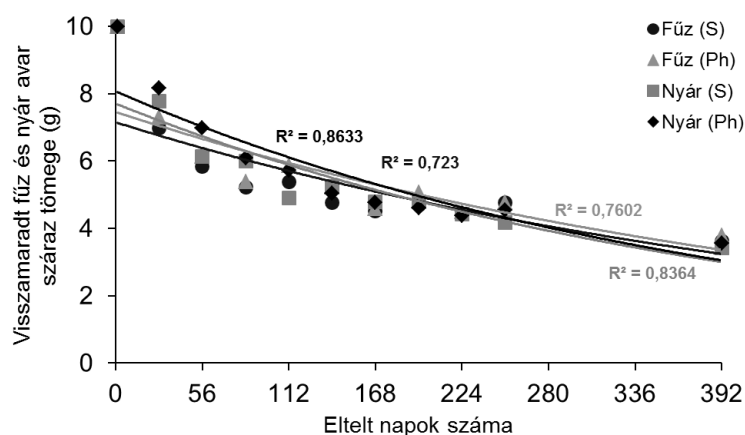
2 ábra: A minták visszamaradt tömegének időbeli változása a Zala mederben, a különböző lyukbőségű zsákokban (S – nagy lyukbőség, Ph – kis lyukbőség)

3

3.4 Kis-Balaton Ingói berek

A Kis-Balaton esetében egészen más lebontási sebességet tapasztaltunk. A nád szár lebontása az előzőekhez hasonlóan alakult. A fűz és a nyár avar tömege hasonló mértékben fogyott, a nád levél ezekhez közelített. Azért figyelhető meg ekkora különbség az előző két víztestben tapasztalt avarfogyáshoz viszonyítva, mivel a Balatonon nagy intenzitású vízmozgás az avart mechanikailag jobban aprózta, a Kis-Balaton Ingói berek ezzel szemben egy sekély, nádassal sűrűn körbezárt terület, melyet a Kis-Balaton Vízvédelmi Rendszer II. ütem elkészítésekor természetvédelmi okokból „kizártak” vízkormányzásból. Emellett jelentősen kevesebb makrogerinctelen szervezetet találtunk a másik két víztesthez viszonyítva.

3. ábra: A minták visszamaradt tömegének időbeli változása a Kis-Balatonban, a különböző lyukbőségű zsákokban (S – nagy lyukbőség, Ph – kis lyukbőség)

3.5 A bomlási együtthatók

Meghatároztuk a bomlási együtthatók értékét is, melyek a nád szár esetében minden víztestben a lassú ($k < 0,005$) kategóriába kerültek. A nád levelét tekintve minden víztestben és minden eszközben a közepes, a Balaton nagy lyukbőségű minták esetében pedig a gyors kategóriába kerültek ($k = 0,0151$). A fűz és a nyár avar nagy lyukbőségű mintái esetében a Balatonban, illetve a Zalában a gyors kategóriába ($k > 0,01$), a kis lyukbőségű zsákokban, illetve a Kis-Balatonban minden eszközben a közepes kategóriába estek.

	mintavételi hely	mintavételi eszköz	k érték	kategória
nád levél	Balaton	nagy lyukbőség	$0,0151 \pm 0,0078$	gyors
		kis lyukbőség	$0,0062 \pm 0,0032$	közepes
	Zala meder	nagy lyukbőség	$0,0079 \pm 0,0015$	közepes
		kis lyukbőség	$0,0050 \pm 0,0013$	közepes
	Kis-Balaton	nagy lyukbőség	$0,0051 \pm 0,0012$	közepes
		kis lyukbőség	$0,0050 \pm 0,0016$	lassú
nád szár	Balaton	nagy lyukbőség	$0,0042 \pm 0,00022$	lassú
		kis lyukbőség	$0,0044 \pm 0,0029$	lassú
	Zala meder	nagy lyukbőség	$0,0044 \pm 0,0028$	lassú
		kis lyukbőség	$0,0044 \pm 0,0031$	lassú
	Kis-Balaton	nagy lyukbőség	$0,0045 \pm 0,0033$	lassú
		kis lyukbőség	$0,0044 \pm 0,0034$	lassú
fűz	Balaton	nagy lyukbőség	$0,0213 \pm 0,0093$	gyors
		kis lyukbőség	$0,0091 \pm 0,0027$	közepes
	Zala meder	nagy lyukbőség	$0,0134 \pm 0,0038$	gyors
		kis lyukbőség	$0,0082 \pm 0,0070$	közepes
	Kis-Balaton	nagy lyukbőség	$0,0060 \pm 0,0031$	közepes
		kis lyukbőség	$0,0058 \pm 0,0026$	közepes
nyár	Balaton	nagy lyukbőség	$0,0192 \pm 0,0085$	gyors
		kis lyukbőség	$0,0117 \pm 0,0062$	gyors
	Zala meder	nagy lyukbőség	$0,0127 \pm 0,0029$	gyors
		kis lyukbőség	$0,0081 \pm 0,0069$	közepes
	Kis-Balaton	nagy lyukbőség	$0,0052 \pm 0,0022$	közepes
		kis lyukbőség	$0,0047 \pm 0,0014$	lassú

4. ábra: A lebontási együtthatók értékei a különböző típusú avarok esetén

4. Összefoglalás

2016-ban egy kísérletet állítottunk be a nád levél és szár, fűz és nyár avar lebontásának vizsgálatára a Balatonon, a Kis-Balatonon és a Zalában. Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy a környezeti tényezők közül a vízkémiai értékek nem tértek el a területekre jellemző értékektől. A Balatonban és a Zala mederben fűz, nyár, nád levél esetén gyors, a nád szár esetében pedig lassú a lebontási ütemet állapítottunk meg. A Kis-Balaton Ingói berkében más eredményeket kaptunk, itt a nád levél, fűz és nyár a közepes, nád szár a lassú bomlási kategóriába esik. A vissza maradt növényi minták C, N és P tartalmának vizsgálata nélkülözhetetlen, így pontos képet kaphatunk ezen tápelemek kioldódásának üteméről. Az alkoholban tartósított makrogerinctelen szervezetek meghatározása, illetve funkcionális táplálkozási csoportba sorolása is fontos feladatunk.

Köszönetnyilvánítás

A projekt a Széchenyi 2020 program keretében valósul meg. Köszönet az EFOP-3.6.1- 16-2016- 00015 projekt anyagi támogatásáért.

Irodalomjegyzék

- [1] Abelho, M. (2001): From litterfall to breakdown in streams: a review. *The Scientific World Journal*, 1: p 656-680.
- [2] Bärlocher, F.; Gessner, M.O.; Garca, M.O.S. (2005): *Methods to Study Litter Decomposition*
- [3] Best, E.P.H.; Zippin, M., Dassen, J.H.A. (1982): Studies on decomposition of *Phragmites australis* leaves under laboratory conditions. *Hydrobiol. Bull.* 16.1. 21-33.
- [4] Dinka M. (2002): A nád különböző szerveinek dekompozíciója. *Hidrológiai Közlöny* 82: 24-27.
- [5] Dinka M., Szeglet P. (1999): Carbohydrate and nutrient content in rhizomes *Phragmites australis* from different habitats of Lake Fertő/ Neusiedler See. *Limnologica* 29: 47-59.
- [6] Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council Of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. *Official Journal of the European Communities*.
- [7] Dobson, M.; Frid, C. (1998): *Ecology Of Aquatic Systems* Longman, Essex.
- [8] Dykxjová, D. (1979): Selective uptake of mineral ions and their concentration factors in aquatic higher plants. *Folia Geobot. Phytotax.* 14. 267-325.
- [9] Gessner M. On., Bärlocher F., Chauvet E. (2003) Qualitative and qualitative analyses of aquatic hypomycetes in streams. In Tsui, C. K. & K. D. Hyde, eds. *Freshwater Mycology*. Koeltz Scientific Books, Koenigstein, Germany: 127-157.
- [10] Josselin, M. N.; Mathieson, A.C. (1980): Seasonal influx and decomposition of autochthonous macrophyte litter in a north temperate estuary. *Hydrobiologia*, 71. 197-208.
- [11] Országos Vízügyi Főigazgatóság (2016): A Duna-vízgyűjtő magyarországi része - Vízügyi-Gazdálkodási Terv - 2015
- [12] Polisini, J.M.; Boyd, C.E. (1972): Relationship between cell-wall fractions, nitrogen and standing crop in aquatic macrophytes. *Ecology*, 53. 448-484.
- [13] Prentki, R. T.; Adams, M. S.; Carpenter, S. R.; Gasith, A.; Smith, C. S.; Weiler, P. R. (1979): The role of submersed weedbeds in internal loading and interception of allochthonous materials in Lake Wingra, Wisconsin, USA. *Arch. Hydrobiol.* 57. 2. 221-250.
- [14] V.-Balogh K., Vörös L., Koncz E., Présing M. (2001): A nád (*Phragmites australis*) in situ vizsgálata a Kis-Balatonban. *Hidrológiai Közlöny* 81: 5-6: 500-502.
- [15] Webster J. R. & Benfield E. F. (1986) Vascular plant breakdown in freshwater ecosystems. *Annual Review of Ecology and Systematics* 567-594.
- [16] Westlake, D.F. (1965): Aquatic macrophytes and the oxygen balance of running water. *Wher. Int. Ver. Limnol.* 14. 499-504.

Lektorálta: Dr. Szeglet Péter, egyetemi docens, Pannon Egyetem, Georgikon Kar, Növénytudományi és Biotechnológiai Tanszék

ZÁRT TÉRBEN, TALAJNÉLKÜLI TECHNOLÓGIÁVAL, ILLETVE SZABADFÖLDÖN NEVELT SZŐLŐOLTVÁNYOK KLOROFILL-TARTALMÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

Szabó Péter

Pannon Egyetem, Georgikon Kar, PhD-hallgató, szabopeter@georgikon.hu

Hegedűsné Baranyai Nóra

Pannon Egyetem, Georgikon Kar, egyetemi docens, baranyai@georgikon.hu

Kocsis László

Pannon Egyetem, Georgikon Kar, egyetemi tanár, kocsis-l@georgikon.hu

Absztrakt

A Nemzetközi Szőlészeti és Borászati Hivatal (OIV) adatai szerint [1] a világ szőlőterülete 7,5 millió hektár volt 2015-ben. A terület legjelentősebb részén szőlőoltványokkal történik a telepítés. Szőlőoltványok előállítására, az 1800-as évek végétől - a szőlőgyökértetű (*Daktulosphaira vitifoliae*, FITCH) nagymértékű pusztítása miatt - kényszerültek a szőlőtermelők.

A különböző kertészeti növények talajnélküli, növényházi körülmények közötti termesztésével kapcsolatban több pozitív eredmény is közlésre került már.

Kutatásunk célja, hogy olyan új, innovatív szőlő szaporítóanyag előállítási technológiát fejlesszünk ki, mely fenntartható, környezetbarát, illetve a használt anyagok újrahasznosíthatóak. Fontos cél volt az is, hogy az új technológia víz-, és tápanyagtakarékos is legyen, ugyanakkor a jelenleg alkalmazott technológiák eredményességi szintjétől ne maradjon el.

A klorofill-tartalomra vonatkozó vizsgálatunk célja az, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, hogy a növényházi körülmények között és talajnélküli technológiával, illetve a szabadföldön nevelt szőlőoltványok klorofill-tartalma között van-e különbség.

A szőlőoltványok klorofill-tartalmát SPAD-értékkel jellemeztük, mely értéket SPAD 502 Plus műszerrel mértük. A SPAD a relatív klorofill-koncentrációt becsüli meg a levélen áthatoló fény bemérésével. Vizsgáltuk egyrészt a zárt térben és talajnélküli technológiával nevelt, emellett pedig a tőzeg-perlit keverékben és növényházi körülmények közötti kontroll növényeinket, illetve a szabadföldben, bakhátban lévő egyedeket is. A méréseket minden növény azonos levelén végeztük el: a legkésőbb megjelent teljesen kifejlett leveleken mértünk.

Eredményeink szerint a termesztő-közegben és zárt térben nevelt növények magasabb klorofill koncentrációval jellemezhetőek, mint a szabadföldi növények. Feltételezhetően ez az egyenletes tápanyag- és vízellátásukkal lehet összefüggésben. A termesztő-közegek között nem tudtunk különbséget kimutatni, azonban a tőzegben nevelt kontroll növények esetében jelentéktelen eltérést tapasztaltunk. A magasabb klorofill koncentráció a növények levelében növelheti a fotoszintézis intenzitását, ezáltal az előállított szaporítóanyag minőségét, mivel több tartalék tápanyagot tud felhalmozni.

Meglátásunk szerint a növényházban és talajnélküli technológiával történő szőlőoltvány-előállításnak a jövőben egyre nagyobb szerepe lesz, hiszen ez által csökkenthetjük az időjárás által egyre gyakori mértékben okozta szélsőségeket, illetve sokkal biztonságosabb és környezetbarát módon állíthatjuk elő növényeinket.

Kutatási eredményeink bizakodásra adnak okot. Reméljük, hogy az alkalmazott új technológia adaptálható lesz a köztermesztésben is.

Kulcsszavak: szőlő, oltvány, talajnélküli, klorofill, SPAD

1. Bevezetés

1.1 A szőlőoltvány-előállítás alapjai

A Nemzetközi Szőlészeti és Borászati Hivatal (OIV) adatai szerint [1] a világ szőlőterülete 7,5 millió hektár volt 2015-ben. A terület legjelentősebb részén szőlőoltványokkal történik a telepítés. Szőlőoltványok előállítására, az 1800-as évek végétől - a szőlőgyökértetű (*Daktulosphaira vitifoliae*, FITCH) nagymértékű pusztítása miatt - kényszerültek a szőlőtermelők.

Az oltással - az alany és nemes között – tartós biológiai kapcsolatot, együttélést biztosítunk. Az alany szerepe a talajból történő tápanyagfelvétel, a nemesé pedig az asszimiláták hasznosítása. Az oltásforradás elősegítésében jelölhető meg az oltványok előhajtásának szerepe, mintegy elősegítve a növényi részek együttélésének kezdetét. Az oltásforradás egyik fontos feltétele, hogy a vessző-kambium részéből sebhegesztő szövet, az az kallusz fejlődjön. Az előhajtás során megindul a szőlő kallusz fejlődése, mind a vessző apikális, mind a bazális részén, illetve a hajtás- és gyökérképződés is. Az oltványok kisebb kockázattal történő előállítását előhajtatással és iskolázással biztosíthatjuk.

Szőlőoltványt leggyorsabban, legbiztonságosabban, illetve nagy mennyiségben kézben, fásra fásoltással, és az ezt követő előhajtatással és iskolázással állíthatunk elő. Ennél függetleníthetjük legjobban az időjárástól az oltási műveletek végzését, és biztosíthatjuk leginkább a megeredés feltételeit. Kézbenoltással az oltványkészítés már „iparszerűen” végezhető [2].

1.2 Talajnélküli növénykultúrák szerepe

A különböző kertészeti növények talajnélküli, növényházi körülmények közötti termesztésével kapcsolatban több pozitív eredmény is közlésre került már (Buttaro et. al, 2012; Di Lorenzo et. al, 2013; Raviv, 2008) [3][4][5]. A talaj nélküli, vízkultúrák növénytermesztés rendkívül elterjedt a világon. A világszerte kertészeti etalonnak számító Hollandiában a talaj nélkül termesztett paradicsom aránya megközelíti a 100 százalékot, de a zöldségtermelés egészében is 80 százalék fölött van. Felettébb érdekes tény az is, hogy ma már a világhírű vágott virágaik mintegy felét is talaj nélkül termelik. Hasonló számokat tudnak felmutatni Dániában, Belgiumban vagy Nagy-Britanniában is [6].

1.3 Talajnélküli termesztés előnyei

A talajnélküli oltványtermesztés előnyei a következőkben foglalhatók össze. A talajnélküli kultúrák azért terjedtek el, hogy megvédjék a növényeket a talajban megtalálható betegségektől és egyéb talajlakó kártevőktől intenzív termesztés során zárt térben és a szabadban. További előnye például a jobb környezeti védelem a zárt rendszernek köszönhetően, illetve a jobb termésminőség a precíz tápanyag-adagolásnak köszönhetően (főleg a zöldségtermesztésben). Ez egyre inkább fontosabbá válik [7].

A mai, nehezen fenntartható – és a klímaváltozással egyre inkább fenyegetett – világunkban a talajnélküli szőlőoltvány előállítás jelentősége a fenntarthatóságban, a környezettudatosságban és az újrahasznosíthatóságban fejezhető ki. Hiszen ezen technológia esetében sokkal precízebb mind a víz, mind pedig a tápanyag-adagolás. Így ezáltal a talajnélküli technológia víz és tápanyag-takarékos.

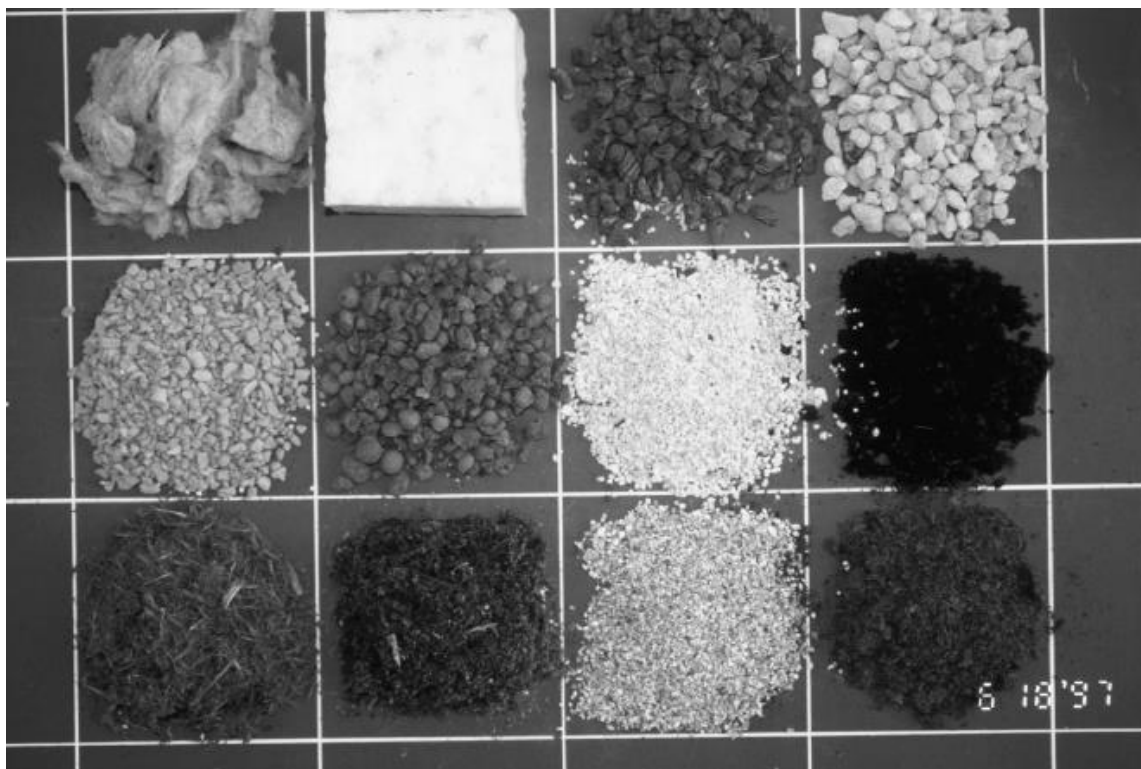
Fontos azt is kiemelni, hogy talajnélküli termesztés és növényházi körülmények között gyakorlatilag jóval kisebb mértékű növényvédelemre van szükség. Így nem kell kijuttatnunk különböző kemikáliákat, melynek köszönhetően nem terheljük a környezetet és magunkat sem. Fontos azt is megemlíteni, hogy ezen technológiát nem befolyásolja a szélsőséges időjárás, a csapadék, a fagy, a jég vagy a hó sem, illetve talajuntság sem jelentkezik. Mindezek ellenére pedig magas terméseredmény és kiváló minőség érhető el.

Szintén fontos kiemelni azt is, hogy a szabadföldi termesztéssel ellentétben nem jelentkezik erőgép-szükséglet sem (talajművelő gépek, kisedő-gép), így ezáltal egy kézimunkaerő-igényes tevékenység valósítható meg. Végül pedig azt is elmondhatjuk, hogy szabályozható körülményeket (vízellátás, tápanyag-ellátás, a közeg tulajdonságai) tudunk biztosítani.

A talajnélküli, zárt térben történő termesztés hátrányaként mindenképpen a nagyobb beruházási költségeket kell megemlíteni. Üzemszerű alkalmazás esetén fejlett technikai, bonyolult műszaki rendszert kell alkalmazni, illetve rendkívül költséges az eszközök, berendezések szervizelése is. A technológia véghezvitele nagy technológiai fegyelmet kíván, és speciális szakértelmet követel.

1.4 A talajnélküli termesztés során alkalmazott termesztőközegek

A legtöbb talajnélküli termesztési rendszerben szilárd termesztőközeget használnak. A termesztőközeg veszi át a talaj szerepét és biztosítja a gyökérrendszer rögzítését, a növény víz-, és tápanyagellátását és a megfelelő levegőztetést a gyökérszónában. Az egyik legfontosabb különbség a talaj és a termesztőközeges kultúrák között az a közeg korlátozott térfogata, amit használni tud a növény. Ez azt jelenti, hogy sokkal kisebb térfogatú lesz a gyökérrendszer. Ennek eredményeképp, a termesztéstechnológiától függően öntözésre van szükség [5].

1. ábra: Néhány – a talajnélküli termesztésben gyökérrögzítő közegként használt – anyag (kőzetgyapot, poliuretán fólia, kiterjesztett agyagpala, vulkanikus anyag, nyitott porózus agyag granulátum, perlit, fekete perlit, nyers fűrészpor, finom fűrészpor, barázdált és világos perlit [5]

Forrás: N. Gruda, 2016

1.5 Kutatási célkitűzés

Kutatásunk célja, hogy olyan új, innovatív szőlő szaporítóanyag előállítási technológiát fejlesszünk ki, mely fenntartható, környezetbarát, illetve a használt anyagok újrahasznosíthatóak. Fontos cél volt az is, hogy az új technológia víz-, és tápanyagtakarékos is legyen, ugyanakkor a jelenleg alkalmazott technológiák eredményességi szintjétől ne maradjon el.

Meglátásunk szerint a szőlőoltvány-előállítás területén a jövőben fontos szerepe lesz a technológiai fejlesztésnek is, hiszen aki jobb minőséget lesz képes előállítani, az versenyelőnyhöz juthat az oligopol piacon, és a technológiai fejlesztésnek köszönhetően hatékony működés valósítható meg. Az alkalmazott új technológia reményeink szerint adaptálható lesz a köztermesztésben is.

A klorofill kiemelt szerepet játszik a fotoszintetizáló növényekben a napenergia kémiai energiává történő átalakításában, és a szervesanyag-termelésben. A klorofillok a legfőbb antenna-pigmentek és a fotoszintetikus útvonal első állomásai a napsugárzás abszorpcióját tekintve. A klorofill-tartalomra vonatkozó vizsgálatunk célja az, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, hogy a növényházi körülmények között és talaj nélküli technológiával, illetve a szabadföldön nevelt szőlőoltványok klorofill-tartalma között van-e különbség.

2. Módszertan

2.1 Kísérlet módszertana

A kísérletem során két fehérbort, illetve két vörösbort adó szőlőfajtát (Cserszegi fűszeres, Olaszrizling, Kékfrankos, Cabernet Sauvignon) két alanyfajtára (Teleki 5C, Georgikon 28) oltottunk összesen 12 növényt, 3 ismétlésben. Az előhajtatót, „Proagriwax” oltóviasszal kezelt szőlőoltványok növényházban kerültek elhelyezésre 6 db kármentő tálcában. Két tálcába perlitet, két tálcába „Grodan Delta” kockát, két tálcába pedig ipari kögyapotot helyeztünk, majd véletlenszerűen helyeztük el bennük a növényeket. A vizet automata keringetővel biztosítottuk. A megfelelő tápanyagellátást a YARA termékcsalád műtrágyáival (Kristalon blue, YARAVITA Gramitrel) biztosítottuk 1,5 kg / 1000 literes dózisban. Növényvédőszert nem használtunk.

2. ábra: A kísérlet

Kísérletünket - gyökérrögzítő közeg szerint – három különböző módon, egy kontrollal állítottuk be. Gyökérrögzítő közegként alkalmaztunk szerves eredetű, természetes anyagot, virágföld-tőzeg 1:1 keverékét, ez jelentette kísérletünk során a kontrollt. Alkalmaztunk ásványi eredetű anyagokat is, úgy mint a kőgyapotot, illetve a perlitet, ami egy vulkanikus riolitos kőzet.

Kőgyapot esetében két típust használtunk: egyrészt a „Grodan Delta” kockát alkalmaztuk, mely nagy homogenitást, túlnyomóan függőleges szálszerkezetet, optimális erősséget és rugalmasságot biztosít a növények számára. Ideális levegő-víz egyensúly érhető el, mivel a pórusok az egész kockán áthaladnak. Szintén nagy előnye, hogy a nedvesség kiválóan oszlik el a kockában, így erős a gyökérnövekedés. A „Grodan Delta” kocka mellett pedig sima, ipari kőgyapot használtunk.

A kontroll növényeket farostból és tőzegeből készített, biológiailag lebomló edényben, tőzeg-perlit keverékbe ültettük el. Szabadföldi kontroll növényeinket a hagyományos kiültetési technológiával balhátban helyeztük el.

1. táblázat: A kísérlet beállítása

Alanyfajta	Nemesfajta	Gyökérrögzítő közeg	Növények száma (db)
Georgikon 28	Kékfrankos	Perlit	3*12
		Ipari kőzetgyapot	3*12
		Grodan	3*12
	Cabernet Sauvignon	Perlit	3*12
		Grodan	3*12
		Ipari kőzetgyapot	3*12
	Olaszrizling	Perlit	3*12
		Grodan	3*12
		Ipari kőzetgyapot	3*12
	Cserszegi fűszeres	Perlit	3*12
		Grodan	3*12
		Ipari kőzetgyapot	3*12
Teleki 5C	Kékfrankos	Perlit	3*12
		Grodan	3*12
		Ipari kőzetgyapot	3*12
	Olaszrizling	Perlit	3*12
		Grodan	3*12
		Ipari kőzetgyapot	3*12
	Cabernet Sauvignon	Perlit	3*12
		Grodan	3*12
		Ipari kőzetgyapot	3*12
	Cserszegi fűszeres	Perlit	3*12
		Grodan	3*12
		Ipari kőzetgyapot	3*12

2.2 A klorofill-tartalom mérés módszertana

A szőlőoltványok klorofill-tartalmát SPAD-értékkel jellemeztük, mely értéket SPAD 502 Plus műszerrel mértük. Az eszköz segítségével már számos növénykultúrában érték el kiváló kísérleti eredményeket [8] [9] [10] [11] [12] [13] [14]. Az eszköz egyik kiváló tulajdonsága, hogy hordozható, illetve az, hogy azonnal megkaphatjuk az eredményt. A SPAD a relatív klorofill-koncentrációt becsüli meg a levélen áthatoló fény mérésével.

A SPAD-értékek pozitívan korrelálnak a klorofill-tartalommal és megbízható becslést nyújt a klorofill színtről [15]. A klorofill-tartalom változása és a kapcsolat a klorofill koncentráció és a SPAD-értékek között fontos mutató, ami változik a növény korával [16].

Wang et al. 2009 [16] szerint a SPAD-mérő egy lehetséges eszköz az időigényes tápanyag diagnózis és a sokkal részletesebb erdőgazdálkodás kezében. Hawkins et al. 2009-es megállapítása szerint a roncsolásmentes vizsgálatok opcionálisak a szántóföldi kísérletekben [17].

Nagyon jónak ítélték meg a SPAD alkalmazását a klorofill koncentráció mérésére gabonafélékben, de emellett erdészeti területeken is sikerrel alkalmazzák [18] [19] [20][21] [22] [23]. Gyümölcsfáknál is számos publikáció beszámol a SPAD-mérővel való sikeres klorofill-tartalom mérésről [24] [25] [26].

A méréseket 2016. augusztus 4-én végeztük el két kísérleti helyen. Vizsgáltuk egyrészt a zárt térben és talajnélküli technológiával nevelt növényeket, emellett pedig a tőzeg-perlit keverékben és növényházi körülmények közötti kontroll növényeinket, illetve a szabadföldben, bakhátban lévő egyedeket is. A méréseket minden növény azonos levelén végeztük el: a legkésőbb megjelent teljesen kifejtett leveken mértünk.

2.3 Kísérlet kiértékelésének módszertana

A kísérleti eredmények kiértékelését az IBM SPSS nevű szoftverével, varianciaanalízis alkalmazásával készítettük el. A varianciaanalízis a sokaság várható értékének összehasonlítása. A nullhipotézis (a várható értékek azonosak) helyességének a sokaságokból egymástól függetlenül vett egy-egy minta alapján történő ellenőrzésére szolgál [27]. A szóráshomogenitás feltételét Leven-tesztel vizsgáljuk, melynek nullhipotézise kimondja, hogy a szórások nem egyenlők, melynek elvetése azt jelenti, hogy a szóráshomogenitás teljesül. Az LSD (Least Significant Difference=legkisebb szignifikáns különbség) t próbával ellenőrzi a kezeléscsoportok közötti különbségeket. Leginkább akkor célszerű az alkalmazása a módszernek, ha a kezeléstípusok száma három [28].

3. Eredmények és értékelésük

A varianciaanalízis eredménye azt mutatja (2. táblázat), hogy a három kísérleti helyen a szőlőoltványok átlagos SPAD értéke közül legalább az egyik szignifikánsan különbözik a többitől ($p=0,001$).

2. táblázat: Varianciaanalízis eredménye, ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Group	256,107	2	128,054	7,832	0,001
Within Groups	3041,08	186	16,35		
Total	3297,19	188			

Az adatok alapján elmondható továbbá, hogy a növényházi körülmények között nevelt növények SPAD-értékének átlaga 27,86 volt (CV%= 14,7), míg a szabadföldi körülmények között nevelteké 25,5 (CV%=14,2).

A 3. táblázatból látható, hogy a szóráshomogenitás feltétele teljesül ($p=0,740$), melyet Leven-tesztel vizsgáltunk. A szóráshomogenitás fennállása esetén a páronkénti összehasonlítást LSD-próbával teszteltük.

3. táblázat: Homogenitás vizsgálat eredménye

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
,302	2	186	,740

A 4. táblázatban szerepel a kísérleti helyek páronkénti összehasonlítása az átlagos SPAD-érték alapján. Látható, hogy a növényház és a növényházi kontroll ($p=0,019$), a növényház és a szabadföld ($p=0,005$), a növényházi kontroll és a szabadföld ($p=0,000$) átlagos SPAD-értékei eltérnek egymástól szignifikánsan.

4. táblázat: Átlagos SPAD-értékek kísérleti hely páronkénti összehasonlítása LSD próbával

(I) Kísérlet helye	(J) Kísérlet helye	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1	2	-2,11489*	,89195	,019	-3,8745	-,3552
	3	2,60231*	,92602	,005	,7755	4,4292
2	1	2,11489*	,89195	,019	,3552	3,8745
	3	4,71720*	1,19349	,000	2,3627	7,0717
3	1	-2,60231*	,92602	,005	-4,4292	-,7755
	2	-4,71720*	1,19349	,000	-7,0717	-2,3627

A varianciaanalízis eredménye azt mutatja (5. táblázat), hogy a talajnélküli termesztésben a három gyökérrögzítő közegben a szőlőoltványok átlagos SPAD értéke szignifikánsan nem különbözik egymástól ($p=0,357$).

5. táblázat: Varianciaanalízis eredménye, ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Group	34,583	2	17,292	1,037	,357
Within Groups	2334,189	140	16,673		
Total	2368,772	142			

4. Következtetések, javaslatok

A fenti adatok alapján megállapítható, hogy a növényházi körülmények között nevelt szőlőoltványok nagyobb klorofill-tartalommal rendelkeznek. Ennek oka lehet, hogy kiegyenlítettebb volt tápanyag-utánpótlásuk. A zárt térben történő termesztés egyik óriási előnye, hogy megvédi a növényeket az időjárás okozta kártételtől.

Fontos kiemelni azt a tényt is, hogy a növények magasabb klorofill-tartalmában a víz megfelelő mennyiségű jelenléte is közrejátszhatott, hiszen nem érte őket vízhiány okozta stresszhatás. Bizonyára elemi szerepe volt a talajnélküli technológiának abban is, hogy megvédték a növényeket a talajban megtalálható betegségektől és egyéb talajlakó kártevőktől is.

A fertőzés lehetősége az oltványiskolában sokkal nagyobb mértékben kritikus: a hajtások közvetlenül érintkeznek a talajjal és a tenyészidő végéig a talaj közelében vannak. A hajtásfejlődés későbbre tolódik, a hajtások zsengébbek, a fertőzés veszélye a nyár második felében is fennáll. Vizsgálatunk során ezt a gyakorlatban is tapasztaltuk, hiszen a szabadföldön nevelt növények hajtásai sokkal gyengébbek és betegebbek voltak. További hátrány, hogy az öntözés a peronoszpóra esélyét nagymértékben növeli. Az állati kártevők közül szabadföldön igen veszélyes lehet a cserebogár pajorja is, melyek a földben levő vesszőt és a fejlődő gyökeret is rágják. Az oltványiskola lombját a szőlőatka is károsíthatja. Az oltványiskolában pedig a sűrű növényállás miatt a fertőzés gyorsan terjedhet.

Összefoglalóan tehát elmondható, hogy a szabadföldi oltványiskola termelési értéke nagy, ezért enyhébb fertőzés esetén is nagy veszteség érheti a termelőt. Zárt térben, talajnélküli technológiával nevelt növények esetén az időjárás és a kártevők okozta problémák sokkal inkább kiküszöbölhetőek.

5. Összefoglalás

Eredményeink szerint a termesztő-közegekben és zárt térben nevelt növények magasabb klorofill koncentrációval jellemezhetőek, mint a szabadföldi növények. Feltételezhetően ez az egyenletes tápanyag- és vízellátásukkal lehet összefüggésben. A termesztő-közegek között nem tudtunk különbséget kimutatni, azonban a főzéken nevelt kontroll növények esetében jelentéktelen eltérést tapasztaltunk. A magasabb klorofill koncentráció a növények levelében növelheti a fotoszintézis intenzitását, ezáltal az előállított szaporítóanyag minőségét, mivel több tartalék tápanyagot tud felhalmozni.

Meglátásunk szerint a növényházban és talajnélküli technológiával történő szőlőoltvány-előállításnak a jövőben egyre nagyobb szerepe lesz, hiszen ezáltal csökkenthetjük az időjárás által egyre gyakori mértékben okozta szélsőségeket, illetve sokkal biztonságosabb és környezetbarát módon állíthatjuk elő növényeinket.

Célkitűzésünk az volt, hogy olyan új, innovatív szőlő szaporítóanyag előállítási technológiát fejlesszünk ki, mely fenntartható, környezetbarát, illetve a használt anyagok újrahasznosíthatóak. Fontos cél volt az is, hogy az új technológia víz-, és tápanyagtakarékos is legyen, ugyanakkor magas eredési százalékot tudjunk realizálni.

Kutatási eredményeink bizakodásra adnak okot. Reméljük, hogy az alkalmazott új technológia adaptálható lesz a köztermesztésben is.

Irodalomjegyzék

- [1] <http://www.oiv.int/oiv/cms/index?lang=en> Letöltés ideje: 2016. március 7.
- [2] Sz. Nagy László, Bényei Ferenc, Lőrincz András (2005): Szőlőtermesztés. 58.3.213-230.
- [3] Donato Buttaro 1, Francesco Serio 2* and Pietro Santamaria: Soilless greenhouse production of table grape under Mediterranean conditions. *Journal of Food, Agriculture & Environment* Vol.10 (2): 641-645. 2012.
- [4] Rosario Di Lorenzo, Antonino Pisciotta, Pietro Santamaria, Valentina Scariot: From soil to soil-less in horticulture: quality and typicity. *Italian Journal of Agronomy* 2013; volume 8:e30.
- [5] Raviv, M. and Lieth, J.H. (2008): *Soilless Culture*. Elsevier Publ.
- [6] http://www.innoteka.hu/cikk/zoldsegetermesztes_talaj_nelkul_szamitogeppep.1001.html Letöltés ideje: 2016. október 3.
- [7] Nazim Grouda, Munoo Prasad, Michael J. Maher (2016): Culture: Soilless. *Encyclopedia of Soil Sciences*, Edition: Third Edition, Publisher: CRC Press Taylor & Francis Group, Editors: Rattan Lal, pp.533 – 537, Chapter. November 2016
- [8] Giunta, F., Motzo, R. & Deidda, M. *Euphytica* (2002): SPAD readings and associated leaf traits in durum wheat, barley and triticale cultivars. *Euphytica*, May 2002, Volume 125, Issue 2, pp 197–205
- [9] Glynn C. Percival, Ian P. Keary, and Kelly Noviss (2008): The Potential of a Chlorophyll Content SPAD Meter to Quantify Nutrient Stress in Foliar Tissue of Sycamore (*Acer pseudoplatanus*), English Oak (*Quercus robur*), and European Beech (*Fagus sylvatica*). *Arboriculture & Urban Forestry* 2008. 34(2): 89–100.
- [10] M. Tian, S. Ban, Q. Chang, W. Ma, Z. Yin, L. Wang (2016): Estimation of SPAD value of cotton leaf using hyperspectral images from UAV-based imaging spectroradiometer. DOI: 10.6041/j.issn.1000-1298.2016.11.039
- [11] Feng, Lei; Luo, Yifan; He, Yong; Li, Xiaoli; Nie, Pengcheng; Liu, Fei (2016): Development of SPAD value measure instrument for pepper canopy based on machine vision. *Transactions of the Chinese Society of Agricultural Engineering*, Volume 32, Number 21, 1 November 2016, pp. 177-182(6)
- [12] Jinheng Zhang , Yonghong Sun, Lusheng Zeng, Hui Wang, Qingzeng Guo, Fangli Sun, Jianmei Chen, Chaoyu Song (2016): Distinguish Effect of Cu, Zn and Cd on Wheat's Growth Using Nondestructive and Rapid Minolta SPAD-502. *Computer and Computing Technologies in Agriculture IX*, pp.231-238
- [13] QIN Zhanfei, CHANG Qingrui, SHEN Jian (2016): Red Edge Characteristics and SPAD Estimation Model Using Hyperspectral Data for Rice in Ningxia Irrigation Zone[J]. *GEOMATICS AND INFORMATION SCIENCE OF WUHAN UNIVERS*, 2016, 41(9): 1168-1175.
- [14] Zhaofeng Yuan, Qiang Cao, Ke Zhang, Syed Tahir Ata-Ul-Karim, Yongchao Tian, Yan Zhu, Weixing Cao, and Xiaojun Liu (2016): Optimal Leaf Positions for SPAD Meter Measurement in Rice. *Frontiers in Plant Science* 7(139) May 2016
- [15] TOBIAS, DJ. - YOSHIKAWA, K. - IKEMOTO, A.: Seasonal changes of leaf chlorophyll content in the crowns of several broad-leaved tree species. *J Jap Soc Reveget Technology*, 1994., 20(1). 21-32.
- [16] WANG, Y. - HONG, W. - WU, CH. - LIN, H. - FAN, H. - CHEN, C. - LI, J.: Variation of SPAD values in uneven-aged leaves of different dominant species in *Castanopsis carlessi* forest in Lingshishan National Forest Park. *Journal of Forestry Research*, 2009., 20(4). 362–366.

- [17] T. S. Hawkins, E. S. Gardiner and G. S. Comer, "Modeling the Relationship between Extractable Chlorophyll and SPAD-502 Readings for Endangered Plant Species Research," *Journal for Nature Conservation*, Vol. 17, No. 2, 2009, pp. 123-127.
- [18] Chang, S. X., & Robison, D. J. (2003). Nondestructive and rapid estimation of hardwood foliar nitrogen status using the SPAD-502 chlorophyll meter. *Forest Ecology and Management*, 181(3), 331-338.
- [19] CLOSE, DC - BATTAGLIA, M - DAVIDSON, NJ.: Within-canopy gradients of nitrogen and photosynthetic activity of *Eucalyptus nitens* and *Eucalyptus globulus* in response to nitrogen nutrition. *Australian Journal of Botany*, 2004., 52(1): 133–140.
- [20] JIANG, L. - SHI, F. - WANG, H.: Application tryout of chlorophyll meter SPAD-502 in forestry. *Chinese Journal of Ecology*, 2005., 24.(12). 1543–1548.
- [21] WANG, T. - HU, L. - GUO, X.: Study on the relation between content N and SPAD in bamboo's leaf. *Journal of Anhui Agri Sc.*, 2006., 34(15). 3670–3671.
- [22] HARRISA, JR, DAY, SD, KANE, B.: Nitrogen fertilization during planting and establishment of the urban forest: A collection of five studies. *Urban Forestry & Urban Greening*, 2008., 7. (3). 195–206.
- [23] PINKARD, EA. - PATEL, V. - MOHAMMED, C.: Chlorophyll and nitrogen determination for plantation-grown *Eucalyptus nitens* and *E. globulus* using a non-destructive meter. *Forest Ecol Manag.*, 2006., 223. 211–217.
- [24] PEREYEA, F.J. - KAMMERECK, R.: Use of Minolta SPAD-502 chlorophyll meter to quantify the effectiveness of mid-summer trunk injection of iron on chlorotic pear trees. *J. Plant Nutr.*, 1997., 20. 1457–1463.
- [25] CAMPBELL, RJ. - MOBLEY, KN. - MARINI, RP. - PFEIFFER, DG.: Growing conditions alter the relationship between SPAD-501 values and apple leaf chlorophyll. *Hortscience*, 1990., 25. 330–331.
- [26] LI, Y.C. - ALVA, A.K. - CALVERT, D.V. - ZHANG, M.: A rapid nondestructive technique to predict leaf nitrogen status of grapefruit tree with various nitrogen fertilization practices. *HortTechnology*, 1998., 8. 81–86.
- [27] Sajtos László - Mitev Ariel (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv Alinea Kiadó, Budapest 397 p.
- [28] Hunyadi László – Mundruczó György – Vita László (1996): Statisztika Aula Kiadó, Budapest 881 p.

Lektorálta: Dr. Rakonczás Nándor, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem

LÉGI TÁVÉRZÉKELEÉS ALKALMAZÁSA SZŐLŐ MŰVELÉSMÓDOK ÖSSZEHASONLÍTÁSÁRA

Szobonya Nikoletta

Szenti István Egyetem, Szőlészeti Tanszék, PhD -hallgató, szobonya90@gmail.com

Bálo Borbála

*Szent István Egyetem, Szőlészeti Tanszék, egyetemi docens, tanszékvezető,
Balo.Borbala@kertk.szie.hu*

Ladányi Márta

*Szent István Egyetem, Biometria és Agrárinformatika Tanszék, egyetemi docens,
Tanszékvezető, Ladanyi.Marta@kertk.szie.hu*

Jung András

*Szent István Egyetem Műszaki Tanszék, egyetemi docens, tanszékvezető,
Jung.Andras@kertk.szie.hu*

Vanek Bálint

Ventus-Tech Kft., balint.vanek@ventustech.hu

Koch Csaba

Koch-Vin Kft., info@kochboraszat.hu

Absztrakt

Napjainkban a precíziós szőlőtermesztés magában foglalja a termőhelyhez alkalmazkodó termesztést, a csúcstechnológiát, a térinformatikát, a távérzékelést, valamint új információs technológiai eszközök használatát. A vegetációs időszakban végzett légi felvételezés (UAV technika), valamint a földközeli növényi felvételezések (növekedési erély, lombszerkezet felmérése) alkalmával pontos információkat kaphatunk a szőlőültetvények állapotáról.

A szőlészetben Magyarországon úttörő jellegűnek számító terepi vizsgálatainkat 2016-ban a Hajós-Bajai borvidéken található Koch-Vin Kft. Cserszegi fűszeres ültetvényében, különböző sorirányú (É-D, K-NY) valamint művelésmódú (Sylvoz és Módosított Sylvoz) tőkék esetében végeztük. A légi felvételezések UAV technika alkalmazásával valósultak meg, melyek során két különböző kamera segítségével készültek felvételek. A két felszállás alkalmával 100 méteres magasságban 10 cm/pixel valamint 200 méteres magasságban 5 cm/pixel felbontásban kerültek rögzítésre a felvételek. A mérések során ortofotó, domborzati modell valamint NDVI térkép készült az első felszállás során rögzített felvételek feldolgozásából. A földközeli felvételezések során a fűrtzónában uralkodó fényviszonyokat Sunfleck ceptometerrel és hordozható spektrofotométerrel (Q mini) jellemeztük. Ezzel párhuzamosan a különböző tökeformák lombzatában mikro meteorológiai méréseket (EasyLog) is végeztünk a vegetációs időszak során.

Vizsgálataink eredményei azt mutatták, hogy a légi NDVI térképi feldolgozás jól tükrözte az időigényes földközeli mérések eredményeit. A különböző művelésmódok produktivitásának, az előállítható bor minőségének és mennyiségének a ráfordításokkal való összefüggés vizsgálatát tovább folytatjuk.

Kulcsszavak: szőlőtermesztés, távérzékelés, NDVI, UAV, mikrometeorológia

1. Térinformatikai vizsgálatok Magyarországon

A különböző földközeli és légi távérzékelési eszközök használata a precíziós mezőgazdasági termelésben egyre elterjedtebb a termőhely, valamint a termesztett növényállomány jellemzésére.

A szőlészetben, Magyarországon is meglehetősen gyors ütemben fejlődik ez a kutatási terület. Az Egeri borvidéken 2011-től kezdődtek térinformatikai vizsgálatok, légi felvételezések különböző dűlőkről, ill. egy minta adatbázis kidolgozása az egyes georeferált Kékfrankos dűlők alapkőzetét, talajtípusát, klimatikus jellemzőit, a növények lombzatának fotoszintetikus tulajdonságait, vízellátottságát, a termés mennyiségének és minőségének adatait illetően. Az igen részletes adatbázisban rögzítették a borok rutin és finom analitikai jellemzőit is [1, 2.], A Tokaji borvidéken 2016-ra készült el a borvidék egész területének georeferált ökológiai felmérése [3.].

Jelen vizsgálataink során, a Hajós-Bajai borvidéken – Borotán - a Cserszegi fűszeres szőlőfajtán beállított különböző művelésmódú ültetvények lombszerkezetében lévő különbségeket vizsgáltuk földközeli és légi felvételezésekkel egyaránt. A vizsgálatok elsődleges célja a szőlőtermesztő döntésének támogatása.

2. Földközeli és a légi felvételezési módszerek

A 2016. évi vizsgálatokat a Hajós-Bajai borvidéken, a Koch Borászatnál, Borotán található szőlő ültetvényekben végeztük. A *Vitis vinifera* L. Cserszegi fűszeres fajtán, különböző sorirányú táblákban 2 féle művelésmódon nevelt szőlő lombzatának megvilágítottságát hasonlítottuk össze. A 3m x 1m sor- és tőtávolságú, közelítőleg észak-déli, valamint a kelet-nyugati tájolású sorokban Sylvoz-kordon és Módosított Sylvoz-kordon művelésmód (1. kép) került kialakításra, háromszoros ismétlésben. A Módosított Sylvoz kordon művelésnél a tulajdonos a lombzatot a hajtásnövekedés során nem huzalpárok közé fűzte be, hanem a hajtások függőlegesen a 3 szinten elhelyezett egyes huzalokon kapaszkodtak felfelé, ill. a térben szabadon nőttek.

1. kép: Módosított Sylvoz-kordon (bal oldali sor) és Sylvoz-kordon (jobb oldali sor) művelésmód Cserszegi fűszeres fajtánál

Forrás: Saját kép

A földközeli mérések során (2016. szeptember 2.) a lombozatnak a talajfelszínére vetülő árnyék mértékét Sunfleck ceptometer (AccuPAR 80, Decagon Devices, Pullman WA 99163 U.S.A.) típusú fénymérő készülékkel (2. kép) vizsgáltuk a nap folyamán 2 óránként (8-16 óra között) a kiválasztott tőkék esetében a szőlőtőkékétől 50, 100, 150 cm-re mindkét irányba a sorban, valamint, közvetlenül a szőlőtőkék alatt (0 cm) [5.]. A lombozat belsejében a fény minőségét, ill. spektrális összetételét hordozható spektrométerrel (Q mini, RGB Photonics GmbH, Németország) mértük [4.] (3. kép). A lombozat mikroklimatikus méréseihez (hőmérséklet, páratartalom, harmatpont) EasyLog EL USB-2 (Lascar Electronics, UK) típusú érzékelők kerültek felhelyezésre négy ismétlésben, a szőlő fürtzónájában (4. kép). A műszerek adatgyűjtése 5 perces időintervallumban történt a vegetációs időszakban.

2. kép: Sunfleck ceptometer (AccuPAR 80, Decagon Devices, Pullman WA 99163 U.S.A.) típusú fénymérő készülék (bal oldal) és a talaj felszínén történő mérés (jobb oldal)

Forrás: <http://www.decagon.com/en/canopy/canopy-measurements/accupar-lp-80/>

3. kép: Hordozható spektrométer (Q mini, Pembroke Instrument, San Francisco, U.S.A)

Forrás: <http://www.rgb-photonics.com/products/>

4. kép: EasyLog EL USB-2 (Lascar Electronics, UK) szenzor (bal oldal) és a fűrt zónában való elhelyezése (jobb oldal)

Forrás: <https://www.lascarelectronics.com/easylog-data-logger-el-usb-2/>

A légi felvételezésekre 2016. szeptember 4-én került sor UAV technikával (5. kép), melyek során két különböző kamera segítségével készültek a felvételek két felszállás alkalmával. Az első repülésnél Parrot Sequoia multispektrális kamera (6. kép) került rögzítésre a pilóta nélküli merevszárnyú repülőgépen, amely 4 különböző hullámhossz tartományban (Green, Red, RedEdge, NIR) készített felvételeket. A mérés során 10 cm/pixel felbontású képek (1.2 MP) készültek 100 méteres magasságban. A második felszállás alkalmával Sony ILCE-QX1 kamerával történt a berepülés, 200 méteres magasságban 5 cm/pixel felbontásban kerültek rögzítésre a felvételek látható színtartományában. A Parrot Sequoia multispektrális kamerával készült felvételek adatai kerültek feldolgozásra Pix4D szoftverrel. Az így elkészült NDVI térképek reprezentálják a különböző töke művelésmódok vegetációs területét.

5. kép: Merevszárnyú repülőgép (UAV) alkalmazása légi felvételezéshez

Fotó: Saját kép

Cikkünkben, a földközeli mérések közül a lombzatnak a talajra vetülő árnyék értékeit, a drónos felvételezések közül az NDVI képet mutatjuk be. Továbbiakban, közöljük még az egyes művelésmódon nevelt tőkék termés eredményét a kétféle sorirány estében.

Felvételezéseink alapján következtetéseket vontunk le a vizsgálati területen található szőlőültetvény állapotáról, a lombzat sűrűségéről és megvilágítottsági viszonyairól. Adatainkat továbbiakban összevetjük majd a termés mennyiségi és minőségi mutatóival is (1. táblázat). Több éves adatsor birtokában javaslatot tudunk tenni a vizsgált területen a fenntartható szőlőtermesztés feltételeire.

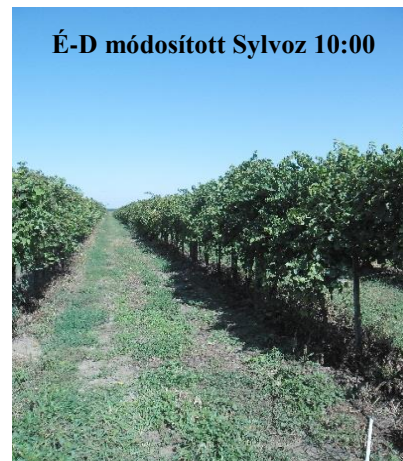
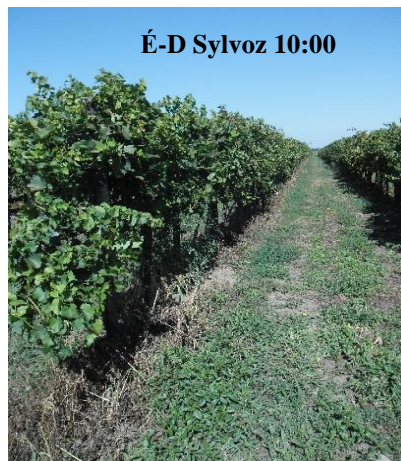
6. kép: Parrot Sequoia multispektrális kamera

Forrás: <https://www.parrot.com/us/Business-solutions/parrot-sequoia#parrot-sequoia-details>

3. Eredmények

3.1. A földközeli felvételezések eredményei

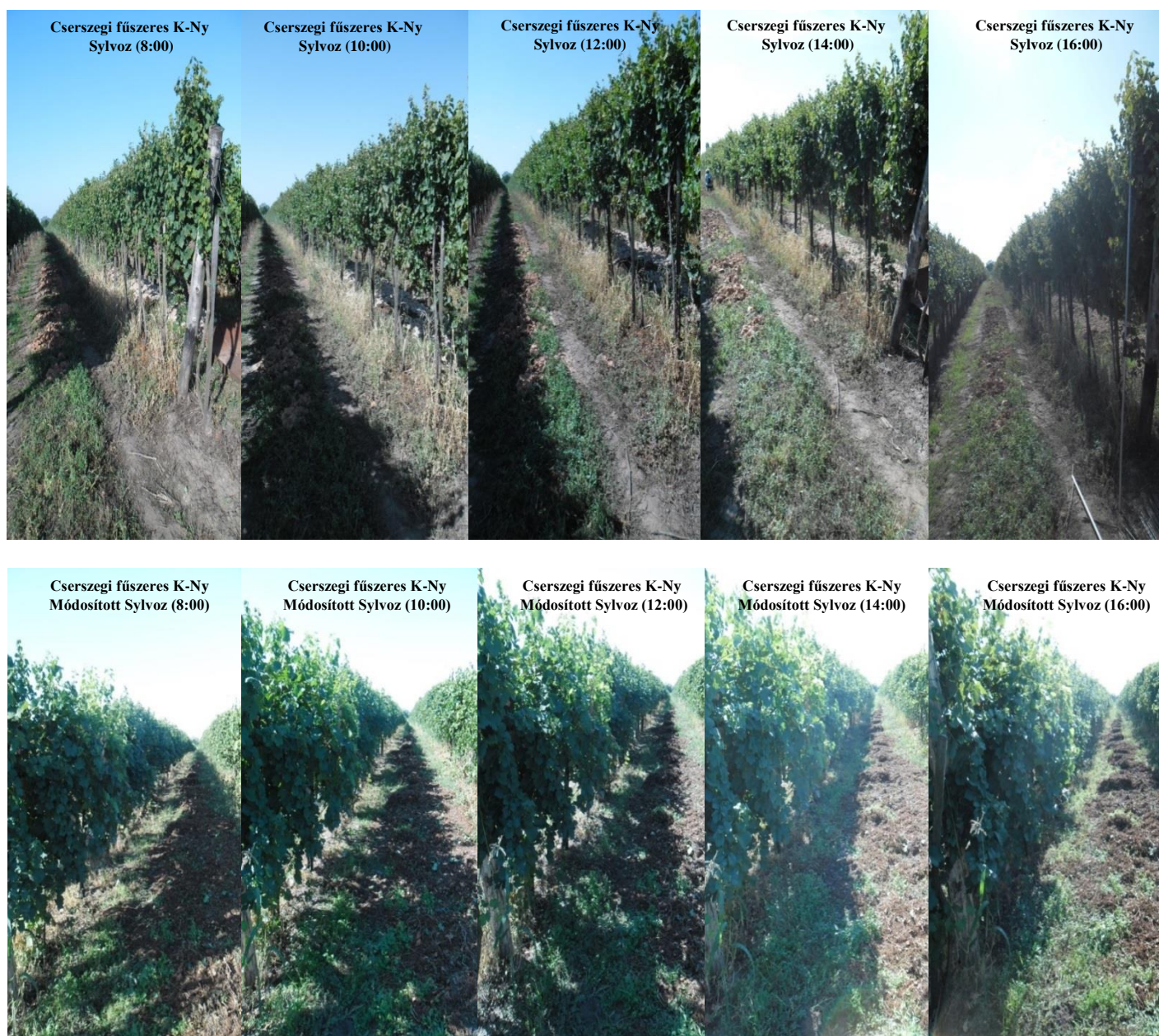
A földközeli vizsgálatok eredményeképpen a különböző sorirányú, valamint művelésmódú Csertegi fűszeres tőkék mellett a lombzat által megszűrt, talajfelszínre vetülő fényintenzitás értékek kerülnek bemutatásra. Az adatok matematikai statisztikai módszerrel kerültek kiértékelésre, melynek során a fényintenzitás értékeket hasonlítottuk össze a két művelésmód valamint a sorirányok esetében egyaránt. A kiemelt példán (7. kép) szemléltetjük, hogy a délelőtti 10 órakor történt mérési időpontban a Módosított Sylvoz művelésű tőkék a talaj felületére nagyobb árnyékot vetnek, több levélréteg, nagyobb lombfelület jellemzi őket, lombszerkezetük viszont lazább.

7. kép: A Módosított Sylvoz művelésű tőkék a talaj felületére nagyobb árnyékot vetnek, azonban a lombzat láthatóan lazább szerkezetű (2016. szept. 2. 10 óra)

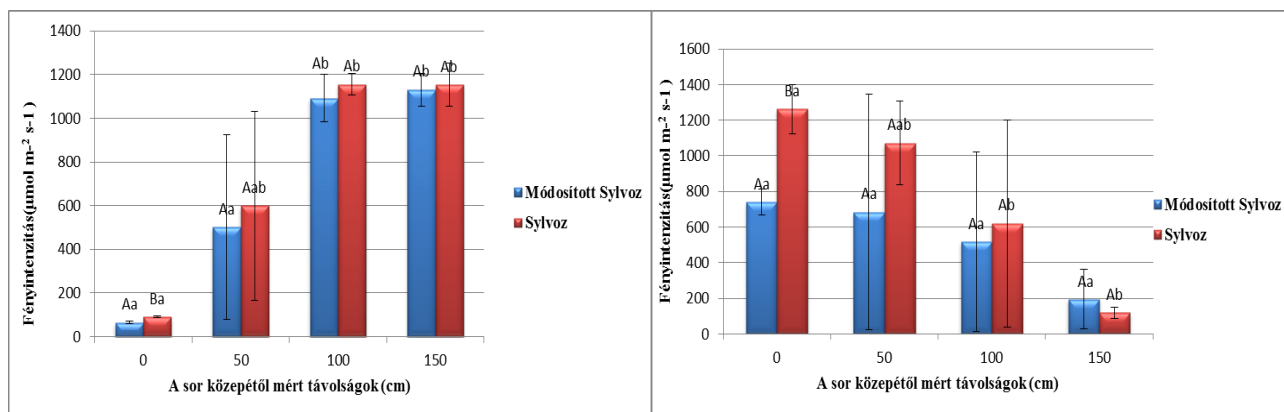
Forrás: Saját kép

Ennél a művelésmódnál az ültetvény felületére beeső nap sugárzásából a növények többet hasznosítanak, mint a hagyományos Sylvoz művelésű tőkék (8. kép). Az 1. ábrán a Sylvoz valamint a Módosított Sylvoz művelésmódú sorok esetében ábrázoltuk a délelőtt 10 órakor történt mérés során a napsugárzásnak a talajfelszínre eső fényintenzitását, vagyis az árnyékhatást a sor aljától mért távolságok megjelölésével. A különböző betűk szignifikánsan különböző csoportokat jelölnek (Tukey, $p < 0,05$). A nagybetűk a művelésmódok hatásának összehasonlítását, a kisbetűk a távolságok hatásának összehasonlítását fejezik ki a vizsgált sorok esetében (rögzített művelésmód mellett). Az észak-déli sorirány vizsgálata során azt figyeltük meg, hogy a két művelésmód között szignifikáns különbség nincs, de a sor közepétől távolodva mindkét művelésmódú sorok szignifikánsan nagyobb árnyékot vetnek a talajra. A kelet-nyugati sorokat tekintve igazoltuk, hogy szignifikáns különbség van a művelésmódok között (1. ábra). A 10 órás mérési eredményeknél látható, hogy a sor közepétől távolodva a Sylvoz művelésmódú sorokban szignifikánsan kisebb a talajra vetülő árnyék, mint a Módosított Sylvoz művelésűeknél.

8. kép: A fényméréseknél készült felvételek a Sylvoz és a Módosított Sylvoz művelésmódok esetében (2016.09.02. 8, 10, 12, 14, 16 óra)

Forrás: Saját kép

1. ábra: A talaj felületére eső fény az észak-déli (bal oldali ábra) és a kelet-nyugati (jobb oldali ábra) sorirányú művelésmódok esetében (2016. 09. 02. 10:00)

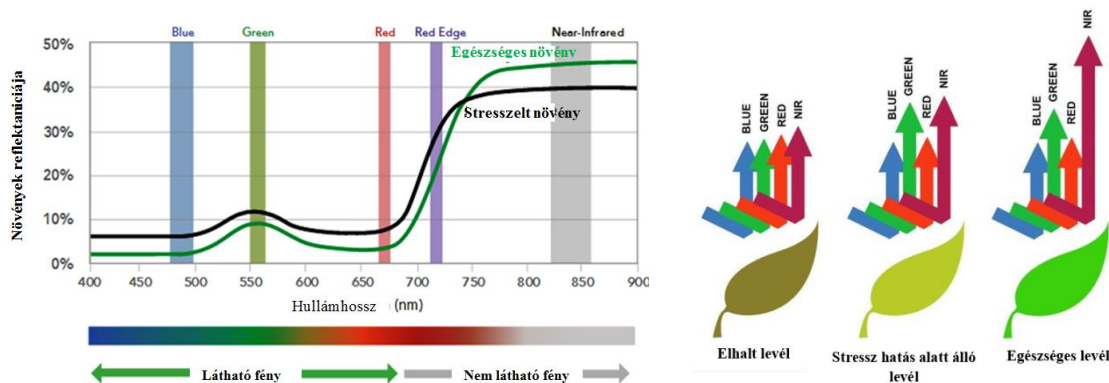
3.2. A légi felvételek kiértékelése

A légi felvételezések UAV technikával, merevszárnyú repülőgépek alkalmazásával valósultak meg. A 11. képen a Cserszegi fűszeres ültetvény 2 különböző sorirányú Sylvoz és Módosított Sylvoz művelésmódú kezelésének NDVI képe látható.

Az NDVI (Normalized Difference Vegetation Index) érték egy olyan dimenziómentes mérőszám, amely az adott terület vegetációs felületének nagyságát, növekedési erélyét fejezi ki (9. kép). Ezt az értéket a növényzet által, a közeli infravörös (NIR) és a látható vörös (RED) sugárzási tartományokban visszavert intenzitások különbségének hányadosa adja. Az NDVI index korrelál a vizsgálati területet takaró növényzet fajlagos klorofill tartalmával is, így a különböző fenofázisokban lévő növényzet állapotát is fel tudjuk térképezni, akár több hektáros területen (10. kép).

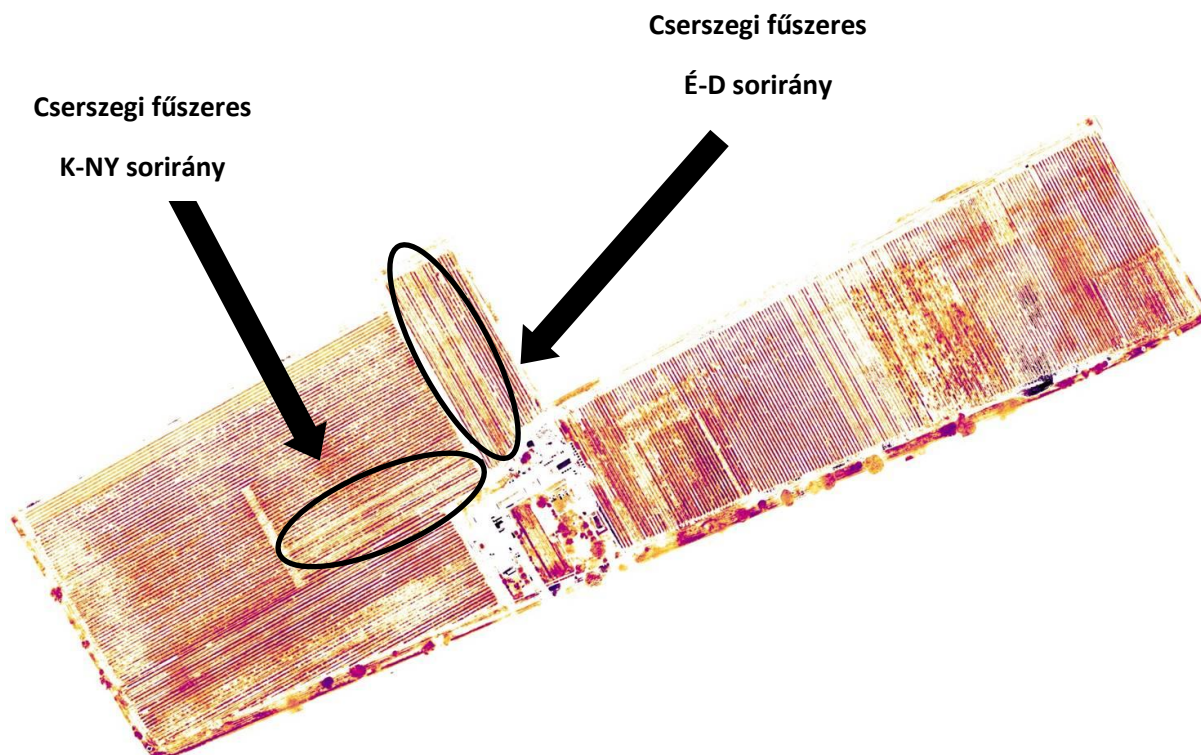

9. kép: A Koch borászatnál végzett légi felvételezések eredményei a Google earth programon megjelenített NDVI felvétel Sylvoz, ill. Módosított Sylvoz művelésmódok estében. Borota, 2016. 09.04

10. kép: Növények reflektanciája különböző tartományok esetében (bal oldali kép) és a különböző állapotban lévő levelek reflektanciája (jobb oldali kép)
 Forrás: <http://www.droneworks.org.nz/ndvi-mapping.html> nyomán

A vizsgálati területen található eltérő művelésmódú sorok az általunk készített NDVI térképen is jól elkülöníthetők. Mind a kelet-nyugati, illetve az észak-déli irányú soroknál láthatjuk két-két soronként az eltérő színű csíkokat (vörös és sárga), mely a Módosított Sylvoz esetében a vastagabb vörös csíkkal több levélrétegre, nagyobb lombfelületre utal (*11. kép*). A nagyobb vegetációs felület a talajra eső napfény nagyobb %-át tudja a fotoszintézise során hasznosítani. Ez a szénhidrát többlet a termés, ill. a fás részekben elraktározott tápanyagok mennyiségének növekedésében realizálódhat.

11. kép: A Cserszegi fűszeres szőlőfajta 2 különböző sorirányú és 3 ismétlésben alkalmazott Sylvoz, ill. Módosított Sylvoz ültetvényének NDVI felvétele. Borota, 2016. 09.04. (NDVI értékek 0.62 sárga és 0.95 vörös között)

1. táblázat: A Cserszegi fűszeres szőlőfajta 2 különböző sorirányú Sylvoz, ill. Módosított Sylvoz ültetvényének termés eredményei.

Fajta	Szüret időpont	Termésmennyiség (kg/tőke)		Termésmennyiség (t/ha)		Termésmennyiség %-ban	
		Sylvoz művelésmód	Módosított Sylvoz	Sylvoz művelésmód	Módosított Sylvoz	Sylvoz művelésmód	Módosított Sylvoz
Cserszegi-fűszeres É-D	2016.09.06.	4,35	5,05	14,5	16,8	100 %	114 %
Cserszegi-fűszeres K-Ny	2016.09.03.	4,41	4,87	14,7	16,2	100 %	110 %

4. Következtetések

A lombzat fény-árnyék mérései és az NDVI értékek arra utalnak, hogy a Módosított Sylvoz művelésmódú tőkék nagyobb vegetációs felülettel és lazább lombszerkezettel rendelkeznek, így az egységnyi területre eső fény nagyobb részét képesek megkötni, mint a Sylvoz művelésű tőkék. E nagyobb lombfelület asszimilációs többlete a termés mennyiség növekedésében is realizálódott 2016-ban (1. táblázat).

A két művelésmód közötti különbségek további, részletes vizsgálatokat igényelnek a vegetációs időszakon belüli eltérő hajtásnövekedésüket, lombszerkezetüket, a fűrtzónában uralkodó fényviszonyok minőségének, mennyiségének szezonális változását, a termés minőségét, ill. a borok összetételét illetően. Mindemellett gazdasági számítások is szükségesek ahhoz, hogy megállapítsuk melyik művelésmód, mennyi anyagi és kézimunka erő ráfordítással alkalmas a termőhely legmegfelelőbb kihasználására. Ezek az elemzések segítik elő, hogy a szőlőtermelő megalapozott döntést tudjon hozni, milyen művelésmódot és sorirányt válasszon az adott termőhelyen az elérni kívánt bor mennyisége és minősége szempontjából

Irodalomjegyzék

- [1] Bálo, B., Olasz, A., Tóth, E., Katona, Z., Deák, T., Bodor, P., Burai, P., Bisztray, Gy. D.: Arccal a terroir felé. Térinformatika az Egri borvidéken. Bor és Piac, 3-4., 2014. 22-25.
- [2] Bálo, B., Katona, Z., Olasz, A., Tóth, E., Deák, T., Bodor, P., Burai, P., Majer, P., Váradi, Gy., Nagy, R., Bisztray, Gy. D.: Focus on terroir studies in the Eger wine region of Hungary. Proc. of the Xth International Terroir Congress (Ed. Bálo et al. by PALATIA Ltd.) 2014. (1), 46-52.
- [3] Lukácsy, Gy., Tombor, A., Goreczky, G., Nagy, L., Szabó, J., László P., Burai, P., Bekő, L., Jung, A., Kristóf, D., Bisztray, Gy. D., Bálo, B.: Evaluation of state of vineyards and characterization of vineyard sites of the integrated area of Tokaj Kereskedőház Ltd. in Tokaj region. Proc. of the Xth International Terroir Congress (Ed. Bálo et al. by PALATIA Ltd.) 2014. (1), 22-28.
- [4] Bareth, G., Aasen, H., Bendig, J., Gnyp ML., Bolten A., Jung A., Michels, R., Soukkamäki J.: Low-weight and UAV-based Hyperspectral Full-frame Cameras for Monitoring Crops: Spectral Comparison with Portable Spectroradiometer Measurements. Photogrammetrie-Fernerkundung-Geoinformation 2015. (1), 69-79.
- [5] Dokoozlian NL.; Kliewer WM. (1995): The Light Environment Within Grapevine Canopies. I. Description and Seasonal Changes During Fruit Development. Am. J. Enol. Vitic. 1995. (46), 209-218.

- [6] <https://uavsystemsinternational.com/product/3d-robotics-aero-m/>
- [7] <http://ventustech.hu/uj-generacios-repulogeteink-berepulese/>
- [8] http://uav-rpas.blog.hu/2015/03/04/adatfeldolgozas_dronok_mezogazdasagi_alkalmazasahoz
- [9] <http://agrielectronics.blogspot.hu/2013/10/portable-crop-health-sensor.html?m=1>
- [10] <http://crops.extension.iastate.edu/cropnews/2016/05/choosing-right-imagery-best-management-practices-color-nir-and-ndvi-imagery>
- [11] <http://www.micasense.com/>
- [12] http://www.c-astral.com/media/uploads/file/c-astral_2016_catalogue_ok_s.pdf
- [13] <https://www.parrot.com/us/Business-solutions/parrot-sequoia#technicals>
- [14] http://teo.elte.hu/minosites/ertekezes2011/kern_a.pdf

Lektorálta: Dr. Deák Tamás, adjunktus, Szent István Egyetem

HOGYAN LESZ A NARANCSLÉ 10 HÉTIG FRISSEN PRÉSELT? A NAGY HIDROSZTATIKUS NYOMÁSÚ TECHNOLOGIA BEMUTATÁSA

Tóth Adrienn

Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék, PhD-hallgató

Németh Csaba

Capriovus Kft, címzetes egyetemi docens, Kutatás-fejlesztési vezető

Herczeg Csilla

Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék, hallgató

Pintér Richárd

Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék, PhD-hallgató

Friedrich László

Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék, tanszékvezető, egyetemi docens

Absztrakt

A változó fogyasztói igények kielégítésére állandóan új technológiákat és termékeket fejleszt az élelmiszeripar. A nagy hidrosztatikus nyomású technológia (high hydrostatic pressure, HHP) mára az egyik legígéretesebb „minimal processing”, azaz kíméletes élelmiszer kezelési eljárás. Számos termékfeleség laboratóriumi vizsgálata mellett egyre több termék esetén beszélhetünk ipari alkalmazásról is, így például frissen préselt gyümölcslevek tartósító kezeléséről. Mára a HHP kezelt termékekkel szinte mindenütt találkozhatunk az európai és ázsiai élelmiszer piacon, azonban hazánkban csupán elszórva fedezhetőek fel ilyen innovatív termékek.

Kísérletünkben frissen préselt narancslé eltarthatóságát ipari körülmények között vizsgáltuk. A préselést és palackozást követően 450, 500 és 550 MPa-on, 2, illetve 3 percig kezeltük a mintákat Hiperbaric 120 típusú nyomáskezelő berendezésben, majd 5°C-on tároltuk azokat. Két hetente vizsgáltuk a minták érzékszervi tulajdonságait, így színét, illatát, ízét egy 12 fős laikus bírálópanel segítségével, ezen kívül nyomon követtük a teljes polifenol tartalom, C-vitamin tartalom alakulását.

Eredményeink azt mutatják, hogy érzékszervi szempontok alapján a kezelési nyomástól függően legalább tíz hétig fogyaszthatóak a termékek, ezt az aktív komponensek vizsgálata szintén megerősíti. Mikrobiológiai felülfertőzőségi vizsgálatok (*Aspergillus niger* és *Saccharomyces cerevisiae* törzsek) alapján elmondható, hogy a termékek a tíz hét alatt végig biztonságosak maradtak.

Eredményeink alapján elmondható, hogy 450 és 550 MPa között ipari körülmények között kezelt, majd 5°C-on tárolt frissen préselt narancslé biztonságosan fogyasztható, miközben friss karaktere is megőrződött. Az alkalmazott kísérletek folytatása más termékek esetén szintén kiváló eredményeket mutat.

Kulcsszavak: HHP, hűtve tárolás, kíméletes élelmiszertartósítás, növényi nyersanyagok

1. Bevezetés

1.1 A zöldség- és gyümölcsfogyasztás jelentősége

A modern táplálkozási ajánlásokban egyre nagyobb szerepet kap a zöldség- és gyümölcsfogyasztás, hiszen általában kis kalória bevitel mellett biztosítja az emberi szervezet egészséges működéséhez szükséges vitaminokat, ásványi anyagokat és élelmi rostokat [11]. A felgyorsult modern életvitel következtében azonban gyakran nincs időnk friss termékek megvásárlására. A fogyasztói társadalom preferenciája egyre inkább a „ready to eat”, azaz azonnal fogyasztható termékek irányába tolódik, így pl. a nyers zöldség és gyümölcs vásárlása és fogyasztása helyett előnyben részesítjük a 100%-os, vagy frissen préselt zöldség- és gyümölcsleveket [12].

Az új fogyasztói igény, vagyis a friss jelleg és kiváló beltartalmi értékek megőrzése az élelmiszeripart az úgy nevezett kíméletes élelmiszertartósítási technológiák fejlesztésére és alkalmazására sarkalja [4][4] [9].

1.2 A nagy hidrosztatikus nyomású technológia

A kíméletes technológiák egyike a nagy hidrosztatikus nyomású technológia (high hydrostatic pressure, HHP), amely első sorban a nagy vízakivítású, kis pH-értékű élelmiszereknél jelentősen alkalmazható tartósítási lehetőséget [1][5][8].

A HHP kezelés hatásossága nem csak a kezelési nyomás nagyságától, de a kezelési idő hosszától is függ, ezt igazolják a nemzetközi vizsgálatai eredmények is. Például 600 MPa-on különböző kezelési idővel kezelt narancslé-mintáknál az eredmények azt mutatják, hogy öt perc kezelési idővel már nyolc nagyságrendnyi mikrobaszám-pusztulás érhető el [2].

Más kutatások eredményei alapján a HHP kezelés a hő- és technológiai behatásokra érzékeny vegyületekre nézve lényegesen kíméletesebb, mint a pasztörözés. A kísérletekben a pasztörözött és nagynyomással kezelt narancslé eltarthatósági idejét és minőségromlási kinetikáját vizsgálták. A minták kezeléséhez 600 MPa nyomású HHP kezelést, illetve 80°C, 60 s pasztörözést alkalmaztak. Az eredmények alapján arra jutottak, hogy a C-vitamin bomlása, illetve az érzékszervi tulajdonságok alapján meghatározott eltarthatósági idő nem csak a kezelés paramétereitől függ, de jelentős hatást gyakorol a tárolási hőmérséklet is. A kísérletben az érzékszervi tulajdonságok alapján meghatározott eltarthatósági idő így az 5°C-on tárolt HHP kezelt narancslé esetében 147, míg a 30°C-on tárolt 10 nap volt. A hasonló körülmények között tárolt, pasztörözött minták esetében ez csupán 111 és 6 nap volt [6][8].

Kísérletünkben frissen préselt narancslé minták eltarthatóságát vizsgáltuk ipari körülmények között történt feldolgozás és HHP kezelést követően. Nyomon követtük a mikrobiológiai állapot mellett a biológiailag aktív komponensek mennyiségének változását, illetve az érzékszervi tulajdonságok alakulását a kezelést követően. A mérési eredményeinkből összehasonlítottuk a nyomásérték, illetve a kezelési idő hatását, valamint az eredményeink tükrében meghatároztuk az eltarthatóságot 5°C tárolási hőmérsékleten.

2. Anyag és módszer

1. táblázat: A nyomáskezelés során alkalmazott paraméterek

Minta jelölés	Alkalmazott nyomás, MPa	Kezelési idő, perc
Kontroll	-	-
450/2	450	2
450/3	450	3
500/2	500	2
500/3	500	3
550/2	550	2
550/3	550	3

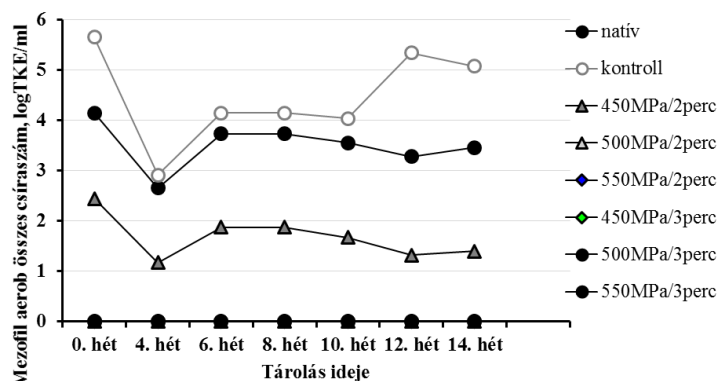
A kísérletünkben felhasznált lénarancsot nagybani piacon szereztük be, majd A Presh Food System Kft. feldolgozóvonalán préseltük és palackoztuk. A HHP kezelést Hiperbaric 55 típusú nyomáskezelő berendezésben végeztük az 1. táblázatban összefoglalt kezelési paraméterek alkalmazásával. Az 1. táblázat a továbbiakban alkalmazott mintajelöléseket is tartalmazza. A kísérletünkben választott kezelési paraméterek az iparban gyümölcslevekhez általában használt paraméterek.

A mikrobiológiai vizsgálatokhoz, felülfertőzésre *Sacharomyces cerevisiae* és *Aspergillus niger* törzseket alkalmaztunk, amelyekkel a narancsléből natív (felül nem fertőzött), kontroll (felülfertőzött, de nem nyomáskezelt) és nyomáskezelt felülfertőzött mintákat készítettünk. A C-vitamin tartalmat MSZ ISO 6557-2 szabvány alapján; a teljes polifenol tartalom meghatározását pedig FCR spektrofotometriás módszerrel végeztük. Az érzékszervi bírálatokhoz egy tizenkét fős laikus bíráló panelt vontunk be, akikkel 0 és 10 közötti pontozásos bírálatban a következő szempontokat vizsgáltuk: illat minőség és intenzitás, íz intenzitás, valamint összbenyomás. A mintavételek időpontjai a következők voltak: 0. nap, 4., 6., 8., 10., 12., 14. és 15. hét.

Az egyes paraméterek vizsgálatával célul tűztük ki az optimális nyomás és kezelési idő meghatározását, valamint az 5°C-os tárolás melletti eltarthatósági idő megállapítását.

3. Eredmények és értékelésük

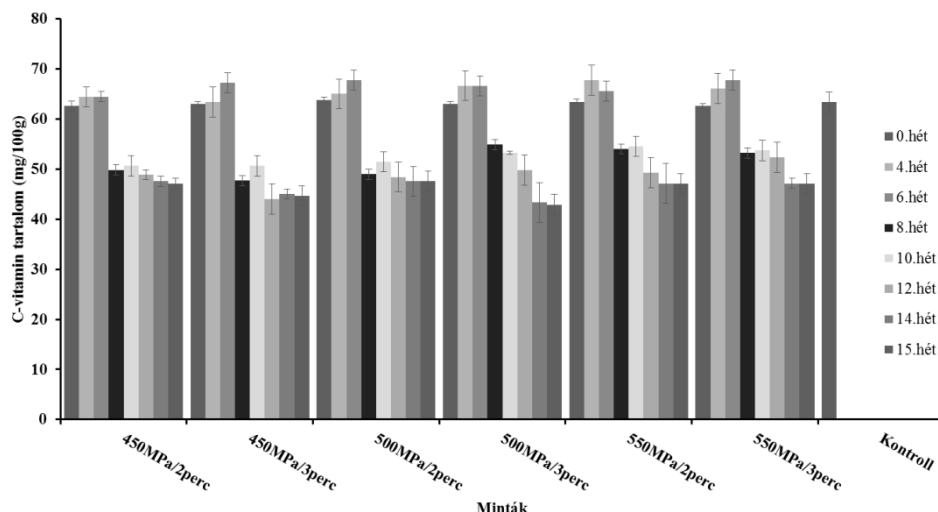
3.1 A mikrobiológiai állapot változása

1. ábra: A narancslé minták mezofil aerob csíraszámja tárolás során

A felülfertőzőzési kísérletünk eredményei alapján (1. ábra) elmondható, hogy a felülfertőzött, kezeletlen (kontroll) mintában tapasztaltuk a legnagyobb mikrobaszám-növekedést. Ehhez hasonló mikrobiális változások voltak megfigyelhetők a natív (nem felülfertőzött és HHP-vel nem kezelt) minták esetében is, illetve a legkisebb nyomásértéken, kettő percig kezelt mintánál is hasonló tendenciát tapasztaltunk. Azonban a több HHP kezelt minta esetében a mezofil aerob mikrobaszám a detektálási határérték alatt maradt, vagyis a technológia az élelmiszerbiztonsági szempontokat kielégítette, amennyiben a narancslé-mintákat vagy 450 MPa-nál nagyobb nyomásértékkel, vagy legalább három percig kezeltük

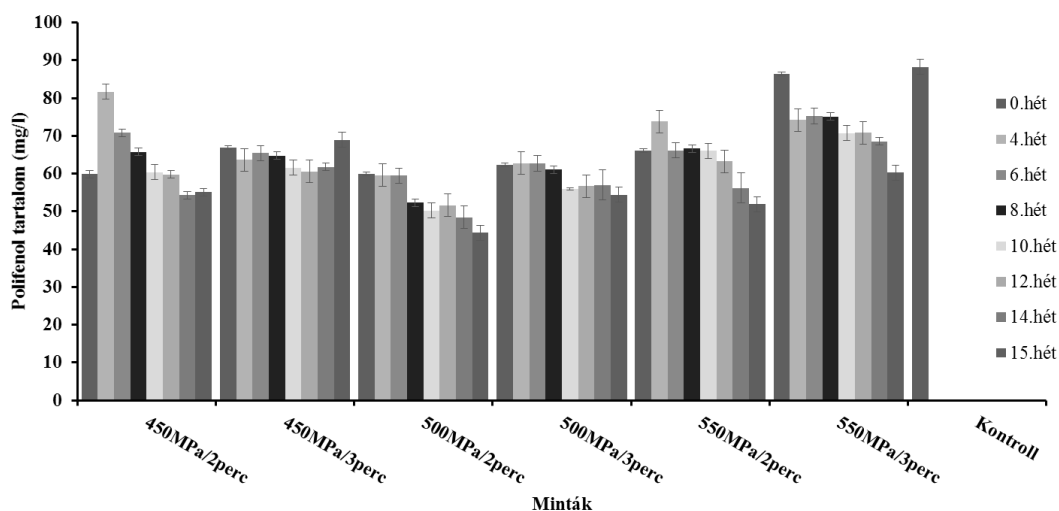
3.2 A C-vitamin tartalom és teljes polifenol tartalom változása a tárolás alatt

2. ábra: A minták C-vitamin tartalmának alakulása

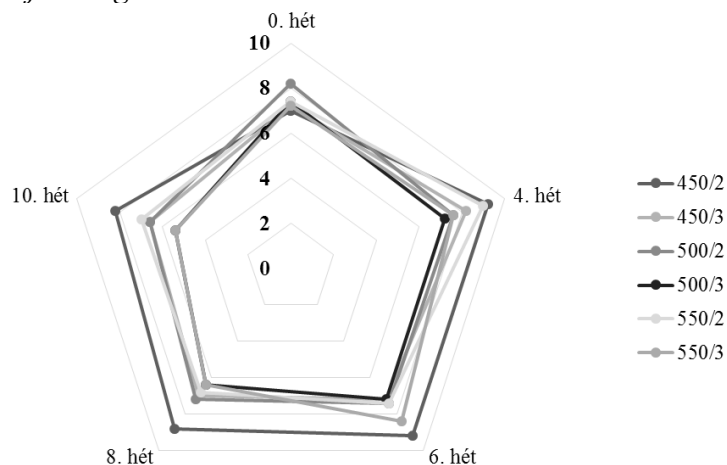
A C-vitamin tartalom (2. ábra) és a teljes polifenol tartalom (3. ábra) vizsgálati eredményei azt mutatják, hogy a biológiailag aktív komponensek mennyisége csupán kismértékben csökken a kezelések hatására a 0. napon. A C-vitamin esetében egyes mintáknál a kontroll mintánál nagyobb értéket kaptunk, ez annak köszönhető, hogy átmeneti molekula-változások lépnek fel a nyomáskezelés hatására [1]. A kezelés paraméterek változtatása alig hat a kezelést követően, azonban a tárolás ideje nagymértékű csökkenést eredményezett. A teljes polifenol tartalom esetében akár 50%-os csökkenés is bekövetkezett a tárolás során. A tárolás első hat hetében ezek a változások sokkal kisebb mértékűnek mutatkoztak, mint a későbbi mérési időpontokban.

Eredményeink alapján kitűnik, hogy a különböző paraméterek hatása elenyésző, a két biológiailag aktív komponensre gyakorolt hatás alapján tehát lényegében mindegy, mely kísérletünkben vizsgált paramétert alkalmazzuk.

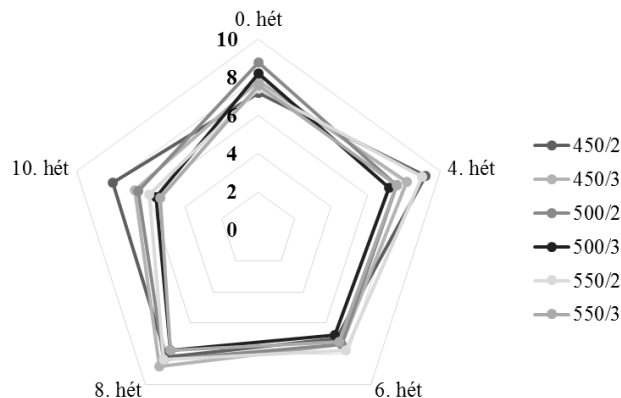
3. ábra: A minták teljes polifenol tartalmának alakulása a tárolási idő alatt

3.3 Az érzékszervi tulajdonságok változásai

4. ábra: A kezelt narancslé minták illatintenzitásának változása tíz heti tárolás alatt

A minták érzékszervi tulajdonságait az eltérő kezelési paraméterek erőteljesen befolyásolták. A minták illatintenzitása (4. ábra) általában a három perces kezelési idő esetén csökkent. A tárolási idő előrehaladtával szintén csökkenő tendenciát figyelhető meg a legtöbb mintánál, kivéve az 500 MPa-on kettő, illetve három percig kezelt mintáknál, amelyeknél a tanulmányban bemutatott tíz hét tárolás alatt végig a legnagyobb pontszámokat kapták ezen tulajdonságra.

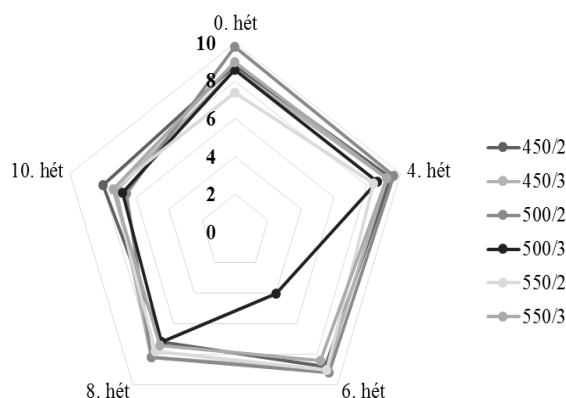
5. ábra: A kezelt narancslé minták illatminőségének változása tíz heti tárolás alatt

Az illatminőséget vizsgálva (5. ábra) azonban ezzel némiképp ellentétes eredményeket kaptunk: a tárolási idő előrehaladtával a bírálók nem minden esetben értékelték rosszabbnak a narancslevek illatminőségét. Például a nyolcadik héten a nulladik hetihez hasonló pontszámokkal értékelték az egyes mintákat. Az ízminőségre gyakorolt hatás szempontjából a 450 MPa-on kezelt minták bizonyultak a legkedveltebbnek.

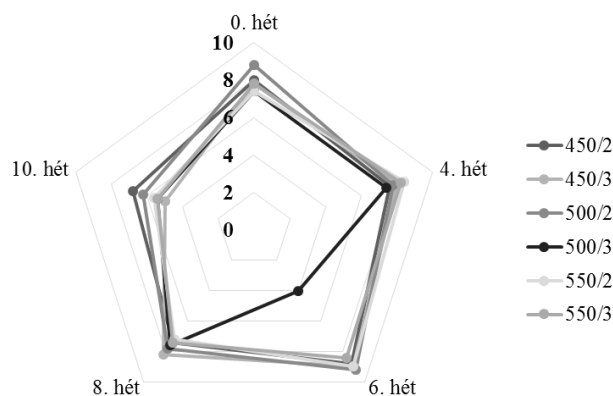
Az íz intenzitását vizsgálva (6. ábra) azt láthatjuk, hogy a 450 és 500 MPa-on kettő percig kezelt mintákat értékelték a legjobbnak a bírálók. A nyolcadik és tizedik héten minden minta kisebb pontszámot kapott, mint az első bírálati időpontokban.

A 7. ábrán szemléltetjük a minták összbenyomására adott értékeléseket. A többi vizsgált szempont közül az összbenyomásra adott értékelés legfőképp az íz intenzitás értékelésével mutat hasonlóságot. Az összbenyomás szempontjából az 500 és 550 MPa-on kettő percig kezelt narancslevek kapták a legjobb értékeléseket a teljes tárolási idő alatt.

Az érzékszervi tulajdonságok alapján összességében elmondható, hogy az 500 és 550 MPa-on nyomáskezelt narancslevek őrizték meg leginkább a frissen préselt narancslé érzékszervi jellemzőit. Mivel a nagyobb kezelési nyomás nagyobb energiaigényt és hosszabb nyomásnövelési időt (az adott nyomásérték eléréséhez szükséges időt) jelent, ezért a gazdaságossági szempontból az 500 MPa-os nyomáskezelés javasolható.

6. ábra: A kezelt narancslé minták ízintenzitásának változása tíz heti tárolás alatt

7. ábra: A kezelt narancslé minták összehasonlítása

4. Következtetések

Összességében elmondható, hogy a 450 MPa, 2 perc kezelés kivételével minden alkalmazott kezelés megteremtette a megfelelő mikrobiológiai biztonságot végig a tárolás során. Az aktív komponensek vizsgálata alapján elmondható, hogy a tárolás első hat hetében minimálisnak tekinthető csökkenések voltak tapasztalhatóak. Az érzékszervi szempontok alapján az optimális nyomáskezelés 500 MPa és 2 perc a frissen préselt narancslé esetében. Ezen eredményeink alapján a HHP kezelt narancslé, 5°C-os tárolás mellett legalább 6 hétig tartható el, amely idő alatt a termék friss jellege és beltartalmi értékei lényegében nem változnak.

Irodalomjegyzék

- [1] Briones-Labarcaa, V., Venegas-Cubillosa, G., Ortiz-Portillaa, S., Chacana-Ojedaa, M. és Maureirab, H. 2011. Effects of high hydrostatic pressure (HHP) on bioaccessibility, as well as antioxidant activity, mineral and starch contents in Granny Smith apple. Food Chemistry 128 (2), pp 520-529.
- [2] Bull, M. K., Steele, R. J., Kelly, M., Olivier, S. A. és Chapman, B.: Packing under pressure: Effects of high pressure, high temperature processing on the barrier properties of commonly available packing materials, 2010 Innovative Food Science and Emerging Technologies, 11 (4), pp. 533–537.
- [3] Erkmen O., Dogan, O. C. 2004. Effects of ultra-high hydrostatic pressure on *Listeria monocytogenes* and natural flora in broth, milk and fruit juices. International journal of food science and technology, pp 39 91-97.
- [4] Espina, L., García-Gonzalo, D., Laglaoui, A., Mackey, B. M. és Pagán, R.: Synergistic combinations of high hydrostatic pressure and essential oils or their constituents and their use in preservation of fruit juices. 2013. International Journal of Food Microbiology 161 pp. 23–30.
- [5] Freedman, M. R. és Fulgoni III, V. L.: Canned Vegetable and Fruit Consumption Is Associated with Changes in Nutrient Intake and Higher Diet Quality in Children and Adults: National Health and Nutrition Examination Survey 2001-2010. 2016. Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics 116, (6) pp. 940–948.
- [6] Matser, A., Mastwijk, H., Bánáti, D., Vervoort, L. és Hendrickx, M.: How to compare novel and conventional processing methods in new product development: A case study on orange juice, 2012. New Food magazine, 5, pp. 35–38.

- [7] Polydera et al., 2005. Quality degradation kinetics of pasteurised and high pressure processed fresh Navel orange juice: Nutritional parameters and shelf life. *Innovative Food Science and Emerging Technologies*. 6 pp 1-9.
- [8] Polydera, A. C. 2004. Inactivation kinetics of pectin methylesterase of greek Navelorange juice as a function of high hydrostatic pressureand temperature process conditions. *Journal of Food Engineering* 62 pp 291–298.
- [9] Polydera, A., C., Stoforos, N. G. és Taoukis, P. S.: Quality degradation kinetics of pasteurised and high pressure processed fresh Navel orange juice: Nutritional parameters and shelf life,2005. *Innovative Food Science and Emerging Technologies*, 6 (1), pp. 1–9.
- [10] Santhirasegaram, V., Razali, Z. és Somasundram, C.: Safety improvement of fruit juices by novel thermal and nonthermal processing. In: Kotzekidou (szerk.) *Food Hygiene and Toxicology in Ready-to-Eat Foods* pp. 209-221.
- [11] Thornton, L. et al.: Socioeconomic inequalities in fruit and vegetable intakes. In Watson,R. R. és Preedy, V. r. (szerk.) *Fruits, Vegetables, and Herbs Bioactive Foods in Health Promotion* pp.4-8.
- [12] Yeh, M. C., Bauer, M. G. és Wechsler S.: Fruit and vegetable consumption in the United States: Patterns, barriers and federal nutrition assistance programs. In Watson,R. R. és Preedy, V. r. (szerk.) *Fruits, Vegetables, and Herbs Bioactive Foods in Health Promotion* pp 411-422.

Lektorálta: Dr. Zeke Ildikó Csilla, egyetemi adjunktus, Szent István Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Hűtő- és Állattermék Technológiai Tanszék

BAROMFI-KOKCIDIÓZIS, MEGJELENÉSÉTŐL NAPJAINKIG

Zimborán Ágnes

*Szent István Egyetem, Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar
Állattenyésztés-tudományi Intézet, PhD-hallgató, zimboranagnes@gmail.com*

Weber Mária

*Szent István Egyetem, Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar,
Állattenyésztés-tudományi Intézet, egyetemi docens*

Erdélyi Márta

*Szent István Egyetem, Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar,
Állattudományi Alapok Intézet, Takarmányozástani Tanszék, egyetemi docens*

Absztrakt

A kokcidiumok a *protozoonok* (egysejtű véglények) *Apicomplexa* törzsébe tartozó hámélősködők. Egyes fajai (*Eimeria acervulina*, *E. brunetti*, *E. maxima*, *E. mivati*, *E. necatrix*, *E. tenella*) erős patogenitással rendelkeznek, és súlyos megbetegedést okozhatnak a házityúkban.

Fejlődési ciklusukban megkülönböztetjük a gazdaszervezeten belüli (endogén) és a szervezeten kívüli (exogén) átalakulási szakaszt. Kiindulási pontnak az oocisztát tekintjük. Ez bélsárral ürül a szervezetből, így az alomból az állomány többi egyedei felvehetik. Ezt követően három fejlődési stádiumot különböztetünk meg: a *schizogoniát*, a *gamogoniát* és a *sporogoniát*.

A megbetegedés főbb külső tünetei a bágyadság, gubbasztás, étvágytalanság, megnövekedett vízfogyasztás. Súlyosabb esetben véres, nyálkás hasmenés alakul ki, egyes *Eimeria* fajok pedig végtagbénulást, és sok esetben elhullást is okozhatnak. A betegség a fiatal állatokban jelenik meg gyakrabban, és változó kimenetelű.

A nagyüzemi baromfitartás megjelenése óta a kokcidiózis a világ minden táján megtalálható és az egyik legáltalánosabban előforduló megbetegedés. A baromfifajok közül valamennyi érintett, de a leggyakrabban a házityúkban és pulykában jelentkezik. Az *Eimeriák* fajspecifikusak, azaz a különböző állatfajokat más-más faj fertőzi. Az állatok kokcidiózisa emberre nem veszélyes betegség.

A kokcidiózis kórképének első leírása óta számos védekezési lehetőséget találtak ki ellene. Mivel a külvilágra került és ott sporulálódott oociszták hosszú ideig fertőzőképesek maradnak, például a hideg telet is túlélnek, és a fertőtlenítőszernek is ellenállnak, közülük a legfontosabb mind a mai napig a prevenció.

Az 1940-es években jelentek meg a szulfonamidok, amelyeket kezdetben sikerrel használtak az *Eimeria-k* gyérítésre, ám az 1950-es évekre rezisztens törzsek jöttek létre. 1949-ben bevezették az 5-nitrofurán-származékok használatát, de ezek a madarak fertilitására és a költőképességre jelentős negatív hatást gyakoroltak. Később, az 1960-as években a gyógyszer rezisztencia további terjedését megállítandó új típusú kokcidiosztatikumok - a dinitolmidum és az amproliumkloridum - kerültek forgalomba. Ezután megjelent a quinolin-derivátum és a buquinolat (1966), ezt követően pedig egy pirimidin-származék, a metilklorpindol (1967), és a metilbenzoquat (1967). Az 1970-es évektől vezették be az első ionofor antibiotikumokat. Elsőként monenzin, majd a szalinomicin, a lazalocid, a nazarin, a maduramicin és a semduramicin jelentek meg.

Mivel az antibiotikumok használatát az EU szigorúan szabályozza és teljes megoldást ezek a vegyületek sem jelentenek, ezért ezzel párhuzamosan megindult a vakcinázás lehetőségének kidolgozása. A kokcidiózis megelőzésének jelenlegi legkorszerűbb módszere a vakcinázás. A Magyarországon kapható vakcinák között van, ami önmagában használatos, ez 8 fajból származó sporulált oocisztát (*Eimeria acervulina*, *E. brunetti*, *E. maxima*, *E. mitis*, *E. necatrix*, *E. praecox* és *E. tenella*) tartalmaz, és van olyan vakcina, amelyet a szélesebb hatás érdekében kombinálva használnak egyéb kokcidiosztatikummal.

Kulcsszavak: kokcidiózis, baromfi,

Bevezetés

A baromfi ágazatban kiemelt jelentőséggel bírnak egyes patogén mikroorganizmusok, mivel sajnálatos módon rendszeresen okoznak jelentős veszteségeket a termelőknek. A kokcidiózt okozó *Eimeria* a baromfiállományokban általánosan elterjedt kórokozó. Bár a vakcinázási program lehetőséget ad az állományok legalább részleges mentesítésére és a kórokozók gyérítésére, jelentős az igény minden ezt támogató módszer iránt. Elterjedtebb a takarmányozás során adható kokcidiosztatikumok használata, de ez sem alkalmazható mindenhol. Az elmúlt években a korábban bevált módszerek mellett megjelent a természetben előforduló anyagok használata.

1. Irodalmi áttekintés

A *kokcidiózis* szót a kokcidiumok által okozott betegség vagy szubklinikai állapot megjelölésére használjuk. Pontos megnevezés esetében a megjelenési helyet használjuk (pl.: vékonybél-kokcidiózis) vagy a kórokozó nevét (pl.: *necatrix*-kokcidiózis) [20].

A ház körül élő állatok kokcidiózisai közül a baromfi-kokcidiózis az, ami világszerte problémát okoz a termelésben. A betegség gyakori végkimenetele az elhullás, mely a fertőzés súlyosságától függ. Az elhullás mellett jelentős kárt okoz maga a betegség is. Ennek következményei lehetnek a fejlődés visszamaradása, bágyadság, gubbasztás, szárnylógatás, étvágytalanság következtében a takarmányértékesítés romlása, a megnövekedett vízfogyasztás, és tojók esetében rosszabb tojástermelés. Súlyosabb esetben, illetve a betegség előrehaladtával az almon találhatunk véres, nyálkás bélsarat [20].

A kokcidiumok szaporodásának kiindulási pontjának az *oocisztát* tekintjük. A bélsárral a külvilágra kerülő oociszta többféle úton fertőz. Az alomcsipegetés tekinthető elsődlegesnek, de kerülhet oociszta a szervezetbe fertőzött ivóvíz vagy takarmány útján is. A fertőzést követő első napon a bélben minden oocisztából az emésztőnedvek hatására 4x2 *sporozoita* szabadul ki. A második napon a bélhámsejtekben, általában a gazdasejt magja és a bél lumene között a *schizontákká* érnek, ami számos *merozoitát* tartalmaz. Ezek a merozoiták a harmadik napon kirajzanak a bél üregébe és újabb bélhámsejteket fertőznek. A negyedik napon a merozoiták ismét schizontákká érnek, és az ivartalan szaporodási ciklus újrakezdődik. Az ötödik napon a merozoiták a nyálkahártya felületén lévő bélhámsejtekbe vándorolnak ahol a fejlődésük során a sejtet elpusztítva *mikro-* és *makrogamétákká* érnek. Az ostorral ellátott mikrogaméták egyesülnek az egy maggal és sok tápanyaggal rendelkező makrogamétákkal. Ez az ivaros szaporodás, aminek eredményeképp a hatodik napon akár egy oocisztából származó 100 ezer új oociszta kerül a bél üregébe. A külvilágra kerülve 12-48 óra alatt sporulálódik, ezáltal fertőzőképesé válna más madarakat fertőz meg. Az oociszták rendkívül ellenállóak: bélsárral légszáraz környezetben 4 hétig, telepi körülmények között pedig akár 9 hónapig fertőzőképesek maradnak. Laboratóriumi vizsgálatok alapján 40-50 °C fokot már nem élik túl, de a -10-20 °C fokon hónapokig életképesek [20].

A betegséget okozó fajok közül az *Eimeria tenella* a vakbélben okoz vérömléses, gyakran alvadt véres gyulladást, illetve megvastagodást a bélfalon. Az oociszta ovális 1,16-os

alakindexszel rendelkezik, méretét tekintve 19,5-26,0 µm hosszúságú, 16,5-22,8 µm szélességű. Sporulálódási ideje 48 óra, a prepatens ideje 6 nap. Az általa okozott fertőzés mortalitása és morbiditása magas. Az immunitás igen gyorsan alakul ki és tartós. Az *Eimeria necatrix* a vékonybélben gázos vérzéses bélgyulladást okoz, nyálkás véres béltartalommal. Az oociszta hosszúknak mondható 13,2-22,7 µm hosszúságú, 11,3-18,3 µm szélességű ovoid formájú 1,19 alakindexű. A *E. tenella*hoz hasonló sporulációs és prepatens idővel rendelkezik. Az általa okozott mortalitás és a morbiditás magas. Az ellene kifejlődő immunitás kialakulása elhúzódó, de tartósnak mondható. Az *Eimeria maxima* a vékonybélben károsít elsősorban, de elfordulhat a patkóbélben is. Jelenlétére a megvastagodott bélfal, petechiák utalnak rózsaszínű, nyálkás bélsárral. Az oociszták nagyobbak a többi faj oocisztájához képest: 1,47 az alakindexe, a formája ovális, 21,5-42,5 µm hosszúságú és 16,5-29,8 µm szélességű. Sporulálódási ideje 48 óra, prepatens ideje 5 nap. Az általa okozott mortalitás közepes, a morbiditás magas. Az ellene kifejlődő immunitás gyorsan kialakul, de csak rövid ideig tart. Az *Eimeria mivati* és az *Eimeria hagani* a patkóbélben és a vékonybél első szakaszában fertőz elsősorban, de az egész vékonybélben megtalálható. A bélen kerek fehér léziók, petechiák, felrakódások figyelhetők meg, a bélsár krémszerű és nyálkás. Ovális oocisztája 1,16 alakindexszel rendelkezik, és általában 11,1-19,9 µm hosszúságú, és 10,5-16,2 µm szélességű. Rendkívül rövid 12 órás sporulálódási idővel rendelkezik, és 4 nap a prepatens ideje. Mortalitása gyenge, morbiditása közepes. Az immunitás kialakulása elhúzódó, és rövid ideig tart. Az *Eimeria acervulina* elsősorban a patkóbélben, másodsorban a vékonybél első 2/3 részében telepszik meg. A makroszkópos elváltozásokként megjelenik a bélen létrafok rajzolat és petechiák, a krémszerű nyálkás béltartalom. Oocisztája ovális 17,7-20,2 µm hosszúságú és 13,7-16,3 µm szélességű, alakindexe 1,25. 21 óra alatt sporulálódik és 4 nap a prepatens ideje. Mortalitása gyenge, morbiditása magas. Az immunitás kialakulása gyors, és tartós. Az *Eimeria mitis* a patkóbélben és a vékonybél első felében fertőz elsősorban. Makroszkópos elváltozások nem figyelhetők meg, a bélsár nyálkás. Gömbölyded oocisztája kisebbnek mondható a többiéhez képest, alakindexe 1,01, hosszúsága 14,3-19,6 µm, szélessége 13,0-17,0 µm. Sporulálódási ideje 48 óra, a prepatens idő 4 nap. Fiatal állatok körében a mortalitása gyenge, és a morbiditása is. Az immunitás lassan alakul ki, de tartósan megmarad. Az *Eimeria praecox* az elsősorban a patkóbélben, és szórványosan a vékonybél első szakaszában károsít. Elváltozásként nem jelenik meg más egyéb, csak a nyálkás bélsár. Oocisztája ovális és 1,24 alakindexszel rendelkezik. Hosszúsága 19,8-24,7 µm, szélessége 15,7-19,8 µm. 48 óra a sporulálódási ideje és 4 nap a prepatens ideje. Morbiditása gyenge. Az immunitás kialakulása gyors és tartós. Az *Eimeria brunetti* elsősorban a végbélben károsít, de előfordul a vékonybél hátulsó 2/3-ban. Makroszkópos elváltozásként megfigyelhető koagulációs nekrozis, bélhurut, nyálkás, véres fibrines béltartalommal. Ovális oocisztája 1,31 alakindexű, 20,7-30,3 µm hosszúságú, és 18,1-24,2 µm szélességű. Sporulációs ideje 24-48 óra, a prepatens ideje 5 nap. A mortalitása közepes, morbiditása gyenge. A parazitával szembeni immunitás kialakulása gyors és tartós [9].

1.1. Kokcidiosztatikumok

Az 1900-as években népi megfigyelésen alapult az első védekezési módszer, ami a tejtermékek etetése volt. Normál állapotban a 6-7,4 pH-jú vakbél tartalmát a tejtermékek 4,4-5,6 pH-ra csökkentették, ez lehetett az oka, hogy a fertőzés nem jelent meg. Azonban a tejadagolást nagyüzemi körülmények között nem lehetett alkalmazni. Alkalmaztak még a borax-urea keveréket, melyet 2%-ban takarmányba, 3%-ban az ivóvízbe keverve adták az állatoknak. Az 1960-as évekre ezek a módszerek elavultak. Másik alkalmazott anyag a kénvirág, amit 5-10%-os arányban keverték a takarmányhoz. A madarak valóban nem fertőződtek meg, de mellékhatásként angolkóros betegség jelent meg. Az 1940-es években Levine és mások vizsgálatainak köszönhetően ismertük meg a szulfonamid vegyületek

kokcidiosztatikus hatását. **Sulfaguanidin** (*p-aminobenzolsulphonylguanidin*): ez volt az első alkalmazott kokcidiosztatikum. Megjelenését követően 1%-os keverési arányban adták, majd 0,5%-osan. Intermittáló kezelési módként 3 napig gyógyszeres takarmány etetése, ezután 3-4 nap szünet, majd 3 nap gyógyszeres takarmány etetése volt elfogadott. Ezt a módszert a többi szulfonamid esetében is alkalmazták, ezáltal elnyújtott védelmet kaptak az állatok.

Sulfamethazin (*sulfonamido-dimethylpyrimidin*): keserű ízű, a hígítások ellenére is érezhető volt. Elsősorban Európában terjedt el, a takarmányokba keverve 0,44%-ban intermittáló kezelést alkalmaztak. Nátriumsóját terápiás beavatkozásokkor 0,2%-os oldatban az ivóvízhez adták. Hatása ötszöröse a sulfaguanidinhez képest. Csak terápiás célra alkalmazandó, mérgező hatása, a csirkék fejlődésében visszamaradást, here-, taraj-, és lebeny rendellenességet okoz.

Sulfamerazin (*sulfonamido-methylpyrimidin*): a sulfamethazinnal szinte megegyező, íze kevésbé keserű. Amerikában terjedt el elsősorban. **Sulfathiazol** (*sulfamidothiazol*): magyar készítmény az **Ultraseptyl** (*sulfamethylthiazol*), mellyel közel egyformák. Takarmánykeverékbe 0,3-0,5%-osan, ivóvízbe 0,5%-ban adták. A széles körben elterjedt Ultraseptyl 0,3%-os adagolásával a járványok megfékezhetőek voltak, és az állatok szívesen fogyasztották a 3-3-3 intermittáló kezelésben. A gyógyszeres etetés mellett kialakult az immunitás. Egyes megfigyelések szerint 0,1-0,2%-os keverékben is már gyógyhatású a készítmény. **Sulfaquinoxalin** (*sulfabenzpyrazin*): megjelenése után szinte minden más szulfonamidot kiszorított a piacról, a legjobb kokcidiosztatikus hatása és csekély toxicitása miatt. Az *E. tenella* valamennyi fejlődési szakaszát képes gátolni. Elsősorban terápiás célra 0,03-0,04%-os takarmánykeverékben, és hasonló arányban az ivóvízben kerül alkalmazásra. Hosszú távon 0,0125%-osan alkalmazták, megelőzés céljából, a csekély toxicitása miatt.

Nitrophenid (*m, m'-dinitro diphenol disulfid*): Magyarországon nem terjedt el mint a *Megasul* és a *Dagiasol* készítmények hatóanyaga, pedig olcsó és nem mérgező. Takarmányba 0,05%-osan lehetett alkalmazni. **Nitrofurazon** (*5-nitro-2-furaldehyd semicarbazon*): Ezen a néven, illetve a *Furacin*, *Furacin-W*, *Furazol* néven forgalmazott készítményeket tartós etetésre, illetve gyógykezelésre is előszeretettel használták. A sárga, vízben oldódó port 0,0125%-os takarmánykeverékbe használták, megelőző céllal, azonban ivóvízbe nem tehető, mert az itató fém részeivel érintkezve hatástalanná válik. Elterjedését íztelenségének, és jó alkalmazhatóságának köszönheti, de 0,04%-os töménység felett mérgezést okozhat.

Nicarbazin (*4,4'-dinitrocarbanilid (DNC) + 2-hydroxy-4,6-dimethylpyrimidin (HDP)*): az 1960-as évek legerősebb szere, melyet legtöbbször premix formájában hoztak forgalomba (*Nicrazin*, *Nicoxin*, *Ni-carbasin*, stb.). Az USA-ból átvett alkalmazási módszere, hogy 10-12 hetes korukig folyamatosan 0,0125%-os arányba kapják a csirkék a takarmányban. Egy-két nap után már nem mutatható ki a szervezetből, így a vágásig lehet etetni az állatokkal. Többszörös adagban adott nicarbazin mérgező hatású. Okozhat mozgászavart, rángást, merev lábtartást. **Furazolidon** (*N-/5-nitro-2-furfuryliden/-3-amino-2-oxazolin*): eredetileg a fehér hasmenés, fertőző sinusitis és a blackhead gyógyszere volt. Az amerikaiak figyeltek fel kokcidiosztatikus hatására, de a baromfitífusz ellen is előszeretettel alkalmazták. Hazai készítménye a *Tikofurán* volt, ami 3%-ot tartalmazott. A hatóanyagot 0,0125%-ban takarmánykeverékbe adagolták. **Zoalene** (*3,5 dinitro-orto-toluamid*): a *Zoamix* készítmény 25%-ban tartalmazta a hatóanyagot, takarmányhoz keverve a keverék 0,0125%-ban tartalmazta. Előnye, hogy hosszú távon adagolható (vágásig vagy a tojóciklus kezdetéig). Megfigyelések alapján több gyógyszer együtt adagolva szinergista hatású[20].

A kokcidiózis ellen használatos gyógyszerek hosszú időn át tartó alkalmazása miatt rezisztens kokcidium törzsek alakultak ki, s ezek ellen, a rezisztencia kialakításában szerepelt gyógyszer és a hasonló hatásmechanizmussal rendelkező kémiai rokonai a későbbiekben már hatástalanok voltak. Az 1970-es évekre megjelentek a **folát-antimetabolitok** melyek a tetrahidrofólsav szervezetben fejlődő kokcidiumok számára nélkülözhetetlen vitaminok szintézisének akadályozásával az élősködők is károsodnak. A vitaminszintézist főleg három

vegyület, a szulfonamidok, az etopabát és a pirimidek képesek gátolni, mégpedig *E. tenella* esetében a II. schizogoniás folyamat idejében a fertőzés utáni a 4., 5., és 6., napon. **PABA-antagonisták:** hatásmechanizmusuk lényege, hogy a fehérjeszintézist a paraaminobenzoésav (PABA) képződésének stádiumában állítják meg azzal, hogy a PABA helyére épülnek. **Szulfonamidok:** a legkorábban használt kokcidium-ellenes gyógyszerek tartoznak ide (Ultraseptyl, Sulfamix, Phykocin). Toxicitásuk eléggé kifejezett, ezért megelőző kezelésre nem alkalmasak, csak terápiás céllal használandók. Hatásmechanizmusuk (PABA-antagonisták) azonos lévén, gyógyszer rezisztens törzsek kialakulása esetén egymással nem cserélhetők; ilyenkor más típusú vegyületet kell keresni. **Etopabát:** a szulfonamidoktól eltérő típusú PABA-antagonista, hatása azonban a fehérjeszintézis későbbi szakaszában érvényesül. Amproliummal kombinálva mindkét gyógyszernek a hatása fokozódik. **Pirimidinek és kombinációik:** több pirimidinről kiderült, hogy dihidrofolátreduktáz-antagonisták. Ez az enzim redukálja a folsavat egy vitaminná, az aktív tetrahidrofoláttá. A fehérjeszintézist a pirimidinek egy későbbi stádiumban gátolják, mint a szulfonamidok, ezért kombinációban a két vegyület nagyon jól alkalmazható, mert mindkét gyógyszer kisebb adagjainak alkalmazását teszi lehetővé. A Nicarbazin (pirimidin+karbanilid) a legelterjedtebb és széles körben alkalmazható, de tojóállományokban foltossá válhatnak tőle a tojások. **Nitrofurán-vegyületek:** nitrofurazon és a furazolidon, furidin, nihidrazon. Hatásuk a II. generációs schizontákra a legerősebb, de kisebb mértékben a már korábbi fejlődési alakokra is érvényre jut. A prevencióban volt szerepük. **Benzamidok:** Zoalen hatása a fertőzés után 3. napon a legerősebb, amikor az I. generációjú schizontákból kirajzanak a merozoiták. Arzén-vegyületekkel kiegészítve eredményesebb hatást mutattak. Rezisztencia kialakulása miatt nem hozták később forgalomba. **Tiamin-antagonisták:** Amprolium, ami az *E. tenella* és *E. necatrix* ellen kiváló, valamint a pulykában is jó hatású. Külföldön a Dimethalium, Beclotiamin terjedt el. Erősen rezisztenciaképzők, akárcsak a Phylamprol. **Guanidinek:** Robenidene, már a 2. napon érvényesül, megakadályozza a magosztódást, a 7 napos kezelés már kokcidiocid hatású. Hatása a sejtekben a mitokondriumok működésének gátlása, a sejtlégzés károsítása miatt, így nem tudja a sejt hasznosítani az adenozintrifoszfátot. Növekedésserkentőként is funkcionál. **Ionophor antibiotikumok:** Monenzin, csak huzamosabb használat után alakul ki az immunitás a parazitában. Hatására a K-ionok eloszlásában keletkezett zavar a parazitában. **Organikus arzénvegyületek:** hazánkban nem voltak engedélyezettek, de a Roxarsone súlygyarapodás serkentőként ismert. **Piridinol-vegyületek:** metiklórpirindol. Clopidol, Coyden, Rigeccocin. Sporozoitablokkolók, de a gyógyszer abbahagyásával néhány nap múlva újra fejlődésnek indulnak. Hetvenhét napos kezelés után nem lobban fel a betegség. Szintén súlygyarapító, és az immunitás nem alakul ki, vagy csak nagyon hosszú kezelés után. **Quinolin-vegyületek:** buquinolat, decoquinolat, nequinat (metil-benzoquat), amquinolat, cyproquinat. Piridinol-vegyületek hatásával megegyező. Egyik vegyületről rezisztencia esetén a másakra át lehet térni. **Gyógyszerkészítmények:** Polystsat: kétféle szulfonamid, szerves ónvegyület, szerves arzénvegyület. Pancoxin, amelyben amprolium mellett szulfaquinoxalin és etopabát. Pancoxin Plus fentieken kívül pirimidin-vegyületet is tartalmaz [22].

1980-as évek végére csökkent a kokcidiózis megelőzésére kifejlesztett szerek száma, ennek oka lehetett a **poliéter ionofór** készítmények megjelenése, amikkel a korábbi készítmények nem vették fel a versenyt. Másik okként a növekvő regisztrációs költségek nevezhetők meg. Úgy gondolták a poliéter ionofórok megjelenésével megszűnik a kokcidiózis által kiváltott probléma, de csökkent tömeggyarapodás, az ürülő oociszták száma növekedett, valamint a post mortem vizsgálatok során tapasztalt elváltozások súlyosbodtak. Megállapították, hogy a hatékonyság csökkenése előfordul a monenzinnel, narazinnal és a szalinomicinnel szemben. Mindhárom anyag a monovalens ionofórok közé tartozik. Ha néhány passzázon át nem kapnak a madarak monenzint, akkor a hatékonyság visszaáll. Javasoltak két programot,

amivel elkerülhető a hatékonyság csökkenése. Rotációs program a mono- és divalens poliéter ionofórok használata 4-6 hónapos cserével. Shuttle programban indító takarmányba az egyik, nevelőtápra másik vegyületet adagolják. Gyakorlatban nicarbazin az indító és egy ionofór vegyület a nevelő takarmányban volt jelen [3].

1990-es évek elején megjelent a semduramicin nevű poliéter-monokarbonsav (ionofór) típusú antibiotikum, amely félszintetikus úton is előállítható. Különböző *Eimeria*-fajokkal laboratóriumi viszonyok között mesterségesen fertőzött csirkéken végzett kísérletek alapján először 1992-ben írták le kokcidiumellenes hatékonyságát. A közlemény szerint a semduramicin 25 mg/tak.kg adagban hatékony kokcidiumellenes szer [25].

1. táblázat: Magyarországon jelenleg engedéllyel rendelkező kokcidiosztatikumok hatóanyagokénti beosztása [13,5]

Csoport	Hatóanyag	Kereskedelmi név
Szintetikus, nem ionofór	Dekokvinát	Deccox
Szintetikus, nem ionofór	Diklazuril	Clinacox 0,5%, Clinacox 0,2%
Szintetikus, nem ionofór	Halofuginon-hidrobromid	Stenorol
Ionofór	Lazalocid-A-nátrium	Avatec 15% cc, Avatec 150 G
Ionofór	Maduramicin-ammónium-alfa	Cygro 1%, Cygro 10G
Ionofór	Monenzin-nátrium	Elancoban G200, Elancoban 200, Elancoban G100, Elancoban 100, Elancogran 100, Coxidin 200
Ionofór	Narazin	Monteban, Monteban G 100
Szintetikus, nem ionofór	Nikarbazin	Maxiban G160
Szintetikus, nem ionofór	Robedinin-hidroklorid	Cycostat 66 G, Robenz 66G
Ionofór	Szalinomicin-nátrium	Sacox 120 microgranulate, Salinomax 120 G, Kokcisan 120 G,
Ionofór	Szemduramicin-nátrium	Aviax 5%

Forrás: <http://www.eutakarmany.com/EUTAK/KokcikregiszterformaHU.pdf>

1.2. Vakcinák

A szintetikusan előállított gyógyszerek rezisztenciához vezettek, így más védekezési lehetőségeket is kellett vizsgálni a betegség ellen. Csak virulens kórokozókat tartalmazó vakcinákat használtak 1992-ig, ennek a hátránya az volt, hogy előidézték a kokcidiózt. Ezután jelent meg a csökkentett virulenciájú, attenuált vakcina, mely jó immunizáló képességű törzsek sporulált oocisztáit tartalmazta [14].

Az egyik vakcinázási mód esetén a takarmányra permetezést alkalmazva, 24-48 órára elegendő indító tápot a baromfínevelő padozatára elhelyezett etetőtálca vagy papírra kell kiszórni, közvetlenül a csibék betelepítése előtt. A keveréket egyenletesen ki kell permetezni a takarmány felszínére. Fontos, hogy a csibék a teljes takarmánymennyiséghez hozzáférjenek. A csibéket 2 órán belül le kell telepíteni, hogy felvehessék a tápot. Az itatásos módszer esetén a csibéket először szoktassuk önitatóhoz. A vakcinázást megelőzően 7 órán át tartjuk sötétben az állományt, a vakcinázás előtt 2 órával vonjuk meg a vizet és kapcsoljuk be a fényt. Az itatórendszert fel kell tölteni, majd visszaengedni az itatósort, és az itatót folyamatosan figyelni kell, valamint újratölteni a hígított vakcinával. Ezután gondoskodni kell a folyamatos ivóvízellátásról. Kúpos itató esetében ez egyszerűbb, mert a szükséges mennyiséget bekeverve beadjuk nekik, elfogyasztás után tiszta vízzel feltöltjük. Létezik még a keltetői spray módszer, ami egy úgynevezett Spraycox permetező kabin használatával valósítható

meg. Ezzel a vakcinázás úgy történik, hogy a permetezőt durva cseppméretre állítva a kellő mennyiséget juttatja a csibékre, ez a hozzákevert festőanyaggal ellenőrizhető. A gel drop módszernek hasonló az elve azonban itt a cseppektől nem lesznek ázottak a csibék, és nincs szükség extra fényre és keltetőben történő várakozásra, hogy szállíthatóak legyenek. A gel drop esetében 3 perc alatt leszededgetik egymásról a cseppeket és már szállíthatóak is.

A vakcinák közül az **Immucox I.** 4 *Eimeria* fajt tartalmaz, az **Immucox II.** pedig ötöt. Az I. elsősorban a brojlereknek, a II. a hosszabb tenyésztési idejű madaraknak, elsősorban tojók számára előnyös. Magyarországon és az EU-n belül nem rendelkezik engedéllyel. A fenti vakcinákat a keltetőben és letelepítés után a tartóhelyen is használni. Ehhez a vakcinához gél cseppezési technikát kell alkalmazni [10]. Engedéllyel rendelkezik a **LIVACOX T sol. vakcina A.U.V.**, mely fehéres színű szuszpenziós készítmény és adagonként (0,01 ml) 300-500 oocisztát tartalmaz az *E. acervulina*, *E. maxima* és *E. tenella* fajokból. Almon nevelt házityúk immunizálására használható. Alkalmazását követően 10-14 napon belül élethosszig tartó immunitás alakul ki. Ivóvízes itatás 7-10 napos korban 2 órás szomjaztatást követően, manuálisan kiadott önitatóba kell tölteni, és 2 óra alatt el kell fogyasztani. Központi itatórendszerben nem alkalmazható. A takarmány nem tartalmazhat kokcidium-ellenes szereket, és szulfonamid tartalmú kemoterápiás szerek a vakcinázást megelőző 2 és az azt követő 21 napon belül nem adhatók. Élelmezés-egészségügyi várakozási idő 0 nap [12]. A **Nobilis COX ATM** nem rendelkezik engedéllyel itthon. *E. acervulina*, *E. tenella* és *E. maxima* oocisztát tartalmaz. A vakcinázás a csibék első élethetében történik, vagy spray technikával (napos korban a keltetőben), vagy az ivóvízbe adva (4-5 napos korban). A vakcinázást követő 3-4 héttel a tökéletes hatás érdekében ionofor kokcidiosztatikumokat kell adagolni a takarmányba, például maximálisan 100 ppm monenzin, 60 ppm narazin vagy 60 ppm szalinomicin [16]. A **Paracox-5 vakcina A.U.V.** orális szuszpenzió élő attenuált vakcina, mely 5 kokcidium korai fejlődési stádiumból származó oocisztát átlátszó vizes szuszpenziója perorális használatra. A vakcina minden adagja (0,004 ml) 500-650 *E. acervulina*, 200-260 *E. maxima* CP, 100-130 *E. maxima* MFP, 1000-1300 *E. mitis* és 500-650 *E. tenella* sporulált oocisztát tartalmaz. A csirkéknél a betegség megelőzésére és a klinikai tünetek csökkentésére szolgáló aktív immunizálásra használható. Az immunitás a vakcinázást követő 14. naptól fejlődik ki és legalább a vakcinázást követő 40. napig tart. Alkalmazható napos korban a keltetőben spray formájában, vagy takarmányra permetezve, illetve 3 napos korban ivóvízbe itatva. Az élelmezés-egészségügyi várakozási idő 0 nap [19]. A **Paracox vakcina A.U.V.** 8 kokcidium „precocious” stádiumból származó oocisztát átlátszó vizes szuszpenziója perorális használatra. A vakcina minden adagja (0,1 ml) 500 *E. acervulina*, 100 *E. brunetti*, 200 *E. maxima* CP, 100 *E. maxima* MFP, 1000 *E. mitis*, 500 *E. necatrix*, 100 *E. praecox* és 500 *E. tenella* sporulált oocisztát tartalmaz. Aktív immunizálásra szolgál a házityúknál. Perorális alkalmazásnál a vakcinázás egy napos korban a takarmányra permetezve, itatással vagy a keltetőben történő permetezéssel történik. Élelmezés-egészségügyi várakozási idő 0 nap [18]. Az **Evalon** Európai Unióban érvényes forgalomba hozatali engedéllyel rendelkezik. A vakcina élő, legyengített oocisztát tartalmaz 332-450 oocisztát *E. acervulina*, 213-288 *E. brunetti*, 196-265 *E. maxima*, 340-460 *E. necatrix* és 276-374 *E. tenella* fajokból adagonként (egy adag 0,007 ml). A vakcinához HIPRAMUNE T oldószer tartozik, ami egy sötétbarnás oldat. A csirkéket napos kortól lehet vakcinázni szájon át történő durvacseppezési permetezéssel. Az immunitás 3 héttel a vakcinázás után alakul ki és 60 hétig tart, olyan környezetben ahol az oocisztát recirkulációja megvalósul. Súlyos (10-szeres) túladagolás esetén első héten a napi testtömeg-gyarapodás átmeneti csökkenése érzékelhető, de a végeredményt nem befolyásolja. Élelmezés-egészségügyi várakozási idő 0 nap, de ne használjuk a készítményt tojásrakás előtt 2 héttel, illetve a tojásrakás időszakában [7]. Magyarországon nem rendelkezik engedéllyel a **CoxAbic** vakcina mellyel tojótyúkokat vakcináznak, hogy azokban kialakuló immunitás a csibékre is kifejtsen hatását. A vakcina

tisztított antigént tartalmaz *E. maxima* gamocitákból. Víz az olajban típusú vakcina melyet a mellizomba kell intramuszkulárisan beadni 2 ismétlésben. Az első 12-16 hetes korban a másik a tojásrakást megelőzően, de a 2 vakcinázás között el kell telnie 3-4 hétnek. Más vakcinával egyidejűleg adható [4]. Az **Inovocox EM1** szintén nem rendelkezik itthon engedéllyel. Tartalmaz *E. acervulina*, *E. maxima* és *E. tenella*-t. Ehhez egy speciális eszközzel, az INOVOJECT rendszerre van szükség, ami in ovo vakcinázást tesz lehetővé a 18-19 napos tyúktojásokba. Az immunitás egész életre szól, így nem szabad kokcidiostatikumot tartalmazó takarmányt etetni [11].

1.3. Egyéb módszerek

Az A-vitamin hámvédő tulajdonsággal rendelkezik, így ennek hiánya elősegítheti a szervezet védekezését a kokcidiózissal szemben. Seifried (1935) megállapította, hogy az A-vitamin hiánya, vagy nem megfelelő mértékű szintje kedvez az *E. tenella* okozta vakbél-kokcidiózisnak. Davies (1952) spontán kitört vakbél-kokcidiózis járvány alkalmával vizsgált csirkéket, és azt az összefüggést találta, hogy a kokcidiózisban szenvedő állatok A-vitamin szintje jóval alacsonyabb. Schopp, Wagner és Minners (1954) Azt a megállapítást tették, hogy az A-vitaminnak a csirkék kokcidiózis elleni rezisztenciájára specifikus serkentő hatása van. Gerriets (1960) azt a kijelentést tette, hogy a bőséges A-vitamin ellátottság elegendő a kokcidiózis elleni védekezéshez. Erasmus és Scott (1960) szerint azok a csirkék, amelyek 8000 NE A-vitamint adtak ellenállóbbak lettek, bár májukban kevesebb vitamin raktározódott, mint az egészséges társaik májában. Csirkénként 5000-10 000 NE A-vitamin bevitele elégséges a kokcidiózis enyhítésére, bár az ennél nagyobb mennyiségnél káros hatások nem voltak észlelhetők. Az A-vitamin csupán segítőként vállalhat szerepet a kokcidiózis elleni védekezésben [21].

A Toltrazuril-lal kapcsolatos kísérlet 1985-ben 180 darab 6 napos HYBRO broiler kakassal indult. A toltrazurilt 2,5%-os oldatban tartalmazó Baycoxot 1 liter vízhez 1 ml-s adagban adták. A különböző csoportok a fertőzést követően eltérő napokon és ideig kapták a toltrazurilt. Eredményeik alapján megállapítást nyert, hogy a betegség megjelenését követő mihamarabbi itatás nagyobb befolyással bír, mint az állatok életkora. A fertőzést követő 5. és 6. napon adott kezelés (47%) a fertőzött kezeletlen kontrollhoz (41,6%) hasonló elhullásokat produkált, míg a többi csoportban nem volt elhullás [26].

Egyéb kezelések közé tartoznak a növények hatóanyagait felhasználó eljárások. Egy átfogó vizsgálatban 15 különböző gyógynövény hatását elemezték *E. tenella* fertőzés kapcsán. Ezek a gyógynövények a *Bupleurum chinense*, *Pulsatilla koreana*, *Ulmus macrocarpa*, *Stemona japonica*, *Torreya nucifera*, *Quisqualis indica*, *Torilis japonica*, *Artemisia asiatica*, *Gleditsia japonica*, *Melia azedarach*, *Inula helenium*, *Polygonum aviculare*, *Sophora flavescens*, *Sinomenium acutum*, *Artemisia annua* voltak. Kb. 170 napos Arbor Acres vegyes ivarú maradat használtak. Öt napos korban a ráfertőzéskor 10^5 oocisztát adtak egyedenként. Megállapították, hogy a túlélési arány, véres hasmenés tünetei, lézió pontszámok, a súlygyarapodás és az oociszta ürítés tekintetében az *S. flavescens* bizonyult a leghatásosabbnak, de mellette a *P. koreana*, *S. acutum*, *U. macrocarpa* és *Q. indica* is hatásos [8]. Az **egynyári üröm** (*Artemisia annua*) hatóanyaga az artemizinin. Hatásának felfedezése de feltehetően az 1970-es évek elején történt, amikor felfedezői a qinghaosu nevet adták neki. Elsődleges felhasználási területe a malária elleni küzdelemben volt jelentős [2]. Az artemizininét étrend-kiegészítőként vizsgálták *E. tenella* fertőzés kapcsán. Eredményeik alapján megállapították, hogy az artemizinin mennyiségével összefüggésben csökkent az oociszták száma a bélsárban, és a sporulálódott oociszták száma is csökkent [6]. Artemizininét egy másik vizsgálatban *E. acervulina* (1×10^5 oociszta), *E. maxima* (5×10^4 oociszta), *E. tenella* (1×10^4 oociszta) és mindhárom keverékét ($3,2 \times 10^4$ oociszta) vizsgálták. Eredményképp az artemizinin csökkentette a léziók számát, és az oocisztákat is, de kedvezőtlenül hatott a

súlygyarapodásra és a takarmány átállásra is. Ezért csak alternatívaként lehet használni a kokcidiózis csökkentése céljából [23]. A növényi extraktumok antioxidáns hatását vizsgálva 4 újabb növény kokcidiózis elleni hatékonyságát vizsgálták. A csoportok között a 2 kontroll mellett toltrazurillal kezelt, *Combretum woodii* (160 mg/kg), *Tulbaghia violacea* (35 mg/kg), *Vitis vinifera* (75 mg/kg), *Artemisia afra* (150 mg/kg) csoportot alakítottak ki. Vizsgálták az oocishta ürítést és a testtömeg-növekedést. Mindhárom növényi kivonat elősegítette a védekezést. Fontos megjegyzés, hogy az aktív növényi összetevők képesek csak behatolni intracellulárisan a parazitába. A legígéretesebb a *T. violacea* volt [15]. A növényi hatóanyagok sorát illóolajok is szélesítik. Egy vizsgálatban 10 illóolajat vizsgáltak, és annak kokcidiosztatikus hatását. A vizsgálatban szereplő növények és olajaik az *Oreganum compactum*, *Artemisia absinthium*, *Rosmarinus officinalis*, *Syzygium aromaticum*, *Melaleuca alternifolia*, *Citrus sinensis*, *Thymus vulgaris*, *Mentha x piperita*, *Itsea cubeba*, *Cinnamomum zeylanicum*. In vitro vizsgálat eredményeként csak sok illóolaj képes elpusztítani az *Eimeria* oocisztákat. Kis koncentrációban a fehér üröm, kakukkfű, szegfűszeg és teafa rendelkeztek kiváló hatással. Ezáltal takarmányban hasznosíthatók, de akár a tartási helyek fertőtlenítésére is kiválóan használhatóak lennének [24]. Az *Aloe vera* vizes és etanolos kivonata is eredményes kokcidiózis elleni szernek bizonyult. Az *Aloe vera* nagyobb tömegnövekedést, és antitest-titereként eredményezett [1]. Egy másik vizsgálatban a fahéj aldehidet és a bíbor kasvirágból származó növényi kivonatot adalékanyagként vizsgálták. Összességében megállapították, hogy a fahéj aldehid csoport bizonyult a legalkalmasabbnak [17]. A **szőrös farkasfog** (*Bidens pilosa*) kivonata is hasznosnak bizonyult a betegséggel szemben. Megállapították, hogy a *B. pilosa* adalékanyagként véd az *E. tenella* okozta kokcidiózis ellen. Csökkent a mortalitás, és nem fokozza a gyógyszerrezisztencia kialakulását [27].

2. Összefoglalás

Összességében elmondható, hogy a kokcidiosztatikumok a takarmányozásban biztosítják a megfelelő védelmet, valamint a vakcinázás is a hosszabb élettartamú madarak esetében. Azonban nő az igény a kokcidiosztatikum-mentes takarmányozás, valamint a természetes anyagok használatára vonatkozóan.

Irodalomjegyzék

- [1] Akhtar M., Hai A., Awais M. M., Iqbal Z., Muhammad F., Ul Haq A., Anwar M. I.: Immunostimulatory and protective effects of Aloe vera against coccidiosis in industrial broiler chickens. *Veterinary Parasitology*, 186, 2012. 170-177. Letöltve: <http://sciencedirect.com>
- [2] Braun T. : A qinghaosu (artemizinin) felfedezése. *Természettudományi Közlöny* 143 (8) 2012. 357-360.
- [3] Chuffart M., Sulm O.: A baromfi-coccidiosis elleni védekezés: egy készítmény vagy egy program. *Magyar állatorvosok lapja*, 43 (8), 1988. 495-496.
- [4] CoxAbic. Letöltve: 2017.03.27.-én az alábbi weboldalról: http://www.phibro.co.za/Portals/0/Documents/PVI_CoxAbic.pdf
- [5] 44/2003. (IV. 26.) FVM rendelet a Magyar Takarmánykódex kötelező előírásairól
- [6] del Cacho E., Gallego M., Francesch M., Quílez J., Sánchez-Acedo C.: Effect of artemisinin on oocyst wall formation and sporulation during *Eimeria tenella* infection. *Parasitology International*, 59, 2010. 506-511. Letöltve: <http://sciencedirect.com>
- [7] Evalon használati utasítás. 2016. Letöltve 2017.03.27.-én az alábbi weboldalról: http://www.ema.europa.eu/docs/hu_HU/document_library/EPAR_-_Product_Information/veterinary/004013/WC500206328.pdf

- [8] Youn H. J., Noh J. W.: Screening of the anticoccidial effects of herb extracts against *Eimeria tenella*. *Veterinary Parasitology*, 96, 2001. 257-263. Letöltve: <http://sciencedirect.com>
- [9] Zányi Z.: Coccidiosis szembeni állományimmunitás kialakításának lehetőségei baromfi tenyészállományokban, Szakdolgozat, Budapest: Állatorvostudományi Egyetem, Parazitológiai Tanszék. 1980. 1-21.
- [10] Immucox. Letöltve 2017.03.27-én az alábbi weboldaltól: <http://www.immucox.com>
- [11] Inovocox EM1. Letöltve 2017.03.27-én az alábbi weboldaltól: https://www.zoetisus.com/contact/pages/product_information/msds_pi/pi/inovocox_em1.pdf
- [12] Livacox T Sol. vakcina A.U.V. használati utasítás. 2006. Letöltve 2017.03.26.-án az alábbi weboldaltól: https://www.nebih.gov.hu/szakteruletek/szakteruletek/allatgyogyaszati_igazgatóság/közérdeku/kezzel_/torzskonyvezettoltoanyagok/nemzetioltoanyag/livacox.html
- [13] Marton Zs.: Kokcidiosztatikumok regisztere 2009.01.01. 2009. Letöltve 2017.03.13.-án az alábbi weboldaltól: <http://www.eutakarmany.com/EUTAK/KokcikregiszterformaHU.pdf>.
- [14] Merényi L.: A baromfi bél coccidiosis. *Agronapló*, 9, 2002.
- [15] Naidoo V., McGaw L. J., Bisschop S. P. R., Duncan N., Eloff J. N.: The value of plant extracts with antioxidant activity in attenuating coccidiosis in broiler chickens. *Veterinary Parasitology*, 153, 2008. 214-219. Letöltve: <http://sciencedirect.com>
- [16] Nobilis COX ATM Letöltve 2017.03.27-én az alábbi weboldaltól: http://www.msd-animal-health.ph/products/131_118565/productdetails_131_118667.aspx
- [17] Orengo J., Buendía A. J., Ruiz-Ibáñez M. R., Madrid J., Del Río L., Catalá-Gregori P., García V., Hernández F.: Evaluating the efficacy of cinnamaldehyde and Echinacea purpurea plant extract in broilers against *Eimeria acervulina*. *Veterinary Parasitology*, 185, 2012. 158-163. Letöltve: <http://sciencedirect.com>
- [18] Paracox vakcina A.U.V. használati utasítás. 2008. Letöltve 2017.03.26.-án az alábbi weboldaltól: https://www.nebih.gov.hu/szakteruletek/szakteruletek/allatgyogyaszati_igazgatóság/közérdeku/kezzel_/torzskonyvezettoltoanyagok/nemzetioltoanyag/paracox.html
- [19] Paracox-5 vakcina A.U.V. használati utasítás. 2008. Letöltve 2017.03.26.-án az alábbi weboldaltól: https://www.nebih.gov.hu/szakteruletek/szakteruletek/allatgyogyaszati_igazgatóság/közérdeku/kezzel_/torzskonyvezettoltoanyagok/nemzetioltoanyag/paracox.html
- [20] PELLÉRDY L.: Baromfi-kokcidiózis, Budapest: Mezőgazdasági Kiadó. 1962
- [21] Pellérdy L.: Összefüggés a csirkék A-vitaminellátottsága és a vakbél-coccidiosis között *Magyar állatorvosok lapja*, 17 (11), 1962. 413-415.
- [22] Pellérdy L., Versényi L.: A coccidiosis korszerű gyógyszerei. *Magyar állatorvosok lapja*, 29 (10), 1974. 663-669.
- [23] Pop L., Györke A., Tăbăran A. F., Dumitrache M. O., Kalmár Zs., Magdaş C., Mircean V., Zagon D., Balea A., Cozma V.: Effects of artemisinin in broiler chickens challenged with *Eimeria acervulina*, *E. Maxima* and *E. tenella* in battery trials. *Veterinary Parasitology*, 214, 2015. 264-271. Letöltve: <http://sciencedirect.com>
- [24] Remmal A., Achahbar S., Bouddine L., Chami N., Chami F.: In vitro destruction of *Eimeria* oocysts by essential oils. *Veterinary Parasitology*, 182, 2011. 121-126. Letöltve: <http://sciencedirect.com>
- [25] Ricketts A. P., Glazer E.A., Migaki T. T., Olson J. A.: Anticoccidial efficacy of semduramicin in battery studies with laboratory isolates of coccidia. *Poultry Science*, 71, 1992. 98-103. Letöltve: <http://sciencedirect.com>

- [26] Varga I.: Adatok a toltrazuril coccidiosis elleni metafilaktikus alkalmazásához. Magyar állatorvosok lapja, 45 (2), 1990. 99-102.
- [27] Yang W. C., Tien Y. J., Chung C.Y., Chen Y. C., Chiou W. H., Hsu S.Y., Liu H. Y., Liang C. L., Chang C. L. T.: Effect of *Bidens pilosa* on infection and drug resistance of *Eimeria* in chickens. Research in Veterinary Science, 98, 2015. 74-81. Letöltve: <http://sciencedirect.com>

Lektorálta: Dr. Majoros Gábor, tudományos főmunkatárs, Állatorvostudományi Egyetem

Állam-és jogtudományi szekció

THE COLLECTIVE BARGAINING CAPACITY IN HUNGARY FROM A CRITICAL PERSPECTIVE

Aron Peter Balogh

*University of Debrecen, Marton Géza Doctoral School of Legal Studies, PhD student,
arbalogh@gmail.com*

Abstract

The objective of the new Act I of 2012 on the Labor Code of Hungary (LC) was to increase the role of collective agreements to achieve flexibility in labor regulations. The new Code – as a principle – allows collective agreements and individual labor contracts to regulate the content of work differently from what is stipulated by the Labor Code, not exclusively to benefit the employee, but the employer as well.

The general justification of the LC claimed that the limited role of collective agreements in the domestic labor market was due to the so-called relative dispositive regulations, allowing to interfere with the law only to benefit the employee. The new regulations – in the spirit of the extension of the collective autonomy of the participants of the labor market – also made it easier to conclude collective agreements, which are between the employer or employers' associations, and the recognized trade unions. Trade unions are special forms of associations, which are registered by regional (formerly county) courts, and need at least ten members in order to be established. The entitlement to conclude a collective bargaining agreement under the previous Labor Code used to be linked to the results of works council elections (union members required to get the majority of the votes). At present, unions having the membership of at least 10% of the total number of employees employed at the employer are entitled to conclude collective agreements. These regulations can lead to practical issues, which I would like to reflect on from a critical perspective. For example, although it has been made easier to form a bargaining unit under the new regulations, the unions lack the democratic legitimacy to conclude any agreement if there is no requirement which ensures that the majority of the workers would support them. Unions are not motivated to increase the number of the members just above the minimum to conclude a collective agreement. Considering that the monitoring of the membership of the associations is difficult in the practice, it can also occur that a collective agreement is concluded without the union actually having the required membership for the capacity for conclusion.

The aim of this paper is to demonstrate the anomalies of the new regulations, to present a few of their practical consequences and to offer solutions for the *de lege ferenda* legislation.

Keywords: labor law, employment law, collective bargaining agreement, collective bargaining capacity, trade union

1. Introduction

The Act I of 2012, as the “new” Labor Code of Hungary (LC) introduced a huge innovation regarding the collective agreements of Hungary. Generally, collective agreements can regulate the content of work differently from what is stipulated in the Labor Code. The previous regulations under the obsolete Act XXII of 1992 on the Labor Code provided the collective agreements to deviate towards the benefit of the employee, but the new LC made it possible to regulate the content of work less beneficial to the employees as well. The intention of the legislative body was – as it was expressed in the justification of the Act – to provide a more flexible and extended collective autonomy to the participants of the labor market. With the extended autonomy, the parties can regulate their relationship and the content of work to match their financial, social and other needs. [1] Despite the new regulations, the figures

showed that the collective agreements could not engage a more significant role that they used to occupy before the new regulations entered into force.

Collective bargaining agreements are extraordinary legal institution of the private labor law, where the elements of contract(ual) law and public (labor) law are present at the same time. As an agreement, the collective bargaining agreement is the embodiment of the mutual will of the parties involved, the labor union and the employer, although the normative regulations of it are applicable to all the employees employed at the employer. The contractual part contains provisions that regulate the relation between the concluding parties, the normative part declares the content of work, in other words, the rights and obligations that arise from or are in connection with the employment relationship. [2] The normative regulations prevail just as legislative acts with respect to the relationship of the employer and the employee, and the employees shall perform their work in compliance with these regulations, regardless if they did or did not have the chance to express their consent or to take part in the bargaining process of the CBA as a member of the trade union. The contractual part, practically speaking, governs the means of communication and shall be applied only to the concluding parties – the employer and the union, so it behaves like the terms of a contract. [3]

2. The decline of bargaining coverage and union density

The downward trend of unionization in the private sector does not show any sign of changing, much less of turning around worldwide. [Figure 1.] In Europe, the Commission expressed several documents (e.g. Green Papers) that to increase flexibility and security at the workplace, the significance of unions and their collective agreements should be strengthened. [4]

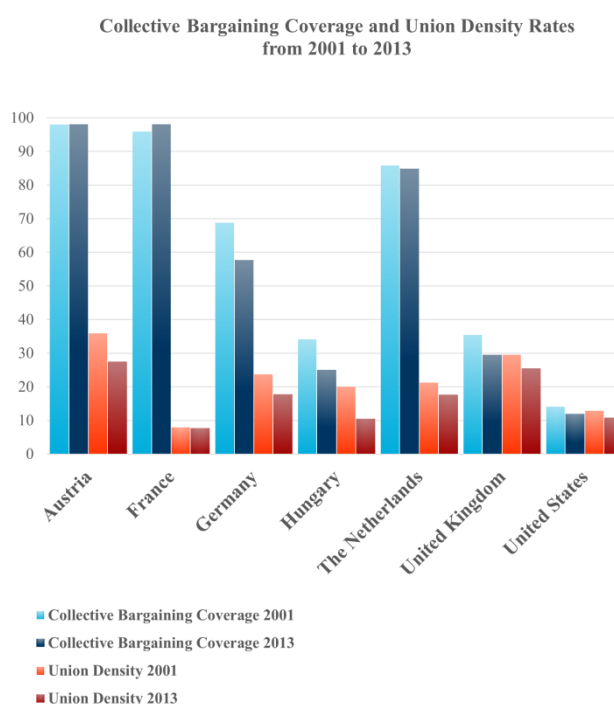

Figure 1. Collective Bargaining Coverage and Union Density Rates

Source: <http://www.ilo.org/ilostat>

It is obvious that the workers have interests in common that a union can help advance. Bargaining as a group gives workers greater clout with an employer than bargaining individually. When workers are organized at a workplace, the union has some monopoly power with which they can bargain more efficiently for workers' interests against management. Negotiating with the employer as an organized union, which is potentially present at several employers, puts greater pressure on the management compared to when the individual workers bring up an issue themselves. The larger the group, the more leverage it has against the employer, also its decisions are more accepted by the community of workers, regardless if they are unionized or not. Labor unions also possess power to organize collective labor actions such as strikes, protests, etc.

Before 2012, the collective bargaining coverage rate was around 33% in Hungary. One third of the covered employers employed in public sector, where the collective agreements prevail with significant restrictions on the possible deviations by law, so around 20 % of the workers of the private/business sector fell under the regulation of a collective bargaining agreements.

The trade union density – which expresses union membership as a proportion of the eligible workforce – was around 12 %, which was very low compared to other European countries. The vast majority of the agreements – 2012 there were 2,783 collective agreements, 2,701 of these were in force at a single employer. Almost two-thirds of the collective agreements were for employers in the public sector, although, in terms of the numbers of employees covered, the proportions are reversed. [5]

It can be stated in general that the flexibility of labor law regulations and the emerge of collective autonomy have not yet strengthened despite the efforts. The new code lowered the level of minimum standards of employment, but to exercise the rights that rise from the collective autonomy, the employees have a great need to have capable unions to represent them to promote their rights and to conclude agreements deviating from the standards to their favor. The existence of strong and efficiently operating trade unions is essential to match the intentions of the government, to regulate labor law with the power provided to the bargaining parties by the possible deviation in collective bargaining agreements. Although there are no accessible figures of the present collective bargaining coverages and union density, it is no exaggeration to say that the Hungarian labor market still lacks strong trade unions, the union density and collective coverage rates are low, therefore collective bargaining does not take a central position in most of the employee's life in Hungary. [6]

3. Collective Contractual Capacity in Hungary

Collective bargaining agreements are concluded by the employer or employers' associations, and a recognized and registered trade union. Trade unions are associations, special forms of associations, that shall be registered by regional (county) courts. Under the new regulations, only 10 percent of the employees employed is required to join the union to conclude a collective agreement, and if the employees are represented by two or more unions at the employer, the unions with a collective contractual capacity are entitled to conclude the contract jointly. Despite the new regulations, the collective agreements could not establish a more significant role at the labor market which can be realized following the steady decline of bargaining coverage and union density rates. Although it was made easier to form a bargaining body under the new regulations, unions lack the democratic legitimacy of the workers. Unions are not just not concerned to increase the number of the members just above the minimum required to conclude a collective agreement, they only need to reach the 10% of the employees to join them in order to achieve their goals. The employees are also not concerned to join a union, because the union which has a contractual capacity can bargain effectively and can reach a valid collective agreement without the majority of the employees,

also the non-members are not required to pay union fees. It also has to be emphasized that the scope of the agreement extends to all the employees employed at the employer, including non-union members.

4. The „Democratic legitimacy” of worker’s representation

As I have previously mentioned, the majority support of the employees is not required for the collective contractual capacity, but the agreement is applicable to all the employees employed at the employer. This means that only 10 percent of the employees can reach significant decisions without the actual approval of the majority. In a case of the Hungarian Constitutional Court, two (representative) unions wanted to conclude a CBA under the old regulations. Representative unions used to be entitled to engage the agreements jointly, if they got the 50% of the votes at the works council elections. If they could not reach an agreement jointly, the union who got 65 % of the votes individually, could conclude the agreement. Neither of two unions had 65, but they jointly had 63,5%. They argued that the minority union undemocratically obstacles the majority. The Constitutional Court expressed, that the constitutional definition of coalitional rights and freedoms does not include that the will of the democratic majority shall prevail in the bargaining procedure. [7]

Before 2011, the Hungarian National Interest Reconciliation Council – which is a tripartite body of the representatives of the employers, labor unions and the Hungarian Government – used to adopt three-party agreements regarding the amount of the minimal wages in Hungary, which were mandatory prevailing regulations such as legislative acts in the whole country. The Constitutional Court declared that the National Interest Reconciliation Council exercised executive (power of the state) when it enacted such a decision, even if it is reached through an agreement. The Court also expressed that from the democratic principles it can be inferred that the represented unions were required to have the majority support of the employees in order to reach a democratically legitimate act. [8]

It seems to be obvious that the unions do not exercise legislative power of the state when they conclude collective agreements, but they regulate the content of work with a legal institution which has the same, normative power in employment relations as a legislative act.

Coalitional rights of the employees include the individual right to refrain from any union activities, open shopping or closed shopping is prohibited in Hungary. Section 231 (1) of the Labor Code provides employees and employers the right to establish organizations/associations, without any form of discrimination whatsoever, for the promotion and protection of their economic and social interests. This right also includes their discretion, to join or not to join an organization of their choice. When an employee decides not to join a union, it includes his or her approval to the activities of the people who are actually exercising their coalitional rights as members of the unions. However, if the employees are represented by more than one unions at the workplace, and the employee joins the minority union, which does not possess the mandatory 10 percent support of the members, neither the union, nor – indirectly through representation – the employee will take part in the conclusion of the agreement, also the union or the employee as an individual will have no power to terminate, to modify, or to contest the agreement.

When the legislation does not provide guarantees for the democratic principles to prevail, in several cases, the national courts establish further requirements. For example, solely the existence of the unions is not enough to conclude collective agreements in Germany. Unions gain the so called *Tariffähigkeit* – bargaining capacity since their registration, but German labor courts established a test of Social Dialogue Capacity (*Social Mächtigkeit*), where the court examines if the union has sufficient leverage to represent the interest of the employees employed at the employer (which is determined from the membership rate, financial situation,

independence, history of the particular union). [9] In the United States, the bargaining power of the union is the question of the recognition of the employer. If the employer refuses to bargain, it is up to the NLRB to decide whether the union is an appropriate bargaining unit. Workers can also call for a decertification election in order to the union to lose its bargaining power. Otherwise, if a union operates at the workplace previously certified as a bargaining unit, unless the employees call for a decertification election, the bargaining power of the union cannot be questioned. [10]

5. Contractual capacity regarding the amendment of the CBAs

The Curia of Hungary expressed in two of its decisions that only those unions are entitled to amend or modify the CBA who were concluding parties of the collective agreement. Furthermore, the Curia expressed in its decision on a principal issue that the union who concluded the contract is entitled to amend it even if it loses its collective contractual capacity. This was a decision relied on the previous Labor Code – where the unions representing the workers at the workplace jointly had collective contractual capacity if they obtained altogether 50% of the votes at works council elections. In this case, the Curia declared several amendments of the CBA to be void because one of the unions (with a contractual capacity) was absent from the conclusion of the modifications. [11]

Under the new rules of the Labor Code, only 10 percent of the employees employed are required to join the union to conclude a collective agreement, and if the employees are represented by two or more unions at the employer, the unions with the collective contractual capacity are entitled to conclude the contract jointly. Although neither the old, nor the new regulations express it explicitly, it can be inferred from the text of the Labor Code that the rules and conditions of conclusion are applicable if the collective agreement is amended or modified. The problem is that the case law of the Curia shows that without the consent of all the unions, who were originally concluding parties, the collective agreement cannot be modified. If we take it into consideration, that according to the Labor Code the collective agreement will cease to apply only if all the concluding unions had lost their contractual capacity, as long as only one of the union remains capable to conclude the CBA, the consent of all the smaller unions, who actually lost their contractual capacity, is required to amend the contract. This also means that the smaller unions who had lost their contractual capacity – therefore their significance at the workplace – since the conclusion of the agreement, can obstacle the process of bargaining and the conclusion of modification.

6. Acknowledgements and conclusions

These cases demonstrate that the rules concerning the contractual capacity are, in many cases, obstructed by dogmatic and interpretational difficulties. My opinion is that – in the spirit of dogmatic clearance – it would be appropriate to have more detailed regulations in the Labor Code than the currently established regarding the collective agreements, also the case law of the Hungarian courts of law should be reviewed, revised, and summarized in disambiguation opinion issued by the Curia. As far as the significance of the normative regulations of the collective bargaining agreements are concerned, the possible deviation provided to the parties is a chance to regulate their relationship and the content of work to match their demands, financial, social needs, it is essential to have equal participants at the negotiations, in other words, it is important to strengthen the positions of the trade unions. It is also important to increase the workers' confidence in the trade unions and in their collective bargaining agreements, for example with supporting legislation to encourage the union membership, or to

link the validity of a collective bargaining agreement to the approval of the majority of the employees at the employer.

In conclusion, to gain the confidence of the employees, the idea of reorganization of the whole union movement and structure has to be reconsidered. Most of the union officials are employed by the employers. Unions get most of their incomes from the employer or the state, they are neither independent financially, nor independent politically, and since the transition from socialism to market economy, they could not establish a fiduciary environment for the workers of the Hungarian labor market.

References

- [1] Justification of the Hungarian draft law No. T/4786. on the Labor Code,
- [2] KISS, GYÖRGY: Munkajog [Labor and Employment Law], 2005, Osiris Kiadó Budapest,
- [3] BERKE, GYULA: A kollektív szerződés a magyar munkajogban [The Collective Agreement in the Hungarian Labor Law], 2014, Utilitates Bt., Pécs.
- [4] Green Paper of the European Commission on modernising labour law to meet the challenges of the 21st century, Brussels (2006),
- [5] National Industrial Relations - worker-participation.eu
Accessed at: <http://www.worker-participation.eu/National-Industrial-Relations/Countries/Hungary/Collective-Bargaining#note2> on May 21, 2017
- [6] GYULAVÁRI, Tamás – KÁRTYÁS, Gábor, The Hungarian Labour Law Reform. The Great Leap Towards Full Employment?, *Dereito*, 2012/2, Vol.21, pp. 167-188
- [7] Constitutional Court Decision No. 911/B/2000 ABH
- [8] Constitutional Court Decision No. 124/2008. (X. 14.)
- [9] KISS, GYÖRGY: The legal dogmatic status and law policy opportunities of trade unions based on Hungarian employment regulations from 1992 till today
Accessed at: http://real.mtak.hu/25657/1/KissGyangol_11_44.pdf on May 21, 2017
- [10] Basic Guide to the National Labor Relations Act General Principles of Law Under the Statute and Procedures of the National Labor Relations Board, accessed at <https://www.nlr.gov/sites/default/files/attachments/basic-page/node-3024/basicguide.pdf> on May 21, 2017
- [11] Curia Decision Mfv. II. 10.174/2001. (BH2003. 128) and Mfv. II. 10.174/2001/4. (EBH2002. 684)

Reviewer: Dr. György Nádas, assistant professor, University of Debrecen Faculty of Law

A KÖZÖSSÉGI RENDŐRSÉG FOGALMÁNAK MEGJELENÉSE; A FOGALOM TARTALOMVÁLTOZÁSAI. A KÖZÖSSÉGI RENDŐRSÉG GYAKORLATÁNAK EGYES VÁLTOZATAI

Dr. Berei Róbert

*Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
Kriminológia doktori program, PhD-hallgató, berei.robort@uni-nke.hu*

Absztrakt

A tanulmányban a szerző bemutatja a közösségi rendőrség (community policing) fogalmának megjelenését a polgári fejlődés centrumaiban. A fogalmi kérdések kapcsán elemzi a témában született jelentősebb fogalmakat, ennek során kitér a különféle fogalmak összetevőire, tartalmi különbségeire, valamint a közösség fogalom-meghatározásának nehézségeire. Áttekintést ad a rendészet korszakairól az Amerikai Egyesült Államokban, különös tekintettel a közösségi rendészet három generációjára. A rendészet korszakait felidézve láthatóvá válik az a folyamat, ahogyan az eleinte kezdetleges rendőrségi működés több fejlődési lépcsőn keresztül eljutott a mai formájába. A folyamat áttekintésével jobban érthetővé válik, hogy a mai formájában mit értünk a közösségi rendészet fogalma alatt. Ezt követően a szakirodalomra támaszkodva áttekinti a közösségi rendőri munka hollandiai megvalósításának fejlődését, illetve változatait. Végezetül összegzi a tanulmány főbb megállapításait, valamint rávilágít a gyakorlati bevezetés és megvalósítás nehézségeire.

Kulcsszavak: közösségi rendőrség, community policing, rendészet.

1. Bevezetés, célok

A közösségi rendőrség (community policing) fogalma a polgári fejlődés centrumaiban jelent meg, ahol korán felismerték, hogy a legbecsesebb erény a sikeres együttműködés azzal a közösséggel, amelynek biztonságát a rendőrségre bízta. Lényegét tekintve az 1829-ben létrehozott londoni Metropolitan Police feladata a megelőzés volt, mégpedig olyan módszerek alkalmazásával, amelyek alternatívát jelentenek a katonai erő alkalmazásával és a szigorú büntetésekkel szemben. A későbbiekben azonban Angliában és más nyugati országokban is a bűnüldözési funkció került előtérbe, a megelőzési szemlélet pedig fokozatosan háttérbe szorult. A második világháborút követően a rendőrség részben a motorizáció, részben a technikai fejlődés hatására egyre inkább eltávolodott a közösségtől, amelynek szolgálatára rendeltetett. A rendőri tevékenység súlypontja mindinkább a segélyhívásokra történő reagálásra helyeződött át. A múlt század utolsó évtizedeiben azonban a súlyos társadalmi feszültségek, valamint a fokozódó bűnözés miatt más megoldások után kellett nézni, amelynek során a kutatások rámutattak, hogy az eredményesség útjában éppen a közösségtől való eltávolodás, illetve a korábbi jó viszony megbomlása állt. A rendőrségi működés egyes tényezőinek javítása, azaz a rendőri intézkedések intenzitásának fokozása, a rendőri létszám növelése, valamint a telefonhívásokra történő reakció ideje csökkentése nem ígért sikert. Mélyreható változásra volt szükség, és a kialakult helyzetben kézenfekvő volt, hogy bizonyos mértékig vissza kell térni az eredeti modellhez, vagyis vissza kell vezetni a rendőrséget a társadalomba. A közösségi rendőrségi modell kidolgozása során azonban nem egyszerűen az egykori londoni városi rendőrség ideáljához történő visszatérést tűzték ki célul, hanem a

prevenció megszokott kereteinél mélyebbre hatoló proaktív tevékenység megvalósítását. A megújulás céljából kifejlesztett rendőrségi modell először az USA-ban, majd Kanadában terjedt el, ami nem meglepő, hiszen az utóbbi évtizedekben a kriminálpolitikai újítások zöme Észak-Amerikából származik.[20] Az irányzat Európán belül Angliában és Walesben jelentős támogatást kapott, valamint a kontinens más országaiban is befogadást nyert. Sok szerző egyetért abban, hogy az elmúlt harminc év alatt a nyugati világ domináns rendészeti modellje lett. A közösségi rendészet fogalma időközben új elemekkel gazdagodott, és országonként különféle változatok alakultak ki szerte a világban. Mindezekre a kriminológiai kutatási eredmények hatással voltak. A tanulmány célja a fogalom változatainak, a gyakorlatnak, és azoknak a fontosabb kutatásoknak az áttekintése, amelyek a tartalmat és a gyakorlatot alakították. A közösségi rendészeti tevékenység gyakorlati példái közül a Hollandiában kipróbált változatokkal foglalkozom részletesebben.

2. Fogalmi kérdések

2.1. A rendőrség és rendészet kifejezéssel összefüggő terminológiai kérdések

A közösségi rendészet (vagy közösség-orientált rendészet) szerte a világon nagy népszerűsége tett szert az elmúlt néhány évtizedben. A különféle szerzők olyannak írták le mint a rendészet új szervezeti paradigmáját, a rendőrségi munka forradalmát, és esetenként úgy jellemezték, mint új „hitvallást”. Népszerűsége ellenére a közösségi rendészet sokféle jelentéssel rendelkezik. Emiatt sok szerző úgy jellemzi a koncepciót, mint amely bizonytalan, ködös, és amellyel igazolhatóvá válik többféle rendőrségi program vagy tevékenység.[10] Borgden és Nijhar szerint a közösségi rendészet egy divatos kifejezés („buzzword”), amely minden formában és méretben megjelenik.[1] Seagrave a tudományos szakirodalom áttekintése alapján 11 szerzőt nevesített, akik különféle variációkban a közösségi rendészet 3, 4, 6, 8, illetve 16 összetevőjét azonosították.[21]

A fogalmi kérdésekkel összefüggésben előzetesen meg kell említeni, hogy Katona Géza rámutatott arra, hogy „a rendészettel összefüggő elméleti és gyakorlati kérdések tárgyalását – mind hazánkban, mind nemzetközi szinten – nehezíti az alapvető fogalmak terminológiai tisztázatlansága. Magyarországon a terminológiai zavarok zöme a »rendészet« és a »rendőrség« fogalmak jellegének és tartalmának összekeveréséből, a két főnév szinonimakénti alkalmazásából származik.”[32] Erre tekintettel szólni kell a „rendőrség” és a „rendészet” közötti különbségről. A rendészet mint intézmény- és tevékenységi rendszer gyűjtőfogalom.

A továbbiakban a „rendőrség” elnevezés alatt valamely rendőri szervezet értendő. A „közösségi rendészet” kifejezést („rendőrködést”) nem rendőrségi szervezet, hanem a rendőrségi gondolkodásmód („filozófia”) és gyakorlati tevékenység jelölésére használom.

A „community policing” kifejezés napjainkban olyannyira elterjedt, hogy Kozáry Andrea szerint az Európai Unióban általános gyakorlattá vált, hogy nem fordítják le a tagállamok nyelvére. Ő maga is ezt gyakorlatot követi, de helyenként „szolgáltató rendészet” néven szerepelteti.[2] Magam a hazai szakirodalomban elterjedt közösségi rendészet kifejezést használom, bár időnként a „közösségi rendőrség” kifejezést is alkalmazom egyes szerzők.

2.2. A közösségi rendészet fogalmának változatai

A közösségi rendészet filozófiájának, a különféle programok leírásának, elemzésének nagyon gazdag irodalma van, de univerzális fogalma még nem született meg.

Robert R. Friedmann professzor átfogó definíciója szerint a közösségi rendészet „olyan megelőzésre épülő, társadalmi erőforrásokból táplálkozó, a bűnözés kiváltó okainak

megváltoztatására irányuló stratégia, amelynek célja a bűnözés hatékonyabb és hatásosabb kordában tartása, a bűnözéstől való félelem csökkentése, az életszínvonal emelése, a rendőrségi szolgáltatások minőségének javítása és a rendőrség státusának megerősítése. Ennek előfeltétele a rendőrség tevékenységének jobb ellenőrzése, a társadalom nagyobb arányú részvétele a döntéshozásban, és nagyobb érzékenység az emberi és polgári jogok iránt”.[22]

Friedmann 1992-ben egy monográfiában tette közzé az idézett fogalmat, amellyel szándéka szerint azt kívánta elérni, hogy bevezetésre kerüljön a szakirodalomban egy olyan nem részleges definíció, amely egyszerre három nézőpontból közelíti meg a tárgyat (1. a rendőrség, 2. a közösség, 3. a közösség és a rendőrség). Így kívánta átlépni a definícióalkotás azon speciális problémáját, hogy a közösségi rendészet esetében már abban sincs egyetértés, hogy mi a közösség és mi a rendészet.[3]

A fogalmi kérdések kapcsán (is) illő megemlíteni, hogy az USA-ban élő és alkotó, magyar származású professzor a közösségi rendészet hazánkban történő meghonosítása érdekében 1997-ben Magyarországon is járt, illetve a fent idézett fogalmat tartalmazó magyar nyelvű tanulmánya 1996-ban a Belügyi Szemlében jelent meg. Indokolt megjegyezni, hogy a tanulmány fordítója a „community policing” kifejezést „közrendészetnek” fordította le, amely nem helyénvaló megoldás.

Friedmann a monográfiájának kiadását megelőző időszakból egy angol szerzőt, és egy amerikai szerzőpárost említett meg, mint akik – az ő szavaival élve – a közösségi rendészet „definícióhoz közeli” meghatározását adták. Az angol John Alderson alapelveiben a személyes szabadság biztosítására esik a hangsúly, míg Robert Trojanovicz és Bonnie Bucqueroux többet foglalkoztak a koncepció adott rendőri egységnél történő megvalósíthatóságával.

Az alábbiakban az említett szerzők által alkotott fogalmakat idézem.

John Alderson egy idealizált, szabadnak, megengedőnek és részvételinek leírt társadalom számára a közösségi rendészet következő tíz alapelvét határozta meg:

1. Járváljon hozzá a szabadsághoz, egyenlőséghez és a testvériséghez az emberi kapcsolatokban
2. Segítsen összeegyeztetni a szabadságot a biztonsággal és fenntartani a jog uralmát
3. Az emberi jogok megtartásával és védelmével támogassa az emberi méltóságot és a boldoguláshoz való jogot
4. Álljon az élére vagy vegyen részt a bűnözésre hajlamosító szociális tényezők felszámolásának a közösségi fellépés eszközével
5. Járváljon hozzá a közösségen belüli bizalom megeremtéséhez vagy megerősítéséhez
6. Fokozza a személyek és a vagyontárgyak biztonságát és a személyes biztonságérzetet
7. Nyomozza ki, tárja fel az elkövetéseket és támogassa a közbírádat a jog uralmának keretein belül
8. Könnyítse meg a szabad áthaladást és a közlekedést a köz számára megnyitott főutakon, utakon, utcákon és tereken
9. Tartsa kordában a nyilvános rendzavarást
10. Foglalkozzon a nagyobb és kisebb krízisekkel, segítse és lássa el tanáccsal a bajba jutottakat, esetleg más szervek bevonásával.[4]

Az Egyesült Államokban Trojanowicz és Bucqueroux felvázolták a közösségi rendészet néhány alapelvét. Ezek közül az első: „A közösségi rendészet egyszerre filozófia és szervezeti stratégia, amely lehetővé teszi, hogy a közösséghez tartozó helyi lakosok együtt munkálkodjanak a rendőrséggel, új megoldásokat keresve a bűnözéssel, a bűnözéstől való félelemmel, fizikai és szociális kihágásokkal, valamint a környék hanyatlásával kapcsolatos problémákra.” [5]

Trojanowicz és Bucqueroux szerint továbbá ez a rendőri szervezet valamennyi tagjának bevonását igényli, közösségi rendőrök bevetését, proaktív megközelítést, a közösség tagjaival és más hatóságokkal közös fellépést a problémamegoldás érdekében, valamint decentralizálást munkavégzésben. Nick Tilley elemzése szerint, bár az idézett szerzők a hangsúlyokban nem értenek egyet, mind Alderson, mind Trojanowicz és Bucqueroux világosan felhívta a figyelmet a közösségekkel való szorosabb együttműködésre. A közösségi rendészeten fontosabb a közösséggel és a közösségért való rendészet, mint a közösség felett való rendészet. Előmozdítja a közösségek életminőségének fejlődését. Ezzel hozzájárul a közösség által meghatározott problémák megoldásához a közösséggel karöltve.[11] A szerzőpáros egy későbbi munkájában némileg bővített formában, de lényegét tekintve az idézett fogalommal egybecsengő definíciót adott.[6]

Számos más próbálkozás is született a definíciót illetően, ezek közül sok nem koherens, pl. azért, mert nem csak rendőri stratégiával foglalkozik, hanem a rendőrség szervezetével is. Mindkét elem megtalálható Skogan és Hartnett széles körben ismert definíciójában, amely öt központi elemet tart számon.[10]

Skogan és Hartnett által konstruált fogalom szerint a közösségi rendészet: „Magában foglalja a döntéshozatali eljárás reformját és új rendőri kultúra kialakítását; nem speciális taktikák összessége. Szervezeti stratégia, amely megújítja a rendőrség céljait, az eszközök megválasztását pedig a terepen szolgálatot teljesítőkre hagyja. Inkább folyamat, mint végtermék. Mégis a megvalósításához szükséges erőfeszítéseknek van néhány közös jellemzője. A közösségi rendészet alapja a szervezeti decentralizáció és a járőrözés újragondolása, azzal a céllal, hogy könnyebb legyen a rendőrség és a lakosság közötti kétirányú kommunikáció. Megvalósításának feltétele a széles látókörű, problémaközpontú rendészet iránti elköteleződés, és hogy a rendőrség reagáljon a lakosság igényeire, ha megtörtént a helyi problémák és prioritások kijelölése. Része továbbá, hogy a rendőrség elkötelezett legyen a szomszédsági körzetek önálló problémamegoldásának támogatása iránt, amely közösségi szervezeteken és bűnmegelőzési programokon keresztül valósulhat meg.”[7] Jan Tersptra és szerzőtársai szerint a fogalmi koherencia hiányához hozzájárulhat az is, ha a definíció más rendészeti modellektől vesz elemeket.[10] Ilyen pl. David H. Bayley definíciója, a CAMPS: konzultáció (C), alkalmazás (A), mobilizálás (M), problémamegoldás (PS).[8]

Az utóbbi elem ugyanis a problémamegoldó rendészet része. Ugyanezt láthatjuk Skogan és Hartnett által megalkotott fogalomnál is.

A problémaközpontú rendészetet (problem-oriented policing) gyakran egy kalap alá veszik a közösségi rendészettel, annak ellenére, hogy különböző modellekről van szó. Egy korábbi írásomban a modellek jellemzőivel hatékonysági szempontból magam is foglalkoztam.[12] Ennek a tanulmánynak nem tárgya a problémaközpontú rendészet bemutatása, azonban néhány fontos különbségre érdemes felhívni a figyelmet. Nick Tilley az egyes rendészeti modellek jellegzetességeit számba véve rámutatott, hogy a közösségi rendészet központi kérdése a rendőrség legitimációja, elsősorban a kisebbségi közösségek tagjai szemében. A rendészet mellőzhetetlen része a jó közösségi kapcsolat, ahol ez nem kielégítő, a lakosság nem lehet elégedett a rendőri munkával. A problémaközpontú rendészet fő kérdése, hogy a rendőrség által nyújtott szolgáltatás iránti igény növekedése hogyan haladja meg az erőforrások növekedését. A rendőrségről úgy tartják, hogy figyelmesebbnek és hatékonyabbnak kellene lennie az eléje kerülő rendészeti vonatkozású problémák mintázatát illetően.[11] A közösségi rendészet kisebb hangsúlyt fektet a törvény betartatására. A rendőrség mandátumának forrása a szolgált közösség. A hatósági tevékenységet is a közösséggel és a közösség javára végzi, a törvény betartatása nem öncélú, sőt, a közösség érdekét sokszor hatékonyabban lehet más eszközzel szolgálni. A problémaközpontú rendészetnél a rendőrség sokféle módszert használhat egy probléma megoldásához, ezek

közül van, amelyik a közösség bevonásával jár, és van, amelyik nem. Ennek megválasztása a probléma természetéhez igazodik, a problémaelemzés pedig tudományos, elfogulatlan vizsgálatot igényel.[11] A közösségi rendészet a problémákat a közösség kontextusába helyezi. A rendőrség szorosan együttműködik a közösséggel, hogy kiderítse, mit kell tenni, és kinek kell azt megtennie. A problémaközpontú rendészet szisztematikusan közelíti meg a problémát, ami a gyakorlatban sokszor időigényes és intellektuálisan komoly kihívás.[11]

Jan Terpstra a nemzetközi szakirodalomban használt definíciókat alapul véve olyan új definíciót alkotott, amely figyelmen kívül hagyja a közösségi rendészet azon elemeit, amelyeket más rendészeti modellekből emeltek át (pl. problémamegoldás), és a szervezatiségre vonatkozó elemeket (pl. decentralizáció). A fennmaradó, a nemzetközi szakirodalomban általános egyetértéssel a közösségi rendészethez sorolt öt elem alapján a közösségi rendészet, állítása szerint, alkalmasabbá válik arra, hogy empirikus kutatás tárgya legyen.

Az öt elem a következő:

- a rendőrség és a lakosság közötti távolság csökkentése, a rendőrség elérhetőbbé tétele. Ez a rendőrségbe vetett bizalmat van hivatva növelni, és a rendőrséghez beáramló információ mennyiségét,
- a rendőrség a körzet problémáit széles körben veszi figyelembe (nem csak a bűnözést, hanem a közösségi rendzavarást és a biztonságérzet zavarását),
- megelőző és proaktív megközelítés a reagáló helyett,
- együttműködés más hatóságokkal a bűncselekmények, rendzavarás és egyéb közösségi problémák megelőzése és kontrollja során,
- a lakosság bevonásának előmozdítása.[23]

Az, hogy ez az öt elem megvalósul-e a gyakorlatban, empirikus kutatás tárgya lehet.[23]

2.3. A közösség fogalom-meghatározásának nehézségei

Tisztázni kell, hogy mit is értünk közösségen. Bólyai János a következők szerint összegezte a közösség tartalmának lényegét: „A közösség olyan emberek egyesülése, amelyet közös értékek, érdekek, a társadalom számára pozitív közös célok és a kitűzött célok érdekében folytatott együttes szervezett tevékenység köt össze.”[13] A közösségnek ezen értelmezés szerint egyértelműen pozitív értéktartalma van. Bólyai azonban a továbbiakban a közösség szót nem (egészen) ebben az értelemben használta, hanem „egy adott földrajzi területen élő egymással szociális interakcióban álló emberek csoportját” értette rajta.[13] Álláspontja szerint ugyanis az angolszász szakirodalomban a közösség (community) szó szinte szinonimájává vált a szomszédság (neighborhood) szónak. Emiatt a közösség, polgárok, lakosság szavak azonos értelemben szerepeltek a tanulmányában. Ugyanakkor az adott terület lakosságának integrációját, azaz a pozitív közösség felé tett lépést, előmozdíthatja a bűnözés, illetve a rendbontó magatartások elleni közös küzdelem szükségességének felismerése. Az idézett szerző meggyőződéssel vallotta, hogy „minél jobban közeledik annak a társadalmi közegnek az állapota, amelyben a rendőrség működik, a pozitívan értelmezett közösséghez, annál nagyobb az esély arra, hogy valódi közösségi rendőrség jöjjön létre.[13] Meg kell jegyezni, hogy a közösségi rendészet korszerű megjelenési formái a közösséget már nem csupán a területiség dimenziójában értelmezik.

Nick Tilley szerint az, hogy mit értenek közösség alatt, és a gyakorlatban mit tartanak a közösségi rendészet körébe tartozónak, igen változó. A közösség kifejezés igen nehezen megfogható, néha a közös érdekű személyekre utal, függetlenül a lakhelytől, néha speciális, helyi, öntudatos szomszédsági területre, néha körzetekre és néha egész városokra. Néha elérendő ideálként tekintenek rá, néha leíró jellegű fogalomként egy meghatározott

populációra vonatkozóan. A közösségi rendészet olyan eszközöket használ, mint pl. a hírlevél, találkozók, tanácsadó csoportok, szomszédfigyelés, közvetlen közösségi akciók, ifjúsági klubok, közös rendőri és lakossági akciók, zéró tolerancia rendészet és az információmegosztás (tippadás) a rendőrséggel. Nehéz megmondani, pontosan mi tartozik a közösségi rendészet végrehajtásának eszközei közé, és pontosan miből áll a közösség.[14]

A közösségek az információk széles tárházát hordozzák arról, hogy mi történik a környezetükben. A rendőrség nem képes mindig mindenhol jelen lenni, általában képtelen közvetlenül megfigyelni gyanús magatartású személyeket, és nincs abban a helyzetben, hogy feltérképezze azokat, akik részt vesznek a kriminális cselekményekben. A helyi lakosok közel vannak az eseményekhez, mindent látnak és hallanak. A rendőrség kiszolgáltató a közösségnek, mivel információkra van szüksége a bűncselekmények és a rendzavarások feltárásához. A közösségi rendészet biztosítja azt az eszközt, amellyel a lakosok mobilizálhatók a rendőrség segítségével. A távoli és a polgárok bizalmát nem bíró rendőrséggel a lakosok nem készek megosztani azt, amit tudnak. Az erős kapcsolatok kiépítésével biztosítható az a két irányú út, amelyen keresztül a lakosság biztosítja a rendőrség számára nélkülözhetetlen információkat, a rendőrség pedig támogatást nyújt a közösségnek.[15]

3. A rendészet korszakai az USA-ban, és a közösségi rendészet generációi

3.1. A rendészet korszakai az USA-ban

Az USA rendészeti korszakait felidézve láthatóvá válik az a folyamat, ahogyan az eleinte kezdetleges rendőrségi működés több fejlődési lépcsőn keresztül eljutott a mai formájába. A folyamat áttekintésével jobban érthetővé válik, hogy a mai formájában mit értünk a közösségi rendészet fogalma alatt. A modern rendészet eredetét illetően az angol gyökerek a meghatározóak. A XVII. századi Amerikában a telepesek minden idejét lefoglalta az otthonteremtés és a növénytermesztés, a rendészet tárgya pedig a rendes emberek viselkedése volt. Olyan kihágások fordultak elő, mint pl. az egyház által pihenésre kijelölt napon végzett munka, nyilvános káromkodás, törvénytelen gyermek nemzése. A rendőr és a bíró is a közösség tagjaként járt el, nem főállású közhivatalnokként. A gyarmati időkben a sheriff, a konstábler, az őr, a rabszolga-felügyelő hivatása volt a törvény végrehajtása. Ez a rendszer jól működött addig, amíg a gyarmatok kicsi, a földből élő közösségekből álltak. Szorosak voltak a családi kötelékek és az informális szociális kontroll hatékonyan korlátozta a nemkívánatos magatartásformákat. A társadalmi változások a XIX. század elején forgatták fel ezt az állapotot.[16]

A későbbiekben az egyesült államokbeli rendészet eltávolodott angol eredetétől a társadalmi és jogi környezet különbözősége okán. A legfeltűnőbb különbség az volt, hogy az angol, világos alá-, fölérendeltségi viszonyok között működő rendszerrel ellentétben az amerikai rendszer szervezetlen volt, nem tisztázott függelmi viszonyokkal. Egy városi rendőr lehetett a rendőrfőnök, a polgármester, egy választott előljáró alárendeltje, vagy akár mindháromé. Angliában a rendészet gyakorlati feladat politikai vonatkozással, az Egyesült Államokban politikai feladat gyakorlati tennivalókkal.[16]

Az USA-ban gyakorolt rendészet 1840-es évektől kezdődő első korszakát Kelling és Moore politikai korszaknak nevezte. Ebben az időszakban a rendészetet fokozott decentralizáció, erős politikai kötődés és korrupció jellemezte, ugyanakkor a rendőrség – a politikával való szoros összefonódása okán – többféle szociális feladatot is ellátott, mint pl. ételt osztott, átmeneti szállást nyújtott újonnan a városba költözött munkásoknak.[24] A rendőrség, a politika és egyes társadalmi csoportok szoros összefonódásának negatív kísérőjelensége volt, hogy a bűnüldözés során szelekcióra került sor, amely gyakran együtt járt a kisebbségek elnyomásával.

A következő korszak egyik célja éppen a korrumpáló politikai befolyások kizárása volt. Ezt tükrözte az új jelmondat, amely úgy szólt, hogy „a rendőrség tartsa távol magát a politikától, a politika pedig maradjon távol a rendőrségtől.”[17] Az 1930-as években bevezetett reformok nyomán a rendészet professzionalizálódása és centralizációja volt megfigyelhető, miközben a rendőrség csak a bűnüldözésre és a jog kikényszerítésére koncentrált. Kelling és Moore ezt az 1970-es, 1980-as évekig tartó időszakot reformkorszaknak nevezte.[24] A bűnüldözés előtérbe kerülésével megszűntek az egyéb szociális szolgáltatások. Egyre több motorizált járőr teljesített szolgálatot, akiknek az volt az volt a feladatuk, hogy a segélyhívásokra a lehető legrövidebb időn belül reagáljanak. A korrupció ellen a rotációs elv alkalmazásával próbáltak védekezni. Ezáltal viszont a rendőr a saját körzetének közösségével nem tudott bizalmas kapcsolatot kialakítani. Az akkori rendőri önkép kialakításának azonban ez nem is volt célja, ugyanis a bűn elleni harcok („crime fighter”) szerep sokkal inkább imponált a rendőröknek.[17] Az USA-t az 1960-as években a társadalmi nyugtalanságok sorozata jellemezte. A rendőrség ebben a helyzetben nem tudott megfelelően helytállni. Johnson elnök ezért 1967-ben létrehozott egy bizottságot, amelynek célja a rendőrség szervezetének és feladatainak felülvizsgálata volt.

A bizottság arra a megállapításra jutott, hogy a rendőrség saját szubkultúrát alakított ki, és nem volt abban a helyzetben, hogy gátat vessen a bűnözésnek. A bizottság a felmérések adataira támaszkodva azt javasolta, hogy a rendőrség értékelje át az addigi prioritásokat. Az 1970-es évekig folytatott rendőri munka kritikája egy olyan fejlődési pályához vezetett, amely a rendőri munka „csendes forradalmának” is neveznek.[17] Ismét a rendőri tevékenység decentralizációja következett be a szolgáltatásokhoz való közvetlenebb hozzáférés érdekében. A cél immár az volt, hogy emelkedjen a közösség életszínvonala, növekedjen a rendőri szolgáltatással való elégedettség, és a polgárok nagyobb részt vállaljanak a közbiztonság fenntartásában. Kelling és Moore szerint ez a közösségi problémamegoldó korszak.[24]

3.2. A közösségi rendészet három generációja

A közösségi rendészet három generációját Willard M. Oliver tanulmánya alapján kísérhetjük nyomon. A szerző rámutat arra, hogy a bár a közösségi rendészet az 1970-es évek vége, az 1980-as évek eleje óta létezik, azóta sokat változott, fejlődött, és az ezredfordulóra vált kiforrottá, többféle gyakorlati formában.[25]

3.2.1. Fejlesztés (Innovation) (1979-1986.)

A közösségi rendészet nem egyik pillanatról a másikra terjedt el az Egyesült Államokban, és az 1970-es évektől a XXI. század elejéig tartó hosszú évek alatt nem is maradt változatlan a koncepció. Oliver nyomán az 1979 és 1986. közötti évekre nézve beszélhetünk a közösségi rendészet első generációjáról.[25] 1979-ben Herman Goldstein a rendészet fejlődéséről írva hívta fel a figyelmet, hogy az 1970-es években a bejáratott rendőri módszerek már nem működnek, és más megközelítésre van szükség, a professzionális modell alternatívájaként. [26] Goldstein problémamegoldó módszerei és Wilson és Kelling betört ablakok elmélete [27] indították el a rendészet elméletének innovációját.[25]

A közösségi rendészet első generációját a kísérletezés jellemezte. Ezek a kísérletek, tesztek, projektek gyakran nagyvárosokra korlátozódtak, és állami anyagi forrásokkal, progresszív rendőri felső vezetés mellett jöhettek létre. Többnyire egy-egy, a közösségi rendészethez kapcsolódó módszert próbáltak ki, mint pl. a gyalogos járőrözés vagy a problémamegoldó módszerek, közösségi kapcsolatok. A kedvező és a kedvezőtlen tapasztalatok is visszahatottak az eredeti koncepcióra és formálták azt.[25]

3.2.2. Elterjedés (Diffusion) (1987-1994.)

1987 és 1994. között a közösségi rendészet gyorsan terjedt, egyre nagyobb teret nyerve. 1985-ben az USA-ban még csak 300 rendőrségi részleg (police department) alkalmazta a közösségi rendészet valamely formáját[9], 1994-ben pedig már 8000[28]. Ebben az időszakban a közösségi rendészet nagyrészt újonnan létesített szervezetek által, vagy már korábban is létező, de kibővített hatáskörű szervezetek által működtetett programokon keresztül szerveződött. Ezekre példa a COMPASS, COPPS, CPOP, COPE, INOP, CPTED. A tipikus helyszín még mindig egy közepes vagy nagyváros volt, már csak a rendelkezésre álló több információ és nagyobb költségvetés miatt is, amely utóbbiban jobban elfértek az esetleges járulékos költségek. Ebben a szakaszban már nem csak egy-egy módszer kipróbálásáról volt szó, egyre inkább szemléletmódként tekintettek a közösségi rendészetre. Célba vették a kábítószerrel kapcsolatos problémákat, a bűnözéstől való félelmet, a közösségi kapcsolatok fejlesztését és a közösség bevonását a rend megtartásában.[25]

3.2.3. Intézményesülés (Institutionalization) (1995-)

1995-től kezdve a közösségi rendészetet tekinthetjük a rendészeti szolgáltatások alapvető szervezési formájának az USA-ban. 1996-ban már 13 000 rendészeti hatóság tett lépéseket a közösségi rendészet alkalmazása felé.[29] 1992-ben az elnökségért folytatott kampányban Bill Clinton ígéretet tett, hogy 100 000 új rendőrt fog közterületre küldeni az országban. Megválasztása után 1994-ben aláírta a Violent Crime Control and Law Enforcement Act törvényt, és ezzel 9 milliárd dollár nyílt meg új közösségi rendészeti szellemben felvett, kiképzett és felszerelt rendőrök alkalmazása előtt. A forrás szétosztását az erre létrehozott The Office of Community Oriented Policing Services (COPS) nevű szervezet koordinálta.[25]

Ebben a harmadik generációban már a közepesnél kisebb városok is alkalmazni kezdték a közösségi rendészetet, már csak azért is, hogy a költségvetési forráshoz hozzáférjenek. Külön program (COPS FAST) is létrejött annak érdekében, hogy 50 000 főnél kisebb lakosságszámú városok is támogatást kapjanak. Érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy a nagy költségvetési forrással megtámogatott gyors terjedés ellenére megkérdőjelezhető a COPS Office sikere, mivel a forrást felhasználó hatóságok munkájára korlátozott a rálátása, erős a gyanú, hogy bizonyos esetekben a pénzt már korábban is létező programok fenntartására és már alkalmazott rendőrök további alkalmazására fordították, ráadásul nem sikerült kiállítani a beígért 100 000 új rendőrt sem.[25]

A szakirodalomban felvetődött a kérdés, hogy vajon a 2001. szeptember 11. után bekövetkezett fordulattal véget ért-e a közösségi rendészet korszaka. Willard Oliver mellett érvel, hogy jelenleg már a „belbiztonsági” korszakban (Homeland Security) élünk, amikor a fő fenyegetést a terrortámadások jelentik, és a polgárok az államtól azt várják, hogy az védje meg őket a belföldi és a nemzetközi terrorfenyegetéstől. A rendőrség feladata szerinte ma már az, hogy az erőforrásait a bűnüldözésre fordítsa, mert így tudja felfedni a potenciális fenyegetéseket és információkat gyűjteni.[30]

A továbbiakban Hollandia példáján keresztül tekintem át, hogyan működik a közösségi rendészet a gyakorlatban.

4. A közösségi rendészet változatai Hollandiában

A holland rendőrség irányításának és szervezeti felépítésének ismertetését ezúttal mellőzöm, de utalnom kell arra, hogy az utóbbi időszakban jelentős átalakulás történt a szervezetben. [33] Hollandia területét tekintve jóval kisebb Magyarországnál, lakosságszáma (és ebből adódóan népsűrűsége) viszont nagyobb. Államformáját tekintve alkotmányos monarchia, jogrendszere kontinentális. A jogrendben fellelhető hasonlóságok mellett jelentősek a különbségek is a két ország között. Történelmi fejlődésének pályájában, illetve földrajzi,

gazdasági, szociális, és nem utolsósorban kulturális körülményei miatt jelentősen eltér hazánktól. A holland rendőrség működésének, illetve a Hollandiában alkalmazott rendészeti megoldások tanulmányozása nem előzmény nélküli hazánkban. A rendszerváltás utáni években a Hollandia és Magyarország közötti nemzetközi rendőri együttműködés keretében nemcsak országos szinten alakultak ki hosszantartó munkakapcsolatok, hanem a megyei rendőr-főkapitányságok is szoros kapcsolatban álltak valamely holland régió rendőrségével. Az együttműködések leginkább a szakmai tapasztalatcserére, valamint továbbképzésekre és nyelvoktatásra terjedtek ki.[31]

Az ottani megoldások tanulmányozása nem csak a rendőrségi együttműködés keretében valósult meg, hiszen pl. 1993 őszén a Magyar Kriminológiai Társaság hat szakértője járt Hollandiában a holland komplex bűnmegelőzési rendszer tanulmányozására. A szakértők között volt Bólyai János, aki a Kriminológiai Közlemények 50. számában közölt egy tanulmányt.[18]

Maurice Punch és Kees Van Der Vijver szerint a holland közösségorientált rendészet (community-oriented policing, a továbbiakban: COP) négy lépcsőfokon keresztül jutott el a mai formájáig [19]. Hollandiában már az 1970-es évek elejétől láttak el szolgálatot közösségi rendőrök szolgálatot. Általában idősebb, tapasztalt, szociális érdeklődésű rendőrök voltak, akik egyedül dolgoztak. Feladataikat olyan fogalmakkal határozták meg, mint a bűnmegelőzés, problémamegoldás, valamint adatszolgáltatás a nyomozó szervek felé. A helybeliek gyakran úgy emlegették őket, mint a „mi rendőrünk”. A rendőrség szervezetén belül azonban perifériális volt a helyzetük. Az 1970-es évek végére egyre több kritika érte a közösségi rendőrök gyakorlati működését. Az 1980-as években a közösségi rendőröket „szomszédsági csoportokra” cserélték le, amitől azt várták, hogy mélyebben integrálódjanak a szervezetbe.

A gyakorlatban úgy nyilvánult meg, hogy minden alapvető rendőrségi munkát a területi alapon szervezett csoportok láttak el. A harmadik „lépcső” az új „típusú” közösségi rendőrök bevezetése volt az 1990-es években. A közösségi rendészet ezen új formáját új paradigmaként mutatták be, erősen hangsúlyozva a különbségeket az új filozófia és a közösségi rendészet hagyományos módja között. Az új formának az volt a célja, hogy a korábbi rendszer némely gyengesége kiküszöbölhető legyen. Így például a szomszédsági csoportok nem mindig működtek megfelelően együtt a szervezet többi részével, és a csoportok tagjait sem ismerték olyan jól a közösségekben, mint a régi közösségi rendőrt. Amíg azonban a korábbi közösségi rendőr csak egy átlagos rendőr volt, aki intuitív alapon illeszkedett a szerepéhez, az új közösségi rendőröket felelősnek tartották azért, hogy megszervezzék körzetükben a közbiztonságot, a korábbinál sokkal szélesebb és permanensebb értelemben. „Körzeti menedzsereknek”, vagy „szomszédsági igazgatóknak” hívták őket. Ha segítségre volt szükségük valamelyik speciális egységnél dolgozó kollegáktól, akkor hivatalosan is kötelesek voltak segíteni nekik. Néhány olyan körzetben, ahol komoly bűnügyi és közbiztonsági problémák álltak fenn, vagy visszatérő volt a közrend megzavarása, a közösség gyakran a rendőrség sokkal keményebb és represszívebb fellépését várta. Arra is volt példa, hogy ilyen esetekben nem csak a polgárok, hanem az önkormányzat is sokkal keményebb fellépést igényelt. Ez átvezet bennünket a következő lépcsőhöz. A negyedik és végső szakaszban a külső változások hatása vált döntővé. A tendencia a centralizáció, a specializáció, a korábbinál határozottabb végrehajtás, és a bűnözéskontroll irányába mutatott. A 2001. szeptember 11-én az USA-ban történtek után a terrorcselekmények Európát is elérték. A madridihoz hasonló súlyú, tömeges áldozatokat követelő események Hollandiában nem történtek, azonban Theo Van Gogh filmrendezőt 2004-ben egy radikális muszlim (holland állampolgár) ölte meg, aki egy szélsőséges csoporttal állt kapcsolatban. Az ügynek témánk szempontjából három jelentősége van. Az egyik, hogy a körzeti rendőrök jól kezelték a Theo Van Gogh meggyilkolása utáni helyzetet.

A rendőrség azonnal reagált egy átfogó nyugtató hatású intézkedéssel, ami megelőzte az etnikumok közötti nyugtalanságot (itt erős a kontraszt a franciaországi külvárosokban később történetekkel).

A COP a legjobb formáját nyújtva megelőzte a zavargásokat és megerősítette a közösség nyugalma. Az eset után feltették a kérdést, hogyan történhetett meg, hogy holland állampolgárok olyan mértékben radikalizálódtak, hogy erőszakos cselekményeket terveztek és hajtottak végre, anélkül, hogy feltűntek volna a biztonsági erők és a rendőrség radarján. A helyi körzeti rendőr észlelte Theo Van Gogh gyilkosának radikalizálódását, és jelentette is azt. Ez az információ azonban nem jutott el a biztonsági erőkig. Többen levonták a következtetést, hogy a régimódi rendőrségi munka megelőzhette volna a gyilkosságot, és hamarabb felhívhatta volna a hatóságok figyelmét erre a házon belül keletkezett fenyegetésre. Ez közvetlenül elvezetett a harmadik következményhez. Mivel a terrorfenyegetés holland állampolgárságú és integrált második generációs bevándorlóktól érkezett, ezért a figyelmet ezek otthoni közösségben való életére kell fordítani és nem a külvilágra.

A holland válasz az volt, hogy a potenciális radikális terroristák azonosításánál újra a közösségi rendőröket állították sorba. Amszterdamban az AIVD (Internal Security Service) megtanította nekik, hogy kiszűrjék a potenciális fenyegetések jeleit. Bizonyos szempontból azt lehet mondani, hogy a közösségi rendészet egy teljes kört járt be. Úgy kezdődött, mint a társadalmi arcú rendészet, és számos összetevője mellett szólt, hogy társadalmilag elkötelezett rendőrré van szükség, amely a polgárok oldalán áll és elszánt arra, hogy megoldja a problémáikat. Végül a társadalmi kontroll és a rendészet elsődleges eszközévé fejlődött. A barátságos, atyáskodó körzeti rendőr – aki mindenki problémáját meghallgatta – számára azt írták elő, hogy legyen ő a mindenhová bekandikáló, és digitálisan csatlakoztatott „szem”, és nem csak a bűnügyi hírszerzésben, hanem a terrorizmus elleni globális háborúban is.[19]

Számomra mindebből az alábbi következtetések adódnak. A holland közösségi rendőrnek Magyarországon leginkább a körzeti megbízott feleltethető meg. Hazánkban józan belátás szerint nem beszélhetünk a tanulmányban leírt mértékű terrorfenyegetettségről, mint ahogy a magyar társadalom a holland társadalomtól eltérően nem multikulturális, nem multietnikumon alapul. Napjainkban tehát az utóbbi szereposztásnak nálunk nincs valódi relevanciája. Természetesen nem zárható ki, hogy sor kerül az ilyen jellegű információgyűjtésre és továbbításra a hatáskörrel rendelkező szervhez. A „körzeti menedzser” szerep betöltésének irányába történő elmozdulást azonban fontosnak tartanám. A magára hagyott, eszköztelen, a rendőri szervezet többi részéről elszigetelten működő körzeti megbízott nem működhet eredményesen. A figyelemfelhívó, megelőző szerepre helyezném a hangsúlyt, de van, ahol a „beszélgető rendőr” önmagában nem elég. Lehetnek helyzetek, ahol a rendőrök csoportjának fellépése szükséges, és lehet olyan helyzet, ahol még egy csoport is kevés. A körzeti megbízott helyben történő gyors támogatása elengedhetetlen. Azt is láthattuk, hogy a holland tapasztalatok szerint még az egész társadalmat megrázó esemény (eseménysorozat) esetén is hasznos „megnyugtató” szerepe lehet a közösséggel együtt „élő”, érző, gondolkodó rendőrnek. Párbeszéddel sok esetben megelőzhető egy nagyobb méretű társadalmi konfliktus kialakulása, illetve megakadályozható a kialakult helyzet további romlása.

5. Összefoglalás

A tanulmányban áttekintettem a közösségi rendészet fogalmát, megvizsgáltam, hogyan jelent meg a téma a tudományos publikációkban, diskurzusban. A közösségi rendészet meghatározásával kapcsolatban tömör definíciót nehéz alkotni, hiszen valójában egy átfogó gondolkodásmódot takar, amelynek ernyője alá rengeteg változatos rendészeti taktikai módszer befér. Láthattuk, hogy Jan Terpstra a nemzetközi szakirodalomban használt definíciókat alapul véve olyan új definíciót alkotott, amely figyelmen kívül hagyja a

közösségi rendészet azon elemeit, amelyeket más rendészeti modellekből emeltek át (pl. problémamegoldás), és a szervezethez kapcsolódó elemeket (pl. decentralizáció). A tanulmányban megvizsgáltam a modell kialakulását, fejlődését, az alkalmazására irányuló törekvéseket, alkalmazásának külföldi példái közül a brit, illetve a hollandiai változatokat. A közbiztonság fenntartását – különböző mértékben – a társadalmi együttműködésre alapozó rendészeti modellek tanulmányozása alapján látható, hogy közösségi rendészet modellje több országban is bevált. Hozzá kell tenni azt is, hogy a modell meghonosítása sehol sem ment könnyen és egyik napról a másikra. A sikerhez hosszútávra tekintő, stratégiai gondolkodásra, átfogó megközelítésre van szükség. Mindegyik modellben megtalálható a partnerség, az együttműködés, a közbiztonság társadalmi koprodukciója. A bűncselekmények, rendzavaró jogsértések, biztonsági problémák immár nem csak a rendőrség gondjaként és feladataként jelennek meg, mert mindez a közösség problémája is. A problémák ugyanis többnyire nem az adott település társadalmától függetlenül keletkeznek, illetve léteznek. A közösségi rendészet Friedmann professzor általi meghatározására visszautalva látható, hogy a célok között nem csak a bűnözés elfogadható szinten tartása szerepel, hanem a bűnözéstől való félelem csökkentése, az életminőség emelése, a szolgáltatásként felfogott rendőri tevékenység fejlesztése, és a rendőrség legitimitásának, azaz társadalmi elfogadottságának megerősítése is. A kiindulópont nem a rendészeti célok, feladatok és hatáskörök növelése, hanem bűnözést kiváltó okok középpontba helyezése, amely potenciális lehetőséget nyújt bűnözés (és általában a jogsértő cselekmények) csökkentésére és a többi kiemelt cél elérésére is. A társadalommal való jobb együttműködés nyitottságot és decentralizációt feltételez.

Irodalomjegyzék

Könyvek:

- [1] Brogden, Mike – Nijhar, Preeti: Community Policing National and international models and approaches. Routledge, 2011.
- [2] Kozáry Andrea: Rendészetszociológia kézikönyv I. Rejtjel Kiadó, 2015.
- [3] Friedmann, Robert R.: Community Policing, Comparative perspectives and prospects. St. Martin's Press, New York, 1992.
- [4] Alderson, John Cottingham: Policing Freedom: A Commentary on the Dilemmas of Policing in Western Democracies. Estover, Plymouth, MacDonald and Evans, 1979.
- [5] Trojanovicz, Robert – Bucqueroux, Bonnie: Community Policing: A Contemporary Perspective. Cincinnati, Anderson Publishing Co. 1990.
- [6] Trojanovicz, Robert – Bucqueroux, Bonnie: Community Policing: How, to Get Started, Second Edition. Anderson Publishing Co., Cincinnati, 1998.
- [7] Skogan, Wesley G. – Hartnett, Susan M.: Community Policing, Chicago Style. Oxford University Press, 1997.
- [8] Bayley, David H.: Police for the Future. Oxford University Press, 1994.
- [9] Walker, S. (1985): The Police in America: An introduction. New York: McGraw-Hill, 1985.

Könyvfejezetek:

- [10] Terpstra, Jan – Stokkom, Bas van – Vijver, Kees van der: Community policing. In. Bruinsma, Gerben – Weisburd, David (eds.): Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice, Springer Reference, 2014. pp. 416-426.

- [11] Tilley, Nick: Modern approaches to policing: community, problem-oriented and intelligence led. In. Newburn, Tim (ed.): Handbook of Policing, Second Edition. Willan Publishing. 2008. pp. 373-403.
- [12] Berei Róbert (2014): Szolgáltatás-szervezés a „nehéz körzetekben”. In. (Korinek László (szerk.): Értekezések a rendészetről. Nemzeti Közszerológati Egyetem Rendészettudományi Kar. Budapest, pp. 199-226.
- [13] Bólyai János: A közösségi rendőrség. In: Gönczöl (szerk.): Büntetőpolitika, bűnmegelőzés. Tanulmánygyűjtemény a szociális szakképzés számára. ELTE Szociológiai Intézet, Szociálpolitika Tanszék könyvsorozata, Budapest, 1994. pp.105-127.
- [14] Tilley, Nick: Community Policing. In. Newburn, Tim – Neyroud, Peter (eds): Dictionary of Policing. Willan Publishing. 2008. p. 40.
- [15] Tilley, Nick: The Development of Community Policing in England: Networks, Knowledge and Neighborhoods. In. Williamson, Tom (ed.): The Handbook of Knowledge-Based Policing, Current Conceptions and Future Directions. John Wiley and Sons Ltd. 2008. pp. 95-116.
- [16] Shafer, Joseph A. – Bartollas Clemens: The Police. In. Shoham, Shlomo Giora – Beck, Ori – Kett, Marton (eds.): International Handbook of Penology and Criminal Justice. CRC Press Taylor & Francis Group, 2008. pp. 443-477. pp.
- [17] Tilki Katalin – Kiss Anna: A bűnmegelőzés elméleti és gyakorlati kérdéseiről. Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok XXXIV. Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet, Budapest, 1997. pp. 42-64.
- [18] Bólyai János: A rendőrség és feladatai Hollandiában – új megoldások, sajátos kontrollreakciók. In. Gönczöl Katalin (szerk.): Büntetőpolitika, bűnmegelőzés Hollandiában. Kriminológiai Közlemények 50. Magyar Kriminológiai Társaság, 1994. pp. 84-103.
- [19] Punch, Maurice - Vijver, Kees Van Der: Community Policing in the Netherlands: Four Generations of Redefinition. In. Williamson, Tom: The Handbook of Knowledge-Based Policing, Current Conceptions and Future Directions. John Wiley & Sons. 2008. pp. 59-78.

Folyóiratcikkek:

- [20] Korinek László: Nomádok és letelepedettek – gondolatok a közösségi bűnmegelőzésről. Jogtudományi Közlöny, 2006. július. 247-267. pp.
- [21] Seagrave, Jayne: Defining community policing. American Journal of Police, Vol. XV. No. 2. 1996. 1-22. pp
- [22] Friedmann, Robert R.: Közrendészet: néhány elméleti és gyakorlati megfontolás. Belügyi Szemle, 1996/6. pp.114-123.
- [23] Terpstra, Jan: Community Policing in Practice: Ambitions and Realization. Policing, Volume 4., Number 1. 2009. pp. 64-72.
- [24] Kelling, George L. – Mark, More H.: The Evolving Strategy of Policing. Perspectives on Policing. U.S. Department of Justice, National Institute of Justice. Washington, D.C. November, No. 4. 1988. pp. 1-15.
- [25] Oliver, Willard M.: The Third Generation of Community Policing: Moving through Innovation, Diffusion, and Institutionalization. Police Quarterly Vol. 3. No. 4. December. 2000. pp. 367-388.
- [26] Goldstein, Herman (1979): Improving policing. A problem-oriented approach. Crime and Delinquency, 25, April, 1979. 236-258. pp.
- [27] Wilson, James. Q. – Kelling, George. L.: Broken windows: The police and the neighborhood safety. Atlantic Monthly, 249. March, 1982. 29-38. pp

- [28] McEwen, T.: National Assessment Program: 1994 Survey Results. Washington, DC. National Institute of Justice. May, 1995. pp. 1-12.
- [29] Edwards, S. – Hayeslip, D.: Community policing: Where are we now? Paper presented at the annual meetings of the Academy of Criminal Justice Sciences. Louisville, KY. March, 1997.
- [30] Oliver, Willard M. (2006): The fourt era of policing: Homeland security. International Review of Law Computers & Technology, Volume 20. Nos 1&2. March-July, 2006. pp. 49-62.
- [31] Boda József: Nemzetközi oktatás és képzés a magyar rendvédelmi szerveknél. Belügyi Szemle, 2001/10. pp. 59-79.

Internetes hivatkozások:

- [32] Katona Géza: A kriminálpolitikai és a rendészettudományi fogalomrendszer analízise, az egységes fogalomhasználat biztosítása. 4. számú előtanulmány az átfogó rendészeti stratégia társadalmi vitájához. A Rendőrség Tudományos, Technológiai és Innovációs Tanácsa, Budapest, 2008. *Letöltve: 2011. december 7-én a* [police.hu](http://www.police.hu/data/cms529194/fogalomrendszer_analizise.doc) *weboldalról:* www.police.hu/data/cms529194/fogalomrendszer_analizise.doc
- [33] Organisation of the Dutch police. *Letöltve: 2017. 01. 14-én a* Government of the Netherlands *weboldalról:* <https://www.government.nl/topics/police/contents/organisation-of-the-dutch-police>

Lektorálta: Dr. Lévay Miklós, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Kriminológiai Tanszék

A NEMZETI KIRÁLYVÁLASZTÓI JOG ÉS A SZENT KORONA-TAN ALAKULÁSA 1301 ÉS 1526 KÖZÖTT

Biró Zsófia

Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, zsofia930813@gmail.com

Absztrakt

A tanulmány a magyar trón betöltése, illetve a trónöröklés rendjének alakulását és ennek viszonyát igyekszik nyomon követni a kiformalódó Szent Korona-tannal, tekintettel a rendek szabad királyválasztói joga és az uralkodó örökösödési jogának ütközéseire, az Árpád-ház kihalásától, a Habsburgok trónra lépéséig.

Az értekezés fő irányvonala azt kívánja bemutatni, miként jutnak el a rendek odáig, hogy hatalmi tényezőként érdemben szóljanak bele a trón betöltésébe. Az ideológiai alapot a Hármaskönyv szerződés-elmélete, illetve a rendek és a király elengedhetetlen kölcsönös viszonyának rögzítése adja, ami a rendek oldaláról a király választásában mutatkozik meg. A koronaeszme, majd a tan tételei immár a Hármaskönyvben a trónbetöltés tényeire és a királyi jogok gyakorlásának ténylegességére figyelemmel fejlődnek ki. Sőt, míg máshol a királyi hatalom és a rendiség két elkülönült hatalmi tényezőként értelmezhető, addig Magyarországon ez a két tényező a Szent Korona hatalmában olvadt össze.

E hosszas folyamat okai a trónbetöltés és a királyi hatalom gyakorlásának történetében keresendők. A trónutódlás mindig is központi kérdésnek számított, de az Árpád-ház kihalásától lett elsődleges, s az Anjouktól továbblépve megjelenik egy különös kettősség: a rendi érdekek, a szokásjog és a Nyugat-európai mintájú uralkodói szerződések ütközését, konfliktusait követhetjük nyomon.

Vajon miért volt ennyire fontos, sőt presztízskérdés a rendek számára, hogy királyukat szabadon válasszák meg, vagy mint azt a Szent Korona-tan is kimondja: „A nemes tesz királlyá, a király tesz nemessé”?

A tanulmány igyekszik tisztázni a rendek és a legfőbb közjogi méltóság jogtörténeti viszonyainak alakulását, s bemutatni a történeti változások alapjául szolgáló jogforrásokat.

Kulcsszavak: királyválasztás, koronaeszme, Hármaskönyv, Szent Korona-tan, örökösödési szerződések

1. A jubileumi téma

A tanulmány apropója, hogy éppen 500 éve, 1517-ben nyomtatták ki Johann Singreiner bécsi nyomdájában Werbőczy István Hármaskönyvét,[1] ami hosszú ideig a Biblia után a legtöbb kiadást megért magyar könyv volt. Pontosan 330 éve annak, hogy a magyar rendek az 1687. október 18-ára összehívott országgyűlésen, október 31-én elfogadták a Habsburgok fiági örökösödésének törvénybe iktatását, majd december 8-án, Pozsonyban megkoronázták I. Lipót idősebbik fiát, a kilenc éves I. Józsefet, az első örökös királyt. Végül 2017 az osztrák-magyar kiegyezés 150. évfordulója, aminek közjogi jelentőségét részben az adja, hogy a törvény véglegesen rögzítette az örökös király jogállását és felségjogait.

2. A koronaeszme kialakulása

2.1. Történeti háttér

1301-ben férfi ágon kihalt az Árpád-ház, melyet belháborúk követtek az ország kiskirályai között. A harcok során Károly Róbert kerekedett felül, és foglalta el a magyar trónt, háromszor koronáztatva meg magát, mire minden legitimitási kritériumnak eleget tett. 1301-ben Károly Róbertet az esztergomi érsek, Székesfehérvárott, de nem a Szent Koronával

koronázta meg. Ezt követően 1307. október 7-én, Rákos mezején a főurak nagy része elismerte Károlyt törvényes királyának.[2] Az ország báróinak 1307. október 10-én, Rákoson kelt levele ezt a következőképpen rögzítette: „[...] *Mi tehát, ennek az országnak a jó állapotát és hasznát szívből elébe helyezve, gondos tanácskozás tartásával urunkat, Károlyt és utódait, ahogy a törvényes örökösödés megkívánja, Magyarország királyává és természetes urunkká fogadtuk örökre, hogy néki a királyi felségnek tartozó engedelmességet és tiszteletet tanúsítván, soha semmilyen időben személye, méltósága, dolgai és utódai ellen tetteleg vagy tanácssal semmit nem teszünk [...]*”.[3]

1308. november 27-én a pápai legátus ismét megkoronázta Károly Róbertet, de nem a Szent Koronával. Mindenesetre a rendek elismerték Károly jogát a trónra, és egyúttal a királlyal együtt dinasztiaát is választottak azzal a feltétellel, hogy fiági lemenők öröklik a trónt. Károly kitartásának köszönhetően 1310. augusztus 27-én harmadszor is megkoronázták, immár a hármass szabályozás szerint, azaz az esztergomi érsek, Székesfehérvárott, a Szent Koronával.[4] Láthatjuk, a koronázás további jellemzője, hogy egyházi eredetű, felkenéssel egybekötött, mellyel a királyi méltóságot ismeri el az egyház, s majd az egyházfőtől átvett korona jelezte az aktus további értékét.[1]

2.1.1. Az eszme jelentősége a szokásjogban

Károly Róbert többször is említi okleveleiben, hogy ő választás, elismerés, meghívás útján lett magyar királlyá.[2] Királyi hatalmához, koronájához való viszonya nemcsak uralmának kiépítésében játszik fontos szerepet, hanem a koronaeszme kifejlődésében is, amit *Timon* plasztikusan ekként állapított meg: „A Szent Korona személyisége, vagy ami egyet jelent: misztériuma az a köszikla, amelyre az alkotmány építve van”.[5] Bár ekkor alkotmányról még nem lehet beszélni, mégis I. Károly volt az a magyar király, aki szilárdan ragaszkodott ahhoz – miként az ország nagyjai is –, hogy a követett szokásjog szerint koronázzák meg. Ezek után királyi aktusainál hatalmára mindig úgy utalt, mint ami Szent István Szent Koronájától, illetve IV. Béla második honalapítótól, valamint I. László legszentebb királytól, mint szent elődtől ered, ezért megkérdőjelezhetetlen. Valószínűleg a nehezen megszerzett trón megtartását igyekezett az eszme kialakításával biztosítani.[4]

Károly Róbert tudatosan nevezte szentnek koronáját, a magyar királyi koronát, ezzel azt is kifejezésre juttatva, hogy uralma a koronának a pápától nyert szentsége révén is kikezdehetetlen, s ezt igyekezett kihangsúlyozni. I. Károlynak az 1322-ben kiadott egyik oklevelében a következőkkel tett adományt egyik hívének: „[...] *mivel Tolmácsi Konrád fia Miklós mester hozzánk és a szent korona hűségéhez ragaszkodván mindig köszönetre méltó, számos és szívesen látott szolgálatokat tett országunk különféle hadjárataiban hűtleneink és lázadóink ellen [...]*”.[6] I. Károly (Csór nembeli) Nagy Péter fia Tamás csókakői és gesztesi várnagy kérésére új kettős pecsétjével megerősített privilégiumba írja át 1331. július 27-i és 1332. június 14-i nyílt leveleit a kérelmező hű szolgálataiért. A levélben a havasalföldi hadjárat kapcsán beszél az oklevél az ország Szent Koronájáról: „*in praeiudicium sacri diadematis regii*”.[3]

Bár a korona kezdetben még nem is válik el a királytól, a koronaeszme kialakulásával kezdetét veszi az önállósulásig vezető út.

2.2. A Szent Korona ereje és bírói hatalma Nagy Lajos korában

Károly Róbertet, fia, Lajos követte a magyar trónon. A Lajos-korabeli oklevelekből kitetszik, hogy már következetesen használják a Szent Korona kifejezést, mint a legitimitáshoz elengedhetetlen, és egyben azt erősítő tényezőt. Ezt igazolja Nagymartoni Pál országbírónak az az ítéletlevele, aminek rendjén visszaadta az esztergomi egyháznak és Csanád érseknek a

Nógrád megyei Vonuntotheluk, Mokafölde, Lukafölde birtokrészeket és Donkos földet az erdővel, ami Vadkert birtokon belül feküdt:

„[...] *Dominus Ludovicus rex, in patriumonium regni Hungarici, iure et ordine geniturae sibi debitum succedens, unanimes praetorum, baronum et nobilium regni sui voto et intentione in Albaregali, solito loco cathedrali, die Dominico proximo ante festum B[eati] Iacobi apostoli, anno Domini MCCCXLII praeterita, fauente Salvatoris clemetia, corona beatissimo Stephano, primo regi Hungariorum divinitus data, solemniter et honorifice fuisset coronatus [...]*”

„[...] Lajos király urat, Magyarország őt illető örökségébe, ami jog szerint és a születés rendjén szállt rá, országának főpapjai, bárói és nemesi egyhangú szavazatával és akaratával Fehérváron, a szokásos székesegyházban, az Úr elmúlt ezerháromszáznegyvenkettedik esztendejében Szent Jakab apostol ünnepe előtt a legközelebbi vasárnapon [1342. július 21.], a Megváltó kegyének pártolásával a legszentebb Istvánnak, a magyarok első királyának isteni sugallatból adott koronával ünnepélyesen és tiszteletteljesen megkoronázták. [...]” [3]

Az irodalomban alig esik szó arról, hogy az eljáró bíróságok előtt bizonytságot tevők, amikor igazmondásuk felől esküdtek, esküjüket szokás szerint Istenre, valamint a királynak és a Szent Koronának tartozó hűségükre hivatkozva tették le. László alnádor Sopron megye számára tartott közgyűlésén a megye alispánja és szolgabírái ekként állították, hogy a Székás nevű birtok Vezekényi Konrád fia István elődeinek volt a tulajdona:

„[...] *ad fidem eorum deo debitam et fidelitatem domino nostro regi, sueque sacre corone regie observandam [...]*”.

„[...] Istennek tartozó hitüket és király urunk és az ő szent királyi koronája számára hűségükre figyelve [...]” [7]

Az országában a király képviselte a legfőbb hatalmat, mely hatalomnak a legnyilvánvalóbb eleme a bírói hatalom gyakorlása volt, ami tág értelemben nemcsak az ítékezés hatalmát jelentette, hanem azt is, hogy a király bírói hatalmának gyakorlását tetszése szerint és szükségképpen átruházhatta a királyi udvarában maga helyett állított, vagy más, vidéken ítélező bírók delegálásával.

Úgyszintén a bíróságok előtt bizonytságot tevők, amikor igazmondásuk felől esküdtek, esküjüket szokás szerint Istenre, valamint a királynak és a Szent Koronának tartozó hűségükre hivatkozva tették le. A nádor által tartott köztörvényszéken, illetve a megyéspán által megyéjében királyi parancsra tartott közgyűléseken a kialakult szokás szerint folyó *requisitios* eljárást megelőzően az esküdteket és a szolgabírókat megeskették, hogy úgy folytatják le a vizsgálatot, hogy egyebek mellett a Szent Koronát is tiszteletben tartják.[8]

A királynak tartozó hűség mellett, a Szent Korona iránti hűség ebben a tekintetben általában a főhatalom tiszteletére vonatkozik, aminek egyik meghatározó eleme az ítékezés hatalma, ami egyben az igazság forrása. Tulajdonképpen ezekben a formulákban tűnik fel elsőként a Szent Koronának, mint a főhatalom tényleges letéteményesének az elkülönülése a király személyétől.

I. Lajos 1351-ben megerősítette az Aranybullát, így a rendek szemében az voltaképpen a király intenciójával, mint nemesi szabadságjogaiknak és kiváltságaiknak hordozója kezdett megtestesülni, s törvényi erőt kívántak a rendek belelátni,[2] amely víziójuk az Anjou uralmat követően hamarosan a megvalósulás útjára léphetett, mert tulajdonképpen Luxemburgi Zsigmondtól és a királyválasztásoktól kezdve azokat az uralkodó mindig megerősítette

hitlevelében és koronázási esküjében. Bár erre még a nemességnek várnia kellett, mert az Anjouk királyi hatalmukat nemcsak, hogy a Szent Koronától eredeztették, hanem úgy is utaltak erre, mint *suprema potestas* vagy *plenitudo potestatis*, egyháztól eredő szuverén hatalomra.[2]

Nagy Lajosnak három leánya is született, Katalin, Mária és Hedvig. Katalint a francia király fiához szerette volna hozzáadni, és hozományként Nápoly trónját ígérte, de Katalin idő előtt elhunyt, így tárgytalanná vált a menyegző. Máriának Luxemburgi Zsigmondot szánta férjéül, hisz Lajos első felesége is Luxemburgi volt, Margit. 1379-ben megtörtént a menyegző. Őt mindössze egy évvel előzte meg Hedvig, aki már 1378-ban hozzá ment Habsburg Vilmoshoz. Lajos Máriának szánta a magyar és a lengyel trónt is, de mikor 1382-ben meghalt, és rövid időre, mindössze 3 évre Mária lépett trónra, a lengyel rendek világosan kijelentették, hogy csak helyben regnáló uralkodót fogadnak el. Ekként Hedvig lett a lengyelek királynője, azzal az apró szépséghibával, hogy házasságát Habsburg Vilmostal érvénytelenítették és a litván királyhoz, II. Jagelló Ulászlóhoz adták feleségül.[9]

Az Anjouk tekintve, hogy az uralkodó szabadon nevezhette meg örökösét, lényegében vérségi, leszármazási alapon követték egymást a trónon, a rendek mindössze hozzájárulásukat adták a leendő uralkodó személyének kiválasztásához, komolyabb befolyással nem rendelkeztek. Természetesen Mária és a nőági örökösödés tekintetében nagyobb uralkodói közrehatásra volt szükség.

3. A koronaeszmé és a formálódó királyválasztói jog kölcsönös egymásra hatása

3.1. Az organikus államelmélet kiteljesedése

A rendek ugyan ideiglenesen elfogadták, Nagy Lajos nőági örökösödési elképzeléseit, a női öröklést *de jure* nem ismerték el. Mária királynő, mint Magyarország királynője, maga mellé vette férjét, Luxemburgi Zsigmondot társuralkodónak. Bár Luxemburgi Zsigmond nem rendelkezett jelentős vagyonnal, de tökéletes leszármazással és rokoni kapcsolatokkal igen. Viszont az egyik legfontosabb tényező, a hatalom, ebben az időben Mária anyjának és a Garaiak kezében volt. Belháborús fenyegetettség alakult ki, melyet nem sikerült idejében orvosolni, így Zsigmond Csehországba menekült, Mária pedig lemondott a nápolyi trónkövetelő, Károly javára, akit így II. Károly néven 1385. december 31-én magyar királlyá koronáztak. Uralkodása igen rövidnek bizonyult, mindössze harminckilenc napig tartott, támogatói szétszéledtek, február 7-én megdöntötték uralmát, melyet ismét Erzsébet anyakirályné, Mária anyja vett a kezébe. A belháború nem csitult, a királyi család ellenlábasai foglyul ejtették a királynőt és az anyakirálynét, az ország tényleges uralkodó nélkül maradt.[9]

Zsigmondot a rendek megtették régenssé, azaz az ország előljárójává és kapitányává (*antecessor et capitaneus*).[4] Megpróbálta kiszabadítani anyósát és feleségét, de kudarcot vallott. A rendek, kihasználva hatalmi fölényüket, 1387. március 31-én Székesfehérvárott királlyá koronázták Zsigmondot, miután elfogadtatták vele feltételeiket, melyekből látszik, hogy a bárók hatalma rendkívüli módon megerősödött.[9]

Eközben a koronaeszmé és a nemesség hatalmi összefonódását követhetjük nyomon. Zsigmond kezdetben németbarát politikát folytatott és idegen kegyeltjeinek juttatott magyar földeket, címeket. Ezt a nemesség nem nézte tétlenül, 1401-ben hat hónapra Siklóson őrizet alá helyezték, s ezalatt nem gyakorolhatta királyi hatalmát. Helyette a Szent Korona, tulajdonképpen a bárók, a királyi tanács, gyakorolta a hatalmat, vagyis – az adományozás jogát kivéve – királyi jogokkal élt, okleveleit „*prelati, barones et regni Hungariae procures universi*” (főpapok, bárók és Magyarország összes előkelői) saját pecsétje alatt adta ki, aminek köriratán „*sigillum sacrae coronae regni Hungariae*” (Magyarország Szent Koronájának pecsétje) volt olvasható. A kancellár, Kanizsai János esztergomi érsek pedig a

Szent Korona kancellárja címet vette fel. Így tehát a Kanizsai-liga saját akaratát állami akaratként tüntette fel, mely akarat hatalmi forrása a Szent Korona volt, s így a hatalom megoszlott a liga és a király között.[10] *Bartonie* ezzel szemben azt az álláspontot képviseli, hogy itt volt elsőként ténylegesen és teljesen kizárva a király a Szent Korona hatalmából hat hónapra.[11]

Amire viszont senki nem számított, hogy Zsigmondnak Cillei Borbálától lánya születik, Erzsébet, akinek a király V. Habsburg Albertet rendeli leendőbelijének. Zsigmond ünnepi pompával deklarálta, hogy lánya és annak férje együtt lesznek örökösei, birodalma különben is öröklési jogcímen megilleti őket. A rendek az uralkodók személyét nem firtatták, de kötelezték őket, hogy választás útján, mi több, a koronázási eskün felül választási hitlevéllel, a nemesség feltételeit elfogadva foglalhatják csak el a trónt. 1437-ben a pozsonyi országgyűlésen királlyá választották Albertet, Erzsébetet pedig királynévá: látszólag társuralkodói jogosítványokkal rendelkeztek, mert a rendek őket együttesen választották és emelték trónra. Ugyanakkor Erzsébetet nem a Szent Koronával koronázták, hanem az úgynevezett házi koronával, így még szembetűnőbb lett a király és királyné közti közjogi különbség, ettől kezdve Albert egyedül gyakorolta a teljes királyi hatalmat.[12] A XV. század második felétől az országgyűlések is rendszeressé váltak, a rendek Alberttel együtt gyakorolták a döntési jogokat: „*generale decretum regnicolarum*”.[13]

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy Albertig bezárólag nyomatékosan számított az uralkodó azon elképzelése, hogy kit kívánt utódjául, kit nevezett örökösének, s ahhoz a rendek kivétel nélkül hozzájárultak. Természetesen ez elengedhetetlen mozzanat volt, mert a nemesség beleegyezése és választása nélkül nem kerülhetett sor a koronázásra, amely ténylegesen legitimmá tette a királyi hatalmat.

3.2. A koronaeszme és a nemesség akaratának összeütközése

Habsburg Albert 1439-es halálát követően a rendek III. Ulászló lengyel királyt hívták meg a trónra, Erzsébet viszont ezt nem fogadta el, fiát a koronaeszme hármasszabályozása szerint megkoronáztatta, majd a csecsemő királlyal és a Szent Koronával együtt elhagyta az országot, és III. Frigyeshez menekült. Ha közelebbről megvizsgáljuk V. László koronázását, láthatjuk, hogy az nem a szokásoknak megfelelően zajlott: az ilyenkor szokásos királyi aktusokat, esküt, trónra ültetést, értelemszerűen nem maga a három hónapos király végezte, hanem dajkája, Kottaner Ilona ültette trónra és Cillei Ulrik mondta el a királyi esküt.[11] A későbbiekben ez is közjogi alapul szolgálhatott, hogy a rendek az eljárási hiányosságokra is tekintettel végül I. Ulászló mellett tették le a voksukat.

Az 1440-es országgyűlésen a nemesek egy része hajlott V. László elfogadására III. Frigyes gyámsága alatt, de az ellentábor a rendi királyválasztást támogatta azzal a kitételrel, hogy Erzsébetet a leendő király nőül veheti. Így véglegesült a választás III. Ulászló személyében, aki egyébként Nagy Lajos lánya, Hedvig férjének fia volt. Ulászlónak köteleznie kellett magát a rendek által megfogalmazott hitlevélben foglaltakra, úgymint az ország jogainak, szokásainak, szabadságainak tiszteletben tartására, cserébe a magyar rendek – bár Szent Korona nélkül – 1440. március 8-án királyuknak választották.[14]

Ulászló a nemesség megosztottságának kiküszöbölésére gyűlést hirdetett 1440. június 9-ére, ahol a nemesek kezébe ajánlotta, hogy döntsenek, ő vagy a gyermek László legyen az ország királya. A tömegesen megjelent rendek a március 8-i királyválasztást helybenhagyták, Ulászlót királyukként törvényesen is megerősítették, valamint ezzel együtt a csecsemő László megkoronázását érvénytelennek, semmisnek nyilvánították. Ulászlót Szent László ereklyetartó koronájával június 17-én megkoronázták, ezzel véglegesen is legitimálták hatalmát, ami így a Szent Királytól eredeztethető.[12] Ezen ékszer is felruházták a korábbinak minden erejével, továbbá kijelentették, hogy a korona az országé, ereje az

országalakók jóváhagyásán múlik. Mindez politikai, ideológia váltást jelentett: a vérségi király ellenében egy alkalmas királyt választottak, vagyis Ulászló már szabad választás útján lett király.[4]

Ugyanakkor bizonyos szempontból megkérdőjelezhető V. László legitimitása, mert bár a koronázás megfelelt a hármaskritériumnak, de a rendek inkább saját választásuknak – a jóllehet Szent Koronával nem rendelkező –, I. Ulászlónak kívántak kedvezni, mintsem a koronaeszmének hajtottak volna fejet, ezért érvénytelenítették V. László Szent Korona általi megkoronázását. „*A királyok koronázása mindenkor az országlakosok akaratától függ, a korona hatékonysága és ereje pedig az ő hozzájárulásaikban rejlik*”. A rendek tehát nem erősítették meg választással László királyi címét, csak édesanyja helyezte gyermeke fejére a koronát. Ha visszavonták volna Ulászló választását, valamint koronázását, továbbá újfent érvényesítik V. László választás nélküli koronázását, akkor ez ellent mondott volna a nemesi királyválasztói jognak, s a későbbiekre nézve csorbította volna azt.

Itt ütközik össze elsőként a koronaeszme és a rendek akarata, amely útjára indítja a szabad királyválasztás intézményét. Ugyanis a koronaeszme és az Anjouktól a nemességre maradt öröklési szokás alapján el kellett volna ismerniük V. Lászlót királyukká, de mivel a török fenyegetettség okán érdekük azt kívánta, hogy ne egy gyermek uralkodjon az országban, ezért a Szent Korona híján választás útján legitimálták jelöltjüket.[11]

3.3. A rendi érdekérvényesítés V. László és Hunyadi Mátyás idején

A kétes uralkodói viszonyok közepette polgárháború dúlt 1440 és 1445 között. III. Frigyes V. László pártját fogta, de a harcok közben kiemelkedett Hunyadi János, aki az egyik leghatalmasabb főúrrá lépett elő, köszönhetően annak, hogy Ulászló oldalán állt, a legtöbb nemessel egyetemben, a gyermekkirály és III. Frigyes ellenében. 1444-ben a török tényleges veszélyt jelentett. A várnai csata nem egyszerű magyar vereséggel zárult, hanem még a király is eltűnt, odaveszett.[12]

1445. május 7-én III. Frigyes német-római császárral tárgyalásokba kezdtek a rendek, hogy amennyiben I. Ulászló május 30-ig nem tölti be trónját, akkor V. László és a Szent Korona kiadásáért cserébe elismerik Lászlót királyuknak. 1446. június elején ez végbe is ment, de mivel V. László még kiskorú volt, ezért gyámot, az ország szemében pedig kormányzót kellett mellé rendelni. Így 1446-ban kormányzót választottak a rákos mezei országgyűlésen, aki nem lett más, mint Hunyadi János. A kormányzói jogkört kisebb-nagyobb korlátozásokkal a királyi jogkörökkel együtt gyakorolta 1453-ig, a király nagykorúságáig. Ekkor V. Lászlót nem koronázták meg újra, de esküt kellett tennie, ami megerősítette királyi mivoltának közjogi karakterét. A koronázási eskü mintegy hitlevélként szolgált, elismerte és megerősítette a rendek szabadságjogait és az ország integritását. Az 1447-es budai országgyűlésen kikötötték, hogy ha a kiskorú király meghalna, halála után ne legyen vita, minden megyéből hívják össze a nemeseket és válasszanak királyt az országgyűlésen.[2]

Hunyadi János sok ellenlábast szerzett magának hatalmával és cselekedeteivel, de végül idősebbik fia, László idegenítette el végleg a rendeket a család mellől, amikor 1456. november 9-én V. Lászlót és Cillei grófot Nándorfehérvárra csalta, ahol a grófot megölte. Szinte az egész ország ellene fordult, kivégezték, Mátyást pedig a király magával vitte Csehországba. 1457-ben V. László váratlanul meghalt, az ország ismét uralkodó nélkül maradt.[4]

A nemesség Hunyadi-hű része Mátyást akarta a királyválasztó országgyűlésen uralkodóvá választatni, bár ő éppen Podjebrád György, cseh király fogságában volt, Prágában. Mátyás nagybátyja, Szilágyi Mihály meglátta a lehetőséget, tudta, itt erődemonstrációval többet érnek a cél érdekében, mint ékesszólással. Húszezer zsoldost fogadott fel a rendek meggyőzésre, közben pedig hatvanezer aranyforintért kiváltotta Mátyást a cseh királytól. Pest külvárosában,

Rákos mezején összegyűlt az országgyűlés, ahová Szilágyi a zsoldos sereget is odavezette sok jeles nemessel az oldalán. Összegyűlt a nemesség, a főpapság, a hivatalviselő rendek, és a városok küldöttei, hogy megválasszák a királyt. Ezt a Garaiak és támogatóik, akik Budán gyülekeztek, ellenezték. De Szilágyi seregétől illetve a Duna hirtelen és erőteljes befagyásától, amin a sereg így minden nehézség nélkül átkelhetett, inukba szállt a bátorságuk. Szilágyi rövid időn belül, hol követekkel, hol a vérpaddal érvelve rávette őket, hogy ildomos lenne Mátyást megválasztaniuk. Az érvelés célt ért, s Mátyás lett Magyarország királya.[15]

A már ismeretes korabeli felfogás szerint a teljes királyi hatalom a Szent Korona általi koronázással száll át az uralkodóra, ezért Mátyás számára – aki nem örökösödési joggal ült trónra – kiemelkedő fontossággal bírt. Egy jelentős összegért és egy – a megkötésekor még jelentéktelennek tűnő – örökösödési szerződésért cserébe Mátyás megváltotta a Szent Koronát III. Frigyesről, s így már törvényesen, a koronaeszme szabályai szerint 1463-ban megkoronáztatott.[15]

A koronaért később Mátyás, és végső soron az ország is nagy árat fizetett, ugyanis az 1462-ben Frigyesrel megkötött örökösödési szerződés értelmében, ha Mátyás törvényes fiú utód nélkül hal el, III. Frigyes léphet Magyarország trónjára, amennyiben Frigyes már nem él, akkor annak fia, ha pedig több fiút is hátrahagyott, akkor a nemzet kiválaszthatja, melyikük legyen a magyar király.[12]

Mátyásnak nem született törvényes örököse, s 1490-ben, Mátyás halála után az ország megingott és hirtelen öt trónkövetelő jelentkezett.[16]

4. A Jagellók kora: a nemzeti királyválasztói jog és a Szent Korona-tan kiteljesedése

4.1. II. Ulászló, a választott király

Apja halálával Corvin János még nem adta fel azon elképzelését, hogy király legyen, bár erre semmi joga nem volt. Az örökösödési szerződés értelmében III. Frigyes már szilárdabb alapokkal indult a magyar trónért. Fia, Miksa pedig szándékosan figyelmen kívül hagyta a szerződés értelmezését, miszerint neki csak akkor van joga a magyar trónra, ha apja már meghalt, és szintén harcba szállt a magyar királyi címért. Velük szemben a magyar rendek egy része Ulászló cseh királyt támogatta, akinek egyébként az özvegy Beatrix királyné is házassági ajánlatot küldött, a rendek másik csoportja pedig a lengyel János Albert herceg mellett tette le a voksot.[4]

A rendek saját és országuk függetlenségét szem előtt tartva, a Mátyást is trónra juttató független, nemzeti királyválasztói jogot akarták visszaállítani, az esküvel és a hitlevéllel kiegészülve, követeléseik biztosítására.[12] Ezért 1490. július 15-én királyválasztó országgyűlést tartottak, ahol Ulászlót választották királyukká, aki szeptember 18-i koronázásakor esküt tett, s aláírta a hitlevelet, hitet téve a szokásos formulák mellett. Mátyás esetéből tanulva a rendek kikötötték, hogy a király köteles a Szent Koronát a magyar főpapok és főurak gondviselésére bízni. Ezen követelés elismerésével nagyban megnövelte a rendek közjogi hatalmát.[12]

II. Ulászló trónra lépésével visszaállt a nemesség szabad királyválasztói joga, sőt, a rendek – amíg Ulászló alá nem írta hitlevélbeli követeléseiket – visszatarthatták a Szent Koronát, meggátolva az uralkodói legitim hatalom elnyerését. Mindebből következik, hogy a rendek és a király együttesen alkotják a Szent Koronát, annak mindannyian részesei, egymástól elválaszthatatlanok. Így formálódhatott a Werbőczynél már organikus államelméletként emlegetett tan, amely összefonódott a koronaeszmevel, s a Hármaskönyvben Szent Korona-tanként jelenik meg.[4]

4.2. A nemesség megerősödése

A királyválasztás intézménye Zsigmondtól kezdve határozott jogi formát kezd öltetni, s két mozzanatot foglal magában: az országgyűlésen formálisan végbemenő királyválasztást és a koronázást.[17] A Jagelló korszakban feltűnően sok országgyűlést tartottak, s nem véletlenül, hisz a rendek és főleg a főnemesség igyekezett kihasználni a gyengekező király adta lehetőségeket, és saját hatalmukat kívánták megerősíteni az ősi nemesi jogok, kiváltságok és szabadságjogok tiszteletben tartásával, valamint a Mátyás által bevezetett, a nemesség számára igencsak terhessé vált rendkívüli adók eltörlésével. Továbbá a hitlevél szerint a király köteles a Szent Koronát a magyar főpapok és főurak gondviselésére bízni, így azok közjogi hatalmát nagyban megnövelni. Ezen kívül azt is elvárták, hogy az uralkodó idejének jelentős részét Magyarországon töltsse, udvarában kizárólag magyar tanácsosokkal vegye magát körül, az ország ügyeiben csak velük tanácskozzon, egyházi és világi méltóságokat csak magyaroknak adományozzon.[12]

4.3. A rákos mezei végzés

A királyválasztói jog kiteljesedésében a két, talán legfontosabb fordulópont az 1498-as szerződés, valamint a „Rákosi végzések” voltak. 1498. április 24-én szerződés kötött a rendek és II. Ulászló között: a királyt – ha születik – fia követi a trónon. Ha lánya születik és az magyar főúrhoz megy feleségül, akkor azt a királyválasztásnál a rendek kötelesek figyelembe venni. Ha nem születik gyermeke, akkor a rendek választanak maguk közül magyar királyt.[18]

1505-ben ez az elgondolás továbbfejlődött. Nem tartottak országgyűlést, hanem Rákos mezején gyűltek össze a rendek, ahol a Rákosi végzéssel kijelentették, hogy konföderáció jön létre a köznemesség, a főpapság és a bárói rétegek között, akik együttesen választanak saját keblükből királyt, ha II. Ulászló örökös nélkül hal el.[19] A végzés szerint: *„Az ország rémséges szétrongyollása és csúfságos pusztulásra jutása fő okát az idegen királyokban találják, a kik a szittya nép erkölceit nem tanulták meg, és magánügyeikkel foglalkozva, örömeit nyugalomra mint fegyverforgatásra adták magokat, s így az ország melléktartományait és végvárait egymás után elvesztették.”* – Vagyis a rendek nem voltak megelégedve az idegen házból jött királyok uralkodásával, nem irányították elég gondosan az országot. *„Nehogy tehát, ha a jelenleg uralkodó király fiörökös nélkül múlték ki e világból, valamelyik idegen fejdelem az országot erőszakosan bitorolja, és örökös szolgására vesse: határozzák, hogy valahányszor az ország királyától megfosztatik, és fiörökösei, a kikre törvényhez és szokáshoz képest az ország száll, nem maradnak, idegent királylyá nem választanak; csak illetén tiszte alkalmas és képes magyart fogadnak el uruk- és királyuknak”.* (1505. október 12.) [18] – Tehát II. Ulászló magszakadása esetén a rendek csak magyar uralkodót választanak meg maguk közül.

Ezzel egyezményesen megvalósult a nemzeti királyválasztás. A döntést azért hívják helyesen végzésnek, mert az királyi hozzájárulás nélkül és nem az országgyűlésen született, amit egyébként is csak a király hívhatna össze. A Rákosi végzés további kikötése volt még, hogy ha valaki idegen országból trónkövetelőt hoz vagy segít, illetve nem kel fel ellene, akkor elveszíti nemességét és jobbági rangra süllyed. A rendek közti megegyezés további fontos jellemzője, hogy a korabeli jog szerint, ha a felek szabad akaratukból szerződtek, azt nem lehet megváltoztatni, ebből következik, hogy az országgyűlés sem helyezheti hatályon kívül a Rákosi végzést. Ez kicsit nyersebben megfogalmazva nagyjából annyit jelentett, hogy a királynak semmi köze az ő döntésükhöz, mert bár ő ül a magyar trónon, de az nem az övé. [9] Válaszul a Habsburgok és a Jagellók megkötötték a Jagelló – Habsburg kettős házassági szerződést: 1515-ben Habsburg Miksa kisebbik unokáját, Ferdinándot kötelezte, hogy vegye

feleségül II. Lajos cseh és magyar király nővérét, Annát, illetve másik unokája, Mária pedig menjen férjhez II. Lajoshoz. Így a Habsburgok és a Jagellók kölcsönösen biztosították egymásnak a trónutódlást a másik dinasztia kihalása esetére.[20] Ezzel a megegyezésükkel tulajdonképpen hatályon kívül helyezték a rákos mezei végzéseket.[12]

4.4. A Szent Korona-tan

4.4.1. Az organikus államelmélet

Werbőczy nem kívánt államelméleti tant alkotni, hanem csak azt kívánta jogösszefoglaló művében igazolni és világosan kifejezésre juttatni a rendi és az uralkodói közjogi jogosultságok lényegi elemeinek kiemelésével és tisztázásával, hogy a nemesi alapjogok tekintetében nemes és báró közt nincsen alapvető jogállásbeli különbség. Végül a későbbi értelmezések szerint ezen felfogásból született meg a Szent Korona-tan. Az organikus felfogás egyházi eredetű: a test, mely az egyházat jelentette, akkor válik politikai tartalmúvá a világi hatalom szempontjából, amikor az ország rendjeinek hatalma és befolyása már valóban akkora, oly annyira meghatározó, hogy valóban az ország testének érezhetik magukat.

Az ország teste tehát a rendeket és hatalmukat szimbolizálta, azt a hatalmat, amit elsősorban az országgyűlésen gyakoroltak, és amit maga az országgyűlés jelenített meg, tulajdonképpen az államhatalom egyik leglényegesebb elemét. A rendek a főhatalmat ténylegesen már a királlyal együtt gyakorolták, tehát a Szent Korona jogain osztoztak a királlyal. Ez pedig mindinkább a koronaeszme és az organikus államelmélet szorosabb összekapcsolódásához vezetett.

4.4.2. A koronaeszme Szent Korona-tanná fejlődése

A rendek felemelkedésével a király és a Szent Korona személye szétválik, s az utóbbi lesz a magyar állam személyiségének megtestesítője. A XIII-XIV. században a király koronázás által nyeri el méltóságát (*corona nostra regia*), majd a hatalom megosztásakor alakul ki a *sacra corona* önálló hatalma. A XV. századra a korona lesz minden birtokjogok forrása is, a *ius regium*, azaz a nemesi földbirtokok háramlással visszazállnak a Szent Koronára. Ez azt jelenti, hogy a korona az államterület birtokosa is.[1] A rendi befolyás kiteljesedésével a rendek a királlyal közösen gyakorolták az országgyűlésben a korona jogait, ez a két rendszer összekapcsolódásához vezetett, az organikus államelmélet és a koronaeszme összeolvadásából született meg a Szent Koronába foglalt magyar államfogalom, a Szent Korona-tan.[1]

4.4.3. A Szent Korona-tan Werbőczy Hármaskönyvében (HK. I. 1-4.)

A koronaeszme és az organikus államelmélet nála Werbőczynél úgynevezett Szent Korona-tanná, de ez a tan jobbra csak magánjogi tételekkel összefüggésben fogalmazódik meg, következménye mégis az lesz, hogy a tant egy egyedülálló, azt más hasonló államfelfogástól elkülönülő, magyar államfelfogássá emeli.

A tan a legfontosabb és első eleme az egy és ugyanazon szabadság, vagyis csak egyféle nemesség létezik a főpapok, bárók és nemesek tekintetében, tehát ezek mind egy törvényen és szokáson élnek, eljárásjuk is azonos.[21]

A második elem, hogy miután a magyarok keresztényekké váltak és első királyukat önként megkoronázták, minden nemesítés és birtokadományozás jogát, valamint a teljes főhatalmat az ország Szent Koronájába helyezték, vagyis azt a közösségről a Szent Koronával királyukra ruházták át. A kölcsönös átruházás és viszonyos kapcsolat révén a nemesek választják az uralkodót, az uralkodó pedig a Szent Korona által nemessé tehet.[2]

A tan tételei tehát, hogy:

- 1) A magyar állami főhatalom a Szent Koronáé, és csak a korona által a királyé. A király a nemesítés, illetve adományozás jogát, továbbá a kormányzás, a bírászkodás, és a törvényalkotás hatalmát a Szent Korona útján gyakorolja.
- 2) A főhatalom átruházás révén jutott a Szent Koronára, következésképpen a királyra, vagyis főhatalom gyakorlásának végső oka a nemzet akarata.
- 3) A magyar állami főhatalom megosztott a törvényhozói hatalom gyakorlásában, minthogy a király a törvényhozói hatalmat a nemzet, a nemesség megkérdésével gyakorolja.
- 4) Minden nemes tagja a Szent Koronának, de a király tesz nemessé, a nemesség egyeteme pedig királlyá, vagyis a király és a nemesség között kölcsönös kapcsolat áll fenn a magyar állam keretében.[2]

A lényegi megállapítás tehát, aminek kifejezésére Werbőczy törekedett, az, hogy minden nemes a Szent Korona tagja. S ezzel kapcsolatban mutatott rá a Szent Korona jelentőségére.[2] A szerző a Szent Korona-tan kialakításával a következő kétszáz évre egy hatalmi fegyvert ad a nemesség kezébe az idegen Habsburg uralkodókkal szemben, s biztosítja, hogy a nemesség és az ország addig tartsa meg függetlenségét, ameddig csak lehetséges.

5. Összegzés

A Habsburgoktól kezdve a német császári korona és a magyar Szent Korona egyazon fizikai személyt illették, aki nem az ország központjából kormányozta a magyar korona tartományait, hanem a német császári székhelyről.[22] „A Habsburg-ház tulajdonképpen már 1526 óta örökli a trónt fiágon, primogenitúra szerint”. [11]

Ebben az időszakban már a királyválasztás sem más, mint jogilag teljesen kiüresített formáság, ennek ellenére a rendek foggal-körömmel ragaszkodtak hozzá, arról nem mondtak le. A megválasztott király a rendek egyébként jelentéktelen felhatalmazása alapján bírta örökölt magyar trónját, de a Szent Koronával való koronázást még mindig csak a rendek tényleges hozzájárulásával nyerhette el, így az némiképp még tartotta közjogi jelentőségét, egészen az 1687. évi törvénycikkeig, melyek bevezették Magyarországon a Habsburg örökös királyságot.[11]

Végig követtük tehát a nemzeti királyválasztói jog és a Habsburg nyugati típusú örökösödési szerződések ütközését, párhuzamba állítva a Szent Korona-tan kifejlődésével, így a következő megállapításokra jutunk: Károly Róbert önerőből foglalja el a magyar trónt, s a koronaeszmét kialakítva legitimálja hatalmát. Luxemburgi Zsigmondot a rendek választják királyukká, miután az elfogadta a nemesség szabott feltételeit. Nála már megjelenik a kettősség, az organikus államelmélet, mikor a Szent Korona hatalmát az uralkodó és a nemesség kizárólag együtt bírja, abban egyesül. Habsburg Alberttől II. Ulászlóig teljes mértékben érvényesül a nemzeti királyválasztói jog, s az akkor még kimondatlan Szent Korona-tan, mely kettő kölcsönösen erősíti egymást, s mindenképp előtérbe a magyar nemességet. I. Ferdinánddal bekövetkezik a törés a folyamatban, s a történelmi események hatására a nemesség kényszerű egyezséget köt, megválasztják I. Ferdinándot királyuknak, aki még a szokásos feltételekkel ellátott hitlevelet írja alá. Itt még a török által teremtett kényszertől eltekintve érvényesül a királyválasztás és a koronaeszmé, de a Szent Korona-tan részét képező organikus államelmélet háttérbe szorulni látszik. Míg nem a Habsburg dinasztia folyamatos erősödésével eljutunk az 1687. évi II. és III. törvénycikkeig, melyek hatására törvényesül Magyarország trónján a Habsburg örökös királyság, s a nemzeti királyválasztói jog, valamint a Szent Korona-tan végleg, teljesen eltűnik, s csak árnyéka köszön vissza a Pragmatica Sanctio végső megoldásai közt.

Irodalomjegyzék

- [1] Bónis Gy.: Magyar jogtörténet I. Kolozsvár, Méhkas Kiadó. 1942. pp. 157, 64-68, 166-168, 170-171.
- [2] Holub J.: A magyar alkotmánytörténelem vázlata I.: A legrégebb időktől a mohácsi vészig. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. 1944. pp. 251, 128-130, 129, 147, 151, 183-192, 247.
- [3] Fejér, Codex Diplomaticus VIII/1. 223.; VIII/4. 57.; IX/1. 168.
- [4] Engel P.: Szent István birodalma. Budapest, História. 2001. pp. 111-113, 170, 235-237, 248, 285-287.
- [5] Timon Á.: A Szent Korona és a koronázás közjogi jelentősége. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata. 1907. pp. 78.
- [6] Anjou-kori okmánytár II. Szerk.: Nagy Imre, Budapest 1878-1891. 39.
- [7] Sopron megye története, oklevéltár I, kiad., Nagy Gyula, Sopron, 1889-1891. 176.
- [8] Béli G.: Magyar Jogtörténet: A tradicionális jog. Budapest-Pécs, Dialóg Campus. 1999. pp. 228.; Béli G.: A nemesek négy bírója: A szolgabírók működésének első korszaka. Budapest-Pécs, Dialog Campus. 2008. pp. 47-50, 69-70.; Béli G.: Városi szokásjog az Ars Notaria alapján. Pécs, Publikon Kiadó. 2014. pp. 16-20, 34-36, 42-44.
- [9] Engel P. – Kristó Gy. – Kubinyi A.: Magyarország története 1301-1526. Budapest, Osiris Kiadó. 1998. pp. 123-126, 351-352.
- [10] Eckhart F.: A szentkorona-eszme története. Budapest, MTA. 1941. 81-97.; Mályusz E.: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, Gondolat Könyvkiadó. 1984. pp. 49-50.; Fraknói V.: A magyar királyválasztások története. Máriabesnyő, Attraktor. 2005². pp. 43.
- [11] Bartoniek E.: A magyar királykoronázások története. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1987². pp. 73, 38-39, 96-97.
- [12] Fraknói V.: A magyar királyválasztások története. Máriabesnyő, Attraktor. 2005². pp. 41-45, 51-52, 61-62, 64, 88-89, 103-105, 109-115, 123-138.
- [13] Bónis Gy.: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Budapest, Osiris Kiadó. 2003. pp. 375-376.
- [14] Eckhart F.: A szentkorona-eszme története. Budapest, MTA. 1941, 96-97; Fraknói V.: A magyar királyválasztások története. Máriabesnyő, Attraktor. 2005². pp. 56-60.
- [15] Bonfini, A.: Mátyás király - Tíz könyv a magyar történetből. Budapest, Magyar Helikon. 1959. pp. 67-77, 122.
- [16] Fraknói V.: Hunyadi Mátyás Király 1440-1490. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. 1890. pp. 412, 340-341.
- [17] Ferdinandy G.: A királyi méltóság és hatalom Magyarországon. Budapest, Kilián F. Egyetemi Könyvtár kiadása. 1895. pp. 156.
- [18] Fraknói V.: Magyarország a mohácsi vész előtt a pápai követek jelentései alapján. Budapest, Szent István Társulat. 1884. pp. 3, 6.
- [19] Mezey B.: A magyar állam és jogtörténet forrásai. Budapest, Osiris Kiadó. 1998. pp. 37.
- [20] Gonda I. – Niederhauser E.: A Habsburgok. Budapest, Gondolat Könyvkiadó. 1987. pp. 30-31.
- [21] Eckhart F.: Magyar alkotmány és jogtörténet. Budapest, Osiris Kiadó. 2000. pp. 102.
- [22] Thallóczy L.: Vázlatok a magyar közigazgatás történetéből. Budapest, Különlenyomat a „Jogállam” VIII. évfolyamának I., 2. és 3-ik füzetéből. 1909. pp. 5.

Lektorálta: Dr. habil. Béli Gábor, tanszékvezető egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

EGY TRAGÉDIA MAGÁNJOGI VONATKOZÁSAI

dr. Čertický Mária

*Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és
Jogtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató, certicky@freemail.hu*

Absztrakt

Megdöbrentő tragédiáról kapott hírt Magyarország 2017. január 20-án az éjjeli órákban, amikor a budapesti Szinyei Merse Pál Gimnázium által szervezett sielésről hazatérőben lévő buszt súlyos baleset érte Olaszországban, Verona közelében. A buszbaleset során az utasok közül tizenheten meghaltak, huszonhatan megsérültek.

A szörnyű tragédiát övező média hírek, az Emberi Erőforrások Minisztériuma részéről történő azon intézkedés, mely szerint, ezentúl, csak utazási irodán keresztül szervezhetnek az oktatási intézmények külföldi buszos utazásokat, számos magánjogi kérdést vet fel:

- kiknek és milyen jellegű kárai keletkeztek,
- ki, milyen szabályok alapján és hogyan felel a baleset során keletkezett károkért, e körben fontos kérdés, felelhet-e a buszt üzemeltető Kft., ha az eljáró hatóságok nem találtak műszaki hibára vagy emberi mulasztásra utaló nyomokat?

A kérdések megválaszolása során tisztázni szükséges, hogy az elsődlegesen szóba jöhető buszt üzemeltető társaság esetleges felelőssége mely felelősségi szabály mentén vizsgálendő: szerződésszegés vagy veszélyes üzemi felelősség, továbbá munkáltatói felelősség. Ennek következtében vonatkoznak-e az esetre a kötelező gépjármű felelősségbiztosításról szóló törvény rendelkezései, ha igen, mennyiben? Milyen más biztosítási szerződések jöhetnek szóba még az adott eset kapcsán? Miben lett volna jobb a helyzet, ha utazási iroda szervezte volna, ahogy azt az illetékes minisztérium a továbbiakban szeretné, az érintett síutatót.

Az ügy további érdekessége, a buszt üzemeltető társaság felelősségét vizsgálva, hogy a kárt esetlegesen közvetlenül okozó személye és a megtérítésre köteles személye elválhat, ami miatt foglalkozni szükséges a más személy által okozott kárért való felelősség szabályaival is.

Kulcsszavak: Buszbaleset, felelősség, biztosítás, felelősségbiztosítás, sérelemdíj

1. Egy hajnal, mely után „nem kel fel a nap”

Az év elején szörnyű tragédiáról kapott hírt Magyarország. Január 20-án a hajnali órákban egy magyar középiskolásokat, tanárokat, szülőket és volt diákokat szállító, a franciaországi sí táborból hazafelé tartó autóbusz balesetet szenvedett az olaszországi Verona városának közelében futó autópályán. A baleset következtében ötvennégy utasból tizenheten meghaltak és huszonhatan megsérültek. A balesettel kapcsolatban az olasz hatóságok – a magyar szervek közreműködésével – végzik a nyomozást. A büntetőjogi kérdések mellett számos magánjogi kérdés merül fel.

Annak ellenére, hogy a baleset körülményei egyelőre tisztázatlanok, alapvető vizsgálódási szempontokat meg lehet határozni és következtetéseket le lehet vonni. A tanulmány célja, hogy megvizsgálja a balesettel összefüggésben felmerülő felelősségre vonás irányait, annak szabályait és formáit. A felelősségi kérdések boncolgatását követően, a felmerült károkért való helytállásra köteles személyt vizsgálom meg, amely szintén több síkon mozoghat.

2. A kárkötelem komplex jellege és a felelősségre vonás irányai

A baleset következményeire való felelősség vizsgálódásának útján több irányban indulhatunk el. Az eset kapcsán több kárkötelem keletkezett, amelynek szövevényében nehéz az eligazodás. A felelősségre vonás formája és jogalapja tükrében elkülöníthetjük a deliktális és

kontraktuális felelősséget. Előbbi esetében többféle jogalap is felmerülhet, amelyeknek vizsgálatára külön-külön sor kerül. Ezek mellett a munkajogi felelősségi szabályok alkalmazása is szóba kerül, mind a károkozó, mind a károsult személyének vizsgálatakor. Elsődlegesen el kell határolnunk a károkozó és a károsultak személyét, majd a felelősségre vonás jogalapjának meghatározásához meg kell vizsgálnunk azokat a kapcsolódó jogviszonyokat, amelyek a károkozó, és a károsultak személyi köréhez tartoznak, abból fakadnak.

2.1. A polgári jogi felelősség – a károkozó

A károkozó személyét illetően elsődlegesen a buszt vezető személy, a buszsofőr jön szóba. Ezzel kapcsolatban vizsgálni szükséges a buszsofőr minőségét a károkozás idején. Tekintettel arra, hogy a buszsofőr, mint a buszt üzemeltető gazdasági társaság munkavállalója a munkaszerződése alapján, a munkáltató utasítására, munkaviszony keretében fejtett ki a tevékenységet a Ptk. 6:540.§ (1) bekezdésének az alkalmazása merül fel, hiszen a munkavállaló a munkaviszonyával összefüggésben harmadik személynek okozott kárt. A Ptk. e tekintetben a felelősséget teljes mértékben a munkáltatóra hárítja. A felelősség megállapításához szükséges feltételek közül a jogellenesség, a kár és az ezek között fennálló okozat egyértelmű, kérdés csupán a felróhatóság fennállásának vizsgálata. A Ptk. a munkáltatóra objektív felelősséget ró, a közvetlen, saját jogú kimentés nem illeti meg. [1] A Ptk. hallgat bármiféle kimentés lehetőségéről, azonban a bírói gyakorlatból egyértelműen megállapítható, hogy közvetett kimentésre lehetősége van a munkáltatónak, ha bizonyítja, hogy a munkavállaló magatartása nem volt felróható. [2] Amennyiben bebizonyosodik, hogy a munkavállaló – akár tevőleges, akár mulasztásos – magatartásával okozta a kárt, abban az esetben ez „betudódik” a munkáltatójának, így a törvényi tényállás alapján vonható felelősségre. Speciális (jelen esetben kivételes és úgy gondolom, fel sem merülhet) megítélés alá esik, ha a munkavállaló szándékosan okozta a kárt, ugyanis ekkor a jogszabály a munkáltatója mellé emeli és egyetemlegesen terheli a károkozó felé fennálló megtérítési kötelezettsége. [3] A nyomozásban egyelőre kizárták a buszsofőrök mulasztását és elsődlegesen az autóbusz kerekeinek hibájára, azok nem megfelelő karbantartására vezetik vissza a baleset bekövetkezésének okát.

Amennyiben megállapításra kerül, hogy valóban kizárható a munkavállaló felróható magatartása, annyiban a munkáltató mentesül a Ptk. 6:540.§ (1) bekezdése alapján vizsgált felelősség alól. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy más – az alább ismertetésre kerülő – felelősségi alakzat alapján ne lenne felelősségre vonható.

2.2. A munkajogi felelősség – a károkozó

Speciális megítélés alá esik a munkáltató és a munkavállaló közötti kapcsolat, hiszen közöttük munkaviszony áll fenn, amelyre a Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény szabályai irányadóak. Amennyiben bármely polgári jogi felelősségi alakzat alapján megállapításra kerül a munkáltató polgári jogi felelőssége és így a kárát való helytállásra kötelezik, kétségtelen, hogy a munkáltató oldalán ezzel kár merül fel. Az Mt. 179.§ (1) bekezdése alapján a munkavállaló felel a munkaviszonyával összefüggésben, a munkaviszonyból eredő kötelezettségek megszegésével a munkáltatónak okozott kárért. A munkajogi felelősségi szabályok – különösen a felelősség alóli kimentés szabályai – lényegesen eltérnek a Ptk. szabályaitól, de a Ptk. deliktuális felelősség szabályaihoz hasonlóan felróhatóságon alapulnak. [4] A munkavállaló felelőssége akkor állapítható meg, ha a munkáltató bizonyítja, hogy a munkavállalója nem úgy járt el, ahogy az adott helyzetben általában elvárható. Lényeges különbség észlelhető a Ptk. és az Mt. felróhatóság bizonyítására vonatkozó szabályaiban, hiszen a munkavállalói felelősség megállapításához a vétlenség

vélelmezése mellett a munkáltató köteles bizonyítani a munkavállaló felróható magatartását. [5] Az általában elvárható magatartás zsinórmértéke egy objektív mérce, amely az adott helyzettel szembesülő bármely személytől elvárt gondosságot jelenti. A balesettel összefüggésben még nem tisztázott, de a nyomozás erre vonatkozó részéből részben megállapítható, hogy a buszsofőrök munkaköri kötelezettségüket nem szegték meg, a károkozás rajtuk kívül álló ok miatt következett be, ezzel az általában elvárható magatartás mércéje nem sérült, munkajogi felelősségre vonásuk nem indokolt. Ez azt jelenti, hogy a munkáltató megtérítési igénye nem lenne megalapozott a munkavállalóval szemben. A munkavállaló felróható magatartása esetén a munkáltató megtérítési igénnyel léphet fel a munkavállalójával szemben. E körben fontos azonban megjegyezni, hogy a munkavállaló – a szándékos vagy súlyosan gondatlan magatartás kivételével – által megtérítendő kár mértéke nem haladhatja meg a munkavállaló négy havi távolléti díjának összegét. [6]

2.3. *A kapcsolódó jogviszonyok, a felelősségre vonás formája – a károsultak*

A kárkötelem másik pólusán – a károsulti oldalon – több személy, többféle minőségben van jelen. A felelősségi kérdések, illetve majd a felelősségbiztosítás szempontjából releváns személyek körét a buszsofőrök, a köznevelési intézmény, valamint a diákok és azok szülei, valamint a tanárok képezik.

Ha elfogadjuk, hogy a balesetért kizárólag a buszt üzemeltető társaság tartozik felelősséggel, akkor meg kell vizsgálnunk, hogy mi lesz a felelősségre vonás formája. Ennek elemzésekor elsődlegesen az a kérdés merül fel, hogy melyik felelősségi tényállás alapján bírálendő el a felmerült jogeset. Az új Ptk. felelősségi rendszere megkülönbözteti a szerződésszegéssel okozott kár és a szerződésen kívül okozott károk körét, azokra vonatkozó szabályokat, valamint a jogalkotó eltérő alapokra helyezi a felelősség alóli kimentés szabályait. [7] Ezzel összefüggésben merül fel a kérdés, hogy a baleset elbírálásakor a szerződésszegésre vonatkozó szabályok, vagy a deliktuális felelősség speciális formájának – a veszélyes üzemi felelősség – szabályai alkalmazandóak? A feltett kérdés megválaszolásához meg kell vizsgálnunk a károkozáshoz kapcsolódó jogviszonyokat.

A buszt üzemeltető társaság egy személyszállítási szerződés alapján, ún. „különjáratlalt” nyújtott szolgáltatást, amelyre a 2012. évi XLI. törvény [8], valamint a 261/2011. (XII.7.) Kormányrendelet [9] rendelkezései vonatkoznak. A vállalkozási tevékenység végzése, valamint a tevékenységére irányuló szerződéskötések során köteles felmérni a szerződés teljesítésével, illetve annak nem teljesítésével (a szerződésszegéssel) együtt járó kockázatokat. A szerződésszegést eredményező magatartás egy a szerződésben vállalt kötelezettség nem teljesítésében nyilvánul meg, amelyet a fél vállalt. [10] A baleset bekövetkezésével kétségtelen, hogy szerződést segett, amelynek körében a következő megállapításokat tehetjük. A Ptk. 6:142. § (1) bekezdése kimondja, hogy „*aki a szerződés megszegésével a másik félnek kárt okoz, köteles azt megtéríteni.*” Vizsgáljuk meg „*a másik fél*” személyét. A személyszállítási szerződés másik pólusán egy köznevelési intézmény áll. Ebből az következik, hogy a buszon utazó személyek nem álltak közvetlen kapcsolatban a buszt üzemeltető társasággal. Erre tekintettel a kontraktuális felelősségi szabályokat a másik szerződő féllel, azaz az iskolával szemben megtérítendő károokra kell alkalmazni. E körben vizsgálendő, hogy milyen kárai keletkeztek az iskolának. Tekintettel arra, hogy a köznevelési intézmény fenntartása a Magyar Állam feladata, az intézmény finanszírozása szempontjából a tanulói elvesztésével költségvetési támogatástól esett el, amely kétségtelen, hogy kárként merül fel. Az intézmény oktatóinak elvesztéséből eredően is keletkeztek kárai, ugyanis az oktatók hiányából eredő óraszámokat pótolni szükséges, valamint az új oktatók felvételének pályáztatása is idő és költségigényes. Kérdésként merül fel, hogy az oktatók és diákok elvesztéséből eredő lelki fájdalmak, trauma elszenvedése, mint nem vagyoni sérelem

keletkezése jogalapot adhat-e az oktató kollégák és diáktársak számára esetlegesen sérelemdíj igényének előterjesztésére? Úgy gondolom, hogy a sérelemdíjjal összefüggésben felmerülő hozzátartozói igények nem terjednek ki ilyen távoli kapcsolatokra. Nem azért, mert ezek a személyek nem minősülnek hozzátartozónak (hiszen ilyen terminust nem is használ a Ptk.), hanem mert nem volna indokolt, hogy bárki, akit érzelmi kapcsolat fűzött a károsultak személyéhez ilyen igénnyel lépjen fel, s a sérelemdíj bevezetésével a jogalkotó célja sem az volt, hogy mindenki számára kompenzációt biztosítson egy személy személyiségi jogának megsértése esetén.

A szerződésszegésért való felelősség alóli kimentés a következőképpen alakul. Mentessül a felelősség alól a buszt üzemeltető társaság, ha bizonyítja, hogy a szerződésszegést ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje, vagy a kárt elhárítsa (6:142.§). Az ellenőrzési kör fogalmát nem határozza meg a Ptk., azonban annak gyakorlatban történő megítélésekor a hangsúly azon van, hogy melyek azok a körülmények, amelyeket a károkozónak kell betudni, amelyekre a károkozónak ráhatása lehetett. [11] Amennyiben elfogadjuk, hogy a busz kerekeinek hibája okozta a balesetet, akkor ez a körülmény semmiképpen nem értékelhető ellenőrzési körön kívül eső körülménynek, hiszen arra kifejezetten a károkozó gazdasági társaságnak van ráhatása (folyamatos szerviz, ellenőrzések stb.). A konjunktív feltételek körében a kár elkerülése vagy elhárítása sem okoz különösebb fejtörést, hiszen a gazdasági társaság kötelezettsége az autóbuszok karbantartásának elvégzése, amely a kár elkerülésére irányuló magatartás lett volna, ennek elmaradása neki felróható. S végül az előreláthatóság feltételének vizsgálata körében elmondható, hogy a szerződésszegő fél a szerződéskötéskor előre kellett, hogy lássa a potenciális károk bekövetkezését. A feltételek konjunktív jellegéből adódóan egyik hiánya már megalapozza a felróhatóságot, azonban jelen esetben úgy gondolom, a feltételek egyikét sem sikerülne bizonyítani a károkozónak.

Speciális kérdésként merül fel annak a vizsgálata, hogy a kirándulás tekinthető-e tanulmányi kirándulásnak, és ha igen, megfelelt-e a jogszabályoknak? A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény (Nktv.) ugyanis nem tartalmaz olyan rendelkezést, amellyel meghatározható lennének az iskolai kirándulás szervezésére, lebonyolítására vonatkozó szabályok. A törvény nem határozza meg a tanulmányi kirándulás fogalmát sem, csupán a 4.§ 32. pontjának értelmező rendelkezései között mondja ki, hogy többek között a tanulmányi kirándulás is tanítási napnak minősül. Nem állítható ezért egyértelműen, hogy a szóban forgó sí tábor nem vonható a tanulmányi kirándulás körébe. Erre lehet következtetni abból is, hogy az Emberi Erőforrások Minisztériumának (EMMI) oktatásért felelős államtitkára a balesetet követően megtette a kezdő lépéseket és javasolta a nemzeti köznevelésről szóló törvény módosítását, amellyel meghatározásra kerülne az „iskolai kirándulás” és a „külföldi iskolai kirándulás” fogalma, valamint az ezzel összefüggésben keletkező károkért való felelősség szabályai. [12] Ennek azért van óriási jelentősége, mert a tanulmányi kirándulás tanítási napnak minősül, amely során a tanulónál, a hallgatói jogviszonyával összefüggésben bekövetkező károkra az Nktv. speciális felelősségi szabályokat állapít meg. Az intézmény felelőssége objektív jellegű, a felelősség alóli mentesülése akkor állapítható meg, ha bizonyítja, hogy a kárt működési körén kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő. [13] Ezzel összefüggésben további kérdésként merül fel az oktatók felelőssége, hiszen az Nktv. 25.§ (5) bekezdése alapján a tanulók felügyelete a köznevelési intézmény feladata, amelyet a pedagógusok látnak el. Mindemellett annak a kérdése is felmerül, hogy a baleset az oktatók szempontjából munkahelyi balesetnek minősül-e? E körben az oktatók érvényesíthetnek-e az intézménnyel szemben a közalkalmazotti törvény alapján (amely egyébként az Mt. szabályaira utal vissza) kártérítési igényt?

A baleset jogilag fontos pontja a buszon utazó személyek kártérítési igényének jogalapja, amelynek vizsgálatakor két irányban indulhatunk el.

Első körben a két buszsofőr kárigényét szükséges vizsgálni. Ennek megítélésére egyértelműen az Mt. alapján kerül sor, hiszen a balesetre a munkavállaló munkaviszonyával összefüggésben, munkaidő keretében került sor. Az Mt. 166.§ (1) bekezdése alapján a munkáltató köteles megtéríteni a munkavállalónak a munkaviszonnyal összefüggésben keletkező kárát. A mentesülése körében az Mt. 166.§ (1) bekezdése az előreláthatósági klauzulát alkalmazza, tehát az előre nem látható károkat nem kell megtérítenie. Ezt megerősíti a (2) bekezdés is, amely úgy rendelkezik, hogy a munkáltató mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt ellenőrzési körén kívül eső olyan körülmény okozta, amellyel nem kellett számolnia nem volt elvárható, hogy a károkozó körülmény bekövetkezését elkerülje, vagy a kárt elhárítsa. [14] A kár előrelátásának vizsgálata a károkozás idejére tehető (167. § (1) bekezdés). Az ellenőrzési kör szűk és egzaktabb fogalom, amelynek meghatározására nem ad iránymutatást az Mt. [15] A kár okozása mellett nem feledkezhetünk meg a munkaviszonnyal összefüggésben okozott személyiségi jogsértésről sem, hiszen az élethez való joga mindkét munkavállalónak sérült. Erre az Mt. a Ptk. sérelemdíjra vonatkozó szabályait utalja alkalmazni (9.§ (1) bekezdés).

Második körben az utasok, mint magánszemélyek körének vizsgálatára kell kitérni a kártérítésre való jogosultság tükrében. Tekintettel arra, hogy a károkozó és a károsultak között nincs szerződéses jogviszony, ezért a károkozás a szerződésen kívül okozott kárért való felelősség szabályai szerint ítélandó meg. A deliktuális felelősség körében speciális tényállásként szerepel a veszélyes üzemi felelősség. E körben azonban a jogalkotó nem ad választ arra nézve, hogy mi minősül veszélyes üzemnek, azonban a bírói gyakorlatból egyértelműen levezethető, hogy a gépjárművek, illetve ezen belül is az autóbusz veszélyes üzemnek minősül. [16]

A veszélyes üzem esetében a Ptk. a veszélyes üzem üzemeltetőjére terheli a felelősséget. Üzemeltetőnek azt a személyt kell tekinteni akinek az érdekében a veszélyes üzem működik (6:536.§). Jelen esetben ez nem más, mint a buszt üzemeltető társaság. Megállapítható tehát, hogy a buszt üzemeltető társaságot a veszélyes üzemi felelősség alapján kell felelősségre vonni azon károk tekintetében, amelyek az utasok oldalán keletkeztek. Itt is meg kell említeni, hogy a kár köréből kiszakított személyiségi jogsértések miatt előterjeszthető sérelemdíj iránti igény óriási potenciállal bír a jogesetben, hiszen a tizenhét halott hozzátartozóinak igénye, a huszonhat sérült testi épségében- és egészségében elszenvedett súlyos, maradandó sérülések miatt keletkező igények, illetve az átélt baleset okozta trauma miatt felmerült igények óriási mértékű sérelemdíjra adhatnak alapot.

Nézzük meg, hogyan alakul a buszt üzemeltető társaság kimentési lehetősége mind a kár, mind a sérelemdíj iránti igények tekintetében. A veszélyes üzemi felelősség alól mentesül a károkozó, ha bizonyítja, hogy a kár tevékenységi körén kívül eső, elháríthatatlan körülmény következtében következett be. E mellett nem hagyható figyelmen kívül az okozati összefüggés kérdése, hiszen a károkozónak csak azért a kárért kell helytállnia, amelynek bekövetkezését a károkozás idején előre látta, vagy előre kellett látnia.

A feltételek vizsgálatakor egyértelműen leszögezhető, hogy a felmerült kár nem minősülhet tevékenységi körön kívül esőnek, s ha megállapításra kerül az, hogy valóban a jármű kerekeinek hibás állapota miatt következett be a baleset, akkor ez nem is minősülhet elháríthatatlan körülménynek.

3. A felmerült kár és sérelemdíj megtérítése

A károk csoportosításának különböző aspektusai lehetnek. Elsőként elkülöníthetjük az érdeksérelem szerint bekövetkező károk körében a pénzben kifejezhető vagyoni károkat és az immateriális, pénzben nem meghatározható személyiséget érintő sérelmeket, amelynek kompenzációjaként a sértett fél az új Ptk. hatályba lépése óta sérelemdíjat követelhet.

A védett érdek körében megkülönböztetjük a *dologi és személyi károkat*, amelyek mindegyike megnyilvánulhat vagyoni és nem vagyoni kár formájában. A balesettel összefüggésben számos *dologi - vagyoni kár* keletkezett, mint például az utasok poggyászáinak megsemmisüléséből eredő tényleges vagyonsökkenés (*damnum emergens*). A *dologi-nem vagyoni károk* megtérítését a magyar jog a nem vagyoni kártérítés intézményének fennállása során nem ismerte el, azonban a sérelemdíj megjelenésével nem elképzelhetetlen ilyen hivatkozással előterjesztett igény, például a tulajdonhoz való jog (pl. kedvenc háziállat, plüss mackó elvesztése esetén). [17] Úgy gondolom, hogy ha ez irányba mozdulna el a gyakorlat, akkor a sérelemdíj jogintézményét egyébként is körülvevő anomáliák sokszorozódnának, ami megrengetné a jogbiztonságba vetett bizalmat.

A baleset következményeként több utas is olyan sérülést szenvedett, amely a jövőben megakadályozza majd munkavégzésében, a jövedelemszerzésben, s mindemellett a sérülések hosszú távú ellátásra szorulnak, amellyel összefüggésben várhatóan magas rehabilitációs költségek merülnek fel, s ezek gyakran párosulnak magas utazási költséggel is, amely utóbbiak magukban foglalják nem csak a károsult pl. rehabilitációs kezelésre történő utazásának költségeit, hanem a hozzátartozók kórházi látogatásra fordított utazási költségeit is. E károk köre jelenti a *személyi - vagyoni károkat*, amelyek időbeli síkját tekintve lehetnek már felmerült, de jövőben felmerülő károk is, s ezek képezik a Ptk. kárfogalmában a *lucrum cessans*, azaz *elmaradt haszon*, valamint a *kár kiküszöböléséhez, enyhítéséhez szükséges költségek* körét. Az elmaradt hasznok tekintetében jelen esetben komoly megfontolást és mérlegelést igényel a károsult vagyonában alaposan remélt vagyonelemek bekerülésének (pontosabban a bekerülés elmaradásának) megítélése, [18] hiszen a balesetben érintett gyermekek jelenlegi helyzetét olyan hipotetikus jövőbeli állapottal kell összemérni, amely sosem fog megvalósulni, s ráadásul ennek megítéléséhez a jogalkotó a jogalkalmazó számára semmilyen támpontot nem biztosít. [19]

Az új Polgári Törvénykönyvben megalkotott sérelemdíj elsődlegesen a személyiségi jogok megsértéséből eredő nem vagyoni sérelmek vagyoni elégtétellel történő közvetett kompenzációjának lehetőségét biztosítja. [20] A balesettel összefüggésben tizenhét utasnak az élethez való joga sérült, míg más utasoknak a testi épség- és egészséghez fűződő személyiségi joga. Az ő esetükben mindenképpen indokolt a sérelemdíj megállapítása. Nem feledkezhetünk el azokról sem, akik nem szenvedtek fizikai sérülést, de a társaik halála olyan lelki traumát, megrázkódtatást okozott személyükben, amellyel az egészséghez való joguk is (pl. A személyiség pszichikailag kimutatható elváltozása) sérült, de önmagában véve az átélt baleset körülményei is indokolják a sérelemdíjat. A sérelemdíjat övező elméleti problémák egyike a bagatell igények bírósági megítélésének nehézségei, azonban úgy gondolom, hogy jelen esetben a felmerülő sérelemdíj iránti igények „legalsó fokán” lévő átélt baleset okozta trauma is átlépi azt a határt, amely indokolja a sérelemdíj kifizetését. A másik polemikus kérdés a sérelemdíj mértékének meghatározása. Új jogintézményről lévén szó, még nem sikerült egységes bírói gyakorlatot kialakítani a tekintetben, hogy egyes elszenvedett személyiségi jogsértések esetén mennyi lehet az a megítélhető összeg, amely alkalmas a sérelemdíj funkciójának betöltésére. A Ptk. 2.52.§ (3) bekezdése példálózóan sorolja fel azokat a körülményeket, amelyek figyelembe vételével a bírói mérlegelés során meghatározható a sérelemdíj mértéke, így különösen a jogsértés súlya, ismétlődő jellege, a felróhatóság mértéke, illetve a jogsértés sértettre és környezetére gyakorolt hatása vehető figyelembe. A példálózó felsorolásból a jogsértés *súlyának* értékelése kiemelkedő, hiszen e körben értékelendő, hogy a sérelmet szenvedett fél mely személyiségi joga, s az milyen sérelmet szenvedett. Fontos azonban, hogy nem tehető különbség az egyes személyiségi jogok között. [21] Jelen esetben a legfontosabb személyiségi jogok sérültek, hiszen az élethez, testi épséghez és egészséghez való jog olyan alapvető jogok, amelyek elsődleges és általános érvényű Alaptörvény – és a Ptk. – által védett individuális jogok. [22] A másik releváns

szempont *a jogsértés sértettre és környezetére gyakorolt hatásának értékelése*. A sérelmet szenvedett személyek többsége kiskorú gyermek, amely úgy gondolom, hogy fokozottan értékelendő a sérelemdíj mértékének meghatározásakor, hiszen a jogsértés negatív hatásait egész életükben érezni fogják, s az elszenvedett sérülése, testi elváltozások rendkívül megnehezítik majd az életvitelüket, valamint negatívan befolyásolhatja a pszichés állapotukat. További releváns kérdés a hozzátartozói igények megítélése. A régi Ptk. hatálya alatt a nem vagyoni kártérítés körében súlyos problémát jelentett, hogy a gyakorlat nem tudott megbirkózni a hozzátartozó elvesztéséből eredő nem vagyoni károkra irányuló igényekkel. A sérelemdíj bevezetésével a jogalkotó elvileg megoldotta a problémát, de jogszabályi szinten *expressis verbis* nem mondta ki a hozzátartozók igényének érvényesíthetőségét, illetve annak megítélését. Úgy gondolom, hogy a személyiségi jogok védelmének tartalmát képezik a hozzátartozói igények ilyen irányú megítélése is. Kérdésként az merül fel, hogy ki minősül hozzátartozónak? Vajon a Ptk.-beli 8:1.§ (1) bekezdés 2. pontjában meghatározott hozzátartozó fogalmat, vagy esetleg az 1. pontban megjelölt közeli hozzátartozó fogalmat kell alapul venni. Úgy gondolom, hogy kizárólag ez utóbbi kör érvényesíthet közeli hozzátartozójának halála esetén sérelemdíj iránti igényt. Nem tartom azonban elképzelhetetlennek, hogy egy előterjesztett sérelemdíj iránti igényre vonatkozó bírósági eljárásban bizonyítási eljárás terjedjen ki arra nézve, hogy egy közeli hozzátartozónak nem minősülő hozzátartozó (pl. házastárs testvére) olyan érzelmi, kapcsolati viszonyban volt az elhunytal, amely indokolja a sérelemdíjjal történő kompenzációját.

3.1. A megtérítésre kötelezett személye

A Ptk. alapján a kár megtérítésére a károkozó köteles. Ez a kontraktuális felelősségi tényállás szerint úgy értendő, hogy a szerződő fél a szerződés megszegésével válik károkozóvá. Az eddig ismert okok alapján a buszt üzemeltető társaság felelőssége látszik megállapíthatónak. Ez alapján az összes felmerült kár megtérítésére a gazdasági társaságot kell kötelezni. Vizsgálat alá került a felmerült károk köre, amely mint láthattuk rendkívül széles kört ölel fel, és egyben óriási mértékű. Általában elmondható, hogy a gazdasági társaságok nem mondhatóak tőkeerősnek, ritkán rendelkeznek olyan mértékű tőketartalékokkal, hogy egy ilyen mértékű kártérítési összeget és sérelemdíjat kifizessenek.

Többek között ezért is indokolt, hogy az olyan tevékenységet végző gazdálkodó szervezetek, amelyek működésével összefüggésben nagymértékű károk merülnek fel, rendelkezzenek e károk megtérítésére megfelelő fedezettel. Ilyen fedezetet nyújthat egy biztosító felelősségbiztosítási szerződés alapján történő fedezetvállalása, amely jelentősen megkönnyíti egy káresemény károsultjainak reparálását és kompenzálását. Ez alatt pedig nem a Gfbt. által kötelezően megkívánt felelősségbiztosítási szerződést értem, hanem a munkáltató tevékenységével összefüggésben okozott károk fedezetére szolgáló speciális felelősségbiztosítási szerződést. E mellett azt sem felejthetjük el, hogy a társaság vagyonát is óriási mértékű kár érte, amely a busz megsemmisülésével a vagyonában beálló tényleges csökkenésben [23], valamint abban nyilvánult meg, hogy a (közel) jövőben várhatóan kevesebb bevétele, jövedelme lesz. Ez nem csupán az autóbusz és az autóbuszvezető hiányából eredhet, hanem abból is, hogy a sajtóban, médiában a baleset okozójaként az első pillanattól kezdve a buszt üzemeltető társaság lett feltüntetve, cégnevének azonosítható közzétételével. A gazdasági társaság vagyonában bekövetkező tényleges vagyonsökkenés fedezetére vagyonbiztosítást köthet, amelynek fedezete, jellemzően csak a biztosított vagyon, vagyontárgy értékéig terjed (vagy jellemzően azt el sem éri), s így a biztosító általi helytállással részben kiküszöbölhető a biztosított vagyonában beálló vagyonsökkenést. [24]

A 2.3. alfejezetben említett, esetlegesen szóba jövő köznevelési intézmény felelősségét tovább erősíti, hogy az EMMI oktatásért felelős államtitkára arra is javaslatot tett, hogy a jövőben csak megfelelő felelősségbiztosítási szerződés mellett legyen megköthető egy iskolai

kirándulás lebonyolítására irányuló szerződés. A felelősségbiztosítás fedezetét pedig az oktatási intézmény diákjaira, mint biztosítottakra lenne célszerű kiterjeszteni, így amennyiben az iskola felelőssége felmerülne a biztosító helyt állna helyette.

3.2. A biztosító helytállása

Tekintettel arra, hogy a közúti közlekedés rendkívül veszélyes és óriási károk merülhetnek fel [25] a jogalkotó a régóta [26] kötelező jelleggel írja elő felelősségbiztosítási szerződés megkötését a közúti forgalomban részt vevő személyek számára. Megjegyzendő, hogy a kötelező felelősségbiztosítás előírásának gondolata már nagyon régen felmerült a jogalkotóban [27], sőt a XX. század közepén a személyszállításra használt tehergépjárművek körében kötelezővé is tették azt. [28] A szerződéskötési kötelezettség előírását különösen a károsultak védelme és a biztosítottakkal szemben felmerült megalapozott igények megfelelő kielégítése indokolja. Az ezredfordulóra a közúti balesetek száma is megszorodott, így jelentősen nőtt a biztosítási fedezet léte a közúti balesetek körében keletkező károk fedezetére. A kötelező gépjármű-felelősségbiztosításról szóló 2009. évi LXII. törvény (Gfbt.) 4.§ általános kötelezettségévé teszi minden magyarországi telephelyű gépjármű üzemben tartója számára, hogy felelősségbiztosítási szerződést kössön, s azt hatályában folyamatosan fenn tartsa. A felelősségbiztosítási szerződés alapján a biztosító a szerződésben meghatározott módon és mértékben mentesíti a biztosítottat olyan kár, illetve sérelemdíj kifizetése alól, amelynek megtérítésére jogszabály szerint köteles (Ptk. 6:470). A kötelező gépjármű-felelősségbiztosításra azonban az általánostól eltérő, speciális szabályok vonatkoznak, amelyek tartalmilag a károsultak védelmét szolgálják. Egyik ilyen, s a téma szempontjából jelentős, hogy a Gfbt. konkrétan meghatározza azt a biztosítási összeget, amelynek mértékéig helyt kell állnia a biztosítónak. Nagyon gyakran fordul elő a felelősségbiztosítási gyakorlatban ugyanis, hogy az egyes szerződésekben a biztosítási összeget olyan alacsony mértékben határozzák meg, amely egy nagymértékű kár tekintetében jelentéktelen fedezetnek bizonyul. Másik releváns speciális rendelkezés a károsultak biztosítóval szemben történő közvetlen igényérvényesítésére vonatkozik. Főszabály szerint ugyanis a károsult nem érvényesíthet közvetlenül igényt a biztosítóval szemben (Ptk. 6:473.§ (1) bekezdés), hiszen vele nincs közvetlenül kötelemben. A károsultak védelme érdekében azonban a jogalkotó jogszabályi felhatalmazást ad a károsultaknak, hogy közvetlenül igényt érvényesítsenek a biztosítóval szemben, ha a kár, illetve sérelemdíj megtérítése a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítási szerződés alapján történne (Gfbt. 28.§ (1) bekezdés).

Mindezekre tekintettel a balesetben érintett jármű üzemben tartója, azaz a gazdasági társaság is rendelkezett felelősségbiztosítással. Az előző fejezetben bemutatásra került a károsultak köre, amely nagyon széles és nem csupán a polgári jogi felelősség szerinti kártérítés, hanem a munkajog szabályai szerinti kártérítés is felmerül. Ez alapján meg kell vizsgálni, hogy a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás fedezete a jogszabály alapján, mely károkra terjed ki. A buszon utazó személyek köréből a diákok, valamint a tanárok, szülők köre egyértelmű, hiszen ők a biztosítás szempontjából károsultnak minősülnek. Különös megítélés alá esik a gépjárművezető személye, ugyanis a Gfbt. 3.§ 4. pontja alapján biztosítottnak minősül az üzembentartó mellett a gépjárművet vezető személy is, továbbá a törvény 15.§ c) pontja kizárja a felelősségbiztosítási szerződés fedezete alól a károkozó gépjármű biztosítottjainak egymással szembeni igényéből származó dologi kárként, illetve elmaradt haszonként keletkezett károkat. Ez alapján tehát a buszsofőr dologi kárait és elmaradt hasznait nem terjed ki a biztosítási fedezet, azonban a rendelkezés helyes értelmezése szerint a személyiségi jogokban keletkezett károkra fedezetet kell nyújtani a biztosítónak, így a buszsofőr, mint biztosított sérelemdíj iránti igényeit meg kell térítenie. E körben azonban megjegyzendő, hogy a két buszsofőr személye közül jelen esetben a ténylegesen buszt vezető személynek van relevanciája, ugyanis a másik buszsofőrt – annak ellenére, hogy munkavállalóként volt jelen –

utasként, s nem a buszt vezető személyként kell tekinteni, hiszen az említett értelmező rendelkezés biztosítottak a járművet vezető személyt tekinti, véleményem szerint ezt nem lehet kiterjesztően értelmezni.

A buszt üzemeltető Kft. felelősségbiztosítási szerződéseit Magyarország vezető biztosítóinak egyike [29] kezeli. A balesetet követően a biztosító szinte azonnal megkezdte a károsultak felkeresését, pontos meghatározását, felvette az érintett középiskolával a kapcsolatot és megkezdte a kárrendezést. A balesetet követő két héten belül már kárelőleget fizetett a károsultak számára. Kiemelten kezelte az új Ptk. által bevezetett és a felelősségbiztosítási fedezet körébe is bevont személyiségi jogsértések esetén igényelhető sérelemdíjat. A rövid „előéletű” és eddig kis gyakorlattal rendelkező jogintézmény első és talán egyik legnagyobb érvényesülésének lehetünk tanúi. Ugyanis a jogintézmény körülvevő többirányú bizonytalanság ellenére, a biztosító rendkívül humánusan kezelte a károsultak és az elhunytak hozzátartozói igényeit. Sérelemdíjat fizetett a szülőknek, nagyszülőknek, testvéreknek. Összességében nagymértékű sérelemdíjat fizetett ki a baleset során súlyosan és a könnyebben sérültek számára is, valamint azok számára is, akik nem szenvedtek fizikai sérülést. Folyamatosan zajlik azok kárrendezése is, akik tartós orvosi ellátásra szorulnak és a jelenlegi egészségi állapotuk alapján még nem határozható meg a kompenzációra alkalmas sérelemdíj pontos mértéke. [30]

4. Konklúzió

Egy ország borult gyászba a szörnyű tragédia után. Felelőst kereshetünk, s keresni kell, de a fájdalom ettől nem enyhül. A baleset felelősségi kérdéseinek megítélése komplex látásmódot igényel, s csak az egyes felelősségi rezsimek, valamint az egyes kárkötelmek külön-külön történő alapos vizsgálata esetén juthatunk el a válaszok megadásáig. A felelősség megállapítása bonyolult jogkérdések sorát veti fel, melyekre igyekezett a tanulmány rávilágítani.

A baleset következményei a jövő számára is tanulságosak voltak, hiszen a köznevelési törvényre vonatkozó módosítási javaslatok is azt a célt szolgálják, hogy elsődlegesen elkerüljék az ilyen balesetek bekövetkezését, s e mellett a kötelező felelősségbiztosítási fedezet előírásával egyidejűleg az esetlegesen felmerülő ilyen jellegű kárigényekre megfelelő fedezetet is biztosítana a törvényi előírás. Tagadhatatlan tehát, hogy rendkívül fontos szerepe van az ilyen esetekben a biztosítási fedezet fennállásának.

Irodalomjegyzék

- [1] UJVÁRINÉ Antal Edit: *Felelősségtan*, Patrocinium Kft., Budapest, 2017. 113.
- [2] FUGLINSZKY Ádám: *Kártérítési jog*. Új magánjog sorozat 7, HVG - Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2015. 436.
- [3] FUGLINSZKY: *i.m.* 437-339.
- [4] KENDERES György – PRUGBERGER Tamás: *Változások a munkajogi kártérítési felelősségben*, Pro Futuro 2014/2. 151.
- [5] UJVÁRINÉ: *Felelősségtan*, 198.
- [6] KÁRTYÁS Gábor – PETROVICS Zoltán – TAKÁCS Gábor: *Kommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez*, 148. lásd: jog.ajk.elte.hu/ftproot/kommentár/új%20Mt.doc, letöltés ideje: 2017. május 4. (23:03).
- [7] LESZKOVEN László: *Szerződésszegés a polgári jogban*, Budapest, Wolters Kluwer Kft. 2016. 147.
- [8] A személyszállítási szolgáltatásokról szóló 2012. évi XLI. törvény 2.§ 21. pont.

- [9] 261/2011. (XII. 7.) Korm. rendelet a díj ellenében végzett közúti árutovábbítási, a saját számlás áruszállítási, valamint az autóbusszal díj ellenében végzett személyszállítási és a saját számlás személyszállítási tevékenységről, továbbá az ezekkel összefüggő jogszabályok módosításáról 2. § (1) bekezdés 11. pont.
- [10] VÉKÁS Lajos: In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.), *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*, 2. kötet, Wolters Kluwer, Budapest, 2014. 1533.
- [11] LESZKOVEN: *i.m.* 150-151.
- [12] <http://www.origo.hu/itthon/20170426-palkovics-laszlo-elmondta-hogy-torvenyben-pontositanak-az-iskolai-kirandulasok-definiciojat.html>, letöltés ideje: 2017. május 4. (13:50).
- [13] UJVÁRINÉ: *Felelősségtan*, 200.
- [14] KENDERES – PRUGBERGER: *i.m.*, 147.
- [15] GYULAVÁRI Tamás (szerk.): *Munkajog*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013. 383.
- [16] FUGLINSZKY: *i.m.* 354.
- [17] FUGLINSZKY: *i.m.* 713-714.
- [18] PETRIK Ferenc: *Kártérítési jog. Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése*, HVG-ORAC, Budapest, 2002, 226-227.
- [19] FUGLINSZKY: *i.m.* 723.
- [20] A Polgári Törvénykönyv Indokolása.
- [21] Fővárosi Ítéltábla Polgári Kollégiuma 1/2013. (VI.17.) számú határozatával elfogadott kollégiumi véleménye a nem vagyoni kártérítés/sérelemdíj megtérítése iránti követelések elbírálásának a polgári perben felmerülő egyes kérdéseiről, 7. pont.
- [22] SÁRI János – SOMODY Bernadette: *Alapjogok, Alkotmánytan II.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 103-104.
- [23] CSÖNDES Mónika: In: Osztovits András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi törvény magyarázata*, Opten Kiadó, Budapest, 2011. 1418.
- [24] ZAVODNYIK József: *A biztosítási szerződések*, In: Osztovits András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja III. kötet*, Opten Kiadó, Budapest, 2014. 1106-1214.
- [25] UJVÁRINÉ Antal Edit: *Biztosítási szerződés*, In: Majoros Tünde (szerk.), *Kereskedelmi szerződések alapvető szabályai*, Patrocinium Kft., Budapest, 2015, 258.
- [26] A gépjárművek kötelező szavatossági biztosításáról szóló 30/1959. (V. 10.) Kormányrendelet.
- [27] PATAKY Tibor Csaba: *A kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás továbbfejlesztésének lehetőségei*, PPKE JÁK, Doktori értekezés, Budapest, 2016, 16.
- [28] NOVOTNI Zoltán: *A felelősségbiztosítás, különösen a gépjármű felelősségbiztosítás problematikájának áttekintése*, Jogtudományi Közlöny, 1991. évi 11-12. szám, 263.
- [29] vö. MABISZ: *Magyar Biztosítók Évkönyve*, 17. lásd: <http://www.mabisz.hu/images/stories/docs/publikaciok/evkonyv-2016-magyar.pdf>, letöltés ideje: 2017. május 2. (22:18). A felelősségbiztosítási szerződéseket a Groupama Biztosító Zrt. kezeli, amely a 2015. évben a biztosítási szektor harmadik legnagyobb biztosítótársasága volt.
- [30] http://www.biztositasiszemle.hu/cikk/hazaihirek/nemeletbiztositas/a_groupama_biztosito_minden_lehetseges_esetben_intezkedett_a_karteritesi_osszegek_kifizeteserol.6617.html, letöltés ideje: 2017. május 25. (22:05).

Lektorálta: Prof. Dr. Prugberger Tamás, professzor emeritus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

AZ IGAZSÁGÜGYI KÉZÍRÁSVIZSGÁLAT SZEREPE A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

Dr. Dobi Anita

*Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
dobianita91@gmail.com*

Absztrakt

A kézírás kriminalisztikai vizsgálatának, így a kézírászakértésnek még a gépirás elterjedésével is maradt létjogosultsága. Az általános felfogással ellentétben nem csupán az okirat-hamisítás felderítésében játszhat fontos szerepet. Egy kézzel kitöltött számla írójának azonosítása segíthet a költségvetési csalás elkövetőjének megtalálásában, de egy kézzel írt fenyegető levél íróját megállapítva személy elleni erőszakos bűncselekmény elkövetőjére bukkanhatunk. A kézírás jelentőségét az is jól mutatja, hogy legfontosabb jognyilatkozatainkat ma is aláírásunkkal hitelesítjük. Az írásvizsgálat alapja az a tudományosan bizonyított tény, hogy minden ember kézírása egyedi, amely visszavezethető az írás megtanulásának, gyakorlásának külső feltételeire, és az individuum magasabb rendű idegműködésének sajátosságaira.

A kézírásvizsgálat különleges szakértelmet igénylő terület, tehát ha a bizonyítás során valamely tény megállapításához vagy megítéléséhez a kézírás vizsgálata szükséges, a büntetőeljárásban igazságügyi írásszakértőt kell alkalmazni. Az írásszakértő különleges szakértelme az ügyek döntő többségében a kézírás elemzése alapján végzett személyazonosításban áll, de a kézírás sajátos tulajdonságai révén a vizsgálat irányulhat az írás keletkezésének szubjektív és objektív körülményeinek megfigyelésére is.

Az igazságügyi írásvizsgálatot gyakran azzal a váddal illetik, hogy nem elég objektív, nem támaszkodik elég egzakt mérési módszerekre. A szakértők munkáját nehezíti, hogy a tudomány mai állása szerint nem tudnak kimutatni olyan írássajátosságot, amely csupán egy emberre jellemző. A szakértő különleges szakértelme tehát abban áll, hogy feltárja azokat a sajátosságokat, amelyek egyediek, személyhez köthetők, ezeket kiértékelve pedig minden egyes esetben egyedileg döntsön az egyes megegyező, vagy különböző sajátosságok jelentőségéről. Az írásszakértő teljes meggyőződéséhez szükséges, hogy mind a vizsgálandó, mind pedig az összehasonlítandó írásminta megfelelő minőségben és mennyiségben álljon rendelkezésre. Ha a feltételek ideálisak az írásszakértő teljes bizonyosságát kifejezve kategorikus véleményt, ellenkező esetben valószínűségi véleményt terjeszt elő.

A szakvélemény, mint személyi bizonyítási eszköz a tényállás alapos és hiánytalan, valóságnak megfelelő tisztázásához járul hozzá. Érdemes tehát vizsgálat alá vonni az írásszakértői vélemény „bizonyító erejét” és megbízhatóságát.

Kulcsszavak: büntetőeljárás, szakértő, kézírásvizsgálat

1. Előszó

„A prókátor kötelessége úgy látszik az, hogy kétségbe vonja a bírósági szakértői vélemények fontosságát. A legtöbb hibát az írásszakértők véleményeiben találtak. A védőügyvédnek ilyenkor viszonylag könnyű a dolga. Az 1897-es bécsi nagy pörre hivatkoznak, amelyben a bíróság elítélte a vádlottat, s két évvel később önként jelentkezett az igazi tettes, bevallván, hogy ő írta a levelet, amely miatt egy ártatlan embert húszévi börtönre ítélték.”[11]

A szépirodalmi idézetből is látható, hogy az írásszakértői vélemények megbízhatóságát mindig kérdések övezték. Napjainkban is találhatunk olyan felvetéseket, amelyek megkérdőjelezzik a kézírásvizsgálat objektivitását, ugyanakkor az is megállapítható, hogy kézírászakértés ma is számos bűncselekmény felderítéséhez, bizonyításához járul hozzá.

A gépirás elterjedésével ugyan fokozatosan felértékelődik a nyelvész szakértő alkalmazásának lehetősége a büntetőeljárásban, [5] azonban személyes jognyilatkozatainkat ma is aláírásunkkal hitelesítjük, így a kézírásvizsgálat jelentősége elvitathatatlan.

Az írásszakértő által kinyilvánított szakmai vélemény – szakvélemény – bizonyítási eszköz, a bizonyíték forrása, amely a büntetőeljárás kimenetelét, a vádlott bűnösségének megállapíthatóságát nagymértékben befolyásolhatja. Mindezekre tekintettel érdemesnek tartom vizsgálat alá vonni a kriminalisztikai írásszakértő büntetőeljárásban betöltött szerepét, az írásszakértői vélemény „bizonyító erejét”, megbízhatóságát.

2. A szakértő eljárásjogi helyzete

2.1. A szakértői státusz alapvonásai

A jogelmélet által kimunkált csoportosításnak megfelelően a szakvélemény a tanúvallomáshoz hasonlóan személyi bizonyítási eszköz. E besorolás alapján egyes jogirodalmi álláspontok a szakértő büntetőeljárási helyzetét a tanú státuszához hasonlítják, míg mások a szakértőt a bíró pozíciójához tekintik közel állónak.

A szakértő és a tanú státuszának közös eleme a tanú és szakértő bíróság előtti meghallgatásában, valamint az őket terhelő közreműködési és igazmondási kötelezettségben ragadható meg, hiszen büntetőjogunk a hamis tanúzás körében rendeli büntetni a hamis szakvélemény adását. [14] A két szereplő közötti eltérő vonás, hogy míg a tanú a múlt eseményeiről közvetlen észlelése alapján számol be, addig a szakértő különleges szakértelme révén véleményéről ad számot. [20] Hangsúlyozandó, hogy a szakértőket a tanúk státuszához hasonlító felfogás alapvetően az angolszász jogrendszerekben ismert szakértőkre érvényes, mivel esetükben a tanúkra vonatkozó szabályozás irányadó. [9]

A másik álláspont a szakértő szerepét a bíró eljárási szerepéhez tekinti közel állónak, figyelemmel a szakértő függetlenségére, a szakértőkre vonatkozó kizárási szabályokra, valamint arra, hogy a szakértő a szakterületéhez tartozó kérdésben ténybíróként, a bíróság segédjeként funkcionál. Ezzel összefüggésben figyelemre méltónak találok Kardos Sándor véleményét, aki kifejti, hogy téves minden olyan személet, amely a szakértőre a hatóságok segédjeként tekint. Nem hagyható ugyanis figyelmen kívül, hogy a szakértőfogalom eljárásjogi lényegét éppen a szakvélemény bizonyítékforrás volta adja, az pedig mellékes, hogy a szakértő hatósági kiegészítő szerepet is betölthet. [12] A szakértő eljárásjogi szerepének vizsgálata során kiemelendő tehát, hogy a szakértő a büntetőeljárás központi elemének, a bizonyításnak a részvevője, alanya, aki „szakterületének az ismereteit felhasználva véleményt nyilvánít (szakvélemény) a hatóság által megjelölt kérdésekben, és ezzel a bizonyítandó tény megállapításához, vagy megítéléséhez járul hozzá.” [6]

Egyetértek azzal, hogy azonosító szemléletek szélsőséges álláspontot képviselnek, hiszen a szakértő helyzete a bizonyítás többi résztvevőjéhez képest speciális [2], amely specialitást az adja, hogy különleges szakértelme révén a tényállás alapos és hiánytalan, valóságnak megfelelő tisztázásához járul hozzá a bírói meggyőződés alakításán keresztül [4].

2.2. Különleges szakértelmet igénylő területek

A Büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (továbbiakban: Be.) 99. § (1) bekezdése szerint „Ha a bizonyítandó tény megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges, szakértőt kell alkalmazni.” A különleges szakértelem szükségességének megítélése az eljáró hatóság kompetenciájába tartozik, ez alól kivételt képeznek a Be. 99. (2) bekezdésében meghatározott esetek, ugyanis a jogalkotó itt tételesen felsorolja azokat az eseteket, amikor a különleges szakértelem szükségességét vélelmezni kell. A törvény által

felállított vélelmeken kívül a különleges szakértelem alatt a büntetőügyekben eljáró jogászok általános ismereti szintjét meghaladó jártasság értendő, erre tekintettel a különleges szakértelem körén kívül esnek a köztudomású tények, valamint a józan emberi ésszel megismerhető és megítélendő tények. [19] [6] A törvény szóhasználata egyértelműen arra enged következtetni, hogy amennyiben az eljáró hatóság megállapítja a különleges szakértelem szükségességét a szakértő alkalmazása kötelező. Ez abban az esetben is igaz, ha az eljáró hatóság valamelyik tagja rendelkezik az ügy megítéléséhez szükséges különleges szakértelemmel, mert az eljáró hatóságnak a releváns tényre vonatkozó szubjektív ismerete nem minősül bizonyítéknak. [3]

Napjainkban százas nagyságrendű a különleges szakértelmet igénylő területek száma. E tény igazolja a 9/2006 (II. 27.) IM rendelet, amelynek mellékletei tételesen felsorolják az egyes szakterületeket, és az azokhoz kapcsolódó képesítési feltételeket, e körben rendelkezik a jogalkotó az írásszakértéshez szükséges képesítési feltételekről.

3. Az írásszakértői vizsgálat

3.1. Az írásszakértői vizsgálat célja

Az írásvizsgálatnak, mint különleges szakértelmet igénylő területnek négy fő területe van: a kézírásvizsgálat, a gépírásvizsgálat, az egyéb technikai írásvizsgálatok, valamint az okmányvizsgálat. [21] Amint arra a tanulmányom címében is utaltam jelen írásomban az írásvizsgálat négy fő területe közül a kézírásvizsgálatot kívánom kiemelni.

Általános meghatározás szerint „A kézírásvizsgálat alapvető célja és feladata elsősorban a vizsgálat alapjául szolgáló irat ismeretlen vagy kérdéses írójának egyedi azonosítása.” [13] Az írásszakértő különleges szakértelme tehát az ügyek döntő többségében a kézírás elemzése alapján végzett személyazonosításban áll. A személyazonosítás alapja az a tudományosan bizonyított tény, hogy minden ember kézírása egyedi, amely visszavezethető az írás megtanulásának, gyakorlásának külső feltételeire, és az individuum magasabb rendű idegműködésének sajátosságaira. [23]

Az írásszakértés lényege nem ragadható meg csupán a személyazonosításban, ugyanis „a kézírás sajátos tulajdonságai révén alkalmas az írás keletkezésének szubjektív és objektív körülményeinek megfigyelésére is.” [13] Az írás keletkezésének szubjektív körülményei között említhető annak megállapítása, hogy vizsgálatra küldött kézírás vagy aláírás természetes vagy torzított írással készült, az objektív körülmények között pedig annak eldöntése, hogy vizsgált kézírás a minták alapján rendhagyó körülmények között (például sötétben, egyenlőtlen írófelületen) készült-e.

Az írásszakértő a szakmai véleményét a kirendelő hatóság által feltett kérdés vonatkozásában, a kérdés keretein belül maradva fejt ki. Vigh András felhívja a figyelmet arra, hogy gyakran okoz az nehézséget, hogy a kirendelő határozatban meghatározott kérdések megfogalmazása nem kellőképpen pontos, hiszen a szakértő a feltett kérdéseket nem kommentálhatja. Követendőnek látja tehát azt a felfogást, miszerint az írásszakértő a megválaszolandó kérdések tartalmának összeállításában nem vehet ugyan részt, azonban a kérdések megfogalmazásában igen. [25]

3.2. Az írásszakértői vizsgálat módszere

Az írásszakértő az általa végzett vizsgálatok alapján ad véleményt. E vizsgálatokat ma is közvetlen megfigyeléssel, mérő és optikai eszközök használatával, elemző, összehasonlító és következtető módszerekkel végzik. Az írás formai és minőségi jellemzőit leíró módszerrel vizsgálja, míg a mérhető jellemzőket méréssel vagy számolással. Az összehasonlító vizsgálatok is optikai berendezések segítségével szabad szemmel történik akként, hogy a

vizsgálatra küldött kézírást vagy aláírást, tehát a kérdéses anyagot összeveti a próbaírással vagy összehasonlítási célra szolgáló – spontán - írásmintával, tehát az összehasonlító anyaggal. [16]

A szakértői vizsgálat során szerencsésebb, ha az írásszakértő nem csupán kézírás-összehasonlításra felvett próbaírással rendelkezik, hanem spontán mintával is. A spontán minta ugyanis a kérdéses személytől származó olyan írás, amely nem az adott ügyel kapcsolatban keletkezett, hanem attól teljesen függetlenül, így az írás szándékos torzítása szinte kizárt. Ez nem mondható el a kifejezetten írásszakértői vizsgálatok céljára keletkezett próbaírásról. A spontán mintától és a próbaírástól meg kell különböztetnünk az ún. félspontán mintákat, amelyek az adott ügyel kapcsolatban ugyan, de nem írásvizsgálat céljára készültek. Ezek esetében is elmondható, hogy az írástorzítás szinte elhanyagolható. [24]

Az összehasonlító anyag tekintetében követelmény, hogy hitelt érdemlően a kérdéses személytől származzon, írásrendszerében azonos legyen a kérdéses anyaggal, valamint az, hogy a szakértői vizsgálatához megfelelő mennyiségű és minőségű összehasonlító anyag álljon rendelkezésre. Az írásszakértő akkor tud kategorikus véleményt kialakítani arról, hogy az összehasonlító anyagot adó személytől származik-e a kérdéses kézírás, ha ezek a feltételek ideálisak.

4. Az írásszakértői vélemény bizonyító ereje és megbízhatósága

4.1. Bizonyító erő kérdésköre

A fentiekben utaltam arra, hogy az írásszakértői vizsgálat eredményeként a szakértő végkövetkeztése kategorikus vagy valószínűségi lehet. A kategorikus vélemény esetén az írásszakértő az állításai helyességét teljes bizonyossággal helytállónak tartja, minden más lehetőséget kizár. A kategorikus vélemény lehet igenlő vagy nemleges, tehát az írásszakértő határozottan állíthatja, hogy az összehasonlított kézírások egy kéztől származnak, vagy kizárja e lehetőséget.

Gyakran előfordul azonban, hogy a szakértői vizsgálatok nem vezetnek teljes bizonyossághoz, így valószínűségi véleményt terjeszt elő. Király Tibor szerint a valószínűségi értékek megállapítására különösen azokon a szakmai területeken lehet számolni, amelyek nem támaszkodnak egzakt mérési módszerekre, ide sorolva a kézírás- hamisítás azonosítást is. [19] Erdei Árpád csoportosításának megfelelően a teljes bizonyosság hiánya, tehát a valószínűségi vélemény kialakulása objektív és szubjektív tényezőkre vezethető vissza. Az objektív tényezők sorához a vizsgálati anyag minőségi és mennyisége sajátosságaiban, a szakterülethez tartozó ismeretek szintjében, a vizsgálatához szükséges felszerelések, műszerek jellemző tulajdonságában rejlő okok, míg a szubjektív természetű tényezők közé a szakértői teljesítmény hibájában rejlő okok tartoznak. [8]

Ennek kapcsán kérdésként felmerülhet az, hogy mennyire szükséges az írásszakértőnek az adott szöveg jelentését megérteni, aminek bonyolultabb szakmai szövegeknél, de akár nem magyar nyelven írt szövegeknél is jelentősége lehet. [12] A kézírásvizsgálat esetén az írásszakértő nem kompetens abban az esetben, ha a vizsgálatra küldött írásmű nyelvét és írásrendszerét nem ismeri. A nyelvi ismeret hiánya - kizárólag az a körülmény, hogy az írásszakértő a vizsgálatra küldött írásmű jelentését nem ismeri - nem jelenti akadályát a vizsgálat lefolytatásának, ha a szöveg írásrendszerét ismeri. Az író egyedi azonosítását célzó eljárás azonban ebben az esetben különleges elméleti és szakmai felkészülést kíván meg az írásszakértőtől, hiszen az idegen írásrendszerrel (például cirill vagy arab betűkkel) írt kézírások vizsgálata előtt a szakértőnek tanulmányoznia kell a kérdéses írásra vonatkozó hatályos iránybetűket, a nemzeti írásmódot, az iskolai előírásokat. Problémát jelenthet, ha az összehasonlító anyagon és a kérdéses anyagon található kézírás írásrendszere különböző, a szakirodalom véleménye ugyanis megoszlik arról, hogy a szakértő ebben az esetben állást

foglalhat-e. Kiemelendő Vass Kálmán álláspontja, aki leszögezi, hogy az ilyen vizsgálatok alapján tett megállapítások alapjául szolgálhatnak a kézeredet azonosságának kimondásához, viszont kategorikus vélemény nem alakítható ki, míg ha a kérdéses anyagon és az összehasonlító anyagon lévő kézírás között nem mutatható ki lényegesen megegyező sajátosság, nem értékelhető annak bizonyítékként, hogy a két kézírás nem egy kéztől származik. [23]

A jogirodalom egyetért abban, hogy a szakértő meggyőződési fokát kifejező szakvélemények valószínűségi szintjének jogalkalmazó által történő értékelése nem könnyű feladat. Az írásszakértők igyekeznek a meggyőződés fokát a magyar nyelv terminus technikusaival kifejezni. Megállapítható azonban, hogy az írásszakértők között nincs egységes kifejezésrendszer a meggyőződés fokának kifejezésére. Vigh András felhívja a figyelmet arra, hogy a jogalkalmazó helyzetét nagymértékben megkönnyítené a szakvéleményben használandó közös értékkifejezések megteremtése. A valószínűségi megállapítások egységes értelmezési lehetőségének megteremtése érdekében megfontolandónak tartja a „nagyon nagy valószínűséggel”, „nagy valószínűséggel”, „valószínűleg”, „kis valószínűséggel”, „nem valószínű”, „nem zárható ki” értéktartomány, szóhasználati rendszer alkalmazását. [25]

4.2. A valószínűségi vélemények problematikája

A valószínűségi vélemény, mint közvetett bizonyíték büntetőeljárásban történő felhasználhatósága tekintetében nem egységes a jogirodalom álláspontja. Egyes felfogások szerint a valószínűségi véleményeknek nincs bizonyító ereje, a büntetőeljárásban csupán a kategorikus vélemények használhatók fel bizonyítékként. Mások úgy vélik, hogy a valószínűségi vélemények is felhasználhatóak a bíróság előtti bizonyításban, azonban más bizonyítékokkal együttesen.

Erdei Árpád az elmúlt évtizedekben történt tudományos és technikai fejlődésre tekintettel is fenntartja azon álláspontját, miszerint „a bizonyítás folyamatában a valószínűségi vélemények jelentős szerepet játszanak, mert tartalmukat az egyéb bizonyítékokkal együtt lehet és kell számításba venni.”[7]

Király Tibor álláspontja szerint, ha egy szakvélemény úgy fogalmaz, hogy nem kizárt, hogy a hamis okiraton lévő írás a terhelt kezétől származik, de az bizonyossággal nem állapítható meg, akkor a szakvéleménynek nem lesz bizonyító ereje, azonban más bizonyítási eszközök mellett a szakvélemény egyes állításai felhasználhatóak támogató érvként. [19]

Tremmel Flórián a valószínűségi vélemények egymást erősítő szerepét egy olyan esettel szemlélteti, amelyben az elkövető azonosítása céljából az írást több szakértői vizsgálatnak - kriminalisztikai írásvizsgálatnak, valamint grafológiai vizsgálatnak és kriminalisztikai szövegelemzésnek - vetik alá, azonban a szakértők valószínűségi véleményre jutnak. Ebben az esetben megállapítja, hogy a valószínűségi vélemények kölcsönösen felerősítik, kiegészítik egymást. [22]

Figyelemre méltónak találom azon felfogásokat, amelyek a kérdéssel kapcsolatban azt hangsúlyozzák, hogy az eljáró hatóságnak nem csupán a valószínűségi véleménnyel kapcsolatban lehetnek aggályai, hanem a kategorikussal is, és az eljáró hatóságot a szakvélemény egyik fajtája sem köti. [14]

Bizonyítékként fogadta el a Kecskeméti Törvényszék az igazságügyi írásszakértő által elkészített szakvéleményt, amely nagy valószínűséggel a vádlottnak tulajdonította a kérdéses írást, ahol az írásszakértő fenntartása formális jellegű volt, az irat fénymásolt mivoltából következett, így a manipuláció lehetőségét nem tudta kizárni. A törvényszék tekintettel arra, hogy nem az eljárás során nem merült fel olyan tény, adat, ami alapján felvetődne az irat manipulált volta, valamint a szakvélemény illeszkedik a további bizonyítékok rendszerébe megállapította a vádlott bűnösségét. [26]

Bizonyító erejűnek fogadta el a bíróság az írásszakértő valószínűségi véleményét rágalmazás vétsége esetében, amikor a bíróság annak bizonyítására, hogy a sértettnek írt levélen található kézírás a származhat-e a terhelt kezétől két igazságügyi írásszakértőt vett igénybe. Az ügyben mindkét szakértő valószínűségi véleményt adott, a különbség csupán a határozottság fokában volt megragadható. Az első írásszakértő úgy ítélte meg, hogy a vádlott írhatta a névtelen leveleket, azonban ez egyértelműen nem állapítható meg. A második írásszakértőnek szélesebb körben állt rendelkezésre az összehasonlító anyag, így azt állapította meg, hogy az egyik kérdéses kézírás nagy valószínűséggel a terhelttől származik, a többi levél pedig valószínűleg ugyancsak a vádlott produktuma. A bíróság az írásszakértői vélemények alapján, valamint a levelek tartalmából, a levélíró által feladóként megjelölt személyi körből, tehát más bizonyítékokkal együtt úgy ítélte meg, hogy a névtelen levelek a vádlott kezétől származnak. [27]

Látható, hogy a szakvélemények esetében sem lehet minden fehér vagy fekete, adott esetben a szakértő sem tud teljes bizonyosságra jutni, azonban a büntetőeljáráásban rendelkezésre álló más bizonyítékok mellett a valószínűségi vélemények is hozzájárulhatnak az igazság feltáráshoz.

4.3. Az írásszakértői vélemény megbízhatósága – az empirikus vizsgálat eredménye

A kézírásvizsgálat alapján végzett személyazonosítást gyakran azzal a váddal illetik, hogy nem elég objektív, nem támaszkodik elég egzakt mérési módszerekre. A kriminalisztikai írásvizsgálat terén ma sincsenek konkrétan lefektetett matematikai-statisztikai módszerek. A szakértők munkáját nehezíti, hogy a tudomány állása szerint nem tudnak kimutatni olyan írássajátosságot, amely csupán egy emberre jellemző. A szakértő feladat tehát az, hogy feltárja azokat a sajátosságokat, amelyek egyediek, személyhez köthetőek, ezeket kiértékelve a szakértő minden egyes esetben egyedileg dönt az egyes megegyező, vagy különböző sajátosságok jelentőségéről. [16]

A kézírás és aláírás azonosítása ugyanakkor egyaránt akkreditált munkarendben zajlik, az alkalmazott ismeretanyag tudományos megalapozottsága nem képezi vita tárgyát. [18]

Mindezek ellenére ma is gyakran felvetődik a kérdés, hogy a jelenlegi módszerekkel az írásszakértők képesek-e objektív, megbízható képet adni arról, hogy a kérdéses kézírás kitől származik. E kérdés vizsgálatára egy írásszakértő bevonásával empirikus vizsgálatot végeztem. A szakértő irányába feltett kérdésem az volt, hogy az írásmintát adó személyek valamelyikétől származik-e a kérdéses aláírás. A szakértő a hamisított aláírások tekintetében kategorikus véleményt fogalmazott meg, a formai hasonlóságok ellenére kizárta annak lehetőségét, hogy az összehasonlító anyagon és a kérdéses anyagon található aláírás egy kéztől származik. Az utáncolt aláírások esetében a szakértő tehát helyes következtetésre jutott. A szakértő rendelkezésére bocsátott további mintákon található aláírások és a kérdéses írás egy kéztől származott, azonban az aláíró a mintákon található aláírását torzította. A szakértő az utóbbi aláírások esetében valószínűségi véleményt adott, nagy valószínűséggel a név tulajdonosának tulajdonította az összehasonlító anyagokon található aláírásokat. Kérdésemre előadta, hogy a teljes meggyőződés hiányát a rendelkezésre bocsátott minta mennyiségi hiánya okozta.

A vizsgálatom eredményeként megállapítottam, hogy az írásszakértő mind az utáncolás, mind a torzítás esetét „kiszűrte”. A valószínűségi vélemény esetében is következtetése alapvetően helyes.

Természetesen egy szakértővel végzett vizsgálat alapján nem vonható végső következtetés arról, hogy a napjainkban alkalmazott módszerek kizárják a tévedés lehetőségét, azonban alkalmas lehet a tudomány objektivitását támadó vélemények cáfolására.

5. A kézírásvizsgálat új irányai

Hazánkban ugyan még nem alkalmazzák, azonban az irodalom a jövőben nagy jelentőséget tulajdonít az írássajátosságok alapján végzett személyazonosítás komputerizálásának. Arató Mátyás és Kertész Imre már egy 1966-ban készült tanulmányukban hangsúlyozták a mérési eljárások fejlesztését „alakfelismerési (olvasó) gépek” alkalmazásával. [1]

Jelenleg talán a legismertebb számítógépes képfeldolgozó és mintafelismerő eljárás alapuló írásvizsgáló és nyilvántartó rendszer a FISH. A FISH rendszert a német Szövetségi és Bünyügyi Intézet a kézírások számítógépes tárolására, valamint a kézírásvizsgálat alapján történő személyazonosításra alkalmazza. [17] [25] Az aláírás-megkülönböztetés területén biztató kísérleteket mutat az amerikai fejlesztésű CEDAR, amely a kézírások objektív sajátosságainak feltárásával a kézírások megkülönböztetésére hozták létre. A CEDAR rendszer tesztelése során 1500 ember írásmintája alapján 98%-os biztossággal állapította meg kézeredetet. [10]

Tudományosan igazolt, hogy egyes számítógépes eljárásokkal végzett írászonosító módszerek megbízhatósági rátája igen magas, azonban nem rendelkezünk ehhez hasonló teszteredményekkel az igazságügyi írásszakértők esetében, így nem vonható le következtetés arra vonatkozóan, hogy a hagyományos módszerekkel végzett írásvizsgálattal, vagy a számítógépes eljárásokkal végzett írásvizsgálattal lehet megnyugtatóbb eredményre jutni, melyik eljárás járul hozzá leginkább az objektív igazság megismeréséhez.

6. Összegzés

Hautzinger Zoltán a kriminalisztikai kézírásvizsgálattal összefüggésben arra a következtetésre jutott, hogy írásszakértői vélemény a bűnösség kétséget kizáró bizonyításához önmagában nem elegendő, azonban a szakvéleményből származó bizonyíték a nyomozó munkát hatékonyan segítheti. [13] Ennek oka talán abban is keresendő, hogy nem állnak rendelkezésünkre konkrét eredmények az írásszakértői vélemény megbízhatóságával kapcsolatban. Ez a helyzet okoz némi visszásságot is, mivel az írásszakértés különleges szakértelmet igénylő terület, így a bíróság az írásszakértő kompetenciájába tartozó tények megítélése vonatkozásában a különleges szakértelem híján a szakvéleményre tud hagyatkozni. Fenyvesi Csaba véleményével egyetértve célszerű lenne ismernünk a szakvélemény megbízhatósági rátáját, erre alkalmasak lehetnének a több szakértő bevonásával megvalósuló empirikus vizsgálatok, amelyek keretében az írásszakértőknek a tesztelők által ismert eredetű kézírásokat kellene megvizsgálniuk, és egymástól független szakvéleményeket adni. [10]

Megfigyelhető, hogy a jogirodalom egyre inkább szorgalmazza az új – számítógép által támogatott – módszerek gyakorlati alkalmazását, amely nem csupán a szakértőkre ró további feladatokat, hanem a jogalkotóra és a jogalkalmazóra is.

Irodalomjegyzék

- [1] Arató Mátyás- Kertész Imre: Kibernetikai módszerek alkalmazásának lehetőségei a kézírás vizsgálatában, *Belügyi Szemle*, 1966/1., 27-40.
- [2] Cséffai Attila Csaba: Az igazságügyi szakértő függetlensége a kirendelés során, *Magyar Jog*, 2012/11., 653-654.
- [3] Cséka Ervin- Fantoly Zsanett- Kovács Judit- Lőrinczy György- Vida Mihály: A büntetőeljárás jog alapvonásai I., Bába Kiadó, Szeged, 2004., 252.
- [4] Elek Balázs: A bírói meggyőződés és a megalapozott tényállás összefüggései., *Jura*, 2014/1. 40-55.
- [5] Elek Balázs: A jog és a nyelvészet egyes összefüggései a büntetőeljárásban, *Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai*, Miskolc, 2014, 15/1, 109-133.
- [6] Erdei Árpád- Hack Péter- Holé Katalin- Király Eszter- Koósné Mohácsi Barbara: Büntetőeljárás jog I., ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014., 149., 151.
- [7] Erdei Árpád: Az ártatlanság védelme a szakértői bizonyítás szemszögéből, In: *Az orvosszakértő a büntetőeljárásban* (szerk: Elek Balázs), Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, Debrecen, 2012., 21.
- [8] Erdei Árpád: Tény és jog a szakvéleményben (A szakértői bizonyításról a büntetőeljárásban), *Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, 1987., 210.
- [9] Farkas Ákos- Róth Erika: A büntetőeljárás, *CompLex Kiadó*, Budapest, 2012., 152.
- [10] Fenyvesi Csaba: A kriminalisztika tendenciái. A bűnügyi nyomozás múltja, jelene, jövője, *Dialóg Campus Kiadó*, Budapest-Pécs, 2014., 237-238., 238.
- [11] Hasek Jaroslav: Svejka a derék katona a háború előtt és más furcsa történetek, <http://mek.oszk.hu/01800/01872/01872.pdf> (Letöltve: 2017.05.02.) 74.
- [12] Hati Csilla: To have an interpreter – A right to a fair trial. Evaluation of personal evidence obtained by the help of an interpreter, *Comparative Legilinguistics (International Journal for Legal Communication)* 2016/28, 25-42.
- [13] Hautzinger Zoltán: Az igazságügyi kézírásvizsgálat, In. *Emlékkönyv Ferencz Zoltán egyetemi adjunktus halálának 20. évfordulójára* (szerk: Korinek László- Köhalmi László- Herke Csongor), Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2004., 95., 95., 100.
- [14] Herke Csongor– Fenyvesi Csaba- Tremmel Flórián: A büntető eljárásjog elmélete, *Dialóg Campus Kiadó*, Budapest-Pécs, 2012., 163., 166.
- [15] Kardos Sándor: A szakértő és az eljárás többi szereplője, In: *Az orvosszakértő a büntetőeljárásban* (szerk: Elek Balázs), Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, Debrecen, 2012., 35-42.
- [16] Kármán Gabriella: Adalékok a kriminalisztikai kézírásvizsgálatok tudományos és jogi megközelítéséhez, In. *Gályapadból laboratóriumot. Tanulmányok Finszter Géza professzor tiszteletére* (szerk: Hack Péter- Király Eszter- Korinek László- Patyi András) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015., 261., 261.
- [17] Kármán Gabriella: A kézírás, mint a biometrikus személyazonosítás tárgya, *Belügyi Szemle*, 2002/11-12, 85-86.
- [18] Kármán Gabriella: Az akkreditáció szerepe a szakértői vélemény hitelt érdemlőségének fokozásában Magyarországon, In: *Pusztai László Emlékére* (szerk: Bárd Petra- Hack Péter- Holé Katalin), Országos Kriminológiai Intézet, ELTE Állam-és Jogtudományi Kar, Budapest, 2014., 136.
- [19] Király Tibor: A büntetőeljárás jog, *Osiris Kiadó*, Budapest, 2008., 277., 287., 287.
- [20] Kovács Gábor: Az igazságügyi szakértők ártékelődő szerepe a büntetőeljárásban, In. *Dr. Szalay Gyula Tiszteletére, 65. születésnapjára* (szerk. Bihari Mihály-Paty András), Universitas Győr Nonprofit Kft., Győr, 2010., 313.

- [21] Tremmel Flórián- Fenyvesi Csaba- Herke Csongor: Kriminalisztika tankönyv és atlasz, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005., 138.
- [22] Tremmel Flórián: Bizonyításelmélet, PTE ÁJK, Pécs, 2009.,48-49.
- [23] Vass Kálmán: A kézírás vizsgálata, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973., 166., 450-456.
- [24]Vigh András: Az igazságügyi kézírásvizsgálatok aktuális kérdései c. értekezés, http://www.ajk.elte.hu/file/DI_Vigh_Andras_dis.pdf (letöltve:2017.01.17.) 99.
- [25] Vigh András: Az írásszakértő igénybevételének jogi kérdései, Magyar Jog, 2004/4, 248-249., 252., 136-138.

Egyéb források

- [26] Kecskeméti Törvényszék B.291/2012/57
- [27] Miskolci Törvényszék Bf.1070/2007/10

Lektorálta: Dr. Elek Balázs, tanszékvezető, habil. egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar

EGY ELFELEDETT POLITIKAI BŰNCSELEKMÉNY: A RÁKOSI-VÁGI PER

Dr. Drócsa Izabella

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, PhD-hallgató,
izabella.drocsa@gmail.com*

Absztrakt

Jelen tanulmány a Rákosi-Vági per feldolgozásával foglalkozik a levéltárban fellelhető peranyag, a korabeli politikai tartalmú napilapok, és híradások nyomán. E téma jelentősége egyrészt az, hogy a XX. századi magyar történelem egy híres, hírhedt alakjának még kevésbé ismert peréről van szó, emellett számos olyan jogi problémát is felvet, amely jól jellemzi a két világháború közötti magyar büntetőjogi fejlődés sajátosságait. Az e témában végzett kutatásaim azt a célt szolgálják, hogy valós és hiteles formában lehessen megismerni ennek a pernek a részleteit, mert 1945 után a kommunista hatalomátvételt követően a kor jogászai teljesen más megvilágításba helyezték magát a bűncselekményt és a büntetőeljárás részleteit annak érdekében, hogy *Rákosi Mátyás* személyi kultuszának kiépítéséhez hozzájáruljanak, és magát a Horthy-korszakot is egy fasiszta tekintélyuralmi rendszernek mutassák be. Példaként említhető meg többek között *Nemes János*, aki egy cikkében kijelentette: Rákosi ebben az eljárásban „*valóban a bitófa árnyékában védte a kommunizmus eszméit.*”(33-74.o.)

Kulcsszavak: Rákosi Mátyás, kommunizmus, statáriális eljárás, egyesítés, államfelforgatás

1. Az eljárás nyomozati szakasza: a történeti tényállás feltárása a rendőrségi jelentések, illetve a gyanúsítottak beismerő vallomása alapján

A történeti tényállásban két, egymással párhuzamosan folyó politikai cselekményt ismerhetők meg. 1924-ben a Szociáldemokrata Párton belül egy radikális nézeteket valló csoport alakult ki *Vági István* párttag vezetésével, a Bethlen-Peyer paktum nyilvánosságra hozatalát követő belső ellentétek kialakulása miatt.(20-7.1, 27.-6.o., 46-5.o.). Ennek eredményeképpen a pártvezetés az ún. Vági-csoportot megfosztotta tagságától, akik válaszként megalakították a Magyar Szocialista Munkáspártot 1925. április 14-én.(34-1.1.) Az új politikai csoport programjában követelte a trianoni határok módosítását, sürgette a földreformot az 1848-as tervzetnek megfelelően, valamint követelte a bérek emelését a dualizmus időszakának megfelelő mértékben. Emellett kitértek a nyolc órás munkaidő, és a munkanélküli segélyek problémájára is. Népszerűsítésük céljából hetente egy alkalommal, a Hernád utca 23. szám alatt található párthelyiségükben előadásokat tartottak, illetve olyan címmel terjesztettek röpcédulákat, mint „*Munkás,*” „*Előre,*” „*Harc,*” „*Szikra.*”(20-8,42.1.) Összességében megállapítható, hogy látszatra bár egy legálisan működő, baloldali pártról van szó, a Magyar Királyi Rendőrség Politikai Rendészeti Osztálya(42) már 1924 szeptemberétől kezdve figyelemmel kísérte működésüket(20-751.1.) azon gyanúra alapozva, mely szerint a tagok valójában illegális kommunista tevékenységet fejtenek ki.(3-9.o. 28-7.o., 7-1.o.) Végül a hatóságok 1925. június 25-én, erre irányuló engedély hiányában, a Népszava előtt megtartott tüntetésük ürügyén(20-42,753,760.1., 3-9.o., 36-11.o., 47-3.o.)) Vágit és társait előzetes letartóztatásba helyezték az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló büntett gyanúja miatt.(3-7.o.) A nyomozó hatóságok az ezt követő házkutatások alkalmával jelentős mennyiségű röpiratot foglaltak le, melyben megállapításuk szerint a fennálló alkotmányos rendszer elleni izgatásokat tartalmazott,(28-7.o.) emellett fény derült arra is, hogy *Vági István* folyamatos kapcsolatot tartott fenn a bécsi, berlini, és a francia kommunistákkal.(3-9.o.) A tárgyi bizonyítékok mellett pedig ő maga így zárta beismerő vallomását: „*a párt munkája a kommunizmus kiépítésére irányul. A Szocialista Munkáspárt*

célja: a munkásokat lépésről-lépésre vezetni a kollektív társadalom kiépítéséig.”(20-9.1., 29-19.o.)

Az összegyűjtött bizonyítékok alapján 1925. november 10-én került sor *Vági István* perére, aki ellen izgatás miatt emelt vádat az illetékes ügyészség, ahol végül felmentő ítélet született. Ennek az eljárásnak további jelentősége, hogy itt hangzott el először az alábbiakban kifejtett Rákosi-üggyel kapcsolatos összefüggésnek a nyilvánosság előtt való megvitatása, ugyanis *Domonkos Andor* védőbeszédében kijelentette: ezt a vétséget nem lehet összefüggésbe hozni a másik üggyel.(5-3.o.)

A fent említett szervezkedéssel párhuzamosan 1923-ban *Őri Károly*, aki pártonkívüli kommunistaként működött Bécsben, azt az utasítást kapta *Landler Jenő* volt belügyi és kereskedelmi népbiztostól, hogy Magyarországra hazatérve csatlakozzon a Szociáldemokrata Párthoz abból a célból, hogy egy legális szervezet keretein belül titkos ellenzéki mozgalmat hozzon létre.(20-104.1.) A III. Kommunista Internacionálé magyar tagjainak célja ugyanis a proletárdiktatúra újbóli bevezetése volt a Tanácsköztársaság bukását követően. *Őri* a budapesti működése alatt szoros kapcsolatot alakított ki *Gőgös Ignác* és *Hámán Kató* párttagokkal ideológiai nézeteik egyezősége miatt, sőt, maga *Vági István* is üdvözölte a szervezkedésben való részvételét. Tekintettel a bécsi kommunisták utasításaira, a Vági-csoporton belüli, szélsőbaloldali nézeteket valló személyek egy titokban megtartott választmányi értekezlet keretein belül döntést hoztak egy illegális bolsevik mozgalom alapításáról a Szociáldemokrata Párt keretei között. *Őri* későbbi beismerő vallomása szerint a szervezkedés innentől kezdve egyértelműen kommunista volt.(20-105.1.) Ennek eredményeképpen létrejött csoport felvette a kapcsolatot az emigrációban lévő volt népbiztosokkal, akiknek a kezdeményezésére létrejött az ún. *trojka* a magyarországi szervezkedés koordinálása, illetve az Internacionáléval való folyamatos információcsere, és anyagi eszközök átvételének (20-137.1.) lebonyolítása miatt. Tagjai: *Őri*, *Gőgös*, és *Hámán* voltak.

E mozgalom előrehaladtával először 1924 decemberében,(42-132.o.) majd ezt követően négy alkalommal (6-3.o.) hamis útlevelel birtokában, illegálisan átlépte a magyar határt Burgerlandon keresztül *Rákosi Mátyás*, volt szociális termelési népbiztos az újonnan létrejövő politikai szervezet irányításának és az ezzel kapcsolatos egyeztetések céljából.(5-1,2.o., 20-66.1.) Letartóztatása előtti utolsó látogatása alkalmával azonban *Sámuel Lajos* – a bécsi Internacionálé egyik küldöttje – átadta *Rákosi* és *Weinberger Zoltán* újságíró (20-61.1.) tartózkodási helyét a rendőrség számára, (21-51.o., 42-132,134.o.) akik ezen információk alapján szeptember 22-én(43-14.o., 44, 42-133.o., 35-9.o., 48-1.o.) előzetes letartóztatásba helyezték őket, és megkezdtek a nyomozást az illegálisan működő kommunista szervezkedés felderítése végett. A tetten ért személyek már a helyszínen beismerő vallomást tettek: a volt népbiztos elismerte a Tanácsköztársaság alatt vállalt pozícióját, illetve, hogy azért tért vissza az országba, hogy ún. „*politika hivatást*” teljesítsen.(7-1,2.o.) A hatóságokkal való együttműködését tanúsítja továbbá, hogy az első rendőrségi kihallgatása alkalmával felfedte azt a gondolatmenetet, ami alapján ki akarta bontakoztatni a magyar kommunista szervezkedést. Kifejtette: elsőként egy olyan legálisan működő pártot kellett volna alapítani, amely még látszatra sem szélsőbaloldali, és betartja a rá vonatkozó jogszabályokat. Ugyanis Magyarország még nincs abban a helyzetben, hogy lehetővé tegye a Munkáspártok szabad működését. Összességében megállapíthatóak tehát azok az eszközök, melyek útján beakarta építeni a bolsevik propagandát a közéletbe, melyhez a Vági-párt jó alapot biztosított volna. Tekintettel azonban szeptember letartóztatására, csupán előkészületi cselekményeket tudott végrehajtani ennek elérése érdekében.(20-66,106.1.)

A rendőrség beismerő vallomások megtételét követően lezártnak tekintette a nyomozást,(30.2.o., 8-3.o., 49-5.o.) ennek eredményeképpen pedig 1925. október 4-én átszállították a gyanúsítottakat az ügyészségre,(9-4.o.) ahol a vád képviselőjét *Miskolczy*

Ágost kir. ügyész (32) látta el. (9-7.o.) A vádemelést követően jelentek meg az első komoly jogi problémák, amelyek az egész büntetőügyet végig kísérték, és melyeknek elemzése a büntetőjogi jogfejlődésnek még egy kevésbé feltárt területét képezik.

2. Statáriális eljárás a Rákosi-ügyben, és a két büntetőügy egyesítéséről szóló határozat

Az *Est* napilap tudósítói folyamatosan tájékoztatták a közvéleményt e politikai bűncselekmény, illetve az ellene megindított büntetőeljárás részleteiről. Ez év októberében számolt be arról a meglepő fejleményről, mely szerint az előzetes híresztelésekkel ellentétben nem az *állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény* (1, 23, 38, 24) (továbbiakban: Átv.) 1. § által szabályozott ún. államfelforgatás (22-646.o., 1-28.o.) törvényi tényállására alapozva emelt vádat az ügyészség, hanem a *Csemegi-kódex* (26) 152. § (1). bekezdésében meghatározott lázadás (2-80.o., 41-1106.o., 39-107.o.) büntettségének elkövetése miatt kéri a bíróságtól a felelősségre vonást. *Miskolc* álláspontja szerint ugyanis az Átv. körébe más elkövetési magatartások tartoznak, ezért nem lehet ezeket a cselekményeket a rendtörvény hatálya alá helyezni. (10-9.o.) E döntést követően *Sache Gusztáv* főügyész indítványozta a törvényszéki eljárás helyett a statáriális bíróság felállítását, (10-9.o., 11-7.o., 50-1.o.) melyet az igazságügyi miniszter elfogadott, így felállításra került a külön bírói fórum a vádemelés után két héten belül. (10-9.o.)

A rögtönítélő bíróság általi döntéshozatalnak a fentiek szerinti lebonyolítása álláspontom szerint azt bizonyítja, hogy az igazságszolgáltatási fórumokon rendkívül nagy volt a politikai nyomás a tekintetben, hogy egy kellően szigorú elmarasztaló ítéletet hozzanak Rákosiékkal szemben, tekintettel arra, hogy a Tanácsköztársaság bukását követően még nagyon kevés idő telt el. Ennek köszönhető véleményem szerint a törvényi tényállás módosítása is, ugyanis a statáriális eljárás megindításának lehetőségét *a háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény* (41-9.o.) tette lehetővé, ahol a 12. § 4. bekezdése egy taxatív felsorolást adott arra nézve, hogy e külön bírói fórum mely bűncselekmények tekintetében alkalmazható. E jogszabály szövegéből pedig megállapítható, hogy a hatálya kizárólag a büntetőkódex által meghatározott elkövetési magatartásokra terjed ki, az Átv. által szabályozott törvényi tényállásokra azonban ez nem mondható el. (20-231.1.)

Ezen politikai körülményeket felismerve a Rákosi-ügyben szereplő védőügyvédek együttesen egy óvást nyújtottak be (37-8.o.) a vádemeléssel szemben a Budapesti Királyi Ügyészség elnökének. Kifogásolták egyrészt, hogy a letartóztatások időtartama alatt a hatóságok nem biztosították megfelelően a gyanúsítottakkal való kapcsolattartást, másrészt érvelésük nagy része annak bizonyítására irányult, hogy a rögtönítélő bíróság összehívásának és ítélethozatalának nincs megfelelő jogalapja, így törvényesen nem hívható össze. Ennek alátámasztásként kiemelték a kivételes intézkedésekről hozott törvény 1-12. §-át, mely szerint e fórum kivételes hatalmat gyakorol, ezért az kizárólag háborús időkben, illetve a háborút megelőző katonai felkészülés időszaka alatt működhet jogszerűen. Tehát ezen helyzet megszűnésével a bíróság hatásköre nem tartható fenn, valamint az ez idő alatt megalkotott rendelkezéseket is hatályon kívül kell helyezni. Az igazságügyi miniszter azonban a jogszabállyal szembehelyezkedve, a statáriális eljárás szabályait tartalmazó *1950/1915. M. E. sz. rendelet* alapján állította fel ezt az igazságszolgáltatási szervet, holott azt az első világháború végeztével hatályon kívül kellett volna helyeznie az akkori karhatalomnak. (20-229.1.)

A védelem a statárium elkerülése érdekében politikai indokként emelte ki azt a körülményt, hogy Magyarország külföldi megítélését jelentősen rontaná a büntetőeljárás e formája, hiszen a konszolidáció időszakában nem érvényesül olyan különleges jogrend, ami indokolná a halálos ítélet kiszabását politikai bűncselekmények elkövetése esetén. Kiemelték továbbá: a bíróság megfelelő működésének jogi előfeltétele a statárium kihirdetése a társadalom irányába

annak érdekében, hogy kialakíthassák a normakövető magatartást. Ez utóbbi azonban nem történt meg.(20-230.l.) Mindezek alapján kérték az ügy rendes bíróság elé utalását, és az iratok vizsgálóbírónak történő kiadását.(20-231.l., 10-9.o.)

Összességében látható a különleges jogrend bevezetését megalapozó jogszabályok és az ügyvédi előterjesztés összevetésével az, hogy a védők helyesen érveltek, valóban aggályosnak volt tekinthető a statáriális eljárás lefolytatása, azonban méltányolhatóak azok a fent megemlített politikai – és történelmi körülmények, amelyek miatt az akkori vezetés egyik fő célkitűzése a kommunizmus visszaszorítása volt még akkor is, ha az jogilag nem minden esetben tekinthető kellően megalapozottnak. Azonban fontos megemlíteni, hogy ez az előterjesztés sem mentes a jogi hibáktól: az ügyvédek eljárási jogi hibaként megemlítették, hogy az Átv. által szabályozott államfelforgatás büntette miatt nincs lehetőség a rögtönítelő bíróság összehívására, ezért a vádhatóság ebből a szubjektív indítékból módosította a törvényi tényállást egy, a kódexben szabályozott bűncselekményre.(20-231.l.) Bár a korábban megemlítettek szerint ez valóban így történt, mégis hibás az óvásban levezetett érvelés, ugyanis a rendtörvény 13. § szerint a törvény erejénél fogva, ha a körülmények indokolják, elrendelhető a rögtönítelő bíróság felállítása.(40-1082.o.) Vagyis a védők nem támasztották alá megfelelően tényállításuk jogszabályi alapját.

A főügyész végül nem fogadta el a védők indítványát, így 1925. november 14-én megkezdődött a statáriális eljárás a Rákosi – ügyben a Markó utca 27. szám alatt található esküdtszéki teremben.(20-254.l.) Álláspontom szerint azt az aggályos jogi hibát, mely szerint nem a megfelelő fórum elé vitték a büntetőügyet, a bírák remekül ellensúlyozták, ugyanis hatáskörük hiányára hivatkozva megszüntették az eljárást, és annak további folytatását az arra illetékes rendes bíróságra utalták tovább, amely a budapesti kir. törvényszék volt. A megszüntető végzés indokolása szerint azért nem hozott a rögtönítelő bíróság ítéletet, mert a történeti tényállásban nem valósult meg az erőszak, mint elkövetési mód, tehát az elkövetett cselekmény nem tényállásszerű, így az nem meríti ki a lázadás bűncselekményét.(20-254.l., 12-3.o.) Ennek a döntésnek a jelentősége megítélésem szerint az a körülmény, hogy a külön bíróság szembehelyezkedett azzal az erőteljes társadalmi közfelfogással, mely szerint Rákosi és társaival szemben a megfelelő ítélet a halálbüntetés kiszabása. Ez ugyanis rámutat arra, hogy a Horthy-korszakban az igazságszolgáltatás teljes mértékben elkülönülten működött a többi hatalmi ágtól, nem engedve teret a politikai befolyásnak.

Az eljárást megszüntető végzés kihirdetését követően az ügyészség elnöke az ügy iratait azzal az indítvánnyal továbbította *Enyedi Róbert* vizsgálóbírónak, mely szerint a terhelt cselekményét a Csemegi-kódex helyett – visszatérve az előzetes letartóztatást elrendelő elővezetési parancsban foglaltakhoz – az Átv. 1-2. §-ban szabályozott államfelforgatás büntette, illetve vétsége alapján elemezze, vajon megvalósul-e a tényállásszerűség követelménye. Így *Rákosi Mátyás, Göögös Ignác, Háman Kató, Weinberger Zoltán* ellen a 2. § (1). bekezdés, 4. pontja (22-654,655.o., 1-60.o., 40-1080.o.) alapján rendeljen el vizsgálatot, ami az elkövetési magatartás minősített esetét szabályozta. Azon vádlottak tekintetében, akiket a későbbiek folyamán tartóztattak le tekintettel arra, hogy a rendőrség csak hosszas nyomozás után tudta kideríteni az illegális szervezkedésben tagságot vállalók számát, (20-174,175.l.) az elnök a 3. § alkalmazását kérte, feljelentési kötelezettség elmulasztásának vétsége miatt, azonban az előzetes letartóztatás elrendelését nem tartotta esetükben indokoltnak.(20-255.l.) E vádlotti körből fontos kiemelni *Óri Károly* gyanúsítottat, mert egészen más szabályok alkalmazását tartotta szükségesnek az ügyészség elnöke a katonai múltja miatt. Ugyanis figyelembe véve azt a körülményt, mely szerint a terhelt 1921. január 19-én megszökött annak ellenére, hogy a M. Kir. Honvédségben tényleges katonai szolgálatot teljesített,(20-258.l.) az általános hatáskörű törvényszéki eljárás helyett a honvéd büntetőbíróság hatálya alá kívánta helyezni az ellene elrendelt büntetőeljárás lefolytatását.(20-

256.1.) Ez utóbbi kérelmet a törvényszék keretein belül működő vádtanács elutasította, így *Óri* vádlottat is az egyesített perben vonták felelősségre.

A rögtönítelő bíróság, majd pedig vizsgálóbíró eljárását *Sache Gusztáv* ügyészségi elnöknek 1925. december 27-én hozott végzése zárta le, melyben a *Vági István* és társai ellen folyamatban lévő és a *Rákosi* és társai ellen indított büntetőügy egyesítését rendelte el annak érdekében, hogy a gyanúsítottak ellen egységes ítéletet hozzanak. Döntését a következőkkel indokolta: a két bűnügynek azonos a jogi tárgya, ugyanis mind a legális, mind az illegális szervezkedés célja a bolsevik propaganda megvalósítása volt, tehát egyaránt veszélyeztették az állami és társadalmi rendet. Céljukként egy szabadon működő kommunista párt létrehozását jelölték meg, (20-281.1.) ami *Rákosi Mátyás* már idézett vallomásából is kiolvasható volt. Következő érvként meghatározta a két bűncselekmény közötti személyi kör azonosságát, ugyanis a beismerő vallomásokból rekonstruálhatóvá vált az a körülmény, hogy *Óri Károly*, *Gőgös Ignác*, valamint *Hámán Kató*, akik a Munkáspárt vezetőségének aktív résztvevői voltak, míg ezzel egy időben a magyarországi trojka tagságát is alkották, így állandó összeköttetésben voltak *Rákosival*. Az ügyészség elnöke az ügy kiemelt veszélyességét kiemelve idézte a III. Internacionálé szabályzatát, mely szerint bármilyen országban jön létre kommunista párt, az külön intézkedés nélkül, automatikusan a szervezet alosztályává válik, és ezt szem előtt tartva ez mindkét budapesti mozgalomról elmondható.(20-281.1.)

Véleményem szerint az egyesítés a fent kifejtett érvek miatt elsősorban logikusnak tűnik, de a hatályos jogszabályokkal összevetve azonban mindenképpen aggályos, mert ezek az érvek nem elegendőek egy ilyen eljárásjogi intézkedés foganatosításához. A Bp. 19. § szerint ugyanis egyesítésre akkor kerülhetett sor, amennyiben ugyanazon elkövetőt több bűncselekmény elkövetésével vádolták, ezért a már folyamatban lévő büntetőügyek egyesítése indokoltta vált,(41-1132.o.) ami nyilvánvalóan a bíróságok munkaterhének könnyítésére szolgált. Tehát a konkrét bűncselekményeket és a jogszabályt összevetve megállapítható, hogy a két cselekmény közötti személyazonosság még elfogadható jogalapnak bizonyulhat az eljárás egyesítése tekintetében, azonban a jogi tárgy azonossága már egyáltalán nem, hiszen egyrészt láthatóan nem szerepel ilyen feltétel a törvény szövegében, másrészt pedig ezen az alapon bármilyen bűncselekményi kör tekintetében elrendelhető lenne az ügyegyesítés, ami egy egyenlőtlen helyzetet eredményezne a bíróságokon a büntettek követő felelősségre vonás tekintetében. E jogi érveléstől függetlenül mégis *Enyedi Róbert* vizsgálóbíró 1926. február 10-én kelt végzésében befejezettnek tekintette a *Rákosi-Vági* ügy vizsgálatát, és az iratot továbbította a királyi ügyészséghez, akik az összegyűjtött bizonyítékok alapján készítették el a vádiratot.(20-335.1.) E döntés alátámasztásaként a vád kiemelte: a vádemelés ebben a formában azért indokolt, mert az illegális kommunista szervezkedés csak a Munkáspárt vezetőségének tudtával mehetett végbe. Ezért nem lehet a pártot élesen elhatárolni a Bécsben megalakult kommunista párttól.(20-351.1.) Emellett az ügyész szerint az a körülmény, hogy nem sikerült kétséget kizáróan bebizonyítani a *Vági*-csoportnak a bécsi és moszkvai küldöttekkel való kapcsolatát, irreleváns,(20-352.1.) pedig nyilvánvalóan ezen állítás hiányában az előbbi kijelentés valóságtartalma is megkérdőjelezhető. Megállapítható tehát, hogy a vádirat tartalma e tekintetben súlyosan szembehelyezkedik a bűnösségen alapuló felelősség elvével, mely szerint a bűnösség előfeltétele a bűncselekmény megvalósulásának, mert ez a körülmény alapozza meg a kódexben meghatározott jogkövetkezmény kilátásba helyezését.(31-73.o.) Tehát a vétkesség bizonyítása nélkül büntetés kiszabásáról sem lehet szó.

3. A tárgyalás

A törvényszéki főtárgyalás 1926. július 12-én vette kezdetét, és egészen augusztus 4-ig tartott, amikor a bírói tanács elnöke (45) kihirdette az ítéletet.(25-49.o.) A bizonyítási eljárás lezárásáig – amelyet 1926. július 27-én tekintett befejezettnek a bíróság(13-2.o.) – a vádlottak meghallgatásán kívül Az *Est* napilap tudósítása szerint több mint ötven tanú megidézésére került sor.(13-20.o., 14-3.o.)

Az eljárás ezen szakasza tekintetében a vádlottak vallomásait megvizsgálva álláspontom szerint az alábbi közös motívumok figyelhetők meg: függetlenül attól, hogy a rendőrségi kihallgatások során a gyanúsítottak beismerték tettüket, a bíróság előtt mindegyiket visszavonták. *Őri Károly* például nem ismerte el korábban tett olyan kijelentését, mely szerint Bécsben folyamatos összeköttetésben volt *Landler Jenő* korábbi népbiztossal.(20-396.l.) Ehelyett egy titkos ún. bizottságot nevezett meg kontaktként, azonban a tagokat nem fedte fel.(20-400.l.) *Rákosi* mind a statáriális eljárás alatti,(20-401.l.) illetve a rendőrségen tett vallomását teljes egészében visszavonja arra hivatkozva: bizonyos információkat azért szolgáltatott ki a nyomozó hatóságok számára, hogy azokat a további gyanúsítottakat védje, akiket az előzetes letartóztatás alatt bántalmaztak.(20-403.l.) Hasonlóan járt el *Weinberger Zoltán* is.(20-410.l.)

A fent kifejtettekre arra való hivatkozással került sor, mely szerint a terheltek azt kényszer hatása alatt tették meg, vagyis a rendőrség tagjai bántalmazták őket.(9-2.o.) Ezzel kapcsolatban azonban *Schwinitzer József* m. kir. rendőrtanácsos, akit a nyomozás vezetése mellett tanúként hallgatott meg a bíróság, kijelentette: e vád megcáfolása érdekében előzetesen orvosi vizsgálatot rendelt el a gyanúsítottak egészségügyi állapotának felmérése tekintetében,(20-464.l.) amelyek a sértetlenségüket állapította meg.

Végül megállapítható: a vádlottak a tárgyalást lényegében a kommunista ideológia népszerűsítésére használták fel,(14-5.o.) míg releváns kérdésekben megtagadták a válaszadást. Ennek köszönhetően a bírósági tárgyalás során igen sokszor került sor különböző intézkedésekre a rend fenntartása érdekében. Példaként említhető *Rákosi Mátyás*, akivel szemben a bírósági jegyzőkönyv szerint egy alkalommal két nap sötétzárkát, étel és fekhely megvonását, valamint a tárgyalóteremből való eltávolítását rendelte el a bíróság elnöke, melyre reflektálva a vádlott az alábbi kijelentést tette: „*Nekem, aki éhségstrájkot csináltam, ily csekélység nem számít.*”(20-431.l.) Más alkalommal *Őri* a következő közbeszólásával zavarta meg a tárgyalás menetét: „*Tudom, hogy most is osztálybíróság előtt állok.*”(20-400.l.)

A tárgyalás lezárása előtt elsőként a vád kapott szót, akit *Miskolczi Ágost* képviselt, aki szerint a bíróságnak ebben az ügyben két kérdést kell eldöntenie: egyrészt, hogy megvalósítja-e az államfelforgatás törvényi tényállását egy kommunista párt megalapítása, másrészt pedig e csoport irányítói valóban létrehozták-e a szervezkedést vagy sem. Ő maga nem értett egyet az ügyvédek által több alkalommal hangoztatott azon körülménnyel, mely szerint a politikai meggyőződésből fakadó cselekvés az alapjogok gyakorlásának a körébe tartozik. A koronaügyész állítása szerint ugyanis tényként el kell ismerni, hogy néhány ország lehetővé teszi egy bizonyos pontig a kommunista szervezkedést, azonban bármilyen megnyilvánulást, amely a III. Internacionálé által meghirdetett célok megvalósítását kívánja elérni, kíméletlenül elfojtja.(25-33.o.) Magyarországon a Tanácsköztársaság borzalmai miatt tilos kommunista pártot alapítani, és tekintettel arra, hogy ezek a csoportok az Internacionálé szabályai szerint azok alosztályának minősülnek, ezért alkalmasnak tűnő pillanatban forradalmat akarnak majd szítani az állami és társadalmi rend megdöntésére, illetve a proletárdiktatúra kiépítésére. Tehát összességében megállapítja, hogy egy bolsevik párt működtetése büntetőjogi felelősséget von maga után, így e magatartás nem tartozik a véleménynyilvánításhoz való jog körébe.(25-39.o.)

A Vági-párt működését abban állapította meg továbbá, hogy a hatóságok gyalázásával, az osztályharc eszméjét tartalmazó röpiratok előállításával, terjesztésével, illetve sztrájkok tartásával a kommunizmushoz hasonló rendszert akartak kialakítani a fennálló alkotmányos rendszer helyett. Kitért továbbá az Átv. alkalmazására, ami álláspontja szerint helyénvaló, hiszen bárki e törvény hatálya alá kerülhet, aki az állami és társadalmi renddel szemben erőszakosan lép fel függetlenül az általa képviselt politikai ideológiától. Vagyis a jogalkotó minden szélsőséges irányzatot elítél, nem csak a kommunistát.(25-45.o.) Végül beszédét az alábbi kijelentéssel zárta: „*a bíróság nem csak a vádlottak sorsát, hanem a társadalom jövőjét is kezében tartja, amikor ítéletet mond ebben az ügyben. A büntető igazság itt valóban a társadalom egyetemes érdekével összevág.*”(25-47.o.) Tehát összességében látható, hogy az általa előzetesen feltett kérdéseket igenlően válaszolta meg e büntett kapcsán.

A vádat követően a védelem fejthette ki álláspontját, melynek keretén belül valamennyi vádlott védőügyvédje felszólalt a felmentő ítélet meghozatala érdekében. *Győri Ákos, Gőgös Ignác* védője álláspontom szerint jogi érvelését az Átv. kritikájára alapozta, hiszen a rendtörvény elfogadását hosszú politikai és jogi viták előzték meg.(19) Így véleménye szerint olyan vádról van szó, amelyre nincs is szakasz a büntetőjogi judikatúrában tekintettel arra, hogy nem áll fenn háborús helyzet az országban. Kiemelte: a Vági-csoport kizárólag a munkásosztály politikai nézetének kifejezésre juttatását tűzte ki célul, ami önmagában nem valósít meg bűncselekményt. Emellett szerinte az ügygel kapcsolatos „*izzó hangulat*” nem teszi lehetővé e tényállás tárgyilagos elbírálását,(25-50.o.) amit csak fokoz az a körülmény, hogy a koronaügyész történelmi keretet kíván adni a pernek, (25-51.o.) vagyis párhuzamot kíván vonni a Tanácsköztársaság és a Munkáspárt működése között, amivel kapcsolatban az alábbi kijelentést tette: „*van tehát szerepe a történelmi miliőnek a hangulatkeltésnél, de nem pótol bizonyítékot!*”(25-52.o.)

Jogi szempontból azon véleményének adott hangot, mely szerint a vád tele van hipotézisekkel, amelyek nem felelnek meg a valóságnak. A vádlottak ugyanis nem voltak kommunisták, és a megalapított párt sem irányult rejtett kommunista tevékenység kifejtésére. Hozzátette továbbá: nem sikerült az sem kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a tagfelvétel során tudomásuk lett volna a felvett személyek kommunista kilétéről. Az egyetlen politikai előzmény, ami megelőzte az ellenzéki szervezkedést, az az 1921-ben megkötött Bethlen-Peyer paktum, és nem a bolsevik agitáció, amit az ügyész állított.(25-63.o.) A párt szélsőségektől mentességét azzal a további körülménnyel kívánta kiemelni, hogy a Vágiék nem tüntetéseket szerveztek, hanem felvonulásokat, amelyeket a rendőrségnek időben bejelentettek.(25-64.o.) Tehát összességében azt állította az ügy kapcsán, hogy a Vági-csoport tagjai nem tartoznak az Átv. hatálya alá,(25-65.o.) mert a történelmi tényállás nem valósít meg politikai bűncselekményt arra való tekintettel, hogy az erőszak, mint elkövetési mód hiányzik. Így összességében az államfelforgatás sem valósulhat meg.(25-67.o.)

A további védőbeszédnek közül kiemelendő *Lengyel Zoltán*, aki *Rákosi* ügyvédjeként azt jelentette ki, hogy mivel a rögtönítélő bíróság már egyszer lefolytatta az eljárást e bűncselekmény tekintetében, így a mostani tárgyalás már a kétszeres értékelés tilalmát szegi meg.(15-4.o.) Álláspontom szerint ez nyilvánvalóan nem megfelelő érv, hiszen egyrészt a statáriális eljárásban nem hoztak ítéletet, hanem a törvényszékre utalták tovább az ügyet, másrészt pedig a rendes eljárást is a már korábban összegyűjtött bizonyítékok alapján folytatták le, az egyetlen eltérés a törvényi tényállás módosítása, és az ügyek egyesítése volt. *Kollmann Dezső, Őri* védője pedig kihangsúlyozta: egy kommunista párthoz való tartozás nem valósít meg erőszakos cselekményt.(16-3.o.) *Admetó Géza* védő szerint pedig „*az ügyész elvont fogalmat, a forradalmat ültette a vádlottak padjára!*”(17-4.o.)

4. Az ítélet

A Rákosi-Vági perben hozott ítélet elemzése jogtörténeti szempontból azért jelentős, mert az indokolás elvi része részletesen foglalkozott az Átv. értelmezésével tekintettel arra, hogy bizonyos előkérdések meghatározását a törvény – mint a mozgalom és szervezkedés közötti különbség, az erőszak fogalma, – a bíróság diszkrecionális jogkörébe utalta. Tehát a jogszabály megfelelő alkalmazása érdekében a törvényszéknek meg kellett határoznia bizonyos alapfogalmakat. Fontos kiemelni továbbá, hogy a bíróság szem előtt tartotta azt a körülményt, mely szerint önmagában a pártok működése nyomán létrejövő tömegmozgalmak a társadalomban természetes jelenségek. Probléma csupán akkor merül fel, ha azok képesek a radikalizálódásra, veszélyeztetve ezáltal a fennálló állami és társadalmi rendet.(20-532.1.)

Az indokolás jelentős része az elkövetési magatartások beazonosítására, illetve az erőszakkal, mint elkövetési mód meghatározására helyezte a fő hangsúlyt. E körben az illegális kommunista mozgalommal kapcsolatban a bíróság kifejtette: az irányítás, a tagok toborzása kimeríti a szervezkedés vezetésének tényállási elemeit. Emellett bármilyen más részesi tevékenység a tevékeny részvétel, vagy az előmozdítást valósított meg.(20-534.1.) Az elkövetési móddal összefüggésben a bíróság azt fejtette ki, hogy bár nem valósult meg ténylegesen erőszakos cselekmény, az a mozgalom, amely a kommunista Internacionálé alapjaira épül, megvalósítja az államfelforgatás büntettét. Ugyanis céljai közé tartozik a proletárdiktatúra bevezetése az államokban, amely kizárólag az alkotmányos rend erőszakos megdöntése nyomán érhető el. Mindezek alapján figyelembe véve azt a körülményt, mely szerint a magyarországi kommunisták ezt az ideológiát tették magukévá, cselekményükhöz társul az Átv-ben meghatározott erőszak,(20-533.1.) függetlenül annak a valóságban realizálódott mivoltától. Az elkövetési mód megvalósulását a bíróság még abban is megalapozottnak találta, hogy e csoport az összejövetelét titokban, külföldön tartotta meg. Amennyiben szándékuk jogszerű lett volna, nyilvánosan folytatták volna tevékenységüket.(20-555.1.)

Az ítélet ezen részével kapcsolatban fontosnak tartom a saját álláspontomat kifejteni, ugyanis véleményem szerint ebben az esetben a bíróság rosszul állapította meg a tényállást, mert – ahogyan ez az indokolásból is látható – hiányzik az elkövetési mód, így a történeti és a törvényi tényállás egyáltalán nem egyeztethető össze. Emellett a törvényszéknek a fent kifejtett érvelése sem megfelelő, hiszen önmagában egy politikai ideológiával való azonosulás nem bűncselekmény, hanem a gondolatszabadság gyakorlásának körébe tartozik. Tehát, ha az erőszakos tartalmú vélemény nem realizálódik bűncselekmény formájában a valóságban, addig az nem üldözhető. Így összességében előnyösebb lett volna az államfelforgatás előkészülete miatt vádat emelni, vagy pedig a lázadás törvényi tényállását fenntartani a rendes eljárásban, mert e büntett elkövetési módja tekintetében az erőszak mellett a közvetlen fenyegetés is megjelenik. Ez utóbbi körülmény pedig lényegében megvalósult az illegális szervezkedés tekintetében, ezért a tényállásszerűség álláspontom szerint megállapítható lett volna.

A Rákosi-ügy tagjai közül végül *Rákosi Mátyást* (20-516.1.) és *Weinberger Zoltánt* (20-516.o.) az államfelforgatás alap-és minősített esetének elkövetése miatt nyolc és fél év, illetve nyolc év fegyházbüntetésre ítélték,(18-1.o.) társaikat, mint *Őri Károlyt* (20-517.1.), *Göggös Ignácot*,(20-517.1) négy év (18-1.o.) illetve *Hámán Katót* (20-518.1.) két év négy hónap fegyházbüntetésre ítélték az államfelforgatás alapesete miatt. (18-1.o.)

A Rákosi és Vági ügy egyesítésétől függetlenül elmondható, hogy a bíróság ítéletében lényegében korrigálta ezt az eljárásjogi értelemben hibásnak tekinthető döntést, ugyanis *Vági Istvánt* és társait az államfelforgatás büntette helyett a Csemegi-kódex 172. § (2). bekezdésében (40-1007.o.) szabályozott osztály ellenes izgatás vétsége miatt vonta felelősségre.(20-522.1.) Véleményem szerint ez a döntés is azt mutatja, hogy a törvényszék

hogyan próbált a közvélekedéssel ellentétes álláspontot képviselni a pártatlanság megőrzése érdekében. Az ítélet indokolása szerint az egyesített büntetőügy újbóli kettéválasztásának az alapja a bíróság azon megállapítása, mely szerint a Vági-csoport működése nem irányult az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására. Ennek alátámasztására csak *Schwinitzer József* és *Hetényi Imre* vallomásait lehetett volna felhasználni, de mivel az ő állításai kívül semmilyen más bizonyíték nem támasztotta a tényállást alá, a törvényszék nem fogadta el perdöntő bizonyítéknak.(20-564.l.) A bíróság szerint az a további tény, miszerint az ellenzéki mozgalom, majd a későbbi párt működése nyilvános volt, okot ad arra a következtetésre, hogy nem voltak kommunisták. Emellett a működésüket egy alkalommal sem függesztették fel, ami azt mutatja: semmilyen bűncselekményt nem követtek el. Tehát összességében nem fogadták *Miskolczy Ágost* ügyész azon érvelését, mely szerint a Munkáspárt tüntetéseivel a társadalom megfélemlítésére törekedett.(20-566.l.) *Vági István* végül vétség miatt egy év letöltendő szabadságvesztés büntetést kapott.(18-1.o.)

5. Összegzés

A Rákosi-Vági per jelentősége, hogy ez volt az 1920-as évek első jelentős politikai pere, ahol az 1921. évi III. törvény alapján került sor a felelősségre vonásra. Az eljárás során elkövetett hibáktól függetlenül azonban mégis látható, hogy önmagában helyes volt az a büntetőpolitikai célkitűzés, mely szerint a kommunista szervezkedést csírájában kell elfojtani. Tetten érhető a peranyagból továbbá a bíróságok független és pártatlan működése, hiszen a statáriális eljárásban nem hozott a bírói tanács érdemi döntést, holott a közvélemény a halálos ítélet kiszabását tartotta volna megfelelőnek. A törvényszék pedig az anyagi és eljárásjogi tévedéseket utóbb folyamatosan orvosolta.

Irodalomjegyzék

- [1] Angyal Pál: A magyar büntetőjog kézikönyve 4. kötet: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény, Budapest, Athenaeum, 1928.
- [2] Angyal Pál: A magyar büntetőjog kézikönyve 7. kötet: Felségsértés, királykérdés, hűtlenség, lázadás, a hatóságok büntetőjogi védelme, Budapest, Athenaeum, 1930.
- [3] Az Est, 1925., 16. évf., 144. sz.
- [4] Az Est, 1925., 16. évf., 215. sz.
- [5] Az Est, 1925., 16. évf., 254. sz.,
- [6] Az Est, 1925., 16. évf., 218. sz.
- [7] Az Est, 1925., 16. évf., 215. sz.
- [8] Az Est, 1925, 16. évf., 218. sz.
- [9] Az Est, 1925., 16. évf., 220. sz.
- [10] Az Est, 1925, 16. évf., 225. sz.
- [11] Az Est, 1925, 16. évf., 224. sz.
- [12] Az Est, 1925., 16. évf., 260. sz.
- [13] Az Est, 1926., 17. évf., 167. sz.
- [14] Az Est, 1926., 17. évf., 156. sz.
- [15] Az Est, 1926., 17. évf., 169. sz.
- [16] Az Est, 1926., 17. évf., 170. sz.
- [17] Az Est, 1926., 17. évf., 171. sz.
- [18] Az Est, 1926, 17. évf., 175. sz.
- [19] Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója, VIII. kötet, Budapest, Atheneum, 1921.
- [20] BFL-VII. 5. c. 8771/1925.

- [21] Demény Pál: Rabságaim, I. kötet, Budapest, Magvető Kiadó, 1989.
- [22] Edvi Illés Károly – Degré Miklós: A magyar büntetőtörvénykönyvek zsebkönyve, Budapest, Révai Testvérek Irod. Intézet R.-T., 1924.
- [23] Finkey Ferenc: A magyar anyagi büntetőjog jelen állapota, Budapest, Grill Károly Könyvkiadó vállalata, 1923.
- [24] Heller Erik: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről, Ügyvédek Lapja, 1922., 4. évf.
- [25] Dr. Heuberth Gusztáv és Dr. Müller Viktor szerk.: Perbeszédék Gyűjteménye, I. kötet, Pécs, Dunántúli Egyetemi Nyomdája, 1928.
- [26] Löw Tóbiás szerk.: A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye. I-II. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvénytársaság, 1880.
- [27] MTI: Heti Kiadás, 1926., 1. kiadás
- [28] MTI: Heti Kiadás, 1925., 75. kiadás
- [29] MTI: Hírkiadás, 1926., júl. 12., 19.
- [30] MTI: Heti Kiadás, 1925., 77. kiadás
- [31] Nagy Ferenc: A büntetőjog alapelvei, Belovics Ervin, Geller Balázs, Nagy Ferenc, Tóth Mihály: Büntetőjog I. Általános rész, Budapest, Hvg-Orac Kiadó, 2012.
- [32] Nánási László: Aki Rákosit, Kádárt, és Szálasit vádolta – Dr. Miskolczy Ágost élete, működése, és üldöztetése, Betekintő, 2012/4.
- [33] Nemes János: Rákosi Mátyás, Társadalmi Szemle, 1983., 1. sz.
- [34] Népszava, 1925., 53. évf., 79. sz.
- [35] Népszava, 1925., 53. évf. 217. sz.
- [36] Népszava, 1925., 53. évf., 141. sz.
- [37] Népszava, 1925., 53. évf., 230. sz.
- [38] PERJÉSSY Mihály: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvényről, Miskolci Jogászélet, 1927., 10. évf., 12. sz.
- [39] SZABÓ István: A felségsértés tényállása a Csemegi – kódexben, Sectio Juridica et Politica, Miskolc, Tomus XXI/1. (2011)
- [40] TÉRFY Gyula: Igazságügyi Zsebtörvénytar, Budapest, Grill Kiadó, 1930.
- [41] TÓTH J. Zoltán: A magyarországi rögtönbíráskodásra (statáriumra) vonatkozó anyagi jogi és eljárásjogi szabályozás a XX. században, utolsó lehívás dátuma: 2017. május 31. <https://goo.gl/2xhevr> 9.
- [42] VARGA Krisztián: Ellenség a baloldalon – Politikai rendőrség a Horthy-korszakban, Budapest, Jaffa Kiadó, 2015.
- [43] VAS Zoltán: Viszontagságos életem, Budapest, Magvető Kiadó, 1980.
- [44] VAS Zoltán: Tizenhat év fegyházban, Budapest, Szikra Kiadó, 1946.
- [45] ZINNER Tibor: A nyilaskeresztesek kúriai elnöke, Dr. Szemák Jenő, BÓDINÉ BELIZNAI Kinga szerk.: A Kúria és elnökei I. kötet, Budapest, HVG-Orac, 2014., 99-143.
- [46] 8 órai újság, 1925., 11. évf., 80. sz.
- [47] 8 órai újság, 1925., 11. évf., 142. sz.
- [48] 8 órai újság, 1925., 11. évf., 215. sz.
- [49] 8 órai újság, 1925., 11. évf., 219. sz.
- [50] 8 órai újság, 1925., 11. évf., 216. sz.

Lektorálta: Dr. Horváth Attila, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem

AZ OKTATÁSHOZ VALÓ JOG MEGJELENÉSE A GENERÁLIS NEMZETKÖZI SZERZŐDÉSEKBEN

dr. Dudás Kinga

*Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
PhD-hallgató, kinga.dudas13@gmail.com*

Absztrakt

Mindenkit megillet az oktatáshoz való jog, mint alapvető jog, amelyet releváns emberi jogként tartanak számon. Tanulmányom témája ennek az alapvető jognak a megjelenése a nemzetközi emberi jogi dokumentumokban, különösen a generális sokoldalú nemzetközi szerződésekből. Legtöbbször a művelődéshez való joggal kerül párhuzamosan említésre a szakirodalomban, mely onnan ered, hogy a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya a művelődéshez való jog alatt tárgyalja az oktatást, azonban a két jog lényegében elválasztható egymástól, amelyet tanulmányom elején, a téma alapfogalmainak tisztázása után kifejtetek.

Az oktatáshoz való jog biztosítja minden ember számára az ingyenes és kötelező általános iskolai tanulmányokat, hozzáférhetővé teszi a közép- és felsőfokú oktatást. Nemzetközi szerződésekből megjelenésével rendkívül nagy szerepet töltött be az oktatás terén, segítette azt még inkább elérhetővé tenni, hiszen azt megelőzően csak a tehetősebb réteg tudta legtöbbször igénybe venni és megfizetni. Hazánk is részese ezeknek a nemzetközi megállapodásoknak, a belső jogunknak összhangban kell lennie ezekkel a szabályokkal.

Nagyon fontos megemlíteni, hogy az oktatáshoz való jog tartalmát tekintve kizárja a hátrányos megkülönböztetést, megfogalmazza az oktatással szemben támasztott generális követelményeket és elvárásokat, magában foglalja a benne szereplők anyagi támogatását. Mindamellet, hogy alapvető jogként tartják számon, más emberi jogok érvényesülésének biztosítója és más jogok is fakadnak belőle: tanulás szabadsága, szabad iskolaválasztás, tanítás szabadsága, stb.

Úgy gondolom, hogy a választott téma mindig időszerűnek tekinthető, hiszen nemzetközi és belső jogi szinten is folyamatosan változik a szabályozása. Itt arra gondolok például, hogy nemzetközi szinteken egyre több területre terjesztik ki a szabályozást, az államok pedig belső jogukban újabb- és újabb kedvezményekben részesítik a tanulni vágyókat. Aktualitását a felsoroltakon kívül különösen az képezi még, hogy ma már egyre jobban az állami monopólium korlátját képezi az oktatás szabadsága, hiszen az állami iskolákon kívül rengeteg magániskolát alapítanak és tartanak fenn. Ennek a folyamatnak a generális sokoldalú szerződésekkel való összevetését jelen tanulmány is kifejti.

Kulcsszavak: művelődéshez való jog, oktatás, emberi jog, nemzetközi szerződés

1. Bevezetés

„Az iskola arra való, hogy az ember megtanuljon tanulni, hogy felébredjen tudásvágya, megismerje a jól végzett munka örömét, megízlelje az alkotás izgalmát, és megtalálja a munkát, amit szeretni fog.”

(Szent-Györgyi Albert)

Dudás Kinga vagyok, a győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola doktorandusz hallgatója. Doktori kutatásom témája Az oktatáshoz való jog megjelenése a nemzetközi emberi jogi dokumentumokban.

Mindenkit megillet az oktatáshoz való jog, mint alapvető jog, amelyet második generációs emberi jogként a gazdasági, szociális és kulturális jogok közé sorol a jogtudomány. Jelen tanulmányom témája az oktatáshoz való jog megjelenése a generális nemzetközi emberi jogi dokumentumokban, célom pedig, hogy az univerzális szabályozás lényegi elemeit kiemeljem.

1.1. Nemzetközi emberi jogok

Tanulmányom elején a téma komplexitása miatt a legfontosabbnak tartom tisztázni, hogy mit is értünk pontosan emberi jogok (*human rights*) alatt. Az emberi jogok minden emberi lényben rejlő dolgok, minden embert a születésüktől kezdve megilletnek, függetlenül az állampolgárságtól, nemtől, nemzetiségtől, vagy etnikai származástól, színtől, vallástól, nyelvtől, vagy bármely más státusztól. Nem adható és nem vehető el.¹ Az emberi jogok a szabadság, az igazságosság és a béke alapjai a világon.²

Az emberi jogok fogalomköre szűkebb, mint az embereket megillető jogok összessége, ugyanis emberi jogok alatt pontosan azt értjük, hogy léteznek olyan jogosultságok, amelyek az embereket emberi mivoltuknál fogva illetik meg, nem az állam teremti őket, de köteles elismerni és tiszteletben tartani.³ Minden emberi jogra jellemző, hogy univerzális, elidegeníthetetlen, kölcsönösen függő, oszthatatlan és egyenlő.⁴

Az emberi jogok elsődleges szerepe, hogy védelmet biztosítsanak az egyének számára az állami beavatkozásokkal szemben és azt a célt is szolgálják emellett, hogy az emberek szabadon vehessenek részt a társadalmi életben és a különböző politikai folyamatokban. Ezek a jogok önkénymentes, emberhez méltó bánásmódot követelnek meg az államoktól. Tulajdonképpen más megfogalmazás szerint azt is mondhatjuk, hogy az emberi jogok révén mindenkinek joga van a saját életének alakításához, életmódjának meghatározásához, feltéve persze, ha ezzel nem árt másoknak, nem korlátozza mások jogait, valamint nem veszélyezteti az állam biztonságát.⁵

Az egyetemes emberi jogokat törvényekben, nemzetközi szerződések különböző formáiban, nemzetközi szokásjogban, általános jogelvekben és a nemzetközi jog egyéb forrásaiban is deklarálják, mely jelzi, hogy a nemzetközi jog egyik legfontosabb és legalapvetőbb területét képezik. Az emberi jogok nemzetközi törvénye az Egyesült Nemzetek Szervezete (a továbbiakban: ENSZ) Alapokmányának emberi jogi rendelkezései mellett az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatából, a két emberi jogi egyezségokmányból, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának fakultatív jegyzőkönyveiből áll.⁶ A nemzetközi emberi jogi tárgyú törvények az államok azon kötelezettségeit határozzák meg, amelyek az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartását, előmozdítását és védelmét szolgálják. Ezek a kötelezettségek különleges feladatokat rónak az államokra, függetlenül politikai, gazdasági és kulturális rendszereiktől.⁷ A tiszteletben tartás kötelezettsége azt jelenti, hogy az államoknak tartózkodniuk kell attól, hogy az emberi jogokat korlátozzák. A védelem kötelezettsége megköveteli az államoktól, hogy megvédjék az egyéneket és a csoportokat az emberi jogi visszaélésekkel szemben. Az elkötelezettség pedig azt jelenti, hogy az államoknak pozitív intézkedéseket kell tenniük az alapvető emberi jogok élvezetének megkönnyítése érdekében. Egyéni szinten, miközben emberi jogainkat megilletjük, tiszteletben kell tartanunk mások emberi jogait is.⁸

¹ <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx>

² Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) - Bevezető

³ Halmai Gábor, Tóth Gábor Attila: Emberi Jogok, Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 28. o.

⁴ Bécsi Nyilatkozat és Cselekvési Program (1993) - 5. bekezdés

⁵ Halmai Gábor, Tóth Gábor Attila: Emberi Jogok, Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 28. o.

⁶ Thomas Burgenthal. Nemzetközi Emberi Jogok. Helikon Kiadó. Budapest. 2001. 34-35. o.

⁷ <http://www.right-to-education.org/page/understanding-education-right>

⁸ <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx>

1.2. Oktatáshoz való jog

Az oktatáshoz való jog, ahogy a tanulmány elején említettem, alapvető emberi jog. Egyre szélesebb körben ismerik el és fejlesztik számos nemzetközi egyezmény és normatív eszköz által az államok. Az oktatáshoz való jog biztosítja minden ember számára az ingyenes és kötelező általános iskolai tanulmányokat (azok számára is, akik nem részesültek általános iskolai képzésben), hozzáférhetővé teszi a közép- és felsőfokú oktatást. Garantálja mind a köz-, mind a magániskolákban a minőségi oktatáshoz való jogot, valamint magában foglalja az egyének és testületek szabadságát az oktatási intézmények létrehozására és irányítására az államok által megállapított minimumkövetelmények szerint. Nemzetközi emberi jogi dokumentumokban megjelenésével rendkívül nagy szerepet töltött be az oktatás terén, segítette azt még inkább elérhetővé tenni, hiszen azt megelőzően csak a tehetősebb réteg tudta legtöbbször igénybe venni és megfizetni. Az oktatáshoz való jog tartalmát tekintve kizárja a hátrányos megkülönböztetést, megfogalmazza az oktatással szemben támasztott generális követelményeket és elvárásokat, magában foglalja a benne szereplők anyagi támogatását. Mindamellett, hogy alapvető jogként tartják számon, más emberi jogok érvényesülésének biztosítója és más jogok is fakadnak belőle: például tanulás szabadsága, szabad iskolaválasztás, tanítás szabadsága, stb.⁹ Magában foglalja a szülők szabadsága a gyermekeik iskoláinak kiválasztására, amelyek összhangban vannak vallási és erkölcsi meggyőződésükkel.

1.3. Mi is az 4 A?

A4A-t az első, oktatáshoz való jogról szóló ENSZ-külön előadó, Katarina Tomasevski dolgozta ki és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága elfogadta az oktatáshoz való jogról szóló általános megjegyzésében 1999-ben. Röviden és tömören azokat a követelményeket határozza meg, amelyeket az államoknak kell biztosítani az oktatáshoz való jog előmozdítása, védelme és az egyének jogainak érvényesülése érdekében. Az oktatáshoz való jog jellemzői 4 A-val:

- a. **Elérhető (Available):** Az oktatás ingyenes, amelyben az intézmények megfelelő infrastruktúrával és szakképzett tanárokkal rendelkeznek. Az államok támogatások révén biztosítják, hogy az oktatás minden egyén számára elérhetővé váljon.
- b. **Hozzáférhető (Accessable):** Az oktatási rendszer megkülönböztetésmentes, mindenki számára egyenlő feltételekkel hozzáférhető. Az államok pozitív lépéseket tesznek annak érdekében, hogy az egyenlő feltételeket megteremtsék.¹⁰
- c. **Elfogadható (Acceptable):** Az oktatás minőségét tekintve a lehető legjobbn szervezett, kulturális szempontból megfelelő. Az iskolák biztonságosak, a tanárok professzionálisak.
- d. **Alkalmazkodó (Adaptable):** Az oktatás a társadalom szükségletei révén fejlődik ki, törekszik arra, hogy felszámolja a társadalmi egyenlőtlenségeket (például nemi megkülönböztetés, nők hátrányos helyzete az oktatásban). Az oktatás minden téren megfelel a helyi igényeknek.¹¹

⁹ A Human Rights-Based Approach to Education for All. UNESCO and UNICEF, 2007, 7. o., innen: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001548/154861e.pdf>

¹⁰ <http://r2e.gn.apc.org/node/226>

¹¹ <http://www.right-to-education.org/page/understanding-education-right>

2. Mi garantálja az oktatás jogosságát?

Az oktatáshoz való jogot egyre szélesebb körben deklarálják nemzetközi szinten és garantálják a védelmét. Ezt számos nemzetközi emberi jogi dokumentum biztosítja. Az univerzális szabályozás lényegi elemeinek kiemelése és a dokumentumok tartalmának összehasonlítása előtt fontosnak tartok egy gyors áttekintést a nemzetközi emberi jogi dokumentumokat illetően, melyekben az oktatáshoz való jog szabályozásra került.

Az univerzális védelem legfontosabb eszközeit az alábbiak képezik:

1. Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) – 26. cikk
2. Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) – 13. cikk, 14. cikk
3. Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) - 18. cikk 4. pont
4. Egyezmény a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetések (diszkrimináció) minden formájának felszámolásáról (1979) - 10. cikk, 14. cikk
5. Gyermek Jogairól Szóló Egyezmény (1989) – 28. cikk, 29. cikk
6. 1960-ban elfogadott UNESCO egyezmény az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről (1962) – 5. cikk

A regionális védelem legfontosabb eszközeit az alábbiak alkotják:

Európai régió

1. Európai Unió Alapjogi Chartája (2000) – 14. cikk
 2. Európai Szociális Charta (1961) – 7. cikk, 10. cikk 1. pont, 2. pont
 3. Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről Szóló Egyezmény (1950) – 9. cikk, 1. kiegészítő jegyzőkönyv 2. cikk
 4. Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről (1995) – 12. cikk, 13. cikk, 14. cikk
 5. Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (1992) – 8. cikk
- Amerika-közi régió
6. Az Emberi Jogok Amerikai Egyezményének San Salvador Protokollja (1988) - 13. cikk
 7. Amerikai Államok Szervezetének Chartája (1967) – 49. cikk, 50. cikk
 8. Emberi jogok és köteleességek amerikai Nyilatkozata (1948) – 12. cikk, 13. cikk, 31. cikk

Afrikai régió

9. Az Ember és a Népek Jogainak Afrikai Chartája (1986) -17. cikk
10. Gyermekek Jogairól és Jólétéről Szóló Afrikai Charta (1990) – 11. cikk
11. Afrikai Ifjúsági Charta (2006) – 13. cikk, 20. cikk

Ázsiai-csendes óceáni régió

12. Emberi Jogok Arab Chartája (1994) – 34. cikk
13. Emberi Jogok Ázsiai Nyilatkozata – 27. cikk, 31. cikk

A felsoroltak mellett még számos más dokumentumban megtalálható az oktatáshoz való jog, az államok pedig nemzeti szinten, belső jogukban is deklarálják.

2.1. Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (Universal Declaration of Human Rights – 1948)

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata az első átfogó emberi jogi okmány, amelyet nemzetközi szervezet alkotott meg. A dokumentum az emberi jogok két széles kategóriáját nyilvánítja ki: egyrészt a polgári és politikai jogokat, másrészt a gazdasági, szociális és kulturális jogokat, köztük az oktatáshoz való jogot is.¹²

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata nem oktatáshoz, hanem neveléshez való jogként említi az oktatáshoz való jogot. Úgy rendelkezik, hogy minden személynek joga van a neveléshez és a nevelésnek, legalábbis az elemi és alapvető oktatást illetően, ingyenesnek kell lennie. Az elemi oktatás kötelező, a technikai és szakoktatást általánossá kell tenni; a felsőbb tanulmányokra való felvételnek mindenki előtt – érdeméhez képest – egyenlő feltételek mellett nyitva kell állnia.

A nevelést illetően kiemeli a Nyilatkozat, hogy annak az emberi személyiség teljes kibontakoztatására, valamint az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartásának megerősítésére kell irányulnia. Célja, hogy elősegítse a nemzetek, valamint az összes faji és vallási csoportok közötti megértést, türelmet és barátságot, valamint az Egyesült Nemzetek által a béke fenntartásának érdekében kifejtett tevékenység kifejlődését. A Nyilatkozat 26. cikkének utolsó mondata tartalmazza továbbá, hogy a szülőket elsőbbségi jog illeti meg a gyermekeiknek adandó nevelés megválasztásában.¹³

2.2. Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights – 1966)

A Magyar Köztársaság az 1976. évi 9. pont törvényerejű rendelettel hirdette ki az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, melynek 13. és 14. cikke művelődéshez való jog címszó alatt tárgyalja az oktatáshoz való jogot. A művelődéshez való jog azonban véleményem szerint sokkal tágabb kategóriát ölel fel, mint az oktatáshoz való jog, magában foglal minden olyan ismeret-, tudás, képesség, illetve információ közvetítést, amelyet az egyik generáció a másiknak azért ad át, hogy az fennmaradjon. Ezek az információk, ismeretek tartalmukat tekintve a mindennapi élettel, a társadalom szociális, kulturális, spirituális és filozófiai értékeivel kapcsolatosak.¹⁴

A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya deklarálja, hogy mindenkinek joga van a művelődéshez. Az iskolai nevelésnek az emberi személyiség és az emberi méltóság érzetének teljes kifejlesztésére, az emberi jogok és alapvető szabadságok iránti tisztelet megerősítésére kell irányulnia. Célja, hogy minden személyt képessé tegyen arra, hogy hasznos szerepet töltsön be a szabad társadalomban, előmozdítsa a megértést, türelmet és barátságot, valamennyi nemzet, valamint minden faji, népi és vallási csoport között és támogassa az Egyesült Nemzeteknek a béke fenntartása érdekében kifejtett tevékenységét, mint ahogy ezt az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata is kifejti.

E jog teljes megvalósítása érdekében az államoknak:

- a. az elemi oktatást mindenki számára kötelezővé és ingyenessé kell tenniük;
- b. a középfokú oktatást annak különböző formáiban, ideértve a műszaki és szakmai középfokú oktatást is, minden megfelelő eszközzel általánossá és mindenki számára hozzáférhetővé kell tenniük, különösen az ingyenes oktatás fokozatos bevezetése útján;

¹² Thomas Burgenthal. Nemzetközi Emberi Jogok. Helikon Kiadó. Budapest. 2001. 36. o.

¹³ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) – 26. cikk

¹⁴ Klaus Dieter Beiter: *The protection of the Right to Education by International Law*. Martinus Nijhoff Publishers. Netherlands. 2006. 47. o.

- c. a felsőoktatást teljesen egyenlő feltételekkel a képesség alapján mindenki számára hozzáférhetővé kell tenniük, minden megfelelő eszközzel, különösen az ingyenes oktatás fokozatos bevezetése útján;
- d. az alapkü oktatást a lehető legnagyobb mértékben bátorítaniuk vagy fokozniuk kell minden olyan személy esetében, aki nem részesült elemi oktatásban, vagy azt nem fejezte be;
- e. az iskolai hálózat fejlesztését minden szinten tevékenyen elő kell mozdítaniuk, megfelelő ösztöndíjrendszert kell kialakítaniuk és a tanszemélyzet anyagi életfeltételeit állandóan javítaniuk kell.

Látható, hogy a dokumentum az államok kötelezettségeire fekteti a legnagyobb hangsúlyt. Meghatározza azokat a feltételeket, amelyeket az Egyezségokmányban részes államoknak meg kell teremteniük annak érdekében, hogy az oktatáshoz való jog érvényesülni tudjon és ne sérüljön. Az aláíró államoknak kötelezniük kellett magukat a fentiekén kívül arra is, hogy tiszteletben tartsák a szülőknek, illetőleg adott esetben a törvényes gyámoknak a szabadságát arra, hogy a hatóságok által létesített iskola helyett az állam által megállapított vagy jóváhagyott minimális iskoláztatási követelményeknek egyébként megfelelő más iskolákat válasszanak gyermekeik számára, és hogy gyermekeik vallási és erkölcsi nevelését saját meggyőződésükkel összhangban biztosítsák. A 14. cikkben pedig kiemeli, hogy az Egyezségokmányban részes valamennyi állam, amely abban az időpontban, amelyben az Egyezségokmány részesévé vált, még nem volt képes a területén vagy a joghatósága alatt álló más területen a kötelező és ingyenes alapkü iskoláztatást biztosítani, köteles két éven belül részletes intézkedési tervet kidolgozni és elfogadni annak érdekében, hogy a tervben ésszerűen meghatározandó néhány éven belül a mindenkire kiterjedő kötelező és ingyenes iskoláztatás elve fokozatosan megvalósuljon.¹⁵

2.3. Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (*International Covenant on Civil and Political Rights – 1966*)

Az 1976. évi 8. pont törvényerejű rendelettel kihirdetett, az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya sem kimondottan csak oktatáshoz való jogot említ, hanem a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadság kérdéskörében állapít meg olyan rendelkezéseket, amelyek irányadóak az állam, a szülők és gyermekeik közötti kapcsolatrendszer kialakításában. A 18. cikkben az Egyezségokmány kimondja, hogy mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadságára, amely magában foglalja a vallás vagy meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy az egyén vallását vagy meggyőződését vallásos cselekmények és szertartások végzése útján, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy magánkörökben kinyilváníthassa, gyakorolhassa és taníthassa. Ezt követően negatív kötelezettségként deklarálja, hogy tartózkodni kell az olyan magatartástól és kényszertől, amely csorbítaná másnak azt a szabadságát, hogy saját vallása vagy meggyőződése legyen, vagy hogy ilyet elfogadjon. Az Egyezségokmány részes államoknak kötelezniük kellett magukat arra, hogy tiszteletben tartják a szülőknek azt a jogát, hogy gyermekeik vallásos és erkölcsi nevelését saját meggyőződésüknek megfelelően biztosítsák.¹⁶

¹⁵ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) – 13. cikk, 14. cikk

¹⁶ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) - 18. cikk 4. pont

2.4. A Gyermek Jogairól Szóló Egyezmény (Convention on the Rights of the Child – 1989)

Az emberi jogi dokumentumok sorában mérföldkönek számít a gyermeki jogok rendszerét átfogó jelleggel szabályozó, az ENSZ égisze alatt kidolgozott és elfogadott, gyermekjogi egyezmény. Magyarország jelen Egyezményt a kelet-közép európai térség tekintetében az elsők között, 1991. őszén implementálta belső jogába.

Az Egyezmény jelentősége, hogy az emberi jogok kategorizálása körében kifejlesztett generációs elvet is alapul véve nevesíti a gyermekeket mindenhol - gazdasági, kulturális különbözőségekre tekintet nélkül - azonos formában megillető minimum jogokat. Rögzíti, hogy a gyermeki jogok érvényesülése során alapvető szinten kell érvényesülnie a diszkrimináció tilalmának, a gyermek meghallgatáshoz-esetenként együttdöntéshez való jogának, valamint a gyermek mindenképp felett való érdekének. Ezen feltételek az Egyezményben részes államok saját belső, a gyermekekkel kapcsolatos szabályozást megteremtő joganyagában ideális esetben ugyancsak előírásra kell hogy kerüljenek.¹⁷

Az Egyezmény jellegénél és célkitűzéseinél fogva a legösszefoglalóbban határozza meg a gyermeknek az oktatáshoz való jogát az esélyegyenlőség biztosítása érdekében és ehhez kapcsolódóan az államtól elvárt kötelezettségek minimális szintjét. Az államok kötelesek az alapfokú oktatást mindenki számára kötelezővé és ingyenessé tenni, előmozdítani a középfokú oktatás különböző, mind általános, mind szakirányú formáinak megszervezését, és ezeket minden gyermek számára megnyitni és hozzáférhetővé tenni, továbbá intézkedéseket tenni az oktatás ingyenességének bevezetésére és szükség esetére pénzügyi segítségnyújtásra. Az államoknak törekedniük kell arra, hogy minden arra alkalmas eszközzel biztosítsák, hogy bárki képességeitől függően bejuthasson a felsőoktatásba, illetve intézkedéseket tesznek az iskolába járás rendszerességének előmozdítására és a lemorzsolódás csökkentésére. Leggyakrabban azok a gyermekek szenvednek hátrányt az oktatáshoz való hozzáférésben, akik valamilyen fogyatékossággal bírnak, kisebbséghez tartoznak, vagy éppen kistelepülésen élnek. Az állam feladata biztosítani, hogy ezeknek a hátrányos helyzetű csoportoknak a tagjai ugyanolyan eséllyel, ugyanolyan színvonalú oktatásban vehessenek részt, mint bármelyik másik gyermek. Az államok kötelezettsége mellett rögzíti az Egyezmény szülők felelősségét is, hogy lehetőségeik és anyagi eszközeik határai között biztosítsák a gyermekük fejlődéséhez életkörülményeket. A gyermek pedig köteles a képességeinek megfelelően eleget tenni a tanulmányi kötelezettségének.

Az Egyezmény a korábban említett dokumentumokhoz hasonlóan a 29. cikkben kimondja, hogy a gyermek oktatásának célja, hogy a gyermek képességeihez mért személyiségét minél teljesebben kibontakoztatassa, a felnőtt, önálló életre felkészítse, a társadalomba történő sikeres integrációját elősegítse. Tartalmazza továbbá, hogy a gyermek tudatába kell vésni az emberi jogok és az alapvető szabadságok és az Egyesült Nemzetek Alapokmányában elfogadott elvek tiszteletben tartását; valamint személyazonossága, nyelve és kulturális értékei iránti tiszteletet, valamint annak az országnak, amelyben él, továbbá esetleges származási országának a nemzeti értékei iránti és a sajátjától különböző kultúrák iránti tiszteletet. Fontos továbbá, hogy a gyermek tudatába kell vésni a természeti környezet iránti tiszteletet.

A dokumentum a fent felsoroltakon túl lefekteti, hogy az Egyezményben részes államoknak elő kell mozdítani a nemzetközi együttműködést az oktatásügy területén, különösen annak érdekében, hogy megszüntessék a tudatlanságot és az írástudatlanságot az egész világon, és megkönnyítsék a tudományos és technikai ismeretek megszerzését, valamint a korszerű oktatási módszerek megismerését. Ebben a tekintetben különösen figyelembe veszik a fejlődő

¹⁷ Molnár Zsolt: A gyermek oktatáshoz való jogának új Ptk szerinti szabályozása a szülői felügyelet aspektusából. Jogi Fórum Publikáció. Gödöllő. 2015., letöltve innen: <http://docplayer.hu/494833-A-gyermek-oktatashoz-valo-joganak-uj-ptk-szerinti-szabalyozasa-a-szuloi-felugyelet-aspektusabol-szerzo-molnar-zsolt-godollo-2015.html>

országok szükségleteit. Kimondja továbbá az intézményalapítás szabadságát, valamint azt, hogy a 28. és 29. cikk rendelkezései semmiképpen sem értelmezhetők úgy, hogy sérthessék a természetes vagy jogi személyeknek oktatási intézmény-alapítási és vezetési szabadságát, feltéve, hogy a felsorolt elveket tiszteletben tartják, és az adott intézményekben az oktatás megfelel az állam által előírt minimális szabályoknak.

Az Egyezmény tartalmazza, hogy az oktatási intézmények rendjét úgy kell kialakítani, hogy az a gyermekek emberi méltóságát mindenkor figyelembe vegye. A gyermekeket nem lehet megalázó bánásmódnak kitenni, bántalmazni. A testi fenyegetés tilalma minden oktatási intézményre vonatkozik, nem csak az állam által fenntartott és finanszírozott iskolákra. Az iskolában olyan környezetet kell teremteni, mely védelmet nyújt a gyermeknek minden, akár a gyermekek között megvalósuló bántalmazással szemben is.¹⁸¹⁹

2.5. Egyezmény a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetések (diszkrimináció) minden formájának felszámolásáról (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women – 1979)

1982. évi 10. törvényerejű rendelettel kihirdetett Egyezmény tartalmazza az emberi jogi alapelveként is rögzített megkülönböztetésmentességet. A 10. Cikk szerint az államok kötelesek minden megfelelő intézkedést megtenni a nőkkel szemben alkalmazott megkülönböztetés kiküszöbölésére abból a célból, hogy a férfiakéval egyenlő jogokat biztosítsanak számukra az oktatás területén. Az államok a férfiak és a nők egyenlőségének alapján az alábbiakat kötelesek kiemelten biztosítani:

- a. egyenlő feltételeket a pályaválasztásban, a tanulásban és az oklevél megszerzésében vidéken és városban minden oktatási intézménytípusban; ezt az egyenlőséget az képzések minden típusában biztosítani kell;
- b. ugyanazon tananyagok elsajátítását, ugyanazon vizsgák letételét, ugyanolyan képzettségű oktató személyzet közreműködését, ugyanolyan minőségű iskolai épületekben és felszereltség mellett;
- c. a férfiak és a nők szerepköreit illetően hagyományosan kialakult és megmerevedett elképzelések kiküszöbölését az oktatás minden szintjén és minden formájában, ösztönözve a koedukációt és más olyan oktatási típusokat, amelyek segítenek ennek az elvnek elérésében;
- d. azonos lehetőségeket az ösztöndíjak és más tanulmányi juttatások előnyeinek élvezésére;
- e. azonos lehetőségeket a tanulmányok folytatására, ideértve a felnőttoktatást és funkcionális írás-olvasás oktatási programokat;
- f. a női hallgatók lemorzsolódási arányainak csökkentését, továbbá tanfolyamok megszervezését olyan leányok és asszonyok részére, akik idő előtt abbahagyták az iskolai tanulmányaikat;
- g. azonos lehetőségeket a sportokban és a testnevelési oktatásban való részvételre;
- h. azokhoz a sajátosan az oktatásra vonatkozó adatokhoz való hozzájutást, melyek célja a családok egészségének és jólétének biztosításában való segítségnyújtás, ideértve a családtervezési tájékoztatást és szaktanácsadást is.

A 14. cikk a fent említetteket kiegészíti és a vidéken élő nőkkel kapcsolatosan fejti ki, hogy az államok kötelesek megtenni minden intézkedést a vidéken élő nőkkel szemben alkalmazott

¹⁸ http://www.ijsz.hu/UserFiles/altalanos_gyerekjog_v03.pdf - Kézikönyv a gyermekjogi egyezmény alkalmazásához. Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület, 2009.

¹⁹ Gyermek Jogairól Szóló Egyezmény (1989) – 28. cikk, 29. cikk

megkülönböztetés kiküszöbölése végett, hogy biztosítsák számukra részvételüket a vidék fejlesztésében, hogy fokozni tudják szakmai jártasságukat.

2.6. 1960-ban elfogadott UNESCO egyezmény az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről (Convention against Discrimination in Education – 1960)

Az 1964. évi 11. pont törvényerejű rendelettel kihirdetett, az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló egyezmény már a Preambulumban visszautal az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára és figyelmeztet arra, hogy az oktatáshoz való jogban is érvényesül a megkülönböztetés tilalmának elve, és kimondja minden ember jogát a tanuláshoz. A dokumentum pontosan rögzíti, hogy mit is ért pontosan a diszkrimináció oktatásban alkalmazott formáin és kötelezettségként rögzíti az államok számára minden formájának kiküszöbölését. Kitér az oktatással szemben támasztható elvárásokra és az iskolalétesítés szabadságára.

Az Egyezmény rögzíti, hogy az azt aláíró államok vállalják, miszerint az oktatásnak az emberi személyiség teljes kifejlődésére, az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok fokozott tiszteletben tartására kell irányulnia, és elő kell segítenie a megértést, türelmet és barátságot minden nemzet és minden faj vagy vallási csoport között, valamint elő kell mozdítania az Egyesült Nemzeteknek a béke fenntartása érdekében kifejtett tevékenységét. Ehhez kapcsolódóan kimondja, hogy biztosítani kell a szülők szabadságát abban, hogy gyermeküknek nem állami tanintézetet válasszanak, feltéve, hogy az megfelel az illetékes hatóság által előírt vagy jóváhagyott minimális normáknak. Elismeri az Egyezmény azt is, hogy a szülők jogai kiterjednek arra is, hogy az illető állam törvényhozásával összhangban álló keretek között gondoskodjanak gyermekeik saját meggyőződésük szerinti vallási és erkölcsi neveléséről. Tartalmazza az Egyezmény azt is, hogy semmilyen személy vagy csoport nem kényszeríthető arra, hogy meggyőződésével össze nem egyeztethető hitoktatásban részesüljön.²⁰

3. Összegzés

Összességében elmondható, hogy a generális nemzetközi emberi jogi dokumentumok alapvetően hasonló koncepcióra épülnek. Mindegyik alapját a legelsőként létrehozott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata képezi, mely elsőként fektette le az oktatáshoz való jog érvényesülése érdekében az államok kötelezettségeit és a szabályozások során követendő alapelveket.

Az univerzális védelem alapját képező dokumentumok alapvető jogként deklarálják az oktatáshoz való jogot, azonban az elnevezések tekintetében néhány helyen eltérések tapasztalhatóak. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata nem oktatáshoz, hanem neveléshez való jogot említ, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya pedig úgy rendelkezik, hogy mindenkinek joga van a művelődéshez. A **Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya** a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadság kérdéskörében állapít meg olyan rendelkezéseket, amelyek irányadóak az állam, a szülők és gyermekeik közötti kapcsolatrendszer kialakításában. A Gyermekek Jogairól Szóló Egyezmény, A nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetések (diszkrimináció) minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény és az 1960-ban

²⁰ 1960-ban elfogadott UNESCO egyezmény az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről (1962) – 5. cikk

elfogadott UNESCO egyezmény az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről pedig az oktatáshoz való jog elnevezést használja.

A tartalmat tekintve mindegyik dokumentum kiemeli az oktatáshoz való jog fontosságát, az alapfokú oktatás kötelező és ingyenes jellegét, míg a közép- és felsőfokú oktatással kapcsolatban általánosságban rögzítik, hogy mindenki számára előtt egyenlő feltételekkel képességeinek megfelelően hozzáférhetőnek kell lennie. Rámutatnak, hogy ezen jognak az emberi személyiség teljes kibontakoztatására kell irányulnia, valamint az alapvető szabadságok és emberi jogok iránti tiszteletet kell legfőképpen előmozdítania. A jogalkalmazásnak elő kell segítenie a nemzetek, valamint az összes faji és vallási csoportok közötti megértést, türelmet és barátságot, valamint az Egyesült Nemzetek által a béke fenntartásának érdekében kifejtett tevékenység kifejlődését.

A fent említett célok megvalósulása és az oktatáshoz való jog érvényesülése érdekében az univerzális emberi jogi dokumentumok deklarálják az államok kötelezettségeit, mégpedig, hogy különböző normatív eszközök útján elő kell segíteniük az egyéneknek azt a jogát, hogy az oktatásban részt vehessenek, pl. ösztöndíjak, anyagi eszközök biztosítása révén. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, valamint a **Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya deklarálja továbbá a szülőknek köteleességét, hogy gyermekeik oktatásáról kellő mértékben és a lehetőségeikhez mérten gondoskodjanak, valamint tartalmazza a szabad iskolaválasztási jogát és nevelési kérdésekben döntési szabadságot biztosít a szülők számára.**

A Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény az univerzális dokumentumok tekintetében a legátfogóbb jelleggel szabályozó dokumentumnak tekinthető. Az Egyezmény a többi dokumentummal szemben a legösszefoglalóbban határozza meg a gyermeknek az oktatáshoz való jogát az esélyegyenlőség biztosítása érdekében és ehhez kapcsolódóan az államtól elvárt kötelezettségek minimális szintjét. Ezen túlmenően a feldolgozott dokumentumok közül az egyetlen, amely tartalmazza, hogy az államoknak nemzetközi szinteken együtt kell működniük az oktatásügy terén.

A nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetések (diszkrimináció) minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény és az 1960-ban elfogadott UNESCO egyezmény az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről tárgyát tekintve specifikusabb, ugyanis az oktatásban megjelenő diszkrimináció felszámolását hivatottak előmozdítani, a nők, és a különböző csoportokhoz tartozó egyének tekintetében.

Úgy gondolom, annak ellenére, hogy az oktatáshoz való jog univerzális védelmét képező szabályozás viszonylag nem újkeletű, a választott téma mégis mindig időszerűnek tekinthető, hiszen az oktatás soha nem válik érdektelenné és elavulttá. Nemzetközi és regionális szinteken is egyre több területre próbálják az államok kiterjeszteni a szabályozást és különböző programok, ösztöndíjlehetőségek és cselekvési tervek útján biztosítani még több ember számára, hogy az oktatásban részt vehessenek. Aktualitását a felsoroltakon kívül különösen az képezi még, hogy az állam megadja a lehetőséget arra is, hogy különböző szervezetek magániskolákat alakítsanak és tartsanak fenn, hogy az egyének számára biztosított intézményi és képzési paletta még színesebb legyen, több lehetőség közül választhassanak a tanulni vágyók. Azonban a magániskolák alapításakor és fenntartásakor a létrehozó szervezeteknek be kell tartaniuk a nemzetközi jogban és az államok belső jogában lefektetett szabályokat és meg kell felelniük a minimumkövetelményeknek, többek között a tanulmányomban kifejtett univerzális védelem eszközét képező nemzetközi emberi jogi dokumentumok szabályainak is. Ezzel az intézményalapítási joggal egyre több szervezet él, amely az állami monopóliumok korlátját képezi, éppen ezért rengeteg állam napirendjén szerepel manapság.

Irodalomjegyzék

- [1] Halmai Gábor, Tóth Gábor Attila. *Emberi Jogok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- [2] Thomas Burgenthal. *Nemzetközi Emberi Jogok*. Helikon Kiadó. Budapest. 2001.
- [3] Klaus Dieter Beiter: *The protection of the Right to Education by International Law*. Martinus Nijhoff Publishers. Netherlands. 2006.

Internetes források

- [4] <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx>, letöltve: 2017. 02.28.
- [5] [<http://www.right-to-education.org/page/understanding-education-right>, letöltve: 2017.03.12.
- [6] <http://r2e.gn.apc.org/node/226>, letöltve: 2017.03.17.
- [7] Kézikönyv a gyermekjogi egyezmény alkalmazásához. Család, Gyermekek, Ifjúság Egyesület, 2009., letöltve innen: http://www.ijsz.hu/UserFiles/altalanos_gyerekjog_v03.pdf, 2017.02.28.
- [8] A Human Rights-Based Approach to Education for All. UNESCO and UNICEF, 2007, 7. o., letöltve innen: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001548/154861e.pdf>, 2017.02.28.
- [9] Molnár Zsolt: A gyermek oktatáshoz való jogának új Ptk szerinti szabályozása a szülői felügyelet aspektusából. Jogi Fórum Publikáció. Gödöllő. 2015., letöltve innen: <http://docplayer.hu/494833-A-gyerek-oktatashoz-valo-joganak-uj-ptk-szerinti-szabalyozasa-a-szuloi-felugyelet-aspektusabol-szerzo-molnar-zsolt-godollo-2015.html>, 2017.05.20.

Jogszabályok

- [10] Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) – Bevezető, 26. cikk
- [11] Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) – 13. cikk, 14. cikk
- [12] Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) - 18. cikk 4. pont
- [13] Egyezmény a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetések (diszkrimináció) minden formájának felszámolásáról (1979) - 10. cikk, 14. cikk
- [14] Gyermek Jogairól Szóló Egyezmény (1989) – 28. cikk, 29. cikk
- [15] 1960-ban elfogadott UNESCO egyezmény az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről (1962) – 5. cikk
- [16] Bécsi Nyilatkozat és Cselekvési Program (1993) - 5. bekezdés

Lektorálta: Dr. Ganczer Mónika PhD, egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem
Dr. Kecskés Gábor PhD, egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem

THE EVOLUTIVE INTERPRETATION IN THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

(A tanulmány az „Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai” nevű pályázat keretében valósult meg.)

Zsófia Eszter Kémeri

*Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, egyetemi tanársegéd,
kemberi.zsofia@law.unideb.hu*

Abstract

The European Convention on Human Rights in collaboration with the European Court of Human Rights created a jurisprudence which is simply the most effective system in international human rights protection. Based on the Convention's Preamble, European countries intend to create a common European legal system and develop cooperation between the "likeminded European countries" through the common heritage of democracy and the rule of law. Keeping pace with the needs of present-day society is potentially difficult for the Court, but using the principles of interpretation of the Convention, it seems to be able to maintain a balance between development and stability. With the use of evolutive interpretation, the Convention is a so-called living instrument which means that the Court interprets the document according to the present-day conditions. Based on this assumption, I wish to examine the principle of evolutive interpretation adopted by the Strasbourg Court, which has a major role in the so-called European consensus. In the first part of the essay, I discuss the types of consensus-analysis used by the Strasbourg court, and later I scrutinize the historical aspects of the evolutive interpretation and its practical relevance in the Court's case-law. After that, I analyze the justification of the principle and I mention the criticisms formulated against the evolutive interpretation. Finally, I consider that the purposes about the closer union among the European countries established by the Preamble and I submit that the effective protection of human rights could not occur without the implementation of evolutive interpretation.

Keywords: evolutive interpretation, European Court of Human Rights, interpretation, human rights

1. The evolutive practice of the Strasbourg court and the 'Common European Approach':

The European Convention on Human Rights [1] (henceforth the Convention) was adopted in 1950 within the Council of Europe. The Convention was a kind of response to the atrocities of the World War II, communism spreading over Europe from the Soviet Union and massive human rights violations. The Western states believed the power of the Convention and new considerations would be able to prevent the repeat of those atrocities which were committed by war criminals in recent past. [2] Since 1950, the Convention has been modified several times by the Protocols. One of the most significant changes is that the right of individuals to petition became compulsory for Contracting States [3] and the procedural changes were made in 2010 (the expansion of the power of the single judge or the introduction of a new admissibility criteria called significant disadvantage). [4] As for today, the Convention together with the European Court of Human Rights (henceforth the Court) created a jurisprudence which is simply the most effective system of the protection of the international human rights.

So in this paper I will concentrate on exclusively the Convention which is adhered to by European states with similar cultures, and the related Court which seems to be an excellent tool to examine the problem in question.

It must be pointed out that the interpretation of the Convention is done solely by the Court. My argument is that the principle of evolutive interpretation used by the Court is one of the most important tools to maintain the balance between development and stability. The former statement includes two outcomes: on the one hand the effective nature of the rights will be maintained in the practice of the Court, and on the other hand, acceptance (and implementation) of judgments by the State Parties to the Convention will be ensured. [5] One of the main purposes of the Convention appears in the Preamble, which is “the achievement of greater unity between its members” which means that the Court aims to develop a common European approach. This common heritage based on the similar „political traditions, ideals, freedom and the rule of law”, an approach which seems able to maintain the relationship between the Member States and the Strasbourg Court without having to think of it as a supranational court. [6] By this statement I mean that the judges usually refer to the case law of the Contracting Parties in their decisions when they take the „lowest common denominator of European countries’ cultural tradition” into consideration. [7]

2. The types of the Court’s consensus-analysis

The Court continues its activities with the help of a few types of European consensus-analysis, but unfortunately this work often happens behind the scenes. The following observation will focus on these aspects, because they play a huge role in applying the Convention in an evolutive way. The main type of the consensus-analysis is the comparative analysis of the national laws of the Contracting Parties which is based on the comparative research of the national legislation of the States conducted by the so called Research Division. In this process the Judge Rapporteur has the main role of framing the problem in question in relation to the research and at the end of the work done by the national lawyers and the national judge of the Court, the full and final report is sent to him. [8] Despite the fact that we can’t create a common European perspective for all of the life situations which concern the rights based on the Convention, Helfer said: “the consensus methodology is one of the primary tools available for both the Court and the Commission to implement the Convention’s object and purpose: the protection of individual rights in light of the common European heritage of political traditions, ideals, freedoms, and the rule of law.” [9] So this method of the Court is appropriate for making some reasonable decisions using the national legislation system in conjunction with the Convention rights. But at the same time it is questionable as to which states’ case law will be the most influential in a controversial question and on which reasons will the Court’s decision be based on when it overrides the practice represented by the majority? Because starting from the Court’s case law, it happens often that the Court applies these methods in an inconsistent way giving some uncertainty to the Contracting Parties in relation to the consensus-analysis system. This may be the reason that, despite the fact that the number of applications is more than three thousand a year, in 2013, for example, the Court referred to consensus based on analysis of domestic laws in no less than 13 judgments. [10]

The second type of the consensus is the analysis of international treaties. This former one isn’t so significant as the other one but the Court uses this method frequently during its decision-making process. The Court’s argument that “if a state has unwritten certain detailed obligations in one text, the interpretation of a more general text can be oriented in that sense.” [11] The perfect example is the Bioethical Convention [12] created by the Council of Europe, which is one of the international treaties which established some Convention rights in a much more detailed way.

The third type of the consensus, which is not frequently used, reflects internal consensus within the respondent state in relation to the problem in question. In that case the development of the national jurisdiction justifies the Court's interpretation but applying this method can be always a big challenge for the judges.

The fourth type is the consensus in decision-making with the help of experts which occurs typically when some scientific development is in the focus of the decision. It can be particularly significant in the sense of the evolutive interpretation which was applied in the famous case of *Goodwin v. United Kingdom* too.

3. Principles of interpretation

The Court uses some principles during the interpretation of the Convention which, besides the former ones, give some further references in the process of decision-making. It is impossible to take into account all of the principles because the Court uses some of them during its work, including the general rules of international law. In this section it wouldn't be reasonable to introduce all of them because some methods like textualism [13] or intentionalism [14] would guide us, in relation to the European consensus, to the opposite result. In my opinion we should concentrate exclusively on the evolutive interpretation to highlight the effective role of the Court in creating European consensus.

3.1 The evolutive interpretation in the approach of European consensus

The principle of evolutive interpretation gives some flexibility to the judges during the decision-making, because, consistent with the Convention and the Protocols, the jurisprudence can be more effective in that way. According to George Letsas, the evolutive interpretation has three main features: first, the Court takes into consideration the "present-day standards" as a significant factor in the interpretation, second, this standard is common or shared into the Contracting States, and third, the Court "does not assign decisive importance to what the respondent state considers to be an acceptable standard in the case at hand." [15] With complying with these three components, the common European approach could be easily formed by the Court, and at the same time it wouldn't be arbitrary decision-making, because the intent of the Convention is clear from the Preamble.

The *Tyrer v. United Kingdom* was the first case in which the Court mentioned the evolutive interpretation. In this case the Court had to decide whether judicial corporal punishment of juveniles falls within the scope of degrading punishment decelerate in article 3 of the Convention: [16] „the Court must also recall that the Convention is a living instrument which, as the Commission rightly stressed, must be interpreted in the light of present-day conditions... The Court cannot but be influenced by the developments and commonly accepted standards in... the Member States of the Council of Europe." So the Court clearly expressed its opinion about the development of the present-day conditions and the common standards represented by the Member States.

Less than two years later, the Court wrote its point of view again in the case of *Marckx v. Belgium* [17] when it had to decide about the equality between a maternal affiliation upon birth and children born out of wedlock ("illegitimate" children). The Court said that "it is true that, at the time when the Convention of 4 November 1950 was drafted, it was regarded as permissible and normal in many European countries to draw a distinction in this area between the "illegitimate" and the "legitimate" family. However, the Court recalls that this Convention must be interpreted in the light of present-day conditions...". However, the Court realized that in 1979, the domestic law of the great majority of the member States of the Council of Europe has already evolved the practice of equality between a maternal affiliation upon birth and children born out of wedlock. Finally the Court found violation of Article 8 and this was the

first time when it used comparative law with the help of the Contracting States' domestic law. [18] According to George Letsas [15], it is a significant difference between the two cases: in *Marx*, the Court went on to refer two international treaties (The Brussels Convention on the Establishment of Maternal Affiliation of Natural Children and the European Convention on the Legal Status of Children born out of wedlock). [17] The Court expressed that "the existence of these two treaties denotes that there is a clear measure of common ground in this area amongst modern societies".

The Court adopted a slightly different approach about the European consensus in the case of *Goodwin and I v. The United Kingdom* [19], in which it had to decide about the rights of transsexual individuals with regards to use of name, marriage, discrimination in the workplace or registration into the birth certificate. Despite the fact that the Court had not determined violation in the previous cases about transsexual persons, the Court stated that: "While the Court is not formally bound to follow its previous judgments, it is in the interests of legal certainty, foreseeability and equality before the law that it should not depart, without good reason, from precedents laid down in previous cases... However, since the Convention is first and foremost a system for the protection of human rights, the Court must have regard to the changing conditions within the respondent State and within Contracting States generally and respond". The Court emphasized that: „It is of crucial importance that the Convention is interpreted and applied in a manner which renders its rights practical and effective, not theoretical and illusory". [19] So the Court expressed that the Convention is a „living instrument" and that's why they can't remain passive in relation to infringements which had already been mentioned by the Court several times. The Court based its position on European consensus, when it examined the practice of the Contracting States. The Court emphasized that 54% of the Contracting States give the opportunity to the transsexual peoples to get married to person belongs to the opposite sex. The Court, taking into consideration the individual and collective interests, concluded that the human dignity of transsexual people overrides the state's difficulties caused by the legislation.

Above I attempted to select cases from the early times of the case law of the Strasbourg court. With the help of this, we can realize the Court's attitude to the European consensus, which doesn't often require the great majority of the Contracting States follow the new approach, based on the concept of living instrument and the evolutive interpretation.

3.2 Legitimation of the evolutive interpretation

The Court prefers to use the method of evolutive interpretation during its decision-making, but the question is: what is the justification for it? Did the Contracting Parties agree that the Court enlarge the range of values to be protected in this way? In the chapter introducing the development of practice, we get some answers to the problem, but we should also talk about it in theoretical way.

By theoretical way I mean that the Court is guided by the general rules of international law. It means, in the first instance, that the Vienna Convention on The Law of Treaties (the Article 31 and 32) gives some guidance about the interpretation of international treaties, from which the more significant in the sense of the Convention, is the teleological method of interpretation: "the treaty shall be interpreted in good faith ... in accordance with the lights of its object and purpose." [20] The treaty didn't come into force when the Council of Europe created the Convention, but according to Françoise Tulkens, Section President of the Court, the Article 31 of the Vienna Convention and the Preamble of the Convention on Human Rights form an integral part of the context for the evolutive interpretation. He expressed that "the Preamble to the Convention refers not only the "maintenance" but also to the "further realization" of human rights and fundamental freedoms." In this sense "maintenance" means

ensure that the Convention continue to be effective in changing circumstances, and “further realization” means allow for a degree of creativity and innovation when it is necessary in related to the human rights and freedoms. [21]

George Letsas tries to prove the legitimation of the evolutive interpretation in a more complicated way in which he introduces the conflict of interpretation compared to the debates related to the state’s constitution. In his opinion, the evolutive interpretation understood as the moral reading of the Convention “is essential to the Court’s overall legitimacy and its only possible ground.” He expressed two different ways in which the Court is said to be a legitimate authority. Firstly, the judgments help the Contracting States to comply with their human rights obligations better than by only relying on their own judgments. Letsas calls this approach authority-based legitimacy, which is based on the work of Joseph Raz in which he represents his point of view as to whether someone having legitimate authority over another means that their decision binds the other regardless of its justice. Secondly, by the time that the Contracting States joined the Convention, they have sought to comply with the obligations arising from the Court’s judgments. It is called commitment-based argument. According to Letsas, “evolutive interpretation, understood as the moral reading of the Convention rights, is essential to the Commitment-based Legitimacy.” [15]

I shall continue with Kanstantsin’s two main viewpoints about the necessity of the justification of the evolutive interpretation. Firstly, case law built on evolutive interpretation bypasses the sovereign consent of the Contracting Parties, secondly there are the so called counter-majoritarian difficulties. The former relates to the fact that non-elective judges are able to question a decision made by democratically elected bodies. [22] At this point it is worth returning to the so called commitment-based legitimacy represented by Letsas, with a focus on the Contracting State’s consent to binding decisions. Although, - the Contracting Parties not only consent to decision-making in this way, they also observe the judgment of the Court. In this sense, execution of the judgment by the Contracting Parties means legitimacy for the Court.

Based on the former statements, the essence of the evolutive interpretation is that the Convention is a living instrument which helps the Court to interpret it according to the present-day conditions. However, it also has several limitations, because there are many situations when the Contracting Parties have different opinions and the lack of consensus is the obstacle to creating a higher level of protection based on the present-day requirements. The court is still not in the position to take on the role of national courts: it has to respect the practice created by the single states and it has to approximate to each other slowly. [18] In this sense, the principle of effectiveness has an important role in the approach of the European consensus, because the concept of living instrument embodies the effective interpretation of the Convention. [23]

Finally, it must also be remarked that Lord Hoffmann and other criticisms make us realize that the Contracting Parties did not formulate the concept of evolutive interpretation in the Convention. Despite this fact, the majority of commentators represent the standpoint of Danny Nicole, who says that “it is clear from the travaux préparatoires that a significant proportion of the Consultative Assembly wanted the ECHR to go far wider than merely preserving post-war democracy. For many negotiators, it would not only fortify the structure but widen the bases of fundamental freedoms.” [24] In my view, the objective included in the Convention about the greater unity between the Member European States can’t exist without using the approach of evolutive interpretation. The development of human rights would stop, and the maintenance of the existing level would be also impossible. Owing to the development of science, we can meet situations which were not considered in 1950 and I suppose that the Court will meet several controversial questions in the next 66 years too.

Lord Hoffmann is one of the commentators who heavily criticized the approach of living instrument: "The proposition that the Convention is a "living instrument" is the banner under which the Strasbourg Court has assumed power to legislate what they consider to be required by "European public order." I would entirely accept that the practical expression of concepts employed in a treaty or constitutional document may change. . . . But that does not entitle a judicial body to introduce wholly new concepts . . . into an international treaty which makes no mention of them, simply because it would be more in accordance with the spirit of the times." In my opinion the notion of Lord Hoffmann corresponds with the rule of international law that the unanimous will of sovereign states may give rise to apply new concepts in a treaty. However, K. Dzehtsiarou analyze the Court's case law about the evolutive interpretation in comparison with the U.S. Supreme Court and says that „evolutive interpretation [of the Strasbourg Court] has been a significantly more established feature of Strasbourg jurisprudence ever since it was first employed by the ECtHR in *Tyrer v. United Kingdom*.” [25]

Acknowledgements

Evolutive interpretation is one of the tools without which the Strasbourg court could not fulfill its current effective role in the international community. The principle did not come into the judicial practice from one moment to the next. After a long period of the court's activity, the body realized that the European Convention on Human Rights was pervaded by the spirit of the given era.

However, to make a well-established decision in such cases, the evolutive interpretation can provide assistance to the court, and within the framework of it, the observation/analysis of the practice of the European countries can offer a more favorable position for the Court. At this point it is worth mentioning that in order to create European standards between the states, comparative law should be used more often by the Court, because creating a common approach accepted by the vast majority of the European states can help to avoid criticism of the Court.

Consequently, it is a great challenge for the court to follow the present day conditions, but the evolutive interpretation already has a significant role in the creation of a common European approach established in the Preamble without the risk of arbitrary activity of the Court. In these sensitive issues such as the rights of transsexuals, bioethical issues or situations concerning homosexual people, states have greatly differing opinions, but as a result of the Court's jurisprudence discussed above, there may be a European consensus in these matters too.

References

- [1] Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Rome, 4.XI.1950.
- [2] Harris, David, O'Boyle, Michael and Warbrick: Law of the European Convention on Human Rights, Oxford University Press, Oxford, 2014
- [3] Protocol No. 11. of the European Convention on Human Rights (1994).
- [4] Protocol No. 14. of the European Convention on Human Rights (2010).
- [5] Dzehtsiarou, Kanstantsin: European Consensus and the Evolutive Interpretation of the European Convention on Human Rights, German Law Journal, 12, 2011, 1730-1745.
- [6] Polgári Eszter: A strasbourgi bíróság és az európai konszenzus – Értelmezési módszer vagy utólagos igazolás? Fundamentum, 1, 2005. 5-13.
- [7] Strasbourg és a magyar joggyakorlat, Fórum, Fundamentum, 1, 2005. 47-61.

- [8] Dzehtsiarou, Kanstantsin: Does Consensus matter? Legitimacy of European consensus in the case law of the European Court of Human Rights, Public Law, July 2011, 534-553.
- [9] Helfer, R. Laurence: Consensus, Coherence and the European Convention on Human Rights, Cornell International Law Journal, Winter 1993. 140.
- [10] Dzehtsiarou, Kanstantsin: European Consensus and the Legitimacy of the European Court of Human Rights, Cambridge University Press, 2015
- [11] Brems, E.: Human Rights: Universality and Diversity, Martinus Nijhoff Publishers, Hague, 2001
- [12] The Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine (ETS No 164) was opened for signature on 4 April 1997 in Oviedo
- [13] it is a kind of interpretation which based on the original meaning of the words, in. Marochini, Masa: The interpretation of the European Convention on Human Rights, Collected Papers of the Faculty of Law in Split, 51, 2014. 63-84.
- [14] it places an emphasis on the parties' intentions at the time when the Convention was drafted, in. Marochini, Masa
- [15] Letsas, George: The ECHR as a living instrument: Its meaning and legitimacy, in Andreas Føllesdal (ed.): Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context, Cambridge University Press, 2013
- [16] Tyrer v. The United Kingdom, European Court of Human Rights, Application No. 5856/72.
- [17] Marckx v. Belgium, European Court of Human Rights, Application No. 6833/74.
- [18] Polgári Eszter: A tagállami jog-összehasonlítás az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában, Fundamentum, 3, 2012, 46-63.
- [19] Goodwin v. The United Kingdom, European Court of Human Rights, application No. 28957/95.
- [20] Article 31 of the Vienna Convention on The Law of Treaties, 1969.
- [21] What are the limits to the evolutive interpretation of the Convention? Dialogue between judges 2011, European Court of Human Rights, Council of Europe Publishing, 2011, letöltve 2017 február 21-én, http://www.echr.coe.int/Documents/Dialogue_2011_ENG.pdf
- [22] L. Tremblay: General legitimacy of judicial review and the Fundamental basis of constitutional law, Oxford Journal of Legal Studies, 23, 2003, 525-562.
- [23] Greer, Steven: The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights, Council of Europe Publishing, 15, 2000, letöltve 2017. január 13-án, [http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17\(2000\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17(2000).pdf)
- [24] Nicol, Danny: Original Intent and the European Convention on Human Rights' Spring, Public Law, 152, 2005. 156-172.
- [25] Dzehtsiarou, Kanstantsin and O'Mahony, Conor: Evolutive interpretation of rights provisions: a comparison to the European Court of Human Rights and the U.S. Supreme Court, Columbia Human Rights Law Review, 44, 2013. 309-357.

Reviewer: Siska Katalin, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar

WITHDRAWAL FROM THE EU AND THE CONSTITUTIONAL LAW ISSUES IN THE UNITED KINGDOM²¹

dr. Lilla Nóra Kiss ²²

University of Miskolc, PhD student, joglilla@uni-miskolc.hu

Abstract

The issue of the United Kingdom's exit from the European Union (the so-called Brexit) means a turning point both in the history of the European integration, and also of the United Kingdom. The 51% of the British electorate voted in favor of leaving the EU, which raised up uncountable legal, political and economic questions to be answered.

The legal questions raised by the Brexit could be categorized into some groups. I follow the categorization of *Takis Tridimas* in this article. There are open procedural, institutional and administrative issues of the withdrawal, which organize the 'know how' of the process; but we could talk about the future relationship forms between the United Kingdom and European Union; and the future of the European integration paradigm; or about the development and changes of the European Union's and United Kingdom's legal system due to the Brexit.

In this paper, I analyze the European Union law rules of the withdrawal, highlighting the legal gaps waiting to be filled by the interpretation of the European Court of Justice. The elaboration of the treaty of withdrawal should rely on the interpretation and opinion of the European Court of Justice in relation to the problematic issues of the European Law, namely the Article 50 of the Treaty on the European Union.

In addition, I analyze the British constitutional law rules in subject to the Brexit.

Keywords: withdrawal from the EU, Article 50 of the TEU, Brexit

1. Withdrawal from the EU in the light of the integration project

The main objective of the European integration project was determined in the Treaty of Rome in 1957, the Treaty establishing the European Economic Community (hereinafter referred to as: EEC Treaty) as it is "*determined to lay the foundations of an ever closer union among the peoples of Europe*"[1]. The EEC Treaty was an attempt to foster European integration, especially from the aspects of economics. Article 240 of the EEC Treaty declares that the Treaty is "*concluded for an unlimited period*"[2] which means that the Treaty creates a permanent organization. In addition to this, the EEC Treaty places permanent limitations on the sovereign rights of the Member States which limitations were interpreted in the C-6/64., *Costa v. ENEL* case [3]. In the *Costa v. ENEL* case the Court states, that "*the EEC Treaty has created its own legal system which became an integral part of the legal systems of the member states and which their courts are bound to apply. By creating a Community of unlimited duration, having its own institutions, its own personality, its own legal capacity and capacity of representation on the international plane and, more particularly, real powers stemming from a limitation of sovereignty or a transfer of powers from the states to the Community, the member states have limited their sovereign rights and have thus created a body of law which binds both their nationals and themselves.*"[4] As a consequence, the founding Treaties did

²¹ „The work was created in commission of the National University of Public Service under the priority project KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 titled „Public Service Development Establishing Good Governance” in the Győző Concha Doctoral Program.”

²² Consultant: Dr. habil. Angyal Zoltán, Associate Professor, Department of European and Private International Law, University of Miskolc

not include any provisions on the withdrawal from the European Union (hereinafter referred to as: EU) until the Lisbon Treaty came into force in 2009.

The question of a Member State's unilateral exit was raised up several times during the history of the European Union, but no member state has withdrawn from the EU yet. (More precisely, Greenland consensually withdrew from the European Communities in 1985, but it was part of Denmark and not a member state by its own right, so it was a reduction of the territorial scope of the founding Treaties.) Although, we could mention several threatened withdrawals during the integration's history. For example, "*in February and October 1974, the United Kingdom (hereinafter referred to as: UK) Labour Party issued Election Manifestos that mandated renegotiation of the terms of Britain's accession treaty with the EEC (1973) and a national referendum to determine Britain's continued membership. The EEC heads of state met in Dublin in March 1975, to conclude the negotiations, after which the British cabinet voted by a majority that the United Kingdom should remain in the EEC. By national referendum of June 5, 1975, a 67.2% British majority voted for the United Kingdom to remain in the EEC.*"[5] It is obvious, that the threatening of withdrawal was a tool in the hands of the states when it came to the negotiation of the conditions of the further cooperation among member states. In the 1980s, *John A. Hill* and *Joseph H.H. Weiler* [6] among other authors [7] already foresaw the possibility of a British withdrawal from the EEC, mainly because of financial reasons (the estimated 1980 net contribution of Britain to the EC budget was \$2.7 billion, which was 60% of the total EC budget). In 1981, the Labour Party promised that upon election of a Labour government, Britain would withdraw from the EEC without even holding a national referendum.[8] There were other – not British – examples for the threatened withdrawal, such as that occurred during the 1981 national election campaign in Greece.[9] Although, these threats never came to reality, the question of leaving the European integration was arisen.

Withdrawal from the EU affects primarily the European Union law and national laws of the member states and secondarily the international law. European law did not include the member states' right to withdraw until the Lisbon Treaty was signed. This – on the one hand – could be led back to the main objectives of the integration, which were to aim an ever closer Union. On the other hand, this was a legal gap – from the aspect of the Community law. Although the Community law did not regulate the issue of withdrawal, the international law did it, namely in the *Vienna Convention on the law of treaties* (1969). This Convention based the issue on the principle of *clausula rebus sic stantibus*. However, the relevance of the application of international law rules is questionable in the case of the European Communities, but it may served as an option for the Member States (concerning the fact, that the international law has primacy and supremacy on the Community Law/EU Law according to the judicial practice of the ECJ). Apart from these facts, the applicability of the *clausula rebus sic stantibus* principle is very limited in the practice.

In order to fill this gap and serve the Member States' interest to their sovereignty, the Constitution for Europe included the right to voluntary withdrawal [10] of a member state. However, the European Constitution never came into force as the *vox populi* of Netherlands and France rejected it. Thus, the Lisbon Treaty had to adopt its most relevant regulations, such as the right to withdraw. Until the acceptance of the Treaty of Lisbon, considering the limited applicability of international law rules, there was an uncertainty whether a member state had a right to withdraw or not, and if yes, under what circumstances.

The issue of a member state's exit from the EU became current again, due to the referendum of 23 June 2016 held in the United Kingdom. The result of the referendum was surprising for the European public opinion, because unlike the previous one held in 1975, the majority of the British electorate voted in favor of the UK leaving the EU. The turnout was 72,2% of eligible voters and 51,9% voted to leave the EU, while 48,1% voted to remain in.[11] However, the

result of the *vox populi* is not binding the British Parliament, the political declarations and intentions adumbrate that the UK is going to activate Article 50 of the TEU and leave the European Union. Thus, the European integration reached crossroads: integration or desintegration? According to *Takis Tridimas*, Brexit “*shatters the irreversibility outlook implicit in the integration paradigm of ever closer Union*” [12]. Triggering the Brexit process means the rejection of the integration project, which may lead to desintegration – in the most radical case.

2. The right to withdraw under Article 50 of the TEU

Article 50 of the Treaty on the European Union (hereinafter referred to as: TEU) governs the unilateral withdrawal of a member state. According to this article, “*any Member State may decide to withdraw from the Union in accordance with its own constitutional requirements*” [13]. This open provision strengthens that “*the EU is a constitutional union of sovereign member states [...] and not a federal state, thus [...] Article 50 counterbalances the federal aspirations of the EU*” [14]. As being sovereign, a member state has the right to decide its own constitutional requirements, so thus the EU does not have to give its approval to the decision. Article 50 of TEU – besides serving the sovereignty of the member states – means uncertainty in a sense, as 28 member states have 28 different constitutional background, and means diverse, state-specific decisions on the other hand, when it comes to the withdrawal. So, Article 50 does not provide substantive conditions and terms for the exit procedure. It provides a frame for the process, in which the first step is that the “*Member State shall notify the European Council of its intention*”. Then, the European Council provides guidelines, and according to these documents “*the Union shall negotiate and conclude an agreement with that State, setting out the arrangements for its withdrawal, taking account of the framework for its future relationship with the Union*”. Article 50 declares, that the abovementioned agreement “*shall be concluded on behalf of the Union by the Council, acting by a qualified majority, after obtaining the consent of the European Parliament*”. The Article names the institutions taking part in the withdrawal process of a member state – on the side of the EU. The provision involves a two-year deadline in order to prevent the delayed and protracted procedures which would increase the uncertainty within the EU and in the withdrawing member state. The deadline is counted from “*the date of entry into force of the withdrawal agreement or, failing that, two years after the notification*”. The two-year period could be unanimously extended by the European Council in agreement with the exiting Member State. In case of the expiration of the two-year period without being extended, the member state automatically loses its EU membership, thus, the member state became *quasi* expelled. It is important to note, that the EU law does not ensure the right to expel. However, losing the EU membership automatically in the end of the two-year period without having an agreement between the EU and the member state, could be evaluated as an expulsion. [15]

All in all, the role and possible interpretations of Article 50 are contradictory. It serves as a contractual guarantee for the member states and fills a legal gap in the European law which could be evaluated positively, however it lets open several legally and practically important issues which – until becoming answered and elaborated – increase the uncertainty and provide a field for political bargaining.

3. Withdraw under the member states' national law: the case of the UK

In the case of the United Kingdom, the decision made on the base of constitutional requirements could be interpreted hardly, because we cannot talk about written constitution. There were different views on whether the Westminster Parliament or the British government is entitled to make the decision required by the Article 50. The majority of the British scholars agreed on that the Parliament is responsible to make the decision according to the constitutional traditions, then on 3 November 2016 the High Court strengthened this view in its judgement of *R (Miller) v Secretary of State for Exiting the European Union* case [16].

The second round of issues concentrated around the “*tensions between direct and indirect democracy*” [17]. The outcome of the referendum – unlike in Hungary – is not binding for the Parliament under British law, but it represents the will of the majority of the British electorate. The result is perceived to be at odds with the views of the rest of the members of the Parliament. “*It thus leads to the paradox that a fundamental constitutional decision is taken despite the disagreement of the people's elected representatives in a polity, where parliamentary sovereignty is the defining constitutional principle.*” [18] This tension results that the representatives in the Parliament may have voted in favor of the will of the electorate and not due to their sole discretion during the debates held about the European Union (Notification of Withdrawal) Act 2017 ch. 9 hereinafter referred to as Brexit Bill) [19]. The Brexit Bill was introduced to the House of Commons on 26 January 2017, then on 8 February 2017 to the House of Lords. After the readings, debating and amending the Brexit Bill several times, on 16 March 2017 the Royal Assent was given to it. [20] This entitled British Prime Minister, *Theresa May* to trigger the process of withdrawal by sending the notification to the European Council. *Theresa May* made the unilateral act on 29 March 2017.

After submitting the notification to withdraw, the question arises whether this declaration of intention is revocable or not under the national law of a member state (and under what circumstances does the EU law accept this revocation). According to *Takis Tridimas, Nick Barber, Tom Hickman, Jeff King and Charles Streeten* among other authors, the notification should be considered to be revocable [21-22-23], however *Jake Rylatt* represents an opposite view [24]. As the Article 50 does not exclude the revocation, it could be applied theoretically, however the issue of revocability falls under the EU law, thus, only the European Court of Justice (hereinafter referred to as: ECJ) is entitled and empowered to interpret it. The right to the unilateral revocation of the notification would mean a great advantage for the exiting member state(s), giving the chance to change their mind any time within the two-year period, although this would mean uncertainty for the EU and its remaining member states. In the long run, having the possibility to unilateral and unconditional revocation could create the perfect environment for malicious games of politics, therefore I think revocation could be only conditional and consensual (as in the case of contracts – *clausula rebus sic stantibus*). Lacking of existing preliminary reference judgement in this question, I let the question open by now.

When the notification is submitted to the European Council, the formal part of the procedure begins. The European Council has to give a guidelines to the negotiations – as Article 50 regulates. The negotiations shall be conducted in good faith and under the duty of loyal cooperation provided by the Article 4 (3) of the TEU which are applicable to the exiting member state – as all of the acts of the EU – until the withdrawal process ends.

The future relationship of the exiting state – the UK – and the EU has to be negotiated through the withdrawal process of the state. There are several scenarios – eg. the *Norway Model*, the *Swiss Model*, the *Turkish Model* – for the UK to cooperate with the Union after the withdraw, however the result is hardly foreseeable yet. In my opinion, the way of the “divorce” would define the frames of the further cooperative solutions. Now, two main directions dominate: the hard and the soft Brexit. In case of hard Brexit the future cooperation

could confise the parties into the minimum and could push the UK towards a tight relationship with the USA and the scenarios of the *Korean Model*, the *US Model* may become applicable. However, the analyzis of the scenarios is not the subject of this article, thus I let the question (too) open by now.

4. Conclusion

Although the interpretaion of Article 50 TEU by the ECJ is missing (and waited), several problematic issues arising from the open text of the provision. As *Theresa May* submitted the notification on 29 March 2017, one of the most important questions is the revocability of the notification – besides the performing of the withdrawal. Without the intention to revoke the UK's notification, this is a gap which should be filled in order to avoid creating trends of submitting notifications by national parliaments to develop better roles during political negotiations.

In addition, the two-year period ensured for the negotiations requires stretched schedules for the negotiators. Good work takes time, and as Brexit is unprecedented, the frames and concrete rules of exiting the EU are going to be elaborated now. If we consider, that Greenland's exit in 1985 took 3 years of negotiation, the UK would probably need more in 2017, in a more advanced and closer integration (it is a luck from the practical point of view that the UK is not an eurozone country, that would make the process more risky and complicated). Therefore, in my opinion, the unanimous extendence of this period could be expected. In case of not extending this period, the EU Law will not be applicable to the UK anymore according to the Article 50. Thus, the UK's membership may end *ipso iure*.

Elaborating applicable solutions is essential also for the EU. Three million EU citizens living in the UK who wait certainty on the one hand, while one million British citizens live in the Union wait on the other. The UK could loose big with the Brexit, as political consequences of its intend to exit already turned up, if we see for example the Scottish activities of becoming independent.

The European Union – if it does not want more exiting member states – should behave powerfully and should not bring the UK into a better position as it is now. However, the EU cannot loose entirely the UK, neither in an economic sense, nor in a political one.

Now one thing is sure, nobody is able to foresee the future cooperation or the content of the exit agreement, but the EU has already affected the legal system of the UK, which already adopted hundreds of European standards and regulations due to the single market, by which the extraterritoriality of the European Union's law stays alive after the end of the withdrawal process.

References

- [1] Treaty establishing the European Economic Community (EEC Treaty) (1957), available: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957E/TXT&from=HU>, last consulted: 18.03.2017
- [2] EEC Treaty, supra note [1], Article 240
- [3] C-6/64., *Costa v. ENEL* case [1964], Court Report 1141, ECLI:EU:C:1964:66
- [4] C-6/64., *Costa v. ENEL* case [1964], Court Report 1141, point 3, available at: <http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=61964CJ0006&langl=en&type=TEXT&ancre=> last consulted: 18.03.2017
- [5] John A. Hill: *The European Economic Community: The Right of Member State Withdrawal*, 12 Georgia Journal of International & Comparative Law, 335, 1982, p.

- 336, available at: <http://digitalcommons.law.uga.edu/gjicl/vol12/iss3/4>, last consulted: 18.03.2017
- [6] Joseph H.H. Weiler: *Alternatives to Withdrawal from an International Organization: The Case of the European Economic Community*, 20 Israel Law Review 282, 1985, available at: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/israel20&div=26&id=&page=>, last consulted: 25.03.2017
- [7] Plueneke: *A Case for Britain's leaving the EC*, Bus. WK., Mar. 10, 1980
- [8] Unknown author: *European Community: We'll Love You and Leave You*, ECONOMIST, July 25, 1981, p. 53.
- [9] Unknown author: *Greece and Europe, Would the Socialists pull out?*, ECONOMIST, Aug. 15, 1981, at 36, 37.
- [10] Constitution for Europe, Article I-60, Voluntary withdrawal from the Union, see [2004] OJ C310/1, available at: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_en.pdf, last consulted: 25.03.2017
- [11] The Electoral Commission, "EU Referendum Results", available at: www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/past-elections-and-referendums/eu-referendum/electorate-and-count-information, last consulted: 25.03.2017
- [12] Takis Tridimas: *Article 50: An Endgame without an End?*, Kings Law Journal, 27:3, p. 298, DOI:10.1080/09615768.2016.1254418, available at: <http://dx.doi.org/10.1080/09615768.2016.1254418>, last consulted: 25.03.2017
- [13] Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, Official Journal C 326 , 26/10/2012, available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012M/TXT&from=EN>, last consulted: 25.03.2017
- [14] Takis Tridimas: *ibid* above [12], p.301
- [15] See Jochen Herbst: *Observations on the Right to Withdraw from the European Union: Who are the "Masters of the Treaties"?*, 6 German Law Journal (2005), p. 1755
- [16] Judgement of the High Court in *R (Miller) v Secretary of State for Exiting the European Union* case, 3.11.2016, available at: <https://www.judiciary.gov.uk/judgments/r-miller-v-secretary-of-state-for-exiting-the-european-union-accessible/>, last consulted: 26.03.2017
- [17] Takis Tridimas: *ibid* above [12,14]
- [18] Takis Tridimas: *ibid* above [12,14,16]
- [19] European Union (Notification of Withdrawal) Act 2017 ch. 9, available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/9/contents/enacted/data.htm> , last consulted: 26.03.2017
- [20] For all the documents related to the parliamentary debates and proposed amendments of the Brexit Bill, see: <http://services.parliament.uk/bills/2016-17/europeanunionnotificationofwithdrawal/documents.html>, last consulted: 26.03.2017
- [21] Takis Tridimas: *ibid* above [12,14,16, 17], p. 303
- [22] Nick Barber, Tom Hickman and Jeff King: *Pulling the Article 50 'Trigger': Parliament's Indispensable Role*, UK Constitutional Law Association Blog, 27 June 2016, available at: <https://ukconstitutionallaw.org/2016/06/27/nick-barber-tom-hickman-and-jeff-king-pulling-the-article-50-trigger-parliaments-indispensable-role/> , last consulted: 26.03.2017
- [23] Charles Streeten: *Putting the Toothpaste Back in the Tube: Can an Article 50 Notification Be Revoked?*, UK Constitutional Law Blog, 13 July 2016, available at:

<https://ukconstitutionallaw.org/2016/07/13/charles-streeten-putting-the-toothpaste-back-in-the-tube-can-an-article-50-notification-be-revoked/>, last consulted: 26.03.2017

- [24] Jake Rylatt: *The irrevocability of an Article 50 Notification: Lex Specialis and the Irrelevance of the Purported Customary Right to Unilaterally Revoke*, UK Constitutional Law Association Blog, 27 July 2016, available at: <https://ukconstitutionallaw.org/2016/07/27/jake-rylatt-the-irrevocability-of-an-article-50-notification-lex-specialis-and-the-irrelevance-of-the-purported-customary-right-to-unilaterally-revoke/>, last consulted: 26.03.2017

Reviewer: Dr. Kertész Dr. Szilvia Váradi, adjunct, University of Szeged, Faculty of Law

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG FŐBB EURÓPAI INTEGRÁCIÓS DÖNTÉSEI

dr. Klemm Dávid

*Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, doktorjelölt,
klemice@gmail.com*

Absztrakt

Magyarország az Európai Közösségek és Magyarország közötti Társulási Megállapodás 1991. december 16-ai aláírásával az európai integráció hivatalos útjára lépett, melynek 2004. május 1-jei Európai Unióhoz való csatlakozásával lett a része.

Az Alkotmánybíróság 22/2016. (XII. 5.) AB határozatával az utóbbi évek első olyan ítélete, mely az európai integrációt nem csak a szuverenitás kapcsán érinti. A két megkerülhetetlen – a 30/1998. (VI. 25.) AB határozat, valamint a 143/2010. (VII. 14.) AB határozat – és számos a kérdéskörbe tartozó – 4/1997. (I. 22.) AB határozat, 17/2004. (V. 25.) AB határozat, 58/2004. (XII. 14.) AB határozat 7444/B/2004. (2005. február 1.) AB határozat, 1053/E/2005. (2006. június 16.) AB határozat, 72/2006. (XII. 15.) AB határozat, 61/B/2005. AB határozat – alkotmánybírósági döntés akkor született, amikor még az 1949. évi XX. törvény – a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló törvény – volt hatályban. Az Alkotmánybíróság a 2016-os határozatával immáron nem csak a szuverenitás-kérdést (szuverenitáskontroll – a közös hatalomgyakorlás nem sértheti Magyarország szuverenitását), hanem az alkotmányos identitás (identitáskontroll – a közös hatalomgyakorlás nem járhat az alkotmányos önazonosság sérelmével) kérdését is központi tényezővé tette.

Kulcsszavak: Alkotmánybíróság, európai integráció, szuverenitás, alkotmány, alaptörvény.

1. Bevezetés

Az Alkotmánybíróság gyakorlata már az uniós csatlakozás előtti időszaktól kezdve elemezte és próbálta kimunkálni a nemzetközi jog uniós vonatkozású kérdéseit. Az Európai Unió számos tagállamának alkotmánybírósága – legfőképpen a Német Szövetségi Köztársaság Alkotmánybírósága – rendkívül színvonalas és megalapozott utat munkált ki a nemzeti alkotmánybíróságok európai uniós joggal és intézményekkel kapcsolatos témakörökben. A magyar Alkotmánybíróság ilyen jellegű határozatai is kellőképpen megalapozottak, ám mivel sem az Alkotmánybíróságunk, sem pedig az Európai Unió tagságunk nem nyúlik vissza olyan régre, mint akár a németeké, az olyan szintű kimunkáltság még várat magára. A jelen tanulmány az előző évi magyar határozattal foglalkozik legnagyobb részben, melyet a legfontosabb eddigi határozatok összefoglalása előz meg.

2. 4/1997. (I. 22.) AB határozat

Az első határozat melyről az európai integráció kérdéskörében beszélnünk kell a 4/1997 (I. 22.) Alkotmánybírósági Határozat. Az Alkotmánybíróságnak egyértelművé kellett tennie álláspontját arról, hogy hatásköre hogyan terjed ki a nemzetközi szerződések alkotmányossági felülvizsgálatára. A nemzetközi szerződést kihirdető jogszabály alkotmányellenességét kell megállapítani akkor, ha a testület nemzetközi szerződést vagy annak egy vagy több rendelkezését találja alkotmányellenesnek. Ez azonban Magyarország – a határozat meghozatalakor még Magyar Köztársaság – nemzetközi jogi kötelezettség vállalására nem lehet hatással. Ha az Alkotmánybíróság ilyen jellegű és tartalmú határozat meghozatalára kényszerül, a további lépéseket a jogalkotónak kell rendeznie, megteremtve ezzel a „a vállalt nemzetközi jogi kötelezettség és a belső jog összhangját; vagy úgy, hogy a Magyar

Köztársaságnak a nemzetközi szerződés Alkotmánnyal ellentétes részét fel kell mondania, illetőleg el kell érnie annak módosítását, vagy - szükség esetén - az Alkotmányt kell módosítani. Ennek megtörténteig az Alkotmánybíróság a megsemmisítés időpontja tárgyában a határozathozatalt ésszerű határidőre felfüggesztheti.”

Ki kell emelni Vörös Imre különvéleményében foglalt alábbi véleményeltérést, miszerint „[...] nemzetközi szerződés alkotmányellenességének utólagos vizsgálatára az Alkotmánybíróságnak nincsen hatásköre.”

3. 30/1998. (VI. 25.) AB határozat

Az egyik Alkotmánybírósági Határozat, amely mellett nem lehet elmenni az európai integrációs témakör kapcsán, a 30/1998 (VI. 25.). Itt került rögzítésre az, hogy „[...] a Közösség belső jogának hivatkozott kritériumai a hazai jogalkalmazás szempontjából külföldi jognak minősülnek, minthogy a Magyar Köztársaság nem tagállama az Európai Uniónak. Az alapulfekvő közjogi-hatósági jogviszonyok, amelyekben a közösségi jogi kritériumok szerinti elbírálás kötelezettsége áll fenn, az állami szuverenitással közvetlen kapcsolatban állnak: a versenykorlátozás tilalmának joga - hasonlóan a büntetőjoghoz vagy a szabálysértési joghoz - tartalmánál és érvényesítésénél fogva az állami főhatalom kizárólagos joghatósága alá tartozik.”

A végső konklúzió a testület azon megállapítása, miszerint: „Egy nemzetközi szerződés megkötésével, illetőleg kihirdetésével az Országgyűlés nem tehet burkolt alkotmánymódosítást.”

4. 143/2010. (VII. 14.) AB határozat

A „magyar lisszabon határozat” megállapításai kapcsán az Alkotmánybíróság arra mutatott rá, hogy a Lisszaboni Szerződés által bevezetett reformok hiába nagy horderejűek, Magyarország ugyan úgy tagállam marad, az Európai Unió tagja, de az önálló államként való részvétele is megmarad továbbá.

A testület ezen döntése leginkább a 4/1997. (I. 22.) AB határozat átdolgozása, a törzsszöveg kevés új mondanivalót tartalmaz.

Bragyova András különvéleményében arra mutatott rá, hogy az indítványozó elkésett, mivel a Lisszaboni Szerződés hatályba lépése után az Alkotmánybíróság már nem vizsgálhatta volna az azt kihirdető magyar jogszabályt.

5. 22/2016. (XII. 5.) AB határozat

Az Európai Tanács 2015. szeptember 22. napján elfogadta a Tanács 2015/1601 határozatát a nemzetközi védelem területén Olaszország és Görögország érdekében elfogadott átmeneti intézkedések megállapításáról. A „kötelező betelepítési kvóta” szabályrendszere ellen a magyar országgyűlés a Magyarország és Európa védelmében a kötelező betelepítési kvóta elleni fellépésről szóló 2015. évi CLXXV. törvényt alkotta meg, az alapvető jogok biztosa pedig az Alkotmánybírósághoz fordult az említett határozattal szemben.

A testület által hozott határozat a következő volt: „Az Alkotmánybíróság hatáskörei gyakorlása során, erre irányuló indítvány alapján vizsgálhatja, hogy az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdésén alapuló közös hatáskörgyakorlás sérti-e az emberi méltóságot, más alapvető jogot, vagy Magyarország szuverenitását, illetve történeti alkotmányán alapuló önazonosságát.”

Az alapvető jogok biztosa két kérdést – a második kérdésen belül három alpontot – tett fel az Alkotmánybíróság számára.²³

Az első kérdésben a biztos a következőre vár választ: „Az Alaptörvény XIV. cikk (1) bekezdésének a külföldiek csoportos kiutasítására vonatkozó feltétlen tilalma a más állam által végrehajtott jogellenes csoportos kiutasítás megvalósításához nélkülözhetetlen, a magyar állam szervei vagy intézményei által végrehajtott eszközselekményre is kiterjed-e, vagy csupán azokra az esetekre vonatkozik-e ez a tilalom, amikor a külföldinek kimondottan a magyar jogalkalmazó szervek közhatalmi aktusának következtében kell Magyarország területéről távoznia?”²⁴ Az Alkotmánybíróság ezt a vitás kérdést nem válaszolta meg a határozatában, mivel azt elkülönítette egy külön végzéssel, mivel az ügy eldöntése érdekében úgy ítélte meg, hogy célszerű elkülönítve vizsgálni és elbírálni.

A második kérdés három alpontja a következőképpen szól:

„a) Az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdése értelmében jogosultak-e, illetve kötelesek-e a magyar állami szervek és intézmények az Európai Unióban megvalósuló államközi együttműködés keretei között hozott olyan intézkedések végrehajtására, amelyek ellentétesek a magyar Alaptörvénynek az alapvető jogok tartalmára vonatkozó rendelkezéseivel? Levezethető-e az Alaptörvény rendelkezéseiből, hogy amennyiben a magyar intézmények és szervek nem jogosultak, illetve kötelesek az ilyen intézkedések végrehajtására, mely magyar intézménynek áll jogában ezt kimondani?”²⁵

„b) Az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdése alapján az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékéhez kötött hatáskörgyakorlás korlátozhatja-e olyan uniós jogi aktus végrehajtását, amely nem alapul a Magyarország által a többi tagállammal kötött alapító szerződések alapján az Európai Unió részére átadott hatáskörökön? Levezethető-e az Alaptörvény rendelkezéseiből, hogy amennyiben a magyar intézmények és szervek nem jogosultak, illetve kötelesek az ilyen intézkedések végrehajtására, mely magyar intézménynek áll jogában ezt kimondani?”²⁶

²³ Az értelmezni kívánt Alaptörvényi rendelkezések a következők voltak:

E) cikk

(1) Magyarország az európai népek szabadságának, jólétének és biztonságának kiteljesedése érdekében közreműködik az európai egység megteremtésében.

(2) Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján - az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig - az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az Európai Unió intézményei útján gyakorolhatja.

(3) Az Európai Unió joga - a (2) bekezdés keretei között - megállapíthat általánosan kötelező magatartási szabályt.

(4) A (2) bekezdés szerinti nemzetközi szerződés kötelező hatályának elismerésére adott felhatalmazáshoz az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.

XIV. cikk

(1) Magyar állampolgár Magyarország területéről nem utasítható ki, és külföldről bármikor hazatérhet.

Magyarország területén tartózkodó külföldit csak törvényes határozat alapján lehet kiutasítani. Tilos a csoportos kiutasítás.

(2) Senki nem utasítható ki olyan államba, vagy nem adható ki olyan államnak, ahol az a veszély fenyegeti, hogy halálra ítélik, kínozzák vagy más embertelen bánásmódnak, büntetésnek vetik alá.

(3) Magyarország - ha sem származási országuk, sem más ország nem nyújt védelmet - kérelemre menedékjogot biztosít azoknak a nem magyar állampolgároknak, akiket hazájukban vagy a szokásos tartózkodási helyük szerinti országban faji, nemzeti hovatartozásuk, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozásuk, vallási, illetve politikai meggyőződésük miatt üldöznék, vagy az üldöztetéstől való félelmük megalapozott.

²⁴ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [5]

²⁵ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [13]

²⁶ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [14]

„c) Értelmezhetők-e az Alaptörvény E) cikkében, illetve a XIV. cikkben foglaltak oly módon, hogy azok felhatalmazást adhatnak arra, illetve korlátozhatják, hogy az Európai Unió jogi keretei között folytatott együttműködés részeként magyar intézmények és szervek az Európai Unió más tagállamában jogszerűen tartózkodó külföldi személyek jelentős csoportjának, a csoportot alkotó személyek egyéni és személyes helyzetének vizsgálata nélkül, az érintettek beleegyezése vagy erre utaló szándéka nélkül, az érintetteknek egy nagyobb csoportból, objektíven előírt kritériumok alkalmazása nélkül történő kiválasztása útján történő áthelyezését intézményi eljárásuk útján lehetővé tegyék?”²⁷

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az első alpont az alapjogi fenntartásra vonatkozik, a második pedig az ultra vires jogi aktusokra. A harmadik alpontot az első két alpont összefüggésében lehet és szükséges megválaszolni.

Az alkotmányos párbeszédre való hivatkozás fontos része a határozatnak. Az Alkotmánybíróság rögzíti az Európai Bíróság Costa v. ENEL ügyben tett megállapítását, miszerint az uniós jog, mint független, autonóm jogrend került meghatározásra. Ezek után sor kerül a közös hatalomgyakorlás alkotmányjogi korlátainak ismertetésére uniós tagállamok vonatkozásában, majd pedig az észt, a francia, az ír, a lett, a lengyel, a spanyol, a cseh, a brit, valamint a német bírósági gyakorlat részletezése is megtörténik.

Az alapjogi fenntartásra vonatkozó megállapításait a testület viszonylag röviden foglalja össze. Alapjogilag kötöttként határozza meg Magyarországon a közhatalom bármely gyakorlását – legyen szó akár közös hatalomgyakorlásról a többi tagállammal együtt. Az Európai Unióhoz való csatlakozáskor már fennállt ez a helyzet, az elért alkotmányos védelmi szintet az alapjogok tekintetében nem érintette Magyarország uniós csatlakozása.²⁸

A testület kiemeli az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdésében rögzítetteket: „AZ EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége.” „Mivel az alapjogok védelme elsőrendű állami kötelezettség, így minden más csak ezt követően érvényesülhet. Ennek következtében nem mentesülhet a felelősség alól a tagállam az EJB előtt sem arra való hivatkozással, hogy uniós jogot hajt végre.”²⁹

A német alkotmánybíróság által képviselt, az általa hozott Solange-határozatok szövegében testet öltő álláspont is hivatkozásra kerül, miszerint „az Európai Unió az intézményi reformok, az Alapjogi Charta és az EUB révén az alapvető jogoknak többnyire a nemzeti alkotmányok által biztosított szintjével azonos, vagy legalább kielégítő mértékű védelmét képes biztosítani.” Az Alkotmánybíróságnak adott a lehetősége a felülvizsgálatra, ugyanakkor be kell tartania az együttműködési kötelezettségét és az uniós jog lehetséges érvényesülését is. Az alapvető jogok védelme és sérelmének elkerülése elsőrendű kérdés egy ilyen esetben.³⁰

A hatáskör túllépésre vonatkozó alpontra az Alkotmánybíróság hosszas választ ad, kidolgozva a szuverenitás- és az identitáskontroll szabályait. A közös hatalomgyakorlás két fő korlátjaként kerül megállapításra – az Alaptörvény Nemzeti Hitvallása, E) cikk (2) bekezdése valamint az EUSz. 4. cikk (2) bekezdése³¹ alapján – a szuverenitáskontroll, miképp a közös hatalomgyakorlás nem sértheti Magyarországi szuverenitását, valamint az identitáskontroll,

²⁷ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [15]

²⁸ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [47]

²⁹ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [48]

³⁰ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [49]

³¹ Az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tiszteletben tartja az alapvető állami funkciókat, köztük az állam területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét. Így különösen a nemzeti biztonság az egyes tagállamok kizárólagos feladata marad.

melynek során a közös hatalomgyakorlás nem járhat az alkotmányos önazonosság sérelmével.³²

A szuverenitáskontroll a következőképpen jelenik meg a határozatban:

A testület rögzíti a népszuverenitás Alaptörvénybeli szabályozását a B) cikk szerint: „A közhatalom forrása a nép. A nép a hatalmát választott képviselői útján, kivételesen közvetlenül gyakorolja.” Az országgyűlés tevékenységét az Alaptörvény keretei között végezheti, az Alaptörvény rendelkezései pedig hatalmi korlátokat állítanak vele szemben. Nem lehet korlátlan hatalom a gyakorolt államhatalom. Az Alaptörvényben foglalt uniós klauzula nem üresítheti ki az Alaptörvény B) cikkében foglaltakat.³³

A határozat rögzíti a fenntartott szuverenitás vélelmét, miszerint „Magyarország az Európai Unióhoz történt csatlakozásával nem szuverenitásáról mondott le, hanem csak egyes hatáskörök közös gyakorlását tette lehetővé, ennek megfelelően Magyarország szuverenitásának fenntartását kell vélelmezni az Európai Unió alapító szerződéseiben megállapított jogokhoz és kötelezettségekhez képest további hatáskörök közös gyakorlásának megítélésekor.” Az uniós klauzula és a népszuverenitás kapcsolatát pedig úgy magyarázza, hogy a „szuverenitás az Alaptörvényben a hatáskörök végső forrásaként és nem hatáskörként került rögzítésre. Ezért a hatáskörök közös gyakorlása sem eredményezheti azt, hogy a nép elveszíti végső ellenőrzési lehetőségét a közhatalom (akár közös, akár egyedi, tagállami formában megvalósuló) gyakorlása felett. Ezt támasztja alá az Alaptörvény E) cikk (4) bekezdésében írt országgyűlési elismerésre vonatkozó szabály, illetve kivételesen az Alaptörvény XXIII. cikk (7) bekezdésében írt népszavazási jog gyakorlása.”³⁴

Az identitáskontroll pedig az alábbiakban ölt testet a határozatban:

Az alkotmányos identitás védelme elengedhetetlen. Ezen védelmet rögzített alapelvek – egyenjogúság és kollegialitás – mentén kimunkált együttműködés tudja biztosítani az Európai Bírósággal, melyet a kölcsönös tisztelet kell hogy övezzen.³⁵

A testület rögzíti, hogy jelen esetben az alkotmányos identitás fogalmát szűkítő jelleggel alkalmazza és az alatt kizárólag Magyarország alkotmányos önazonosságát érti. Tartalmilag esetről esetre határozható meg az alkotmányos identitás, mely tartalom az Alaptörvény egészén és egyes rendelkezései alapján körvonalazható, az R) cikk (3) bekezdésében³⁶ rögzítettek szerint.³⁷

Ha alkotmányos önazonosságról beszélünk Magyarország kapcsán, az nem határozható meg, mint egy állandó és elhatárolt lista bizonyos értékekről. A testület ugyanakkor segít ezen absztrakt fogalom megértésében és példálózva megtölti számunkra „általánosan elfogadott alkotmányos értékekkel: a szabadságjogok, a hatalommegosztás, a köztársasági államforma, a közjogi autonómiák tisztelete, a vallásszabadság, a törvényes hatalomgyakorlás, a parlamentarizmus, a jogegyenlőség, a bírói hatalom elismerése, a velünk élő nemzetiségek védelme.” Ezek olyan értékek, melyeken az Alaptörvény és a magyar jogrendszer alapul, a történeti alkotmány egyfajta vívmányaiként is tekinthetünk rájuk.³⁸

Olyan eseteket is említ a testület, amikor konkrétan felmerülhet az alkotmányos önazonosság védelme. Ezek a következők: „az egyének életfeltételeit, főként az alapjogok által védett magánszférájukat és személyi, illetve szociális biztonságukat, továbbá önálló döntési

³² 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [54]

³³ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [59]

³⁴ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [60]

³⁵ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [63]

³⁶ Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.

³⁷ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [64]

³⁸ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [65]

felelősségüket befolyásoló esetekben, továbbá Magyarország nyelvi, történelmi és a kulturális hagyományai érintettsége esetén.”³⁹

Az Alkotmánybíróság továbbá arra a megállapításra jutott, hogy „Magyarország alkotmányos önazonossága olyan alapvető érték, amelyet nem az Alaptörvény hoz létre, azt az Alaptörvény csak elismeri. Az alkotmányos önazonosságról ezért nemzetközi szerződéssel sem lehet lemondani, attól csak a szuverenitás, az önálló államiság végleges megszűnése foszthatja meg Magyarországot. Az alkotmányos önazonosság védelme ennek megfelelően mindaddig az Alkotmánybíróság feladata marad, amíg Magyarország szuverenitással rendelkezik. Ebből következően a szuverenitás és az alkotmányos önazonosság számos ponton érintkezik egymással, így a rájuk vonatkozó két kontrollt egyes esetekben egymásra tekintettel kell elvégezni.”⁴⁰

A testület az alapvető jogok biztosa által feltett második kérdés harmadik alpontjára pedig azt a választ tudja adni, hogy amennyiben valószínűsíthető, hogy az Alaptörvény uniós klauzuláján alapuló „hatáskörgyakorlás folytán sérül az emberi méltóság, más alapvető jog, Magyarország szuverenitása (ideértve az általa átadott hatáskörök terjedelmét is), illetve történeti alkotmányán alapuló önazonossága, az Alkotmánybíróság erre vonatkozó indítvány alapján, hatáskörei gyakorlása során vizsgálhatja, hogy a vélt sérelem valóban fennáll-e.”⁴¹

6. Összegzés

Az Alkotmánybíróság tavalyi döntésében a szuverenitás-, valamint az identitáskontroll megfelelő kidolgozottságát nem adta meg.

A szuverenitáskontroll kapcsán nem kerül tisztázásra és rögzítésre, melyik szuverenitáshoz kötődik pontosan. Kötődhet egyik részről a népszuverenitáshoz, mely az Alaptörvényben rögzített tétel, ugyanakkor kötődhet az állami szuverenitáshoz is, az átruházott valamint a jövőben az Unióra és intézményeire átruházható hatáskörök kapcsán.

Az identitáskontroll esetében egy konkrétan meg nem határozható, esetről esetre változni képes, még egy fix maggal sem rendelkező alkotmányos önazonosság fogalmat vázol fel a testület, példálózó jelleggel felsorolva a lehetséges legfontosabb elemeket. Két bíró szerint is az alkotmányos megalapozottság hiánya is fennálló problémaként kezelendő. Az alkotmányos identitás még egy magyar AB határozatban sem jelent meg, és jelen megjelenésével nem került megfelelően kidolgozásra.

Egyik kontrollforma esetében sem találkozunk egy levezetett eljárási renddel, sem pedig utalásokkal a konkrét gyakorlati alkalmazási lehetőségekre. A két kontroll között lehetséges kapcsolódás, ám erre sem kapunk választ, hogy ez milyen formában, és hogy jöhetne létre.

A tagállami gyakorlatok összegyűjtése során az Alkotmánybíróság kiváló munkát végzett. Elmulasztotta azonban a jelen határozat megalkotása által biztosított lehetőséget a meghatározott „eljárások” kidolgozására, amire kérdéses mikor lesz újból lehetősége – mikor merül fel újra egyrészt európai integrációs kérdéskört érintő beadványi kérdés, másrészt pedig konkrétan a szuverenitást, illetve Magyarország alkotmányos önazonosságát befolyásoló, esetlegesen veszélyeztető tényező.

³⁹ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [66]

⁴⁰ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [67]

⁴¹ 22/2016 (XII. 5.) AB határozat [69]

Irodalomjegyzék:

- [1] BRAGYOVA András: *Az Európai Unióhoz való csatlakozás alkotmányos kérdései*, EU-tanulmányok I. kötet, Nemzeti Fejlesztési Hivatal
- [2] DRINÓCZI Tímea: *A 22/2016 (XII. 5.) AB határozat: mit (nem) tartalmaz, és mi következik belőle*, MTA Law Working Papers 2017/1. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- [3] FAZEKAS Flóra: *A magyar alkotmánybíróság viszonya a közösségi jog elsőbbségéhez egyes tagállami alkotmánybírósági felfogások tükrében*, Debrecen, 2009
- [4] STIPTA Zsuzsa: *Az elsőbbségi elv értelmezés a német és a magyar alkotmánybíróság határozataiban*, In: Sectio Juridica et Politica, Miskolc, Tomus XXIX/2. (2011)
- [5] VÁRNAY Ernő: *Az Alkotmánybíróság és az Európai Unió joga*, In: Jogtudományi Közlöny 62. évf. 10. sz. 2007. október

Lektorálta: Prof. Dr. Paulovics Anita, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

„AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-16-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT”

A NŐI VÁLASZTÓJOG KEZDETEI MAGYARORSZÁGON

Kovács Sándor⁴²

*Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelmélet Intézet,
PhD-hallgató, ks.kovacssandor@mail.com*

Absztrakt

Publikációm alapgondolata a tervezett doktori értekezésemhez kapcsolódik, melyben arra keresem a választ, hogy hogyan működik a politika, mint jog- és közösségformáló mechanizmus, illetve milyen hatások, visszahatások jelennek meg a képviselőlet gyakorlati megjelenése során. Jelen publikáció tartalma szerint arra, mely utak és elképzelések vezettek odáig a polgári Magyarországon a XIX. században, hogy a nők a korábbi teljes kirekesztettség után a XX. században megkapják választójogot. Hogy a választójog elérése megoldja-e az adott kör összes problémáit.

Kiindulási pontnak kínálkozik az az önmagát kínáló gondolat, hogy az egyes társadalmakban az tekinthető általános vélekedésnek, hogy az erkölcs irányít, de ez különösen a nők helyzetét tekintve nem tűnik valóságnak. Hiszen milyen erkölcsnek tekinthető az, ami minden nehézség nélkül képes elfogadni annak az aligha tagadható közismereti ténynek a létezését, mely szerint a nők jövedelemszerzés, társadalmi és gazdasági lehetőségeik terén még napjainkban is hátrányban vannak a férfiakhoz képest? Az erkölcs effajta háttérbe szorulása láttán lehetne azt mondani, hogy valójában a kialakult jog irányít. A jog azonban mintha szűk ösvény lenne ebben a tekintetben. Hiszen az akár a jogalkotók vonatkozásban is minimum feltételezhető, hogy mindazok, akik részesei a jog megalkotása folyamatának, ne lennének hajlamosak belátni annak az igazságát, hogy ha a különbség bármilyen módon is képes megjelenni, azzal az ember és ember közötti egyenlőség alapelve sérül.

Ha megkérdőjelezhető az az erkölcs, amiből a jog következhet, akkor adódik a kérdés abban is, hogy mennyiben alkalmas célja betöltésére az a jog, ami az ilyen hátrányok létezését nem képes, vagy nem akarja rendezni. Miközben lehet azt mondani, hogy a korábbi korok - legyen az akár még a nagyszüleink kora - tudatlanok és korlátoltak voltak. Hiszen senkit nem lehet rossz megítélés alá sem venni, aki az adott korának szellemében tekint a jogi, társadalmi folyamatokra. Ennél fogva nem az tűnik alapvető kérdésnek, hogy az adott kor vélekedésének elfogadása helyes-e vagy sem, csupán az, hogy az megfelel-e az adott időszak törvényi előírásainak. Nem lehet így mai törvények szellemisége alapján a nagyszüleink és az azt megelőző idők törvényeire tekinteni, kizárólag azt lehet vizsgálni, hogy az adott idők jogainak az megfelelt-e. Különösen úgy, hogy még a mai társadalmi gyakorlatban is megkérdőjelezhetők e folyamatok.

Meg kell tehát fogalmazni, azokat az alapvető kérdéseket, melyek kijelölik az irányát az e gondolatok mentén továbbvivő vizsgálódásnak: Él-e a társadalomban negatív fogadtatás a nőkkel, a nők politikai szerepvállalásával, és általában a női kultúrával kapcsolatban? Illetve: A társadalomban az élet által a nőknek kínált lehetőségekben, vagy azok hiányán kívül a nőkre vonatkozó erkölcsi szokások különböznek-e a kifinomultságuk fokát illetően is? Valós-e az a társadalmi rögzülés, hogy a magasabb rendű, nemesebb, magasabb erkölcsi szokások a legmagasabb társadalmi körök férfitagjainak szokásai? Kifejeződhet-e ebben a valóságképben az, hogy ez nem más, mint a férfiak, a nők fölötti uralmának az igazolása?

[⁴²] Témavezető: Prof. Dr. Szabó Miklós egyetemi tanár.

1. A téma kifejtése

A nők egyenjogúsága, egyenlő társadalmi, politikai lehetőségei problematikájának vizsgálata olyan feladatnak látszik, amit el lehet kezdeni, lehet folytatni, de lezárni, befejezni nagy valószínűséggel nem lehet. Mert az első hallásra túlságosan bonyolultnak nem hangzó kérdésre - mely a nők jogainak bármely részét érinti - aligha adható olyan válasz, ami valamiféle véglegesnek látszó megoldást kínálna arra vonatkozóan, hogy magának a kérdésnek miért kell megjelennie. Hogyan értelmezhető az, hogy bár minden történelmi kor önmagát jeles tudásúnak és széles látókörűként tünteti fel, (és szereti láttatni) melyben a jog, mint rendezőelv tekinthető általános érvényűnek, mégis még napjainkban is előfordul, hogy az általában az emberekre megfogalmazott jog világában a nők egyes területeken, egyes körülmények között nem ugyanazon lehetőségekkel bírnak, mint a férfiak. Ami különösen a mai, a korábbiakhoz képest minden tekintetben modern világunkban abszurdnak is tekinthető. Ha lehet így fogalmazni: „A magyar társadalomban egy negatív fogadtatás él a nőkkel, a nők politikai szerepvállalásával, és általában a női kultúrával kapcsolatban.”⁴³ Amivel kapcsolatban furcsa kettősség jelenhet meg, hiszen ha a világirodalom klasszikusaira tekintünk, az válik szinte azonnal nyilvánvalóvá, hogy a társadalmak és a hatalmi körülmények menetét gyakorlatilag mindig is a nők határozták meg. Ha nem is közvetlenül. Elég talán Shakespeare királydrámáit alapnak tekinteni ennek egyfajta igazolására. De meg lehet említeni a XIX. és XX. század meghatározó uralkodóinak, hadvezéreinek, tudósainak és művészeinek egész sorát, hogy belátását nyerjük annak gondolatnak, mely szerint minden sikeres férfi mögött egy erős nő áll.

A társadalmakban az tekinthető általános vélekedésnek, hogy az erkölcs irányít, de ez különösen a nők helyzetét tekintve nem tűnik igaznak. Hiszen milyen erkölcsnek tekinthető az, ami minden nehézség nélkül képes elfogadni annak az aligha tagadható ténynek a létezését, hogy a nők jövedelemszerzés, társadalmi és gazdasági lehetőségeik terén még napjainkban is hátrányban vannak a férfiakhoz képest? Az erkölcs effajta háttérbe szorulása láttán lehetne azt mondani, hogy valójában a jog irányít. A jog azonban mintha szűk ösvény lenne ebben a tekintetben. Hiszen az akár a jogalkotók vonatkozásban is minimum feltételezhető, hogy mindazok, akik részesei a jog megalkotása folyamatának, ne lennének hajlamosak belátni annak az igazságát, hogy ha a különbség bármilyen módon is meg képes jelenni, azzal az ember és ember közötti egyenlőség jogának az alapelve sérül. Ha megkérdőjelezhető az az erkölcs, amiből a jog következhet, akkor kérdés merülhet fel abban a tekintetben is, hogy mennyiben alkalmas célja betöltésére az a jog, ami az ilyen hátrányok létezését nem képes, vagy nem is akarja rendezni. Miközben könnyű azt mondani, hogy a korábbi korok - legyen az akár még a nagyszüleink kora - tudatlanok és korlátoltak voltak. Hiszen senkit nem lehet rossz megítélés alá vetni, aki az adott korának szellemében tekint a jogi, társadalmi folyamatokra. Ha innét nézzük, nem az a kérdés így, hogy az adott kor vélekedésének elfogadása helyes-e vagy sem, csupán az, hogy az megfelel-e az adott időszak törvényi előírásainak. Nem lehet így mai törvények szellemisége alapján a nagyszüleink és az azt megelőző idők törvényeire tekinteni, kizárólag azt lehet vizsgálni, hogy az adott idők jogainak az megfelelt-e. Különösen úgy, hogy még a mai társadalmi gyakorlatban is megkérdőjelezhetők e folyamatok...

Az emberi társadalmakban - néhány matriarchális, vagy az ideálshoz közel állónak tekinthető társadalmi szerkezetet leszámítva - azt lehet megállapítani, hogy minden ma általunk ismert történelmi korban a férfiak határozták meg az élet (az életet irányító) fő csapásirányainak kereteit. Akár annak dacára is, hogy az emberiség történelme számos kiemelkedő uralkodónőt, vagy állami vezetőt tud e vonatkozásban megnevezni, mint követendő példát.

[⁴³] Kürti, László: A nemek képei, In: Pető Andrea: (szerk.)Társadalmi nemek képe és emlékezete Magyarországon a 19-20. században. Budapest, A Nők a Valódi Esélyegyenlőségért Alapítvány 2002. 113. o.

Ennek során és ennek tanulságai mentén pedig reménytelenül nehéznek ígérkezik annak a megfogalmazhatósága, hogy miért kellett ennek éppen így alakulnia? Hogy ebben mekkora a férfiak (nyilvánvaló) felsőssége és mekkora a nők érdekérvényesítő képességeinek (szándékainak) hiányából adódó hiátusa.

A nők jogi helyzetének vizsgálatát a polgári Magyarországon mindenképpen szükségesnek látszik még a XIX. századi, az ipari forradalom révén létrejövő polgárosodás-felfogás előtti időszakból elkezdni, ami a történelmünk és jogfejlődésünk viszonyinak értelmezése során sajnálatosan még napjainkban is szinte behozhatatlannak tűnő módon megkésett számos, e tekintetben kimondottan szerencsésnek és a női jogok a férfiakétól nem elkülöníthető módon való szemlélete vonatkozásában nyilvánvalóan elkötelezettnek nevezhető nyugat-európai országhoz képest. Persze a kiindulási pont még a már utalt országokban is ugyanaz: még a XIX század közepén sem rendelkeztek a nők az őket az emberi értelem alapján minden további nélkül megillető jogokkal. Ahogy az Luise Otto-Peters a Leipziger Arbeiterzeitung hasábjain már 1843-ban közzétette: a nőknek joguk van-e az államügyekben részt venni, hogy a közügyekben való részvétel a nők számára nem csupán jog, hanem kötelesség is. „Nem elég az, hogy a férfiak munkáját szervezzék, kell a nőket is...minthogy a nők részére kevés munkakör áll nyitva, ezért olyan nagy a konkurencia, hogy a béreket erősen lenyomják, így ha figyelemmel nézzük, a női munkások körében a nyomor még nagyobb, mint a férfiaknál.”⁴⁴ Ez a tendencia jellemzően fennmaradt, az egymástól sok esetben jelentősen eltérő életszínvonalat kínáló országok körében. Ismereteink szerint a nők sok esetben ma is kevesebbet keresnek.

„A nők jogi helyzetének rendezése, mint a polgári jogegyenlőség egyik követelményem Hazánkban is a polgári átalakulással együtt vizsgálható, miként Európában általában, nálunk is a felvilágosodás követelményei között jelentkezett.”⁴⁵ Azzal a vélelmezhető, a Nyugat-Európától jelentősen eltérő körülménnyel, hogy a XVIII. század végi Magyarországon ennek az átalakulásnak nem a városi polgárság volt a meghatározó ereje. Sokkal inkább a radikális értelmiség, akik (a női egyenjogúságot, mint addig tulajdonképpen még Európában sem létező eszme) helyett a hazai viszonyokhoz és körülményekhez kézenfekvőbbnek tűnően a nőknek a művelődéshez való jogát hirdették. Azokban az időkben, melyekben a közkeletűnek tekinthető felfogás a következőképpen foglalható össze 1790-ből: „Mert ha a gyermeknevelés olyatén személyeknek a kezében vagyon, akik a tapasztalt állapotokat mindenkor csak úgy tekintik, a minő azokat a tudatlanságnak és babonának fajzatai, az elő-ítéletek lefestik, nem pedig úgy, mint magukban vagynak? Kicsoda nem látta, hogy a rossz nevelés az igazi böltseségének és így az állandó és valódi boldogulásnak is nagy akadályokat tészon?”⁴⁶

Merőben más, de ugyancsak 1790-ből származó nézetei voltak Bárány Péter röpiratának a nők politikai életben való részvételéről. „Engedjétek meg – mondják a magyar nők a röpirat szerint – , hogy az országgyűlési üléseken mi is jelen lehessünk; nem mint végzésteknek ítélő bírái, nem mint veletek egyenlő hatalmú Törvény-szerzők; hanem mint nézők, mint bölts

[⁴⁴] Die Bürgerliche Partien in Deutschland. Handbuch Bd. I. Szerk.: D. Fricke. Leipzig 1968. In: N. Szegvári, Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 17-18. o.

[⁴⁵] N. Szegvári, Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 18. o.

[⁴⁶] Verseghy, Ferenc Millot könyve: „A magyar asszonyi nemzethez, úgymint a hazagyermek nevelőjéhez” - Benda Kálmán; „A magyar jakobinusok iratai” I. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957 In.: N. Szegvári, Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 19-20. o.

végzesteknek tsodálói, s mint önnön véreiteknek – kedves magzatainknak – boldogságát igazán szomjúhozó küldöttek – igaz Anyák”⁴⁷

A nők mai értelemben vett egyenjogúsága terén a korabeli radikális értelmiség gondolkodásában a legmesszebbre a költő, Palóczy Horváth Ádám jutott. Teljes hivatalviselési lehetőséget igényelt a nőknek, kivéve a „székülő bíróságot”. Korának szemléletés nem megtagadva mégis úgy vélekedett: „Ritkább az Asszonyi nemben s kisebb mértékű is akármi gyengeség, ami a közönséges Társaság fenntartására, s boldogítására megkívántatik, mint Férjfiakban”⁴⁸. A középnemesi értelmiségi réteg nőemancipációs nézeteiből Johann von Fejes gondolatait érdemes még ebből az időből említeni. Fejes úgy vélte, hogy a női jogokat nem csupán a közművelődésre szűkítve kell tárgyalni. Alapgondolata az volt, hogy az emberi jogok vonatkozásában a nőket a férfiakkal egyenjogúnak kell elismerni és a törvényhozás feladata, hogy ezeket az egyenlő jogokat biztosítsa. A nők egyenjogú helyzetének hiányát abban az okban látta, hogy a nők teljesen ki lettek zárva a törvényhozó hatalomból, mely során a férfiak olyan helyzetet teremtettek, amelyben a nőkre nem terjesztik ki az alapvető jogokat, ezzel biztosítva fellettük a az uralmat. Az egyenjogúsítás mellett felhozott érve természetjogi: ahogy a természet a nemek között nem tesz különbséget, az államnak sem szabad a nemi különbségek miatt egyenlőtlen jogi helyzetet teremteni.⁴⁹

A nők egyenjogúságáért folytatott harcának első szakaszában Máté Jánosné Újfalvi Krisztina, Molnár Borbála és a minden bizonnyal csupán álnévként használt Antonia Elegantula emelhető ki. Molnár Borbála a Tiszántúl elismert költőnője volt, aki a nőkérdésben konzervatív álláspontot képviselt. Az író Újfalvi Krisztina már merészebb, feminista irányból közelítette meg a kérdést. Véleménye szerint, a nők minden gyötrelme a a rabszolgatartóhoz hasonlítható férfiak rovására írható. A női nemnek a férfiakéval mindenben azonos jogokat követelt. Antonia Elegantula 1804-ban a pozsonyi Neovidensis című lapban élesen elutasította azt a nézetet, hogy a nőknek az egész életüket a házimunkával kell eltölteniük. A női nemnek kényelmesebb, könnyebb sorsot követelt, mint amilyen az előző női nemzedékeké volt. Megfogalmazott igényei élnék ellenállást váltottak ki a lap (minden bizonnyal férfi) olvasói körében.⁵⁰

Kossuth az 1820-as években a legfőbb politikai feladatának a népművelés fejlesztését tekintette. Széchenyi a Hitel című művében fogalmazta meg a művelődéspolitikai elképzeléseit, melyek a konzervatívok és a bécsi udvar hívei körében éles elutasításra találtak. Ezeknek az éveknek Takács Éva író volt a legkiemelkedőbb alakja. Életútjával bizonyította, hogy az értelmileg kiművel nő ugyanúgy képes az ország elmaradottságának az okait érzékelni, a férfi. „Oly kicsiny mértékben van hazánkban még a pallérozkodás a földművelő nép nagy részére nézve, hogy ezeknek a gondoskodása még a test fenntartására való szükségesek megszerzésére sem elégséges...vagynak ugyan minden helységben iskolák, de ha megnézzük figyelmesen, meglátjuk, hogy ezek nincsenek úgy elrendelve, hogy a köznép

[⁴⁷] Bárány, Péter: A magyar anyáknak az országgyűlésre egybegyűlt Ország Nagyjai s magyar atyák elejébe terjesztett aláíratos kérések. Buda, 1790. Széchenyi Könyvtár Röpirattár In.: N. Szegvári Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 20.o.

[⁴⁸] Palóczy, Horváth Ádám: „A magyar Asszonyok prókátora a Budán Összegyűlt Rendekhez” névtelenül megjelent füzetkékét június 28.-án írta, négy nappal később pedig: A Férfiak felelete az Asszonyokhoz. Arra a javaslatára, hogy jó volna az Asszonyokat is a közönséges gyülekezetbe bé-botsátani”. Szerzősége kiderül a Tudományos Gyűjtemény 1822. II. kötetében közölt önéletrajzából. A röpiratokat a nőmozgalom szempontjából első alkalommal Bedy-Schwimmer Róza: A magyar nőmozgalom régi dokumentumai című összeállításban értékelte. Budapest, 1907. In.: N. Szegvári Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 21. o.

[⁴⁹] Feyes von, Johann: Die ungarische Staatsbürgerin, ihre Pflichten und Rechte nach den ungarischen Gesetzen dargestellt. Pest. 1812. 8. o. In.: N. Szegvári Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 21. o.

[⁵⁰] N. Szegvári, Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 24. o.

nevelésének megfeleljenek. Az ezekben lévő tanítók közül sokan olyan emberek, akik erre a kötelességre nincsenek elkészülve.”⁵¹

Az egyre elterjedőbb házi nevelés mellett (amit lehetőség szerint francia nevelőnők alkalmazásával oldottak meg) már rendelkezésre állt (1770-től) az Angolkisasszonyok' zárdája és 1822-ben megnyílt a budai várban az első világi iskola. A nagypolgári és nemesi lányok középfokú oktatását e két intézmény látta el. A nagyobb városokban egyházi iskolák foglalkoztak lányneveléssel. Az 1815-től 1848-ig tartó időszakban a nők taníttatása a sajtó és az országgyűlés nyilvánossága előtt zajló, egyik legnagyobb érdeklődésre számot tartó közösségi téma volt. A vélemények jelentős többsége a nők iskolai képzésének támogatója volt, mindenben sürgetve az ehhez szükséges feltételek biztosítását. Tartalmi kérdésekben ugyanakkor már erősen megoszlottak a vélemények: a legszélesebb kör nem volt képes megszabadulni attól a berögzült elképzeléstől, hogy a nő élethivatása a feleség, az anya és a háziasszony ideálja, minden műveltség ennek van alárendelve⁵².

Az 1825. évi országgyűlés rendjei élesen szembefordultak a nemzetietlen neveléssel. (erre az időre a magyar nyelv Kazinczy és Kölcsény révén már irodalmi fokra emelkedett) Alapvető követelményként jelet meg a nemzeti szellemű leánynevelés igénye. „Magyar Ifjakat akarnánk nevelni? S kiktől születnének ilyenek? Most a mi leányainktól? Hiszen ezek a szánakozásra méltó teremtések országunk mai helyzetében abban tartják a jó nevelést, hogy ne magyarul, hanem más nyelven beszéljenek, s ha ez megvan, már egy ága ez rájuk nézve a pallérozott nevelésnek. A leánynevelő intézetekben szó sincs a magyar nyelvről, ehelyett olyan dolgokat tanultatnak velük, a publikum nem tud, s azonban azt nem tanulják, hogy melyik vármegyében születtek, holott a hazai dolgok ismerete nagyon erősen kötné őket az országhoz és magyar asszonyokká válván magyar hazaiakat neveljenek”⁵³

Ez a követelmény még a konzervatív főrendek körében is megjelent. Dessewffy József a következőképpen indokolta ezt: „Még egy harmadik okért is óhajtjuk, hogy az asszonyok magokat a tudományok tanulására adják, [az első két ok: társasági és gazdasági] azért tudniillik, mert a férjeik azokban sokszor járatlanok és idegenek. Márpedig felette szánakozásra méltó dolog az, ha valamely főrendű házban a tudománynak még csak híre sincsen.”⁵⁴ Immár a kor adott vonatkozásban legmérsékeltőbb társadalmi irányzata is kívánta a nők szellemi kiművelését.

Kevesen tettek annyit a nők művelődési jogainak társadalmi elismertetése érdekében, mint Karacs Teréz, aki publicisztikai és nevelői ismereteit 1846. szeptember 2-től nevelőintézeti igazgatói tevékenységében (is) vitte tovább, a miskolci helvét (evangélikus) hitközség iskolájában. A két segédtanítónő közreműködésével am kezdeti 69-ről a tanítványom száma az évek során 1000-re emelkedett. Karacs Teréz 1863-tól Teleki Miksa gróf családjánál látta el a nevelői feladatokat.⁵⁵

Valamivel több, mint negyven évvel Pálóczy Horváth Ádám után hangzott el ismét annak a megfogalmazása, hogy meg kell nyitni a hivatalviselés lehetőségét a nők előtt. Nyíry István korának legmerészebb nőíróit is felülmúlja elképzeléseivel, amikor kijelenti, hogy meg kell nyitni az egyetemek kapuit is a nők előtt. Egy olyan korszakban mondta ezt, amikor még a

[⁵¹] Karacs, Ferencné Takács, Éva válogatott munkái. „Barátságos beszélgetés a földművelő nép állapotjáról.” Magyar irodalmi ritkaságok. Szerk.: Vajthó László. Magy. Kir. Egyetemi Nyomda. é. n. 59-61. old. In.: N. Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 26. o.

[⁵²] N. Szegvári Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 28-29. o.

[⁵³] N. Szegvári, Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 29-30. o.

[⁵⁴] Dessewffy, József: A Fő-Rendű Asszonyoknak szükséges a Tudományokat tanulni. Felső Magyar Országai Minerva. 1826. 739. old. In.: N. Szegvári Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 30. o.

[⁵⁵] Karacs, Teréz: Jegyzetek a nevelői pályáról. Nemzeti Nénevelés. 1886. május. 193-194 old. In.: N. Szegvári Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 33. o.

legkiválóbb pedagógusok és politikusok is reménytelen harcot vívtak a nők ennél lényegesen szerényebb képzéséért. „A szép nem mind a tudományokra, mind a gyakorlatokra igen alkalmas. Miért engedik tehát a felsőbb akadémiai és egyetemi tanulás pályáit tőlük elzárni? Mely nagy előmenetellel dolgoznának a tudományok mezején!”⁵⁶ Nyíry professzor ezzel a gondolatával fél évszázaddal előzi meg a korát, hiszen az egyetemek egyes karainak kapui csak 1895-ben nyílnak meg a nők előtt.

Az 1843-1844-es Országgyűlés ellenzékének egyik vezéregyénisége, Beöthy Ödön 1843. december 19.-én, a kerületi és megyei tisztségviselők választása során tette azt a nyilatkozatát, hogy igényli a nőknek a politikai jogokban, nevezetesen a választójogban való részesítését. Felvetése, melyben a magyar nemzet lovagias szellemére apellál a nőknek a gyermeknevelés terén vitt társadalmilag jelentős szerepére való hivatkozás mellett is, még az ellenzéki követek jelentős többsége között is erős ellenállásba ütközött.⁵⁷ „Az igazság hozza magával, hogy ha a polgári kötelességeket nem áttaljuk az asszonyokra is róvni, ugyan-akkor az ezen kötelességnek megfelelő jogoktól se foszszuk meg őket. A munkásnők robotnál, a gyarmati cukorültetvényeknél munkásan jelennek meg, és mi nem féltjük őket; gyöngeségüket emlegetjük; elvisszük őket az akasztófához, megjelenünk velük a vérpadoknál, a tisztválasztások alkalmával – mit sem tartva a női szemérmét sérthető kicsapongásoktól – fölvezetjük hölgyeinket a karzatra honnan a gyöngédséget sértő jeleneteket éppen úgy nézhetik, mintha maguk vennének részt benne. Ha mind az megtörténhetik, vajjon akadályozná asszonyinkat a választási jogok egyszerű gyakorlásában?”⁵⁸ A magyar társadalom, de a hazai politikai élet még nem volt ebben az időben megfelelően érett e jogok valóban jogos felméréséhez és megadásához. Beöthy, Johann von Fejeshez és Nyíry Istvánhoz hasonlóan messze megelőzte saját korának minden gondolkodóját. Ehhez hasonlóan vetette el az Országgyűlés 1843. október 17.-i ülésén a városi polgárnők választójogáról szóló javaslatot. A korra jellemző, hogy még az ellenzék olyan vezető egyéniségei is a javaslat ellen léptek fel, mint Klauzál Gábor, Lónyay Gábor, és a neves jogász, Zsoldos Ignác.

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc első néhány napjának mámoros hangulata az addigi fenntartásokat a politizáló nővel szemben lerombolta, és kifejezetten hibának minősítette, a nők politikai passzivitását. Számos helyen elhangzott, hogy a forradalmi harc igényli a nők széleskörű támogatását, de azzal már kevesen számoltak, hogy a politikai neveltetésben addig még alig részesült nőket fel kellene készíteni a politikai életben való részvételre. Ennél is kevesebben vetettek számot azzal, hogy a függetlenségi harc anyagi támogatása a „honleányi” kötelességen túl, a gyakorlati politika területére engedjék őket.⁵⁹

A polgári jogállamiság kiteljesedésének egyik alapfeltétele a törvényhozó hatalom szuverenitásának érvényesülése, a demokratikus működésének biztosítása. Magyarországon a népképviselői Országgyűlés az 1848-as forradalom és szabadságharc eredményeként indult útjára. Az április törvények (1848. április 11.) megteremtették a polgári átalakulás lehetőségét, meghatározták a legalapvetőbb polgári szabadságjogokat, a felelős magyar minisztériumot és a népképviselői Országgyűlést. A törvény kimondta, hogy a korábbi „politikai jogélvezetet” senkitől nem veszi el, már megkapott jogaiktól senkit nem fosztanak meg.

[⁵⁶] Nyíry, István: Nőjogtan a szép nem természeti jussainak alaptudománya. A Magy. Tud. Társ. Évkönyve. 1837. III. Philos Oszt. Érték. 126. In.: N. Szegvári Katalin: Út a nők egyenjogúságához (Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó) 1981. 36-37. o.

[⁵⁷] N. Szegvári, Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 37. o.

[⁵⁸] N. Szegvári, Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 38. o.

[⁵⁹] N. Szegvári, Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa / Kossuth Könyvkiadó 1981. 39-40. o.

„Az 1848:V. törvénycikk 2. §-a értelmében: „Az országnak s a kapcsolt részeknek bennszülöttet, vagy honosított legalább 20 éves és sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom sem pedig elkövetett hűtlenség, csempészkedés, rablás, gyilkolás és gyújtogatás miatt fenyték alatt nem lévő lakosai, a nőt kivéve, törvényesen bevett valláskülönbőség nélkül választhatók...”⁶⁰ A már korábban megjelenő elképzelések és a kinyíló lehetőséget tekintetében jelentős hideg zuhanyként érinthette ez a rendelkezés a Magyarországon élő és jogaik kiszélesítésében reménykedő nőket.

Heller Ágnes gondolatai látszanak minden különösebb nehézség nélkül ide illeszthetőnek: „Az élet által a nőnek kínált személyes lehetőségekben, illetve azok hiányán kívül a nőkre vonatkozó erkölcsi szokások nemcsak fajtájukban különböznek, hanem kifinomultságuk fokát illetően is. A legmagasabb rendű, legnemesebb, legmagasztosabb erkölcsi szokások a legmagasabb társadalmi réteg férfitagjainak szokásai. Az alacsonyabb társadalmi rétegeknek – s ide tartoznak a nők és a rabok is – tulajdonított erkölcsi szokásokat alacsonyabb rendűnek és alantasnak tekintették... A szokások (munkamegosztásnak megfelelő) rétegződése 'magasztosra' és 'alantasra' – ez az uralom. Benne fejeződik ki az uralom, egyúttal az uralom eszköze is. Ez utóbbi szempontból az uralom legitimációja és igazolása az, hogy ez a nemes uralma az alantas felett.”⁶¹ Nehéznek tűnik bármit is kifejezni e gondolatok után.

Esetleg Kürti László egy gondolat-összefoglalása látszik ide állíthatónak: „A heteroszexuális társadalmi és politikai berendezkedés, ahogyan Mosse írja (1998: 21) valóban a 19. századi polgárosult Európa terméke, amikor a férfiasság mintaképei gyökeret vernek. Antropológusok azonban már ékesen bizonyították eddig is, hogy az Európán kívüli és a törzs társadalmak is követnek egy férfiközpontú, maszkulin ideológiát. Az európai paraszti társadalomban szintén markánsan jelenik meg egy igen egyoldalú heteroszexuális és maszkulin ideológia, melynek szerves kiegészítője a zsidó-keresztény ideológia kettős női képe. (H.Sas, 1984: 60-64) Másodrangúságának problémájának gyökerét és reprodukálást a magyar társadalomban a nők számára meghatározott, szinte befagyasztott szerepkörök kettősségében láthatjuk. Az egyik oldalon egy túldimenzionált pozitív kép él, ilyen például a nagyasszony kép. Evvel szemben találunk egy negatív és rosszalló képet a nők publikus és közéleti szerepvállalásával kapcsolatban, amikor szerepük és jelentőségük redukálódik, mintegy rosszalló, évődő hangnemet váltva ki a férfitársadalom nagy többségéből”⁶²

Jelentős kitérő került a nők választójogának kezdeteinek gondolkörétől. De remélhetőleg nem hiábavaló... Az 1848-as áprilisi törvények gyakorlatilag minden olyan előrevivő törekvést lesepertek az asztalról, amit az addig az e témakörben megszólalók megvalósítani sürgettek. Hiába szólalt meg ebben ez ügyben Kossuth és Széchenyi is támogatólag. A lehetőség során kialakított „végeredmény” katasztrofálisnak bizonyult. A szabadságharc leverése után a választójog és a nők jogainak szélesítése kényszerűen időtlenné vált. A kiegyezést követően azonban ismét napirendre került a változtatás igénye. Az ennek nyomán megszülető 1874. évi XXXIII. törvénycikk, amely módosította az 1848 évi választójogi szabályokat, a vagyoni cenzus helyébe az adócenzust állította. A nők választójogát azonban ez a törvény sem rögzítette, pedig képviselői indítványozó szándék kellően mutatkozott rá. A magyar Országgyűlés az 1870-es években még három alkalommal foglalkozott a nők szavazati jogával. Jelentős változás azonban a XX. századig ebben a vonatkozásban nem történt.⁶³

Lektorálta: Prof. Dr. Szabó Miklós, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem

[⁶⁰] Simándi, Irén: Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon 1848-1938. Budapest, Gondolat Kiadó 2009. 9. o.

[⁶¹] Hell, Judit: A konzervatív filozófusok nőképe. In.: Pető Andrea (szerk.): Társadalmi nemek képe és emlékezete Magyarországon a 19-20. században. Budapest, A Nők a Valódi Esélyegyenlőségért Alapítvány 2003. 135. o.

[⁶²] Kürti, László: A nemek képei. In.: Pető Andrea (szerk.): Társadalmi nemek képe és emlékezete Magyarországon a 19-20. században. Budapest, A Nők a Valódi Esélyegyenlőségért Alapítvány 2003. 114.o.

[⁶³] Simándi, Irén: Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon 1848-1938. Budapest, Gondolat Kiadó 2009. 9-11. o.

NÉVVISSELÉSI JOG A SZELLEMI TULAJDONJOGBAN

Krausz Bernadett

Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, krbernadett@gmail.com

Absztrakt

A névviselési jog elsősorban és hagyományosan a személyiségi jogok között foglal helyet a magánjogban, ugyanakkor jogágakon átívelő határterületnek számít, így lehetetlen eltekinteni a többi jogágban elfoglalt helyétől. Megtalálható a közjogban, nevezetesen az alkotmányjogban, a közigazgatási jogban, valamint kapcsolatban áll a büntetőjoggal is. Továbbá a magánjogon belül még a családjogban, a társasági jogban és a szellemi tulajdonjogban is jelen van, valamint a doménnév használata szintén névhasználatnak minősül.

A szellemi tulajdonjog két nagy területe, a szerzői jog és az iparjogvédelem is szabályozási körébe vonja. A szerzői jogon belül az alkotónak a személyhez fűződő jogaként jelenik meg. Pozitív oldalról igényelheti nevének feltüntetését az alkotásán, valamint negatív oldalról joga van az anonimitáshoz, illetőleg felvett név alatt is nyilvánosságra hozhatja a művét. Az iparjogvédelemben pedig öt területen fellelhető. A kereskedelmi tulajdonjogon belül a vállalat- és árujelzők jogában, amelynek intézményei a megjelöléseket védik, a viszonylagos kizáró okok között találkozhatunk a névviselési joggal, mint korláttal. Emellett az ipari tulajdonjogban a szabadalom tekintetében, a feltaláló névviselési jogaként, mely eltérően jelentkezik a két speciális esete, a szolgálati, illetve az alkalmazotti találmány körében. A használati és formatervezésiminta-oltalom a tárgyai névviselési jogi szempontból a szerzői joggal és a szabadalommal analóg módon részesülnek védelemben. Ezek mellett az egyéb árujelzők védelme körében a kereskedelmi névvel kapcsolatban is megjelenik, ami azokat a megjelöléseket jelenti gyűjtőfogalomként, amit a gazdálkodó szerv rendszeres tevékenysége körében használ. A névjog tehát a tradicionális személyiségi jogi szabályozás mellett szellemi tulajdonjogi szempontból is összetett védelemben részesül.

Kulcsszavak: szellemi tulajdonjog, névviselési jog, névjog.

1. Bevezetés

A szellemi alkotások és egyéb oltalmi tárgyak védelme a polgári jog terrénumába tartozik a magyar jogtudomány álláspontja szerint.[1] Két kapcsolódási pont határozható meg, egyrészt, a személyiségi jogi, mivel ebből nőtt ki a szabályozás, valamint az emberi szellem egyik kifejezési eszköze a szellemi alkotás. Másrészt, dologi jogi dinamizmus jellemzi a művek terjesztését. [2]

A ma már szellemi tulajdonjognak nevezett terület két nagy részre tagolható, a szerzői jogra illetőleg az iparjogvédelemre. A névviselési jog megtalálható mind a kettőben: a szerzői jogon belül az alkotónak, mint a személyhez fűződő joga, miszerint igényelheti nevének feltüntetését az alkotásán. Az iparjogvédelemben pedig öt területen. A kereskedelmi tulajdonjogon belül a vállalat- és árujelzők jogában, melynek intézményei a megjelöléseket védik, valamint az ipari tulajdonjogban a szabadalom tekintetében, a feltaláló névviselési jogaként, illetve használati és formatervezésiminta-oltalom a keretében; emellett az egyéb árujelzők védelme körében a kereskedelmi névvel kapcsolatban.

E terület védelmét nemzetközi egyezmények is előírják, így meg kell említeni az ENSZ Emberi Jogok Nyilatkozatának 27. cikk (2) bekezdését, mely szerint ez alapvető emberi jog, [3] illetve az Európai Unió Alapjogi Chartája 17. cikkének (2) bekezdését, amiben a szellemi tulajdon a tulajdonhoz való joggal egy cikkben szabályozza. [4] Emellett a Berni Uniók Egyezmény (BUE) alapelveket és minimumszabályokat rögzített a szerzői joggal kapcsolatban, továbbá a Párizsi Uniók Egyezmény (PUE) az ipari tulajdon oltalmának területén.

2. Szerzői jog

A szerzői joghoz kapcsolódó jogosultságok kétfélék, amelyeket a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (továbbiakban: Szjt.) is megfogalmaz. Egyfelől vagyoni jellegűek, amelyek szerint az alkotó jogosult az alkotás vagyoni hasznosítására, másfelől pedig személyhez fűződnek, melyeket a továbbiakban tárgyalok. [5] A szerző három fontos személyhez fűződő érdeke esik védelem alá. Az első, a *droit de divulgation*, hogy műve felett rendelkezessen (titokban tartsa, nyilvánosságra hozza, avagy ezt visszavonja). A második, a *droit au respect*, hogy megőrizze az egyéni-eredeti sajátosságait (integritását), továbbá, a *droit de paternité de l'auteur*, miszerint a művéhez fűződő individuális kapcsolatot rögzítheti. [6] Ezen érdekkörök már az 1921. évi LIV. törvénycikkkel körvonalazódtak, azonban ezeket a törvénycikk még hiányosan védte, illetve a szerző fogalmára sem adott pontos meghatározást. [7] A személyhez fűződő jogokról és a felsorolt jogosítványokról a hatályos Szerzői jogi törvény (Szjt.) II. fejezete rendelkezik.

Az alkotót megilletik a szerzői jogok, amelyet mű keletkezése, mint jogi tény vált ki, nincsen szükség hozzá semmiféle külön jogi aktusra, nyilvántartásba vételre. A szerzőként való elismerésnek csak természetes személy lehet az alanya, amely a védelem jellegéből ered, hiszen nem konkrétan a személyisége, hanem a szerző és alkotása közötti személyes kapcsolat esik védelem alá. [8] Természetesen a személyiségi jogi sérelemre is van jogorvoslat, amelyet a Polgári Törvénykönyv alapján lehet érvényesíteni, mivel ez szolgál az Szjt. háttérjogszabályaként. [9] A személyhez fűződő jogok forgalomképtelenek, azokat átruházni vagy róluk lemondani nem lehet, mert így társadalmi érdeket sértenének vagy veszélyeztetnének. [10] A vagyoni jogok azonban forgalomképesek. A Ptk. 4:38. § (1) bekezdés c) pontja szerint (2014. március 15. óta) „*[a] házastárs különvagyonához tartozik a házastársat mint a szellemi tulajdon létrehozóját megillető vagyoni jog, kivéve a vagyonközösség fennállása alatt esedékes díjakat.*” A mű felhasználásának engedélyezési joga és a vagyoni jogok átruházásáról szóló döntés a szerzőt illeti meg, azonban a műnek a házassági életközösség fennállása alatt keletkezett gyümölcsei, a jogdíjak, a vagyonközösség részeit képezik. [11]

A szerzőt ezek a jogok életében illetik meg, amely személyhez fűződő jog jellegéből adódik, majd a halálával kegyeleti jogokká alakulnak. Főszabályként az rendelkezik felettük, akit a szerző erre kijelölt, ennek hiányában az, aki a szerzői vagyoni jogokat öröklés jogcímén megszerezte, szintén a védelmi időn belül; ezen túlmenően a szerző emlékének megsértése jogcímén a névjog és a szerzői minőséghez való jog orvoslását lehet kérni.

A névviselési jog vagyoni értéket is jelent egyben. A szerzőként való elismerés az egyik legrégebbi erkölcsi és legerősebb igénye az alkotónak. A szerzőség és a vagyoni jogok összekapcsolódásából következő névjognak vagyoni értéke van, amely a képzőművészetben például különösen fontos. [12]

2. 1. A szerző névviseléséhez való joga

A továbbiakban – témámhoz kapcsolódva – az Szjt. 12. § rendelkezéseit tárgyalom, mely deklarálja az alkotó névfeltüntetéséhez való jogát.

A névfeltüntetés módja szakmánként eltérhet, másképp jelenik meg egy építészeti és egy irodalmi alkotáson. Ez a jog elsősorban a plágium ellen hivatott védelmet nyújtani, amely az idegen műnek a sajátként való minősítését jelenti. Fel lehet lépni az ellen, aki kétségszerűen a szerzői minőséget. [13] A névfeltüntetés jogának sérelmével jár az is, ha azt tüntetik fel szerzőként, aki valójában se nem szerző se nem társszerző. [14]

A név feltüntetéséhez való jog mögöttes jogként jelenik meg a névjoggal kapcsolatban és két oldala van. Egyrészt a szerző – és a szerkesztő is mint sajátos szerző [15] - pozitív jelleggel

dönthet arról, hogy megjelöli magát a műve szerzőjeként és mindenkit arra kötelez ezáltal, hogy ne tulajdonítsák másnak a saját alkotását. Ennek ellenkezője, hogy ne tulajdonítsák neki más alkotását (mely esetleg a nézeteivel sem egyezik) szintén megilleti. [16] Ekkor azonban nem szerzői jogi, hanem személyiségi jogi védelmet élvez, ugyanis a névviseléshez való jog sérelmét jelenti az, ha például egy történész saját nevét minden egyéb, egyedi azonosításra vagy megkülönböztetésre alkalmas jelzés nélkül tüntetik fel az ő kutatási témái közé is tartozó írás alatt, miközben nem ő a tényleges szerző, és nézetei sem azonosak a megjelentekkel. [17] Negatív oldalról, az anonimitáshoz is joga van, ha rendelkezési joga alapján így dönt. Ez a jog viszont csak a meghatározott műre vonatkozóan és nem visszavonhatatlanul illeti meg az alkotót, mivel az joglemondásnak minősülne. Vehetnek fel álnevet is, amelynek részleteit a Ptk. határozza meg a nevesített személyiségi jogok között tárgyalva. Az anonim, illetve álnevet használó szerzőkről a közös jogkezelő szervezetnél önkéntes, közhitelű nyilvántartást vezetnek. [18] Ezekről csak a szerző, az örökösök, illetve a hatósági vagy bírósági megkeresésére adhatnak felvilágosítást. [19] Amennyiben az illetékes szerv elmulasztja a nyilvántartásba-vételt, az a szerzői minőség kétségbe vonását jelenti. [20] Az, hogy nem él a jogosult a névfeltüntetés jogával, nem befolyásolja a tényt, hogy a művet ő alkotta. [21]

Gyűjteményes művek esetében, ha a szerkesztő munkája olyan természetű, amelyben az alkotó tevékenységből keletkező egyéni és eredeti jelleg fennáll, akkor szerzői jogi védelem alatt áll és jogosult a névfeltüntetésre. [22]

A film szerzői művenként különböznek, mindegyiknél külön kell megállapítani, hogy az adott tevékenység szerzői tevékenység-e, eredeti- és egyéni módon hozzájárul-e a film egészéhez. Akik a technikai, szervezési vagy gazdasági feladatot látnak el, nem részesülnek szerzői jogi védelemben, [23] őket nem szükséges a film végén feltüntetni. Az alkotók nevét és tevékenységük megnevezését viszont igen, méghozzá úgy, hogy az a vetítés és televíziós sugárzás során olvasható legyen, ehhez szükséges a megfelelő lejátszási sebességet is biztosítani.

A műre vonatkozó közleményen – annak terjedelmétől és jellegétől függően – szintén fel kell tüntetni a szerző nevét, többszerzős művek esetében ez csak a legfontosabbakra koncentrálódik, mivel lehetetlen lenne az összes alkotót pl. egy napilaprészletben felsorolni. [24]

Az építészeti alkotások, műszaki létesítmények esetében a tervező meghatározhatja, hogy hol és miként tüntetik fel a nevét, ennek korlátját jelentik ugyanakkor a tulajdonos, használó vagy üzemeltető jogai és törvényes érdekei. Ezek indokolatlan vagy aránytalan sérelme nélkül van lehetőség a névfeltüntetés jog gyakorlására. [25] Azok a szakemberek, akik egyéni, eredeti és alkotó módon járultak hozzá a mű létrejöttéhez; a közreműködők közül pedig, akik a téralakításban játszottak szerepet, szintén élhetnek ezzel a joggal. Amennyiben újra felhasználják a tervet, és csak olyan módosításokat végeznek rajta, amelyek nem járnak egyéni és eredeti jelleggel, akkor az eredeti szerző nevét kell feltüntetni az építészeti vagy műszaki alkotáson, nem a módosítóét.

A látkép esetében is, ugyan a szabad felhasználás szabályai vonatkoznak rá, mégis kötelező a képen szereplő alkotás szerzőjének a nevét megjelölni, ha csak egy képzőművészeti, építészeti, iparművészeti, ipari tervezőművészeti alkotást, műszaki létesítményt mutat be. Amennyiben számos ilyen alkotás szerepel egy látképen vagy az adott mű csak a háttérben rejtőzik, aránytalan nehézséggel járna vagy lehetetlen lenne minden alkotó nevét feltüntetni. [26] Az iskolai oktatás, tudományos ismeretterjesztő előadás során történő felhasználáskor viszont nem lehet ettől eltekinteni. [27]

Az előadóművész fogalmát nemzetközi egyezmények definiálják, azonban a különböző államok más-más meghatározást is adhatnak. Magyarországon *azok a színészek, zenészek, táncosok és más természetes személyek, akik az irodalmi vagy művészeti alkotásokat vagy a folklór kifejeződéseit megjelenítik, elénekliek, elbeszélnek, elszavalják, eljátsszák, interpretálják,*

vagy más módon előadják, valamint az artistaművészek szerzői jogi védelem alatt állnak. [28] Ha a munkájuk eredményét rögzítik, többszörísítik, terjesztik, nyilvánossághoz közvetítik, akkor őket is megilleti a névfeltüntetéséhez való jog. [29]

3. Iparjogvédelem

Az iparjogvédelem egy heterogénebb jogterület, mint a szerzői jog, fő feladata a műszaki alkotások védelme. A témához az iparjogvédelmen belül a védjegy-oltalom és a szabadalom körében a feltaláló jogállása kapcsolódik, illetőleg a kereskedelmi névről kell még szót ejteni. A mintaoltalmak során a használati és formatervezési mintaoltalom jogosultjának személyhez fűződő jogáról kell említést tenni. A továbbiakban ezt a területet a névviselési jog megjelenésére koncentrálni mutatom be.

3.1. Védjegy-oltalom

Az iparjogvédelem körében a védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény 1. § szakasza rendelkezik arról, hogy *[a]z áruk és szolgáltatásuk megkülönböztetésére alkalmas grafikai ábrázolható megjelölések védelem alatt állnak*. Természetesen ezeknek a megjelöléseknek is vannak korlátai, egyrészt feltétlen kizáró okok, [30] amelyek nem részesülhetnek oltalomban a közérdek sérelme vagy az oltalomra képesség hiánya miatt, [31] valamint viszonylagos kizáró okok, [32] amik más személy fennálló jogosultságába ütköznek. [33] Ezek közül a téma szempontjából az utóbbi releváns, mivel az 5. § (1) bekezdés a) pontja alapján, az *[o]lyan megjelölés, amely másnak személyhez - különösen névhez, képmáshoz - fűződő korábbi jogát sértene, nem részesülhet védjegy-oltalomban*. Ha tehát egy jóhírnevű, korábban lajstromozott védjegy megkülönböztethetőségét sértene, vagy azt kihasználna az új védjegy, akkor nem lehet lajstromba venni. Akkor számít jóhírnevűnek a védjegy, ha a fogyasztók egy jelentős hányada bizonyíthatóan ismeri. Nem feltétele, hogy azonos vagy hasonló áruval vagy szolgáltatással legyen szó, elégséges, hogy a fent említett indokok fennálljanak, viszont ezeket a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala nem veheti hivatalból figyelembe, a jogosultnak hivatkozni kell rá és bizonyítani. A szabályozás indoka, hogy a versenytársak ne ronghassák egymás hírnevét illetőleg azzal ne éljenek vissza. [34] A névviselési jog sérelme nem csak a családi- és utónév védjegyén való feltüntetésével valósulhat meg, hanem elég a közismert családi név vagy azzal összetéveszthető név jogosulatlan használata is, mivel a vásárlók az ismert személyre asszociálnak. [35]

A földrajzi árujelzők tekintetében a 2004. 480. bírói határozat fogalmaz meg egy korlátot a névviselési joggal kapcsolatban. Főszabályként, a származás-megjelölés használata mindenkit megillet, aki az adott földrajzi területen olyan szolgáltatást nyújt, amelynek megjelölésére a földrajzi árujelzőt használják. Adott szóösszetételben azonban, az összetéveszthetőség miatt sértheti a versenytárs törvényes érdekeit, és így ellentétes az üzleti tisztesség követelményeivel. A földrajzi árujelző alkalmazásának egyetlen korlátja tehát az üzleti tisztesség. [36]

3.2. Szabadalom

Az iparjogvédelmen belül még a szabadalom kapcsán is találkozhatunk a névjoggal, a feltaláló személyhez fűződő és a találmány nyilvánosságra hozatalával kapcsolatos jogai körében. A találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény 7. § (5) bekezdése alapján a feltalálót megilleti az a jog, hogy *[a] szabadalmi iratok őt e minőségében feltüntessék*, de írásban kérheti, hogy a nyilvános szabadalmi iratokon ezt mellőzzék. Feltaláló az a természetes személy, aki megalkotta a találmányt, ellenkező bizonyításig azt kell

feltalálónak tekinteni, aki először benyújtotta a szabadalmi bejelentést a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalához. Amennyiben többen közösen alkották a találmányt, a bejelentésben meg kell jelölni a szerzőségi részarányt, ennek hiányában egyenlő mértékűnek kell tekinteni. [37] Ha a szerzőtársak közül valamelyiküket nem tüntetik fel, holott részt vett az alkotómunkálatokban, akkor részleges találmánybitorlás valósul meg. [38]

A találmánynak létezik két speciális esete, a szolgálati, illetve az alkalmazotti találmány. A szabadalmi törvény szerint a *[s]zolgálati találmány annak a találmánya, akinek munkaviszonyból folyó kötelessége, hogy a találmány tárgykörébe eső megoldásokat dolgozzon ki; alkalmazotti találmány tulajdonosa pedig, [a]ki, anélkül, hogy ez munkaviszonyból eredő kötelessége lenne, olyan találmányt dolgoz ki, amelynek hasznosítása munkáltatója tevékenységi körébe tartozik.* [39] Az előbbi esetben a szabadalom a munkáltatót illeti meg, a második esetben a feltalálót, viszont a munkáltató hasznosítási joggal rendelkezik, ami nem kizárólagos. [40] Ennek ellenére, a feltalálót magát mindkét esetben megilleti a névfeltüntetés joga a szabadalmi iratokon mint személyhez fűződő jog. Minden széleskörűen megismerhető iratot jelent ez, ahol a szabadalom műszaki megoldását ismertetik, tehát a sajtóközleményeken is. [41]

3. 3. Használati mintaoltalom

A használati minták oltalmáról szóló 1991. évi XXXVIII. törvény meghatározása szerint *[h]asználati mintaoltalomban részesülhet valamely tárgy kialakítására, szerkezetére vagy részeinek elrendezésére vonatkozó megoldás, ha új, ha feltalálói lépésen alapul és iparilag alkalmazható.* [42] A minta feltalálójának személyiségi jogaira és szabadalmi igényére a 9. § a találmány feltalálójának jogaira vonatkozó szabályozást rendeli alkalmazni.

3. 4. Formatervezésiminta-oltalom

A formatervezésiminta-oltalom a szerzői jog és iparjogvédelem határterületének tekinthető, mivel iparjogvédelmi oltalom alatt áll a tárgya, mely a termékek műszaki kialakítása, szerkesztése és elrendezése. [43] Ilyenek különösen a rajzolat, a körvonalak, a színek, az alak, a felület, illetve a felhasznált anyagok jellegzetességei. A minta szerzőjét – vagyis azt, aki a művet megalkotta - szerzői jogi védelem illeti meg. [44] A személyhez fűződő joga keretében rendelkezik a formatervezési minták oltalmáról szóló 2001. évi XLVIII. törvény 12. § (5) bekezdése a névjogról. Eszerint a formatervezési minta szerzőjét főszabályként szintén megilleti a névfeltüntetés joga a mintaoltalmi iratokon, azonban írásban kérheti az ellenkezőjét a negatív névfeltüntetési jog keretében. A szolgálati és alkalmazotti mintára pedig a korábban már ismertetett, szabadalomra vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni. [45]

3. 5. A kereskedelmi név

A kereskedelmi név a Párizsi Unió Egyezmény (PUE) alapján az ipari tulajdon tárgykörébe tartozik, [46] mely egy olyan megjelölés, amit a gazdálkodó terv rendszeres tevékenysége körében használ. Gyűjtőfogalomnak tekinthető, melynek megjelenési formái a cégnevek, vállalatnevek, cégjelzők, cégtáblák, kereskedelmi feliratok illetve jelszavak lehetnek. Gyakran családnevek, személynevek vagy felvett nevek részesülnek oltalomban. Funkciója szintén az azonosítás, a megkülönböztetés, mégpedig a meghatározott piacon tevékenykedő vállalkozásoké, valamint a tájékoztatás adott vállalkozásokról. A kereskedelmi név összekapcsolódik az adott vállalkozás tevékenységével vagy konkrét termékével, megjelenésével és azon értékeket képviseli, melyeket a múltban az adott vállalat elért. [47] Nem feltétlenül szükséges a lajstromozás ahhoz, hogy jogi védelmet élvezzen a kereskedelmi név, amennyiben a megjelölés folyamatos, rendszeres és kiterjedt, valamint individualizáló

jellegű és nem a szolgáltatás általánosan használt elnevezése. Ezt a PUE 8. cikke garantálja, mely alapján a kereskedelmi név bejelentés vagy lajstromozás nélkül is oltalomban részesül, akár része valamely védjegynek, akár nem. A szankciókat az adott ország jogrendszere határozza meg, mely magyar vonatkozásban szintén jogágakon átívelő. [48]

A másik lehetőség a jogi védelem eléréséhez, ha védjegyként vagy cégnévként veszik nyilvántartásba a kereskedelmi nevet. Nem minden cégnév kereskedelmi név, el kell határolni egymástól a két kategóriát. [49] A forgalomképes, vagyoni értékkel bíró kereskedelmi név [50] tágabb kategóriát jelent, mint a cég neve, amely személyhez fűződő jogosultsága, ezáltal forgalomképtelen és a már említett módon megjelenési formája a cégnévként. Amennyiben a cég társasági formát változtat, kereskedelmi neve megmarad, viszont, ha üzletmenete módosul vagy szűnik meg, akkor elveszik, mivel a kereskedelmi név a piaci tevékenységhez kapcsolódik.

A kereskedelmi név versenyjogi jogvédelemmel is rendelkezik, mivel a kereskedelmi név reklám-eszközként is felhasználható, így a gazdasági versenyben való tisztességes részvételhez szükséges jogvédelmet élvez.

A védjegyjogi, cégjogi, versenyjogi és fogyasztóvédelmi oltalom mellett személyiségi jogi védelemben is részesül a kereskedelmi név a Polgári Törvénykönyv szabályai alapján. [51]

4. Összegzés

A névjog a jogágak határán helyezkedik el és a magánjogban teljesedik ki. Tradicionálisan a személyiségi jogok között tárgyalják a XX. század óta, azonban más jogágakban is megjelenik. A tanulmányomban a szellemi tulajdonjogi aspektusait vizsgáltam a névjognak és átfogó bemutatására törekedtem.

Összegezve tételmondataimat tehát elmondható, hogy a szerző egyik személyiségi joga a pozitív és negatív értelemben vett névfeltüntetés. Saját döntése, hogy alkotásán feltűnjen-e a nevét, avagy anonim módon vagy felvett név alatt kívánja nyilvánosságra hozni azt. Az iparjogvédelemben öt esetben lehet szólni a névjogról. Az egyik, a védjegy-oltalom, ahol a védjegyek választása során nem lehet olyan nevet választani, mely másnak a jóhírnevét (ezen belül képmáshoz vagy névviseléshez való jogát) sérti. A másik, a szabadalom, ahol a feltaláló névfeltüntető jogaként jelenik meg a névjog. A harmadik a használati mintaoltalom, melynek jogosultját a szerzői joghoz hasonlóan; a negyedik a formatervezési mintaoltalom, melyben a minta feltalálóját a találmány feltalálójához hasonlóan védi a névjog. Az ötödik pedig a kereskedelmi név, mely a vállalkozások folyamatos, rendszeres és kiterjedt használatú megjelöléseit különbözteti meg.

Irodalomjegyzék- és forrásjegyzék

- [1] Lontai E. – Faludi G. – Gyertyánfy P. – Vékás G.: Magyar Polgári jog Szerzői jog és iparjogvédelem. Eötvös József, Budapest 2012. 9.
- [2] Dr. Balás E.: Személyiségi jog. In: Magyar magánjog I. Általános rész Személyiségi jog (szerk. Dr. Szladits Károly). Grill Károly, Budapest 1941. 664-665.
- [3] ENSZ Közgyűlésének 1948. évi Egyetemes Nyilatkozata az Emberi Jogokról 27. cikk 2. Mindenkinek joga van minden általa alkotott tudományos, irodalmi és művészeti termékkel kapcsolatos erkölcsi és anyagi érdekeinek védelméhez.
- [4] Európai Unió Alapjogi Chartája 17. cikk (2)
- [5] Dr. Balás E.: i.m. 1941. 664-665.
- [6] Lontai E. – Faludi G. – Gyertyánfy P. – Vékás Gusztáv: i.m. 2012. 64.
- [7] Dr. Balás E.: i.m. 1941. 676-677.
- [8] dr. Gyertyánfy P.: Személyhez fűződő jogok. In: Nagykommentár a szerzői jogi törvényhez (szerk. Gyertyánfy Péter). Wolters Kluwer, Budapest 2014. 116-117.

- [9] 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról 3. §
- [10] dr. Gyertyánfy P.: i.m. 2014. 120.
- [11] dr. Gyertyánfy P.: i.m. 2014. 123.
- [12] Lontai E. – Faludi G. – Gyertyánfy P. – Vékás G.: i.m. 2012. 68-69.
- [13] dr. Gyertyánfy P.: i.m. 2014. 133.
- [14] Fővárosi Ítéltábla 8. Pf.21.167/2011/4.
- [15] Lontai E. – Faludi G. – Gyertyánfy P. – Vékás G.: i.m. 2012. 66.
- [16] dr. Gyertyánfy P.: i.m. 2014. 133.
- [17] BH2014. 301.
- [18] dr. Gyertyánfy P.: i.m. 2014. 136-137.
- [19] Lontai E. – Faludi G. – Gyertyánfy P. – Vékás G.: i.m. 2012. 66.
- [20] Somogy Megyei Bíróság 21P.21.052/2008/57.
- [21] Fővárosi Ítéltábla 8Pf. 22.210/2011/3.
- [22] dr. Gyertyánfy P.: i.m. 2014. 114.
- [23] dr. Gyertyánfy P.: i.m. 2014. 396.
- [24] dr. Gyertyánfy P.: i.m. 2014. 135-136.
- [25] Szjt. 67. § (2)
- [26] dr. Gyertyánfy P.: i.m. 2014. 415-416.
- [27] Szjt. 67. § (3)
- [28] dr. Gyertyánfy P.: i.m. 2014. 433-434.
- [29] Törő Károly: Személyiségvédelem a polgári jogban. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1979. 609.
- [30] 1997. évi XI. törvény a védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról 2-3. §
- [31] Iparjogvédelem. Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, Budapest 2012. 102.
- [32] 1997. évi XI. törvény a védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról 4-7. §
- [33] Iparjogvédelem. 2012. 102.
- [34] Alapfokú iparjogvédelmi tankönyv. Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, Budapest 2011. 64-64.
- [35] BH1993. 548.
- [36] BH2004. 480.
- [37] Szjt. 7. §
- [38] Törő: i.m. 611.
- [39] Szjt. 9. §
- [40] Szjt. 9-10. §
- [41] Törő: i.m. 612.
- [42] 1991. évi XXXVIII. törvény 1. § (1)
- [43] Lontai E. – Faludi G. – Gyertyánfy P. – Vékás G.: Magyar Polgári jog Szerzői jog és iparjogvédelem. Eötvös József, Budapest 2015. 275-276.
- [44] 2001. évi XLVIII. törvény 1. § (2)
- [45] Lontai E. – Faludi G. – Gyertyánfy P. – Vékás G.: i.m. 2015. 278.
- [46] Párizsi Uniós Egyezmény 1. cikk (2)
- [47] Internet Szolgáltatók Tanácsa Tanácsadó Testület 4/2000. (V.10.) Elvi Állásfoglalása
- [48] A védjegy törvény magyarázata (szerk. Faludi Gábor – Lukács Péter). HVG-Orac, Budapest 2014. 589.
- [49] A védjegy törvény magyarázata. Budapest 2014. 580-582.
- [50] BH 1990. 476.
- [51] A védjegy törvény magyarázata. 2014. 580-582.

Lektorálta: Dr. Bércesi Zoltán, c. egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

ENERGIA, MINT KÖZSZOLGÁLTATÁS KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VILLAMOSENERGIÁRA

dr. Lovas Dóra

*Debreceni Egyetem, Márton Géza Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
doralovas0804@gmail.com*

Absztrakt

Vannak bizonyos alapvető, mással nem helyettesíthető szolgáltatások, amelyek elengedhetetlenek az emberek mindennapi életéhez. Ezek az úgynevezett közszolgáltatások (általános érdekű szolgáltatások), amelyeknek több csoportját különböztethetjük meg, például humán szolgáltatások, kommunális és közüzemi szolgáltatások kategóriáit.

Előadásom központi témájául az energiát választottam, mivel az a társadalom működésének egyik alapfeltétele. Az energiaszolgáltatásra, mint közszolgáltatásra a közösség minden tagjának szüksége van, így nélkülözhetetlenek bizonyos garanciák, üzemeltetési és egyéb (jog) szabályok. A liberalizált piacon az árakat a kereslet és a kínálat mindenkor egyensúlya határozza meg, ahol a piaci szereplők érdeke, hogy a profitot maximalizálják. Azonban a közszolgáltatások esetén közös érdek a folyamatos és biztonságos energiaellátás, így annak érvényesítése céljából, a közösség nevében az állam (uniós jogi szabályozásra tekintettel) határozza meg az energiaellátás feltételeit, alapvető szabályait. Ezen a szolgáltatások ellátását csak korlátozottan bízzák magánvállalatokra és a versenypiacra, mivel fontos, hogy az mindenki számára elérhető legyen,

Témaválasztásom indoka a következő: A közszolgáltatások végigkísérik mindennapi életünket, éppen ezért nem maradhat vizsgálat nélkül annak szabályozása sem. A legtipikusabb piaci alapú közszolgáltatás a villamosenergia szolgáltatás, amelynek több elméleti és nemzetközi modellje alakult ki, és kardinális kérdés e szolgáltatás biztosításának, uniós követelményeknek való megfeleltethetősége.

Előadásomban azzal foglalkozom, hogy melyek a közszolgáltatások közhatalmi befolyásolásának, illetve beavatkozásának indokai (pl.: folyamatosan kell biztosítani, környezetvédelem, minimális szolgáltatási szint garantálása), melynek keretében kitérek a közüzemi szolgáltatások jellemzőire, alapelveire, szabályaira is, ennek példaként pedig a villamosenergia-szolgáltatás uniós és hazai szabályozását és fontosabb jellemzőit veszem górcső alá.

1. Bevezetés és célok

A tanulmányomban a vizsgálódásom központjául a közszolgáltatásokat (uniós terminológiával: általános gazdasági érdekű szolgáltatásokat) választottam, különös tekintettel a villamosenergiára. A témaválasztásom oka, hogy a közszolgáltatások és így az energiaszektor jelentős szerepet töltenek be a gazdasági fejlődést befolyásoló tényezők között. Az energiaszektorban később kezdődött a liberalizáció, mint például a légiközlekedésben vagy a távközlésben, és még napjainkban is zajlik. Ennek oka többek között, hogy az energiapiac gazdasági, biztonsági, és politikai szempontból is érzékeny pontja (különösen a villamos energia és a gáz) a tagállamoknak.

Tanulmányom szempontjából az egyik legfontosabb feladat az általános gazdasági érdekű szolgáltatások kifejezés helyes értelmezése, majd pedig szabályozásának górcső alá vétele. Majd tanulmány második fele a villamos energia, mint közszolgáltatás kérdéskörével foglalkozik.

Tehát az Európai Unió tagállamaiban, a 80-as években kezdődött el a közszolgáltatási hálózatos szolgáltatások (energiaszektor 90-es évek) liberalizációja. Ezzel egyidőben azonban az uniós

szabályok lehetővé tették, hogy, amennyiben az általános gazdasági érdekű szolgáltatások megfelelő szintű ellátásához szükséges a versenyszabályoktól a tagállamok eltérjenek. Ennek oka főként, hogy e szolgáltatások célja az állampolgárok megfelelő minőségű szolgáltatásokkal való ellátása, figyelembe véve a környezetvédelmi követelményeket, egyedi igényeket és az egyetemes hozzáférést. Így tehát e kötelezettségek teljesítése együtt járhat különleges vagy kizárólagos jogok biztosításának szükségességével is.[1]

2. Általános gazdasági érdekű szolgáltatás fogalmának értelmezése

A közszolgáltatásokra vonatkozó speciális szabályok azért jöttek létre, mert társadalmi igény volt rá, illetve egyes esetekben az másképpen nem valósulhatott volna meg valamely piaci kudarc kezelése. Közszolgáltatás jelentését többféle megközelítésből vizsgálhatjuk. Ha kínálati oldalról közelítjük meg, fontos fogalmi elem, hogy azt az állam, önkormányzat nyújthatja közvetlenül, vagy közvetve, azonban a határvonalat nem a tulajdonlás fogja jelenteni, hanem az ellenőrzés mértéke, és a rendelkezési jogok. Fogyasztói oldalról nélkülözhetetlen feltétel, hogy a szolgáltatás alapvető fontosságú és egyetemes kell, hogy legyen. Az elosztási folyamat oldaláról megközelítve háromféle lehetőséget is megkülönböztethetünk. A közszolgáltatások vagy nem piaci közvetítéssel érik el a fogyasztót vagy a piaci mechanizmus biztosítja az elosztásukat, illetve lehetőség van az első kettőnek a kombinációjára is.[2]

A közszolgáltatások szervezése, ellátása és finanszírozása tekintetében a tagállamok autonómiával rendelkeznek, amelyet az Unió is elismer. Az adott ország döntheti el, mi legyen közszolgáltatás, nyújtásának módját, kizárólagos és különleges jogok biztosítását, illetve az ellentételezés kérdéskörét is.[3] A Lisszaboni Szerződéssel tartalmazza az elsődleges jog az általános érdekű gazdasági szolgáltatásokra vonatkozó legújabb rendelkezéseket (ÁGÉS), anélkül azonban, hogy kifejtene annak pontos jelentését.

Különbséget kell tennünk általános gazdasági érdekű szolgáltatás, közszolgáltatás és egyetemes szolgáltatás fogalmak között. Az első gazdasági természetű szolgáltatást takar, amelyet az állam ilyennek minősít, és amelynek fontos szerepét a Lisszaboni Szerződés, az általános érdekű szolgáltatásokról szóló 26. jegyzőkönyv és az Alapjogi Charta 36. cikke egyértelműen kiemelik. E szolgáltatások biztosítása során fontos, hogy az alapvető szolgáltatásokhoz való hozzáférés biztosított legyen, minden polgár számára. Itt tehát a gazdasági természetén van a hangsúly és azon, hogy a piac nem vagy nem megfelelő módon állítaná elő állami beavatkozás nélkül.

A közszolgáltatásnak ezzel szemben több jelentéstartalma van (Pl.: azt emelik ki, hogy mindenki számára a kötelező biztosítani, vagy a közérdeket), így a Bizottság a Fehér Könyv (Zöld Könyv megvitatása utáni véleményeket foglalja össze) megjelenése óta igyekszik elkerülni.[4] Egyetemes szolgáltatás esetén pedig azon van a hangsúly, hogy biztosított mindenki joga az alapvető szolgáltatásokhoz való tényleges hozzáférésre és a szolgáltatók számára kötelezettségként szerepel a megfelelő szolgáltatás nyújtása. Itt tehát nem a kötelező szolgáltatás képezi a fogalmi elemet, hanem a fogyasztók számára elérhető ár.

Általános érdekű szolgáltatáson belül találjuk egyrészt az általános érdekű nem gazdasági szolgáltatásokat, amelyek kulturális vagy szociális jellegűek, így rájuk nem terjed ki az uniós szabályozás, a tagállami rendelkezéseket kell irányadónak tekinteni. [5] Ezzel szemben az ÁGÉS-ra kiterjed mind a belső piac joga, mind pedig a versenyjog szabályai. Az EUMSZ 106. cikk 2. bekezdése szerint a versenyszabályok akkor terjeszthetők ki az e feladatokat ellátó vállalkozásokra, ha az sem jogilag sem pedig ténylegesen nem akadályozza a rájuk bízott sajátos feladat végrehajtását (tagállamok széles diszkrecionális jogköre érvényesül). [6] A Bíróság, amennyiben azt állapítja meg, hogy a szolgáltatás nyújtása veszélybe került/kerülhet a versenyszabályok helyett a közérdek érvényre juttatása kerül előtérbe.

Azonban a versenyszabályok figyelmen kívül hagyása a kereskedelem fejlődését nem befolyásolhatja az Unió érdekében ellentétes mértékben (EUMSZ 106.cikk (2)). A sajátos feladat tehát tágra értelmezhető, amelynek a (2) bekezdés szab határt.[7][8]

Az általános gazdasági érdekű szolgáltatások tehát olyan gazdasági természetű szolgáltatások, amelyeket adott tagállam közérdekűnek minősít. Azonban a Bizottságnak kell biztosítania, hogy az ilyen szolgáltatások érdekében adott állami támogatások ne legyenek összeegyeztethetetlen a belső piaccal.[9] Az Uniós intézmény csak abban az esetben változtatja meg a tagállam ÁGÉSZ-nek való minősítését, ha az mérlegelése során nyilvánvaló hibát követett el.

3. Villamosenergia

A villamosenergia uniós szabályozása a közszolgáltatásokra vonatkozó szabályokat és elveket követi. Szabályozását 2 tényező határozza meg, egyrészt az, hogy közszolgáltatásról van szó, másrészt pedig a közös energiapiacra vonatkozó szakpolitikai környezet.[10]

Az Európai Unió 1990-es évek óta törekszik a villamosenergia szektor liberalizációjának és versenyképes (energia) szolgáltatások létrehozásának megvalósítására (1996-ban megindult a villamos energia piacának liberalizációja, majd 1998-tól a földgázpiacé). 1996-tól kezdve több jogszabálysomagot fogadott el, annak érdekében, hogy a szolgáltatók piacra jutása megfelelően és közösségi érdekeket kielégítő módon történjen. Szükséges azonban más megoldás is a tisztán piaci alapon működés biztosítása mellett, mivel azok sokszor nélkülözhetetlen az állami/önkormányzati együttműködés a vállalatok társadalmi és gazdasági elvárásoknak megfelelő működéséhez. Ezen (állami, illetve nonprofit) közüzinszolgáltatók működésének azonban szigorú uniós szabályozási korlátai vannak: fűzőkontroll és versenyjog, állami támogatási, illetve egyéb (akár ipar) specifikus vonatkozásokban.

Az Európai Uniónak, így a belső piacnak és a tagállamoknak jelentős kihívásoknak kell megfelelni az energiaszektor szabályozása során, például a fogyasztók egyre növekvő igénye a választás lehetőségére, minőség, a világméretű verseny, az új technológiák megjelenése.[11] Elmondható, hogy a privatizáció nem változtatott jelentősen a piacon már jelenlévő szolgáltatók pozícióján. Neelie Kross (Unió versenyügyi biztosa) többször kijelentette, hogy azokat az energiavállalatokat fel kell darabolni, akik az energiaszolgáltatás minden fázisát ellenőrzik. Azonban a vállalatok ellenállása és politikai érdekérvényesítő szerepük miatt még nem valósult meg (pl.: E.ON, RWE).[12]

A villamosenergia szolgáltatást a hálózatos közszolgáltatások közé soroljuk, amely szektorban a mai napig is tart a liberalizáció. A kínálati oldali jellemzői alapján mondhatjuk, hogy hálózati alapon szerveződik és nyújtásuk ily módon bonyolódik le. A hálózatos szolgáltatások többsége beépülnek az elvárásainkba és meghatározzák a háztartások életminőségét is. Éppen ezért érinti különösen érzékenyen a fogyasztókat, hogy a saját fogyasztásukat milyen áron, milyen minőségben és biztonsággal nyújtják.

A villamosenergia szolgáltatásnak 5 elméleti (tudományos) modellje alakult ki, amelyekbe az Európai Unió tagállamok megoldásai beilleszthetők. A határos pool rendszerben a termelők és a kereskedők is a poolban teszik meg ajánlataikat, a termelők pedig ennek határán értékesíthetnek. A kompetitív pool rendszerben a piaci szereplő szabja meg az árat, ez a modell tekinthető az előző módosított változatának. Hosszú távú szerződések alkalmazása esetén akkor léphet be a szereplő a rendszerbe, ha teljesít, míg a tiszta versenymodellben nincs irányító hatóság, az állam írja elő az átvételi árakat. A klasszikus központ vezérlésű piaci modellben egy központi irányító hatóság végzi a rendszer működését, akadályozva ezzel a piaci versenyt.[13] A liberalizációnak a fent említettek közül leginkább a tiszta versenymodell felel meg, míg a klasszikus piaci megoldás annak teljesen ellentmond.

A harmadik energiacsomag legutóbbi állomásaként említhető a 2009/72/EK irányelv tekinthető, amelynek központjában a fogyasztók érdekei állnak. A norma szerint az Európai Unióban egyre nagyobb problémát jelent az energiahiány, ami miatt egyre sürgetőbb az igény nemzeti cselekvési tervek kidolgozására. Az irányelv egyik fő célja a villamosenergia valódi belső piacának egy összekapcsolt közösségi hálózat révén történő létrehozása, illetve a valódi belső piac közös szabályainak és a mindenki számára elérhető, széles körű villamosenergia-ellátás biztosítása. Mivel az uniós norma az egységes belső villamosenergia-piac megteremtését tűzte ki célul és ezt a tagállamok nem tudják kielégítően megvalósítani, ezért, I (az közösségi szinten jobban megvalósítható), a Közösség a Szerződés 5. cikkében foglalt szubszidiaritás elvének megfelelően intézkedéseket hozhat.[14]

4. Alkalmazott módszerek

A fejezet megírása során több különböző módszert alkalmaztam, amelyekre azért volt szükség, mert nem csupán az elsődleges uniós jog elemzésére törekedtem, hanem a Bizottság reformintézkedéseit is górcső alá vettem. A fejezet megírása során elsősorban nem használtam empirikus módszereket, kizárólag szakirodalmi művek, illetve uniós és tagállami jogszabályok vizsgálatára támaszkodtam, empirikus módszerek alkalmazására majd a kutatás következő fázisaiban fog sor kerülni.

Különös figyelmet szenteltem az (villamos) energiaszektorra vonatkozó rendelkezések, valamint ezek gyakorlati hatásának vizsgálatára. Analitikus (elemző) módszerrel vizsgáltam a liberalizáció hatásait, illetve a Bizottság közleményeit, jogszabályait, ennek alapján rendszereztem a különböző megközelítéseket/definíciókat.

5. Összefoglalás

Az Európai Uniónak nincs kizárólagos hatásköre energiapolitika terén, itt a szubszidiaritás elve érvényesül, és szektoriális politikáról csak az egyes belsőpiaci szabályozásokban beszélhetünk. A tagállamok önállóan döntenek az ország energiapolitikájáról, vagyis az Uniónak jelenleg nincs egy átfogó tagállamokkal elfogadtatott energiapolitikai dokumentuma. Európában a gáz- és villamosenergia-piacok elkülönülten, nemzeti monopóliumok hatókörében működtek, amelyek mára eltűnőben vannak.

Az általános gazdasági érdekű szolgáltatások, így az energiaszektor liberalizációja már több mint két évtizede elindult, cél pedig szolgáltatók megfelelő piacra jutása. Az energiaszektor liberalizációja viszonylag későn, 1996-ban indult el két irányelv kibocsátását követően, azonban még a mai napig tart. Ennek oka lehet egyrészt, hogy a tagállamok nem vagy hiányosan ültetik át az irányelveket, másrészt pedig az energiamonopóliumok fennmaradása is gátolja a folyamatot.

A villamos energia iparban monopol tevékenységnek számítottak a hálózathoz köthető tevékenységek (elosztás, átvitel, rendszerirányítás), míg az összes többi tevékenység kereskedelmi jellegű. A cél itt az volt, hogy ezek a tevékenységek teljes mértékben elváljanak egymástól, mert csak így van lehetőség a hálózathoz való szabad és megkülönböztetés-mentes hozzáférés biztosítására, amely nélkülözhetetlen a verseny szempontjából.

A piacnyitás után a természetes monopóliummal kapcsolatos költségeket (árakat) a szabályozó hatóság állapítja meg, a piaci árak, pedig kölcsönös előnyök alapján alakulnak ki.

Az Európai Unió célja egy egységes villamos energia piac megteremtése, melynek kialakulása biztosítani fogja, hogy a villamos energia unión belül mindenki számára, versenyfeltételek mellett elérhető legyen és a hatékony módon kerüljön eladásra.

Összegzésként megállapítható, hogy az általános gazdasági érdekű szolgáltatások társadalmi és gazdasági okok miatt is kiemelt szerepet töltenek be a tagállamokban, az uniós jog pedig

lehetővé teszi, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén a versenyszabályok alkalmazása alól mentességet élvezzenek.

Továbbá (a tanulmány alapján) az is megállapítható, hogy az Európai Unióban a villamosenergia liberalizációja még kialakulóban van, de az Unió és a tagállamok is már megtették a szükséges kezdeti lépéseket az egységes árampiac és a szabad versenypiac kialakítása érdekében.

Irodalomjegyzék

- [1] Éva, Sztankó: Az általános érdekű szolgáltatások és az egyetemes szolgáltatás értelmezéséről az Európai Unióban. Letöltve 2017.05.10, http://competitio.unideb.hu/wp-content/uploads/2016/03/VII-1/03_sztanko_eva.pdf
- [2] Sarolta, Somosi: Szolgáltatáspiac és liberalizáció az Európai Unióban: Ki jár(hat) jól? In: Hetesi E. – Majó Z. – Lukovics M. (szerk.), A szolgáltatások világa. JATEPres:, 2009, Szeged. 53-73. o.
- [3] A Bizottság közleménye az európai uniós állami támogatási szabályoknak az általános gazdasági érdekű szolgáltatások nyújtásának ellentételezésére való alkalmazásáról. HL 2012/C 8/02. Letöltve 2017.05.26, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52012XC0111\(02\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52012XC0111(02))
- [4] Zöld Könyv: Európai stratégia az energiaellátás fenntarthatóságáért, versenyképességéért és biztonságáért. [COM (2006) 105.]
- [5] Lisszaboni Szerződés 26. jegyzőkönyv 2. cikk
- [6] Lisszaboni Szerződés 26. jegyzőkönyv 1. cikk
- [7] C-157/94. számú Komission/Niderlande ügy 45. pontja (EBHT1997, I-5699)
- [8] Általános érdekű szolgáltatások. 2010. Letöltve 2017.05.01, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=URISERV%3Aai0029>
- [9] Fehér Könyv az általános érdekű szolgáltatásokról [COM (2004) 374 végleges]
- [10] Márton Varju: A földgáz- és a villamosenergia-ágazat európai uniós szabályozása; In: Horváth M. Tamás és Bartha Ildikó (szerk.), Közszolgáltatások megszervezése és politikái, Merre tartanak? Dialóg Campus kiadó: 2016, Budapest. 195-197. old
- [11] Sarolta, Somosi: Szolgáltatáspiac és liberalizáció az Európai Unióban: Ki jár(hat) jól? In: Hetesi E. – Majó Z. – Lukovics M. (szerk.), A szolgáltatások világa. JATEPres: 2009, Szeged. 53-73. o.
- [12] Éva, Sztankó: Az általános érdekű szolgáltatások és az egyetemes szolgáltatás értelmezéséről az Európai Unióban. Letöltve 2017.05.10., http://competitio.unideb.hu/wp-content/uploads/2016/03/VII-1/03_sztanko_eva.pdf
- [13] Zsuzsanna, Árva: A villamosenergia-szolgáltatás piaci viszonyai; In: Horváth M. Tamás és Bartha Ildikó (szerk.), Közszolgáltatások megszervezése és politikái, Merre tartanak? Dialóg Campus kiadó: 2016, Budapest. 195-197. old
- [14] AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2009/72/EK IRÁNYELVE (2009. július 13.) a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/54/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről

Lektorálta: Dr. Barta Ildikó, egyetemi docens, Debreceni Egyetem

JOGÉRVÉNYESÍTÉS A POLGÁRI (PERES) ELJÁRÁSBAN – BÍRÓSÁGI ASPEKTUSBÓL

Lugosi József

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
drlugosijozsef@gmail.com*

Absztrakt

I. Bevezetés: Jogérvényesítés a polgári (peres) eljárásban főszabály szerint a polgári ügyekben eljáró bíróság előtt zajlik. A „jogérvényesítés” fogalom mélyreható elemzése külön monográfia megírását tenné szükségessé, amelyre ehelyütt a szűk keretek miatt most nincs lehetőség. A kifejezés alatt a tárgy szerinti elemzésben azt a folyamatot értjük, amelyben a keresetet a bíróságra benyújtó természetes vagy jogi személy (jogalany) az alanyi magánjoga vélt vagy valós megsértése miatt a bíróságtól jogvédelmet igényel. A jogérvényesítésnek tehát legalább két eleme van: a keresetlevelet a bíróságra előterjesztő felperes és a jogvédelmet részére vagy - alaptalan kereseti kérelem esetén - az ellenérdekű fél (alperes) részére biztosító bíróság.

II. Tárgyalás: A bíróságot, mint szervezetet és a bíróság nevében ítélező eljáró bírót egyaránt érinti, az előbbit objektív az utóbbit szubjektív értelemben a polgári bíróság előtti jogérvényesítés. Az eljáró bíró (személyi feltétel) és a bírósági szervezet (tárgyi adottság) együttesen szükséges a jogérvényesítés biztosításához. A bírósági szervezetre vonatkozó jogszabályi háttér az Alaptörvény, az ágazati törvények (a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011.évi CLXI. törvény, a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011.évi CLXII. törvény), és a polgári eljárásjogi előírásokat – szakmai kereteket – tartalmazó jogszabály a Polgári perrendtartásról szóló 1952.évi III. törvény (Pp.), illetve a 2018. január 1-től hatályos Polgári perrendtartásról szóló 2016.évi CXXX. tv. tartalmazza. Az ágazati törvények a polgári ügyek körében felmerülő jogvita elbírálásához szükséges személyi, tárgyi, technikai és költségvetési finansziális feltételeket teremtik meg. Az Alaptörvény és a Pp. alapján – de a Magyarország által is ratifikált nemzetközi egyezmények (Emberi Jogok Európai Egyezménye, Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya) szerint is – alapvető jogpolitikai érdek fűződik az eljárás ésszerű időn belül való elbírálásához (Gáspárdy László: A polgári per idődimenziója Akadémiai kiadó Bp., 1989. 45.o.). A jogalkotónak ezért kiemelten fontos feladata a jogkereső közönség jogérvényesítéséhez az objektíve szükséges körülmények megteremtése (Szilbereky Jenő: Társadalmi fejlődés és polgári eljárás KJK, Bp., 1973. 175.o.). A konkrét polgári jogi jogvitát elbíráló hivatásos bírákra jutó ügymennyiség határozhatja meg a jogalkotó felé a bírósági szervezeti egységen belül az adott feladathoz rendelt bírói létszámot.

III. Következtetések: Az igazságszolgáltatási hatalmat gyakorló állam felelőssége a polgári ügyekben az ügymennyiség és az ahhoz szükséges bírói létszám hozzárendelése alapján, annak összhangja kialakításával, az eljárás ésszerű időn belül való elbírálásának biztosítása. Az eljáró bíró a hatályos Pp. szerint meghatározott határidők megtartása mellett tudja érvényre juttatni az eljárási törvény előírásait. Az adott ügyben eljáró bíró szakmai rátermettsége alapján, az anyagi és eljárásjogi jogszabályok helyes alkalmazásával, – valamint az általa hozott ítéleteknek jogorvoslat során a magasabb fokú bíróság általi jóváhagyása vagy megváltoztatása által – nyílik meg a lehetőség az eljárás ésszerű időn belül való befejezésének tényleges biztosítására.

Kulcsszavak: jogérvényesítés, bíróság, eljáró bíró, felperes, alperes.

1. Bevezetés

A bíróság előtti magánjogi jogérvényesítés nemcsak az eljárás kezdeményezőjére, hanem az eljárás „elszenvedőjére”, annak passzív alanyára, az alperesre is kihatással lehet. Az eljárás folyamatban léte alatt az eljárás alá vont *alperes számára is rendelkezésre áll az eljárásjogi lehetőség* az érdemi védekezés vagy az ellenigény (vizontkereset) előterjesztése által *saját jogai érvényesítésére*. Ebben a kapcsolatban olyan forгатókönyv is íródhat, hogy az a későbbi perbeli fél, akinek ellenigénye, „vizontkereset”-i igénye lenne, ő lesz az eljárás kezdeményezője. Ebből a felvetésből az látszik körvonalazódni, hogy *bárki lehet az adott eljárásban felperesi és alperesi pozícióban is*. Az alaptörvény minden állampolgár számára korlátozhatatlan jogot biztosít a bírósághoz fordulásra. Mindenkinek joga van ahhoz, hogy valamely perben a jogait és kötelezettségeit a törvény által felállított, független és pártatlan bíróság, tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el⁶⁴. A polgári perben történő jogérvényesítés folyamatában a részt vevő felek számára az *alkotmányos alapelvek* jelölik ki a lehetséges eljárási magatartások határait. Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése *több*, az Alkotmánybíróság határozataiban kifejtett *alkotmányos alapelvet* tartalmaz. Az új alkotmány XXV.-XXVIII. cikkei foglalkoznak a bíróságokkal, amelyek között *a bíróság előtti eljárásra* vonatkozó alkotmányos előírások is helyet kaptak. A jelen dolgozatban vizsgált téma szempontjából a hivatkozott alaptörvényi jogszabályhelyeknek azért van jelentősége, mert azok magukba foglalják

- a perbeli jogok és kötelezettségek bíróság előtt való érvényesítését,
- annak kimondását, hogy a bíróságok felállítására csak törvényben kerülhet sor,
- annak rögzítését, hogy a bíróság jogállása független és pártatlan,
- a bíróság az eljárást nyilvánosan és tisztességesen folytatja le, valamint
- a bíróság az eljárást ésszerű határidőn belül kell, hogy befejezze.

A „jogérvényesítés” összetett definíció, amely két önálló, saját jelentéssel bíró szóból, a „jog”- meghatározásból és az „érvényesítés”- kifejezésből illeszthető össze. A „jog” kifejezés az eljárást kezdeményező fél az általa megsértettnek gondolt vagy annak hitt *alanyi magánjogát* jelenti. Ebben az összefüggésben az most nem lényeges szempont, hogy ezt az alanyi magánjogot ténylegesen megsértették-e. Az „érvényesítés” kifejezés a fél által a bíróság előtt felhozott jognak a bíróság általi „elismerését”, „jóváhagyását”, *vagyis annak bíróságon való „keresztülvitelét” jelenti*. A jognak a bíróság általi, bíróság előtti elismerése az eljárás végén *a fél számára kedvező, az ügyet érdemben, végleges jelleggel elbíró, végrehajtható döntést eredményez*. A „jogérvényesítés” kifejezés tehát ebben az összefüggésben azt a folyamatot takarja, amelyben a keresetet a bíróságra benyújtó természetes vagy jogi személy (jogalany) az alanyi magánjoga vélt vagy valós megsértése miatt a bíróságtól jogvédelmet igényel. Novák István monográfiájában a keresetet, „mint jogvédelmi eszköz”-t említi⁶⁵. Az új Ptk. „az e törvényben biztosított *jogok érvényesítése*” megfogalmazást tartalmazza⁶⁶. A jogérvényesítés megindításának tehát legalább három eleme van: a keresetlevelet a bíróságra előterjesztő felperes és a jogvédelmet részére vagy - alaptalan kereseti kérelem esetén, már az eljárás érdemi befejezésekor - az ellenérdekű fél (alperes) részére biztosító bíróság. A polgári (peres) eljárás csak azon időponttól veszi kezdetét, hogy a keresetlevél a bíróságra megérkezik (iktatásra kerül). A keresetlevél tárgyalásra való kitűzéséig az eljárás első, *tárgyaláson kívüli fázisa* (felperes-bíró(ság) közötti szakasz) kezdődik. Ezt követi a *tárgyalási szakasz*, amikor az alperes részvétele már ténylegesen megjelenik a polgári peres eljárásban (felperes – bíróság – alperes közötti kapcsolat). A

⁶⁴ Alaptörvény XXVIII. Cikk (1) bekezdése

⁶⁵ Novák István: A kereset a polgári perben KJK Budapest, 1966.

⁶⁶ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013.évi V. törvény (Ptk.) 1:6.§

bíróság az eljárásban a háromszereplős jogviszony *egyik és egyetlen hatósági jogkört gyakorló alanya*, amely speciális jogállást biztosít számára. Szilbereký Jenő megállapítása szerint „az állami szervek eljárása, tehát a bírósági eljárás is, elősegíti a társadalom állami irányítását, az állami funkciók megvalósulását”⁶⁷. Közkeletű szociológiai definíció szerint „a bíróság olyan ember vagy emberek csoportja, aki(k) a jogviszony eldöntése feletti hatalommal van(nak) felruházva”⁶⁸. A törvény előírása alapján a *bíróságok* a jogalkalmazási tevékenységük során a törvény szerint *biztosítják a jogszabályok érvényesülését*⁶⁹. A kutatás célja annak bemutatása (kimutatása), hogy a fél általi „*jogérvényesítés*”, a bíróság részéről valójában és effektíven az „*igazságszolgáltatás*”-i (ténylegesen jogszolgáltatási) funkció gyakorlását jelenti-e. A vizsgálat során szeretnénk fényt deríteni arra az előfeltevésre, hogy a jogérvényesítés (igazságszolgáltatás) jelenthet-e mást, illetve eltérően értelmezhető-e az egyik (felperesi vagy az alperesi), illetve a másik (bírósági) oldalon. További kutatási cél a jelen elemzésben annak igazolása, hogy nemcsak a fél szellemi és anyagi értelemben vett adottságai határozzák meg a polgári perben az igényérvényesítése sikerességét, eredményességét, hanem a bírósági szervezetben meglévő, személyi és tárgyi feltételekben megnyilvánuló, megjelenő „potenciál”, „felkészültség” is⁷⁰.

2. A jogérvényesítés szempontjai bírósági megközelítésből

A bíróság működési kereteit az Alaptörvény és a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. tv. (Bszi.), a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. tv. (Bjj.) határozza meg (az *alkotmányjogi alapokat* biztosítja), a polgári eljárásjogi előírásokat – az eljárás szakmai (törvényességi) kereteit – rögzítő jogszabály, a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (Pp.), illetve a 2018. január 1-től hatályos Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. tv. (*polgári perjogi oldal*). A bíróságot, mint szervezetet és a bíróság nevében ítélező eljáró bírót, - az előbbi *objektív* az utóbbit *szubjektív* értelemben - egyaránt érinti a polgári bíróság előtti jogérvényesítés⁷¹. Az eljáró bíró (a jogérvényesítés folyamatában *személyi feltétel*) és a bírósági szervezet (mint az eljárás helyszínéül megjelenő *tárgyi feltétel*) együttesen szükséges a jogérvényesítés valóságos, gyakorlati biztosításához (annak *materiális háttere* megteremtéséhez). A jogérvényesítés (a fél oldaláról) és az igazságszolgáltatás (a bíróság aspektusából) legalább kétféleképpen, attól függően, hogy, honnan közelítünk a tárgyhoz, *szűk és tág keresztmetszeten keresztül egyaránt megközelíthető*. Ha az általános szintjén, az absztrakció viszonylatában vizsgáljuk a kérdéskört, ezen nézőpont alapján ítéltető meg, hogy a félnek milyen lehetőségei adódnak a jogérvényesítésre, milyen a jogszabályi környezet, a jogszabályi feltételek milyen lehetőséget kínálnak a fél számára a magánjogi igénye bíróság általi elfogadtatására, megállapíthatóságára („érvényesítésére”). Magyarországon, de más államban is általános érvénnyel, az adott területi egységen belül, az államhatalom által meghozott hatályos alkotmányos és egyéb jogszabályi előírások jelölik ki a bíróság igazságszolgáltatási tevékenységét. A bírósági szervezet az éves állami költségvetésben szabályozott anyagi költségvetési támogatással rendelkezik az adott, konkrét időkeretben, amely a bíróság szervezeti és személyi feltételei biztosításának fedezetét

⁶⁷ Szilbereký Jenő: A polgári eljárás funkciója és hatékonysága KJK Budapest, 1977. 23.p.

⁶⁸ Fleck Zoltán: Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban – Totalitarizmus elméletek és a magyarországi szocializmus Napvilág kiadó, Budapest, 2001. 115.p.

⁶⁹ A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011.évi CLXI.tv. (Bszi.) 2.§ (1) bekezdése

⁷⁰ A kutatási célok teljes körű feltárására a tanulmány keretei nem adnak teret, azért az itt közölt gondolatok e tárgyban nem tekinthetők hiánytalannak és teljes körűnek.

⁷¹ A jogalkalmazás néhány szociológiai nézőpontjával összefüggésben lásd Uszkiewicz Erik: A jogalkalmazás néhány szociológiai aspektusa - Fleck Zoltán-Isztin Péter-Juhász Zoltán-Kiss Valéria-Kormány Attila-Navratyl Szonja-Uszkiewicz Erik: Jogszociológiai előadások (szerk.: Fleck Zoltán) ELTE Eötvös Kiadó Budapest, 2014. 153-169.pp.

jelenti⁷². Ezek az általános szintjén kézzelfogható feltételek és körülmények *objektív determináltságúak, az egyéni individuumnak és szubjektumnak kevésbé van benne szerepe*. Ha viszont ettől eltérően, a kérdéskör vizsgálatát leszűkítjük, *a különös dimenziójára, a konkrétum szintjére, az országon belül az adott területre, régióra, egy meghatározott tárgyú jogvita, adott időpont szerinti vizsgálatára* (pl. az ország nyugati régiójának, Győr-Moson-Sopron megye, Vas megye, Zala megye ítélezése, joggyakorlata a birtokháborítás megszüntetése iránti perekben 2015-2016. években) már azt állapíthatjuk meg, hogy a hatályos jogszabályi feltételek mellett, a jogérvényesítés sikerességéhez, eredményességéhez milyen személyi, tárgyi feltételek – *szubjektív és objektív adottságok* - állnak rendelkezésre a bíróság, illetve a bírósági szervezet oldalán, a fél kereseti kérelmének (az ellenérdekű fél ellenkérelmének, viszontkeresetének) az alkotmányos alapelvek alapján történő elbírálására. Nem lényegtelen mindazonáltal a jogvita eldöntése körében az ügyet elbíráló hivatásos bíró személye, személyisége sem. A bírák a jogszabályi előírásoknak vannak alávetve és a lelkiismeretüknek megfelelően, lehető legjobb tudásuk szerint kell döntenükhöz⁷³. A bíró személyisége ezért alapvetően és lényegesen befolyásolja a jogérvényesítés folyamatát, a jogvita elbírálását. Az ügyben eljáró bíró elsősorban az alapján gyakorolhat hatást az eljárás menetére és végeredményére, hogy

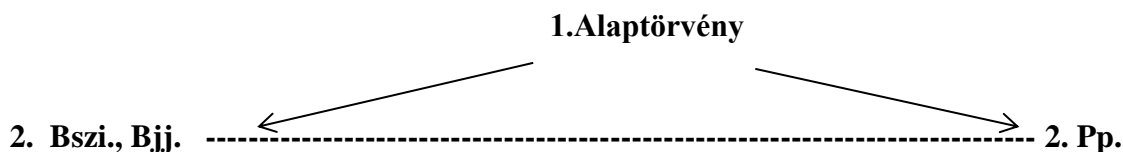
- a. milyen elképzelése alakult ki az ügyről már az első tárgyalás kitűzése előtt;
- b. milyen mélységű, terjedelmű adatokból, és melyik peres fél (felperes vagy alperes által) vagy mindkét fél által rendelkezésre bocsátott információk alapján jutott-e az ügygel kapcsolatban bármilyen előzetes következtetésre, amely alakíthatja az eljárás további menetét;
- c. az eljáró bíró a határozott kereseti kérelem és ellenkérelem (viszontkereset) alapján helytálló és teljes körű tájékoztatást nyújt-e a felek részére a bizonyítási teherről;
- d. helyt ad-e a valamelyik fél tanúbizonyítási, igazságügyi szakértő kirendelésére vonatkozó vagy egyéb bizonyítási indítványának;

Mind a négy esetben olyan eljárásjogi cselekményekre kerülhet sor, amelyek az eljárás ésszerű határidőn belül való befejezését befolyásolhatják. Az első két kérdéskör (a.-b.) a *bíró belső meggyőződése kialakulására* gyakorolhat impressziót, a második két felvetés (c.-d.) *az eljárás lefolytatásának eljárásjogi rendjét* határozhatja meg. Az előbbi két esetben az eljáró bíró passzív magatartást tanúsít, a második vizsgált kérdéskörnél már a bíró aktivitása jut szerephez. Az itt említett kérdések olyan megközelítések lehetnek, amelyek mindig az adott, konkrét ügyben, a maguk teljességében és részletességében merülnek fel. Ezen túlmenően az adott konkrét ügyek vizsgálata alapján a kérdés tovább szűkíthető a másik oldal, az eljárásban érintett fél (felek) *fél szubjektuma alapján*. Itt elsősorban arra érdemes gondolni, hogy a fél a polgári perben személyesen vagy jogi képviselővel jár-e el, milyen alapos a felet képviselő jogi képviselő szakmai felkészültsége, az ellenérdekű fél a peres eljárás során jogi képviselővel képviselteti-e magát, az ellenérdekű fél az eljárás folyamatban léte alatt milyen – jóhiszemű vagy rosszhiszemű - magatartást tanúsít-e, a perbeli taktikája részeként az érveit, bizonyítékait mennyiben kívánja a másik fél nyilatkozatától függően, a végsőkig kívárva, taktikázva előterjeszteni.

⁷² Bszi.4.§

⁷³ Bszi. 3.§, A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011.évi CVXII. tv. (Bjj.) 36.§ (1) bek. utolsó fordulat

Ha ábrával szeretnénk illusztrálni az alaptörvény és az ágazati törvények előírásait, egymáshoz való kapcsolatát, az a következőképpen nézhetne ki:

Az ábra azt próbálta szemléltetni, hogy az Alaptörvény alatt, de – a hivatásos bíró aspektusából - egymással azonos szinten helyezkednek el a bíróságra vonatkozó szervezeti, és a bírák jogállására és javadalmazására vonatkozó jogszabályok, valamint a bíróságra és a polgári peres eljárásban érintett felekre, és személyekre vonatkozó polgári eljárásjogi kódex. A grafika formája alapján sugallt piramis csúcsán természetesen az alaptörvény helyezkedik el, amelynek előírásaiból vezethetők le a bírósági szervezetre és a Polgári perrendtartásra (az ágazati jogszabályokra) vonatkozó alkotmányos alapelvek. A bírósági szervezetre és bírósági igazgatásra, a bírák jogállására és javadalmazására vonatkozó előírások, valamint a Polgári perrendtartás szabályai atekintetben azonos sorban helyezkednek el a polgári perben történő jogérvényesítés (igazságszolgáltatás) szempontjából, hogy az eljárás szabályait, annak személyi és tárgyi feltételeit rögzítik. A Bszi. és a Bjj. által megfogalmazott előírások a szervezetre és a bírákra vonatkozó szabályokat határozzák meg, a Polgári perrendtartás szabályai az eljárásban érintett felekre (a felperesre, a bíróságra, az alperesre) vonatkoznak az eljárási jogok és kötelezettségek, az eljárási cselekményeknek meghatározása, előírása alapján. Más nézőpont szerint a Bszi. és a Bjj. előírásai testesítik meg az alaptörvény bíróságra vonatkozó rendelkezései közül az *igazságszolgáltatás bírói monopóliumát*, és az alaptörvény XXV-XXVIII. cikkei alapján a Pp.-ben előírt konkrét eljárási szabályok megfogalmazása szerint kerülhet sor a *bírósághoz fordulás joga* (Access to Justice) tényleges megvalósítására. A Bszi. és Bjj. előírásai a szervezeti, személyi feltételeket határozzák meg, a Pp. előírásai a kérelmező, a keresetlevelet előterjesztő fél (felperes) és a kérelmezett, a kereset alapján érvényesíteni kívánt igény címzettje, (alperes) számára fogalmaznak meg az eljárás során kötelező jogszabályi előírásokat. Horváth Barna az eljárással kapcsolatban állapítja meg, hogy „a legközvetlenebb alapja a jognak, mivel a jog a legfejlettebb eljárási szerkezetben érvényesülő társadalmi szabály és szabályosság”⁷⁴. Az állam számára kötelezettség – társadalmi szabályok felállításával - a jogoknak és a kötelezettségeknek polgári per útján való biztosítása, amely részben az igazságszolgáltatás bíróság útján történő megteremtésében, másrészt a jogkereső közönség számára a joghoz jutás biztosításában is megnyilvánul. A rajz szerint az alaptörvény mögött közös eredőként az állam helyezkedik el, amelynek mindkét irányban – a bírósági szervezet és a jogalanyok felé is – kötelezettsége áll fenn.

A polgári peres eljárásban a perbe vitt jogoknak és kötelezettségeknek az alaptörvényi gyökerű, függetlenül és pártatlanul eljáró bíróság által, tisztességes és nyilvános tárgyalás alapján, az eljárás ésszerű időn belül való elbírálása mellett, ezen alkotmányos alapelvek biztosít(hat)ják a jogvita minden szempontnak és szabálynak megfelelő keretek között történő elbírálását (*szellemi-intellektuális alapok*). Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésében foglalt rendelkezésnek több olyan fogalmi eleme is van az előző mondatban említett alkotmányos alapelveken felül, amelyek úgyszintén garanciális jelentőségűek. Ilyennek tekinthetők az alaptörvény szerint

⁷⁴ Horváth Barna: A jogelmélet vázlata Attraktor Máriabesnyő – Gödöllő 2004., 42.p.

- a mindenki számára biztosított jog ahhoz, hogy
- valamely perben a jogait és kötelezettségeit,
- a törvény által felállított,
- független és pártatlan bíróság,
- tisztességes és nyilvános tárgyaláson,
- ésszerű határidőn belül bírálja el.

Az Alaptörvény XXVIII. cikke az igazságszolgáltatással összefüggő jogok átfogó rendszerét biztosítja⁷⁵. Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése a tisztességes eljáráshoz való jogot és bírósághoz fordulás jogát⁷⁶ is felöleli. Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésében meghatározott alapelvekkel az Alkotmánybíróság több határozatában is foglalkozott. Az alkotmányos grémium álláspontja szerint az állam kötelezettsége, hogy a polgári jogok és kötelezettségek elbírálásának bírói útját biztosítsa⁷⁷. Az egyén oldaláról az alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése, - a korábbi alkotmány, az 1949.évi XX. törvény 57.§ (1) bekezdése⁷⁸ - *nem csupán a bírósághoz fordulásra garancia, hanem arra is, hogy az egyén ne forduljon bírósághoz*⁷⁹. Az Alaptörvény XXVIII. cikke alapján *az igazságosság helyett a tisztességes eljárás követelménye érvényesül*, amely az Alkotmánybíróság álláspontja szerint olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet csupán megítélni. Ezért egyes részletek hiánya ellenére éppúgy, mint az összes részletszabály betartása dacára lehet az eljárás méltánytalan, vagy igazságtalan, vagy nem tisztességes⁸⁰.

Az Alaptörvény és a Pp. alapján – de a Magyarország által is ratifikált nemzetközi egyezmények – az Emberi Jogok Európai Egyezménye, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya szerint is – alapvető jogpolitikai érdek fűződik *az eljárás ésszerű időn belül való befejezéséhez*⁸¹. A jogalkotónak ezért kiemelten fontos feladata a jogkereső közönség jogérvényesítéséhez az objektíve szükséges tárgyi feltételek, adottságok megteremtése, biztosítása, annak érdekében, hogy ne ezen körülménytől, ezen feltételek hiányától függjön az eljárás elhúzódó befejezése⁸². A jogérvényesítés folyamatának bírósági aspektusból való vizsgálatában az alkotmányjogi, a jogszociológiai, szervezetszociológiai és jogelméleti szempontok is döntő jelentőséggel bírnak. Az eljárás ésszerű időn belül való befejezése⁸³ a peres felektől, az ügy tárgyától, a bírósági szervezet működésétől, és az eljáró bírótól egyaránt függ. A jogkereső közönség bíróság előtt a benyújtott keresetlevelek számában megmutatkozó aktivitása is a bírósági szervezeti rendszer alakítója lehet⁸⁴. Az adott területi egységen belüli ügyérkezés – ügyforgalom egy meghatározott időkereten belül határozhatja meg, hogy a jogalkotó ott milyen szervezeti, tárgyi és személyi feltételeket kíván kialakítani⁸⁵. Az „eljárás ésszerű határidőn belül való befejezése” fogalom mindig az adott,

⁷⁵ Magyarország Alaptörvénye XXVIII. cikkhez fűzött Complex elektronikus törvényt magyarázat

⁷⁶ A bírósághoz fordulás jogára „A bíróság előtti jogérvényesítés peres felek részéről fennálló személyi feltételei” c. előadásban tértünk ki a „Jogalkotás és jogalkalmazás a XXI. század Európájában” elnevezésű Országos Doktorandusz Konferencián, amely a Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) Jogtudományi Osztály (JTO) szervezésében Budapesten, 2017. március 17-n a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán került megrendezésre.

⁷⁷ 59/1993. (XI.29.) AB határozat

⁷⁸ Lásd bővebben az alkotmányos jogszabályhellyel kapcsolatban: Dr. Szabó Miklós – dr. Árva Zsuzsanna: A tisztességes eljáráshoz való jog az alkotmányjogász szemével – Bírak Lapja XVI.évf. 2007. 2. szám 43-60.pp.

⁷⁹ 9/2007. (III.7.) AB határozat

⁸⁰ 6/1998. (III.11.) AB határozat

⁸¹ Gáspárdy László: A polgári per idődimenziója Akadémiai kiadó Budapest, 1989. 45.p.

⁸² Szilbereky Jenő: Társadalmi fejlődés és polgári eljárás KJK Budapest, 1973. 175.p.

⁸³ Bjj. 37.§ (3) bekezdése

⁸⁴ A jogalkotás szociológiai problémáival kapcsolatban lásd Kulcsár Kálmán: A jogszociológia alapjai KJK Budapest, 1976. 187-205.pp.

⁸⁵ Bjj. 35.§ (1) (2) bek.

konkrét ügy keretei között ítéltető meg. Az „eljárás ésszerű határidőn belül való befejezése” megközelítésének kérdése nem lehet független az ügy tárgyától, a jogvita nehézségi fokától, az ügy bonyolultságától, az eljárásban résztvevők számától, az eljárásban résztvevő fél (esetlegesen külföldi) állampolgárságától, a peres fél képviselőjét ellátó jogi képviselő perbeli részvételétől, az eljárásban érintett fél jó- vagy rosszhiszeműségétől. Az „eljárás ésszerű határidőn belül való befejezése” felvetés megválaszolója a konkrét ügy munkaigényessége és az eljárás sajátosságai által is alapvetően behatárolt. Az „ügy ésszerű határidőn belül való befejezése” természetesen nem lehet független az ügyben eljáró bíró leterheltségétől, az ügyintéző bíró folyamatban lévő ügyeinek számától. Ha az ügyet intéző eljáró bíró túlságosan leterhelt, vagyis nagyon magas a folyamatban lévő ügyeinek a száma, valószínűsíthetően és a gyakorlati tapasztalat által is igazoltan kevésbé lesz képes arra, hogy a lehető legkörülmények között és leglelkiesmeretesebben foglalkozzon az ügygel, hiszen nem marad rá kellő ideje és elegendő energiája. Ha a bíróra kiosztott ügyek száma az adott bírósági szervezet keretein belül huzamos időn keresztül az átlagosnál magasabb, az két dolgot jelezhet: a. az eljáró bíró a folyamatban lévő ügyeit nem tudja, nem képes olyan hatékonyan befejezni, mint amilyen mennyiségben az új ügyek kiosztásra kerülnek rá, vagy b. az ügyek elvárt számú befejezése mellett folyamatosan, rendszeresen annyi számú ügyet vagy még annál is több új ügyet kap az adott hónapban, mint ahány számú ügyet egy hónap alatt be tud fejezni. Az előbbi esetben az eljáró bíró működésével kapcsolatos szakmai probléma, az utóbbi példánál viszont az adott bírósági szervezeti egységen belül a bíróságra érkező ügyekhez igazított bírói létszámmal kapcsolatban áll fenn anomália. Ebben az esetben a központi bírósági igazgatás feladata, hogy a rendelkezésre álló adatok (meghatározott időszak ügyérkezési átlaga a régióban, a területi egységen belül) figyelembe vételével határozza meg a bírói létszámot. A teljesen átlátható megoldást persze az jelenthetné, ha az eljáró bíró esetében meghatározásra kerülne a maximálisan az ő kezén folyamatban lévő ügyek száma, amelyet nem lehetne túllépni. Ha az adott bírósági szervezeti egységen belül létszám-hiány lépne fel a folyamatosan és állandóan magas ügymennyiség miatt, újabb bíró kirendelésére, átcsoportosítására vagy új bírói státusz kialakítására kerülhetne sor. A konkrét polgári jogi jogvitát elbíráló hivatásos bírókra jutó, a konkrét időszak alatt vizsgált átlagos ügymennyiség határozhatja meg a jogalkotó irányába a bírósági szervezeti egységen belül meghatározott feladathoz rendelt bírói státuszok számát.

A polgári jogi jogvitában a polgári bíróság előtt kezdeményezett polgári perben a bíróság aspektusából ténylegesen és gyakorlatilag mit jelent a fél jogérvényesítése? Megítélésünk szerint a fél jogérvényesítése az eljárás folyamatban léte alatt *a bíróság által fogatosított eljárási cselekményekben nyilvánulhat meg*. Milyen eljárási cselekményekre kerülhet sor a bíróság előtt a polgári peres eljárás teljes időtartama alatt?

1. *A bíróság elbírálja a fél – ügy érdemében előterjesztett, annak megítélését befolyásoló - kérelmeit* (keresetet, érdemi és alaki ellenkérelmet, viszontkeresetet, beszámítási kifogást). Ennek teljesítése, a jogvita elbírálása érdekében a bíróság fogatosítja a bizonyítási eljárást. A bizonyítási eljárás részeként a bíróság megidézi a perben érdekelt feleket, akiket általában – nem minden esetben, de azon ügyekben, melyekben nem jogkérdésben kell a bíróságnak döntenie – személyesen meghallgat, és a felek bizonyítási indítványa alapján fogatosítja a bizonyítási eljárást.

2. A bíróság határoz a felek polgári peres eljárás időtartama alatt, de *nem az ügy érdemében előterjesztett, de a saját jogérvényesítést megkönnyítő kérelmei felől*. Mindenekelőtt ilyen kérelemnek tekinthető, a költségmentesség engedélyezése iránti kérelem elbírálása, a részleges költségmentesség iránti kérelem elbírálása, az illeték-feljegyzési jog engedélyezése iránti kérelem elbírálása, a perindítás ténye ingatlan-nyilvántartásba való bejegyzése iránti kérelem felől való döntés, az ideiglenes intézkedés iránti kérelem tárgyában való határozathozatal, a részítélet, a közbenső ítélet meghozatala iránti kérelem vonatkozásában. Ez utóbbi – részítélet és közbenső ítélet meghozatala iránti - kérelmek a bíróságot nem kötik, ha azok körében a bíróság mégis határoz, a jogérvényesítést akként könnyíti meg, hogy a jogvitát leszűkíti és egyszerűsíti azáltal, hogy a bíróságnak bizonyos kereseti kérelem vagy kereseti kérelmek felől, illetve a kereseti kérelem jogalapja felől már határoznia nem kell.

3. *A bíróság határoz a fél bizonyítási indítványai felől*. A fél bizonyítási indítványának pozitív vagy negatív elbírálása a bíróság meggyőződése szerint a jogvita elbírálását mozdítja elő. A bizonyítási indítványt előterjesztő fél álláspontja a bíróság felfogásától eltérhet: a bizonyítási indítvány bíróság általi elutasítása – az indítványozó fél saját, szubjektív – *nézete szerint nem mozdítja elő a jogérvényesítést*. A fél bizonyítási indítványában tanú vagy tanúk kihallgatása iránti kérelem elutasítása vagy az igazságügyi szakértő perbe történő bevezetése iránti kérelem bíróság által történő elutasítása, *a bizonyítási indítványt előterjesztő fél és a bíróság között eltérő megítélést eredményez ate tekintetben, hogy a bizonyítási indítvány teljesítése vagy elutasítása segít(he)t-e elő a jogérvényesítést (az ügy érdemi elbírálását)*.

A bíróság hivatalbóli eljárási cselekményeket csak meghatározott - személyállapoti - perekben, jogszabály által meghatározott körben végez. A bíróság a jogérvényesítő fél aktivitása, kérelme alapján eljárási cselekményeket hajt végre, a jogvita elbírálásához a szervezeti, intézményes kereteket biztosítja (bírószobai tárgyalóterem, bírósági infrastruktúra). Az eljáró bíróság szemszögéből dilemma lehet a másodfokú, fellebbezést elbíráló bíróság által az ügyet első fokon elbíráló bíróságtól elvárt „*a tényállás teljes körű felderítése*” és „*az eljárás ésszerű határidőn való befejezése*” elvek egymással való ütközése. Az ügyet elbíráló bíróság a felek által előterjesztett kérelmekhez és nyilatkozatokhoz (kereseti kérelem, érdemi ellenkérelem, viszontkereset) kötve van. A bíróság a bizonyítási eljárást csak a kereseti kérelem és a viszontkereseti kérelem keretei között folytathatja le. A tényállás felderítési „kötelezettség” a bíróságot csak ebben a körben terheli, azon viszont nem terjeszkedhet túl. A bíróságnak ellenben a kereseti kérelem és ellenkérelem (viszontkereset) keretei között a *tényállást teljes körűen és minden részletre kiterjedően fel kell tárnia*, elkerülendő hogy a másodfokú bíróság utóbb arra a következtetésre jusson, hogy az elsőfokú bíróság a tényállást hiányosan állapította meg, mert nem folytatta le teljes körűen a bizonyítási eljárást. A másik oldalon viszont ott áll a bírósággal szemben támasztott elvárás „*az eljárás ésszerű határidőn belül való befejezésének*” követelménye. A tényállás alapos, minden részletre kiterjedő felderítése és megállapítása nem ritkán időigényes bizonyítási eljárás foganatosítását igényli, az eljárás ésszerű határidőn belül való befejezése viszont arra ösztönzi az eljáró bírót, hogy az ügyet a lehetőségekhez képest mielőbb befejezze. A két, az ügy elbírálását befolyásoló elv betartása az eljáró bíró (bíróság) számára is komoly balanszírozó képesség meglétét feltételezi. Az „*eljárás ésszerű határidőn belül való befejezése*” elv a bíróság oldalán a *gyorsaságra*, a tényállás részletes és teljes körű felderítése az *alaposságra*, a *megalapozottságra* helyezi a hangsúlyt, *a két szempont pedig általában, a gyakorlati tapasztalatok alapján, ellentmond egymásnak*. Az „*eljárás ésszerű határidőn belül való befejezése*” az eljáró bíró számára is az eljárás megalapozott lezárását kell, hogy jelentse, amely a tényállás teljes körű, részletes, másodfokú bíróság általi felülbírálatra alkalmas feltárását is felöleli.

3. Következtetések

Az igazságszolgáltatási hatalmat gyakorló állam felelőssége a polgári ügyekben az ügymennyiség és az ahhoz szükséges bírói létszám hozzárendelése alapján, annak összhangjának kialakításával az eljárás ésszerű időn belül való elbírálásának biztosítása. Ebben a rendszerben a költségvetést biztosító állam (központi igazgatás) tudja megteremteni *az ügymennyiség-bíróági szervezet technikai adottságai-eljáró bírói létszám közötti összhangot*. Nem kétséges, hogy a bíróság szervezet technikai-informatikai fejlettsége, az elektronikus ügyintézés feltételeinek megteremtése, annak teljes körű kiépítettsége nagyban hozzájárulhat az eljárás időtartamának lerövidítéséhez, elég, ha arra gondolunk, hogy az elektronikus ügyintézés 2016. július 1-jei bevezetése milyen mértékben gyorsítja meg az eljárás során a bíróság részére elküldött iratok felek részére való közvetlen megküldését, továbbítását.

Az eljáró bíró a hatályos Pp. szerint meghatározott határidők megtartása (betartása) mellett tudja érvényre juttatni az eljárási törvény előírásait, a hatályos polgári perrendtartás alapelveit. Az eljáró bíró nézőpontjából az egyik első lépés az eljárás ésszerű határidőn belül való befejezése elv érvényesítése érdekében az eljárási határidők betartása. Az eljáró bíró (bíróági szervezet) számára a fél jogérvényesítése (igényérvényesítése) – gyakorlati aspektusból - az adott, folyamatban lévő polgári peres ügy megoldását, annak befejezését, alkotmányjogi-államjogi megközelítés szerint *az igazságszolgáltatási funkció gyakorlását jelenti*. A bíróság az állam igazságszolgáltatási feladatának teljesítése körében szervezetszociológiai értelemben a kezdődő, folyamatba kerülő *ügyeket felvevő, befogadó egységként és befejezett ügyeket, lezárt jogvitákat kibocsátó szervezetként ragadható meg*. A bírósági, polgári perjogi szempont alapján a jogérvényesítés a határozat jogerőre emelkedésével befejeződik, de a kezdeményező fél által kívánt helyzet, állapot csak a fél általi önkéntes vagy hatóságilag kikényszerített teljesítés folytán következhet be.

Az adott ügyben eljáró bíró szakmai felkészültsége és rátermettsége alapján, az anyagi és eljárásjogi jogszabályok helyes alkalmazásával, – ennek következtében az általa hozott ítéleteknek jogorvoslat során a magasabb fokú bíróság általi jóváhagyása vagy megváltoztatása által – nyílik meg a lehetőség az eljárás ésszerű időn belül való befejezésének tényleges biztosítására. Az „*eljárás tényleges határidőn belül való befejezése*” elv abban az esetben nyer valódi értelmet, ha *az ügyet jogerősen* – a másodfokú eljárás időtartamának hosszszámításával – *sikerül egy eljárás keretében, az eljárás újraindítása nélkül befejezni, érdemben lezárni*.

Irodalomjegyzék

- [1] Fleck Zoltán: Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban – Totalitarizmus elméletek és a magyarországi szocializmus Napvilág kiadó Budapest, 2001.
- [2] Fleck Zoltán-Isztin Péter-Juhász Zoltán-Kiss Valéria-Kormány Attila-Navratyl Szonja-Uszkiewicz Erik: Jogszociológiai előadások (szerk.: Fleck Zoltán) ELTE Eötvös Kiadó Budapest, 2014.
- [3] Gáspárdy László: A polgári per idődimenziója Akadémiai kiadó Budapest, 1989.
- [4] Horváth Barna: A jogelmélet vázlata Attraktor Máriabesnyő – Gödöllő, 2004.
- [5] Jakab András (szerk.): Az alkotmány kommentárja Századvég, Budapest, 2009.
- [6] Kengyel Miklós: A polgári bíraskodás hétköznapijai KJK Budapest, 1990.
- [7] Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog Osiris kiadó Budapest, 2013.
- [8] Kulcsár Kálmán: A jogszociológia alapjai KJK Budapest, 1976.
- [9] Novák István: A kereset a polgári perben KJK Budapest, 1966.
- [10] Rhode, Deborah L.: Access to Justice –Oxford University Press Oxford, 2004.

- [11] Sajó András: A polgári per társadalmi funkciója - Állam-és Jogtudomány 1982/3. 321-365.,
- [12] Szilbereky Jenő: A polgári eljárás funkciója és hatékonysága KJK Budapest, 1977.
- [13] Szilbereky Jenő: Társadalmi fejlődés és polgári eljárás KJK, Bp., 1973.

Lektorálta: Prof. Dr. Fleck Zoltán, tanszékvezető egyetemi tanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
Jog-és Társadalomelméleti Tanszék

AZ ÚJRAGONDOLT ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS MAGYARORSZÁGON

dr. Lukácsi Dániel Csaba

*Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
lukacsi.daniel.csaba@gmail.com*

Absztrakt

A 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvény alapvetően változtatott az Alkotmánybíróság közhatalmi pozícióján hatásköreinek, valamint e hatáskörök gyakorlása terén biztosított mozgásterének új alapokra helyezésével. Itt csupán utalok például az actio popularis eljárás indítványozási lehetőségének megszüntetésére, a valódi alkotmányjogi panasz bevezetésére, valamint a közpénzügyi tárgyú törvények felülvizsgálati lehetőségének korlátozására.

A korábbi – rendszerváltás egyik legfontosabb jogállami garanciájaként létrehozott centralizált – Alkotmánybíróság jellegadó és egyben a hatalommegosztási pozícióját is meghatározó hatásköre az absztrakt utólagos normakontroll volt. Ezen „absztrakt arcél” – ahogy Sólyom László fogalmazott – „szinte észrevétlenül” alakult ki. A rendszerváltás-kori előkészületek még számoltak az egyéni alapjogvédelem szélesebb Alkotmánybíróság általi védelmével, ugyanakkor az Országgyűlés és az Alkotmánybíróság viszonya (azaz, hogy az Alkotmánybíróság erga omnes hatállyal megsemmisíthet-e törvényeket, vagy pusztán alkotmányossági szempontból véleményezi azokat), az actio popularis eljárás, valamint az alkotmánybírák választása körüli alkudozás végül marginalizálta az egyéni alapjogvédelem kérdéskörét. Az Alkotmánybíróság eljárása az „absztrakt arcélnak” köszönhetően nem volt ítélezési jellegű tevékenység, így sem kontradiktórius eljárások, sem a szóbeliség, sem a szigorú indítványhoz kötöttség nem érvényesült, az ennek eredményeként meghozott döntések pedig alapvetően politikai jellegűek voltak.

Az Alaptörvénnyel létrehozott új Alkotmánybíróság meghatározó hatásköre az alkotmányjogi panasz, mint konkrét normakontroll lett, amellyel egyidejűleg az absztrakt normakontroll lehetősége visszaszorult. Az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés e) pontja értelmében ma már csupán a Kormány, az országgyűlési képviselők egynegyede, a Kúria elnöke, a legfőbb ügyész vagy az alapvető jogok biztosa kezdeményezhet absztrakt utólagos normakontroll eljárást. A konkrét normakontroll előtérbe kerülésével – különösen a valódi alkotmányjogi panasz lehetőségének bevezetésével – a magyar alkotmánybíráskodás jelentős lépést tett kelsen-i absztrakt típusú alkotmánybíráskodási modelltől az angolszász típusú egyéni alapjogvédelmi jellegű alkotmánybíráskodási modell felé.

Mindez mennyiben befolyásolja az Alkotmánybíróság hatalommegosztásban elfoglalt helyét, a fékek és egyensúlyok rendszerében betöltött szerepét? Ahogy Kilényi Géza fogalmazott az alkotmánybíráskodás annak kifejezésre juttatása, hogy „egy jogállamban korlátlan és korlátozhatatlan hatalom nem létezik”. Ennek megfelelően kiemelten fontos a fentebb megfogalmazott kérdés behatóbb vizsgálata.

Kulcsszavak: Alkotmánybíróság, közhatalmi egyensúly, hatalommegosztás

1. Az alkotmánybíráskodás

Az alkotmánybíráskodás fogalmára nincs általános érvényű definíció [17], ugyanakkor funkciója jól körülírható: a jogi normák alkotmány alapján történő megítélése [2], amely kiegészül az alkotmány autentikus értelmezésével⁸⁶, így pedig elősegíti a jogállam érvényesülését [23]. Eltérő, de nem ellentmondó megközelítésben tárgyalta az alkotmánybíráskodás fogalmát Kilényi Géza, amikor annak lényegét a hatalommegosztás montesquieu-i rendszerének kiteljesítésében, továbbfejlesztésében találta meg, ahol az alkotmánybíráskodás a fékek és egyensúlyok rendszerének intézményesített része [13]. E jól körülírható funkció ellenére azonban jelentős különbségek láthatóak az egyes alkotmánybíráskodási megoldások között.

Bragyova András mutat rá, hogy az alkotmánybíráskodás sajátos jogértelmezési tevékenység, ún. normabíráskodás, amely különbözik a rendes bíróságok jogértelmezési tevékenységétől. A normabíráskodás tárgya a norma alkalmazásának jogi és szemantikai szabályainak (a norma intenziójának) meghatározása [2].

Ahhoz, hogy elhelyezzük a magyar alkotmánybíráskodást az államhatalmi rendszerben, szükséges a jogirodalom által mintaadónak tartott két alkotmánybíráskodási modell rövid áttekintése:

- a) decentralizált modell,
- b) centralizált modell.

1.1. Az alkotmánybíráskodás decentralizált modellje

Azért is fontos ezzel a modellel kezdeni, ugyanis e modell alakult ki először, mint ismeretes az Amerikai Egyesült Államokban (a továbbiakban: USA). Kialakulása a szintén közismert *Marbury vs. Madison* ügyhöz (*Marbury vs. Madison* 1 Cranch 137 (1803)) kötődik, ahol is John Marshall főbíró az USA alkotmányának VI. cikk (2) bekezdéséből vezette le a törvények alkotmányossági felülvizsgálati (judicial review) jogát és egyben köteleességét is⁸⁷. A hivatkozott rendelkezésből egyértelműen kiolvasható az alkotmány primátusa, amelynek rendelkezései közvetlenül kötik a bírókat is, ebből következően pedig – ahogy arra Bragyova András is utal [2] – a bírói tevékenységbe annak ellenére is beleértendő az alkotmánybíráskodási tevékenység, hogy a törvények alkotmányossági felülvizsgálati lehetőségét az USA alkotmánya *expressis verbis* nem tartalmazza. Alexander Hamilton ezt ekképpen fogalmazta meg:

„Elképzelhetetlen egyértelműbb alapelv, mint az, amely szerint valamely delegált hatalom minden olyan cselekedete, amely ellentétes megbízatásának tartalmával, érvénytelennek tekintető. Nem lehet tehát érvényes az olyan törvény, amely ellentétes az alkotmánnyal.” [11] (78. sz.)

A fentiekre tekintettel az alkotmánybíráskodási tevékenység a rendes bírói szervezetrendszer feladata, azaz nincs egy kifejezetten az alkotmánybíráskodási tevékenységre létrehozott állami szerv, hanem minden bíró alkotmányból eredő kötelessége a jogszabály alkotmányosságáról, más szóval alkalmazhatóságáról [14] való döntés. Ennek az egyenes következménye, hogy az alkotmányossági kérdések a rendes bírósági eljárás keretében, esetileg (incidenter) merülnek föl [18] [20], mindig valamilyen konkrét ügy tekintetében, az e

⁸⁶ Az autentikus alkotmányértelmezés alatt az alkotmánybíráskodásra feljogosított szerv monopolhelyzetét értem az alkotmány normatív jelentéstartalmának kibontása tekintetében.

⁸⁷ „A jelen alkotmány s annak értelmében alkotott törvények, valamint az Egyesült Államok meghatározása alapján létrejött és létrejövő nemzetközi szerződések az ország legfőbb törvényei; e törvények kötelezőek minden államban minden bíró számára tekintet nélkül az egyes államok alkotmányában vagy törvényeiben foglalt ellenkező rendelkezésekre.”

tárgyban hozott döntés pedig kizárólag az adott jogviszonyra vonatkozik (erga inter pares). Az adott ügyön túlmutató hatályú döntést kizárólag a Supreme Court hozhat, amennyiben a konkrét ügyben a felek minden jogorvoslati lehetőségüket kimerítették, továbbá ha a Supreme Court saját megítélése szerint az ügy súlya, jelentősége az általános jogfejlődés szempontjából ezt indokolja (case of certiorari) [17] [24].

E modellben az alkotmánybíráskodás az igazságszolgáltatás állami funkció része, amelynek következtében – igazodva a szigorú hatalommegosztás tételéhez – sem az egyes bírók, de még a Supreme Court sem semmisít meg jogszabályt: az alkotmánybíráskodás eredménye az alkotmányellenes norma alkalmazásának mellőzése [7]. Fontos kiemelni, hogy az alkalmazás mellőzése a konkrét ügghöz kapcsolódó életviszonyhoz kötődnek, azaz még a Supreme Court döntése alapján sem válik általában véve alkalmazhatatlanná egy norma (differenciált alkotmánybíráskodás) [7].

A konkrét normakontroll jelleg további következménye, hogy e decentralizált modellben az alkotmánybíráskodás középpontjában az egyéni jogvédelem áll [7]. E koncepció mögött két alapvető fejlődési irány állhat meglátásom szerint: (1) Az egyik az e modell mögött álló jogállam koncepció az angolszász rule of law felfogás, amely szerint materiális jog, a hagyományon alapuló common law végső soron a bírói ítéletekben kristályosodik ki, amely így formális jog és a mindenkori aktuálpolitika fölött áll [25]. (2) Valamint ahogy arra Paczolay Péter is utal, az USA alkotmánya a felvilágosodás terméke, amelyet erősen áthatott a természeti törvény és a természettől eredő jogok elve [20].

1.2. Az alkotmánybíráskodás centralizált modellje

E modell elméleti alapjait Hans Kelsen fektette le [7]. Kelsen Adolf J. Merkl-el közösen dolgozta ki a közismert joglépcső elméletet, amelyet jogelméleti alpművében a Tiszta Jogtan című munkájában vetett papírra. Elméletének alapja, hogy a jogrendszer nem azonos szintű általános és egyedi jogi normák hierarchikus rendszere, amely egy axiomatikus alpnormára (ún. Grundnorm) épül. E rendszerben minden jogi norma érvényessége – mind formális, mind materiális értelemben – közvetlenül visszavezethető egy a hierarchiában magasabb szinten elhelyezkedő jogi normára, végső soron pedig magára az alpnormára, amely a tartalmi értelemben vett alkotmány [12]. E pozitivista megközelítésben az alkotmánybíráskodás célja az alpnorma és ezen keresztül az egész jogrendszer integritásának a védelme. Amennyiben tehát egy jogi norma akár megalkotásának módját, akár tartalmát tekintve ellentmondásba kerül egy magasabb szintű jogi normával, úgy alkotmányellenes helyzet áll elő. E helyzet orvoslása keretében az integritást sértő alacsonyabb szintű jogi normát ki kell emelni a jogrendszerből, hiszen az nem is létezhetne [7]. Itt tehát az alkotmányellenesség következménye nem a jogi norma alkalmazásának mellőzése, hanem annak megsemmisítése („negatív jogalkotás”) [9].

A célra és eredményre tekintettel tehát az e modell szerinti alkotmánybíráskodás a jogalkotás állami funkció körébe tartozik, nem igazságszolgáltatási feladat, nem konkrét peres ügghöz kapcsolódik (alkotmányjogi ügyek) [9], így a rendes bíróság nem mellőzheti az alkotmányellenesnek vélt jogszabály alkalmazását [13]. E modell sajátossága ebből következően, hogy van egy a rendes bírói fórumrendszertől elkülönült, kifejezetten alkotmánybíráskodásra létrehozott állami szerv, amely speciális eljárás keretében dönt a jogi normák alkotmányosságára tárgyában⁸⁸. E modellben az alkotmánybíráskodáshoz kapcsolódó jellegadó hatáskör az egyedi üggyel független [18], kifejezetten az alkotmány védelmét célzó absztrakt normakontroll.

⁸⁸ Halmai Gábor Felix Ermacora nyomán utal rá, hogy „az alkotmánybíráskodás ötlete az osztrák köztársaság későbbi első kancellárjától, Karl Rennertől származik, és Kelsen csak jogi formába öntötte Renner elképzeléseit” [10]

Fontos megjegyezni, hogy az alkotmánybíráskodás ebben az esetben a politikai döntéshozatal része [4] [6], hiszen a jogszabály megsemmisítésének eszközével korlátozza a döntéshozók mozgásterét (ún. többségellenes tevékenység⁸⁹), illetve maga is politikai célt érvényesít, amely nem más, mint az alkotmány feltétlen érvényesülése.

2. A magyar Alkotmánybíróság akkor és most

A rendszerváltást követően Magyarországon az osztrák modellhez közel álló önálló hatalmi tényezőként megjelenő [3] [6] alkotmánybíráskodást alakított ki az alkotmányozó: az 1990. január 1-jén működésbe lendülő Alkotmánybíróság jellegadó hatásköre A Magyar Köztársaság Alkotmánya IV. fejezet, 32/A. §-a, valamint az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény (a továbbiakban: korábbi Abtv.) 21. § (2) bekezdése alapján a megelőző eljárás és konkrét jogi érdekeltség nélkül bárki által kezdeményezhető absztrakt utólagos normakontroll (*actio popularis*) volt. Az indítványozó – még ha fűződött is konkrét jogi érdeke egy adott jogi norma⁹⁰ alkotmányossági felülvizsgálatához – minden esetben a közérdek képviselőjeként lépett fel az alkotmány integritásának védelmében [17].

Konkrét ügyekben csupán kivételesen a korábbi Abtv. 1. § d), valamint 48. § (1) bekezdése alapján volt lehetőség alkotmányjogi panasz („régí” alkotmányjogi panasz) keretében az Alkotmánybírósághoz fordulni⁹¹, amennyiben az indítványozó „jogsérleme (alkotmányban biztosított jog megsértése folytán) az alkotmányellenes jogszabály alkalmazása folytán következett be, és egyéb jogorvoslati lehetőségeit már kimerítette, illetőleg más jogorvoslati lehetőség nincs számára biztosítva”. Fontos azonban kiemelni, hogy az Alkotmánybíróság ebben az esetben is pusztán általános jogi normák, nem pedig a konkrét érdemi döntések alkotmányosságát vizsgálta [7]. Így annak ellenére, hogy az eljárás megindítása konkrét ügghöz, valamint alkotmányban biztosított jogok megsértéséhez kötődik, a „régí” alkotmányjogi panasz végeredményét tekintve absztrakt normakontroll, és mint ilyen nem igazságszolgáltatási tevékenység. Emellett Sólyom László arra is felhívta a figyelmet, hogy a „régí” alkotmányjogi panasz, de még a bírói kezdeményezés is alig használt eljárások voltak, egyértelműen háttérben maradtak az *actio popularis*-al szemben [22]. Összességében elmondható, hogy a korábbi Alkotmánybíróság „a világ egyik legabsztraktabb” alkotmánybírósága lett egy olyan történelmi helyzetben, amikor a rendszerváltók szándéka egyértelműen az erős és hatékony alkotmányvédelem megerősítése volt [16].

Ugyanakkor a rendszerváltás után kialakított Alkotmánybíróság absztrakt „arcéle” a rendszerváltás során lezajlott politikai küzdelmek eredménye. A figyelem középpontjában elsősorban az Országgyűlés és az Alkotmánybíróság viszonya állt: rendelkezzen-e az Alkotmánybíróság a törvények megsemmisítésének jogával. Ugyan az Igazságügyi Minisztérium első törvénytervezete még tartalmazta a „valódi” alkotmányjogi panasz eljárást, amely alapján az állampolgár alkotmányban biztosított alapvető jogait sértő valamely határozat vagy intézkedéssel szemben fordulhatott volna az Alkotmánybírósághoz, ez a megoldás már kikerült a kerekasztal által jóváhagyott szövegből [22].

⁸⁹ Egy demokratikus államban alapvetően, de nem kizárólagosan a többség uralma dominál, amely sohasem lehet korlátlan. Ahogy egy alkotmány (amely egyik oldalról egyfajta társadalmi szerződés) többek között a hatalommegosztás révén segít megakadályozni egy személy, vagy egy szűk csoport zsarnokságát, ugyanúgy segít gátat szabni a többség zsarnokságának (kizárólagos hatalom tilalma). Az alkotmánybíráskodás és a népképviselői döntéshozó szerv egymáshoz való viszonyára vonatkozóan ld. [7] [18]

⁹⁰ Általános jogi normák (más megfogalmazásban: ún. normatív aktusok): Korábbi Abtv. 1. § b) alapján jogszabály és közjogi szervezetszabályozó eszközök (korábban állami irányítás egyéb jogi eszközei), valamint a 42/2005. (XI. 14.) AB határozatban foglaltakra tekintettel a jogegységi határozatok.

⁹¹ Illetve bírói kezdeményezésre a korábbi Abtv. 38. §-a alapján, ugyanakkor a szabályozás jellege, valamint az eljárás tartalma alapján sem volt több az absztrakt utólagos normakontroll speciális eseténél.

E szabályozási keret alapján elmondható, hogy a korábbi Alkotmánybíróságnak elsődlegesen a jogrendszer integritásának védelme, a „jogszabály-hierarchia őrzése” volt a feladata, mégis az önértelmezési folyamat eredményeként a hangsúly egyre inkább eltolódott az alapjogi bíráskodás [22] [23], azaz az egyéni jogvédelem felé. Magát az *actio popularis*-t, mint közérdekű jogintézményt viszonylag hamar egyéni jogsérelmek orvoslására kezdték használni, amely komoly ügyterhet jelentett az Alkotmánybíróság számára. [22] [26] [27]. A korábbi Alkotmánybíróság önértelmezése folytán egy az alapjogokat tekintve erősen aktivista, az államszervezeti ítélezést tekintve stabilizáló, hatásköreit bizonyos szempontból önkorlátozóan (pl. előzetes normakontroll, alkotmányértelmezés, szigorú napi politikai semlegesség), más tekintetben kiterjesztően (pl. indítványok nagyvonalú és szabad kezelése, alkalmazási tilalom) kezelő, alapvetően széleskörű társadalmi elfogadottságot élvező, de a mindenkori kormánytöbbséget alkotmányos keretek között tartó, erős államhatalmi intézmény jött létre [16] [22]. Államhatalmi státuszát tekintve kifejezetten hatásos korlátként funkcionált a parlamentáris rendszerhez igazodóan rendkívül erős Országgyűléssel szemben. Az e tekintetben alappal megfogalmazott kérdésre, miszerint „ki ellenőrzi az ellenőröket”, Kukorelli István az alábbi választ fogalmazta meg: „lényegében csak két válasz adható: az alkotmányozó hatalom, illetve önmaga a testület” [16].

A korábbi alkotmány IV. fejezete szűkszavúan rendelkezett az alkotmánybíróság hatáskörét illetően, pusztán a törvények megsemmisítési jogát, valamint az *actio popularis* lehetőségét nevesítette, minden egyéb hatásköri kérdés rendezését, valamint további hatáskörök kialakítását a törvényhozó döntésére bízta. Az Alaptörvény Az Állam című rész 24. cikk (2) bekezdése ezzel szemben lényegesen pontosabban határozza meg az Alkotmánybíróság hatásköreit, szűkítve ezzel a törvényhozó mozgásterét. A vizsgált téma szempontjából a legjelentősebb változás az új koncepció tekintetében az absztrakt utólagos normakontroll indítványozói körének jelentős szűkítése (*actio popularis* felszámolása [8] [14]), valamint német mintára [21] a „valódi” alkotmányjogi panasz bevezetése, kiegészülve a közpénzügyi tárgyú törvények alkotmányossági felülvizsgálhatóságának korlátozásával⁹².

Absztrakt utólagos normakontrollt az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdésének e) pontja alapján kizárólag a Kormány, az országgyűlési képviselők egynegyede, a Kúria elnöke, a legfőbb ügyész vagy az alapvető jogok biztosa kezdeményezhet. Az indítványozók köréből látható, hogy immár a jogrendszer integritása védelmének (objektív alkotmányvédelem) tekintetében kizárólag államhatalmi intézmények képviselői rendelkeznek indítványozási jogosultságokkal, ahol e hatáskör tekintetében csupán az alapvető jogok biztosán keresztül maradt meg az egyének és az Alkotmánybíróság közötti kapcsolat [7]. Az új hatáskörként megjelenő „közvetlen”, „kivételes”, „normatív” vagy „gyors” panasz (Abtv. 26. § (2)) nem áll messze az *actio popularis* intézményétől, ugyanakkor az Alkotmánybíróság a befogadási kritériumok szigorú értelmezésével gátat vetett annak, hogy a „közvetlen” panasz az *actio popularis* helyébe lépjen [8] [15]. (32/2013. (XI. 22.) AB hat. Indokolás [18], 3110/2013. (VI. 4.) AB hat. Indokolás [27], 3123/2015. (VII. 9.) AB vég. Indokolás [12], 3198/2015. (X. 14.) AB vég. Indokolás [13], etc.)

„Valódi” alkotmányjogi panaszt az alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 27. §-a alapján alaptörvény-ellenes bírói döntéssel szemben az egyedi ügyben érintett személy vagy szervezet nyújthat be az Alkotmánybírósághoz, ha az ügy érdemében hozott döntés vagy a bírósági eljárást befejező egyéb döntés az indítványozó Alaptörvényben biztosított jogát sérti, és az indítványozó a jogorvoslati lehetőségeit már kimerítette, vagy jogorvoslati lehetőség nincs számára biztosítva [1]. Megjelent tehát az érdemi bírói döntések, mint egyedi aktusok felülvizsgálatának lehetősége, ahol már nem egy általános jogi norma (jogszabály, közjogi szervezetszabályozó eszköz vagy jogegységi

⁹² Nem csupán ezeken a területeken változott az Alkotmánybíróság, ugyanakkor a téma szempontjából e változások relevánsak.

határozat, Abtv., 37. § (2)), hanem magának a bírósági eljárásnak az alapjogsértő volta (21/2013. (VII. 19.) AB hat. Indokolás [52]) az eljárás tárgya [7]. Fontos azonban kiemelni, hogy az alapjogi bíráskodás keretén nem léphet túl az Alkotmánybíróság, azaz nem válhat szuperbíróssággá. Erre az Alkotmánybíróság folyamatosan törekszik is. (3003/2012. (VI. 21.) AB vég. Indokolás [4], 3231/2012. (IX. 28.) AB vég. Indokolás [4], 3325/2012. (XI. 12.) AB vég. Indokolás [13]–[14], 3359/2012. (XII. 5.) AB vég. Indokolás [8], 3078/2013. (III. 27.) AB vég. Indokolás [22], 3163/2014. (V.23.) AB vég. Indokolás [17], 3014/2015. (I. 27.) AB vég. Indokolás [14], etc) Az Alkotmánybíróság 3241/2016. (XI. 18.) AB végzése úgy fogalmaz, hogy „az Alkotmánybíróságnak nem feladata a konkrét jogvitákban való ítélkezés, ahogyan a jogalkalmazói jogértelmezés felülbírálata sem. A bírói döntés elleni alkotmányjogi panasz nem tekinthető a bírósági szervezeten belül jogorvoslással nem támadható bírói határozatok által okozott valamennyi – vélt vagy valós – jogsérelem orvoslása eszközének. Az Alkotmánybíróságnak kizárólag arra van hatásköre, hogy az alapjogi sérelmet orvosolja” (Indokolás [16]).

3. Összegzés

Tekintettel arra, hogy az Alkotmánybíróság egyedi ügyektől független absztrakt normakontroll hatásköre (objektív jogvédelem) jelentősen szűkült, ezzel párhuzamosan az egyéni jogvédelem szerepe (szubjektív jogvédelem) a „valódi” alkotmányjogi panasz bevezetése révén jelentősen megnőtt, a magyar alkotmánybíráskodási tevékenység a jogalkotás állami funkciótól jelentősen eltolódott az igazságszolgáltatás állami funkció felé [7]. E jelleget erősíti az Alaptörvény 37. cikk (4) bekezdése szerinti közpénzügyi tárgyú korlátozás is, amely alapján csak meghatározott alapvető jogok védelme érdekében járhat el az Alkotmánybíróság⁹³.

Ezzel egyúttal lehetőség nyílt arra, hogy az Alkotmánybíróság hatékonyabban mozdítsa elő az alapjogi relevanciájú jogszabályok, jogterületek alkotmány-konform értelmezését [5] [19]. Fontos azonban, hogy az Alkotmánybíróság és a bíróságok közötti viszony egymásra reflektáló, egymást kiegészítő jellegű legyen, azaz az Alkotmánybíróság hatásköreit csak valóban az alkotmányosság helyreállítása érdekében, mértéktartóan gyakorolja, ne avatkozzon be indokolatlanul az igazságszolgáltatást megtestesítő bíróságok munkájába, ahogy arra eddig is következetesen törekedett.

Irodalomjegyzék

- [1] Bitskey Botond – Török Bernát: Az alkotmányjogi panasz kézikönyve, Budapest, HVGORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015.
- [2] Bragyova András: Az alkotmánybíráskodás elmélete, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, 1994.
- [3] Cservák Csaba: A hatalommegosztás elmélete és gyakorlati megvalósulása, Jogelméleti Szemle, 1, 2002. Letöltve: <http://jesz.ajk.elte.hu/cservak9.html>
- [4] Cservák Csaba: A végrehajtó hatalom és a parlament választása, Budapest, 2016.
- [5] Cservák Csaba: Az alkotmányjogi panasz, In Cservák Csaba (szerk.): Összehasonlító alkotmányjogi tanulmányok, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2015. pp. 101-109.
- [6] Cservák Csaba: Milyen a magyar kormányzati rendszer? – A kormányforma fejlődése és problémái, Jogelméleti Szemle, 4, 2001. Letöltve: <http://jesz.ajk.elte.hu/cservak8.html>
- [7] Csink Lóránt: Alkotmánybíráskodás, In Csink Lóránt: Mozaikok a hatalommegosztáshoz, Budapest, PÁZMÁNY PRESS, 2014. pp. 99-138.

⁹³ Élethez és emberi méltósághoz való jog, személyes adatok védelméhez való jog, gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadsághoz való jog, magyar állampolgársághoz kapcsolódó jogok.

- [8] Chronowski Nóra: Alkotmányjogi panasz és alkotmányvédelem, Fundamentum, 1-2, 2014. pp. 91-95.
- [9] Favoreu, Louis: Az Alkotmánybíróságok (ford. Horváth Éva), In Paczolay Péter – Alkotmánybíráskodás - Alkotmányértelmezés, Budapest, Rejtjel Kiadó, 2003. pp. 52-113.
- [10] Halmai Gábor: Hans Kelsen és a magyar Alkotmánybíróság, Világosság, 11, 2005. pp. 3-14.
- [11] Hamilton, Alexander (et. al.): Föderalista, Értekezések az amerikai alkotmányról, Budapest, Európa Kiadó, 1998.
- [12] Kelsen, Hans: Tiszta Jogtan, Budapest, Rejtjel Kiadó, 2001.
- [13] Kilényi Géza: Az alkotmánybíróság helye az állami szervek rendszerében, In Kilényi Géza (szerk.): Alkotmánybíráskodás, Budapest, UNIÓ Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., 1993. pp. 11-61.
- [14] Kilényi Géza: Az alkotmánybíráskodás külföldön és nálunk, Új Magyar Közigazgatás, 7-8, 2012. pp. 32-43.
- [15] Köblös Adél: A kivételes panasz szerepe az alkotmányos jogok védelmében, In Tóth Judit (szerk.): Ünnepi Kötet dr. Tóth Károly címzetes egyetemi tanár 70. születésnapjára, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2015. pp. 184-196.
- [16] Kukorelli István: Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban, Budapest, Századvég Kiadó, 2006.
- [17] Kukorelli István (et. al.): Az Alkotmánybíróság, In Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan I., Budapest, OSIRIS Kiadó, 2007. pp. 441-469.
- [18] Paczolay Péter: Alkotmánybíráskodás – Alkotmányértelmezés, Budapest, Rejtjel Kiadó, 2003.
- [19] Paczolay Péter: Az Alkotmánybíróság új hatásköreiről egy év elteltével, Alkotmánybírásgazdasági Szemle, 1, 2013. pp. 71-73.
- [20] Paczolay Péter: Az élő alkotmány: az alkotmánybíráskodás kiszámíthatósága és változásai, In Chronowski Nóra – Petrétai József (szerk.): Tanulmányok Ádám Antal professor emeritus születésének 80. évfordulójára, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 2010. pp. 221-241.
- [21] Somody Bernadett (et. al.): Az alapjogi bíráskodás kézikönyve, Budapest, HVGORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2013.
- [22] Sólyom László: Az Alkotmánybíróság hatáskörének sajátossága. Tanulmány és ajánlás Benedek Ferencnek, In Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon, Budapest, Osiris Kiadó, 2001. pp. 157-182.
- [23] Sólyom László: Az Alkotmánybíróság önértelmezése, In Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon, Budapest, Osiris Kiadó, 2001. pp. 113-120.
- [24] Sulyok Tamás – Szakály Zsuzsa: Az alkotmányjogi panasz jogorvoslati jellegének bővülése, In Balogh Elemér (szerk.): Számadás az Alaptörvényről, Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak tollából, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. pp. 359-370.
- [25] Takács Albert: A hatalommegosztás elve az alkotmányos értékek rendszerében, In Pro Publico Bono, I. Különszám, 2011. pp. 18-42.
- [26] Tóth J. Zoltán: Változások a magyar alapjogi bíráskodásban: Normatív és jogszociológiai elemzés, Jogelméleti Szemle, 1, 2016. pp. 121-138.
- [27] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission): Opinion on three legal questions arising in the process of drafting the new Constitution of Hungary. (Opinion no. 614/2011; CDL-AD(2011)001)

Lektorálta: Dr. habil. Cservák Csaba Ph.D, tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék

KÖZTULAJDONBAN ÁLLÓ GAZDASÁGI TÁRSASÁGOK ÜGYVEZETÉSÉNEK EGYES KÉRDÉSEI

Majoros Tünde

*Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Kereskedelmi Jogi Intézeti Tanszék,
PhD-hallgató, civtunde@uni-miskolc.hu*

Absztrakt

A gazdasági társaságok vezető tisztségviselőire vonatkozó szabályozás az új Polgári Törvénykönyv hatálybalépése óta a jogtudományi közlemények sikertémája. A kutatások polgári jogi, társasági jog, esetenként munkajogi, büntetőjogi, versenyjogi aspektusokból közelítenek. Jelen tanulmány a téma egy kevésbé felkapott, de a közpénzek felhasználása okán annál jelentősebb vetületét igyekszik vizsgálni: a köztulajdonban álló gazdasági társaságok vezető tisztségviselőire vonatkozó többlétszabályokat. A köztulajdonnal gazdálkodó társaságok esetében még hangsúlyosabb az ügyvezetés megfelelőségének biztosítása: a stratégiai döntések megvalósítása, a rövid- és hosszútávú célkitűzések elérése úgy, hogy a menedzsment a döntéshozatal során a tulajdonosi érdek prioritása mentén járjon el. Éppen ezért a vezetőkre a Ptk.-át meghaladóan, külön jogszabályokban meghatározott többlétszabályok érvényesülnek, amelyek a tisztséget betöltő személyekkel szembeni elvárásokra, javadalmazásukra, ellenőrzésükre vonatkoznak.

A tanulmány az állami vagyonról szóló 2007. évi CVI., a nemzeti vagyonról szóló 2011. CXCVI. törvény vonatkozó rendelkezéseinek, valamint a köztulajdonban álló gazdasági társaságok takarékosabb működéséről szóló 2009. évi CXXII. törvény és a javadalmazás tekintetében előírásokat tartalmazó Kormányhatározat szabályainak tükrében igyekszik megvilágítani, hogy milyen, az általánostól eltérő normák érvényesülnek.

A köztulajdonban álló gazdasági társaságok esetében az ügyvezetési tevékenység megfelelősége mellett a társaságirányítás más eszközei (tulajdonosi jogok gyakorlása, az ügyvezetés ellenőrzése, az egyes döntések átláthatósága) is kardinálisak abban a tekintetben, hogy a köztulajdonnal gazdálkodás valóban ésszerű és hatékony legyen. A tőzsdére bevezetett (magán) társaságok tekintetében már 2004 óta léteznek az ún. Felelős Társaságirányítási Ajánlások, amelyek az ügyvezetési tevékenységet ellátó személyek kompetenciájáról, javadalmazásáról és aktivitásáról tartalmaz publikus információkat, biztosítva ezzel a transzparenciát a társaság vezetésétől „távol lévő” részvényesek és a gazdasági forgalom egyéb résztvevői számára.

Ezzel párhuzamot vonva a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. az állami tulajdonban lévő társaságokra vonatkozóan bocsátott ki felelős vállalatirányítási ajánlást, amely e szféra szereplőire szabottan határozza meg azokat az alapelveket és sztenderdeket, amelyekre figyelemmel kell lenni.

Kulcsszavak: vezető tisztségviselő, köztulajdonban álló gazdasági társaság, felelősség, ésszerű gazdálkodás, javadalmazás

1. Bevezető

1.1. A tanulmány tárgya

Jelen tanulmányban azt szeretném felvázolni, hogy azokban a gazdasági társaságokban, amelyekben az állam vagy az önkormányzat többségi befolyással rendelkezik, hogyan alakul az ügyvezetési tevékenységet ellátó személy vagy testület jogállása: milyen, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben (továbbiakban: Ptk.) meghatározottakon túli, további elvárásokat fogalmaz meg a jogalkotó, milyen feltételeknek kell megfelelniük

azoknak a társaságoknak, amelyek közpénzzel gazdálkodnak. Sárközy Tamás professzor szerint a közérdek szempontjából jelentős társaságok többlétszabályozást „kívánnak”, a közszféra társaságainak „jóval szigorúbb társasági joga” van. [1] A Ptk. és a 2006. évi V. törvény (továbbiakban: Ctv.) rendelkezései mellett, amelyek az alapot jelentik, további három jogszabályra is figyelemmel kell lenni: a köztulajdonban álló gazdasági társaságok takarékosabb működéséről szóló 2009. évi CXXII. törvény (Kgttv.), a nemzeti vagyronról szóló 2011. évi CXCVI. törvény (Nvtv.) és az állami vagyronról szóló 2007. évi CVI. törvény (Vtv.).

Jelen tanulmányban nem kívánunk részletesen kitérni, de szükséges megjegyezni, hogy számos köztulajdonban álló gazdasági társaság tevékenykedik az ún. non-profit szférában, itt indult meg először a köztulajdonban álló gazdasági társaságok alapításának hulláma, amely tendenciáról, annak rendszerváltást követő megjelenésével és elterjedésével Barta Judit részletesen foglalkozik. [2] Ezek többsége közhasznú jogállású fokozatot is szerzett, így az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvény számos rendelkezését is figyelembe kell venni az ügyvezetés és annak ellenőrzése kapcsán. Idevágó külön előírások a felügyelőbizottság létrehozására vonatkozó rendelkezés, a vezető tisztségviselőkkel szembeni összeférhetetlenségi szabályok, a teljesen transzparens gazdálkodás, a nyilvánosság és további speciális közzétételi kötelezettségek kritériumai.

1.2. Fogalmi alapvetés

Kiindulásképpen célszerű meghatározni, hogy mit is értünk köztulajdonban álló gazdasági társaság alatt. A Kgttv. 1. § a) pontja értelmében köztulajdonban álló gazdasági társaság: *az a gazdasági társaság, amelyben a Magyar Állam, helyi önkormányzat, a helyi önkormányzat jogi személyiséggel rendelkező társulása, többcélú kistérségi társulás, fejlesztési tanács, nemzetiségi önkormányzat, nemzetiségi önkormányzat jogi személyiségű társulása, költségvetési szerv vagy közalapítvány külön-külön vagy együttesen számítva többségi befolyással rendelkezik.* Többségi befolyás alatt a Kgttv. 1. § b) pontja a következőt érti: *olyan kapcsolat, amelynek révén a befolyással rendelkező egy jogi személyben a szavazatok több mint ötven százalékával - közvetlenül vagy a jogi személyben szavazati joggal rendelkező más jogi személy (köztes vállalkozás) szavazati jogán keresztül - rendelkezik, azzal, hogy a közvetett módon való rendelkezés meghatározása során a jogi személyben szavazati joggal rendelkező más jogi személyt (köztes vállalkozást) megillető szavazati hányadot meg kell szorozni a befolyással rendelkezőnek a köztes vállalkozásban, illetve vállalkozásokban fennálló szavazati hányadával, ha azonban a köztes vállalkozásban fennálló szavazatainak hányada az ötven százalékot meghaladja, akkor azt egy egészként kell figyelembe venni.* A befolyás számításánál nem kell figyelembe venni a huszonöt százalékot el nem érő közvetett befolyást.

A köztulajdonban álló gazdasági társaságok tehát olyan, a társasági jog hatálya alá tartozó speciális magántársaságok, amelyekben (leegyszerűsítve) az állam vagy az önkormányzat többségi, vagy kizárólagos tulajdonos (tag/résztvényes). A köztulajdonban lévő gazdasági társaságok többek között, vagy kizárólagosan közpénzzel gazdálkodnak, közfeladat ellátása érdekében fejtik ki tevékenységüket. A közvagyon (köztulajdon) és a közérdek összefüggéseiről, valamint a közvagyonnal való gazdálkodás komplex felelősségi rendszeréről Kapa Mátyás részletesen ír. [3] Érdemes tehát erről az oldalról közelíteni és a közjogi szabályokból kiindulni. Magyarország Alaptörvénye 39. cikkének (5) bekezdése így fogalmaz: Az állam és a helyi önkormányzatok tulajdonában álló gazdálkodó szervezetek törvényben meghatározott módon, önállóan és felelősen gazdálkodnak a törvényesség, a célszerűség és az eredményesség követelményei szerint. A 39. cikk (2) bekezdése tovább

folytatja: A közpénzekkel gazdálkodó minden szervezet köteles a nyilvánosság előtt elszámolni a közpénzekre vonatkozó gazdálkodásával. A közpénzeket és a nemzeti vagyont az átláthatóság és a közélet tisztaságának elve szerint kell kezelni. A közpénzekre és a nemzeti vagyontra vonatkozó adatok közérdekű adatok. A Vtv. 30. § (1) bekezdése értelmében az állam nevében tulajdonosi jogokat gyakorló szervezetek a tulajdonosi joggyakorlásuk alá tartozó gazdasági társaságoknál és más gazdálkodó szervezeteknél kötelesek érvényesíteni a cégvezetés felelősségét, valamint a közérdek érvényesülését biztosító vagyongazdálkodást. Az Alaptörvény és a Vtv. által kijelölt célok megvalósítása többféle módon valósul meg. Témánk szempontjából a köztulajdonban lévő gazdasági társaságok *vezető tisztségviselője* releváns, így az átlátható működés és az állami/önkormányzati cégek *ügyvezetésének* összefüggéseit tekintjük át a következőkben, vagyis azt, hogy a közpénzekkel való gazdálkodás átláthatóbb, takarékosabb volta hogyan biztosítható az ügyvezetésen keresztül, és megfordítva: az, hogy egy vezető tisztségviselő köztulajdonban lévő gazdasági társaságot vezet, mennyiben teszi speciálissá helyzetét, jogállását. Barta Judit egy közös tanulmány bevezetőjében foglalkozik annak kérdésével, hogy az állami beavatkozás, különböző okokból, milyen mértékben és hogyan hatol be a társasági jog területére, ennek összegzéseként idézi Somló Bódogot: *„az emberi intézmények teljes szabadsága, az eszményi állapot soha nem fog bekövetkezni, mert lehetetlenség olyan állapotról beszélni, amelyben „fájdalmak” nem lennének, értve ez alatt a szükségeszerű állami beavatkozást.”* [4]

2. A Kgttv. eszközrendszere

A jogalkotó a már említett Kgttv. indoklásában rögzíti: A törvény a köztulajdonban álló gazdasági társaságok vonatkozásában kíván eleget tenni a választópolgárok azon igényének, hogy a vezetői javadalmazás takarékos, átlátható, a valódi teljesítményt díjazó legyen. Ennek érdekében egyrészt törvényi szintre emeli a javadalmazás nyilvánosságára vonatkozó szabályokat, korlátozza a különböző testületek létszámát, továbbá ésszerű korlátok közé szorítja a gazdasági társaságok vezető tisztségviselőinek, felügyelőbizottsági tagjainak, valamint munkavállalóinak juttatásait.

A törvény tehát az ügyvezetés jogállása szempontjából két körülményt emel ki: a vezető tisztségviselők, felügyelőbizottsági tagok és az egyéb döntési jogkörrel vagy befolyással bíró munkavállalók javadalmazásának nyilvánosságát és az ügyvezetés létszámbeli korlátait tekinti olyan eszközöknek, amelynek szabályozása révén elő tudja segíteni a köztulajdonban lévő gazdasági társaságok átláthatóbb működését. E két szál mentén fontos látni, hogy a Kgttv. normái az általános szabályokhoz képest (Ptk., Ctv.) milyen eltérést jelentenek.

2.1. A közzétételi kötelezettség

1. Személyek vonatkozásában:

- vezető tisztségviselők, felügyelőbizottsági tagok, vezető állású munkavállalók (Mt. 208. §), önállóan cégjegyzésre vagy bankszámla feletti rendelkezésre jogosult munkavállalók adatai
 - név, tisztség, munkakör
 - munkaviszonyban álló személy esetében a közvetlenül vagy közvetve nyújtott pénzbeli juttatások (kiemelve az alapbért, egyéb időbért, teljesítménybért, az azt megalapozó időtartamot vagy teljesítménykövetelményt); végkielégítés, felmondási idő; a versenytilalmi megállapodás időtartama és ellenértéke

- vezető tisztségviselő (ha megbízási jogviszonyban látja el tevékenységét) és felügyelőbizottsági tag esetében a megbízási díj, az egyéb járandóságok, a jogviszony megszűnésekor járó pénzbeli juttatások
- „középvezetők elhatárolása”: másokkal együttesen cégjegyzésre vagy bankszámla feletti rendelkezésre jogosult, vagy a munkáltató szempontjából meghatározó jelentőségű egyéb munkavállalók tekintetében név nélkül a tisztség vagy munkakör, illetve a javadalmazás.

A Kgttv. 5. § (3) bekezdése értelmében a köztulajdonban álló gazdasági társaság legfőbb szerve e törvény és más jogszabályok keretei között köteles szabályzatot alkotni a vezető tisztségviselők, felügyelőbizottsági tagok, valamint az Mt. 208. §-ának hatálya alá eső munkavállalók javadalmazása, valamint a jogviszony megszűnése esetére biztosított juttatások módjának, mértékének elveiről, annak rendszeréről. A szabályzatot az elfogadásától számított harminc napon belül a cégiratok közé letétbe kell helyezni.

2. Jogügyletek vonatkozásában:

- pénzeszközök felhasználásával, vagyongazdálkodással kapcsolatos, egyszerű közbeszerzési értékhatárt elérő vagy azt meghaladó értékű szerződések (árubeszerzés, építési beruházás, szolgáltatás-megrendelés, vagyonértékesítés, vagyonhasznosítás, vagyon vagy vagyoni értékű jog átadása, koncessziós szerződés): típusa, tárgya, alanyai, értéke, időtartama
- önkormányzati rendelet az egyszerű közbeszerzési értékhatárnál alacsonyabb összegben is meghatározhatja a kötelező közzététel értékhatárát.

Az adatok közzétételéért, folyamatos hozzáférhetőségéért és hitelességéért a vezető tisztségviselő felelős. Ezek elmulasztása esetén, továbbá, ha a közzététel nem teljes vagy időszerű, az illetékes cégbíróságnál törvényességi felügyeleti eljárás kezdeményezhető. Az adatok a közzétételt követő két évig nem távolíthatók el. A közzétételi kötelezettséget az azt megalapozó jogviszony létesítését követő 15 napon belül, ezt követően pedig a társasági adó bevallására nyitva álló határidő utolsó napjáig kell teljesíteni. A jogügyletekre vonatkozó közzétételi kötelezettséget a szerződés létrejöttét követő 60 napon belül kell teljesíteni.

Ehhez képest a Ptk. és a Ctv. rendelkezései alapján azt láthatjuk, hogy a nem köztulajdonban lévő gazdasági társaságokat a cégjegyzék kötelező tartalmi elemei tekintetében terheli közzétételi kötelezettség (Ctv. 24-31/A. §§), amelyek között nem találunk sem a javadalmazáshoz, sem a jogügyletekhez kapcsolódó kötelezően közlendő adatot. Tehát a köztulajdonban lévő gazdasági társaságoknak a közzététel tekintetében többletkötelezettségeik vannak. Egy további szintet jelenítenek meg a tőzsdére bevezetett, nyilvánosan működő részvénytársaságok, amelyek tekintetében (nemzetközi és európai ajánlásokra tekintettel) a Budapesti Értéktőzsde Felelős Társaságirányítási Ajánlása soft law jelleggel, a Ptk. 3:289. § kötelezően ír elő éves közzétételi kötelezettséget, amelynek többek között részét képezik a vezető tisztségviselők, felügyelőbizottsági tagok juttatásai, prémiuma, részvényosztónzói.

2.2. A bérplafon

Már nem a nyilvánossághoz, de még a javadalmazáshoz kapcsolódik a törvény által előírt, napjainkban gyakran a sajtó fókuszába kerülő bérplafon kérdése. A Kgttv. 6. § két személyi kör tekintetében rögzíti a díjazás maximumát: az igazgatóság és a felügyelőbizottság vonatkozásában.

- az igazgatóság elnökének e jogviszonyára tekintettel megállapított díjazása nem haladhatja meg a mindenkori kötelező legkisebb munkabér hétszeresét, illetve az igazgatóság többi tagja esetében a mindenkori kötelező legkisebb munkabér ötszörösét; (jogalkotási hiány, hogy nem derül ki, hogy havi javadalmazásról van-e szó)
- a felügyelőbizottság elnökének e jogviszonyára tekintettel megállapított havi díjazása nem haladhatja meg a mindenkori kötelező legkisebb munkabér ötszörösét, illetve a felügyelőbizottság többi tagja esetében a mindenkori kötelező legkisebb munkabér háromszorosát; (fb-tag esetén költségtérítés nyújtható, egyéb javadalmazás nem)
- e két személyi kör tekintetében a megbízatás megszűnésének esetére juttatás nem biztosítható;
- egy természetes személy legfeljebb egy köztulajdonban álló gazdasági társaságnál betöltött megbízatás után részesülhet javadalmazásban.

Ezzel szemben a nem köztulajdonban lévő gazdasági társaságoknál az említett személyi kör javadalmazása szabad megállapodás tárgyát képezi, amely a társaság (legfőbb szerve) és a vezető tisztségviselő, felügyelőbizottsági tag konszenzusán alapul, és a jogviszonyt szabályozó megbízási vagy munkaszerződés része.

2.3. Létszámbéli korlátok

A másik szál, amit fel kell fejtenünk, az ügyvezetés és a felügyelőbizottság tekintetében alkalmazott létszámbéli korlátok kérdése. A Kgttv. 3. § értelmében köztulajdonban álló gazdasági társaságnál, ha az zártkörűen működő részvénytársaság, igazgatóság - a törvényi kivételtől eltekintve - csak abban az esetben választható, ha azt a társaság jelentősége, mérete, működésének jellege indokolja. Ha e körülmények nem állnak fenn, akkor tehát a köztulajdonban álló zrt.-t vezérigazgató vezeti. Igazgatóság működése esetén a törvény létszámbéli korlátot állít fel, amikor úgy rendelkezik, hogy a társaság jelentőségére, méretére és működésének jellegére tekintettel az ügyvezetést ellátó testület legalább három, legfeljebb öt természetes személy, nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségű gazdasági társaság esetében legfeljebb hét természetes személy tagból áll.

A Kgttv. 4. § szerint köztulajdonban álló gazdasági társaság esetén kötelező felügyelőbizottságot választani, ám annak létszámát szintén limitálja a törvény: három természetes személy, kétszáz millió forintot meghaladó jegyzett tőkéjű gazdasági társaság esetében legalább három, legfeljebb hat természetes személy tagból áll.

Mindezekhez képest a Ptk. (diszpozitív) szabályozása a zrt. esetében az alapítókra (részvényesekre) bízta, hogy az egyszemélyi vagy a testületi vezetés mellett teszik-e le a voksukat, és vezérigazgatóra vagy igazgatóságra bizzák a részvénytársaság vezetését. A kódex alapján az igazgatóság legalább három természetes személy tagból áll, amely kétségtelenül diszpozitív szabály, ám a "lefelé" való eltérést a Ptk. semmisnek nyilvánítja. Nyilvánosan működő részvénytársaság esetében elviekben lehetőség van a monista irányítási rendszer keretében igazgatótanács választására is, amely a kódex alapján legalább öt természetes személy tagból áll, akik többsége független. A szabály ebben az esetben is diszpozitív, azonban a "lefelé" való eltérés szintén semmis.

A nem köztulajdonban lévő gazdasági társaságok esetében a felügyelőbizottság léte esetleges. Létrehozásáról a társaság legfőbb szerve dönt, amelynek meg kell jelennie a létesítő okiratban. Kötelező eseteket maga a Ptk., vagy külön jogszabály (pl. éppen a köztulajdon védelme érdekében) írhat elő, erre kitér Ujváriné. [5] A Ptk. alapján nyilvánosan működő részvénytársaságnál kötelező létrehozni felügyelőbizottságot, illetve a munkavállalói részvétel elvének érvényesítése körében, vagyis amikor a teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállalók létszáma éves átlagban meghaladja a kétszáz főt. Ez utóbbi nem csak a

létrehozás, hanem a létszám tekintetében is kógens norma. A felügyelőbizottság létszáma vonatkozásában a Ptk. a jogi személy általános szabályainál egy diszpozitív, 3 fős testületről szóló rendelkezést tartalmaz, amelyet tovább pontosít a gazdasági társaságok közös szabályainál lévő norma, amely a „lefelé” való eltérést semmisnek nyilvánítja. Kógens szabályt a munkavállalói részvétel kapcsán fogalmaz meg a jogalkotó: a felügyelőbizottság legalább 3 főből áll, amelynek egyharmada munkavállalói küldött.

2.4. Egyéb társasági- és cégjoggal összefüggő rendelkezések

Cégjoggal összefüggő szabály, amelynek önálló fejezetbe foglalása aránytalan lenne, illetve csak közvetve kapcsolódik a tanulmány témájához, de érdemes megemlíteni, hogy a Ctv. által szabályozott, taggal szemben alkalmazható eltiltás szankcióját (Ctv. 9/B. - 9/E. §§) a Kgttv. 7. § értelmében az állammal, az államot megillető tulajdonosi jogokat gyakorló szervezettel szemben nem lehet alkalmazni.

Külön publikációt érdemelne az Mt. és a Kgttv. szabályainak összevetése a köztulajdonban álló munkáltató vezető állású munkavállalója tekintetében, amelyre e körben csak utalunk.

3. Az Nvtv. és a Vtv. vonatkozó rendelkezései

A nemzeti vagyonról szóló törvény mellékletei részletesen tartalmazzák a nemzeti vagyon körébe tartozó elemeket. Az Nvtv. 2. mellékletének I. része a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű nemzeti vagyonban tartandó állami tulajdonban álló társasági részesedések listáját tartalmazza. Néhány példa ezek közül:

Magyar Villamos Művek Zrt.	75%+1 szavazat
Magyar Posta Zrt.	75%+1 szavazat
Magyar Államvasutak Zrt.	100%
HungaroControl Magyar Légitörzslati Szolgalat Zrt.	100%
Magyar Fejlesztési Bank	100%
Szerencsejáték Zrt.	100%
Kincsem Nemzeti Lóverseny és Lovas Stratégiai Kft.	100%
Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt.	100%
Állami Autópálya Kezelő Zrt.	100%
Magyar Közút Nonprofit Zrt.	100%
Magyar Turizmus Zrt.	100%
Hollóházi Hungarikum Nonprofit Kft.	50%+1 szavazat
az erdészeti és víziközmű-szolgáltató társaságok	100%

A Vtv. többek között az MNV Zrt. szervezetéről is rendelkezik, amely több szempontból is speciális, ezért érdemes a bemutatásra. Speciális egyrészt azért, mert köztulajdonban áll, speciális másrészt azért is, mert az állami vagyon tekintetében tulajdonosi jogokat gyakorol. Ebből fakadóan szervezete még a korábban ismertetett szabályokhoz képest is különleges.

Az MNV Zrt. ügyvezetését legfeljebb hét tagból álló igazgatóság látja el, - amely tekintve, hogy nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű társaságról van szó, érthető is - ám speciális, hogy az igazgatóság tagjait a miniszter nevezi ki és hívja vissza, és megbízatásuk ideje is maximalizált, legfeljebb öt évre szól. A kinevezés és visszahívás joga a Ptk. alapján a gazdasági társaság legfőbb szervét, vagy az ügydöntő felügyelőbizottságot illeti meg, a jogviszony időtartama pedig akár határozatlan is lehet.

A jogállás szempontjából – a Ptk.-ban meghatározott nagykorúság és cselekvőképesség követelményén túli - többletfeltételekkel találkozunk, ugyanis az igazgatóság elnökévé és tagjává csak az a felsőfokú végzettséggel rendelkező, magyar állampolgár nevezhető ki, aki költségvetési, pénzügyi, vagyongazdálkodási tevékenységgel kapcsolatos kérdésekben

kiemelkedő elméleti, vagy gyakorlati szakmai ismeretekkel rendelkezik. Az Igazgatóság hatáskörébe tartozó – Ptk.-n kívüli – ügyeket a törvény részletesen felsorolja (állami vagyon elidegenítésével, hasznosításával kapcsolatos döntések, állami tulajdonban lévő gazdasági társaságok alapításával, működésével kapcsolatos kérdések stb.) Az Igazgatóság - hasonlóan más „mezei” gazdasági társaságokhoz - a jogszabályoknak, az alapító okiratnak, valamint a részvényesi jogokat gyakorló miniszter határozatainak van alávetve, aki (és ez fontos) írásban utasíthatja is az Igazgatóságot, amely az utasítást végrehajtani köteles. Ezzel szemben a Ptk. világosan deklarálja, hogy a vezető tisztségviselő önállóan látja el ügyvezetési tevékenységét, és e tekintetben nem utasítható (kivéve az egyszemélyes társaság tagjának írásbeli utasítási jogát és kötelezettségét). Az MNV Zrt. esetében, ha utasítás végrehajtására kerül sor, az Igazgatóság mentesül az ennek következményeként előálló károkért való felelősség alól, amely egyébként terhelné. Az igazgatóság tagjainak gondossági mércéje is más, mint a vezető tisztségviselőké: a Ptk. szerint a gazdasági társaság érdekeinek elsődlegessége alapján kötelesek eljárni, itt viszont az ilyen tisztséget betöltő személyektől elvárható fokozott gondossággal és *az állam érdekeinek elsődlegessége* alapján kötelesek eljárni. E tekintetben az Igazgatóság tagjai a Ptk. közös károkozásra vonatkozó szabályai szerint *korlátlanul* és egyetemlegesen felelnek *az állammal és az MNV Zrt.-vel szemben* a jogszabályok, az alapító okirat és a miniszter határozatainak, illetve kötelezettségeik felróható megszegésével okozott károkért. A Ptk. a vezető tisztségviselő társasággal szembeni felelősségére a szerződésszegéssel okozott kárfelelősség főszabályát rendeli alkalmazni, és a vonatkozó rendelkezések csak szándékos károkozás esetén írják elő a teljes kár megtérítését, egyébként pedig az előreláthatósági klauzula szűkíti a megtérítendő károk körét.

Az Igazgatóság tagjainak javadalmazásáról a miniszter dönt, a Ptk. alapján ez a legfőbb szerv (esetleg felügyelőbizottság) hatáskörébe tartozik.

A Vtv.-t tovább olvasva láthatjuk, hogy az MNV Zrt.-nél nem csak Igazgatóság, hanem vezérigazgató is működik, aki a munkaszervezet irányítója, a társaság törvényes képviselője és a munkáltatói jogkör gyakorlója. Felette az Igazgatóság és a miniszter gyakorolja a munkáltatói jogkört. Általános esetben az igazgatóság és a vezérigazgató egymást kizáró alternatívák, a munkáltatói jogkör gyakorlója pedig a legfőbb szerv.

Az MNV Zrt.-nél öt tagból álló felügyelőbizottság működik, amelynek tagjait szintén a miniszter nevezi ki és hívja vissza, megbízatásuk szintén legfeljebb öt évre szólhat.

Az Igazgatóság tagjaival szemben egyedi kizáró okok érvényesülnek, nem lehet országgyűlési, önkormányzati képviselő, miniszter, polgármester, főpolgármester, büntetett előéletű, illetve aki e foglalkozástól való eltiltás hatálya alatt áll. Látható, hogy a törvény a Ptk.-t részben meghaladó kizáró okokat is felsorol, a két utóbbi vonatkozásában azonban a Ptk.-t duplikálja.

4. Összegzés

A magánjog és közjog éles elválasztásának paradigmája a XXI. század jogi környezetében egyre gyakrabban válik meghaladottá. Számos esetben, mint a tanulmányban tárgyalt köztulajdonban lévő gazdasági társaságok esetében is szoros összefüggéseket, olykor átfedéseket mutatnak azok a jogszabályok, amelyeket a klasszikus megkülönböztetés szerint vagy magánjogi vagy közjogi jogalkotási produktumként szokás emlegetni. A közjog és magánjog egymásra hatása a köztulajdonban álló gazdasági társaságok esetében azért érhető tetten, mert a közvagyonnal, köztulajdonnal való rendelkezés (vagyonkezelés), vagyis a köz érdekében végzett gazdálkodás többeltkövetelményeket ró a gazdálkodó személyére, így a magánjogi (társaság jogi) szabályok mellett közjogi normákra is tekintettel kell lenni. Az elszámoltathatóság, ésszerűség, transzparencia elveinek érvényre juttatása érdekében a jogalkotónak több eszköz is a rendelkezésére áll: ezek közül csak egy irány az ügyvezetési

tevékenységet ellátó személy(ek), testület jogállásának specializálása. A tagok (részvényesek) szempontjából is releváns átláthatóság kérdésével részletesen Pintér Attila foglalkozik. [6] A tanulmány az ügyvezetés szervezeti sajátosságainak, szerkezeti felépítésének, létszámának és javadalmazásának különös szabályai mentén mutatta be azoknak a gazdasági társaságoknak a működését, amelyek közvagyonból működnek és ezért „társadalmi felelősséget” hordoznak. Sárközy Tamás professzor elválasztja a nonprofit és az üzletszerű gazdasági tevékenységet folytató köztulajdonban álló gazdasági társaságokat [7], az előbbieket társadalmi közös szükségletet is kielégítenek, közfeladatot látnak el, így a társadalmi felelősséget megkettőződve is hordozzák.

Irodalomjegyzék

- [1] Sárközy Tamás: Társasági jogunk belső ellenmondásai. In: Gazdasági és jog 2009/7-8., 24.
- [2] Barta Judit: A közhasznú nonprofit gazdasági társaságok természete és szabályozása társasági jogi szemmel In.: Miskolci Jogi Szemle IV. évf. 2009, 1. szám, 136-160.
- [3] Kapa Mátyás: Felelősség a közvagyonnal való gazdálkodásért, avagy jogágak véletlen találkozása a boncasztalon c. tanulmányát. In: Pénzügyi Szemle 2011/4., 471-480.
- [4] Ujváriné Antal Edit – Kovács István – Barta Judit – Harsányi Gyöngyi: Egyes magántársaságok társasági jogi szabályozásának közjogi többlétszabályai c. tanulmányukban. In: (szerk.: Bodzási Balázs) Ünnepi tanulmányok Balásházy Mária tiszteletére, BCE Gazdasági Jogi Intézet, Budapest, 2010., 38.
- [5] Ujváriné dr. Antal Edit: A felügyelőbizottság. In: Barta- Harsányi-Majoros-Ujváriné: Gazdasági társaságok a Polgári Törvénykönyvben. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2016., 107.
- [6] Pintér Attila: Kritikai észrevételek a nemzeti vagyonról szóló törvény gazdasági társaságokra vonatkozó rendelkezéseire. c. tanulmányában. In: Gazdaság és Jog 2012/11., 17-22.
- [7] Sárközy Tamás: A közérdek érvényesítésére kötelezett gazdasági társaságokról c. tanulmányát. In: In: (szerk.: Bodzási Balázs) Ünnepi tanulmányok Balásházy Mária tiszteletére, BCE Gazdasági Jogi Intézet, Budapest, 2010., 310-318.

Lektorálta: Prof. Dr. Prugberger Tamás, professor emeritus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

TÁJÉKOZTATÁSSAL A MUNKANÉLKÜLISÉG ELLEN

Marsovszki Ádám

*Szegedi Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék
PhD-hallgató, marsovadam@gmail.com*

Absztrakt

A munkavégzés a létfenntartáshoz szükséges javak megszerzésén túl lehetőséget ad az önbeteljesítésre, a kreativitásunk és szakmai ismereteink használatára, a kapcsolati tőkénk fejlesztésére és a lelki egészségünk megőrzésére. A munkanélküliség tehát nem csak a rendszeres jövedelemforrástól foszt meg minket, de elveszi az önbeteljesedés lehetőségét, teret nyithat a lelki betegségeknek, a nélkülözésnek és esetenként a teljes család széthullásához is vezethet.

Az elmúlt évtizedekben hatalmas kilengések voltak tapasztalhatóak a munkanélküliség terén: a rendszerváltás és a 2008-as gazdasági válság olyan törést okoztak a munkaerőpiacon, hogy azok hatását csak évek és évtizedek alatt tudta/tudja az ország kiheverni, de egyes tényezők még a mai napon is éreztetik a hatásukat. A gazdasági szerkezetváltás és a szakmai ismertek elavulása, a pályakezdők, illetve a nyugellátás előtt állók munkanélkülisége továbbra is meghatározó szereppel bírnak a magyar munkaerőpiacon.

A munkanélküliség csökkentésére az állam számára rendelkezésre áll számos eszköz, amelyek megcélozhatják a munkahelyteremtést, a munkahely megőrzését, vagy az álláskeresést. Az elmúlt években meghatározó szerep jutott a közfoglalkoztatásnak, az aktív munkaerőpiaci eszközöknek és egyre inkább elfordultak a foglalkoztatáspolitikai döntéshozói a passzív eszközöktől, vagyis a pénzbeli ellátásoktól.

Az erről való tájékoztatásnak – ahogy más szociális kockázatok esetén is – nagy jelentősége van. A munkáltatók által igénybe vehető támogatásokról adó és járulékkedvezményekről, a munkavállalókat segítő képzésekről és munkaerőpiaci szolgáltatásokról, valamint a vállalkozóvá válást segítő eszközökről történő teljeskörű és egyéniesített tájékoztatás – álláspontom szerint – előmozdíthatná a munkanélküliség elleni harcot.

Az állam tájékoztatási kötelezettségét semmiképpen sem szabad szűken értelmezni a megélhetési zavarhelyzet esetén, hiszen a munkanélküliség elleni küzdelem nem merül ki a szociális jogi eszközöknél. Eredmények felmutatásához szükség van egészen a pályaválasztásig visszanyúlni, amin már 14 éves kor körül többé-kevésbé át kell, hogy essen a fiatalság, hiszen ekkor döntenek arról, hogy szakmát tanulnak vagy inkább gimnáziumba mennek tovább, hogy később egyetemen tanulhassanak.

A kutatásom során szeretném megvizsgálni, hogy a magyar jogszabályi környezet hogyan szabályozza a munkanélküliség megelőzését, kezelését szolgáló ellátásokkal, szolgáltatásokkal, támogatásokkal kapcsolatos tájékoztatási kötelezettséget. Ki, kit, mikor, hogyan és miről kell, hogy tájékoztasson? A kutatásommal szeretném feltárni a tájékoztatáshoz való joggal kapcsolatos jelenlegi helyzetet, kiemelve az esetleges hiányosságokat és anomáliákat. Továbbá szeretném felhívni a figyelmet a közigazgatási hatóságok szerepvállalásának fontosságára és a folyamatos, bárki számára könnyedén elérhető tájékoztatás fontosságára.

Kulcsszavak: tájékoztatáshoz való jog, munkanélküliség

1. Munkavégzés és a munkanélküliség megjelenése az Alaptörvényben

A munkavégzés az egyik alapköve az állam megfelelő működésének, amit a jogalkotó többször is kihangsúlyoz az Alaptörvényben. Már a preambulumban találhatunk kapcsolódó rendelkezést: „Valljuk, hogy a közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye”⁹⁴ A munkajog második generációs alapjog, vagyis az állami beavatkozás elvárt ennek megvalósításához.⁹⁵

Az Alaptörvény Szabadság és Felelősség részében deklarálásra kerül az, hogy: „mindenkinek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz.”⁹⁶ A egykori Alkotmány kapcsolódó rendelkezéséhez az Alkotmánybíróság is állásfoglalást tett a 21/1994. (IV. 16.) AB határozat kertében, de az csupán elméleti oldalról közelíti meg a kérdést. Az értelmezés szerint, a munkához való jog esetén figyelembe kell venni annak alanyi jogi és szociális jogi oldalát is, valamint az állam foglalkoztatáspolitikai, munkahelyteremtési és egyéb kötelezettségeit. Továbbá a jog értelmezése kapcsán nem szűkíthetjük azt le csupán a munkaviszonyra, hanem abba bármilyen típusú foglalkoztatást bele kell érteni. Az Alkotmányban megfogalmazott vállalkozáshoz való jog, a munka és foglalkozás szabad megválasztása, illetve a munkához való jog között nem állíthatunk fel hierarchikus viszonyt.⁹⁷

Amennyiben a fenti határozatot az új Alaptörvény szempontjából értelmezzük, akkor arra kell figyelemmel lennünk, hogy az már nem a munkához való jogot fogalmazza meg, hanem az állami aktív közreműködést abban, hogy megteremtse a szükséges feltételeket a foglalkoztatás elősegítéséhez, vagyis a munkavégzés már nem jogként, hanem államcélként van jelen.⁹⁸ „Magyarország törekszik megteremteni annak feltételeit, hogy minden munkaképes ember, aki dolgozni akar, dolgozhasson.”⁹⁹ Kijelentésre kerül továbbá, hogy mindenki köteles képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel hozzájárulni a közösség építéséhez.¹⁰⁰

A munkavégzéshez kötődően kiemelésre kerül a fiatalok és a szülők fokozott védelme: „Magyarország külön intézkedésekkel biztosítja a fiatalok és a szülők munkahelyi védelmét.”¹⁰¹ Ennek a szabályozásnak szintén van szociális jogi vonatkozása, hiszen a várandós anyák a munkajogi mellett szociális jogi védelemben is részesülnek.

A munkához való jog (illetve az Alaptörvényben az állami célkitűzés) egyik jellemzője, hogy helyettesíthető, ami azt jelenti, hogy nem sérül senki joga, amennyiben az Alaptörvényi szabályozás ellenére mégsem tud munkát végezni, de jogosult a szociális ellátórendszer valamely ellátására.¹⁰² Az önhibájukon kívül munkanélkülivé vált személyek szociális biztonságának védelme, illetve az arra való törekvés megfogalmazásra kerül az Alaptörvényben is: „Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékoság, özvegyiség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult.”¹⁰³

⁹⁴ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) (a továbbiakban: Alaptörvény) Nemzeti hitvallás

⁹⁵ Takács Albert: *A szociális jogok* in: Halmai Gábor – Tóth Gábor: *Emberi Jogok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 837.

⁹⁶ Alaptörvény Szabadság és felelősség XII. cikk (1) bekezdés

⁹⁷ 21/1994. (IV. 16.) AB határozat Indoklás IV. 3; Árva Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2013, 154.

⁹⁸ Árva 2013, 153.

⁹⁹ Alaptörvény Szabadság és felelősség XII. cikk (2) bekezdés

¹⁰⁰ Alaptörvény Szabadság és felelősség XII. cikk (1) bekezdés

¹⁰¹ ua. XVIII. cikk (2) bekezdés

¹⁰² Takács 2008, 843

¹⁰³ Alaptörvény Szabadság és felelősség XIX. cikk (1) bekezdés

Az Alaptörvény rendelkezéseinek áttekintését követően fontos megjegyezni, hogy – azokra visszavezethetően - számos jogszabály tartalmaz rendelkezéseket a munkavégzéshez kapcsolódóan.

A munkavégzés, illetve az azt szabályozó munkajogi szabályok, a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény magánjogi jogágba tartozik, de a foglalkoztatáspolitikai, illetve a munkahely elvesztése esetén életbe lépő szociális ellátórendszer már közjogi szabályozásnak minősül.¹⁰⁴

2. Munkanélküliség fogalma, fajtái, alakulása az elmúlt években

A munkavégzés az emberi – fogyasztói, pszichológiai, szociális – szükségletek kielégítésre szolgáló tevékenység, az emberi társadalmi élet egyik szervezője, illetve a társadalmi reprodukció egyik alapköve. A munkavégzés jelentősége a jövedelemszerzésen túl, a kapcsolati tőke bővítése, önismeret és a környezet megismerésének folyamatában is rejlik. A munkavégzés számos formában jelent meg a történelem folyamán, legyen az akár kényszermunka, önellátás, vállalkozás, bér munka vagy bármi egyéb. A munkanélküliség fogalma főleg a bér munkához kötődően és csak az aktív korú lakosságra értelmezhető, hiszen ebben az esetben fordulhat elő, hogy az egyén szükséglete és szándéka ellenére sem tud munkát végezni.¹⁰⁵ A munkanélküliség ezen fogalmához kapcsolódva viszont meg kell jegyezni, hogy nem mindenki számít munkanélkülinek, aki nem tud munkát végezni annak ellenére, hogy szeretne. Erre példa lehet a még nem vagy a már nem aktív korú lakosság, illetve az aktív korú lakosságon belül a tartalékaiból önmagát hosszú távon fenntartani képes egyén sem feltétlenül minősül munkanélkülnek.¹⁰⁶

Fontos kiemelni, hogy a munkanélküliség megelőzésével, kezelésével kapcsolatos egyik legfontosabb jogszabály, a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény már nem a munkanélküli, hanem az álláskereső fogalmát alkalmazza. A törvény szerint álláskeresőnek minősül, aki:

- „a munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkezik, és
- oktatási intézmény nappali tagozatán nem folytat tanulmányokat, és
- öregségi nyugdíjra nem jogosult, rehabilitációs járadékban, valamint a megváltozott munkaképességű személyek ellátásaiban nem részesül és
- az alkalmi foglalkoztatásnak minősülő munkaviszony és a nevelőszülői foglalkoztatási jogviszony kivételével munkaviszonyban nem áll, és egyéb keresőtevékenységet sem folytat, és
- elhelyezkedése érdekében az állami foglalkoztatási szervvel együttműködik, és akit
- az állami foglalkoztatási szerv álláskeresőként nyilvántart”¹⁰⁷

Amennyiben megvizsgáljuk a két fogalmat, akkor számos különbséget állapíthatunk meg. Az álláskereső fogalma sokkal szűkebb kategória, vagyis nem minden munkanélküli minősül álláskeresőnek. Az álláskereső fogalma több és „bürokratikusabb” feltételekhez kötődik, továbbá az álláskeresőknél nem jelenik meg az egyén szükséglete, a szándéka viszont sokkal nagyobb szerepet kap. Az Alaptörvényből kiolvasható, hogy a szociális ellátórendszer szempontjából csak az az egyén jöhet szóba, aki önhibán kívül lett munkanélküli,¹⁰⁸ továbbá a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény és az egyéb releváns jogszabályok egyértelműen azokat nevesíti jogosultként, akik még dolgoznak – de a munkahelyük elvesztésének veszélye fennáll – és azok, akik már elvesztették

¹⁰⁴ Árvai 2013, 153.

¹⁰⁵ Bánfalvy Csaba: A munkanélküliség szociálpszichológiájáról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003, 8-9, 13. o.

¹⁰⁶ ua. 11.

¹⁰⁷ a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény (a továbbiakban Ft.) 58. § (1) d) pont

¹⁰⁸ Alaptörvény Szabadság és felelősség rész XIX. cikk (1) bekezdés

munkahelyüket, de aktívan tesznek azért, hogy mielőbb ismét munkába állhassanak. Éppen ez volt a lényege az álláskereső fogalmára való átállásnak 2005. november 1-jén, hogy a szociális ellátórendszer leginkább azokat a munkanélkülieket részesítse védelemben biztosítási típusú ellátással, akik munkát akarnak végezni és nem ellátásokból akarják fenntartani magukat.¹⁰⁹ A szabályozásból egyértelműen kitűnik, hogy a jóléti állam definíciójától és célkitűzéseitől egy elmozdulás történt a munka alapú állam irányába, ahol „ha munka van, minden van - ha munka nincs, semmi sincs.”¹¹⁰ A fő cél tehát nem a munkanélküliek (álláskereső) megélhetésének támogatása, hanem a munkahelyek megőrzése, illetve a munkaerőpiacra való visszaintegrálás.

A fogalmi kérdések tisztázását követően tekintsük át, hogy a munkanélküliség mely fajtáit különíthetjük el a kialakulásának okát alapul véve.

- Abszolút munkanélküliség: a munkaerőpiacon hiány mutatkozik a betölthető állásokból, vagyis kevesebb munkahely van, mint ahányan dolgozni szeretnének. Ez a jelenség leginkább a gazdasági válságok idején figyelhető meg.
- Strukturális munkanélküliség: abban az esetben, amikor a munkaerőpiac keresleti és kínálati oldala szerkezetileg eltér egymástól, vagyis vannak üres álláshelyek, de a munkavállalók nem rendelkeznek a szükséges tudással azok betöltéséhez. Ez a jelenség általában a technikai és technológiai fejlődés következményeként jelenik meg.
- Súrlódásos munkanélküliség: a munkaerőpiac rugalmasságát, illetve a munkavállalók mobilitását példázó súrlódásos munkanélküliségről akkor beszélhetünk, ha a munkavállalók önként hagyják ott a munkahelyüket azért, hogy új munka után nézhessenek.¹¹¹

A munkanélküliség nem csak jövedelemkiesést jelent, hanem az önkép sérülését, az életmód és a kapcsolati tőke szegényedését, de a társadalmi önreprodukció is ellehetetlenedik.¹¹² Mindezen túl a munka a társadalomban elfoglalt helyünket jelöli és nem utolsósorban a mindennapok beosztását, struktúráját adja, ezért a munkanélküliséggel az élet egyik meghatározó alapját képező pillére inog meg, amivel az egyén jövőhöz, környezetéhez, illetve önmagához való viszonya is sérülést szenvedhet.¹¹³ A tartós munkanélküliség pedig hosszú távon a baráti kapcsolatok beszűkülését, családi válságot, válást és végül teljes izolációt is eredményezhet.¹¹⁴

Mindezen negatív következmények ellensúlyozására az állam aktív, passzív, illetve a munkavállalást segítő egyéb eszközöket bocsát rendelkezésére a munkavállalóknak, munkáltatónak, illetve az álláskeresőnek. Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök célja a munkavállaló munkahelyének megőrzése, illetve az álláskereső személy visszaintegrálása a munkaerőpiacra.¹¹⁵ A passzív eszközök a kieső jövedelmet igyekezik valamelyest pótolni, az egyéb eszközök pedig magukba foglalják valamennyi, a jogszabályok által sem az aktív sem pedig a passzív eszközök közé nem sorolt támogatásokat és kedvezményeket.

¹⁰⁹ Frey Mária: A munkaerőpiac jogszabályi és intézményi környezete in. Fazekas Károly – Molnár György (szerk.): Munkaerőpiaci tükrök 2010, Közelkép: a válság munkaerőpiaci hatásai MTA közgazdaságtudományi intézet országos foglalkoztatási közalapítvány Budapest, 2010, 221
http://econ.core.hu/file/download/mt_2010_hun/egyben.pdf (2017.05.01.)

¹¹⁰ Széll Kálmán terv Adósság és munka 17.o.

¹¹¹ Bánfalvy 2003, 18-20.

¹¹² ua. 14.

¹¹³ Farkas Ágnes (szerk.): A tartós munkanélküliség szociálpszichológiája. Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke, Debrecen, 2011, 66. o. <http://mek.oszk.hu/11900/11947/11947.pdf> (2017.04.24.)

¹¹⁴ Csoba Judit, A munkanélküliek kapcsolatainak alakulása a munkanélküliség ideje alatt. Esély 1993./4. 66-67, 72-73.o. http://www.esely.org/kiadvanyok/1993_4/amunkanelkuliek.pdf

¹¹⁵ Kovács Szabolcs – Takács Gábor: Kommentár a foglalkoztatási törvényhez, Wolters Kluwer, Budapest, 2015, 32. o.

3. Releváns jogszabályok

A munkanélküliség megelőzését, illetve kezelését szolgáló eszközök széles tárháza áll a munkaerőpiaci szereplők rendelkezésére, legyen az aktív, passzív vagy egyéb eszköz. A lehetséges eszközök felkutatásakor nincs könnyű dolgunk, hiszen azokat nem egy egységes jogszabályban, hanem számtalan, esetenként különböző jogterülethez tartozó normákban találhatjuk meg. Amennyiben a munkanélküliség megelőzését, kezelését szolgáló jogszabályokat szeretnénk áttekinteni, akkor a következő jogi normák jöhetnek szóba:

- a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény,
- a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény,
- a Bérgarancia Alapról szóló 1994. évi LXVI. törvény,
- a pályakezdő fiatalok, az ötven év feletti munkanélküliek, valamint a gyermek gondozását, illetve a családtag ápolását követően munkát keresők foglalkoztatásának elősegítéséről, továbbá az ösztöndíjas foglalkoztatásról szóló 2004. évi CXXIII. törvény,
- a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CVI. törvény (Kftv.),
- egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CLVI. törvény,
- a foglalkoztatást elősegítő támogatásokról, valamint a Munkaerőpiaci Alapból foglalkoztatási válsághelyzetek kezelésére nyújtható támogatásról szóló 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet,
- a munkába járással összefüggő terhek csökkentését célzó támogatásokról, valamint a munkaerő-toborzás támogatásáról szóló 39/1998. (III. 4.) Kormányrendelet,
- a munkaerőpiaci szolgáltatásokról, valamint az azokhoz kapcsolódóan nyújtható támogatásokról szóló 30/2000. (IX.15.) GM rendelet,
- a munkaerő-kölcsönzési és a magán-munkaközvetítői tevékenység nyilvántartásba vételéről és folytatásának feltételeiről szóló 118/2001. (VI. 30). Kormányrendelet,
- a pénzbeli és természetbeni szociális ellátások igénylésének és megállapításának, valamint folyósításának részletes szabályairól szóló 63/2006. (III.27.) Kormányrendelet,
- a szakképzettséggel rendelkező, pályakezdő álláskereső munkatapasztalat-szerzésének és a létszámleépítések megelőzése érdekében a részmunkaidős foglalkoztatás támogatásáról szóló 70/2009. (IV.2.) Kormányrendelet,
- a közfoglalkoztatáshoz nyújtható támogatásokról szóló 375/2010. (XII. 31.) Kormányrendelet,
- az álláskeresőként való nyilvántartásba vételről, valamint a nyilvántartásból való törlésről szóló 2/2011. (I. 14.) NGM rendelet,
- a közfoglalkoztatási bér és a közfoglalkoztatási garantált bér megállapításáról szóló 170/2011. (VIII. 24.) Kormányrendelet,
- a Rehabilitációs kártya igénylésének, kibocsátásának, felhasználásának, kicserélésének, visszavonásának és a hozzá kapcsolódó kedvezmény érvényesítésének részletes szabályairól szóló 33/2012. (XII. 05.) NGM rendelet,
- az állami foglalkoztatási szerv, a munkavédelmi és munkaügyi hatóság kijelöléséről, valamint e szervek hatósági és más feladatainak ellátásáról 320/2014. (XII. 13.) Kormányrendelet.

Ezek a jogszabályok rendelkeznek aktív és passzív foglalkoztatáspolitikai eszközökről, a munkahely megőrzését szolgáló, vagy új munkahely találását szolgáló támogatásokról, munkavállalóknak és munkáltatóknak nyújtott támogatásokról és egyéb lehetőségekről is. Ez a jogszabályi keret meglehetősen összetett és szerteágazó, éppen ezért a munkanélküliség kezelésénél is nagy szerepet kellene, hogy kapjon a tájékoztatás, de vajon kap is?

4. Tájékoztatás megjelenése a jogszabályokban

A munkanélküliség megelőzésére, kezelésére szolgáló jogszabályok egyik meghatározó darabja a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény. Ebben kerül lefektetésre a munkanélküliség esetén életbe lépő szociális védőháló alapja és kerete. A hatóságok tájékoztatási kötelezettsége általános jelleggel jelenik meg, amely során az Állami Foglalkoztatási Szerv tájékoztatja a munkavállalót és a munkaadót a jogairól és kötelezettségeiről.¹¹⁶

A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993-évi III. törvényben szabályozott, rászorultságtól függő ellátásokkal kapcsolatban a szociális hatáskört gyakorló szerv tájékoztatási kötelezettsége jelenik meg az igényelhető pénzüli és természetbeni ellátásokról, valamint az igényléshez szükséges iratokról.¹¹⁷ Ez a jogszabály viszont kicsit „kilóg” a sorból, mert a foglalkoztatást helyettesítő támogatás már segélyezési típusú ellátás és ez már teljesen másképpen működik, mint a munkanélküliek ellátásaival kapcsolatos biztosítási típusú ellátások.

Egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CLVI. törvény a munkanélküliség veszélyének jobban kitett személyek foglalkoztatása után igénybe vehető adókedvezmény szabályairól rendelkezik, de a törvényben nem jelenik meg a hatóságok – vélhetően az adóhatóság – tájékoztatási kötelezettsége.

Az aktív munkaerőpiaci eszközök részletszabályait tartalmazó, a foglalkoztatást elősegítő támogatásokról, valamint a Munkaerőpiaci Alapból foglalkoztatási válsághelyzetek kezelésére nyújtható támogatásról szóló 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet, a képzésekkel kapcsolatos tájékoztatási kötelezettséget írja elő a képző intézmény és a járási hivatal terhére.¹¹⁸ Részletesen szabályozásra kerül, hogy miről kell tájékoztatni az ügyfeleket: a képző intézményekről, a képzést követő elhelyezkedési lehetőségekről, a képzés elvégzésének feltételeiről, a képzésben részt vevő fél jogairól és kötelezettségeiről és a járási hivatal által nyújtható támogatásokról.¹¹⁹

A munkába járással összefüggő terhek csökkentését célzó támogatásokról, valamint a munkaerő-toborzás támogatásáról szóló 39/1998. (III. 4.) Kormányrendelet nem jelöl ki tájékoztatásra kötelezett hatóságot vagy személyt, pedig egyes esetekben igen nagy jelentőséggel bíró munkába járással kapcsolatos, illetve a lakhatási támogatás kerül leszabályozásra.¹²⁰

A munkaerőpiaci szolgáltatásokról, valamint az azokhoz kapcsolódóan nyújtható támogatásokról szóló 30/2000 (IX.15.) GM rendelet – többek között – a munkaerőpiaccal kapcsolatos tanácsadásról, információnyújtásról, tanácsadásról és munkaközvetítésről rendelkezik, amely során az információnyújtás fogalma kerül meghatározásra. Az információnyújtás során az

¹¹⁶ Flt. 4. § (2) bekezdés

¹¹⁷ A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (a továbbiakban Szocvtv.) 5. § (2) bekezdés a) pont

¹¹⁸ a foglalkoztatást elősegítő támogatásokról, valamint a Munkaerőpiaci Alapból foglalkoztatási válsághelyzetek kezelésére nyújtható támogatásról szóló 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet [a továbbiakban: 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet] 4. § (1) bekezdés c) pont 1.; 5. § (3)-(4) bekezdés

¹¹⁹ 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet 5. § (3)-(4) bekezdés

¹²⁰ a munkába járással összefüggő terhek csökkentését célzó támogatásokról, valamint a munkaerő-toborzás támogatásáról szóló 39/1998. (III. 4.) Kormányrendelet [a továbbiakban: 39/1998. (III. 4.) Kormányrendelet] (2)-(5) bekezdés

elérhető képzésekre, a térség munkaerőpiaci helyzetére vonatkozóan, az álláskeresőknak megítélhető ellátásokról és a foglalkoztatással összefüggő jogszabályokról kell szót ejteni.¹²¹

A munkaerő-kölcsönzési és a magán-munkaközvetítói tevékenység nyilvántartásba vételéről és folytatásának feltételeiről szóló 118/2001. (VI. 30.) Korm. rendelet nem rendelkezik a munkanélküli ellátásokkal kapcsolatos tájékoztatásról a foglalkoztatáspolitikai eszközökkel kapcsolatban. A jogszabály szerint viszont tájékoztatnia kell az egyes felajánlott munkahelyek jellemzőiről.¹²²

A 1993. évi III. törvény végrehajtási rendeleteként is értelmezhető a pénzbeli és természetbeni szociális ellátások igénylésének és megállapításának, valamint folyósításának részletes szabályairól szóló 63/2006 (III. 27.) Kormányrendelet az Állami Foglalkoztatási Szervet kötelezi, hogy tájékoztassa az álláskeresői ellátást kimerítő ügyfeleket az aktív korúak ellátásáról.¹²³

A 2004. évi CXIII. törvény és a 70/2009. (IV.2.) Korm. rendelet nem rendelkezik a tájékoztatásról.

A közfoglalkoztatás keretein belül munkát végzőket foglalkoztató munkáltatóknak adható támogatásokról rendelkező a közfoglalkoztatáshoz nyújtható támogatásokról szóló 375/2010 (XII. 31.) Kormányrendelet és a közfoglalkoztatási bér és a közfoglalkoztatási garantált bér megállapításáról szóló 170/2011. (VIII. 24.) Kormányrendelet, a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CVI. törvény nem rendelkezik tájékoztatási kötelezettségről.

Áttekintve a releváns jogszabályi hátteret, azt kell mondani, hogy a passzív eszközökről történő tájékoztatás nem kerül kiemelésre, az Állami Foglalkoztatási Szervnek a jogokról és kötelezettségekről kell tájékoztatnia az ügyfeleket, amit lehet nagyon szűken és nagyon tágan is értelmezni. Nem kerül kimerítő jelleggel meghatározásra, hogy kit, mikor, hogyan és miről köteles tájékoztatni az ÁFSZ.

Az aktív munkaerőpiaci eszközökkel kapcsolatban már sokkal érdekesebb a helyzet. A tájékoztatás ebben az esetben kétrétű, egyrészt szólhat az igénybe vehető aktív eszközökről, másrészt pedig a tájékoztatás megjelenhet, mint maga az egyik aktív eszköz is. Az első esetben, vagyis az igénybevehető aktív eszközökről való tájékoztatás hasonlatos a passzív eszközökre, hiszen a szabályozásban általános jelleggel jelenik meg ez a kötelezettség.

A tájékoztatás, mint aktív eszköz viszont már sokkal részletesebben kerül leszabályozásra. Ilyen aktív eszköz lehet például a munkaerőpiaci szolgáltatások között megjelenő munkaerőpiaci és foglalkoztatási információ nyújtása és a munka-, pálya-, álláskeresői, rehabilitációs, helyi (térségi) foglalkoztatási tanácsadás is. A tájékoztatási kötelezettség lehet képzéssel, a munkaerőpiac helyzetével, várható tendenciákkal, munkavállalással vagy akár a betöltésre váró álláshelyekkel kapcsolatos is.

Láttuk, hogy a jogszabályi környezetben hogyan jelenik meg a tájékoztatási kötelezettség, a továbbiakban pedig tekintsük át, hogy ki, kit, mikor, hogyan és miről lenne köteles tájékoztatni.

4.1 Ki köteles tájékoztatni?

A tájékoztatási kötelezettség az Állami Foglalkoztatási Szervet (Kormányhivatal, Járási Hivatal) terheli elsősorban, hiszen az ellátások túlnyomó többsége hozzá tartozik, illetve ő tud álláskereső státuszt „adni” és ő tartja nyilván az álláskeresőket.

¹²¹ A munkaerőpiaci szolgáltatásokról, valamint az azokhoz kapcsolódóan nyújtható támogatásokról szóló 30/2000. (IX.15.) GM rendelet [a továbbiakban: 30/2000 (IX.15.) GM rendelet]3. §

¹²² munkaerő-kölcsönzési és a magán-munkaközvetítói tevékenység nyilvántartásba vételéről és folytatásának feltételeiről szóló 118/2001. (VI. 30.) Korm. rendelet 11. §

¹²³ a pénzbeli és természetbeni szociális ellátások igénylésének és megállapításának, valamint folyósításának részletes szabályairól szóló 63/2006 (III.27.) Kormányrendelet 15. § (7) bekezdés

A tájékoztatás kapcsán szóba jöhetnek még a magán munkaközvetítők is, de már sokkal szűkebb körű kötelezettséggel, hiszen az ő feladatuk sokkal korlátozottabb, mint az Állami Foglalkoztatási Szervvé.

Említést kell tennünk a szociális hatáskört gyakorló szervről, esetünkben a járási hivatalról, aminek szintén szerep jut a foglalkoztatást helyettesítő támogatással kapcsolatban, illetve meg kell említeni az önkormányzatot is a közfoglalkoztatással kapcsolatban.

A hátrányos munkaerőpiaci helyzetű személyek foglalkoztatásával kapcsolatos adókedvezményekről történő tájékoztatásnál már az adóhatóság jelentősége kerülhet kiemelésre.

4.2 Kit kell tájékoztatni?

Szűken értelmezve a kérdést az álláskeresőket kell tájékoztatni. Mivel kormányzati és állami célként jelenik meg, hogy azok részesülhessenek ellátásban, akik dolgozni szeretnének, illetve aktívan közreműködnek ennek megvalósításában, ezért olyanoknak elvileg nem kellene, hogy járjon ellátás, akiknek nem céljuk, hogy a lehető leghamarabb visszatérjenek a munkaerőpiacra.

Mivel egyes ellátások, támogatások és szolgáltatások azt célozzák meg, hogy az egyén megtarthassa a munkahelyét, ezért tágabb értelmezésben már azokat is tájékoztatni kell, akik várhatóan el fogják veszíteni a munkahelyüket.

A legtágabb értelmezésben pedig tájékoztatni kell a munkáltatókat, magán munkaközvetítőt, illetve azokat, akik a munkaerőpiacon hátrányos helyzetűnek számítanak. A munkaerőpiacon hátrányos helyzetű személyek meghatározására több forrásból többféle megoldással találkozhatunk.

1. A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvényben meghatározott Foglalkoztatási és Közfoglalkoztatási Adatbázis alapján a munkaerőpiacon kiemelt figyelmet érdemel a hátrányos helyzetű munkavállaló, a súlyosan hátrányos helyzetű munkavállaló, a fogyatékkal élő és a megváltozott munkaképességű személyek.

A törvény szerint hátrányos helyzetű munkavállalónak számít az, aki

- munkaviszonyban, vagy munkavégzésre irányuló jogviszonyban nem állt a megeelőző hat hónapban,
- nem rendelkezik középfokú végzettséggel,
- betöltötte az ötven éves kort,
- legalább egy eltartottal él együtt,
- olyan ágazatban dolgozik, amelyben számottevően kiegyenlítetlen a nemek aránya és a „kisebbségbe” tartozik,
- valamely más nemzetiséghez tartozik.¹²⁴

Súlyosan hátrányos helyzetű, aki már legalább 24 hónapja nem végez munkát.¹²⁵

Fogyatékkal élő munkavállaló, aki

- a jogszabályok alapján fogyatékkal élőknek minősül,
- elismert testi, lelki vagy szellemi károsodásban szenved.¹²⁶

Megváltozott munkaképességű munkavállaló, aki

- a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXCI. törvény alapján rehabilitációs ellátásban részesül,

¹²⁴ Flt. 57/B § (4) 1) pont

¹²⁵ ua. 57/B § (4) 2) pont

¹²⁶ ua. 57/B § (4) 3) pont

- 2012.01.01-t megelőzően rendszeres szociális járadékban, III. csoportos rokkantsági, baleseti rokkantsági nyugdíjban részesült (vagyis a 2011. évi CXCI. törvény alapján, rokkantsági ellátásban részesül).
2. Egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CLVI. törvényben a szociális hozzájárulási adófizetési kötelezettség kerül meghatározásra. A munkáltató kedvezményt kaphat a befizetendő adó összegéből, amennyiben a meghatározott csoportokba tartozókat foglalkoztatja. Ilyen kiemelt csoportba tartoznak
- a szakképesítést nem igénylő munkakörben foglalkoztatott személyek,¹²⁷
 - a Karrier Híd Program keretében foglalkoztatott személyek,¹²⁸
 - a megváltozott munkaképességű vállalkozók,¹²⁹
 - a pályakezdő huszonöt év alatti és a hamarosan pályaelhagyó ötvenöt év feletti személy,¹³⁰
 - a tartósan álláskereső személyek,¹³¹
 - a gyermekvállaláshoz kapcsolódó ellátásban részesülő személy,¹³²
 - a szabad vállalkozási zónákban (a leghátrányosabb helyzetben lévő településen) működő vállalkozásoknak adható adókedvezmény.¹³³
- A jogszabály említ még néhány esetet, amikor adókedvezményt vehet igénybe a munkáltató vagy a vállalkozó, de véleményem szerint azok már nem kötődnek szorosan a munkanélküliség elleni harchoz, illetve a hátrányosabb helyzetű csoportok foglalkoztatásának elősegítéséhez (pl: kutatók itthon tartása).
3. A pályakezdő fiatalok, az ötven év feletti munkanélküliek, valamint a gyermek gondozását, illetve a családtag ápolását követően munkát keresők foglalkoztatásának elősegítéséről, továbbá az ösztöndíjas foglalkoztatásról szóló 2004. évi CXXIII. törvény is külön meghatározza, hogy mely csoportok számítanak hátrányos helyzetűnek. A jogszabály szerint ebbe a csoportba tartozik a
- pályakezdő,¹³⁴
 - gyermekét vagy felnőtt hozzátartozóját ápoló, gondozó személy,¹³⁵
 - tartósan álláskereső,¹³⁶
 - a foglalkoztatást helyettesítő támogatásra jogosult személy.¹³⁷
4. A szakirodalmi megközelítés már más szempontok szerint határozza meg a munaerőpiacon hátrányos helyzetű szereplőket:
- testi vagy szellemi állapot problémáival küzdők,
 - fogyatékkal élők és a megváltozott munkaképességűek,

¹²⁷ Egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CLVI. törvény (a továbbiakban: 2011. évi CLVI. törvény) 461. §

¹²⁸ 2011. évi CLVI. törvény 462. §

¹²⁹ ua. 462/A. §

¹³⁰ ua. 462/B. §

¹³¹ ua. 462/C. §

¹³² ua. 462/D. §

¹³³ ua. 462/E. §; a szabad vállalkozási zónák létrehozásának és működésének, valamint a kedvezmények igénybevételeének szabályairól szóló 27/2013. (II. 12.) Korm. rendelet

¹³⁴ A pályakezdő fiatalok, az ötven év feletti munkanélküliek, valamint a gyermek gondozását, illetve a családtag ápolását követően munkát keresők foglalkoztatásának elősegítéséről, továbbá az ösztöndíjas foglalkoztatásról szóló 2004. évi CXXIII. törvény (a továbbiakban: 2004. évi CXXIII. törvény) I. fejezet

¹³⁵ 2004. évi CXXIII. törvény I. fejezet

¹³⁶ ua. I. fejezet

¹³⁷ ua. 1. § (2) d) pont

- a munkaerőpiac által elvárt kompetenciákkal nem rendelkező személyek (nem megfelelő szakismeret, a munkára való alkalmasság hiánya),
- kulturális (hozzáállásbeli) gondokkal küzdők, mint akik folyamatosan mástól várják a megoldást,
- gazdaság jellegéből adódó hátrányokkal küzdők, munkaerőpiac szempontjából hátrányos helyzetű térségekben élők.¹³⁸

Ahogy a fentiekből is látszódik, nehézségekbe ütközhetünk, ha pontosan szeretnénk meghatározni, hogy kit is kell tájékoztatni a különböző ellátásokról és kedvezményeikről. Nehéz különbséget tenni, hogy ki is számít valódi álláskeresőnek és ki munkanélkülinek, hogy ki számít a munkaerőpiac szempontjából hátrányos helyzetűnek és, hogy mely munkáltatókat kell tájékoztatni a különböző támogatásokról, adókedvezményekről.

4.3 Mikor kell tájékoztatni?

A mikor kérdésre legkönnyebben úgy találunk választ, ha megnézzük azt a személyi kört, akit tájékoztatni szükséges. Szűken értelmezve a kérdést csak akkor kell tájékoztatni az ügyfeleket, amennyiben álláskeresővé válnak. Ez a szűk értelmezés viszont nagyon leszűkítené a különböző eszközök hatékonyságát, éppen ezért nem csak „tűzoltás” jelleggel, hanem preventív, megelőző jelleggel is működni kell a tájékoztatásnak. A munkanélküliség elleni cselekvés az egyéneknél már gyerekkorban elkezdődik, éppen ezért az első tájékoztatásnak valamikor iskola, szak illetve szakirány választásakor kellene megvalósuljon. A várható munkaerőpiaci tendenciákról való tájékoztatás segítheti a legfiatalabbakat és szüleiket, hogy olyan közoktatási intézménybe menjen a gyermek, ahol várhatóan a munkaerőpiacon is hasznosítható tudással fogják felruházni őket. Ugyanez a helyzet a felsőoktatási intézmény vagy a szakképző iskolák kiválasztásakor is. Szerencsére erre láthatunk sok példát akár pályaválasztási tanácsadás, akár börzék és egyéb, iskolásoknak is szánt rendezvények keretében.

A megelőző jellegnek nagy jelentősége lehet akkor is, amikor az egyén olyan élethelyzetbe kerül, hogy a munkaerőpiacon hátrányos helyzetűnek minősül. Amikor a fiatalok elhagyják az iskolapadot és pályakezdővé válnak, amikor elérik az 50 éves kort, amikor gyermeket vállalnak, vagy éppen amikor megváltozott munkaképességük lesznek. A tájékoztatás fontossága abban rejlik, hogy igyekszik felhívni a figyelmet olyan aktív és egyéb munkaerőpiaci eszközökre, amelyek segíthetik megelőzni a munkahely élesztését, illetve segítheti annak legrövidebb időn belül történő megtalálását.

4.4 Hogyan kell tájékoztatni?

A hogyan kérdésre nem találunk választ a munkanélküliek ellátásával kapcsolatos szabályozásban, sem az ellátásokról való tájékoztatással kapcsolatban, sem pedig azon tájékoztatással kapcsolatban, ami az aktív munkaerőpiaci eszközök keretein belül adható.

Ezért a szabályozás tekintetében vissza kell nyúlnunk egészen a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvényig, amely annyit tartalmaz, hogy a cselekvőképtelen, illetve korlátozottan cselekvőképes ügyfelek esetén egyéniesített tájékoztatásnak kell megvalósulnia. A törvény így fogalmaz: „... megfelelő légkör biztosítása mellett, korára, egészségi állapotára és értelmi szintjére tekintettel...” kell megtörténnie a tájékoztatásnak.¹³⁹ A cselekvőképes ügyfelekkel kapcsolatban viszont nem találunk rendelkezéseket.

¹³⁸ László Gyula: A hátrányos helyzetűek foglalkoztatási nehézségei in: Opus et Educatio, 3. évfolyam, 3. szám 264. o. <http://opuseteducatio.hu/index.php/opusHU/article/view/102/186> (2017.05.10.)

¹³⁹ a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól 2004. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Ket.) 5. § (1a) bekezdés

Mérvadó lehet viszont a hatósági közvetítő által teljesítendő tájékoztatási kötelezettség, amit véleményem szerint az egész közigazgatási eljárásra és az ügyfél tájékoztatásra ki kellene terjeszteni: a hatósági közvetítő „gondoskodik arról, hogy az érintettek hiteles, szakszerű és közérthető tájékoztatást kapjanak.”¹⁴⁰

Összefoglalva tehát a tájékoztatásnak hitelesnek, szakszerűnek, közérthetőnek, egyéniesítettnek és teljes körűnek kellene lennie.

4.5 Miről kell tájékoztatni?¹⁴¹

Miről kérdésre egyes jogszabályokban választ találhatunk, amennyiben a tájékoztatásról, mint aktív eszközről (munkaerőpiaci, pályaválasztási tanácsadás, stb.) beszélünk. Amennyiben a különböző aktív és passzív eszközökről, illetve egyéb támogatásokról van szó, akkor már más a helyzet. Ezekkel kapcsolatban ismét azt tudjuk mondani, hogy hiányos a szabályozás. Számos jogszabályban jelenik meg az ügyfelek, munkavállalók és munkáltatók tájékoztatása a jogaikról, kötelezettségeikről, illetve azok elmulasztásának következményeiről.¹⁴² Ez a megfogalmazás viszont nagyon hiányos és általános jellegű, nem kerül le szabályozásra, hogy amennyiben egy ügyfél a hatósághoz fordul pontosan miről kell őt tájékoztatni. Ez azért is jelenthet gondot, mert a munkanélküliséghez kapcsolódó aktív, passzív eszközök, kedvezmények és támogatások nagyon széles körű és megállapításuk más és más hatóságok hatáskörébe tartozik. Ezért a kimerítő szabályozás hiánya eredményezheti a tájékoztatás hiányosságát. A tájékoztatásnak – véleményem szerint – a következő aktív és passzív munkaerőpiaci eszközökről, illetve támogatásokról és kedvezményekről kellene szólnia, egyedi helyzetre való tekintettel.

1. Munkaerőpiaci szolgáltatások és foglalkoztatást elősegítő támogatások¹⁴³

- Munkaerőpiaci szolgáltatások¹⁴⁴
 - Munkaerőpiaci és foglalkozási információ nyújtása¹⁴⁵
 - Munka-, pálya-, álláskeresési, rehabilitációs, helyi (térségi) foglalkoztatási tanácsadás¹⁴⁶
 - munkatanácsadás
 - pályatanácsadás
 - álláskeresési tanácsadás
 - rehabilitációs tanácsadás
 - pszichológiai tanácsadás
 - helyi (térségi) foglalkoztatási tanácsadást
 - Munkaközvetítés¹⁴⁷
 - Támogatás munkaerőpiaci szolgáltatást nyújtók részére
 - A munkaerőpiaci szolgáltatáshoz kapcsolódó keresetpótló juttatás¹⁴⁸
 - Gyermek felügyeletével, hozzátartozó ápolásával kapcsolatos kiadás megtérítése¹⁴⁹

¹⁴⁰ Ket. 41. § (3) bekezdés a) pont

¹⁴¹ A csoportosítás elkészítésében a Kovács 2015. volt segítségemre

¹⁴² Flt. 4. § (2) bekezdés; Ket. 5. § (1) bekezdés

¹⁴³ ua. III. fej.

¹⁴⁴ Flt. 13/A. §

¹⁴⁵ 30/2000. (IX. 15.) GM. r. 3. §

¹⁴⁶ ua. 4. §

¹⁴⁷ ua. 12. §

¹⁴⁸ ua. 21. §

¹⁴⁹ ua. 28/A. §

- Képzések elősegítése¹⁵⁰
 - Foglalkoztatást elősegítő képzésben történő részvétel támogatása¹⁵¹
- Foglalkoztatás bővítését szolgáló támogatások¹⁵²
 - Bértámogatás¹⁵³
 - Közfoglalkoztatás
 - közfoglalkoztatói adókedvezmény¹⁵⁴
 - Rövid időtartamú közfoglalkoztatás támogatása¹⁵⁵
 - Hosszabb időtartamú közfoglalkoztatás támogatása¹⁵⁶
 - Közfoglalkoztatás mobilitását szolgáló támogatás¹⁵⁷
 - Speciális közfoglalkoztatási program támogatása¹⁵⁸
 - Országos közfoglalkoztatási program támogatása¹⁵⁹
- Álláskereső vállalkozóvá válását segítő támogatások¹⁶⁰
 - Az álláskereső vállalkozóvá válását elősegítő támogatások¹⁶¹
- Munkahelyteremtési és munkahelymegőrzési támogatás¹⁶²
 - Munkahelyteremtés és munkahelymegőrzés támogatása¹⁶³
 - Bérköltség támogatás¹⁶⁴
- Munkaerőpiaci programok támogatása¹⁶⁵
 - Munkaerő-piaci programok támogatása¹⁶⁶
- Egyes általánostól eltérő foglalkoztatási formák támogatása¹⁶⁷
 - A létszámleépítések megelőzése érdekében a részmunkaidős foglalkoztatás támogatása¹⁶⁸
 - A részmunkaidős foglalkoztatáshoz kapcsolódó kedvezmény¹⁶⁹
- Mobilitás támogatása
 - helyközi utazás támogatása¹⁷⁰
 - csoportos személyszállítás támogatása¹⁷¹
 - lakhatási támogatás¹⁷²
 - munkaerő-toborzás támogatása¹⁷³

¹⁵⁰ Flt 14. §

¹⁵¹ 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet 1. §

¹⁵² Flt. 16. §

¹⁵³ 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet 11. §

¹⁵⁴ 2004. évi CXXIII. törvény 8/A. §

¹⁵⁵ a közfoglalkoztatáshoz nyújtható támogatásokról szóló 375/2010. (XII. 31.) Korm. rendelet [a továbbiakban 375/2010. (XII. 31.) Korm. rendelet] 3. §

¹⁵⁶ 375/2010. (XII. 31.) Korm. rendelet 4. §

¹⁵⁷ ua. 4/A. §

¹⁵⁸ ua. 5/A. §

¹⁵⁹ ua. 6. §

¹⁶⁰ Flt 17. §

¹⁶¹ 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet 10. §

¹⁶² Flt 18. §

¹⁶³ 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet 18. §

¹⁶⁴ ua. 11/A. §

¹⁶⁵ Flt 19/B. §

¹⁶⁶ 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet 26/A. §

¹⁶⁷ Flt. 19/C. §

¹⁶⁸ a szakképzettséggel rendelkező, pályakezdő álláskereső munkatapasztalat-szerzésének és a létszámleépítések megelőzése érdekében a részmunkaidős foglalkoztatás támogatásáról szóló 70/2009. (IV. 02.) Korm.r. 4. §

¹⁶⁹ 2004. évi CXXIII. törvény 8/B. §

¹⁷⁰ 39/1998. (III. 4.) Korm. rendelet 2. §

¹⁷¹ ua. 3. §

¹⁷² ua 4. §

2. A létszámleépítések hátrányos következményeinek enyhítését célzó támogatások szabályai¹⁷⁴
 - A csoportos létszámleépítés hátrányos következményeinek enyhítését célzó támogatás¹⁷⁵
3. Álláskeresők ellátása¹⁷⁶
 - Álláskeresői járadék¹⁷⁷
 - Nyugdíj előtti álláskeresői segély¹⁷⁸
 - Költségtérítés¹⁷⁹
4. Egyéb
 - Foglalkoztatást helyettesítő támogatás¹⁸⁰
 - A szakképzettséget nem igénylő munkakörben foglalkoztatott munkavállalók után érvényesíthető adókedvezmény¹⁸¹
 - A Karrier Híd Program megvalósítását célzó adókedvezmény¹⁸²
 - A megváltozott munkaképességű vállalkozók után érvényesíthető adókedvezmény¹⁸³
 - A huszonöt év alatti és az ötvenöt év feletti foglalkoztatott munkavállaló után érvényesíthető adókedvezmény¹⁸⁴
 - A tartósan álláskereső személyek után érvényesíthető adókedvezmény¹⁸⁵
 - A gyermekgondozási díjban, gyermekgondozást segítő ellátásban vagy gyermeknevelési támogatásban részesülő munkavállaló után érvényesíthető adókedvezmény¹⁸⁶
 - A szabad vállalkozási zónákban működő vállalkozások adókedvezménye¹⁸⁷
 - A munkaerőpiacon halmozottan hátrányos helyzetben lévő álláskereső foglalkoztatásának kedvezménye (start bónusz)¹⁸⁸
 - Az ösztöndíjas foglalkoztatás¹⁸⁹
 - A megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatása (rehabilitációs kártya)¹⁹⁰
 - Szakképzettséggel rendelkező pályakezdő álláskereső munkatapasztalat-szerzésének támogatása
 - Bérgarancia támogatás¹⁹¹
 - Vállalkozás részére foglalkoztatást helyettesítő támogatásban vagy rehabilitációs ellátásban részesülő személy foglalkoztatásához nyújtható támogatás¹⁹²

¹⁷³ ua. 1. § c) pont

¹⁷⁴ Flt. IV. fej.

¹⁷⁵ 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet 21/A. §

¹⁷⁶ Flt. V. fej

¹⁷⁷ ua. 25. §

¹⁷⁸ ua. 30. §

¹⁷⁹ ua. 31. §

¹⁸⁰ Szocvtv. 35. §

¹⁸¹ 2011. évi CLVI. törvény 461. §

¹⁸² ua. 462. §

¹⁸³ ua. 462/A. §

¹⁸⁴ ua. 462/B. §

¹⁸⁵ ua. 462/C. §

¹⁸⁶ ua. 462/D. §

¹⁸⁷ ua. 462/E. §

¹⁸⁸ 2004. évi CXXIII. törvény 7/A

¹⁸⁹ ua. 9. §

¹⁹⁰ ua. 16/A. §

¹⁹¹ a Bérgarancia Alapról szóló 1994. évi LXVI. törvény

¹⁹² 375/2010. (XII. 31.) Korm. rendelet 5. §

5. Összefoglalás

Ahogy a fentiekben is láthattuk, a munkanélküliség elleni küzdelem hatalmas jelentőséggel bír, hiszen az nem csak megélhetési gondokat, hanem identitásbeli gondokat és a kapcsolati tőke folyamatos leépülését is eredményezheti. A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat eszköztárában számos olyan lehetőség van, amely segítheti az álláskeresőt, hogy mielőbb visszatérhessen a munkaerőpiacra, illetve, hogy amennyiben van rá lehetőség, akkor el se kelljen hagynia azt. Az aktív, a passzív és az egyéb foglalkoztatáspolitikai eszközök között szerepel például a tanácsadás, a vállalkozóvá válás támogatása, az álláskeresői járadék és számos adókedvezmény is. Mindezek az eszközök haszontalannak bizonyulnak abban az esetben, ha nem érnek célzt, vagyis nem részesülhet benne valamennyi jogosult személy. Éppen ezért van hatalmas jelentősége a hatóságok tájékoztatási kötelezettségének, hiszen ez nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy több és több arra jogosult ügyfél kapjon meg minden segítséget, ami az új munkahely megtalálásához szükséges lehet. Fontos lenne valamennyi releváns információ mindenki számára elérhetővé és érthetővé tétele, valamint a tájékoztatási kötelezettséggel kapcsolatos standardok megfogalmazása és minden érintett számára kötelezővé tétele.

Ki, Kik, Mikor, Hogyan és Miről köteles tájékoztatni? Ezek a legfontosabb kérdések az adott témakörben, amelyek részletes kidolgozásával és betartásával nagyban előre lehetne mozdítani a munkanélküliség kezeléséhez kapcsolódó ellátások célzottságát és hatékonyságát.

Irodalomjegyzék

Szakirodalom

- [1] Árva Zsuzsanna: Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2013.
- [2] Bánfalvy Csaba: A munkanélküliség szociálpszichológiájáról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- [3] Kovács Szabolcs – Takács Gábor: Kommentár a foglalkoztatási törvényhez. Wolters Kluwer, Budapest, 2015.
- [4] Takács Albert: A szociális jogok. In: Halmai Gábor – Tóth Gábor: Emberi Jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

Online forrás

- [5] Csoba Judit: A munkanélküliek kapcsolatainak alakulása a munkanélküliség ideje alatt. Esély 1993./4. http://www.esely.org/kiadvanyok/1993_4/amunkanelkuliek.pdf
- [6] Farkas Ágnes (szerk.): A tartós munkanélküliség szociálpszichológiája. Debreceni Egyetem Szociológia
- [7] és Szociálpolitika Tanszéke, Debrecen, 2011, <http://mek.oszk.hu/11900/11947/11947.pdf>
- [8] Frey Mária: A munkaerőpiac jogszabályi és intézményi környezete in. Fazekas Károly – Molnár György (szerk.): Munkaerőpiaci tükrök 2010, Közelkép: a válság munkaerőpiaci hatásai. MTA közgazdaságtudományi intézet országos foglalkoztatási közalapítvány Budapest, 2010. http://econ.core.hu/file/download/mt_2010_hun/egyben.pdf
- [9] László Gyula: A hátrányos helyzetűek foglalkoztatási nehézségei. in: Opus et Educatio, 3. évfolyam, 3. szám <http://opuseteducatio.hu/index.php/opusHU/article/view/102/186> (2017.05.10.)
- [10] Széll Kálmán terv <http://old.polgariszemle.hu/app/data//szellkalmanterv.pdf>

Jogszabály

- [11] Magyarország Alaptörvénye (2011. április. 25.)
- [12] A Bérgarancia Alapról szóló 1994. évi LXVI. törvény
- [13] A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény
- [14] A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény
- [15] A pályakezdő fiatalok, az ötven év feletti munkanélküliek, valamint a gyermek gondozását, illetve a családtag ápolását követően munkát keresők foglalkoztatásának elősegítéséről, továbbá az ösztöndíjas foglalkoztatásról szóló 2004. évi CXXIII. törvény
- [16] A pénzügyi és természetbeni szociális ellátások igénylésének és megállapításának, valamint folyósításának részletes szabályairól szóló 63/2006. (III.27.) Kormányrendelet
- [17] A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény
- [18] Egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CLVI. törvény
- [19] Az állami foglalkoztatási szerv, a munkavédelmi és munkaügyi hatóság kijelöléséről, valamint e szervek hatósági és más feladatainak ellátásáról szóló 320/2014. (XII. 13.) Korm. rendelet
- [20] A közfoglalkoztatáshoz nyújtható támogatásokról szóló 375/2010. (XII. 31.) Korm. rendelet
- [21] A munkába járással összefüggő terhek csökkentését célzó támogatásokról, valamint a munkaerő-toborzás támogatásáról szóló 39/1998. (III. 4.) Kormányrendelet
- [22] A munkaerő-kölcsönzési és a magán-munkaközvetítői tevékenység nyilvántartásba vételéről és folytatásának feltételeiről szóló 118/2001. (VI. 30.) Korm. rendelet 11. §
- [23] A Munkaerőpiaci Alapból foglalkoztatási válsághelyzetek kezelésére nyújtható támogatásról szóló 6/1996. (VII. 16.) MüM rendelet
- [24] A munkaerőpiaci szolgáltatásokról, valamint az azokhoz kapcsolódóan nyújtható támogatásokról szóló 30/2000 (IX.15.) GM rendelet
- [25] A szabad vállalkozási zónák létrehozásának és működésének, valamint a kedvezmények igénybevételeinek szabályairól szóló 27/2013. (II. 12.) Korm. rendelet
- [26] A szakképzettséggel rendelkező, pályakezdő állás keresők munkatapasztalat-szerzésének és a létszámleépítések megelőzése érdekében a részmunkaidős foglalkoztatás támogatásáról 70/2009. (IV.2.) Kormányrendelet

AB határozat

- [27] 21/1994. (IV. 16.) AB határozat

Lektorálta: Dr. Horesnyi Julianna, osztályvezető, Csongrád Megyei Kormányhivatal Szegedi Járási Hivatal, Foglalkoztatási és Fogyasztóvédelmi Főosztály Munkavédelmi és Munkaügyi Osztály

VIZSGÁZOTT A NÉPSZAVAZÁSRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY – A 2016-OS REFERENDUM TANULSÁGAI

Melles Marcell

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Ka,r Közigazgatási Jogi Tanszék,
PhD-hallgató, marcell.melles@gmail.com*

Absztrakt

Az Alaptörvény elfogadását követően megújult a választási eljárásra vonatkozó törvényi szabályozás is. Először a választási eljárásról szóló törvényt, majd pedig a népszavazásról szóló törvényt is elfogadta az Országgyűlés. Amíg azonban az előbbi már átesett a tűzkeresztségen, az utóbbi körül sok kérdőjel maradt, hiszen nagy részét még nem alkalmazták a gyakorlatban. Az országos népszavazási eljárásig egyetlen népszavazási kezdeményezés sem jutott el, ezért a törvény egy fontos része több éven át egy kipróbálatlan, hipotetikus szabályösszesség volt csak.

Az országos népszavazásra vonatkozó szabályozás 2016. október 2-án végre megmértetett. Érdemes tehát végiggondolni, hogy a törvény értelmezése körüli kérdésekre megnyugtató válaszokat kaptunk-e, és célszerű számot vetni azzal, hogy önmagában a népszavazásról szóló törvény mely részei igényelnek módosítást. Célszerű összegezni a választási eljáráshoz kapcsolódó bírósági gyakorlat népszavazás kapcsán született legújabb elemeit is. Különböző okokból bizonyos vitatott kérdések továbbra sem rendeződtek megnyugtató módon, ám eközben a budapesti területi népszavazási kezdeményezés is ráirányította a fókusz arra, hogy a törvény vizsgálata nem ragadhat le az országos népszavazásra vonatkozó rendelkezéseknél.

A helyi népszavazások száma 2014 óta valamilyen, eddig ismeretlen okból radikálisan lecsökkent, és még kevesebb az olyan népszavazás, amit választópolgári kezdeményezésre rendeltek el a helyi önkormányzatok képviselő-testületei. Ennek az oka nem feltétlenül a szabályozás körüli bizonytalanság lehet, de ez mégis egy olyan faktor, amire figyelünk kell.

A tanulmány főként az országos népszavazásokra fókuszál, azon belül is az egyik választási eljárási alapelv, az esélyegyenlőség mentén mutatja be a joggyakorlatot. Emellett szükségesnek tűnik kitérni a választási szervek helyzetére, és a helyi népszavazások kapcsán történt legfontosabb gyakorlati fejleményre, a helyi népszavazáson részt venni jogosultak körének meghatározására tett kísérletekre is.

Kulcsszavak: választási eljárás, népszavazási eljárás, joggyakorlat, választási alapelvek

1. Bevezetés

Az Országgyűlés 2013. december 17-én fogadta el a népszavazásról, az európai polgári kezdeményezésről és a népszavazási eljárásról szóló 2013. évi CCXXXVIII. törvényt (Nsztv.), mely a helyi népszavazási eljárásról szóló rész kivételével 2014. január 19-én lépett hatályba. A 2016. tavaszáig szerzett tapasztalatoknak köszönhető a törvény első és eddig egyetlen módosítása, ez azonban nem jelentett egy átfogó, a törvény egész rendszerét érintő módosítást, így továbbra is számos kérdés merül fel a jogalkalmazásban, a tanulmány ezek közül vizsgál néhány jelentősebbet.

2. Az Nsztv. és a Ve. viszonya

Az Nsztv. 1. § (1) bekezdése szerint a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény (Ve.) Általános része az Nsztv. hatálya alá tartozó eljárások során az Nsztv.-ben foglalt eltérésekkel alkalmazandó. A kezdeményezői szakaszra vonatkozó résznél is, de túlnyomórészt a népszavazási eljárással foglalkozó részekben azonban többször felhívja a törvény a Ve. egy-egy adott szakaszát. A kezdeményezői szakasz és a helyi népszavazás esetében az általános rész egyes, az országos népszavazási eljárás kapcsán azonban a Ve. különös részének (XIII. fejezet) az országgyűlési választásokra vonatkozó szakaszai is felhívásra kerülnek. Az előbbire az Nsztv. 10. § (1) bekezdés és a 74. §, míg a másodikra a 65. § és a 68. § (5) bekezdése példa.

Amíg az egyes konkrét jogszabályhelyek alkalmazása nem kérdőjelezhető meg, addig azonban a Ve. 1-242. §-ai tekintetében adott esetben minden egyes norma alkalmazása vizsgálható abból a szempontból, hogy a népszavazási kezdeményezés vagy a népszavazási eljárás specifikumai szempontjából értelmezhető-e.

Az Nsztv. hatálya alá tartozó eljárások alapvető eltérései a választási eljáráshoz képest a közvetlen és a közvetett demokrácia viszonyának vizsgálatán keresztül érthetőek meg. Amíg a választásokon akár több, mint tíz jelölt közül is választhatunk a szavazólapon, addig a népszavazás során egy olyan kérdésről dönthetnek a választópolgárok, amire úgy lehet igennel vagy nemmel felelni, hogy ésszerű keretek között ezeknek a válaszoknak a következményei mind a választópolgár, mind pedig a törvényalkotó számára egyértelműek. A választáson vagy a népszavazáson a részvétel vagy a távolmaradás közötti választás nem tekinthető ezen pluralizmus részének, hiszen az nem a választáson induló személyek vagy a feltett kérdés, hanem a választási lehetőség, vagyis az alapvető jog gyakorlásának visszautasításával egyenértékű. Az Alkotmánybíróság 19/2016. (X. 28.) és 20/2016. (X. 28.) AB határozata kimondta: „abból, hogy a hatalom forrása a nép, aki a hatalmát választott képviselői útján vagy közvetlenül gyakorolja, az következik, hogy önmagában sem az e jog gyakorlására való felhívás, sem az attól való tartózkodásra felhívás az Alaptörvény IX. cikk (3) bekezdése értelmében nem minősül politikai reklámnak [kampánytevékenységnek].” „Az a körülmény, hogy a részvételre ösztönzés a népszavazás érvényességét szolgálja, nem ad alapot arra az értelmezésre, hogy az Alaptörvény értelmében a közlés a kérdésnek a Kormány – mint kezdeményező – által kívánt módon való megválaszolására irányulna.” (Indokolás, [43] és [56])

A kérdést úgy is megközelíthetjük, hogy sok ügyre vonatkozóan adott, közvetett jellegű utasításról, vagyis inkább felhatalmazásról beszélünk-e, vagy pedig egy konkrét ügy végleges eldöntéséről. Maga a szavazás tárgya (miből választunk) komolyabb előzetes vizsgálatokon kell áteszen, illetve komolyabb feltételekhez kötődik, hogyha konkrét ügy eldöntésére adott kötelező iránymutatás kialakítását kell mérlegelni. Amíg a jelöltállítás bizonyos számú aláírás összegyűjtésével és adminisztratív feltételek teljesítésével lehetséges, addig a feltenni kívánt kérdéssel szemben komoly alkotmányossági és egyértelműségi elvárások támaszthatóak, amiknek megfelelni kétségkívül nehéz.

Az Nsztv. hatálya alá tartozó eljárások és a választási eljárás közötti *differentia specifica* megfogalmazásakor lényeges kérdés az is, hogy miként alkalmazandóak a választási eljárás alapelvei a népszavazási eljárásban, vagy hogy miként érvényesülnek a jogorvoslati rendelkezéseknek a rendeltetésszerű joggyakorlást célzó korlátozásai. Felmerül, hogy miképpen viszonyulnak egymáshoz a jelöltek és jelölő szervezetek, illetve a népszavazást kezdeményezők.

A jogalkalmazó szervek mindenkori feladata, hogy a fentieket eldöntsék, vagyis megállapítást nyerjen az, hogy a Ve. mely rendelkezéseit kell az Nsztv.-vel együtt alkalmazni. Ebben a tekintetben a legszélesebb merítés eredetileg az alapelvek alkalmazhatósága körében volt. A

Ve. 2. § (1) bekezdésében található hat alapelv szerepe a hézagkitöltésben ragadható meg, vagyis megalapozni azon Ve.-be ütköző cselekmények jogsértő jellegének megállapítását, melyeket tételes rendelkezés alapján nem tudnak a választási szervek vagy a bíróságok megtenni. Úgy tűnik, hogy a hat alapelv alkalmazható az Nsztv. hatálya alá tartozó eljárásokban is, azonban az esélyegyenlőség a jelöltek és a jelölő szervezetek között több dimenzióba is illeszthető egy Nsztv. hatálya alá tartozó eljárásban.

3. Az esélyegyenlőség problematikája

A c) pont problematikája két részre bontható: a kezdeményezési szakaszon belüli értelmezhetőségére, és a népszavazási eljárás során történő alkalmazhatóságára. Különösen a párhuzamossági moratóriumra tekintettel van jelentősége annak, hogy egyenlő feltételek mentén juttathassa el a szervező a Nemzeti Választási Irodába (NVI) kérdését.[1] Amikor a moratórium már a kérdés benyújtásával beáll (az Nsztv. 2016-ig hatályos szabályozása szerint), akkor különleges figyelmet érdemel minden olyan, az Nsztv. által nem szabályozott körülmény, amely a sikeres kérdésleadás akadályá lehet.

3.1. Az esélyegyenlőség kérdése a Ve.-ben

A 2014-es országgyűlési választást megelőző kampányidőszakot azért kell megvizsgálni, mivel ekkor több beadványozó is úgy fordult a Kúriához, hogy – anyagi helyzetére tekintettel – pártfogó ügyvéd kijelölését kérte. A választási szervek döntéseinek bírósági felülvizsgálata során alkalmazandó a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (Pp.) a Ve.-ben szabályozott eltérésekkel, ebből következően tehát alappal merült fel a kérdés, hogy a választási eljárás során értelmezhetőek a Pp. költségmentességre vonatkozó normái. Ha jobban megvizsgáljuk ugyanis a jogszabályokat, akkor a Pp. 84. § (1) bekezdés által felölelt költségek vagy fizetési kötelezettségek nagy része nem is értelmezhető a választási jogvitában. A költségmentesség jelenti egyrészt az illetékmentességet, azonban az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény (Illetéktv.) szerint a választási bizottság eljárása önmagában illetékmentes [33. § (2) bekezdés 1. pont], a felek pedig jövedelmi és vagyoni viszonyaikra tekintet nélkül feljegyezhetik az illetéket a bírósági felülvizsgálat során [62. § (1) bekezdés s) pontja]. A feljegyezhető tételes illeték összege az Illetéktv. 43. § (7) bekezdése alapján 10000 forint, de az Illetéktv. 58. § (1) bekezdés f) pontja alapján ennek az összegnek csak a 10 %-át kell megfizetni, ha a bíróság a felülvizsgálati kérelmet érdemi vizsgálat nélkül, hivatalból elutasítja.

A költségmentesség második eleme a „mentesség az eljárás során felmerülő költségek (...) előlegezése és (...) megfizetése alól”. Mivel a bíróság nemperes eljárásban jár el, amelyre a törvény sommás, rövid határidőket szab, és bizonyításnak egyébként is csak szűk korlátok között van helye, így sem tanú, sem szakértő, ügygondnok vagy tolmács igénybevétele nem merülhet fel. Ugyanezen okból kifolyólag nem kerülhet sor helyszíni tárgyalásra és szemle tartására, így ezekből fakadóan sem keletkezhetnek költségek az eljárás során.

A pártfogó ügyvéd igénybevételeének lehetősége, és ebből következően akár annak díjával kapcsolatos mentesség igénybevétele a Kúria döntései alapján kizártnak tekinthető. Elsőként a 2014. január 23-án hozott Kvk.I.37.073/2014/3. számú határozatban szembesülhetett a nyilvánosság azzal, hogy a Ve. 224. § (5) bekezdésében foglalt ügyvédkényszert megkerülendő a kérelmező pártfogó ügyvéd kijelölését kérte. A Kúria azonban világossá tette, hogy „a Ve. 228.§ (2), és 229.§ (2) bekezdései alapján alkalmazandó nemperes eljárásban, a 105/1952. (XII. 28.) MT rendelet 13.§-a alapján a Pp. szabályai csak akkor alkalmazhatók, amennyiben azok a Ve. szabályaival – annak jellege miatt – összhangban állnak.”

A nemperes eljárás során a Pp. funkcionális hatálya kiemelt jelentőséggel bír, erre Tímár Kinga éppen a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény (régi Ve.) egyik jogintézménye kapcsán világít rá.[2] Felmerül azonban, hogy a Pp. egyik alapelve, a jogérvényesítés segítése mennyire írhatja ezt felül. Osztovits szerint ez az alapelv azt célozza, hogy biztosított legyen a hatékony jogvédelem, mely utóbbinak a rászorulóknak nyújtott jogi segítség csak az egyik lehetséges eleme.[3]

A Pp. alapelve érvényesülésének másik módja az, hogy a bíróság lényeges kérdésekben tájékoztatást ad, ez azonban csakis akkor lehetséges, ha az eljárás hossza kifejezetten lehetővé teszi ezt. Tímár szerint nem zárható ki, hogy a bíróság a nemperes eljárás során ezt az elvet érvényesítse,[4] ám be kell látnunk, hogy erre a Ve. szerinti szabályok esetében fizikailag sincs lehetőség. A Kúria szerint a pártfogó ügyvéd kirendelése iránti eljárás lefolytatását a Ve. nem teszi lehetővé, mert a Pp. idézett rendelkezései nem alkalmazhatóak együtt a Ve. rövid, de kötelező eljárási határidőket megállapító szabályaival. A pártfogó ügyvéd kirendelésére a bírósági eljárásra és a döntéshozatalra előírt határidők miatt nincs mód, azok túllépésével a bíróság a választási eljárás alapelveit is súlyosan sértő törvénysértést valósítana meg.

A megválaszolatlanul maradt kérdés az, hogy vonatkoztatható-e az Nsztv. 30. § (1) és (2) bekezdés szerinti jogorvoslatokra a Ve. alapján kialakult joggyakorlat: mi történik akkor, amikor 30, vagy akár 90 nap a bírósági döntés meghozatalára szolgáló határidő. Az Nsztv. hatálya alá tartozó eljárások során a Kúria csak a népszavazási kezdeményezés szakaszában jár el hosszabb határidőkkel, ilyenkor a Kúria a Nemzeti Választási Bizottságnak (NVB) a népszavazási kezdeményezésről szóló döntését, és az annak alapjául szolgáló indokolást vizsgálja. A kilencven nap lerövidíthető lenne, ám valószínű, hogy a bíróságok átlagos ügyterhére is tekintettel került megállapításra ez a limit, amelyen belül természetesen a bíróság bármikor, akár néhány héten belül is dönthet. A vizsgálat fő fókusza ugyanis az, hogy az Alaptörvényben és az Nsztv.-ben megállapított feltételeknek megfelelően döntött-e az NVB az elbírált kérdésről. A választási bizottságnak vagy a választási irodának abban az esetben kell addicionális információkat szolgáltatni, ha az a jogi vizsgálat szempontjából releváns tények megállapítása miatt szükséges. A kérelmező, még ha nagy jelentőségű információ birtokában is van, akkor is képes annak bemutatására úgy, hogy azt a felülvizsgálati kérelembe foglalva nyújtja be.

3.2. Az esélyegyenlőség az Nsztv.-ben a kampányidőszak előtt

Az Nsztv. alkalmazása során az esélyegyenlőség kérdése a közelmúltban két eset kapcsán merült fel: az egyik a választási irodánál lezajlott jelenet kapcsán, a másik pedig már a kvótanépszavazás elrendelését követően született. Az NVB 15/2016. számú határozata annak a szervezőnek a kifogását bírálta el, aki 2016. február 23-án a népszavazási kezdeményezését azért tudta később érkeztetni, mert egy erős testalkatú emberekből álló csoport abban akadályozta. Az NVB megállapította többek között az esélyegyenlőség elvének sérelmét is, mivel egyértelműnek találta, hogy az erős testalkatú személyek szóbeli nyilatkozatukkal ellentétesen valójában nem népszavazási kezdeményezés benyújtása céljából érkeztek az NVI-be. Az NVB azt is hangsúlyozta, hogy a Ve. alapelvei a választópolgárok egymás irányába kifejtett magatartását is meghatározzák, az alapelveknek nem megfelelő magatartás, a nem rendeltetésszerű joggyakorlás szükségszerűen csorbíthatja mások jogait. A választási szervek hivatalos helyiségeiben való tartózkodásra vonatkozó jog nem parttalan, az időben és célhoz kötöttségében is korlátozott, „azzal, hogy a Csoport tagjai valós beadványozói szándék nélkül együttesen tartózkodtak az NVI székházában, *csökkentették a kérelmező esélyét* arra, hogy szándéka szerint mielőbb oda juthasson az érkeztető bélyegző berendezéshez.”

2016. március 3-án a Kúria Kvk.III.37.223/2016/2. számú végzése az NVB határozatát annyiban megváltoztatta, hogy az erős testalkatú személyek csoportja *jelenlétével akadályozta*

a kezdeményező kérdésének leadását. Ennek következményeként tehát egy másik kezdeményező hamarabb ért a bélyegzőhöz, így ismét beállt a párhuzamossági moratórium.

A másik döntés, az 50/2016. NVB határozat augusztus 12-én született, vagyis a népszavazás kitűzését követően, de még a Ve. szerinti kampányidőszak kezdete előtt. A Ve. ugyanis lerövidítette a kampányidőszakot annak érdekében, hogy határt szabjon annak az intenzív tevékenységnek, melyet a pártok a választók megszólítása és mozgósítása érdekében végeznek. A 2016-ban lezajlott országos népszavazási eljárás során azonban érvényesült volna egy kivételszabály: a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény (Mttv.) 32. § (3) bekezdése szerint az egyik Ve. szerinti kampányeszköz, a politikai reklám csak választási kampányidőszakban tehető közzé, kampányidőszakon kívül csak már elrendelt népszavazással összefüggésben kerülhet erre sor. Amiért mégsem került sor augusztus közepéig politikai reklám közzétételére, az az Nsztv. 69. §-a: a Ve. 147/A. § (1) bekezdése és a Ve. 147/F. § (1) bekezdésére utaló szabályozás alapján választást megelőző kampányidőszak értelmezhető a politikai reklám közzétételének idejeként, így az Mttv. szerinti kedvezmény érvényesülését az érintettek nem feltételezték. A július 5-től augusztus 13-ig tartó időszakban tehát nem került sor politikai reklám közzétételére, ám mégis érkezett be ezzel kapcsolatban beadvány az NVB-hez.

A kérelmező a Kormány kommunikációs tevékenységét azt kampánytevékenységnek tekintve kifogásolta, de 2016. augusztus 12-én kelt 50/2016. határozatban az NVB kifejtette, hogy a választási kampányidőszak a Nsztv. 1. § (1) bekezdése folytán alkalmazandó Ve. 139. § szerint a szavazás napját megelőző 50. naptól a szavazás napján a szavazás befejezéséig tart. „A kampányidőszakon kívül folytatott, a Ve. 139. §-ban meghatározott tevékenység nem része a választási kampánynak, az ilyen tevékenység nem kampánytevékenység. A kampányidőszakon kívül eső politikai tevékenység nem tiltott. A Kormánynak a 2016. október 2. napjára kitűzött népszavazási kérdés kapcsán végzett, a közvéleményt tájékoztató tevékenysége, megjelentetett hirdetése, óriásplakátjai a kormányzati kommunikáció részei, nem tekinthetők kampánytevékenységnek, ezért azok kapcsán sem az Nsztv., sem a Ve. rendelkezései megsértésének vizsgálatára nem kerülhet sor.”

Miután a választási bizottságok hatáskörének hiánya miatt a kifogásokat az NVB a Ve. 215. § d) pontja értelmében érdemi vizsgálat nélkül elutasította, a felülvizsgálati kérelemben ismételten megjelent az esélyegyenlőség elvére való hivatkozás. A kérelmező szerint a népszavazási eljárás a benyújtás napjával, 2016. február 24-ével, vagy pedig a népszavazás elrendelésének napjával, 2016. május 10-ével kezdődött meg, ezért a kifogásolt tevékenységek a népszavazási eljárás folyamata alatt valósultak meg. Vitatta, hogy kampányidőszakon kívül kampánytevékenység nem folytatható és annak jogszerűsége hatáskör hiányában nem vizsgálható, és utalt arra, hogy politikai hirdetés kampányidőszakon kívül is közzétehető. A kérelmező szerint a Kormánynak semleges pozíciót kellene elfoglalnia a népszavazási kérdésben, mert az esélyegyenlőséget sérti, ha a Kormány kampányidőszakon kívül is végezhet kampánytevékenységet, míg a politikai pártok csak a kampányidőszakban élhetnek ezzel a lehetőséggel.

A Kúria Knt.II.37.710/2016/2. számú végzése szerint annak eldöntésében, hogy az adott tevékenység kampánytevékenység-e, nem annak van jelentősége, hogy mi a tevékenység jellege, mi a reklám tartalma, hanem annak, hogy a Ve. által definiált kampánytevékenységet mikor, mely időpontban, azaz kampányidőszakban végzik-e. Kampányidőszakon kívül eső időben a Ve. szerinti kampánytevékenység folytatása nem lehetséges, a kampányidőszakon kívül eső időben folytatott politikai tevékenység nem minősül a Ve. szerinti kampánytevékenységnek. Nincs jelentősége annak, hogy a népszavazási eljárás mikor kezdődött meg, mert a kampányidőszak kezdetét a Ve. 139. § meghatározza. Ebből kifolyólag nincs jelentősége annak sem, hogy a Kormány milyen eszközöket használ fel a politikai tevékenysége során, ezért nem kellett állást foglalni arról sem, hogy a Kormánynak

semlegesnek kell-e maradnia a népszavazást érintő kérdésben, reklámjai politikai reklámok-e.” A Kúria elegendőnek tartotta tehát kiemelni azt, hogy a Ve. szerinti kampányidőszak szabályozása eldönti a kérelmező által felvetett kérdést, ám érdemes rámutatni egyébként arra is, hogy az Alkotmánybíróság 3195/2014. (VII. 15.) AB végzésében már részletesen vizsgálta a népszavazáshoz vezető folyamat szakaszait, és azokat élesen el is határolta egymástól (Indokolás [19]). Nem beszélhetünk tehát népszavazási eljárásról a kezdeményezés benyújtásától kezdve, hanem kizárólag azt követően, hogy a köztársasági elnök kítűzte a szavazás napját.

3.3. Az esélyegyenlőség és a kampányfinanszírozás

A Kormány kampánytevékenységének kérdése ügyében olyan kifogások fogalmazódtak meg, melyek szerint a Kormánynak semleges pozíciót kellene betölteni a saját maga által benyújtott népszavazási kezdeményezéssel kapcsolatos kampányidőszakban, illetve megfogalmazódott az a felvetés is, hogy a Kormány költségeire az országgyűlési képviselők választása kampányköltségeinek átláthatóvá tételéről szóló 2013. évi LXXXVII. törvény (Kftv.) szabályait kellene alkalmazni.

Az NVB az 53/2016. számú határozatában kimondta, hogy a Kormány jogosult a véleményét közzétenni, ezt a döntést a Kúria Knk.I.37.723/2016/3. számú végzése is megerősítette. A Kormány a népszavazás szervezőjeként, a Ve. alapján jogosult a választói akarat befolyásolására, „politikai véleménye” kifejtésére, azaz lehetősége van a vélemények versengésébe bekapcsolódni, abban részt venni. A Kormány helyzete nem összevethető az országgyűlési választásokban és azon népszavazási eljárásban, amelyet maga kezdeményezett: az első esetében kifejezetten passzív, az utóbbiban aktív szereplő.

Az NVB 61/2016. számú, hasonló ügyben született határozatát felülvizsgálva a Kúria leszögezte, hogy népszavazási eljárásban a szubszidiáriusan alkalmazandó Ve.-vel szemben az Nsztv. egyáltalán nem vonja a népszavazási eljárás szabályozási – jogalkalmazási – körébe a Kftv.-t. A népszavazáshoz való alapjog gyakorlása – és korlátozása – körében a kampányra fordítható összegszerűség megállapításának, a Kormány alaptörvényi felhatalmazáson alapuló jogosultságainak – és kötelezettségeinek – törvényi tisztázása nélkül, bírói döntéssel törvénysértést megállapítani és ahhoz szankciót rendelni nem lehet. A felvetett probléma megalapozott elbírálására tételes jogi szabályozás nem áll a bíróság rendelkezésére.

A Kúria Kvk. IV.37.848/2016/3. számú végzésében egyértelművé tette azt is, hogy mi következik a Kormány kezdeményezői szerepköréből: „a Kormány az Alaptörvényben kapott felhatalmazását gyakorolja akkor, amikor az általa megfogalmazott kérdésben a nép döntését kéri. Jogosítványa ez esetben kiterjed a tájékoztatás mellett arra is, hogy a közvetlen demokrácia kiteljesülése, a döntés legitimitása érdekében a választópolgári részvételre biztasson és a választói akarat irányát befolyásolja.”

3.4. A kampányszereplők alanyi esélyegyenlősége

A Kormány által kezdeményezett népszavazás esetén most már bizonyosnak tűnik, hogy a kampányidőszakban bárki véleményt nyilváníthat, amennyiben nem kifejezetten semlegességre kötelezett szervről van szó. A Kúria Kvk.III.37.891/2016/3. számú végzése szerint „a Kormány a népszavazási kezdeményezés szervezőjének tekintendő, így a parlamenti pártok mellett kizárólag a Kormány jogosult az Nsztv. 69.§ alapján politikai reklám közzétételére. Ezen túlmenő korlátozó szabály hiányában, a politikai reklám körébe nem tartozó más kampány tevékenységet bárki folytathat, így magánszemélyek, civil szervezetek, parlamenten kívüli pártok, figyelemmel arra, hogy a Ve. jelölő szervezetekre, jelöltekre vonatkozó esetleges szűkítő szabályai népszavazási kampányban, ahol nem jelölő

szervezetek versengenek nem értelmezhetőek. Nincs olyan elvi alap, amely alapján a helyi önkormányzatok nem, de a Kormány, civil szervezetek, egyházak, parlamenti és nem parlamenti pártok, azaz mindenki más – kivéve a természeténél fogva semleges állami szerveket, mint az igazságszolgáltatás, Magyar Nemzeti Bank, önálló szabályozó szervek, autonóm jogállású államigazgatási szervek, ügyészség - kampánytevékenységet folytathatnak. A népszavazás intézményének rendeltetésszerű működéséhez – amennyiben azt a Kormány kezdeményezte - szükséges is lehet annak ismerete, hogy helyi önkormányzatok többsége a Kormánnyal egyetért-e, a más véleményekkel versengő kormányzati álláspont a közhatalmat gyakorló állam egységes, vagy éppenséggel nagyon is megosztott álláspontja.”

3.5. A kampányeszközökre vonatkozó szabályok

A kampányidőszakban némileg kibővül a választópolgárok meggyőzésére szolgáló eszköztár, és a meglévő eszközök védelme is kiterjedtebb intézményi szempontból, vagy pedig könnyebb alkalmazhatóságuk révén. A Ve. 140-141. §-ben szereplő felsorolásban szereplő eszközök közül tilos ugyanis a politikai reklám kampányidőszakon kívüli alkalmazása, a politikai hirdetésnek pedig nem létezik megfelelője.

A politikai versengésben más szempontból is cezúrát jelent az ún. mínusz ötvenedik nap: választási kampányban a Kúria Kvk.III.37.328/2014/6. számú végzése nyomán a Kormány már nem tehet közzé olyan társadalmi célú reklámot, ami a kormánypártok üzeneteihez hasonló, vagy azokat támogatja. Ezért volt tehát kulcsfontosságú kérdés, hogy mit tehet meg a Kormány népszavazási eljárásban, főleg akkor, ha a kezdeményezés szervezőjeként is eljár.

A Kormány szerepét az egyes kampányeszközök alkalmazása felől vizsgáljuk. A Ve. megkülönböztet politikai reklámot, politikai hirdetést, plakátot, választási gyűlést és jelölő szervezet vagy jelölt általi személyes megkeresést. A népszavazási kampány során a politikai reklám kapcsán merültek fel figyelemre méltó fejlemények.

Az Mttv. által szabályozott társadalmi célú reklám és a politikai reklám népszavazási kampányidőszakban való elhatárolásának kérdéskörében a Kúria a kampányidőszak végén érkezett kifogásokat elutasító NVB határozatokat változtatott meg arra tekintettel, hogy a kifogásolt médiatartalom a kampány *kontextusában* már nem minősül társadalmi célú reklámnak, hanem politikai reklámról van szó, amit nem lehetett volna közzétenni.

A 111/2016. és 120/2016. számú NVB határozatok megállapították, hogy a Kormány megrendelésére sugárzott társadalmi célú reklámok a szavazáson való részvételre bíztattak, ezzel szemben a Kúria egyfajta objektív felelősségi alakzatot telepített volna a médiaszolgáltatókra arra hivatkozva, hogy a bíróság hivatalos tudomásának részét képezi az, hogy a kampányban előfordult a szavazástól való távolmaradásra felszólító álláspont is. A „Kúriának hivatalos tudomása van arról, hogy a kampánynak nem csak a feltett kérdés mikénti megválaszolása, hanem a részvétel vagy a távolmaradás is részét képezte, a választópolgári döntést a kampányban résztvevők részéről többirányú befolyás érte. Megállapítható volt, hogy a népszavazási kampányban a politikai diskurzus részét képezte a részvételre és a népszavazástól való távolmaradásra ösztönző kampánytartalom. Ebben a kontextusban (...) a Kormány megbízásából készült, a részvételre ösztönző reklám nem függetleníthető a népszavazás szervezőjének céljától. Ezáltal a közlésben megjelent a Kormány támogatására való ösztönzés, ami azonban a politikai reklám ismérve. Mivel (...) a műsorszám akkor minősül társadalmi célú reklámnak, ha az nem politikai reklám, ezért a műsorszám önmagában vett közérdekű célját a jelen népszavazási kampány tartalma és iránya felülírta.”

A két érintett médiatartalom-szolgáltató az Alkotmánybírósághoz fordult a Kúria Kvk.IV.37.934/2016/2. és Kvk.IV.37.935/2016/4. számú végzéseinek alaptörvényellenességét állítva. Az Alkotmánybíróság megalapozottnak találta az indítványokat, és úgy

döntött, hogy a kúriai döntéseket megsemmisíti. A 19/2016. (X. 28.) és 20/2016. (X. 28.) AB határozatok szerint „minden közérdekű céllal szemben megfogalmazhatóak ellenérvek és ellenvélemények. Egy társadalmi célú reklám közzététele előtti vizsgálat során nem várható el a műsorszolgáltatótól az Mttv. előírásain túl olyan többlettartalom vizsgálata, ami alapján egy kampány pillanatnyi állásából következtetve esetlegesen valamilyen mögöttes politikai tartalom állapítható meg.” A demokratikus társadalom működése szempontjából irányadó alapvetések megfogalmazásán túl az Alkotmánybíróság kiemelte, hogy „a politikai reklám fogalmát, ha az a tételes jogban megjelenik, az Alaptörvénnyel összhangban kell értelmezni. A politikai reklám olyan közlés, amelynek a lényeges tartalma a jelöltek, jelölő szervezetek, illetve népszavazási kérdés esetén az „igen” vagy „nem” válaszok közötti választás. A Kúria végzése az Mttv. által előírt szabályoknál lényegesen szélesebb körű vizsgálatot igénylő, és objektív módon be nem határolható többlet kötelezettséget telepített a műsorszolgáltatóra.” Kijelenthető, hogy a népszavazáson a részvétel vagy a távolmaradás közötti választás nem tekinthető a bevezetőben tárgyalt választói pluralizmus részének, hiszen az nem a feltett kérdés, hanem a választási lehetőség, vagyis az alapvető jog gyakorlásának visszautasításával egyenértékű. Másképp fogalmazva: a népszavazás érvényességéért való kampányolás nem tartalmi állásfoglalás. Az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján a politikai reklám közzétételét lehetővé kell tenni, ugyanakkor a közzététel során a médiatartalom-szolgáltatóra sem lehet olyan kötelezettségeket róni, amelyek a szerkesztői szabadság tekintetében egy másik kampányeszköz, a politikai hirdetés kapcsán nem ismeretesek, és a Ve. alapelveibe is ütköznének. Megtagadni egy műsorszám közzétételét csak a Ve. szabályainak sérelme esetén, vagy a véleménynyilvánításra vonatkozó kisszámú korlátozás sérelme esetén lehet, például az Alkotmánybíróság 3122/2014. (IV. 24.) AB határozata szerinti esetben, vagyis akkor, ha az ellenfelet a műsorszám dehumanizálja. (Indokolás [17])

4. A választási szervekre vonatkozó gyakorlat

A kampányban felmerült az a kérdés is, hogy a választási szervek tájékoztatási feladatai miképpen értelmezendők, hol húzódnak a korlátok a függetlenség és a már pártosnak minősíthető tájékoztatás között. A joggyakorlatban eddig nem merült fel ez a kérdés, így a kisszámú ügyek miatt ezeket az ügyeket csak indikatív jelleggel érdemes bemutatni. Meg kell jegyezni, hogy az alábbi három határozat bírósági felülvizsgálatát senki nem kérte.

Az NVI azon tájékoztatását kifogásolta egy választópolgár, mely a korábbi hasonló kiadványokkal egyező módon mutatta be azokat a gyakran előforduló, szavazópolgárok által elkövetett hibákat, melyek miatt a kitöltött szavazólap érvénytelen lesz. Az NVB 86/2016. számú határozatában világossá tette, hogy az „NVI által kiadott Választási Füzetben az érvényes szavazólapokra vonatkozó tartalom a hatályos jogszabályoknak (...) megfelel. (...) A Nemzeti Választási Iroda hatályos jogszabályoknak megfelelő tájékoztatását nem lehet jogsértőnek minősíteni arra hivatkozással, hogy egy bírói eseti döntésében megjelölt érvényességi példát nem tüntetett fel. (...) érvényes szavazat megállapítása során nincs lehetőség a „nyilatkozási elv” alkalmazására, mivel az érvényes szavazat tartalmi és formai követelményét a Ve. tételesen meghatározza.”

Az NVB 106/2016. számú határozatában egy kerületi jegyző, vagyis a választási iroda (választási szerv) vezetőjének a tevékenységét bírálta el. A jegyző nemcsak arra buzdította a választópolgárokat, hogy éljenek alkotmányos jogukkal, és szavazzanak, hanem megszabta a szavazási akarat irányát is. Az NVB szerint „a kifogásolt levél (...) a szavazásban való részvételi jog gyakorlására történő felhíváson és szavazásról való tájékoztatáson túl tartalmazza azt is, hogy „a népszavazáson saját jövőnk, Újpest jövője múlik” továbbá utal arra is, hogy „a népszavazás lehetőséget ad, hogy eldöntsük, hogy milyen világban akarunk élni.” A kifogásban megjelölt levél túlmutat a HVI [helyi választási iroda] vezető Ve. 75. § (1) b)

pontja szerinti, a választópolgárok tájékoztatására vonatkozó hatáskörén, mivel az a választópolgárokat nemcsak az Alaptörvényben deklarált választójog gyakorlására hívja fel, hanem alkalmas lehet arra is, hogy a népszavazási kérdéssel kapcsolatosan a választói akaratot befolyásolja. A jegyző nemcsak az önkormányzat tisztségviselője, hanem általa a választási rendszer egyik helyi vezető szereplője is megnyilvánul.”

Ez a határozat rendkívül lényeges abból a szempontból, hogy kifejezetten kevés olyan jogalkalmazói döntést ismerünk, amelyek a választási szervek még most is szűkszavúnak mondható definícióit kissé kibontanák, értelmeznék. Ilyennek tekinthető például az Alkotmánybíróság 917/B/1998. AB határozata, mely a 13/2013. (VI. 17.) AB határozatban megfogalmazottak szerint – tekintettel a kapcsolódó jogszabályok közötti komoly elvi eltérés hiányára –, akár most is felhívható a választási bizottságok státuszával kapcsolatos megállapítások tételekor. A jegyző különleges helyzetben van: a HVI vezetőjeként szakmai irányítási jogviszonyba kerül az NVI-vel, mint autonóm államigazgatási szervvel. E szerepköre azonban áthatja eredeti szerepkörét is: ha még levezethető is lenne a közszolgálati tisztségviselőkre vonatkozó szabályozásból a nyílt politikai állásfoglalás lehetővé tétele,[23] még ebben az esetben sem tölthetné be a választási iroda vezetői posztját, mivel a választási szervek függetlensége a Ve. értelmében alapvető kritériumnak tekinthető.

A fentiekben megfogalmazottakra mutat rá a 125/2016. számú NVB határozat is, csak a választási bizottságok oldaláról. H. E. ügyvéd az országgyűlési egyéni választókerületi választási bizottság (OEVB) elnökeként közzétett kifogásolt írása az Alaptörvény XXIII. cikk (7) bekezdése szerinti, szavazásban való részvételi jog gyakorlására felhíváson és a szavazásról való tájékoztatáson túl az NVB szerint „tartalmazott olyan kijelentéseket is, amelyek túlmutatnak az alapjog gyakorlásáról szóló alkotmányos rendelkezés objektív, jogi tényekre alapozó kommunikálásán. Abban olyan személyes, akár választópolgári akarat befolyásolására is alkalmas megnyilvánulások vannak, melyek nem egyeztethetők össze az OEVB és elnöke tevékenységét meghatározó, a Ve. 14. § (1) bekezdésének rendelkezéseivel.” Meg kell jegyezni, hogy a választási bizottság elnöke kampányidőszakban nem tehet közzé olyan állásfoglalásokat, amelyekre magánszemélyként akár jogosult is volna ugyan, de jelen esetben a függetlenségi kritérium ezt nem teszi lehetővé. Fontos rámutatni arra is, hogy az állásfoglalást az OEVB elnök az őt függetlenségre kényszerítő pozíciója révén tehetette közzé.

5. A helyi népszavazások Achilles-sarka: a névjegyzék

A Fővárosi Választási Bizottság (FVB) 3/2016. (XII. 7.) FVB számú határozatával 2016. december 7-én hitelesítette egy magánszemély fővárosi szintű helyi népszavazási kezdeményezését. Ez az ügy mutatott rá arra, hogy nincsen törvényben egyértelműen meghatározva a helyi népszavazáson részt venni jogosultak köre.

Az Nsztv. 34. § (1) bekezdés c) pontja alapján a népszavazás kiírásához szükséges aláírások száma a fővárosi választópolgárok tíz százaléka. A sajtóban megjelent információk alapján a népszavazási kezdeményezés elrendeléséhez minimálisan szükséges aláírások száma 138 ezer érvényes aláírás lett volna, ez azonban a névjegyzék 2014-es adataira tekintettel csak a Ve. 307/C. § (2) bekezdés alkalmazására tekintettel lehetséges, amely a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek legutóbbi általános választásának napján a szavazóköri névjegyzékben szereplő, és azóta folyamatosan tartózkodási hellyel rendelkező választópolgárok és az aláírásgyűjtés idején lakóhellyel rendelkező választópolgárok csoportját tekinti jogosultnak. Az aláírásgyűjtés megkezdését követően az FVB a kérdés tisztázása érdekében 2017. február 1-jén 1/2017.02.01/Jkv. számon jegyzőkönyvbe foglalt döntést fogadott el, mely szerint „a 3/2016. (XII. 7.) FVB számú határozattal hitelesített kérdéssel fővárosi helyi népszavazást kezdeményező aláírások ellenőrzése során [az FVB] úgy kíván eljárni, hogy választópolgárnak, így kezdeményezésre jogosultnak azokat a személyeket tekinti, akinek lakóhelye, vagy bejelentett tartózkodási helye Budapesten van.”

Az FVB 6/2017. számú határozata ellen fellebbezést nyújtottak be. A népszavazáshoz való jog a szavazásban való részvételen túl kiterjed a népszavazás kezdeményezésére és támogatására is, erre tekintettel nem állhat elő olyan helyzet, amelyben a népszavazási kezdeményezés elrendeléséhez szükséges támogató aláírások számának megállapításakor figyelembe veendő választópolgári csoport és az aláírásra, valamint a szavazásra jogosult választópolgári csoport meghatározásának módszere nem azonos. Ha aláírni a budapesti lakó- vagy tartózkodási hellyel rendelkezők (1,5 millió fő) jogosultak, akkor az érvényes aláírások számának meg kell haladnia a 150 ezret. Ha a legutolsó helyi önkormányzati választáskor szavazóköri névjegyzékben szereplő, és azóta is tartózkodási hellyel rendelkező, illetve a lakóhellyel rendelkezők csoportjának 10%-ával számolunk, akkor az ellenőrzéskor nem vehető figyelembe és nem tekinthető érvényesnek azon választópolgárok aláírása, akiket az elrendeléshez szükséges érvényes aláírások számának meghatározásakor nem vettek figyelembe.

Az NVB 3/2017. számú határozatában megállapította, hogy kit kell a helyi népszavazáson választópolgárnak tekinteni: az NVB szerint az felel meg az Alaptörvénynek és a vonatkozó törvényi előírásoknak, ha a lakóhellyel rendelkező személyek mellett azokat a polgárokat is beszámítjuk, akik a Ve. 307/C. §-a szerinti feltételeknek megfelelnek.

Parttalanná válna a helyi népszavazáshoz való jog, ha tartózkodási hely létesítésével bárki „átjelentkezhetne” abba a területbe vagy arra a településre, ahol éppen helyi népszavazást tartanak. A helyi közügyek fogalmába beletartozik az, hogy arról a helyiek döntenek, vagyis olyan választópolgárok, amelyeknek valamilyen szignifikáns kötődésük van ahhoz a településhez, ahol tartózkodási helyet létesítenek. A polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról lakcímnyilvántartásról szóló 1992. évi LXVI. törvény 5. § (3) bekezdése szerint a tartózkodási hely az a lakás, ahol a polgár a lakóhelye végleges elhagyásának szándéka nélkül három hónapnál hosszabb ideig tartózkodik. Ez nyilvánvalóan nem lehet igaz akkor, amikor egy választópolgár azért létesít tartózkodási helyet, hogy ezzel választójogosultságát ideiglenesen kiszélesítse.

Az NVB döntésével szemben bírósági felülvizsgálati kérelmet nyújtottak be, a Kúria úgy változtatta meg az NVB határozatát, hogy törölte belőle azokat a részeket, amelyek arról rendelkeznek, hogy miképpen kell megállapítani az adott helyi népszavazáson választani jogosult választópolgári kört. A Kúria Kvk.V.37.244/2017/3. számú végzése szerint a határozattal érintett kérdés ugyanis nem dönthető el jogalkalmazói eszközökkel, a dilemmát a törvényalkotónak kell feloldania. Mindez azért is figyelemre méltó, mert az elkövetkezőekben az összes helyi népszavazás kapcsán felmerülhet az a probléma, hogy – az NVI jogértelmezésén alapuló, egyébként érvényesülő gyakorlaton túl – ismét megjelenik olyan jogértelmezés, mely az Alaptörvény szövegét értelmezve szó szerint biztosítaná a népszavazáshoz való jogot azoknak, akik a népszavazást megelőzően tartózkodási helyet létesítettek.

6. Összegzés

Az eddigiekben a választási szervek tevékenységén túl a bíróságok és az Alkotmánybíróság szerepe is kiemelt jelentőségű volt a választási eljárás és a népszavazási eljárás szabályainak értelmezésekor. Az Nsztv. alkalmazása során kialakult joggyakorlat bizonyos szegmenseinek áttekintése alapján kijelenthető, hogy a választási eljárás és a népszavazási eljárás gyakorlatában beállt változások figyelemre méltóak, ezért szélesebb körben is érdemes megkísérelni a vizsgálatot. Felmerülhet mindemellett az is, hogy a szükséges jogalkotás milyen szempontok szerint történjen majd, hiszen több olyan kérdés is felvetődött, amelyeket a jogalkotó hivatott eldönteni. A fentiek talán segíthetnek megtalálni a választ arra, hogy mi szolgálja igazán a népszavazás ügyét, akár a törvények, akár az intézményrendszer szintjén.

Irodalomjegyzék

- [1] Radics Katalin Adél: Azonos tárgyú népszavazási kérdések: a kezdeményező vagy az aláírásgyűjtő siessen? Diskurzus - A Batthyány Lajos Szakkollégium Tudományos Folyóirata, 2, 2016. p. 55.
- [2] Varga István (szerk.): A polgári nemperes eljárások joga. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 2013. p. 50.
- [3] Osztovits András (szerk.): A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény nagykommentárja. Budapest: Opten. 2015. p. 39.
- [4] Varga István (szerk.): A polgári nemperes eljárások joga. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 2013. p. 61.
- [5] Nagy Marianna, Hoffman István (szerk.): A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény magyarázata. Budapest: HVG-ORAC, 2012. p. 259.

Lektorálta: Dr. Rozsnyai Krisztina, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A KÖZOKTATÁS KORSZERŰSÍTÉSÉNEK GYAKORLATI MEGVALÓSÍTÁSA A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN BARANYÁBAN

Niklai Patrícia Dominika

Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, dominika.niklai@gmail.com

Absztrakt

A közoktatás modernizálása kiemelkedő helyen szerepelt a magyar polgári átalakulás törekvései között, hiszen a korszak politikusai felismerték, hogy a nemzet jövője szempontjából a nép művelése igen fontos szereppel bír. A XIX. század közepéig - rövid megszakításokkal - az egyházak, ezek között is elsősorban a római katolikus egyház meghatározó befolyása érvényesült az oktatási intézmények felett. A laicizáció azonban ezen a területen is érzékeltette hatását, így igény jelentkezett az iskolák államosítására. Nem véletlen, hogy széleskörű politikai viták alakultak ki az oktatás egyházi, illetve állami jellegét illetően a liberális és a konzervatív, a világi és az egyházi erők között. A folyamat eredményeképp több tervezet született, főként Eötvös József báró nevéhez köthetően, aki a korszakban hosszú időn keresztül töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozíciót. 1868-ban elfogadták a népoktatási törvényt, amely a már fennálló felekezeti iskolák mellett kiegészítő jelleggel írta elő a közös, állami iskolák létrehozását.

A 19. század második felének politikai és közjogi változásai mentén ellentétek jelentkeztek a kialakított rendszerrel kapcsolatban, mind egyházi, mind világi oldalról. Az oktatáspolitikára gyakorolt egyházi befolyás változó mértékben érvényesült. A század végén, az 1894-1895-ös egyházügyi törvényekkel ismét megkísérelték a korszerűsítést, azonban a gyakorlatban nem mindig a kitűzött céloknak megfelelő hatást érték el.

Kutatásomban a törvények végrehajtásának körülményeit igyekszem feltárni elsődleges források alapján: országgyűlési jegyzőkönyveket, végrehajtási rendeleteket, a korszak meghatározó politikusainak felszólalásait, levelezéseit, röpiratokat, egyházi és világi folyóiratokat, valamint iskolaalapításokról szóló dokumentumokat használok fel. A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára számos forrást őriz, amelyek alapján átfogó képet kaphatunk arról, hogy a törvények szövegeit hogyan értelmezték a gyakorlatban, és így hogyan valósították meg, illetve milyen kritikákkal illették azokat.

Kulcsszavak: oktatáspolitikai, állami iskola, felekezeti iskola, egyházi érdekérvényesítés

1. Bevezetés

Kutatási témám az egyházak és a közoktatás kapcsolata az Osztrák-Magyar Monarchia vonatkozásában: a népoktatás korszerűsítésének folyamatát az egyházak szemszögéből vizsgálom, az osztrák és a magyar szabályozás közötti összehasonlító jogtörténeti igénnyel. Jelen tanulmányban a két terület összehasonlítása mellett részletesebben a magyar oldalt tárom fel. A következőkben röviden ismertetem a korszak közoktatásra vonatkozó szabályozását, a dualizmus koráról lévén szó az osztrák és a magyar fejlődést összehasonlítva, majd áttérek témám lényegi részére, a gyakorlati megvalósítás ismertetésére Baranya vármegyére vonatkozóan. Arra keresek választ, hogy a magyar országgyűlés által 1868-ban elfogadott népoktatási törvény végrehajtása hogyan alakult az elkövetkező évtizedekben, ehhez a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának iratanyagát vizsgálom, a Baranya vármegyei főispán bizalmas és általános irataival kezdve. Hozzátenném, hogy a témámra vonatkozó korabeli iratokat még korántsem dolgoztam fel teljes mértékben, így csupán ízelítőt kívánok adni a XIX.-XX. század fordulóján fennálló helyzetről, a felszínre

kerülő problémákról és a megoldási tervekről. A levéltári kutatás eredményeinek megalapozásához felhasználtam XIX. századi magyar szakirodalmat, országgyűlési felszólalásokat, levelezéseket, ezekkel érzékeltetve a társadalmi, egyházi és kormányzati erők véleményét, illetve a korszak törekvéseinek hullámzását. Az országos irányok alakulásának megértéséhez lényeges a helyi viszonyok és igények felmérése és értelmezése, amelyet töreksem tanulmányomban bemutatni.

2. Előzmények

2.1 A felvilágosult abszolutizmus és a reformkor

A XIX. század közepén a magyar államférfiak felismerték, hogy a nemzet jövője szempontjából a nép művelése igen fontos szereppel bír. A fennálló közoktatásügyi állapotok jellemzése során többször hivatkoztak mind pozitív, mind negatív értelemben a felvilágosult abszolutizmus oktatási rendszerére, amikor Mária Terézia és II. József a modernizáció jegyében állami oktatási rendszer megvalósítására törekedtek: szükség volt az oktatási és nevelési rendszer megújítására is annak érdekében, hogy szakemberek segítsék elő a birodalom előrehaladását. Jogtudósaira hivatkozva Mária Terézia az 1777-es Ratio Educationis kiadásával állami felügyelet alatt álló, egységes népoktatási rendszert alakított ki, majd II. József a rendszert finomítva az iskolák feletti felügyeletet egy szakképzett állami kerületi biztosra és az egyházra bízta. A XIX. század kezdetén, I. Ferenc császár ismét erős befolyást biztosított az egyháznak az iskolák felett, az intézmények jelentős része katolikus fenntartással működött [1]. A XIX. század közepéig tehát - rövid megszakításokkal - az egyházak, ezek között is elsősorban a római katolikus egyház befolyása érvényesült az oktatási intézmények felett. A laicizáció azonban ezen a területen is érzékeltette hatását, így igény jelentkezett az iskolák államosítására. Nem véletlen, hogy széleskörű politikai viták alakultak ki az oktatás egyházi, illetve állami jellegét illetően a liberális és a konzervatív, a világi és az egyházi erők között.

2.2 Az 1848-as év törekvései

Az 1848-as modernizálási törekvések során mind Ausztriában, mind Magyarországon napirendre került a közoktatás modernizálásának kérdése, a felekezeti illetve közös iskolák létrehozása körüli vita, azonban eltérő volt a megvalósítás elsődlegességéről alkotott álláspontjuk.

A szabadelvű gondolkodók többségbe kerülése fedezhető fel már a magyar 1847/48-as országgyűlési küldöttek követi utasításain is [2]. A liberálisok az egyik oldalon a klerikusok háttérbe szorítását és a katolikus egyház előjogainak megszüntetését szorgalmazták. A másik oldalon felerősödött a katolikus egyház autonómia iránti igénye, ennek kapcsán a világi beavatkozást csak külső ügyek esetében tartották lehetségesnek, melyek közé tartozott az oktatásügy is [3].

Kisebbségi eredményt jelentett az országgyűlés által elfogadott 1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában, amely előrevetítette az iskolák állami finanszírozását, valamint az egyházi iskolák mindenki számára nyitottságát, vallásra tekintet nélkül [4]. Ezt követően a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Eötvös József népoktatási törvénytervezetet dolgozott ki, amelyben elsősorban közös, felekezeti jellegtől mentes iskolák felállítását fogalmazták meg, ugyanakkor a felekezeteket nem zárták volna el attól, hogy saját iskolákat alapítsanak és fenntartsanak. A törvénytervezet alapján a vallásoktatásról az adott felekezet feladata volt gondoskodni, de a kötelező tárgyak közé nem került be. Eötvös törvényjavaslata elsősorban kereteket kívánt nyújtani egy későbbi szabályozáshoz, nem részletesen szabályozni. Arra törekedett, hogy összeegyeztesse az állam és az egyház, illetve a magyarok és más nemzetiségek érdekeit [5].

Az 1848-as elveknek azonban a forradalom és szabadságharc leverése, majd az elkövetkező évek politikai válsága gátat vetett, így a törvénytervezetet sem fogadták el. A magyar törekvések mégis haladónak tekinthetők Ausztriához viszonyítva, hiszen ekkor az osztrákok részletes törvényt, illetve tervezetet nem dolgoztak ki a közoktatás kérdésében, figyelmüket inkább a felsőoktatásra fordították. Bár az 1848-as reformsorozat főbb célkitűzései között szerepelt a közoktatás rendszerének átalakítása, jelentősebb változások ezen a területen ekkor még nem történtek. Általános alapelveket azonban lefektettek, így a kötelező tantárgyakat is meghatározták, melyek között a vallásoktatás is szerepelt [6].

2.3 Az 1855. évi konkordátum

Az osztrák és magyar fejlődés tekintetében közös pontot jelentett az 1855. évi, Ferenc József császár és IX. Pius pápa között létrejött konkordátum. A sajátos nemzetközi szerződés jelentősége, hogy a római katolikus egyház pozícióját erősítette korábbi államegyházi státusza nyomán. A császár birodalmának egységesítése során támaszkodhatott a katolikus egyházra, amelynek meghatározó szerepe volt abban, hogy a birodalom nemzetiségeit összefogja, tekintet nélkül nyelvi, történelmi vagy etnikai különbségekre.

Bár a konkordátum nem foglalkozott hosszan az iskolákkal, az ezeket érintő szakaszok hatása meghatározó volt: az oktatás felett a katolikus püspöki kar gyakorolt felügyeletet. Az iskolákban egyházi dogmák alá volt rendelve a tudomány, a püspököket cenzúrajog illette meg a tankönyvek tekintetében [7]. A tanárok hivatalvállalása egyházi kötelezettségekkel járt, kinevezésük egyházi hozzájárulástól függött. Tehát a tanárok felett minden iskolában a katolikus egyház gyakorolta a főfelügyeletet, nem csak a vallást oktatók felett. Ez csak részben volt újdonság, hiszen az iskolák és a katolikus egyház közötti - már I. Ferenc óta ténylegesen fennálló - szoros kapcsolatot törvényesen elismerték, de nem ezzel a rendelkezéssel hozták létre.

A sajátos nemzetközi szerződés hatálya az egész Habsburg Birodalomra kiterjedt, bár a magyar jogtörténetírás kifejezetten csak osztrák konkordátumnak tekinti [8]. Iskolarendszere egyike volt a fő kritikáknak, a konkordátum ellenzői az úgynevezett Konkordátum-iskolákat erősen negatív színben tüntették fel, majd a következő évtizedekben lépéseket tettek felbontására.

A neoabszolutizmus korának fontos kérdése volt a konkordátum mellett a nyelvhasználat is, ez később is előkerült több alkalommal Magyarországon a közös elemi iskolák kialakításával kapcsolatban, amelyeknek egyik célja a magyar nyelv használatának népszerűsítése volt. Az Osztrák Császárságban a német nyelv használata dominált ekkor, melyet az osztrák politikusok élénken szorgalmaztak a birodalom egységének érdekében. Az állam más nyelveinek használata csak kisebb mértékben volt elfogadott, így már a felsőbb iskolákban és azután az egyetemeken német nyelven folyt az oktatás, az elemi oktatásban és a vallásoktatásban azonban anyanyelvet lehetett igénybe venni [9].

2.4 A kiegyezés utáni osztrák és magyar népoktatási törvények

Az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttével ismét napirendre került osztrák és magyar oldalon is a népoktatás korszerűsítésének kérdése. Az osztrák képviselő, Eduard Herbst törvénytervezete alapján születettek meg az állam és az egyház viszonyát rendező ún. Májusti törvények, melyek közül egy kifejezetten a felekezetek és az oktatás kapcsolatáról rendelkezett. A tervezet vitája során a képviselők érveltek a tudomány és a hit elválasztása mellett, így az iskolák állami felügyelet alá helyezését látták célszerűnek. Alexander Julius Schindler élénken szólalt fel az iskolák és az egyház elválasztása mellett: a képviselőházban kifejtette, hogy mind a tudomány, mind a hit katedrát érdemel, ugyanakkor a hit katedráit a

templomokban kell felállítani, a tudományét az iskolákban [10]. A többségi álláspontnak megfelelően a Herbst-féle 1868. május 25-i, az oktatás és a felekezetek kapcsolatáról szóló törvény az oktatási ügyek felett kizárólagos állami felügyeletet valósított meg, ennek biztosítására iskolatanácsok felállítását rendelte el.

Az említett törvény kiegészítéseként adta ki a birodalmi népiskolai törvényt 1869-ben az osztrák vallás- és közoktatásügyi miniszter, Leopold Hasner. Célja felekezeti szempontból semleges, közös iskolák felállítása volt, ugyanakkor a vallásos nevelés szerepét is hangsúlyozták. A törvény felekezettől független iskolákat alakított ki, állami fenntartással. A tantervet a kultuszminiszter határozta meg a Májusi törvények által már felállított iskolatanácsokkal egyetértésben. A vallásoktatás kötelező volt, tananyagáról az egyházi hatóságok döntöttek. Bár az iskolák felett az állami főfelügyelet érvényesült, sok helyen jelentős maradt az egyházi befolyás.

Magyar oldalon a kiegyezés után ismét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élére kerülő Eötvös József az osztrák kultuszminiszterhez hasonlóan szintén napirendre tűzte a népoktatási törvény tárgyalását. A miniszter hangsúlyozta az egyház szerepét a népoktatás terén, és kiemelte érdemét az elmúlt évszázadokban a művelődés terjesztése kapcsán, ennek ellenére azonban úgy gondolta, az egyház nem képes egyedül ellátni a feladatot. Az oktatás színvonalának emeléséhez és fenntartásához szükséges az állami szerepvállalás. Emellett a felekezeti iskolák fenntartásának védelmében is felszólalt a miniszter. Emlékeztette a képviselőket, hogy a korábbi gyakorlatban a felekezeti iskolák voltak jellemzőek a magyar területeken [11].

Az osztrák és a magyar szabályozás között lényeges eltérést fedezhetünk fel: míg Ausztriában a közös iskolák kialakítása volt elsődleges, addig Magyarországon a nemzetiségekre és felekezeti hovatartozásukkal kapcsolatos összefüggésekre tekintettel a közös iskola kiegészítő jelleggel szerepelt. Az osztrák és a magyar politikusok hatással voltak egymás gondolkodására, ugyanakkor alapvetően eltérően rendezték a felekezetek és az oktatás kapcsolatát. Az osztrákokkal ellentétben a magyar képviselők ekkor már nem a közös iskolákat kívánták egységesen megvalósítani, hanem a felekezeti iskolák megtartása mellett írták elő a közös iskolák létrehozását állami költségen ott, ahol nem voltak egyházi iskolák. A felekezetek számára a népoktatási törvény megadta az iskolaalapítás és fenntartás szabadságát, ennek gyakorlását azonban feltételekhez kötötték, melyeket a törvény tételesen előírt. Ilyen feltételek voltak a közegészségügyi és biztonsági szabályoknak való megfelelés, a fiúk és lányok elkülönített oktatása, a tanító által tanított gyermekek maximális számának a meghatározása [12].

A törvénnyel kapcsolatos viták során a közös iskolákra tekintettel fizetendő 5%-os adó tekintetében felmerült, hogy így azok, akik eddig a felekezeti iskolákat anyagi hozzájárulással támogatták, ezután nem teszik majd meg. Eötvös azonban kifejtette álláspontját arról, hogy a közös iskolák fenntartásához annyiban kell e személyeknek hozzájárulni a törvény alapján, amennyiben a felekezeti iskolának tett hozzájárulásuk az 5%-ot nem meríti ki. Így a felekezeti iskolák nemhogy elesnek a támogatástól, de esetleg ez még ösztönözheti is azokat a támogatókat, akik eddig kevesebbet ajánlottak fel, hogy - a közös iskolák támogatását elkerülendő - annyit fizessenek a felekezeti iskolák javára, amennyi az 5%-ot eléri. Az adó megfizetése körüli vita kapcsán tartalmazott rendelkezést az 1895. évi XLIII. törvénycikk is, mely a felekezeten kívüliek kötelezettségeit is rögzítette. Eszerint az, aki valamely bevett felekezetből kilépett, további öt évig köteles az „elhagyott” felekezet részére fizetni az 5%-ot. Ha a kilépett lakóhelyén nincsen közös iskola, akkor továbbra is az általa elhagyott felekezet iskolája számára köteles teljesíteni [13]. A levéltári iratok alapján ugyanakkor kétséges, hogy ezek a rendelkezések mennyiben voltak hatásosak, hiszen az iskolák – sem a felekezeti, sem a községi – nem bővelkedtek támogatásokban.

A népoktatási törvény alapján lehetőség volt már fennálló iskolákat közössé alakítani. Így közösségi iskolává minősítették azokat a felekezeti iskolákat, amelyeket községi vagyonból tartanak fenn, de a község számára meghagyták a lehetőséget, hogy továbbra is támogassa a felekezeti iskolákat; azonban ha így tesz, akkor a felekezetek között igazságosan kell megosztania a hozzájárulást. Lehetővé tették a felekezetek számára is, hogy ha ugyan fenntartható volna a felekezeti iskola, de a község különböző felekezetei úgy döntenek, hogy közösen tartanak fenn iskolát, akkor igénybe vehetnek erre állami támogatást és létrehozhatnak közös iskolát.

3. Az 1868-as népoktatási törvény gyakorlati megvalósítása

3.1 Az 1898-as felmérés

Bár a népoktatási törvény lehetőséget adott a közoktatásügyi miniszternek állami iskolák felállítására, az elkövetkező években a közoktatás kérdése háttérbe szorult, az iskolák korszerűsítésével kapcsolatban nem történt jelentős előrelépés. Az egyház ragaszkodott a felekezeti iskolákhoz még azok rossz viszonyok közötti fennállása esetén is. Az említett törvényi feltételek korántsem érvényesültek mindenütt, így különösen gyakori volt a tanító által tanítható gyermekek számának meghaladása és jellemző volt az osztályok túltömöttsége. Az 1868-1880-as évek közötti időszakban alapított állami iskolák száma elenyésző volt országosan is (összesen 217), Baranyában egyet sem alapítottak. 1881 és 1907 között már 5 állami iskolával rendelkezett a megye, az országban eddigre alapított 1939 iskolához képest ez azonban rendkívül alacsony volt továbbra is [14]. A legtöbb állami iskola Erdélyben és a Felvidéken jött létre, ezek alapján is látható az a törekvés, hogy az iskolákat a nemzetiségek magyarosítására kívánták fordítani.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 30 évvel a közoktatási törvény elfogadása után elérkezettnek látta az időt az iskolák állapotának felmérésére a szervezés előkészítéséhez. Baranya vármegye főispánjához írt 1898. január 26-án kelt levelében hangsúlyozta: „*csak olyan helyen szervezünk állami népiskolát, ahol arra állami és kulturális szempontból valóban szükség van, és ahol a helyi viszonyok bizton remélni engedik, hogy az állami iskola életképes és virágzó leend.*” Az iskolák létrehozását elsődlegesen a magyar nyelv oktatására és magyarosítási célokra kívánták használni, így kialakításuknál is nemzetiségi szempontokat vettek figyelembe. Emellett a miniszter beszámolót várt azokról a településekről, ahol a felekezetek mint iskolafenntartók nem képesek megfelelő népoktatást biztosítani. Wlassics kimutatást kért a felállítandó iskolákról, majd részletezte a hozzájárulást, amelyet azoktól a községektől várt, amelyek igényt tartanának állami iskolákra. A költségek között szerepelt az iskola elhelyezése (telek, iskolaépület), karbantartása (fűtése, tisztítása), tanítók és hitoktatás díjazása [15].

A miniszter levelének utolsó bekezdése különösen fontos a felekezeti oktatás szempontjából (1. ábra): amennyiben egy felekezeti iskola az állami iskolához csatlakozna, a miniszter ígéretet tett, hogy az állami tanítók az adott község lakosságának felekezeti arányában lesznek kinevezve, továbbá kántori teendőket is elláthatnak a tanárok. Ebben is megnyilvánult a kompromisszumkészség a felekezetek irányába annak érdekében, hogy a népoktatást felvirágoztassák.

részletezett hozzájárulásokon egyes kivételes esetekben könnyítsek, amivel a községek beigazolt anyagi szükséglete, vagy más különösen figyelemre méltó tekintet a kivételt indokolttá teszi. –

Oly esetekben, midőn valamely hitfelekezeti népiskola – az illetékes egyházi főhatóság beleszerezésével, – szintén csatlakozik az állami iskolához, kijelentem, hogy ily esetekben az állami iskolához mindig, az illető község lakosságnak hitfelekezeti arányában lesznek az állami tanítók kinevezve; sőt, ha az illető hitközség kívánja, az állami tanítónak meg lesz engedve, hogy a hitközségtől nyerendő külön díjazásért helyben és a tanításon kívül a kántori teendőket is elláthassa. –

Tegadja Meltóságod kiváló tiszteltemre őszinte nyilatkozatát. –

Budapesten, 1898. évi január hó 26-án

Wlassics Gyula

1. ábra: Wlassics Gyula levele (1898. január 26.)

A felmérést a Baranya vármegyei főispán, Fejérváry Imre felszólítására az alispán és a tanfelügyelőség, illetve a pécsi polgármester végezte. Majorossy pécsi polgármester 1898. február 20-án kelt levelében beszámolt arról, hogy a város lakosságának rohamos növekedése miatt az iskolák jelentősen túlterheltek, egy osztályba 80-100 gyerek jut, emellett a város anyagi helyzete több körülményből adódóan leromlott és új iskolák felállítását nem engedheti meg magának. A város a levélben leírtak alapján már többször jelezte a fennálló helyzetet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felé segílyt kérve, de a polgármestert idézve „ebbéli kérelme, az 1868. évi XXXVI. tc világos rendelkezése dacára is mindég mereven el lett utasítva.” Az állami iskolák felállítását magyar nemzeti szempontból – amire pedig nagy hangsúlyt fektettek a felmérések és a végrehajtás során – indokoltnak vélte a pécsi polgármester, hiszen a Pécsen jelentős számú német és horvát lakosság gyermekeinek magyar nyelvű tanítása e törekvésekhez nagyban hozzájárult.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a felmérés elkészítésére 2 hónap határidőt adott. Ennyi idő alatt nem sikerült elvégezni a munkát, így az elkövetkező hónapokban folyamatos sürgetések érkeztek a minisztérium részéről (április 1., 22.) a főispánhoz, majd a főispántól (május 7., 15., 18.) a tanfelügyelőhöz és az alispánhoz.

A tanfelügyelő beszámolójában a polgármesterhez hasonlóan problémaként említette az iskolák túlszűfolttségét, emellett a tanárok alacsony fizetését. Szintén hozzátette, hogy a város segítség nélkül nem rendelkezik elegendő forrással a megfelelő színvonalú iskolák felállításához és fenntartásához [16].

Ezt követően megérkezett az alispán részletes tájékoztatása a községek helyzetéről. Az 1. számú táblázat alapján láthatjuk, hogy jelentős volt azoknak a községeknek a száma, ahol az állami iskola felállítását ellenezték. Ezzel szemben a már ismertetett pécsi állapotok miatt a

pécsi járás területén támogatták a községek az állami iskola felállítását, ehhez hozzájárulni viszont nem tudtak. Több község kifejezte hozzájárulási szándékát is a felállítandó iskolákhoz, ezek mértéke változó volt, így pl. Oroszló iskolaépületét, Püspöklak a dologi kiadások fedezését, Jakabfalu építőanyagot, Dencsháza telket ajánlottak fel. A felmérés szólt olyan községekről, pl. Magyar-Bóly, Német-Márok, Kocska, Lipova, ahol „állami népiskola felállítása égető közszükséget képez”, de szegénységük miatt nem vállalnak semmilyen áldozatot. Ez utóbbi községekben az „égető közszükség” többnyire a nemzetiségi lakosság magyarosítását jelentette, többségi német, szerb, illetve horvát lakosságú falvakról lévén szó. Az adatok ismertetését követően az alispán javaslatot tett arra, hogy magyarosítási szempontok és a községek áldozatkészségét figyelembe véve mely településeken véli üdvösnek állami népiskola felállítását, ezek egy csoportját 1899-re, másik részét 1900-ra ütemezve [17].

1. táblázat: Alispáni kimutatás a községi hozzájárulásokról

település neve	hozzájárulás
Drávaszentmárton, Ipacsfa, Barátúr, Marócz, Mekényes, Ráczkozár, Szárász, Tófü, Nagy-Hajmás, Vázsnok, Köblény, Gödre, Szent-György, Talé, Szágy, Gyümölcsény, Kán, Godisa, Bisztrice, Tormás, Monostor, Kácsfalu, Lipse, Virágos, Herczeg-Szent-Márton, Lőcs, Szent István, Dárda, Laskafalu, Kis Dárda, Ivándárda, Baranyavár, Kátoly, Szür, Óbánya, Olasz, Ófalu, Menzik, Nyugat-Szent-Erzsébet, Czinderi-Bogád, Sumony, Hernádfa, Rónádfa	ellenzi az állami iskola felállítását
teljes Pécsi Járás, emellett: Bisse, Csarnota, Magyar-Bóly, Német-Márok, Kocska, Lipova	örülne állami iskola felállításának, de nem tud hozzájárulni
Lancsuk, Babarcz, Oroszló, Korpád, Kássád	iskolaépületet ajánl
Almerpalkonya, Jakabfalu, Besencze, Hídvég, Czun, Kásád, Egyházbér, Rodolya	telket, dologi kiadások fedezését, építőanyagot, egyéb hozzájárulást ajánl
Püspöknádasd, Pusztafalu, Szederkény, Kéménd, Hidor, Nyomja, Maráza, Monyorósd, Hidas, Geresd, Fazekas-Boda, Komló, Orfű, Pölöske, Jánosi, Szopók, Szalatnak, Nagyágh, Tekeres, Okorvölgy, Rákos, Bános	dologi kiadások fedezését, egyéb hozzájárulást ajánl
Eügenfalu, Kis-Köszeg, Dencsháza, Püspöklak	dologi kiadások fedezését, telket ajánl

Forrás: a szerző összeállítása

Miután a főispán felküldte a kért kimutatásokat, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól kevésbé biztató válasz érkezett, amely jól tükrözi a korabeli helyzetet abból a szempontból, hogy érezték a cselekvés szükségességét, viszont a feltételek nem voltak mindenütt megfelelőek a megvalósításhoz. A miniszter a következőképpen fogalmazott: „*Teljesen osztozom Méltóságod azon nézetében, mely szerint a bölcs kormányzata alatt álló vármegyének nemzetiségi viszonyai és népiskoláinak elhanyagolt állapota szükségessé és kívánatossá teszi e vármegyében mentül több állami elemi iskola létesítését. Azonban tekintettel az ország minden részében megnyilatkozó és elodáztatlan népoktatási szükségletekre a Méltóságod által felterjesztett kimutatásban felsorolt községek közül ez idő szerint csupán Babarcz, Kássád, Kéménd, Lancsuk, Lipova, Magyar-Bóly, [Püspök]Nádasd, Püspöklak, Szederkény, Dencsháza községeket tartom oly helyeknek, a hol az állami elemi iskola szervezése első sorban szükséges (...).*” Míg a megye konkrét tervvel állt elő, addig a

minisztérium csupán tájékozódás szempontjából kérte fel az adatokat. A felterjesztett 127 községi iskolaállamosítási kérelem közül a miniszter csupán tíz esetben tartotta megvalósíthatónak, választását azonban nem indokolta, de a községek felmérései alapján lehet következtetést levonni (2. táblázat). A legtöbb esetében nemzetiségi indokok álltak a háttérben, illetve a község hozzájárulásának mértéke vagy jellege. Ezekkel a településekkel kapcsolatban a miniszter felkérte a főispánt, hogy utasítsa a tanfelügyelőt a kijelölt községekkel a tárgyalások megkezdésére. A pécsi helyzetre tekintettel új elemi iskola felállítását nem helyezte kilátásba állami támogatással, a megoldást a város anyagi erejének fokozatos igénybevételeiben látta, egyúttal erre fel is szólította a várost [18].

2. táblázat: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által támogatott települések

település neve	támogatás lehetséges indokai
Babarcz, Kássád	horvát lakosság többségben, iskolaépületet ajánlott
Kéménd	német nemzetiség többségben, vagyoni hozzájárulást ajánlott
Lancsuk	szerb, német lakosság többségben, iskolaépületet ajánlott
Lipova	német és szerb nemzetiség többségben, lakosság nem tud hozzájárulni az iskolához szegénysége miatt
Magyar-Bóly	szerb és német nemzetiségű, három rossz állapotú iskolából egy állami iskola szervezését ajánlotta
Püspöknádasd	jelentős német lakosság, vagyoni hozzájárulást ajánlott
Püspöklak	telket és vagyoni hozzájárulást ajánlott
Szederkény	német lakosság többségben, iskolaalapját és vagyoni hozzájárulást (a tanító fizetését) ajánlott
Dencsháza	telket és vagyoni hozzájárulást (a tanító fizetését) ajánlott

Forrás: a szerző összeállítása

Bár a kultuszminiszter előrevetítette a szükséges iskoláknak már 1899-ben való felállíthatóságát, ez nem valósult meg, ahogyan a kért tárgyalások sem vezettek eredményre.

3.2 Az 1906-os felmérés

A megkezdett felmérések 1906-ban folytatódtak tovább. A munkálatokat a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendelkezése alapján bizottság végezte, amely az alispánból, a tanfelügyelőből, járási főszolgabírókból, illetve érintett egyházi és világi személyekből állt. A minisztérium – elkerülendő a korábbi tömeges jelentkezést a községek részéről - kikötötte, hogy mely esetekben nem vár javaslatot állami iskola felállítására. Ezek között szerepelt, ha az egyház ellenállására kell számítani az iskola államosítása esetén; a felekezeti iskola törvényes követelményeknek megfelel; a magyar nyelv tanítása eredményes; az iskola mérete olyan, hogy a mindennapi iskolások elhelyezhetőek; a hazafias nevelés biztosítva van; kevés a mindennapi iskolára kötelezett, de gyenge felekezeti iskola fennáll. A miniszter megadott további szempontokat is, melyekre tekintettel kellett lenni, így a nyelvi és nemzetiségi mellett a felekezeti megoszlás is figyelmet kapott a tanköteles gyermekek körében.

A felmérések során igyekeztek tekintettel lenni a felekezetekre, akik – különösen értelemszerűen a legjelentősebb pozícióval bíró római katolikus egyház – óvatosan álltak az államosításhoz és amennyire körülményeik engedték, törekedtek inkább elkerülni azt. Az elővigyázatosság nyilvánult meg a tanfelügyelőhöz intézett figyelmeztetésben, mely szerint a felekezeti iskolák érintetlenül hagyása vagy az illetékes egyházmegyei főhatóság előzetes hozzájárulása mellett kell a tárgyalásokat lefolytatni. A munkálatok során tehát igyekeztek nem csak országos, de helyi szinten is tekintettel lenni a felekezetekre. Ezt támasztja alá több

járasi főszolgabíró beszámolója is. Így például a Mohácsi Járás főszolgabírója reménytelen hangvételben írt a felekezetekkel való tárgyalásról: „*a már meglévő rk. hitfelekezeti iskolák állami kezelésbe vételéhez az illetékes egyházmegyei főhatóság hozzájárulása nem remélhető: a szükséges tárgyalásoknak (...) megindítását mellőztem.*” A Szentlőrinci Járás hasonlóképpen vélekedett: „*Bükkösdön állami iskola felállítását célzó tervezetet nem tartom elfogadhatónak, mert ámbár tanterme 102 tanköteles gyermek befogadására nem, hanem csak 55 befogadására alkalmas, mégis, miután felekezeti (rk.) jellegű, ki van zárva, hogy a felekezet beleegyezését adja az államosításhoz.*” Ezen kívül a főszolgabíró hozzátette azt is, hogy nyelvi szempontból is sürgősségeltelennek tartja az államosítást, hiszen bár a lakosság 2/3-a német, ők is beszélik a magyart.

A Baranyavári Járás főszolgabírója egy olyan jelenséget is említ Várdaróccal kapcsolatban, amely a századfordulón már nem volt elhanyagolható: „*Várdarócz községben (...) már számos a felekezet nélküli család, de ezek gyermekei az iskolából kizárva nincsenek, s azt látogatják is rendszeren, az iskola megfelelő, s kellő tanerővel rendelkezik.*” A felekezeten kívüliek száma nőtt, és a főszolgabíró jelentése alapján számukra nem jelentett akadályt a felekezeti iskola látogatása. E település esetében az evangélikus felekezet iskolájáról volt szó, amely nem szándékozott átengedni iskoláját az állam részére. Egy másik község esetében szintén megfogalmazott a főszolgabíró egy egyébként máshol is jellemző tényezőt, a szülők tiltakozását az állami iskolákkal szemben: „*Albertfalu községben (...) a hitfelekezet iskoláját semmi szín alatt át nem adja – sőt, az is bizonyos, hogy ha az állam mégis állítana fel állami iskolát, a szülők nem fogják gyermekeiket az állami iskolába járatni.*”

A Hegyháti és a Pécsváradi Járás főszolgabírója arról biztosította a főispánt, hogy járásukban több község felekezeti iskolája megfelelően működik és a többi községben állami elemi népiskola felállítását inkább nemzetiségi, mint felekezeti szempontokkal indokolták.

A Pécsi és Siklói Járás ezzel ellentétben több helyen gyenge római katolikus illetve görögkeleti felekezeti iskolákról számolt be, amelyek kevés sikert érnek el többek között a magyar nyelv oktatásában is a jelentős számú horvát lakosság körében [19]. E járások körében a már ismertetett állapotok is azt mutatják, hogy már jó ideje gond volt a környék oktatásával.

A jelentéseket összegyűjtve és véleményét hozzáfűzve az alispán továbbította a főispánnak. A következőkben ismét lelassultak a munkálatok. Az 1908-as állapotok alapján állami iskola alapítása vagy államosítási eljárás a közigazgatási bizottság előtt nem volt folyamatban, és mindössze 5 helyen állt már fenn, így Goricza, Komló, Kákics, Nagykozár, Oszró községekben.

4. Következtetések

Az osztrák és a magyar fejlődés tekintetében a közoktatás modernizációjával kapcsolatban a lényegi eltérést az jelentette, hogy míg Ausztriában elsősorban közös, állami iskolák felállítását rendelték el 1868-1869 után, addig Magyarországon a nemzetiségi körülményekre is tekintettel az 1868-as népoktatási törvény a felekezeti iskolák meghagyása mellett kiegészítő jelleggel írta elő a közös iskolák létrehozását. Ennek megfelelően a felekezeti iskolák jelentős számban fennmaradtak. Ugyanakkor ezek sokszor alacsony színvonalon működtek, így szükségesnek bizonyult állami elemi népiskolák felállítása, melyeket elsősorban magyarosítási célok vezéreltek. A közös állami iskola felállítására irányuló lépéseket Baranyában 1898-tól kezdődően dokumentáltak. A vizsgált iratok alapján megállapítható, hogy az iskolák államosítása, illetve állami iskolák felállítása során elsősorban magyarosítási szempontokat vettek figyelembe, így a legtöbb előrelépés nemzetiségek lakta területeken történt, ahol a lakosság ilyen összetétele párosult az iskola teljes hiányával vagy a fennálló felekezeti iskola gyenge minőségével, és a felekezet

együttműködésre való hajlandóságával. Baranyában jelentős volt a német, horvát, szerb lakosság, ezzel együtt is azonban kevés állami iskola felállítására került sor a XIX-XX. század fordulóján. Ennek oka részben az is, hogy a felekezeti iskolák nyelvi és nemzetiségi különbségekre tekintet nélkül adták meg híveiknek a vallásos nevelést és az alapvető oktatást, így több helyen megfelelően működtek, bár nem feltétlenül találkoztak a nemzetiségpolitikai törekvésekkel; másrészt a nem megfelelően működő iskolák tekintetében is ragaszkodtak hozzájuk a felekezetek. A levéltári iratok alapján tudjuk, hogy a szervezési munkálatok több-kevesebb sikerrel a XX. század kezdetén folytatódtak, a jövőben szeretném feltárni ezek alapján a folyamat további lépéseit.

Irodalomjegyzék

- [1] Leisching, P.: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien. In: Wandruszka, A., Urbanitsch, P. (szerk.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV: Die Konfessionen. Verlag der österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1985
- [2] Zeller Á.: A magyar egyházpolitika 1847-1894. Boruth E. Könyvnyomdája, Budapest 1894
- [3] Herger Cs. E.: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2010
- [4] 1848. évi XX. törvénycikk. Letöltve 2016. február 24-én a <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5288> oldalról
- [5] Fenyő I. et al (szerk.): Eötvös József: Kultúra és nevelés. Magyar Helikon, Budapest 1976
- [6] Engelbrecht, H.: Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Band IV: Von 1848 bis zum Ende der Monarchie. Österreichischer Bundesverlag, Wien 1986
- [7] Baltl, H. - Kocher, G.: Österreichische Rechtsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. Leykam Buchverlag, Graz 2008
- [8] Csizmadia A.: Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944. Akadémia Kiadó, Budapest 1971
- [9] Malfér, S.: Einleitung. In: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung IV. Das Ministerium Rechberg, Band 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2003
- [10] Vocelka, K.: Verfassung oder Konkordat? Verlag der österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1978
- [11] Felkai L.: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Akadémia Kiadó, Budapest 1979
- [12] 1868. évi LIII. törvénycikk. Letöltve 2016. február 24-én a <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5375> oldalról
- [13] 1895. évi XLIII. törvénycikk. Letöltve 2016. február 24-én a <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6605> oldalról
- [14] Szita L.: A dualizmuskori iskolaállamosítási törekvések nemzetiségpolitikai vonatkozásai Baranyában. In: Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, Pécs 1981
- [15] MNL BML Főisp. biz. ir. 290/1898, 1/1898. sz. Vkm.
- [16] MNL BML Főisp. biz. ir. 290/1898, 1536/1898. sz. Bvm. kir. tanfelügy.
- [17] MNL BML Főisp. biz. ir. 290/1898, 10641/1898. sz. Bvm. alisp.
- [18] MNL BML Főisp. biz. ir. 290/1898, 35114/1898. sz. Vkm.
- [19] MNL BML Főisp. ált. ir. 14/1907, Főszolgabírói jelentések

Lektorálta: Dr. habil. Gerger Csabáné, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar,

A BIZTOSÍTÉKI SZERZŐDÉSEK ÉS A HITELSZERZŐDÉSEK ÖSSZEFÜGGÉSEI

dr. Pálvölgyi Enikő

*Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
palvolgyienci@gmail.com*

Absztrakt

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény mind jogdogmatikai, mind pedig koncepcionális szempontból változásokat hozott a szerződési biztosítékok rendszerében, a kezesség-, illetve a garanciavállalásra vonatkozó szabályanyag a Ptk. Hatodik Könyvében, önálló cím alatt a biztosítéki szerződések körében került elhelyezésre. A jogalkotó szándéka az új rendszertani elhelyezést illetően egyfelől arra irányult, hogy a gazdasági szükségletekhez igazodva, hangsúlyozza a kezesség és a garancia jogintézményeinek hitelbiztosítéki jellegét.

Hitelbiztosítéknak elsősorban azok a szerződési biztosítékok tekintendők, amelyek hitel- és kölcsönszerződések során használatosak. Ha a kezesség- és garanciavállalásra, mint teljesítési képességet ösztönző biztosítékok nyújtására hitelintézeti tevékenység keretei között kerül sor, akkor a Ptk. szabályain túl különös figyelemmel kell lennünk a pénzügyi jog prudenciális előírásaira, valamint a kialakult kereskedelmi gyakorlatra is.

A koncepcionális változások a hitelszerződésekre vonatkozó szabályanyagot sem kerülték el, a törvényszövegében is megjelent, hogy a hitelezőt terhelő szerződéskötési kötelezettség nem csupán kölcsönszerződés megkötésére irányulhat, hanem más hitelművelet végzésére is, a Ptk. külön nevesíti a kezességi, illetve garanciaszerződést, amiből az következik, hogy a megkötendő biztosítéki szerződés is a hitelszerződés tartalmi eleme.

Az a jogviszony, amely alapján a kezességvállalásra vagy a garancia nyújtására sor kerül, továbbra sem került önálló szerződéstípusként szabályozásra. Az előző Ptk. szabályaihoz képest azonban mégis érdemi változás következett be a kezesség- és garanciavállalás hitelszerződés szabályai között hitelműveletként történő meghatározásával, ebből ugyanis az is következik, hogy ezen műveletek végzésére irányuló kötelezettségvállalások hitelszerződésnek minősülnek.

A fentiekből kiindulva vizsgálom a biztosítéki szerződések hitelszerződéssel való összefüggéseit, elsősorban egy átfogó, gazdasági szempontokat is érintő megközelítésből.

Kulcsszavak: kezesség, garancia, hitelszerződés, hitelbiztosíték, hitelművelet.

1. Bevezető

A biztosítéki szerződések fogalmát a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) vezette be szerződési rendszerünkbe. A Ptk. *Hatodik Könyve* önálló címben szabályozza a biztosítéki szerződéseket, értve ez alatt a kezességi szerződést és a garanciaszerződést. A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: 1959-es Ptk.) a kezességet és a bankgaranciát, mint szerződést biztosító mellékkötelezettségek szabályozta, az új Ptk. azonban koncepcionális újítást hozott, változtatott a két jogintézmény szabályainak elhelyezésén, a vonatkozó szabályok a kötelmi jog különös részében - az egyes szerződések körében nyertek elhelyezést. A szerződési biztosítékokra vonatkozó szabályozás tekintetében a Ptk. a gazdasági szükségletekhez igazító változásokat hozott, a hitelbiztosítéki jelleg vált hangsúlyosabbá. [1]

A hitelszerződésekkel kapcsolatosan pedig a Ptk. indokolása is egyértelmű teszi, hogy „*a hitelszerződés önálló szerződéstípus, amely annyiban analóg az előszerződéssel, hogy annak alapján a hitelezőt szerződéskötési kötelezettség terheli. Eltér ugyanakkor a hitelszerződés az*

előszerződéstől annyiban, hogy már maga a hitelszerződés is joghatást vált ki: a hitelező köteles lesz rendelkezésre állni, ennek ellentételezéseként pedig az adós díjat köteles fizetni.” Ezen túlmenően a törvényszövegében is megjelent, hogy a hitelezőt terhelő szerződéskötési kötelezettség nem csupán kölcsönszerződés megkötésére irányulhat, hanem más hitelművelet végzésére is, a Ptk. külön nevesíti a kezességi, illetve garanciaszerződést, amiből az következik, hogy a megkötendő kezességi szerződés vagy garanciaszerződés is a hitelszerződés tartalmi eleme.

2. A hitelnyújtásról általánosságban

A visszterhes szerződések bármelyikének lehet hitelezési eleme, ugyanis minden olyan jogügylet esetében hitelnyújtásra kerül sor, amikor az egyik fél az őt terhelő szolgáltatását korábban nyújtja, mint ahogy a másik fél az ezért járó ellenszolgáltatást teljesítené.

A hitelnyújtásra különböző formában kerülhet sor, de alapvetően a hitelnyújtási tevékenységnek két típusa különböztethető meg, vannak fizetési típusú hitelek és felelősségi típusú hitelek. Fizetési típusú hitel esetén a hitelező vagy egy meghatározott pénzösszeget ad a hitelfelvevőnek és tényleges hitelnyújtásra kerül sor, vagy pedig az egyik fél a saját szolgáltatását időben korábban teljesíti, esetleg halasztást ad az ellenszolgáltatás teljesítésére. Fizetési típusú hitelek között említhető a pénzkölcsön mellett a szívességi kölcsön, az áruban adott hitel és az értékpapírkölcsön is.

Amennyiben felelősségi típusú hitelnyújtásra kerül sor, akkor pedig a hitelező arra tesz ígéretet, hogy helytáll egy olyan kötelezettségért, amely a hitelfelvevőt egy harmadik személy irányában terheli, ez jellemzően pénzvisszafizetésre irányul. A hitelnyújtás változatainak ilyen szempontú elhatárolása azért lényeges, mert a kezesség- és a garanciavállalás is a felelősségi típusú hitelnyújtás kategóriájába tartozó jogintézmények, amelyeket avalhitelnek is neveznek. [2]

„A hiteljogviszony a pénz- és értékpapír ügyletek alapjogviszonya, amely nem csak azokat a klasszikus hitelügyleteket foglalja magában, amelyeknél a hitelező (legtöbbször üzletszerűen hitelezéssel foglalkozó gazdálkodó szervezet, bank) pénzkölcsönt folyósít az adósnak, hanem azokat is, amelyeknél a bank bizalmi tőkét, azaz nem pénzösszeget bocsát ügyfele rendelkezésére, hanem fizetési kötelezettséget vállal harmadik személy javára jutalék ellenében.” [3]

Azonban, ha a hitelnyújtás fogalmát szigorúan polgári jogi értelemben közelítjük meg, akkor a Ptk. értelmében hitelnyújtáson a hitelszerződésből származó főszolgáltatást kell érteni.

3. A hitelnyújtás és a hitelbiztosítékok kapcsolata

A hitelnyújtás fogalma összefügg a hitelbiztosítékok gazdasági funkciójával. Biztosítékkal az összes hitelezési elemet tartalmazó jogügylet ellátható, a hitelbiztosítékok iránti igény valamennyi hitelezési elemet tartalmazó ügyletnél felmerülhet.

A hitelbiztosítékok alkalmazására akkor kerül sor, ha a hitelező nem bízik az adós teljesítőképességében vagy - készségében. A Világhy Miklós és Eörsi Gyula nevéhez kötött megközelítés szerint a biztosítékok között az alapján tehető különbség, hogy azok milyen célt kívánnak elérni, másként fogalmazva, hogyan támogatják a kötelmi szolgáltatás kikényszeríthetőségét. [4]

A kezesség- és garanciavállalás, mint teljesítési képességet ösztönző biztosítékok a kötelezett teljesítőképességének hiányát áthidalva mozdítják elő, hogy a jogosult szerződészerűen jusson hozzá követeléséhez.

A hitelező helyzete akkor ideális, ha az adós gazdasági összeomlása nem következik be és a kikötött biztosítékot nem kell érvényesítenie, a biztosítéki ügylet mindaddig a háttérben

marad, amíg a hitelezési elemet tartalmazó ügylet szerződésszerűen teljesítésre kerül. Azáltal, hogy a biztosítékok alkalmazásával csökkenthető a hitelezőt fenyegető kockázat, csökkennek az ügyletkezhez kapcsolódó tranzakciós költségek is. A biztosítékok alkalmazása tehát hatással van a feleket terhelő költségekre. [5]

A hitelbiztosíték, mint fogalom több jogtudományi terület érdeklődésére is számot tart. Az alapvető szabályokat a Ptk. tartalmazza, ugyanakkor a hitelszerződéseken belül a banki hitelszerződési feltételeket a pénzügyi jog prudenciális előírásai is befolyásolják. A hitelbiztosítékok megítélése, és egyben meghatározása kapcsán így el kell különíteni szabályozási szempontból a magánszemélyek vagy egyes jogi személyek között létrejött hitelügyleteket, és a hitelintézetek által kötött szerződéseket. A hitelintézetek fogyasztókkal vagy más, pénzügyi intézményeken kívüli gazdasági szereplőkkel kötött szerződéseivel kapcsolatában a jogalkotó által elfogadhatónak ítélt hitelbiztosítéki formákat kell érteni. A magánszemélyek vagy gazdálkodó szervezetek egymás közötti hitelügyletei keretében felmerülő hitelbiztosítékok alatt a Ptk.-ban nevesített biztosítékok mellett szóba jönnek a kereskedelmi gyakorlat által kialakított eszközök is. [6]

A biztosítékok és a hitelnyújtás közötti szoros kapcsolatból következik, hogy összefüggés mutatható ki a biztosítékok és a hitelezési piac működése között. A hitelezési piacon esetlegesen kialakuló gazdasági erőfölény biztosítékok alkalmazására is hatással van. Különösen a jogszabály által nem szabályozott, de a bírói gyakorlat által elismert biztosítékok esetén fordulhat az elő, hogy az erőfölényben lévő hitelnyújtó ezeknek a szerződéses biztosítékoknak a tartalmát a hitelfelvevőre hátrányosan határozza meg. [7]

Utalni kell arra is, hogy a nemzetközi kereskedelmi gyakorlat szempontjából az egységesülő hitelbiztosítási rendszer, illetve annak támogatása különös jelentőséggel bír.

4. A hitelszerződés elemei

A Ptk. 6:382. § (1) bekezdése szerint *„hitelszerződés alapján a hitelező hitelkeret rendelkezésre tartására, és a rendelkezésre tartott összeg erejéig kölcsönszerződés, kezességi szerződés, garanciaszerződés vagy egyéb hitelművelet végzésére vonatkozó más szerződés megkötésére, az adós díj fizetésére köteles.”*

A hitelszerződés gazdasági jelentősége alapvetően az adja, hogy a hitelviszonyon kívüli gazdasági szereplők bátrabban létesítenek szerződéses viszonyt a hitelviszony alanyaival, amennyiben alapozhatnak arra, hogy szerződéses partnerük mögött áll egy tőkeerős hitelező, aki szükség esetén képes elősegíteni a kötelezett teljesítését.

Fontos hangsúlyozni, hogy a hitelszerződések hitelezői minőségeiben már nemcsak bankok, hanem tőkeerős személyek, szervezetek is szerepelhetnek, ugyanis a Ptk. a szerződés alanyát hitelezőként jelöli meg, függetlenül attól, hogy e körben a közjogi szabályok alapján ilyen tevékenységet üzletszerűen valóban bárki vagy csak meghatározott személyi kör végezhet-e. Meg kell jegyezni, hogy ez tartalmi változást a korábbi szabályozáshoz képest nem okoz, csupán a szabályozás konzisztenciáját teremti meg. [8]

Azonban felmerül a kérdés, hogy azokban az ügyletekben, melyekben pénzügyi intézmény és annak nem minősülő személy is részt vehet, a szabályozás ezeknek az ügyleteknek az általános szabályaira vagy a pénzügyi intézmények gyakorlatában kialakult sajátosságokra koncentráljon. [9] A Ptk. a hitelszerződést a világban elterjedt banki finanszírozási gyakorlatnak megfelelően szabályozza. Ezen finanszírozási gyakorlat értelmében a hitelező egy meghatározott összegű keretet bocsát az adós rendelkezésére, mely keretösszeg terhére az adós különféle, hitelszerződésben meghatározott hitelműveleteket jogosult igénybe venni. Ez rendkívül nagy rugalmasságot és mozgásteret biztosít az adós számára, hiszen nem kell minden egyes szolgáltatást tekintetében újra tárgyalnia a hitelezővel arról, hogy hajlandó-e számára az adott szolgáltatást nyújtani, illetve milyen összegben bocsátja az adós rendelkezésére. [10]

A hitelező főszolgáltatása a hitel rendelkezésre tartása, amellyel önálló szolgáltatást nyújt a hitelfelvevő részére. Ez egy praestare típusú kötelezettség, hiszen nem tételez fel aktív magatartást a hitelező oldalán. A hitelszerződés teljesül és gazdasági rendeltetését betölti akkor is, ha a rendelkezésre tartott összeg tényleges igénybevételére nem kerül sor. A szolgáltatás lényege és értéke abban áll, hogy a hitelfelvevő számíthat arra, hogy igénybe veheti a hitelszerződésben meghatározott finanszírozást. A hitelszerződés a szerződésben meghatározott rendelkezésre tartási idő elteltével vagy a rendelkezésre tartásnak a hitelművelet végzése révén való megszűnésével teljesítés útján megszűnik, függetlenül attól, hogy annak alapján az adós bármilyen hitelműveletet igénybe vett-e. Az ezért a szolgáltatásért járó ellenszolgáltatás pedig a hitel díja, azaz a rendelkezésre tartási díj, amelyet önmagában a rendelkezésre tartásért kell a rendelkezésre tartott összeg után, a rendelkezésre tartás idejére megfizetni. [11]

Ha a hitelszerződés alapján sor kerül valamilyen hitelművelet végzésére, azzal egy újabb jogviszony jön létre. A Ptk. megőrzi a hitelművelet fogalmát az 1959-es Ptk.-ból, annak ellenére, hogy a fogalmat a Ptk. és a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló a 2013. évi CCXXXVII. törvény (a továbbiakban: Hpt.) sem definiálja. A Ptk. exemplifikatív módon határozza meg, hogy hitelszerződés alapján a hitelező az adós felhívására, a hitelszerződésben meghatározott feltételek teljesülése esetén milyen, hitelműveletre vonatkozó szerződés megkötésére köteles, így hitelműveletként határozza meg a kölcsönszerződés, a kezességi szerződés és a garanciaszerződés megkötésére vonatkozó kötelezettségvállalást, valamint azokat a jogviszonyokat is, amelyek egyéb hitelművelet végzésére irányulnak.

Hitelműveletnek egy ügylet akkor minősülhet, ha a szerződés tárgyát képező megállapodás finanszírozásra irányul, és annak alapján a hitelfelvevőt bármilyen megtérítési, visszafizetési, vagy egyéb adósi kötelezettség terheli. [12] A korábbi banki gyakorlatban jelentős szerepet játszottak például az olyan szerződések, amelyek meghatározott összegű keretet bocsátottak az ügyfél rendelkezésére, amely keretösszeg erejéig az jogosult volt a banktól váltók leszámítolását, avalizálását, elfogadását igényelni. A jelenlegi piaci gyakorlatban a váltóhoz kapcsolódó finanszírozás mellett leginkább az akkreditív kibocsátása, a faktorálás minősülhet a Ptk. értelmében hitelműveletnek. [13]

A felek jogviszonya a hitelművelet jellegétől függően eltérően alakul, a hitelműveleteknek két csoportja különböztethető meg e tekintetben, az egyik csoportba tartoznak azok a műveletek, amelyek abban állnak, hogy a hitelező és az adós újabb szerződést köt, ennek tipikus példája a kölcsön, a másik csoportba tartoznak azok az esetek, amikor a hitelművelet harmadik személlyel szembeni szerződéskötésben áll, mint a kezesség és garancia esetében. A különbség abban mutatkozik meg, hogy míg a hitelszerződés alapján a hitelező meghatározott összeg erejéig köteles az adós kezdeményezése esetén kölcsönszerződések kötésére, akkor a hitelkeret kimerítése esetén a hitelszerződés megszűnik, és helyette keletkezik egy vagy több kölcsönszerződés. Abban az esetben azonban, ha a hitelező a hitelkeret erejéig kezességet vagy garanciát vállal az adósért, akkor a hitelszerződés a hitelkeret kimerülését követően is fennmarad, és ez szabályozza a hitelező és az adós közötti jogviszonyt, mindaddig, amíg a hitelező megtérítési igénye fennáll. Ugyanez a helyzet kezesség esetén is, azzal az eltéréssel, hogy ez esetben a kezes megtérítési igénye a törvényből fakad, a garancia esetén ehhez a szerződés rendelkezése szükséges.

Fontos hangsúlyozni, hogy a hitelszerződés alapján megkötött kezességi, illetve garanciaszerződés jogi sorsa önállóan ítélandó meg, így ezeknek a szerződéseknek a módosítása, megszüntetése önállóan, függetlenül a hitelszerződéstől, illetve a többi egyedi szerződésre vonatkozó jogügylettől történhet. Természetesen ez visszafele is érvényesül, a Ptk. rögzíti, hogy a hitelszerződés felmondása a hitelszerződés alapján megkötött szerződést nem szünteti meg. Ez a szabály elsősorban abból a szempontból lényeges, hogy egyértelművé

teszi azt, hogy a hitelszerződés felmondása semmilyen módon nem érinti az annak alapján harmadik személlyel szemben vállalt kezességet, garanciát vagy más helytállási, fizetési kötelezettséget. [14]

Ugyanakkor a jogalkalmazás során figyelemmel kell lenni arra, hogy a kezességi szerződést, illetve a garanciaszerződést a hitelszerződéssel összhangban kell értelmezni, a két szerződés együttesen jelenti az adott hitelművelet tekintetében a hitelező és az adós megállapodását. A hitelszerződés keretszerződés jellegére tekintettel célszerű abban csak általánosságban rendelkezni az az alapján megkötendő biztosítéki szerződések feltételeiről csak általánosságban rendelkezni, és a hitelszerződés alapján megkötésre kerülő egyedi szerződésben pedig rögzíteni az adott hitelművelet egyes feltételeit, szabályozni a hitelszerződésben foglaltaktól való eltérés lehetőségét. Ezek alapján például célszerű a hitelszerződésben rögzíteni, hogy a kezesség,- illetve garanciavállalás feltétele, hogy az adós ne álljon csőd- vagy felszámolási eljárás alatt, ellenben nem tanácsos meghatározni egy hosszútávú hitelszerződésben az elvégzendő hitelművelet évi kamatozását fix összegben, ugyanis arra befolyással lehetnek az aktuális gazdasági, piaci viszonyok.

Amennyiben a hitelszerződésben foglalt keretösszeg igénybevételére kerül sor, ezen összeg után az adós már nem rendelkezésre tartási díj megfizetésre, hanem az adott hitelművelet ellenértékének, így garanciavállalás esetében garanciadíj, kezességvállalás esetében kezességvállalási díj megfizetésére köteles. A rendelkezésre tartási díj mértéke alacsonyabb a garanciadíj, illetve kezességvállalási díj mértékénél, ugyanis ilyenkor a hitelezőnek nem keletkezik kitétsége, a hitelező által vállalt garancia nem kerül kibocsátásra, az adós az adott összeggel ténylegesen nem rendelkezhet. [15] Ebből is jól látszik, hogy az adós számára a hitelszerződés azért előnyös gazdaságossági, mert olcsóbb és jelentősen csökkenti a kockázatot arra az esetre, ha teljesítési nehézség adódna.

5. Kezesség és garancia a banki hitelezési tevékenységben

Annak ellenére, hogy a Ptk. értelmében a hitelszerződés hitelezői pozícióját nem csak bankok tölthetik be, nem fér hozzá kétség, hogy mind a gyakoriság, mind pedig a gazdasági jelentőség szempontjából a bankok, illetve tágabban a pénzügyi intézmények szerepe e tekintetben a meghatározó. [16]

A hitelezés alapvető formája a hitelintézetek által nyújtott hitel. A hitelnyújtás – ideértve annak speciális típusait, így a kezesség- és a garanciavállalást is – a bank számára a legfontosabb aktív ügylet. [17]

A banki hitelek klasszikus csoportosítása szerint megkülönböztethetünk pénzhiteleket és kötelezettségvállalási hiteleket. A pénzhitel nyújtása során, a bank bankszámlán vagy készpénzben, ténylegesen a hiteligénylő rendelkezésére bocsát egy meghatározott pénzösszeget, vagyis ténylegesen pénzt folyósít, tehát kölcsönt nyújt. Kötelezettségvállalási hitelek esetében a bank arra vállal kötelezettséget, hogy bizonyos feltételek megvalósulása esetén hajlandó az ügyfelének pénzt adni, vagy helyette fizetést teljesíteni. A bank fizetési készségét bocsátja ügyfele rendelkezésére. A kötelezettségvállalási hitelek, vagyis a Ptk. terminológiája szerinti egyéb hitelműveletek lehetnek kaució, elfogadvány és akkreditív hitelek. [18] Ezzel elérkeztünk a biztosítéki szerződésekhez való kapcsolódási ponthoz, ugyanis kaució hitel esetében a bank ügyfele kötelezettségének teljesítésére, egy előre meghatározott összeg erejéig kezességet vagy garanciát vállal.

Garancia-, illetve kezességvállalás esetén a bank hasonló tevékenységet végez, mint hitelnyújtás során, emiatt a bankgaranciát és a bankkezességet is hitelműveletnek, a hitelnyújtás egyik formájának tekintik. Mindkét ügylet ugyanolyan kockázatvállalás a bank számára, mintha kölcsönt nyújtana, ezért hasonló feltételeket is támaszt, mint kölcsönnyújtás esetén. [19]

A Hpt. 3. § (1) bekezdés g) pontja rögzíti, hogy a kezesség- és garanciavállalás üzletszerű végzése forintban, devizában vagy valutában pénzügyi szolgáltatásnak minősül, a 6. § (1) bekezdés 59. pont c) alpontja pedig a kockázat, illetve a kockázatvállalás fogalmába sorolja a hitelintézet által adott garancia, kezesség és az egyéb biztosítékot, ideértve a hitelintézet bármilyen más, jövőbeni vagy függő kötelezettségét, vállalt garanciáját, kezességét, illetve az ezekre nyújtott egyéb bankári biztosítékot is.

Kezességvállalás esetén a bank az alapszerződésre visszautalva, annak feltételeit vizsgálva nyújt kezességet. A bankkezesség jellemzően valamely pénzben kifejezett igény, például vételár, vagy kár megfizetésére vonatkozik, de a kezesség mind a magyar, mind a nemzetközi szabályozásban kiterjedhet bármely, pénzben kifejezhető értékkel bíró szerződéses kötelezettségre is. [20] Az 1959-es Ptk. alapján a bank által vállalt kezesség mindig készfizető kezességnek minősült. Ez a szabály a Ptk. szerint annyiban módosult, hogy a banknak egyértelműen nyilatkoznia kell arról, hogy lemond-e a sortartási kifogás jogáról. Automatikusan megszűnik ez a jog, azaz a bank azonnal és közvetlenül igénybe vehető lesz, ha a kötelezettől való behajtás, a kötelezett *„lakóhelyének, szokásos, tartózkodási helyének, telephelyének vagy székhelyének megváltozása következtében lényegesen meg megnehezült.”*

A bank által vállalt garancia esetében, bank, mint garantőr kötelezettséget vállal, hogy rendben lévő igénybejelentés esetén, a garanciában meghatározott feltételek – így bizonyos esemény beállta vagy elmaradása, illetőleg okmányok, a garancia lejárat határidején belül történő benyújtása – esetén, első felszólításra, az alapjogviszony vizsgálata nélkül a kibocsátó bankhoz eljuttatott igénybejelentés alapján, a garancia összeghatáráig fizetést fog teljesíteni a kedvezményezett javára.

A bankgarancia típusait az egyes jogtudományi álláspontok valamint a vonatkozó banki gyakorlat alapján a következőkben határozhatjuk meg. Fizetési garancia vállalásakor a szerződési vételárat vagy ellenértéket biztosítják banki garanciával. A jóteltjesítési garancia esetében az alapügylet kötelezettjének a jótállási, szavatossági időn belüli szabályszerű teljesítését garantálja, az előleg-visszafizetési garancia pedig a már kifizetett előleg vagy foglaló, esetleg vételárrészlet visszafizetését biztosítja arra az esetre, ha a kötelezett nem vagy nem szerződésszerűen teljesít. Ismert még a bánatpénzpótló vagy tender-garancia, aminek célja a versenytárgyalás vagy pályázati eljárás során az ajánlat komolyságának biztosítása, a vám biztosítéki célú garanciát a vámteher megfizetésének biztosítása érdekében a vámfizetés főkötelezettje kezdeményezi. Létezik még konzorciálgarancia, aminek esetén a vállalt garancia összege olyan magas, hogy egyetlen bank nem tudja vállalni a kockázatát, így több bank együttesen is vállalhatja azt. [21]

Szembe állítva egymással a bank által vállalt kezességet, illetve garanciát, akkor a lényegi különbség abban áll, hogy ellenben a kezességgel, a garanciát kibocsátó bankot az alapjogviszony nem köti, a bankkal szemben kifogást, vagy egyéb igényt nem lehet érvényesíteni az alapjogviszony alapján. [22] Meg kell jegyezni, hogy a bankgyakorlatban a banki kezesség kibocsátása nem szokásos, illetve igen ritka, a bankok az alapjogviszony vizsgálatát nem vállalják. [23]

A bank gazdasági erőfölényéből az is következik, hogy a hitel- és biztosítéki szerződések megkötésénél kiemelkedő szerepet töltenek be a bank üzletszabályzatai, általános szerződési feltételei. A banki üzletszabályzatok ezzel kapcsolatban azt rögzítik, hogy a garancia-, illetve a kezességvállalás kiadására irányuló megbízás elbírálása a hitelnyújtással azonos módon történik. A bankok által a biztosítékok körében alkalmazott általános üzletszabályzatok ezért speciális értékelést igényelnek. [24]

Megvizsgálva néhány banki üzletszabályzatot a kérdéskörben az alábbi általános következtetések vonhatók le. A banki üzletszabályzatok hitelművelet végzésnek tekintik *„az ügyfél és a bank között létrejött kölcsönszerződés, többdevizás kölcsönszerződés, rulírozó hitelszerződés, többdevizás rulírozó hitelszerződés, illetve nemzetközi rulírozó hitelszerződés*

esetén az ügyfél által lehívott kölcsön folyósítását, bankszámlahitel-szerződés illetve többdevizás bankszámlahitel-szerződés esetén a bankszámlahitel-keret megnyitását az ügyfél bankszámláján, bankgarancia vállalására irányuló szerződés, illetve keretszerződés bankgarancia kibocsátására esetén az Ügyfél által igényelt bankgarancia kibocsátását, akkreditívek nyitására vonatkozó megbízási szerződés, illetve keretszerződés esetén az ügyfél által igényelt akkreditív megnyitását, faktoring szerződés, illetve faktoring keretszerződés esetén az ügyfél által felajánlott követelés bankra történő engedményezése ellenében faktorkölcsön nyújtását.” [25]

Ahogy az üzletszabályzat hivatkozott rendelkezéséből kitűnik, kezességi szerződés megkötésre, mint bank által végzett hitelműveletre nem tűnik utalás, hiszen ahogy fentebb említésre került, a bank által történő kezességvállalás ritkán fordul elő. Az egyes üzletszabályzatok egy aspektusból utalnak a kezességre, még pedig a bank követeléseit biztosító mellékkötelezettségek között. *„A bank az ügyfél teljesítésének biztosítékaul elsősorban bankgaranciát, készfizető kezességet, óvadékot vagy zálogjogot fogad el.” [26]* Az egyik üzletszabályzat a készfizető kezességet a következőképpen definiálja, *„ügyfél tartozásának teljesítéséért harmadik személy feltétel nélküli és visszavonhatatlan készfizető kezességet vállal. A készfizető kezesi megállapodás a szerződés elválaszthatatlan részét képezi. A készfizető kezesség mint biztosíték akkor áll a bank rendelkezésére, ha a készfizető kezességvállalásra vonatkozó megállapodás érvényesen létrejött annak legalább egy eredeti példánya a bank rendelkezésére áll.” [27]*

Ezzel szemben a garanciavállalással kapcsolatosan a *„bankgarancia jelenti a banknak megbízásából történt önálló, az ügyfél, illetve a bonyolító és a kedvezményezett között fennálló alapjogviszonytól független - a bank által kibocsátott egyoldalú jognyilatkozatba foglalt - garanciavállalását, amely alapján a bank a nyilatkozatban meghatározott feltétel(ek) bekövetkezése esetén, az ott megállapított összeghatárig fizetést fog teljesíteni a kedvezményezettnek.” [28]*

6. Összefoglaló

A hitelművelet fogalmának kiterjesztése nem csak azért volt jelentős, mert gazdagítja a hitelszerződés fogalmát, hanem a biztosítéki szerződések szempontjából is változást eredményezett.

A biztosítéki szerződések a jogosult és a kezes, garantőr közötti kétoldalú megállapodások. Maga a kezesség, illetve garancia azonban egy háromoldalú jogviszonyt fognak át, hiszen érintik a főadós és a jogosult közötti jogviszonyt is. Magából a biztosítéki szerződésből azonban a főadós számára sem jogok, sem kötelezettségek nem származnak, ő a kezesség vagy garancia létrehozva nem szabadul saját kötelezettsége alól. Az egyedi biztosítéki szerződésben a főkötelezett, vagyis az adós nem fél, bár a kezességi, garanciavállalási háromszögnek egyik szereplője. Ez a háromszög három egymáshoz kapcsolódó jogviszonyból épül fel. A kezesség, illetve garancia okát a főkötelezett és a jogosult, azaz hitelező közötti jogviszony adja, amelyben – jellemzően a jogosult által nyújtandó szolgáltatás előfeltételeként – a kötelezett számára előírt kötelezettség a kezes, vagy garantőr állítása. Ennek a kötelezettségnek a teljesítése érdekében a főkötelezett felkér egy harmadik személyt a kezesség vagy garancia elvállalására. A főkötelezett és a kezes, garantőr közötti szerződést gyakran elhanyagolják, pedig annak, különösen a kezes szempontjából, komoly jelentősége van, a kezes vagy garantőr ugyanis átvállalja a hitelezőtől az adós fizetésképtelenségének kockázatát, ezért a kezes és a főkötelezett közötti viszonyt tartalma szerint hitelviszonynak tekinthető. Ennek a jogviszonynak ugyanakkor vannak bizonyos megbízási elemei is, ezért gyakran megbízási szerződésnek is nevezték azt a megállapodást, amelyet a főkötelezett kötött a kezessel, illetőleg garantőrrel.

Az a jogviszony, amely alapján a kezességvállalásra vagy a garancia nyújtására sor kerül, továbbra sem került önálló szerződéstípusként szabályozásra a Ptk.-ban, ugyanakkor érdemi változás következett be az 1959-es Ptk. szabályaihoz képest azáltal, hogy a hitelszerződés szabályai között hitelműveletként került meghatározásra a kezesség- és garanciavállalás. Ebből ugyanis az is következik, hogy az ilyen műveletek végzésére irányuló kötelezettségvállalások, eltérően az 1959-es Ptk. alapján kialakult gyakorlattól, hitelszerződésnek minősülnek.

A Ptk. alapján egyértelműen téves tehát például a garancia vállalására kötött szerződés megbízási szerződésnek történő minősítése, ez a szerződés a Ptk. alapján hitelszerződés, ugyanis a kérdéses jogviszony hitelműveletként való minősítése egyértelművé teszi az e jogviszonyra irányadó szabályokat. [29]

A kezesség vállalására vagy a garancia nyújtására vonatkozó kötelezettségvállalás tehát tartalma szerint hitelszerződés, a hitelfelvevő és a kezes, illetve garantőr közötti jogviszony hitelviszony. [30] Ez azért fontos, mert a biztosított követelés kötelezettje és a biztosítékot nyújtó közötti jogviszony tartalma alapján minősül a biztosítéki szerződés ingyenes vagy visszerthes jellegűnek, és ez alapján dönthető el, hogy a biztosítéki szerződés szerint teljesítő biztosítékot nyújtó személyt megilleti-e a biztosított követelés kötelezettjével szemben a visszerkeseti jog, továbbá az is következik a szabályból, hogy a kezest, illetve a garantőrt rendelkezésre állási kötelezettség terheli, amelyért díjra jogosult. [31]

Irodalomjegyzék

- [1] Verebics János: Egyes szerződések az új Ptk.-ban – II. Rész. 2014. Letöltve 2016. április 2-án, az Új Ptk. weboldalról: <http://ptk2013.hu/szakkikkek/verebics-janos-egyes-szerzodesek-az-uj-ptk-ban-ii-resz/3170>
- [2] Bodzási Balázs: Etikus hitelezés – etikus jogi szabályozás, Polgári Jogi Szemle, 2015., 4-6. szám, Letöltve: http://www.polgariszemle.hu/?view=v_article&ID=702
- [3] Szabályozási koncepció az új Polgári Törvénykönyv „Pénz- és értékpapír-ügyeletek” című fejezetéhez (szerző nélkül), Polgári jogi kodifikáció, 2004, 5-6. szám, 6.
- [4] Bodzási Balázs: Hitelbiztosítékok, HVG-ORAC, Budapest, 2016., 31.
- [5] Bodzási, Balázs: A zálogjogi szabályozás gazdasági és jogpolitikai háttere, Jog Állam Politika: Jog- és politikatudományi folyóirat, 2012., 4 (3). szám, 76.
- [6] Milassin László – Glavanits Judit: A hitelszerződés biztosítékai, tekintettel az új Polgári Törvénykönyv tervezetére, Jog – Állam – Politika, 2012., 4. Szám, 124. Letöltve: <http://dfk-online.sze.hu/images/JÁP/2012/4/milassin.pdf>
- [7] Bodzási Balázs: A hitelbiztosítékok közgazdasági hátteréről, Themis, 2011. december, 16. Letöltve: http://epa.oszk.hu/02300/02363/00016/pdf/EPA02363_themis_2011_12.pdf
- [8] Vékás Lajos, Gárdos Péter: Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz 2. Kötet, Wolters Kulwer, Budapest, 2014., 1979.
- [9] Vékás 1979.
- [10] Wellmann György: Szerződések tára, HVG-ORAC, Budapest, 2014., 446.
- [11] Ptk. kommentár 6:382. §-hoz, Complex Jogtár
- [12] Az Igazságügyi Akadémia kommentárja a Ptk.-hoz, Letöltve: 2017. január 10-én: http://jogarchiv.hu/birosag/ptk9/lecke19_lap1.html
- [13] Vékás 1983.
- [14] Vékás 1986.
- [15] Wellmann 448.
- [16] Petrik Ferenc: Az új Ptk. magyarázata VI/VI., HVG-ORAC, Budapest, 2014., 287.

- [17] Bodzási Balázs: A hitelbiztosítékok jogi szabályozása és a gazdasági versenyképesség összefüggései, műhelytanulmány, 15. Letöltve: 2017. január 10-én: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/798/1/TM53_Bodzasi.pdf,
- [18] Kónya Judit: Hiteljogviszonyok, PhD értekezés tézisei, 2006., 6. Letöltve: 2017. január 10-én: http://193.224.191.196:8080/phd/konya_tezisek.pdf
- [19] Bodzási Balázs: A dologi hitelbiztosítékok rendszere a Ptk. 2016. évi módosítása után, Letöltve: 2017. január 10-én: <http://ptk2013.hu/szakcikkek/bodzasi-balazs-a-dologi-hitelbiztositekok-rendszere-a-ptk-2016-evi-modositasa-utan/6120>
- [20] Csekő Katalin: Fizetési biztosítékok az üzleti tranzakciókban, 26., Letöltve: 2017. január 10-én: <http://www.veszpremikamara.hu/hu/letoltes/21368/d7c16>
- [21] Milassin – Glavanits 172.
- [22] Bodzási Balázs: A bankgarancia. In: Osztovits András: A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény magyarázata. I. kötet. Budapest, Opten Kiadó, 2011, 807.
- [23] Magyar Bankszövetség: Hitelintézeti fogalomtár, 2012, 172., Letöltve: 2017. január 10-én: http://www.bankszovetseg.hu/wpcontent/uploads/2012/10/hitelintezeti_fogalomtar_2012.pdf
- [24] Bodzási Balázs: A hitelbiztosítéki jog és a gazdaság összefüggései, Jogi melléklet, 2012 július-augusztus, 68.
- [25] A Raiffeisen Bank Zrt hatályos Vállalati Üzletszabályzata, 4., Letöltve: 2017. január 10-én: https://www.raiffeisen.hu/documents/bank/vusz/vallalati_uzletszabalyzat_20160912.pdf
- [26] Az MKB Bank Zrt. hatályos üzletszabályzata „A hitelműveletek végzéséről”, 29., Letöltve: 2017. január 10-én: https://www.mkb.hu/sw/static/file/Hitelmuveletek_vegzeserol_szolo_uzletszabalyzat_20161215.pdf
- [27] Raiffeisen VÜSZ. 28.
- [28] Raiffeisen VÜSZ. 3.
- [29] Vékás 1984.
- [30] Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez, Complex Jogtár
- [31] Wellmann 507.

Lektorálta: Prof. Dr. Csécsy György, tanszékvezető, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

A VÉDELEM KÉRDÉSEI A MAGÁNJOGI KÖTELEMBEN GONDOLATOK A POLGÁRI JOGI VÉDELEM ÉS A GAZDASÁGILAG FÜGGŐ MUNKAVÉGZŐK KAPCSOLATÁRÓL

dr. Szekeres Bernadett

*Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi
Doktori Iskola, PhD-hallgató, civszekb@uni-miskolc.hu*

Absztrakt

A munkavégzés a mai magyar jogrendszerben vagy munkaszerződés, vagy polgári jogi szerződés alapján képzelhető el. A munkajogból történő menekülés hatására azonban egyre több olyan munkavégzési konstrukció jön létre, amely teljesen egyértelműen nem sorolható sem a munkaszerződés alapján létrejövő munkaviszony, sem a megbízási vagy vállalkozási szerződés alapján létrejövő önálló, polgári jogi, munkavégzésre irányuló jogviszony körébe. Az új tendencia hatására, melynek oka többek között a munkaviszonnyal járó többletköltségek, adminisztrációs terhek csökkentése, olyan munkavégzési szerződések jöttek létre, amelyek nem jellemezhetők személyi függéssel, de gazdasági függéssel igen. Ez a gazdasági függés pedig okot ad az ilyen jogviszonyban munkát végzők egzisztenciális, szociális védelembe helyezésére, amely a jelenleg fennálló szabályozást tekintve a munkajog alkalmazása révén lenne elérhető. Azonban ezeknél a szerződéseknel nem beszélhetünk munkaszerződésről, amely miatt az egyre növekvő számú, „szürke zónához” tartozó munkavégző kiszorul a szociális védőháló alól, nem részesül a munkajog védelmi eszköztárában. Ezek a személyek polgári jogi szerződés keretében értékesítik a munkaerejüket, gazdaságilag függésben az egy vagy kevés számú megrendelőtől. A jogalkotás és a kutatók érzékelik az égető szükségletet arra, hogy ezek a „kényszervállalkozók” jogszabályi úton megkapják a megérdemelt megfelelő szintű védelmet, azonban ennek megoldása hatalmas kihívás. Jelen tanulmány célja néhány összefüggés kiemelése azzal kapcsolatban, hogy a kötelmi jog mennyiben képes kezelni a területén megjelenő kiegyenlítetlen szerződési viszonyokat. Ez a kérdés hatalmas anyagot fed le, az ide kapcsolódó témakörök és problémák roppant szerteágazóak. A tanulmányban a kutatási területemnek megfelelő vonalat emelem ki, ezáltal eltekintve a teljes kapcsolódó terület bemutatásától, amely meglátásom szerint célravezetőbb lehet a munkavállalóhoz hasonló jogállású személyek jogi státuszának további kutatásához.

Kulcsszavak: munkajog, munkavégző, kötelmi jog, védelem, egyenértékűség,

1. Bevezetés

A munkavégzés a mai magyar jogrendszerben vagy munkaszerződés, vagy polgári jogi szerződés alapján képzelhető el. A munkajogból történő menekülés [1] hatására azonban egyre több olyan munkavégzési konstrukció jön létre, amely teljesen egyértelműen nem sorolható sem a munkaszerződés alapján létrejövő munkaviszony, sem a megbízási vagy vállalkozási szerződés alapján létrejövő önálló, polgári jogi, munkavégzésre irányuló jogviszony körébe. Az új tendencia hatására, melynek oka többek között a munkaviszonnyal járó többletköltségek, adminisztrációs terhek csökkentése, olyan munkavégzési szerződések jöttek létre, amelyek nem jellemezhetők személyi függéssel, de gazdasági függéssel igen. Ez a gazdasági függés pedig okot ad az ilyen jogviszonyban munkát végzők egzisztenciális, szociális védelembe helyezésére, amely a jelenleg fennálló szabályozást tekintve a munkajog alkalmazása révén lenne elérhető. Azonban ezeknél a szerződéseknel nem beszélhetünk

munkaszerződésről, amely miatt az egyre növekvő számú, „szürke zónához” [2] tartozó munkavégző kiszorul a szociális védőháló alól, nem részesül a munkajog védelmi eszköztárában. Ezek a személyek polgári jogi szerződés keretében értékesítik a munkaerejüket, gazdaságilag függésben az egy vagy kevés számú megrendelőtől. A jogalkotás és a kutatók érzékelik az égető szükségletet arra, hogy ezek a „kényszervállalkozók” [3] jogszabályi úton megkapják a megérdemelt megfelelő szintű védelmet, azonban ennek megoldása hatalmas kihívás. Jelen tanulmány célja néhány összefüggés kiemelése azzal kapcsolatban, hogy a kötelmi jog mennyiben képes kezelni a területén megjelenő kiegyenlítetlen szerződési viszonyokat. Ez a kérdés hatalmas anyagot fed le, az ide kapcsolódó témakörök és problémák roppant szerteágazóak. A tanulmányban a kutatási területemnek megfelelő vonalat emelem ki, ezáltal eltekintve a teljes kapcsolódó terület bemutatásától, amely meglátásom szerint célravezetőbb lehet a munkavállalóhoz hasonló jogállású személyek jogi státuszának további kutatásához.

2. Munkavállalóhoz hasonló jogállásúak a kötelmi jogban

Mivel a munkavállalóhoz hasonló jogállású személyek nem illegális, azaz „fekete” munkavégzők, ezért jogviszonyuk alapjául egy, a jogalkotó által elismert szerződés szolgál. A legelterjedtebb felfogás a kötelmi jogi szerződés definíciójára a felek megállapodásából indul ki. [4] „E szerint a szerződés meghatározott vagyoni szolgáltatások nyújtására létrejött megállapodása, amelyet az állami jogrendszer elismer, és amelynek teljesítését szankciókkal elősegíti.” [4] Ez alapján a szerződés lényeges (és tipikus) fogalmi elemei három pontban ragadhatók meg:

- „a felek jogi hatást kiváltó egybehangzó akaratnyilvánítása
- árujellegű kölcsönös szolgáltatások nyújtására irányul; [4]
- a polgári jog által elismert, és eszközeivel kikényszeríthető vagy értékegyensúlyának
- megbomlása korrigálható.” [4]

A magánjogi szabályozás fő jellemzője, hogy nem tesz a jogalanyok között különbséget. [4] Ebből fakadóan a kötelmi jogi szerződéstannak gyökere a szerződési szabadság. Ennek hátterében az áll, hogy a piacgazdaság polgári jogában a magánautonómia a meghatározó, amelynek egyik alappillére a szerződési szabadság elvének elfogadása. [4] Ez megmutatkozik a szerződéskötési szabadságban, a szerződési partner megválasztásának szabadságában és a szerződési tartalom alakításának szabadságában. [4] A jogalkotó főként diszpozitív normákat alkot a szerződésekre vonatkozóan, amellyel jóváhagyja azt, hogy a szerződő felek úgy állapodjanak meg, ahogy akarnak. [5] A tartalom-alakításra vonatkozó szabadság tételesen kimondott szabálya [6] alapján következtethetünk arra, hogy a szerződő felek képesek érdekeik érvényesítésére, védelmére. [4] Azonban „az egyén szabadságának a piacon is határai vannak”, amely a 19. századtól kezdve elfogadott tény. [4] A jogalkotó bizonyos kérdésekben beavatkozik a teljes szabadságba. [5] Ezt a döntését legitimálja, hogy a szabad szerződéskötés optimális hatása csak viszonylagos, amelynek például az is az oka, hogy a szerződő felek különböznek gazdasági erejükben, így fennáll a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés lehetősége. [4] Az egyes nevesített szerződéstípusoknál, mint a munkaszerződésnél és a lakásbérleti szerződésnél történt legelőször ilyen állami beavatkozás, amelynél a kógens normák kerültek túlsúlyba, mindkettőnél az egyik fél jóval gyengébb szerződéses pozíciójának felismerése hatására. [4] Azonban a gazdasági erőfölény nem csak e kettő, nevesített szerződési típusban bukkan fel, emiatt a szerződési jognak tehát további feladata is van a szabadság biztosításán kívül, még hozzá enyhíteni ezeket az említett negatív tényezőket. [4]

A szerződési jogi, felek jogait és kötelezettségeit érintő diszpozitív, illetve a további kógens normáknak így tehát kettős célja van: a felek érdekeinek kölcsönösen és kiegyensúlyozottan figyelembe véve teret engedjen a szerződés szabad kialakításában, ugyanakkor a szerződéssel járó kockázatokat igazságosan ossza el a felek között. [4]

A szerződési szabadságnak több korlátja is van, amely fakadhat a szerződési jogon kívüli és belüli jogszabályokból. A szerződési jogon kívüli esete a szerződéskötési szabadság korlátjának, ha a belátási képesség nem teljes, vagy hiányzik. Ugyan van olyan szakirodalmi álláspont, amely nem sorolja ezt korlátozó tényezők közé, [4] azonban az ilyen jellemzővel bíró személyek szerződéskötési képessége korlátozott, vagy akár szerződést egyáltalán nem is köthetnek. [4][7] Ezt a Polgári Törvénykönyv (Ptk.) szabályozza, [5] azonban ez a korlátozás, amely tulajdonképpen az alanyok védelmét szolgálja, a törvény személyek jogáról szóló részében található, és ez a védelem a szerződő féllel válást befolyásolja, a szerződés folyamatára alapvetően nem ad további eltérést. Mivel ez a kérdéskör nem kapcsolódik szorosan a kutatás témájához, ezért a téma részletes elemzésétől eltekintek. A szerződési jogon belül korlát a szerződéskötési kötelezettség, [4] illetve a szerződés tartalma is befolyásolható jogszabályi úton. Egyik fontos kérdéskör itt a fogyasztó jogi szabályozása. A fogyasztóvédelmi jog a modern kereskedelem eredménye, hiszen a piacon ez a szereplő tipikusan gyengébb szerződéses pozícióban van. Ennek egyik oka, hogy kevesebb információval rendelkezik a vele szerződő vállalkozásnál. Emiatt alapvetően kógens normákkal szabályozza a jogalkotó a fogyasztói szerződés normáit, [6] továbbá többletjogokkal rendelkezik a fogyasztó, például fokozott tájékoztatás és az elállási jog, [4] amely többletjogok célja, hogy „a szerződéskötés során kialakult egyensúly hiányos helyzetet kiegyenlítse, és a magánjogi viszonyokban megszokott mellérendeltséget érvényre juttassa.”[8] Ennél a pontnál kell párhuzamba állítani a munkavállalóhoz hasonló jogállású személyek jelenségét. A fogyasztóvédelmi jog a szerződéses viszonyok tipikusan gyengébb felét védő intézmény, amely ennyiben megfelelhet azoknak a törekvéseknek, amelyek a munkavállalóhoz hasonló jogállású személyek védelmi eszközeit próbálják kialakítani. Azonban nem fordítok a tanulmány keretein belül figyelmet a fogyasztóvédelmi jog szabályainak és összefüggéseinek cizellált bemutatására, mivel nem feltétlenül azonosítható a fogyasztó jogi státusza a munkavállalóhoz hasonló jogállású személy státuszával. Ennek indoka az, hogy a fogyasztó „szakmai, üzleti tevékenységén, vagy foglalkozásán kívül eső célból jár el”, [8] illetve a Ptk. 8:1. § 3. pontjában meghatározott definíció szerint fogyasztó „a szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül eljáró természetes személy.” Továbbá a fogyasztónak nyújt valamilyen szolgáltatást a vele szerződésben levő vállalkozás, amely ennek során üzleti tevékenységi körében jár el. Ezzel szemben a munkavállalóhoz hasonló jogállású személy a munkaerejét értékesíti, tehát foglalkozása körében jár el, jövedelemszerző tevékenységet végez, amely miatt nem hasonlítható össze a két jogviszony. Ezt meghaladóan alapvetően információs egyensúly-eltolódás áll többek között a fogyasztói kiszolgáltatottság hátterében, [8] míg a munkavállalóhoz hasonló jogállású személy gazdaságilag kiszolgáltatott annak az egy vagy kevés számú megrendelőnek, akitől a létfenntartása származik. Így tehát teljesen más természetű a két alárendeltség, amely miatt nem indokolt a fogyasztóvédelmi jog taglalása jelen tanulmány keretében.

A szürke zónába tartozó munkavégzők gazdasági alárendeltségük miatt kerülhetnek olyan helyzetbe, hogy a polgári jogi munkavégzési szerződésben nem megfelelő mennyiségű juttatásban kényszerülnek megállapodni a megrendelővel. A juttatás mennyiségén kívül a juttatás „folytonossága” is bizonytalan helyzetbe kerül, hiszen a munkajog határain kívül nincsen bértvédelem. A szerződés tartalmi szabályozása között található a szolgáltatások értékegyensúlyának az elve. [4] Azonban ennek nem csak a szélsőséges eseteit nem tűri el a jogalkotó, mint az uzsorás szerződés szankcionálása, hanem elvként is megjelenik a kötelmi jogban a visszterhesség vétele, [6] valamint a szolgáltatások egyenértékűségének védelme is.

Ezzel kapcsolatosan ki kell emelni, hogy ugyan védi a jogalkotó a szolgáltatások egyenértékét a kirívó megbomlásától, [4] de az új Ptk. már nem szól az egyenértékű szolgáltatásról, mint szerződési alapelvről. [4] Pedig a polgári jogi szerződés keretében munkát végző gazdaságilag függő személyek, avagy a „kényszervállalkozók” olyan szerződési feltételek mellett végzik a munkát, amely a gazdasági alárendeltség miatt nem biztosítja az egyébként megérdemelt védelmet. A védelem pedig kiérdemelt, hiszen a jogállamokban alapelv az egyenlő munkáért egyenlő bér elve, és ezen személyek a munkavállalóhoz hasonló módon végzik munkájukat, azonban a néhány atipikus elem miatt mégsem juthatnak hozzá a védelmi jogosultságokhoz, mint a felmondási védelem, az említett bérvédelem stb. Ezek a jogok ugyan nem minden esetben jelennek meg a munka ellenszolgáltatásaként járó díjban, ugyanakkor a megrendelő terheként jelentkeznek, amennyiben a gazdasági függésnek megfelelő védelmi kötelezettségekkel terhelné őket a jogalkotó. Így az egyébként megfelelő, elvárható egyensúly a felek jogai és kötelezettségei között megszűnik, hiszen a megrendelő oldalán hiányoznak a jogszabály által felállítható terhek. Nem várhatja el a jogalkotó, hogy a felek szerződésben pótolják ezeket a kötelezettségeket, hiszen egy piaci szereplő, amely gazdasági fölényben van, önként nem növeli a terheit, ha azok nélkül is elérheti a kívánt célt. A gazdaságilag alárendelt fél pedig amennyiben törekszik érvényesíteni akaratát, a megrendelő elállhat a szerződéskötéstől, amellyel a munkavállalóhoz hasonló jogállású személy elveszti egzisztenciális alapját.

Így az ellenszolgáltatás mindenféle védelem nélkül marad, a munkaerő ellenértékének meghatározása szabad megállapodás tárgya lesz. Ugyan a jogalkotó megtámadási okként deklarálja azt a helyzetet, amikor a szolgáltatás és ellenszolgáltatás értéke között feltűnően nagy az aránytalanság. [6] Ez egy külön jogi eszközt jelent „a szerződéses értékegyensúly (szinallagma) kirívó megbomlásának megakadályozására.” [4] Kérdéses a gyakorlat szempontjából, hogy a munkavégzésre szerződött személyek gazdasági alárendeltségüknél fogva kirívóan alacsony ellenértékben kényszerülnek-e megállapodni. Százalékos értéket ugyanis a törvény szövege sem ad, emiatt a bíróság mérlegelésétől függ, hogy az eltérés eléri-e a kirívó mértéket. A bíróság ekkor az eset összes körülményeinek mérlegelése alapján kényszerül megítélni az értékaránytalanságot, [7] amelyben segítséget a korábbi Legfelsőbb Bíróság PK. 267. számú állásfoglalásában megfogalmazott iránymutatások nyújtanak. [7] Új rendelkezés ezen normával kapcsolatban, hogy a megtámadási jog három esetben szűnik meg: ha a szerződésben kizárták, vagy ha a szerződő fél a feltűnő értékaránytalanságot felismerhette vagy annak kockázatát vállalta. A gazdasági alárendeltség miatt a munkavállalóhoz hasonló jogállású személy nincs abban a helyzetben, hogy a munkavégzési szerződésében érvényesítse akaratát, emiatt akár szerződési feltételként szerepelhet a feltűnő értékaránytalanság miatti megtámadási jog kizárása is, ezzel ez a védelmi intézmény azonnal megkerülhetővé válik. Érdekes az a kitétel, amely szerint ha a munkavállalóhoz hasonló jogállású személy vállalta a kockázatát annak, hogy a kikötött ellenszolgáltatás feltűnően aránytalan értékű, illetve ha alapvetően ismerte az értékaránytalanságot, vagy felróható eljárása miatt nem ismerte fel ezt, [4] akkor megszűnik ez a kötelmi jogi védelmi eszköz. Ez megint módot ad a védelem megkerülésére, hiszen elképzelhető az a helyzet, amikor a gazdaságilag alárendelt szerződő fél tisztában van azzal, tehát felismeri azt, hogy aránytalanul alacsony az ellenszolgáltatás mértéke, amelybe nem csak a munkavégzésért járó díj, hanem a megrendelő kötelezettségei is beletartoznak. Mégis kénytelen azt elfogadni, mivel egyetlen megrendelőtől függ a megélhetése, amely megrendelővel már korábban is szerződéses kapcsolatban volt, hiszen tőle tartósan kapott megrendeléseket munka végzésére. Emiatt a piacon sem lépett fel, újabb megrendelésekre szert tenni pedig a gazdasági válság idején kifejezetten nehéz, amely miatt arra kényszerül, hogy elfogadja a feltételeket a megélhetése fenntartása érdekében. Ilyenkor a munkavégzővel szerződő fél eredménnyel hivatkozhat arra,

hogy a munkavégző felismerte az aránytalanságot, amely érvelést a bírói gyakorlat eddig is alaposnak talált. [7]

Ha a vállalkozás a diszpozitivitásból kínálkozó lehetőséget nem elfogadható módon a saját javára használja fel, és ennek eredményeképp a felek közötti egyensúly kirívóan megbomlik, azonban nem áll rendelkezésre konkrét kógens szabály, amellyel ezt a helyzetet javítsák, akkor alkalmazza a Ptk. a generálklauzúlát, amelyek „elvi tételei adnak beavatkozási lehetőséget a bíróság számára.”[4] Előfordul a gyakorlatban az a helyzet, amikor a korábban munkáltatói státuszban álló fél felmondja a munkaszerződést, és az így munkanélkülivé vált személynek felkínálja a lehetőséget, hogy hasonló feladatot végezhet továbbra is a megrendelő szervnél, azonban csak valamilyen polgári jogi munkavégzésre irányuló szerződés keretében. A megrendelő ezzel mentesülni akar a munkaviszonnyal járó terhek és kötelezettségek alól, a munkavégző pedig a megélhetés további biztosítása reményében kényszerül vállalkozóként vagy tartós megbízásban ugyanannak a félnek tevékenykedni, és közben elveszti a munkajogból fakadó szociális védőháló nyújtotta biztonságot. További elképzelhető gyakorlati példa, hogy a megrendelő gazdasági erőfölényét kihasználva elzárkózik a szerződés megkötésétől vagy fenntartásától, de mégis hajlandó akkor szerződni, ha alacsonyabb árban állapodnak meg. Ez az utóbbi eset a Ptk. rendelkezése alapján létrehozza a szerződéskötési kötelezettséget a gazdaságilag erősebb félre nézve, [6] azonban a két említett eset miatt át kell gondolni, hogy mennyiben fér össze a piaci szabadság elvével a „kényszervállalkozók” jelensége, illetve mennyiben ütköznek a joggal való visszaélés tilalmába, a kölcsönös együttműködés elvébe, [4] esetleg a jóhiszeműség és tisztesség elvébe. Ezen elv úgy konkretizálódik, hogy a jogalkotó a tisztességtelen szerződési feltételeket az érvénytelenség jogkövetkezményével szankcionálja, hiszen ezek a kikötések a felek között egyensúlytalan helyzetet hoznak létre, így sértve a felek mellérendeltségének és egyenjogúságának az elvét. Azonban az ilyen feltételeknek csak két esetkörét sújtja:

- ha a tisztességtelen általános szerződési feltételről van szó, vagy
- ha fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben „a vállalkozás által előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalta szerződési feltételben” [7] tisztességtelen kikötésként szerepel. [7]

Ennek az eszköznek alkalmazhatónak kellene lennie a munkavállalóhoz hasonló jogállásúak védelme érdekében is az eddig megfogalmazottak alapján. Ezt a szemléletet követve az alkalmazási terület korlátozottsága miatt a második esetkört rögtön kizárhatjuk, mint a gazdaságilag alárendelt munkavégző féllel kötött szerződésére alkalmazható normát, hiszen nem fogyasztói szerződésről van szó az ő esetükben. Az első esetkörnél pedig támpontot ad az általános szerződési feltétel törvényi fogalma, amely szerint „általános szerződési feltételnek minősül az a szerződési feltétel, amelyet az alkalmazója több szerződés megkötése céljából egyoldalúan, a másik fél közreműködése nélkül előre meghatározott, és amelyet a felek egyedileg nem tárgyaltak meg.” [6] Ezen fogalom-meghatározó feltételek miatt szűk az alkalmazhatósága a jogintézménynek a konkrét személykörre vonatkozóan, hiszen nem minden esetben lesz a szerződési feltétel olyan feltétel, amelyet az azt alkalmazó fél több szerződés megkötése céljából határozott meg. [7] Emiatt a tisztességtelen szerződési feltétel, mint polgári jogi szankciót kiváltó fogalom által létrehozott védelmi eszköz nem lesz feltétlenül alkalmazható a munkavállalóhoz hasonló jogállású személyek munkavégzési szerződéseire, holott az abban megtalálható egyensúlytalan helyzet egybevág azzal a helyzettel, amelyek kezelésére a jogalkotó megalkotta a vonatkozó paragrafusokat.

3. Összegzés

A munkavállalóhoz hasonló jogállású személyek roppant nehéz helyzetben vannak. Polgári jogi szerződés alapján tartósan végeznek munkát (túlnyomóan) egy személy, megrendelő számára, akitől az egzisztenciájuk függ, amely miatt gazdasági függésbe, alárendeltségbe kerülnek. Nem munkaszerződést kötnek, hanem egy olyan szerződés hozza létre viszonyukat a megrendelővel, amely ugyan –a szerződések jogi eszköztárának sajátosságai valamint a szerződési szabadság miatt- kötelmi jogi szerződésnek minősül, mégsem jellemzi azt a kötelmi jog alapvonása: a felek mellérendeltsége. Emiatt érezhető a védelmi igényük, mégsem sikerült eddig elsősorban a jogalkotónak, másodsorban a jogalkalmazásnak módot találnia ezen igény kielégítésére. A kötelmi jog meglévő védelmi intézményeinek vizsgálata elengedhetetlen, hiszen jelenleg speciális szabályozás hiányában csak ezekhez az instrumentumokhoz folyamodhatnak a „kiszolgáltatott mellérendeltek”. A fent ismertetett lehetőségek mutatják meg azt, hogy az alárendeltséghez képest csekély szintű védelem, elenyésző mennyiségű eszköz áll a rendelkezésükre. A Munka Törvénykönyvének (Mt.) 2011. évben megalkotott tervezete ugyan adott egy törvényi fogalmat a munkavállalóhoz hasonló jogállású személyekre nézve, és bizonyos munkajogi védelmi eszközöket ki is terjesztett rájuk, azonban érdekes megoldást jelentett volna ez: annak ellenére, hogy az Mt.-ben került volna szabályozásra a jogintézmény, mégis maradt volna az alapvetően nem munkaszerződési jelleg. Így a kötelmi jog szabályainak alkalmazása a tervezet értelmében ugyanúgy megmaradt volna, s emiatt a téma további kutatása, a helyzet javítása jelentős feladata a nem csak a munkajogi, de a kötelmi jogi gondolkodóknak is.

Irodalomjegyzék

- [1] „Flucht aus dem Arbeitsrecht” kifejezés; Bankó Zoltán: A rugalmas foglalkoztatás munkajogi megoldásai; Pécsi Munkajogi Közlemények; Monográfiák; Utilitates Munkajogi és Társadalombiztosítási Jogi Szaktanácsadó és Szolgáltató Betéti Társaság; Pécs; 2014; 17. o.
- [2] Gyulavári Tamás: A szürke állomány; Gazdaságilag függő munkavégzés a munkaviszony és az önfoglalkoztatás határán; Pázmány Press; Budapest; 2014
- [3] Prugberger Tamás: Munkajog a polgári jogban a globalizálódó gazdasági viszonyok között; Kompetitív Könyvek 5. Debrecen, 2006, 53. o.
- [4] Vékás Lajos: Szerződési jog – Általános rész; Elte Eötvös Kiadó; Budapest; 2016; 21. 37-39, 40-42, 44-46, 73., 90., 137-138., 147. o.
- [5] Vékás Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal; CompLex Kiadó; Budapest, 2013; 42, 545-546. o.
- [6] Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. tv.
- [7] Petrik Ferenc (szerk.): Polgári Jog – Kommentár a gyakorlat számára; HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft.; Budapest, 2016; III-IV. kötet 177-179., 187. o.;
- [8] Osztovits András: A fogyasztó fogalma az új Ptk.-ban; <http://ptk2013.hu/szaccikkek/osztovits-andras-a-fogyasztó-fogalma-az-új-ptk-ban/2267>; Megtekintve: 2017. január 19.

Lektorálta: Dr. Jakab Nóra, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Agrár- és Munkajogi Tanszék

BEFOGADÁS ÉS SOKFÉLESÉG AZ ERASMUS+ PROGRAMBAN

Szilágyi Dániel

*Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
fugitivus92@gmail.com*

Absztrakt

Jelen kutatás kiindulópontját az Erasmus+ program képezi, amely az Európai Bizottság oktatást és képzést, az ifjúsági szférát és a sportot támogató programja a 2014-2020-as időszakra. Ez az átfogó program számos, az oktatás és szakképzés területére vonatkozó korábbi uniós kezdeményezést magában foglal, köztük a témaválasztás szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró Fiatalok Lendületben programot. E program általános célkitűzései kiterjedtek az aktív állampolgári szerepvállalás támogatására, a különböző tagállamokban élő fiatalok közötti szolidaritás, tolerancia és interkulturális párbeszéd elősegítésére, ezzel egyidejűleg támogatva az ifjúság területét érintő európai együttműködést, illetve a civil szervezetek kapacitásainak növelését.

E célkitűzések hatékonyabb megvalósítását szolgálja az Erasmus+ új eszköze, a „befogadás és sokféleség stratégiája” (Inclusion and Diversity Strategy), amely egy korábban nem látott kettős megközelítést alkalmaz: egyfelől célja a hátrányos helyzetű fiatalok oktatásban és szakképzésben való részvételének biztosítása, ezzel párhuzamosan viszont mindazoknak az ismereteknek, képességeknek, attitűdöknek a megerősítésére is törekszik a többségi társadalomban, amelyek az érintett fiatalok különbözőségeinek elfogadásához és támogatásához szükségesek.

Kutatásom célja mindenekelőtt az Erasmus+ program által az előzményprogramoktól megörökölt, sérülékeny társadalmi csoportokhoz tartozó fiatalok társadalmi inklúzióját szolgáló eszköztár vizsgálata: hogyan működtek ezek az eszközök 2014 előtt, és mit tett az Európai Bizottság ezek eredményességének fokozása érdekében? Különös figyelmet szeretnék fordítani a fentebb bemutatott befogadási és sokféleségi stratégia újszerű megközelítésének és fogalomhasználatának körülményeire, kitérve annak vizsgálatára is, hogy a nóvumnak tekinthető megoldások vajon milyen gyakorlati eredményeket produkáltak. A témaválasztás aktualitását alátámasztja, hogy a program végrehajtása a közelmúltban kezdődött meg, így annak gyakorlati megvalósulása jelen időben követhető nyomon, szükségességét pedig a vizsgálni kívánt részterülettel foglalkozó hazai és külföldi szakirodalom közel teljes hiánya igazolja.

A kutatás központi hipotézise, hogy az Erasmus+ program újszerű és a korábbiaknál szociálisan érzékenyebb megközelítése ténylegesen alkalmas lehet arra, hogy a hátrányos helyzetű fiatalokat Európa-szerte új oktatási és szakképzési lehetőségekhez juttassa, ezzel párhuzamosan pedig a többségi társadalom attitűdjeinek formálására is képes lehet. Kutatásom várható eredménye, hogy a felvázolt elemzés alapján feltárja és levonja a következtetéseket arra vonatkozóan, hogy a stratégia mennyiben képes a gyakorlatba is átültethető, valódi eredményeket produkálni, illetve milyen kihívások (így például a tagállami rendszerek különbözősége, sajátosságai) hátráltathatják ezek megvalósulását.

Kulcsszavak: oktatás, inklúzió, sérülékeny csoportok

1. Bevezetés

A jelen tanulmány háttérében meghúzódó kutatás elsődleges tárgyát az Erasmus+ program képezi, amely az Európai Bizottság oktatást és képzést, az ifjúsági szférát és a sportot támogató programja a 2014-2020-as időszakra. Ez az átfogó program számos, az oktatás és szakképzés területére vonatkozó korábbi uniós kezdeményezést magában foglal, beleértve az egész életen át tartó tanulás programját (amely maga is négy nagyobb volumenű oktatáspolitikai projektet egyesített, köztük a felsőoktatási mobilitás előmozdításában kiemelkedően fontos szerepet játszó eredeti Erasmus programot), több nemzetközi kooperációs programot, valamint a témaválasztás szempontjából legnagyobb jelentőséggel bíró Fiatalok Lendületben ifjúságpolitikai programot.

A 2007 és 2013 között futott Fiatalok Lendületben program célkitűzései között megtaláljuk az aktív állampolgári szerepvállalás támogatását az ifjúság körében, a különböző tagállamokban élő fiatalok közötti szolidaritás és tolerancia, valamint az interkulturális párbeszéd elősegítését, egyidejűleg az ifjúság területét érintő európai együttműködés általános támogatásával, illetve a területen működő civil szervezetek kapacitásainak növelésével. E célkitűzések elérését elsősorban a program keretében kialakított öt általános cselekvési területen benyújtott tagállami és tagállamközi pályázatok finanszírozása szolgálta. A program valamennyi célkitűzésével összefüggő kulcsfontosságú szempontként jelent meg az inkluzivitás, azaz a társadalmi befogadás koncepciója: annak biztosítása, hogy a program által kínált lehetőségek valamennyi fiatal számára hozzáférhetőek legyenek, tekintet nélkül oktatási, szociális és kulturális háttérükre [1].

Annak érdekében, hogy e szempont ténylegesen érvényesülni tudjon a program végrehajtása során, az Európai Bizottság egy társadalmi befogadási stratégiát dolgozott ki, amely részletes ajánlásokat tartalmazott az egyes cselekvési területek tekintetében arra nézve, hogy milyen projektek támogatása révén biztosítható, hogy a hátrányos helyzetű fiatalok is részt vehessenek a program keretében finanszírozott projektekben. A stratégia fogalmi újításának tekinthető a „kevesebb lehetőséggel rendelkező fiatalok” – mint célközönség – kategóriájának kidolgozása, amely azt volt hivatott biztosítani, hogy a rászoruló fiatalok lehető legszélesebb köre részesülhessen a társadalmi befogadással kapcsolatos projektek által nyújtott előnyökben [2]. A stratégia eredményességét támasztja alá, hogy a Fiatalok Lendületben program keretében lefolytatott projektek résztvevőinek 24%-a kevesebb lehetőséggel rendelkező fiatal volt. A társadalmi befogadás szempontja ráadásul folyamatosan egyre lényegesebb prioritássá vált: ezt igazolja, hogy míg 2007-ben a résztvevők 20%-át sem érte el a kevesebb lehetőséggel rendelkező fiatalok aránya, addig 2013-ban már az összes résztvevő 30%-át is meghaladta.

2. Az Erasmus+ társadalmi befogadási és sokszínűségi stratégiája

E stratégia folytatásának tekinthető – és előzményéhez hasonlóan a kevesebb lehetőséggel rendelkező fiatalok eredményesebb bevonását szolgálja a támogatott projektekbe – az Erasmus+ program új eszköze, a társadalmi befogadás és sokszínűség stratégiája (Inclusion and Diversity Strategy), amelyet az Európai Bizottság a program mellett működő SALTO-YOUTH forrásközpont-hálózat társadalmi befogadással, valamint kulturális sokszínűséggel foglalkozó központjaival együttműködve dolgozott ki. Az Erasmus+ program tagállami végrehajtását koordináló nemzeti irodákkal szoros kapcsolatban álló SALTO-YOUTH központok szakértőiből összeállított projektirányító bizottság közreműködése biztosítja, hogy a stratégia hatékonyan átültethető legyen a gyakorlatba, valamint nyomon követi annak megvalósulását az egyes tagállamokban [3].

2.1 A stratégia fogalmi rendszere

Az új stratégia bemutatását mindenképpen annak fogalmi rendszerével célszerű kezdeni, amely jelentős részben a 2007-2013-as stratégia fogalmait veszi át, ugyanakkor az Erasmus+ újszerű szemléletmódjára is rávilágít. Jórészt változatlanul jelenik meg a „kevesebb lehetőséggel rendelkező fiatalok” fogalma, amely a tagállamokban élő, 13 és 30 év közötti fiatalok azon köreit foglalja magába, akik valamely élethelyzetből fakadóan gyakran ki vannak rekesztve a foglalkoztatásból, a formális és nem formális oktatásból, a transznacionális mobilitásból, a demokratikus folyamatból és a szélesebb értelemben vett társadalomból: ezen élethelyzetük oka lehet fogyatékoság, egészségügyi problémák, oktatási nehézségek, kulturális különbségek, valamint gazdasági, társadalmi vagy földrajzi akadályok. Bár ez a definíció a stratégia személyi körét annak hiányosságaiból kiindulva határozza meg, fontos hangsúlyozni, hogy a stratégia keretében megvalósuló projektek éppen e fiatalok erősségeit és aktív szerepvállalását kell, hogy középpontba állítsák.

A fogalom-meghatározás arra is felhívja a figyelmet, hogy a stratégia egyes célcsoportjaiba tartozó fiatalok esetén több felsorolt élethelyzet egyidejűleg, egymást felerősítve is jelentkezhet. Ilyen személyi kört képeznek különösen az úgynevezett „NEET” fiatalok. A betűszó – amely az angol „Not in Education, Employment, or Training” kifejezés rövidítése – azokat a fiatalokat takarja, akik jelenleg az oktatás, foglalkoztatás vagy szakképzés semmilyen formájában nem vesznek részt. Bár ez az élethelyzet már önmagában is sérülékeny társadalmi pozíciót eredményez, annak háttérében jellemzően további kirekesztési tényezők is meghúzódnak. Az Eurofound felmérése ilyen tényezőként mutatott rá különösen az alacsony iskolázottságra, a migráns háttérre és a fogyatékoságra, de a szülők válása vagy munkanélkülisége, a szegény családi háttér, valamint a kieső területen található lakóhely is növeli a NEET-té válás kockázatát [4]. A NEET fiatalok aránya a 2008-as gazdasági válságot követően kezdett jelentősen emelkedni az Európai Unióban: az Eurostat statisztikái szerint 2016 júliusában a 20 és 34 év közötti korosztály 18,9%-a – mintegy 17,6 millió fő – nem vett részt oktatásban, szakképzésben vagy foglalkoztatásban [5]. A NEET fiatalok helyzete komoly terhet jelent egyfelől a tagállamokra nézve: a sikertelen munkaerő-piaci integrációjukból fakadó többletköltségek az Eurofound kimutatása szerint uniós átlagban a GDP 1,2%-t teszik ki, egyes tagállamokban pedig (így Magyarországon is) annak 2%-át is meghaladják. Másfelől, ez az élethelyzet sok esetben az érintett fiatalok elidegenüléséhez vezet: más társadalmi csoportokhoz képest nagyobb arányban jellemző rájuk a társadalmi és politikai inaktivitás és bizalmatlanság. Ezek a súlyos problémák – amelyekhez gyakran a tagállami szintű szakpolitikai fellépés eredménytelensége társul – világossá teszik: a többszörös sérülékenységből fakadó hátrányok orvoslása szükségessé teszi az Európai Unió által koordinált fellépést; ezért a NEET fiatalok csoportja az Erasmus+ program keretében futó projekteknek is egy olyan kiemelt figyelmet igénylő célközönségét képezi, amelynek sajátos igényeire reagálni képes specifikus válaszmechanismusokat kell kidolgozni.

A korábbi stratégiához képest újdonság a „komparatív hátrány” koncepciója: annak felismerése, hogy a célcsoportok európai viszonylatban nem tekinthetők homogénnek, azok egyes tagjait a felsorolt élethelyzetek eltérő súllyal érinthetik; a kirekesztés kockázata országoktól és kontextustól függően változik. Szintén újdonság az „abszolút kirekesztési tényező” fogalma, amely – az előző fogalommal némiképp kontrasztban – felhívja a figyelmet azon célcsoportok tagjainak fokozott védelmére, amely csoportokhoz tartozás szükségszerűen együtt jár az alapvető jogok sérelmével (ilyen például a hajléktalanság) [6].

A stratégia a támogatni kívánt projektek címzettjének kijelölése mellett e projektek sajátosságait is definiálja. Eszerint a „társadalmi befogadással és sokszínűséggel kapcsolatos projektek” körébe tartoznak egyfelől azok a projektek, amelyek aktív szerepet szánnak a kevesebb lehetőséggel rendelkező fiataloknak, másfelől pedig azok, amelyek úgy közelítik

meg a társadalmi befogadás és a sokszínűség témakörét, hogy az végső soron a kevesebb lehetőséggel rendelkező fiatalok javát szolgálja (még abban az esetben is, ha ők közvetlenül nem vesznek részt azokban). Bár ez a definíció jórészt a 2007-2013-as stratégia „inkluzív projekt” fogalmán alapul, egyidejűleg rávilágít az új program egyik legnagyobb újdonságára: arra, hogy a társadalmi sokszínűség (diverzitás) a befogadással egyenértékű prioritássá vált. A stratégia fókuszának e megkettőződésével szükségszerűen együtt jár az igény annak tisztázására, hogy pontosan mit is kell sokszínűség (vagy diverzitás) alatt érteni. A stratégia fogalom-meghatározása a társadalmi befogadás fogalma kapcsán felsorolt életkörülmények különbözősége szempontjából közelíti meg a kérdést, amikor így fogalmaz: „a sokszínűség magában foglalja a különféle képességeket vagy azok hiányát (azaz a fogyatékosságot), az iskolázottság szintjeit, a társadalmi háttérrel, a gazdasági helyzetet, az egészségi állapotot vagy a származási helyet.” Ez a semleges fogalom – amely önmagában nem adna választ arra a kérdésre, hogy a stratégia miért tekint értéknek a diverzitásra – kiegészül azzal, hogy az elmúlt években egyre intenzívebbé váló bevándorlási hullám számos tagállamban a rasszizmus, az etnikai és vallási előítéletek felerősödésével járt együtt; ugyanakkor az Európai Unió határozott kiállása a sokszínűség értékének való elismerése mellett képes lehet orvosolni a felmerült problémákat. Ez a felismerés indokolja tehát, hogy a stratégia célkitűzései között megjelenik „a sokszínűség elfogadtatása és hirdetése, hogy a különbözőségek inkább pozitív tanulási forrássá, semmint a negatív verseny és az előítéletek kibontakozásának előidézőjévé váljanak.” A SALTO-YOUTH társadalmi sokszínűséggel foglalkozó forrásközpontja szerint a terület legfontosabb prioritásait jelenleg a romák helyzetével foglalkozó programok, a békével és konfliktuskezeléssel kapcsolatos, továbbá az interkulturális kompetenciák fejlesztését, valamint a kultúrák és vallások közötti párbeszéd előmozdítását szolgáló oktatási projektek képezik [7].

2.2. A stratégiai célkitűzések elérésének eszközei

Az eddig elmondottak alapján megállapítható, hogy a stratégia általános célkitűzése az, hogy olyan projektek kidolgozását és végrehajtását ösztönözze az Erasmus+ program keretében, amelyek előmozdítják a kevesebb lehetőséggel rendelkező fiatalok társadalmi befogadását és a társadalmi, kulturális sokszínűség maradéktalan elfogadását, támogatását – a többségi társadalom részéről is. A Bizottság ugyanakkor néhány specifikus célkitűzést is nevesített, amelyek a stratégia hatékonyabb, gördülékenyebb végrehajtását szolgálják. Ilyen célként jelenik meg például annak biztosítása, hogy a társadalmi befogadásra és a sokszínűségekre helyezett hangsúly az Erasmus+ ifjúságpolitikai programja irányításának minden szakaszában érvényesüljön, vagy éppen a kapcsolódási pontok teremtése a kevesebb lehetőséggel rendelkező fiatalokat célzó egyéb kezdeményezésekkel [6].

A célkitűzések és a megvalósításukra szolgáló eszközök bemutatása között érdemes kitérni a nem formális tanulás támogatására, amely mindkét irányból – mint önálló cél, illetve mint más célkitűzések elérésének eszköze – megközelíthető. A stratégia nem formális tanulás alatt a formális kereteken és struktúrákon (a tulajdonképpeni „iskolapadon”) kívül, önként vállalt tanulási folyamatokat érti: az Erasmus+ keretében támogatott ifjúság- és oktatásügyi projektek jelentős része ilyen jellegű. E tanulási lehetőségek különösen azon fiatalok számára lehetnek fontosak, akik a formális tanulás keretei között csak az iskolázottság alacsony szintjéig jutottak, mivel lemorzsolódásuk gyakran munkanélküliséghez vezet, a nem formális tanulásban való részvétel útján viszont megszerezhetik az állástaláláshoz vagy adott esetben a formális oktatásba való visszatéréshez szükséges kompetenciákat. A korábbi befogadási stratégia a nem formális tanulási projektek előnyeként emelte még ki azok részvételt elősegítő és tanulóközpontú megközelítését, a résztvevő fiatalok szükségleteihez, érdeklődéséhez és

terveihez igazodó oktatást, valamint az egymástól tanulás, a megfelelő tanulási környezet és az inkluzivitás fontosságát [2].

A 2014-2020-as stratégia jelentős újítása, hogy a társadalmi befogadással és sokszínűséggel kapcsolatos projektek eredményességét biztosítani hivatott eszközöket egy minden eddiginél könnyebben hozzáférhető, „felhasználóbarát” formában, többek között gyakorlati iránymutatások közzétételével tárja a pályázók, a kedvezményezettek és a terület szakértői elé. Ezek az iránymutatások kettős célt szolgálnak: támpontot nyújtanak a nemzeti irodák számára a beérkező, társadalmi befogadással és sokszínűséggel kapcsolatos projektek elbírálásához, valamint segítik a pályázó szervezeteket projektjeik színvonalának növelésében. Az iránymutatások sajátossága, hogy az egyes stratégiai kulcsterületek – így a fiatalok középpontba állítása, a sokszínűség formáinak kezelése, a nem formális tanulás alkalmazása, vagy a projektek hosszú távú hatásainak nyomon követése – kapcsán orientáló kérdések feltételével segítik a pályázókat és a pályázatok elbírálóit, amelyek megválaszolása segítheti a projektek esetleges hiányosságainak korai felismerését és orvoslását: így elkerülhető, hogy az e hiányosságokból fakadó problémák a projekt végrehajtása során jelentkezzenek.

A gyakorlati iránymutatások mellett a stratégia specifikusan a pályázók, valamint a nemzeti irodák számára hasznosítható információkat is tartalmaz. A pályázóknak szánt alfejezet feladata, hogy egységes keretben foglalja össze az Erasmus+ program mindazon – elsősorban ifjúságpolitikához kötődő – eszközeit, amelyek a társadalmi befogadással és sokszínűséggel kapcsolatos projektekben jól hasznosíthatók; ennek keretében elsősorban a tervezett projektek vázaként felhasználható projektmodelleket (pl. ifjúsági csereprogram, európai önkéntes szolgálat), valamint a szükség esetén igénybe vehető kiegészítő támogatási formákat, azok igénybevételének főbb feltételeit tartalmazza.

A nemzeti irodákhoz – valamint részben a velük együttműködő SALTO-forrásközpontokhoz – címzett alfejezet lefekteti azokat a kötelezettségeiket, amelyek útján biztosítható a stratégia eredményes végrehajtása. Ebben megtaláljuk többek között a stratégia végrehajtásáért elsősorban felelős irányító bizottság összetételére (Európai Bizottság, SALTO és a nemzeti irodák képviselői) és tevékenységére vonatkozó főbb szabályokat, a társadalmi befogadással kapcsolatos szakértelem rendelkezésre állásának követelményét, ajánlást a társadalmi befogadást és a sokszínűséget célzó nemzeti stratégiák kialakítására, valamint az egyes konkrét célcsoportokat megszólító kommunikációs anyagok és kampányok kidolgozását. A stratégia a végrehajtás mellett az eredmények dokumentálásának fontosságát is hangsúlyozza: a nemzeti irodák e kötelezettsége kiterjed a stratégia alá tartozó projektek, valamint az azokban résztvevő kevesebb lehetőséggel rendelkező fiatalok számáról statisztikák vezetésére, valamint a legeredményesebb társadalmi befogadással és sokszínűséggel kapcsolatos projektek, mint bevált gyakorlatok (best practices) megosztására a SALTO-hálózattal és a többi nemzeti irodával.

A nemzeti irodáktól érkező statisztikai és más adatok jelentőségét támasztja alá a SALTO-forrásközpontok által működtetett RAY hálózat tevékenysége is. A RAY (Research-based Analysis and Monitoring of Erasmus+: Youth in Action Programme) lényege, hogy az egyes tagállamoktól érkező ifjúságpolitikai vonatkozású adatok összegyűjtése, elemzése és rendszeres nyomon követése útján olyan átfogó, kvalitatív és kvantitatív módszereket is alkalmazó kutatásokat folytatnak le, amelyek hozzájárulnak az Erasmus+ program hatékonyabb tagállami implementációjához, valamint tudományosan megalapozott szakpolitikák kidolgozásához a területen [8]. A RAY keretében végzett kutatások többek között rámutattak arra, hogy az Erasmus+ program égisze alatt lefolytatott nemzetközi mobilitási projektek éppen a kevesebb lehetőséggel rendelkező fiatalok esetén járnak a leginkább számottevő pozitív hatással a résztvevő fiatalok kompetenciáira, értékrendjére és viselkedésére; valamint arra, hogy a társadalmi befogadás szempontjait érvényesítő projektek

pozitívan hatnak a résztvevők befogadással kapcsolatos attitűdjeire, elkötelezettségére: tehát az inkluzív projektek nem csak közvetlenül, de közvetetten is előmozdítják a társadalmi befogadást [9] [10]. Egyes RAY kutatások eredményei ráadásul túlmutatnak az ifjúságpolitika területén: jó példája ennek a NEET fiatalok élethelyzeteivel foglalkozó kutatás, amely a megoldási lehetőségek elméleti felvázolása mellett számos tagállami bevett gyakorlat részletes bemutatásával segíti a tagállami döntéshozókat az érintett fiatalok munkaerő-piaci integrációjában [11].

3. Következtetések

A Fiatalok Lendületben program, valamint az Erasmus+ kapcsán tett megállapításokat összegezve elmondható, hogy az elmúlt évtized során a társadalmi befogadás előmozdítása az Európai Unió ifjúság- és oktatáspolitikai fellépésének egyik legfontosabb prioritásává vált, a jelenlegi program pedig – jelentős részben a SALTO-hálózat közreműködésének köszönhetően – a társadalmi sokszínűség támogatására is lényeges stratégiai célkitűzésként tekint. A befogadási stratégiák újszerű fogalomrendszere, a nem formális oktatás és a nemzetközi mobilitási projektek kiemelt támogatása, a pályázóknak címzett iránymutatások és az általuk igénybe vehető eszközök közérthető megfogalmazása, valamint a nemzeti irodák és az uniós szinten működő forrásközpontok közötti, a projektek eredményességének nyomon követését lehetővé tévő szoros együttműködés egyaránt elősegítik, hogy e célkitűzések ténylegesen megvalósulhassanak. A program részeként összegyűjtött adatok alapján végzett kutatások alátámasztják, hogy az ifjúságpolitika és oktatáspolitikai területén alkalmazott inkluzív megközelítések az Európai Unió általánosabb (így például az Európa 2020 stratégiában megjelenő) társadalmi befogadási és esélyegyenlőségi céljai eléréséhez is hatékony eszköznek bizonyulnak.

Irodalomjegyzék

- [1] Youth in Action 2007-2013. Letöltve 2017. március 29-én az Európai Bizottság weboldaláról: http://eacea.ec.europa.eu/youth/programme/about_youth_en.php
- [2] Inclusion Strategy of the Youth in Action Programme. Letöltve 2017. március 29-én, a SALTO-YOUTH weboldalról: <https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-1294/InclusionStrategyYiA.pdf>
- [3] Inclusion and Diversity Steering Group. Letöltve 2017. március 29-én, a SALTO-YOUTH weboldalról: <https://www.salto-youth.net/rc/inclusion/inclusionstrategy/idsteeringgroup>
- [4] Young people and 'NEETs'. Letöltve 2017. május 27-én az Eurofound weboldaláról: <https://www.eurofound.europa.eu/young-people-and-neets-1>
- [5] Statistics on young people neither in employment nor in education or training. Letöltve 2017. május 27-én az Eurostat weboldaláról: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Statistics_on_young_people_neither_in_employment_nor_in_education_or_training
- [6] Erasmus+ Társadalmi befogadási és sokszínűségi stratégia – az ifjúságpolitika terén. Letöltve 2017. március 30-án az Európai Bizottság weboldaláról: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/sites/erasmusplus/files/youth-inclusion-diversity-strategy_hu.pdf
- [7] Cultural Diversity Topics. Letöltve 2017. május 27-én a SALTO-YOUTH weboldalról: <https://www.salto-youth.net/rc/cultural-diversity/about/topics/>
- [8] Research-based Analysis and Monitoring of Youth in Action – RAY. Letöltve 2017. május 28-án a SALTO-YOUTH weboldalról: <https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-2454/RAY+information+20110418.pdf>

- [9] International youth projects benefit most those with fewer opportunities. Letöltve 2017. május 28-án a SALTO-YOUTH weboldalról: <https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-3230/ImpactOfMobilityOnYPFO.pdf>
- [10] International inclusion projects effectively generate more inclusiveness. Letöltve 2017. május 28-án a SALTO-YOUTH weboldalról: <https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-3269/EffectsOfInclusionProjects.pdf>
- [11] On Track: Different youth work approaches for different NEET situations. Letöltve 2017. május 28-án a SALTO-YOUTH weboldalról: <https://www.salto-youth.net/downloads/4-17-3266/OnTrack.pdf>

Lektorálta: Dr. Bartha Ildikó, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

AZ ORVOSTUDOMÁNYI KUTATÁS MAGYAR SZABÁLYOZÁSI HÁTTERE

dr. Szombati Ivett

*Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
szombatiyvett@gmail.com*

Absztrakt

Az orvos- és egészségtudomány fejlődése elképzelhetetlen kutatás nélkül. Tanulmányomban az emberen végzett orvostudományi kutatást vizsgálom, ennek jogi hátterét, jogi szabályozásának fejlődési ívét szeretném áttekinteni. Köztudott, hogy tudományos kísérlet a biológia és orvostudomány mai álláspontja szerint emberen nem végezhető, kizárólag az orvostudományi kutatás lehetséges megfelelő tájékoztatás és beleegyezés mellett.

Magyarország Alaptörvénye III. cikk (2) bekezdése alapján: „*Tilos emberen tájékoztatáson alapuló, önkéntes hozzájárulása nélkül orvosi vagy tudományos kísérletet végezni.*” A bioetika alapkövének tekintett „beleegyezés elve” az Oviedói Egyezmény 5. cikkében szerepel, e szerint egészségügyi beavatkozás csak azután hajtható végre, ha abba az érintett személy szabadon és tájékoztatáson alapuló beleegyezését adta. Kétségtelen, hogy a második világháborút követően elfogadott nemzetközi dokumentumokban és alkotmányokban csupán az orvosi „kísérletbe” való beleegyezés fogalma szerepelt, a szakirodalom azonban később már a „kutatás” kifejezést használta, hiszen az emberrel való kísérletezés a biológia, az orvostudomány fejlődésével és a korszerű jogfelfogás alapján egyáltalán semmilyen körülmények között ma már nem megengedhető. A kísérlet és a kutatás között ugyanis elsősorban az a különbség, hogy míg a kísérlet csupán egy jelenség kipróbálása emberen, addig a kutatás előzetesen megtervezett tudományos terven alapul, amelyet általában etikai testület hagy jóvá a bioetika normáit alapul véve. Kizárólag e jóváhagyást követően kerülhet sor az egyén tájékoztatására majd beleegyezésének a megadására így végül a kutatás beleegyezés utáni lefolytatására. Ennek fényében tanulmányom első felében az emberen végzett orvostudományi kutatás alapkérdéseit tekinteném át érintve néhány gondolat erejéig a nemzetközi kodifikációs folyamatokat, majd tanulmányom második felében foglalkoznék a magyar szabályozással.

1. Bevezetés

Tanulmányomban az emberen végzett orvostudományi kutatást vizsgálom, ennek jogi hátterét, jogi szabályozásának fejlődési ívét szeretném áttekinteni. Köztudott, hogy tudományos *kísérlet* a biológia és orvostudomány mai álláspontja szerint emberen nem végezhető, kizárólag az orvostudományi *kutatás* lehetséges megfelelő tájékoztatás és beleegyezés mellett.

Az emberen végzett orvostudományi kutatások története egyidős az orvostudománnyal, hiszen az orvostudomány fejlődése elképzelhetetlen kutatás nélkül. Ahhoz, hogy új eljárások, módszerek és terápiák váljanak rutinszerűen alkalmazhatóvá, orvosi kutatásra van szükség, és a kutatás bizonyos fázisában elkerülhetetlen az emberi részvétel.[1] A kutatás szabadsága egyrészt fontos tudományos-szakmai érdeket jelent, másrészt nagyon fontos társadalmi érdeket is megtestesít, hiszen az orvostudomány fejlődésének ez a legnagyobb motorja. A kutatási szabadság fontosságával szemben ugyanakkor ott találunk egy másik nagyon fontos érdeket, ez pedig nem más, mint a kutatásban részt vevő emberi lény életének és emberi minőségének teljes körű védelme.[2] Régen, a gyógyítás fejlődésének egyetlen lehetséges módja volt az egyes terápiás módszerek hatásának közvetlen vizsgálata a beteg személyen. Később a laboratóriumi módszerek fejlődésével és az elméleti orvostudomány kialakulásával az orvostudományi kutatás egyre inkább a laboratóriumok falai közé terelődött és csak a kutatási folyamat végső lépéseként alkalmazták a beteg embert, mint a kutatás alanyát [3].

2. Nemzetközi kitekintés

Jelen tanulmányomban a terület hazai szabályozásának ismertetéséhez szükséges mértékben térek ki a nemzetközi jogi normákra és egyezményekre. Kiemelem ugyanakkor, hogy a nemzetközi egyezmények és a nemzetközi kodifikációs folyamatok döntő hatással voltak a magyar szabályozásra[4], a magyar jogfejlődési alakulására, azaz, a jogi szabályozás fejlődési ívét nagyban meghatározták. Ugyanakkor, a témáról írva megkerülhetetlen az Európa Tanács 1997. április 4-én Oviedóban elfogadott, illetve 1999-ben hatályba lépett joganyag, az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló egyezmény (röviden: Egyezmény az emberi jogokról és a biomedicináról, a továbbiakban: Oviedói Egyezmény). Mivel az Oviedói Egyezményhez Magyarország 2002-ben csatlakozott, s hazánk a 2002. évi VI. törvénnyel hirdette ki az egyezményt, így az Egyezmény beépült a magyar szabályozási rendszerbe. Az Egyezmény és annak kiegészítő Jegyzőkönyvei az első olyan kötelező erejű nemzetközi dokumentumok, amelyeknek a célja a személyek védelme az új orvosbiológiai eljárások nem megfelelő alkalmazásával szemben.[5] Az Egyezmény teljes ismertetése nélkül témám szempontjából az Egyezmény tartalmából a következőket emelném ki:

Az Egyezmény 2. Cikke kimondja, hogy „*Az emberi lény érdeke és jóléte a társadalom vagy a tudomány pusztá érdekével szemben mindenkor elsőbbséget élvez.*” Ezt szokták az emberi lény elsőbbségének elveként, hivatkozásként gyakran emlegetni, amit e dokumentum fogalmazott meg elsőként, ez a pont az amely az embert, az emberi életet és az emberi méltóságot minden más érdeknél előbbre helyezi és a legfőbb védendő értéknek tekinti. A 4. Cikk a szakmai kötelezettségek vonatkozásában leszögezi, hogy „*Minden egészségügyi beavatkozást, beleértve a kutatást is, a vonatkozó szakmai előírások és kötelezettségek tiszteletben tartásával kell végrehajtani.*” Ez a cikk úgymond alapszabályként fekteti le a szakmaiság mércéjét nem kizárólag az orvostudományi kutatás, hanem minden egészségügyi beavatkozás vonatkozásában. Az Egyezmény II. fejezete a tájékozott beleegyezés általános szabályát (5. Cikk), a beleegyezési képességgel nem rendelkező személyek védelmét (6. Cikk), az elmezavarban szenvedő személyek védelmét (7. Cikk), a sürgősségi helyzetek speciális elvét (8. Cikk), valamint az előzetesen kinyilvánított szándék figyelembe vételének elvét (9. Cikk) fogalmazza meg. Az V. fejezet tartalmaz konkrétabb előírásokat a „Tudományos kutatás” vonatkozásában. Általános szabályként rögzíti, hogy: „*A tudományos kutatás a biológia és az orvostudomány területén **szabadon** gyakorolható, amennyiben a jelen Egyezmény rendelkezéseit és az emberi lényt védelmező egyéb jogi rendelkezéseket betartják.*” (15. Cikk) Ezt követően az Egyezmény foglalkozik a magukat kutatásnak alávető személyek védelmével, egy olyan öt pontból álló feltételrendszer létrehozásával, mely feltételek együttes teljesülése szükséges tudományos kutatás folytatásához. Tudományos kutatás ezen feltételrendszer szerint akkor folytatható amennyiben:

1. a kutatáshoz hasonló hatékonyságú alternatív módszer nem létezik,
 2. a kockázatok nem haladják meg a kutatás lehetséges előnyeit,
 3. a kutatási terv megkapta az illetékes testület jóváhagyását, miután a tudományos helytállóságát megvizsgálták,
 4. a magukat kutatásnak alávető személyeket tájékoztatták jogaikról és a törvényben előírt biztosítékokról,
 5. amennyiben a tájékozott beleegyezés megadása kifejezett, célzott és írásos formában megtörtént, amely beleegyezés bármikor szabadon visszavonható (16. cikk).
- E fejezet további részében az Egyezmény a kutatásba való beleegyezésük képességével nem rendelkező egyének védelmével (17. cikk), valamint az embriókon végezhető in vitro kutatás alapszabályaival foglalkozik (18. cikk).[6]

A Biomedicina Egyezmény nagy hatással volt az egészségügyi jog nemzetközi fejlődésére, mivel az Egyezményhez való csatlakozás az Európa Tanács összes tagállama számára nyitva állt, így olyan szöveget kellett kidolgozni, amelyről széles körben konszenzus született.[7] Ennek megfelelően az Egyezmény általános elveket tartalmaz és csak kevés konkrét szabályt rögzít. Ez akár az Egyezmény hátrányának is betudható lenne, azonban a kiegészítő jegyzőkönyvek tartalmazzák a részletesebb szabályokat.[8] A szöveget az igen általános megfogalmazás ellenére (vagy éppen azért) a 47 tagállam közül csak 28 állam ratifikálta, 7 állam aláírta, de nem ratifikálta, 12 állam pedig alá sem írta. Az Egyezmény csupán a bioetika alapvető garanciáit fogalmazza meg, így nem akadályozza a részes államokat abban, hogy szigorúbb, széles körűbb védelmet alkalmazzanak nemzeti szabályozásukban.[9] Az Egyezményhez négy Kiegészítő Jegyzőkönyv kapcsolódik. Az Orvosbiológiai Kutatásról szóló Kiegészítő Jegyzőkönyvet 2004- ben fogadták el és 2007- ben lépett hatályba.[10] Ez a Kiegészítő Jegyzőkönyv már részletesebben tartalmazza az orvosi kutatásra vonatkozó szabályokat. Ugyanúgy, mint az Egyezmény leszögezi az emberi lény elsőbbségét, azaz, hogy a kutatásban részt vevő emberi lény érdeke és jóléte elsőbbséget élvez a társadalom vagy a tudomány pusztá érdekével szemben. Hogy tudományos kutatást emberen kizárólag hasonló hatékonyságú alternatíva hiányában szabad végezni, hogy a kutatás nem járhat olyan kockázattal, amely nem áll arányban a lehetséges előnyökkel. Minden kutatásnak tudományosan megalapozottnak kell lennie, a kutatásról szóló kutatási tervet az arra hatáskörrel rendelkező szervnek előzetesen jóvá kell hagynia, minden kutatási tervet az etikai elfogadhatóság független vizsgálata céljából be kell nyújtani egy etikai bizottsághoz, amely óvja a kutatásban résztvevők méltóságát, jogait, biztonságát és jólétét. Leszögezi, hogy a kutatásban részt vevő személyek nem lehetnek indokolatlan befolyásolásnak kitéve, ideértve az anyagi természetű befolyásolást is. A kutatásban részt vevő személyeknek előzetesen teljes körű tájékoztatást kell kapniuk a kutatás céljáról, részleteiről, a kutatási tervről, a kutatási kockázatokról és előnyökről, jogaikról és a jogszabályi rendelkezésekről. A Jegyzőkönyv pontosan meghatározza, hogy a tájékoztatásnak mi mindenre kell kiterjednie ahhoz, hogy teljes körű tájékoztatásnak minősülhessen. Csak ezután következhet az érintett személy szabad, kifejezett, konkrét és dokumentált beleegyezése, amely beleegyezését az érintett személy a kutatás bármely szakaszában visszavonhatja, anélkül, hogy ezáltal bármilyen hátrányos következménnyel kellene számolnia akár az orvosi ellátáshoz való jogosultága, akár az orvos – beteg relációja kapcsán. A Jegyzőkönyv részletesen szabályozza, a kutatási részvételbe való beleegyezési képességgel nem rendelkező személyek védelmét, kiemelten fontos ezen a területen, hogy ezen személyek kutatásban való részvételének a feltétele, hogy a kutatás eredményei valós és közvetlen előnyöket kell, hogy ígérjenek ezen személyek egészségére nézve, azaz kizárólag tudományos kutatásban való részvételük nem lehetséges. A jegyzőkönyv külön fejezetben kezeli az ún. különleges helyzetű kutatásokat, ide tartoznak a terhesség vagy szoptatás alatt, a sürgős klinikai állapotban lévő betegek, valamint a szabadságuktól megfosztott személyeken történő orvosbiológiai kutatások. Ilyen esetekben mindig különös körülménnyel kell eljárni a kutatás kockázatainak minimalizálása érdekében. A kutatónak minden szükséges lépést meg kell tennie az érintettek egészségi állapotának kivizsgálására, a kutatásba történő bevonásuk előtt, valamint a kutatás nem járhat a szükséges megelőző, diagnosztikai vagy gyógyító eljárások késedelmével a résztvevő számára, és nem foszthatja meg őt azoktól. A Jegyzőkönyv kiemelten kezeli az adtavédelem és a tájékoztatáshoz való jog kérdését a kutatás során gyűjtött valamennyi adat és tudományos eredmény tekintetében, valamennyi adatot bizalmasnak kell tekinteni és a magánélet tiszteletben tartására vonatkozó szabályok betartásával kell kezelni. A kutatásban részt vevő személyeknek jogukban áll megismerni valamennyi a tudományos kutatás során gyűjtött, egészségi állapotukkal kapcsolatos adatot, amennyiben olyan adatok keletkeznek, melyek fontosak jelenlegi vagy jövőbeli egészségük vagy életminőségük szempontjából, akkor ezt a

tájékoztatást egészségügyi ellátás vagy tanácsadás keretében fel kell számukra ajánlani.[11] A kutatás befejezésekor jelentést vagy összefoglalást kell benyújtani az etikai bizottság vagy a hatáskörrel rendelkező testület számára, amelynek a kutatás eredményeit tartalmaznia kell. A részes felek megfelelő szankciókat helyeznek kilátásba a Kiegészítő Jegyzőkönyv előírásainak megsértése esetére, ami nagy előrelépést jelent ezen a területen.[12]

3. Magyar szabályozás

Magyarország Alaptörvénye III. cikk (2) bekezdése alapján: „*Tilos emberen tájékoztatáson alapuló, önkéntes hozzájárulása nélkül orvosi vagy tudományos kísérletet végezni.*” A bioetika alapkövének tekintett „beleegyezés elve” az Oviedói Egyezmény 5. cikkében szerepel, e szerint egészségügyi beavatkozás csak azután hajtható végre, ha abba az érintett személy szabadon és tájékoztatáson alapuló beleegyezését adta.[13] Kétségtelen, hogy a második világháborút követően elfogadott nemzetközi dokumentumokban és alkotmányokban csupán az orvosi „kísérletbe” való beleegyezés fogalma szerepelt, a szakirodalom azonban később már a „kutatás” kifejezést használta, hiszen az emberrel való kísérletezés a biológia, az orvostudomány fejlődésével és a korszerű jogfelfogás alapján egyáltalán semmilyen körülmények között ma már nem megengedhető. A kísérlet és a kutatás között ugyanis elsősorban az a különbség, hogy míg a kísérlet csupán egy jelenség kipróbálása emberen, addig a kutatás előzetesen megtervezett tudományos terven alapul, amelyet általában etikai testület hagy jóvá a bioetika normáit alapul véve. Kizárólag e jóváhagyást követően kerülhet sor az egyén tájékoztatására majd beleegyezésének a megadására így végül a kutatás beleegyezés utáni lefolytatására.[14]

A hazai bioetikai tárgyú alkotmányos jogvédelemhez hozzátartozik, hogy korábbi alkotmányunk [15] nem tartalmazott bioetikai jellegű szabályokat, nem volt bioetikai tárgyú paragrafusa az Alkotmánynak, az Alkotmánybíróság gyakorlatában születtek a témakört érintő határozatok, ezekből a határozatokból kiragadva a bioetikai tárgyú megállapításokat lehetett következtetni, hogy mi a jogi irányvonal a bioetika által is érintett egészségügyi területeken. [16] Terjedelemi okokból mellőzöm a témakör szempontjából releváns alkotmánybíróági határozatok teljes körét ismertetni, e körben kiemelek olyan állásfoglalást, amely egyértelműen hatással volt az Alaptörvény későbbi vonatkozó paragrafusainak megszületésére. Az Alkotmánybíróság abortuszról szóló 64/1991. (XII. 17.) határozatában kijelentette, hogy a terhesség megszakítás számos alapjogot érint, hiszen mindig a magzati élet feletti rendelkezésről van szó. Az abortusz szabályozása a magzat élethez való jogára, s mivel ennek előkérdése, hogy a magzat jogalany-e, a magzati jogalanyiségra vonatkozik. Az Alkotmánybíróság a magzat jogalanyiságát mindig úgy értelmezte, mint a magzat élethez és emberi méltósághoz való anyagi jogának feltételét. A taláros testület határozatában megállapította, hogy a magzat jogalanyiségének kérdése az Alkotmány értelmezésével nem dönthető el, mert mind a magzat jogalanyiséga, mind annak tagadása összhangban lehet az Alkotmánnyal, ezért már ekkor kijelentette, hogy a legcélszerűbb megoldás az lenne, ha maga az alkotmányozó hatalom döntené el a magzat alkotmányjogi státuszát. Talán némileg ennek a döntésnek is köszönhető, hogy ma hatályos Alaptörvényünk [17] a korábbi Alkotmányhoz képest tartalmaz kifejezetten bioetikai tárgyú rendelkezéseket is. Én személy szerint ezt a változást nagyon nagy előrelépésnek tekintem az egészségügyi jog térréumán még akkor is, ha mind tartalmi szempontból, mind a fogalomhasználatot tekintve számos kritika érte az Alaptörvény érintett rendelkezéseit. A szövegezésen sokak szerint a friss szakmai tudás valamint a magyar egészségügyi viszonyokhoz való alakítás iránti igénynek a hiánya tükröződik [18], és nem világos teljesen az sem, hogy a nemzetközi és hazai bioetikai normák közül miért éppen a szövegben szereplő jogok kerültek be az Alaptörvénybe, melyek voltak a válogatás szempontjai. A szakmai egyeztetések valamint a hosszas tudományos előkészítés

hiánya alátámasztani látszik a szöveg sok helyen pontatlan fogalomhasználatát, de ez a kritika az Alaptörvény más cikkeinek vonatkozásában is megfogalmazódott. Kovács Gábor Az egészségügyi beavatkozás és kutatás rendje elleni bűncselekmények című művében megjegyzi, hogy az Alaptörvény III. cikk (2) bekezdése tekintetében a „kutatás” szó használata mindenképpen eredményesebb lett volna a szövegezést tekintve, ugyanakkor kiemeli, hogy az Alaptörvény ezen cikkével kapcsolatban problematikusabbnak tartja azt a tényt, miszerint a tájékoztatáson alapuló beleegyezés szükségességét a tudományos kísérletezésre (kutatásra) szűkíti le az Alaptörvény, figyelmen kívül hagyva ezzel a tényt, hogy a vonatkozó releváns nemzetközi normák már valamennyi orvosi beavatkozást az érintett személy tájékozott beleegyezéséhez kötnek, illetve a hazai törvényi szabályozás tehát Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény is hagyományosan ezen az alapon nyugszik. Zeller Judit egy cikkében kijelenti az Alaptörvény vonatkozó rendelkezésével kapcsolatban, hogy álláspontja szerint, bár egy alkotmánytól nem várható túl részletes szabályozás, de mindenképpen hiányérzetet okoz számára, hogy ha már a tájékozott beleegyezés alkotmányi elismerést kapott, indokolt lett volna néhány egyéb elv rögzítése is. Többek között, hogy az emberen végzett kutatás kizárólag akkor alkalmazható, ha a tudományos eredmény másként nem érhető el, vagy hogy a kutatást előzetesen etikai értékelésnek szükséges alávetni. A kiszolgáltatottak védelme érdekében pedig, a gyermekek, a fogyatékossgal élők, az idősek, vagyis a társadalom különösen sérülékeny tagjai e téren is kiemelt védelmet kellene élvezzenek. „Az Alaptörvény X. cikkének (1) bekezdése megfogalmazza, hogy az ország biztosítja a tudományos kutatás szabadságát. Azonban ennek a szabadságnak korlátai vannak, a korlátokat a jogalkotó az Alaptörvény I. cikkének (3) bekezdése szerint a szükségességi-arányossági teszt alapján határozza meg. Tehát alapvető jogot korlátozni csak más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelmében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával szabad. Az élethez, az emberi méltósághoz (II. cikk), továbbá az egészséghez fűződő alapjog (XX. cikk) mindenképpen felülírja a tudományos kutatás jogát. A magasabb értékű emberi jogoknak a kutatás céljához vezető folyamat során mindvégig érvényesülniük kell. A World Medical Association Helsink Deklarációjának 8. pontja kimondja, hogy az embereken végzett orvosi kutatásokban a tudomány és a társadalom érdekében elsőbbséget élvez a kutatás alanyaként részt vevő személyek joga és érdeke. Anna Eva Westra és Inez de Beaufort hollandiai kutatók a Journal of Medical Ethics lapjain 2015-ben azt javasolták, hogy a - minimális kockázat és terhelés – követelménye alól csak a következő két feltétel együttes teljesülése esetén lehessen felmentést adni:

- a) az emberen végzett kutatás rendkívül fontos célt szolgál, továbbá
- b) a „minimális kockázat és terhelés” követelményét a tényleges kockázat és terhelés csak alig haladná meg. [19]

Az alapszabályozást Magyarországon egyértelműen az 1997. évi CLIV. törvény az Egészségügyről (a továbbiakban: egészségügyi törvény) tartalmazza, amely 157.§-ban ugyan nem ad pontos definíciót az orvostudományi kutatás tekintetében, de célját meghatározva pontosan kifejti, hogy Magyarországon milyen eljárást tekinthetünk e körbe tartozónak. Azon eljárások melyek célja a betegségek kórismézésének, gyógykezelésének, megelőzésének és rehabilitációjának javítása, okainak és eredetének jobb megismerése, beleértve olyan beavatkozásokat és megfigyelési módokat is, amelyek eltérnek a megszokott egészségügyi ellátás során alkalmazottaktól, illetőleg amelynek során még nem teljesen ismert és kivizsgált hatású tényezőket alkalmaznak. A 159. § részletesen kifejti, hogy milyen feltételek együttes fennállása szükséges ahhoz, hogy orvostudományi kutatás végezhető legyen, kimondja, hogy kutatás cselekvőképes személyen ... a kutatás jellegének,

kockázatainak megfelelő szakmai feltételekkel rendelkező egészségügyi szolgáltatónál akkor végezhető ha:

- a) a kutatási tervet engedélyezték
- b) a kutatást megelőző vizsgálatok igazolják az alkalmazott tényezők hatásosságát és biztonságosságát.
- c) nem létezik más, az emberen végzett kutatáshoz hasonló hatékonyságú eljárás,
- d) a kutatás során a személyt fenyegető kockázatok arányosak a kutatástól várható haszonnal, illetve a kutatás céljának jelentőségével,
- e) a kutatás alanya – a megfelelő tájékoztatást követően – írásos beleegyezését adta a kutatáshoz.[20]

A kutatás nem végezhető, ha az aránytalanul nagy kockázatot jelent a kutatás alanyának életére vagy testi, lelki épségére. A magyar szabályozás a nemzetközi standardekkel összhangban pontosan meghatározza, hogy mire kell kiterjednie a kutatást megelőző tájékoztatásnak, hogy mik az ún. „informed consent” feltételei a kutatás megkezdését megelőzően. A kutatást megelőző tájékoztatásnak szóbeli és írásbeli formában kell megtörténnie, kiemelném, hogy az írásbeli tájékoztató, prospektus jellegű dokumentáció nem felel meg a jogi szabályozásnak, mindenképpen szükséges a szóbeli tájékoztatás, ahol a kutatás alanyának lehetőséget kell teremteni, hogy a kutatással kapcsolatos kérdéseit feltehesse, esetleges a kutatással kapcsolatos kételyeit eloszlassa.[21] A kutatás alanyát tájékoztatni kell:

- a) részvétele önkéntességéről, valamint, hogy a beleegyezése bármikor, indokolás és hátrányos jogkövetkezmények nélkül visszavonható,
- b) a tervezett vizsgálat vagy beavatkozás kísérleti jellegéről, céljáról, várható időtartamáról
- c) a kutatás során elvégzendő vizsgálatok, beavatkozások jellegéről, tartalmáról és esetleges kockázatairól, következményeiről,
- d) a kutatás alanya vagy mások számára várható előnyökről,
- e) a kutatásban való részvétel helyett alkalmazható esetleges egyéb vizsgálatokról, beavatkozásokról,
- f) a részvétel kockázatának körébe tartozó egészségkárosodás jellegéről és gyógykezeléséről, valamint a kártalanításról, kártérítésről,
- g) a kutatásért felelős személy(ek) nevééről.

Amennyiben a kutatást cselekvőképtelen illetve korlátozottan cselekvőképes kiskorú és cselekvőképesességében az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása tekintetében, valamint vagyoni jellegű ügycsoport tekintetében részlegesen korlátozott személyen végzik a szabályozás megkívánja, hogy a kutatástól várt eredmény közvetlenül szolgálja a kutatás alanyának egészségét vagy legalább belátható időn belül hozzájáruljon olyan eredmények eléréséhez, amelyek hasznosak a kutatás alanyának vagy más hasonló korú és azonos betegségben szenvedő, hasonló egészségi állapotú személyek számára, és a minimálist jelentősen meg nem haladó kockázattal és enyhe igénybevétellel járjon a kutatás alanyára nézve. Ilyen esetekben feltétel még, hogy a kutatás nem folytatható hasonló hatékonysággal cselekvőképes személyen, amennyiben folytatható, akkor cselekvőképes személyeken kell elvégezni. Az „informed consent – tájékozott beleegyezés” ezen alanyi kör tekintetében is feltételként kell érvényesülni a kutatás megkezdése előtt.[22] Az emberen végzett orvostudományi kutatás részletesebb szabályait az egészségügyi törvény felhatalmazása alapján a 23/2002. (V.9.) EüM rendelet tartalmazza, a rendelet részletesen szabályozza a kutatásban résztvevő személyek védelmét. A rendelet szerint kutatásba résztvevőként elsősorban az egészségügyi intézményben ellátott betegeket lehet bevonni, az orvosokhoz intézett toborzós felhívás útján. Egészséges önkéntesek toborzása történhet nyilvános közlésre szánt eszközzel, de semmiképp sem lehet reklámcélú. A toborzás tervezett szövegét

valamint módszerét a kutatás hatósági engedélyezése során a dokumentációhoz csatolni kell.[23] A résztvevők részére költségtérítés adható igazolt költségeik megtérítésére, díj vagy bármilyen jutattás nyújtása kizárólag egészséges önkéntes alanyi kör esetében lehetséges. A rendelet az egészségügyi törvényhez képest még részletesebb szabályozást tartalmaz a résztvevők tájékoztatása és beleegyezése tekintetében, mindkét esetben írásos formát kikötve, pontos előírást tartalmaz az írásos tájékoztató és beleegyező nyilatkozat tartalmáról. A rendelet külön kezeli azokat a kutatásokat amelyek során humángenetikai vizsgálat során mintavételre kerül sor, ezen kutatásokra külön tájékoztatási szabályok vonatkoznak, külön beleegyezési nyilatkozatot kell a kutatás alanyainak tenni. A rendelet szintén külön kezeli a korlátozottan cselekvőképes kiskorúak és cselekvőképességükben az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása tekintetében, valamint valamely vagyoni jellegű ügycsoport tekintetében részlegesen korlátozott cselekvőképtelen személyek bevonását a kutatásba, az ő esetükben még körültekintőbben kell eljárni a tájékoztatás, valamint a beleegyező nyilatkozat beszerzése tekintetében, a törvényes képviselő tájékoztatása és beleegyezése is szükséges a kutatás megkezdéséhez. Amennyiben a cselekvőképtelen személy értékelni tudja és kifejezetten elhárítani kívánja a kutatásban való részvételét vagy a kutatásból ki kíván lépni, ezt a kutatás vezetőjének maradéktalanul figyelembe kell vennie. A rendelet 8.§-a szerint a kutatási engedély iránti kérelemnek tartalmaznia kell:

- a) a kutatás megnevezését,
- b) a megbízó nevét, székhelyét, magyarországi képviselőjét, annak címét,
- c) a kutatásban résztvevő egészségügyi szolgáltató(k) nevét, székhelyét
- d) a kutatás vezetőjének és a kutatásban résztvevő munkatársak nevét, munkakörét,
- e) a kutatás célját,
- f) a kutatás kezdetének időpontját és várható időtartamát,
- g) annak megjelölését, hogy egy vagy több központban végzett kutatást terveznek...

A kérelemhez mellékelni kell a kutatási tervet, amely pontos tartalmáról a rendelet szintén rendelkezik. Minden egészségügyi intézmény ahol kutatást végeznek, IKEB-et (intézményi kutatásetikai bizottság) működtet, külön meghatározott egészségügyi intézményekben RKEB (Regionális Kutatásetikai Bizottság) működik. Az RKEB feladata a külön jogszabályban meghatározott kutatások esetében etikai vélemény kialakítása. A rendelet külön szabályozza a beavatkozással nem járó vizsgálatokra valamint a beavatkozással nem járó orvostudományi kutatásokra vonatkozó speciális szabályokat.[24]

4. Engedélyezés

Magyarországon az orvostudományi kutatás engedélyezési eljárásának szabályairól külön jogszabály a 235/2009. (X.20.) Korm. rendelet rendelkezik.[25] A kutatást az egészségügyi államigazgatási szerv illetékes regionális intézete az etikai bizottság szakhatósági vagy előzetes szakhatósági állásfoglalása alapján engedélyezi. Etikai bizottság az Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásetikai Bizottsága (ETT TUKEB), valamint az Egészségügyi Tudományos Tanács Humánreprodukciós Bizottsága (ETT HRB). Az engedélyező a kérelmet és a benyújtott dokumentációt értékeli. Ennek során – az adott kutatás jellegének megfelelően – dönt

- a) a személyi és tárgyi feltételek megfelelőségéről
- b) a külön jogszabály szerinti felelősségbiztosítás megfelelőségéről
- c) arról, hogy a kutatásban résztvevők személyes adatainak kezelése megfelel-e a kutatás követelményeinek
- d) arról, hogy a tervezett kutatás az Eütv.-ben meghatározott feltételeknek megfelel-e.

Az etikai bizottság szakhatósági állásfoglalását figyelembe véve az engedélyező határozatot hoz – a kutatás jellegének megfelelően.

Amennyiben másodfokú eljárásra kerül sor, az Országos Tisztifőorvosi Hivatal (OTH) az ETT Elnöksége szakhatósági állásfoglalása alapján jár el. Az engedélyező – szükség esetén az etikai bizottság bevonásával – a kutatás időtartama alatt folyamatosan ellenőrzi, hogy a kutatást a szakmai szabályoknak megfelelően, az engedélyben és a kutatási tervben foglaltaknak megfelelően végzik-e. A rendelet külön címben foglalkozik a vizsgálati készítmények klinikai vizsgálatának engedélyezésével, valamint az emberi felhasználásra kerülő orvostechnikai eszközök klinikai vizsgálatának engedélyezésével.[26]

Megjegyzendő, hogy aki emberen orvostudományi kutatást engedély nélkül vagy az engedélytől eltérően végez, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, azaz a fenti ismertetett szabályok betartása különös jelentőséggel bír. A tényállás által védett jogi tárgy az orvostudományi kutatás rendje és ezen keresztül a kutatásban részt vevő személyek alapvető jogai, biztonsága és testi épsége.[27]

5. Összefoglaló

A normarendszer – ideértve az ágazati szabályok és büntetőjogi rendelkezések[28] – folyamatos felülvizsgálatot követelnek meg. Ennek oka egyrészt a folyamatosan bővülő tudományos technikai újításokban[29], másrészt a bioetikai nézetek változó tendenciájában keresendő. Az emberiség erkölcsi hozzáállása egy-egy orvostudományi kutatáshoz a kockázatok és lehetséges eredmények fényében gyakorta változik, erre pedig a jognak folyamatosan reagálnia kell. Az, hogy ez a reakció adekvát, gyors, az alkotmányossági szempontoknak is megfelelő legyen, a mindenkori jogalkotó feladata.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni a segítő támogatását konzulensemnek Dr. habil. Kovács Gábor PhD, MD., JD., tanszékvezető egyetemi docensnek.

Irodalomjegyzék

- [1] Vö. Kovács G, Nogel M., Fáskerty É: Egészségügyi és szociális jog, Universitas Győr Nonprofit Kft., Győr 2017
- [2] Kovács Gábor – Filó Mihály: Medikalizáció a büntetőjogban - kényszerek és lehetőségek MAGYAR JOG 52:(7) 2005. 405.o.
- [3] Kovács Gábor: Orvosbiológiai kutatás. In: Kovács Gábor (szerk.): Egészségügyi és szociális jogi kézikönyv, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 2017., 65.o.
- [4] Kovács Gábor: Az emberen végzett kutatás jogi kérdései. In.: Kovács Gábor (szerk.) : Egészségügyi és szociális jog, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 2017., 48.o.
- [5] Kovács Gábor –Németh Imre – Geller Balázs: Az egészségügyi beavatkozás, az orvostudomány/kutatás rendje és az egészségügyi önrendelkezés elleni bűncselekmények szabályozására az új Büntető Törvénykönyvben : 2. rész, Büntetőjogi Kodifikáció, 2005, 4. o.
- [6] Kovács Gábor: Az egészségügyi beavatkozás és kutatás rendje elleni bűncselekmények, valamint az egészségügyi önrendelkezési jog megsértése Győr: Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2015., 250.o.
- [7] Kovács Gábor: Bioetika és büntetőjog kapcsolata, Jog-Állam-Politika, 2009/4., 5.o.
- [8] Kovács Gábor: Legal background of embryonic stemcell research in Europe In: IALM Intersocietal Symposium, P5 Medicine & Justice: Abstract Book. 2016. 598 o.
- [9] Kovács G., Nogel M: Forensic experts and expert testimony in criminal procedure In:IALM Intersocietal Symposium, P5 Medicine & Justice: Abstract Book. 598 p.

- [10] Dósa Ágnes: Összehasonlító Egészségügyi Jog, Complex Kiadó, Budapest 2012, 13-15.o.
- [11] Kovács Gábor: Egészségügyi adatvédelem vázlata. In: Kovács Gábor (szerk.): Egészségügyi és szociális jog. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 2017. 48.o.
- [12] Kovács Gábor: Bioetika és büntetőjogi kodifikáció Győr: Széchenyi István Egyetem, 2008. 148-150. o.
- [13] Kovács Gábor: Adatvédelem az egészségügyben: Az egészségügyi adatkezelés vázlata MED ET JUR 2:(1) , 2011. 16.
- [14] Kovács Gábor: A biológia és az orvostudomány hatása a büntetőjogra. In: Sulyok Gábor (szerk.) Opus magistrale, Győr: Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2008. 89. o.
- [15] 1949. évi XX. törvény
- [16] Kovács Gábor: Az emberi ivarsejt tiltott felhasználása, in EGRESI KATALIN (szerk.): *Fiatal Oktatók Tanulmányai* 3., 2006, Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Kar, Győr, 161-175.
- [17] Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25.
- [18] Kovács Gábor: Anyai szempontok, vagy a jogkövetkezményektől való félelem?, in *Med et Jur*-7, 2016/2. szám, 24-30.
- [19] Julesz Máté: Az orvosi jog aktualitásai, Budapest 2016, Medicina Könyvkiadó Zrt. 44-45.o.
- [20] Kovács Gábor: Szektorális adatvédelem: egészségügyi adatvédelem MED ET JUR 2011, 17.o.
- [21] Kovács Gábor: Speciális területek az egészségügyi adatkezelésben MED ET JUR 2:(3) 2011., 2014
- [22] 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről
- [23] Kovács Gábor: Human Stem Cells: A Special Field Within the Medical Research: Doubts and Possibilities in Terms of the Hungarian Law. AMEGA: 13:(2) 2007., 32. o.
- [24] 23/2002. (V.9.) EüM rendelet az emberen végzett orvostudományi kutatásokról
- [25] Kovács Gábor: Az egészségügyi önrendelkezési jog fogalma és tartalma MED ET JUR 8:(2) 2017., 17.o.
- [26] 235/2009. (X.20.) Korm. Rendelet az emberen végzett orvostudományi kutatások, az emberi felhasználásra kerülő vizsgálati készítmények klinikai vizsgálata, valamint az emberen történő alkalmazásra szolgáló, klinikai vizsgálatra szánt orvostechnikai eszközök klinikai vizsgálata engedélyezési eljárásának szabályairól
- [27] Kovács Gábor: Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások, az embriókkal és ivarsejtekkel végzett kutatások, a művi meddővé tétel, terhességmegszakítás. In: Kovács Gábor (szerk.): Egészségügyi és szociális jogi kézikönyv, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 2017., 100.o.
- [28] Nogel Mónika: Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások, az embriókkal és ivarsejtekkel végzett kutatások, a művi meddővé tétel, terhességmegszakítás. In: Kovács Gábor (szerk.) Egészségügyi és szociális jog, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 2017., 65.
- [29] Nogel Mónika: A bizonyítékokon alapuló ellátás és az egészségügyi minőségbiztosítás kapcsolata, *Med et Jur*, 2017/2., 5. o.

Lektorálta: Dr. habil. Kovács Gábor PhD, MD., JD., tanszékvezető egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

AZ ISZLÁM VALLÁST ÉS A VALLÁSSZABADSÁGOT ÉRŐ DISZKRIMINÁCIÓ

dr. Tímár Noémi

*Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogi Tanszék, PhD-hallgató,
timar.noemi.ar13@mail.com*

Absztrakt

Dolgozatom megírását a „100 éves az iszlám törvény” című konferencia ihlette, melyen olyan jeles személyekkel konzultálhattam, mint a Magyar Iszlám Közösség elnöke, Bolek Zoltán illetve a Magyarországi Muszlimok Egyházának elnöke, Sulok Zoltán. Előadásaik és beszélgetésünk során fogalmazódott meg bennem az a kérdés, hogy milyen nemzetközi jogi dokumentumokat hoztak létre a vallásszabadságot érő diszkrimináció visszaszorítása érdekében.

A fenti kérdés megválaszolása érdekében célul tűztem ki, hogy egy átfogó képet adjak a vallásszabadságot - így a Magyarországon élő iszlám híveket is - érintő diszkriminációról, annak pozitív és negatív formáiról, illetve a vallásszabadságból, mint alapjogból eredő jogosultságokról.

A fenti célok megvalósítása érdekében munkám középpontjában a diszkrimináció visszaszorítása érdekében tett nemzetközi jogi dokumentumok vizsgálatát állítottam, ideértve azt az esetet is, amikor az alapjogi teszt révén korlátozni lehet az alapjogokat.

Mindezek fényében igyekszem választ találni mindazokra a kérdésekre, melyek alapjogi kontextusban az iszlám vallást érinthetik, így például: kellő mértékben érvényesülhet-e egy Magyarországon élő iszlám vallású személy vallásszabadsághoz fűződő joga, milyen korlátozásokkal kellett szembe néznie a muszlim híveknek.

Munkában kitérek a nemzetközi szinten tett intézkedésekre, és jogszabályok mellett a hazai helyzetet vizsgálva Alaptörvényünk vallásszabadságot érintő passzusaira és mindarra a jogi értelemben vett tevékenységre, amit annak érdekében hoztak létre, alkottak, hogy visszaszorítsák a diszkriminatív megnyilvánulásokat.

Végül, de nem utolsó sorban, mintegy összegzőként arra fókuszálok, hogy bemutatva az iszlám vallás legfontosabb tradicionális nézeteit, elveit rávilágítsak arra a tényre, hogyha kicsit közelebbről vizsgáljuk meg a vallást és annak tanait, nincsenek is olyan nagy különbségek az iszlám és a világ egyéb vallási nézetét valló emberek és azok hitbeli meggyőződése között.

Bevezetés

Dolgozatom megírására nagy hatással volt egy Budapesten 2016. november 22. napján megrendezett konferencia, amely a „Száz éves az iszlám törvény” címet viselte. A magyar iszlámtörvény megszületésének századik évfordulója alkalmából került sor a konferencia megrendezésére, amelynek célja volt a jogdogmatikai elemzés és a több évszázadra visszamenő magyar jogtörténeti előzmények áttekintése mellett, hogy megemlékezzenek az iszlám vallás hazai elismeréséről szóló 1916. évi XVII. tc. létrejöttéről. A konferencia tematikája alapvetően a jogtudomány elemző módszerére épült, melyben a jogtörténeti és a jogdogmatikai szempontokon túl az alapjogi és a jogalkotástani megközelítés dominált. A programban helyet kapott a téma nemzetközi és aktuális aspektusa is, valamint a kérdésre történő interdiszciplináris kitekintés is. Fentiekre tekintettel számos neves szakember, egyetemi tanár, szakértő tartott a megemlékezésen előadást, csak, hogy néhány nevet említsek: a Magyarországi Muszlimok Egyházának elnöke, Sulok Zoltán Szabolcs; a Magyar

Islám Közösség elnöke, Bolek Zoltán; az EMMI Egyházi Koordinációs és Kapcsolattartási Főosztályának főosztályvezetője, dr. Fedor Tibor, illetve karunk egykori neves oktatója Dr. Stipta István, tanár úr is.

A konferenciára, illetve a téma aktualitására tekintettel egy olyan - bármiféle állásfoglalás nélkül megvalósított objektív szempontból - átfogó, összegző dolgozat megírását tűztem ki célul, amely röviden, tömören, de mindenféleképpen lényegre törően bemutatja az iszlám vallást -, mint a muszlim közösség lelkiismereti, gondolat- és vallásszabadságához fűződő alapjogot érő diszkriminációt.

A fent rögzített cél megvalósítása érdekében feladatomban tekintettem mindenekelőtt egy összegzés megírását magáról a diszkriminációról és annak megnyilvánulási formáiról, illetve a különböző (társadalmi) csoportokat érő hátrányos megkülönböztetések szabályozása érdekében létrehozott jogszabályokról, mind európai, mind pedig hazai viszonylatban. A jogszabályok tekintetében arra törekedtem, hogy először a történelem idősíkjában mintegy előre haladva -, a régműltból közeledve napjaink felé európai területen -, majd kizárólag a lelkiismereti, gondolat- és vallásszabadságot érő diszkrimináció visszaszorítása érdekében európai és hazai lépéseket mutassam be.

Dolgozatom második blokkjaként került rögzítésre az iszlám vallás rövid, összegző bemutatása, amihez segítségül hívtam a Magyarországi Muszlimok Egyháza által üzemeltetett www.islam.com honlapon található információkat, illetve az Egyház elnökétől, Sulok Zoltán Szabolcstól hallottakat. E fejezetben belül törekvéseim közé tartozott, hogy az iszlám vallás könnyebb megismerése céljából az iszlámot meghatározó alappillérekről, alapelvekről írjak, melyek nemcsak a vallást, de magát a jogrendszert is nagy mértékben befolyásolják és meghatározzák. Az iszlám vallásról elmondható ugyanis, hogy olyan eszméket, tanokat tekint alapjának, melyek nemcsak a muszlim hívek mindennapi életét, így a napi ötszöri imádkozást, ramadán betartását, szegények segítségét, nők utcai viseletét határozza meg, hanem akár a muszlim közösség körében érvényesülő jogi normákat is. Értem ezen jogi normák alatt a muszlimokat megillető vallásszabadsághoz fűződő alapjogot és az abból eredő jogosultságokat, illetve a bizonyítás során alkalmazható négyszeres állítást is. Annak érdekében pedig, hogy áttekintően a hazánkban jelen lévő muszlim közösségeket is érintsem a legfontosabb tudnivalókat összegeztem a Magyarországi Muszlimok Egyházáról, illetve a Magyar Iszlám Közösségről.

Végül, dolgozatom lezárásaként a muszlimokat érő sztereotípiák által előrevetített nézeteket szeretném bemutatni, annak ismertetésére törekedve, hogy milyen negatív előítéllettel viseltetnek a számos fejlődés és előrelépés ellenére napjainkban, hazánkban is a magukat iszlámnak valló közösségekkel szemben.

1. A diszkrimináció és szabályozásának fejlődése

Minden demokratikus társadalom alapelve, hogy az egyénnek joga legyen a törvény előtti egyenlőséghez, és védelmet kapjon a hátrányos megkülönböztetés ellen.

Hátrányos megkülönböztetés három formában valósulhat meg: közvetlen és közvetett módon illetve az áldozattá tétel útján, ha valakit a jogainak gyakorlása miatt ér hátrány.

Közvetlen diszkriminációról akkor beszélünk, ha egy személlyel szemben faji vagy etnikai alapon kevésbé kedvezően járnak el, mint ahogyan egy másik személlyel szemben hasonló helyzetben eljárnak, eljárta vagy eljárának. A fentiek alapján közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek minősül az olyan rendelkezés, amelynek eredményeként egy személy vagy csoport neme, faji hovatartozása, bőrszíne, nemzetisége, nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozása, anyanyelve, fogyatékosága, egészségi állapota, vallási vagy világnézeti meggyőződése, politikai vagy más véleménye, családi állapota, anyasága (terhessége) vagy apasága, szexuális irányultsága, nemi identitása, életkora, társadalmi

származása, vagyoni helyzete, egyéb helyzete, tulajdonsága vagy jellemzője miatt részesül más, összehasonlítható helyzetben levő személyhez vagy csoporthoz képest kedvezőtlenebb bánásmódban.

Közvetett hátrányos megkülönböztetésnek minősül az a közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek nem minősülő, látszólag az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő rendelkezés, amely az előbb felsorolt tulajdonságokkal rendelkező egyes személyeket vagy csoportokat más, összehasonlítható helyzetben lévő személyhez vagy csoporthoz képest lényegesen nagyobb arányban hátrányosabb helyzetbe hoz. Közvetett diszkriminációról beszélhetünk továbbá, ha egy látszólag semleges rendelkezés, feltétel vagy gyakorlat az egy faji vagy etnikai származású személyeket más személyekhez képest különösen hátrányosan érint(het), kivéve, ha e rendelkezés, feltétel vagy gyakorlat jogszerű céllal objektív módon igazolható, továbbá e cél megvalósításának eszközei megfelelőek és szükségesek.

A fentieken túl azonban nem szabad elfeledkeznünk a pozitív diszkriminációról sem. A pozitív diszkrimináció a társadalmi csoportokra vonatkozó jogi vagy egyéb megkülönböztetést, előnyben részesítést jelent.

A történelemben először a nagy francia forradalom idején fogalmazták meg először az emberek közötti egyenlőséget rögzítő alapelvet. A forradalmárok elképzelése az volt, hogy mindennek alapja a jogegyenlőség. A polgári átalakulást megelőző korszakra a jogegyenlőség hiánya, azaz a születési előjogok voltak a jellemzőek, az egész társadalmat különféle rendi, területi kiváltságok, csoportjogok szőtték át.

A jogegyenlőséggel kapcsolatos értelmezések az idők folyamán konstans változáson estek át.

A XVIII. században a jogegyenlőség főként a bíró előtti egyenlőséget jelentette, amely védelmet nyújtott a végrehajtó hatalom önkénye ellen.

A XIX. század elején már némi változást jelentett, hogy a jogegyenlőség, bár csak formálisan, de teljessé vált. Az egyenlőtlenségek csökkentése érdekében sor került már gazdasági és szociális jogok megfogalmazására is.

A XX. században folytatódott az egyenlőtlenségek kiküszöbölése, azonban bővült a hátrányos megkülönböztetésű csoportok köre (bőrszín, anyanyelv, nemzetiségi vagy etnikai hovatartozás). Ezen csoportok problémájának megoldása mind a mai napig igen fontos feladata az államoknak, s még sokáig az is lesz, nem elég ugyanis a törvényekben lefektetni az egyenlő bánásmód elvét, szükség van az emberek gondolkodásmódjának megváltozására is. Ez azonban tapasztalataim szerint még sokáig várat magára.

Az 1900-as éveket tekintve az ENSZ Alapokmány olyan nagy jelentőségű dokumentum volt, amely az elsők között tűzte célul, hogy az emberi jogok és az alapvető szabadságok mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő tiszteletben tartását előmozdítsa és támogatása révén nemzetközi együttműködést létesítsen az előzőekben felsorolt jogok általános érvényű tiszteletben tartása mellett. Mindezek alapján az Alapokmány a nemzetközi jog tárgyává tette az alapjogokat, így a hátrányos megkülönböztetés tilalmát is.

Az Alapokmánnyal összhangban, a hátrányos megkülönböztetés tilalmára az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata is hangsúlyt fektet. A Nyilatkozat bár ajánlás értékű, ennek ellenére nagy jelentőségű, hiszen az emberi jogokat ez a dokumentum fogta át először teljes körűen.

A következő jelentős állomás, amely már büntetőjogi szempontból is védte a társadalmat és fellépett a diszkrimináció formájában megjelenő cselekménnyel szemben a népirtás (genocídium) büntetéséről és megtorlásáról szóló 1948-as egyezmény, amely a népirtást úgy definiálja, mint azt a cselekményt, amikor valaki „valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges kiirtása céljából a csoport tagjait megöli; a csoport tagjainak, a csoporthoz tartozása miatt súlyos testi vagy lelki sérelmet okoz; a csoportot olyan

életfeltételek közé kényszeríti, amelyek azt vagy annak egyes tagjait pusztulással fenyegetik; olyan intézkedést tesz, amelynek célja a csoporton belül a születések meggátolása; a csoporthoz tartozó gyermekeket más csoportba elhurcolja”. Mindezek alapján fontosnak tartom tisztázni a csoportnak illetve a nemzeti, etnikai, faji, vallási csoportnak a fogalmát, hiszen álláspontom szerint csak így lehet igazán megérteni az egyezmény által védett érdekeket és személyek körét. Mindezek alapján tehát a csoport fogalma tágan értelmezendő, a tagok között nem jelent feltétlenül vérségi köteléket, összetartozásuk sokkal inkább nemzeti, etnikai, faji illetve vallási alapon történik. A nemzeti csoport tagjait a közös állampolgárság, az egy nemzethez való tartozás tudata köti össze. Ezzel szemben az etnikai csoportot a közös kultúra, közös nyelv köt össze. A faji csoport tekintetében elmondható, hogy habár nem beszélhetünk az emberek körében a fajok genetikai elkülönítéséről, mégis megállapítható, hogy a fent nevezett csoporthoz első sorban azok tartoznak, akik egy adott földrajzi területen élnek, öröklött fizikai jellemvonásaik alapján azonosíthatóak. Végül, nem maradt más, mint a vallási csoport definiálása, mely az azonos hitelveket valló személyek körét fedi le. Most, hogy a csoportok beazonosítását megvizsgáltuk úgy gondolom, érdemes lenne röviden magát a részleges illetve teljes kiirtást is definiálni. A részleges kiirtásra példa a 2001-es Krstić-ügy, amelyben a volt Jugoszláv Nemzetközi Törvényszék úgy döntött, hogy a körülbelül 8000 boszniai muszlim tömeges meggyilkolása Srebrenicában kimeríti a népirtás fogalmát. A „részleges” kitételekre reflektálva az ICTY ugyanis kijelentette, hogy a rész jelentős része kell, hogy legyen az egész csoportnak, jelentős kell, legyen ahhoz, hogy a csoport egészére hatással legyen.

Az Európai Közösségek alapító szerződése csupán néhány, a hátrányos megkülönböztetést szigorúan gazdasági megfontolásból tiltó rendelkezést tartalmaztak. A Római Szerződés egyrészt önállóan (7. cikk), másrészt a munkaerő szabad áramlásával összefüggésben (48. cikk) deklarálja a hátrányos megkülönböztetés tilalmát. A 119. cikkben megjelenik a nők és a férfiak közötti egyenlőség alapelve, szintén a munkához illetve az egyenlő bérezéshez való jog kapcsán.

A hátrányos megkülönböztetéssel szemben lép fel a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya is, amikor az államok számára rögzíti az arra való kötelezettségvállalásukat, hogy az etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek tagjaitól ne tagadják meg azt a jogot, hogy saját kultúrájuk, vallásuk, nyelvük legyen, illetőleg azt gyakorolhassák.

Az idő előrehaladtával azonban a diszkrimináció ellen számos civil szervezet is felemelte szavát, sőt maga az Európai Parlament (EP) is célul tűzte zászlajára, hogy a hátrányos megkülönböztetés ellen fellép.

Az EP 1984-ben bizottságot állított fel a fasizmus és rasszizmus előretörésének vizsgálatára, amely 1985-ben javasolta, hogy fogadjanak el uniós szintű szabályokat a rasszizmus elleni küzdelemre. A jelentés hatása korlátozott maradt: kiadásra került egy nyilatkozat a rasszizmus elleni fellépés tárgyában, ebben azonban nem szerepeltek jogalkotási tervek. A civil szervezetek összefogásának erejét mutatja az általuk létrehozott ún. Starting Line Group, amely 1989-ben jött létre, mintegy négyszáz nonprofit szervezet, szakszervezet, egyház együttműködése révén, melyeknek célja egyöntetűen a közösségi faji diszkriminációt tiltó szabályozás kialakítása volt. Szintén az 1989. évben került sor annak a dokumentumnak az elfogadásra, amely a diszkriminációval szemben már maguk, a gyermekek érdekében is fellép. Az 1989. évben létrehozott Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény jelentősége tehát abban áll, hogy kifejezetten a gyermekek védelme érdekében lép fel a hátrányos megkülönböztetéssel szemben, így a gyerekek mindennemű, ide sorolva a faji -, nyelvi alapú vagy bőrszín miatti hátrányos megkülönböztetését is.

A csoport 1991-ben egy saját jogszabálytervezetet is elkészített, amelyet az EP modellértékű szabályozásként fogadott el. Ugyancsak ebben az évben az EP egy újabb dokumentumban, a Ford-jelentésben hívta fel a közösségi intézmények figyelmét a faji diszkrimináció elleni fellépés szükségességére.

A következő jelentős dokumentum a hazánkban 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről Szóló Egyezmény, amely általános jelleggel kimondja, hogy az alapvető jogokat minden megkülönböztetés nélkül biztosítani kell. A diszkrimináció elleni küzdelem emberi jogi megközelítésének jogalapjául a Maastrichti szerződés szolgál, amely a közösségi jog általános alapelveinek nyilvánítja az Emberi Jogok Európai Egyezményében szereplő jogokat.

Az előzőekben azon lépéseket láthattuk, hogy milyen fejlődések eredményeként jöttek létre az egyes nemzetközi jogi dokumentumok, amelyeket egyöntetűen a diszkrimináció, mint hátrányos megkülönböztetéssel szemben hoztak létre. A dokumentumok által védett jogi érdekek közül azonban elsőként mondhatni önállóan a faji diszkrimináció ellen léptek fel, hiszen az 1997-es évet Európai Rasszizmus Elleni Évvé nyilvánították, majd ugyanebben az évben létrehozták Bécsben az Európai Rasszizmust és Idegengyűlöletet Vizsgáló Központot (EUMC), amely az Európai Unió független testülete. A központ célja, hogy megbízható, összehasonlítható adatokat gyűjtsön a rasszizmus és idegengyűlölet tárgyában, ezzel segítve hatékony közösségi és tagállami szintű intézkedések kidolgozását.

A fenti folyamat eredményeképpen az Amszterdami Szerződésbe beiktatták az új 13. cikket, amely felhatalmazta a Közösséget arra, hogy megfelelő intézkedéseket hozzon a nemi diszkrimináció mellett a faji vagy etnikai alapú, valláson vagy más meggyőződésen, fogyatékosságon, életkoron vagy szexuális irányultságon alapuló diszkrimináció elleni fellépés tárgyában. Ezen intézkedések meghozatalára a Tanács jogosult, tagjainak egyhangú szavazatával, a Bizottság javaslatára, az EP-vel történő konzultációt követően. Az Amszterdami Szerződés célja volt továbbá a rasszizmus elleni küzdelem, sőt szankciós eljárást vezetett be az emberi jogok „súlyos és állandó megsértése” eseteire, amely az érintett állam egyetértése nélkül, a tagok egyhangú szavazatával lép életbe, és az adott tagállam szavazati jogának ideiglenes visszavonását vonhatja maga után.

Az Európai Bizottság 1999. novemberében egy háromelemű intézkedéscsomag tervezetét dolgozta ki.

Elsőként, 2000 júniusában a faji és etnikai egyenlőségről szóló irányelvet, majd 2000. novemberében a foglalkoztatással kapcsolatos diszkriminációról szóló ún. keretirányelvet, végül utóbbival egyidejűleg egy 6 éves akcióprogramot a két irányelv támogatására fogadtak el.

Így jutottunk el a 2000/43/EK Irányelvhez, amely a személyek közötti, faji- vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról címet viselve célul tűzte ki, a faji vagy etnikai származáson alapuló megkülönböztetés elleni küzdelem keretrendszerének kialakítását. Az irányelv szerint az egyenlő bánásmód elve azt jelenti, hogy nem állhat fenn közvetlen vagy közvetett, faji vagy etnikai származáson alapuló megkülönböztetés. Mindezek foganatosítása érdekében az irányelv tilalmazott magatartásként definiálja a közvetlen, közvetett diszkriminációt illetve a zaklatással összefüggő hátrányos megkülönböztetést és azt az esetet is, amikor a személy elleni, faji vagy etnikai származáson alapuló megkülönböztetésre adott utasításról beszélünk, mint közvetlen diszkriminációról. A zaklatás, mint az irányelv által tiltott magatartás definíciója a következő: „a közvetlen diszkrimináció értelmében a zaklatás megkülönböztetésnek minősül, amikor faji vagy etnikai származáshoz kapcsolódó nem kívánt magatartás történik azzal a céllal vagy hatással, hogy

egy személy méltóságát megsértse, és megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszégyenítő vagy támadó környezetet alakítson ki. Ebben az összefüggésben a zaklatás fogalma a tagállamok nemzeti jogszabályaival és gyakorlatával összhangban határozható meg.” Az irányelv hatálya kiterjed minden személyre mind a magán, mind a közszektorban egyaránt, azonban nem érinti a vallás illetve a nemzetiség alapján történő diszkriminációt sem. Ennek ellenére lehetővé teszi az olyan intézkedések elfogadását, amelyek a faji vagy etnikai származásból adódó hátrányok ellensúlyozására irányulnak. Így kötelezi a tagállamokat, hogy bírósági és/vagy közigazgatási eljárás keretében illetve akár békéltető eljárás útján is tegyék lehetővé a hátrányos megkülönböztetést elszenvedett magánszemélyek számára jogaik érvényesítését, annak a viszonynak a megszűnte után is, amelyben a megkülönböztetés állítólag történt. Továbbá hozzanak létre az egyenlő bánásmód előmozdításáért felelős független szervezetet, amelynek feladatai az áldozatoknak való segítségnyújtás a megkülönböztetés miatti panaszai érvényesítése során, független vizsgálatok folytatása a megkülönböztetés tárgyában, valamint független jelentések kiadása, és javaslattétel a megkülönböztetéssel összefüggő kérdésekben.

Ezt követően jutottak el a Nizzai Szerződéshez, mely az Amszterdami szerződés 13. cikkét úgy módosította, hogy az ösztönző intézkedések meghozatalánál elegendő volt a minősített többség is, a szerződés szerint nem volt tovább szükség az egyhangú döntéshozatalra.

Mindezeket követően a 2012/C326/02 Alapjogi Charta a diszkrimináció korábbi 2000/43/EK Irányelv által lefektetett határain túlmutat. A Charta 10. cikke a gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadság keretei között kimondja a 10. cikkben, hogy mindenkinek joga van ezen jogokhoz, magában foglalja a vallás vagy a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben történő kifejezésre juttatását. Az Alapjogi Charta 20. cikke kimondja a törvény előtti egyenlőséget, majd a 21. cikk felsorolja mindazon magatartásokat, amelyek alapján történő megkülönböztetés tilos. Így a témánk szempontjából relevánsként említeném meg a faj, szín, vallás szerinti megkülönböztetés tilalmát. Mindezek oda vezettek, hogy a Chartát iránymutatásul használták az Európai Unió törekvéseinek kialakítására.

1.1 Összegzés

Ahogy ebben a fejezetben is látható volt egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a hátrányos megkülönböztetés vissza szorítására, biztosítva ezáltal a kisebbséget képező emberek csoportjainak védelmét. Témám szempontjából egyértelműen előremutatást jelentenek ezen dokumentumok, melyek mind a faji, mind a vallási diszkrimináció visszaszorítására törekednek.

A következőkben nézzük röviden a vallásszabadságot korlátozó diszkrimináció visszaszorítása érdekében nemzetközi szinten tett intézkedéseket, létrehozott nemzetközi dokumentumokat.

2. A vallás-, gondolati és lelkiismereti szabadsággal szemben megnyilvánuló diszkrimináció visszaszorítása európai és hazai tekintetben

Ha vallásszabadságról beszélünk, elsősorban azt kell tisztázni, hogy melyik alapjogi csoportba tartozik. Az alapjogokat annak megfelelően rendszerezhetjük, hogy milyen szempontokat alkalmazunk hozzá. A legelterjedtebb a jogok kialakulását alapul vevő rendszerezés:

- első generációs jogokhoz tartoznak az ún. klasszikus alapjogok, (államhatalom korlátozását jelentő jogok, politikai jogok),
- második generációs jogok: gazdasági, szociális, kulturális jogok
- harmadik generációs jogok: betegjogok, fogyatékosok jogai.

A vallásszabadság továbbá nem csak elsőgenerációs jog, hanem alanyi, személyhez fűződő jog is. Ennek értelmében minden ember veleszületett joga, attól senki nem fosztható meg. Igaz, mint más alapjogok ez a jog is korlátozható, a szükségesség, arányosság tesztjének megfelelően, melyre a későbbiekben térek ki. Így tehát nem beszélhetünk abszolút jogról.

A fentiekén túl, ha vallásszabadságról beszélünk, nem tekinthetünk el a nemzetközi dokumentumok szabályozásától, így az Emberi Jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményt kihirdető 1993. évi XXXI. törvény rendelkezéseitől. Ennek alapján: „mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.”

„A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a törvényben meghatározott, olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.” Ebből következőleg azt láthatjuk, hogy habár a gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadság egyaránt alapvető jog, mégis korlátozható. Igaz erre csak abban az esetben kerülhet sor, ha törvényben meghatározott a korlátozás és a közbiztonság, a közrend, közegészség, erkölcsök és mások szabadságainak védelme érdekében szükséges. Ahogyan a későbbiekben kitérek rá, a szükségesség-arányosság tesztjének megfelelően vethető az alapjog korlátozás alá. Erről előljáróban annyit, hogy kizárólag sarkalatos törvényben lehet korlátozni a közbiztonság, a közrend, a közegészség, az erkölcs, vagy mások alapvető jogai és szabadságai védelme érdekében. Alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat a törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesítése, vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.

A lelkiismereti, vagy vallásos meggyőződés megválasztása, elfogadása, kinyilvánítása és megvallása, annak megváltoztatása, illetve gyakorlása miatt senkit előny, vagy hátrány nem érhet.

A fentiekén túl fontosnak tartom megemlíteni a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának kihirdetéséről szóló 1976. évi 8. törvényerejű rendelet 18. cikkét, amely az előzőeken túlmegegy, amikor kimondja, hogy a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadság joga magában foglalja a vallás vagy meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy meggyőződését vallásos cselekmények és szertartások végzése útján akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy

magánkörben kinyilváníthassa, gyakorolhassa és taníthassa. A jogszabály az alapjog korlátozását is rögzíti, amely megegyezik a fent már leírtakkal. Mindazonáltal azonban tovább is megy, amikor kimondja, hogy az Egyezségokmány részes államai kötelezik magukat a szülők és adott esetben a törvényes gyámok ama szabadságának tiszteletben tartására, hogy gyermekeik vallásos és erkölcsi nevelését saját meggyőződésüknek megfelelően biztosítsák. A fent rögzített nemzetközi dokumentumok implementált részein túlmutat a lelkiismeret és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény, amely egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek létrejöttén, fennállásán, megszűnésén túl azt is rögzíti, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság gyakorlását az oktatási, egészségügyi, szociális, család-, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményben ellátottak, valamint a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartottak számára is lehetővé kell tenni egyéni és közösségi szinten egyaránt. A törvény módosítása azt is rögzíti továbbá, hogy mind a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának tagjai, mind a Magyar Honvédség, mind a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat tagjai körében — a szervezet működési rendjével és a honvédelmi kötelezettség teljesítésével összhangban — a vallás szabadon gyakorolható.

A fentiekben túl az Alaptörvényünk VII. cikke tartalmazza a lehető legteljesebben a gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadsághoz fűződő alapjogot. Mindenkinnek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához.

Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más meggyőződés szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa, vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa.

3. Az alapjog érvényesülésének korlátozhatósága és az iszlám vallás

3. 1. Az alapjogi teszt

Hazánk szempontjából a diszkrimináció-tilalommal foglalkozó első alkotmánybíróági határozat értelmében „a diszkrimináció tilalma nem jelenti azt, hogy minden, még a végső soron nagyobb társadalmi egyenlőséget szolgáló megkülönböztetés is tilos. A megkülönböztetés tilalma arra vonatkozik, hogy a jognak mindenkit egyenlőként (egyenlő méltóságú személyként) kell kezelnie, azaz az emberi méltóság alapjogán nem eshet csorba, azonos tisztelettel és körültekintéssel, az egyéni szempontok azonos mértékű figyelembevételével kell a jogosultságok és a kedvezmények elosztásának szempontjait meghatározni”. A határozat szerint tehát mindaddig nem tekinthető egy magatartás hátrányos megkülönböztetésnek, amíg egyenlő méltósággal kezeli a feleket.

E kapcsolat kétirányú, egyrészt a személyek egyenlő méltósághoz való joga, másrészt az egyenlő elbánás mércéje jelenik meg.

A hazai Alkotmánybíróági gyakorlat szerint az emberi méltósághoz való jog az általános személyiségi jog egyik megnyilvánulása, melyből ered, hogy senkit nem lehet kínzásnak, megalázó, embertelen bánásmódnak, szolgaságnak, avagy rabszolgaságnak alávetni. Továbbá az a nézet is, mely szerint minden ember egyenlő, az emberi méltóság tiszteletben tartása mindenkit veleszületett és elidegeníthetetlen jogként megillet. Az egyenlő elbánás mércéjéből pedig levezethető a törvény előtti egyenlőség, a jogegyenlőség, az egyenjogúság illetve az esélyegyenlőség, melyek közül a jogegyenlőség lényege, hogy „az állam, mint közhatalom, s mint jogalkotó köteles egyenlő elbánást biztosítani a területén tartózkodó minden személy

számára.” Nem tehet tehát különbséget közöttük faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerint.

A diszkrimináció vizsgálatánál fontos tisztázni, hogy az alapjoggal, illetőleg az alapjognak nem minősülő egyéb joggal kapcsolatban állított megkülönböztetés egymással összehasonlítható alanyi körre vonatkozik-e.

Az Alkotmánybíróság határozata értelmében ugyanis "személyek közötti diszkriminációról csak akkor lehet szó, ha valamely személyt, vagy embercsoportot más, azonos helyzetben lévő személyekkel vagy csoporttal történt összehasonlításban kezelnek hátrányosabb módon.”

Alapjogra vonatkozó diszkrimináció esetén az Alkotmánybíróság a szükségesség-arányosság tesztjét alkalmazza, míg „az alapjognak nem minősülő egyéb jogra vonatkozó, személyek közötti hátrányos megkülönböztetés, vagy más korlátozás alkotmányellenessége akkor állapítható meg, ha a sérelem összefüggésben áll valamely alapjoggal, végső soron az emberi méltóság általános személyiségi jogával és a megkülönböztetésnek, illetve korlátozásnak nincs tárgyilagos mérlegelés szerint ésszerű indoka, vagyis önkényes.” Az alapjogokra vonatkozó hátrányos megkülönböztetés esetén alkalmazandó szükségesség/arányosság teszt lényegében az alapjogok alkotmányos korlátozásának mércéje. Az alapvető jogok korlátozására az Alkotmánybíróság már az 1990-es években megalkotta az ún. általános jogkorlátozási tesztet. A teszt lényege abban áll, hogy „az állam akkor nyúlhat az alapjog korlátozásának eszközéhez, ha másik alapvető jog vagy szabadság védelme vagy érvényesülése, illetve egyéb alkotmányos érték védelme más módon nem érhető el. Az alapjog korlátozásához tehát szükséges, hogy a korlátozás megfeleljen az arányosság követelményeinek, vagyis az elérni kívánt cél fontossága és az ennek érdekében okozott alapjog-sérelem súlya megfelelő arányban álljon. A törvényhozó a korlátozás során köteles az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt alkalmazni.” A „szükségesség” szerint akkor alkalmazható a diszkrimináció, ha a megkülönböztetés alkalmazására kényszerítő ok áll fenn, azaz a szabályozás célját másként nem lehet elérni. A korlátozás vagy különbségtétel célja, indoka egy másik alapvető jog vagy szabadság védelme vagy egyéb alkotmányos cél érvényesítése lehet. Az „arányosság” kettős követelményt takar. Egyrészt a cél eléréshez szükséges legenyhébb korlátozás követelményét, másrészt azt, hogy a megkülönböztetésnek vagy korlátozásnak arányban kell állnia az elérni kívánt cél fontosságával.

Mindezekből pedig az következik, hogy alapjogot kizárólag abban az esetben és úgy lehet korlátozni, hogy az alapvető lényeges tartalmát ne korlátozzák, illetve az emberi méltósághoz fűződő jog ne sérüljön. Természetesen azonban, ha nem alapjog korlátozásáról beszélünk kizárólag az emberi méltósághoz fűződő jog tiszteletben tartását kell szem előtt tartani. Ha ez megvalósul, az gátat szab a diszkrimináció önkényességének is.

Mindezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy habár tilos a diszkrimináció minden fajta válfaja, így a közvetlen és a közvetett hátrányos megkülönböztetés is, mégis lehetnek olyan nagyon ritka esetek, amikor sor kerülhet akár az alapjogok korlátozására is.

Noha, természetesen ebben az esetben is kizárólag meghatározott kritériumok mellett kerülhet sor a megkülönböztetésre. Mindezekre azonban kizárólag a nemzetközi dokumentumokkal összhangban kerülhet sor. Tekintettel pedig arra, hogy Magyarország számos faji diszkriminációt tiltó nemzetközi egyezménynek a részese, ezen dokumentumokban foglaltakat köteles a belső jogba átültetni és betartani. A továbbiakban nézzük azon cselekményeket, melyek a diszkriminációval összefüggően büntetendők.

3.2. Az iszlám vallás

A dolgozathoz végzett kutatásom során azt tapasztaltam, hogy habár sokan hallottak erről a vallásról, azonban a média negatív befolyása miatt a legtöbb ember úgy gondol rá, mint egy elítélendő, radikális mozgalomra, amelynek tagjai nem riadnak vissza a nőkkel szemben elkövetett szexuális erőszaktól, sőt akár terrorcselekményektől sem. Sokan ugyanis úgy gondolják, hogyha merényletről van szó, azt valószínűleg muszlim személy követhette el. Magukról a muszlimokról ugyanis sokan szent meggyőződéssel állítják, hogy egy fanatikus, elburjánzott népcsoportból beszélhetünk, ezt alátámasztóan sokszor arra hivatkoznak, hogy az iszlám vallású nőket - sőt inkább csak lányokat, hiszen a legtöbbször alig, hogy betöltik a 12-13. életévüket - a tőlük sokkal idősebb férfiakhoz adják feleségül, a megkérdezésük nélkül. Álláspontom szerint ezért is övezi olyan nagy riadalom szerte a világon a nyugati világ megmozdulásait, a menekültek, illetve bevándorlók Európa felé történő áramlását, melyről az utóbbi időben rengeteget hallhattunk a televízió, rádió, újságcikkek által kínált hírforrásokból. Úgy gondolom azonban, ahhoz, hogy megértsük és véleményt alkothassunk előítéletek nélkül, érdemes megvizsgálni a témát közelebbről is. Ennek érdekében az alábbiakban röviden egy átfogó képet szeretnék adni az iszlám vallásról, annak alapjairól, mint alapvető elveit, oszlopait meghatározó normákról, segítségül hívva a magyarországi iszlámok, és Sulok Zoltán Szabolcs által elmondottakat.

A bevezetőben már említett konferencián, Sulok Zoltán Szabolcs elmondása szerint az iszlám vallás forrásai: Korán, Sunna, Saria, analógia, Fiqh. Ezen források közül a Koránra, mint vezérfonalra tekinthetünk, amely nem törvénykönyv, hanem közvetlen kinyilatkoztatása Allahnak. Tartalmazza a kötelező, ajánlatos és megengedhető cselekményeket, illetve a tilos és elvetendő magatartásokat. Így kötelező cselekménynek tekinti az iszlám azon cselekményeket, melyeket a Korán illetve a Saria szerint be kell tartani, például az adakozás. Ajánlott magatartások azok, amelyeket Allah szeretne betartatni és a gyakorlatban látni a muszlim társadalomban, azonban annak tényleges betartása a társadalomra vagy az egyénre van bízva, hogy támogatja-e ezek gyakorlását, ilyen cselekményre példa lehet a halott személy szemének becsukása, betakarása, és az érte való fohászkodás. Megengedhető cselekmény minden, ami nincs kifejezetten tiltva, ide tartozik például, ha valaki éhez, és ez veszélyezteti az életét, megengedetté válik számára rituálisan tisztátalan ételek elfogyasztása. Ezen magatartásokon kívül azonban vannak olyan cselekmények is, amelyek az úgynevezett 'munkarát' kategóriájába tartoznak, azon belül is két kategóriát különít el az iszlám: a haramot, amelyek a tilos dolgok, cselekvések körét ölelik fel, illetve a makrúh-t, amelybe a nem kívánatos dolgok, magatartások tartoznak.

Továbbmenve, a Szunna Mohammed próféta által hátrahagyott hagyományok összessége, míg a hadith a Próféta kijelentéseinek, tetteinek leírása hat kanonikus gyűjteményben két részre osztva.

A Saria az iszlám szabályrendszere, az élet minden mozzanatának szabályozása, egyfajta "magatartási kódex". A jog, a teológia és az erkölcsiség elegye, mely az iszlám lényegét adja, hiszen nem ember alkotta jog, hanem

Allah által lefektetett normák összessége. A fentiekén túl az iszlám fontosnak tartja továbbá az analógiát, mely a múltbeli, hasonló ügyek alapján segít megítélni a jelenkorban felmerülő problémákat. Ide sorolhatjuk az Ahkamot, mely az egyes ítéletekről szól; a Fatwa-t, ami a jogtudósok állásfoglalásait tartalmazza, illetve a Fiqh-et, mely a vallási jogok levezetése az iszlám alapjogforrásaiból.

Így a Fiqh-hez, mint tételes joghoz sorolható az anyagi jog, illetve az eljárásjog és ezek alapelvei, mint: a felek egyenlősége; személyes megjelenése a tárgyaláson; a vádlót terheli a bizonyítási teher; a védelem érvelhet az eskütelletel, mely szerint aki négyszer egymás után

megesküszik ugyanarra valósnak kell elfogadnia az általa előadottakat (elfogadásának magyarázata, hogy a muszlimok szerint mindenkinek – ha e világban nem is – de Allah előtt számot kell adnia a cselekményeiről, és ki-kí érdemei alapján megkapja a maga jutalmát avagy büntetését, még ha e világban elkövetett esetleges hamis eskütétel miatt el is kerülte a büntetést), a halálbüntetés csak kivételes esetekben történő alkalmazása.

A források mellett, azokból levezetve azonban ahhoz, hogy megértsük az iszlám alapjait, fontosnak tartom megemlíteni azt az öt alapelvet, amely pilléreire nyugszik a vallás. Ezen alappillérek: az Egyistenhit, a napi ötszöri ima, a Ramadan, a Zaka és a Haddzs. Egyistenhit jellemző az iszlám vallásra, hiszen egyes egyedül Allah az, aki a muszlimok szerint jogosan imádható. A napi ötszöri ima az Allahhoz való erkölcsi és hitbeli értelemben történő közelebb kerülést és megértést teszi lehetővé, addig a Ramadan a lelki megtisztulás mellett a testi tisztulást is elősegíti. Annak érdekében, hogy ne csak Allahhoz kerüljenek az muszlimok közelebb, hanem a társadalom más tagjaihoz is segít a Zakka, amely az adakozás tekintetében, az évente természetben vagy pénzben valamely muszlimnak adandó összeg nagyságát határozza meg. Végül, de nem utolsó sorban az ötödik pillér a már említett Haddzs, azaz a zarándoklat Mekkába, amit minden olyan muszlimnak meg kell tennie, akinek azt egészsége, anyagi helyzete megengedi. Itt (Mekkában) azonban nem egy kőhöz kell elzarándokolni, ahogyan a legtöbb nem iszlám vallású ember hiszi s gondolja, hanem egy ún. Kábahoz, azaz szent Házhoz, melynek déli sarokkövét képezi a már említett fekete kő. Ez a szent Ház az, amely imahelyül szolgál az Allahhoz fohászkodóknak és békét, megnyugvást nyújthat minden muszlim számára. Ezt az ún. Kábat Mohammed próféta idejében jelölte ki Allah az iszlámok imairányának.

Mindezek fényében láthatjuk, hogy az iszlám világban a hit nagymértékben meghatározza a jogot, ugyanis az iszlám vallás olyan elveket fektet le és értékeket részesít előnyben, melyeket az iszlám jog is védelemben részesít. Gondolok itt az iszlám szerinti ártatlanság fontosságára, amit úgy próbálnak védeni, hogy az iszlám jog szerint legálisnak tekintik a serdülőkorú illetve az az előtt álló lányok férjhez adását, annak érdekében, hogy erkölcsösen tudjanak férjhez menni, hiszen a nők legnagyobb értéke a „tisztaságuk”, mely az öltözködésben is nagy hangsúlyt kap. A Korán két fő utasítása szerint ugyanis a nő ne mutassa a szépségét, díszait idegeneknek, illetve a fejet úgy kell betakarni, hogy a haj, a nyak, a mell takarva legyen. Erre szolgál az ún. khimár (ami olyan ruhadarab, amivel a fejet és a mellkast lehet befedni). Az arc eltakarása azonban nem kötelező, de mégis nagyon ajánlott, hiszen az a muszlim nő, aki kendőt visel, valójában vallomást tesz önmagáról a nyilvánosság előtt. Bárki, aki látja őt, tudni fogja, hogy muszlim és erkölcsi tartása van. Ő egy szemérmes, erkölcsös, tiszta nő, aki a legkisebb mértékben sem akarja a férfiak figyelmét felkelteni.

3.3. A muszlimokat érő diszkrimináció

Ahogyan már az előzőekben is láthattuk számos eltérés figyelhető meg a kereszténység és az iszlám vallás között. A legszembeötlőbb azonban az, hogy amíg a keresztények esetében vallásuk maximum erkölcsi értelemben határozza meg a mindennapjaikat, cselekedeteiket, addig a muszlimok vallása kiterjed magára a jogrendszerükre is. Mindezen eltérések pedig oda vezetnek, hogy a sok esetben nem csak egyszerű diszkriminációval kell szembe nézniük az iszlám vallású embereknek, közösségeknek, hanem akár ún. gyűlölet-bűncselekményekkel is, melyről az alábbiakban írok részletesebben.

A gyűlölet-bűncselekmény az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet meghatározása szerint nem más, mint „olyan bűncselekmény, ideértve a személy vagy vagyon

elleni bűncselekményeket, ahol a bűncselekmény áldozatának, helyszínének vagy tárgyának kiválasztása mögött közös tulajdonság (pl. faji hovatartozás, nemzeti vagy etnikai származás, nyelv, bőrszín, vallás, nem, kor, értelmi vagy testi fogyatékoság, szexuális irányultság vagy más hasonló tulajdonság) által meghatározott csoporthoz való vélt vagy valós tartozása, vagy e csoporthoz fűződő kapcsolata áll.” A gyűlölet-bűncselekmények vagy másként emberiség elleni bűncselekmények az ún. nemzetközi jogi bűncselekmények közé sorolhatóak. Ezen bűncselekmények közös jellemzője, hogy a nemzetek közösségének legalapvetőbb értékeit, érdekeit, az emberiség békéjét, biztonságát sértik vagy veszélyeztetik, veszélyeztethetik.

Jellemzőik közé sorolható továbbá:

- közvetlenül a nemzetközi jogon alapulnak,
- kiemelkedő tárgyi súlyúak, így soha el nem évülő deliktumokról beszélünk,
- ezen bűncselekmények azok, amelyek a nemzetközi büntetőbíróságok joghatóságába tartoznak
- továbbá egy állam kormányzatának közreműködésével, támogatásával is megvalósíthatóak.

Ide tartoznak tehát a fentiek alapján a rasszista, antiszemita, homofób és más hasonló bűncselekmények, melyek tekintetében az állam büntető hatalmával is kifejezi, hogy ezek ártalmas, társadalomra veszélyes eszmék. Ide sorolható maga az iszlamofóbia is, amit először az 1997-es Runnymede Report definiált, mely szerint „az iszlamofóbia nem más, mint az iszlám vallás és a muzulmánok ellen irányuló gyűlölet, előítélet és félelem.” Hazánkban más európai uniós országhoz képest kisebb arányban éri az iszlámokat iszlamofóbia miatti hátrányos megkülönböztetés. Az állítás indoka ott kereshető, hogy amíg Magyarországon a muszlimok száma körülbelül 30-50 ezerre tehető, addig más európai uniós országban jóval több muszlim él. Az iszlamofóbia visszaszorítása érdekében az EUMC (European Union Military Committee) arra ösztönzi a tagállamokat, hogy használják fel az Európai Unió szerete létező gyakorlati kezdeményezéseket. Ilyen kezdeményezések a vallások közti párbeszéd, az önkormányzati, illetve a rendőrségi szintű kezdeményezések is.

Magyarországon a muszlimok helyzetének javítása érdekében számos intézkedés született. Ide sorolandó legelőször is a már említett 1916. évi XVII. törvénycikk, amely az iszlám vallást, mint bevett, hivatalos vallást elismeri. A törvényt 1916. március 30.-án hirdették ki, az Országos Törvénytár 9, 1916-os számában. Jelentősége abban áll, hogy bár az iszlám vallás nem tekinthető „bevett” vallásnak, de érdeme, hogy általa „elismert” vallássá vált az iszlám vallás, amely szempontjából ehelyütt tartom fontosnak megjegyezni, hogy az iszlámban kizárólag vallásról, avagy közösségről beszélhetünk, de semmiképpen sem Egyházról, mert az iszlám szerint nincs ilyen intézmény. E törvénycikk mindenesetre ma is hatályos, ennek emlékére rendezték meg a bevezetőben említett „Száz éves az iszlám törvény” című konferenciát.

Az iszlám vallás elismerése óta is számos előrelépés figyelhető meg, igaz még manapság is vannak olyan területek, régiók ahol nem csak a muszlim nők kötelező öltözetével, viseletével kapcsolatban nyilvánul meg a diszkrimináció, hanem a mecsetépítés útjába is akadályokat gördítenek. Ilyen például Ásotthalom, ahol önkormányzati rendeletben mondták ki 2016. november 23. napján – miután a képviselők két tartózkodás mellett megszavazták a rendelet elfogadását -, hogy tiltsák meg a településen a mecset- és minaretépítést, a műezzin működését, a teljes testet fedő muszlim női viseletet, annak ellenére, hogy a vallásszabadságot törvényi szinten felül Magyarország Alaptörvénye és a vonatkozó emberi jogi egyezmények is biztosítják. Ahogyan az ásothalmi polgármester hivatkozott rá, azért hozták létre a rendeletet, hogy ezzel is példát statuáljanak más településeknek, megakadályozva a menekültek betelepítését. Pontosan ezen okokból kifolyólag jut nagy szerep a muszlimok közösségének tagjai között a bevezetőben említett Magyarországi Muszlimok Egyházának

illetve a Magyar Iszlám Közösségnek is. Mind a két közösség rendelkezik honlappal, melyet segítségül hívva tájékoztatást nyújtanak az iszlám vallásról és a tevékenységeikről, ezzel is elősegítve a közösségekhez tartozó iszlám vallású személyek beilleszkedését egy keresztény ország társadalmába.

Mahatma Gandhi: „A vallások különböző utak, amelyek ugyanoda vezetnek. Mit számít, hogy külön úton járunk, ha a célunk közös?”

4. Összefoglaló

A dolgozat lezárásaként elmondható, hogy még napjainkban is számos diszkriminatív jellegű hatás éri az iszlám vallást illetve annak követőit. Éppen ezért született nemzetközi és hazai szinten is számos jogszabály, annak érdekében, hogy minden ember szabadon gyakorolhassa vallását, a vallásszabadság biztosította kereteken belül. Az alapjogot ugyanis kizárólag az alapjogi tesztnek megfelelően lehet korlátozni. Ennek ellenére napjainkban is sokan gondolják úgy, hogy az iszlám vallás kapcsolatba hozható a világban egyre gyakrabban megjelenő terrorcselekményekkel, ezért éri még ma is hátrányos megkülönböztetés az iszlám vallású embereket. A Magyarországi Muszlimok Egyháza és a Magyar Iszlám Közösség vezetőjével illetve iszlám vallású és keresztény emberekkel való konzultációkat követően arra a megállapításra jutottam, hogy habár a két vallás jelentős eltéréseket mutat, alapvetően mégis hasonlóak. Mind a két vallás alapvető elvei, elvárásai közé tartozik ugyanis, hogy a hívők segítség a rászorulókat, tiszteljék felebarátaikat, illetve a test és lélek megóvása érdekében tartózkodjanak minden olyan magatartástól, melyeket egyaránt elítélendő, megvetendő cselekményekként tartanak számon, gondolok itt például az irigy, fősvény, kapzsi magatartásra. Az iszlám vallás híveit is megilleti a vallásszabadsághoz, mint alapjoghoz fűző diszkrimináció- mentes megítélés, illetve, hogy jogaikat kizárólag az alapjogi tesztnek megfelelően korlátozzák.

Mindezek alapján elmondható tehát, hogy a valóban igaz iszlám hitű személyek nem követnek el terrorcselekményeket, hiszen a gyilkosságot maga a vallásuk is szigorúan tiltja. Sokkal inkább jellemzőik közé sorolható, hogy próbálnak tiszta, erkölcsileg feddhetetlen életet élni, amit mi sem bizonyít jobban, mint azoknak a Magyarországon élő iszlám vallású nőknek a döntése, akik saját akaratukból burkát viselnek. Ők ugyanis - véleményem szerint - azok az élő mintái a vallásnak, akikről egyértelműen elmondható, hogy életük során a földi örömeiket igyekeznek háttérbe szorítani és a Korán szavai alapján, igazi, elkötelezett, de nem fanatikusan elvakult iszlám hívőként élni a mindennapjaikat. Mi lehet a különbség az igazi, hithű iszlám hívő és a fanatikusan elvakult között? Álláspontom szerint egyértelműen az, hogy az előbbi körbe azok tartoznak, akik különbséget tudnak tenni a jó és a rossz között.

Értem ezalatt például, hogy az iszlám tanításait ismerve tisztában vannak a tilalmazott cselekményekkel, így azzal is, hogy embert ölni, kvázi terrorcselekményt elkövetni bűn, éppen ezért soha nem lennének képesek ilyet tenni. Éppen ezért mielőtt bármelyik vallás hívei felett ítélnék, érdemes megismerni magát a vallást, annak parancsait és előírásait, valamint követői egy részét is.

Abstract

As a conclusion of the dissertation, it is underlined, that today there are many negative discrimination against Islamic religion and its followers. For this reason, a number of laws have been created at international and national levels, so that all people can exercise their rights regarding the freedom of religion. In fact, the freedom of every human being can only be restricted if it is allowed by the test of fundamental rights. Nevertheless, many people today believe that the Islamic religion can be associated with more and more frequent acts of

terror in the world, so there is still a lot of discrimination against Islamic people. Following the consultation with the Church of the Muslims the leaders of the Islamic Community of Islam and the Islamic religion and Christianity, I came to the conclusion that although the two religions show significant differences, they are fundamentally similar.

The basic principles and expectations of both religions are that believers help the needy, respect brethren and refrain from any conduct that can be condemned as despicable acts for the sake of protecting the body and soul, for example, gloomy, greedy behavior. Those who worship Islamic religion are also entitled to freedom of religion as a fundamental right to non-discrimination and to restrict their rights only in accordance with the fundamental rights test.

Accordingly, it is to be said, that those who are truly faithful Islamic do not commit acts of terror, since murder is strictly prohibited by their religion. Rather, they are characterized by their attempts to live a pure, morally faithful life that does not prove much better than the decision of women living in Islamic religion in Hungary who wear their own will. They, in my opinion, are the living patterns of religion that can be clearly stated that they seek to overwhelm the spiritual pleasures in their lives and, based on the words of the Koran, are real, committed, but not fanatically blinded to Islam in their daily lives. What can be the difference between true, faithful Islam and fanatically blinded? In my opinion, it is clear that the former are those who can distinguish between good and bad. For example, I understand that, knowing Islamic teachings, they are aware of the acts that have been banned, so even killing a person, a quasi-terrorist act, is a sin, and that is why they would never be able to do so. That is why, before judging against any religion, it would be worthwhile to get to know religion and its followers.

Irodalomjegyzék

Jogszabályok

- [1] 2000/43/EK Irányelv 2. bekezdés a)-b) pontja
- [2] ENSZ Alapokmány 1. cikk 3. bekezdés, 55. cikk
- [3] 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népirtás büntetnének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről 2. cikke
- [4] 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről 27. cikk
- [5] Committee of Inquiry into the Rise of Fascism and Racism in Europe. Rapporteur: D. Evrigenis, Report on the findings of the inquiry (European Parliament 1985) (PE A2-160/85)
- [6] 1991. évi LXIV. törvény a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről, 2. cikk
- [7] 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről 14. cikke
- [8] Faji és etnikai hovatartozástól függetlenül a személyek közötti egyenlő elbánás elvének megvalósításáról szóló 2000. június 29.-i 2000/43/EK tanácsi irányelv
- [9] 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről 9. cikk 1. bekezdés, 2. cikk
- [10] 2000/43/EK Irányelv I. fejezet 2. cikk (3) bekezdés, 13. cikk
- [11] A foglalkoztatásban és a különböző szakmák gyakorlása során az egyenlő elbánásra vonatkozó általános keretrendszer felállításáról szóló november 27.-i 2000/78/EK tanácsi irányelv

- [12] 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról I. fejezet, 3.§ (1) pontja, (2) pontja
- [13] Magyarország Alaptörvénye VII. cikk (1) bekezdés, XV. cikk
- [14] 9/1990 (IV.25.) AB határozat IV. rész
- [15] 432/B/1995 AB határozat
- [16] 35/1994 (V.24.) AB határozat
- [17] 879/B/1992. AB határozat

Internetes hivatkozások

- [17] <http://www.policy.hu/flora/meghatározások.htm> Letöltés időpontja: 2016. december 2.
- [18] Biedermann Zsuzsánna: A genocídium fogalmának értelmezése: <http://jesz.ajk.elte.hu/biedermann48.html> Letöltés időpontja: 2016. november 20.
- [19] European Parliament, Council and Commission „Declaration against racism and xenophobia” – Ld. Shakila Khan: The Making and Future of Article 13 of the Treaty of The European Community and its implications for Muslims in Europe. – www.aml.org.uk
- [20] A „European Union Agency for Fundamental Rights” tevékenységéről bővebben: http://fra.europa.eu/fra/index.php?fuseaction=content.dsp_cat_content&catid=2 Letöltés időpontja: 2016. december 20.
- [21] <http://iszlami.com/iszlami-az-elet-vallasa/iszlami-alapismeretek/item/44-az-iszlami-ot-pillere> Letöltés időpontja: 2016. november 20.
- [22] <http://iszlami.com/hittan/tisztasag-az-iszlamban/item/1589-a-muszlim-oltozkodese> Letöltés időpontja: 2016. november 20.
- [23] <http://gyuloletellen.hu/mi-gyulolet-buncselekmeny> Letöltés időpontja: 2016. november 20.
- [24] <http://ivacson.transindex.ro/?cikk=1177> Letöltés időpontja: 2016. december 20.
- [25] <http://iszlami.com/kerdes-valasz/altalanos-kerdesek/item/2093-magyarorszagon-hany-fore-teheto-az-iszlami-hivok-szama-es-a-tobbseg-siita-vagy-szunnita> Letöltés időpontja: 2016. december 20.
- [26] <http://www.religion-facts.com/hu/v2/14/c174> Letöltés időpontja: 2016. december 20.
- [27] https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1936-EUMC-highlights-HU.pdf Letöltés időpontja: 2016. december 23.
- [28] http://magyariszlami.hu/mikmagyar/viewpage.php?page_id=4 Letöltés időpontja: 2016. december 23.
- [29] <http://iszlami.com/iszlami-az-elet-vallasa/riportok-beszelgetesek/item/634-riport-a-magyar-iszlami-kozosseg-elnokevel> Letöltés időpontja: 2016. december 28.
- [30] http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/megtiltjak_a_mecsetepitest_es_a_csadorviselest_asotthalmon/2497828/ Letöltés időpontja: 2016. december 30.
- [31] <http://iszlami.com/> Letöltés időpontja: 2016. december 30.
- [32] <http://magyariszlami.hu/> Letöltés időpontja: 2016. december 30.
- [33] Jan Niessen: The Starting Line and the promotion of EU anti-discrimination legislation. The role of policyoriented research. – www.international.metropolis.net Letöltés időpontja: 2016. december 20.

Szakkönyvek, tanulmányok

- [34] Connor A. Gearty (szerk.): Race discrimination and the Role of the European union In: Gay Moon (ed.): Race discrimination: developing and using a new legal framework: new routes to equality. Oxford, Hart Publishing 2000 pp.113-120, p.118.
- [35] Damian Chalmers (szerk.): The Mistakes of the Good European? In: Sandra Fredman (ed.): Discrimination and human rights: the case of racism. Oxford, Oxford University Press 2001, 193-250. pp.
- [36] Gábor Attila (szerk.): Emberi jogok Osiris Kiadó Budapest 2003, 129. o. Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévy Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika (szerk.): Magyar Büntetőjog Különös rész, Complex Kiadó, Budapest, 2013., 17. - 19. o.
- [37] Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): Az emberi jogok rendszere. In: Halmai Gábor – Tóth Kiss Barnabás (szerk.): A jog egyenlősége – az egyenlőség joga. Az problémája a magyar közjog fejlődésében. Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged 2006, 211. o.
- [38] Mátyás Imre – Prieger Adrienn: Az iszlám jog in: Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Iuridica et Politica Tomus XXXII (2014) 103-112. o.

Lektorálta: Dr. Mátyás Imre, egyetemi docens, Miskolci Egyetem

A JOG KÉTARCÚSÁGA

– AVAGY METODIKAI TŰNŐDÉSEK A JOGFEJLŐDÉS

JOGTUDOMÁNYI INTERPRETÁCIÓJÁRÓL

Váradi-Tornósy Bálint

*Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
varaditornosy@gmail.com*

Absztrakt

A jogtudományról, ahogyan annak vizsgálati tárgyáról, a jogról is, nagyon sokféle aspektusban lehetséges beszélni, elég, ha a szélsőségesen pozitivistá és a szabadjogias megközelítési mód között feszülő dialektikus ellentétre gondolunk. Jelen tanulmány során kísérletet teszünk a jogfejlődés jelenségének értelmezéséhez szükséges keretrendszer, azaz az alkalmazható jogtudományi jogfelfogás vázlatos bemutatására.

Hipotézisünk szerint a jogtudomány formális és materiális perspektívájú kettősségének oka nem feltétlenül csupán a szűk értelemben vett tudományelmélet dilemmája, hanem a vizsgálati tárgy, azaz a jog természetszerű jellegzetességében gyökerezik. A jogfejlődés materiális jelenségének megfelelő értelmezéséhez szükség van a jogfejlesztés formális műveletének megfelelő elvi elhelyezésére, és a kettő közötti kapcsolat megismerésére. E két, alapjaiban különböző aspektus együttes megfigyelésével a jog (azonos minőségű, ugyanakkor eltérő formát öltő) kettős arcát pillanthatjuk meg. Álláspontunk szerint, míg a klasszikus magánjog diszpozitív szövedékében a jogfejlődés jelisége, addig a közjog – különösen a közigazgatási jog, és az eljárásjogok – kógens jellegű joganyagában a jogfejlesztés aktusai játsszák a központi szerepet, melyek együtt és egymásra hatva biztosítják az aktuális, valóságban is megjelenő joganyag megfelelő adaptációját annak társadalmi közegéhez. Ahhoz pedig, hogy sikerrel tehesük ezt az adaptációs mechanizmust tudományos elemzés tárgyává, a jogot kétarcú, azaz egyszerre formális és materiális entitásként szükséges felfognunk.

A felvázolt elvi megközelítés alkalmazásával értelmezhetővé válnak a nem-jogi tényezők és a jog közötti kölcsönhatások kapcsolódási pontjai, illetve ezek beépülési formái és módszerei. Lehetőség nyílna a társadalmi jelenségek komplex vizsgálatára, így a közgazdaságtani és antropológiai tudományos eredmények interdiszciplináris jellegű jogtudományi felhasználására.

Kulcsszavak: Dialektika, élő jog, jogelmélet, jogfejlődés, módszertan.

1. Bevezető gondolatok és axiómák

Napjainkra látszik betetőződni a közelmúlt kodifikációs hulláma: az új Ptk.¹⁹³ és Btk.¹⁹⁴ nyomán kialakult joganyag folyamatos alkalmazásával voltaképpen új élő anyagi jog született, az eljárásjogi kódexek pedig hatályba lépésükre várnak. A formális (kódexekben foglalt) joganyag ilyen mértékű reformációja komoly és értékes munkára készítette az ágazati jogok tudományos művelőit, azonban a folyamat értékelése nemcsak a szakjogászok számára szolgáltat fontos kutatási terepet, hanem a jogelmélet szempontjából is érdekes témát jelenthet. Az előttünk kirajzolódó problémahorizontnak pusztán egy szűk metszetére koncentrálódik a jogfejlődés és jogfejlesztés elvi értékelése, azonban még ezen szegmens átfogóbb vizsgálata is jelentősen meghaladná a dolgozat terjedelmi kereteit. Minderre tekintettel az esszé kizárólag egy lehetséges metodikai megközelítést próbál megragadni,

¹⁹³ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény

¹⁹⁴ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény

mely ideális esetben alkalmasnak bizonyulhat arra, hogy a jogfejlődést¹⁹⁵ a maga anyagi, tehát a valóságban, a jogviszonyok, azaz az alkalmazás során tárgyasuló valójában tegye értelmezhetővé. A tanulmány éppen ezért nem a jogfejlődés jelenségének bizonyítását tűzte ki céljául, hanem a lehetséges módszer feltérképezését, így a jelenség létezését a továbbiakban axiómaként szükséges elfogadnunk.

Ugyancsak feltételeznünk kell azt a tényt is, hogy a jog mindig a valóságban tárgyasul, tehát arra nem-jogi tényezők is hatnak. Jelen rövid tanulmányban ezért *Szigeti Péter* – ontológiai módszerrel megalapozott – *szintetikus jogelméletét* tekintjük kiindulópontnak, és a jog társadalmi valóságba ágyazottságát axiómaként feltételezzük. A szerző álláspontja szerint ugyanis „[a] jog a társadalmi totalitás komplexuma, tartalmait és terjedelmileg változó határait közvetlenül az összfejlődéstől kapja, de a társadalmi tartalmak jogi tartalommal történő átfarmálása, tételezése az objektivációra jellemző tulajdonságok (...) és szabályozási módok (...) szerint alakul [Kiemelés tőlem – V-T. B.] [9, 31.]” E rendszerben tehát a tételes jog folytonos kölcsönhatásban áll a valósággal.

Kissé távolabbi, de szintén tisztázandó kérdés, hogy egyáltalán szükség van-e a probléma jogtudományi interpretációjára, avagy nem feszíti-e szét a jogtudományi gondolkodás egységét egy – több szakági területet érintő – folyamat általános, *paradigmákat ütköztető*, absztrakt vizsgálata. Gondolataink egységbe rendezése során axiómaként szükséges feltennünk, hogy a jogi megismerés folyamatában a különböző paradigmák mindig funkcióhoz kötöttek, így azok az adott funkciókat szintetizáló egymásra vonatkoztatása eredményhez vezethet.¹⁹⁶ Kikötésünk fontosságát az jelenti, hogy csakis ebben az esetben tekinthetjük a jogot kétarcúnak, egyébként a funkció-orientáltság feltételezése nélküli ellentétes paradigmák egészen egyszerűen kizárnák egymást.

A fentebb írt kikötések folyamatos szem előtt tartásával óvatosan felvethetjük, hogy bár a jogfejlődés konkrét okai mindig a valóságban, azaz a nem-jogban keresendők, ugyanakkor a jogfejlődés elvont, elvi alapja a jog immanens belső sajátosságában rejlik. E feltételezés elfogadásával megfogalmazhatjuk azon hipotézisünket, miszerint a jog formális (azaz a tételezett normák világában tapasztalható) sajátosságai, illetve a materiális (tehát a jogviszonyok, az alkalmazás során megfigyelhető) jellegzetességei együttesen veendők figyelembe, és e jellemzők dialektikus kölcsönhatása értelmezhető a jogfejlődés belső, intrajurisztikus mozgatórugójaként.

Ahhoz azonban, hogy feltételezésünket bizonyítani tudjuk, elsőként a jogfejlődés általunk használt fogalmát, tehát a metodikai kérdésekkel érintett *vizsgálati tárgyat* szükséges meghatároznunk.

2. Metodikai közelítés a jogfejlődés leírásához

2.1. Perspektíva, avagy a vizsgálati tárgy meghatározása

A jogfejlődés fogalmát nagyon sokféleképp lehetséges megragadni, ahogyan nagyon sokféleképp használhatja fel, építheti be elméleti rendszerébe egy-egy gondolkodó. A módszer és a jogfejlődés fogalmának interpretációja között erős determinációt figyelhetünk meg. Ezen megközelítési módokat – kissé önkényesen – feloszthatjuk alaki vagy anyagi

¹⁹⁵ A tanulmány kizárólag a belső jog fejlődési lehetőségei tekintetében fogalmaz meg észrevételek, a nemzetközi joganyag tekintetében az itt rögzített megállapítások csak kevésbé érvényesülhetnek.

¹⁹⁶ Jelen rövid tanulmány így nem kíván állást foglalni abban a többek között Sajó András által is felvetett kérdésben, miszerint egyáltalán tudományként értékelhető-e a jogtudomány, vagy éppenséggel a jurisprudencia mesterségképe ölt testet benne, esetleg nem is tekinthető másnak, csak töredezett, egységes szerkezet nélküli, dogmatikus bölcséletnek [5, 112-124.].

típusú perspektívákra.¹⁹⁷ Az előbbieket azért nevezhetők álláspontom szerint alakinak, mert egy fejlődési ívet ragadnak meg a maga történetiségében, ezzel egy jogi jelenségnek a konkrét valóság két (térben vagy időben) különböző pontjában tapasztalható állapotát vetik össze, így lényegében változás és különbség „milyenségét” igyekeznek feltárni.

Sólyom László például egyik (metodikai szempontból is) nagyívú munkájában kiemeli, hogy egy elvont jogi jelenség elemzésekor gyakori probléma az, hogy annak voltaképpen jogon kívüli, „társadalmi” meghatározását vetítik vissza a jogra. Az elemzés ilyen esetekben könnyen elszakadhat a vizsgálni szándékozott tárgytól, és a kutató voltaképpen egy valóságbeli (nem-jogi) létezőt, vagy annak másodlagos jogi rezonanciáját kezdi vizsgálni, nem pedig a tényleges jogi objektumot.¹⁹⁸ Sólyom László a kategoriális analízist a jogi jelenség elméletiségében történeti elemzésével oldotta meg [6, 10.]. Erősen egyszerűsítve, Sólyom megközelítésében a jogfejlődés tehát egy jogintézmény tényleges időbeli megváltozását és konkrét *társadalmi környezetében való alakulását* jelenti. A módszer voltaképpen a jog időbeli fejlődésének leírásához kiváló eszközt nyújthatna, azonban jelen tanulmányban nem ehhez keressük a metodikai alapot.

Max Weber magasabb absztrakciós szinten, Jogszociológiájában a jogfejlődést a jog racionalizációjával mutatja be. Ahogy Szigeti Péter írja, nem történeti munkát írt, hanem „az ideáltipikus fogalomalkotással törekedett a jogi jelenségek rendszerezésére, megértésére.” Weber tehát a legáltalánosabb fejlődési jellemző kiragadására és annak „elméleti konstrukciókkal való leírására” törekedett [8, 38.]. Weber jogfejlődés-fogalma tehát lényegében egy elvi fejlődési tendenciát mutat be.

A két megközelítési módban közös az a perspektíva, miszerint a szerzők azt kívánják megfigyelni, hogy a jog megváltozása a múltban milyen elvi tanulságokkal szolgálhat, azzal kapcsolatban milyen elméleti összefüggések vonhatók le a folyamat időbelisége mentén. A jelen tanulmányban megjelenő, anyaginak nevezhető perspektíva ezzel szemben meg sem kísérli felvázolni a történeti fejlődés formáját, kizárólag az *adott közegben* megfigyelhető eszmei jelenség absztrakt, belső „minőségére” helyezi a hangsúlyt és az elvi „mozgatórugók” feltárására törekszik. Esetünkben a jog fejlődése nem az ív megjelenési formáját jelenti, hanem annak jelenkori struktúráját, azaz a jelenség atomjai közti kölcsönhatásokat, a fejlődésre való *képességet*. Ennek következtében nem azt a kérdést szükséges feltennünk, hogy a jog *hogyan* változott meg, hanem sokkal inkább arra koncentrálunk, hogy az aktuálisan alkalmazott, élő jog *miért* képes akár jogalkotás nélkül is adaptálódni társadalmi környezetéhez.

E perspektívában a vizsgálati tárgy lényegében egy egyszerű megkülönböztetésből vezethető le, mely a *jogfejlődés* és *jogfejlesztés* fogalompárját adja. Az alapvető differencia a jogalkotói magatartás formális és materiális jellegében ragadható meg, azaz abban, hogy a tételes joganyag jogalkotói beavatkozással, vagy anélkül képes adaptálódni társadalmi környezetéhez. Jogfejlesztés esetén a jogalkotó anyagi, teremtő attitűdöt vesz fel. Az tehát a joganyag tudatos, jogalkotó általi modernizációját jelenti, amely mindig a gyakorlat hiányát tételezi fel. Ilyenkor ugyanis kizárólag a formális (tételezett) jog megalkotásával tárgyasul egy adott jellegű jogviszony, vagy jogviszonytípus. Ezen aktussal tehát egy új, a jogalanyok által nem alkalmazott norma születik, mely csak így kerül a materiális (élő) jog szövedékébe.

¹⁹⁷ Szükséges kiemelni, hogy az itt használt fogalompár egyáltalán nem az elemzés „minőségére” vagy mélységére utal, hanem egészen egyszerűen a vizsgálati tárgytól, és attól függ, hogy annak milyen rész kérdését kívánja elemezni az adott gondolkodó.

¹⁹⁸ Ez – jelentősen leegyszerűsítve –, a mi megközelítésmódunk bemutatása tekintetében, lényegében olyasféle problémát jelent, mintha egy platóni ideát úgy próbálnánk meg megragadni, hogy az idea valóságban tapasztalható megjelenését vizsgálva egy újat konstruálnánk. Kétségtelen, hogy a konstruált jelenség is idea jellegű, azonban közel sem a vizsgálni szándékozott eszmény.

A jogkeletkezési mód tipikusan a kógens jellegű *közjogra* jellemző. Példa lehet erre akár egy korábban nem létező, új hatáskör konstituálása egy közigazgatási szerv számára.

A jogfejlődés ezzel szemben kizárólag formális jellegű jogalkotói magatartást jelent, itt ugyanis hiányzik a teremtő, materiális mozzanat. A joganyag maga volt képes hozzáigazodni az objektivációs közeg szabályozási szükségleteihez. A jogalkotó ebben az esetben nem azért alkotja meg az adott normát, hogy egy még soha nem létezett jogviszony-csoportot hozzon létre, hanem azért, hogy egy korábban kialakult jogkövetési vagy jogalkalmazási¹⁹⁹ gyakorlatról állást foglaljon, azt elismerje, vagy megtiltsa. E jelenségre tipikusan a diszpozitív magánjogban találunk példát, melynek keretei között a jogalanyok szabadon alakíthatták ki az aktuális valóságnak megfelelő jogviszonyaikat, tehát a gyakorlatot. Ilyen, jogfejlődéssel létrejövő formális jogalkotásnak volt tekinthető az atipikus szerződések közelmúltban lezajlott kodifikálása, melynek során (alapvetően) a gyakorlatban már létező jogi megoldások állami elismerése történt.

A jogfejlődés általunk használt fogalma nélkülözhetetlenné teszi a korábban már említett formális és materiális jog viszonyának bemutatását, melynek során állást kell foglalnunk abban a kérdésben – hogy jelen rövid esszé erejéig – a vizsgálati tárgy elemzése során a jogot kétarcú vagy kettős jellegű entitásként szükséges felfognunk.

2.2 Dilemma, avagy a formális és materiális jog viszonya

Az élő és tételes jog megragadásával kapcsolatban rendkívül szerteágazó a szakirodalom. A tanulmány meg sem kísérelheti a jelenséggel kapcsolatos alapvető gondolatok vázlatos ismertetését, kizárólag arra keresi a választ, hogy a jogfejlődés általunk választott fogalmának leírása során a formális és materiális jog egymást kizáró, vagy egymást feltételező relációját szükséges feltételeznünk.

A jog kettősségéről – választott rendszerünk keretei között – akkor beszélhetünk, ha a jog formális és materiális jellegével kapcsolatos álláspontokat alternatív, és nem konjunktív paradigmákra vezetjük vissza. A megközelítésmódra sarkított példaként a tiszta pozitivisták jogelmélet és a szabadjogi jogelméletek viszonyát említhetjük. Mindkét elmélet a jog saját elvi rendszerével ellentétes jellegzetességeit voltaképpen vagy metajurisztikusnak vagy éppenséggel irrelevánsnak, nem igazolhatónak tekinti. A formális jog primátusát valló tiszta pozitivismusban a jog kizárólag tételezett entitásként jelenik meg egy logikailag zárt, önszabályozó rendszerként. Választott témánk tekintetében e megközelítés voltaképpen értelmezhetetlennek bizonyulnak, hiszen a joganyag jogalkotói aktus nélküli megváltozása teljességgel ellentétes a felfogás elvi fogalomszisztémájával. Megkockáztathatjuk, hogy lényegében kizárólag egy statikus jelenség precíz megragadásához biztosít elméleti alapot.

Példánk másik eleme, a szabadjogi jogelméletek ezzel szemben a praxis, a gyakorlat, azaz a materializálódott joganyag vizsgálatára koncentrálódnak. Az elméletről elmondható, hogy az absztrakt elvi normától eltávolodik, és a kázusra, a konkrétan létező jogesetre helyezi a hangsúlyt. Élő, vagy materiális jognak tehát a társadalomban már létező, jogi jellegű intézményeket tekinti, azaz az olyan normatív képződményeket, melyeket a jogalanyok jogként követnek. Eugen Ehrlich a tényleges jogfejlődés lehetőségének tagadása során rögzíti, hogy a „jogászjog”²⁰⁰ döntési normáit mindenütt ama *társadalmi* intézmények és folyamatok lényegéből vezették le, amelyeket a jogász készen talált (...)”[Kiemelés tőlem – V-T. B.] [3, 30.]. A vizsgálati tárgy vonatkozásában felmerülő problémát tehát éppen a szerző fogalmazza meg: a megközelítés társadalmi intézmények leírására lesz alkalmas, azonban ezen intézmények nem feltétlenül aposztrofálhatók jogintézményekként. Hermann Kantorowicz álláspontja szerint pedig az élő jog teljesen független a formális jogtól, míg a

¹⁹⁹ A két fogalmat a továbbiakban együttesen jogalkalmazásként jelölöm.

²⁰⁰ A szerző az általunk formálisként aposztrofált jogot nevezi jogászjognak.

tételes jog kizárólag a materiális jogtól kapja a létalapot [4, 52.]. Láthatjuk tehát, hogy a közvetítés kizárólag *egyirányúként* értelmezhető a szabadjogi jogelméletek művelői szerint, így a materiális jog mögött semmiféle formális megalapozottság nem szükséges.

Az általunk választott álláspont ezzel szemben együttesen tételezi fel a jog formális és materiális jellemzőinek figyelembe vételét. Azt is mondhatjuk, hogy e két sajátosság fogalmilag kódolva van a jog testében, tehát egy azonos *minőség* két *alakjáról* beszélünk, egy érme azonos anyagból készült két oldaláról. E felfogás persze nem jelent különösebb nívumot a jogirodalom tekintetében, így természetesen a kiindulópontként választott szintetikus jogelmélet is totalitas heterogeneaként fogja fel a jogot [9, 19.].

Hasonló perspektívát választ Bibó István is, a szabadság és kényszer elemzésekor. A szerző a valóság és norma szétválasztását a jogi tapasztalattól eltérő fogalmi szétválasztásnak véli, Horváth Barna gondolatain továbbhaladva pedig kimondja, hogy a valóság és norma kölcsönös kapcsolatban áll, azok együttes figyelembe vétele elengedhetetlen a jog és az egyéb létezők viszonyának feltárása során [1, 64-65.]. Érdemes itt megjegyeznünk, hogy Varga Csaba bár a jogi *gondolkodást* önkonstituáló, bináris kód mellett rendszerezett egésznek fogja fel, a jog *természetét* – a fentebb írtakhoz hasonló módon – nem statikus, önmagával azonos egészként, hanem dinamikus folyamatként értékeli, mely a többnemű jogkeletkezési folyamatok egymásnak feszülő, vagy egymást támogató kényszererői mentén folytonosan változik, melyben alapvető szerepe van a jog objektivációs közegének, a társadalomnak [11, 308-312.].

A jogfejlődés jelen dolgozatban használt felfogásában²⁰¹, a jog kétarcúságának elfogadásával, az adott jogi jelenség mindig *tételezetten alkalmazott*. Tételezett, mert (a szabadjogi elméletektől eltérően) a jogiság minimális kritériumát valamiféle *formális jogi megalapozottsághoz* kötjük, és alkalmazott, mert elismerjük a formális jogon kívüli, *joggyakorlatban* megjelenő sajátosságok *jogi minőségét*.

Miután alkalmazhatónak tekintettük a materiális és formális jog együttes figyelembe vételét, megkísérelhetjük felvázolni az általunk választott elvi szisztémában a leíráshoz szükséges alapfogalmak felvázolását.

2.3. Modell, avagy a jogfejlődés absztrakt leírásához szükséges alapfogalmak

A vizsgálati tárgy leírásához elsőként meg kell különböztetnünk a jogot a nem-jogtól, a jog elvi közegén belül pedig a formális, tételezett jogot a materiális, élő jogtól. A formális jog alatt lényegében, a papíron nyomtatható joganyag tudatos, jogalkotói aktus folytán, saját szabályainak megfelelő módon keletkező struktúráját érthetjük. A jog ezen pozitív arca önmagában független a jogon kívüli tényezők, és a valóság realitásától, ugyanis megalkotója, avagy a „parancsot adó szuverén” nem a formális jog, hanem a – hozzá képest külső – valóság része. A jogalkotó céljai, motívumai közvetlenül csak őt magát, de nem az érvényesen létrejött jogszabályt befolyásolják. A papír ugyanis majdnem mindent elbír. A változási vázrajz záradékolásának szabályai akkor is kötelezőek lesznek, ha a reform teljességgel elhibázott, illetve formálisan akkor is jogszabályellenes lesz a kógens normákkal ellentétes közigazgatási gyakorlat, ha az egyébként teljességgel előremutató. Közjogi példákat továbbfűzve, egy ilyen inadekvát norma esetén a formális jog összeütközésbe kerül a valósággal, és ezáltal saját funkciójával is, ugyanis nem lesz képes arra megfelelő hatást gyakorolni. Ennek kiküszöbölésére jogalkotói beavatkozásra lesz szükség. Ezt a beavatkozást

²⁰¹ Különösen fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a jog, mint jelenség értelmezésében csak annyiban foglalkunk állást, amennyire az a vizsgálati tárgy leírásához elengedhetetlenül szükséges. Közel sem tűzzük ki így célunkul, hogy bármilyen *általános* jogfogalmat alkossunk, vagy ennek érdekében akár vázlatosan is összefoglaljuk az irányadó szakirodalmi téziseket.

nevezhetjük a korábbiakban körülírt kritériumoknak megfelelően jogfejlesztésnek, abban az esetben, ha a forma alkalmassá válik materiát fogadni magába.

Fontos kiemelni, hogy a jog magas szintű racionalizációja folytán öntisztításra képes, Weber ilyennek tekinti például a jogorvoslati rendszer kialakulását [8, 64.]. A szűkebb értelemben vett formalizmus tekintetében példaként hozhatjuk fel e mechanizmusokra a norma-kontroll eljárások²⁰² szerepét. Itt ugyanis a kontrollt végző kizárólag a formális joganyag tekintetében végez műveletet a jog *belső* szabályainak megfelelő, pozitív normahierarchia és normakoherencia előmozdítása érdekében. Ez tehát kizárólag egy formális műveletnek tekinthető a formális jog elvi rendszerén belül.

Megfigyelhettük, hogy a formális jog „kifelé” vak, pusztán saját magára képes reagálni, változtatásához a Hatalom külső tényezője szükséges. Az elvi jognak azon része, melyre közvetlen hatást gyakorolnak társadalmi környezetének értékei, lényegében az épp aktuális természetjoggal esik egybe. Óvatosan megkockáztathatjuk, hogy hatást gyakorolnak ugyan, de a természetjog nem a valóság része, inkább jogra vetített árnyéka annak. Nagyon leegyszerűsítve a helyzetet, a jogfejlődés szempontjából lényegében azt is mondhatnánk, hogy természetjog az élő jog kritikai rezonanciája a meghaladott formális jog felé.

A materiális jog a formális- és természetjoggal ellentétben (melyek együttesen elvi jogként aposztrofálhatóak) mindig a konkrét *jogviszonyok* vagy az azokból absztrahált *gyakorlat* szintjén jelenik meg. Tézisünk szerint kizárólag a jog azon arca képes fejlődni, mely élővé válik, tehát csak az a forma, amely materiában öltött testet. Megközelítésünk szerint a fejlődés kulcsa tehát az alkalmazás, mely lényegében a weberiánus értelemben vett jogászsíjot jelenti. Ennek során a materiális jog részét képezik a bírói²⁰³ igazságszolgáltatás során kimunkált *jogelvek*, így például a kúriai gyakorlat, melyet az alsóbb bíróságok (rendszerint) követnek. E jelenséget azért nem tarthatjuk jogon kívülinek, mert mindig *formális jogi alappal* rendelkezik, és kizárólag a materiális jog másik jelentős tényezőjét, az *értelmezést* befolyásolják.

A formális jogot meghaladó fejlődés az igazságszolgáltatás mellett megtörténhet a jogalanyok jogkövető, vagy legalábbis *non-contra-lemem*²⁰⁴ magatartása folytán is. Ez utóbbi természetesen a jogrendszer magánjogi vertikumára jellemző, hiszen a diszpozitív jogi szabályozás és a *pacta sunt servanda* generálklauszulája fogalmilag kódolja az élő magánjog testébe a fejlődés lehetőségét, azonban a jelenség az alapelvek folytán voltaképpen a közjogban is megvalósulhat. Fontos megjegyezni, hogy ebben az esetben is a formális jog valósághoz adaptálódó *értelmezése* jelenti a fejlődés alapját.

Végezetül az értelmezést predesztináló utolsó tényezőként foghatjuk fel a jog dogmatikai rendszerét. E körben célszerű megemlíteni például a közelmúlt kodifikációjára vonatkozó kommentárirodalmat, mely az adott szakágazatban hatékony irányt mutat a joggyakorlat számára. Érdekes kérdést jelent, hogy vajon a szakágazat – gyakorlati – dogmáin túl a jogelméleti fejtegetések is elismerést követelhetnek-e a materiális jog eszmei rendszerében? Szabó Miklós például Ronald Dworkin gondolataira utalva arra a következtetésre jut, hogy a konkrét szakjogi válasz hiányában az absztrakt jogelmélet kétségtelenül megoldást jelent egy jogeset megoldása során [7, 33-34.]. A probléma megoldására semmiképpen sem vállalkozhatunk, mindazonáltal azt óvatosan rögzíthetjük, hogy a dilemma egészen a

²⁰² Álláspontom szerint a Kúria Önkormányzati Tanácsának konfiskáló adóztatással kapcsolatos eljárása (a weberi példával együtt) inkább a materiális jog kereteihez illeszkedik, ott ugyanis nem kizárólag a formális jog keretein belül zajlik a művelet, hanem a tényleges alkalmazásra reagál a kontrollt végző.

²⁰³ Érdemes megemlíteni, hogy lényegében idesorolhatók a közigazgatási jogból ismert, felügyeleti szerv által kiadott iránymutatások.

²⁰⁴ Releváns tényezőnek tarthatjuk azt a kitételt, hogy a magatartás tételes jogszabállyal ne ütközzön, ugyanis modellünkben a törvényrontó szokást addig nem tartjuk ténylegesen joginak, míg a formális elismerés visszamenőlegesen meg nem történik. Az a gyakorlat mely egyszerűen a korábbi *értelmezéssel* ellentétes természetesen jogi marad, ugyanis itt a materiális jog belső, természetszerű konfliktusáról beszélhetünk.

jogtudomány egységességének vagy fragmentáltságának kérdésköréig vezethet, mely tekintetében máig nincs egyértelműen kialakult tudományos álláspont [2, 107-108.].²⁰⁵

Ez a materiálisnak nevezett joganyag áll állandó kölcsönhatásban a valósággal, azaz a nem-joggal, mely kapcsolat lényegében az életviszonyok és jogviszonyok érintkezését jelenti. Az életviszonyok sokféleségét természetesen a jogon kívül más tényezők is alakítják, melyek a szabályozási tárgyon keresztül folyamatos hatást gyakorolnak a jog egészére. E jogon kívüli kényszererők álláspontom szerint megragadhatók a Gazdaság, Kultúra és Hatalom hármas egységében.

3. Összegzés, a módszer használatossága

A jelen tanulmányban felvázolt módszer és az ott bevezetni javasolt fogalomrendszer kétségtelenül komoly finomításra szorul, azonban a későbbiekben megkísérelhetjük a reményeink szerint „mozgásra képes” rendszert felhasználni a jogfejlődés megragadásához. A materiális jog fogalmának bevezetésével magyarázhatóvá vált, hogy a formális jogot meghaladó gyakorlatok, mint például a szerződési szabadság generálklauzuláján alapuló atipikus szerződések miért alakulhattak ki külön, jogalkotói aktus hiányában. Az általános társadalmi közegben (a valóságban) ugyanis általánosan jelentettek hatékony megoldást például a pénzügyi lízing jogviszonya által biztosított magatartások. A formális jogban speciálisan nem szabályozott jogviszonyok fennállása során a jogkövetéssel illetve a jogalkalmazással kialakulhatott egy olyan joggyakorlat, amely formális jogi elismerést érdemelt. A materiális jog tehát az életviszonyok megváltozása folytán meghaladta a formális jog szűkösségét és lényegében a külön szabályozott szerződésekkel egyenértékű szerződéstípust munkált ki. A jogalkotó a kodifikációval tehát nem fejlesztette az *élő* magánjogot, hanem a már létező materiális joghoz igazította a formalist, azaz elismerte a lezajlott jogfejlődést.²⁰⁶

Hasonló jelenségeként volt értékelhető a bírói gyakorlat által kimunkált végrendeleti követelmények Ptk.-beli rögzítése is. A joggyakorlat egyértelműen alkalmazta már a később kodifikált normákat, azonban a formális elismerés csak a kodifikációval történt meg. Itt tehát nem egy generálklauzula által tudatosan „nyitva hagyott” ür kihasználása állt a középpontban, hanem lényegében egy joghézag, egy formális jogi defektus alkalmazás során történő kitöltése. Az ehhez hasonló megoldások nyilván a közjogot is jellemzik. Érdemes rögzítenünk, hogy a jogfejlődés a fentiek szerint mindig valamilyen formális jogi hiányt feltételez, ami természetesen születhet akár szándékosan (keretnorma alkotásával, mérlegelésre való felhatalmazással), vagy a jogi normák szabályozási tartománya alól szükségszerűen adódó kivételek, a joghézagok nyomán.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a közvetítés egyirányú, a formális jog ugyanis szükségképpen új, finomabb materiális jogot szül. A közjogban természetesen számos példát találhatunk a jogfejlesztés nyomán kibontakozó új gyakorlatokra, melyek alkalmazása során az élő jog szükségszerűen megváltozik. Korábbi példánknál maradva azonban ilyenek volt értékelhető a fiduciárius hitelbiztosítékokkal kapcsolatos jogalkotói állásfoglalás, melynek során a lízing és faktoring szerződések szabályozásával a kodifikátor nemcsak a múltbeli állapotot rögzítette, hanem a hitelbiztosítékként való kivételes felhasználás biztosításával a szerződéstípus jogrendszerbeli helyét is árnyalta. A formális jog tehát hatást gyakorolt a

²⁰⁵ A jogtudomány saját egységességére vonatkozó önreflexiója mögött feszülő ellentét, és az esetleges különmeműség jelensége akár a klasszikus görög filozófia példájával is magyarázható, mely Poszeidónioszig a fizikát, a logikát és az etikát ugyan a filozófiai tudás részeként, azonban nem egyenértékű és nem is egységet képező entitásokként kezelte. [10, 228-231.]

²⁰⁶ Itt szükséges kiemelnünk, hogy a formális jog tekintetében minden jogalkotás jogfejlesztés, azonban a szabályozás célja nem közvetlenül egy új hatás kiváltása volt, hanem reakció a materiális jog változására.

materiálisra. Ezt az egységes jog két megjelenési formája között megfigyelhető, egymásra reagáló dialektikus kölcsönhatást nevezhetjük jogfejlődésnek.

Ha figyelembe vesszük azt is, hogy a valóság és így az életviszonyok voltaképpen folyamatos változásban vannak, illetve hogy a jog sohasem lesz képes teljes körű szabályozásra, a joganyag változása, vagy változtatandósága elkerülhetetlen. A korábban felvázolt kölcsönhatás és a formális jogi hiátus folytán a jogfejlődés tehát a jogtól, mint létező jelenségtől elválaszthatatlan, az a jog eleven testébe kódolt. A változás képessége tehát a jog sajátja, azonban az evolúció oka a valóságban, a nem-jogban keresendő.

Irodalomjegyzék

- [1] Bibó I.: Kényszer, jog, szabadság. In Vida I. - Nagy E. (szerk.), Válogatott tanulmányok, első kötet, 1935-1944. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986. 5-147.
- [2] Bódig M.: A jogtudomány módszertani karaktere. In Bódig M. – Zódi Zs. (szerk.) A jogtudomány helye, szerepe és haszna. Tudománymódszertani és tudományelméleti írások. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2016. 86-109.
- [3] Ehrlich, E: Szabad jogtalálás és szabad jogtudomány In Varga Cs. (szerk.), Jog és filozófia. Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből. Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 48-71.
- [4] Kantorowicz, H.: Küzdelem a jogtudományért. In Varga Cs. (szerk.), Jog és filozófia. Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből. Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 22-47.
- [5] Sajó A.: Kritikai értekezés a jogtudományról. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
- [6] Sólyom L.: A személyiségi jogok elmélete. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.
- [7] Szabó M.: A jogdogmatika jogformáló szerepéről. In Bódig M. – Zódi Zs. (szerk.) A jogtudomány helye, szerepe és haszna. Tudománymódszertani és tudományelméleti írások. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2016. 31-49.
- [8] Szigeti P.: A jog varázslat alóli felszabadulása. Max Weber jogfejlődési magyarázata. In Szigeti P (szerk.), A valóság vonzásában. Publicationes Jaurinensis op. 5., Győr, Széchenyi István Főiskola, 2001, 37-64.
- [9] Szigeti P.: Szintetikus jogfelfogás és a jogállamiság érvényességtartománya. In Szigeti P (szerk.), A valóság vonzásában. Publicationes Jaurinensis op. 5., Győr, Széchenyi István Főiskola, 2001, 17-36.
- [10] Szoboszlai-Kiss K.: Az államférfi-filozófus Poszeidóniosz tanainak összegzése. In Sulyok G. (szerk.), Opus Magistrale. Győr, Universitas-Győr, 2008. 193-361.
- [11] Varga Cs.: A jogi gondolkodás paradigmái. Budapest, Szent István Társulat, 2004.

Lektorálta: Dr. Szoboszlai-Kiss Katalin PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

A RENDŐRSÉG IRÁNYÍTÁSI FORMÁI A HATÉKONYSÁG FÓKUSZÁBAN

Dr. Vári Vince Phd

*Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete,
Büntetőeljárásjogi Tanszék, tanársegéd, variv@uni-nke.hu*

Absztrakt

A szervezeti hatékonyság elsősorban a feladat, hatáskör és felelősség oldaláról közelíthető meg, ami alapján elsődlegesen a centralizált vagy decentralizált irányítási formák különböztethetők meg. Európa egyes rendészeti struktúráit tanulmányozva azt látjuk, hogy szinte mindegyik pozícionálható a centralizáció–decentralizáció koordinátarendszerén elfoglalt helye alapján, attól függően, hogy milyen mértékben állnak egységes nemzeti vagy regionális irányítás alatt, vagy autonóm módon rendezkednek-e be. A centralizált minta erőteljesen kihat a rendőrség stratégiai gondolkodására, szakmai arculatára, szervezeti kultúrájára, más társadalmi és politikai alrendszerekkel való interakcióinak minőségére. Történelmi kialakulásától fogva magán visel olyan karakterjegyeket, mint a reaktivitás, represszivitás, továbbá a magas fokú professzionalizmus, a szakmai specializáció széles lehetőségei, a döntési szintek erős tagoltsága és a döntési kompetenciák monopolizálása a centrumban. Ezzel szemben a decentralizáció igénye elsősorban a civil társadalom berendezkedésének és működésének követelménye, mivel a megváltozott társadalmi viszonyokra reagáló civil kezdeményezések az esetek zömében helyben és problémacentrikusan jelentkeznek. A mások a bűnmegelőzési szemléletmód előtérbe kerülése, amit az a felismerés támogat, hogy a reaktív rendőrségi elveket háttérbe szorító preventív rendőrség eredményességi faktorai a helyi közösséggel való hatékonyabb együttműködésben rejlenek. A centrális irányítás a döntési szintek leszállítása nélkül nem lehet hatékony, ahogy a decentralizált szervezet a funkcionális területein lévő egységes követelményrendszer és formalizálás elveinek figyelmen kívül hagyása esetén szintén nem. A két modell között hatékonysági oldalról leginkább az tud igazságot tenni, hogy a lakosság melyik modell által „előállított” közbiztonságot ítéli jobb minőségűnek. Emiatt a lakosság elképzeléseiről leginkább csak a helyben keletkező és települési szinten eltérő mértékű biztonságérzetből tudunk következtetést levonni, és nem a centrális rendőrség által mért és „egységesített” bizalmi indexből. A hatékonyság fogalmát ez önmagában a „relatív” kategóriába helyezi. Ami azt eredezteti, hogy a centrális modell a decentralizálthoz képest akkor lesz hatékonyabb, ha a biztonságérzet és az objektív eredményei tekintetében a bűnüldözés a legkisebb szórást produkálja az alapul vett települések „eredményessége” és a helyi rendőri teljesítmény elismertsége között.

Kulcsszavak: hatékonyság, irányítás, centralizált, decentralizált, statisztikai szemlélet

Bevezetés

„A hatalom racionalizálása [...] a hatalomnak ésszerű, tárgyi szempontok alá vonását jelenti, mégpedig ennek eddig – minden hiba és tévút ellenére is – a hatalmak megosztásának az elve s a hatalomnak közösségi és bírói ellenőrzés alá vonása a legsikeresebb gyakorlati kísérlete.”²⁰⁷

²⁰⁷ Bibó István: *Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom*. Válogatott tanulmányok, első kötet. Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 291. o.

Tanulmányomban a hatékonyságot elsősorban a feladat, hatáskör és felelősség oldaláról kívánom megközelíteni, ami alapján a centralizált vagy decentralizált modellek főbb jellemzőit összevetve lehet megállapításokat tenni. Az egyik vagy másik megoldás elfogadása és alkalmazása alapvetően történelmi hagyományokon és az államrendszerek sajátos vonásain alapszik.²⁰⁸ Ebben a tekintetben a centralizált modellt kiemelkedően és plasztikusan a francia centralizált államszervezetben tanulmányozhatjuk, ahol az abszolutizmusból megszülető központosított állami berendezkedés a rendvédelem elsődleges feladatának az állam politikai berendezkedésének védelmét és garantálását tekintette. *„A különféle modellek tanulmányozásának éppen egy olyan komplex modell kimunkálása volt a célja, amely egyidőben alkalmas a rendőrségi munka hatékonyságának javítására és a törvényesség biztosítására.”*²⁰⁹

A centralizált minta egyaránt és erőteljesen kihat a rendőrség stratégiai gondolkodására, szakmai arculatára, szervezeti kultúrájára, más társadalmi és politikai alrendszerekkel való interakcióinak minőségére. Történelmi kialakulásától fogva magán visel olyan karakterjegyeket, mint a reaktivitás, represszivitás, továbbá a magas fokú professzionalizmus, a szakmai specializáció széles lehetőségei, a döntési szintek erős tagoltsága és a döntési kompetenciák monopolizálása a centrumban. A történelmi hagyományok és a kiforrottság ellenére még az olyan fejlett demokráciák centralizált modelljei, mint a nemzeti francia modell sem tudtak megálljt parancsolni a fejlődésnek és a hatékonyság elemi igényének, így egyre jobban megadták magukat a decentralizáció követelményének.

Az 1980-as évek elejére a társadalmi mozgások felgyorsulása együtt járt a deviáns jelenségek elszaporodásával, amelyre a rendőrségek Nyugat-Európában erős centralizálással és határozott fellépéssel válaszoltak. Többek között Dániában is felismerték, hogy ennek hatására a rendőrség eltávolodott a közösségtől, így itt is a szervezet „lelapítása” és a decentralizáció eszménye került előtérbe. A „közeli rendőrségben” (a community policing dán megfelelőjeként) csaknem 800 rendőrnek, vagyis a rendőri állomány 10 százalékának lett feladata a lakossággal való kapcsolattartás.²¹⁰

A decentralizáció igénye elsősorban a civil társadalom berendezkedésének és működésének követelményévé vált, mivel a megváltozott társadalmi viszonyokra reagáló civil kezdeményezések az esetek zömében helyben és problémacentrikusan jelentkeztek. A mások a bűnmegelőzési szemléletmód előtérbe kerülése, amit az a felismerés támogatott, hogy a reaktív rendőrségi elveket háttérbe szorító preventív rendőrség eredményességi faktorai a helyi közösséggel való hatékonyabb együttműködésben rejlenek.²¹¹ A decentralizált modellt elsősorban a bűnüldöző munka differenciáltabb igényű megközelítése támogatta, amely a közösségre irányuló megelőzési feladatait hatékonyabban látta el a potenciális sértettek támogatásával és a bűncselekményeket lehetővé tevő szituációk felszámolásával. *Azonban hiba lenne a decentralizált elven működő rendőrséget pusztán a bűnmegelőzéssel azonosítani, mivel a generális tudással rendelkező közösséghez közel álló, a kis és közepes bűnözést kezelni tudó rendőri tevékenység teljesítményének értékelése szintúgy mérhető, mint a modell szakmailag specifikált, professzionizált változata.*

²⁰⁸ Nagy Judit szerint az összes rendészeti struktúra Európában a centralizáció–decentralizáció koordinátarendszerének modelljét használja, attól függően, hogy milyen mértékben állnak egységes nemzeti vagy regionális irányítás alatt, vagy autonóm módon rendezkednek be. Lásd ezekről Varghese, John: *Police structure. A Comparative Study of Policing Models*. Seminar paper. Government Law College, Thiruvananthapuram, 2009; és Tupman, Bill: *Policing in Europe. Uniform in diversity*. Paperback, February 2011. Idézi Nagy Judit: Rendészeti modellek, nemzetközi együttműködés. In: Korinek László (szerk.) (2014): i. m. pp. 131–154.

²⁰⁹ Finszter Géza: Európai rendészeti modellek és a magyar rendőrség. In: *Kriminológiai Közlemények* 54. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1999, pp. 229.

²¹⁰ Jármy Tibor: *A közösségi eszme a rendőri mentalitásban – a bűnmegelőzés, mint alternatíva. A rendvédelmi munka társadalmi beágyazottsága*. Rendőrtisztai Főiskola Társadalomtudományi tanszék, Budapest, 2004, 50. o.

²¹¹ Bayley, David H.: *What works in Policing*. New York–Oxford, 1998, pp. 138–142.

A hibát a két eltérő eredményességi stratégia szerint működő szervezeti berendezkedési rendszernek az egységes és homogén elv szerinti statisztikai mérése okozza. Ez a decentralizált modell eredményességi kívánalmait kifejező rendőrségek eredményességének alacsony szintjét tükrözi vissza, mutatóit rontja, míg a professzionális irányába mozduló, a centralizáltság magasabb fokán álló szervek eredményeit javítja, így homogenizálva és elmosva az eredményesség eltérősége miatt keletkezett mutatókat. A túlzott központosítás eltorzítja a belső arányokat és az erőforrások felhasználását. *A központosításra irányuló törekvés a bűnmegelőzéstől a reaktivitás felé fordul, ezzel távolodik a helyi közösségtől, rontja a kapcsolatot, a kommunikációt, bürokratikus metódusaival erősen processzuális jegyeket ölt, és az eredményesség homogenizálásának igénye miatt a statisztikai szemlélet manipulatív válik.*

1. Centralizált és a decentralizált rendőrségi modell versus hatékonyság

A kutatások igazolták, hogy nincs szignifikáns statisztikai összefüggés a rendőri létszám emelése és a bűnözés csökkenése között.²¹² A rendőrség megerősítése pusztán új emberek felvételével még ideiglenesen sem késlelteti a bűnözés növekedését.²¹³ Éppen ezért a rendőrség esetében sokkal fontosabb a szervezet belső működése, kultúrája stratégiájának súlypontjai jelentősebbek.²¹⁴ *A szervezeti struktúra lényeges eleme az egyes szinteken lévők egymáshoz viszonyított létszámbeli aránya, aminek kifejezése a felső, közép és beosztotti állomány súlyozott viszonya.* Az országos, területi és helyi szervek bérköltségeinek egymáshoz viszonyított aránya, továbbá a rendfokozati kategóriák szerinti összevetés és arányosítás lényeges összehasonlítási alap a hatékonyság egyes fokainak feltárásához. Ezen túlmenően vizsgálatot követel az is, hogy az anyagi megbecsültség a létszámviszonyokhoz kapcsolódva hogyan jelentkezik, amiből következően csak az adott szintek felszorozott átlagos beosztási illetményei mutatják meg, hogy mennyire hordozza magán a centrális irányítás a költséghatékony jellemzőt. Logikusan, ha nem csökken racionálisan a vezetési szintek száma, illetve a vezetési és hatásköri szinteken lévők száma nem arányos a dekoncentráció-körzetesítés méreteivel, továbbá aránytalanul eltolódott a finanszírozás mértéke az egyes szinteken és beosztási területeken, úgy a centrális irányítás nem jár hatékonysági előnyökkel.²¹⁵

Tagadhatatlan, hogy a rendőri szervek feladat- és hatáskör szerinti összevonása és centrális irányítás alá helyezése jelentősen növelheti a költséghatékonyságot, aminek az egyetlen oka a rendőrség költségvetésének összetételében rejlik. Vagyis a költségvetése jelentős hányadát a személyi kiadások jelentik, ez csaknem 80 százalékát emésztí fel a kiadásoknak. Ebből következik, hogy a vezetési szintek csökkentése jelentősen redukálhatja a kiadási oldal mérlegét. A rendőrség rendelkezésére álló anyagi erőforrások meglehetősen szűkösek. Mindez szükségszerűen központi gazdálkodást eredményez. Ezek az elvek a rendőrség szervezeti és humán erő gazdálkodási struktúrájában is visszatükröződnek. A szakmai szervek tekintetében követett decentralizált irányítási módszer azt eredményezi, hogy a mintegy

²¹² Kutatási adatokra hivatkozva konstatálják ezt a tényt. Vö. Szikinger István: A rendőrség és a bűnözés. *Magyar Tudomány*, 2001/8., 921. o.

²¹³ Loftin, Colin – McDewall, David: The Police, Crime, and Economic Theory: An Assessment. *American Sociological Review*, vol. 47, 1982, pp. 393–401.

²¹⁴ Schneider, Hans-Joachim: Kriminologie für das 21. Jahrhundert. Schwerpunkte und Fortschritte der internationalen Kriminologie. In: *Überblick und Diskussion*. LIT Verlag, Münster, 2001, 361.

²¹⁵ Szakács is észrevételezi, hogy a helyzet tarthatatlanságát felismerve már számos erőfeszítés született. Lásd bővebben Szakács Gábor: *Előtanulmány a hivatásos állomány rendfokozati, illetve bér- és besorolási rendszere közötti ellentmondás feloldására, egy új, differenciált bér- és besorolási rendszer kialakítása*. A „Koncepció és stratégiai intézkedések a Belügyminisztériumhoz tartozó szervezetek oktatási rendszerének korszerűsítésére” című anyag melléklete. BM, Budapest, 2005

40 000 fős rendőrségnél a szakmai tevékenységet szakirányítók létszáma nem haladja meg a 400 főt. Ezzel szemben az alapvetően centrális módszerekkel irányított gazdasági, informatikai terület szakirányítását és az országos kiszolgálást végző dolgozók létszáma mintegy 500 fő.²¹⁶

Így az üzenet az, hogy *meg kell tanulnunk az általuk nyújtott szolgáltatások racionalizálását és hatékony működtetését korlátozott költségvetés mellett*. A rendőri szervek centralizálása nyilvánvalóan lehetővé teszi a felső vezetés bérezésére fordított összegből való megtakarítást, ugyanakkor a tervezés és az igazgatás régió szinten egyszerűbbé válik, lehetőséget adva a társadalombiztosítási, egészségügyi és szociális intézményekkel való közös cselekvési programok kidolgozására. *A centrális irányítás hatékonysági szempontból kiváltképp a vezetési szintek „lapításával” és összevonásával, továbbá a hierarchia vertikumának csökkentésével hordozhat előnyöket*. Ehhez adódóan vizsgálat alapját képezi, hogy az egyes vezetési szintek egymáshoz képest milyen arányban, súllyal és milyen költségvetési tényezőket jelentenek.²¹⁷

2. A két rendőrségi modell összevetése – előnyök és hátrányok

David Bayley és Rob Mawby²¹⁸ is foglalkozott a centrális és decentralizált rendőrségi modellben működő országok összehasonlító elemzésével, ennek során arra az általános következtetésre jutottak, hogy az azonos modellben működő országok rendőrségei között is óriási különbségek húzódnak. A decentralizált rendőrségi formában működő öt ország helyi szerveinek számai jelentősen különböznek egymástól, függetlenül a lakossághoz viszonyított rendőraránytól (8 Ausztráliában, 22 Indiában, 400 Kanadában, több mint tizenötezer az Egyesült Államokban). A rendőri szervek igazgatásának szintjei szintén változóak, lehet állami, megyei vagy városi. Ugyanez igaz az alkalmazottak számára és arra nézve is, hogy milyen lélekszámú lakosságot szolgálnak ki. E szervezetekben többé-kevésbé hosszú hierarchikus lánc van a szervezet vezetője és az egyszerű rendőr között. Természetesen, ha a centralizált rendőri szervezeteket nézzük, akkor is találunk különbségeket. Bayley igazából arra a következtetésre jutott, hogy a rendőri szervek feladata, hatékonysága, a szolgáltatás minősége és az egyéni szabadságjogok tekintetében a modelleket igazából analitikus részletességgel eddig még nem tekintették át.²¹⁹

A két modell közötti megkülönböztetés egyik fontos jellemzője, hogy a politika milyen formában tud nyomást gyakorolni a rendőrségre.²²⁰ *A decentralizáció depolitizálás nélkül nem takar mást, mintsem a helyi autonómia ellenőrzési jogkörének és befolyásának növelését a priori és a posteriori ellenőrzések és irányítási jogosítványoktól az egyedi utasítások nyújtotta beavatkozásokig terjedően.*²²¹ A centrális irányítás hasonlóképpen lehet kontraproduktív, ahogy a decentralizált az uniformizáltság hiánya és a szakmai stratégiák érvényesülése

²¹⁶ Felkai László: A magyar rendőrség szervezete. *Új Rendészeti Tanulmányok*, 1995/1., pp. 27.

²¹⁷ Lebeuf, Marcel-Eugene – Szabó Dénes: A rendőri szervek centralizálásával és decentralizálásával kapcsolatos kanadai tapasztalatok. *Új Rendészeti Tanulmányok*, 1995/1., 76. o.

²¹⁸ Bayley, David H.: Policing: the World Stage. In: Mawby, Rob (Ed.): *Policing across the World*. The Mysterious Press, London–New York, 1999, pp. 3–12.

²¹⁹ Bayley, David H.: Comparative organization of the police English-speaking countries. In: Tonry, Michael (Ed.): *Modern policing, Crime and Justice*, vol. 16. University of Chicago Press, Chicago, 1992, p. 15.

²²⁰ A román decentralizált modellből nyilvánvaló, hogy depolitizálás és a lakossággal való együttműködést tudatosan erősítő szervezeti működés nélkül nem lehet a gyakorlatban közösségi rendőrségről beszélni, még a funkciók, kompetenciák és az erőforrások áttelepítése esetén sem. Lásd Móré Gáspár: A közösségi rendőrség létrehozása Romániában. *Jog- és Politikatudományi Folyóirat*, 2012/1–2., 7. o.

²²¹ Finszter Géza – Korinek László: Rekviem egy rendőrségért. *Népszabadság*, 2009. február 28.

<http://nol.hu/belfold/lap-20090228-20090228-16-322527>. Idézi Kozáry Andrea: A rendőrség társadalmi szerepe – rendőrségi reform: aktuális kérdések. In: *RTF Rendvédelmi Füzetek*, 2009/3., 11. o.

nélkül kevésbé költséghatékony, amennyiben az erőforrásokat nem helyi szintre csoportosítják, és nem erősítik meg a lakossággal közvetlen szervezeti egységeket.²²² Ennek bizonyosságául leginkább a francia centrális rendőrség működésében történt változások, reformok szolgálhatnak. *Barbara Jankowski* előadása alapján mutatom be a hatékonyság elvének érvényesülését:

1. A rendőrség prioritásának áthelyeződése az állami intézmények védelméről a biztonság szavatolására.
2. A rendőri tevékenység helyi igényekhez való hangolása a helyi biztonsági rendszereken keresztül. Ez a közösségi igények felé való eltolódásban öltött testet, ahogy akkori (1995) belügyminiszterük, *Charles Pasqua* is megfogalmazta: „*A rendőrséget ma már nem lehet csupán rendfenntartó erőnek tekinteni, a rendőrségnek már a biztonságot kell megteremtenie. A rendőrséget át kell formálnunk, az állam rendvédelmi szervéből, mely nincs tekintettel a közösség elvárásaira, egy közösségorientált rendőrséggé, mely a törvényesség felett őrködik, ugyanakkor odafigyel az állampolgárok igényeire.*”
3. A közösségi rendőrség gyakorlatba ültetése azonban nem egyszerű feladat, számos szakmai és irányítási változást hozott, amelyek a hátrányoktól sem voltak mentesek. Gondolva például arra, hogy a rendőrségi szakmai kultúra nem tart nagyra olyan feladatokat, mint a közbéke fenntartása: ezt nem lehet mennyiségi mutatókkal sem kifejezni. A jó kapcsolat nem mérhető, pedig az információáramlás javul a lakosság és a rendőrség között.²²³

Az állami kontroll (centralizáció) hozzájárult a rendőrség és a helyi lakosság közötti kapcsolatok fellazulásához, ami odáig vezetett, hogy a rendőri munka hatékonysága romlott, hisz a rendőri tevékenység hatékonyságának egyik alapvető tényezője a lakossági kapcsolatok minősége.²²⁴ Elsősorban a centralizációs hatékonysági hátrányokat enyhítették a helyi szervek illetékességének adaptációs változásai. Rendőrhatósági szinten ez olyan megközelítésmódokat és cselekvési programokat takart, amelyek célja a helyi politika és a gyakorlat biztonság terén való kohéziója. A megyei szintű programok a helyi önkormányzati és állami szereplők kooperációjában megvalósuló munkavégzésekben mutatkoztak meg. Ezt erősítette a pénzügyi források helyi szintre telepítése, és önálló gazdálkodásának megerősítése. A hatáskörök a francia rendszerben sem jelentik azt, hogy a helyi rendőri erők a polgármester irányítása alá kerülnének, azonban nem egységes rendőrségi szervezet működik, merthogy a bűnügyi rendőrség az államügyészek felügyelete alatt áll. E koncepcióban a rend fogalmát már nem felülről határozzák meg a hatóságok, hanem alulról, mint társadalmi szükséglet fogalmazódik meg.²²⁵

Az együttműködés megvalósulása a centrális irányítás ellenére a helyi prioritások elismerése irányába hatott. *A vonatkozó kutatás alátámasztotta, hogy a rendőrség és a helyi partnerek közötti együttműködés alapját nem a formális protokollok vagy előírt procedúrák túlszabályozott bürokratikus vonásai, sokkal inkább a baráti kapcsolatokon alapuló informális bizalmi viszonyok alapozzák meg.*²²⁶ Az együttműködés csak önkéntes, saját

²²² Ahogy Fenyvesi is megfogalmazza monográfiájában: „Maradj a fogyasztó közelében elvet kell alkalmazni és a még mindig erős centralizáltságot csökkenteni kell.” Lásd: Fenyvesi Csaba: Rendőrség és Marketing. Carbacomp Kft. Pécs, 1994, 79. o.

²²³ Jankowski, Barbara: La police de proximité: regard de la recherche sur un nouveau style de police. *Les Cahiers de la Sécurité Intérieure*, no. 13, 1993, p. 16. Idézi Jankowski, Barbara: A rendőrség centralizációja/ decentralizációja Franciaországban. *Új Rendészeti Tanulmányok*, 1995/1., 93. o.

²²⁴ Jankowski, Barbara: A rendőrség centralizációja/ decentralizációja Franciaországban. *Új Rendészeti Tanulmányok*, 1995/1. 92. o.

²²⁵ Glezialis, Jean-Jacques: L'Etat, les collectivités locales et la sécurité. *Les Cahiers de la Sécurité Intérieure*, no. 16, 1994, p. 16. Idézi Jankowski, Barbara (1995): i. m. 94. o.

²²⁶ Gatto, Dominique – Thoenig, Jean-Claude: *La sécurité publique à l'épreuve du terrain, la policier, le magistrat et le préfet*. L'Harmattan–IHESI, 1993. Idézi Jankowski, Barbara (1995): i. m. 91. o.

belátáson és önálló autonóm felelős gondolkodáson alapulhat, mivel annak deklarálása vagy felülről való elrendelése egyértelműen ellenállást szül a kompromisszumkényszer végett születő cselekvési szabadság korlátozása miatt. Az együttműködés vagy a közös gondolkodás főképp akkor lehet eredményes, ha nem csak elvi szinten rögzített, és közös eredményei nincsenek a centrális irányítás kézi vezérlési pressziójától fenyegetve. Ezzel a decentralizált és önműködő helyi biztonsági autonómiák a helyi rendőrségi szervekkel hatékony együttműködést tudnak produkálni.²²⁷

A francia modell struktúrája és működése jól példázza, hogy *legkevésbé sem a decentralizált vagy centralizált felépítés jelenti a hatékonyságot a rendőrség működésében*. Ami a közösségi rendőrségi szemléletet illeti, az sem mutat fogalmi összeegyeztethetlenséget a centrális működéssel, azonban a helyi szintű autonómia és az állami szervek együttműködési és döntési kompetenciáinak feloldása és informális lazítása nélkül ugyancsak eredménytelenségre van kárhoztatva.

Az Egyesült Királyság rendőrségének modelljét fürkészve a már korábban idézett *Robert Reiner* „Rendőrség és Politika” című könyvében²²⁸ az angol rendőrség társadalmi ázsiójának és elismertségének csökkenését nyolc pontban foglalta össze. Természetesen a teljes korszerűsítés elképzelhetetlen lett volna a tudományos-technikai háttér megteremtése, a szakmai képzés, a megfelelő vezetési stílus és a rendőrök fizetésének megemlése nélkül.²²⁹

A centrális irányítás mellett szól az egységes humánerőforrás-gazdálkodással kapcsolatos stratégia kialakítása, a hírközlés, a szakmai irányítás, a közös gyakorlatok, az egységes jogalkalmazás és szakmai munka kialakításának lehetősége, ami a színvonal növekedéséhez és a professzionalizmus megszilárdulásához vezet. Erre a képzési és karrierrendszerrel kapcsolatos témakörben részletesebben ki fogok térni, bemutatva e területen az utóbbi évben történt változásokat és azok jellemzőit. A lakosság és a rendőrség között dinamikusan fejlődő kapcsolat azonban nem csökkenti a rendőrség felelősségét a szakismeret és a megfelelő képzettség megszerzése tekintetében. Nem jelenti azt sem, hogy az állampolgárok bizalma és a kooperációs szerepének jelentősége csökkenne.²³⁰ Valójában minél többet tud a rendőrség azokról az emberekről, akiknek védelmet kell nyújtania, annál kevésbé érzi fenyegetve magát.²³¹ A lényeg a rendőrség és a lakosság közötti új kapcsolat. Így a magánéletben és a közéletben egyaránt folyamatosan javulhat az élet minősége.²³² Ehhez viszont olyan rendőrök kiképzése és alkalmazása szükséges, akik olyan kompetenciákkal rendelkeznek, amelyek erősítik azt az elvárást, amelyek az önállóságot, a kapcsolatteremtési készséget veszik célba;²³³ mennyire tud a jelentkező figyelni, mennyire fogékony az új ötletekre, milyen türelmes,²³⁴ hogyan tud másokkal kommunikálni²³⁵. A kiképzéssel kapcsolatban általában azt

²²⁷ Finszter szerint az egyéni és kollektív védelmi képesség gyengése a rendészet teljesítményét is rontja, mivel önmagukban semmit sem tudnak tenni a helyi közbiztonságért. Minél centralizáltabb, annál tehetetlenebb egy szervezet a helyi bajokkal szemben, erőinek nagy részét a központi feladatok kötik le. Lásd bővebben Finszter Géza: A települések közösségei és a helyi közbiztonság. *Magyar Rendészet*, 2011/3., 12. o.

²²⁸ Reiner, Robert: *The Politics of the Police*. Wheatsheaf Books, Sussex, 1992. pp. 78–94.

²²⁹ Katona Géza: Az angol rendőrség reformja. *Belügyi Szemle*, 2002/9., 7. o.

²³⁰ Korinek László: Az igazságszolgáltatás mint rendszer, szervezeti kutatások. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, 2006/3., 35.o.

²³¹ Pepinski, Harold E.: Issue of Citizen Involvement in Policing. *Crime and Delinquency*, vol. 35, no. 3, 1989, pp. 458–470.

²³² Kelling, George L. – Stewart, James K.: *Neighbourhoods and Police: the Maintenance of Civil Authority. Perspective on Policing*. National Institute of Justice, Washington D.C., 1989, p. 10.

²³³ Walker, Christopher R. – Walker, Gail S.: *The Victoria Community Police Stations: An Exercise in Innovation*. Research and Program Development Branch, Canadian Police College, Ottawa, 1989

²³⁴ Asbury, Kathryn E.: Innovating Policing: Foot Patrolin 31 Division Metropolitan Toronto. *Canadian Police College Journal*, vol. 13, no. 3, 1989, pp. 165–181.

²³⁵ Loree, Don: Innovation and Changing a Regional Police Force. *Canadian Police College Journal*, vol. 12, no. 4, 1988, pp. 205–239.

lehetett megállapítani, hogy nyilvánvalóan hiányzik a megfelelő kiképzés, sőt egyáltalán nincs kiképzés.²³⁶

A kanadai tapasztalatokat figyelembe véve a közösségi rendőrségi modellben, valamint a rendőrség és az állampolgárok közötti kapcsolatban történő változásokat elsősorban a költségvetési megszorítások indukálták és szorították rá a szervezetet a vezetési szintek csökkentésére és a centralizálásra.²³⁷ Ezzel összhatásban a feladat- és munkamegosztás belső decentralizálása valósult meg úgy, hogy a lakossággal közvetlenül kapcsolatba kerülő járőrre nagyobb felelősséget helyeztek, és megnövelték a szerepét a döntéshozatali folyamatban.²³⁸

Így vált kompatibilissé a centralizálás hatékonysági küldetése és a decentralizáció közösségi arculata. Lényegében a hatékonyság a szervezeti modell tekintetében ezen az egyetlen lehetséges módon javulhat. *A centrális irányítás a döntési szintek leszállítása nélkül nem hatékony, ahogy a decentralizált szervezet a funkcionális területein lévő egységes követelményrendszer és formalizálás elveinek figyelmen kívül hagyása esetén sem az.*²³⁹ Át kell értékelní a munka eredményességére vonatkozó szemléletünket. Az abszolút számok helyett célszerűbb fajlagos értékeket vizsgálni (pl. az egy nyomozóra jutó eljárások száma). Érdekeltséget kell teremteni a bűnözés számszerű csökkentésében. Nem lenne helyes a fejlesztések odaítélésénél csak az aktuális bűncselekmények számából kiindulni. A helyi rendőrség kizárólagos egyirányú függőségét (pl. felsőbb rendőrség, polgármester) fel kell váltania a többszempontú, sokirányú nyilvános kontrollnak (helyi lakossági ellenőrzés, felső rendőri szakirányítás, törvényességi felügyelet, kapitánysági függetlenség). A lakossággal való érintkezés a tömeges ügyekben a helyi rendőrség feladata kell legyen.²⁴⁰ A központi rendőrség csak a helyi rendőrség lehetőségeit, területi illetékességét és hatáskörét meghaladó kérdésekre összpontosít.²⁴¹ A helyi rendőrségnek is a bűnözés elleni harc a feladata, és ezzel foglalkozó egységei egymástól nem választhatók el, nem telepíthetők szét. A rendőri munka egy szakmai tevékenység, aminél a rendőrség elsősorban a közbiztonság szavatolásának „hogyanjéért” felel.²⁴²

A decentralizált rendőrség előnyei kétségtelenül a közvetlen kontaktusban és a helyi viszonyok alaposabb ismeretében rejlenek, de ez legkevésbé sem ekvivalens a hatékonysággal. Mindazonáltal helyi szinten a szabványok, konvenciók, egységesített rendszerek hiánya az együttműködésre hátrányosan hat, így csorbíthatja a közös munka eredményességét. Ennek ellenére, ha centralizált felépítésű a szerv, úgy a merev struktúra szintén áthághatatlan akadályt jelent a helyi szinten felmerülő szükségletek számára, amennyiben bármilyen munkafolyamatot szabályozó központi előírások módosításának és a szükséges konvenciók elfogadtatásának, szabványosításának igényét hordozza. Így mind a hatékonyság, mind a

²³⁶ Clairmont, Don: *To the Forefront: Community-Based Zone Policing in Halifax*. Research and Program Development Branch, Canadian Police College, Ottawa, 1990

²³⁷ Finszter szerint ilyenek többek között a centralizmus-finanszírozhatóság, centralizmus-dekoncentráció és a centralizmus-decentralizáció látszólagos dilemmái is, amelyek akadályozzák a modern önkormányzati rendszert reformját. Lásd Finszter Géza: A települések közösségei és a helyi közbiztonság. *Magyar Rendészet*, 2011/3., 13–15. o.

²³⁸ Szikinger István: *Rendőrség a demokratikus jogállamban*. Sík Kiadó, Budapest, 1998. 50–53.o.

²³⁹ Bánfi Ferenc: A rendőrség társadalmi szerepe és a gyakorlat. In: *A rendőrség társadalmi szerepe. Tudományos konferencia 1998. április 21–22.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 1999, 50–53. o.

²⁴⁰ Christján szerint a közösségi rendőrség irányába mutató intézkedés volt a rendőrőrs-program és a körzeti megbízotti rendszer kiépítésének kezdeményezése. Vö. Christján László: Az önkormányzati rendőrség és a közösségi rendszert összefüggéseiről. Absztrakt. In: *20 évesek az önkormányzatok – „Születésnap vagy halotti tor?”* Országos konferencia, Pécs, 2010. március 19., 20. o.

²⁴¹ A hatáskör idomuljon a közösséghez és a területhez, ahogy ezt Finszter is kifejti. Lásd Finszter Géza: Rendőrségi modellek. *Rendészeti Szemle*, 1994/3.

²⁴² Komáromi István: A hatékony, decentralizált, önkormányzatbarát kísérleti rendőrkapitányság Budapest XXII. kerületében. *Főiskolai Figyelő*, 1990/2., 190–200. o.

közérthetőség csorbát szenved. A hagyományos modellben a prioritásokat fentről lefelé határozzák meg, a decentralizált modellben átveszi a lentől felfelé megközelítés.²⁴³

3. Következtések, megállapítások

- *Leszögezhető, hogy a centrális rendszer irányítási modellje akkor lehet eredményes, ha a szervezet egésze lefelé lojális és nyitott, és nem csak a hierarchiából fakadó irányítási jogkörével éri el a szakmai kooperációt.* Ezen túl, felfelé irányuló kezdeményezések esetén ugyancsak befogadó, sőt rugalmas a változtatási igényekre. Amennyiben az információ nem lendületesen áramlik a lokális igényektől az irányítást végző központi szervek felé, úgy az nem képes szükségszerű változtatást elérni, ennek hatására a rendszer megmerevedik, döntésképtelensége és elavultsága miatt hatékonyságát veszti. *A fentiekből következően a rendőrség filozófiai célkitűzésében bújk meg a hatékonyság titka, főként ezzel határozható meg, hogy a hatékonyság oldaláról milyen preferenciarendszerre helyezzük a rendőrségi modellünket.*²⁴⁴ Meggyőződésem, hogy a globális bűnözés kihívásaira választ adni kívánó modern bűnügyi rendőrség csak dekoncentrált formában, egy centrális irányítású modellben működtethető hatékonyan.²⁴⁵ *Mindez a jelenlegi rendőrségi filozófia mellett a centralizálás valós és nem csak kommunikációs feloldásával²⁴⁶ a helyi közrendvédelmi rendőri tevékenység decentralizálását szükségszerűsíti.*²⁴⁷

A központból irányított modell legnagyobb előnye, hogy az irányítása alatt álló teljes területén képes a helyi szinten mutatkozó eltérő közbiztonsági feltételekhez a bűnüldözési erőforrásokat adekvátan illeszteni, azokat ésszerűen telepíteni. E modell ellentétben a decentralizált modellel – ami főképp a helyi adottságaihoz mérten autonóm módon tartja fenn és veszi igénybe saját emberi és technikai forrásait –, el tudja vonni és oda tudja helyezni az erőforrásokat, ahol erre éppen nagyobb szükség mutatkozik. A hatékonyság oldaláról már csak azt kell tisztázni, hogy egyrészt jelen van-e az említett probléma, másrészt ennek orvoslására az adott szervezeti modell mennyire mutat aktivitást és hajlandóságot.²⁴⁸

A két modell között hatékonysági oldalról leginkább az tud igazságot tenni, hogy a lakosság melyik modell által „előállított” közbiztonságot ítéli jobb minőségűnek. A kérdéssel kapcsolatban Szikinger István alkotmányjogász meglehetősen szkeptikus. A rendőrség eredményességének fő kritériumaként az információt nevezi meg, amelynek a megszerzéséhez két út vezet; az egyik a titkos információgyűjtés, a másik a nyitottság. Az előbbi a kormány szolgálatában áll, az utóbbi pedig – a polgár-rendőr közötti párbeszéd –

²⁴³ Punch, Maurice – Hoogenboom, Bob – Vuver, Kees Van Der: Community Policing in the Netherlands: Four Generations of Redefinition. In: Williamson, Tom: *The Handbook of Knowledge-Based Policing: Current Conceptions and Future Directions*. Wiley and Sons, Chichester–Hoboken, 2008., p. 71.

²⁴⁴ Berei szerint az utóbbi évtizedben tapintható a hagyományos modell krízise, ami főleg a személyi szabadság korlátozásában és a büntetések preferálásában nyilvánul meg, nem hatékony a lakosság félelemérzetének csökkentésében. Lásd Berei Róbert: Szolgáltatástervezés a „nehéz körzetekben”. In: Korinek László (szerk.) (2014): i. m. 203. o.

²⁴⁵ A kérdésben egyetértek Köhalmival. Köhalmi László: Pártok, kormányok és rendészeti stratégiák. In: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XII.* Pécs, 2011, 66. o.

²⁴⁶ Kozáry írja, hogy látszólagos egyetértéssel sok rendőrkapitány a közösségi rendőrség nyelvezetét használja, de szervezeti és értékrendszerét közel sem alakítja át ennek a koncepciónak megfelelően. Kappeler, Victor E. – Gaines, Larry K.: *Community Policing. A Contemporary Perspective*. 5th ed. Anderson Publishing, 2009. Idézi Kozáry Andrea (2015): i. m. 80. o.

²⁴⁷ Ezzel ért egyet a Finszter–Korinek szerzőpáros is. Lásd Finszter Géza – Korinek László: Rekviem egy rendőrségért. *Népszabadság*, 2009. február 28.

²⁴⁸ A bűnözés mennyiségi és minőségi lokális különbségeiből fakadó disztributálás képességének hiányait, ezáltal a rendszer hatékonytalanságát igazolta Phd kutatásom is. Lásd: VÁRI VINCE: *A bűnüldözés relatív hatékonysága és a rendőrség*. PhD-értekezés. Miskolci Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Doktori Iskola, Miskolc. 2015.

intézményesen tiltva van. Szikinger egy negatív spirális folyamatot lát ebben.²⁴⁹ *A több rendőr elidegeníti egymástól a rendőrt és a polgárt, az elidegenített rendőrnek a polgár nem ad információt, még több rendőrt és titkosszolgálati eszközt igényel a szervezet, még erősebb lesz az elidegenedés.*²⁵⁰ Bólyai János is a szilárd társadalmi közeg hiányát, továbbá a perszonális kapcsolatokat mellőző és elidegenedést okozó társadalmi dezintegrációs folyamatokat látja akadállyal, mint például a technika és az internet térhódításával csökkenti a közösségi rendszerek létrejöttének esélyét.²⁵¹

Emiatt a lakosság elképzeléseiről mindig csak a helyben keletkező és települési szinten eltérő mértékű biztonságérzetből tudunk következtetést levonni, és nem a centrális rendőrség által mért és „egységesített” bizalmi index²⁵² értékéből. A hatékonyság fogalmát ez önmagában a „relatív” kategóriába helyezi. Ami azt eredezteti, hogy a centrális modell a decentralizálthoz képest akkor lesz hatékonyabb, ha a biztonságérzet és az objektív eredményei tekintetében a bűnüldözés a legkisebb szórást produkálja az alapul vett települések hatékonysági eredményei között. Így a modellek elméleti elemzésén túl elsősorban az egyes települések bűnüldözési „relatív” hatékonyságmérésének elvi alapjait kell megteremteni az összehasonlíthatóság érdekében.

Irodalomjegyzék

- [1] Asbury, Kathryn E.: Innovating Policing: Foot Patrolin 31 Division Metropolitan Toronto. *Canadian Police College Journal*, vol. 13, no. 3, 1989, pp. 165–181.
- [2] Bánfi Ferenc: A rendőrség társadalmi szerepe és a gyakorlat. In: *A rendőrség társadalmi szerepe. Tudományos konferencia 1998. április 21–22.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 1999, 50–53. o.
- [3] Bayley, David H.: Comparative organization of the police English-speaking countries. In: Tonry, Michael (Ed.): *Modern policing, Crime and Justice*, vol. 16. University of Chicago Press, Chicago, 1992.
- [4] Bayley, David H.: Policing: the World Stage. In: Mawby, Rob (Ed.): *Policing across the World.* The Mysterious Press, London–New York, 1999, pp. 3–12.
- [5] Bayley, David H.: *What works in Policing.* New York–Oxford, 1998, pp. 138–142.
- [6] Berei Róbert: Szolgálatsszervezés a „nehéz körzetekben”. In: Korinek László (szerk) *Értekezések a rendészetről.* NKE Rendészettudományi Kar, Budapest, 2014.
- [7] Bibó István: *Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom.* Válogatott tanulmányok, első kötet. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
- [8] Bólyai János: A közösségi rendőrség. In: Gönczöl Katalin (szerk.): *Büntetőpolitika, bűnmegelőzés.* Szociális szakképzés könyvtára, ELTE Szociológiai Intézet, Budapest, 1994.
- [9] Christián László: Az önkormányzati rendőrség és a közösségi rendészet összefüggéseiről. Absztrakt. In: *20 évesek az önkormányzatok – „Születésnap vagy halotti tor?”* Országos konferencia, Pécs, 2010. március 19.
- [10] Clairmont, Don: *To the Forefront: Community-Based Zone Policing in Halifax.* Research and Program Development Branch, Canadian Police College, Ottawa, 1990
- [11] Felkai László: A magyar rendőrség szervezete. *Új Rendészeti Tanulmányok*, 1995/1.

²⁴⁹ Szikinger István: *Rendőrség a demokratikus jogállamban.* Sík Kiadó, Budapest, 1998

²⁵⁰ Szilágyi Gábor: A közösségi rendőrségről a Budapesti Rendőr Szakközépiskolában. *Belügyi Szemle*, 1998/5., 101. o.

²⁵¹ Bólyai János: A közösségi rendőrség. In: Gönczöl Katalin (szerk.): *Büntetőpolitika, bűnmegelőzés.* Szociális szakképzés könyvtára, ELTE Szociológiai Intézet, Budapest, 1994, 4. o.

²⁵² Minden évben elkészíteti az ORFK a lakosság és az önkormányzatok véleményének kikérésével és az éves értékelések kapcsán elő is adja a médiában, ezzel szemléltetve a lakosság rendőrség iránti bizalmának országos szintű alakulását.

- [12] Fenyvesi Csaba: Rendőrség és Marketing. Carbacomp Kft. Pécs, 1994.
- [13] Finszter Géza – Korinek László: Rekviem egy rendőrségért. *Népszabadság*, 2009. február 28. <http://nol.hu/belfold/lap-20090228-20090228-16-322527>.
- [14] Kozáry Andrea: A rendőrség társadalmi szerepe – rendőrségi reform: aktuális kérdések. In: *RTF Rendvédelmi Füzetek*, 2009/3.
- [15] Finszter Géza: A települések közösségei és a helyi közbiztonság. *Magyar Rendészet*, 2011/3., 13–15. o.
- [16] Finszter Géza: Európai rendészeti modellek és a magyar rendőrség. In: *Kriminológiai Közlemények* 54. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1999.
- [17] Finszter Géza: Rendőrségi modellek. *Rendészeti Szemle*, 1994/3.
- [18] Jankowski, Barbara: A rendőrség centralizációja/ decentralizációja Franciaországban. *Új Rendészeti Tanulmányok*, 1995/1.
- [19] Jármay Tibor: *A közösségi eszme a rendőri mentalításban – a bűnmegelőzés, mint alternatíva. A rendvédelmi munka társadalmi beágyazottsága*. Rendőrtiszt Főiskola Társadalomtudományi tanszék, Budapest, 2004.
- [20] Katona Géza: Az angol rendőrség reformja. *Belügyi Szemle*, 2002/9.
- [21] Kelling, George L. – Stewart, James K.: *Neighbourhoods and Police: the Maintenance of Civil Authority. Perspective on Policing*. National Institute of Justice, Washington D.C., 1989.
- [22] Komáromi István: A hatékony, decentralizált, önkormányzatbarát kísérleti rendőrkapitányság Budapest XXII. kerületében. *Főiskolai Figyelő*, 1990/2., 190–200. o.
- [23] Korinek László: Az igazságszolgáltatás mint rendszer, szervezeti kutatások. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny*, 2006/3.
- [24] Kozáry Andrea: *Rendészetszociológia. Kézikönyv I.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2015
- [25] Köhalmi László: Pártok, kormányok és rendészeti stratégiák. In: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XII.* Pécs, 2011-
- [26] Lebeuf, Marcel-Eugene – Szabó Dénes: A rendőri szervek centralizálásával és decentralizálásával kapcsolatos kanadai tapasztalatok. *Új Rendészeti Tanulmányok*, 1995/1.
- [27] Loftin, Colin – McDewall, David: The Police, Crime, and Economoc Theory: An Assessment. *American Sociological Review*, vol. 47, 1982, pp. 393–401.
- [28] Loree, Don: Innovation and Changing a Regional Police Force. *Canadian Police College Journal*, vol. 12, no. 4, 1988, pp. 205–239.
- [29] Móré Gáspár: A közösségi rendőrség létrehozása Romániában. *Jog- és Politikatudományi Folyóirat*, 2012/1–2.
- [30] Nagy Judit: Rendészeti modellek, nemzetközi együttműködés. In: Korinek László (szerk) *Értekezések a rendészetről*. NKE Rendészettudományi Kar, Budapest, 2014. pp. 131–154.
- [31] Pepinski, Harold E.: Issue of Citizen Involvement in Policing. *Crime and Delinquency*, vol. 35, no. 3, 1989, pp. 458–470.
- [32] Punch, Maurice – Hoogenboom, Bob – Vuver, Kees Van Der: Community Policing in the Netherlands: Four Generations of Redefinition. In: Williamson, Tom: *The Handbook of Knowledge-Based Policing: Current Conceptions and Future Directions*. Wiley and Sons, Chichester–Hoboken, 2008.
- [33] Reiner, Robert: *The Politics of the Police*. Wheatsheaf Books, Sussex, 1992. pp. 78–94.
- [34] Schneider, Hans-Joachim: Kriminologie für das 21. Jahrhundert. Schwerpunkte und Fortschritte der internationalen Kriminologie. In: *Überblick und Diskussion*. LIT Verlag, Münster, 2001.

- [35] Szakács Gábor: *Előtanulmány a hivatásos állomány rendfokozati, illetve bér- és besorolási rendszere közötti ellentmondás feloldására, egy új, differenciált bér- és besorolási rendszer kialakítása.* A „Koncepció és stratégiai intézkedések a Belügyminisztériumhoz tartozó szervezetek oktatási rendszerének korszerűsítésére” című anyag melléklete. BM, Budapest, 2005
- [36] Szikinger István: *Rendőrség a demokratikus jogállamban.* Sík Kiadó, Budapest, 1998.
- [37] Szikinger István: A rendőrség és a bűnözés. *Magyar Tudomány*, 2001/8.
- [38] Szilágyi Gábor: A közösségi rendőrségről a Budapesti Rendőr Szakközépiskolában. *Belügyi Szemle*, 1998/5.
- [39] Vári Vince: *A bűnüldözés relatív hatékonysága és a rendőrség.* PhD-értekezés. Miskolci Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Doktori Iskola, Miskolc. 2015.
- [40] Walker, Christopher R. – Walker, Gail S.: *The Victoria Community Police Stations: An Exercise in Innovation.* Research and Program Development Branch, Canadian Police College, Ottawa, 1989

Lektorálta: Dr. Budaházi Árpád, adjunktus, Nemzeti Közzolgálati Egyetem

APPLICATION OF THE RIGHT TO DIGNITY DURING THE CONDUCT OF HOSTILITIES IN LIGHT OF THE RECENT ROBOTIC WEAPON DEVELOPMENTS

Dr. Viola Vincze

Eötvös Loránd University, Faculty of Law, PhD candidate, drvinczeviola@gmail.com

Abstract

Lethal Autonomous Weapons Systems (AWS) may have serious implications regarding several Human Rights (e.g. right to life, right to human dignity, right to security, right to respect for family life, freedom of expression or freedom of assembly). The object of this essay is twofold: first, it will examine the relationship between the Law of Armed Conflict (LOAC) and Human Rights Law and the applicability of the latter in the context of *jus in bello*. Second, this writing also attempts to establish whether the right to human dignity can be infringed during the actual conduct of hostilities and therefore, other Human Rights and other conducts outside the battlefield context (e.g. detention, interrogation or belligerent occupation) are not going to be covered. The interdisciplinary and complex nature of the subject matter requires the assessment of the relevant legal instruments of three different but closely related regimes (LOAC, Human Rights Law and International Criminal Law). The most important question this essay asks is whether personal dignity is infringed by deploying AWS in the operating theatre? To answer this question, the ECHR provides useful input. According to Article 3 of ECHR, ‘no one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment.’ One of the conditions regarding the establishment of inhuman or degrading treatment is intent. This writing argues that the aim of deploying AWS is not to debase or humiliate those who might fall victim of its lethal force, but to attain certain military advantage, and AWS is not a mean of psychological warfare with the intent of weakening the moral strength or standing of the enemy or of civilians, therefore, violation of the right to dignity cannot be established based on the fact that AWS is being used during a military operation. It is this author’s firm opinion that the existence of autonomous technology in itself is not in violation of human dignity as interpreted by the Elements of Crime (to the ICC Statute). If an AWS is considered legal (compliant with Article 36 of Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions), only its certain uses (decision-making regarding lethal use of force) may raise concerns. A human-supervised AWS inherently lacks the ability to violate human dignity by mere employment.

Keywords: Law of Armed Conflict, Human Rights Law, Autonomous Weapons Systems, right to life, right to human dignity

1. Introduction

In the last decade, weapon developments have exponentially accelerated²⁵³ and entered uncharted territories. Although the means and methods of warfare are regulated by the Law of Armed Conflict (LOAC), the implications of the deployment or use of new weapons are extending also to the domains of (International) Human Rights Law and International

²⁵³ For examples see <http://www.lockheedmartin.com/us/what-we-do/aerospace-defense/unmanned-systems.html>; <http://www.boeing.com/defense/>; <http://www.baesystems.com/en/what-we-do/future-technologies>; <http://www.northropgrumman.com/performance/#/pillar/autonomous-systems/1>

Criminal Law. Deployment or use of Autonomous Weapons Systems (AWS)²⁵⁴ is not confined to wartime application (in international or non-international armed conflicts, i.e. in the context of *jus in bello*); their employment in (peacetime) law enforcement as well as in self-defence is also gaining grounds.

Lethal AWS may have serious implications regarding several Human Rights (e.g. right to life, right to human dignity, right to security, right to respect for family life, freedom of expression or freedom of assembly), but this writing will focus on only the right to dignity which is one of the few rights that can be infringed during the actual conduct of hostilities (in the operational theatre); other conducts outside the battlefield context (e.g. detention, interrogation or belligerent occupation) are not going to be covered.

The interdisciplinary and complex nature of the subject matter requires the assessment of the relevant legal instruments of three different but closely related regimes (LOAC, Human Rights Law and International Criminal Law); although with regards to Human Rights Law, the scope of examination will be limited to the Human Rights protection provided by the United Nations and the Council of Europe.

Some may be inclined to think that robotic weapon development and deployment in combat is still a rather speculative subject and not ripe enough yet for seriously considering their prospective national and international regulation and practical implications but it is the firm opinion of this writer that the uninterrupted development and growing deployment of robotic arms certainly can give rise to concerns as to their compliance with rules and principles of LOAC, as well as of Human Rights Law which deserves attention and discussion. Taking into consideration the recent accounts of deaths resulting from the use of automated or autonomous weapons,²⁵⁵ examining the interaction of the interrelated legal regimes is definitely not premature and can be justified by the lives taken.

1.1 Definition of LOAC and Human Rights

The most important purposes of LOAC are to regulate the conduct of hostilities and to protect those who are not or no longer participating directly in hostilities (e.g. civilians, *hors de combat*, shipwrecked, Prisoners of War). While LOAC's roots go back hundreds of years, Human Rights are relatively young in comparison. After the calamities of the two World Wars, the necessity and willingness to protect the rule of law, democracy and peace permeated international policy and civil society alike. The atrocities experienced during World War II placed Human Rights and fundamental freedoms centre-stage and propelled discussions. The written history of Human Rights started with the adoption of the UN Charter²⁵⁶ and continued, *inter alia*, with the Universal Declaration of Human Rights (UDHR),²⁵⁷ the European Convention on Human Rights (ECHR),²⁵⁸ and the International

²⁵⁴ The terms robotic weapon and autonomous weapon refer to the same feature of the weapon. However, for the purposes of this writing, the term Autonomous Weapons Systems (AWS) will be used to refer to human-supervised autonomous weapon systems (human-on-the-loop weapon systems) as defined by the US Department of Defense Directive 3000.09 Autonomy in Weapon Systems, November 21, 2012 <http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/pdf/300009p.pdf> at p 13-14, according to which human-supervised autonomous weapon systems are weapon systems designed to provide human operators with the ability to intervene and terminate engagement, including in the event of a weapon failure, before unacceptable levels of damage occur. (These weapon systems allow human operators to override operation of the weapon system, but can select and engage targets without further human input after activation.)

²⁵⁵ <https://www.theguardian.com/us-news/2016/jul/01/obama-drones-strikes-civilian-deaths>;
<https://www.thesun.co.uk/news/2933555/raf-using-drone-strikes-to-secretly-kill-british-jihadis-planning-terror-attacks-on-the-uk-from-syria-and-iraq/>

²⁵⁶ United Nations, *Charter of the United Nations*, 24 October 1945, 1 UNTS XVI.

²⁵⁷ UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III).

Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR).²⁵⁹ These instruments were called into existence by the objective of guaranteeing the fundamental rights and freedoms of individuals' *vis-à-vis* their respective government.

1.2 Relationship between HRL and LOAC

Following the end of World War II, a simple division according to which Human Rights are applicable during peacetime and LOAC prevails during hostilities was often asserted.²⁶⁰ Nowadays, this division seems rather obsolete. For the assessment of the fairly ambivalent relationship between LOAC and Human Rights Law, different concepts have evolved. Whether a LOAC or Human Rights Law instrument however, according to the Vienna Convention on the law of treaties (VCLT),²⁶¹ the treaties in force are binding upon the parties to it and shall be performed by them in good faith.²⁶²

1.3 The *lex specialis* concept

Addressing the inherent and intrinsic conflict between the conduct of hostilities and the values protected by Human Rights (most importantly, the right to life), the International Court of Justice in its 1996 Advisory Opinion on *Nuclear Weapons*²⁶³ held that when assessing a death that occurred during hostilities, one would consult the rules applicable during armed conflicts (instead of the laws and regulations applicable in peacetime).

'The Court observes that the protection of the International Covenant of Civil and Political Rights does not cease in times of war, except by operation of Article 4 of the Covenant whereby certain provisions may be derogated from in a time of national emergency. Respect for the right to life is not, however, such a provision. In principle, the right not arbitrarily to be deprived of one's life applies also in hostilities. The test of what is an arbitrary deprivation of life, however, then falls to be determined by the applicable *lex specialis*, namely, the law applicable in armed conflict which is designed to regulate the conduct of hostilities. Thus whether a particular loss of life, through the use of a certain weapon in warfare, is to be considered an arbitrary deprivation of life contrary to Article 6 of the Covenant, can only be decided by reference to the law applicable in armed conflict and not deduced from the terms of the Covenant itself.'²⁶⁴

The general concept of *lex generalis* and *lex specialis* has been used in the 2004 Advisory Opinion on the *Wall* too,²⁶⁵ in which the Court considered that 'the protection offered by human rights conventions does not cease in case of armed conflict, save through the effect of provisions for derogation of the kind to be found in Article 4 of the International Covenant on Civil and Political Rights.'²⁶⁶ In the *Wall*, three potential cases have been identified: rights as exclusive matters of (1) International Humanitarian Law, of (2) Human Rights or (3) both,

²⁵⁸ Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, 4 November 1950.

²⁵⁹ UN General Assembly, *International Covenant on Civil and Political Rights*, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171.

²⁶⁰ NATO LEGAL DESKBOOK, Second Edition 2010, <https://info.publicintelligence.net/NATO-LegalDeskbook.pdf> p 303.

²⁶¹ Vienna Convention on the law of treaties, UN Treaty Series No. 18232 concluded at Vienna on 23 May 1969

²⁶² Article 26. *Pacta sunt servanda*

²⁶³ Advisory Opinion on the *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, [1996] ICJ Rep. 226.

²⁶⁴ *ibid* para 25.

²⁶⁵ Advisory Opinion on the *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, [2004] ICJ Rep. 136.

²⁶⁶ *ibid* para 106.

and the Court have to consider both branches of International Law, ‘namely human rights law and, as *lex specialis*, international humanitarian law.’²⁶⁷ The judges found that the protection granted by Human Rights conventions applies in times of armed conflict, ‘save through the effect of provisions for derogation of the kind to be found in Article 4 of the International Covenant on Civil and Political Rights.’²⁶⁸ Article 4 of the ICCPR may permit state parties to take measures derogating from their obligations under the Covenant ‘in time of public emergency which threatens the life of the nation.’ Derogations have to be officially proclaimed though; it is not implied by the fact that a state is taking part in an armed conflict. Parties to ICCPR may resort to derogation, but it is a right however and not an obligation. Although both Advisory Opinions confirm the applicability of Human Rights during hostilities, the subsequent *Wall* seems to make a more general claim about *lex generalis* which may not necessarily be helpful regarding the interpretation and development of the relationship between the two regimes. One year after the Advisory Opinion on the Wall, the ICJ had a chance to further elaborate on the relationship between Human Rights Law and LOAC, but in its judgment the ICJ simply referred back to the Wall without making any mention of *lex specialis* and again confirming the parallel application of the two regimes.

The Human Rights Committee seems to take a similar stance on the complementarity of LOAC and Human Rights Law. As stated by the General Comment 29 on the States of Emergency,²⁶⁹ during international armed conflicts, LOAC will apply and ‘help, in addition to the provisions in article 4 and article 5, paragraph 1, of the Covenant, to prevent the abuse of a State’s emergency powers.’ Derogation from the Covenant in international armed conflicts is only allowed to the extent that the situation is threatening the life of the nation and it is ‘strictly required by the exigencies of the situation’ (article 4, paragraph 1).

Based on the above judicial opinions and comment, it seems that accepting LOAC as *lex specialis* shall not be understood as dealing with two mutually exclusive regimes, rather it involves the complementary application of Human Rights. In 2001, the ARSIWA²⁷⁰ intended to articulate the elementary (customary) rules of International Law concerning the responsibility of States for their internationally wrongful acts. According to its Article 55, the articles do not apply where and to the extent that the conditions for the existence of an internationally wrongful act or the content or implementation of the international responsibility of a State are governed by special rules of international law. The Commentary specifies that for the maxim to apply it is not enough that the same subject matter is dealt with by two provisions; there must be some actual inconsistency between them, or else a discernible intention that one provision is to exclude the other.²⁷¹ With regards to the application of LOAC and Human Rights in armed conflict situations however, the biggest challenge regarding LOAC violations is not the controversial relationship between the LOAC and Human Rights regimes but the lack of compliance with the existing law.

²⁶⁷ *ibid*

²⁶⁸ *ibid*

²⁶⁹ Human Rights Committee, General Comment 29, States of Emergency (Article 4), U.N. Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11 (2001).

²⁷⁰ Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts with commentaries, Text adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, in 2001, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission’s report covering the work of that session (A/56/10) http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf

²⁷¹ *ibid* p 140.

1.4 The convergence theory

According to the other (minority) concept, LOAC and Human Rights Law are not only coexisting, but converging branches of law. This theory supports the assertion that Human Rights are included in the norms of LOAC and describes their relationship by 'affirming an evolution towards a merger of both LOAC and HR.'²⁷² This theory does not look supportable, since notwithstanding the same protected subjects and objectives of the systems, a merger seems not just too ambitious but also unfeasible as it does not take into account that generally the two legal systems regulate very different situations (peace-time and armed conflict) and in the latter, upholding the exact same protection of rights, although desired, is simply not possible. Furthermore, Human Rights instruments are working with general terms which are filled with substantive rules, *inter alia*, by the provisions of LOAC. LOAC therefore needs to be and it is much more detailed than Human Rights instruments.

1.5 Application of Human Rights in international armed conflicts

One of the cardinal questions regarding the relationship of LOAC and Human Rights Law is the applicability of Human Rights in armed conflict. Regarding the territorial scope of the treaties, the VCLT lays down the main rule that treaties are binding upon each party in respect of their entire territories.²⁷³ According to Article 2, paragraph 1 of the ICCPR, State Parties undertake to respect and to ensure to all individuals within their territory and subject to their jurisdiction the rights recognized in the Covenant, without distinction of any kind. This formulation clearly does not allow for extra-territorial application. Similarly, Article 1 of the ECHR does not allow either for extra-territorial application (parties shall secure the rights and freedoms defined in the Convention to everyone within their jurisdiction). In case of ECHR, however, the jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECtHR) developed exceptions when extra-territorial application is possible (in case of effective control of an area and state agent authority and control).²⁷⁴ It is another interesting question whether the Court is prepared to apply LOAC when deciding the cases. Judges of ECtHR are more likely to be experts of Human Rights Law than LOAC but it is also true that the Court is bound not only by the ECHR but also by the relevant International Law (treaty law and customary law). Although the Court can apply LOAC, no case law exists yet on violations of LOAC involving Autonomous Weapons System. What may be interesting in the future is to see how cases will be dealt with when states did not purport to derogation under Article 15,²⁷⁵ i.e. when in their opinion no armed conflict exists or they consciously chose not to derogate. The Court has to work out in the future whether it can apply LOAC in cases where according to states there is no ongoing armed conflict. (In case of no express derogation from ECHR, the lawfulness of actions should be assessed on the basis of the rights afforded by the Human Rights Conventions.)

²⁷² NATO LEGAL DESKBOOK, Second Edition, 2010, <https://info.publicintelligence.net/NATO-LegalDeskbook.pdf> p 304.

²⁷³ VCLT Article 29. Territorial scope of treaties

²⁷⁴ See the concerning case law of ECtHR, for example *Jaloud v The Netherlands* (Application no. 47708/08), Judgment of 20 November 2014; *Al-Skeini v United Kingdom* (Application no. 55721/07) Judgment of 7 July 2011; *Issa and Others v Turkey* (Application no. 31821/96) Judgment of 16 November 2004, *Medvedyev and Others v France* (Application no. 3394/03) Judgment of 29 March 2010.

²⁷⁵ According to Article 15 (3) of ECHR, Any High Contracting Party availing itself of this right of derogation shall keep the Secretary General of the Council of Europe fully informed of the measures which it has taken and the reasons therefor. It shall also inform the Secretary General of the Council of Europe when such measures have ceased to operate and the provisions of the Convention are again being fully executed.

It is important to use a systematic approach when examining the applicability of Human Rights in time of armed conflicts and the relationship between the two branches. A parallel application raises the question whether violations of LOAC, where there is an overlap between the two regimes, also constitute a violation of Human Rights. The many similarities between the regimes regarding their objectives, protected values (e.g. right to life, liberty and dignity) as well as their non-discriminatory nature and the fact that the results of the violations are exactly the same, points us to the direction that LOAC violation is also a Human Rights violation (apart from those violations that do not have a counterpart in Human Rights instruments (e.g. combatant status and privileges or violating the rules regarding protected emblems).

It is the opinion of this author that the question of the overall application of Human Rights in armed conflict is too vague and simplistic. It shall also part of the assessment whether Human Rights apply *de facto* (by a discretionary decision of states) or there is a legal requirement to apply them (*de jure* application). To this end, Bethlehem is proposing a provision-specific analysis to focus on specifics in order to check whether particular Human Rights Law provisions are ‘amenable to reasonable application in armed conflict.’²⁷⁶ This would bypass the question of *de jure* application of Human Rights Law allowing for the separate assessment of ‘whether, even if such principles do not apply *de jure*, there may be broad support for their application as a matter of discretion.’²⁷⁷

Notwithstanding their overlaps and close link, scholarly writings seem to support the distinction of the two legal systems and the application of Human Rights in times or armed conflict. According to Meron, ‘human rights law, or at a minimum its non-derogable core, continues to apply in times of armed conflict, gaps in protection under the law of war can be filled in some circumstances.’²⁷⁸ Although the body of LOAC contains *inter alia* ‘norms protecting human rights,’²⁷⁹ these are not to be mistaken for Human Rights applicable in peacetime. According to Solis’ clear distinction, the main differences between Human Rights Law and LOAC are that while Human Rights Law is characterized by general principles, state responsibility, as well as rights enjoyed by all and the possibility of state derogation, LOAC typically contains specific provisions, allows for both individual and state responsibility, accords protection for specific statuses and does not permit derogation.²⁸⁰ It can be also added that Human Rights Law exist on different planes: national, regional and international, whereas LOAC can be called international in nature based on the number of ratifying states regarding the Geneva Conventions and the Additional Protocols, as well as on the recognition of its generally applicable principles. Although it may be unrealistic and dangerous to say that Human Rights Law applies the same in armed conflicts, the majority view holds that nevertheless they apply complementary,²⁸¹ with Human Rights Law supplementing LOAC.²⁸²

²⁷⁶ BETHLEHEM, Daniel, The Relationship between International Humanitarian Law and Human Rights Law in Situations of Armed Conflict, 2 (2) Cambridge Journal of International and Comparative Law 180 (2013) p 187.

²⁷⁷ *ibid*

²⁷⁸ MERON, Theodor, The Humanization of Humanitarian Law, 94 AJIL 239 (2000) p 267.

²⁷⁹ DINSTEIN, Yoram, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, Third Edition, Cambridge University Press 2016, p 28.

²⁸⁰ SOLIS, Gary D., *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*, 2nd Edition, Cambridge University Press 2016, p 30.

²⁸¹ Solis points out however that the ‘American (and Israeli) positions have long been that HRL does not, or *should not*, apply in the *jus in bello*.’ *ibid* p 25.

²⁸² For more on the relationship between LOAC and Human Rights see the *Handbook on International Rules Governing Military Operations*, ICRC, December 2013

2. The right to human dignity

2.1 *The concept of human dignity*

Human dignity is not a concept generally used by LOAC. The Geneva Conventions and Additional Protocol I and II only mentions it in the context of outrages upon personal dignity, although in the preliminary remarks of the Conventions we can read that these fundamental international agreements are ‘inspired by respect for human personality and dignity’²⁸³ and that Geneva Convention (IV) aims at ensuring ‘that, even in the midst of hostilities, the dignity of the human person [...] shall be respected.’²⁸⁴

Unlike the right to life, human dignity is an open concept, which attributes human beings a specific value on which our status as human being depends. It is to be assessed whether a person’s human dignity is breached in case of an attack by an unmanned system. The rights implied by human dignity presuppose certain human perceptions of the situations and emotions.

If we accept that the victims’ feelings are the central point in examining the possible breach of human dignity and we regard the source of an attack relevant to human emotions, the question we need to ask is whether deploying AWS in an armed conflict, that is letting those weapons make life and death decisions would violate the human dignity of the (prospective) victims. Taking human lives is not only an operational question dictated by the military decisions, but also an inherently moral decision based on the combatant’s (operator’s) character, on the sum of his experiences and his judgment of the situation.

Another important question to ask is if there is a legal (or moral) imperative in the rules of LOAC, which would reserve the possibility of being subject of LOAC to solely human beings. Fact is, when the most influential sources of Human Rights Law and LOAC were adopted after World War II, the tragic outcome of the hostilities (the lives lost, the inflicted suffering and destruction) were still remembered vividly, and the state of technology at that time did not enable the drafters to even comprehend a future where decisions on the use of lethal force may be delegated to autonomous weapons. Therefore, conventions and agreements were drafted with only humans as (prospective) decision-makers.

One of the most important arguments against AWS may be the moral disengagement²⁸⁵ i.e. the moral and physical distance of those commanding AWS and their prospective victims. In this case, no combatants is exposed to the fear (of being killed) dictated by the combat situation and they will not have to experience and deal with the physical resistance of the attacked. What AWS opponents often claim is that when we remove the human element from this historically human control on one side, by giving up (moral) deliberation, those persons on the other side (both enemy combatants and civilians) will be regarded as mere objects, subject to calculated algorithms and thereby rational decision-making.

The dignity of a human being is an absolute and inviolable value. Each person shall be considered as an ‘individual and treated accordingly, as a unique and irreplaceable being.’²⁸⁶ Existing independently as a metaphysically neutral theory and leaving room for different interpretations, human dignity is ‘an essentially open concept.’²⁸⁷ Dignity’s close relationship

²⁸³ The Geneva Conventions of 12 August 1949, ICRC Reference, <https://www.icrc.org/eng/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf> p 19

²⁸⁴ *ibid* p 29

²⁸⁵ For more on moral disengagement see FOY, James, *Autonomous Weapons System: Taking the human out of the loop* 20 April 2013 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2290995&download=yes

²⁸⁶ GEISS, Robin, *The International-Law Dimension of Autonomous Weapons Systems* in: Friedrich Ebert Stiftung Study, October 2015, p 17 <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/11673.pdf>

²⁸⁷ BIRNBACHER, Dieter, *Are autonomous weapons systems a threat to human dignity?* in *Autonomous Weapons Systems* ed by Nehal Bhuta, Susanne Beck, Robin Geiß, Hin-Yan Liu and Claus Kreß Cambridge University Press 2016, p 105.

with fundamental human rights is indisputable. It allows for a dynamic interpretation of the notion, similarly to the ‘living instrument’ concept. It is also important to reiterate that in case of death resulting from the use of AWS, only the dignity of civilians concern us since lawful enemy combatants’ presence in the theatre of operation is based on their consent.

2.2 *The content of human dignity*

Based on the different interpretations, the right to human dignity (apart from often being referred to as the foundation of other Human Rights) seem to encompass one or more of the following concepts:

- right to being treated with respect
- showing respect for other human beings
- right not to be treated as being lesser than other human beings
- accepting some sort of moral obligation towards the others
- equalizing the worth of persons

The right to human dignity can be infringed in multiple ways, for example by humiliation (injuring the self-worth of a person), instrumentalization (treating a human being as a mere instrument or as means to an end), by degradation (degrading the value of individuals) or by dehumanization (denying an individual his or her human qualities).²⁸⁸

So far, only few articles have been written on the relation of Human Rights and AWS and Birnbacher’s essay is probably one of the most progressive writings in its arguments and conclusions. He differentiates between two kinds of dignity: human (universal) and individual (relative). His arguments goes that accepting the concept according to which robots are making life and death decisions and thereby they infringe the dignity of humanity (as a whole) blurs the difference between dignity (as a source of rights) and morality (as a source of both rights and obligations).²⁸⁹ Instead of the merely expressive use of concept (‘Leerformal’), that is, the expression of the vague ‘yuk factor,’ he proposes a more pronounced notion applicable to individuals only and operating with a specific content.²⁹⁰

His dignity concept encompasses the followings:

- ‘1) the right not to be severely humiliated and made the object of public contempt;
- 2) the right to a minimum of freedom of action and decision;
- 3) the right to receive support in situations of severe need;
- 4) the right to a minimum of quality of life and relief of suffering;
- 5) the right not to be treated merely as a means to other people’s end, i.e. without consent and with severe harm or risk of harm’ which the author implemented with the right to privacy.²⁹¹

There are more attempts grasping the core of dignity. Geiß puts it as ‘an ethical maxim of the international law regime, legal status and substance.’²⁹² The ECHR does not contain any direct reference to the right to human dignity. According to the preamble of Protocol No. 13 to the ECHR concerning the abolition of the death penalty in all circumstances, the abolition of death penalty is essential for the protection of the right to life and for the ‘full recognition of the inherent dignity of all human beings.’ The ICCPR is also not too verbose regarding this

²⁸⁸ For more on the subject see Humiliation, Degradation, Dehumanization ed by Paulus Kaufmann, Hannes Kuch, Christian Neuhäuser, Elaine Webster, Library of Ethics and Applied Philosophy, Volume 24, Springer 2011 <http://www.corteidh.or.cr/tablas/r30885.pdf>

²⁸⁹ Birnbacher p 111.

²⁹⁰ Birnbacher proposes the following use of the concept of dignity:

- ‘1) applicable only to individuals
- 2) implying certain human rights without implying human duties
- 3) expressive content [...] not exhausted by the expression of revulsion or horror’ Birnbacher p 113.

²⁹¹ Birnbacher p 114.

²⁹² Geiss p 17.

subject. Its preamble contains that parties to the Covenant recognize that the rights contained in the document derive ‘from the inherent dignity of the human person.’ Among the provisions, only Article 10, paragraph 1 states that ‘persons deprived of their liberty shall be treated with humanity and with respect for the inherent dignity of the human person.’ Similarly, this document does not provide us either with a definition, and the reference to dignity (Article 10) is concerned with people deprived of their liberty (in the context of *jus in bello*, those in the power of the enemy, for example Prisoners of War), but not with dignity in connection with the means and methods of warfare.²⁹³

As seen from the above, no clear-cut definition of human dignity exists, only common points can be identified. Heyns approach grasp another aspect of dignity (its relationship with other rights), according to which, ‘dignity, if it is to assume its position as a meaningful right, must in some cases be able to trump other rights, including the right to life.’²⁹⁴

2.3 The possibility of violating human dignity by resorting to AWS

According to the Rome Statute of the International Criminal Court, war crimes means inter alia serious violations of the laws and customs applicable in international armed conflict, within the established framework of international law, including committing outrages upon personal dignity, in particular humiliating and degrading treatment.²⁹⁵ The Elements of Crimes,²⁹⁶ helping the application and interpretation of the ICC Statute, divides ‘outrages upon personal dignity’ to the following elements:

1. The perpetrator humiliated, degraded or otherwise violated the dignity of one or more persons. (It is understood that the victim need not personally be aware of the existence of the humiliation or degradation or other violation. This element takes into account relevant aspects of the cultural background of the victim.)
2. The severity of the humiliation, degradation or other violation was of such degree as to be generally recognized as an outrage upon personal dignity.
3. The conduct took place in the context of and was associated with an international armed conflict.
4. The perpetrator was aware of factual circumstances that established the existence of an armed conflict.

The question presents itself, based on the Elements of Crime, can personal dignity be infringed by deploying AWS in the operating theatre?

To answer this question, the ECHR provides useful input. According to Article 3 of ECHR, ‘no one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment.’ When analyzing the scope of Article 3, we first need to refer to the ‘de minimis’ rule²⁹⁷ that is ill-treatment has to attain a minimum level of severity to qualify as torture or inhuman or degrading treatment, even though its relative nature also has to be recognized (it depends on all circumstances). The distinction between torture and other types of ill-treatment is based on the difference in the level of intensity of the suffering inflicted. It is inherent to the definition

²⁹³ According to Article 5, paragraph 1 and 2 of ACHR, every person has the right to have his physical, mental, and moral integrity respected and no one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman, or degrading punishment or treatment.

²⁹⁴ HEYNS, Christof, *Autonomous weapons systems: living a dignified life and dying a dignified death in Autonomous Weapons Systems* ed by Nehal Bhuta, Susanne Beck, Robin Geiß, Hin-Yan Liu and Claus Kreß Cambridge University Press 2016, p 18.

²⁹⁵ Article 8 (2) (b) (xxi)

²⁹⁶ Elements of Crimes, International Criminal Court (ICC), 2011, at p 27.

²⁹⁷ REIDY, Aisling, The prohibition of torture, Council of Europe, Human Rights Handbooks, No. 6 p 10 <https://edoc.coe.int/en/index.php?controller=get-file&freeid=5763>

of torture that severe mental or physical pain or suffering is inflicted intentionally or deliberately. Deployment of AWS therefore cannot result in ‘outrages upon personal dignity, in particular humiliating or degrading treatment’ as its use is based on practical considerations (e.g. fast data processing, greater accuracy) and lacks the intention to cause mental suffering on part of those responsible for the use of such weapons (manufacturer, programmer, military commander or operator). Therefore, war crimes under Article 8 (2) (b) (xxi) cannot be ‘committed’ by AWS.²⁹⁸ The aim of deploying AWS is not to debase or humiliate those who might fall victim of its lethal force. The choice of means and methods of warfare (including the deployment of AWS) is to attain certain military advantage (defeat of the enemy). Although AWS may have certain psychological effect in the deployment area, it is not a mean of psychological warfare with the intent of weakening the moral strength or standing of the enemy or of civilians.

AWS are programmed, activated and employed by human beings. The fear and anguish of being constantly threatened by the deployment (or only the proximity) of such weapons based on their unpredictability could have relevance only in case of artificial intelligence (in case of a weapon system of a true autonomous nature and the ability to develop and adapt to the environment without human control and without the possibility of being switched off or recalled).²⁹⁹ The idea that being killed unlawfully by an AWS would violate human dignity based on the fact that the weapon has autonomous capabilities seems artificial and forced, especially when we pull a parallel with being killed by an enemy combatant who pulls the trigger of his not autonomous weapons. The arguments that AWS’ inability to comprehend the value of life (and its loss) and to show mercy cannot be interpreted as violation of the right to human dignity per se. (This argument however may be re-evaluated in case of truly autonomous weapons.)

Another problematic issue is whether the human mind comprehends it that the attack has been launched by an AWS in light of its accuracy and speed, which in case of a hybrid warfare including remote controlled and human supervised weapons can pose a challenge.

There may be cases where a civilian may die as an incidental result of an attack not being aware that the attack has been carried out by an AWS. In this case again, his dignity could not be possibly violated.

Based on the above, it is this author’s firm opinion that the existence of autonomous technology in itself is not in violation of human dignity as interpreted by the Elements of Crime. If an AWS is considered legal (compliant with Article 36 of Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions), only its certain uses (decision-making regarding lethal use of force) may raise concerns. A human-supervised AWS inherently lacks the ability to violate human dignity by mere employment.

²⁹⁸ According to the Greek Case (CoE, European Commission of Human Rights), ‘the notion of inhuman treatment covers at least such treatment as deliberately causes severe suffering, mental or physical, which in the particular situation is unjustifiable.’ The Greek Case nos. 321/67, 3322/67, 3323/67 and 3344/67, Commission Report, 5 November 1969, 12 (1969) YECHR, p 186.

In *Kudla v Poland* (Application no. 30210/96) Judgment of 26 October 2000, the ECtHR found that a treatment is deemed to be “degrading” when it is ‘such as to arouse in the victims feelings of fear, anguish and inferiority capable of humiliating and debasing them. On the other hand, the Court has consistently stressed that the suffering and humiliation involved must in any event go beyond that inevitable element of suffering or humiliation connected with a given form of legitimate treatment.’ at para 92.

²⁹⁹ As Birnbacher puts it, ‘if their [the victims’] subjective condition – and nothing else – is crucial for determining whether their human dignity is violated or not, the exact source of their subjective condition cannot be relevant.’ Birnbacher p 120

3. Conclusions

Based on the exponential development of new technologies and weapons, further discussions and debate regarding the AWS is unavoidable. This process however cannot be limited to governments' intervention, representatives of civil society and NGOs, as well as roboticists, scientists, lawyers and ethicists also need to be involved in the process. This could ensure that members of the society will have a correct understanding of the implication of applying robotic technology in weaponry. Instead of an outright ban, which may be premature, similarly to the Tallinn Manual, experts should be entrusted with collecting the applicable rules of LOAC and International Law in general. LOAC already contains the rules and principles necessary for weapon development. Compliance with these rules and principles and especially in case of Article 36 of Additional Protocol I is the crux of applicability of AWS on the battlefield. To comply with Article 36, it is of crucial importance that nations start developing their own policies on AWS. Although the phenomenon of truly autonomous weapons do not yet exist, the emerging and ever more often applied autonomous capabilities should propel us towards clarifying the key areas of developing and employing AWS as well as formulating the right questions for the concerning research.

References

- [1] *Al-Skeini v United Kingdom* (Application no. 55721/07) Judgment of 7 July 2011
- [2] Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts with commentaries, Text adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, in 2001, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/56/10)
- [3] BETHLEHEM, Daniel, The Relationship between International Humanitarian Law and Human Rights Law in Situations of Armed Conflict, 2 (2) Cambridge Journal of International and Comparative Law 180 (2013)
- [4] BIRNBACHER, Dieter, Are autonomous weapons systems a threat to human dignity? in *Autonomous Weapons Systems* ed by Nehal Bhuta, Susanne Beck, Robin Geiß, Hin-Yan Liu and Claus Kreß Cambridge University Press 2016
- [5] Charter of the United Nations, 24 October 1945, 1 UNTS XVI.
- [6] DINSTEIN, Yoram, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, Third Edition, Cambridge University Press 2016
- [7] *Elements of Crimes*, International Criminal Court (ICC), 2011
- [8] *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, 4 November 1950.
- [9] FOY, James, Autonomous Weapons System: Taking the human out of the loop 20 April 2013
- [10] GEISS, Robin, The International-Law Dimension of Autonomous Weapons Systems in: Friedrich Ebert Stiftung Study, October 2015
- [11] *Handbook on International Rules Governing Military Operations*, ICRC, December 2013
- [12] HEYNS, Christof, Autonomous weapons systems: living a dignified life and dying a dignified death in *Autonomous Weapons Systems* ed by Nehal Bhuta, Susanne Beck, Robin Geiß, Hin-Yan Liu and Claus Kreß Cambridge University Press 2016
- [13] Human Rights Committee, General Comment 29, States of Emergency (Article 4), U.N. Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11 (2001).

- [14] Humiliation, Degradation, Dehumanization ed by Paulus Kaufmann, Hannes Kuch, Christian Neuhäuser, Elaine Webster, Library of Ethics and Applied Philosophy, Volume 24, Springer 2011
- [15] International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171.
- [16] *Issa and Others v Turkey* (Application no. 31821/96) Judgment of 16 November 2004
- [17] *Jaloud v The Netherlands* (Application no. 47708/08), Judgment of 20 November 2014
- [18] *Kudla v Poland* (Application no. 30210/96) Judgment of 26 October 2000
- [19] *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, [2004] ICJ Rep. 136.
- [20] *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, [1996] ICJ Rep. 226.
- [21] *Medvedyev and Others v France* (Application no. 3394/03) Judgment of 29 March 2010
- [22] MERON, Theodor, The Humanization of Humanitarian Law, 94 AJIL 239 (2000)
- [23] NATO LEGAL DESKBOOK, Second Edition 2010,
- [24] REIDY, Aisling, The prohibition of torture, CoE, Human Rights Handbooks, No. 6
- [25] SOLIS, Gary D., The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War, 2nd Edition, Cambridge University Press 2016
- [26] The Geneva Conventions of 12 August 1949
- [27] *The Greek Case* nos. 321/67, 3322/67, 3323/67 and 3344/67, Commission Report, 5 November 1969, 12 (1969) YECHR, p 186.
- [28] Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, 217 A (III).
- [29] US Department of Defense Directive 3000.09 Autonomy in Weapon Systems, Nov 21, 2012
- [30] Vienna Convention on the law of treaties, UN Treaty Series No. 18232 concluded at Vienna on 23 May 1969

Reviewer: Dr. Gábor Kajtár Ph.D., Senior Lecturer at the Department of Public International Law, Eötvös Loránd University of Sciences, Faculty of Law

Biológiatudományi szekció

HIPOFÍZIS-ADENOMÁRA JELLEMZŐ GÉNEK FELTÉRKEPEZÉSE ÉS EXPRESSZIÓS VIZSGÁLATA ZEBRADÁNIÓBAN (*DANIO RERIO*)

Balogh Réka Enikő

*Szent István Egyetem, Mezőgazdasági és Környezettudományi Kar,
Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet, Halgazdálkodási Tanszék
balogh.reka.eniko@mkk.szie.hu*

Reining Márta

*Szent István Egyetem, Mezőgazdasági és Környezettudományi Kar, Környezet- és
Tájgazdálkodási Intézet, Halgazdálkodási Tanszék
reining.marta@mkk.szie.hu*

Patócs Attila

*Semmelweis Egyetem, Általános Orvostudományi Kar, II. Belgyógyászati Klinika
endokrinológiai genetikai laboratórium
attilapatocs@yahoo.com*

Absztrakt

Vizsgálataink elsődleges célja annak megismerése, hogy a zebradánió alkalmas modellállat-e az adenohipofízis daganatos elváltozásainak tanulmányozására. Irodalmi adatok alapján információt gyűjtöttünk a klinikailag hormonálisan inaktív, humán adenohipofízis-adenomák kialakulásában szerepet játszó kulcsfontosságú génekről. Ezek jelenlétét tanulmányoztuk és feltérképeztük zebradánióban. *In silico* módszerekkel összehasonlításokat végeztünk genom és szekvencia szinten. A már ismert tumor szupresszor gének közül az *in silico* analízis alapján a *dlk1*-et és a *dio3*-at választottuk a további vizsgálatokhoz. Ezek expressziós helyét *in situ* hibridizációval detektáltuk öt napos zebradánió lárvákon. A hosszú távú tervek között szerepel egy nem funkcionáló adenohipofízis-adenomára jellemző tumor szupresszor gén csendesítése és ezzel modellállat létrehozása. Az expressziós vizsgálat a géncsökkentést előzi meg, a célgén kiválasztásához szükséges. Ez a transzgenikus zebradánió vonal nagyban hozzájárulna a betegséggel kapcsolatos ismereteinkhez.

1. Bevezetés és irodalmi áttekintés

Az adenohipofízis-adenomák- az agyalapi mirigy elülső lebenyének daganatos megbetegedései. Az intrakranális daganatok 10-25 %-át teszik ki [1–3]. Többségében jóindulatúak, azonban a hormonrendszerre hatva súlyos elváltozásokat okozhatnak. Csoportosításuk történhet az érintett sejttípusok alapján, eszerint beszélünk prolaktint, növekedési hormont, adrenokortikotróp hormont, pajzsmirigy-serkentő, illetve folliculus-stimuláló hormont vagy luteinizáló hormont termelő adenohipofízis-adenomáról [4]. Az előbbieken túl egy külön csoportot jelentenek a klinikailag hormonálisan inaktív daganatok (csendes tumorok vagy NFPA-k, nem funkcionáló adenohipofízis-adenomák), melyek előfordulása az összes adenohipofízis-adenoma mintegy 30 %-a [1,2,4]. Bár az NFPA-k jóindulatú, hormonális tüneteket nem okozó tumorok, elhelyezkedésük miatt, az agy különböző területeire nyomást gyakorolva, súlyos élettani hatással járhatnak [3]. Diagnosztizálásuk hormonális tünetek hiányában rendkívül nehéz.

Vizsgálattal Expressziós vizsgálatokkal bizonyították, hogy a humán *DLK1-MEG3* lókuszt szignifikánsan alulexpresszált klinikailag hormonálisan inaktív adenohipofízis-adenomával

rendelkező betegeknél [5]. A *DLK1-MEG3* lókuszt a 14-es kromoszómán (14q32.2) található, összesen több, mint 80 apai ágon imprintálódó, proteinkódoló gént és anyai ágon imprintálódó, proteint nem kódoló, a szabályozásban szerepet játszó gént tartalmaz [5]. Feltételezhető, hogy az egész lókuszt tumor szupresszor hatású.

A *DLK1* gén (Delta-like 1 homolog) egy transzmembrán proteint kódol, mely szerepet játszik a zsírsejtek érésében (adipogenezisben) [6], a harántcsíkolt izomszövet fejlődésében és regenerációjában [7,8], illetve a neuronális őssejtek differenciációjában [9]. Zebradánióban a *dlk1* gén (NC_007128.6) a 17-es kromoszómán található és bizonyos szerzők szerint a vérerek fejlődésének gátlásában játszik szerepet a NOTCH jelátviteli úton keresztül [10].

A *DIO3* (deiodinase, iodothyronine, type III) génről egy enzim expresszálódik, mely a tiroid hormonok inaktivációját katalizálja [11–14]. Emlőseknél *DIO3* expresszió figyelhető meg a placentában és egyéb embrionális szövetekben [15], valamint az egész központi idegrendszer területén [16,17]. Zebradánióban a *dio3* két változata ismert, *dio3a* (NC_007128.6) és *dio3b* (NC_007131.6) paralóg gének, melyek feltételezhetően a sugarasúszójú halak (*Actinopterygii*) korai evolúciója során bekövetkezett genom duplikáció miatt alakultak ki [13]. Mindkét gén működő fehérjét kódol.

A klinikai kutatások során kiemelt jelentőségű a modellállatok használata. Segítségükkel a szervezet komplex folyamatai figyelhetőek meg. A zebradánió (*Danio rerio*), mint gerinces szervezet, humán betegségek modellezésére kitűnően alkalmas. Teljes genomja ismert, közel negyven éve aktívan kutatott organizmus. Laboratóriumi tartása olcsó és egyszerű, rendkívül szapora, igénytelen. Genetikai modellként jól alkalmazható. A humán gének 70 %-ának ortológja megtalálható zebradánióban [18]. Daganatbiológiai kutatásokhoz is előszeretettel használják: 2000 óta körülbelül 50 olyan cikk született, amelyben zebradániót alkalmaztak daganatos modellként, mivel tünetei a humán daganatokhoz hasonlóak és a szignáltranszdukciós útvonalak is nagyrészt egyezők [19].

2. Alkalmazott módszerek

Vizsgálatainkhoz olyan tumor szupresszor géneket kerestünk, amelyek klinikailag hormonálisan inaktív adenohipofízis-adenoma kialakulásában játszanak szerepet. Irodalmi adatok alapján a humán *DLK1-MEG3* lókuszt választottuk. Zebradánióban *in silico* módszerekkel megvizsgáltuk a lókuszon található legfontosabb 14 human miRNS-t és 6 gént. Első lépésként az ensembl.org oldalon található humán szekvenciákat hasonlítottuk össze zebradánió szekvenciákkal. Ezután a BLAST összehasonlításokat kiterjesztettük a zfin.org oldalon található zebradánió génekre, valamint a miRNAMiner és miRBase mikroRNS adatbankokra. A keresést és összehasonlítást fordított útvonalon is elvégeztük a MAFFT [20] és Jalview [21] programok segítségével.

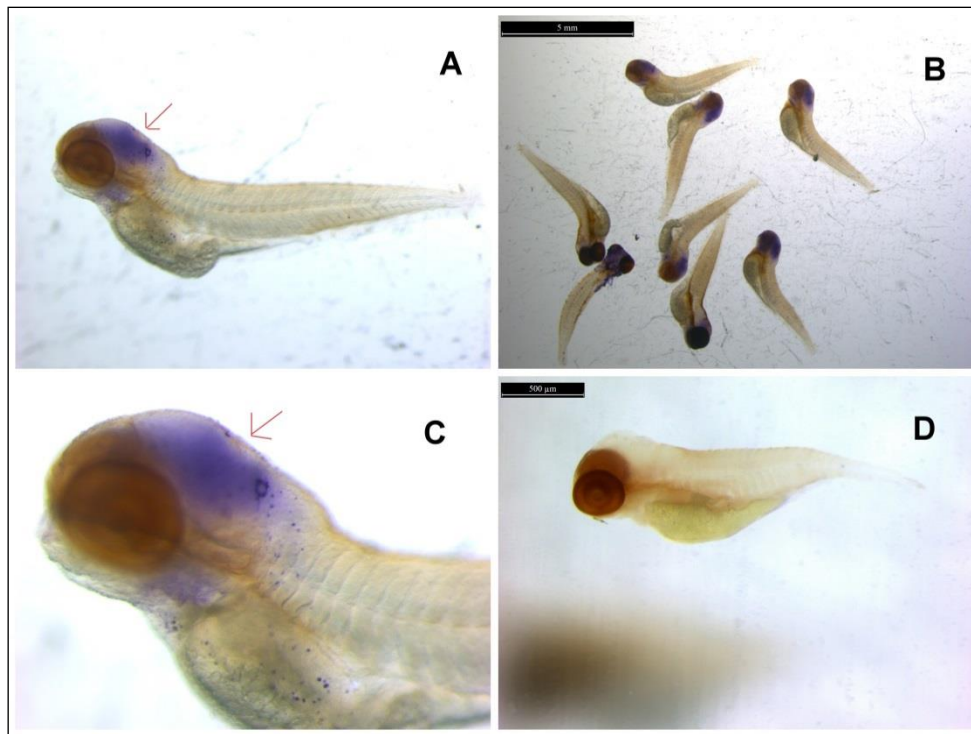
Ezután elvégeztük két kiválasztott célgén, a *dlk1* és a *dio3b* expressziós vizsgálatát *in situ* hibridizációs technikával, öt napos zebradánió lárvákon, Thisse protokollja alapján [22]. Az *in situ* hibridizáció lehetővé teszi specifikus nukleinsav szekvenciák lokalizációját és detektálását különböző szövetekben, sejtekben, de akár teljes organizmusokban is. Vizsgálatainkhoz kromogén anyaggal jelölt antiszensz RNS próbát gyártottunk, mely a helyhez kötött mRNS-hez kötődve, szubsztát hozzáadása után színreakcióval járó átalakulást katalizál. Ezáltal a génkifejeződés helye láthatóvá válik. Az eredményeket mikroszkóp alatt detektáltuk és rögzítettük.

3. Kutatási eredmények

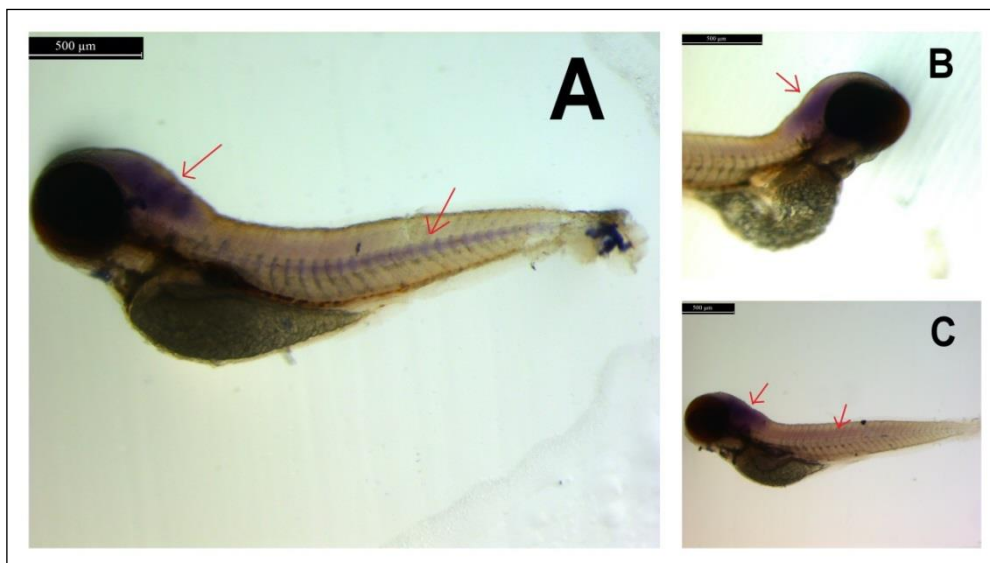
A *DIO3*, valamint a *DLK1* ortológjai megtalálhatóak zebradánióban, azonban a többi 4 vizsgált gén és 14 mikroRNS esetében nem találtunk homológiát. A *dio3* génnek két paralógja, *dio3a* és *dio3b* lelhető fel zebradánióban, melyek a kódolt aminosav szekvenciák tekintetében egymással 77 %-ban egyeznek meg [13]. Az elsőként leírt, *dio3a* génre vonatkozóan több információval rendelkezünk. *Dio3a* mRNS figyelhető meg a zebradánió embriók előveséjében (pronephros) 12, 24 és 48 órával fertilizáció után, valamint kis mértékben a középagyban 24 órás embrióknál [12]. Előbbiek alapján további vizsgálatainkhoz a *dlk1*-et és a *dio3b*-t választottuk.

1. táblázat: Adenohipofízis-adenoma kialakulásában szerepet játszó gének összehasonlítása humán és zebradánió vonalon

Humán	Név	Transzkript	Elhelyezkedés	Zebradánió	Transzkript	Elhelyezkedés
DLK1 (NG_01686 3.2)	delta-like 1	5	14kr.	dlk1 (NC_007128.6)	1	17kr.
RTL1 (NG_04500 1.1)	retrotrans poson- like 1	1	14kr.	-	-	-
DIO3 (NC_00001 4,9)	deiodinas e, iodothyro nine, type III	1	14kr.	dio3b (NC_007131.6)	1	20kr.
				dio3a (NC_007128.6)	1	17kr.
MEG3 (NG_01685 3.1)	matrenall y expressed 3	27	14kr.	-	-	-
MEG8 (NG_04500 0.2)	matrenall y expressed 8	7	14kr.	-	-	-
SNORD1 13-1 (NR_00322 9.1)	small nucleolar RNS	1	14kr.	-	-	-

1. ábra: *dlk1* gén *in situ* RNS hibridizációja 5 napos zebradánió lárvákban: A. 38x-os nagyítás; B. 20x-os nagyítás; C. 130x-os nagyítás; D. szensz kontroll, 38x-os nagyítás (piros nyilak jelölik a génkifejeződés helyét)

2. ábra: *dio3b* *in situ* RNS hibridizációja 5 napos zebradánió lárvákban : A: antiszensz próba, 55x nagyítás, B:antiszensz próba, 78x nagyítás, C:szensz kontroll, 55x nagyítás (piros nyilak jelölik a génkifejeződés helyét)

4. Következtetések

Vizsgálataink során két, a humán klinikailag nem funkcionáló adenohipofízis-adenomára jellemző tumor szupresszor gén *in situ* hibridizációs vizsgálatát végeztük el öt napos zebradánió lárvákon.

A mikroszkópos detektálás során a **dlk1** gén expressziója az egész agyi régióban megfigyelhető volt ebben a fejlődési stádiumban. Humán vonatkozásban, a *DLK1* szerepet játszik az embrionális pluripotens idegi őssejtek differenciálódásában. [9] Eredményeink tükrében feltételezhetjük, hogy zebradánióban is hasonló regulátor funkciót tölt be. Az öt napos lárva stádiumban még nem minden agyi régió különül el markánsan és javában zajlanak az idegsejt differenciálódások. Ezzel magyarázható az *in situ* hibridizációs képeken látható teljes agyi régió elszíneződése. A test más részein nem tapasztaltunk színreakciót, így valószínűsíthetjük, hogy a *dlk1* gén ebben a fejlődési stádiumban csak az agy területén fejeződik ki.

A **dio3b** mRNS 5 napos zebradánió lárváknál az agyi régióban, valamint a gerincvelőben, tehát az egész központi idegrendszer területén mutatható ki. A *dio3b* génhez kontrollként használt szensz próba is pozitív reakciót adott. Az imprintálódó lókuszokon gyakran előfordul, hogy antiszensz RNS íródik át a DNS komplementer száláról, melynek az imprintálódás kialakításában lehet szerepe [23]. Emlősökben, a *DIO3* gén esetében korábban már detektálták az ellentétes szárlól átíródó antiszensz RNS transzkript jelenlétét humán (NC_000014.9), egér (NC_000078.6), illetve patkány (NC_005105.4) vonalon, azonban jelenlegi tudásunk szerint zebradánióban még nem [14]. Az általunk negatív kontrollnak használt szensz próba festődése feltételezhetően antiszensz RNS transzkript jelenlétét jelzi, ennek bizonyítása azonban további vizsgálatokat igényel.

További terveink közt szerepel a génkifejeződés vizsgálata felnőtt hal agyon is, mely a génexpresszió helyének pontosabb detektálását tenné lehetővé a hal életkorának előrehaladtával. Tervezzük továbbá más tumor szupresszorok vizsgálatát. A pozitív eredmények függvényében, ezen gének csendesítését kívánjuk elvégezni, ezzel egy transzgénikus, adenohipofízis-adenomával rendelkező zebradánió vonalat létrehozni.

Irodalomjegyzék

- [1] H. Butz, MikroRNS-ek szerepe a sporadikus hypophysis adenomák patogenezisében, Doktori tézis. (2011).
- [2] O. Cooper, S. Melmed, Subclinical hyperfunctioning pituitary adenomas: The silent tumors, Best Pract. Res. Clin. Endocrinol. Metab. 26 (2012) 447–460.
- [3] O.G. Mustafa, A.M. McGregor, Diagnosis of pituitary disease, Medicine (Baltimore). 41 (2013) 497–503.
- [4] F.; Palma, L. Larizza, Pituitary Adenomas, Atlas Genet. Cytogenet. Oncol. Haematol. 9 (2014) 338–340.
- [5] P. Cheunsuchon, Y. Zhou, X. Zhang, H. Lee, W. Chen, Y. Nakayama, K.A. Rice, E.T. Hedley-whyte, B. Swearingen, A. Klibanski, Silencing of the Imprinted DLK1-MEG3 Locus in Human Clinically Nonfunctioning Pituitary Adenomas, Am. J. Pathol. 179 (2011) 2120–2130. doi:10.1016/j.ajpath.2011.07.002.
- [6] M. Oczkowicz, A. Piestrzyska-Kajtoch, K. Piórkowska, B. Rejduch, M. Rózycki, Expression of DLK1 and MEG3 genes in porcine tissues during postnatal development., Genet. Mol. Biol. 33 (2010) 790–794.
- [7] D.; Andersen, S. Petersson, L. Jørgensen, P. Bollen, P. Jensen, B. Teisner, H. Schroeder, C. Jensen, Characterization of DLK1+ cells emerging during skeletal muscle remodeling in response to myositis, myopathies, and acute injury, Stem Cells. 27 (2009) 898–908.

- [8] J.N. Waddell, P. Zhang, Y. Wen, S.K. Gupta, A. Yevtodiyenko, J. Schmidt, C.A. Bidwell, A. Kumar, S. Kuang, *Dlk1 Is Necessary for Proper Skeletal Muscle Development and Regeneration*, *PLoS One*. 5 (2010).
- [9] B. Surmacz, P. Noisa, J. Risner-Janiczek, K. Hui, U. M, W. Cui, Li M, *DLK1 promotes neurogenesis of human and mouse pluripotent stem cell-derived neural progenitors via modulating Notch and BMP signalling*, *Stem Cell Riview*. 8 (2012) 459–471.
- [10] P. Rodríguez, M. Higuera, A. González-Rajal, A. Alfranca, M. Fierro-Fernández, R. García-Fernández, M. Ruiz-Hidalgo, M. Monsalve, F. Rodríguez-Pascual, J. Redondo, J. de la Pompa, J. Laborda, S. Lamas, *The non-canonical NOTCH ligand DLK1 exhibits a novel vascular role as a strong inhibitor of angiogenesis*, *Cardiovasc. Res*. 93 (2012) 232–41.
- [11] W. Croteau, S.L. Whittemore, M.J. Schneider, D.L. St. Germain, *Cloning and Expression of a cDNA for a Mammalian Type III Iodothyronine Deiodinase*, *J. Biol. Chem*. 270 (1995) 16569–16575.
- [12] W. Dong, L. Macaulay, K.W. Kwok, D.E. Hinton, H.M. Stapleton, *Using Whole mount In Situ Hybridization to Examine Thyroid Hormone Deiodinase Expression in Embryonic and Larval Zebrafish: a Tool for examining OH-BDE toxicity to early life stages*, *Aquat. Toxicol*. 15 (2013) 190–199.
- [13] M. Heijlen, A.M. Houbrechts, E. Bagci, S.L.J.V. Herck, S. Kersseboom, C. V Esguerra, R. Blust, T.J. Visser, D. Knapen, V.M. Darras, *Knockdown of Type 3 Iodothyronine Deiodinase Severely Perturbs Both Embryonic and Early Larval Development in Zebrafish*, *Endocrinology*. 155 (2014) 1547–1559.
- [15] S.A. Huang, D.M. Dorfman, D.R. Genest, D. Salvatore, P.R. Larsen, *Type 3 Iodothyronine Deiodinase Is Highly Expressed in the Human Uteroplacental Unit and in Fetal Epithelium*, 88 (2016) 1384–1388.
- [16] M.T. Helen, G. Legradi, T. Barth, D. Salvatore, R.M. Lechan, P.R. Larsen, *Regional Expression of the Type 3 Iodothyronine Deiodinase Messenger Ribonucleic Acid in the Rat Central Nervous System and Its Regulation by Thyroid Hormone*, *Endocrinology*. 140 (1999) 784–790.
- [17] H. Verloop, O.M. Dekkers, R.P. Peeters, J.W. Schoones, J.W.A. Smit, *Genetic variation in deiodinases: a systematic review of potential clinical effects in humans*, *Genet. Endocrinol*. 3 (2014) 123–135.
- [18] K. Howe, M.D. Clark, C.F. Torroja, J. Torrance, M. Muffato, J.E. Collins, S. Humphray, K. McLaren, L. Matthews, S. McLaren, I. Sealy, M. Caccamo, C. Churcher, J.C. Barrett, R. Koch, G. Rauch, S. White, B. Kilian, L.T. Quintais, J.A. Guerra-assunção, Y. Zhou, Y. Gu, J. Yen, J. Vogel, T. Eyre, S. Redmond, R. Banerjee, B. Fu, E. Langley, S.F. Maguire, G.K. Laird, D. Lloyd, E. Kenyon, S. Donaldson, H. Sehra, J. Almeida-king, S. Trevanion, M. Jones, M. Quail, D. Willey, A. Hunt, J. Burton, S. Sims, K. Mclay, B. Plumb, J. Davis, C. Clee, R. Clark, C. Riddle, D. Elliott, G. Threadgold, G. Harden, D. Ware, B. Mortimer, G. Kerry, P. Heath, B. Phillimore, N. Corby, M. Dunn, C. Johnson, J. Wood, S. Pelan, G. Griffiths, M. Smith, R. Glithero, P. Howden, N. Barker, C. Stevens, J. Harley, K. Holt, J. Lovell, H. Beasley, C. Henderson, D. Gordon, K. Auger, D. Wright, J. Collins, C. Raisen, L. Dyer, L. Robertson, K. Ambridge, D. Leongamornlert, S. McGuire, R. Gilderthorp, C. Griffiths, D. Manthavadi, S. Nichol, G. Barker, S. Whitehead, M. Kay, J. Brown, C. Murnane, E. Gray, M. Humphries, N. Sycamore, D. Barker, D. Saunders, J. Wallis, A. Babbage, S. Hammond, M. Mashreghi-mohammadi, L. Barr, P. Wray, A. Ellington, N. Matthews, M. Ellwood, G. Clark, J. Cooper, A. Tromans, D. Grafham, R. Pandian, R. Andrews, E. Harrison, A. Kimberley, S. Palmer, I. Gehring, A. Berger, C.M. Dooley, *The zebrafish reference genome sequence and its relationship to the human genome*, *Nature*. 496 (2013) 498–503.

- [19] H. Feitsma, E. Cuppen, Zebrafish as a Cancer Model, *Mol. Cancer Res.* 6 (2008) 685–695.
- [20] K. Katoh, K. Misawa, K. Kuma, T. Miyata, MAFFT : a novel method for rapid multiple sequence alignment based on fast Fourier transform, *Nucleic Acid Res.* 30 (2002) 3059–3066.
- [21] A.M. Waterhouse, J.B. Procter, D.M.A. Martin, M. Clamp, G.J. Barton, Jalview Version 2 — a multiple sequence alignment editor and analysis workbench, *Bioinformatics.* 25 (2009) 1189–1191.
- [22] C. Thisse, B. Thisse, High-resolution in situ hybridization to whole-mount zebrafish embryos, *Nature.* 3 (2008) 59–69.
- [23] M.A. Preece, G.E. Moore, Genomic Imprinting, Uniparental Disomy and Foetal Growth, *Trends Endocrinol. Metab.* 11 (2000) 270–275.

Lektorálta: Dr. Kovács Balázs, tudományos főmunkatárs, Szent István Egyetem, Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar

Föld- és fizikatudományi szekció

AZ ÚTFÜGGŐSÉG VIZSGÁLATA BUDAPEST ÉLETMINŐSÉGÉBEN

Csébi Márk

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Regionális Tudományi Tanszék,
PhD-hallgató, csebimark@gmail.com*

Absztrakt

Tanulmányomban az útfüggőség elméletét próbálom átültetni a gyakorlatba, számos példával illusztrálva. Maga az útfüggőség és az életminőség kutatása is multidiszciplináris megközelítést igényel. Terület- és településfejlesztő geográfus végzettségemből adódóan én elsődlegesen a városföldrajz, urbanisztika és településszociológia szemszögéből mutatom be az útfüggőséget Budapest életminőségi viszonyaiban, területi egyenlőtlenségeiben. Az útfüggőség elmélete viszonylag fiatalnak mondható, az életminőség kutatása nagyobb múltra tekint vissza, de igazán felkapott kutatási témává csak az elmúlt évtizedekben vált. Míg az életminőségre számos szinonim fogalmat használnak, addig az útfüggőséget gyakran nem nevezik nevén, azonban olyan döntően helyspecifikus múltbéli öröklött adottságokat takar, melyek visszatérő sajátossággként a jelenben és a jövőben is erőteljesen érvényesülnek. Budapest életminősége kapcsán jelen tanulmány keretében először bemutatom a természetföldrajzi, majd a társadalomföldrajzi környezet befolyásoló szerepét. Adott természeti környezet főleg a városfejlődés kezdeti szakaszában döntő szerepet játszott fővárosunk fejlődésében. A különböző történelmi koroknak több-kevesebb lenyomatával a mai napig találkozhatunk Budapest utcáin sétálva, de a „kézzel fogható” dolgok mellett érdemes megvizsgálni a hatásokat is a későbbi évtizedekre, évszázadokra. A főváros 1872-es létrehozásától mutatom be részletesebben az útfüggőségi viszonyokat, döntő hangsúlyt fektetve a posztoszocialista városi átalakulási folyamatok és ezeknek az itt élők életminőségére gyakorolt hatásainak bemutatására. A szocializmus időszakában az állami befektetések döntő része más városrészekre koncentrálódott, mint a rendszerváltozás utáni piaci mechanizmusok. Az így kialakult területi egyenlőtlenségek elemzésével zárom a tanulmányt.

Kulcsszavak: életminőség, útfüggőség, posztoszocialista, térszerkezet

1. Bevezetés – elméleti keretek

1.1 Röviden az útfüggőségről

Az útfüggőség (path dependency) hasonlóan az életminőséghez egy olyan fogalom, melyre nincs egyetlen, mindenki által elfogadott definíció. Az egyes tudományágak másképp írják le, de nagyjából mindenkiben hasonló kép él róla. Az útfüggőség elmélete viszonylag fiatalnak mondható, Paul David 1985-ös írásától eredeztethető [1]. Eredetileg a közgazdaságtan és marketing világából származik, de számos társadalomtudományi diskurzusban szerepel, noha nem nevezik nevén a jelenséget. Molnár Ernő és Lengyel István Máté [2] a múltból öröklött adottságok befolyásoló hatásaként fogalmazza meg az útfüggőséget. Pálné Dr. Kovács Ilona [3] tanulmányában visszatérő sajátossággként tekint az útfüggőségre, melyek erőteljesen érvényesülnek, például a hazai területi politikában gondoljunk csak arra, hogy hazánk centralizált unitárius berendezkedésű maradt a rendszerváltozás után is. Az útfüggőség a gazdaság hosszabb távú történeti fejlődésének fontosságát hirdető evolúciós gazdaságföldrajz egyik központi koncepciója [4]. A fogalom a múlt eseményeinek és döntéseinek jelen, illetve jövő folyamataira gyakorolt hatását jelenti a szerzők szerint [4]. Az útfüggőség általános jellemzői, hogy különböző területi szinteken vizsgálható és döntően helyspecifikus tényezők okozzák, így teret ad a földrajzi elemzéseknek, valamint egyaránt helyezhető negatív – a szakirodalmak többségében – és pozitív kontextusba is [2]. A hazai regionális tudományban

az útfüggőség koncepciójának használata posztoszocialista térgazdasági vizsgálatokban elsősorban Lux Gábor nevéhez fűződik [5,6]. Kevés az olyan magyarországi tanulmány, amely részletekbe menően foglalkozna az útfüggőség hatásmechanizmusával, én a továbbiakban a bemutatott elméleti koncepciót Budapest életminőségét befolyásoló gyakorlati példákkal próbálom szemléltetni.

1.2 Röviden az életminőségről

Az életminőség definiálása nem egyszerű feladat, ugyanis multidiszciplináris jellegéből adódóan a vele foglalkozó tudományágakon – pl. közgazdaságtan, szociológia, orvostudomány, pszichológia, földrajz, stb. – belül sincs közösen elfogadott definíció. A fogalmat először A.C. Pigou használta 1920-ban, ő azonban még csak a munkakörülmények hatásait emelte ki [7]. A kvantitatív forradalom idején a tudósok próbáltak minden jelenséget, folyamatot számszerűsíteni, melynek köszönhetően az 1960-as években megszületett a Társadalmi Jelzőszámmozgalom az Amerikai Egyesült Államokban [8]. Ennek célja az egy főre jutó GDP (Gross Domestic Product) mutatószámok közti egyeduralmának eltörlése, egy olyan index létrehozása, mely kevésbé torzít, alkalmasabb társadalmi folyamatok leírására. Az életminőség, majd a 2009-es Stiglitz jelentés óta szinonimaként használt jóllét-vizsgálatok egyik kiindulópontja az Easterlin-paradoxon, mely kimondja, hogy a tehetősebb országok lakói, ha bizonyos alapvető szükségleteik kielégítették, nem feltétlenebbül boldogabbak [9], vagyis az elégedettség és a pénz mennyisége közt csak közvetlen kapcsolat van [8]. Véleményem szerint tehát: az életminőség olyan komplex, többdimenziós társadalmi jelzőszám, mely számszerűsíti egyrészt a település társadalmi, gazdasági és környezeti szegmenseit (objektív tényezők), másrészt bemutatja a mindezekről alkotott egyéni véleményeket (szubjektív tényezők) [10].

2. Korai városfejlődéstől a „vízfejjé” válásig

Cholnoky Jenő (1915) és Mendöl Tibor (1963) többféle helyi és helyzeti energia együttes jelenlétével magyarázza a főváros kialakulását és gyors fejlődését [11,12]. Ezeket már az ókori Római Birodalom is felismerte, nem véletlen itt jött létre Aquincum és Transaquincum. A Duna hajózási útvonalat, ivóvizet és a folyóvízi átkelőhelyet is biztosított. Emellett melegvízű források sora is a felszínre tör a területen, melyet a rómaiak majd a törökök, később pedig a turizmus aknázott ki, illetve használ ki a mai napig. A környéken rengeteg természetes építőanyagot találhattak elődeink. A budai dombtető megalapozta a katonai, igazgatási és uralkodói szerepkört, a számos völgykijárat a közlekedés fejlődésében volt alapvető fontosságú. A hegység és síkság találkozása nemcsak a települések térbeni növekedését határozta meg, hanem a későbbi vásárvonalon való fekvést is.

A városfejlődés későbbi szakaszában ugyan még mindig fontos szerepe volt a természeti környezetnek (hegyvidék-síkság), a társadalmi-gazdasági tényezők egyre meghatározóbbá váltak. A XIX. század alapvető, máig ható változásokat hozott a főváros életében. Gyáni Gábor szerint „a 19. századdal beköszöntő modern kor sorsdöntő átalakulással járt a munka- és a lakóhely, valamint az állam és az individuum kapcsolatában. Ekkor alakult ki a modern városi élet ma is érvényes rendje” [13]. 1872/1873-tól, Budapest létrejöttétől (Pest, Buda és Óbuda egyesítése) nagyon gyors urbanizáció zajlott le. Ám már ezt megelőzően is zsúfolt volt, melyről Andrássy Gyula miniszterelnök mondta az alábbiakat 1868 májusában: „fővárosunkból, annak dacára, hogy szabad, nyílt és szellős síkon terül el, elhibázott építkezés következtében szűk, keskeny utcájú várost alkottak, amelynek se jó levegője, sem elég világossága nincsen... a minden terv nélkül való építkezés folyton halad és minél későbbre marad a megállapított terv keresztülvitele, annál nagyobb mérvű rombolással lehet csak a

tervszerű építkezést biztosítani” [14]. Mindezek lebonyolítására az 1870. évi X. törvénycikk felállította a Fővárosi Közmunkák Tanácsát [15]. Az infrastruktúra kiépítése mellett – legfontosabbak: közművek, Nagykörút, Kiskörút, Andrásy út, Nyugati és Keleti pályaudvar, Margit és Szabadság híd, lóvasút, millenniumi földalatti, közintézmények, közparkok – az épületek több mint 2/3-a lakóháznak készült [14]. Izsák Éva szerint „minél nagyobb területű a város, minél inkább eltérő természeti környezettel rendelkeznek a város egyes részei, annál erősebb a társadalmi csoportok lakóhely szerinti elválása. Ez az elválás az első, korai szegregációs jelenség, ami meghatározta a későbbiekben is és meghatározza sokszor a mai napig is az egyes városrészek státusát, az ott élők életkörülményeit” [16]. Általános tendencia volt Buda műszaki modernizálásának elmaradása – a középületek zöme is a pesti oldalon épült meg, miközben az 1880-as évektől villanegyeddé alakult át a Rózsadomb [17]. Luxusvillákat magas arányban még a Várnegyedben, a Városliget körüli utcákban, a Nemzeti Múzeum környékén és az Andrásy úton [13] találunk.

A dualizmus előtt Buda rezidenciális szerepével tűnt ki az ország településhálózatából, Óbuda mezőváros, míg Pest kereskedőváros volt [18]. A kereskedelem primátusát hamarosan a feldolgozóipar váltotta fel (malom- és húsipar, szesz és sörgyártás), majd a városépítési boomnak köszönhetően a nehézipar vált húzóágazattá (téglagyártás, fém- és gépipar, közlekedési eszközök gyártása), olyannyira, hogy a század végére az ország legnagyobb gyárvárosává és pénzpiaci központjává vált [14]. Az iparosodás és a négyszeresére duzzadó lakosságszám erőteljes társadalmi polarizálódáshoz vezetett: miközben az ország vagyoni elitjének zöme, és az értelmiség fele a fővárosban összpontosult [14], addig az aktív népesség több mint 2/3-át a proletár népcsoport tette ki [17]. A spontán urbanizáció, az extenzív városfejlődés ellen a Fővárosi Közmunkák Tanácsa komoly erőfeszítéseket tett, melynek döntő lenyomatai vannak a város szerkezetében [19]:

- külső területeken magas telekminimum, míg a belső övezetekben nagy telekszélesség és telekmélység → „tűzfalak városa”
- családiház-építés aránya I. világháborúig igen alacsony, sorházak és kislakások bérházak szinte egyáltalán nem épültek
- házfalak közé zárt szegregáció: a nagy körfolyosós bérházakban a lakások minősége nemcsak az utcai és az udvari fronton, hanem emeletek szerint is különböző.
- U vagy kettévágott U-alakú földszintes házak: körfolyosós bérház kevésbé urbanizált formája (elsősorban az 1950-ben Budapesthez csatolt városrészekben volt jellemző)
- telepek: heterogén városszerkezeti egységek, mint szegény-, munkás-, tisztviselő-, nyaraló, villatelep, stb.
- családi házak: két világháború között Budapest határán kívüli peremközségeibe korlátozódott építésük, miközben a fővároshoz tartozó igen nagy területek beépítetlenek maradtak.
- modern bérházak: századfordulós bérházakkal szemben lakásai komfortosak és viszonylag homogén társadalmi összetételű népesség lakta.
- üdülőövezetként funkcionáló városrészek (Zugló, budai hegyvidék): két világháború között kezd beépülni villákkal, társasházakkal.

Beluszky Pál szerint a századfordulóra kialakult Budapest belső városrészeinek ma is jellegadó koncentrikus szerkezete [20]: központja a city (hivatali-kereskedelmi negyed), mely a mai V. kerületet fedi le, ezt intenzív beépítésű lakóövezet veszi körbe (a főutak mentén bér- és magánpalotákkal), ezután következik az ipari-közlekedési zóna széles sávja, majd ennek szomszédságában terülnek el a munkás külvárosok, mint pl. az akkori Angyalföld vagy Kőbánya. Prinz Gyula kortársaihoz hasonlóan a Chicagói iskola modelljének megfelelően Pesten öt jellegzetesen gyűrűs övezetet különített el [21]: állami negyed, tömeglakások övezete (sűrűn lakott, rossz szociális és egészségügyi viszonyok, egyhangú beépítés), nagy

városi legelő, üresség és külvárosi telepek. A budai oldal domborzati viszonyai nem tették lehetővé a koncentrikus zónák kialakulását, így ez kimaradt a modellekből.

Ugyan már a századforduló előtt egy város sem ért népességszámában és funkcióiban Budapest közelébe, a trianoni békediktátummal vált igazi „vízfejjé” a főváros, – melyet, mint a későbbiekben látjuk az államszocializmus tovább erősített – ugyanis olyan regionális központokat csatoltak el, mint Pozsony, Zágráb vagy Kolozsvár, valamint az Osztrák-Magyar-Monarchia felbomlásával az igazi vetélytárs (Bécs) nélkül maradt. Miközben a két világháború között lelassult a főváros népességnövekedési tempója, addig kialakulóban lévő agglomerációjának népessége több mint kétszeresére duzzadt [22].

3. Államszocializmus hatásai a főváros településszerkezetére

Az infrastrukturális fejlesztések az első ötéves terv (1950-1954) alatt a beruházások mindössze harmadát tették ki, így érthető, hogy a lakosság életminőségének emelkedése nem érte el a tervezettet. Budapesten egyre nagyobb és jelentősebb ipari beruházások történtek, melynek köszönhetően fejlődésnek indultak a környező települések is (főként az 1958-as, majd 1960-as fővárosba való költözés szigorítása kapcsán). Nagy-Budapest létrehozásával a csatolt településeken – 12 db kerület – az államszocializmus évei alatt belső szuburbanizáció zajlott le [16]. Térben differenciáltan zajlott a beépítés, Budán egyre több lakóövezet, míg Pesten a lakótelep-építések mellett jelentős ipartelepítés zajlott. Az államszocializmus alatt zajló koncentrációdimenziói Csapó Tamás és Lenner Tibor 2015-ös munkája alapján így összegezhető [23]:

- a kommunista hatalomátvétel után a párt és az állami vezetés a fővárosból irányította az országot, háborús károk helyreállítása, államosítás
- Nagy-Budapest létrehozása (1950) a belső agglomerációs gyűrű közigazgatási bekebelezésével (7 város és 16 falu), erőltetett iparosítás
- 1965-re a főváros gyakorlatilag „megtelt”, az infrastrukturális fejlesztések (intenzív növekedés) nem tudták követni a rapid lakosságszám-növekedést (extenzív növekedés), ezért korlátozták a beköltözést, majd kialakult és a mai napig terebélyesedik az új agglomerációs gyűrű (mára 81 települést foglal magába)
- Az előző pont is indukálta a nagyszabású lakótelep-építkezéseket, melyek fénypontja az 1970-es évtized volt, ekkor épült az 1950-1990 közötti időszak lakótelepi lakásainak a fele
- A fent említett beruházások, fejlesztések zöme városperemi, ipari területeken összpontosult, így a belváros és a történelmi városrészek állaga és presztízse is leromlott. Mindeközben új városközpontokat, szubcentrumokat hoztak létre.

Budapest népességének közel 1/3-a él lakótelepeken, így ezek vizsgálatát külön ki szeretném emelni. A lakótelepek egy részébe, az 1960-as években tömegesen költöztek magas státuszú családok (hiszen akkor jó minőségű lakásállományt jelentettek), így különösen a város többi részéhez képest homogének voltak [24]. Később e lakótelepek jelentős hányadának státusza kisebb-nagyobb mértékben csökkent, köszönhetően a felerősödő lakásmobilitásnak. Miközben a lakótelepek épített környezete egyre uniformizáltabbá, egyre homogénebbé vált, a lakáspolitikai gyakorlat egyre heterogénebb népességet költöztetett egyes lakótelepekre. A rendszerváltás utáni privatizációs folyamatok új helyzetet teremtenek: míg a lakótelepen belüli különbségek csökkennek, addig a lakótelepek közötti különbségek egyre nagyobbá válnak. [25]

Az államszocialista főváros városszerkezetére számos modell született. Elsőként Mendöl Tibor 1963-as munkáját emelném ki, mely a Chicagói Iskola alapelméletét szabta a fővárosra [12]. Eszerint megkülönböztet 1. munkahely övet „city”, ezt pesten félkörívben körülölelő 1. lakóhelyövet, mely a budai oldalon a természetföldrajzi viszonyok miatt a Duna mentén

húzódó övet fedi le, 2. munkahely övet, mely a budai oldalon alig jelenik meg, a pesti oldalon pedig a főutak mentén csápszerűen jelenik meg, illetve 2. lakóhelyövet, mely mindezeket körbeveszi. A KSH 1962-es tanulmánya 6 övezetet különít el, melyek a történelmi fejlődés során ható telepítő erők, földrajzi tényezők és területi sajátosságoknak köszönhetően elsősorban a beépítettség jellegében különböznek [26]:

- Bérház jellegű övezet: történelmileg, gyakorlatilag a város közepén egybefüggő területet fed le, mely magába foglalja az I., V. és VII. kerületet, de ide tartoznak még a II., VI., VIII., IX., XI. és XIII. kerület belső részei is. Ezeken túl a lakótelepi építkezéseknek köszönhetően külsőbb kerületekben is kialakultak bérház jellegű kerületszettek, pl.: Zugló, Kőbánya, Csepel.
- Belső gyári jellegű övezet: a budai oldalon az óbudai és a lágymányosi gyárnegyed, míg a pesti oldalon Angyalföld, Külső-Ferencváros és a X. kerület sorolható ide.
- Külső gyári jellegű övezet: magába foglalja a IV., XIX., XX. és XXI. kerületet.
- Családi ház, villanegyed és falusias jellegű beépítés nem alkot igazán övezetet, ezek egymással vegyesen a külső kerületekben jelennek meg.

Végül Beluszky Pál 1985-ös területfelhasználás adatai alapján megalkotott városszerkezeti modellt szeretném röviden bemutatni [27]. Hasonlóan a KSH-s modellhez ő is 6 egységre osztotta a főváros területét:

- Belső városrészek: city, várnegyed, bér lakásnegyedek
- Ipari-közlekedési övezet
- Lakótelepek
- Külső kerületek: kertvárosi-családi házas beépítés és az egykori községek belterületei (szubcentrumok)
- A Hegy: az elit lakóhelye
- Beépítetlen területek

A szocialista időszakban is megfigyelhetünk azért néminemű szegregációt, ugyanis a budai kerületekben megmaradt a vezető beosztásúak és értelmiségiek dominanciája, valamint a Kádár-korszak politikai elitje is előszeretettel választotta lakóhelyéül ezeket a területeket. Míg a budapesti szegények közül legtöbbször a II., VIII., XIII. és XXI. kerületek lakótelepein éltek. Mindezek mellett Budapesten élni és lakni ekkoriban is jobb átlagos életminőséget jelentett, mint egy korabeli vidéki kisvárosban vagy faluban. [28]

4. A posztszocialista városok

A posztszocialista városkutatók állítása szerint a kapitalista és szocialista város közti különbség alapja: a városi telkek erősen korlátozott magántulajdona, valamint az állam szerepe a lakhatás megtervezésében, finanszírozásában, illetve a lakások építésében és elosztásában [29]. Tehát a szocialista urbanizáció a „magánszféra által vezérelt urbanizáció” ellentétéként fogalmazható meg [30] és ez a sajátosság – a „politikai” elsőbbsége a „gazdasági” – felett eltérő tartalmú térformákat és térhez való viszonyt produkált [31]. Az egyenlőség iránti ideológiai elköteleződés a városi környezet egyformaságához vezetett [32, 33], melynek szimbólumává a lakótelep vált. Köztudott, hogy lakótelepek a nyugati, kapitalista országokban is vannak, ám ezekkel szemben a szocialista lakótelepek különlegessége az osztályösszetételük: nem a szegénység vagy a városi underclass gyűjtőhelyei voltak, hanem átlagosan jobb osztályhelyzetűek, mint a nem szocialista országok hasonló beruházásainak lakói [34]. A lakhatás központi eleme a „mindennapi élet infrastruktúrájának”, ugyanis komoly hatással van a mindennapi élet kiterjedésére és minőségére [35]. A szabályozott lakáspolitikának – és a korábban is meglévő házfalak közé zárt szegregációnak – köszönhetően a szocialista városok egy másik egyedisége a társadalmi szegregáció hiánya, vagy legalábbis alacsony foka [30]. A lakókörnyezeti szegregáció – ahogy

azt korábban bemutattam – a kapitalista térhasználat velejárója [36]. Szelényi kijelenti, hogy „a szocialista Kelet-Európában az urbanizáció más úton haladt, mint amire számítottunk volna, ha a térség a második világháború után a nyugati fejlődési pályát járja be” [37]. Azonban fontos kiemelni azt a történelmi folytonosságot citáló tényt, hogy a szocializmus előtti Kelet-Közép-Európa félperifériás kapitalizmusa is alapból különbözött a nyugati-európai országok centrumkapitalizmusától [30]. Bodnár megjegyzi még azt a tényt is, hogy a félperifériás szocialista állam lehet, hogy erőforráshiánnyal küzd, de saját népességével szemben van hatalma: a túlnépesedés elkerülésére kényelmes megoldás a városokba áramlás adminisztratív korlátozása (ezt korábbiakban Budapest példáján már bemutattam) [30]. A folyamat társadalmi következménye, hogy az iparosodás árának nagy részét a vidék fizeti meg, ugyanis számottevően emelkedik azok száma, akik a városi iparban dolgoznak, de vidéken laknak. Az „ingázók” vagy a „vidéki munkásosztály” e kategóriája egyedi osztálytartalommal tölti meg az államszocializmus vidék–város dichotómiáját, mivel ezek a munkások hátrányosabb helyzetben vannak városi társaikhoz képest [38]. A vidék helyzete a rendszerváltozást követően is csak differenciáltan változott, ugyanis csak azon községek számára hozott előrelépést, amelyek fejlődő, kedvező helyzetű régiókban helyezkednek el, miközben a fejletlen, strukturális válsággal és súlyos foglalkoztatási gondokkal küszködő régiókban a falvak helyzete romlott [39].

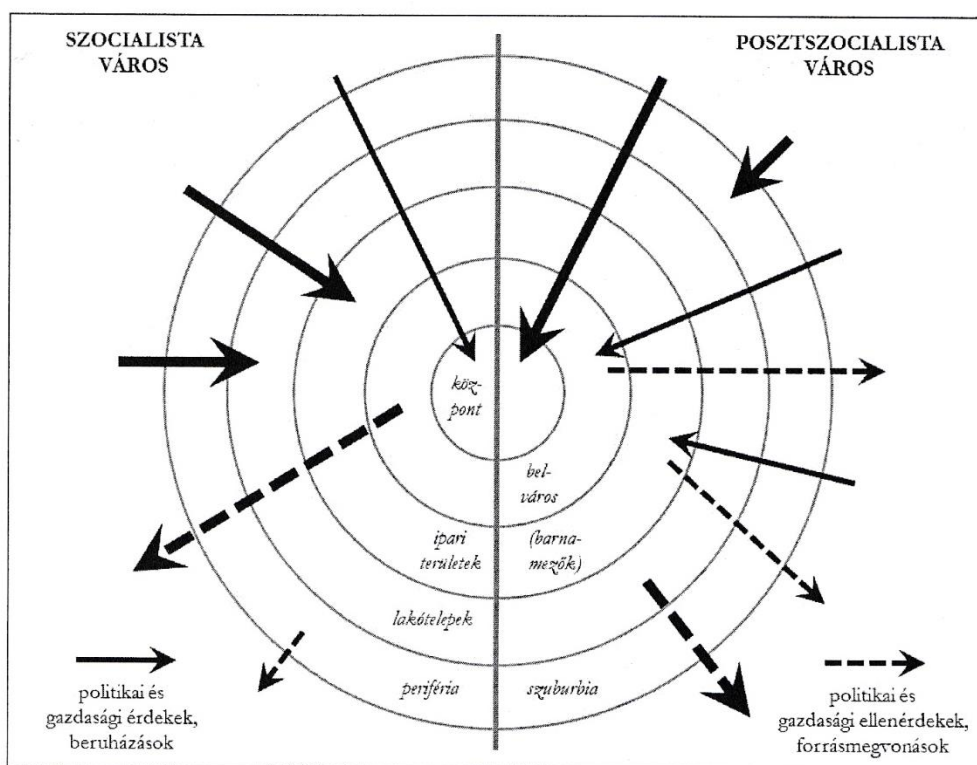
Az államszocializmus beruházás- és lakáspolitikája összességében jó előfeltételeket teremtett a piaci alapú dzsentifikációhoz és szuburbanizációhoz. Egyes területektől a forráselvonás (falvak, történelmi belvárosok), míg más területek támogatása (iparterületek, lakótelepek építése a városperemen) kijelölte a tereit az egyenlőtlen fejlődésnek [40]. Kritikusaik szerint ellenben a markánsan „posztszocialistának” tekintett vonások elhalványulnak, eltűnnek – néhol ekkortól új szakaszt nyitva a szuburbán fejlődésben [41].

Egyes szerzők nem ideológiai, politikai, gazdasági nézőpontból vizsgálják a kérdéskört, hanem társadalmi-térbeli struktúrákkal [42]. Tanulmányukban két idealizált várostípus, a homopolisz és a heteropolisz áll szemben egymással, valamint az ezeket létrehozó folyamatok összessége (homopolitanizáció és heteropolitanizáció). A szocializmusban kiemelt fontosságú feladat volt a különbségek eltüntetése, melyek a városi térben homopoliszok kialakulásához vezettek. Ezek bár rendkívül megtervezettek voltak – gondoljunk csak a lakótelepekre, bár ezek rendszerei, funkció kaotikusak voltak – nagyon lassan reagáltak a változásokra, lásd szocialista iparvárosok (pl.: Komló, Salgótarján). Fontos megemlíteni, hogy kapitalista országokban is találunk ilyen homopoliszokat, gondoljunk csak a jelenleg épp rugalmatlansága miatt válságban lévő Detroitra. A rendszerváltozást követően Kelet-Közép-Európa országaiban gyors ütemű heteropolitanizáció vette kezdetét, e folyamat eredményeként alakultak ki a heteropoliszok. Erre szükség volt, hiszen bekapcsolódtak a globális városversenybe, ahol csak az marad talpon, aki képes gyorsan reagálni a változékony piaci folyamatokra, különböző kihívásokra. A posztszocialista átmenet értelmezését megnehezíti az is, hogy időben többszörösen rétegzett folyamatról beszélünk. Sykora három periódust különböztet meg: rövidtávon megváltoznak a politika és a gazdaság szervezésének alapelvei, középtávon (10-15 év) a társadalom szokásai és normái alkalmazkodnak az új viszonyrendszerhez, hosszútávon (több évtized) pedig átformálódik a város morfológiája, mindaddig, míg a város szövete már semmiben sem térne el a „zavartalan” kapitalista fejlődésen átesettétől [43].

A szocialista és kapitalista városok településmorfológiáját tekintve a legnagyobb eltérés, hogy míg előbbiek rendkívül kompakt megjelenésűek – inkább vertikálisan nőttek (lakótelepek), addig utóbbiak a II. világháború után gyors ütemben szétterültek (urban sprawl) [44]. Érdekes, hogy míg a szocialista várostervezők hatalmas felvonulási tereket, monumentális reprezentatív épületeket hoztak létre, addig a posztszocialista átmenettel ellentétes folyamat vette kezdetét: a köztér csökkenése, a privát terek javára [45]. Míg a szocialista városok

gazdasági szerkezetét az ipar határozta meg, addig a kapitalista városokét a szolgáltatások. Ennek köszönhetően a szocialista országokban fontos feladat volt a hierarchikusan, méretgazdaság elvén elhelyezett szolgáltató intézmények elérhetősége, mely az egyéni gépkocsi-használattal szemben a tömegközlekedésen alapult [45]. A budapestiek sokszor panaszkodnak a tömegközlekedésre, pedig szervezettsége, a járatok sűrűsége vetekszik sok nyugat-európai városéval, köszönhetően többek között az előzőekben leírt okoknak, melyek háttérében az egyenlőség eszméje is megnyilvánul.

A rendszerváltozás után nemcsak a területi-társadalmi egyenlőtlenségek mértéke, hanem a társadalom mobilitása is nőtt [42]. Mindez a szelektív migrációban nyilvánult meg, ugyanis aki tehetett az elköltözött a lepusztult, főként ipari, belvárosi területekről és a munkáslakótelepekről, főként a városperemi (szuburbán) zónába. A korábban lepusztult területek a szociális és funkcióbővítő városrehabilitációknak köszönhetően a 2000-es évek végétől újból felértékelődnek. Ezeket a folyamatokat és két városi világ összehasonlítását Sykora 2009-es városszerkezeti modellje jól összefoglalja (1. ábra).

1. ábra: Változó politikai és gazdasági érdekek a szocialista és posztszocialista városok övezeteiben

Forrás: Sykora, 2009: 389 alapján Berki, 2014: 113.

A szocialista időszakban a városok központjában reprezentatív kormányzati épületek és közintézmények voltak, mely teljesen szemben állt a szabad telekárak által vezérelt nyugati városokkal. A posztszocializmusban, míg egyes városokban (mint például Varsóban és Belgrádban) üzleti negyedek (CBD-k) alakultak ki, addig más városokban (mint például Budapesten és Prágában) ahol a tömegturizmust tartották szem előtt, a történelmi városrészek megőrzésére helyezték a hangsúlyt [46]. Ennek köszönhető, hogy Budapesten nem alakult ki egységes CBD. A belvárosok mivel főként a polgári rétegek lakásainak adott helyet és egészen a '70-es évekig hagyták őket leamortizálódni, s a pontszerű beruházásoknak (spotlight renovation) köszönhetően mai képük is elég vegyes: egymás mellett találhatjuk meg a felújított üzleti és lakófunkciót is ellátó épületeket, valamint az elhanyagolt bérházakat (lásd

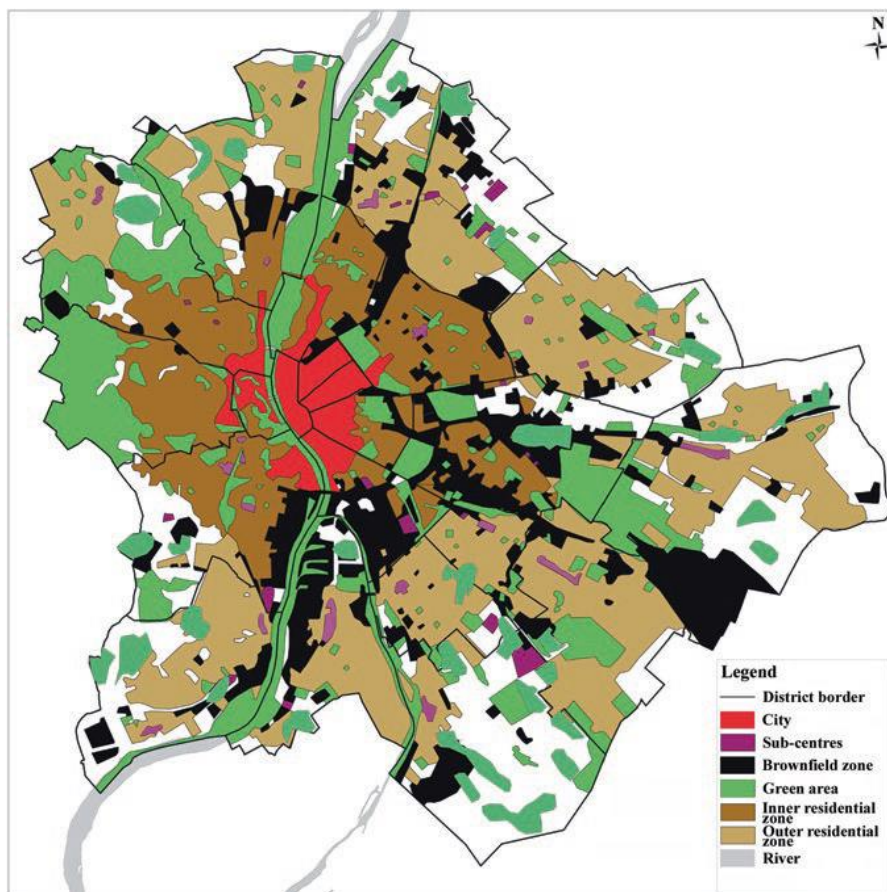
VIII. kerület Corvin-negyed). A következő két zóna, az ipari területek és a lakótelepek: számítottak a leginkább támogatott városi övezeteknek a szocializmusban, majd a rendszerváltozással hirtelen végbemenő dezindusztrializációs folyamatoknak köszönhetően egy csapásra válságtérsekké alakultak, mai képük kettős. A barnaövezetbe szelektíven vándorolt az üzleti tőke és az állami/önkormányzati beruházás, s ennek köszönhetően egymás mellett találunk például elhagyott gyárépületeket és hipermarketeket (lásd Soroksári út). A rendkívül költséges lakótelep-felújítások miatt, bizonyos helyeknek több pénz jutott (pl. Fűredi utcai lakótelep), míg másoknak kevesebb (pl. Pongrácz úti lakótelep). Érdekesség, hogy a szociális lakásépítés vége (1990 körül) egybeesett nyugaton (USA, Anglia, Franciaország) és a szocialista tömbben is [29]. Az egykori (ideológia miatt szándékosan kreált) perifériából szuburbia lett, kertvárosias beépítéssel, új lakóparkokkal (gated-city), bevásárlóközpontokkal. Mindezek alapján megállapítható, hogy a szocialista városok övezeteinek gazdasági-társadalmi státusza jelentősen átrendeződött, többnyire a korábbiakkal ellentétes irányú folyamatok vették kezdetüket, ezt „a posztoszocialista átalakulás paradoxonjának” nevezzük [43]. Összességében, bár a posztoszocialista városok központjai és szuburbán peremterületei valóban szinte teljesen átalakultak, a város egyes részeiben (forrásszegény lakótelepek, elhagyott ipari területek), a „köztes” terekben mintha megállt volna az idő [47].

5. Posztoszocialista átalakulási folyamatok Budapesten

A posztoszocialista időszak legfőbb változásai Budapest funkcionális városszerkezetében [23]:

- Megerősödött (vertikális terjeszkedés) és területileg (horizontális terjeszkedés) is jelentősen kiterjedt a city, a budai oldalra is
- Bevásárlóközpontok és hipermarketek, mint a „fogyasztás piramisai” jelentek meg, melyek szubcentrumokként funkcionálnak
- egykori ipari övezet (ma barnaövezet) területileg jelentősen visszaszorult – a korábbi övszerű elhelyezkedése mozaikossá vált, funkcionálisan pedig legtöbbször teljesen átalakult
- sajnos csökkent a városi zöldterületek aránya (1986-ban 25,1%, 2011-ben 21,6%)
- a két lakóöv differenciálódott: a belső lakóöv területe és lakossága is jelentősen csökkent (és szegregálódott is, melynek oldására városrehabilitációs programok zajlottak le, főként a 2007-2013-as EU-s ciklus idején), miközben funkciója vegyessé vált, a külső lakóöv ezzel ellentétben területileg és lakosságszámot tekintve is jelentősen gyarapodott és ennek köszönhetően sokkal tisztábban jellemzi a lakófunkció.

A 2. ábra a legfrissebb, napjaink állapotát bemutató, a főváros funkcionális városszerkezetéről készített térkép, melyen jól látszik, hogy a korábban koncentrikusan, vagy más modellszerűen ábrázolt övezetek széttöredeztek, mozaikossá vált a városszerkezet.

2. ábra: Budapest funkcionális szerkezete

Forrás: Csapó T. – Lenner T. 2015: 180.

Budapest kézikönyve röviden összegzi és általánosan bemutatja, hogy a kerületek milyen életkörülményeket nyújtanak a '90-es évek második felében [48]:

- V. kerületben a city funkció egyre inkább a lakófunkció rovására megy, itt már a '80-as évektől városrehabilitációk zajlottak le, magas presztízsű.
- I. kerület szintén magas presztízsű, ám előregedett.
- Elit kertvárosi negyedek: II., III., XI. és XII. kerületek hegyvidéki részei kedvező életkörülményeket nyújtanak. Ma a tehetősebb középrétegek és az elit lakóhelye.
- Belső lakónegyedek: mivel bérlakásaikat nagyon olcsón adták ki az államszocializmus időszakában, így az üzemeltetésre és felújításra nem maradt pénz. A leromló infrastruktúrának köszönhetően egyes slumosodott részeinek presztízse mélyre szorult, más részeiben, mint Belső-Erzsébetváros, vagy Középső-Ferencváros sikeres rehabilitációt hajtottak végre.
- Átmeneti térség: Kelenföldi ipari sáv, Csepel, Külső-Ferencváros, Kőbánya, Angyalföld, Zugló és Óbuda. A lakóterületek egy része külvárosi jellegű, más részük lakótelep, Zuglóban a Városliget környékén pedig villákat is találunk. A kerületek azon részein, ahol kiépült az ipar és nem történt meg a funkcióváltás, ott a környezet-esztétikai állapot rossz, alacsony a presztízs.
- Peremkerületek (1950-ben csatoltak): agrártelepülésből alakultak át elővárosi településsé, majd a főváros részei lettek. Nagyon vegyes képet mutatnak a pesthidegkúti, vagy rákospalotai villanegyedtől a lakótelepeken át olyan településrészekig melyek sokat megőriztek az agrárfalusi múltból (pl. Soroksár). Helyzetüket az differenciálja, hogy a szocialista időszakban milyen mértékben tettek szert gyáriparra, vagy maradtak lakóhelyek. Az övezetet tekintve ma a laza családi

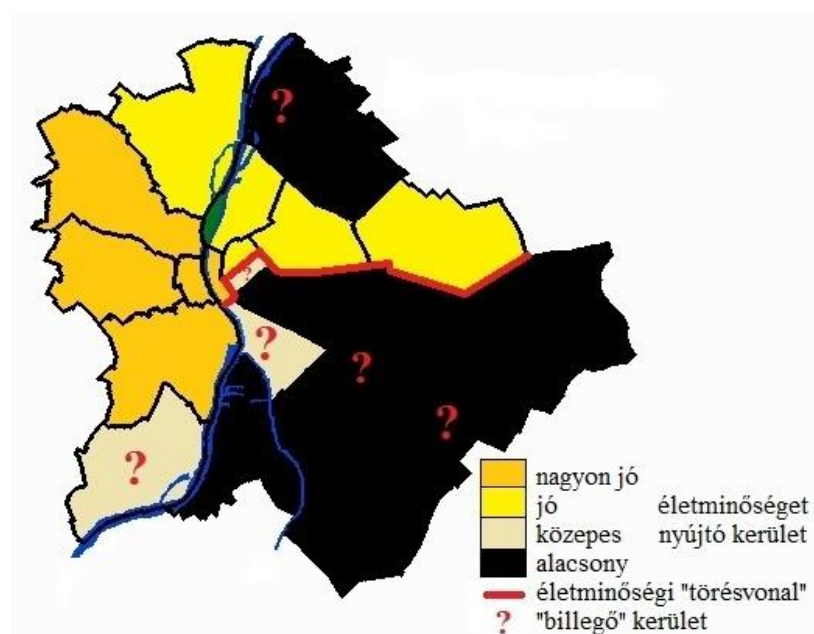
házas beépítés az uralkodó. Nagy általánosságban az északi-északkeleti szektor színvonalas, míg a délkeleti zsúfolt és igénytelen, lakások felszereltsége rossz, infrastruktúra hiányos.

Budapest egyes területein a társadalmi környezet és a lakókörnyezet eltérő minősége, valamint a területen élő lakosság korösszetétele élettér-konfliktusokat eredményez [16]. Berényi István vezette OTKA kutatócsoport 1990-es faktoranalízis vizsgálata során ezt vizsgálta és megállapították, hogy a pesti oldal hármass zónarendszere még mindig kimutatható:

- 1. zóna: teljesen beépített terület, melyben magas a rossz lakások faktorértéke.
- 2. zóna: egykori Kis-Budapest külső peremterületei tartoznak ide és a XVIII. kerület, ahol vegyes összetételű a lakásállomány, de többségében rossz minőségű.
- 3. zóna: mai külső kerületeken szintén magas a rossz minőségű lakások faktora, azonban éles az elválás az újonnan épült lakótelepektől
- Buda: régi, rossz minőségű lakások csak elvétve találhatók a legkorábban beépített helyeken, egyébként magas a jó minőségű lakások aránya.

A kutatás megállapítja, hogy régi rossz minőségű lakások magas faktorértékei egybeesnek a legkorábban beépített területekkel és ugyanitt a főváros belső részein figyelhető meg leginkább az élettér-konfliktus [16]. A jövő egyik legnagyobb kihívása a főváros épületállományának megújítása, a lakások minőségének javítása, azonban az ilyen folyamatok kétarcúak, gondoljunk csak pl. Belső-Ferencváros rehabilitációjára, melynek köszönhetően kevésbé az ott élők életminősége lett jobb, nagy részüket ugyanis külső kerületekbe költöztették, hanem a beköltözőké.

Izsák Éva, Probáld Ferenc és Uzzoli Annamária (2010) a módosított Humán Fejlettségi Mutató segítségével mutatta ki az életminőség területi egyenlőtlenségeit a budapesti kerületek között 2001-re vonatkoztatva [49]. A 2011-es adatokkal reprodukáltam a vizsgálatot és megalkottam a tíz év változásait bemutató térszerkezeti modellem (3. ábra). Összességében minden kerület abszolút értékei javultak, relatív helyzetükben viszont jelentős változásokat figyelhetünk meg. A korábbi kutatásokban A Hegy, az elit lakóhelyeként feltüntetett budai oldal mozaikossá vált/válik. Bár továbbra is nagyon jó életminőséget nyújt az I., II., XII. és az V. kerület, addig a III. és a XXII. kerület is lejjebb süllyedt egy kategóriával – ám még így is átlag feletti értéket mutatnak. A pesti oldal alapvetően mozaikos struktúrája kevésbé mutat látványos változást. A dél-pesti kerületek alacsony értékei konzerválódni látszanak (XX., XXI. és XXIII.), szociális problémáikat tovább súlyosbítja, hogy a belvárosból kiköltöző/kiköltöztetett elszegényedő rétegek kedvelt beköltözési/beköltöztetési célpontjai [50]. A pesti oldalon kirajzolódni látszik egy életminőségbeli törésvonal, mely a Belváros-Terézváros-Zugló-XVI. kerületek déli határával esik egybe. Ebből az életminőség szempontjából kedvezőtlen térségből, egyedül Ferencváros emelkedik ki, mely főként a sikeres városrehabilitációs projekteknek köszönhető. Hasonló okokból a VI. és VII. kerületek értékei is javuló tendenciát mutatnak. A IV. kerület ugyan az ábrán még alacsony életminőséget nyújtó területként jelenik meg, a „billegő kerület” jelzöt is ráakasztottam, ugyanis a tíz év során sokat javult indexének értéke, melyben kulcsszerepe van a barnamezős területek rehabilitációjának, valamint az ipari szennyezések csökkenésének [50]. A XV. kerület alacsony értéke azonban továbbra is kiugró az életminőségi törésvonaltól északra fekvő területek közül.

3. ábra: Budapest objektív életminőségének térszerkezeti modellje

Forrás: Csébi M. 2015: 33.

6. Összefoglaló

Tanulmányom elején röviden bemutatam az útfüggőség, majd az életminőség koncepcióját. Ezután a két fogalom összekapcsolásával történetileg próbáltam végig követni a főváros társadalmi-gazdasági térszerkezetének és életminőségbeli területi egyenlőtlenségeinek változását. Vannak természetföldrajzi meghatározottságok, múltból öröklött útfüggőségi viszonyok és új tényezők is, melyek a mai napig alakítják a fővárosiak életminőségét. A jövőben véleményem szerint az alábbiakkal lehetne mindezen javítani: Duna bevonása a városszövetbe, Belváros emberközpontúvá tétele, közlekedésfejlesztés, városrehabilitációk folytatása, barnamezők funkcióváltása, ahol szükséges városközponti funkciók létrehozása, tematikus területek (múzeum, egyetem és K+F, szórakoztató, sport-szabadidő), a főváros és az agglomeráció kapcsolatának javítása, smart city elvek átvétele, versenyképesség és megújulási készség fenntartása, illetve javítása.

Irodalomjegyzék

- [1] Csillag I.: A magyar útfüggőség. Visszhang – LVII. 9. 2013. Letöltve 2017. február 4-én: <http://www.es.hu/cikk/2013-03-01/csillag-istvan/a-magyar-utfuggoseg.html>
- [2] Molnár E., Lengyel I. M.: Újraiparosodás és útfüggőség: gondolatok a magyarországi ipar területi dinamikája kapcsán. Tér és Társadalom 29. 4. 2015
- [3] Pálné Dr. Kovács I.: Útfüggőség és területi reformok Magyarországon. 2014. Letöltve 2017. február 4-én: http://www.regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/696/1/palne_utfuggoseg_2014.pdf
- [4] Martin, R., Sunley, P.: The place of path dependence in an evolutionary perspective on the economic landscape. In: Boschma, R., Martin, R. (eds.): The handbook of evolutionary economic geography. Edward Elgar, Cheltenham, Northampton, 62–92. 2010
- [5] Lux G.: Az ipar hagyományos terei: a régi ipari térségek. Tér és Társadalom, 4., 45–60. 2009
- [6] Lux G.: Az ipari parkok a területi versenyképességben: telephelyek vagy fejlesztési csomópontok? In: Kiss É. (szerk.): A hazai ipari parkok különböző dimenzióban. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs, 294–309. 2013
- [7] Pigou, A.C.: The Economics of Welfare. Macmillan and Co., London, 980 p. 1920

- [8] Egedy T.: Városrehabilitáció és életminőség. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest, 152 p. 2009
- [9] Easterlin, R.A.: Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In: Nations and Households in Economic Growth. Essays in Honor of Moses Abramovitz (David, P.A. – Weber, M.W. eds.), Academic Press, New York, pp. 88-125. 1974
- [10] Csébi M.: Az életminőség kutatása városi terekben. In: Településföldrajzi Tanulmányok V.:(3-4.) pp. 51-65. 2016
- [11] Cholnoky J.: Budapest földrajzi helyzete. Földrajzi közlemények, XLIII. 13. 1915
- [12] Mendöl T.: Általános településföldrajz. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1963
- [13] Gyáni G.: Budapest – túl jón és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008
- [14] Csapó K., Karner K.: Budapest az egyesítéstől az 1930-as évekig. Budapest, ÚTMUTATÓ Kiadó. 1999
- [15] Siklóssy L.: Hogyan épült Budapest? (1870-1930). Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest. 1985
- [16] Izsák É.: A városfejlődés természeti és társadalmi tényezői. Budapest és környéke. Napvilág Kiadó, Budapest. 2003
- [17] Gál Z.: Budapest kézikönyve. CEBA Kiadó, Budapest. pp. 230-264. 1998
- [18] Létay D.: Budapest kézikönyve. CEBA Kiadó, Budapest. pp. 265-277. 1998
- [19] Csanádi G., Ladányi J.: Budapest - a városszerkezet történetének és a különböző társadalmi csoportok városszerkezeti elhelyezkedésének vizsgálata. Szociológiai Műhelytanulmányok 4. sz. MKKE, Budapest. 1986
- [20] Beluszky P.: A régió természeti adottságai - Budapest helyzeti energiái. In: Beluszky P. (szerk.) Közép-Magyarország. Budapest; Pécs: Dialóg Campus Kiadó. pp. 25-37. 2007
- [21] Prinz Gy.: Budapest földrajza. Városföldrajzi tanulmányok. Magyar Földrajzi Intézet, Budapest. 1914
- [22] Dövényi Z.: Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság (II. kötet). In: Kollega Tarsoly I. (szerk.) Magyarország a XX. században. Babits Kiadó, Szekszárd. pp. 231-243. 1996-2000
- [23] Csapó T. – Lenner T.: Budapest településmorfológiája. Savaria University Press, Szombathely. 2015
- [24] Szelényi I. – Konrád Gy.: Az új lakótelepek szociológiai problémái. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1969
- [25] Csizmady A.: A fővárosi lakótelepek ingatlanpiaci helyzetének változása a rendszerváltás után. (é.n.) Letöltve: 2017. március 20. Forrás: <http://www.szociologia.hu/dynamic/0004csizmady.htm#00>
- [26] Központi Statisztikai Hivatal Budapest Városi Igazgatósága: Budapest a szocializmus útján 1950-1960. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1962
- [27] Beluszky P.: Budapest és a modernizáció kihívásai. Tér és Társadalom, 3-4. szám, pp. 15-54. 1992
- [28] Valuch T. Hétköznapi élet Kádár János korában. Corvina Kiadó, Budapest, 2006
- [29] Bodnár J.: Bevezetés A (poszt)szocializmus, a modern és az állam nyomában. In: Jelinek Cs. et. al. (szerk.) Kritikai városkutatás. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 445-454. pp. 2013
- [30] Bodnár J.: A különbség megalkotása: A nyugati és nem nyugati, a kapitalista és a szocialista városlogika szembeállítása. In: Jelinek Cs. et. al. (szerk.) Kritikai városkutatás. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 455-479. pp. 2013
- [31] Castells, M.: The Urban Question. A Marxist Approach. London, Edward Arnold. 1977

- [32] Hamilton, I.: Spatial Structure in East European Cities. In *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy*. Szerk.: French, R. A., Hamilton, I. John Wiley, Chichester. 195–261. 1979
- [33] Węclawowicz, G.: Poland. In: Van Kempen-Vermeulen, M. – Baan, A. (eds.): *Urban issues and urban policies in the new EU countries*. Ashgate, Aldershot. pp. 61-77. 2005
- [34] Szelényi, I.: Cities under Socialism and After. In: Andrusz, G. – Harloe, M.–Szelenyi, I. (eds.): *Cities after socialism*. Oxford, Blackwell. pp. 286-317. 1996
- [35] Jarvis, H.: Moving to London time: Household co-ordination and the infrastructure of everyday life. *Time and Society*, 14 (1), pp. 133-154. 2005
- [36] Harvey, D.: *The Urbanization of Capital. Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*. Oxford, Blackwell. 1985
- [37] Szelényi I.: East European cities – how different are they? In: Gudin, G., Southall A. (eds): *Urban Anthropology in China*. Leiden-New York: E.J. Brill, pp. 41-64. 1993
- [38] Szelényi I.: Urban development and regional management in Eastern Europe. *Theory and Society*, No. 2, pp. 169-205. 1981
- [39] Kovács K.: Vidéki változások a rendszerváltozás után. In: Barta Gy. et. al (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 73-104. pp. 2010
- [40] Timár J.: Van-e posztoszocialista urbanizáció? – néhány gondolat a magyarországi szuburbanizációról és dzsentifikációról. In: Barta Gy. et. al. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 121-140. pp. 2010
- [41] Brade, I. et. al.: Recent trends and future prospects of socio-spatial differentiation in urban regions of Central and Eastern Europe: A lull before the storm? – *Cities* 26. 5. pp. 233–244. 2009
- [42]: Gentile, M. eds.: *Hereropolitanization. Social and Spatial Change in Central and East European Cities*. *Cities*, 29, 291-299. pp. 2012
- [43]: Sykora, L.: Post-Socialist Cities. In R. Kitchin & N. Thrift (Ed.) *International Encyclopedia of Human Geography*. (Volume 8., 387-395.) Oxford, Elsevier. 2009
- [44]: Berki M.: Visszatérés a kapitalizmus útjára: a posztoszocialista városfejlődés főbb jellemzőinek áttekintése. In: *Tér-rétegek: tanulmányok a 21. század térfordulatairól*. L'Harmattan, Budapest. 103-119. pp. 2014
- [45] Hirt, S. A.: *Iron Curtains. Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-Socialist City*. Chichester, West Sussex, John Wiley & Sons. 2012
- [46] Stanilov, K. (Ed.): *The Post-Socialist Cities. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht, Springer. 2007
- [47] Grubbauer M.: A városi változás átfogóbb fogalma felé: A posztoszocialista urbanizáció és a városelmélet összekapcsolása. In: Jelinek Cs. et. al. (szerk.) *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan Kiadó, Budapest 480-504. pp. 2013
- [48] Beluszky P., Kovács Z. (szerk.): *Budapest kézikönyve I*. CEBA Kiadó, Budapest. 1998
- [49] Izsák Éva – Probláld Ferenc – Uzzoli Annamária: Examining the factors of the factors of quality life – a case study in Budapest. *Banat's Journal of Biotechnology*, 1., 1., pp. 37-47. 2010
- [50] Izsák Éva – Uzzoli Annamária: Életminőség és természeti adottságok Budapesten. In: Budapest: földtani értékek és az ember. *Városgeológiai tanulmányok („In urbe et pro urbe”)* (Mindszenty A. szerk.), ELTE – Eötvös Kiadó, Budapest, 311 o. 2013

Lektorálta: Dr. habil. Izsák Éva, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Regionális Tudományi Tanszék

BUDAPEST, BÉCS, PRÁGA ÉS VARSÓ VÁROSI KORMÁNYZÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE A VÁROSOK JOGI- POLITIKAI ÉS KÖLTSÉGVETÉSI HELYZETÉNEK TÜKRÉBEN

Hilbert Bálint

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, PhD-hallgató
hilbert.balint@gmail.com*

Absztrakt

A városi kormányzás általános szemléletmódjában az 1970-es évek végén markáns változás következett be, a korábbi üzemeltetői szemléletet felváltotta a városirányítás vállalkozói megközelítése. A nagy multinacionális cégek megerősödésével a globális tőkéért vívott harc kezdődött meg a világ nagyvárosai között, ezért a városok minél több tőke magukhoz vonzása érdekében rugalmasabb, vállalkozó módon kezdtek működni. Ebben a folyamatban igen fontos szerepe van az állam által jogszabályokkal meghatározott városi kormányzásnak, hiszen egy hatékonyan és állami befolyástól függetlenül irányított város nagy valószínűséggel könnyebben eléri céljait mind a nemzeti, mind a nemzetközi gazdasági szinten. Magyarország esetében különösen nagy figyelmet kell szentelnünk a témának, ugyanis Budapest az ország egyetlen európai léptékben is jól érzékelhető városa, amely be tudja kapcsolni hazánkat a nemzetközi gazdasági vérkeringésbe.

A városi kormányzás hatékonysága, versenyképességre gyakorolt hatása sokféleképpen értékelhető, éppen ezért ötvözve a témában készült szakirodalmak módszereit, értékelési módszeremben a városok kormányzását két aspektus szerint jellemzem, ezek az önállóság és a stabilitás, amelyek tartalommal való feltöltéséhez három vizsgálati eszköz nyújt segítséget.

Az első eszköz a négy vizsgált főváros állami közigazgatáson belüli helyzetét, illetve a belső közigazgatási struktúrájuk által biztosított jogi mozgásterét és stabilitását méri fel. A második eszköz az utóbbi néhány önkormányzati választás alapján a négy város főpolgármestereit, illetve a fővárosi kerületi vezetőket veszi számba kiemelve azok pártpolitikai hovatartozását, amely elsősorban a települések kormányzásának politikai stabilitására mutat rá hosszabb időtávot tekintve. A harmadik eszköz a városi költségvetésekhez kapcsolódik, amely alapján nem csak a városi pénzügyek stabilitását követhetjük végig több év adatai alapján, hanem az államtól és a saját forrásból származó bevételek összehasonlításával a négy város pénzügyi önállóságára is fény derül. Egységes adatbázisok hiányában elemzéseim alapját a vizsgálati eszközökhöz tartozó valamennyi adat városonként (azaz különböző forrásokból és nyelveken elérhető anyagokból) történő összegyűjtése, majd standardizálása jelentette.

A magyar, az osztrák, a cseh és a lengyel főváros három vizsgálati eszköz segítségével megállapított (illetve egymáshoz viszonyított) helyzetét az önállóság és a stabilitás jellemzőinek keretében értelmeztem. A végső konklúziót a két jellemzőnek az új városi kormányzás attribútumaival való kapcsolata képezi.

Kulcsszavak: Budapest, Bécs, Prága, Varsó, városi kormányzás

1. Bevezetés: A városi kormányzás elméleti alapjai

A városi kormányzás alapelveiben a 20. század második felében következett be változás, amikor a városi önkormányzat (urban government) felfogást felváltotta a városi kormányzás (urban governance) látásmódja. Az 1970-es évekig a városok kormányzása zárt, intézményrendszere hierarchikus és kevés szereplős volt, valamint nagy szerepe volt a költségvetésben az állami újraelosztásnak. Az erős bürokratikus kontroll és a nagyszabású

állami beruházások révén a városok kormányzása üzemeltetői jellegű volt [1]. A 70-es években kirobbant kőolajválságok súlyos anyagi hiányt idéztek elő a nyugati államok költségvetéseiben, amelyek miatt azok kénytelen voltak megszüntetni az addig folytatott jóléti, elosztó politikájukat. A nagyvárosok így magukra maradtak problémáikkal és a megoldandó feladataikkal, ráadásul gazdasági szerkezetük is megváltozott a magas kőolaj árak miatt (ipari szektor leépülése, szolgáltatások dominánssá válása). A multinacionális cégek megerősödésével a globális tőkéért vívott harc kezdődött meg a világ nagyvárosai között, pótolva a kieső állami szubvenciókat, ezért a városoknak az üzemeltetői szemléletről kellett vállalkozóira váltaniuk. A nemzetállamok már kevésbé tudták befolyásolni a nemzetközi tőkemozgásokat, mivel a befektetések a nemzetközi pénztőke és a helyi hatóságok közötti alkuktól váltak függővé [2]. Vagyis a városok a tőke területi visszaágyazódásának fő színterei lettek [3]. A vállalkozói attitűd együtt járt a politikai szférán kívüli partnerségi kapcsolatok megerősödésével.

A város versenyképességének növelése érdekében szorosabbá vált a köz- és magánszféra, valamint a központi város és elővárosainak együttműködése. A városi élet újjászervezésében és a különböző szereplők érdekeinek összefogásában a legjelentősebb szerepe a városi önkormányzatnak lett [2]. Tehát a városok önkormányzataira a 20. század utolsó évtizedei óta hatalmas felelősség hárult az önálló feladat- és probléma megoldás tekintetében, valamint az új városi kormányzási rendszer és a globalizáció okozta új problémák kezelésében.

Maga a governance kifejezés az 1990 körüli években vált népszerűvé, első definíciói is ekkortájt születtek. A governance szót több közigazgatási szintre lehet értelmezni, a szakirodalmakban elsősorban regionális (regional) és városi/városkörnyéki (urban) szintre vonatkozóan alkalmazzák. A governance/kormányzás kifejezés meghatározásában, sőt a legkorábbi és a legújabb született definíciók sem sokban térnek el egymástól. Nézzünk néhányat át ezekből időrendi sorrendben:

A városi kormányzás intézmények és szereplők rendkívül komplex, megosztott hálózata, amelyből eredendően hiányzik a konszenzus [4].

Az új típusú kormányzás (governance) egy önszabályozó, szervezetek közötti hálózatként értelmezhető, amelyben: az érintett szervezetek között kölcsönös függőség van, a hálózatok között folyamatos interakciók tapasztalhatóak, ezek az interakciók „játékszerűek”, meghatározott szabályokkal, bizalomra épülve, s mint hálózat viszonylag független az államtól, noha indirekt módon a hálózatot kormányzó befolyása van [5].

A „governance” típusú kormányzásban a közhatalmi szereplők összefonódnak a gazdasági, civil szférával, illetve az egyes irányítási szintek egymással [6].

Azt a folyamatot jelenti, amelynek során a demokratikusan megválasztott helyi önkormányzat és az érintettek csoportjai (gazdasági szereplők, civil szervezetek, lakosság) döntéseket hoznak a város ügyeinek intézéséről [7].

Megállapítható, hogy a governance kifejezés alatt egy területegység több szereplő által irányított kormányzását, fejlesztését értjük. Több szereplő bevonásával a közösségi ügyek intézésébe a fogalom ezzel ellentétét képezi a government-nek, amely egy területnek kizárólag a helyi hatalom által való irányítását fedi le. A városi terek irányításában a helyi önkormányzat melletti új szereplőkké válnak a gazdasági szereplők, a média szereplői, a civil szféra, a lakosság és a felsőbb irányítási szintek résztvevői. Kihangsúlyozandó, hogy az irányítási kompetencia döntő része a helyi önkormányzatnál marad, amely a kapcsolatokat kialakítja az előbb felsorolt szereplőkkel. Így fordulhat elő, hogy egyes szereplők kiegyenlítettebb viszonyba kerülhetnek az önkormányzattal, a gazdasági és a média szereplői tipikusan ilyenek [6]. Néhány definícióban találunk utalást rá, de külön ki kell hangsúlyozni, hogy az urban governance rendszere csak akkor működhet hatékonyan, ha a városi önkormányzat kellő mértékben független az államtól, amely ezáltal nem tudja korlátozni a város kormányzását [8].

2. Kutatás célkitűzése, módszerei és felépítése

Kutatásomban az előbbieken vázolt városi kormányzási elméletekből kiindulva, a városi kormányzás alapvető sajátosságaira, illetve azok hatásaira fókuszáltam. A városi kormányzás hatékonysága és versenyképességre gyakorolt hatása sokféleképpen értékelhető, éppen ezért ötvözve a témában íródott szakirodalmak módszereit, egy sajátos értékelési módszerrel kívánom minősíteni Budapest, Bécs, Prága és Varsó városi kormányzását. A bemutatott városi kormányzási elméletek tükrében, szubjektív meglátás szerint két fő tényező, az önállóság és a stabilitás mentén vizsgálhatjuk egyszerűen a négy főváros irányításának jellegét. A két tényező értelmezését jogi-politikai, illetve költségvetési(-pénzügyi) információk figyelembe vételével végeztem el, amelyek alapján tettem fel kutatásom két főbb kérdését (zárójelben a kérdés mely tényezőre utal):

Kérdés 1: Az állam közigazgatási rendszerében betöltött státusuk, a belső kormányzási struktúrájuk, illetve pénzügyi helyzetük alapján a városok mekkora kompetenciával rendelkeznek saját jelenük és jövőjük irányításában? (Önállóság)

Kérdés 2: Hosszú időtávlatot tekintve mennyire tekinthető a városok kormányzása stabilnak elsősorban a közigazgatási struktúrát, a költségvetési szerkezetet, illetve a város vezetésének pártpolitikai összetételét figyelembe véve? (Stabilitás)

A kutatás alapvetően szakirodalmak, hatályos jogszabályok, illetve a négy főváros hivatalos weboldala információjának feldolgozásán alapul. A három kutatási módszert tanulmányomban szerkezetileg is különválasztható részeknél alkalmaztam. A szakirodalmi feldolgozást a városi kormányzás elméleti alapjainak bemutatásánál, a jogszabályok feldolgozását a városok jogi struktúrájának felvázolásánál, valamint a négy város hivatalos weboldalairól származó adatok elemzését pedig az utóbbi évek költségvetéseinek és választási eredményeinek bemutatásánál alkalmaztam. Tanulmányom így kvalitatív és kvantitatív elemeket egyaránt tartalmaz. A kutatásban felhasznált források nyelvi sokszínűségét is ki kell emelni, hiszen a magyar, angol és német nyelvű jogszabályok, költségvetések és egyéb (főként internetes) információ mellett cseh és lengyel nyelvű források is feldolgozásra kerültek. A munka empirikus részének felépítése háromosztatú: a városok jogi szerkezetének, fővárosi és kerületi szintű választási eredményeinek, valamint költségvetések elemzéséből tevődik össze.

3. Az empirikus kutatás eredményei

3.1. Közigazgatási struktúra

A négy város jogszabályok által körülhatárolt közigazgatási struktúráját az előző fejezetben megfogalmazott, a városi kormányzás értékelését segítő két tényező, az önállóság és a stabilitás mentén vizsgálhatjuk.

A jogi önállóság tekintetében a fővárosokra vonatkozó különleges törvényeket tekintettem át. Míg Bécs, Prága és Varsó külön, országukon belül speciálisnak számító jogszabálykötettel rendelkeznek, addig Budapest közigazgatási struktúráját az Alaptörvény és a helyi önkormányzatokról szóló törvényen³⁰⁰ belül határozták meg. Ennek következtében a magyar főváros tulajdonképpen nem sokban különbözik a magyarországi helyi és megyei önkormányzatoktól, csak annyiban hogy egyszerre mindkettő jogaival rendelkezik. Azonban a helyi és megyei jogok Budapesten nem egy kézben egyesülnek, mivel a kerületek képviselik a helyi önkormányzati, míg a Fővárosi Önkormányzat a megyei önkormányzati jogokat. Ezzel

³⁰⁰ 2011. évi Alaptörvény, Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény.

szemben Bécs 1968³⁰¹, Prága 1990³⁰², Varsó pedig 2008³⁰³ óta rendelkezik országukon belüli sajátos jogokkal. Budapesttel ellentétben, a különböző közigazgatási szintek jogai egy kézben egyesülnek Bécsben (helyi önkormányzati, tartományi, fővárosi) és Varsóban (helyi önkormányzati, megyei, fővárosi). Prága pedig egyik másik csehországi helyi és területi önkormányzattal sem hasonlítható össze, minden téren speciális közigazgatási környezettel rendelkezik, amely például széles körben lehetővé teszi helyi adók kivetését. Speciális jogszabályi környezetük, illetve több szerepkör jogainak birtoklásával Bécs, Varsó és Prága hatékonyabban tudja érvényesíteni érdekeit az országos döntéshozatalban, míg Budapest többnyire ki van téve az állami irányításnak, ráadásul kétszintű közigazgatási rendszerében résztvevő 24 önkormányzat különállása sem erősíti érdekérvényesítő képességét.

A közigazgatási struktúra képezi a városi kormányzás alapját, ha az megváltozik annak hosszú távú hatásai lehetnek, illetve egy bizonyos időbe telik mire megszilárdul az új intézményrendszer. E tekintetben Varsó lóg ki a sorból, ahol az utóbbi 25 évben nemcsak a város közigazgatási rendszere, de a területi kiterjedése is sokszor változott [9]. 1990 és 2005 között folyamatosan bővült ki a lengyel főváros területe újabb és újabb agglomerációs településekkel, amelyeket intézményileg integrálni kellett a közigazgatási rendszerbe. Emellett 2002-ben radikális közigazgatási reformot hajtott végre a lengyel állam Varsóban, átalakítva a kétszintű közigazgatását egyszintűvé³⁰⁴. 2008-ban egyedi jogi szabályozást is kapott Varsó, amely azóta úgy tűnik, hogy változatlanul működik. A legstabilabb közigazgatási szerkezetű város egyértelműen Bécs, ahol utoljára 1988-ban módosítottak a kerületek jogkörein. A bécsi kerületek mozgásterének bővítését kivéve 1968 óta nem változott az osztrák főváros közigazgatási felépítése. Budapest és Prága intézményrendszere 1990 óta viszonylag stabilnak ítélni, csak apróbb módosításokat hajtottak végre azokban. A cseh főváros közigazgatási struktúrája ráadásul nagyon sok, még a szocializmus időszakából származó elemmel rendelkezik (kerületi szintek), amely szintén az intézményi stabilitásra mutat rá [10].

3.2. Fővárosok és kerületeik pártpolitikai vezetésének változása önkormányzati választási eredmények alapján

A vizsgált városok közigazgatási struktúrájához szorosan kapcsolódva a választási eredmények alakulása is hozzátartozik a városi kormányzás stabilitásához. A jogi felépítésből kiindulva a magyar főváros esetében a fővárosi és a kerületi szint önkormányzati választási eredményei is alapvető fontosságúak a vizsgálatban. Némileg a budapesti kerületek önkormányzati választási eredményei nagyobb súllyal is rendelkeznek, mint a főpolgármesteri választás, hiszen 23 kerületi polgármester teszi ki a Fővárosi Közgyűlés létszámának 70%-át. Bécs, Prága és Varsó esetében a főpolgármesteri választásnak van döntő jelentősége a város kormányzására nézve, de a kerületi vezetők pártpolitikai hovatartozása sem hanyagolható el teljesen. A négy város főpolgármestereinek választását a rendszerváltástól kezdve napjainkig, míg a kerületek polgármestereinek, illetve képviselőtanácsainak összetételét az utóbbi négy önkormányzati választás (2001/2002-2014/2015) eredményei alapján tekinthetjük át.

1990 óta Bécsben és Budapesten csupán két főpolgármester volt hivatalban, amely a városok irányításának stabilitására mutat rá (1. táblázat). A magyar fővárosban azonban, a vizsgálatom fő időszakában (az utóbbi 10 évben) történt egy nagy politikai fordulat, 2010-ben a 20 éve regnáló főpolgármestert ellenkező politikai oldal pártjának képviselője váltotta le. Bécsben

³⁰¹ 1968: Bécs Városi Alkotmány (LGBI. Nr. 28/1968 Verfassung der Bundeshauptstadt Wien (Wiener Stadtverfassung – WStV)).

³⁰² A cseh nemzeti törvényhozás 418/1990-es törvénye Prága főváros törvényéről.

³⁰³ A lengyel törvényhozás által megalkotott XXII/743/2008 törvény Varsó város közigazgatásáról.

³⁰⁴ Forrás: https://bip.warszawa.pl/English/Main_Menu/city_of_warsaw/default.htm.

eközben 1994-ben volt utoljára változás a főpolgármesteri pozícióban, de akkor is azonos pártból került ki az új polgármester. Prága és Varsó esetében gyökeresen másképp alakult a főpolgármesteri pozíció betöltése az utóbbi évtizedekben. A cseh és a lengyel fővárosban is 9-9 főpolgármester volt hivatalban az időszak alatt, sok polgármester csak 1-1 évig töltötte be a pozícióját. Varsóban ráadásul közel egy évig betöltetlen maradt a főpolgármesteri hivatal. Ha csak az utóbbi 10 év történéseit vesszük figyelembe, akkor Bécs és Varsó ítéltető meg a legnyugodtabb politikai légkörű városnak, a lengyel fővárosban 2006 óta, míg az osztrák fővárosban 1994 óta változatlan a főpolgármester. Budapesten 2010-ben 20 év után változott meg a főpolgármester személye, Prágában pedig az utóbbi 10 évben négy főpolgármester váltotta egymást, ezek közül 2010 óta három, más politikai párt képviselője. Így a magyar és a cseh főpolgármester választási eredmények nyugtalanabb politikai légkört feltételeznek, mint a bécsi és a varsói eredmények.

A kerületi választási eredmények nagyjából hasonló politikai párt(ok)nak kedveztek az utóbbi 10 évben, mint amit a főpolgármesteri választásoknál lehetett tapasztalni (1. ábra). Az utóbbi 10 évben megfigyelt főpolgármesteri váltáshoz hasonlóan a kerületi polgármesterek politikai beállítottsága is megváltozott. Teljesen egységes politikai színezete sohasem volt az összes budapesti kerületnek, de 2002 és 2014 között szembetűnő változást vehetünk észre a kerületi polgármesterek politikai hovatartozása tekintetében. Az a tény is bonyolítja a helyzetet, hogy sok esetben nem egy párt színeit képviselte az adott polgármester, hanem több pártét. A kerületi polgármesterek pártpolitikai összetétele többségében a megválasztott főpolgármesterével azonos volt mind a négy választás esetében, azonban 2014-ben, de főleg 2006-ban igen differenciáltnak tekinthető a kép. Több kerület esetében a polgármester politikai hovatartozása (és így személye is) egymást követő választásokat tekintve eltérő. Ráadásul 2014-ben új pártok képviselőinek is sikerült polgármesteri posztokat elnyerni a választásokon. Budapest kerületeinek irányítása politikai szempontokat figyelembe véve igen labilisnak tekinthető.

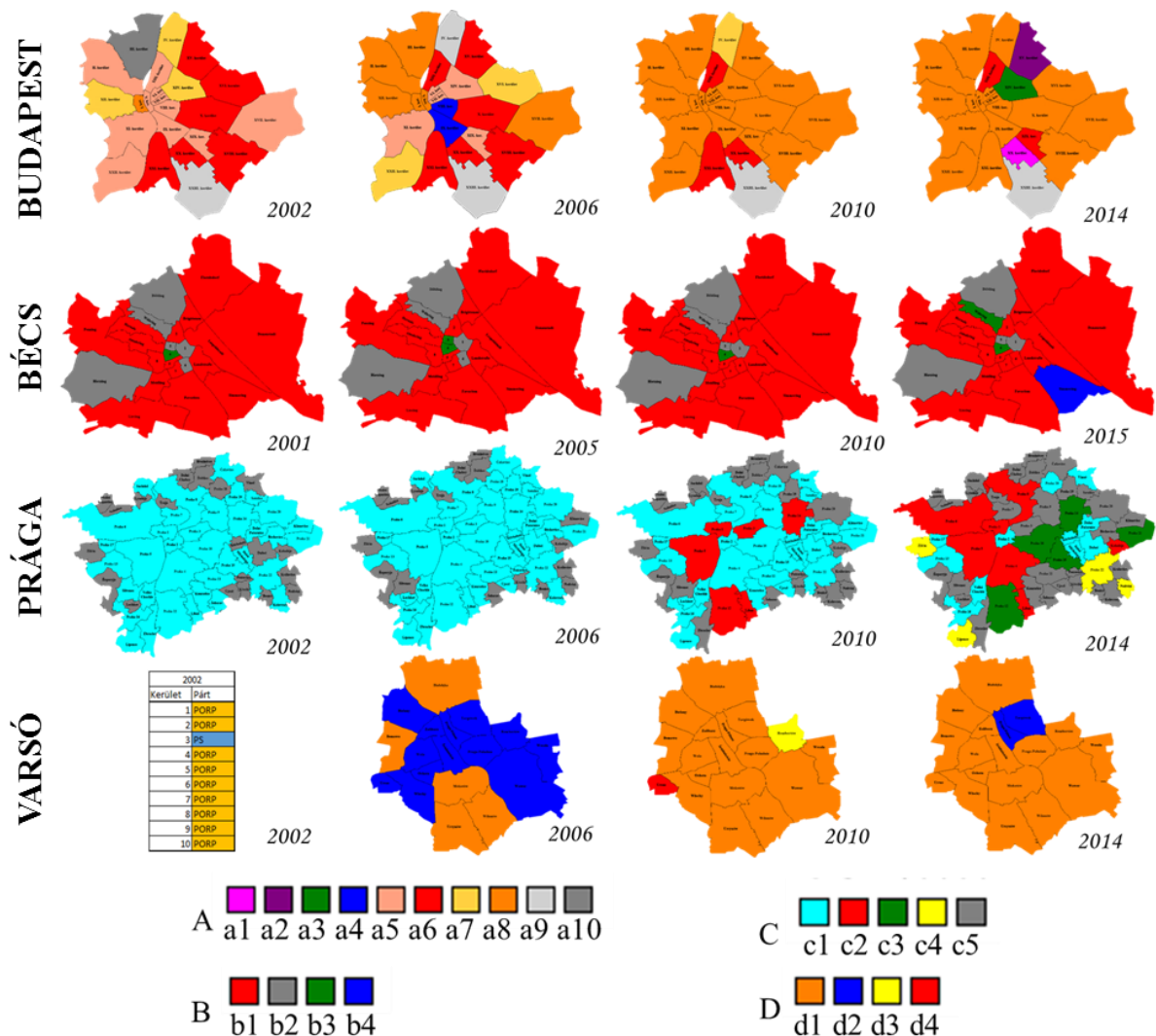
Habár Bécs, Prága és Varsó esetében közel sincs akkora tétje a kerületi tanácsi tagok megválasztásának, de egy politikailag egységes párt mindenképpen segíti a főpolgármester munkáját. Hasonlóan bonyolult a politikai összetétel a prágai kerületekben, mint a budapestiekben. Az utóbbi négy önkormányzati választások eredményei alapján politikai átmenet rajzolódik ki Prága kerületeiben. Míg 2002-ben döntően egy párt birtokolta az 57 kerületi tanács helyeinek többségét, addig 2014-re négy nagyobb és számtalan kisebb, helyi jelentőségű párt osztozkodott azokon. Prága külső és belső kerületei között 2010 előtt éles választóvonal volt a nyertes politikai párt kilétét tekintve. A külső kerületekben döntően helyi jelentőségű vagy független pártok képviselői kerültek be a tanácsba, míg a belső kerületekben országos jelentőségű pártok tudtak győzedelmeskedni. 2014-re az előbb vázolt helyzet nagyrészt felborult és igen tarkává vált a kerületek politikai színezete. Valószínűsíthetően a politikai egyensúlytalanság miatt változott sűrűn Prága főpolgármesterének személye, akinek feltételezhetően nehezebben sikerült összeegyeztetnie a város kerületeinek érdekeit. Varsó viszonylag stabilnak tekinthető, az előbbi két fővároshoz képest. A lengyel főváros kerületi tanácsainak többségében a képviselői helyek nagy részét, 2006 kivételével, egy pártnak sikerült megszereznie. 2010-ben és 2014-ben a kerületi közgyűlési székek többségét, annak a politikai pártnak sikerült megszerezni, amely 2006 óta a varsói főpolgármestert is adja a városnak. Bécs tekinthető a kerületi eljárók választása tekintetében is (hasonlóan a főpolgármester választásokhoz) a legstabilabbnak az utóbbi négy önkormányzati választás alapján. A 23 kerületből csupán 4 kerületben volt tapasztalható változás 15 év alatt a kerületi eljáró politikai hovatartozásában. A kerületekben győzedelmeskedő politikai pártok kiléte is változatlan volt, 2015-ben sikerült egy kerületben, Bécsben addig nem győzedelmeskedő párt képviselőjének is elnyernie a kerületi eljáró címét.

1. táblázat: Főpolgármesteri posztot betöltő személyek politikai párt és hivatalban töltött időszak szerint

Név	Párt	Hivatalban töltött időszak
Budapest		
Demszky Gábor	SZDSZ	1990-2010
Tarlós István	Fidesz-KDNP	2010-
Bécs		
Helmut Zilk	SPÖ	1984-1994
Michael Häupl	SPÖ	1994-
Prága		
Jaroslav Kořán	Občanské fórum	1990-1991
Milan Kondr	ODS	1991-1993
Jan Koukal	ODS	1993-1998
Jan Kasl	Evropští demokraté	1998-2002
Igor Němec	ODS	2002
Pavel Bém	ODS	2002-2010
Bohuslav Svoboda	ODS	2010-2013
Tomáš Hudeček	TOP 09	2013-2014
Adriana Krnáčová	ANO 2011	2014-
Varsó		
Stanisław Wyganowski	Független	1990-1994
Mieczysław Bąrejca	Stronnictwo Demokratyczne	1994
Marcin Świąciecki	Unia Wolności	1994-1999
Paweł Piskorski	Unia Wolności	1999-2002
Wojciech Kozak	Platforma Obywatelska	2002
Lech Kaczyński	Prawo i Sprawiedliwość	2002-2005
2005-2006 között a poszt betöltetlen		
Mirosław Kochalski	Független	2006
Kazimierz Marcinkiewicz	Prawo i Sprawiedliwość	2006
Hanna Gronkiewicz-Waltz	Platforma Obywatelska	2006-

/SZDSZ= Szabad Demokraták Szövetsége, Fidesz= Fiatal Demokraták Szövetsége, KDNP= Kereszténydemokrata Néppárt, SPÖ= Sozialdemokratische Partei Österreichs, ODS= Občanská demokratická strana, TOP=Tradice, Odpovědnost, Prosperita, ANO=Akce Nespokojených Občanů/

Forrás: <https://www.wien.gv.at/kultur/archiv/politik/bgmliste.html>, <http://valasztas.hu/>, http://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/primator_a_volene_organy/Primatorka/stali_v_cele/index.html, http://warszawa.wikia.com/wiki/Prezydenci_Warszawy, http://pkw.gov.pl/317_Wybory_samorzadowe_i_referenda_lokalne

1. ábra: A budapesti kerületi polgármesterek pártpolitikai hovatartozása, bécsi kerületek előjáróinak pártpolitikai hovatartozása, Prága és Varsó kerületi tanácsainak legtöbb mandátumával rendelkező pártok az utóbbi négy önkormányzati választás eredményei alapján

Jelmagyarázat:

A=Budapest

a1=MSZP-DK-Együtt, a2=DK, a3=Együtt-PM, a4=SZDSZ, a5=MSZP-SZDSZ, a6=MSZP, a7=Fidesz és egyéb párt koalíciója, a8=Fidesz/Fidesz-KDNP, a9=Egyéb párt, a10=Független

B=Bécs

b1= SPÖ=Sozialdemokratische Partei Österreichs (Osztrák Szociáldemokrata Párt), b2=ÖVP=Österreichische Volkspartei (Osztrák Néppárt), b3=Grüne (Zöldek), b4=FPÖ=Freiheitliche Partei Österreichs (Osztrák Szabadság Párt)

C=Prága

c1=ODS=Občanská Demokratická Strana (Polgári Demokrata Pártja), c2=TOP 09=Tradice Odpovědnost Prosperita (Tradíció, Felelősség, Jólét), c3=ANO 2011=Akce Nespokojených Občanů (Elégedetlen Polgárok Akciója), c4=Pro Prahu=Prágáért, c5=Független/Egyéb párt

D=Varsó

d1=PORP= Platforma Obywatelska Rzeczypospolitej Polskiej (Polgári Platform Lengyel Köztársaság), d2=PS=Prawo i Sprawiedliwość (Jog és Igazságosság), d3=WDR=Wyborcow dla Rembertowa (Választópolgárok Rembertóért), d4=SOU=Stowarzyszenie Obywatelskie w Ursusie (Ursus Polgári Egyesület)

Adatok forrása: Nemzeti Választási Iroda (www.valasztas.hu),

<https://www.wien.gv.at/politik/wahlen/grbv/>, <http://www.volby.cz/>,

http://pkw.gov.pl/317_Wybory_samorządowe_i_referenda_lokalne

3.3. Városi költségvetések elemzése

A négy főváros költségvetését részletesen 2005 és 2015 közötti időszakban figyelhetjük meg a következőkben. Erre az időszakra tehető a 2008-ban kibontakozó világgazdasági válság is, amelynek hatását is elemezhetjük. A jogi struktúrából kiindulva Budapest költségvetése két részből tevődik össze: a fővárosi és a 23 fővárosi kerületi költségvetésből, amelyek csak kevés szálon fűződnek egymáshoz, míg a többi város esetében egy önkormányzat rendelkezik költségvetéssel. Éppen ezért a magyar főváros esetében a kerületek költségvetése is bekerült a vizsgálatba, azonban kiemelt szempont a Fővárosi Önkormányzatok összevetése marad. A költségvetések esetében a kutatási cél és kérdéseknél felvetett mindkét jellemzőt vizsgálhatjuk. Az önállóságra a saját bevételek és más forrásból (állam, hitel, egyéb) származó pénzek aránya segítségével mutathatunk rá, míg a stabilitásra a költségvetési szerkezetek 10 éven belüli változásának elemzésével. Tanulmányomban a négy város költségvetésének, a vizsgálat szempontjából relevánsabb bevételi oldalát elemeztem részletesen, illetve annak is csak az időben alakuló struktúráját.

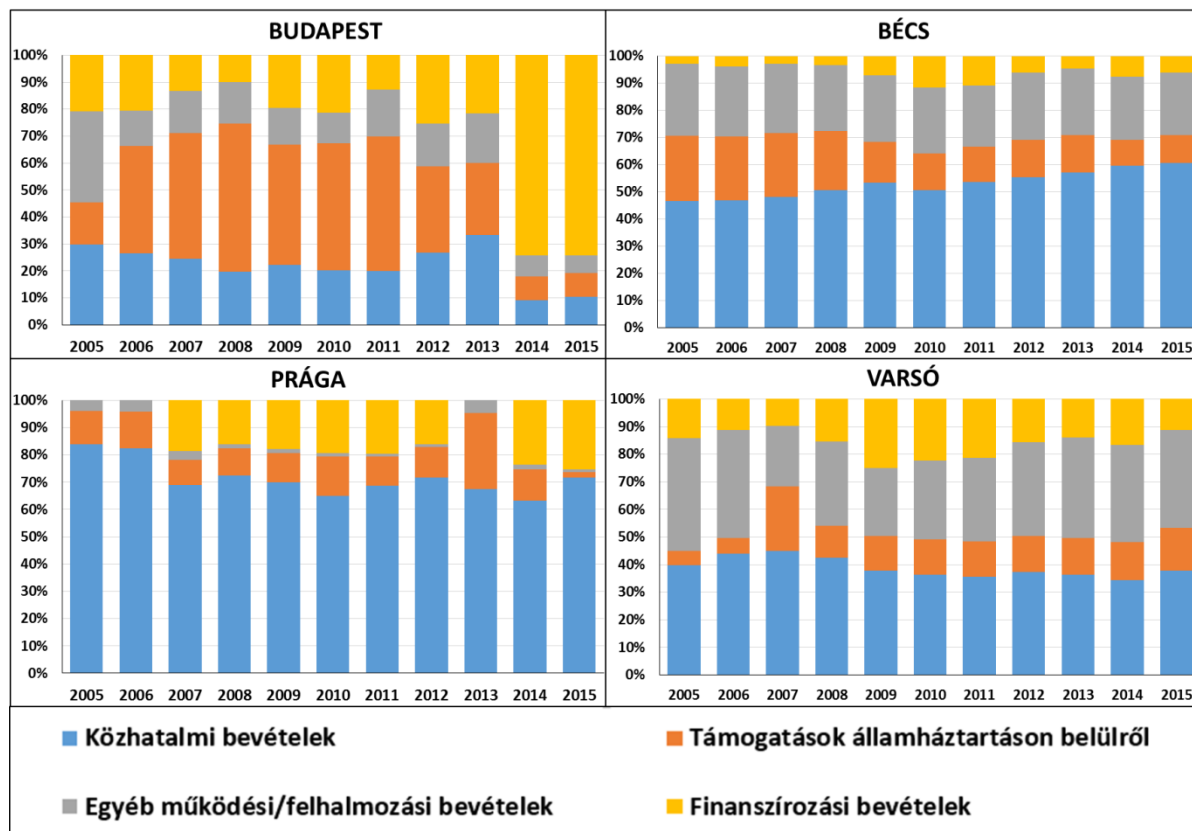
A városok összes bevétele két nagyobb részre osztható: a költségvetési és a finanszírozási bevételekre. A költségvetési bevételek alkotják a települések „valós” bevételét, két fő tételből tevődik össze: a működési és a felhalmozási bevételekből. Kutatásomban a városi kormányzás jellemzőinek hatékony kiértékelése végett a költségvetési bevételeket alkotó részre oszthatókat átstrukturáltam, így közhatalmi bevételekről, állami támogatásokról³⁰⁵ és egyéb működési és felhalmozási bevételekről lesz szó. A közhatalmi bevételeket munkámban (a budapesti fővárosi és kerületi költségvetések mintájára) a helyi adókból, illetve az átengedett központi adókból származó bevételek alkotják. Az önkormányzati autonómia (önállóság) alapköve a saját bevételekből (helyi adók, saját tevékenység bevételei, egyéb) származó pénzösszeg mértéke, illetve aránya a többi bevételi forráshoz viszonyítva [11]. A helyi adók bevételeinek nagysága a helyi önkormányzattól függ, annak képviselőtestülete szavazza meg mértékét [12]. Átmeneti pozícióban vannak az átengedett központi adók, mivel mértéküket az adott állam országgyűlése határozza meg, ugyanakkor mennyisége nagyban függ a település helyi adottságaitól, ugyanis például több adó mértékét a népességszám határozza meg. Az átengedett központi adók felhasználásába az állam nem szólhat bele. Az államháztartásból származó támogatásokat az állam nagyjából meghatározott feladatok ellátására utalja az önkormányzatoknak, amely így beszűkíti a települések mozgásterét. A finanszírozási bevételek közé tartozik többek között a hitel felvétele, kötvény kibocsátása, az értékpapírok kiadásai, az előző évi költségvetési maradvány felhasználása, stb.. A finanszírozásból származó pénzösszegek tulajdonképpen nem értelmezhető „valódi” bevételnek, inkább likviditási eszköznek, amellyel az önkormányzat kiegyenlíti költségvetési hiányát [11].

Budapest Fővárosi Önkormányzat bevételei szerkezetének alakulása lóg ki a legjobban a vizsgált városok közül (2. ábra). Budapest Fővárosi Önkormányzat bevételeinek legnagyobb részét 2006 és 2012 között az állami támogatások tették ki, majd 2014 után finanszírozási bevételek alkották a bevételek több mint 70%-át. Ezen időszak alatt a budapesti kerületi önkormányzatok többségének fő bevételét a közhatalmi bevételek tették ki³⁰⁶. A magyar főváros összegzett (fővárosi és kerületi) bevételeiből a Fővárosi Önkormányzat nagyobb hányaddal rendelkezett az időszak alatt, azonban csak kevéssel múlta felül a kerületi önkormányzatok bevételeinek összegét. Bécs és Prága bevételeinek döntő többségét 2005 óta mindig a közhatalmi bevételek tették ki, míg Varsó jövedelmeinek szerkezete kiegyenlítettebb

³⁰⁵ A közhatalmi bevételek és állami támogatások értékét a működési és felhalmozási bevételek alcsoportjaiban szereplő pénzösszegeinek aggregálásával állapítottam meg. Magát a közhatalmi bevétel kifejezést a Fővárosi Önkormányzat, illetve a budapesti kerületi önkormányzatok költségvetéséből vettem át.

³⁰⁶ Adatok forrása: KSH Tájékoztatási adatbázis (kerületi adatok 2005-2011).

képet mutat. A válság időszakára is máshogyan reagáltak Budapest és versenytársai. Míg a magyar fővárosban az állami támogatás mértéke, addig a másik három városban a finanszírozási bevételek aránya nőtt meg. 2005 és 2015 között a legnagyobb bevételi szerkezetbeli változásokat Budapest költségvetése mutatta, néhol egyik évről a másikra extrém változásokat vehetünk észre. A legkisebb és leglassabban változó jövedelmi szerkezet Bécs városáé, Prágában és Varsóban csak egy-egy év kisebb kilengései figyelhetők meg.

2. ábra: Budapest, Bécs, Prága és Varsó összes bevételének szerkezete 2005 és 2015 között

Adatok forrása: Budapest Fővárosi Önkormányzat költségvetési zárszámadási rendeletei (2005-2015), Bécs város költségvetési zárszámadási rendeletei (2005-2015), Prága város költségvetési zárszámadási rendeletei (2005-2015), Varsó város költségvetési zárszámadási rendeletei (2005-2015) alapján saját számítás és ábraszervezés.

(Varsó költségvetésénél 2005, 2006, 2009-2012 évekre a költségvetési tervezet számai értendők)

A városok pénzügyi önállósága mértékének kimutatására a közhatalmi és állami támogatásokból származó pénzügyi arányt vettem alapul (2. táblázat), amelynek értékei markánsan eltértek Budapest és a többi város csoportja között. A magyar főváros (kerületekkel együtt) függ leginkább az állami támogatásoktól, sőt 2005 és 2015 között több olyan év is volt, amikor a város több állami támogatást kapott, mint amennyi saját bevétele volt. Különválasztva a Fővárosi Önkormányzatot és a kerületi önkormányzatok összesített értékét érzékelhető egy Budapesten belüli dichotómia: pénzügyileg összességében független kerületek állnak szemben egy államtól erősen függő fővárosi szinttel szemben. A magyar főváros e kettőssége még tovább bonyolítja a város egyébként is bonyolult kétszintű közigazgatási rendszerét. Bécs, Prága és Varsó esetében gyökeresen más képet láthatunk: a városok egyértelműen saját forrásaikra támaszkodnak, az állami támogatások sokkal kisebb szerepet játszanak a költségvetésükben.

2. táblázat: Közhatalmi bevételek arányának alakulása az állami támogatásokhoz viszonyítva 2005 és 2015 között (%)

	Fővárosi Önkormányzat	23 kerületi önkormányzat	Budapest (összesen)	Bécs	Prága	Varsó*
2005	188,58	192,93	190,93	195,27	681,99	1467,92
2006	66,66	234,62	110,24	198,98	616,30	1350,55
2007	52,08	263,90	99,02	206,68	747,96	282,81
2008	36,05	172,55	66,57	230,27	737,30	604,46
2009	50,02	197,92	88,53	354,51	653,32	491,15
2010	43,07	219,17	83,72	374,56	449,46	469,50
2011	39,73	222,91	79,67	409,53	642,53	483,73
2012	83,90	-	-	397,73	628,31	486,73
2013	124,40	-	-	411,23	242,07	504,65
2014	102,17	169,76	134,09	625,31	544,97	454,64
2015**	120,01	-	-	593,63	3469,41	447,79

*2005,2006, 2009-2012 évekre a költségvetési tervezet számai értendők; **Budapest Fővárosi Önkormányzat és Varsó költségvetési tervezetének utolsó módosítása, valamint Bécs és Prága költségvetési tervezete szerint.
Adatok forrása: KSH Tájékoztatási adatbázis (kerületi adatok 2005-2011), Budapest Fővárosi Önkormányzat, Bécs, Prága és Varsó költségvetési zárszámadási rendeletei (2005-2015), Budapest 23 kerületének 2014. évi költségvetéseinek adatai alapján saját számítás.

4. Összefoglalás

Három különböző empirikus kutatás keretében rálátást kaphattunk négy közép-európai főváros: Budapest, Bécs, Prága és Varsó városi kormányzásának bizonyos aspektusaira. A tanulmány összefoglalásaként választ adhatunk a városi kormányzás értékelésére használt két tényezőhöz (önállóság és stabilitás) kötődő két kutatási kérdésre.

Kérdés 1: Az állam közigazgatási rendszerében betöltött státusuk, a belső kormányzási struktúrájuk, illetve pénzügyi helyzetük alapján a városok mekkora kompetenciával rendelkeznek saját jelenük és jövőjük irányításában? (Önállóság)

Budapest kivételével úgy tűnik, hogy mindegyik város elegendő jogi erővel bír saját érdekeinek képviselésében az állami irányítással szemben, amelyet pénzügyi függetlenségük is megerősít. Hazánk jogi szabályozási rendszere nem emeli kellőképpen ki fővárosunkat, mint azt versenytársai esetében tapasztalhattuk. Budapest kétszintű közigazgatása és széttöredezett vezetése (főváros és 23 kerület) csak nehezíti az egységes fővárosi érdekek képviselését.

Az előbbieken tárgyaltak a városok pénzügyi önállóságában is megnyilvánulnak, amelynek értékelésénél a közhatalmi (helyi és átengedett állami adók) és az állami költségvetésből származó bevételeket vettem össze. A 2005 és 2015 közötti költségvetési számokból világosan látszott, hogy csak Budapest (Fővárosi Önkormányzat) esetében volt nagy jelentősége az állami támogatásoknak, míg a többi városban a közhatalmi bevételek voltak túlsúlyban. A magyar főváros helyzetét tovább rontja a tény, hogy a kerületek költségvetésében összességében a közhatalmi bevételek rendelkeznek nagyobb súllyal (igaz nem sokkal). Vagyis Budapest esetében a fővárosi szint pénzügyileg is kitett az államnak, míg a kerületek önállóbbak, amely végeredményben tovább növeli a két közigazgatási szint közötti különbségeket. A kerületek érdekeit egyeztető és kerületeken átívelő projektek

szervezését végző Fővárosi Önkormányzat pénzügyi függősége különösen negatív kilátásba helyezi Budapest, mint egység önállóságát.

Kérdés 2: Hosszú időtávlatot tekintve mennyire tekinthető a városok kormányzása stabilnak elsősorban a közigazgatási struktúrát, a költségvetési szerkezetet, illetve a város vezetésének pártpolitikai összetételét figyelembe véve? (Stabilitás)

A közigazgatási struktúra és azzal szorosan összefüggő politikai tényező 1990 óta megfigyelt stabilitását illetően egyértelműen Varsó számít a leggyengébb láncszemnek, habár az utóbbi tíz évben stabilizálódni látszódnak a lengyel főváros politikai-közigazgatási viszonyai. Budapest és Prága bizonyos szempontokat figyelembe véve még viszonylag instabilnak mutatkozik, amelyekre a 2008-as válság rá is erősített. Varsóval ellentétben Budapest és Prága az utóbbi években kezdett meg jobban „meginogni” politikailag és pénzügyileg. Bécs megkérdőjelezhetetlenül a legbiztosabb alapokon álló város minden szempontot figyelembe véve.

A költségvetési bevételek szerkezetét tekintve Bécs város mutatkozott a legstabilabbnak, ahol 2005 és 2015 között csak minimális mértékben változott a bevételeket képező tételek aránya. Varsó költségvetési szerkezetében is csak kisebb változások voltak megfigyelhetők, Prága esetében sem számolhatunk be pénzügyi ingatlanságról, habár az állami támogatások mértékének egyik évről a másikra történő ingadozása instabilabbnak mutatja a cseh főváros pénzügyeit. Budapest Főváros Önkormányzata mutatta a leglabilisabb költségvetési szerkezetet a 2005 óta eltelt időben. A magyar főváros bevételi szerkezetében megfigyelhető változékonyság, néhol éles váltások semmiképp sem utalnak stabil pénzügyi helyzetre.

A politikai stabilitás felmérésénél is nagyjából hasonló kép rajzolódott ki a négy város helyzetéről, ahogy az a pénzügyi szituációnál látható volt. 1990 óta eltelt időtávlatot tekintve az osztrák főváros városvezetésének politikai helyzete volt a legstabilabb, ahol fővárosi és kerületi szinten is gyakorlatilag egy párt dominál évtizedek óta. A többi három városban a 2008-as gazdasági válság hatásai emelhetőek ki, amely markáns változást hozott a posztoszocilaista városok politikai vezetésében. Budapest és Prága 1990 óta viszonylag stabil pártpolitikai helyzetét a válság felbolygatta és változásokat hozott benne, míg Varsó esetében megszűnt az addigi „politikai káosz” és egységesebb lett a város vezetésének pártpolitikai hovatartozása.

A tanulmány végkövetkeztetéseként megállapíthatjuk, hogy a magyar főváros kormányzási rendszere és sajátosságai alapvetően eltérnek a többi főváros ugyanezen jellegzetességeitől. Sajnos az eltéréseknek a hatásai Budapest városi kormányzására nézve inkább negatívumként tapasztalható. Azonban tanulmányomban nem véletlenül vizsgáltam a magyar főváros mellett Bécs, Prága és Varsó városi kormányzását is, hiszen azok sok tekintetben hasonlítanak Budapestre és hasonló városi problémákkal és folyamatokkal szembesülnek. Fővárosunk szorosabban együttműködve és tapasztalatokat megosztva Béccsel, Prágával és Varsóval mindenképp hatékonyabbá tehetné mindegyik város kormányzását külön, illetve segítene egy tágabb Európa közepén kialakuló nagyvárosi együttműködési térség kialakulásában is.

Irodalomjegyzék

- [1] Jelinek Cs., Pósfai Zs.: Bevezetés: A városi önkormányzattól a városi kormányzásig. In Jelinek Cs. et al. (szerk.), Kritikai Városkutatás. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 2013. pp. 145-154.
- [2] Harvey, D.: From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. Geografiska Annaler. Series B, Human Geography, 71. 1, 1989. pp. 3-17.
- [3] Brenner, N.: New State Spaces, Urban Governance and the Rescaling of Statehood. Oxford: Oxford University Press. 2004
- [4] Stone, C.: Regime Politics. Lawrence: University Press of Kansas. 1989
- [5] Rhodes, R. A. W.: Reinventing Whitehall 1979–1995. In W. Kickert (szerk.), Public Management and Administrative Reform in Western Europe. Cheltenham: Edward Elgar. 1997. pp. 43-61.
- [6] Pálné K. I.: Az új várospolitikai kormányzási filozófiája. Tér és Társadalom, 22. 1. 2008. pp. 45-57.
- [7] Slack, E., Coté, A.: Comparative Urban Governance. London: Foresight. 2014
- [8] Dool, L.: The Quest for Good Urban Governance, Theoretical Reflections and International Practices. Wiesbaden: Springer Fachmedien. 2015
- [9] Eckardt, F., Elander, I.: Urban Governance in Europe. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2009
- [10] Horak, M.: Governing the Post-communist City. Institutions and Democratic Development in Prague. Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press. 2007
- [11] Atkari J.: Önkormányzati gazdálkodás., Budapest: Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége. 2010
- [12] Holczreiter M. et al.: Önkormányzati gazdálkodás. Budapest: Nemzeti Községi Szolgálati Egyetem. 2015

Költségvetések forrásai: rendeletek, kiadványok, internetes források:

KSH Tájékoztatási adatbázis/Területi statisztika/Budapest kerületeinek adatai.

2014. évi budapesti kerületi költségvetések forrása: az egyes kerületek hivatalos weboldaláról letölthetőek.

- [13] 27/2006. (V. 18.) Főv. Kgy. rendelet Budapest Főváros Önkormányzata 2005. évi költségvetése végrehajtásáról.
- [14] 24/2007. (V. 15.) Főv. Kgy. rendelet Budapest Főváros Önkormányzata 2006. évi költségvetése végrehajtásáról.
- [15] 24/2008. (V. 14.) Főv. Kgy. rendelet Budapest Főváros Önkormányzata 2007. évi költségvetése végrehajtásáról.
- [16] 23/2009. (V. 11.) Főv. Kgy. rendelet Budapest Főváros Önkormányzata 2008. évi költségvetése végrehajtásáról.
- [17] 18/2010. (V. 20.) Főv. Kgy. rendelet Budapest Főváros Önkormányzata 2009. évi költségvetése végrehajtásáról.
- [18] 29/2011. (V. 12.) Főv. Kgy. rendelet Budapest Főváros Önkormányzata 2010. évi költségvetése végrehajtásáról.
- [19] 36/2012. (V. 16.) Főv. Kgy. rendelet Budapest Főváros Önkormányzata 2011. évi költségvetése végrehajtásáról.
- [20] 35/2013. (V. 10.) Főv. Kgy. rendelet a Budapest Főváros Önkormányzata 2012. évi összevont költségvetéséről szóló, többször módosított 14/2012. (III. 20.) Főv. Kgy. rendelet végrehajtásáról.

- [21] 19/2014. (V. 19.) Főv. Kgy. rendelet Budapest Főváros Önkormányzata 2013. évi összevont költségvetéséről szóló 21/2013. (III. 20.) Főv. Kgy. rendelet végrehajtásáról.
- [22] 23/2015. (V. 14.) Főv. Kgy. rendelet a Budapest Főváros Önkormányzata 2014. évi összevont költségvetéséről szóló 11/2014. (III. 14.) Főv. Kgy. rendelet végrehajtásáról.
- [23] 5/2016. (II. 24.) Főv. Kgy. rendelet a Budapest Főváros Önkormányzata 2015. évi összevont költségvetéséről szóló 9/2015. (III. 16.) Főv. Kgy. rendelet módosításáról.
- [24] Bécs város költségvetési tervezetei 1999-2016 és zárszámadásai 1998-2014, valamint a kerületek központi forrásokból való részesülése megtalálhatóak Bécs város hivatalos honlapján:
- [25] <https://www.wien.gv.at/finanzen/budget/>
- [26] <https://www.wien.gv.at/bezirke/dezentralisierung/budget/>
- [27] Prága város költségvetési tervezetei és zárszámadásai 2004 és 2016 között megtalálhatóak Prága város hivatalos honlapján: http://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/finance/rozpocet
- [28] Varsó város költségvetési tervezetei és zárszámadásai 2003 és 2016 között megtalálhatóak Varsó város hivatalos honlapján:
- [29] http://bip.warszawa.pl/Menu_przedmiotowe/budzet_polityka_finansowa/Budzet_Warszawy/default.htm
- [30] Varsó kerületei 2014. évi költségvetéseinek forrása: Statistical Office in Warsaw (2015): Panorama of Warsaw Districts in 2014. Warsaw, 323 o.

Törvények, rendeletek, határozatok:

- [31] 2011. évi Magyarország Alaptörvénye
- [32] 2011. évi CLXXXIX. Törvény Magyarország helyi önkormányzatairól
- [33] Bécs közigazgatását szabályozó törvény: LGBl. Nr. 28/1968 Verfassung der Bundeshauptstadt Wien (Wiener Stadtverfassung – WStV)
- [34] Prága közigazgatását szabályozó törvény: Předpis č. 418/1990 Zákon České národní rady o hlavním městě Praze
- [35] Varsó közigazgatását szabályozó törvény: Nr XXII/743/2008 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 10 stycznia 2008 roku

Lektorálta: Dr. Berki Márton, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem

SPEKTRÁLIS ELEMZÉSEN ALAPULÓ ELŐREJELZÉS DEBRECEN TÉRSÉGÉRE

Ilyés Csaba

*Miskolci Egyetem, Műszaki Földtudományi Kar, Környezetgazdálkodási Intézet,
MTA-ME Műszaki Földtudományi Kutatócsoport
PhD-hallgató, hgilyes@uni-miskolc.hu*

Turai Endre

*Miskolci Egyetem, Műszaki Földtudományi Kar, Geofizikai és Térinformatikai Intézet
Dr. habil., egyetemi docens, gfturai@uni-miskolc.hu*

Szűcs Péter

*Miskolci Egyetem Műszaki Földtudományi Kar Környezetgazdálkodási Intézet,
MTA-ME Műszaki Földtudományi Kutatócsoport
Prof. Dr., egyetemi tanár, hgszucs@uni-miskolc.hu*

Absztrakt

Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy a víz körforgása során, a hidrológiai ciklus csapadék elemének időbeli változásában találhatóak-e periodikus komponensek. Diszkrét Fourier-transzformáción alapuló spektrális adatelemző módszerrel vizsgáltunk négy magyarországi nagyvárosból származó hosszú idejű hidrometeorológiai idősorokat, mind éves, mind havi csapadékösszegek esetére. Az elemzés során több nagy amplitúdójú ciklus került kimutatásra mind lokálisan, mind országosan, és a kiszámított amplitúdók és fázisszögek segítségével előrejelzést készítettünk Debrecen állomás területére. A dominánsan jelentkező éves és féléves ciklus mellett találtunk 5 éves és 12-13 éves periódusidővel rendelkező ciklusokat is az adatsorokban, míg az előrejelzés során 2030-ig számítottuk ki a várható éves és havi csapadékösszegeket.

Kulcsszavak: csapadék, ciklusok, előrejelzés, spektrális elemzés

1. Bevezetés

Magyarországon az ivóvízellátás számottevő részben – 95 %-ban – felszín alatti vízkészletekből kerül beszerzésre, ezért fontos, hogy a fenntarthatóság szempontjából vizsgálni tudjuk a talaj és rétegvizek utánpótlódását. A közelmúltban a Víz Világtanács (World Water Council) számos tanulmányban figyelmeztetett, hogy a víz körforgásában változások tapasztalhatóak, a hidrológiai ciklusok rövidülnek. Az extrém meteorológiai események száma várhatóan növekedni fog, a száraz és csapadékos időszakok jobban elkülönülnek egymástól, a száraz évszakokban hosszabb csapadékmentes időszakokat prognosztizálnak, míg a csapadékos évszakban a csapadékesemények intenzitásában várható változás, a rövid idő alatt lezúduló nagy mennyiségű csapadékok számának növekedése várható, ami a beszívargási kapacitás maximuma miatt a lefolyást fogja növelni, így összességében a talajvíztükröt elérő víz mennyisége csökkeni fog [1]. A Miskolci Egyetem Környezetgazdálkodási Intézetében több megközelítésből is vizsgálat alá került a felszín alatti rétegek utánpótlódásának jobb megismerése. Jelen kutatásban arra kerestük a választ, hogy a csapadékösszegek változékonyságának jobb megismerésével a hidrológiai ciklus, így az utánpótlódás is jobban feltérképezhető.

Diszkrét Fourier-transzformáción alapuló spektrális elemzéssel a hosszú idejű csapadék idősorokban található periodikus komponenseket kerestük, amiből determinisztikusan előrejelzés is készíthető egy adott adatsorból.

2. Elméleti háttér

Az idősorok elemzésének két irányvonala létezik. Az egyik a statisztikai trendelemzés, amelyik esetben a hosszú távú lineáris hatások kimutatása a cél, míg a másik a periodikus komponensek feltárása. Ennek több változata létezik, úgy, mint a Lomb-Scargle periodogram vagy a Wavelet-elemzés, illetve az általunk is alkalmazott analitikus Fourier-transzformáció. Ezen belül vizsgálhatjuk a sztochasztikus hatást, amikor véletlennek tekintjük a jelet, a másik a determinisztikus módszer. A vizsgálat során az alapvetően sztochasztikusnak tekinthető csapadék idősorokat, mint egyenközüen mintavételezett diszkrét jelek sorozatát, determinisztikusnak tekintjük, és a benne rejlő periodikus komponenseket keressük. A spektrális elemzés matematikai háttérét a Fourier-transzformáció adja, ami harmonikus függvények segítségével számolva, tér-idő tartományból frekvencia tartományba válthatóak át az idősorok [2].

A vizsgálat elméleti alapja a $\cos(t)$ függvény:

$$\cos(t) = \cos\left(\frac{2\pi}{2\pi}t\right) = \cos\left(\frac{2\pi}{T}t\right) = \cos\left(2\pi\frac{1}{T}t\right) = \cos(2\pi ft) \quad (1)$$

ahol az f a frekvenciát jelenti, amely:

$$f = \left(\frac{1}{T}\right) \quad (2)$$

A vizsgálathoz használt analitikus Fourier-transzformáció harmonikus függvényeket használva adja meg a komplex Fourier-spektrumot $F(f)$, amely egy valós és képzetes részből áll:

$$\operatorname{Re}[F(f)] = \int_{-\infty}^{+\infty} f(t) \cos(2\pi ft) dt \quad (3)$$

$$\operatorname{Im}[F(f)] = - \int_{-\infty}^{+\infty} f(t) \sin(2\pi ft) dt \quad (4)$$

Az ebből felírt Fourier-spektrum:

$$F(f) = A(f)e^{j\Phi(f)} \quad (5)$$

Ahol az $A(f)$ spektrumot amplitúdó-, míg a $\Phi(f)$ spektrumot fázisspektrumnak nevezzük. Ez a két tag kifejezhető a valós és képzetes tagok felhasználásával is:

$$A(f) = \sqrt{\operatorname{Re}^2[F(f)] + \operatorname{Im}^2[F(f)]} \quad (6)$$

$$\phi(f) = \arctan \frac{\operatorname{Im}[F(f)]}{\operatorname{Re}[F(f)]} \quad (7)$$

Az amplitúdó-spektrum ez adott periódus idejű komponens súlyát adja meg, míg a fázisspektrum a regisztrátumok középpontjától vett távolságot határozza meg [3, 4].

Az eredmények értékeléséhez bevezetésre került a relatív amplitúdó $(AY(T)_{max})$ fogalma, amivel a különböző periódusidejű ciklusok amplitúdó értékét az adatsorban található legnagyobb értékre normalízza, ezáltal könnyebben összehasonlíthatók.

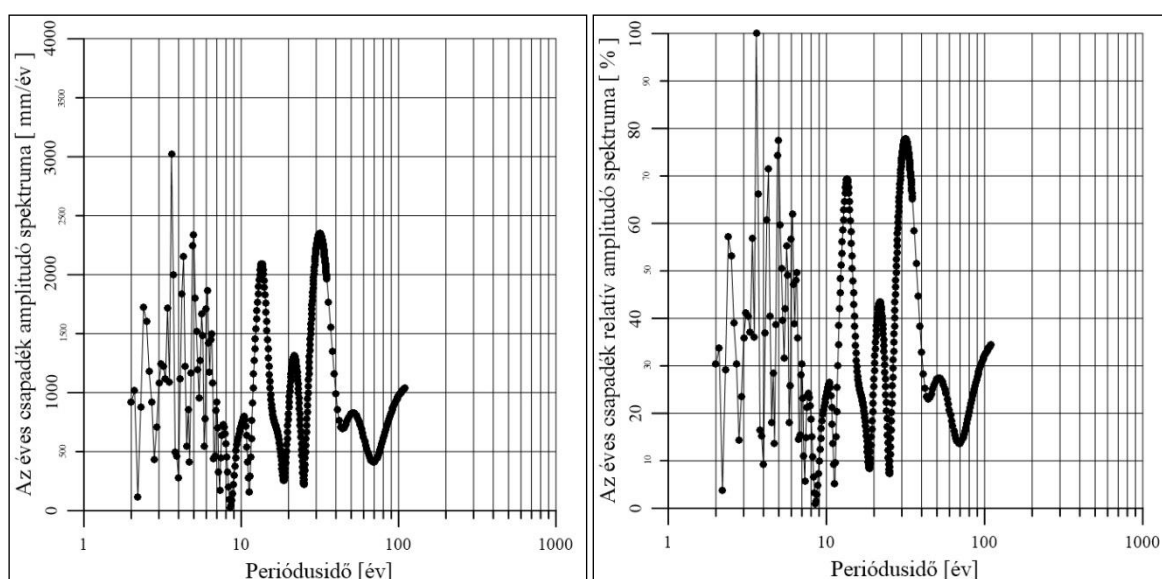
3. Eredmények

Az elemzéshez használt adatokat, az Országos Meteorológiai Szolgálat [5] interneten elérhető adatbázisából nyertük ki, négy magyarországi nagyvárosra, Budapest, Debrecen, Pécs és Szombathely állomásokra. Így lehetőségünk volt az elemzésbe az egész Kárpát-medence csapadékviszonyait vizsgálni.

Jelen tanulmányban a Debrecen állomás éves és havi csapadékösszegei segítségével kimutatott ciklusokat mutatjuk be, összevetve a kiszámított országos ciklusokkal. A periódusok amplitúdója alapján megkülönböztettünk főciklust, aminek relatív amplitúdója 50 % feletti, illetve mellékciklust aminek relatív amplitúdója 20 és 50 % között változott. Ez alapján csoportosítható, hogy mely periódusok jelentkeznek dominánsan és melyek azok, amelyek amplitúdója kisebb, de az időjárás alakulásának determinisztikus leírásában fontos szerepet játszik [6].

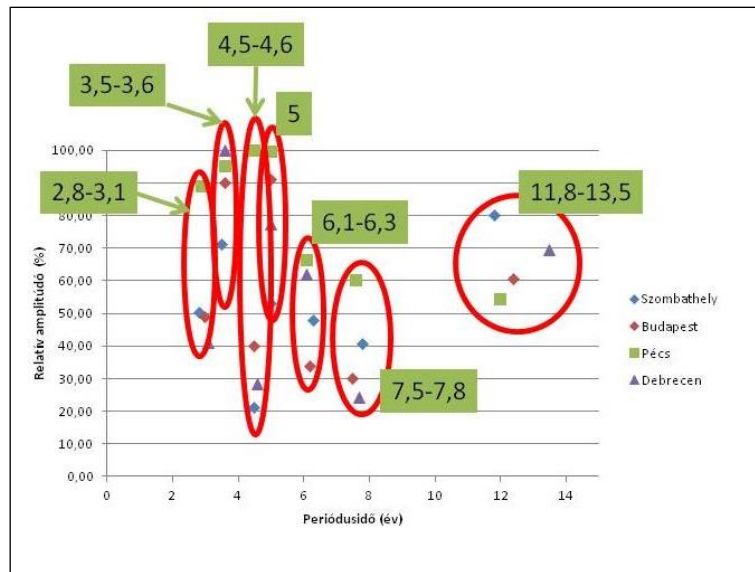
3.1 éves adatok

Az éves adatsor 1901 és 2010 közötti 110 év csapadékösszegeit foglalja magában. A vizsgálathoz a lehető legrövidebb 1 év mintavételi közt használtuk fel, így 110 adat állt rendelkezésre. Ebben az esetben a legkisebb periódusidő amit ki tudunk számolni, a Nyquist-frekvencia alapján 2 év. A Nyquist-frekvencia adja meg a legkisebb kimutatható ciklus periódusidejét.

1. ábra: Az amplitúdó és relatív amplitúdó értékek a Debrecen éves adatsorából

Az 1. ábrán látható eredmények alapján Debrecen idősorában a 3,6 éves ciklus jelentkezett legdominánsabban, amit sorrendben a 31,6 és az 5 éves ciklus követ, főciklusként azonosított továbbá a 4,3; 13,5; 3,4; és 5,6 éves periódusok. Összesen 16 ciklust mutattunk ki az adatsorból, a legrövidebb a 3,1 éves, a leghosszabb az 51 éves ciklus.

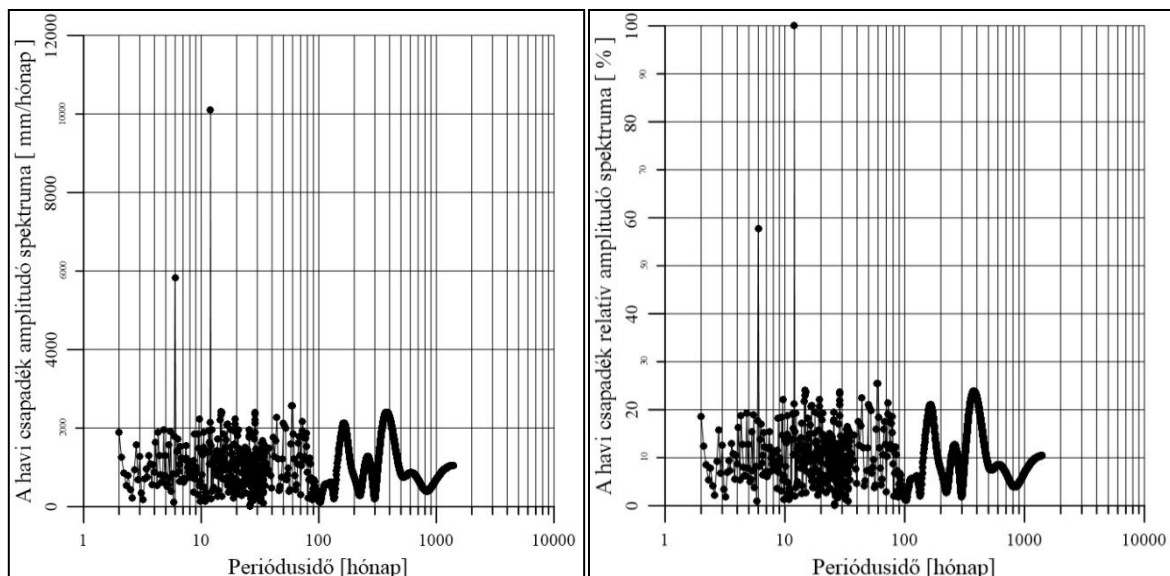

2. ábra: Éves adatokból kimutatott országos ciklusok

Összesen 7 olyan periódust találtunk az elemzés során, amely mind a négy állomás adatsorának vizsgálatakor kiszámításra került (2. ábra). Az 5, 3,6, 13,5, 3,1, 6,1, 4,6 és 7,7 periódus idővel rendelkező ciklusok szintén kimutatásra kerültek, így ezeket tekinthetjük a Kárpát-medence csapadékviszonyait jellemző országos ciklusnak is.

3.2 havi adatok

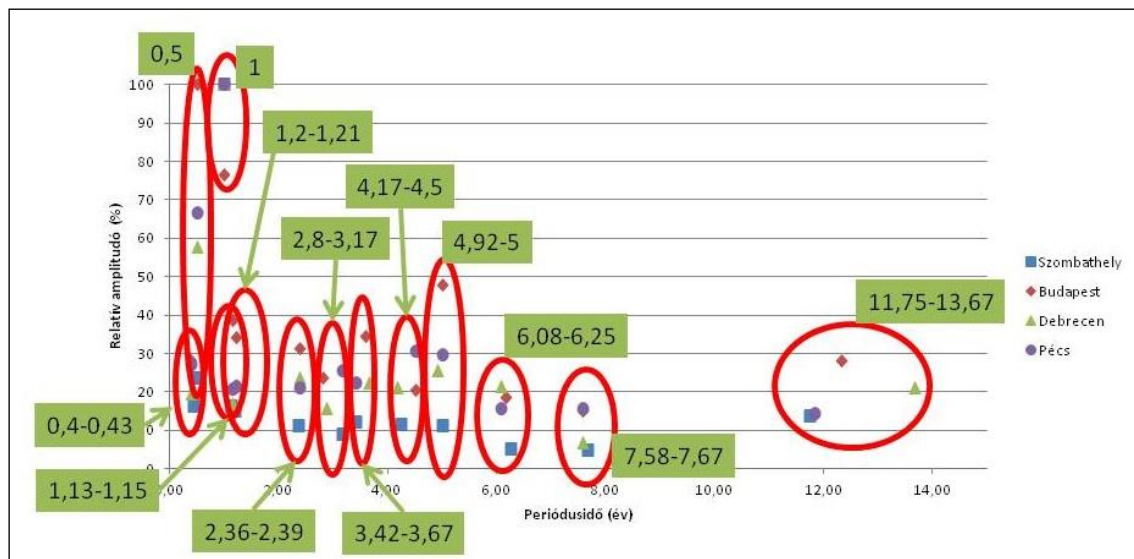
1901 január és 2010 december közötti időszak havi csapadékösszegeit vizsgáltuk, 1 hónapos mintavételi közzel, így 1320 hónapos mintaszámmal készítettük el az elemzést (3. ábra).

3. ábra: Az amplitúdó és relatív amplitúdó értékek Debrecen havi adatsorából

Az adatok nagyszámú ciklust tartalmaztak, Debrecen adatsorából 43 különböző periódus idővel rendelkező domináns ciklust sikerült kimutatni. Egyértelműen kimutatásra került, hogy a havi adatsorban kimagaslóan az éves és fél éves ciklus jelentkezik, 100 % és 57,64 % relatív

amplitúdóval. Az éves ciklus magas amplitúdója miatt, a többi dominánsnak tekinthető ciklus relatív amplitúdója meglehetősen alacsony, így a 10 %-nál magasabb értékű ciklusokat is számításba vettük, mint az időjárást dominánsan alakító determinisztikus tényező. A harmadik legdominánsabb a 4,92 éves ciklus lett, 25,5 % relatív amplitúdóval, amit sorrendben a 1,23; 31,50 és a 2,39 éves ciklus követett.

4. ábra: Havi adatokból kimutatott országos ciklusok

Az adatokat összevetve a többi állomás adatsorában tapasztaltnal egyfelől pontosítani tudtuk az éves adatok felhasználásával kimutatott 7 országos ciklust és további 6 ciklust sikerült kimutatni (4. ábra). Az adatok vizsgálata során egyértelműen az éves ciklus a legdominánsabb, amit másodikként követ a féléves. A vizsgált városok esetében csak Budapesten fordult elő, hogy a féléves ciklus magasabb relatív amplitúdóval szerepelt. A harmadik legnagyobb relatív amplitúdóval az 5 év körüli ciklus került kimutatásra.

Az eredmények alapján Debrecen csapadéktevékenysége éves és havi szinten viszonylag kis számú ciklussal jellemezhető, ami azt jelenti, hogy a változékonysággal szemben kis számú ciklussal könnyedén leírható az elmúlt 110 év időjárása.

A továbbiakban a kapott ciklusok alapján előrejelzést végeztünk a területre.

4. Előrejelzés

4.1 előrejelzés matematikai háttere

A kiszámított $A(f)$ amplitúdó sűrűség és a $\Phi(f)$ fázissűrűség alapján visszaállítható az eredeti mért $y(t)$ csapadék idősor:

$$y(t) = \bar{Y} + \int_0^{+f_N} A(f) e^{j[2\pi f t + \Phi(f)]} df \quad (8)$$

Amennyiben csak a kapott fő- és mellékciklusokat vesszük figyelembe előállítható egy úgynevezett determinisztikus idősor, egy olyan csapadék adatsor, amiben csak a szabályszerűségek alapján várható csapadékösszegek szerepelnek.

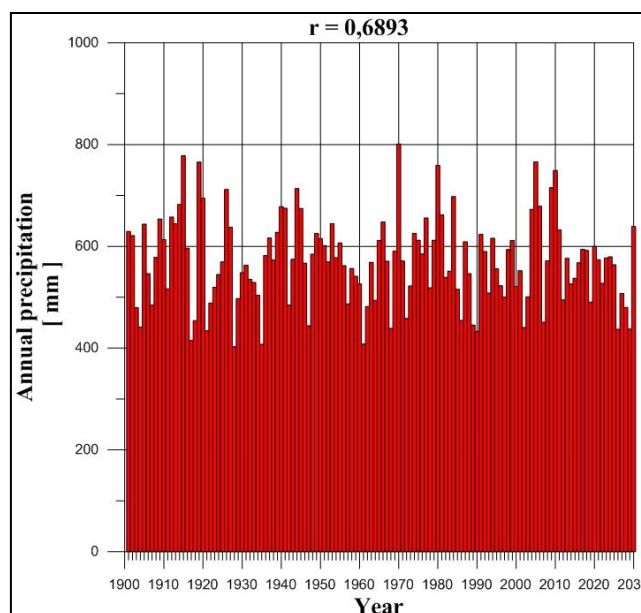
$$y(t)^{det} = \bar{Y} + \frac{2}{T_{reg}} \sum_{i=1}^{18} A_i \cos \left[\frac{2\pi}{T_i} (t - 1901) + \Phi(T_i) \right] \quad (9)$$

A (9) képlet alapján visszaszámoltuk az 1901 és 2010 időszak közötti csapadékösszegeket, megvizsgálva a két adatsor korrelációját. A tényleges $y(t)$ idősor és a determinisztikus $y(t)^{det}$ idősor különbsége a véletlen hatást jelzi, a kettő közötti kapcsolat Pearson-korrelációs számításokkal meghatározható.

4.2 előrejelzés eredményei

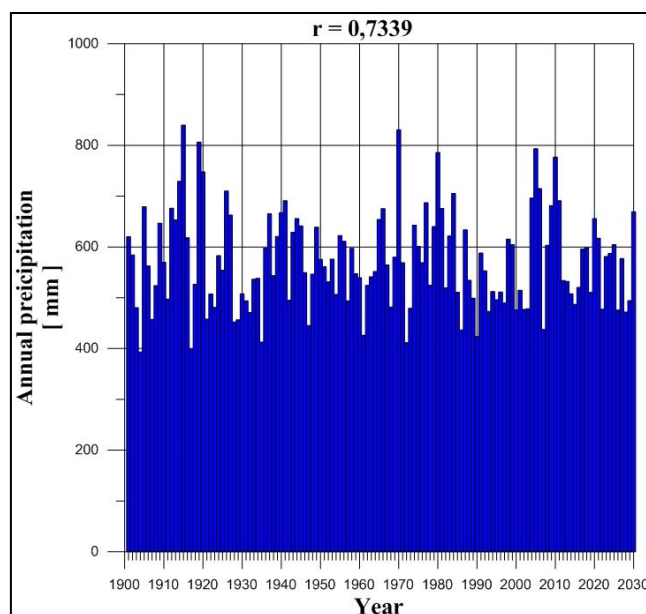
Az első esetben csak a 10 főciklusként definiált periódust használtuk fel a számításainkhoz, így 0,6893 korrelációs együtthatót tudtunk kiszámítani, azonban ha a 18 legdominánsabb ciklust használjuk a transzformációhoz, akkor a korreláció értéke eléri a 0,7339-es értéket.

A továbbiakban a (9) képletet használva extrapolációs eljárással a jövőre nézve előrejelzést is végezhetünk. Az első esetben a 10 ciklus alapján készült determinisztikus idősorra végeztünk el előrejelzést 2030-ig, a számítások alapján a 2011-2030-as időszakban a legkisebb 437 és a legnagyobb 638 mm között alakulnak a csapadékösszegek, kiugróan magas csapadékösszeg kétszer (2011 és 2030) szerepel az eredményekben (5. ábra).

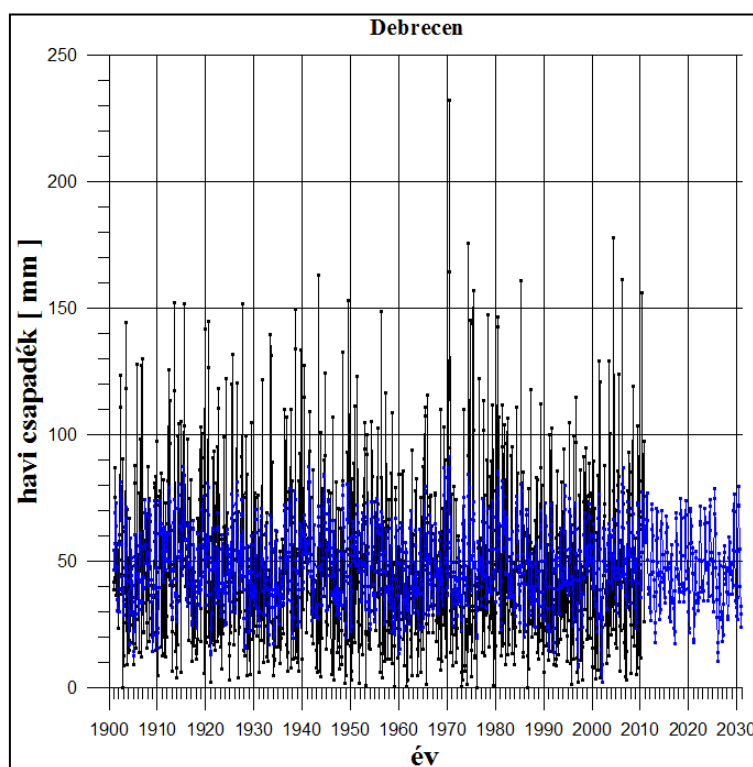
5. ábra: Debrecen csapadék idősora 10 főciklus alapján, előrejelzéssel 2030-ig

Amennyiben 18 domináns ciklust választunk, és úgy végezzük el az előrejelzést a csapadékösszegek szélesebb intervallumon változnak, viszont a nagy mennyiségű, 600 mm-t meghaladó csapadékösszeg ebben az esetben sem várható, valamint a 400 mm-nél kevesebb csapadékot hozó évekre sem számítunk az elkövetkező 20 évben. (6. ábra).

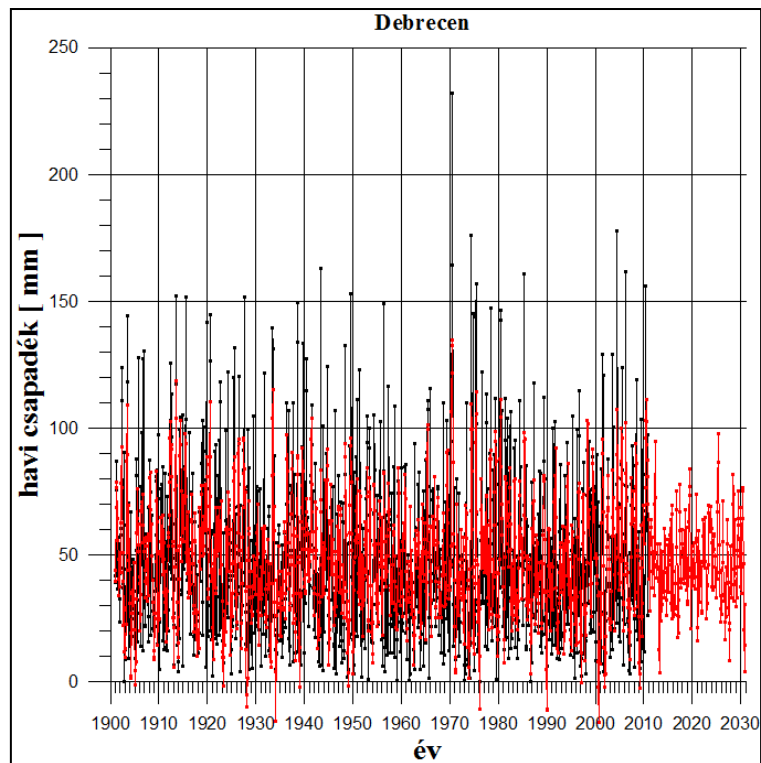
6. ábra: Debrecen csapadék idősora 18 ciklus alapján, előrejelzéssel 2030-ig

Hasonló módon előállítható a determinisztikus idősor, ha a havi csapadékösszegekből számított ciklusokat használjuk fel az elemzéshez. A 7. ábrán látható az eredeti mért és a számított csapadékösszeg kapcsolata.

7. ábra: Debrecen havi csapadék idősora 15 ciklus felhasználásával

A havi csapadékösszegek sztochasztikussága miatt a felhasznált 15 ciklus nem tudja visszaadni az eredeti idősor nagy intervallumát, így a klímaváltozás szempontjából érdekes extrém értékek nem számottevően hiányoznak a determinisztikus idősorból. Ebben az esetben egyértelműen látható, hogy a csapadékösszegek alakulásában dominánsabb a véletlen hatása, determinisztikus úton ezen csapadékok kis mértéke magyarázható, a mért és a számított összegek közötti korreláció csupán 0,4735. A számítások alapján, determinisztikusan 10 és 70 mm közötti csapadékösszegek várhatóak 2011 és 2030 között.

8. ábra: Debrecen havi csapadék időszora 164 ciklus alapján

Érdekesképpen érdemes megnézni, hogy amennyiben növeljük a felhasznált ciklusok számát, a korreláció értéke mennyivel növelhető. A 8. ábrán látható, hogy habár a csapadékösszegek jóval nagyobb intervallumon mozognak, a számítási módszer sajátosságai miatt, a havi bontású adatrendszerre nem alakítható ki megbízható időszor. Látható, hogy a számított csapadéértékek gyakran metszik az x-tengelyt, ami fizikailag 0 mm csapadékot jelent.

5. Következtetések

A közelmúltbeli kutatások kimutatták [7, 8], hogy a hidrológiai ciklus felgyorsult, és emiatt az időjárási extremitások száma megnőtt. Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy a víz körforgásának egy fontos eleme, a csapadék, hosszú távon milyen ciklikusságot mutat. Debrecen városára komplex elemzést végeztünk el diszkrét Fourier-transzformáción alapulva, ami alapján elmondható, hogy az éves csapadékösszegek alakulásában 18 nagy amplitúdóval rendelkező periódus található, közte 7 olyan, ami az egész ország csapadékösszegét jellemzi, továbbá a havi csapadékösszegekből egyértelműen kimutatható az éves ciklus domináns jelenléte, és 43 másik, jelentősebb ciklus. Együttesen ezekből 13 van jelen az egész országra nézve, ami alapján jellemezhető a Kárpát-medence csapadékösszege.

A periódusok okainak vizsgálatakor elmondható, hogy az éves és féléves ciklus a Föld forgására és a Naprendszerben elfoglalt helyére vezethető vissza, míg más kutatások kapcsolatot találtak a 12 év körüli csapadékciklus és napfolt-tevékenység hasonló periódusú változása között [9].

További kutatási kérdés számunkra, hogy a csapadékösszegekben található ciklusok megjelennek-e a talajvízes vagy rétegvízes rendszerekben, illetve mekkora késleltetés mutatható ki az adatsorok között.

Köszönetnyilvánítás

A kutatómunka a Miskolc Egyetemen Műszaki Földtudományi Karának GINOP-2.3.2-15-2016-00031 jelű „Innovatív megoldások a felszín alatti vízkészletek fenntartható hasznosítása érdekében ” című projektjének részeként – a Széchenyi 2020 program keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Strukturális és Beruházási Alapok társfinanszírozásával valósul meg.

Irodalomjegyzék

- [1] Szűcs, P.: Hidrogeológia a Kárpát-medencében – hogyan tovább? Magyar Tudomány, 2012. 5., HU ISSN 0025 0325, 554-565. o.
- [2] Panter, F. P.: Modulation, Noise and Spectral Analysis – Applied to Information Transmission. McGraw-Hill Book Company, 1965
- [3] Turai Endre: Spektrális adat- és információfeldolgozás – egyetemi jegyzet. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2005
- [4] Meskó, A.: Digital Filtering Applications in Geophysical Exploration for Oil, Akadémia Kiadó, Budapest, 1984
- [5] OMSZ: Országos Meteorológiai Szolgálat Online Adatbázis, http://met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata/eghajlati_adatsorok/ (letöltve: 2015. június 1.)
- [6] Ilyés, Cs – Turai, E. – Szűcs P. – Zsuga J.: Examination of the cyclic properties of 110-year long precipitation time series, Acta Montanistica Slovaca, No. 22. vol 1. 2017. pp. 1-11.
- [7] Bates, B. – Kundzewicz, W. Z. – Wu, S. – Paulutikof, J.: Climate Change and Water, IPCC Technical Paper VI, Intergovernmental Panel on Climate Change, 2008
- [8] Stocker, T. F. – Qin, D. – Plattner, G. K. – Tignor, M. M. B. – Allen, S. K. – Boschung, J. – Nauels, A. – Xia, Y. - Bex, V. – Midgley, P. M.: Climate Change 2013, The Physical Science Basis, Chapter 12: Long-term Climate Change: Projections, Commitments and Irreversibility, Cambridge University Press, 2013
- [9] Zhao, J – Han, Y-B – Li, Z-A.: The Effect of Solar Activity on the Annual Precipitation in the Beijing Area, Chinese Journal of Astronomy and Astrophysics, vol. 4, 2004, No. 2. pp. 189-197.

Lektorálta: Dr. Zákányi Balázs, Miskolci Egyetem, Műszaki Földtudományi Kar, Környezetgazdálkodási Intézet

SZIMULÁLT IPARI BALESET OKOZTA LÉGSZENNYEZÉS TERJEDÉSÉNEK MODELLEZÉSE SAJÓBÁBONY PÉLDÁJÁN

Kiss Levente

*Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Közhasznú Nonprofit Kft.,
tudományos munkatárs, levente.kiss@bayzoltan.hu*

Absztrakt

A XXI. század embere számára minden technikai vívmány közvetve vagy közvetlenül elérhető. Ennek köszönhetően a mindennapi életünket megkönnyítő eszközökből is mindenki szebbre, gyorsabbra, kisebbre vagy nagyobbra vágyik. A kocsink gyors legyen és biztonságos, a telefonunk minél kisebb, a televízió lehetőleg minél nagyobb és vékonyabb. A föld népességének növekedése által még több tiszta ivóvízre, élelmiszerre, gyógyszerre van szükség, melynek előteremtéséhez a vegyipar nyújt segítséget. Ahogy nőnek az igények, úgy nő a vegyi üzemek száma, kapacitása, amivel együtt jár a balesetek lehetősége is.

Fontos feladat a szerencsétlenségek megelőzése, a lehető legtöbb óvintézkedés megtétele. A térinformatika fejlődésével modelleket készíthetünk a lehetséges veszélyek jellemzése érdekében, bemutathatjuk a környezetet, a veszélyeztetett területeket, valamint a szennyezés terjedését.

A környezetbe jutott légnemű szennyező anyag terjedését annak fizikai és kémiai tulajdonságai, a kijutás körülményei, a földrajzi környezet és az időjárás befolyásolják.

Hazánkban az uniós követelményeknek is megfelelő katasztrófavédelmi törvény van hatályban (Seveso II irányelvek). A törvény megköveteli az üzemben található veszélyes anyagokkal kapcsolatos kockázatok felmérését, baleset esetén a feltételezhető következmények meghatározását, valamint a lakosság és a környezet védelme érdekében tehető óvintézkedések kidolgozását. A lakosság kiürítési tervét azonban időnként érdemes felülvizsgálni és aktualizálni. Az elmúlt évtizedekben változást tapasztalhattunk a Föld időjárásában, így érdemes modellezni egyes szennyező anyagok terjedését különböző időjárási feltételek között.

Ebben a példában egy szimulált ipari baleset következtében a légtérbe jutó két különböző gázfelhő terjedését mutatom be különböző időjárási körülmények között. Ehhez ArcGIS szoftver segítségével domborzatmodellt készítettem a Sajóbábonyi Vegyipari Park környezetéről és az ALOHA szoftver segítségével definiáltam a szennyező anyagok légtérbe jutásának körülményeit. A két szoftver együttműködésének köszönhetően térképen is ábrázolhatjuk a szennyező anyagok terjedését, amely komoly segítséget nyújthat egy kiürítési terv tervezésénél.

Kulcsszavak: GIS, légszennyezés, időjárás, ALOHA

1. Felhasznált szoftverek

1.1 ArcGIS

A tanulmányomban – a domborzatmodell és térkép előállításához – az ESRI (Environmental Systems Research Institute) cég vektor alapú térinformatikai programját használtam. Ez az egyik legelterjedtebb térinformatikai program, sokoldalú felhasználhatósága, átlátható szerkezete miatt.

Az ArcGIS által nyújtott számtalan megjelenítési, elemzési lehetőség jó szolgálatot tehet a számunka a katasztrófavédelem területén. Adatbázisokat hozhatunk létre, melyeknek az értéket itt egy leválogatás után megjeleníthetjük a térképünkön. Az érintett lakosság számának

és elhelyezkedésének tudatában útvonalakat tervezhetünk a gyorsabb kiürítés érdekében. Megjeleníthetjük az értesítendő szerveket (katasztrófavédelem, rendőrség), a lakosság ellátását szolgáló orvosi rendelőt, kórházat. [1]

Folyékony szennyező anyag terjedésekor meghatározhatjuk a valószínűsíthető folyásirányt, segítve ezzel a megelőzési, vagy helyreállítási munkákat. Árvíz fenyegetettség idején, ha rendelkezünk a terület domborzat modelljével és információval a várható legmagasabb vízállásról, akkor értékes információkat kaphatunk a veszélyeztetett területekről. Ha előre rendelkezünk ilyen információkkal, a megfelelő döntések meghozatala után emberéleteket kímélhetünk meg és csökkenthetők az anyagi veszteségek is. [2]

Ha képesek vagyunk kihasználni a program nyújtotta szolgáltatásokat, akkor kijelenthetjük, hogy a térinformatika fontos eszköz lehet a balesetek megelőzésében, a veszteségek csökkentésében és a helyreállítások segítésében.

1.2 ALOHA

A másik általam használt program az ALOHA (Areal Locations of Hazardous Atmospheres) volt, amely a vegyi szennyezés terjedésének kiszámításában, bemutatásában van a segítségemre. Ez egy ingyenesen elérhető program, amit több katasztrófavédelmi szervezet használ. Megmutatja, hogy egy szennyező anyag - meghatározott időjárási és baleseti körülmények között - milyen területekre juthat el hatvan perc alatt. További előnye, hogy nem igényel komoly hardveres erőforrásokat, a fejlesztők az egyszerűsége törekedtek, hogy kint a terepen a baleset bekövetkezte után kis idővel, a stressz helyzetben lévő szakember is rövid idő alatt, könnyen tudjon használható adatokat előállítani. [3]

Az U.S. Environmental Protection Agency (Amerikai Környezetvédelmi Minisztérium) kezdeményezésére fejlesztették ki és letölthető a honlapjukról: <http://www.epa.gov/oem/content/cameo/aloha.htm>. A program komoly segítséget nyújthat egy vegyi baleset után a beavatkozóknak (mentők, katasztrófavédők, tűzoltók, rendőrök). Információval szolgál a szabadba jutott veszélyes anyag tulajdonságairól (az adatbázis több mint 6000 vegyi anyagot tartalmaz), valamint a megfelelő értékek megadása után a terjedéséről is, ezáltal veszélyzónákat jelölhetünk ki. [4]

Az ALOHA, nehéz gázok esetén a Spicer és Havens féle „DEGADIS” terjedési modellt használja (az én példámban is erre lesz szükség). Ez az algoritmus a levegőnél nehezebb gázok pillanatszerű, vagy folyamatos kibocsátás melletti terjedését mutatja meg és információt ad a koncentráció térbeli alakulásáról is. Könnyű gázoknál a füst-gomoly modell alapján számol. [5]

A szoftver nagy előnye a nagy adatbázis, a sebessége, valamint minden panel kitöltése után ellenőrzést hajt végre és kiszűri a lehetetlen értékeket, segítve ezzel a stressz helyzetben lévő ember munkáját.

Az általam használt ArcGIS és ALOHA a NOAA (National Oceanic and Atmospheric Administration) honlapjáról elérhető (<http://response.restoration.noaa.gov/oil-and-chemical-spills/chemical-spills/resources/aloha-arcmap-import-tools.html>) dll fájl révén együttműködésre bírható. Ebben segítségünkre van egy angol nyelvű útmutató is.

2. A szennyezés terjedését befolyásoló tényezők

Az esetek többségében egy mérgező gázfelhő csak rövid távolságon belül jelent nagy kockázatot, de ezt számtalan körülmény befolyásolhatja pl.:

2.1 természetes és épített környezet

Domborzat

A domborzat döntően befolyásolhatja a szennyező anyagok terjedését azáltal, hogy befolyással bír az uralkodó szélirányra. A folyóvölgyek szélcsatornaként funkcionálnak, meghatározva ezzel a területen uralkodó széljárást. Ezen kívül a tengerszint feletti magasság, a környék domborzata meghatározza a területen hulló csapadék mennyiségét, ami szintén szerepet játszhat a szennyezés terjedésében. Egyes szennyező anyagok oldat formájában visszakerülhetnek a felszínre és onnan a talajvízbe is beszívároghatnak.

A terület beépítettsége

Egy sűrűn beépített területen sokkal nagyobb gondot okoz egy mérgező gázfelhő, mint a nyílt terepen. A magas épületek befolyásolhatják a terjedés irányát, valamint az épületek között akár egy időre meg is rekedhet a kiáramlott gáz.

Időjárás

A levegő egyensúlyi állapotai, mozgásjelenségei. Inverzió esetén a felszín feletti légtömegek nem tudnak felemelkedni, mert még alacsonyabb sűrűségű közegbe kerülnének, ezáltal a szennyezőanyagok koncentrációja is lassabban csökken a levegőben. Nagyvárosok környezetében ez komoly felhalmozódást is jelenthet, balesetek esetén gátolja a levegő öntisztulását. Ezzel szemben az intenzív feláramlások segítik a levegő átkeveredését, valamint csapadékot okozhatnak. [6]

Ezen megállapítások által beláthatjuk, hogy a levegő mozgásjelenségei nagyban befolyásolják a szennyező anyagok terjedését és a koncentrációjuk csökkenését, melyet a 8-10 m/s feletti szélsébség segít a leghatékonyabban. [7]

Kijutási körülmények

Természetesen nem elhanyagolható, hogy a baleset következtében megsérült tartályból, egy milliméteres lyukból szívárog a szennyező anyag, vagy egy 3-4 centiméter átmérőjű résen nagy nyomással szökik a légkörbe. [8]

2.2 A szennyező anyag tulajdonságai

Szennyező anyagok tulajdonságai, koncentrációja

Meghatározó paraméter a környezetbe kijutott vegyi anyagok „mozgékonyasága” (nehéz és könnyű gázok), mennyisége, koncentrációja, valamint kémiai tulajdonságai. Egyes anyagok fotokémiai bomláson mennek végbe a légkörben, míg más gázok stabilan megmaradhatnak.

3. Mintaterület

A feltételezett baleset helyének a Sajóbáonyi Vegyipari Parkot választottam. Választásomban szerepet játszott, hogy jelentős mennyiségben használtak itt mérgező anyagokat és a közelsége miatt könnyebb volt a szükséges adatok beszerzése.

Sajóbáony Borsod-Abaúj-Zemplén megyében fekszik, ami a helyiek szerint „az ország kicsinyített mása”, mert megtalálható itt síkság, dombvidék, hegyvidék, bővizű folyók, valamint tavak. A település természetes határai keletről a Sajó völgye, nyugatról a Tardonai – dombság, a Bükk lankái. Talajai között megtalálhatóak öntéstalajok és barna erdőtalajok. A településen a Báony patak fut keresztül, a terület a Tisza vízgyűjtőjéhez tartozik. Bár a

település a Sajó közelében fekszik, de éppen elég távol ahhoz, hogy a 2010 nyár eleji árvíz ne tegyen ott károkat. A környék sík területeit a mezőgazdaság hasznosítja. A környék erdeit cseres-tölgyes erdőtársulások alkotják.

1998-ban létrehozták az ipari parkot, elérhetősége (<http://www.svip.hu>). A befizetett iparűzési adóból a település komoly bevételre tesz szert. Az ipari parkban jelenleg kb. 35 cég működik változatos profillal, 200 fő feletti foglalkoztatottsággal. [9]

Főbb tevékenységi körök:

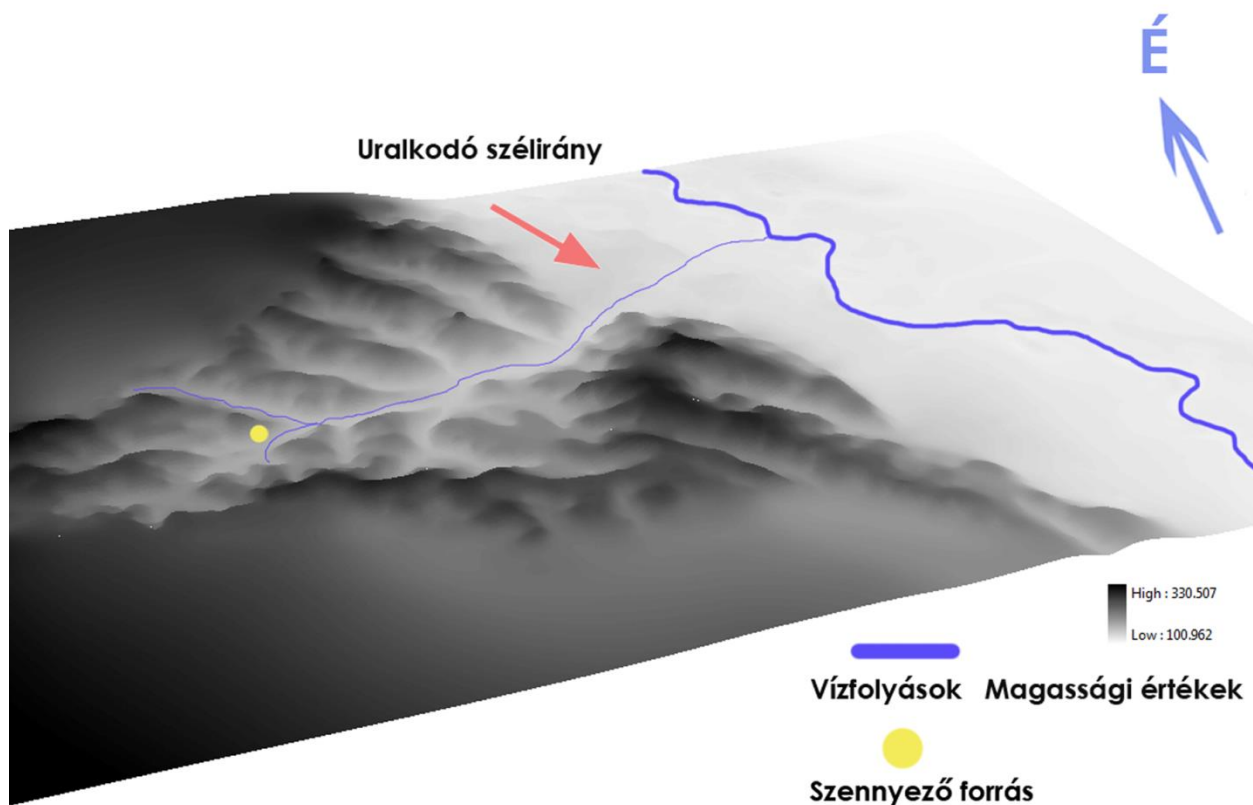
- Villanszerelés
- Mérnöki tevékenység, tanácsadás
- Hulladékkezelés
- Műanyag termékek előállítása
- Mezőgazdasági termékek előállítása
- Gyógyszergyártás
- Tűzvédelem
- Bontás

4. Egy fiktív baleset modellezése

4.1 Domborzatmodell előállítása

Egy szemléletes terjedési modell előállításához szükségünk van domborzatmodellre. Az ALOHA szoftver egyik gyengesége, hogy a területet síknak tekinti, viszont domborzatmodell segítségével korrigálható ez a hiba.

A domborzat modellt készíthetünk pl. LIDAR segítségével (a felszínt lézerrel a letapogatva és a pontfelhőből földfelszínt generálva), vagy topográfiai térkép alapján szintvonalak, magassági pontok, vízfolyások digitalizálásával. Előbbi módszer rendkívül pontos modellt eredményez, viszont rendkívül drága. A második lehetőség fáradságos digitalizálással jár kevésbé pontos, ellenben jóval olcsóbb eljárás. Véleményem szerint a légköri terjedés modellezéséhez nem szükséges a LIDAR által nyújtott felbontás.

1. ábra: Sajóbábony környezetének domborzatmodellje

Forrás: saját szerkesztés

Az előállított domborzatmodell segítségével következtethetünk a területen uralkodó széljárásra. Magyarország felett jellemzően nyugati szél fúj, azonban a felszín ezt befolyásolhatja, a folyóvölgyek szélcsatornaként működnek. Ennek tudatában a modellezéskor a területen leggyakoribb széljárást vettem alapul.

4.2 A terjedési modell előállítása

Ehhez a már említett ALOHA programot használtam, a modellt a következő lépésekkel építettem fel:

- a szennyező forrás WGS'84 formátumú koordinátákkal történő megadása
- a környezet meghatározása: (pl. az adott terület zárt, egy vagy több emeletes) a modellemben nyílt területen történő balesetet feltételeztem, amelyet fák és bokrok határolnak
- szennyező anyagnak a klórt és a foszént választottam, melyből jelentős mennyiséget használnak fel a vegyipari park területén.
- az időjárási körülmények megadása
- a szennyező anyag mennyisége és a kijutás körülményei

Ezen paraméterek megadása után az ArcGIS által megjeleníthető „.pas”, vagy a Google Earth által kezelt „.kml” file-ba exportálhatjuk az eredményül kapott terjedési modellt. A következőkben az ezen a modellen végrehajtott szimulációs vizsgálatokat mutatom be, melyek a kétféle szennyező anyag háromféle (megegyező) időjárási körülmény közötti terjedésére vonatkoznak.

4.3 A baleset körülményei

Az általam kitalált balesetben a Sajóbábonyi Vegyipari Park területén működő egyik kft. területén területén kilyukadt egy tartály, amely első esetben klórt, a második esetben foszfént tartalmazott.

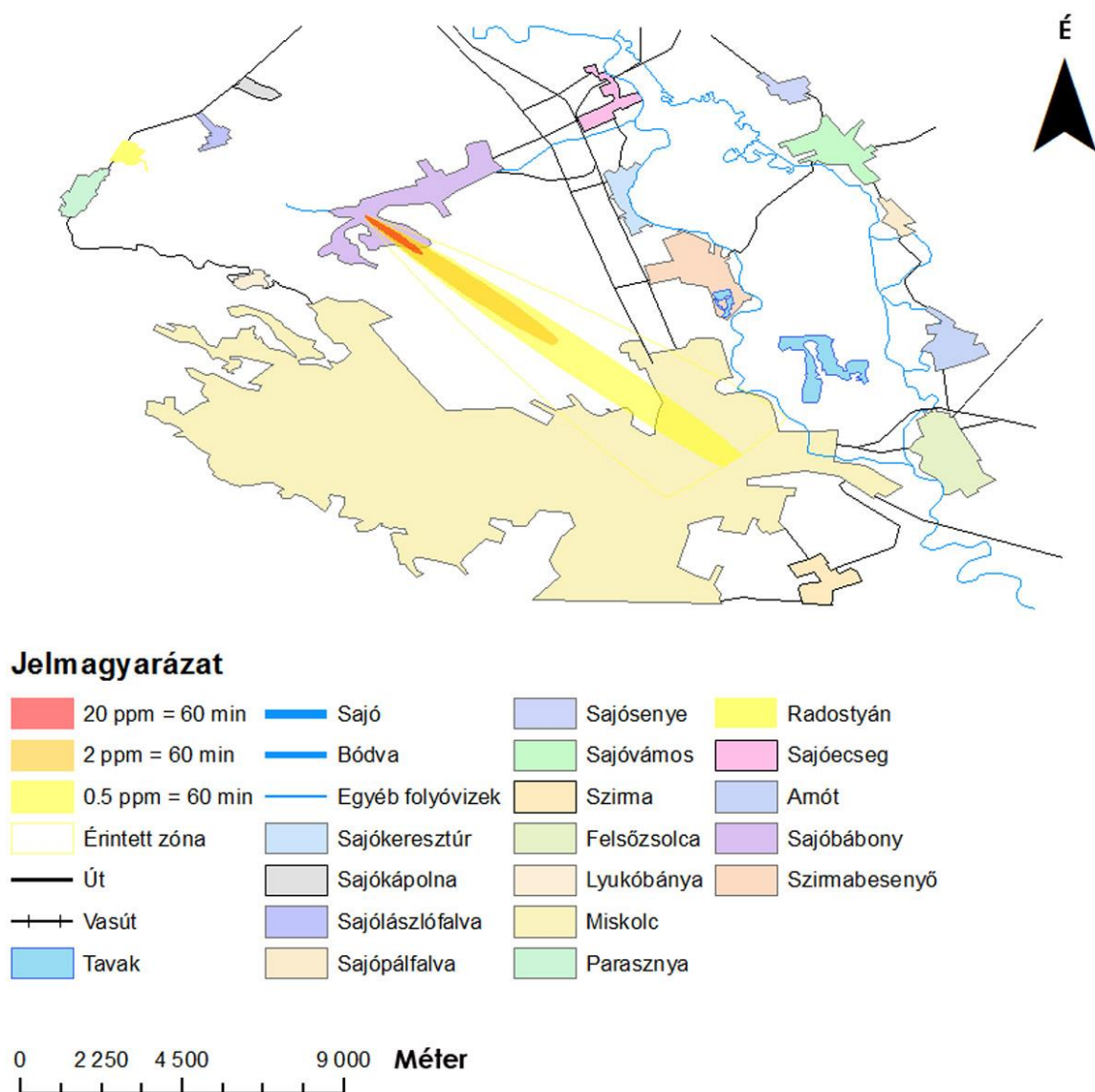
Az időjárás szennyező anyag terjedésre gyakorolt hatása miatt, a szimulációkat különböző körülmények között mutatom be, de a szennyező források paraméterein nem változtatok. Így egyrészt láthatóvá válik az időjárás hatása a szennyező anyagok terjedésére, másrészt pedig összehasonlíthatóvá válik a két anyag terjedése az adott időjárási körülmények közt.

A baleset koordinátájaként az alábbiakat használtam:

	Y	X
WGS'84	N 48° 09' 49.16"	E 20° 42' 44.68"
EOV	773857	314671

Klór

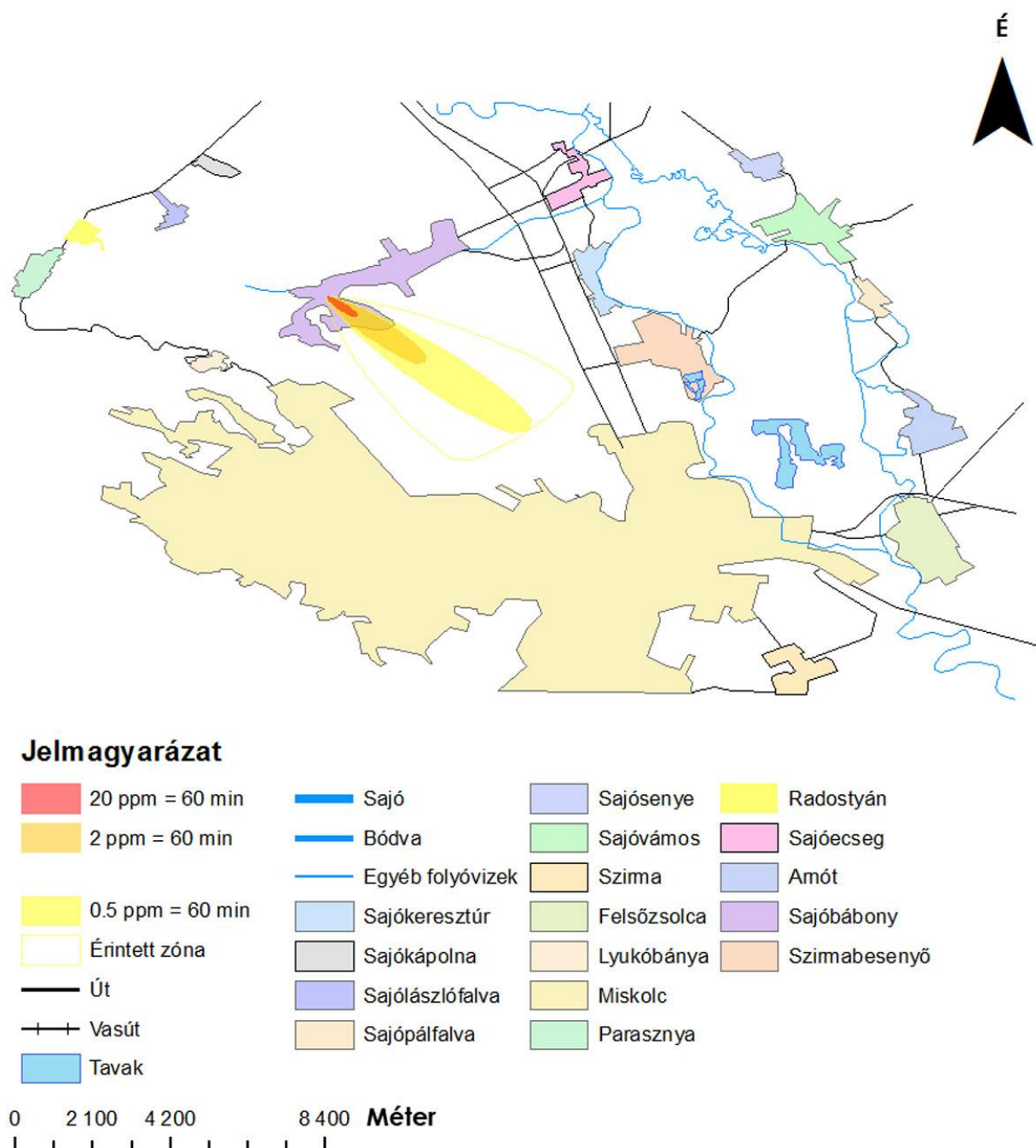
Az első esetben: a sérült tartály egy 5 méteres átmérővel és 10 méteres magassággal rendelkező álló henger. A tartályban klór található folyékony állapotban 24 °C hőmérsékleten, amely megegyezik a külső hőmérséklettel is. A tartály 90%-ban van feltöltve, 177 köbméter folyékony klórral, amely egy 2 centiméter átmérőjű lyukon áramlik ki, 50 centiméterrel a tartály alja felett. A szélsébség 10 m/s, inverzió nem áll fenn, a szennyezőforrás erdős területen helyezkedik el. A a szennyező anyag terjedésének szimulációs vizsgálatához, a „nehéz gáz modell” algoritmusát választottam.

2. ábra: Klórgáz terjedése az első esetben

Forrás: saját szerkesztés

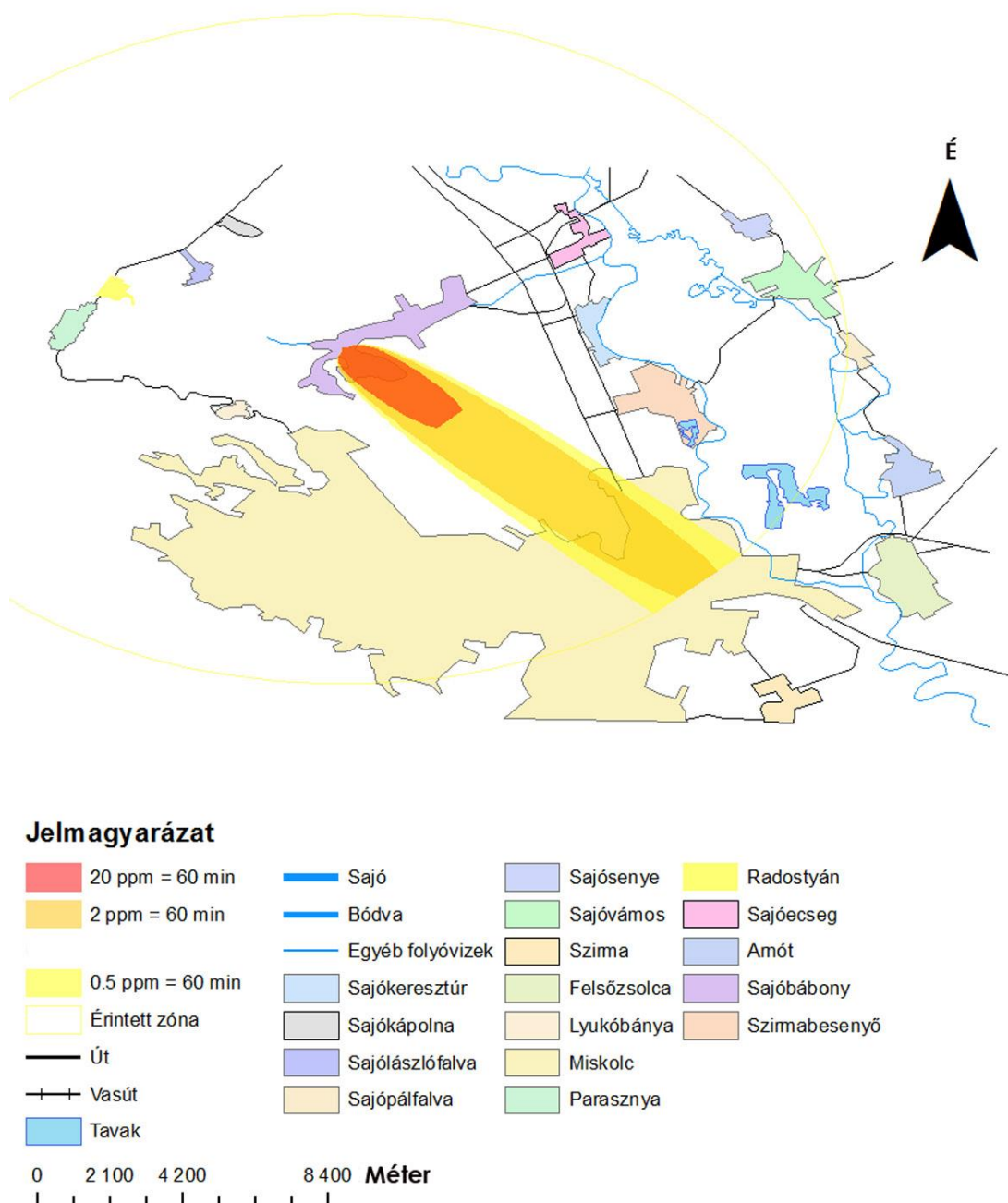
A második esetben: Egy hőzivatart megelőző időjárási körülményekkel, erős feláramlással számoltam. Szélsebesség 16 m/s, hőmérséklet 30 °C. Az illusztrációk összehasonlításával látható, hogy az erős légköri feláramlás, milyen nagymértékben segíti a szennyezőanyag hígulását. Annak ellenére, hogy a szél erőssége, jelen esetben az „igen erős” kategóriába tartozik, a szennyező anyag 60 perc alatt alig lépte át az 5 kilométeres távolságot, ami a konvekció okozta átkeveredésnek köszönhető.

3. ábra: Klórgáz terjedése a második esetben

Forrás: saját szerkesztés

A harmadik esetben egy légköri inverziós állapot körülményeivel kalkuláltam, ahol az inverzió 500 méterig terjed, a levegő hőmérséklete 4 °C. A szélereősség a „leheletszerű” kategóriába esik a 0.54 m/s értékével. Megállapíthatjuk, hogy ebben az esetben hígul legkevésbé a vizsgált gázfelhő, fokozott veszélyt jelentve ezzel a lakosságra és a környezetre. Mivel a légköri inverziós állapotok gyorsan megváltozhatnak, így a program tájékoztatóképpen kijelöli, hogy változó szélereősség és szélirány esetén 60 percen belül mely területek lehetnek érintettek.

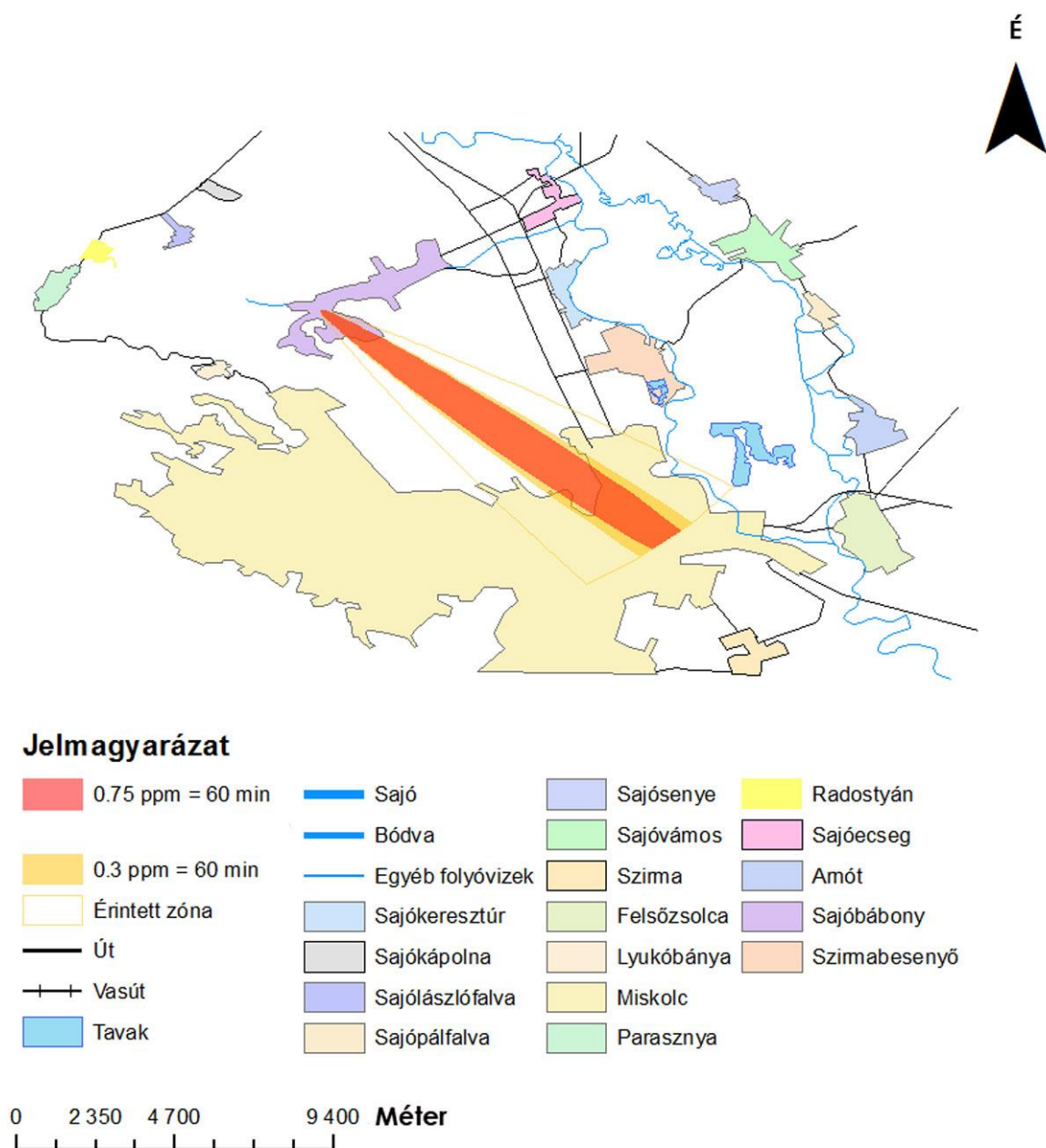

4. ábra: Klörgáz terjedése a harmadik esetben

Forrás: saját szerkesztés

Foszgén

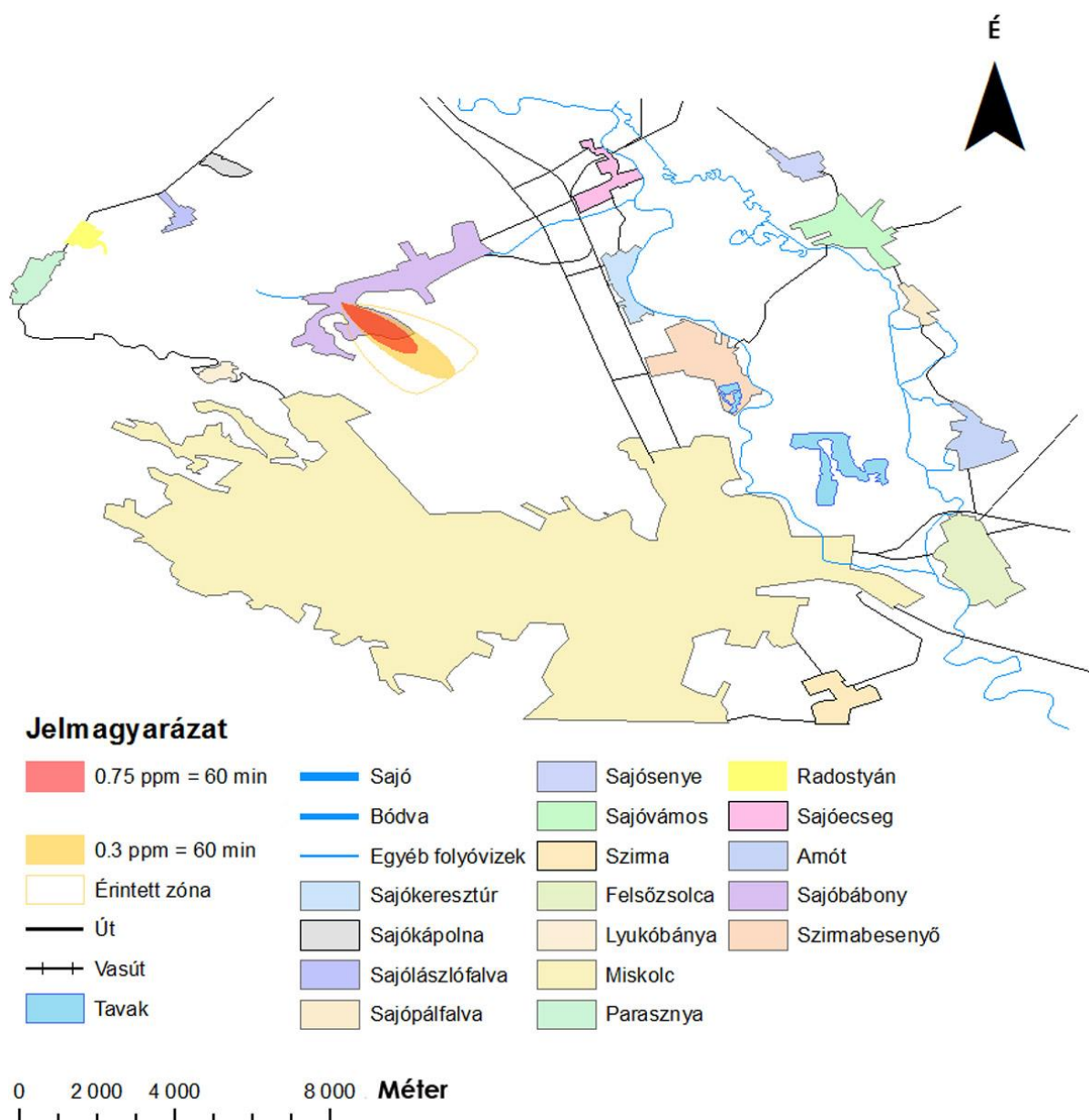
Az első esetben: egy foszgént tartalmazó gömb tartály szelepe megsérült, aminek következtében nagy mennyiségű folyékony halmazállapotú foszgén áramlott ki a szabadba. A keletkezett „pocsolya” kb. 20 méteres átmérővel rendelkezik, a kiáramlott szennyezőanyag mennyisége pedig megközelítőleg 20 m³ és folyamatosan párolog. A baleset vízzáró réteg felett keletkezett (melynek hőmérséklete 28 °C), így a beszivárgás nem csökkenti a levegőbe jutó mennyiséget. A 60 perc alatt megtett távolság ebben az esetben is 10 kilométer közeli.

5. ábra: Foszgén terjedése az első esetben

Forrás: saját szerkesztés

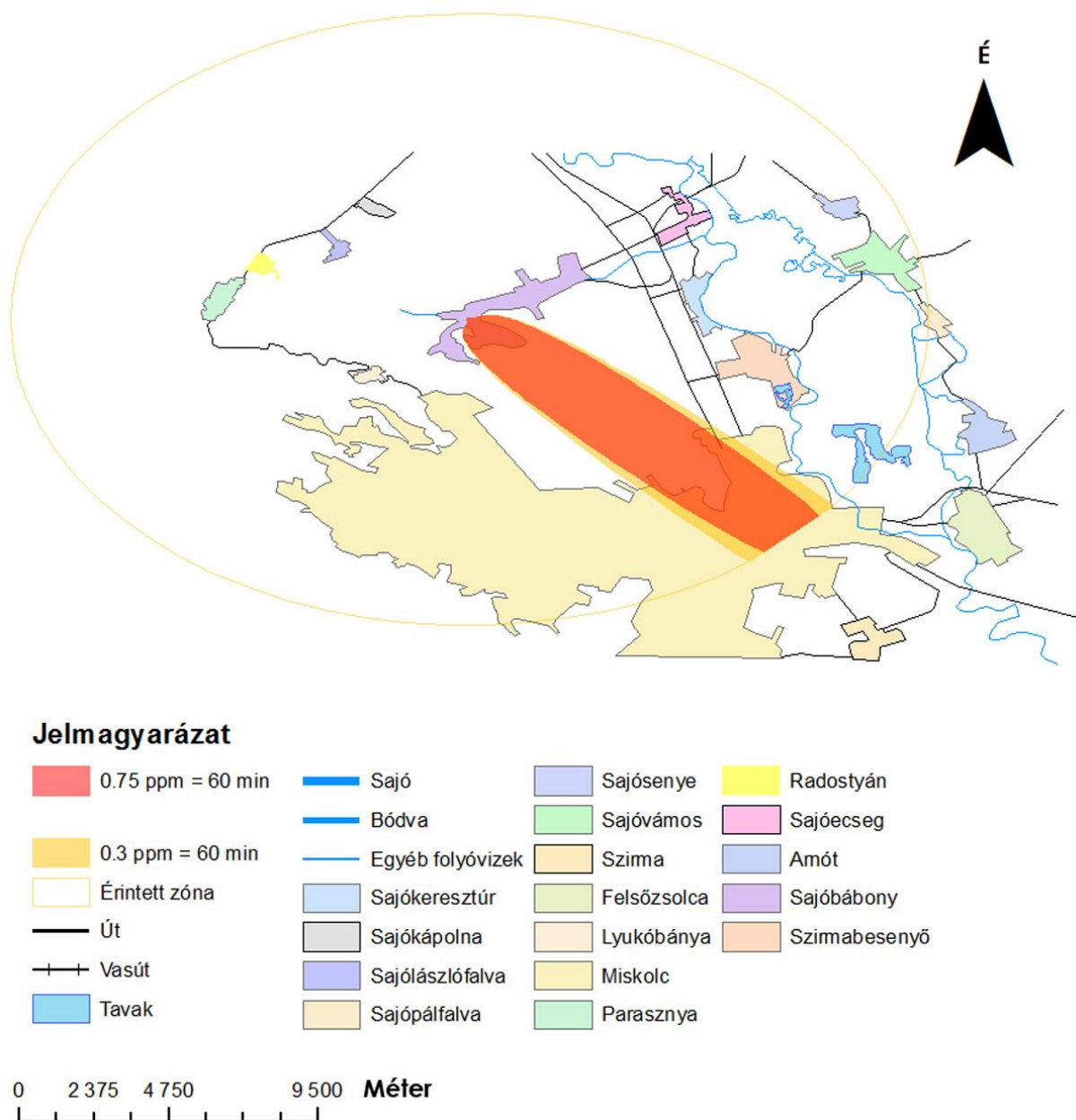
A második esetben: Egy hőzivatart megelőző időjárási körülményekkel, erős feláramlással számolunk. Szélsebesség 16 m/s, hőmérséklet 30 °C. A levegő átkeveredésének köszönhetően a foszgén gyorsan hígul, alig lépi át Sajóbábony körzetét.

6. ábra: Foszfén terjedése a második esetben

Forrás: saját szerkesztés

A harmadik esetben egy légköri inverziós állapot körülményeivel számoltam, ahol az inverzió 500 méterig terjed, a levegő hőmérséklete 4 °C, szélereősség 0.54 m/s. A szennyező gáz nehezen hígul, nagy távolságot tehet meg. A program ebben az esetben is lehatárolta a veszélyeztetett zónát, ha változna a szélereősség és a szélirány.

7. ábra: Foszgén terjedése a harmadik esetben

Forrás: saját szerkesztés

5. Következtetések

A terjedési modelleket összehasonlítva láthatjuk milyen nagy szerepet játszik az időjárás a szennyeződés „útjában”, hígulásában. Megállapíthatjuk, hogy baleset esetén a legkedvezőbb időjárási körülmény a záporok, zivatarok kialakulására jellemző erős feláramlás, amely segítségével gyorsan átkeveredik a levegő.

Egy légköri inverziós állapot esetében viszont nagyon lassan hígul a szennyeződés, a gázfelhő jelentős távolságokat tehet meg minimális hígulás mellett. A bemutatott példákban a területre jellemző széliránnyal számoltam, azonban rövidebb időtartamokra más szélirányok is tapasztalhatóak.

6. Fejlesztési lehetőségek

- terepet síknak tekinti (de ez a szélirány megadásával korrigálható)
- nincs tűz a területen, pedig robbanásveszélyes szennyező anyagoknál pl. metán, hasznos lenne egy veszélyzónát kijelölni robbanás esetére
- csapadékmentes idővel kalkulál, a páratartalmat lehet csak meghatározni

Véleményem szerint hasznos lenne az ALOHA-nak egy, a manapság elterjedt „okos” telefonokra telepíthető változatát elkészíteni. Én egyelőre ilyet nem találtam, de a mai telefonok kapacitása elegendő lehet a program futásához. A legtöbb ilyen telefonon már elérhető ingyenes Google Earth program szolgáltatná az alaptérképet. Egy okostelefon nem ideális az adatbevitelhez, de olyan esetben, amikor hirtelen kell információt szolgáltatni egy baleset után a veszélyeztetett területekről és nincs más kéznél, nagy segítséget nyújthat. Megállapíthatjuk, hogy a térinformatika segítségével komoly eredményeket érhetünk el a szennyezések hatásának elemzésében, így akár a veszélyes objektumok elhelyezése előtt elvégezve a részletezett vizsgálatokat, azok helyszíneit a lehetséges kockázatok minimalizálásával tudjuk kijelölni. A nyílt forráskódú specifikus programok terjedésével pedig a modellezés és a szimulációs vizsgálatok költségei is csökkenthetők.

Irodalomjegyzék

- [1] Benei Tibor - Térinformatikai fejlesztés - ArcGIS 9.2 Katasztrófa - és Tűzvédelmi Szemle 2008. 15. évf. 1. szám
- [2] Dobos Endre, Hegedűs András, Lénárt Csaba, Tamás János Miskolc – Vektor alapú térinformatikai rendszerek (Miskolci Egyetem 2003) pp 1-61
- [3] Leelőssy Ádám Nyíregyháza Az ALOHA lokális szennyezőanyag-terjedési modell vizsgálata és alkalmazási lehetőségei A XXX. Jubileumi Országos Tudományos Diákköri Konferencia Fizika, Földtudományok és Matematika Szekciója Nyíregyházi Főiskola
- [4] Jankó Zoltán Kaposvár - (2006) Térinformatikai Döntéstámogató Rendszer alkalmazása a Somogy Megyei Katasztrófavédelmi Igazgatóságon p 58
- [5] Biztonsági jelentés Újudvari Töltőüzem Total Hungaria Kft. (2005) 4. számú revízió pp. 261-263
- [6] Péczely György Budapest - Éghajlat (Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 1998) p 320
- [7] Bede Gábor - Gács Iván Budapest - Szennyezőanyagok terjedése a légkörben - Budapesti Műszaki Egyetem Mérnöktovábbképző Intézete Budapest, 1980
- [8] Tatár Attila Budapest - Mi a teendő vegyi baleset esetén? (2003) (BM Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság) p 44
- [9] Czomba Sándor (2008) Budapest - Iparfejlesztési tendenciák Borsod - Abaúj – Zemplén megyében a rendszerváltozás előtti és utáni évtizedben (különös tekintettel a szakember ellátottságra) (Ph.D. értekezés) Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Technika- Mérnök- és Tudománytörténet Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Ladányi Richárd, tudományos munkatárs,
Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Közhasznú Nonprofit Kft.

USE OF WATER CHEMISTRY DATA IN INVESTIGATION OF KARST SYSTEMS

Rita Miklós

*Institution of Environmental Management, University of Miskolc, PhD student,
miklos_rita@yahoo.com*

Abstract

Nowadays all around the world water demand is partly covered from karst water resources. Sustainable water management is key factor in preserving the quality and quantity of our water bodies. For this we have to improve our research techniques to get to know the surrounding systems better. Special hydrogeological and hydraulic features of karst systems make it even more difficult to refine our present knowledge about them. In this paper I present results of researches mostly based on hydrochemical measurements carried out in the Bükk Mountains, a karstic area situated on the northern part of Hungary. In the Garadna Spring a year-long water sampling and laboratory measurements were implemented. Also a function between water level and discharge was established. In the SW area of the Mountains also water sampling and hydrochemical measurements were carried out. The main goal of the research was to use results for preciseness of a karst water relief map.

Keywords: karst, waterchemistry, karstwaterlevelreliefmap

1. Geographical and geological setting

The research areas are located in the Bükk Mountains which is situated at the NE part of Hungary. Bükk Plateau consists of the central part of the Mountains. This area is divided into two parts by Garadna Valley (Figure 1). The first research point, the Garadna Spring, is situated in this valley. The water catchment area of the spring is located on the Highland, mostly on the Fehérkő Limestone Formation. This formation is built up by perfectly karstifiable bright grey, massive, banked, platform facies limestone. The spring itself enters surface through Hámori Dolomite Formation which is a Triassic medium karstified dolomite [6].

Further presented investigations were carried out in the SW part of the Mountains. Its borders can be delineated by the old erosion stairs through Hosszú Valley and Hór Valley to Szarvaskő and Mónosbél villages (Figure 1). As Bükk is karst mountains, mostly built up by limestones. But the geological structure of the research area differs from the central parts of the Mountains as on surface and in shallow deepness mainly Jurassic age shales can be found with poor hydraulic properties. This is a very important factor to consider in aspect of the later researches.

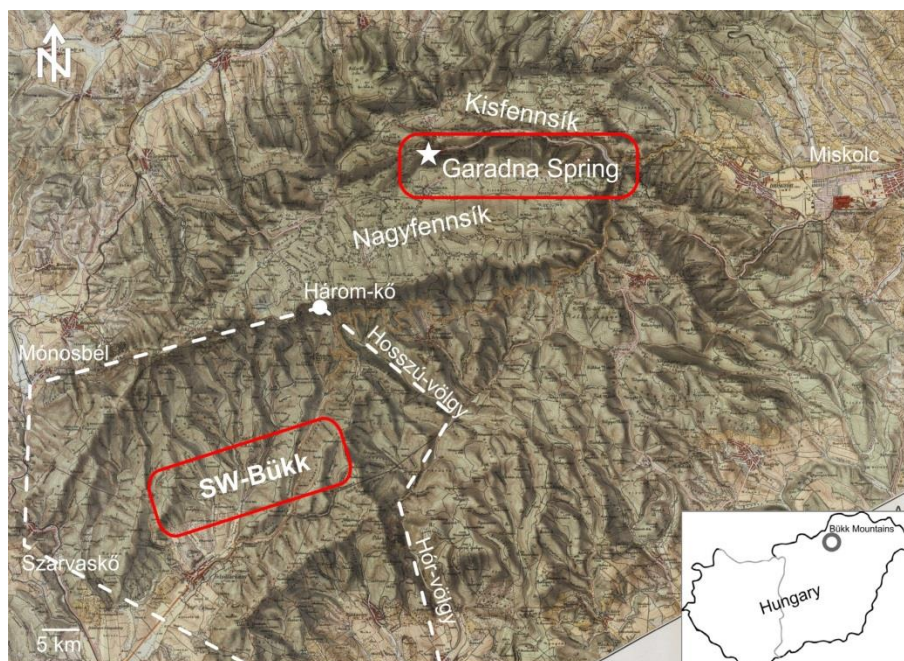

Figure 1. Location of the research areas

Source: M. Kir. Állami Térképészet, 1930.

2. Research and results in the Garadna Spring

2.1 Results of hydrochemical measurements

The construction of measurements was based on previous results of investigations. The reaction time of the Garadna Spring is some hours which means that the raise of water level is experienced 4-5 hours after rain event. The pressure transfer always happens in the interval of 24 hours in every investigated case. The flood crest is generally 2 days after rain (it changes between 1-3 days) [1]. About the relatively quick reaction for rain the spring was sampled in every 3 and half hours into the twenty-four 1 liter bottles of a water sampler equipment. The collected samples were treated with nitric acid and they were transported into the laboratory at almost the same time occurring every week. Applied laboratory methods were atomic absorption spectrometry (AAS) to determine Ca^{2+} , Mg^{2+} , Na^+ and K^+ concentration of the water samples; colorimeter for determination of SO_4^{2-} content and titration of the determination of Cl^- and HCO_3^- concentration.

The chemical data was compared with water level, temperature, conductivity and precipitation data. In this article only the main correlations and relationships are presented. First of all the Ca^{2+} concentration, Ca/Mg ratio and the precipitation data were plotted on a diagram (Figure 2). Ca^{2+} -concentration has a lot of outlier data but overall the data line shows a slow decreasing trend. The mean value of the whole dataset is 92 mg/l.

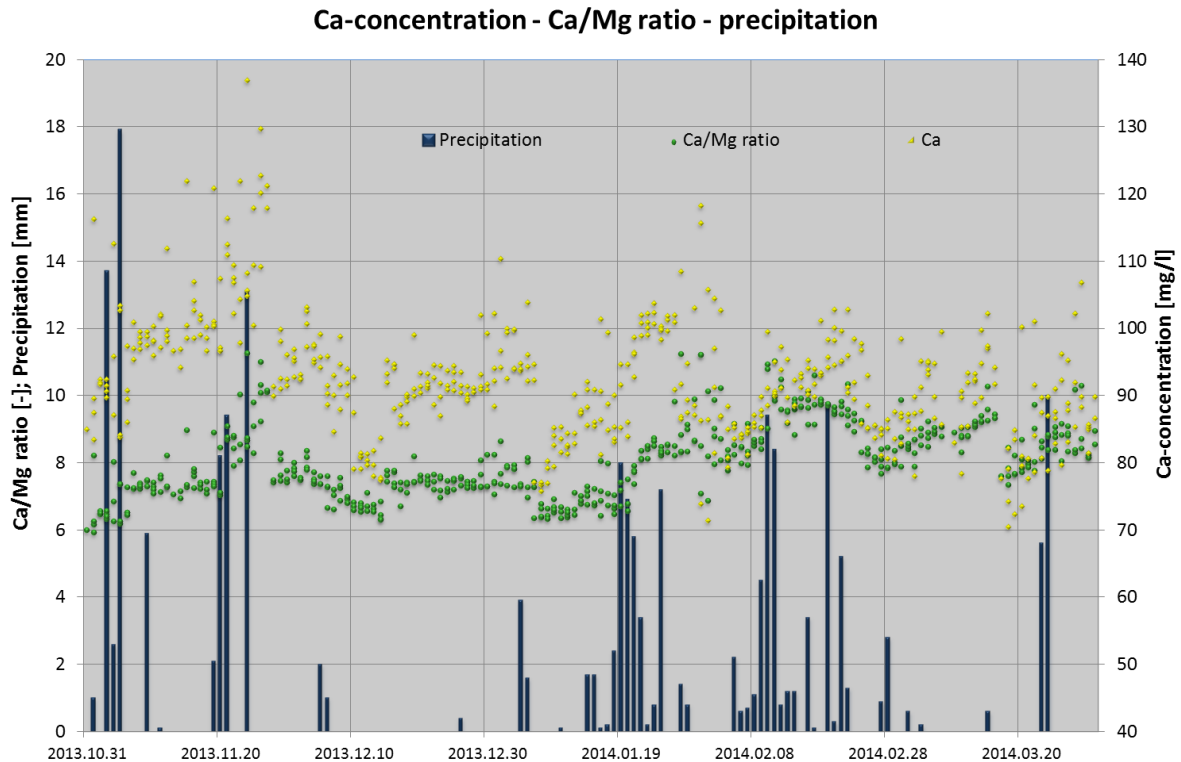

Figure 2. Ca^{2+} concentration, Ca/Mg ratio and precipitation in the Garadna Spring

In case of precipitation the Ca^{2+} concentration rises at first then decreases and returns to the average value. A possible explanation of increasing of concentration is the piston effect - first well mineralized water is pushed out from the karst system. During rainless period the karst water has a lower seepage velocity which results more contact time to solve minerals. After rain event the infiltrated water increases the water level and it causes higher seepage velocity and higher hydraulic gradient. This kind of water spends less time in the system and it contains less Ca^{2+} so the concentration decreases. The length and rate of changes depend on several factors. These factors are the geometry and size of the karst system, the distribution of rainfall, the time when rainwater appears in the spring, the ratio of dilution and the chemical characteristics of the water held in the system. Also the shape of the graph also gives information about the karst system. A graph with sharp positive and negative peaks represents a well karstified system, which system is able to deliver diluted and infiltrated components to the spring [2].

As the spring itself enters surface on dolomite formation, not only behavior of Ca^{2+} but Mg^{+} concentration was also plotted together with precipitation and Ca/Mg ratio (Figure 3).

The effect of precipitation can be noticed but contrary to Ca^{2+} concentration in case of Mg^{+} a dilution can be observed after a few hours of rainfall. In long term rainless period Mg^{+} shows a slow decreasing trend. It can be also seen, when Mg^{+} concentration decreases, the Ca/Mg ratio increases ($R^2 = -0,7$).

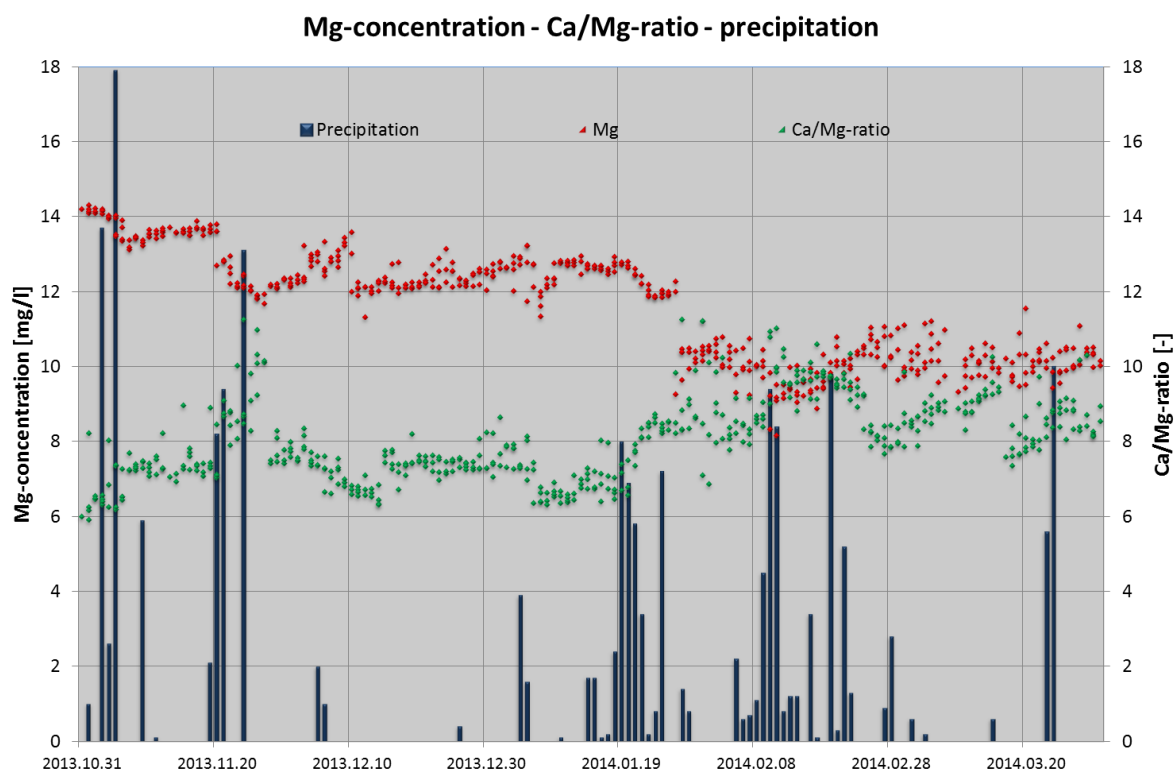

Figure 3. Mg^+ concentration, Ca/Mg ratio and precipitation in the Garadna Spring

2.2 Determination of water type in Garadna Spring

By using available water chemistry data the chemical type of the water can be determined. In this case a type of graphical presentation, Piper-diagram was used. For this method water samples were collected at four different times, which samples were not treated by acid and all the necessary chemical measurements were performed within 24 hours. The results are presented and summarized on Figure 4.

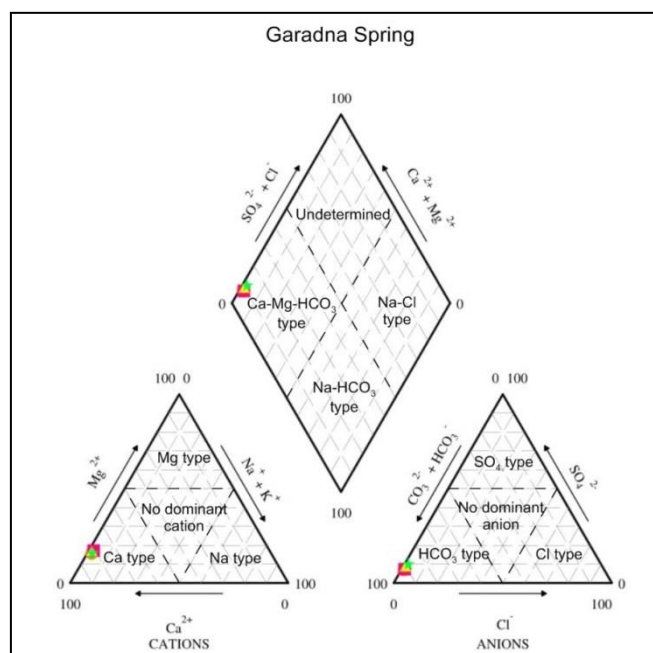

Figure 4. Results represented on Piper-diagram

From aspect of cations the type of water is 'Ca type' because of the low Na^+ and Mg^{2+} concentration. From aspect of anions water belongs to the ' HCO_3 type' about low concentration of Cl^- and SO_4^{2-} (Figure 4). Based on overall results the chemical type of the spring water is obviously 'Ca-Mg- HCO_3 type'.

The results of this method are important because the spring discharges from dolomite but the main part of it is water catchment spreads on limestone. Based on the diagram the rate of Mg is less than 5 % so the type of water is 'Ca type'. The chemical type of water originated by the Fehérkői Limestone Formation.

2.3 Results of water level – discharge investigations

Since 1992 continuous water level and water temperature register equipment has been operating in the Garadna Spring. This monitoring point is one of the main points of the Bükk Karst Water Level Observing System and serves data about the mechanism of water level recession from the last two decades.

Another new equipment in the Garadna Spring is the ultrasonic flowmeter which measures the mean velocity of flow every 15 minutes. Unusually the instrument has only one sensor which uses continuous wave Doppler technology to measure velocity of water particles and from this dataset indirectly discharge can be calculated.

While chemical analysis of water samples stopped, water level, temperature, conductivity measurements and discharge data calculations continued. The aim of the researches was to establish mathematical function between water level and discharge data. If this function is reliable enough, in the future monitoring of water level is enough (due to measurement technological and financial considerations) to calculate also discharge of the spring.

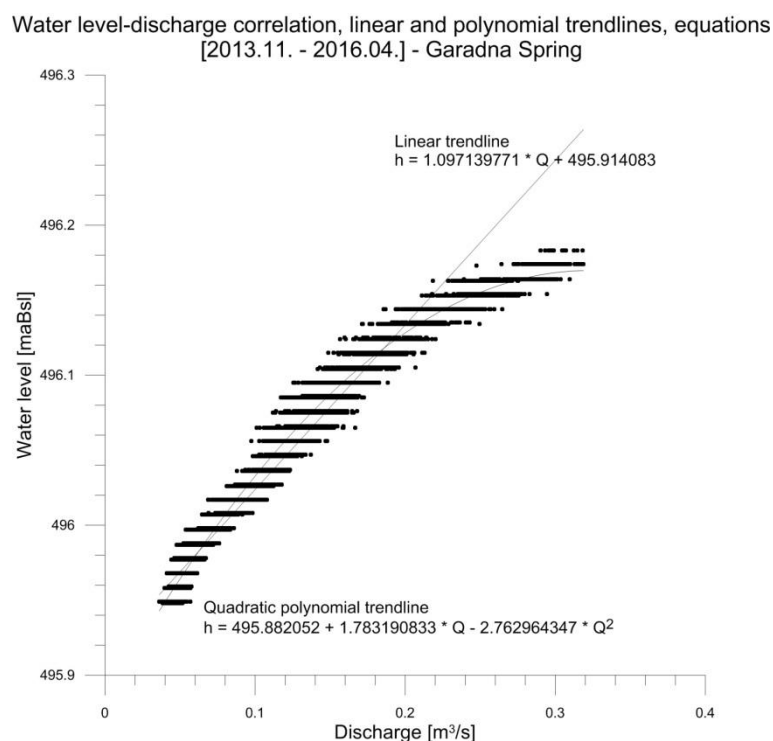

Figure 5. Relationship between discharge and water level, equations of linear ($R^2=0,95$) and polynomial ($R^2=0,98$) trend lines

First of all the mathematical function between water level and discharge data was determined. For this purpose the two data sets were plotted with fitting linear and polynomial trend lines and their equations were determined (Figure 5). After reordering equations to discharge, it can be calculated from water level data.

First discharge calculations were performed by using a 9-months-long water level – discharge dataset. In the next step a longer, 28-months-long dataset was used to correct mathematical functions and recalculate. The main goal of these calculations was to investigate whether the reliability of the function increases if a longer dataset (28 months) is used or in case of karst systems a shorter dataset (9 months) also gives acceptable results. Table 1 shows the results of the calculations and it can be seen that changes of correlation coefficients are negligible.

Table 1. Correlation coefficients between measured and calculated discharge data sets for two investigation periods with different length

	11.2013. – 07.2014. (9 months)	11.2013. – 04.2016. (28 months)
	R²	R²
Q_{measured} – Q_{calculated} (linear)	0,97	0,97
Q_{measured} – Q_{calculated} (polynomial)	0,99	0,98
Q_{calculated} (linear) – Q_{calculated} (polynomial)	0,97	0,97

Based on the results we can say that using shorter data set for calculations gives accurate and reliable mathematical function between water level and discharge. With the help of this function in the future discharge data can be calculated by water level data.

3. Research and results in the SW Bükk

As Bükk Mountains play major role in the drinking water supply of the whole area, estimating quantity of exploitable karst water resources has been an important question of the researchers [9][10]. Almost all previous estimation methods were based on the water balance equation. Problem of these methods that several parts of this equation is really hard to even estimate properly. Institute of Environmental Management, University of Miskolc has been doing water budget estimation for several years for the local waterworks. Now a new method was developed taking also new research results into account. It is based not on water balance equation but water level data of the Karst Water Monitoring System and takes into consideration geological and geographical conditions. From previous research results it is known that the highest point of the water relief is measured water level in Nv-17 monitoring well [1][8]. The upper covering surface of the karst water relief was generated by Golden Software Surfer program using measured karst water levels and surface entering elevation of springs in the Bükk.

As a result of the application of the new water budget estimating method the karst water relief map was generated for the whole area of the Mountains. But there was an appearing problem: the SW and NW areas of the Bükk should have been ignored as the results were uninterpretable and visibly incorrect. The reason was probably that all spring surface entering level were used to generate the karst water relief map but presumably not all of these springs are in connection with the karst system.

The main goal of this research was to determine whether which springs are parts of the karst system on the area of the SW Bükk. To this, 15 springs were sampled on field and analyzed in laboratory (Ca^{2+} , Mg^{2+} , Na^+ and K^+ concentration by AAS; SO_4^{2-} content by colorimeter; Cl^- and HCO_3^- concentration by titration) and 24 more springs' water chemistry data were used to determine the water type by using Piper and Stiff charts. As a result 4 categories were established: 1. Karstic spring; 2. Karstic spring with higher Cl^- , SO_4^{2-} concentration; 3. Non-karstic spring; 4. Cannot be decided. In the next step the karst water level relief map was regenerated by using only karstic water type spring surface entering points (Figure 6).

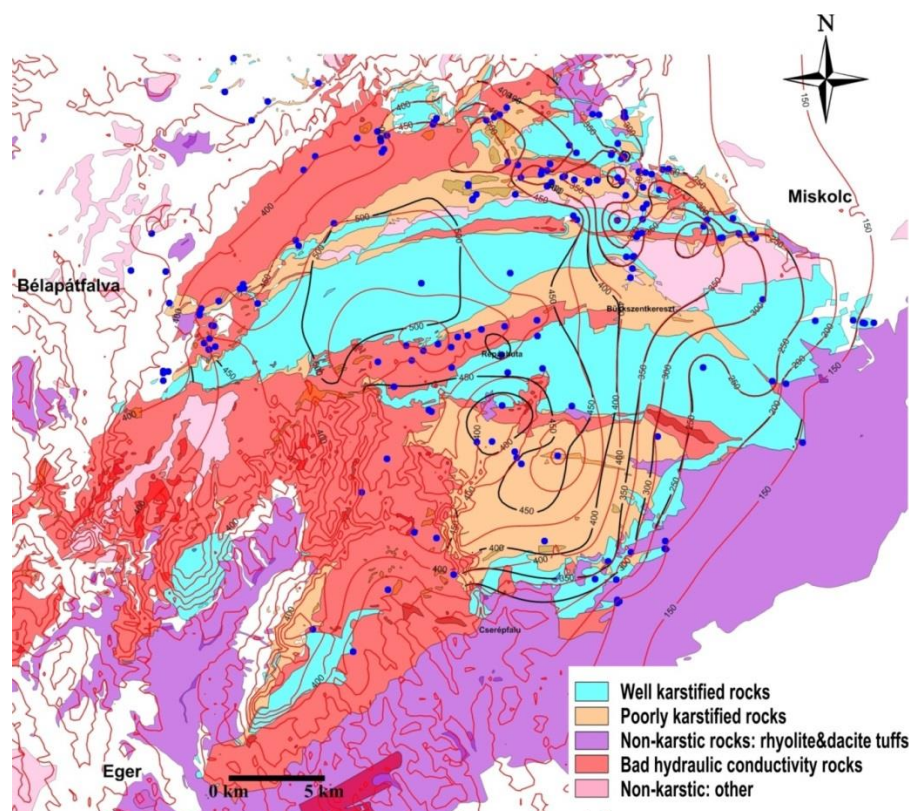

Figure 6. The previous (black) and new (red) karst water relief map

Source: own work [7]

Evaluating the results more questions appeared. The most important is: whether based on available data a relevant unified karst water relief map can be generated for the whole area of the Bükk or in water relief aspect the northern, south-western and south-eastern parts of the Mountains should be treated separately. This question is right because the northern parts are situated in higher topographical position.

In order to clarify this issue the karst water relief map was regenerated separately for the northern, south-western and south-eastern areas (Figure 7). The conception of this method was: if the isolines show almost matches on the borders of the investigated areas, it can be said that in aspect of karst water relief they can be treated as a unit.

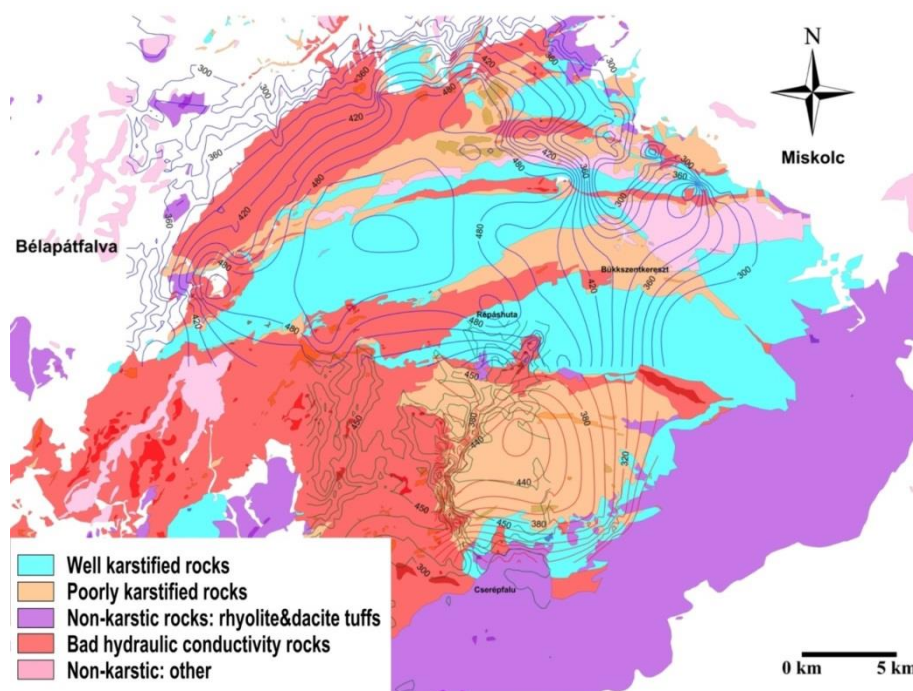

Figure 7. Karst water relief map generated separately for the northern (blue), south-eastern (red) and south-western (green) areas

Source: own work [7]

As it can be seen on Figure 7 the south-western parts of the Bükk are advised to treat separately on aspect of karst water relief.

This assumption can be confirmed by different aspects. First of all, the geological evolution of the area. In the middle Triassic age shallow marine carbonate platform facies was characteristic and most limestones building up the Bükk were formed in this era. These processes were disturbed by volcanic events and the carbonate plateau was broken up into pieces and these pieces started to sink unequally. After the volcanic processes ended, on the area of SW Bükk deep sea depositional environment was characteristic and in the Jurassic age shales, radiolarian cherts were formed [6].

Secondly, there are available geological cross sections on the area which were examined in details. The most common surface rocks are non-karstic rocks with higher carbonate content. In largest masses Jurassic age shale beds can be found in this area with average thickness of about 400 meters. From the point of view of the research it is a very important fact that the bedrock of the shale formations is limestone but these beds do not appear near surface or even in 300-400 meters depth. It means that small yield springs on the SW Bükk cannot be in contact with the karst system.

4. Summary

First research area was the Garadna Spring where hydrochemical measurements and water level – discharge calculations were carried out. The effect of precipitation to water chemistry data was examined. It can be concluded that reaction time of Garadna Spring for rainfall is very short, in 4-5 hours changes in water level and in chemical concentration can be measured. In case of Ca^{2+} concentration first an increase then a decrease can be observed which is the result of the piston effect is. In case of Mg^{+} concentration a small decrease is specific as a result of dilution. The behavior of the chemical properties refers to a well karstified system, which is able to deliver diluted and infiltrated components to the spring in short time. Using available water chemistry data water type of the spring was determined as Ca-Mg-HCO_3 type, a clearly karstic water type.

Besides hydrochemical measurements also water level and discharge registration was carried out in the Garadna Spring. A mathematical function was established between these data sets. It was also examined how the length of the data sets influence the reliability of the function. Results show that there is no significant difference between using a 9-months-long and a 28-months-long data set for calculations in case of karst systems.

Second research area was the SW part of the Bükk Mountains. Water sampling, water chemistry measurements and processing of data were carried out in order to determine water type of investigated spring in the area. The aim of this research was to precise a karst water level relief map based on hydrochemical measurements. This map is the base of a new water budget estimation method and proper determination of it is essential for getting accurate result by applying the method.

Based on the results it can be concluded that SW part of the Bükk is advised to treat separately from the other parts of the Mountain in aspect of karst water relief. The surface entering points of those springs which showed karstic water type based on hydrochemical measurements cannot be used for generating karst water relief map of the SW area because karst water level is situated deep in this part of the Mountains [5].

The reason is why a lot of springs' water shows karstic water type based on hydrochemical data is presumably caused by the higher carbonate content of the shale layers situated in the area.

References

- [1] Darabos, E., Lénárt, L.: Csapadék és karsztvíz szintek összefüggéseinek vizsgálata a 2006. évi bükki karsztárvíz elemzése során. Karsztfejlődés XIII. Szombathely, 2008. pp. 43-60.
- [2] Hunkeler D., Mudry J.: Hydrochemical methods. in: Methods in Karst Hydrogeology, Editor: N. Goldscheider, D. Drew. Taylor & Francis Group. London, UK, 2006. pp. 106-108.
- [3] Lénárt, L., Darabos, E.: A bükki karsztvízkészletek meghatározási problémái, Műszaki Tudomány Az Észak-Kelet Magyarországi Régióban, Műszaki füzetek 2012. pp. 231–240.
- [4] Magyar Királyi Állami Térképészet. Kirándulók térképe: 7. szám. Bükk-hegység, 2. kiadás, 1930.
- [5] Miklós, R.: Bükki források összehasonlító vízkémiai vizsgálata karszthidrogeológiai kutatás keretében. Diplomamunka. Miskolci Egyetem, Műszaki Földtudományi Kar, 2016.
- [6] Pelikán P. [szerk.]. A Bükk hegység földtana – Magyarázó a Bükk-hegység földtani térképéhez (1:50 000), Budapest, 2005.
- [7] Szegediné Darabos E., Tóth M., Lénárt L., Czesznak L., Hernádi B., Tóth K.: Vízszinteken alapuló karsztvízkészlet meghatározási módszer első eredményei a Bükkben. Műszaki Tudomány Az Észak-Kelet Magyarországi Régióban 2014. Szolnok, 2014. május 13. pp. 343-351.
- [8] Szilágyi G., Böcker T., Schmieder A.: A Bükk-hegység regionális hidrodinamikai képe és karsztvízforgalma, Hidrológiai Közöny, 60. évf. 2. szám, 1980. pp. 49-96.
- [9] Szűcs, P.: Hidrogeológia a Kárpát-medencében – hogyan tovább?, Magyar Tudomány, 2012/ 5, 554–565, Budapest.
- [10] Szűcs, P., Horne, R. N.: Applicability of the ACE Algorithm for Multiple Regression in Hydrogeology, Computational Geosciences 13, 2009. pp. 123–134.

Reviewer: Dr. László Lénárt, retired university professor, University of Miskolc

A NŐI VÁSÁRLÓK JELLEMZŐI A BALATONI PIACOKON

Nezdei Csilla

*Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola,
PhD-hallgató, csilla90@gamma.ttk.pte.hu*

Absztrakt

Az értékesítési csatornák típusainak differenciálódásával a vásárlók egyre több helyszín közül választhatnak a számukra szükségesnek ítélt termékek beszerzése érdekében. Az értékesítési csatornák között tartjuk számon a közvetlen értékesítési pontokat, amelyeknek napjainkra számos formája alakult ki, részben a fogyasztói igények, részben viszont a terület-, illetve a vidékfejlesztés egyik lehetséges perspektívájaként. A közvetlen értékesítési pontok hagyományosan a piacok (piachelyek), amelyek szabályozásáról Magyarországon elsősorban a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. Törvény rendelkezik. A piachelyek a termékértékesítésnek adnak leginkább teret, ahol egymás mellett jelennek meg az élelmiszerek és a nem élelmiszer jellegű egyéb termékek; mindezek hatására specifikus csoportok látogatásának lehetnek színhelyei.

A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet (BKÜ) kiemelt magyar turisztikai termékként (területként) számos, egymástól megkülönböztethető piachellyel rendelkezik, amelyek száma az ezredfordulót követően emelkedik. Habár a régió piachelyein végzett felmérés elsődleges célcsoportja nem a női vásárlói csoport volt, ezért kvantitatív szempontból meghatározó jelenlétük miatt vásárlói szokásaik, demográfiai jellemzőik megismerése érdeklődésre tarthat számot. Különösen fontos szempont ez olyan régióban, ahol a szezonális látogatószám-változás erős hatást fejt ki, ezáltal területi társadalmi különbségek is megjelenhetnek, akár a piacok példáján.

A piachelyek fogyasztó-orientált adatait személyes kérdőíves felmérés során gyűjtöttem össze; a helyszínek látogatóinak demográfiai jegyei és válaszdói hajlandóságuk azonban nem tette lehetővé sem a kvótás, sem a reprezentatív mintavételt. A megkérdezettek kategorizált és nyitott kérdésekre adhattak választ, a kategóriák mellett azonban lehetőségük volt további válaszlehetőség megjelölésére. A kérdőíves felmérést kutatói megfigyelés és fotódokumentáció egészítette ki.

A kutatási eredmények egyértelműen jelzik a piachelyek több funkcióját és az ott értékesített termékek lényeges típusait, amelyek a teljes felmérésben szintén nagy számban fordulnak elő. A piacon döntően élelmiszervásárlást végzők a felmérés regionális vonatkozásában 60 év feletti, középfokú végzettséggel rendelkező, nyugdíjas nők voltak (2016). A vásárlás folyamatában meghatározó a családi állapot és az ingatlan tulajdon szerepe, mert a vevői igények jellege, mértéke, valamint a földművelésben való részvétel a piaci megjelenést erőteljesen befolyásolja. Habár a piaci vásárlás iránt elkötelezett személyek magatartása utalhatna a környezettudatos motiváltságra, azonban ez a vásárlók kevesebb, mint tíz százalékát jellemzi. A piachelyek megközelítésében a gyalogos és kerékpáros közlekedés inkább a hölgyek csoportjára jellemző, ellentétben a motorizált közlekedésmóddal. A mérési pontok között a nők aránya minden esetben domináns volt a teljes mintához képest, viszont a férfiakra nézve nem állapítható meg reprezentatív következtetés.

A felmérés eredményei tájékoztathatják a térségi értékesítési pontok szereplőit a vásárlási magatartás motivációiról, a keresett termékek csoportjáról, támogathatja a szakágazati területi tervezést, a piachelyi termékstruktúra alakítását, valamint a célcsoport-orientált fejlesztéseket.

Kulcsszavak: női vásárlók; területi különbség; Balaton Kiemelt Üdülőkörzet

1. Bevezetés

Napjainkban a területfejlesztési és vidékfejlesztési lehetőségek számos példájával találkozunk, mind a nemzetközi, mind a hazai gyakorlatban. A külföldön létrehozott „jó gyakorlatok” magyarországi alkalmazása akkor lehet hatékony, ha az érintett népesség mindinkább elismeri az abból származó pozitív eredményeket, hatásokat. Az Amerikai Egyesült Államokban, Franciaországban, valamint a németajkú területeken a (vidéki) térségek fejlesztési eszközei között több évtizede megjelentek a piacok helyi erőforrásokat és helyi gazdaságfejlesztési hatásokat hangsúlyozó típusai, az úgynevezett helyi termelői piacok. Ezek hazai adaptációja mindössze néhány évre tekint vissza. Az agráriumnak a vidékgazdaságban, a helyi lakosok munkaerejének hasznosításában, a hagyományos gazdálkodás és vidéki kultúra megőrzésében betöltött szerepe előtérbe helyezi az értékesítési csatornák egyes típusainak vizsgálatát, amely lehetőséget teremthet a helyi termelők és árusok életminőségének javításához.

A tanulmány mintaterülete a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet, ahol a korábbi évtizedekben, elsősorban a szocialista időszakban – részben a társadalmi-gazdasági, részben a fejlesztéspolitikai változások miatt – az egyre növekvő népesség élelmezése problémákba ütközött. Számukra a piachelyek jelentették a biztos élelmiszer-beszerzési pontot, amelyek az évtizedek folyamán mind nagyobb számban jelentek meg, kiépítve egy sajátos miliőt is. A térségi piacok látogatóinak karakterei erősen módosulhatnak az üdülőkörzetben bekövetkező szezonális népességnövekedés és a megtalálható termékek típusa miatt.

A mintaterülethez tartozó 180 helység kettős arculatú, mert a part(ment)i és a háttértelepülések között megfigyelhetők a turisztikai keresletből és az azt befolyásoló szolgáltatások elérhetőségéből adódó különböző mindennapi konfliktusok. A piacok, mint a vidékfejlesztés lehetséges eszközei növelhetik a települési munkaalkalmak számát, területhasználati változtatásokkal hozzájárulhatnak a tájkép módosulásához, ezáltal pedig a települések közötti egyenlőtlenségek mérsékléséhez.

A piachelyi vásárlók nemek szerinti megoszlása ugyan változó, azonban a válaszadásban a hölgyek aránya meghatározó. Utóbbi egyrészt a női szerepkör sajátosságaira, másrészt a vásárló és fogyasztó közötti kvalitatív különbségekre vezethető vissza. A hölgyek gyakran termékveteli feladatot végeznek: nemcsak saját szükségleteiket, hanem a családjuk igényeit is teljesítik, így általánosabb kép nyerhető a térségben keresett termékek csoportjáról.

A mintaterület egyedisége, a kereskedelmi csatorna közvetlen és közvetett területi, települési hatásai komplex megközelítést tesznek szükségessé. E tanulmány célcsoportjaként a női vásárlói szegmens jellemzőinek megismerése számos társadalmi és területi differenciát tárhat fel, olyan kérdések mentén, mint:

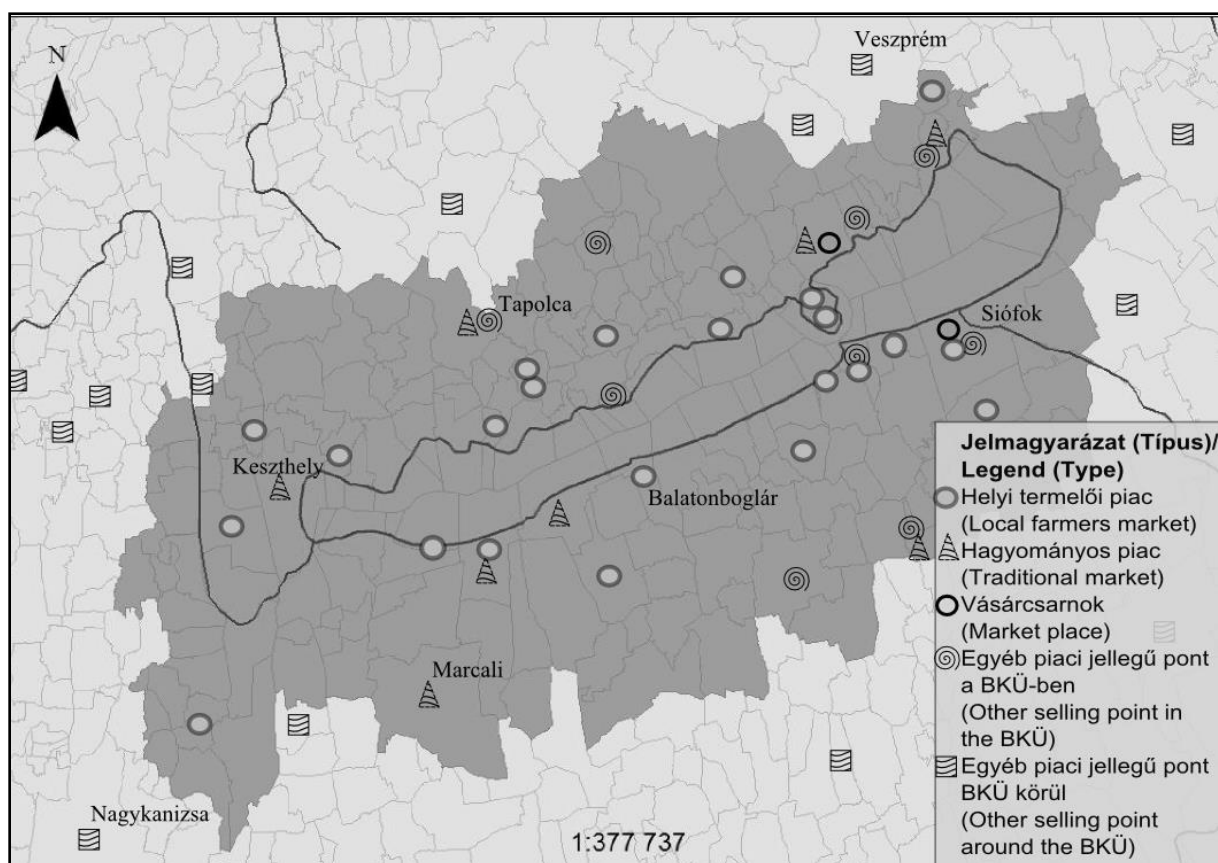
- Milyen arányban jelennek meg a piacokon a hölgyek?
- Milyen demográfiai és háttérváltozókkal írhatók le, illetve milyen motiváció vezeti őket, hogy a piacokat keressék fel a számos kereskedelmi csatorna közül?
- Megfogalmazható-e területi különbség az egyes piacok női vásárlói között? Ha igen, úgy annak milyen okai lehetnek?

A tanulmány célja tehát, hogy elemezze a balatoni piachelyeken megszólítható női vásárlói szegmens jellemzőit, valamint a piaci vásárlásoknak a mintaterületen megfigyelhető közvetett és/vagy közvetlen hatásait. A geográfiai aspektus érdekes területi sajátosságokra mutathat rá, a mikrotérségi adottságoknak és a történeti fejlesztéspolitikának a következményeként.

2. Történeti áttekintés

A piachelyek az ősi időktől fogva jelen vannak, mint termékértékesítési pontok [1], azonban a Balaton térségében 1828-ban is mindössze három fő piacközpontot lehetett megnevezni az adóösszeírás alapján [2][3]. A térség fejlődését/fejlesztését, valamint a piachelyek létjogosultságát a XX. századi országhatár-változások, valamint az állami-kormányzati döntések helyezték előtérbe, annak ellenére, hogy a filoxéravész hatására a régió belüli népmozgások, a földterületek ártértelekődése és a társadalmi-gazdasági fejlesztések már a XIX-XX. század fordulójára bekövetkeztek. A piachelyek egyikét jelentették a régió növekvő számú állandó és ideiglenes népességének ellátásában, amelyekre a (levéltári dokumentumok között olvasható engedélyezési kérelmekbe foglalt) vegyesboltok, élelmiszerüzletek és további értékesítési pontok úgyszintén lehetőséget teremtettek. Az emelkedő népességszám magával hozta ezen értékesítési pontok számának növekedését, illetve típusának differenciálódását: napjainkra mintegy 32 település 42 helyszínén érhető el valamelyik piactípus a látogatók számára (1. ábra).

A fogyasztói társadalom jegyei napjainkban mind előállítói, mind forgalmazói oldalról megfigyelhetők; közös megfogalmazott céljuk a legkülönbébb termékek értékesítése a fogyasztók, vásárlók számára. A társadalom tagjai demográfiai, társadalmi vagy gazdasági jegyeik alapján eltérő csoportokba sorolhatók tér- és idő-értelmezésük, vásárlási szokásaik szerint.

2. ábra: Piachelyek a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben és térségében, 2016-ban.

Forrás: Saját felmérés, saját szerkesztés.

A vásárlási szokásokban a helyszín megválasztása is lényeges, amelyet a vevő a korábbi pozitív tapasztalataira, a kialakult egyéni magatartásra (szocio-kulturális hatások befolyásoló szerepe, például a szülői mintakövetés), az egyén ismereteire (például a környezettudatosság), valamint a helyszín által biztosított előnyökre, elégedettségre visszaemlékezve dönt el. E döntés meghozatalában szerepe van az üzlet típusának, imázsának, elhelyezkedésének, az árszínvonalnak vagy a kínált áruk minőségének, volumenének [4][5][6]. A vásárlási csatornák sokfélesége lehetővé teszi a vevői multicSATORNA-használatot [7], amelynek egyik lehetséges típusa a közvetlen értékesítési forma, ezen belül pedig a piachely, mint a korábbi századok találkozási és információs pontja. A piachelyek jelentősége a vásárlási és a másodlagos funkciók (milió, forgatag) meglétével írható le, amelyek tehát megjelenítik az élelmiszerellátás, élelmiszerbiztonság és a rekreáció szerepet. A Balaton üdülőkörzetében a piachelyeknek szintén e két szerepe nevesíthető, amelyek térségi vonatkozásban sajátosak lehetnek a látogatók társadalmi státuszából eredően. A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet (BKÜ) 180 helysége számottevő látnivalót kínál a térség lakossága és az üdülők számára, amely hatással van az egyes értékesítési pontok forgalmára, látogatottságára. A piactereken leggyakrabban – saját kutatói tapasztalatok, megfigyelések, valamint a kérdőíves felmérés eredményei alapján – a nők csoportja jelenik meg, amely részben indokolható a piachelyeken a háztartás és/vagy család számára történő vásárlási tevékenységgel, illetve e terek által kínált közösségi, társas interakció eshetőségeivel (például az ismerős látogatók számára, a vevő – árusító közötti kommunikációs-csatorna jelleg, stb). E témakör balatoni mintaterületi fontossága a helyi termék előállításában és értékesítésében, ezáltal a térségben lévő egyenlőtlenségek mérséklésében, vidékfejlesztési hatásaiban fogalmazható meg.

A nők társadalmi szerepének változásától kezdődően mind nagyobb figyelmet fordítottak azokra a kutatási irányokra, amelyek a szerepváltozásból eredő hatások típusait és mértékét igyekeztek bemutatni. Az Amerikai Egyesült Államokban R. GREEN – I. C. M. CUNNINGHAM [8] végzett felmérést a nők szerepváltozására vonatkozóan, különösen a piachelyeken tapasztalható attitűdbeli változásokra. Kutatásukban a családi vásárlási döntésekre vonatkozó hatás elemzésének létjogosultságát a korábban végzett Egyesült Államok-beli családok férfi és női vásárlói mintázatát leíró felmérésekkel indokolták. GREEN és CUNNINGHAM megfigyelték, hogy azokban a családokban, ahol a nők hagyományos szerepe módosult, a családi vásárlási döntésekben a férfiak szerepe csökkent. A nők között is jelentős különbségek voltak attól függően, hogy a konzervatív, a mérsékelt vagy a liberális szemléletet vallották. A. WILCOCK – M. PUN – J. KHANONA – M. AUNG [9] tanulmánya szerint a szakirodalom általában megegyeznek abban, hogy a demográfiai és a szocio-ökonómiai tényezők hatással vannak a vásárlói szokásokra, azonban különbséget nem fogalmaztak meg a nemek vásárlási szokásaiban, élelmiszerbiztonsági összefüggéseiben. F. URENA – R. BERNABEU – M. OLMEDA [10] az organikus élelmiszerek vásárlási szokásait mérte fel Castilla – La Mancha-ban (Spanyolország). Eredményeik szerint a nők előnyösebb attitűddel rendelkeznek e termékek vásárlását és fogyasztását nézve, azonban a férfiak hajlandóak magasabb összeget költeni ezekre az árucikkekre. K. LEE [11] a hong kongi fiatalok körében végzett felmérése a környezettudatosság és a nemek összefüggését vizsgálta. Megállapította, hogy a fiatal hölgyek átlagosan nagyobb felelősséget éreznek vásárlásaik során a környezetük védelme iránt, valamint a „zöld” gondolkodás is jelentősebb körükben, mint férfi kortársaiknál. Érdekes ellentétet észlelt: a fiatal férfiak környezetvédelmi identitása erőteljesebb volt, a többi tényező vizsgálati eredményei ellenére.

A magyar szakirodalomban a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan a női vásárlói, illetve fogyasztói csoportot vizsgálat alá vonják, amely a női szerep változása során egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A nők különféle szegmentációs lehetőségeiről szintén olvashatunk, mint „karrier-nők”, „új kemény-nő”, „egyedül nevelő anya”, „klasszikus háziasszony”, „új háziasszony”, vagy „háztartás-menedzser” [12]. A nőkhöz társított „a vásárlás élmény”

karakter helyett a szépség, a külsőség és a fiatalság iránti fogékonyság trendjét követik az utóbbi években, amelyek a vásárlási szokásokban lehetőségeik függvényében jelennek meg. A nők körében a kézműves élelmiszerek vásárlási szokásait vizsgálta DOGI I. – NAGY L. – CSIPKÉS M. – BALOGH P. [13] az észak-magyarországi hegyvidék példáján, hogy feltárja az európai átlagnál nagyobb arányban élelmiszerterméket vevő nők sajátos jegyeit (*Gondoskodás a gyerekről, vásárlás, szórakozás*). A 479 fős mintában a kézműves termékekkel szemben támasztott igényeket és az azokat befolyásoló szocio-demográfiai tényezőket elemezték. A válaszadók leginkább a termékminőséget, hazai eredetet és árat tartották fontosnak a kézműves termékek vásárlása során, amely mellett kiemelendő, hogy a válaszadók 64%-a negyvenévesnél fiatalabb volt. Publikációjukban hangsúlyozzák ezen árucikkek beszerzési forrásait, amelyek között a kiállítás – vásár (66%), a termelő (53%) és a piac (51%) szerepe meghatározó. Megemlítik, hogy a vidéki lakosok maguk készítik el a piacon is kapható termékeket, emiatt távol maradnak egyes terméktípusok megvételétől (például aszalt gyümölcs, stb.). E termékek a közvetlen értékesítési csatornákon cserének gazdát, elsősorban a hiper- és szupermarketek szűk választéka és az online vásárolt ilyen élelmiszerek körülményes megvétele miatt.

NÉMETH-T. A. – VINCZE-TÓTH J. – HEGYI J. – TROJÁN SZ. [14] kutatásában a funkcionális és a bioélelmiszerek fogyasztói és vásárlói jellemzőit vizsgálták meg. Eredményeikben megállapították, hogy a női vásárlók döntéshozatalában leginkább a minőségbiztosító szervezet tanúsítványának (44%), a termékkel kapcsolatos kutatási eredményeknek (informáltság, 42-43%) és részben az árnak (6-7%) van hatása. Az urak számára a termék védjegye (52%), származási helye (37-38%) és a gyártó (20%) jelent garanciát az áru minőségi jegyeire.

Az egyes vizsgálatokban viszont hiányoztak a területi különbségek elemzései, azaz a területi vagy települések közötti eltérések számbavétele. E tanulmány törekszik eme hiányosság pótlására a Balaton régió vonatkozásában.

3. Alkalmazott módszerek

A 2016-ban hét mérési ponton lefolytatott kutatás célja a piachelyek látogatók általi funkcionális értelmezése és a fogyasztói magatartás jellemzőinek megismerése volt. A piachelyek szerepének értékeléséhez, személyes kérdőíves felmérés eredményeként 454 fős elemszámú adatbázis jött létre, amelyet a korábban a piachelyek működtetőivel folytatott strukturált, illetve félig strukturált interjúkból származó kvalitatív adatokat hivatottak igazolni, kiegészíteni. A felmérésben részt vevők között a nők aránya a teljes minta 76%-a, amelyet az önkényes (elbírálasos) mintavétel eredményezett [15]. A módszer kiválasztását befolyásolta, hogy a piacokon a kutatói megfigyelések és empirikus tapasztalatok alapján az említett elbírálasos mintavételi eljárás mutatkozott a leginkább alkalmasnak. Ettől eltérő mintavétel a piachelyet látogatók jellemzőiben torzításhoz vezetett volna. Az eredmények a kutatás esettanulmány jellegéből eredően nem reprezentatívak az egyes főcsoportokra (kor, nem, iskolai végzettség, régió, település). A kutatás ugyan nem a nőket tekintette célcsoportnak, viszont a mintában jelentős arányszámuk rámutathat a tényleges vevői csoportra.

Az empirikus módszer mellett a történeti földrajzi és a közgazdaságtudomány egyes területeinek (elsősorban marketingtudomány) szakirodalmi szolgálták az elemzés keretét. A vásárló és a fogyasztó kifejezések elkülönüléséhez igazodva jelen tanulmányban ezek nem szinonim fogalomként értelmezendők. A piac definiálása horizontálisan és vertikálisan is igen szerteágazó, ezért a pontos értelmezés céljából a piac (mint fizikai tér, agóra) piachely megfogalmazásban olvasható. A termékvetellel kapcsolatban lényeges megkülönböztetni az élelmiszer és a nem élelmiszer jellegű termékek két fő kategóriáját, amelyek a piachelyeken

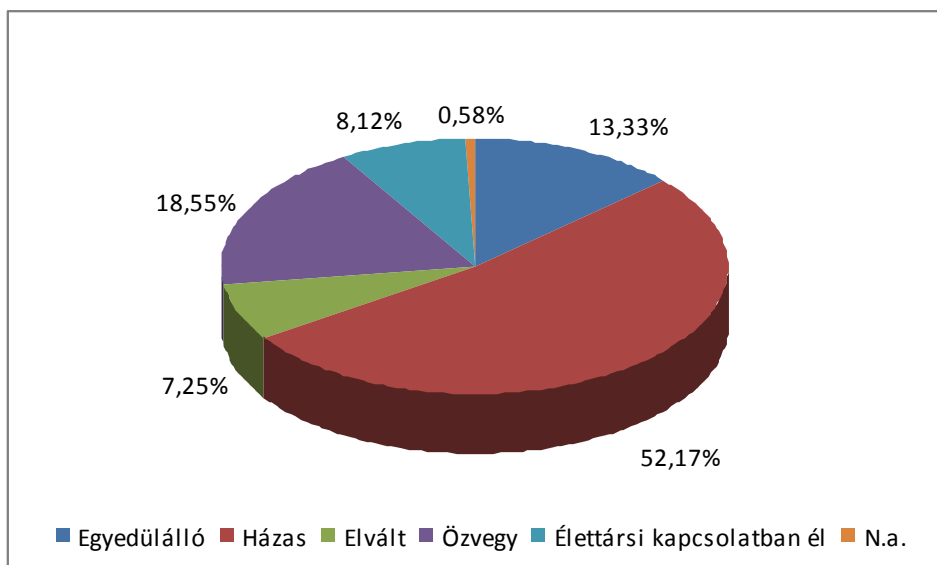
értékesített árucikkek között vegyesen jelennek meg. Mindennek fontosságát a két kategória eltérő célcsoportja, különböző motivációja szorgalmazza.

Az adatgyűjtés során döntően kategorizált válaszlehetőségek közül választhattak a megkérdezettek, ezért az elköltött összegek esetében az adatok átalakítása vált szükségessé. Az átlagosan elköltött összeg a kategóriák intervallumainak számtani közepéből számoltatott. A kategorizált válaszok miatt az adatok között korreláció nem számítható. Az adatok kiértékelését táblázatkezelő, illetve adatbázis-elemző szoftver keresztáblás elemzése segítette (Microsoft Excel 2007-2010-es verzió, PSPP 0.10.2 verzió). A képi megjelenítést térinformatikai és vektorgrafikus program (ARCMAP 9.3-as verzió, InkScape 0.48.3-as verzió) tette lehetővé.

4. A női vásárlói szegmens balatoni sajátosságai

4.1. A női vásárlók alapvető jegyei

A női válaszadók elemzése az életkor, az iskolázottság, a családi állapot, a foglalkozás és a lakóhely változókra fókuszált, s a megkérdezetteknek lehetőségük volt a helyszínre érkezés módjának és jövedelmi helyzetük megadására. A mintán belül a nemek közötti szembetűnő megoszlást (nők 76%, férfiak 24%) a megkérdezettek válaszadói hajlandósága is befolyásolta. Az adatbázis további háttérváltozói (például családi állapot vagy lakóhely) utalnak a vevői motivációra, hiszen az egyszemélyes háztartások (31,88%; 8,12%) fogyasztásában nem jelennek meg a többszemélyes háztartásokra (60,29%) jellemző befolyásoló elemek (2. ábra). Általánosságban elmondható, hogy 2016-ban a Balaton térségi piachelyek átlagos vásárlója 58 év körüli, középfokú végzettségű, nyugdíjas hölgy volt. Az 58,3 év átlagos életkor mellett a leggyakoribb a 60-70 év közöttiek *korcsoportja* volt (36,23%), amely mögött a fiatalabb és idősebb kohorszok tíz-tíz százalékpontonál nagyobb különbséggel maradtak el. A válaszadók meghatározó része az 50-60 vagy a 70 életévnél idősebb korcsoport tagja. A fiatalok megjelenése igen alacsony, különösen a negyven év alattiaknál, amelyet a személyes kutatói tapasztalat is igazolt. A 30 év alatti, illetve a 30-40 év közötti női vásárlók (57,14%; 84,0%) döntően többszemélyes háztartást vezettek, mindez a döntést befolyásoló hatás mellett rámutat a multicSATORNA-használatra.

3. ábra: A női válaszadók családi állapota.

Forrás: Saját felmérés.

A női válaszadók 14,49%-ának *lakóhelye* volt falu, azaz a piachelyeken meghatározó (84,92%) a városi lakosság megjelenése. A város kategórián belül a megkérdezettek 63,2%-a olyan városi jogállású településről érkezett, amely nem rendelkezett megyei joggal, illetve nem a főváros volt. 53,3%-uk a piachely szerinti város lakosa volt, amely részben indokolja a város és a falu közötti nagymértékű eltérést. A piachelyre látogató nők 69,3%-a az üdülőkörzeten belüli lakóhellyel rendelkezett – utalva az egyes, jellemzően hagyományosan vegyes termékkörű piachely vagy vásárcsarnok szűkebb térségi szerepkörére. Figyelembe kell azonban venni, hogy az üdülőkörzet határai a térségi, piackörzeti megközelítésben félrevezetők lehetnek, amennyiben a piacos település(ek) az üdülőkörzet határainak közelében helyezkedik(nek) el. A szomszédos, de a körzethez nem tartozó helység az érintett piac körzetének szerves eleme lehet, viszont az üdülőkörzet vonatkozásában nem számít relevánsnak.

A piachelyek *megközelítése* fontos tényező a helyszín felkeresésében; ezért a kutatás érintette a közlekedési eszközök használatát, amely a balatoni piacokon kiemelt szezonális konfliktusforrás. A közlekedési módokról elmondható, hogy a válaszadó hölgyek kétharmada motorizált járművel közelítette meg a helyszínt, amelynek a kiszolgáló infrastruktúra elérhetőségében (például kiépített parkolóhelyek autó, motorkerékpár, kerékpár számára) van szerepe. A gépjárművel érkezők között a teljes mintában 46,38% autóval, 9,57% közösségi közlekedési eszközzel, illetve 1,16% motorkerékpárral jutott el a piachelyre. A második legnagyobb aránnyal (28,41%) gyalogosan közelítették meg a vizsgált értékesítési pontokat, valamint minden hatodik nő kerékpárral érkezett. Mindezek korlátozhatják a megvett termék mennyiségét is, illetve a célzott termékért megtehető távolságot.

Az iskolázottság fontos szegmentáló elemként jelenik meg a legtöbb kutatásban, ezért felmérésemben szintén figyelmet fordítottam erre a tényezőre. A női szegmens 48,41%-a szerzett középfokú vagy azzal egyenértékű *végzettséget*, akiket 42,61%-kal a felsőfokú oklevéllel rendelkezők követtek. Az alapfokú iskolai végzettségűek a piachelyeket döntően nem látogatják (8,41%). Utóbbiak felmérésben szereplő minimális száma részben a kedvezőtlen válaszadói hajlandósággal, részben a balatoni piacok árszabásával magyarázható. A felmérésben szereplő foglalkozási státusz alapján a megkérdezettek 41,45%-a minősült aktívnak, 53,91%-uk azonban inaktív (tanuló vagy nyugdíjas) volt, amely utalhat a piacokon elköltött jövedelem nagyságára. Kategóriák szerint 51,88% nyugdíjasként, 31,88% alkalmazottként, míg 9,57% vállalkozóként lett regisztrálva. A többi kategória rátája nem érte el az öt százalékpontot. Az iskolai és foglalkozási státuszok adatainak összehasonlításában a nyugdíjasok 34,07%-a érettségivel, 24,02%-a főiskolai oklevéllel, 16,20%-a technikummal rendelkezett; hasonlóan a megkérdezett nők összesített létszámával korrigált adatokhoz (17,68%; 12,46%; 8,40%). A második legnagyobb foglalkoztatási státuszt az alkalmazottak szegmense jelentette, csoportjukon belül 36,36%-os mutatóval írható le az érettségizettek, 31,81%-kal a főiskolai, 19,09%-kal az egyetemi oklevéllel rendelkezők aránya. Az összes női megkérdezett számával arányosítva szintén az előzőhöz hasonló eredményeket kaptam (11,59%; 10,14%; 6,08%). A harmadik legnépesebb csoportot a vállalkozóként dolgozók alkották, csoportjukon belül iskolázottsági szintjük 39,39%-ban egyetemi, 27,27%-ban főiskolai, 21,21%-ban pedig érettségi volt.

A háttérváltozók közül a *jövedelmi viszonyok* jelentős hatással vannak a piaci vásárlási szokásokra, azonban a jövedelmi viszonyok elemzését megnehezíti a hangsúlyos adathiány, mind a teljes minta, mind a nők esetében. A válaszadók az előre meghatározott kategóriák szerint sem voltak hajlandók megadni a havonta egy főre eső nettó jövedelmük becsült értékét. A teljes minta 59,03%-os adathiányához képest a nők 60,58%-a utasította el a kérdést. A hölgyek 26%-a 75-100 000 Forintot, 19%-a 50-75 000 Forintot jelölt meg válaszként (39,42%-on belüli ráták). A további kategóriák értékei minden esetben 15% vagy az alatt alakultak.

4.2. A női vásárlók piachelyi szokásai – motivációk

A piachelyek eladóinak létszámára hatást gyakorol a vásárlók megjelenése, az általuk támasztott kereslet mind a termék jellegének, mind a termék sajátosságainak tekintetében. A vásárlók balatoni piachelyeinek felkeresését a válaszadók véleménye szerint leginkább az ott árusított élelmiszerek, frissáruk minősége (76,52%) *motiválta*. Kulcsfontosságú emellett az árusba vetett bizalom, illetve az árus ismerete (44,06%), a termék ár-érték aránya (42,90%), valamint a helyi árustól, illetve termelőtől történő árubeszerzés (30,43%). A motivációs szempontok közül az egyediség (8,12%), a piacforma (7,83%), a környezettudatosság (7,83%), a márka (3,77%) és az egyéb indokok (2,90%) kevésbé játszottak szerepet a vásárlói helyszínválasztásban. A termékvételre utal a megkérdezettek kimondottan vásárlási célja is, amely mellett az egyéb, rekreációs látogatási célok elmaradtak.

A legkeresettebb árucikkek az élelmiszerek és a kertészeti termékek voltak a városokban, míg a két falusi termelői piac esetében egymással egy sorban jelentek meg az élelmiszerek és nem élelmiszer jellegű, kézműves cikkek. A települések közül tehát azok az északi parti példák emelhetők ki, ahol a piactípus és kialakított helyszíne lehetővé teszi a látogatók számára a rekreációt. Ezeken a helyszíneken a látogatók eltérő motivációval érkeznek, hiszen a piac nem csupán a nézelődés, vásárlás tere lesz, hanem a baráti társaság akár több órás helyi pihenését, szórakozását is szolgálhatja. Ezen északi parti termelői piacok azonban lényegesen eltérnek déli parti társaiktól, ahol a hangsúly a helyszíni szemlék, interjúk alapján a nézelődésre, a közvetlenül a termelőtől való termékvételre helyeződik (1. táblázat).

1. táblázat: A vizsgált piachelyek legkeresettebb termékei települések szerint.

Helyezés	Tihany	Káptalantóti	Tapolca	Keszthely	Fonyód	Siófok	Balatonfüred
1.	Zöldség, gyümölcs	Kézműves termék	Zöldség	Zöldség, gyümölcs	Zöldség	Zöldség	Zöldség
2.	Pékáru, kézműves termék	Tejtermék	Gyümölcs	Virág, kertészeti termék	Gyümölcs	Gyümölcs	Gyümölcs
3.	Tejtermék, méz	Pékáru	Virág, kertészeti termék	Méz	Virág, kertészeti termék	Hústermék	Hústermék
4.	Lekvár, kézműves ruha	Zöldség	Hústermék	Tojás	Méz	Tojás	Pékáru
5.	Virág, kertészeti termék	Gyümölcs	Méz	Hústermék	Hústermék, tojás	Virág, kertészeti termék	Tojás

Forrás: Saját felmérés.

A megkérdezettek átlagosan 2232 Forintot költöttek el egy-egy piaci vásárlásuk alkalmával, amelyen belül (motivációk szerinti bontásban) a márkázott és az egyedi termékekre fordítottak nagyobb összeget. Ugyan a piaci miliő termékkínálata, a különféle motiváló szempontok településenként eltérő költségtényezőt jelenthetnének, a rendelkezésre álló statisztikai adatokban ez nem kimutatható. A kategorizált költségtényezők függvényében a válaszadók 27,54%-a 1-2000 Forintot, 22,03%-a 2-3000 Forintot szánt a szükségesnek ítélt árucikkek megvételére. Az 1000 Forint alatt és a 4000 Forint felett költekezők aránya egyaránt 10-13% között alakult a vizsgálati területen.

4.3. Női és férfi vásárlási szokások

A teljes mintában mindkét *nem* válaszadói szerepeltek, így a női vásárlói csoport kiemelésével felvethető annak kérdése, hogy milyen hasonlóságok és különbségek tapasztalhatók a két nem vásárlási szokásaiban az elemzett településcsoport viszonylatában. A teljes mintában a megkérdezett férfiak válaszai több esetben eltértek. A legnagyobb ráta a közlekedési eszközök használatában figyelhető meg, ahol a férfiak 23,35%-kal több esetben jelölték meg a személygépjármű igénybe vételét – utalva a lakóhely és a piachely közötti nagyobb távolságra, viszont a nők 16,48%-kal több alkalommal közelítették meg a piachelyeket gyalogosan. A további közlekedési eszközök használatában öt százalékponton belüli különbség mutatkozott. A hölgyek céljai között 11,78%-kal nagyobb arányban tűnt fel a vásárlási cél, amely jelzi a vásárlás, mint feladat jelleget. A férfiak 0,5-5%-os többen érkeztek másodlagos céllal, amely utalhat mind a kísérőként, szemlélődőként való jelenlétre, mind a kikapcsolódási célra. A funkcionális értelmezést differenciálja, hogy a férfiak 14%-kal kevésbé jelölték az üdülőkörzetet lakóhelyükként, 20%-kal alacsonyabb rátával pedig az adott települést, valamint a lakóhely nagysága szerint 4-8%-kal többen nevezték meg valamelyik megyei jogú várost vagy a fővárost otthonukként. Jövedelmi viszonyokban nem mutatható ki jelentősebb eltérés. A nemek és a látogatási motivációk közötti kapcsolat vizsgálatára elvégzett kereszttábla-elemzés mindössze a vásárlási motivációra vonatkozó állítást erősíti meg ($\chi^2=8,13$; $df=1$; $p=0,004$).

4.4. Területi jellemzők – geográfiai aspektus

A települési piachelyek esetében a helységek eltérő lakosságszáma, az ideiglenes népesség különböző demográfiai karakterei, komplex vonzáskörzetük, valamint a vizsgálatba vont helységek és környékük ipari és terciér szektorban működő vállalkozásai eltérő gazdasági hatást fejtenek ki környezetükben. Ez felvetette azt a kérdést, hogy létezik-e olyan faktor, amely a piachelyek női vásárlóinak területi aspektusaiban markáns különbséget eredményez. Értelmezhetők-e geográfiai tekintetben a piaci vásárlók karakterei? A probléma vizsgálatához ezért az egyes mérési pontok adatai kerültek összehasonlításra. E nézőpontban egymástól különböző piactípusok szintén összevethetőek, területi elhelyezkedésük mellett.

A megkérdezettek háttérváltozóinak vonatkozásában elmondható, hogy az átlagos életkor Tihany és Káptalan-tóti kivételével mindenhol 58-61 év között volt, előbbieknél viszont a korszerkezet fiatalabb volt, amelyet a leggyakoribb korcsoport-összesítés is igazolt (2. táblázat). E két faluban helyi termelői piactípus működik, amelyek mindössze 6-9 éves múlta tekintenek vissza. A fiatalabb kohorszok a térségben szezonálisan kiköltözők piacra látogatását, a piachelyi másodlagos funkciók előtérbe helyeződését – a feladat helyett az élményként történő leképeződést mutatják.

Az *iskolai végzettség* a tudatos fogyasztói magatartás egyik fő jelzője lehet: a fogyasztói tudatosság elsőrendűen a magasabb iskolai végzettséghez társul, így az egyes piachelyeken érdekes lehet e szegmentum áttekintése. A lényegében nyugdíjasok által látogatott tapolcai piachely vevői 19,69%-ban alapfokú, 50,00%-ban középfokú iskolai végzettségű nők, felsőfokú oklevéllel a megkérdezettek 28,79%-a rendelkezett. Az alacsonyabb végzettségi szint ebben az esetben jelzi, hogy a vásárlásnál a hölgyek bizalmatlanok a mai fogyasztói trendekkel szemben.

2. táblázat: A mérési helyszínek válaszadóinak átlagos életkora és leggyakoribb korcsoportja.

Település	Átlagos életkor (év)	Leggyakoribb korcsoport
Balatonfüred	61,12	70 éves vagy afeletti
Fonyód	58,68	60-69 éves
Káptalantóti	48,31	50-59 éves
Keszthely	60,67	60-69 éves
Siófok	59,03	60-69 éves
Tapolca	60,85	60-69 éves
Tihany	52,26	40-49 éves

Forrás: Saját felmérés.

Az alapfokú végzettség a további hat településen egyaránt tíz százalék alatt maradt, amely a tudatosság mellett tükrözi a személyek mobilitását, önellátó háztáji gazdálkodását, a vásárlói tevékenység más általi elvégzését, további értékesítési csatorna használatát (például mozgóárús, stb.), valamint a piaci árucikkek ár-érték arányát. A középfokú végzettségük rátája Fonyódon, Balatonfüreden, Tapolcán és Keszthelyen érte el a legmagasabb értéket 50,00-59,46%-kal. A felsőfokú oklevelet szerzett válaszadók összesített településen belüli adatával korrigálva, Tihanyban és Káptalantótiban haladta meg a 68%-ot, a többi említett helységben viszont 28,79-37,50%-kal mindössze a második helyen állt. A már említett, szuburbiában elhelyezkedő két falu kiemelkedő értéke a szabadidős célra és az üdülő(tulajdonos)k kvalifikáltságára hívja fel a figyelmet. Siófok esetében a közép- és felsőfokú iskolai végzettség közel azonos mértékben került rögzítésre (45,45%; 50,00%), amelyet a vásárcsarnok sajátos piaci jellege eredményezett.

A nyugdíjas *főfoglalkozásúakat* Tihany és Káptalantóti piachelyén lehetett megszólítani a legkevésbé (21,05%; 13,89%), a többi helységben viszont mindenhol meghaladta az 50,00%-ot, Tapolcán a 70,00%-ot is. A második leginkább megszólítható csoport tagjai alkalmazottként dolgoztak, amely jelezheti a jövedelmi helyzetüket, annak kiszámíthatóságát. A kedvezőtlenebb jövedelmi szinttel jellemezhető társadalmi csoportok minimálisan (5,5% alatti rátával) jelentek meg a felmérésben.

Települési összevetésben az elemzett városokban a helyiek használták ki leginkább a piac nyújtotta lehetőségeket, így kiemelkedően magas rátával került az adatbázisba az „Egyéb város” kategória. Mindezt igazolta az állandó lakóhely, illetve az üdülőkörzeten belüli lakóhely megjelölése is. A helybeliek száma Tihany és Káptalantóti példájában minimális volt, amely ismételtén a turisztikai termékelem lehetőségét veti fel. A falusiak piaci megkérdezése Tapolcán 21,21%-ot ért el 2016-ban, amely összefüggésben állt a piachely településen belüli fekvésével, a közösségi közlekedési eszköz használatával. A többi helyszínről e fogyasztói csoport a termékek saját előállítására vagy más boltok polcain való elérhetősége miatt maradt távol.

A piachelyek földrajzi fekvése jelentősen módosíthatja a piaci vevők csoportját: a tapolcai, a fonyódi, a tihanyi és a keszthelyi agóra központi fekvésű, amelyek közösségi közlekedési eszközökkel is jól megközelíthetőek. A káptalantóti, a balatonfüredi és a siófoki piac fekvése belvárosi peremterület vagy településhatáron lévő, amely inkább szolgálja a helyi vagy az adott városrész lakosságának szükségleteit a megkérdezettek elmondása szerint. A piaci árusok így eltérő fogyasztói elvárásokkal állhatnak szemben, hiszen a mindennapos termékek és az egyedi, sajátos táji karakterű árucikkek vélhetően más fogyasztói szegmenst motiválnak. A több piachelyi részvétel az árusok számára pedig lehetővé teszi egyedi vagy alapvető fogyasztói javak elérhetőségét, abban az esetben is, ha más módon (bolt, e-kereskedelem, háztól történő értékesítés, stb.) nem lehet termékeiket megvenni. Ebben a piacszerzők segítőkészsége is megfigyelhető.

A látogatószám alakulása befolyásolja a piachely gazdasági fenntarthatóságát a megszerezhető jövedelem miatt, habár az *elköltött összegben* (sem települések, sem

kategóriák között) nem lehetett rendszerszerűséget megfigyelni. Fontos kiemelni, hogy a válaszadói hajlandóság negatív példája a *jövedelmi adatokban* jelentkezett: a települési szintű 45,57-97,72%-os nagymértékű adathiány sajnos reális következtetés megállapítását nem teszi lehetővé.

A helyszínek fennmaradását a vevői *motiváció* alapozza meg, amely szerint mindenhol egyöntetűen a minőségi termék elérhetősége (57,89-84,81%) miatt keresik fel a piachelyeket, amely mellett fontosnak számít a termék ár-érték aránya (49-54%), és a leginkább helyi termelő(k) vagy árusító(k)-ba vetett bizalom, településtől függetlenül.

5. Összefoglalás

A feminista mozgalmak hatására a női társadalmi szerepek jelentősen átalakultak, amely hatással volt mind a nők, mind a családok vásárlási, fogyasztási szokásaira. A legutóbbi évek nyugat-európai és fejlett államaiban megjelenő fogyasztói trendjei hazánkban is megjelennek, befolyásolva a magyar vásárlói magatartást. A tanulmány a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet példáján vizsgálta a női vásárlói szegmens jellemzőit a térségi piachelyeken. Annak ellenére, hogy a kutatás nem a női szegmenst célozta, mintabeli 76%-os arányuk a csoport külön elemzését generálta – személyes jegyek és geográfiai aspektus oldaláról.

A piachelyek vevői magasabb, hatvan év feletti átlagos életkorú nyugdíjas, illetve 50-60 év körüli, alkalmazotti jogviszonyúak. A megszólítható vásárlók korosztályához elsősorban közép-, illetve felsőfokú végzettség köthető. A megkérdezettek mintegy kétharmada többszemélyes háztartásban élt, amely megnöveli a valószínűségét annak, hogy vásárlási döntéseikben megjelennek a családtagok igényei is. A hölgyek a piacokat legtöbbször autóval, gyalogosan vagy kerékpárral közelítették meg, amely jelzi a környékbeli lakosok vagy üdülő(tulajdonos)k piaci jelenlétét. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy a helyi lakosok olyan biztos vevői kört jelentenek az árusok számára, akik biztosíthatják rendszeres bevételüket, elősegítve a termelői munkahelyek megőrzését. A látogatás legfőbb célja a vásárlás volt, azonban emellett megjelentek egyéb, másodlagos tényezők is. Az adatok szerint a piacok a városi lakosság igényeit szolgálják, mert a falusi lakosság mutatója agrárérzékenységek miatt jóval elmaradt városi társától.

Az elemzett hét piachely területi és piactípus szerinti különbözősége lehetővé tette a geográfiai aspektus vizsgálatát. Az eredmények alapján a női vevők fogyasztói szokásaiban a szenzitív tényezők ellenére nem állapítható meg települési differencia. Habár a Balaton északi és déli partjának eltérő turisztikai alapja (mint minőségi-, tömegturizmus, stb.) eredményezhetne különbséget a fogyasztói preferenciákban, az egyedül a káptalanfői és a tihanyi termelői piac termékkeresletében tapasztalható. A balatoni piachelyek női vásárlói lényegesen nem térnek el az országos trendektől, amelyben szerepe lehet a fizetőképes kereslet szezonális ingadozásának, a településeken elérhető szolgáltatások időszakosságának (szezonális nyitva tartás), valamint a mintaterület kisszámú településcsoportjának. A kereslet elmaradása a szolgáltatások elérhetőségének korlátozásával lehet csak gazdaságos, így a konfliktusforrás önmagát gerjeszti.

Az eredmények alapján a termékválaszték mélységének bővítése és a biotermékek szélesebb köre kiemelt helyet tölthet be a *jövőbeni fejlesztések* során, hogy a piacok megőrizhessék elsődleges szerepüket a női fogyasztói szokásokban. A piachelyek termékkeresleti eredményei prognosztizálják a helyi termelői piacok turisztikai, rekreációs jelentőségének növekedését, azonban figyelembe kell venni, hogy a látogatók társadalmi státusza, fizetőképes kereslete nem lesz egységes e termelői piacok esetében. A vásárcsarnokok és hagyományos piacok vásárlói köre motivációjában hasonlít a termelői piachelyekhez, viszont a környezettudatosság, a fogyasztói tudatosság, a termék egyedisége, illetve a helyi termelő céltudatos támogatása elmarad az előbbiektől. Annak ellenére, hogy a nyugat-európai országok fogyasztói trendjei az üdülőkörzetben is megjelennek, azok főleg a nem állandó

népességhez kötődnek, hiszen a falusi piacokon megszólítottak szignifikánsan nem helyi lakosok voltak.

Geográfiai tekintetben a településközi kapcsolatok, az egyes szolgáltatások elérhetősége határozza meg a piaci részvételt, lényeges települési különbségek nem fogalmazhatók meg.

A jövőbeli fejlesztéseknél tehát elsődlegesen a termékkínálat összeállítása megfontolandó, hiszen a termelői piacok keresletében legalább akkora szerepe van az ajándéknak szánt, egyedi, kézműves nem élelmiszer jellegű termékeknek, mert azokat más értékesítési csatornán keresztül nehezen lehet beszerezni. Mindez előtérbe helyezheti egy-egy márka kialakítását, vagy a balatoni piachelyek sajátos, Balatonra fókuszáló arculatának kialakítását.

Irodalomjegyzék

- [1] Pach Zsigmond Pál (1963): Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV-XVII. században. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 359 p.
- [2] Bácskai V. – Nagy L. (1984): Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémiai Kiadó, Budapest. 402 p.
- [3] Bácskai V. (1988): Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Akadémiai Kiadó, Budapest. 231 p.
- [4] Tomcsányi P. (1988): Az élelmiszer-gazdasági marketing alapjai. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 459 p.
- [5] Rekettye G. (1999): Az ár a marketingben. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 342 p.
- [6] Törőcsik M. (2007): Vásárlói magatartás: Ember az élmény és a feladat között. Akadémiai Kiadó, Budapest. 320 p.
- [7] Törőcsik M. (2011): Fogyasztói magatartás: Insight, trendek, vásárlók. Akadémiai Kiadó, Budapest. 499 p.
- [8] R. Green – I. C. M. Cunningham: Feminine Role Perception and Family Purchasing Decisions. Journal of Marketing Research 1975 (Vol. 12.) No. 3. pp. 325-332. http://www.jstor.org/stable/3151231?seq=1#page_scan_tab_contents, 2017. 02. 23.
- [9] A. Wilcock – M. Pun – J. Khanona – M. Aung: Consumer attitudes, knowledge and behaviour: a review of food safety issues. Trends in Food Science and Technology 2004. (Vol. 15.) Issue 2. pp. 56-66. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0924224403001900>, 2017. 02. 23.
- [10] F. Urena – R. Bernabeu – M. Olmeda: Women, men and organic food: differences in their attitudes and willingness to pay. A Spanish case study. International Journal of Consumer Studies 2007. (Vol. 32.) Issue 1. pp. 18-26. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1470-6431.2007.00637.x/full>, 2017. 02. 23.
- [11] K. Lee: Gender differences in Hong Kong adolescent consumers' green purchasing behavior. Journal of Consumer Marketing 2009 (Vol. 26.) Issue 2. pp. 87-96. <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/07363760910940456>, 2017. 02. 23.
- [12] Törőcsik M. (2006): Nemek és a vásárlói magatartás. In: Törőcsik M.: Fogyasztói magatartástrendek: Új fogyasztói csoportok. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 107-138. (Idézet: pp.128-129.)
- [13] Dogi I. – Nagy L. – Csipkés M. – Balogh P.: Kézműves élelmiszerek vásárlásának fogyasztói magatartásvizsgálata a nők körében. Gazdálkodás 2014. (58. évf.) 2. sz. pp. 160-172.
- [14] Németh-T. A. – Vincze-Tóth J. – Hegyi J. – Troján Sz.: Funkcionális élelmiszerek – fogyasztói, vásárlói preferenciák. Acta Agronomica Óváriensis 2014 (56) 1. sz. pp. 29-42.
- [15] Malhotra, N. K. (2001): Marketingkutató. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 904 p.

Lektorálta: Póla Péter, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete

VÁROSI TÉRHASZNÁLAT VIZSGÁLATA, TÉRPÁLYÁK MODELLEZÉSE KIVÁLASZTOTT SZEGEDI MINTATERÜLETEN

Szalai Ádám

*Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar
sgt.adams@hotmail.com*

Absztrakt

Az egyének és csoportok által végzett tevékenységek, a térbeli mozgások formálják a települési tereket, a térpályák a mindennapok lenyomatának tekinthetők. Ezeknek vizsgálata alapján nem csak megismerhetők, de megérthetőek az egyének és csoportok térhasználati jellemzői, a tértermelési folyamat. A felmérések alapján következtethetünk a fejlesztések kezdetén kitűzött célok megvalósulására, az eredmények hasznosulása, sikerességére. Ez a monitoring és benchmarking folyamat alapvető az EU által finanszírozott köztérfejlesztésekben.

Mindezek ellenére az elmúlt években számos magyar nagyvárosokban megvalósult köztérre rehabilitáció partnerségi egyeztetése kritika tárgyát képezte. Számos esetben a terek kialakítása a térhasználók mindennapi térpályáját figyelmen kívül hagyta, a korábbi funkciókat megszüntette. Tanulmányomban azt vizsgálom meg, hogy milyen két eltérő jellegű, szegedi köztér kihasználtsága egyes időszakokban. Résztvevő megfigyelésen alapuló empirikus vizsgálattal tárom fel a köztér-használati mintázatok tulajdonságait kiválasztott szegedi mintaterületeken. A vizsgált terek legfontosabb találkozási pontjait, áramlási vonalait, esetleges konfliktusok helyszíneit térinformatikai szoftverek használatával jelenítem meg. Tartalomelemzés segítségével áttekintem, hogy milyen jövőbeli fejlesztéseket kívánnak megvalósítani a mintaterületeken. Ezt kiegészítve felméréseim alapján bemutatom, hogy jelenleg milyen térbeli konfliktusok és funkciók jellemzik a tereket, illetve, hogy a fejlesztések ezekre mennyiben és hogyan hatnak majd. A kutatás komplex módon hasonlítja össze a különböző mintaterületeken végbement, valamint a potenciális városfelújítási folyamatok térhasználatra gyakorolt hatásait. Az elért eredmények alapján kritikákat és ajánlásokat fogalmazok meg a jelenlegi állapotokat és a jövőbeli fejlesztéseket illetően.

Kulcsszavak: térpálya, köztér, tértermelés, térbeli mozgás, településfejlesztés

1. Bevezetés és problémafelvetés

A tanulmányom a térstruktúrát lokális, település szinten vizsgálja. Egy település képe és felépítése rövidebb-hosszabb történeti folyamatok lenyomata, sorozatos társadalmi döntéshozatal eredménye. A mindennapi interakciók révén keletkezik és tükrözi a természetföldrajzi, gazdasági, társadalmi és politikai viszonyokat[1]. Mivel a Föld lakosságának többsége városi környezetben él a kutatások figyelme a városi tér felé szegeződik[2]. E térnek településfejlesztési szempontból az egyik legfontosabb eleme az adott tér használata, az, hogy milyen tevékenységeket folytatnak a térben az ott lévők, az ő igényeikhez kell idomulnia a potenciális településfejlesztési beavatkozásoknak.

Tanulmányom a települési lépték vizsgálatának egy még kisebb szintjére helyezi a hangsúlyt, a városi közterekre. A kutatás kiindulópontját az a tény jelenti, hogy a közterek napjaink városainak alapvető építőelemeit képezik, fejlesztésük prioritásként jelenik meg a fejlesztési dokumentumokban. Ennek oka, hogy a településeink terei életünk kereteit jelentik, jelentős a kiskereskedelem, turizmusban betöltött szerepük is. A térnek önmagában van egyfajta miliője, hangulata, karaktere, azonban a teret használók azok, akik leginkább befolyásolják

ezeket a tényezőket. A társadalom működésének egyik alapfeltétele, hogy rendelkezzen a tér felett, azt formálja, folyamatosan átalakítsa[3].

Szeged városának képére is jelentős hatást gyakorolnak a közterek, ezek közül a kettő eltérő állapotút választottam mintaterületnek, egy már felújított (Dugonics tér) továbbá egy renoválásra váró (Stefánia). Utóbbi egy része a szegedi partfalrekonstrukció révén már megújult[4]. A 2015 májusában befejeződött projekt fő célja az árvízvédelem biztosítása volt, emiatt nem valósult meg egy átfogó komplex fejlesztés a Stefánián. A partfal menti sétány kialakítása jelentős hatást okozott a térhasználatot tekintve, mivel igen jelentős gyalogos és kerékpáros forgalom jellemzi. A jövőben megvalósuló rehabilitáció azonban a Stefánia teljes zöldterületét érinti, így még nagyobb mértékű lehet a térhasználatra gyakorolt hatása. A tanulmány a térhasználat aspektusait mutatja be.

2. A kutatás fő kérdései

A téma részletes ismertetése előtt fontos kitérni a legfontosabb megválaszolandó kérdésekre, amelyekre a munkám során választ kívántam kapni. A Stefánia felújítását azonban számos kérdés merül fel: A potenciális átalakítás igazodik-e a jelenlegi térhasználathoz? Mi fogalmazható meg kritikaként? Milyen ajánlásokat fogalmazhatunk meg a felmérési eredményei, és az átalakítási tervek alapján? Míg a Dugonics tér esetében pedig mi változott a felújítás óta? Milyen tendenciák figyelhetők meg e központi teret illetően? Milyen megoldásra váró problémák vannak jelen? A kutatásom során ezekre a kérdésekre kerestem a választ. A teret használók mozgásának, viselkedésének terepi mérése, feltárása, az így kapott adatok képezték a későbbi vizuális ábrázolás adatbázisát. Azonban a tér elemzése több aspektus ismeretét igényli, számos értelmezés tudatában vagyunk képesek komplex módon interpretálni. Ezen aspektusok közül is kiemelném az infokommunikációs technológiák (továbbiakban: IKT) szerepét, amely számottevő hatást gyakorolnak mind a tereink használatára, mind vizsgálatára vonatkozólag.

3. Alkalmazott módszerek

Több alkalommal végzett terepbejárás tapasztalataival rendelkezve lettem képes a kutatás elmélyítésére. A Dugonics tér és a Stefánia vizsgálata során helyismeretemre (szegedi egyetemistaként mindkét vizsgált tér ismert volt számomra), a terepbejárások benyomásaira, megfigyeléseimre, a helyi fejlesztési dokumentumokban (Szeged Megyei Jogú Város Építési Szabályzata, Szeged Megyei Jogú Város Településszerkezeti Terve, Szeged Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája, Szeged Megyei Jogú Város Településfejlesztési Konceptiója) foglaltakra, és Szeged Megyei Jogú Város pályázati referensével készített interjú által szerzett információkra támaszkodtam. A módszertan alkalmazását annak szakirodalmi háttérének megismerése előzte meg.

Az elolvasott szakirodalmak alapján az empirikus vizsgálatához a megfigyelés módszerét választottam. BOROS B. 2010 nyomán a megfigyelés során próbáltam az individuum perspektívájából vizsgálni az adott egyén vagy csoport tér-percepcióját, azaz a tér, és a térbeli irányok, az egyént körülvevő tárgyakkal való viszonyát. A megfigyelésnek, mint terepmunkának a lényege, hogy a kulturálisan eltérő szokásokat, magatartásformákat, gondolkodásmódokat és a térbeli mozgások motivációját és az ehhez kapcsolódó konfliktusokat megvizsgáljuk és megértjük[5]. Célja, hogy az ott az adott helyszínen élő, a térhasználó nézőpontjába helyezzük magunkat, több perspektívából tekintsünk az eseményekre, a szokásokat, jelenségeket és történéseket értelmezzük.

A megfigyelés során a társadalom szemszögéből figyelve a teret a kutató már-már beépül az emberek közé, nem avatkozik be, így tehetünk szert a helyben fellelhető, ún. „in situ” tudásra,

amely beépíthető a jövőbeli fejlesztési tervek megalkotásába, ezáltal a potenciális fejlesztés elérheti a várt sikert.

Terepi vizsgálat tapasztalataira támaszkodva ítélni lehet, hogy az adott köztér jónak ítélni lehet-e vagy sem. Fontos megemlíteni, hogy más-más adatokat kapunk különböző időpontokban. Az idő a kutatás egyik legfontosabb alkotó eleme, a teret használók különböző időpontokban történő megfigyelése és elemzése nyomán hatékonyabban vizsgálható az egyes csoportok viselkedése[6]. Az időpontokon túlmenően az időjárási körülmények, a köztéren belüli eltérő pozíciókból történő megfigyelés, az esetlegesen megrendezésre kerülő rendezvények is eltérő eredményekkel szolgálnak, ennek köszönhetően térbeli és időbeli differenciákat figyelembe véve ad választ kutatásunk kérdéseire az empirikus úton nyert kutatási eredmény. Megfigyelésem során kiemelt figyelmet fordítottam a járdahasználat és kerékpáros közlekedés viszonyára (ez utóbbi főképp a Dugonics tér esetében a releváns), biztosított-e a mozgáskorlátozottak közlekedése vagy akadálymentesítés szükségeltetik.

A vizsgálat fókuszában álltak az olyan térformáló tényezők is, mint pl. szimbólumok, graffitik, megrongált utcabútorok, stb. amelyek determinálják a tér összképét, imázsát, identitást is kölcsönözhetnek a tereknek. A köztereken lévő bútorok, mint pl. a padok, dísznövények, stb. elhelyezkedése meghatározza a téren aktuálisan közlekedők közti kommunikációt, a tereken belüli egyes szférák (mint pl. járókelők, vendéglátóhelyek) közé határvonalat húzhatnak[7]. Mivel egy már egy több éve vizsgálat alatt lévő tér (Dugonics tér) az egyik mintaterületem, nem maradhat ki a kutatásból a korábbi felmérésekkel való összehasonlítás sem[8].

Az empirikus kutatásom első lépése a próbafelmérések elvégzése volt, felvételi lapom tesztelése végett. Minden próbafelmérésem 75 percig tartott, amely során, a Stefánián megfigyelhető folyamatok kvantitatív elemzését végeztem. A konkrét pozíciómat tekintve a Móra múzeummal szemben foglaltam helyet (1. ábra), hogy a megfigyeléseim kiterjedjenek a múzeum látogatottságának mérésére is.

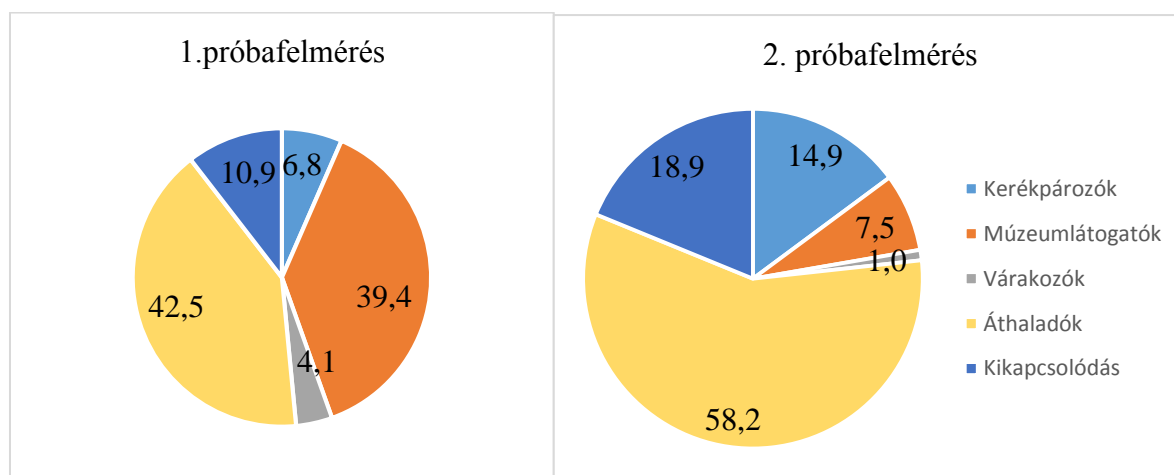

1. ábra: A próbafelméréseim és azt követő megfigyelések helyszínei. A próbafelmérés során két fő áramlási irányt fedeztem fel.

Forrás: Google Maps alapján saját szerkesztés.

A próba felvételezésnél kiderült, hogy a forgalmas pontokon nem lehet pontosan meghatározni az elhaladók, térhasználók számát, főként a csoportok esetén, emiatt a csoportokban lévők számát becsültem, illetve korukat, és az elvégzett tevékenységeket

dolgoztam fel. A csoportokat illetőleg azt is fontos megjegyezni, hogy csoportos megjelenés esetén egyesülnek a motivációk, viselkedésük általában egy esetleges vezető által orientált. A csoportok adatainak felvételekor két eshetőség áll fenn: egy entitásként kezeljük, és külön lapra rögzítjük a csoportokat, ekkor nem kell a létszámra koncentrálnunk. A másik eljárás mód szerint egyének összessége alkot egy csoportot, becsült abszolút számukat is feljegyezzük, és csupán azt jelöljük, hogy csoportban voltak. Utóbbi módszer alkalmazása mellett döntöttem a létszámok összehasonlíthatósága végett. Míg az első próbafelmérés egy áthelyezett, addig második próbafelmérés egy átlagos munkanapon zajlott. Ez a felmérés világított rá az áthelyezett munkanap általi torzításokra. A múzeumlátogatók aránya nagyot zuhant (39 %-ról 7,5 %-ra, ezzel egyidejűleg a csoportos megjelenések aránya is), a Múzeumkertben lévők korszerkezete is idősebb volt a második felméréskor, a tevékenységek megoszlása is más (2. ábra).

2. ábra: Tevékenységek százalékos megoszlása a Múzeumkertben.

Forrás: saját szerkesztés

A próbafelméréseket követő, Stefánia és Dugonics tér vizsgálatát szolgáló megfigyelés időtartamán nem változtattam az adatok összehasonlíthatósága, tendenciák felvétele végett. Két megfigyelési pontom volt a mind a Dugonics tér, mind a Stefánia vizsgálata esetében, ezt mintaterületek jellemzésénél már említett felépítésbeli heterogenitás indokolta. A Stefánián történő felvételezés helyszíne kevésbé volt kötött, időnként pozíciót váltottam az utcafront felé, hogy minél több folyamatot figyelhessek meg (lásd 1. ábra).

A Dugonics tér esetében az egyik pont a szökőkút előtt volt, ahonnan a Rectori Hivatal előtt, valamint a Nagyaruház körüli forgalmat, és viselkedési attitűdöket figyeltem meg, a másik a tér zöld területén, ahonnan az említett tényezőket más aspektusból szemléltem (3. ábra).

3. ábra: A Dugonics téri megfigyelések helyszínei.

Forrás: Google Maps alapján saját szerkesztés.

A megfigyelések időpontjai azonosak voltak mindkét tér esetében. Az időpontbeli differenciák megismerése érdekében különböző időpontokban mentem ki a mintaterületekre: a reggeli órákban (7:25 és 8:40 között), délután (15:25-16:40 között) és este (18.30-19:45). Az időpont és főleg az időjárás jelentős befolyást gyakorolt a téren való mozgás, aktivitás intenzitására.

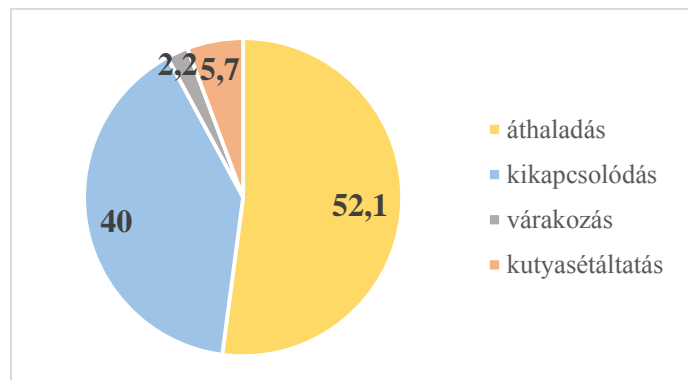
4. Kutatási eredmények

4.1 A Stefánia és a Múzeumkert térhasználati jellemzői

A megfigyelés próba felvételezései során kiderült, hogy a múzeum mellett lévő rakparti sétány egy fő útvonal a Belvárosi-hídról le-, illetve híd felé sétálók, kerékpározók, futók számára (lásd 1. ábra). A másik oldalon a Roosevelt tér irányából rengeteg kerékpáros közlekedik a Felsőváros, illetve a múzeum felé. A Múzeumkert rekreációs-és találkozóhely szerepet tölt be, amely további funkciót kölcsönöz a Móra múzeum, mint kulturális központ számára.

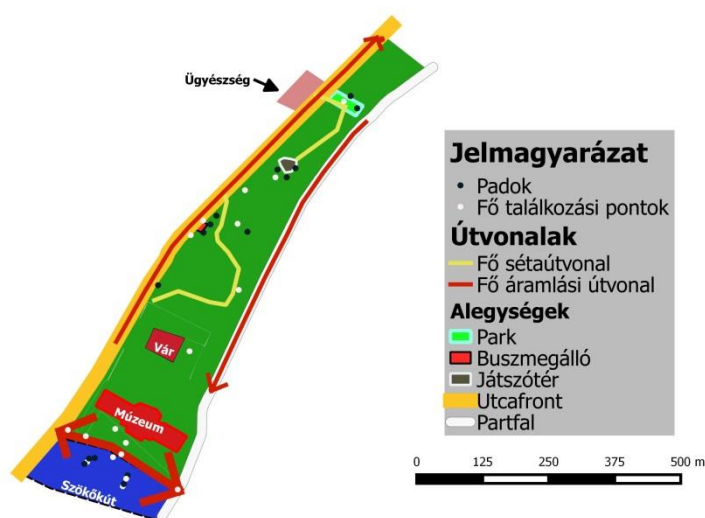
A próba felvételezések további tanulsága, hogy a térhasználatot tekintve a legnagyobb hatást az időpont (napszak) és az időjárás okozza. A Stefánián például esős időben a mintavétel gyakorlatilag értelmét veszti, szinte csak a múzeum melletti, partfal mentén húzódó kerékpáros folyosó az, amely némi közlekedési aktivitást mutat. Egy átlagos munkanapon és áthelyezett munkanapon végzett próbamegfigyelés jól tükrözte a múzeum látogatottságának, valamint a csoportos megjelenések számának és arányának, korösszetételnek, tevékenységeknek, a tér képének stb. a változását.

A Stefánia és környéke a belváros rekreációs zónájaként értelmezhető. A park, a Várkert és a játszótér, valamint a Móra múzeum közelsége vonzó mind a turisták, mind a szegedi lakosok számára. Mindemellett egy forgalmas tér: az utcafront, valamint a partfal reggel főleg kerékpárosok áthaladó zónája, valamint futók kedvelt helyszíne. A zöld területrészt az áthaladás mellett főként a kikapcsolódás és a délutáni séták kedvelt helyszíne (4. ábra). A fő találkozási pontokat, áramlási útvonalakat az alábbi térképen ábrázoltam (5. ábra).

4. ábra: Tevékenységek százalékos megoszlása a Stefánia zöldterületén.

Forrás: saját szerkesztés

5. ábra: A Stefánia fő találkozási pontjai és áramlási útvonalai.

Forrás: saját szerkesztés

Mindazonáltal a terepbejárások, megfigyelések tapasztalatai alapján kissé elhanyagoltnak mondható a Stefánia: fellelhetőek a vandalizmus jegyei (e. kép), amelyek főképp graffitik formájában öltenek testet. A sétányok útvonalai szintén nem gondozottak, gyakran teljes levélfedés miatt nehezen kivehetőek (b. kép), továbbá a partfal felől nem megközelíthető a park a mozgáskorlátozottak számára lépcsők miatt (a. kép), ennek akadálymentesítése a korábban ismertetett módon megalapozott lépés a tervezők részéről. A különböző utcabútorok, padok, a játszótér elemei régiek, több térrész is funkcióhiányos (d. kép), több környező épület homlokzata is viseltes állapotú (erre példa a c. kép).

a-e képek: A Stefánia fő problémái.

Forrás: Saját fotók

A belső tér gyakran gyéren látogatott, legtöbb járókelő elhalad a Stefánia két szélén, nincs olyan attrakció, ami odavonzaná és ott is tartaná az embereket. Ezen javíthat olyan tereptárgyak elhelyezése, melyek az arra járók igényeit elégítheti ki, mint pl. a manapság nagy népszerűségnek örvendő kültéri sporteszközök. A Stefánia esténként nem elég világos, kevesen választják esti sétájuk helyszínévé, az emberek nem tartják biztonságosnak a parkban tartózkodást. További problémát jelenthet a kutya piszok jelenléte és elhelyezése, amely még viták tárgyát képezi, e probléma megelőzésére figyelemfelhívó táblák elhelyezését tartom szükségesnek, azonban nyilvánvaló, hogy elhelyezhetnek bármilyen köztéri elemet, a kutya tartók szemléletváltása, gondossága leghatékonyabb megoldás. Megfigyeléseimre hagyatkozva indokoltnak tartom szelektív hulladékgyűjtők kihelyezését, és kerékpártárolók számának növelését is.

A Szeged Megyei Jogú Város Fejlesztési Irodájának pályázati referensével készített félig strukturált interjú során, betekintést nyertem a tér megújításáról szóló tervdokumentáció több elemébe is, mint vázlat, engedélyezési és kiviteli tervek. Kellően megalapozott, lakossági igények figyelembe vételével megalkotott fejlesztési koncepcióra utal, hogy az általam felsorolt problémák jelentős hányadát nem csak felismerték, hanem az egyes problémák kérdésekre adott válaszokat is megfogalmazták a tervezők, a „Partfalat kísérő közterületi rehabilitáció” projekt kidolgozásakor. Ennek keretében rehabilitálódó Stefánia funkciójában nem fog megváltozni: a park jelleg megmarad, nem történik olyan beavatkozás, amely a jelen funkciót felülírná, így a tér célja továbbra is az arra járók, ott lévők rekreációja, kikapcsolódása. A Stefánia, mint zöld terület környezeti, helyi védelem alatt áll, emiatt nagyobb léptékű átalakításhoz a Városfejlesztési és Városüzemeltetési Bizottság és közreműködő szervezetek hozzájárulása és kompromisszuma szükséges, a Vár átalakítása kapcsán ugyanez nélkülözhetetlen az Örökségvédelem és a Forster-központ (Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ) részéről is. Mindezek miatt a Vár nem kerül átalakításra a jelen projekt keretében, egy későbbi fejlesztés részét fogja képezni, amelyhez még több éves előkészület, tervezési folyamat szükséges. A jelen kutatás tárgyát képező fejlesztési program fő célja a Stefánia mostani állapotának minőségi szempontú átalakítása. A „zöld város kialakítása” révén a megújulnak a sétaútvonalak: hosszuk rövidebb lesz, vonalvezetésük ívesebb, szélességet tekintve nem történik változás, ezt főként költséghatékonysági tényezők indokolják.

A sétaútvonalak burkolatát illetően a tervezők modern, vízáteresztő kavicsagyban gondolkodnak. Ezen útvonalak fontos szerepet kapnak az átrendeződő Stefániában, amely két nagy ellipszis alakú pihenőzóna köré szerveződni, ezeket hivatott összekötni a sétaút, ezentúl

az átalakított sétautak kényelmes lejutást biztosítanak a kerekesszékesek számára a partfal felől. Téglaburkolatú út fog az utcára vezetni a Hungária Hotelnél lévő autós kihajtásnál. A szegedi Körösy József Kereskedelmi és Közgazdasági Szakképző Iskolával való többszöri egyeztetés révén kerül kialakításra egy nagyobb befogadóképességű ülőfelület körülölkével, valamint sportolásra alkalmas tér, ahol röplabdapálya rúdjaiknak felállításra alkalmas alappal. A projekt előkészítése során a tervezők kiemelt figyelmet fordítottak a partnerségre, az egyes társadalmi csoportok bevonására. Tájékoztatták a tervekről a Siketek és Nagyothallók, Vakok és Gyengénlátók, Csongrád Megyei Mozgáskorlátozottak, fogyatékkal élők egyesületeit, akik részéről különleges kérés nem hangzott el. A Liget-projekthez hasonlóan a tervezők a jövőben biztosítani fogják a hátrányos helyzetű csoportok képviselői részére a tér bejárását, hogy ezúton ismertessék a Stefánia átalakulását. A fejlesztési folyamatba való bevonás az imént említettekén kívül lakossági fórumokban (amelyek nyáron és szeptemberben kerültek megrendezésre) nyilvánult meg. Ezen fórumokon vitás kérdésként merült fel a kutyások helyzete, legyen-e kutyafuttató, valamint hogyan történjék a kutyapiszok elhelyezése, amely még továbbra sem tisztázott. A fórumokat követően szabadon lehetett megtekinteni a terveket három hétig a városházán, ezt követően saját példához hasonlóan írásbeli igény alapján nyerhetünk betekintést. A visszajelzéseket, igényeket a tervezők megvizsgálták és be is építették a tervekbe, erre példa a lakossági részről kertészeti átalakításra érkezett javaslat, amely műszaki leírásban is szerepel. Ezentúl szükséges megemlíteni, hogy a tervezők nem rendelkeznek többletkapacitással ahhoz, hogy folyamatos, több csatornán folytatott tájékoztatást, közösségi bevonást biztosítsanak. Előreláthatólag havi rendszerességgel lesz a lakosság tájékoztatása, amely a megvalósítás időszakában esedékes. A partnerségi folyamat egészen 2017. januárjáig tartott.

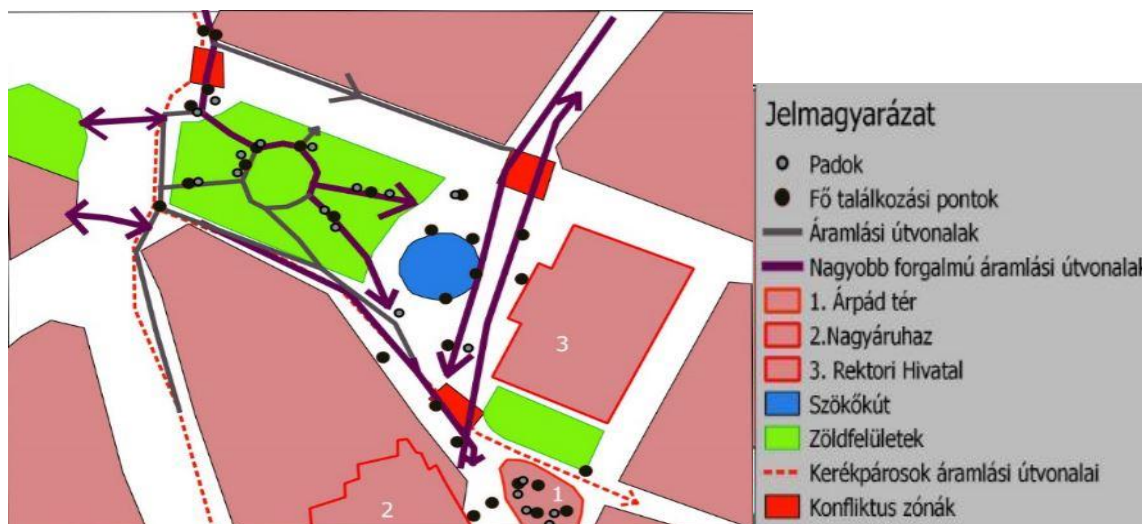
A Stefánián a manapság divatos szabadtéri fitneszeszközök is kihelyezésre kerülnek, a mostani játszótér, amelyeket hajó alakú alapon helyeznek el, ezzel is a Tisza-part hangulatát kívánják fokozni. Ehhez járulnak még hozzá a hajóra emlékeztető virágágyások, és a rönkökből álló partra vetett hal, amely a gyermekek számára kerül létesítésre, mint egy játékos térelem. A játszótér mérete csökken ugyan, azonban modernizálásra kerül, hiszen ez alatt is vízáteresztő gumiburkolat lesz, valamint új eszközök kerülnek kihelyezésre (pl. mókuserék doboz). A zöldterületek megújulása fasor-kiegészítéssel, egynyári foltok (pl. tövises rózsák) kialakításával történik. A zöldterületek fenntartása az SZKHT (Szegedi Környezetgazdálkodási Nonprofit Kft.) hatáskörében áll, a park és játszótér gondozásáért, karbantartási feladatokért felelős. A kerékpárosokra gondolva több „0 alakú” kerékpártárolókat helyeznek el a Dugonics tér mintájára. A mintaterületet érinti Magyarország egyik legforgalmasabb kerékpárútja (a Belvárosi-híd – Oskola utca irányába) azonban Szeged városának közlekedését illetően külön terv készül, amely előkészítő fázisa már el is kezdődött. A Stefánia megújulását szintén Területi Operatív Program finanszírozza, akárcsak a szintén szegedi Odessa vagy Tarján városrész esetében, EU-s pályázati forrásból.

A tervezett átalakítás kritikájaként megfogalmazható, hogy a Stefánia zöldterületi rendezésére irányuló engedélyes tervdokumentáció nem tartalmaz a hulladékgyűjtés mikéntjére vonatkozó információt, ez majd csak a kiviteli tervekben kerül rendezésre a Szegedi Környezetgazdálkodási Nkft.-vel való egyeztetést követően. Ezen kívül nem kívánja a hajléktalanok helyzetét befolyásolni. Egyedüli olyan tényező, amely hatást gyakorol rájuk az illemhelyek elhelyezkedése. A közelben magánkézben lévő, Roosevelt téri illemhely megszűnésre kerül, az Önkormányzat a Vár utcában létesít nyilvános illemhelyet, viszont ennek esetleges díjkötelessége esetén kétséges, hogy használni fogják-e a hátrányos helyzetű csoportok. A Múzeumkert példájától eltérően a Stefániára vonatkozólag kérdőíves felmérés nem készült, sem előzetes látogatottság felmérés.

A természet közelsége és a Tisza panorámája vonzóvá teszi a Stefániát összességében, az adottságainak és elhelyezkedésének kihasználásával, attrakciók elhelyezésével (pl. kültéri fitnesz eszközök és egyéb sportolási lehetőségek, látványos és diverzebb összetételű park), vélhetően több embert lesz képes a térre illetve Szegedre csábítani. Azonban egy koordinált felügyelő menedzsment folyamatos odafigyelése (az SZKHT fenntartási, gondozási tevékenységén túl), a felújítás által generált folyamatok monitoringján át rendszeres információval szolgálna, így a végbemenő változásokra és jelentkező problémákra (mint pl. hajléktalanok viselkedése a téren, közbiztonságot érintő szituációk) a lehető leghamarabb lehet megadni a szükséges válaszokat. Szeged arculatához hozzátartozik ez a terület, amelyet hosszú szakaszon keresztül érinti az árvízvédelmi partfal és a sétány, amellyel együtt képezi Szeged egyik legforgalmasabb közterét. Fentiek együttes figyelembe vétele miatt kulcskérdés a Stefánia egészének egy nagyobb léptékű, komplex és sikeres átalakítása.

4.2 A Dugonics tér térhasználati jellemzői

A Dugonics tér vizsgálata során említett pozíciókból kiválóan felismerhetővé vált több nagy forgalmú gyalogos, illetve kerékpáros folyosó, gyalogosok szempontjából csomópontnak tekinthető hely is (6. ábra). Utóbbiak a zöld területek, a szökőkút és az Árpád tér „kráterénél” található a legnagyobb sűrűségben. Az Árpád tér, kialakítása révén a deszkázó fiatalok és kisgyermekes családok fő találkozási pontja, míg a Dugonics tér középső része a város reprezentációs területének számít. A fő áramlási irányok a Nagyáruháztól a Dugonics tér felé, a Kárász utcától a Nagyáruház felé, továbbá a zöldterület felőli kiáramlási útvonalakon találhatóak. (6. ábra), az Aradi tér felőli passzázs irányából a vizsgált időpontban több gyalogos közlekedett a megfigyelési pont felé. Napközben a járókelők többségében fiatalok illetve középkorúak, az idősebb korosztály felé eltolódás a hétvégi napokat jellemzi.

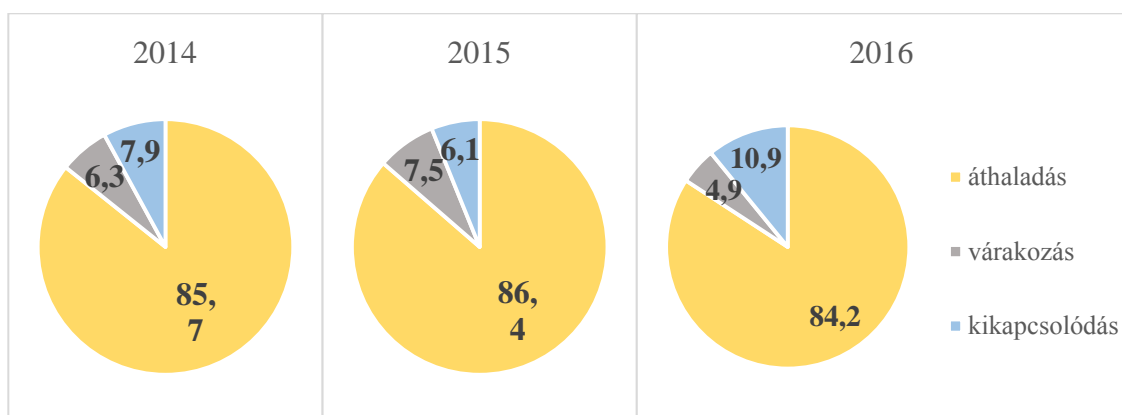
6. ábra: A Dugonics tér fő találkozási pontjai és áramlási útjai.

Forrás:saját szerkesztés

A Dugonics tér gyalogosforgalma erőteljesen fluktuál, attól függően hogy az egyetemisták szegedi jelenlétének csúcsidőszakában (hétfőtől-szerdáig) végezzük-e a megfigyelést, -e tényező a csoportos megjelenések tekintetében a legfontosabb differenciáló- van-e a téren megrendezésre kerülő rendezvény, valamint továbbá erőteljesen befolyásol a napszak és időjárás is. A körforgalom mentén felújított járdaszakasz lehetővé teszi a kerekesszékes közlekedését is. Azonban itt felmerülnek problémák: ha egy kerékpáros és egy kerekesszékes egymás mellett vagy egymással szemben halad el, akkor majdnem lefedik a teljes utcafrontot,

nincs elegendő terület a biztonságos közlekedéshez. Sok kerékpáros halad keresztül a Dugonics téren, azonban a szűk területen, kereszteződések mentén elhaladók, valamint a téren rendszertelenül közlekedő kerékpárosok térpályáinak ütközése mentén balesetveszélyes szituációk, konfliktuszónák jönnek létre. Ezt a problémát megfelelően kijelölt kerékpáros sáv, vagy közlekedési lámpák elhelyezése oldhatná meg. Azonban a forgalom feltorlódása a város szerkezetéből adódóan a Tisza Lajos krt. menti sok zebrából fakad. Ezt a már potenciálisan kijelölésre került Déli Híd megépítése oldhatja meg, amely tehermentesítheti a belvárosi forgalmat. Ezen kívül megoldatlan probléma a hajléktalanok helyzete, a forgalmas napszakokban fellépő kerékpártároló hiány, valamint a tér szilárd burkolatának kedvezőtlen vízelvezetési tulajdonságai.

Kritikaként megfogalmazható, hogy annak ellenére milyen központi elhelyezkedésű és nagy forgalmú a Dugonics tér tulajdonképpen tranzitzónának tekinthető, az emberek többnyire csak áthaladásra használják, e tekintetben az évek során szignifikáns változás nem történt (7. ábra).

7. ábra: Tevékenységek százalékos megoszlása a Dugonics téren.

Forrás: SZTE Gazdaság-és Társadalomföldrajz Tanszék és saját felméréseim alapján saját szerkesztés.

5. Összegzés

A települési tér változásának vizsgálata a mai kortárs társadalomföldrajz tárgyát képezi. Az életvitelünkben bekövetkezett változások, új szokások –amelyeket az infokommunikációs technológia indukál- leképeződnek térbeli mozgásainkban, tevékenységeink megváltozásában. A változások figyelemmel követése, kutatása nyomán plusz információtömeg áll rendelkezésre, így tudományos alapokon mehet végbe a településfejlesztés, amely hozzájárul a települési szövetbe való beavatkozások sikerességének növeléséhez. A kellően megalapozott, a települési közösség érdekeit szolgáló beruházások képesek az ott élők életszínvonalát a legnagyobb mértékben növelni. Munkám során a tér aspektusait több módszerrel tártam fel. A tanulmány két szegedi mintaterület vizsgálatán keresztül mutatja be a különböző térhasználati mintázatokat. Elsőként javarészt külföldi szakirodalom áttekintésével dolgoztam ki az elméleti háttérrel, ezt követően tartalomelemzést végeztem, ennek keretében tanulmányoztam a legfontosabb szegedi fejlesztési dokumentumokat. Mindezek után kezdődött el a térhasználat empirikus kutatása a megfigyelés módszerével, amelynek színtere a Dugonics tér és a Stefánia voltak.

A két vizsgált mintaterület kiválasztását eltérő motivációk mozgatták. A Dugonics teret illetően célom volt a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság-és Társadalomföldrajz tanszék kutatásának folytatása, felújítás óta bekövetkezett esetleges változások szemügyre vétele. A 2013. évi átalakítás egy modern, pezsgő életű közteret hozott létre a város szívében, amely hatalmas forgalmat bonyolít le, központi szerepe továbbra sem változott, ámde legtöbb

esetben csupán tranzitónaként funkcionál. Az egyes problémák továbbra is fennállnak: a kereszteződések, frekventált helyek, találkozási pontok menti konfliktuszónák, nem szűntek meg, főképp a kerékpáros-gyalogos és gyalogos-autós relációban alakulnak ki balesetveszélyes szituációk. A nap forgalmas időszakában kerékpártároló hiány lép fel, valamint a tér szilárd burkolatának vízelvezetési tulajdonságai kedvezőtlenek, (főképp a Nagyáruház lépcsőin) a csapadék rendszeresen felhalmozódik. A hajléktalanok, kéregetők helyzetének kérdése a mai napig válasszra vár, jelenlegi megoldatlan helyzetük egy másik konfliktusgeneráló tényező. Higiénés helyzetük javítása (köztéri illemhelyek) és társadalomba való integrálásuk lehet a megoldás. A dugók és közlekedési konfliktusok a tér kialakításából, a sok gyalogos átkelőből, a Szeged városszerkezetéből fakadnak, így a közlekedési gondokra a megoldás a már megtervezett Déli-híd megépítése lehet, amely elterelné a forgalom egy részét, a Tisza Lajos körútról valamint a Belvárosi-híd felől illetve felé áramlók számára kínálhat alternatívát.

A Stefánia, Szeged egyik meghatározó zöldterülete, rekreációs zónája, amely megújulás előtt áll, emiatt releváns a vizsgálata. A terepbejárások során felismertem a Stefánia hiányosságait. Alapvetően kihasználatlan, attrakcióhiányos, nem rendelkezik kellő vonzóerővel, sportolási lehetőségekkel, fellelhetők a vandalizmus jelei és a tereprendezés hiányosságai, összefoglalóan nem egy kellőképpen gondozott térről van szó, így központi fekvése ellenére nem vonz akkora embertömeget. További problémaként említendő a Stefánia parkjának megközelíthetősége, amely csak nagy kerülők megtételével érhető el mozgáskorlátozottak számára. A lakossági visszajelzések alapján a kutyapiszok elhelyezése is egy fennálló probléma. Az említetteken túl azért is indokolt a tér rehabilitációja, mert a korábbi partfalrekonstrukció csupán műszaki, árvízvédelmi szempontokat vette figyelembe, komplex átalakítás nem történt[4]. Beruházás kapcsán merült fel a kérdés, hogy az milyen jellegű lesz, milyen tényezőket vesz figyelembe, igazodik-e a jelenlegi térhasználathoz és igényekhez. A projekt az előkészítési fázis vége felé jár, az átadás 2019 nyarára várható. A vázlattervek és az elképzelések ismeretben azonban kijelenthető, hogy a tervezők kellő gondossággal készítik elő a Stefánia megújulását. Több alkalommal történt kapcsolatfelvétel a lakossággal, civil szervezetekkel és érdekvédelmi csoportokkal. A sétaútvonalak a jobb vízelvezetés és biztonság érdekében vízáteresztő burkolatot kapnak, sporteszközök, pihenőzónák, új utcabútorok kerülnek létesítésre. A tervek megvalósulása esetén megoldódhat a Stefánia kihasználatlanságának problémája, azonban a tervezőknek, a döntéshozóknak javallott az átadást követően a felújítás által generált folyamatok állandó monitoringja, az esetleges problémák megelőzése illetve azok gyors megoldása érdekében.

Összességében megállapítható, hogy a tér kutatása, megfigyelése, ezen belül is a köztérfejlesztések vizsgálata képes feltárni a problémákat, amelyet követően megoldási javaslatok születhetnek. A kutatói és döntéshozói oldal kooperációja, nézőpontjaik összevetése a jövőbeli megújítások sikerességének kulcsa. Mivel a tér egy dinamikus, a benne lévő által folyamatosan átalakuló rendszer, megfigyelése továbbra is kutatások tárgyát képezni majd[8].

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány nem jöhetett volna létre témavezetőm, Nagy Gyula segítségével és iránymutatása nélkül. Köszönet illeti továbbá a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék hallgatóit, akik a Tér és társadalom c. kurzus keretében végzett felmérés adatait rendelkezésemre bocsájtották, ezáltal időben is összehasonlíthatóvá váltak adataim.

Irodalomjegyzék

- [1] Jámbor V. – Nagy Gy. 2014: A VITO projekt eredményes turisztikai hatásai Selmezbányán. – In: Császár i. (szerk.): Tavaszi szél konferenciakötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Debrecen. pp.75 Tavaszi szél konferenciakötet
- [2] Seeburger J. et. al 2006: Digital Design Interventions for Creating New Presentations of Self in Public Urban Places. – Citizens Right to the Digital City pp. 4.
- [3] Tóth Z. (2001): Építészet- városépítészet. Hagyományok és modernizáció. -- Ponte PresKiadó, Pécs 196 p.
- [4] Kincses B.- Nagy Gy. 2016: A szegedi partfal-rekonstrukció komplexitás és nyilvánosság szempontú vizsgálata. – Földrajzi Közlemények 140. 2. pp. 168-181.
- [5] Boros B. 2010: Rövid értekezés Fehérvári Marcell: A modern nagyvaros metafizikája című írásáról. In: A. Gergely A. (szerk.): Egy kísérlet a városantropológia hazai kezdeteihez. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 2002. pp. 37-40
- [6] Tóth G. 2007: Összegzés William Foote Whyte Utcasarki társadalom című kötetében lejegyzett terepmunka-tapasztalatairól. In: A. Gergely A. (szerk.): Város-képzetek. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 2007. pp. 14-16.
- [7] Szebeni K. 2007:Teraszok vagy kirakatok? Proxemikai megfigyelések a Liszt Ferenc téren. In: A. Gergely A. (szerk.): Város-képzetek. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 2007. pp. 56-67.
- [8] Nagy Gy. 2014: Településfejlesztés a gyakorlatban In: Nagy Gyula (szerk.): Fenntartható Önkormányzatok a Dél-Alföldön. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest, 2014.pp. 39-65

Lektorálta: Dr. Fabula Szabolcs, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem

A SZEKSZÁRDI SZÜRETI NAPOK HELYE HAZÁNK BORGASZTRONÓMIAI KÍNÁLATÁBAN

Závodi Bence

*Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet, MSc-hallgató,
bence.zavodi@gmail.com*

Absztrakt

Napjaink idegenforgalmának egyik meghatározó területe a fesztiválturizmus. A fesztiválokat időtartamuk, vonzáskörzetük, megrendezésük gyakorisága, valamint témájuk alapján kategorizálhatjuk. A borgasztronómiai fesztiválok központi eleme a bor, melyhez különféle kiegészítő szolgáltatások kapcsolódhatnak. Ezek a rendezvények kínálatuk alapján négy csoportba sorolhatók be, megkülönböztetünk bor-ünnepeket, borgasztronómiai, bor-kultúra és szüreti fesztiválokat. A fesztiválok száma a nemzetközi trendekhez illeszkedve hazánkban is évről-évre növekszik. Míg 2012-ben a borhoz kapcsolódó fesztiválok száma 151 volt, 2016ban már 222 borgasztronómiai fesztivál került megrendezésre. Ezek a fesztiválok elsősorban a neves borvidékeinkhez, valamint a turisztikailag legfrekvenciáltabb területekhez kapcsolódnak, melyeknek az évszakos megoszlása erősen kötődik a borkultúra nevezetes ünnepeihez és időszakaihoz. A szüreti fesztiválok szerves részét képezik a borvidékek programkínálatának, ahol a közönség kiemelten találkozik a borkultúrával és a borvidéki hagyományokkal. A szüreti fesztiválok kapcsán fontos említést tenni a Szekszárdi Szüreti Napokról, amely Szekszárd városának legfontosabb eseményévé nőtte ki magát az évek során. A fesztivál országos hatókörrel rendelkezik, amely elsősorban a nagy hagyományokkal rendelkező Szekszárdi Borvidék vonzerejének köszönhető. A programkínálatában a bor és a gasztronómia mellett a kézműves és iparművészeti kirakodóvásárok, továbbá különféle kulturális programok is megtalálhatók. A forgalmáról csak megközelítő adatok állnak rendelkezésre, a becsült látogatószám évente körülbelül 50 ezer fő, ami a város lakosságához viszonyítva igen jelentős.

A rendezvénynek nem csupán a gazdaságra gyakorolt pozitív hatása, hanem a közösségépítésben, valamint a hagyományörzésben betöltött szerepe is figyelemre méltó.

1. Bevezetés

A fesztiválturizmus az elmúlt évek során hazánk egyik meghatározó turisztikai termékévé vált. Magyarország fesztiválkínálata igen színes képet mutat, a fesztiválok különböző típusaival találkozhatunk. A borgasztronómiai fesztiválokat évről-évre egyre nagyobb érdeklődés övezi, melynek köszönhetően számuk növekszik és a rendezvények is egyre színvonalasabbá, valamint nemzetközi hírűvé válnak. Magyarország évszázados borkultúra hagyományokkal rendelkezik, melynek klasszikus elemei a szüreti ünnepélyek. A borhoz kapcsolódó rendezvények közül kiemelkednek a szüreti fesztiválok, melyek napjaink modern és rohanó világában a hagyományok őrzését és ápolását jelentik az emberek számára. A Szekszárdi Szüreti Napok a Dél-Dunántúl egyik meghatározó borgasztronómiai fesztiválja, melynek turisztikai szerepe az utóbbi években megnövekedett.

2. Célok

A kutatás célja a borgasztronómia fesztiválok helyének és szerepének feltárása a turisztikai kínálatban, hazánk egyik meghatározó fesztiválján, a Szekszárdi Szüreti Napok példáján keresztül.

A kitűzött cél eléréséhez szükséges a fesztiválok meghatározása mellett a már létező típusokba sorolni őket és röviden áttekinteni hazánk borgasztronómiai fesztiváljainak kínálatát.

3. A fesztiválok meghatározása

A fesztiválok az emberiség fejlődését végigkísérve mindig is fontos szerepet töltek be a társadalomban (ZÁTORI A. 2016). A fesztiváloknak nincs egy egységesen elfogadott definíciója, a különböző szakirodalmi források más-más szempontok szerint határozzák meg a rendezvényeknek ezt a fajtáját. A Magyar Fesztivál Szövetség (MFSZ) szerint „fesztiválnak nevezhető minden olyan – egy vagy több téma köré szerveződő, rendszeresen megrendezésre kerülő, egy vagy több helyszínen történő, meghirdetett programmal rendelkező kulturális, művészeti, gasztronómiai, sport vagy egyéb – eseménysorozat, amelynek céljai, hogy közönsége részére kiemelten színvonalas, értékközvetítő, minőségi ismereteket is bővítő és egyben szórakoztató, szabadidős közösségi élményt nyújtson”. A fesztiválok különböző jellemzőik alapján csoportosíthatók, mint például vonzáskörzetük és megrendezésük gyakorisága (GETZ, D. 1991), az esemény témája (HUNYADI ET. AL. 2006), valamint műfaji szempontok alapján is csoportosíthatók (MFSZ 2008).

Hazánkban a fesztiválok az alábbi kategóriákba sorolhatók be (MFSZ 2008; SULYOK J. SZIVA I. 2009):

- művészeti fesztiválok,
- tisztán amatőr művészeti és felmenő versenyek
- gasztronómiai fesztiválok
- egyéb, nem művészeti fesztiválok.

4. Alkalmazott módszerek

A kutatásom során primer és szekunder módszereket is alkalmaztam, annak érdekében, hogy minél szélesebb körből származó információkkal alátámasztva tudjam vizsgálatom eredményeit bemutatni.

A szekunder módszerek között szerepel a témához kapcsolódó szakirodalom áttekintése és feldolgozása. A hazai borgasztronómiai fesztiválok összegyűjtése különböző forrásokból, mint a borvidéki és borúti honlapok és web 2.0 oldalaik, valamint a különböző országos ismertségű programajánlók segítségével.

A primer kutatásom alapját a geográfus mesterképzés során kötelező négy hetes szakmai gyakorlat jelentette, melyet a Szekszárd Borvidék Nonprofit Kft.-nél töltöttem el borturisztikai asszisztensként. A gyakorlat során lehetőségem nyílt aktívan részt venni a Szekszárdi Szüreti Napok előkészítésében és lebonyolításában. Továbbá a Kft. ügyvezető igazgatójával készített mélyinterjú során jutottam további információkhoz a rendezvény szervezésével kapcsolatban.

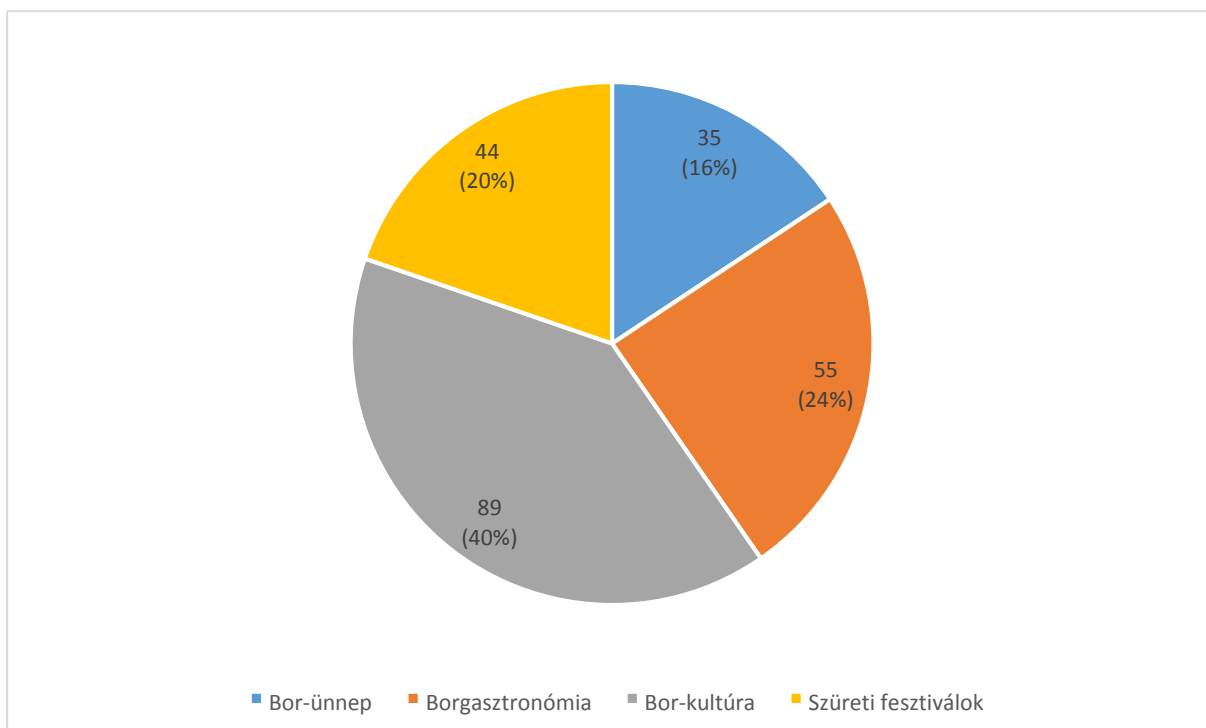
5. Eredmények

5.1 A borgasztronómiai fesztiválok Magyarországon

A gasztronómiai fesztiválok egyik típusát jelentik a borhoz kapcsolódó rendezvények, a borgasztronómiai fesztiválok, amelyek turisztikai termékeként jelennek meg a kínálatban és fontos szerepük van az imázsteremtésben és felhívják a figyelmet a borvidékre. Ezeken az eseményeken a központi szerepet a bor tölti be, melyet egyéb szolgáltatások egészítenek ki. A borgasztronómiai fesztiválok SZABÓ G. (2012) szerint négy csoportba sorolhatók be.

- **Bor-ünnep:** Alapvetően a borvidéki borok helyi, regionális és országos bemutatói a nagyközönség számára, jelentős borszakmai tartalommal (például Eger-Szekszárd Bikavér Párbaj, VinCE).
- **Borgasztronómia:** Gasztronómiai rendezvény, fesztivál, ahol az ételek és borok egyaránt a közönség elé kerülnek (például Etyeki Piknik, Görömbölyi Forralt Bor és Tepertő Fesztivál).
- **Bor-kultúra:** A bor és művészetek találkozása, kulturális rendezvény, fesztivál, ahol a borok is hangsúlyos szerepet kapnak a programban (például Szegedi Borfesztivál, Balatongyöröki Borfesztivál).
- **Szüreti fesztiválok:** Szüreti népünnepélyek, fesztiválok, bálók, ahol a közönség kiemelten találkozik a borkultúrával és a borvidéki hagyományokkal (például Gyöngyösi Szüreti Fesztivál, Szekszárdi Szüreti Napok).

2016-ban összesen 222 borgasztronómiai fesztivált rendeztek meg hazánkban, melyek az előbb említett kategóriákba sorolhatók be (1. ábra).

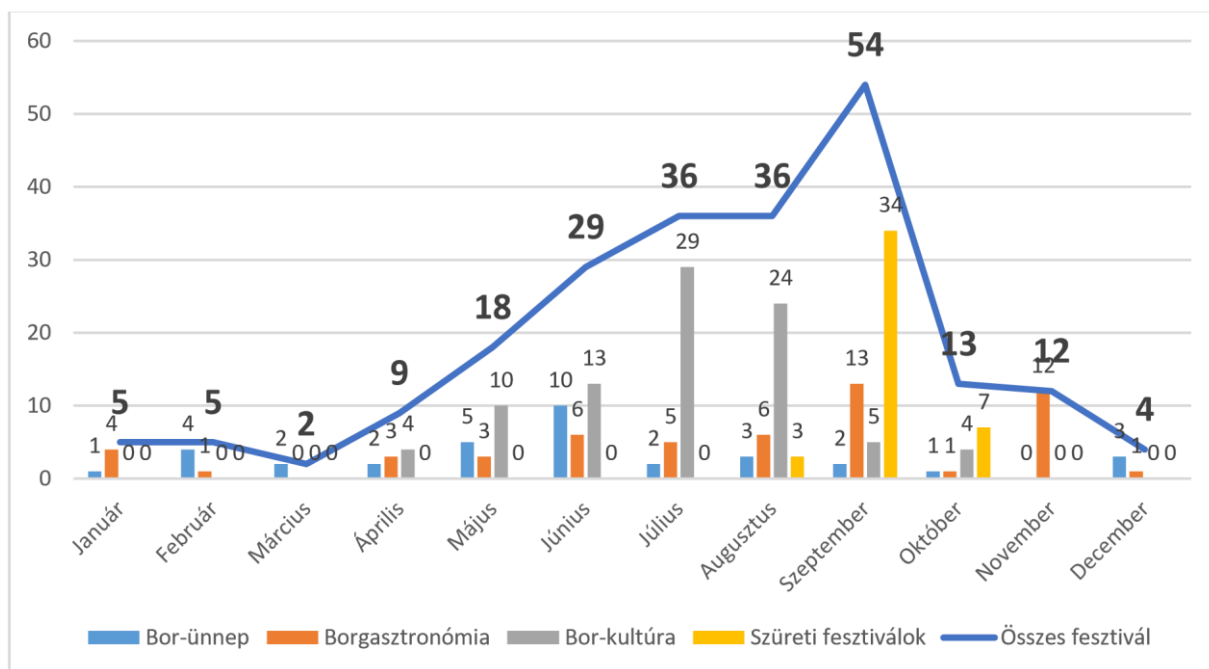

1. ábra: A borgasztronómiai fesztiválok típusai 2016-ban

Forrás: internetes források alapján saját szerkesztés

A fesztiválok 40%-a a bor-kultúra kategóriába tartozik, melynek oka, hogy ez a típusú rendezvény szól a legszélesebb körnek. Olyan elemeket tartalmaz, amelyek több célcsoport érdeklődését is felkeltik. A kategóriában nagy múlttal és országos hatókörrel rendelkező fesztiválokat találunk, mint például a villányi BorZsongás és a Balatonfüredi Borhetek. A borgasztronómia kategóriájában már kevesebb, az összes megrendezett borgasztronómiai fesztiválnak a 24%-a tartozik. Ebben a kategóriában a Márton-napi rendezvények mellett számos más népszerű fesztivált is találunk, mint például az évente négyszer (tavasszal, nyáron, ősszel és télen) megrendezésre kerülő Etyeki Piknik. A szüreti fesztiválok csoportjába 44 fesztivál sorolható, ami a teljes kínálat 20%-át jelentette (például Balatonboglári Szüreti Fesztivál, Harkányi Szüreti Fesztivál). Számuk jócskán elmarad a legnépszerűbb kategóriától, de ennek oka, hogy ezeknek a rendezvényeknek a megrendezési időszaka kizárólag a szüreti időszakra korlátozódik. A bor-ünnepek 16%-os részesedéssel bírnak, mivel a magas szakmai tartalom miatt egy jóval szűkebb rétegnek szól (például Eger-Szekszárd Bikavér, VinCE).

A borgasztronómia fesztiválok éves eloszlása (2. ábra) nem egyenletes, vannak hónapok, amikor alig-alig rendeznek, de egyes időszakokban számuk jócskán megemelkedik.

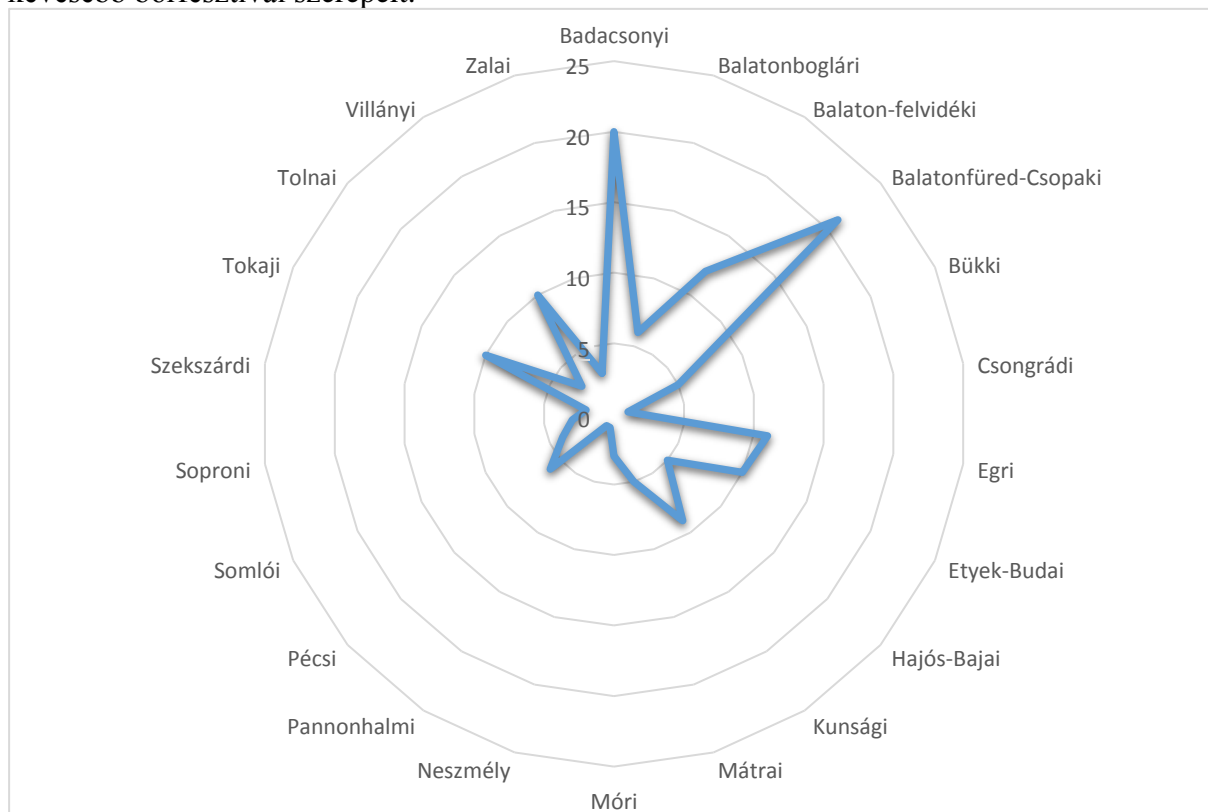

2. ábra: A borgasztronómiai fesztiválok éves eloszlása 2016-ban

Forrás: internetes források alapján saját szerkesztés

A legfrekvenciáltabb időszak a nyár végi, amikor a nagy szabadtéri fesztiválok zajlanak és az ősz eleji, szüreti időszak, amikor országszerte rengeteg szüreti fesztivált rendeznek meg. Fontos megjegyezni, hogy ezek a rendezvények a borkultúra neves ünnepeihez, a Vincenaphoz, a Húsvéthoz, a Pünkösdhöz, a szüreti időszakhoz és a Márton-naphoz szorosan kötődik.

A 3. ábrán látható, hogy a legtöbb boros fesztivál a Balatonhoz és neves borvidékeinkhez kapcsolódik. A legtöbb fesztivált, 21 db-ot a Balatonfüred-Csopaki Borvidéken rendezték, de a Badacsonyi Borvidék kínálatában is 20 db ilyen típusú rendezvény szerepelt 2016-ban. A következő csoportok a 10 és 20 közötti fesztivállal rendelkező borvidékek, mint az Egri (11), az Etyek-Budai (10), a Tokaji (10) és a Villányi (10). A többi borvidék kínálatában 10-nél kevesebb borfesztivál szerepelt.

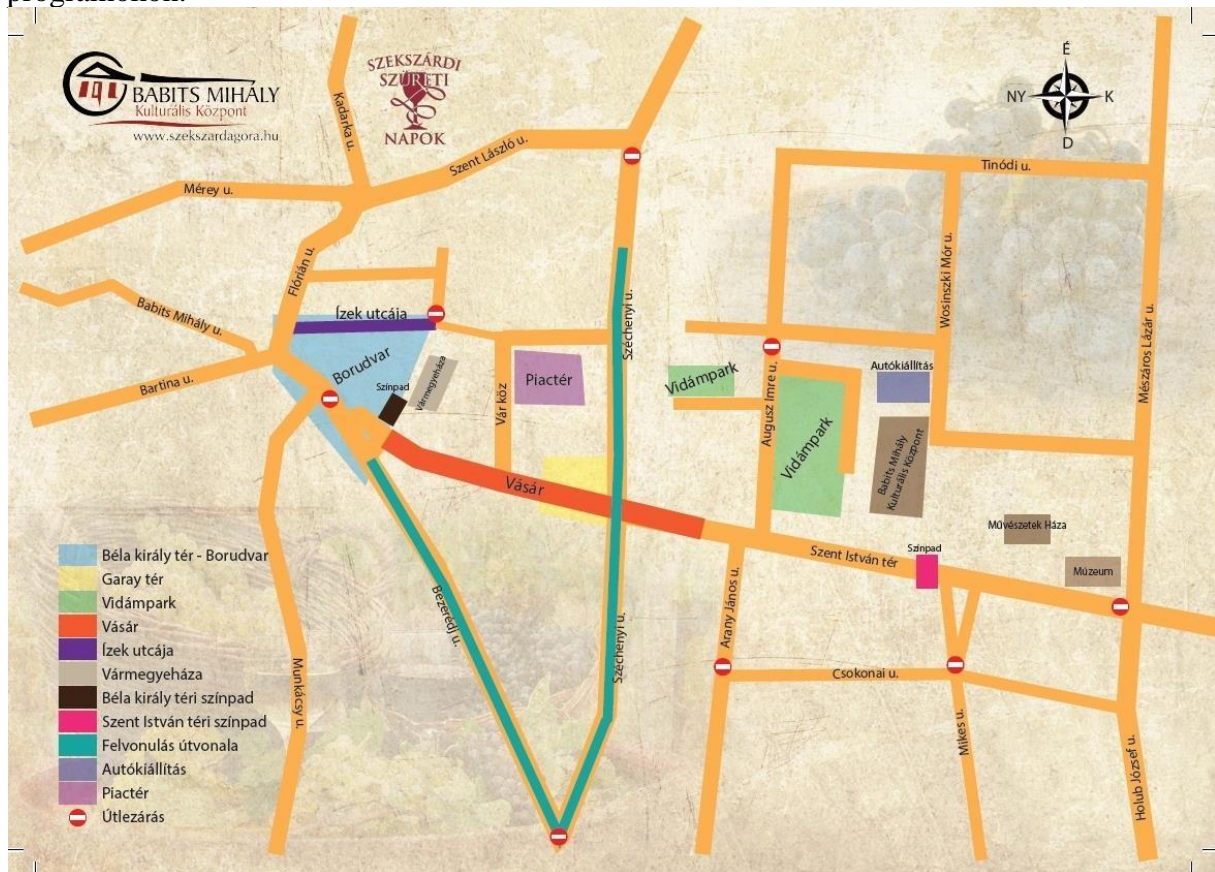
3. ábra: Fesztivál súlypontok borvidékeink között 2016-ban

Forrás: internetes források alapján saját szerkesztés

5.2 A Szekszárdi Szüreti Napok

A Szekszárdi Borvidék a Dél-Dunántúlon a Pannon Borrégióban található. Az utóbbi években a borvidék felíveléséről beszélhetünk, melynek egyik oka a kínálatnak, a szekszárdi boroknak a minőségi fejlődése. A borvidék borászainak hozzáértését és magas szakmai tudását igazolja, hogy 2016-ban ismét egy szekszárdi borász kapta meg az „Év bortermelője Magyarországon” címet, ezzel pedig a szekszárdi lett a legsikeresebb borvidék, öt ilyen címmel (1993, 2004, 2011, 2014, 2016). A borok mellett a minőségi szálláshelykínálat is nagy fejlődésen ment keresztül az elmúlt évek során. Több olyan hotel nyílt Szekszárdon (például Hotel Merops – Mészáros Pincészet), amelyek jelenléte nagyban hozzájárul a borvidék borturisztikai fejlődéséhez. Ezen tényezők mellett a szőlőterületek alakítása és fejlesztése is folyamatos, hogy az elért minőség hosszú távon is biztosított legyen (SZEKSZARDIBOR.COM). A borvidék sikerességének egy másik tényezője a borászok közötti összefogás, amelynek köszönhetően egy közös márkával is rendelkeznek, a fuxlival.

A négy napon át tartó fesztivál Szekszárd városközpontjában, a Béla király tértől egészen a Szent István téren felállított nagyszínpadig tartó tengely mentén zajlik (4. ábra). A fesztivál programkínálatában a bor és gasztronómia mellett megtaláljuk a különböző kézműves és iparművészeti kirakodóvásárokat, kulturális programokat és koncerteket is. Az igényesebb, kézműves jellegű programok a történelmi városközpontban kaptak helyet, míg a többi inkább vidámparkos jellegű programot a Garay tértől keletre a Szent István tér irányába találjuk meg (MÁTE A. 2015). A programok ily módon történő elkülönítése nagyban megkönnyíti, hogy a különböző célcsoportok az igényeikhez legjobban illeszkedő környezetben vehessenek részt a programokon.

Forrás: http://www.szekszardiszuretinapok.hu/_galeriak/2014Kepek/szureti_terkep.pdf

487

fesztivál egyik legnagyobb eseménye a Szüreti Felvonulás, ahol a közel 2000 fős felvonulás tagjai között szerepelnek a borrendek tagjai, néptáncegyüttesek, hagyományőrző és zenei egyesületek, továbbá intézmények kreatív formációi. A kultúra és művészetek kapcsán számos bemutatót, kiállítást és koncertet találunk a kínálatban. (WWW.SZEKSZARDISZURETINAPOK.HU).

A fesztivál országos hatókörrel rendelkezik, amely elsősorban a nagy hagyományokkal rendelkező Szekszárdi Borvidéknek valamint a hazánkban híres előadók fellépésének köszönhető. A fesztivál vendégkörét 2009 és 2013 között a helyi lakosság mellett elsősorban Tolna és Baranya megye területéről érkezők alkották. Kisebbségi arányban, de szintén jelen voltak, akik Csongrád, Pest, Vas és Győr-Moson-Sopron megye területéről érkeztek a fesztiválra. A korosztályokat tekintve a leghangsúlyosabb szegmens a 18-29 év közöttiek voltak, mellettük a 30-39 és a 40-49 év közöttiek száma volt még meghatározó. Az iskolai végzettség vonatkozásában a középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya volt a legnagyobb egészen 2013-ig. 2013-ban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma meghaladta a más iskolai végzettséggel rendelkezők számát (MÁTE A. 2015).

A 2016-os Szekszárdi Szüreti Napok vendégköre az előző évekhez hasonlóan több korcsoportból tevődött össze. A kisgyermekes családok és az idősebbek aránya főként a délelőtti és délutáni programokon volt nagyobb, míg a késő délutáni és esti programokon elsősorban a fiatalok és középkorúak száma volt a meghatározó. Azonban nem jelenthető ki, hogy csak az előbb említett korcsoportok látogatták volna az adott napszakra jellemző programokat, átfedések természetesen lehetnek.

A fesztivál forgalmáról csak megközelítő adatok állnak rendelkezésre a fesztivál egyik szervezőjétől. A becsült látogatószám évente körülbelül 50 ezer fő. A terepi megfigyelés alátámasztotta, hogy a fesztivál hatalmas népszerűségnek örvend, ugyanis a fesztivál helyszínein kivétel nélkül nagy számban voltak vendégek. A népszerűséget mi sem bizonyítja jobban, minthogy a fesztivál ideje alatt az összes szálláshely foglalt volt a városban.

A fesztivál hivatalos szervezője a Babits Mihály Művelődési Ház és Művészetek Háza, társszervezője pedig a Szekszárd Borvidék Nonprofit Kft., amely a borászokkal való kapcsolattartás mellett a boros programok megszervezéséért és lebonyolításáért felelős. A rendezvénnyel kapcsolatos szervezés az egész év folyamán zajlik, de a fesztivált megelőző egy hónapban válnak igazán intenzívvé az eseménnyel kapcsolatos teendők. A fesztivál fő célja Szekszárd városának, kultúrájának és a Szekszárdi Borvidéknek a népszerűsítése. Ezt jól bizonyítja, hogy a környező települések is aktívan részt vesznek a fesztiválon különböző színpadi programok és a felvonulás keretein belül. A szervezés során nagy hangsúlyt fektet a város, hogy a helyi és környékbeli fellépőket, termelőket és egyéb résztvevőket előnyben részesítse ezzel is erősítve a fesztivál közösségformáló szerepét. A város és a környező települések lakosságának igen nagy igénye van a helyi hagyományok életben tartására, melyben nagy szerepet játszik a Szekszárdi Szüreti Napok. Ezt jól mutatja, hogy a szüreti felvonulás során több korcsoportból és nagy létszámmal vannak jelen az erre a vidékre jellemző népi viseletbe öltözött résztvevők.

Továbbá fontos megemlíteni, hogy a fesztivál gazdasági hatása meghatározó a résztvevő borászoknak, gasztronómiai szolgáltatóknak, kézműveseknek és más árusoknak. Egyes borászatok éves forgalmuknak a jelentős részét a szüreti fesztivál alatt bonyolítják le. A fesztivál területén és az ahhoz közel fekvő éttermek, kávézók forgalmára is élenkítő hatással van a rendezvény.

6. Összefoglalás

Hazánk fesztiválkínálata színes és összetett, amely a borgasztronómiai fesztiválokra is jellemző. Összeségében elmondható, hogy a Szekszárdi Szüreti Napok egy meghatározó szereplője hazánk borgasztronómiai fesztivál kínálatának, melynek nem csupán gazdasági, hanem társadalmi és kulturális hatásai is jelentősek. A rendezvény évről évre több tízezer embert vonz, ami a rendszeresen megújulni képes, minőségi programok széles kínálatának köszönhető. Nyugodtan kijelenthető, hogy a Szekszárdi Szüreti Napoknak is igen fontos szerepe volt abban, hogy a Szekszárdi Borvidék mára az egyik legelismertebb borvidékévé vált az országnak. Az öt „Év Bortermelője” címet elnyert borásza mellett a fesztivál is emelte Szekszárd boros presztízsét. A borvidék mára a legrangosabb hazai vörösboros termőhelyek közé emelkedett és jelentős országos konkurenciája Egernek és a Pannon Borrégió belől Villánynek.

Irodalomjegyzék

- [1] GETZ, D.: Festivals, Special Events, and Tourism. New York, Van Nostrand Reinhold. 1991.
- [2] HUNYADI ZS. – INKEI P. – SZABÓ J. Z.: Fesztivál-világ. NKA kutatások 3. Budapest, KultúrPont Iroda. 2006.
- [3] MÁTÉ A. – SZABÓ G.: Bor- és gasztronómia terméktípus. In: MICHALKÓ G. Turisztikai terméktervezés és fejlesztés, E-könyv. 2011. Letöltve: <http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok> (2017. 05. 26.)
- [4] MÁTÉ A.: A Szekszárdi borvidék borturizmusának megítélése a Szekszárdi Szüreti Napok tükrében. In: AUBERT A. – GYURICZA L. – HUSZTI ZS. (szerk.) A kultúra turizmusa a turizmus kultúrája, Pécs, Idresearch Kft. - Publikon Kiadó. 2012 pp. 9-23.
- [5] MÁTÉ A. – SLEZÁK-BARTOS ZS. – VAS GÁBORNÉ GULD ZS.: A fesztiválturizmus fejlődése és korlátai Szekszárdon. In: DARABOS F. – IVANCSONÉ HORVÁTH ZS. (szerk.) „Turizmus határok nélkül”, VII. Nemzetközi turizmus konferencia 2015, Sopron, Nyugat-Magyarországi Egyetem. 2015. pp. 266-282
- [6] MFSZ: Magyar Fesztivál Szövetség közgyűlés és konferencia. 2008. Pécs, Prezentáció
- [7] SÜLYÖK J. – SZIVA I.: A fesztiválturizmus nemzetközi és hazai tendenciái. Turizmus Bulletin 3(3), 2009. 3-13. Letöltve: neta.itthon.hu/download.php?docID=13281 (2017. 05. 26.)
- [8] SZABÓ G. Turisztikai terméktípusok előadás anyaga PTE TTK FI Turizmus szakirány. 2012.
- [9] Szekszárdi Borvidék hivatalos honlapja. Letöltve: szekszardibor.com (2017. 05. 26.)
- [10] Szekszárdi Szüreti Napok hivatalos honlapja. Letöltve: www.szekszardiszuretinapok.hu (2017. 05. 26.)
- [11] ZÁTORI A.: A fesztiválturizmus elméleti aspektusai. In: JÁSZBERÉNYI M. – ZÁTORI A. – ÁSVÁNYI K. (szerk.) Fesztiválturizmus. Budapest, Akadémiai Kiadó. 2016. pp. 15-33.

Lektorálta: Dr. habil Szabó Géza, tanszékvezető, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar

Had-és rendészettudományi szekció

TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK STATISZTIKAI ADATELEMZÉSE ÚJ ASPEKTUSOK ALAPJÁN

Galambosi Barbara Gabriella

*Budapesti Gazdasági Egyetem, Külkereskedelmi Kar, MSc-hallgató,
barbara.galambosi@gmail.com*

Absztrakt

Jelen dolgozat a *statisztika* kérdéskörét és fogalomrendszerét vizsgálja meg és mutatja be a közgazdaságtudomány releváns kutatási és tudományos kritériumainak a figyelembevételével és azok hatékony alkalmazásával. A dolgozat elemzi és értelmezi a statisztika témaköréhez érdemben kapcsolódó hazai releváns szakirodalmat és tudományos munkákat. A tanulmányban felvázolt tudományos kutatás során mind a kutatást végző személy, mind a bírálók szempontjából számos gyakorlati probléma került megfogalmazásra. A tanulmány statisztikai módszerek felhasználásával újra definiálja és egyben megoldási struktúrát fogalmaz meg egy olyan tudományos kutatás statisztikai alapkérdéseire vonatkozóan, amely a vizsgált kutatásban alkalmazott mintavételi eljárás során felmerült problémák feltárására törekszik.

A vizsgált kutatás a rendőrségi lelkipásztori szolgálat módszertani szerkezetének létrehozásához nyújtott segítséget. A kutatás célja az volt, hogy egyrészt felmérje és elemezze a Magyar Rendőrség állományának a rendőrségi lelkipásztori szolgálat létrehozására és szükségességére vonatkozó megítélését. Másrészt, hogy megismerje a rendőrségi dolgozók véleményét a vallásosság, a lelki támogatás, a szentmisék, az imaszobák szükségessége, valamint a rendőrségi lelkipásztori szolgálat felállításával kapcsolatban. A Magyar Rendőrség teljes személyi állománya körében került a kérdőíves vizsgálat végrehajtásra és elvégzésre. Részlegesen rétegzett mintavételi eljárás került alkalmazásra annak érdekében, hogy a rendőrség személyi állományának jellemzőit minél jobban megközelítse az alkalmazott minta. Alapvető célként került megfogalmazásra a minél szélesebb körű mintaválasztás, mind vertikálisan, mind horizontálisan. A mintavétel során elsődleges szempont volt, hogy a rendőrség állományában dolgozó rendőrök, köztisztviselők és közalkalmazottak közül különböző életkorú, nemű és állománykategóriájú személy megfelelő arányba kerüljön a mintába.

A kutatás tervezésének szakaszában felmerült a szerző részéről az az igény, hogy a megfogalmazott hipotézisek alaposabb kifejtése és meghatározása érdekében a rendőrség teljes személyi állománya körében kerüljön végrehajtásra teljes körű felmérés. Erre vonatkozóan a szerző javaslatokat fogalmazott meg, azonban ennek a lehetősége elvetésre került. Az elvetés oka elsősorban a költséghatékonyság figyelembevétele, másodsorban az időtényező rövideg, még harmadsorban a teljes körű felmérés kivitelezhetetlensége jelentette, mivel a rendőrség teljes személyi állománya több mint negyvennyolcezer fő volt 2013-ban. A meghatározott problémák figyelembevételével a szerző a (témavezetők egyetértésével) mintavétel mellett döntött.

A tanulmány célja, hogy a doktori munkában rögzített adatok segítségével a statisztikai adatfelmérés során keletkezett hibák feltárásra kerüljenek és új adatok kerüljenek meghatározásra az alap hipotézisek figyelembevételével.

Kulcsszavak: rendőrség, statisztika, mintavételi terv, hipotézis vizsgálat, sokaság elemzés.

1. Bevezetés

Jelen dolgozat a *statisztika* kérdéskörét és fogalomrendszerét vizsgálja meg és mutatja be a meghatározott tantárgyi és oktatói kritériumok figyelembevételével és azok alkalmazásával. A dolgozat elemzi és értelmezi a statisztika témaköréhez érdemben kapcsolódó hazai releváns szakirodalmat és tudományos munkákat.

A közgazdaságtan mindennapi életünk egyik meghatározó gazdasági folyamata. A közgazdasági alapkérdések mind az egyén, mind a társadalmak és mind a kormányzatok eredményességi mutatóinak a kérdéskörével foglalkozik. A közgazdaságtan a gazdasági kérdések széles palettájával foglalkozik, például gazdálkodó szervezetek, háztartások, és a kormányzat döntéseivel is. A közgazdaságtan a következő három alapkérdésre próbál választ megfogalmazni:

- *melyek az elsődleges termelési folyamatok*, azaz milyen javakat, és milyen mennyiségben állítsanak elő?
- *milyen eljárásokkal és eszközökkel termeljenek*, azaz az erőforrások milyen kombinációjának felhasználásával termeljenek, és a mai döntések hogyan befolyásolják a jövőbeni lehetőségeket?
- *kik lesznek a fogyasztók*, azaz a társadalom mely tagjainak, csoportjainak; továbbá közöttük milyen elosztás érvényesüljön az adott termelési feltételrendszer figyelembe vételével; és milyen okok, tényezők határozzák meg az egyes emberek és társadalmi csoportok jövedelmének alakulását? [1]

A fentiekben felsorolt problémák rávilágítanak arra, hogy a közgazdaságtan olyan releváns kérdésekkel foglalkozik, amelyek a tudományág fejlődését segíti elő. A közgazdaságtan az aktuális gazdasági problémák megoldására helyezi a hangsúlyt. A gazdasági tevékenység, a nemzeti kibocsátás mérése a közgazdaságtan fontos feladata. Ennek segítségével megvizsgálható, elemezhető egy nemzetgazdaság tevékenységének, teljesítményének színvonala és folyamata. A gazdaságstatisztika segítségével lehetővé válik a gazdaság tevékenységeinek, folyamatainak mérése és számba vétele az összehasonlítások számára. Az összehasonlítások legfontosabb alapértéke a *számok* meghatározása. A számok a gazdasági probléma megismerésében egy meghatározott modell részeként működnek, amelynek segítségével egzakt módon megkíséréljük leírni és vizsgálni az adott gazdasági jelenséget, eseményt, folyamatot, vagy fogalmat. A számot az esetek többségében méréssel vagy megszámlálással nyerjük. A kapott számok erőssége minden esetben a mérés erőssége fogja meghatározni. [2]

A statisztika az emberiség egyik legmeghatározóbb mérési formája, egyben az emberi művelődés velejárója. A statisztika hasznos segítőtársa az emberiségnek az állam irányításában, és a társadalmi-gazdasági viszonyok megismerésére irányuló munkájában. A számok elemzésének ismerete maga a *statisztika*, amely a természet és a világgazdaság folyamatainak megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges. [3] A statisztikai adatelemzésekből és mérésekből nyert adatok alkalmasak arra, hogy megvalósítsuk elsődleges célunkat, amely a valóság folyamatainak elemzését célozza meg. Az elemzést kiegészíthetjük a jövőre vonatkozó *becslésekkel*, annak érdekében, hogy meghatározhassuk a lehetséges irányvonalakat és a végrehajtandó feladatokat. [4] A számok és a statisztika fogalomrendszerének értelmezését követően vizsgáljuk meg, hogy mikor kerülhet sor *részleges adatfelvételre*.

A mintavételt, hasonlóan a megkérdezéses vizsgálathoz, eredetileg a társadalomkutatásban került alkalmazásra. Ezek a vizsgálatok tömegmértetű tények feltárását célozták meg elsősorban, ezért a kutatás alapegysége általában a teljes

alapsokaság volt, vagy annak egy-egy nagy létszámú csoportja. A teljes körű adatfelvételre viszonylag ritkán kerül sor (pl. népszámlálás). A teljes körű adatfelvétel magas idő- és költségigénye teljesen evidens, de ezenkívül más együttthatók is a módszer ellen szólnak. A teljes körű felvétel egyik legnagyobb problémája, hogy a vizsgálati kör esetleges bővülésével arányosan nő a szisztematikusan elkövethető hiba nagyságának a száma is, ami csak nagyon nehezen és időigényesen küszöbölhető ki. A marketingkutatás keretében - hasonlóan a társadalomtudományokhoz - a részleges adatfelvétel honosodott meg, mégpedig reprezentatív minta használatával. A részleges adatfelvétel akkor lehet eredményes, ha a *mintasokaság* reprezentálja vagyis hűen tükrözi az *alapsokaságot*, amely a statisztika fogalomrendszere alapján azt jelenti, hogy az alap- és a mintasokaság fő átlagainak - az együttthatók meghatározását követően - egybe kell esnie.

[5]

A mintavétel során a kapott mintából történő következtetéseknél arra kell elsősorban figyelmet fordítani, hogy a következtetések megalapozottak és statisztikailag alátámaszthatók, valamint, hogy összehasonlíthatók legyenek. Ezért szükséges, hogy a következtetéseknél feltüntessük a megbízhatósági szinteket is. [6]

A bevezetésben felvázolt és bemutatott elméletek és megállapítások segítségével bemutatásra került, hogy a statisztika milyen fontos meghatározást tölt be a piackutatási eljárásokban. A statisztikai elemzések megbízható és használható és számszerűsíthető adatokat eredményeznek, amelyek segítségével releváns információk keletkezhetnek a további sikeres gazdasági koncepciók kialakításához.

2. A gyakorlati probléma megfogalmazása

Az alábbi tudományos kutatás során mind a szerző, mind a bírálók szempontjából számos gyakorlati probléma került megfogalmazásra. [7]

A kutatás a rendőrségi lelkipásztori szolgálat módszertani szerkezetének létrehozásához nyújtott segítséget. A kutatás célja az volt, hogy egyrészt felmérje és elemezze a Magyar Rendőrség állományának a rendőrségi lelkipásztori szolgálat létrehozására és szükségességére vonatkozó megítélését. Másrészt, hogy megismerje a rendőrségi dolgozók véleményét a vallásosság, a lelki támogatás, a szentmisék, az imaszobák szükségessége, valamint a rendőrségi lelkipásztori szolgálat felállításával kapcsolatban.

A Magyar Rendőrség teljes személyi állománya körében került a kérdőíves vizsgálat végrehajtásra és elvégzésre. [8] Részlegesen rétegzett mintavételi eljárás került alkalmazásra annak érdekében, hogy a rendőrség személyi állományának jellemzőit minél jobban megközelítse az alkalmazott minta. Alapvető célként került megfogalmazásra a minél szélesebb körű mintaválasztás, mind vertikálisan, mind horizontálisan. A mintavétel során elsődleges szempont volt, hogy a rendőrség állományában dolgozó rendőrök, köztisztviselők és közalkalmazottak közül különböző életkorú, nemű és állománykategóriájú személy megfelelő arányba kerüljön a mintába.

A kutatás tervezésének szakaszában felmerült a szerző részéről az az igény, hogy a megfogalmazott hipotézisek alaposabb kifejtése és meghatározása érdekében a rendőrség teljes személyi állománya körében kerüljön végrehajtásra teljes körű felmérés. Erre vonatkozóan a

szerző javaslatokat fogalmazott meg, azonban ennek a lehetősége elvetésre került. Az elvetés oka elsősorban a *költséghatékonyság* figyelembevétele, másodsorban az *időtényező* rövidsége, még harmadsorban a teljes körű felmérés kivitelezhetetlensége jelentette, mivel a rendőrség teljes személyi állománya több mint *negyvennyolcezer* fő volt 2013-ban. A meghatározott problémák figyelembevételével a szerző a (témavezetők egyetértésével) mintavétel mellett döntött.

A kérdőívet 816 fő töltötte ki, amelyből 14 kérdőív volt érvénytelen. Az értékelés szempontjából felhasználható kérdőívek száma 802 darab volt. A teljes rendőrségi állomány létszámára kivetítve 1,75 %-os részvételi arányt eredményezett. A mintavételi időszak 2013. július 1-től 2013. szeptember 31-ig tartott.

- *A kitöltő személyek nemek szerinti megoszlása:*

504 nő, 298 férfi

- *A kérdőívet kitöltő személyek életkor szerinti megoszlása:*

19-25 életkor között: 164 fő

26-32 életkor között: 217 fő

33-39 életkor között: 229 fő

40-46 életkor között: 108 fő

47-53 életkor között: 73 fő

54-60 életkor között: 11 fő

Az elsődleges probléma abban mutatkozott meg, hogy a rendőrség teljes létszámához mérten számszerűsíthetően kevés fő vett részt a mintavételben.

Az osztályközök meghatározása legkisebb k , amelyre $2^k > N$, ahol N az osztályozni kívánt adatok száma (minta, vagy sokaság elemszáma) Egyenközű osztályszélesség esetén

$$\Delta X = \frac{X_{\max} - X_{\min}}{k}$$

minden osztály hossza: Ez alapján a megfigyelt mintát 10 db 4 fős osztályra kellett volna felosztani. Természetesen mindig van lehetőség ettől az elvtől eltérő osztályközök választására. A mintavétel során a szerző törekedett a minél szélesebb spektrumú mintavételi eljárás alkalmazására, azonban a *sokaság* jellegéből és számából adódóan nem kerültek kimutatásra a mintajellemző releváns törvényszerűségei.

3. Megoldási struktúrák

Javaslatok a kutatásban alkalmazott mintavételi eljárás során felmerült problémák feltárására és megoldási javaslatok kidolgozására.

A kutatási téma jellegéből és a vizsgált sokaság széles és változó spektrumából adódóan a *kombinált mintavételi eljárás* alkalmazásával lehet pontosabb és használhatóbb eredményeket elérni. A kombinált eljárások gyakorta egy lépésben alkalmaznak több, eddig megismert mintavételi módszert. Ily módon ötvözhető például a rétegzés pontosságnövelő előnye a csoportos vagy többlépcsős mintavétel költségmegtakarításával. A KSH pl. az egységes lakossági adatfelvételi rendszerben (ELAR) egyszerre alkalmaz rétegzést és lépcsőzést.

A doktori disszertáció részét képező mintavételi eljáráson alapuló kutatás az alábbi kérdésekre keresett válaszokat:

1. Ön valamilyen egyházhoz vagy vallási közösséghez tartozónak vallja-e magát?
2. A felmerülő lelki és erkölcsi jellegű problémák (családi, munkahelyi) kezelésére, megoldási struktúrák felvázolására igénybe venné-e a rendészeti szerveken belül létrehozandó lelkipásztori szolgálat segítségét?
3. Ön részt venne-e rendészeti szerveknél dolgozó személyek részére megtartandó szentmisén (ökumenikus istentiszteleten)?
4. Támogatná-e Ön, hogy minden Rendőrkapitányságon létesüljön imaszoba vagy kápolna?
5. Fontosnak tartja Ön hivatásában a lelki támogatás meglétét?

A reprezentatív felvétel első fázisában szélesebb körű felmérés elvégzésére van szükség a potenciális válaszadók körében. A kutatásban feldolgozásra került kérdőívek száma az összlétszámra vetítve kevés eredménnyel szolgál. Ebben a fázisban a szolgálati beosztásra, a vallásosság kérdéskörére, és a szentmisék látogatottsági gyakoriságaira vonatkozó kérdéskörökkel kapcsolatban kerülne létrehozásra reprezentatív felvétel. Az így kapott adatok birtokában egy viszonylag kisebb, reprezentatív minta kerülne kialakításra, amely kis minta kerülne felkeresésre a kérdezőbiztosok által, hogy a személyes kontaktust igénylő interjúkat hajtsanak végre. Ekkor az első fázis kicsi egységköltsége (postai, vagy online megkérdezés) és a második fázis nagyobb költségei indokolják a minta ilyen módon történő kialakítását. A felvázolt mintavételi módszer alkalmazásával megállapítható, hogy az első lépcsőben végrehajtott és értékelt mintavétel eredményétől függően van-e értelme elvégezni a második fázisban felvázolt költségesebb vizsgálatokat. Ennek az eljárásnak a lényege, hogy a mintavétel mintanagysága nincs előre rögzítve, hanem az az eredménytől függően alakul.

Mivel a kutatásban egy olyan sokaság került vizsgálat alá (rendőrség személyi állománya) amelynek rendszeresen változik az összetétele és a létszáma, ezért szükségesnek mutatkozik időközönként, *kiegészítendő reprezentatív felvétel* elkészítése a felvázolt kérdésekre adott válaszok változásainak becslése érdekében. Az eredmények értékelésekor kiválasztásra kerülhet az utolsó teljes körű felvételtől az aktuális mintának megfelelő szelet, és a kettő összehasonlításából egy növekedési, vagy csökkenési ütemet lehet számolni. Ez azért lehet fontos a további kutatások elvégzéséhez, mivel így megállapítható, hogy a rendőrség személyi állományának összetétele hogyan változott az elmúlt időszakban, és a kapott eredmények birtokában meghatározásra kerülhet a kutatás további irányvonala.

A fennálló mintavételi problémák kiküszöbölése érdekében szükséges egy mintavételi terv készítése.

4. A mintavételi terv

- *A megoldandó probléma figyelembevétele:*

○ A rendőri munkából kifolyólag számos olyan lelki, erkölcsi és etikai probléma kerül megfogalmazásra, amelyek az esetek többségében látensek maradnak. ○ Amennyiben a probléma felszínre kerül nem kerül hatékonyan kezelésre. A rendőrség pszichológiai szolgálata önmagában kevés.

- *Mintavétel, vagy teljes körű adatfelvétel:*

Kedvező körülmények a mintának:

1. Kicsi költségvetés
2. Kevés a rendelkezésre álló idő
3. A sokaság nagysága nagy
4. A jellemző szóródása nagy
6. A nem mintavételi hiba költsége magas
7. A mérés természete romboló
8. Figyelem az egyedi esetekre

- *Az alapkérdés meghatározása:*

Hogyan tudunk egy nagy esetszámú alapsokaságból (rendőrség teljes személyi állománya) oly módon kiválasztani viszonylag kevés számú egyedet, hogy azok vizsgálata révén az egész populációról tudjunk releváns megállapításokat tenni.

- *A mintavétel folyamata:*

A sokaság meghatározása. A Magyar Rendőrség teljes személyi állománya 2013. július 1. és 2013. szeptember 31. között.

1. A mintavételi keret meghatározása. A sokasági elemek elérését lehetővé tevő lista, adatbázis vagy az egyértelműen meghatározó leírás.

Az értékelhető kérdőívek száma 802 darab, mely 1,75 %-os kiválasztási aránynak felel meg. 3. A mintavételi technika kiválasztása. Kérdőíves vizsgálat végrehajtása és elvégzése. Részlegesen rétegzett mintavételi eljárás keretében.

4. A mintanagyság meghatározása. A mintavétel során elsődleges szempont volt, hogy a rendőrség állományában dolgozó rendőrök, köztisztviselők és közalkalmazottak közül különböző életkorú, nemű és állománykategóriájú személy megfelelő arányba kerüljön a mintába. [8] Az empirikus kutatás módszertana részeként kérdőíves statisztikai felmérés formájában kerültek az adatok meghatározásra, mely a kvantitatív jellegű primer kutatás eredményét adja. A kérdőíves vizsgálat az egyik leggyakoribb primer kutatási és információszerzési technikai eljárás.

5. A mintavétel végrehajtása. A rendőrségi dolgozókat elektronikus úton - internetes felületen - közzétett felhívás keretében kereste meg a szerző. A felhívás melléklete tartalmazta a kérdőívet, amelyet a rendőrségi dolgozók kinyomtatva és kézírásukkal kitöltve juttatták vissza. Az ország más rendőrségi szerveitől a kitöltött kérdőívek rendőrségi futárpostán keresztül érkeztek. Helyi viszonylatban egy gyűjtődoboz került kihelyezésre a Soproni Rendőrkapitányság épületében, ahol a rendőrségi dolgozók elhelyezhették a kitöltött kérdőívet. Mind a távolabbi, mind a helyi szinten beérkező kérdőívek esetében biztosított volt az anonimitás megléte a kutatás teljes időtartama alatt.

A fentiek felül a mintavétel megvalósításánál figyelemmel kell lenni a mintanagyság a kutatás számára kiválasztott sokasági elemek számára. [9]

Legfontosabb kvalitatív szempontok:

- 1) A döntés súlya
- 2) A kutatás természete
- 3) A változók száma
- 4) Az elemzés módja
- 5) A hasonló tanulmányokban használt minta-nagyság
- 6) Az előfordulási arány
- 7) A megvalósulási arány
- 8) A rendelkezésre álló források.

A felvázolt kutatás esetében megállapítható, hogy a mintavétel és a kiértékelés során számos probléma merült fel. A lényeg a kiválasztás módjában van. Azt kell figyelembe venni, hogy milyen pontossággal akarjuk megkapni az eredményeket, és a minta milyen kisebb csoportjaira akarunk még elemzést elvégezni. Célszerű minél szélesebb sokaságra törekedni.

Mindegyik érintett szereplőtől információkat gyűjteni, így biztosítható a tudományos értelemben vett megismeréshez nélkülözhetetlen információ.

5. A sokaság elemzése egy ismerv szerint (egyedi és csoportosított adatok, helyzetmutatók, középértékek, szóródás)

A csoportosítás a sokaság valamely ismerv szerinti tagolása. A csoportosításnak *átfedésmentesnek* és *teljesnek* kell lennie. Azaz: minden adatnak (a sokaság minden egységének, egyedének) *pontosan egy* csoportba kell tartoznia. A *csoportosító ismerv* lehet:

- Minőségi ismerv: Pl. a rendőrségi dolgozók csoportosítása állománycsoportok szerint
- Mennyiségi ismerv:
 - Az egyszerűbb eset, amikor *ismétlődő, diszkrét* ismervértékekről van szó: pl. családok csoportosítása gyerekszám szerint, a hallgatók csoportosítása a statisztika vizsgajegyük szerint, ami lehet 1, 2, ...5.
 - *Nem ismétlődő értékek* esetén az érték szerint sorba rendezett sokaság intervallumokba, *osztályközökbe* sorolható. Pl. a rendőri dolgozók életkora intervallumok szerint csoportosíthatók.
- Ehhez kapcsolódik az *empirikus eloszlás* fogalma – amit az alábbiakban részletesen körüljárunk – *hogyan oszlik el a sokaság az egyes csoportok között.* [10]

5.1. A csoportosított sokaság jellemzése

A csoportosított sokaságról az első fontos információ, hogy az egyes csoportokban hány egyed, hány adat van. Ezt nevezzük *gyakoriságnak*.

- Gyakoriság, relatív gyakoriság.
 - A *gyakoriság* (f_i) azt adja meg, hogy az i -edik csoportba a sokaságnak hány egysége tartozik.
 - A *relatív gyakoriság* (g_i) azt adja meg, hogy az i -edik csoportba a sokaságnak hányad része (hány százaléka) tartozik.
- ahol $g_i = \frac{f_i}{\sum_{i=1}^m f_i} = \frac{f_i}{n}$ g_i az i -edik csoport relatív gyakorisága, m a csoportok száma,

n a sokaság elemszáma.

- Kumulált gyakoriságok. A kumulálás halmozott (göngyölített) összeadást jelent.
 - *Kumulált gyakoriság*: az első k csoportba a sokaságnak hány egysége tartozik.

$$f'_i = \sum_{i=1}^k f_i$$

- *Kumulált relatív gyakoriság*: az első k csoportba a sokaságnak hányad része tartozik.

$$g'_k = \sum_{i=1}^k g_i = \frac{\sum_{i=1}^k f_i}{\sum_{i=1}^m f_i} = \frac{\sum_{i=1}^k f_i}{n}$$

Mennyiségi ismérveknél megkülönböztethető – az értékek szerint – *felfelé és lefelé kumulált* gyakoriság. Ha magasabb i értékhez magasabb ismérvértékek tartoznak, akkor:

- a *felfelé kumulált gyakoriságok* (f_i') és relatív gyakoriságok (g_i') azt mutatják, hogy az első i osztályközben hány adat, illetve az adatok hányad része található,
 - a *lefelé kumulált gyakoriságok* (f_i'' és g_i'') az i -edik és az azt követő osztályközökben *hány adat*, illetve az *adatok hányad része* található.
- *Értékösszeg.* Ha mennyiségi ismérvekről, adatokról van szó, akkor fontos számított adat az értékösszeg, az egy csoportban szereplő értékek összege. Jele: s_i . Ha azonos értékek szerepelnek egy csoportban, akkor az értékösszeg számítása: $s_i = f_i \cdot x_i$
- *Relatív értékösszeg sor.* Az értékösszegeknek a teljes értékösszegeken belüli részaránya a relatív értékösszeg.

$$z_i = \frac{f_i \cdot x_i}{\sum_{i=1}^m f_i x_i}$$

- Mind az abszolút, mind a relatív értékösszegekből képezhetők *kumulált* sorok. Esetünkben az Értékösszeg és a Relatív értékösszeg nem értelmezhető, de kumulált és relatív gyakoriságok igen.

5.1.1 tábla: A lelki támogatás meglétének fontossága, életkor szerint (fő)

Életkor (év)	Igenek száma (fő)		Igenek megoszlása (%)	
x	fi	fi'	gi	gi'
19-25	123	123	21,35	21,35
26-32	162	285	28,13	49,48
33-39	172	457	29,86	79,34
40-46	60	517	10,42	89,76
47-53	50	567	8,68	98,44
54-60	9	576	1,56	100,00
Összesen	576		100,00	

Értelmezés példa: $f_i' = 517$ - 517 fő válaszolt igennel a kérdésre megfigyelt rendőri dolgozók azon életkorából, akik legfeljebb 46 évesek. Ez 89,76%-nak felel meg.

5.2. Középértékek és helyzetmutatók egyedi és csoportosított adatok esetén

Az adathalmazok, az empirikus eloszlások jellemzésére szolgáló mutatók közül először a *helyzeti középértékeket*: a *módusz* és a *medián* fogalmát és számítását mutatjuk be, majd helyzetmutatóknak egy – a mediánhoz hasonló – családját, a *kvantiliseket*.

Ezután az *átlagok* főbb fajtáit mutatjuk be (számtani, harmonikus, mértani átlag, ezek mindegyike lehet egyszerű és súlyozott). Az átlagokat *számított középértékeknek* is nevezik, szembeállítva a *helyzeti középértékek* fogalmával.

- a) A *módusz fogalma ismétlődő adatok* esetén egyszerű és kézenfekvő: a leggyakoribb érték. Tipikus értéknek is nevezik.

A módusz nem mindig egyértelmű, lehet két vagy több módusza is egy adathalmaznak. Nem ismétlődő egyedi adatok esetén, ha minden egyes adat különbözik (valamennyi érték gyakorisága 1), akkor nincs értelme móduszlól beszélni.

- b) A *módusz fogalma osztályközös csoportosított adatok* esetén: az a *modális osztályköz*, amelyben az *adatok sűrűsége* a legnagyobb. [11]

- c) Kutatásunk példájában az életkorok szerinti „igen”-ek számát elemezzük, ahol 576 pont volt az összesített érték, és a 33 és 39 életkor közötti intervallumban helyezkednek el legsűrűbben (172 fő) az adatok, akkor ez a *modális osztályköz*.

Mivel előfordulhatnak azonos sűrűségű osztályközök, ezért a *modális osztályköz meghatározása nem mindig egyértelmű*. Hisztogram segítségével jól szemléltethető a *modális osztályköz*: ez az az osztályköz, amelyhez a legmagasabb oszlop tartozik

- d) A *módusz becslése*. A modális osztályközben ki szoktak jelölni egyetlen értéket, amelyről azt mondhatjuk, hogy – feltehetően – *e körül sűrűsödnek leginkább az adatok*. Az alapadatok ismerete híján ez természetesen csak becslés.

- A legegyszerűbb lehetőség, hogy módusznak a modális osztályköz közepét választjuk, de a gyakorlati tapasztalatok alapján jobb becslésnek tűnik, ha a két *szomszédos intervallum sűrűségét* is figyelembe vesszük, úgy gondolván, hogy a módusz az intervallumnak ahhoz a széléhez áll közelebb, amelynek a sűrűsége közelebb van a modális sűrűséghez.

- A számítás ennek alapján: határozzuk meg, hogy a két szomszédos osztályköz adatsűrűsége mennyivel kisebb, mint a modális osztályköz sűrűsége. Jelöljük ezeket a különbségeket k_1 és k_2 -vel, és válasszuk az intervallumból azt az értéket módusznak, amely az intervallumot $k_1 : k_2$ arányban osztja ketté.

Ennek alapján a módusz becsült értéke a következő képlettel határozható meg: —

$$Mo = x_{i0} + \frac{k_1}{k_1 + k_2} \cdot h_i \quad \text{ahol az } x_{i0} \text{ a modális osztályköz alsó határa, } h_i \text{ pedig a modális}$$

osztályköz szélessége.

Korábbi példánkhoz visszatérve: k_1 értéke 10 (172-162) és k_2 értéke 112 (172-60), a modális osztályköz alsó határa pedig 33, az osztályköz szélessége 6, így a módusz becsült értéke:

$$Mo = 33 + [10 / (10 + 112)] \cdot 6 = \mathbf{33,49 \text{ év.}}$$

Értelmezés: az igenek számai az 33,5 éves életkorú válaszadók körül sűrűsödnek a legnagyobb mértékben.

5.3. Pontbecslés

Egy sokasági jellemzőnek egy ponttal való becslése (a mintából egy értéket határozunk meg). Paraméterek pl. sokasági átlag, értékösszeg, szórás, arány.

5.3.1. tábla: A lelki támogatás meglétének fontossága a teljes mintanagyság arányában állománycsoportok szerint (%)

Életkor	Igenek megoszlása állománycsoportonként	Igenek száma	Teljes mintanagyság
év	%	fő	fő
19-25	75,00	123	164
26-32	74,65	162	217
33-39	75,11	172	229
40-46	55,56	60	108
47-53	68,49	50	73
54-60	81,82	9	11
Összesen	71,82	576	802

- Pontbecslés a lelki támogatás meglétének fontosságának várható arányára, állománycsoportok szerint:

○ Átlag: $\bar{x} = \frac{1}{n} \cdot \sum_{i=1}^n x_i = (60,00+57,89+62,25+76,68+92,68+78,85)/6 = \mathbf{71,39 \%}$

Értelmezés: Az állománycsoportok szerint hat csoportból álló rétegzett minta alapján az „igen”-ek (a lelki támogatást fontosnak tartó személyek) mintához viszonyított átlagos aránya 71,39%.

5.4. Intervallumbecslés

Azt keresi, hogy melyik az az intervallum (*konfidencia-intervallum*, alsó és felső határ meghatározással), amelyik előre meghatározott nagy (pl. 95%-os) valószínűséggel tartalmazza a becsülni kívánt jellemzőt.

Ismételt mintavétel esetén az esetek átlagosan $(1-\alpha) \cdot 100$ százalékában igaz, az hogy az intervallum lefedi (tartalmazza) a keresett sokasági jellemzőt.

- Intervallumbecslés 95%-os megbízhatósággal a lelki támogatás meglétének fontosságának várható arányára, állománycsoportok szerint:

1. *Becslőfüggvény értéke:*

○ Átlag: $\bar{x} = \frac{1}{n} \cdot \sum_{i=1}^n x_i = \mathbf{71,39 \%}$

2. *Átlagos hiba:* A hiba jelentése a pontos értéktől való eltérés. Egy minta hibáját az adatoknak az átlagtól való eltérése adja, amelynek mértéke a szórás. További elnevezések: a szórás az átlagos eltérés; a kétszeres szórás a hibakorlát, a „legnagyobb eltérés”; a háromszoros szórás pedig a biztos hibakorlát. A *szórás szabadságfoka* $n-1$.

$$s_x = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n x_i^2 - n \cdot (\bar{x})^2}{n-1}}$$

○ Szórás: $= ((60,00-71,39)^2 + ((57,89-71,39)^2 + (62,25-71,39)^2 + (76,68-71,39)^2 + (92,68-71,39)^2 + (78,85-71,39)^2) / (6-1) = 8,99 \%$ *Értelmezés:* Az az „igen” válasz megoszlások egyedi értékeinek átlagtól vett átlagos eltérése 8,99%.

A mintát a rendőri dolgozók állományából vesszük, amelynek a paramétereit nem ismerjük.

$$s_{\bar{x}} = \frac{s_x}{\sqrt{n}}$$

○ Standard hiba: $= 8,99 / 2,4495 = 3,67\%$

Értelmezés: A minta átlagának becsült szórása a sokasághoz átlagához viszonyítva 3,67%-kal tér el.

Mivel a szórás segítségével csak azonos értéktartományú minták szóródása vethető össze, az összehasonlíthatóság lehetőségének a megteremtésére bevezetett mutató a variációs együttható (relatív szórás). A variációs együttható a minta szórását a minta átlagához viszonyítja.

$$V_x = \frac{s_x}{\bar{x}}$$

○ Variációs együttható: $= 8,99 / 71,39 = 0,1259$

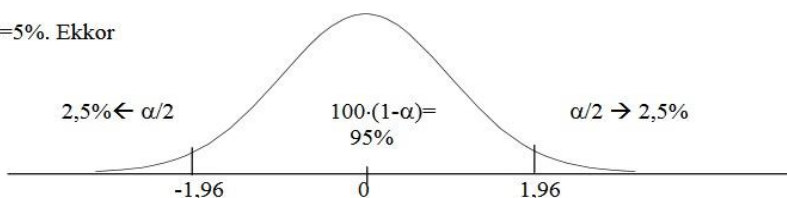
A V_x mértékegység nélküli szám. A minta állandóságára következtethetünk valahányszor $0 \leq V_x < 0,1$, ekkor a minta homogén. A minta változékony, ha $0,1 \leq V_x < 0,3$. Végül a minta igen erősen változékony, erősen ingadozik, amikor $0,3 \leq V_x$. A vizsgált mintánk változékony.

A szignifikancia szint = 5%, a szabadságfok: $(n-1) = 5$

$$t_{(0,05, n-1)} = 1,96$$

Nagyon nagy mintánál a normál eloszlást is választhatjuk, ahol $\lim_{n \rightarrow \infty}$ a normál eloszlásra jellemző érték.

Legyen $\alpha=5\%$. Ekkor

vagyis $1-\alpha = 0,95 =$

$$P(-1,96 \leq \frac{\bar{x} - \mu}{\sigma_{\bar{x}}} \leq 1,96) =$$

$$P(-1,96 \sigma_{\bar{x}} \leq (\bar{x} - \mu) \leq 1,96 \sigma_{\bar{x}}) =$$

$$P(-1,96 \sigma_{\bar{x}} \leq (\mu - \bar{x}) \leq 1,96 \sigma_{\bar{x}}) =$$

$$P(\bar{x} - 1,96 \sigma_{\bar{x}} \leq \mu \leq \bar{x} + 1,96 \sigma_{\bar{x}})$$

L_1

L_2

Vagyis a keresett két küszöbérték:

illetve

$$\begin{aligned} L_1 &= \bar{x} - 1,96 \cdot \sigma_{\bar{x}} \\ L_2 &= \bar{x} + 1,96 \cdot \sigma_{\bar{x}} \end{aligned}$$

Az L_1 és L_2 közötti intervallum az, amely 100 esetből 95-ször tartalmazza a várható értéket.

$$\circ L1=71,39-1,96*3,67= \mathbf{64,20\%} \text{ és } L2=71,39+1,96*3,67= \mathbf{78,58\%}$$

Értelmezés: az „igen”-ek aránya a mintában adott összes válasz számához viszonyítva 64,2 és 78,6% közé esik.

A maximális hiba $\Delta = \frac{z_p \cdot \sigma}{\sqrt{n}}$ Jelen esetben $z=t$. Tehát a maximális hiba aránya $1,96*3,67=7,19\%$

6. Hipotézisvizsgálat

Sokszor előfordul, hogy a sokaság egy adott paraméterére vagy a sokaság eloszlására vonatkozóan csak egy feltételezésünk van. Ennek ellenőrzésére hipotézisvizsgálatot hajthatunk végre. Ennek eszköze a statisztikai próba lesz. Ez egy olyan eljárás, mely során alternatív hipotézisünk (H_0) elfogadásáról vagy elutasításáról a mintából származó információk alapján döntünk. A vizsgálat tárgya szerint különbséget tehetünk paraméteres – konkrét paraméterre vonatkozik pl.: átlag, variancia, arány – és a nem paraméteres – sokasági eloszlás, ismérvek közötti kapcsolat vizsgálata – között. [12]

6.1. Paraméteres próba várható értékre (egymintás)

Paraméteres próbáról beszélünk, ha a H_0 hipotézist véges sok paraméter határozza meg, és a feltevés az eloszlás valamely paraméterére vonatkozik.

Student t-eloszlás: akkor használjuk, ha nincs elképzelésünk a populációbeli szórásról. A t -eloszlás zéró átlagú, nagyobb csúcsosságú, mint a normál eloszlás. Nagy mintanagyság esetén jól közelíti a normál eloszlást.

6.1.1. tábla: A lelki támogatás meglétének fontossága, életkor szerint (fő)

Életkor (év)	Igenek száma (fő)	Nem (fő)
19-25	123	41
26-32	162	55
33-39	172	57
40-46	60	48
47-53	50	23
54-60	9	2
Összesen	576	226

• „Igen”-nel válaszolók esetén:

Feladat: elfogadhatjuk-e 5%-os szignifikancia szinten, hogy az „igen”-nel válaszolók átlagosan legalább 33 évesek?

$$\begin{aligned} \text{Állítás: } E() \geq 33 & \quad H_0: E() = 33 \\ H_1: E() < 33 \end{aligned}$$

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \cdot \sum_{i=1}^n x_i = 96$$

$$s_x = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n x_i^2 - n \cdot (\bar{x})^2}{n-1}} = 66,09$$

$$t_{(0,05, n-1)} = 1,96$$

$$t_{n-1} = \frac{\bar{x} - m_0}{s_x} \sqrt{n} = \frac{96 - 33}{66,09/24} = 24,66$$

Értelmezés: Nem fogadom el H_0 hipotézist, vagyis nem igaz, hogy az „igen”-nel válaszolók átlagosan legalább 33 évesek. Az „igen”-nel válaszolók átlagosan kevesebb, mint 33 évesek.

- „Nem”-mel válaszolók esetén:

Feladat: elfogadhatjuk-e 5%-os szignifikancia szinten, hogy az „Nem”-mel válaszolók átlagosan kevesebb, mint 39 évesek?

$$\text{Állítás: } E() < 39 \quad H_0: E() < 39$$

$$H_1: E() = 39$$

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \cdot \sum_{i=1}^n x_i = 37,66$$

$$s_x = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n x_i^2 - n \cdot (\bar{x})^2}{n-1}} = 21,35$$

$$t_{(0,05, n-1)} = 1,96$$

$$t_{n-1} = \frac{\bar{x} - m_0}{s_x} \sqrt{n} = \frac{37,66 - 39}{21,35/24} = -1,5$$

Értelmezés: Elfogadom H_0 hipotézist, vagyis igaz, hogy a „nem”-mel válaszolók átlagosan kevesebb, mint 39 évesek.

6.2. Nem paraméteres próba függetlenségvizsgálatra

A rendőrségi dolgozóknál felmérést végzünk arra vonatkozóan, hogy van-e összefüggés a dolgozó kérdésre adott válasza és nemhez, illetve állománycsoportához való tartozása között.

5%-os szignifikancia-szinten teszteljük a kapcsolatot. A felmérés során kapott eredmények:

- A nemek és a válaszok kapcsolata:

6.2.1. tábla: A lelki támogatás meglétének fontossága, nemek szerint (fő)

Nemek	Igen	Nem	Összesen
Nő	375	130	505
Férfi	201	96	297
Összesen	576	226	802

(Nagyminta (n=802) és a χ^2 alkalmazhatósági feltételének sokan a cellánként minimum 5ös elemszám elérését tekintik.)

A tesztelni kívánt nullhipotézis (H_0) és az alternatív hipotézis (H_1) megfogalmazása: $H_0: P_{ij} = P_{i.} \cdot P_{.j}$, ahol $i = 1, 2, \dots, s$ és $j = 1, 2, \dots, t$

H_1 : olyan i és j , ahol $P_{ij} \neq P_{i.} \cdot P_{.j}$

6.2.2. tábla: A lelki támogatás meglétének fontossága, nemek szerint, (fő)

x		f	f*	f-f*	(f-f*) ²	(f-f*) ² /f*
Nő	Igen	375	362,69	12,31	151,46	0,42
	Nem	130	142,31	-12,31	151,46	1,06
Férfi	Igen	201	213,31	-12,31	151,46	0,71
	Nem	96	83,69	12,31	151,46	1,81
Összesen		802	802,00			4,00

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^s \sum_{j=1}^t \frac{(f_{ij} - f_{ij}^*)^2}{f_{ij}^*} = 4,00$$

Cramer-féle együttható:

$$C = \sqrt{\frac{\chi^2}{n \cdot (s-1)}} \quad \text{ahol } s \leq t$$

s: x ismért változatainak száma

t: y ismért változatainak száma

Határai: $0 \leq C \leq 1$

$$C = \sqrt{[4,00/(802 \cdot (2-1))]} = 0,07$$

Értelmezés: 5%-os szignifikancia-szinten H_0 -t elfogadjuk, azaz nincs kapcsolat a nemek és a válaszok között, a két ismért független egymástól.

• Az állománycsoportok és a válaszok kapcsolata:

6.2.3. tábla: A lelki támogatás meglétének fontossága, állománycsoportok szerint (fő)

Állománycsoportok	Igen	Nem	Összesen
Tábornok	3	2	5
Főtiszt	88	64	152
Tiszt	94	57	151

Tiszthelyettes	148	45	193
Kormánytisztviselő	38	3	41
Közalkalmazott	205	55	260
Összesen	576	226	802

6.2.4. tábla: A lelki támogatás meglétének fontossága, állománycsoportok szerint (fő)

x		f	f*	f-f*	(f-f*) ²	(f-f*) ² f*
Igen	Tábornok	3	3,59	-0,59	0,35	0,10
	Főtiszt	88	109,17	-21,17	448,05	4,10
	Tiszt	94	108,45	-14,45	208,77	1,93
	Tiszthelyettes	148	138,61	9,39	88,11	0,64
	Kormánytisztviselő	38	29,45	8,55	73,16	2,48
	Közalkalmazott	205	186,73	18,27	333,68	1,79
Nem	Tábornok	2	1,41	0,59	0,35	0,25
	Főtiszt	64	42,83	21,17	448,05	10,46
	Tiszt	57	42,55	14,45	208,77	4,91
	Tiszthelyettes	45	54,39	-9,39	88,11	1,62
	Kormánytisztviselő	3	11,55	-8,55	73,16	6,33
	Közalkalmazott	55	73,27	-18,27	333,68	4,55
Összesen		802	802			39,16

$$\chi^2 = 39,16$$

$$C = \sqrt{[39,16 / (802 * (2-1))]} = 0,22$$

Értelmezés: 5%-os szignifikancia-szinten H_0 -t elfogadjuk, azaz szinte nincs kapcsolat az állománycsoportok és a válaszok között.

7. Következtetések

A kérdőíves adatfelmérés pontos és könnyen felhasználható adatokkal szolgált a rendőrségi lelkipásztori ellátás igényfelmérése szempontjából. A doktori kutatás fontos elemeként ki kell hangsúlyozni, hogy a rendőrség teljes személyi állománya körében még nem készült kérdőíves adatfelmérés.

A doktori tanulmány négy fejezeten keresztül mutatta be a rendészeti szervek és az egyházak történelmi viszonyát, a rendőrségi lelkipásztori ellátás nemzetközi gyakorlatát, a katolikus rendőrségi lelkipásztori modell strukturális felépítését, valamint a rendőri munkából eredő lelki, erkölcsi és pszichikai problémák kialakulását a rendőrségi lelkipásztori szolgálat megelőzési és megoldási struktúráin keresztül. A rendőrök lelkipásztori ellátása alapvetően egyházi feladat, ezért fontos releváns adatokkal rendelkezni arról, hogy a rendőrök hogyan vélekednek a vallásról, az egyházi liturgiákról, és a katolikus egyház intézményesített jelenlétéről a rendőrségen belül.

A kérdőíves adatfelmérés mindenre kiterjedő részletes elemzéséből jól látható, hogy a rendőrségi dolgozók többsége - korcsoporttól, állománycsoporttól, nemtől függetlenül - a rendőri szolgálatellátás során is igényelik a vallási élet megélésének lehetőségét. A rendőrségi

lelkipásztori szolgálat felállítását és hasznosságát ugyan kisebb mértékben, de a rendőrségi dolgozók közel fele hasznos kezdeményezésnek tartja. A rendőrségi dolgozók nem utasítják el a katolikus egyház intézményes jelenlétét a rendőrségen belül, mivel fontos számukra a megélt problémák feldolgozása és az emberi értékek erősítése, egy alapjaiban egyházjogi intézmény keretében.

Bizonyítottá vált, hogy mind az állami, mind az egyházi jogalkotónak figyelembe kell venni a rendőrségi dolgozók akaratát a rendőrségi lelkipásztori szolgálat jogszabályi keretének megalkotása során. A katolikus egyház intézményes jelenlétére a rendőrségi dolgozók részéről egyre nagyobb igény mutatkozik, ezért mind az állami, mind az egyházi fél felelősséggel tartozik - a 207 kérdőíves adatfelmérés eredményéből következően - a megfogalmazott társadalmi igény kielégítésére.

Mivel a feldolgozott kérdőívek teljes mértékben nem tükrözik a rendőrség teljes személyi állományának véleményét, ezért további kérdőíves adatfelmérés és egyéni interjúk elkészítése szükséges a rendőrségi lelkipásztori modell elfogadottságával és bevezethetőségével kapcsolatban. Fontos hangsúlyozni, hogy a katolikus egyház intézményes jelenléte csak a rendőrségi dolgozók többségének együttes akaratával valósítható meg.

Irodalomjegyzék

- [1] Máté Domicián: *Gazdasági ismeretek (Válogatott fejezetek a mikro- és makroökonómiából)* Kós Károly Művészeti Szakközépiskola. Eger, 2006. - p. 6.
- [2] Kövesi János - Erdei János: *Gazdaságstatisztika*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. Budapest, 2011. - pp. 5-6.
- [3] Havasi Éva: *Burjánzó számok, mutáns adatok*. Központi Statisztikai Hivatal. In: Statisztikai Szemle. 88. évfolyam, 6. szám. - pp. 649-651.
- [4] Domokos Endre - Csom Veronika: *Adatok gyűjtésének és értékelésének módszerei*. Pannon Egyetem. Veszprém, 2012. - pp. 25-30.
- [5] Lehota József: *Marketingkutató az agrárgazdaságban*. Mezőgazda Kiadó, Budapest. 2001. - pp 114-115.
- [6] Hunyadi László - Vita László: *Statisztika közgazdászoknak*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. - pp. 259-268.
- [7] Szabó Csaba: *A katolikus rendőrségi lelkipásztori modell válaszai a rendőrök erkölcsi és pszichikai problémáira*. In: Szabó Csaba (szerk.) *Studia Doctorandorum Alumnae: Válogatás a DOSz Alumni Osztály tagjainak doktori munkáiból*. 582 p. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2016. - pp. 335-478. 1-2.
- [8] Szabó Csaba: *A katolikus lelkipásztori szolgálat rendészeti aspektusának kutatása I*. Hadtudományi Szemle. Budapest. 7. évfolyam. 1. szám. - pp. 128-131.
- [9] Hercz Mária: *A pedagógusok gondolkodása a gyermek kognitív fejlődéséről és fejlesztéséről*. Szeged: Szegedi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola. (PhD értekezés) 2007. - p. 55.
- [10] Kovács István: *Mintavétel: terv és eljárások*. Budapesti Műszaki Egyetem. Menedzsment és Vállalatgazdaságtan Tanszék.
- [11] Korpás Attiláné: *Általános statisztika I*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996. - pp. 16-17.
- [12] Ilyénné Molnár Emese - Lovasné Avató Judit: *Statisztika feladatgyűjtemény I*. Perfekt Kiadó. Budapest, 2006. - pp. 82-95.
- [13] Ilyénné Molnár Emese - Lovasné Avató Judit: *Statisztika feladatgyűjtemény II*. Perfekt Kiadó. Budapest, 2006. - pp. 20-23.

Lektorálta: Dr. Szabó Csaba, egyetemi tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

BRIT KATONAI MŰVELETEK DÉLKELET-ÁZSIÁBAN 1945 – 1946 FOLYAMÁN

Mózes Ambrus

*Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, PhD-hallgató,
Mozes.Ambrus.Gabor@uni-nke.hu*

Absztrakt

A háborúk során a győztes felek számára gyakran az egyik legnehezebb feladatnak a béke megnyerése bizonyult. A második világháború esetében kijelenthetjük, hogy a legtöbb hadszíntéren a háború mellett a szövetségesek a békét is megnyerték, hiszen Németország, Olaszország és Japán átalakításának egyaránt az lett az eredménye, hogy viszonylag rövid időn belül a szövetségesek által kialakított új alkotmányos berendezkedés kiérdemelte az országok lakosainak bizalmát és a világháborús ellenségekből aránylag rövid idő elteltével gazdasági, politikai sőt akár katonai szövetségesek is lettek.

A siker egyik záloga az volt, hogy az európai és a csendes-óceáni hadszíntereken a szövetséges erők a fegyverszünet megkötésének pillanatában már mélyen az ellenséges ellenséges ország területén álltak. Ennek az volt a legfontosabb következménye, hogy néhány elszigetelt esettől eltekintve, az ellenséges országok lakossága már nem tanúsított aktív ellenállást a megszálló erőkkel szemben, amelyek így gyorsan birtokba tudták venni a korábban ellenséges kézen lévő területeket is, ami lehetővé tette a szövetségesek háború utáni terveinek gyors megvalósítását is.

Azonban a második világháború harmadik aktív hadszínterén, Délkelet-Ázsiában, az 1945 – 1946-os események nem mindenben egyeztek meg az Európában vagy Japánban történetekkel. Az egyik legfontosabb különbség az volt, hogy a brit parancsnokság alatt harcoló Southeast Asia Command (Délkelet-Ázsiai Parancsnokság – SEAC) elsődleges feladata a Japán által még 1941-42-ben elfoglalt brit, holland és francia gyarmatok területének visszafoglalása és nem nem a japán főerők szétverése volt. Csakhogy ez a feladat messze meghaladta a meglehetősen korlátozott erőforrásokkal rendelkező SEAC erejét, amely egységei a fegyverszünet megkötésének pillanatában is sok ezer kilométerre voltak azoktól a területektől, ahol majd el kellett végezniük a japán csapatok lefegyverzését és elő kellett készíteniük a terepet a háború előtti gyarmati igazgatás restaurációjához is.

Az első feladat nem ígérkezett túlzottan nehéznek, hiszen a japán haderő elsöprő többsége, ha némi késedelemmel is, de engedelmeskedett a császári parancsnak. Azonban a második feladat jelentős kihívást jelentett a SEAC számára, mivel az európai tekintély háború alatti meggyengülésének és szövetségesek erők késői beérkezésének súlyos politikai és katonai következményei lettek. mivel a függetlenségpárti erők Francia Indokínában és Holland-Kelet Indiában is elérkezettnek látták az időt a függetlenség kivívására.

Ez az előadás és tanulmány azt kívánja bemutatni, hogy a SEAC parancsnoksága alatt álló kötelékek milyen katonai műveleteket hajtottak végre 1945 – 1946 folyamán Brit Malájföldön, Holland Kelet-Indiákon és Francia Indokínában, hogy Japán elleni katonai győzelem kivívása után a békét is megnyerhessék e számukra gazdasági és stratégiai szempontból egyaránt kulcsfontosságú térségben.

Kulcsszavak: Délkelet-Ázsia, függetlenség, gyarmatosítás, katonai művelet, konfliktus

Ez a tanulmány a brit parancsnokság alatt álló Délkelet-ázsiai Parancsnokság (*SEAC – Southeast Asia Command*) által a Maláj-félszigeten, Holland Kelet-Indiában és Francia Indokínában 1945 augusztusa és 1946 novembere közt végrehajtott katonai műveleteket elemzi, azt vizsgálva, hogy milyen szerepet játszott a brit katonai jelenlét a régió 1945 utáni történelmében. Ebben az időszakban a SEAC kötelékeinek változatos feladatot elvégezniük. Le kellett fegyverezniük a térségben állomásozó japán erőket, ki kellett szabadítaniuk az itt őrzött hadifoglyokat és polgári internáltakat és lehetővé kellett tenniük a háború előtti polgári államigazgatás restaurálását.

Ez a feladat még az SEAC háború alatti műveleti területén annak ellenére is hatalmas kihívás lett volna, hogy Sziám és Észak-Szumátra kivételével az egész térség a háború előtt brit fennhatóság alá tartozott. Azonban az SEAC feladatai kétszer kibővültek először a potsdami konferencia után, ahol az a döntés született, hogy Francia Indokínának a 16. szélességi körtől délre eső területei is a SEAC alá kerülnek.[12, 116-117.] A SEAC feladatainak második bővülésére 1945. augusztus 15-én került sor, amikor Douglas MacArthur Holland Kelet-India teljes területét is a parancsnokság fennhatósága alá utalta[8, 91.] Ezért 1945. augusztus 16-án reggel Louis Mountbatten tengernagy számára adott volt egy hatalmas feladat, egy közel 3,8 millió km² nagyságú területen 13 hadosztálynyi erővel három komplex katonai és politikai művelet végrehajtása.

1. Történelmi háttér

A két világháború közti évtizedekben jelentősen átalakult a nyugati gyarmatosító hatalmak és az ázsiai gyarmatokon élő lakosság viszonya, mivel ebben az időszakban a gyarmatokon belül fokozatosan megerősödtek az önkormányzatiságot és függetlenséget követelő politikai mozgalmak. Mégis a gyarmati rendszer jövőjét ekkor igazából nem fenyegette semmi, mivel a helyi lakosság többsége még nem kérdőjelezte meg a fennálló status quo-t és a gyarmatosító hatalmak a rendelkezésükre álló rendészeti, jogi és politikai eszközökkel képesek voltak a felmerülő kihívások kezelésére.

A második világháború egyik legfontosabb következménye az volt, hogy a helyi lakosság számára bebizonyította, hogy európai hatalmakat le tud győzni egy kizárólag ázsiaiakból álló haderő. Erre talán az egyik leglátványosabb példát az 1941-42-es maláj-félszigeti hadjárat szolgáltatta, amikor japán 25. hadsereg alig 70 nap alatt foglalta el a Maláj-félsziget és Szingapúrt és fogott el 130000 brit szolgálatban álló katonát és tisztet.[1, 92.]

A másik csapást az európaiak tekintélyére az volt, hogy a japán megszállás alatt internált európaiak által üresen hagyott állásokat ázsiaiak foglalták el, így a helyi lakosság megtanulta azt, hogy már saját maga is képes működtetni a saját országát és nem feltétlenül volt szükségük a jövőben az európaiakra az országaik működtetésére. Ezt a hangulatot a japán hatóságok is igyekeztek megerősíteni az oktatási rendszer és a propaganda okos felhasználásával, és a különböző nyugat-ellenes nacionalista szervezetek megerősítésével. A fenti akciókat még hitelesebbé tette az is, hogy a japán kormányzat már 1943-ban támogatta a két új független állam kikiáltását Burmában és a Fülöp-szigeteken.[5, 254.]

Harmadrészt a japán kormányzat a szövetségesek elleni fegyveres küzdelem elősegítésére a több reguláris és irreguláris alakulatot is felállított. A reguláris fegyveres erők közül a legjelentősebb a Burmában a szövetséges erők ellen aktív harctevékenységet is folytató Indiai Nemzeti Hadsereg volt. A reguláris alakulatok mellett a japánok a megszállt területek védelmére helyi lakosokból több katonai és félkatonai szervezeteket hoztak létre, amelyeknek a háború utáni Holland Kelet-Indiában játszottak fontos szerepet az események alakításában. [2,110]

Negyedrész a háború alatt a szövetségesek saját maguk is támogattak olyan csoportokat, amik a háború alatt a hadműveletek eredményes megvívásához szükséges adatok és

információk megszerzése és a japán erők minél nagyobb területen történő lekötésével érdekében. A gyarmattal rendelkező országok számára utólag nagy nehézségeket okozott, hogy néha éppen a gyarmati fennhatóságot ellenző erők bizonyultak a leghatékonyabbnak e téren.

Ötödöröszt problémát jelentettek a szövetségesek közti nézeteltérések is, mint például az Atlanti Charta 3. pontjának³⁰⁷ eltérő brit és amerikai értelmezése. Hiszen e cikkelyt az amerikaiak úgy akarták megvalósítani, hogy a független állami létre még nem felkészült gyarmatokat nemzetközi gyámság alá akarták helyezni addig, amíg nem álltak készen a függetlenségre. A britek ezzel szemben úgy vélték, hogy a 3. cikkelyben megfogalmazott célokat a gyarmati rendszerek megreformálásával is el lehetett érni, éppen ezért határozottan elleneztek a japán megszállás alá felszabadított gyarmatok nemzetközi gyámság alá helyezését.[13,72. 76-77.]

Végül a SEAC munkáját nehezítette a tény is, hogy az augusztus 15-én bejelentett fegyverszünet és a szövetséges erők egy adott területre való megérkezése közt több hónap is eltelhetett, ami részben a földrajzi tényezőknek, részben pedig egy Douglas MacArthur tábornagtól származó utasításnak volt köszönhető, ami a japán erők formális Tokióban megtörténő kapitulációjáig megtiltotta a szövetséges erők bevonulását a fegyverszünet megkötésekor japán fennhatóság alatt álló területekre.[12, 117.]

Brit katonai műveletek Délkelet-Ázsiában

2. Hírszerzési hiányosságok

A SEAC feladatát megnehezítette az is, hogy az európai hadszíntértől eltérően a szövetségesek a Maláj-félsziget kivételével meglehetősen kevés pontos információval rendelkeztek a következő műveleti terület aktuális katonai és politikai helyzetéről.

Holland Kelet-India esetében a szövetséges főparancsnokság azért nem rendelkezhetett pontos információkkal, mivel a térségben végrehajtott titkos műveletek résztvevői szinte sosem tértek vissza a bevetésből. Conrad Helferich tengernagy, az Ázsiában állomásozó holland erők parancsnoka memoárjában arról számol be, hogy a háború végén semmilyen információval nem rendelkezett a japánok által felállított indonéz félkatonai szervezetek erejéről, felszereléséről, képességeiről és a különböző szervezetek egymáshoz való viszonyáról. Éppen ezért sem a tengernagy sem pedig a holland kormány nem érezte valós fenyegetésnek az 1945. augusztus 17-én kikiáltott független Indonéziát.[11, 581-582.]

Francia Indokína esetében a hírszerzési helyzet valamivel előnyösebb volt, mivel itt az amerikai Office of Strategic Services-nek (Stratégia Szolgáltatások Ügynöksége - OSS) és a brit Special Operations Executive-nak (Különleges Műveletek Igazgatósága – SOE) egyaránt voltak működő hírszerző hálózatai. Azonban e hálózatok hatékonysága éppen 1945-re gyengült meg, miután a japánok bekebelezték ezt a délkelet-ázsiai európai gyarmatot is és emiatt sok információ forrás elveszett.[15, 29.]

A hírszerzési helyzet a Maláj-félszigeten volt a legkedvezőbb, ami annak volt köszönhető, hogy 1941. december 18-án, nem sokkal a félsziget elleni japán támadás után, a gyarmati kormány London hozzájárulásával megegyezett a *Malayan Communist Party*-val (Malájföldi Kommunista Párt – MCP) arról hogy a brit hatóságok által az SOE irányítás alatt Szingapúrban létrehozott diverzáns iskolába felvesznek az MCP által kiválasztott önkénteseket is, hogy a Maláj-félsziget japán kézre kerülése esetén gerilla akciókat hajtsanak végre.[2, 60.]

307 „Harmadszor, tiszteletben tartják minden népnek azt a jogát, hogy megválaszthassa, milyen kormányzati formában kíván élni; továbbá azt kívánják, hogy helyreállítsanak mindazon népek szuverén jogai és önkormányzata, amelyeket erőszakkal fosztottak meg ezektől”[16]

A gyors japán győzelem ugyan nem adott elég időt arra, hogy a brit szervek felállítsák a saját hálózataikat de az SOE által kiképzett 165 főnek kulcsszerepe lett az MCP saját gerilla hadseregében a *Malayan Peoples Anti-Japanese Army-ban* (Malájföldi Népek Japánellenes Hadserege – MPAJA). Az MPAJA-nak 1943-ra annak ellenére sikerült megszilárdítania a helyzetét, annak ellenére, hogy a japánok több alkalommal is súlyos csapásokat mértek a szervezet több vezetőjére vagy harci egységére.[2, 61-2.]

A brit katonai felső vezetés tisztában volt azzal, hogy az MPAJA alkalmas lehet hírszerzési és szabotázs műveletek elvégzésére, amelyek nagy segítséget nyújtanának a Maláj-félsziget felszabadítása során. Az egyetlen problémát az jelentette, hogy 1943-ig nem volt semmilyen kapcsolat a különböző gerillacsoportok és indiai hadsereg között. A probléma orvoslására a Force 136(az SOE távol-keleti szekciójának fedőneve) 1943 májusa és szeptembere között négy csoport ügynököket küldött a Maláj-félszigetre, akinek az volt a feladata, hogy kapcsolatot keressenek az MPAJA-val. A két fél közti megállapodás végül 1944. január 1-jén született meg ami azt tartalmazta, hogy az MPAJA engedelmeskedik a brit haderő által kiadott parancsoknak, ha az SEAC pénzzel, felszereléssel és fegyverekkel támogatja a gerillák tevékenységét.[2, 75.]

A megállapodás megkötéséről a szövetséges főparancsnokság csak 1945 februárjában értesült, mert a Force 136 emberei korábban nem tudtak kapcsolatba lépni a saját parancsnokságukkal. Ezután hamarosan brit összekötő csoportok érkeztek a Maláj-félszigetre, akik hatékonyan össze tudták hangolni az MPAJA tevékenységét a brit főhadiszállás szándékaival.[2, 75-76.] Az SEAC hírszerző és tervezői számára a rádiókkal felszerelt brit összekötő tisztek jelenléte aranyat ért, mivel ezután naprakész adatokkal rendelkeztek a Maláj-félsziget aktuális katonai és politikai helyzetéről, ami nagyon hasznosnak bizonyult a 1945-ben a Zipper-művelet tervezése, és a Maláj-félsziget visszafoglalása során egyaránt.

3. Holland Kelet-India 1945-1946

A három terület közül már a műveletek megkezdése előtt egyértelmű volt, hogy ez a terület jelenti majd a nagy kihívás lesz, mivel ez volt a legnagyobb területű és lakosságú gyarmat a három közül. Ráadásul Mountbatten tengernagy tisztában volt azzal is, hogy a SEAC erőinek aránylag hosszú távra kell berendezkedniük Holland Kelet-Indiában, mivel a holland kormány nem rendelkezett olyan nagyságú katonai erővel, amit gyorsan a térségbe tudott volna vezényelni, hogy átvegye a gyarmatot a szövetségesektől.[10, 434.]

Meglepő módon a Mountbatten által a brit 14. hadseregnek kiadott parancsok nem tartalmazták egy katonai közigazgatási szervezet létrehozását e területen, hanem feladatként pusztán az európai internáltak és hadifoglyok kiszabadítását, valamint az itt állomásozó japán erők lefegyverzését határozta meg a tengernagy.[5, 265.] E minimális célokkal szemben Hollandia nemzetközi tekintélyének helyreállításához létfontosságú volt e gyarmat gyors visszaszerzése. Ezt Pieter Gerbrandy az ország világháború alatti miniszterelnöke így fogalmazta meg: „A holland nemzet nem csak egy európai kis ország, hanem ez egy mind a négy kontinensen jelen levő nagyhatalom. Tengerentúli birodalmunk fennmaradása a jövőnk záloga.”[6, 159.]

Ám ez utóbbi célt alapjaiban kérdőjelezte meg az, hogy 1945. augusztus 17-én Jakartában Sukarno Hatta kikiáltotta az Indonézia függetlenségét. 1945. augusztus végén, még hetekkel a SEAC csapatainak beérkezése előtt, Jakartában már egy a helyi lakosság jelentős részének támogatását élvező és körülményekhez képest hatékonyan működő központi kormányzat működött. Ez az új intézmény elkészítette az új állam alkotmányát és kooptálta a japánok által kinevezett közigazgatási vezetőket így az új kormányzat elvben képesek volt a hatalmas területű új állam egész területének irányítására.[5, 260-3.]

Az első brit kötelék a *Seaforth Highlanders* ezred 1. zászlóalja majd egy hónappal a függetlenség kikiáltása után, 1945. szeptember 15-én rakodott ki Jakartában, míg a 23 indiai hadosztály zöme pedig 10 napot később érkezett meg. A brit-indiai erők jelenléte kezdetben nem okozott jelentős feszültséget, mivel pusztán a Mountbatten által kitűzött feladataikat látták el és nem kísérelték meg a holland fennhatóság helyreállítását. Azonban a brit csapatok után hamarosan a holland közigazgatás képviselői és a gyarmati haderő részei is megérkeztek Jakartába és viselkedésükkel gyorsan maguk ellen hangolták a városi tömegeket.[6, 169]

A szeptember végén történtek hatására a brit erők parancsnoka, Sir Philip Christison altábornagy, megtiltotta további holland kötelékek bevonulását Jakartába. Ő október 13-án Mountbattennek azzal indokolta ezt a lépését, hogy nem akarta, hogy a kisebb holland kötelékek jelenléte polgárháborút robbantson ki Jáván. Mountbatten tudomásul vette alárendeltje döntését és a további holland egységeket már az indonéz szigetvilág keleti, ausztrál katonai megszállás alatt álló szigeteire irányította, ahol sokkal nyugodtabb volt a politikai légkör.[6, 171]

Jakartán kívül 1945. október végéig Jáva és Szumátra legtöbb fontos városába is megérkeztek a zömmel indiai kiegészítésű brit egységek. Christison itt is a jakartaihoz hasonló mérsékelt megszálló politikát folytatott. Mindenhol együttműködött az indonéz kormány képviselőivel, ahol a gyakorlatban is ők igazgatták az adott települést/régiót. Azonban Jáván és Szumátrán támogatták a legtöbben a független Indonéziát, ami szinte szükségszerűen fegyveres összecsapásokhoz vezetett, az internálásból frissen kiszabadult holland civilek vagy hadifoglyok és az indonéz tömegek között között, hiszen a hollandok többsége. a háború előtti állapotok késedelem nélküli restaurációját kívánta. Egy ilyen helyzetben pedig elkerülhetetlen volt, hogy a konfliktust a brit erők is belekeveredtek.[5, 265.]

A legnagyobb áldozatokat eredményező fegyveres összecsapásokra a brit és az indonéz erők között Surabayában került sor, ahova csak 1945. október 25-én érkezett meg a 49. indiai gyalogdandár. E kötelék elsődleges feladata a városban és környékén tartózkodó közel 16000 európai polgári internált és hadifogoly evakuálásának biztosítása volt. Ugyanis a több mint 2 hónapos interregnum alatt a volt internáltak és a függetlenségi párti indonéz lakosság viszonya egyre feszültebbé vált a városban, különösen azután, hogy az utóbbiak jelentős mennyiségű fegyvert zsákmányoltak a japán fegyverraktárakból.[6, 175.]

Ebben a feszült légkörben nem volt meglepő, hogy az indiai katonák hamarosan súlyos, véres veszteséggel is járó összecsapásokba keveredtek az indonéz függetlenséget támogató fegyveresekkel, akiknek a becsült száma 20000 fő volt. Ezzel szemben a dandár parancsnoka legfeljebb 6000 fővel rendelkezett, ami egy felkelés esetén akár meg is semmisülhetett volna. A helyzet elharapózását úgy akarta megelőzni a brit katonai felső vezetés, hogy az indonéz kormány több tagja, köztük a jelentős tekintéllyel bíró Sukarno, Hatta és Amir Sjarifuddin is Surabayába utaztatták és a közvetítésükkel október 30-án délelőtt egy tűzszünetet jött létre az brit és az indonéz erők között.[5,267]

Csak hogy a tűzszünet még ugyanezen a napon összeomlott, mivel a helyi radikális szónokok befolyása a tömegekre erősebbnek bizonyult, az indonéz kormány miniszterei által tető alá hozott megállapodásnál. A tűzszünetet már délután 3 órakor megszüntették, amikor egy felfegyverzett tömeg ostrom alá vett egy olyan középületet, amit a 6. *Mahratta Light Infantry* ezred D százada védett. Mivel a tűzszünetet több közvetítő kiküldése után sem állt helyre ezért a 49. indiai gyalogdandár parancsnoka Mallaby dandártábornok úgy döntött, hogy ő maga próbál tenni valamit, ezért az ostromlott épülethez utazott, ahol tisztázatlan körülmények között halálos lövést kapott és elhunyt.[8,94.]

Mallaby dandártábornok halála után hamarosan gyökeres fordulatot vett a SEAC Indonéziával kapcsolatos politikája, amit jól jelzett a Christison altábornagy által a Surabayában állomásozó indonéz fegyvereseknek címzett proklamáció: „Ha szükséges a rendelkezésemre álló összes szárazföldi, légi és tengeri erőt és minden modern fegyvert be fogok vetni az

elkövetők ellen.” Christison nem akarta feltétlenül a város lerombolását ezért Hattát tájékoztatta arról, hogy a teljes 5. indiai hadosztályt Surabayába rendelte a fenti cél megvalósítására. Mivel Hattának sem volt érdeke a helyzet további elmérgesedése ezért ő egy rádióbeszéddel megnyugtatta a kedélyeket, ami átmenetileg békét teremtett a városban.[6, 179]

Ez az békés időszak lehetővé tette a városban lévő 6050 európai nő és gyerek evakuálását, ami az indonéz kormány közvetlen irányítása alatt álló fegyveres erők passzív viselkedése nélkül biztosan nem valósulhatott volna meg. Ugyanakkor a szilárdan brit ellenőrzés alatt álló dokkokban november első hetében kirakodott az 5. indiai hadosztály másik két dandárja is és a 49. indiai gyalogdandárral együtt felkészültek a városban állomásozó indonéz erők semlegesítésére. A feladat erőszakmentes végrehajtását megnehezítette, hogy ugyanebben az időszakban szabadon engedtek jó néhány indiai katonát, akik arról számoltak be, hogy más bajtársukat az indonéz fegyveresek megcsonkították és meggyilkolták.[4, 53]

Ilyen körülmények közt nem meglepő, hogy november 9-én reggel Mansergh vezérőrnagy által közzétett ultimátum már a következő mondatot is tartalmazta: „Az emberi civilizáció ellen elkövetett cselekedetek nem maradhatnak büntetlenül.” A brit katonai hatóságok újból felkérték az indonéz kormány képviselőit, hogy érjék el az ultimátum végrehajtását, ám a központi kormány ezúttal a döntést a városban lévőkre hagyta. A feszült légkör a brit erők ellen mindenképpen harcolni akaró a Bung Tomo vezette radikálisoknak kedvezett, aki a következő szavakkal hívta harcra a város és a környező települések lakosait: „A jelszavunk ma is ugyanaz, mint ami korábban volt, azaz győzelem vagy halál. Allahu akbar! Allahu akbar! Allahu akbar!” A felhívás nem is lett hatástalan, tömegek érkeztek a városba, hogy részt vegyenek az elkerülhetetlennek tűnő ütközetben. [6, 179.]

Mivel az indonéz oldal nem tett eleget az ultimátum pontjainak ezért november 10-én jelentős tengerészeti és légi támogatás mellett megkezdődött a Surabaya elfoglalásáért megindított ütközet, amelynek hivatalos célja a városban lévő további internáltak és hadifoglyok kiszabadítása volt.[4, 55.] A november 29-éig befejeződött katonai művelet brit teljes sikerrel zárul, ám ezért mindkét fél súlyos árat fizetett, Christison altábornagy egy Sir Archibald Nye-nak írott jelentésében 600 fős indiai és 10000 fős indonéz veszteségről számolt be, míg szemben helyi források az indonéz veszteséget 15000 főre becsülik.[6, 180-1.]

A Surabayaért vívott ütközetnek minden a két fél számára más-más következménye lett. Az indonéz oldal számára az eseményeknek rövid távon két következménye lett egyrészt Jáva és Szumátra szerte cselekvésre sarkalta a különböző radikális fiatalokat, akik ezután igyekeztek fegyveresen is leszámolni a függetlenség ellenségeivel. Másrészt Surabaya után nem sokkal a japánokkal kollaboráló Sukarno átadta a miniszterelnöki tisztséget Sultan Sjahrirnak, aki a háború alatt japánellenes tevékenységet folytatott. Ez a lépés azért volt fontos, mert így egy olyan személy került a hivatalos indonéz kormány élére, akivel a hollandok hajlandóak voltak leülni a tárgyalóasztalhoz.[6, 181-3.] A surabayai harcok másik eredménye az, hogy megszülethetett az indonéz állam egyik első nemzeti mítosza, hiszen november 10-t a Hősök Napjának hívják, amikor az indonéz függetlenségi háború emlékezik egész Indonézia.[16]

Az a surabayai ütközetnek a brit fegyveres erők is tanultak. A legfontosabb rövid távú tapasztalat az volt, hogy megtanulták, hogy az indonéz függetlenség támogatói között sok olyan radikális is volt, aki nem engedelmeskedik a „hivatalos” indonéz kormány utasításainak. Ezért a későbbiekben legfelsőbb brit katonai vezetés jóváhagyásával a brit fegyveres erő sokkal szabadabban alkalmazhatott erőt e csoport semlegesítésére. A másik, hosszú távúnak tekinthető változás, a holland csapatok visszatérésével volt kapcsolatban, mivel 1946 márciusától Mountbatten kifejezetten siettetett a holland erők Jávára történő szállítását. [4, 60]

Azonban Mountbattennek és Christisonnak egészen 1946 novemberéig foglalkoznia kellett Holland-Kelet Indiával, hiszen a háború alatt súlyos károkat elszenvedő Hollandiának csak

ekkorra sikerült elegendő katonát és rendőrt Délkelet-Ázsiába vezényelni, ami végül lehetővé tette az utolsó brit katona kivonását is. A sors fintora, hogy éppen az elsőként Jakartába érkező *Seaforth Highlanders* ezred katonái hagyhatták el a szigetvilágot utoljára. Ilyen körülmények közt nem meglepő, hogy a frusztrált skót katonák ököfbe szorított kézzel és Merdeka azaz szabadság kiáltással fogadták az őket felváltó holland katonákat a kikötőben.[6, 188-9]

4. Francia Indokína

A Francia Indokína déli részén végrehajtott műveletek meglehetősen hasonlítottak Holland Kelet-Indiában történetekre hiszen itt is egy a függetlenségét kikiáltó helyi kormány próbálta meg kormányozni a területet, amely számíthatott az 1941-ben létrehozott egy francia- és japánellenes függetlenségi ernyőszervezet a Viet Minhet(Viet Nam Doc Lap Dong Minh azaz a Vietnami Függetlenségi Liga) politikai és katonai támogatására.. [9, 132-3.]

A Hanoiban kikiáltott Viet Minh vezette kormány hasonlóan mérsékelt politikát folytatott mint indonéz társa. A japánok által 1945 márciusában felállított bábkormányzathoz köthető vezetők pozíciókat kaptak az új vietnami kormányban és az új állam zökkenőmentes működtetése érdekében úgy döntöttek, hogy átveszik a gyarmati közigazgatást és jogszabályi környezetet is.[14, 523.]

A független Vietnami Demokratikus Köztársaság Hanoiban történt kikiáltása után Saigonban is megalakult egy a Vietminh vezetése alatt álló, magát helyi ideiglenes kormánynak nevező testület, ami kihasználva a japán kapituláció után kialakult hatalmi vákuumot a helyi politikai riválisaik meggyilkolásával vagy bebörtönözésével megerősítette befolyását Saigonban. E küzdelemben hasznos eszköznek bizonyultak a Binh Xuyen bűnszervezet tagjai is, akik pénzért vagy más számukra megfelelő ellenszolgáltatásért bármilyen piszkos munka elvégzésére hajlandóak voltak.[12, 118.]

Az első szövetséges katonák csak 1945. szeptember 8-án érkeztek meg Saigonba, hogy elvégezzék egy szövetséges ellenőrző bizottság felállításához szükséges első lépéseket. Miután ezt a munkát befejeződött, szeptember 13-án Saigonba utazott a Francia Indokínáért felelős brit tiszt Douglas Gracey vezérőrnagy és szűkebb törzse is, hogy a gyakorlatban is megkezdhesse feladatai elvégzését. [12, 118.]

Ő a Christison altábornagy által választott megoldástól eltérően, aki de facto kormányként elfogadta az indonéz kormányt és intézményeit egyaránt, a kezdetektől törvénytelen tényezőnek tartotta a helyi ideiglenes kormányt és ehelyett inkább a francia kormány helyi képviselőjével Jean Cédile-lel működött együtt együtt. Ami annyira hatékonynak bizonyult, hogy Cédile szeptember 17-én már arról tájékoztathatta Philippe Leclerc tábornagyot, az indokínai francia fegyveres erők főparancsnokát, hogy hamarosan sor fog kerülni egy saigoni francia hatalomátvételre, amit a britek is támogatnak.[12, 120.]

A puccs brit előkészítésének első lépéseket az jelentette, hogy Gracey szeptember 21-én statáriumot hirdetett Saigonban. Ezzel párhuzamosan a 80. indiai gyalogdandár 3 zászlóaljának gurka és indiai katonai fokozatosan átvették a stratégiai fontos raktárak, lőszerraktárak, bankok, benzinkutak, szállodák és a Maison Centrale azaz városi börtön biztosítását a fegyveres vietnami őrsegtől. A városi börtön megszerzése azért volt különösen fontos, hiszen az itt őrzött több száz francia katona jelentős erősítést jelenthetett a statárium betartatásához elegendő erővel nem rendelkező Gracey számára.[12, 122.]

A statárium kihirdetésének másnapján Jean Cédile ösztönzésére Gracey úgy döntött, hogy szabadlábra helyezi és fel is fegyverzi az itt őrzött idegenlégiósokat és más internáltaknak. Ez a lépés a Viet Minh számára egyértelmű fenyegetést jelentett, hiszen hirtelen több száz kiképzett katonára tett szert az addig szinte teljesen erőtlén francia gyarmati kormányzat. A helyi ideiglenes kormány terve az volt, hogy másnapra egy hatalmas tüntetést szerveznek, ahol szinte biztosnak tűnt, hogy tömegoszlatás során a francia vagy a brit erők a felvonuló

tömeg közé lőnek, aminek számtalan ártatlan áldozata lesz és ez újra Saigonra irányítja a világsajtó figyelmét.[12, 122.]

Azonban a történelem keresztülhúzta a Viet Minh terveit, hiszen szeptember 22-ről 23-ára virradó éjjel a francia fegyveresek puccsot hajtottak végre a vietnami ideiglenes kormány ellen. Ezt Gracey erői nem tétlenül néztek, hanem kulcsszerepet játszottak a sikerében az általuk őrzött objektumoknak a puccsistáknak történő átadásával. A hirtelen támadásra nem számító vietnami ideiglenes kormány nem tudott hatékonyan ellenállni és reggelre a város felett újra a francia trikolór lengett. A hatalmat visszaszerző telepések ekkor érkezettnek látták az időt, hogy megmutassák a vietnamiaknak, hogy ki is ült újra a nyeregben. Az általuk elkövetett számtalan atrocitások egyikére az éppen a városban tartózkodó világhírű fotóművész Germaine Krull így emlékezett: „[a Rue Catinat-on] francia katonák egy csoport vietnamit hajtottak maguk előtt, egy hosszú kötéllel úgy összekötve, mintha rabszolgák lennének. Nők arcon köpték őket. Nem sok hiányzott ahhoz, hogy ott helyben megglincselje őket a tömeg.”[6, 149]

A puccsra válaszul a városban elszabadult a pokol, a Viet Minh szeptember 24-ére általános sztrájkot hirdetett és ezzel párhuzamosan a szervezet fegyveresei megtámadták a repülőteret, felgyújtották a központi piacteret, és kiszabadítottak az immár francia kézre került börtönökben őrzött több száz bajtársukat. E feszült helyzetben a francia lakosság igyekezett megvédeni magát az esetleges támadásoktól ezért vagy elbarikádozták magát lakásaiban vagy aki tudott az brit vagy francia erők által őrzött épületekbe menekült. A zavaros körülményeket természetesen a bűnözők is kihasználták, ami még veszélyesebbé tette a francia lakosság életét. A bűnszervezetek jelentette kockázatot jól jelzi, hogy az időszak legsúlyosabb atrocitását éppen a Binh Xuyen emberei követték el, akik szeptember 25-én reggel Saigon egyik külvárosában legalább 150 francia és eurázsiai civilt gyilkoltak meg.[12, 123.]

A Viet Minh hamarosan kiterjesztette tevékenységét egész Dél Indokínára, aminek felszámolása meghaladta az aránylag kis létszámú brit és francia erők lehetőségeit. Ebben a helyzetben a brit katonai felső vezetés úgy határozott, hogy a lefegyverzett japán egységeket újra fel kell fegyverezni és a Viet Minh elleni műveletek végrehajtására kell utasítani. [6, 149.] Másrészt szeptember 28-án Gracey és Cedile Szingapúrban találkozott Mountbattennel és John Lawson brit hadügyminiszterrel a jövőbeli teendők megvitatására. Gracey a megbeszélés után ígéretet kapott arra, hogy hamarosan a teljes 20. indiai hadosztály meg fog érkezni Saigonba. Az ülésen azt is egyértelművé tették Gracey számára, hogy brit és japán erőket csak Saigonban és környékén alkalmazhatja, míg a Francia Indokína többi területének pacifikálása a francia erők feladata lett.[12, 124]

Október 1-jén a Chiefs of Staff Committee (Haderőnemi Vezérkari Főnökök Bizottsága - COS) jóváhagyta a brit és japán erők Saigonon kívül alkalmazását is. Ez a nagyobb hadműveleti területtől eltekintve nem jelentett nagy változást a britek Francia Indokína politikájában, hiszen a legveszélyesebb, legpiszkosabb Viet Minh ellenes műveleteket továbbra is japán kötelékek végezték el, általában de nem mindig brit tisztek parancsnokság alatt, ami persze jelentősen csökkentette a brit erők véres veszteségét.[12, 125]

Gracey legnagyobb problémája a francia erősítések aránylag lassú megérkezése volt, hiszen neki egészen 1945. december végéig kellett várnia jelentősebb francia erők beérkezésére, ami végre lehetővé tette a saját erők kivonásának megkezdését. Az indokínai brit katonai jelenlét 1946. január 14-én azzal a szimbolikus eseménnyel zárult le, hogy Gracey a kormányzói rezidenciáján Thierry d'Argenlieu-nak, Francia Indokína újonnan kinevezett főbiztosának két japán kardot adott, ami azt is jelképezte, hogy Dél-Indokínából újra Francia Indokína lett. Az ünnepélyes szertartást követően megkezdődött a brit egységek zömének kivonása és 1946. március 26-ára az utolsó brit katona is elhagyta Francia Indokínát[12, 127]

Gracey vezérőrnagy úgy érezte, hogy sikeresen végezte el a brit kormányzat által számára kitűzött feladatot, ugyanakkor neki már 1945 novemberében, amikor látta a Saigon környékén

harcoló francia erők által okozott pusztítást, sem voltak illúziói arról, hogy mi fog történni Francia Indokínában a brit erők kivonása után: „A francia csapatok tevékenysége olyan súlyos ellenérzéseket fog kelteni a helyi lakosságban, ami ellehetetleníti az új terveik végrehajtását. Én biztos vagyok abban, hogy ez a helyzet amint elhagyjuk ezt az országot, egy újabb gerilla háborúhoz, gyújtogatáshoz és széleskörű szabotázhoz fog vezetni.” [6, 158.]

5. Brit Malájföld / Maláj-félsziget

A SEAC számára a legnagyobb kihívást az jelentette, hogy közvetlenül augusztus 15. után a japán főparancsnokság elrendelte, hogy a félszigeten állomásozó japán erők nagyobb városokban történő koncentrációját. A japánok által kiürített területek pedig Malájföld jelentős részé az MPAJA ellenőrzése alá került. [2, 167-8.]

Ez a brit kormányzat számára azért volt nagyon fenyegető, mert fenn állt az esélye az 1944. decemberi Görögországban történt események megismétlődésének. Ott a görög kommunista partizánok nem voltak hajlandóak letenni a fegyvereiket és megkísérelték átvenni a hatalmat. Ráadásul Görögországgal szemben, ahol Ronald Scobie altábornagy III. brit hadtestével és királypárti görög erőkkel sikerült megakadályozni a kommunista puccsot, 1945 augusztusában az SEAC kezében nem volt olyan eszköz, amivel meg tudta volna akadályozni a maláj függetlenség kikiáltását.

A britek számára további problémákat okozhatott az MCP összefogása a legerősebb maláj nacionalista párttal a KMM-mel. Ez azért erősítette volna az MPAJA pozícióit, mert a KMM vezetése felajánlotta, hogy a japánok által felállított Giyu Gun egységekben szolgáló maláj katonákra is számíthatnak a britek elleni harcban. A brit ellenes kommunista-nacionalista összefogás azonban akkor omlott össze, amikor MCP Központi Végrehajtó Bizottsága a Japán kapituláció utáni első ülésén úgy döntött, hogy fegyverek helyett inkább békés úton akarja kivívni Malájföld függetlenségét. [2, 98-9.]

Az MCP 1945. augusztus 27-én nyilvánosan is kijelentette, hogy Japán vereségével véget ért a fegyveres küzdelem időszaka és a párt új 8 pontos programját a leghatékonyabban a gyarmati kormányzattal együttműködve lehet megvalósítani. Amikor a brit hatóságok megismerték az MCP követeléseit, a választott törvényhozó testület létrehozását kérő ponttól eltekintve, elfogadhatónak tartották azokat, hiszen ezek kompatibilisek voltak a britek saját terveivel. Ugyanakkor a párton belül sokan elégedetlenek voltak a 8 pontos programmal, mivel abban nem szerepelt az, hogy a párt végső célja egy független Demokratikus Malájföldi Köztársaság megeremtése volt. [2, 242.]

Miután egyértelművé vált, hogy minden feltétel adott a visszatérésre 1945. augusztus végén Indiából és Cejlonból is kifutottak azok a konvojok, amelyek immár nem háborúra, hanem ünnepélyes bevonulás végrehajtására készülhettek. Az első malájföldi terület, amely újra brit igazgatás alá került Penang szigete lett, amelynek parancsnoka szeptember 2-án este tette le a fegyvert a brit hajóraj parancsnoka előtt. Szeptember 4-én egy jelentős brit haditengerészeti kötelék futott be Szingapúr kikötőjébe, és szeptember 9-én a Zipper műveletet hónapok óta tervezett időpontjában megtörtént a brit főerők partraszállását Kuala Lumpur térségében. A partraszállások után még egy hónapnak kellett elteltie, amíg a brit egységeknek sikerült elérniük Brit Malájföld legtávolabbi területeit. A Maláj-félszigeten állomásozó japán erők parancsnoka Itagaki Seishiro vezérezredes 1945. szeptember 12-én Szingapúrban írta alá a kapitulációs okmányt, ami formálisan is véget vetett Brit Malájföld japán megszállásának. [6, 57.]

A japán kapitulációt követően Brit Malájföldet a British Military Administration (brit katonai közigazgatás - BMA) kormányozta. A brit kormányzat részben azért döntött úgy, hogy a Maláj-félszigetet egy átmenti időszakra katonai közigazgatás alá helyezi, mivel a háború előtti gyarmati adminisztráció munkatársainak jelentős része még nem tudta azonnal felvenni a

munkát, hiszen időbe került, amíg visszatértek a japán internálótáborokból. A BMA felállítására azért is volt szükség, hogy a brit kormány el tudja végezni a Malájföldi Unióhoz felállításához nélkülözhetetlen tárgyalásokat a 9 maláj protektorátus uralkodójával.

De mi is volt a Malájföldi Unió? A hollandoktól és a franciáktól eltérően ugyanis a britek a kész reformtervekkel érkeztek vissza a Maláj-félszigetre. Ugyanis a brit kormányzat számára egyértelmű volt, hogy a Szingapúrban elvesztett birodalmi tekintélyt csak úgy lehetett helyreállítani, ha a háborúban egyértelműen kudarcot valló megoldásokból helyett Brit Malájföldből és Szingapúrból minta gyarmatokat faragni a brit kormányzat. A tervek kidolgozására 1943 közepén Londonban egy tervező törzsét állítottak fel amely munkája végén egy olyan tervezet tett le az asztalra, ami gyökeresen átformálta volna a Maláj-félszigetet. Ugyanis a tervező törzs javaslata szerint, amit a brit kabinet is jóváhagyott, felszámolnák a háború előtt létező maláj protektorátusokat és helyettük egy egységes államot hoznának létre, a Malájföldi Uniót. Az új állam legfontosabb újítása az volt, hogy a Maláj-félszigeten élő kínai és indiai közösség jelentős része is állampolgárságot kapott volna szemben a háború előtti állapottal, amikor a protektorátusok lakosai közül csak a malájok rendelkeztek állampolgársággal.[6, 99]

A közigazgatási reform és lakosság ellátása mellett a BMA legfontosabb feladata az MPAJA leszerelése volt, hiszen egy kiképzett és harcedzett gerillahadsereg bármikor kellemetlen pillanatokot szerezhetett a brit gyarmati hatóságoknak. Az BMA feladatát megkönnyítette, hogy Lai Tek, az MCP főtitkára, szilárdan kitartott a britekkel való együttműködés mellett. Így amikor szeptemberben a párt Állandó Végrehajtó Bizottsága elé került az MPAJA leszereléséről szóló brit ajánlat, Lai Tek meg tudta győzni a bizottság tagjainak többségét, hogy változtassák meg a korábbi álláspontjukat és járuljanak hozzá az MPAJA leszereléséhez. Az MCP ÁVB elvi hozzájárulásának kivívása után 1945 novemberében született meg a végleges megállapodás az MPAJA leszereléséről, de még hosszú tárgyalásokra volt szükség, hogy megegyezés születhessen a BMA által a volt gerilláknak fizetendő jutalom összegéről. Az MPAJA formális felosztatására 1945. december 1-jén került sor és ezzel a BMA sikeresen eltávolította a brit gyarmati fennhatóság restaurációját fenyegető utolsó reális akadályt Brit Malájföldön.[2, 258]

6. Következtetések

Ez a három közvetlenül a második világháború után végrehajtott művelet jó néhány olyan tapasztattal szolgál, ami napjaink konfliktusaiban releváns lehet. Egyrészt e három példa egy újabb bizonyítékot szolgáltat arra, hogy mennyire kockázatos megfelelő tervek és pontos információk nélkül bármilyen katonai műveletbe kezdeni. Hiszen mi tette olyan sikeressé a Maláj-félszigeten történt akciót? Egyrészt az, hogy a brit hatóságok nem akarták visszaforgatni az idő kerekét, hanem egy olyan új tervet dolgoztak ki amiről azt hitték, hogy az vonzó lehet a Brit Malájföld lakosságának több mint a felét alkotó kínai és indiai közösség számára. Másrészt pedig az segítette őket, hogy előnyösnek bizonyult, hogy a brit hírszerzésnek sikerült egy hatékony együttműködést kialakítani a legerősebb potenciális ellenzéki erővel az MCP-vel és az MPAJA-val is, ami megeremtette a reformok végrehajtásához szükséges viszonylagos nyugalmat. Amikor kiderült, hogy ez eredeti terveik bevezetése súlyos politikai és etnikai konfliktushoz vezetne, akkor képesek megnyomni az újra tervezés gombot és egy új megoldást keresni, ami politikai elit elsőpró többsége számára elfogadhatónak bizonyult. Ezzel szemben a hollandok és franciák mind a két területen kudarcot vallottak nem voltak képesek érdemben tárgyalni a vietnami és indonéz oldallal és amikor az reform javaslataik elutasításra találtak, akkor erővel próbálták azoknak érvényt szerezni és meg sem próbáltak egy újabb megoldást találni, ami két véres és költséges gyarmati háború kirobbanásához vezetett, amit azt Douglas Gracey Franciaország esetében megjósolt.

Irodalomjegyzék

Könyvek

- [1] Stille, Mark: Malaya and Singapore 1941-42. Oxford: Osprey Publishing. 2016.
- [2] Cheah, Boon Kheng: Red Star over Malaya Resistance and Social Conflict During and After the Japanese Occupation of Malaya. Singapore: Nus Press. 2014.
- [3] Harper, Timothy Norman: The End of Empire and the Making of Malaya. Cambridge: Cambridge University Press. 2006.
- [4] MacMillan, Richard: The British Occupation of Indonesia 1945 – 1946 Britain, The Netherlands and the Indonesian Revolution. London: Routledge. 2005.
- [5] Ricklefs, Merle Calvin: A History of Modern Indonesia since c. 1200. Basingstoke: Palgrave. 2001.
- [6] Bayly, Christopher Harper, Tim: Forgotten Wars The End of British Asian Empire. London: Penguin. 2008.

Folyóiratcikkek

- [7] Cheah, Boon Kheng: Some Aspects of the Interregnum in Malaya (14 August – 3 September 1945) Journal of Southeast Asian Studies, Vol 8, No. 1, (Mar., 1977) 48-74.
- [8] Parrott, J.G.A.: Who Killed Brigadier Mallaby. Indonesia, No. 20, (Oct., 1975) 87-115. ü
- [9] Katz, Mark N.: The Origins of the Vietnam War 1945–1948. The Review of Politics, Vol. 42. No. 2., (Apr., 1980) 131-151.
- [10] Homan, Gerloff D.: The United States and the Netherlands East Indies: The Evolution of American Anticolonialism. Pacific Historical Review, Vol. 53., No. 4, (Nov., 1984) 423-446.
- [11] de Graaf, Bob: Hot Intelligence in the Tropics: Dutch Intelligence Operations in the Dutch East Indies during the Second World War. Journal of Contemporary History, Vol.22, No. 4. Intelligence Services in the Second World War: Part 2, (Oct, 1987) 563-587.
- [12] Springhall, John: 'Kicking out the Vietminh' How Britain Allowed France to Reoccupy South Indochina, 1945-46. Journal of Contemporary History, Vol. 40(1), 2005. 115-130.
- [13] Sbrega, John J.: The Anticolonial Policies of of Franklin D. Roosevelt A Reappraisal. Political Sciences Quarterly, Vol. 101, No. 1, (1986) 65-84.
- [14] Toung, Vu: 'It's time for the Indochinese Revolution to show its true colours' The radical turn of Vietnamese politics in 1948. Journal of Southeast Asian Studies Vol. 40, No. 3, (Oct. 2009) 519-542.
- [15] Spector, Ronald: Allied Intelligence and Indochina 1943-45. Pacific Historical Review, Vol. 51, No. 1., (Feb,1982) 23-50.

Internetes források

- [16] Tehusijarana, Jonathan Peter: Hari Pahlawan: Heroism for all. 2015 letöltve 2017. január 15. forrás: <https://www.aiya.org.au/2015/11/hari-pahlawan-heroism-for-all/>.
- [17] Az Atlanti Charta (é.n)[1941] letöltve: 2017. március 23. Forrás: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/k10812.html>

Lektorálta: dr. Újházi Lóránd, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

A RENDVÉDELMI SZERVEKNÉL MŰKÖDŐ SZAKSZERVEZETEK KIHÍVÁSAI 2010. UTÁN

Nagy Gábor

Soproni Egyetem, Széchenyi István Gazdálkodás-és Szervezéstudományi Doktori Iskola,
PhD-hallgató, nagy.gabor@langlovagok.hu

Absztrakt

A munkavállalók védelmében létrejött szervezetek jelentősége és ereje az elmúlt években hanyatlásnak indult. Nem új keletű folyamatról beszélünk, azonban a hivatásos szerveknél, a rendszerváltástól kezdve magasabb volt a tagság aránya, mint a civil szféra oldalán működő szervezeteknél. A legnehezebb helyzetben az állami foglalkoztatottak vannak, attól hogy hivatásos jogállásúak nem előnyük, hanem hátrányuk származik. A jogalkotóval szemben sokkal nagyobb kihívást jelent bármilyen munka ezen a területen. A szakszervezetek számára 2010. vízválasztónak bizonyult, reményekkel telve várták a választásokat. Bízta abban, hogy amire egy érdekképviselőt hivatott, és akiket képvisel, azok számára eljön az a pillanat, amikor a valós problémákra koncentrálna, érdemi munkát tudnak végezni a tagság és a munkabéke érdekében.

Kulcsszavak: érdekképviselő, rendvédelem, tagdíj, szolgálati törvény, tűzoltók

1. Bevezetés

*"Mi kemény kiképzést kaptunk, de minden alkalommal,
amikor már kialakult a csapat, átszervezték bennünket.
Később az élet megtanított arra,
hogy mi minden új helyzetet átszervezéssel akarunk megoldani
és milyen csodálatos dolog ez:
a haladás illúzióját keltjük, miközben zavart keltünk, rontjuk a
hatékonyságot és demoralizálunk."
(Petronius: Satyricon)*

Korábban már jó kapcsolat alakult ki az ellenzékkel, néha sikerült egy-egy levelet, témát az Országgyűlés elé vinni segítségükkel. Többször nyilvánultak meg rendvédelem problémáinak megoldásával és a szakmai szervezetekkel kapcsolatban pozitívan. Ezek többnyire a foglalkoztatottakat érintő érdekek, törekvések, álláspontok feltárása, egyeztetése, valamint tájékoztatás, konzultáció és információ csere volt. A témák leginkább a munkavállalók élet és munkakörülményei, gazdasági, jövedelmi, jogi, szociális, egészségügyi kérdéseiben vetődtek fel.

A belügyminiszter irányítása alá tartozó rendvédelmi szervezetek hivatásos állományú létszáma több mint 56 ezer fő. Ide tartoznak.

- Rendőrség (általános rendőrségi feladatokat ellátó)
- Nemzeti Védelmi Szolgálat (belső bűnmegelőzési és bűnfelderítési feladatokat ellátó rendőrség)
- Terror Elhárítási Központ (terror elhárítási feladatokat ellátó rendőrség)
- Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság és az irányítása alá tartozó szervek (nem fegyveres, de rendvédelmi szerv)
- Büntetés-végrehajtás és az irányítása alá tartozó szervek
- Szervezett Bűnözés Elleni Koordinációs Központ
- Alkotmányvédelmi Hivatal
- Nemzetbiztonsági Szakszolgálat

A létszámban nincs benne a Nemzetgazdasági Minisztériumot vezető miniszter irányítása alá tartozó - Nemzeti Adó-és Vámhivatal, az Országgyűlés Elnökének irányítása alá tartozó - Országgyűlési Őrség, a Miniszterelnökséget vezető miniszter irányítása alá tartozó - Információs Hivatal és a Magyar Honvédség, sem a munkájukat segítő közalkalmazottak, köztisztviselők, közfoglalkoztatottak.

Jogaik védelméről törvények, rendeletek és az érdekképviselési szervezetek gondoskodnak. Felsorolásomban a reprezentatív szakszervezetek tartoznak, amelyek a Belügyi Érdekegyeztető Tanácsba képviselik a munkavállalói oldalt. (HSZT, 2015.)

- Hivatásos tűzoltók Független Szakszervezete
- Fővárosi Tűzoltóság Szakszervezete
- Nemzetbiztonsági Szakszolgálatok Érdekképviselési Szakszervezete
- Rendészeti és Közigazgatási dolgozók Szakszervezete
- Független Büntetés-végrehajtási Szakszervezetek Országos Szövetsége
- Rendőr Szakszervezetek Védegylete
- Tettekreász Magyar Rendőrség Szakszervezete
- Független Rendőr Szakszervezet
- Belügyi, Rendvédelmi és Közszolgálati Dolgozók Szakszervezete

2010-ben még 14 olyan szakszervezet volt, amely a hivatásos szolgálati jogviszonyban állók érdekében reprezentációval bírt, napjainkban 9 van.

Előadásomban az elmúlt időszakot kívánom áttekinteni, hogyan változtak jogok kötelezettségek, a támogatások és az érdekképviselések.

2. Szakszervezetek szerepe, működése

Ezek az érdekképviselési csoportok a rendszerváltás után jöttek létre. Nem volt tapasztalat korábban, mint az együttműködő, tárgyaló fél látszatát keltő, a szocializmus érájában is működő civil szakszervezeteknek. Leginkább egy gyakorlatiasabb, sokkal inkább érdekvédő mozgalomként jöttek létre. A nyugat európai mintákat alapul véve. Van, amelyik megtalálta a helyét és valamelyik nem. Feladatuk az érdekvédelem és a szolgáltatás egyszerre, akár állami feladatok átvállalása. Hosszú távon a legfőbb cél, hogy a szakszervezet egy megkerülhetetlen tényező legyen, akár a képzéseket, akár a munkavállalást, akár a szakmát, akár a vezetők kinevezését tekintve. A dolgozónak tudnia kell, hogy hová kell mennie, kihez kell fordulnia. Az állami szférában ez kifejezetten nagy probléma, hogy a munkáltató akarja ellátni a dolgozója érdekképviselését is, ez nem működik és soha nem is fog működni. Erre számtalan példát találunk északról délig, tehát még újat sem kéne kitalálnunk, csak alapul venni azon társadalmakat, ahol nem volt 50 évig kommunista államberendezkedés, áttekinteni hibáikat, előnyeiket. Sajnos a hivatásos szakszervezeteket szakmai érdekképviseléseknek nem ismerik el, pedig az egyetlen, olyan tömörülés, ahol valódi, munkát végző, ismerő dolgozókkal lehet a problémákról és megoldásokról beszélni. Az állami ezen a téren sem működik jól, személytelenné válik. (Pántya,2006.)

3. A szolgáltató szakszervezet

Aki szakszervezeti tagdíjat fizet, ami a tagság egyik feltétele, joggal teszi fel a kérdést: Mit ad nekem a szakszervezet? Természetesen a probléma soha nem egyoldalú, a dolgozók fejében is rendet kéne rakni. Sokan azt gondolják, főleg a szakszervezeten kívüliek, hogy erre nincs szükség, a tagok viszont úgy látják, hogy egy ember a szakszervezet és mindent neki kell megcsinálnia, mindenkivel személyesen kell beszélgetnie és személyesen kell érdeket képviselnie a tag oldalán. mindenki azt várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön. Nem tudom, mennyi idő kell még ahhoz, hogy rájöjjünk, arra a tényre, hogy csak egységben

gondolkodva lehet erős érdekképviselő. A szakszervezet vezetője legfeljebb megjeleníti azt az összefogást, ami mögötte van. Az ehhez szükséges stratégiák és a nyomás gyakorlás eszközeinek hiánya sokkal nehezebbé teszi az ágazatban történő érdekérvényesítést.

Találkozni azzal a tagsági koncepcióval is, ami elvárja, hogy a többszörösét adja vissza a szervezet, mint a tagdíj befizetése. Logikai bukfenc van az elméletben és egy nagyon rossz gondolkodásmód alapja ez. A szakszervezeti tagságot nem azért kell fenntartani elsősorban, mert egy előnyös gazdasági döntés számomra, hanem azért, mert a tagdíjammal segíteni tudok azoknak a kollégáknak, akiket meg kell védeni a munkáltatói önkény ellen, jogsegély szolgáltatást lehet fenntartani, bajba jutott kollégákon lehet segíteni. Aki ezt a pályát választja, annak nem munkája, hanem hivatása lesz. Csak az elsődleges célok megvalósításának feltételei után jöhet szóba a szolgáltatások rendszere, amivel azok számára is vonzóvá tehető a szakszervezet, akiknek soha nem akad jogi vitája a munkáltatóval és semleges a jogszabályváltozásokat érintően. Az utóbbi években ebbe az irányba fejlődtek sokat az érdekképviselők. Előtérbe kerültek a fogyasztói csoportok, egyéni kedvezmények, üdültetések, egyéni szolgáltatások, amelyekkel mind több dolgozót érnek el, bővíteni tudják taglétszámukat. (Karácsony, 2001.)

4. Funkcióvesztéssel járó jogszabály módosítás a szolgálati törvényben

Hatálya alá tartozik a rendőrség, a katasztrófavédelem, a büntetés-végrehajtás, az Országgyűlési Őrség, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal, valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok. A törvény tehát a hivatásos állományú munkavállalókra terjed ki, akik az állammal, mint az Ő munkáltatójukkal a törvény alapján különleges közszolgálati jogviszonyban állnak. A többször szigorított szabályozás több mint 56.000 embert érint.

A rendvédelmi dolgozók hivatásos állományú tagjai, ellentétben más közszolgáltatásban dolgozó munkavállalóktól feladatukat tekintve, több lényegi különbség adódik.

A hivatásos állomány tagjai szolgálatukat önkéntesen vállalják. Azt élethivatásként végzik, szigorú függelmi rendben, életük és testi épségük kockáztatásával, több alapjog korlátozása mellett teszik ezt. Többek közt korlátozható a szabad mozgáshoz való joguk, a tartózkodási hely szabad megválasztásának joga, a véleménynyilvánítás szabadságának joga, valamint a gyülekezési és egyesülési jog gyakorlása. A munkaviszony létesítése és annak megszüntetése az általános jogviszonyoktól eltérő, speciális szabályokat tartalmaz. A munkaviszony megszüntetésének tárgykörében, a feladat-végrehajtási kötelezettség biztosítása érdekében a munkavállaló részéről is felmondási kritériumokat és korlátozásokat tartalmaz. A hivatásos állomány tagja a szolgálati jogviszonyból származó jogvitáját nem az általános jogszabályok szerinti bíróságon rendezik. A törvény értelmében, a jogvita közvetlenül bíróságon nem érvényesíthető kivéve, ha a jogszabály a rendvédelmi szerven belüli eljárásrendről nem rendelkezik. Az új közszolgálati életpálya bevezetéséről szóló 1846/2014. számú kormányhatározat látszólag nagy figyelmet fordít a közszolgálati életpálya koncepciójára, valamint a közszolgálati életpályák közötti átjárhatóságra, azonban ennek elemei nem érhetők el a törvényben. A rendvédelmisek egyéni és kollektív jogai 2010 óta folyamatosan csökkennek, a szolgálati feladatok és kötelemények növekednek. Romlottak az élet és munkakörülmények, az illetmények reálértéke folyamatosan csökken, hiába a 30%-os béremelés, ami a pótlékrendszer átalakulása miatt, jóval szerényebb, a szolgálati nyugdíj megszűnt, szociális háló nincs. (HSZT, 1996.)

5. Csökkenő szakszervezeti jogok

A 2012-es szolgálati törvénymódosítás és a 2015-ös új szolgálati törvény nem csak a rendvédelmi szakszervezetek jogait korlátozza, hanem az ágazatban dolgozó valamennyi érdekképviselőt. Törekvés volt a nemzetbiztonság területén a szakszervezetek működésének betiltása. Az érdekvédelmi tevékenység akadályozása korábban kezdődött. Első lépésben a jogalkotó 2010-ben korlátozta a sztrájkjogot (1989. évi VII. törvényt, a Sztrájk törvényt), majd ezután a Széll Kálmán Terv nevében az országgyűlés új munka törvénykönyvet (Mt.) fogadott el. Az új törvény nem kedvez a szakszervezeteknek. Megszűnt a szakszervezeti kifogás intézménye, amellyel a munkáltatók egyes intézkedései átmenetileg bojkottálhatók voltak, megszűnt a képzési munkaidő-kedvezmény, korlátozták a védelemben részesíthető szakszervezeti tisztségviselők számát, a védelem időbeni tartamát, csökkentették a szakszervezeti munkához járó általános munkaidő-kedvezményt, valamint számos szakszervezeti jogosultságot az üzemi tanácshoz delegáltak. A rendvédelemben a kollektív jogok megvonása ennél is tovább ment. A törvény erejénél fogva megszűnt a kötelező tagdíjlevonás, ami után az államkincstár jutalékot számított fel, létrehozta a közszférában dolgozók számára a szakmai köztestületet (karokat), ezekben a részvétel kötelező, aki nem kíván tagja lenni annak megszüntetik a jogviszonyát, szakszervezeti jogosítványokat is gyakorolnak, de a elnökét és alelnökeit nem a dolgozók választják, hanem a miniszter jelöli ki, ilyen a Magyar Rendvédelmi Kar.

6. Szakszervezeti tisztségviselők kizárása az MRK-ból, betiltott szakszervezet a nemzetbiztonsági szolgálatoknál

A Magyar Rendvédelmi Kar (MRK) 2012. június 29. napján jött létre, köztestületi státusszal, kötelező a tagság a rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagjai és közalkalmazottai számára. Jogosultságai között szerepel a jogszabályok kezdeményezése, konzultáció és véleményezés joga. A rendvédelmi szerv vezetője köteles kikérni az MRK véleményét a munkavégzés, munkaidő, pihenőidő, juttatások szabályozásáról is. Ilyen jogokkal a szakszervezetek már nem rendelkeznek. Az új jogszabály a szakszervezeti jogok számos korlátozását vezet be. A törvényi rendelkezés értelmében az MRK elnöke, alelnökei, valamint az ügyintéző testület nem tisztségviselő tagjai nem lehetnek olyan személyek, akiket szakszervezeti tisztségviselőnek választottak. Ezen túlmenően a hivatásos állomány tagjai vonatkozásában a kollektív jogokat tovább korlátozza, illetve bizonyos esetekben megvonja, mint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok esetében. (LIGA,2015.)

7. Az új szolgálati törvény előtt sem volt érdemi párbeszéd

Azt gondoltam, hogy a jogszabályalkotás velejárója, hogy az érintettek minél szélesebb körben megismerjék, elfogadják a tervezetet, valós és releváns, hosszú ideje húzódó problémákat orvosoljon. A dolgozó megértse a kormányzati törekvéseket, a szabályozás céljával azonosulni lehessen. A célok sikeres elérése, csak abban az esetben fog bekövetkezni, ha a kormány igényli az érdemi egyeztetést, amihez kellő időt is kell biztosítani. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy konstruktív párbeszéd egyik esetben sem történt és a törvényjavaslatokba az eredeti szövegezéshez képest, inkább további szigorítások és szankciók kerültek.

8. Belügyi érdekegyeztetés

A legfőbb fórum ahol a szakszervezetek felszólalhatnak a Belügyi Érdekegyeztető Tanács, amely 1991- ben jött létre. A 3/1991. számú BM utasításban. Létrehozói voltak az akkori belügyminiszter a Független Rendőr Szakszervezet, a Belügyi dolgozók Szakszervezete, Határőrségi Dolgozók Szakszervezete, Határőr Szakszervezet és a Hivatásos Tűzoltók Független Szakszervezete. Óriási vívmánya volt ez a rendszerváltás után alakult szakszervezeteknek és Magyarországnak is. Egyeztetési kötelezettséget írt elő a munkavállalók élet- és munkakörülményeit, jövedelmi, szociális és munkajogi érdekeit érintő valamennyi kérdésben. Ilyen jellegű, az érdekegyeztetésre vonatkozó, konfliktusfeltáró- és megoldó rendszer akkoriban még nem épült ki Magyarország más területein. A BÉT fennállása idején a közös munka eredményesen járult hozzá a minisztérium egészét érintő problémák gyors megoldásához. Az érdekegyeztető fórum a kormányzati struktúra átalakítása és a Belügyminisztérium megszüntetésének következtében 2006-ban megszűnt.

A rendőrség, BV, határőrök az igazságügyi és rendészeti miniszterhez, míg a tűzoltók az önkormányzati miniszterhez kerültek.

2010- ben a belügyminisztérium visszaállítása után újra lett belügyi érdekegyeztető tanács, de a munkával kapcsolatban, ezek után sem lett jobb és hatékonyabb a párbeszéd, problémák megoldása. A központosított rendszer hátránya, hogy a helyi gondok nem lesznek megoldva, pedig egyedül a szakszervezet lát el helyben képviselőt. Ezt a tevékenységet próbálja fedetten gátolni és büntetni a munkáltató. A dolgozó nem azonosítja a szakszervezetet, mint önnön magát. Önmagában a belügyi érdekegyeztetés nem elég, a munkakörnyezetre nem lesz hatással. A tűzoltóságon próbálkoztak látszat párbeszéd kialakításával, mint a szolgálatparancsnoki fórum, vagy a parancsnoki fórum, de itt is megmondják, hogy ki mehet, ki nem mehet, lehet-e kérdezni, vagy nem lehet kérdezni. Pedig jó ötletnek tűnt, hiszen a legkisebb egység a tűzoltóságon egy szolgálati csoport, ahol megfogalmazódnak igények, vagy a rendszer hibájával kapcsolatos gondolatok. Ezt követi a területi- ágazati, majd az országos párbeszéd és közös megoldáskeresés. Ahány ország, annyi változat létezik ebből, de egy biztos, hogy létezik és nem látszat egyeztetéseket tartanak azokkal, akiket kiválasztanak. Jelenleg a kormányzat és a miniszter sem tud a saját maga felé támasztott követelményeknek sem eleget tenni. Hiába írnak alá bármilyen egyezményt, egyezséget mégsem történik semmi. Példaként már említettem a munka törvénykönyvét, szolgálati törvény, korkedvezmény, korengedményes nyugdíjakat, különadót stb.. Ha sem a kormány, sem egy miniszter nincs felhatalmazva, hogy döntsön, akkor ki van?

A jogkör, mandátum, felhatalmazás hiányának ellenére, olyan jogszabályokat fogad el az Országgyűlés, amelyről egyáltalán nem, vagy nem ebben a formában tárgyaltak a szakszervezetekkel. Önálló képviselői indítványokon keresztül kerül benyújtásra a valódi szöveg, akkor derül ki a kormányzat valódi szándéka, amit addig nem akart kommunikálni a miniszterén keresztül, nehogy felelősségre vonják miatta, vagy inkább kérdőre, hiszen felelősségre itt senkit nem vonnak ebben a pozícióban, sajnos már az adott szónak sincs jelentősége.

Ezek kivédésére kellene erősíteni helyi, ágazati és országos szinten a szakszervezeteket, mert eredményes pozíciót csak a munkavállalók támogatásával a hátad mögött vehetsz föl. Szükséges emellé a munkáltatói oldalról is a tárgyalói és ágazati kompetencia. Saját tapasztalatból tudom, hogy akit kijelölnek erre a feladatra az szinte sosem dolgozott az adott területen. Érdekérvényesítési eszközök ebben az ágazatban nincsenek, nincs sztrájkjog, ami a legnagyobb tagságvonzó erő lenne. Társadalmi párbeszédet a hivatásos jelleg miatt nem, vagy csak nagyon kismértékben lehet folytatni, azt is egyoldalúan. Hiányoznak azok a fórumok, intézményrendszerek ahol a munkavállalók képviselői el tudják mondani a menedzsmentnek a problémát. Bizonyos szervezeti méret felett nem igazán jutnak el ezek az illetékeshez.

Szakértői bizottságok, mint szintén a párbeszéd intézményei hiába egyeztetnek, ha háromoldalú megegyezési is születik a munkavállalók, munkáltatók, minisztérium részéről és törvényjavaslat formájában a parlament elé kerül, a szavazáskor már teljesen más köszön vissza. Úgy gondolom kultúrorszában ilyennek nem szabadna történnie. A párbeszédnek nem jogi alapja kell, hogy legyen, hanem kulturális. Gyakran hiába a kormány, vagy a miniszter adott szava, nem tisztességes menet közben a játékszabályok változtatása, de a végeredményen történő változtatás sem az.

A rendvédelem területén nincsenek, olyan munkahelyek, ahol nagy tömegekben elérhetőek a munkavállalók, a munkáltató mindent elkövet, annak érdekében, hogy a szakszervezeti tisztségviselők ne is tudjanak beszélni a dolgozókkal, de ha mégis összejön, akkor csak valamelyik vezető jelenlétében.

2010-után leépítették a munkahelyi szakszervezeti helyiségeket is, nem is tudnak szinte sehol leülni, megbeszélést tartani, iratokat tárolni. Sok helyen megszüntették az internetet, tv, újság előfizetést és azóta sem engedik, hogy a szakszervezet kössön. Teljesen leépítették az infrastruktúrát. Itt nem arról van szó, hogy az állam nem finanszírozza ezeket, mert soha nem is tette ezt helyi szinten, csak a központi szint kapott finanszírozást 2012-ig. A helyi szintek mindig is maguk költöttek a helyiségekre, előfizetésekre, valahol a jogi segítségre, infrastruktúrára, de jelenleg már a központtal közösen sem tudnának szakértőket foglalkoztatni. Tehát a finanszírozás nem arról szól, hogy a párbeszédhez szükséges szereplőket kell támogatni, hanem az intézményi háttér anyagi hozzájárulásának biztosítása lenne lényegesebb, ami a vizsgált időszakban teljesen megszűnt. Ezáltal még a lehetőség sem adott. A látszat egyeztetések 2010 óta már a nyilvánosság kizárásával, sokszor meghívott szereplőkkel zajlanak zárt ajtók mögött.

9. Tagságfenntartó, megtartó lehetőségek

A munkavállalók monitoring nyomon követésével tagmegtartó hatásmechanizmust tudunk kialakítani. Nagyon sok kolléga hagyja el a hivatásos pályát a bizonytalanság, alacsony bérek, életpálya hiányának, de sokszor a rossz és inkompetens vezetők következtében. 2012-óta kb 2500 új tűzoltó, 5000 új rendőr, 2000 új börtönőr állt szolgálatba, akik közül nem sokan maradnak a pályán és nem is lépnek be a szakszervezetbe. Azonban, ha a szervezett munkaerő közvetítéssel nyomon követhetővé válik és hazai, európai cégekkel közösen sikerül újra munkába állítani a tagot, akkor megmarad. A munkáltató számára is és a munkavállaló számára is előnyös, ha megfelelően képzett, gyakorlott, motivált. Ezáltal kiválthatóak azok a munkaerő kölcsönzéssel foglalkozó cégek, akik magas jutalék befizetése után hagyják magukra az amúgy is kiszolgáltatott munkavállalót. Általában a pályaelhagyók még fiatalok, hamar rájönnek, hogy ezekkel a szakmákkal zsákutcába kerülnek és még mielőtt hivatássá válna, elhagyják a rendszert.

Munkavédelmi ellenőrzések rendszere is leépült, míg korábban teljesen önállóan jogilag jól körbehatárolt módon végezhetette a szakszervezet, mára elképzelhetetlen. Mind a munkatörvénykönyvében, mind a szolgálati törvényben eltűnt ez a jogosítvány, ha újra megkapnák, akkor nem csak a jogszabályok elfogadása és kihirdetése lenne, hanem lenne, aki ellenőrizné is őket.

10. Eredmények

Érdemi munkát nem nagyon tudnak felmutatni az érdekképviselők pedig szükség, volna rá. A déli határon szolgáló határőrszolgálat munkakörülményei, a rendőrök és a börtönőrök létszám problémája, tűzoltók államosításával kapcsolatos gondok stb. csak néhány dolog, amiről a híradásokban hallani. Sajnos viszont ezekről az érintettek nem fognak, nem tudnak

beszélni. Nem azért, mert nincs ilyen probléma, hanem mert félnek. Féltik az egzisztenciájukat. A módosult szolgálati törvény teremtett alapot a félelemnek, amely tiltja a szolgálattal kapcsolatos nyilatkozatokat, főleg amelyek negatív színben tünteti fel, emellett túlzottan avatkozik be a magánéletbe, magatartási szabályok és a közösségi média megjelenések nyomán követésével.

Ebből következik, hogy bizonytalanság és bizalmatlanság jellemzi a légkört, azokat a közösségeket, ahol eddig barátságos és kollegiális viszonyok voltak. Ehhez kellett az érdekképviselést ellehetetleníteni, kommunikációs csatornáit blokkolni, tagdíjfizetést gátolni, így a munkahelyi jelenlétük megszűnt, vagy minimálisra redukálódott.

A karkedvezményes nyugdíj, szolgálati nyugdíj és egyéb korhatár előtti nyugellátás eltörlését az Országgyűlés 2011. 06. 06-án fogadta el, Lázár János, Balsai István és Talabér Márta önálló képviselői indítványaként. Ezzel 30 ezer emberen 50 milliárd forintot kívánt spórolni a kormány, egyúttal térjenek vissza a munkaerőpiacra a tűzoltók, katonák, határőrök, pénzügyőrök, büntetés-végrehajtási tisztek, csak hogy nem így lett, mert ők nem 30 ezer életerős, munkaképes ember. Mindezt társadalmi elvárásként fogalmazódott meg. Ez a fajta jogalkotás a 2010. utáni időszak velejárója, hiszen egyetlen tárgyalásnak, megegyezésnek nem lesz értelme, ha az emberek alapjogait érintő, mindennapi életünket befolyásoló, ad-hoc kezdeményezéseket fogad el az Országgyűlés, tehát felesleges a kormány. Az önálló képviselők parlamenten keresztüli kormányzása minden egyeztetés lehetőségét kizárja. A szolgálati nyugdíj intézményét 1937-ben a XXIV. Törvénycikkben fektették le.

Az elmúlt 74 évben erre, ideológiai töltetűl függetlenül, minden rendszer büszke volt, vívmánynak tekintette. Ezzel szemben az elmúlt másfél évben a jelenlegi kormány a társadalmon élősködő heréknek állította be a szolgálati nyugdíjban levőket és minden eszközt felhasznált arra, hogy közvélemény szemében igazságtalan és érdemtelen jogként tüntesse fel a még állományban lévők szolgálati nyugdíjra való jogosultságát. Sajnos az oszd meg és uralkodj elve ezúttal is hatékonyan működött. (FRSZ, 2011)

A mézesmadzagot mindig elhúzzák a szakszervezetek orra előtt, ilyen az életpálya modell is. Szükség is volna rá, hiszen ez tenne vonzóvá egy szakmát, azonban ezek a hivatások nem a jó fizetés miatt népszerűek, hanem mert biztosan ott lesz minden hónapban a számlán a bér. Fiatalként, kilátástalan munkaviszonyok közepette én is ezt választanám, aztán amint jobb lehetőségem adódna, lépnék. Elsőre jól hangzik 30% és további 5-5 %-os béremelés, de sok esetben nagyon kis mértékben emelkedtek a bérek bizonyos szakmacsoportnál és pont azoknál, akiknek a legnagyobb szüksége lett volna erre. A pótlékrendszer átalakításával, számos pótlék eltörlése miatt következett ez be.

A szakszervezeti tisztségviselőket sem védi már semmi, hiszen elbocsátás esetén, ha munkaügyi pert nyernek, akkor sem kell visszahelyezni őket a munkahelyükre. Nagyon megnehezítve ezzel a dolgozói érdekek érvényesítését. Egyik oldalról az állam Magyar program a hosszú távú foglalkoztatást tartja fontosnak, a másik oldalról viszont nem teszi lehetővé, hogy ennek a lehetőségét biztosítsa is.

11. Összefoglaló

A munkavállaló motiváltsága és akarata az alapja, hogy új kompetenciákat sajátítson el, folyamatosan képezze magát és megelégedve szolgálja a Hazát, az embereket.

A hivatásos szolgálatok között mindig egységességről beszélnek és törekednek, azonban ez lehetetlen. Mindig teret kell biztosítani a helyi alkuknak és be kell látni, hogy állománycsoportok között óriási különbségek vannak.

A szakszervezetnek csak a tagság és a nyilvánosság tud segíteni ezekben a helyzetekben, de nem éri el az ingerküszöböt, hiszen nem is tudják, hogy az adott probléma miért is probléma számukra.

A szaktudás és a szakma presztízse leépülőben van. A rendvédelem rendszerébe nem kerülhet be már érettségi nélkül senki. Az állománycsoportok között sok a magas gyakorlati igényű, ezt nem lehet semmilyen formában könyvekből megtanulni. Az újonnan felszerelő kollégáknál tapasztalható, hogy hiányzik a gyakorlatiasság. A politika azonban elérte, amit akart. Az érettségivel rendelkezők szakma hiányában nem hagyják el az országot, tovább a testületnél maradnak.

A belügyminiszterrel az elmúlt három évben egyszer sem sikerült érdemben tárgyalnia a szakszervezeteknek, csak a helyettes államtitkárral, bár a takarítónőt is delegálhatná a belügyminisztérium, vele jobban járnánk, mivel bérből és fizetésből él. A munkavállalók semmibe vétele ellen a tiltakozás, vagy a demonstráció szóba sem jöhet, mindenki fél az esetleges retorzióktól, mint a közalkalmazotti tiltakozás utáni szabadnap megszüntetése. Sajnos a belügy mindig is bosszúálló volt, annak ellenére, hogy néhány alapjog törvényi korlátozása mellett vállalják hivatásukat az ágazatban dolgozók. Jelenleg nem létezik, és nem látom lehetőségét sem, olyan jogszabályi környezet kialakításának, amelyben kellő és megfelelő súlyú hatáskörrel ruháznák fel a munkavállalói jogvédelemmel foglalkozó szervezeteket. Inkább az ellenkezője körvonalazódik, a migrációs nyomás és a civil szervezetek kapcsolatában történő ellenségkereséssel, minden szakszervezetre is rossz hatást gyakorol. A mai Magyarországon a jogalkotói és állami döntések mögött, inkább egy bizonyos politikai kör saját véleménye áll, amit próbálnak szakpolitikai aspektussal felruházni, de inkább kapkodás és kompetencia hiány tapasztalható, ami kellő arroganciával párosul. Véleményem szerint a rendvédelmi szakszervezeteknek szakítaniuk kell a politikamentességükkel, el kell érni, hogy minden állománycsoport a megfelelő szakpolitikai helyre kerüljön, mert ezekben a hivatásokban a kívülállók bevonásával és hatalommal való felruházásával csak egy homályzónába kerültünk és megtanultuk konzerválni a problémákat.

Irodalomjegyzék

- [1] Pántya Péter- Az érdekképviselői szervek szerepe, feladata és működése a rendvédelmi szerveknél, különösen a hivatásos tűzoltóságokon, 2006.
- [2] Belügyi és Rendvédelmi Dolgozók Szakszervezete- A Magyar Rendvédelmi Kar Státusza, 2012.
- [3] Berki Erzsébet – Fodor T. Gábor – Nacsá Beáta – Neumann László- Kollektív jogok és érvényesülésük a közszolgálatban, 2007.
- [4] Karácsony Szilárd- Munkakönyv, 2001.
- [5] 2015. évi XLII. Törvény a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról
- [6] 1996. évi XLIII. Törvény a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról

Internetes hivatkozás

- [7] Dr. Varga Mariann Jogász- Bevégeztetett, letöltve 2017.05.05 az FRSZ weboldalról <http://frsz.hu/jogi-tudnivalok-szolgalati-nyugdijasoknak-es-az-attol-jogtalanul-megfoszott-jarandosagban>
- [8] Dr. Kéri Ádám, LIGA Szakszervezetek, Jogi szakértő- Kihirdetésre vár a rendvédelmi dolgozókra vonatkozó új Hszt, letöltve, 2017.05.05. a Liganet weboldalról, <http://www.liganet.hu/page/316/artID/8602/html/kihirdetesre-var-a-rendvedelmi-dolgozokra-vonatkozo-uj-hszt-.html>

Lektorálta: Dr. Pirger Tamás, adjunktus, Soproni Egyetem

Hittudományi szekció

A PRÓFÉTA TUDAT ÉS ANNAK MEGJELENÉSE A HOLOKAUSZT IRODALMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ MŰVEKBEN

Andrics Máté

Universität Wien, PhD-hallgató, andricsm@gmail.com

Absztrakt

Az Ószövetségben a próféta az egy külön „intézmény” volt. A próféta személyéhez egy sajátos próféta tudat is kapcsolódott, amelynek alapja, az Istentől való kiválasztottság és meghívás, amely személyes, közvetlen élményen alapszik. A próféta tudat és a prófétálás olyannyira meghatározó jegy a személy életében, hogy az szorosan összekapcsolódik az egyén életével, a kettő nem elválasztható el egymástól, ahogy jól mutatja ezt többek között Izaiás vagy Ezékiel példája is.

A próféta Isten szavát közvetíti, és sokszor megtérésre szólítja fel az embereket. A személyes élmény, tapasztalat, amely küldetéstudatát adja olyan meghatározó, hogy nem tudja azt elkerülni sem (Jónás). A próféta akkor lép fel, amikor szükséges egy közvetítő, mert az emberek elfordultak Istentől, vagy nem hallják meg, nem értik meg a hangját.

A huszadik század során többek között a holokauszt egy olyan traumatikus esemény volt, ami többek számára a prófétai tudat alapját szolgáltatta. Olyan tapasztalatot jelentett ez, amelynek kapcsán szükségét érezték a lágerekben átélt dolgok megosztásának, és a róla való tanúságtevésnek, hogy intő példa legyen a következő generációknak. Ez a prófétai tudat azonban több esetben elválhat a szentírási eredeti vonatkozásától, miszerint az alapot nem az Isten-élmény, hanem úgymond egy profán esemény adja. Továbbá sokszor magukat ateistának, vagy konkrét felekezethez, valláshoz nem tartozó emberek lépnek fel a tanúságtevés, a „prófétálás” igényével.

Előadásomban egyrészt a prófétai tudat eredeti mibenlétét szándékozok bemutatni, majd az ehhez való kapcsolódását, illetve elválását egyes szerzőknek (Primo Levi, Radnóti Miklós, Kertész Imre), akik műveikben akár akaratlagosan, akár kevésbé tudatosan, de csatlakoztak a prófétai hagyományhoz. Előadásomban továbbá azt ábrázolom, hogy mi az, ami a prófétálás alapját szolgáltatta, és hogy hogyan kapcsolható ehhez egy modernkori, traumatikus esemény, ami sokakat tanúságtevésre készítetett.

Kulcsszavak: próféta, tanúságtevés, holokauszt irodalom

1. Bevezetés

Hogyha az Ószövetség prófétáinak könyveit megnézzük, azt tapasztaljuk, hogy a prófétáknak személyes kapcsolatuk volt Jahvéval, az Úrral, aki valamilyen módon közölte üzenetét a prófétának, aki azt továbbadni volt hivatott. Az üzenetet mindig meghatározta a próféta kora és környezete is, de alapvetően a próféta nem pusztán az adott történelmi szituációról tett tanúságot, hanem Istentről, akivel személyes kapcsolatban áll, és aki elhívja a tanúságtevésre, a prófétálásra, és aki a történelem felett állva valamilyen módon beavatkozik majd Izrael sorsába. Innen nézve pedig a próféta számára egy üdvtörténeti perspektíva nyílik, amelyről hallgatói részére tanúságot tesz.

A huszadik század genocídiumai, ezen belül kifejezetten a holokauszt kapcsán azt tapasztaljuk, hogy a holokausztot átélők és túlélők közül többen azzal a „prófétai” küldetéstudattal rendelkeztek, hogy tanúságot tegyenek az átélt borzalmakról.³⁰⁸ A

³⁰⁸ Vö. TODOROV, Tzvetan: *A rossz emlékezete, a jó kísértése*. Napvilág Kiadó, Bp., 2005, 171.

tanúskodásnak ezt az igényét egy olyan élmény táplálja, ami meghatározó jelentőséggel bírt személyükre és identitásukra nézve, és ami azt követeli egyesektől, hogy mások okulására továbbadják tapasztalataikat. Esetükben azonban a tanúságtevésnek ezen igényét nem az Istentől való meghívottság, illetve a vele való személyes kapcsolat szolgáltatja, hanem önmagában az átélt traumatikus esemény.

A következőkben azt próbálom meg bemutatni, hogy miben is gyökerezik az ószövetségi próféták prófétatudata, majd Ezékiel próféta személyével való párhuzamba állítás segítségével arra reflektálok, hogy a holokauszt irodalom egyes képviselőinek prófétatudata hogyan kapcsolódik, illetve miben tér el az eredeti prófétatudattól.

2. Az Ószövetségi próféta

A próféta már a legkorábbi időktől fogva jelen volt Izrael történetében, tehát nemcsak az Ámossal és Ozeással kezdődő írópróféták korától fogva beszélhetünk prófétákról. A prófétai könyvek szerzőin kívül is léteztek próféták Izraelben, úgymint Illés és Elizeus, vagy Nátán (2Sám 7,2), de akár Ábrahámot (Ter 20,7) és Mózeset is nevezik prófétának,³⁰⁹ akit a Második Törvénykönyv így interpretál: „*De olyan próféta nem támadt többé Izraelben, akit az Úr színről-színre ismert volna és aki Mózeshez hasonló lett volna.*”³¹⁰ De Mózes prófétai szerepét támasztja alá Istentől való meghívása (vö. MTörv 2,23 – 4,17) is, ami majd a későbbi próféták esetében is prófétatudatuk alapját szolgáltatja.

Aligha lehetséges tehát egységes képet adni a prófétákról, akik Izrael történetében a legkülönbözőbb szituációkban hirdették Isten üzenetét. Mivel a hírek és az idők is különbözőek, ezért az egyes prófétai alakok is szükségszerűen különböznek egymástól!³¹¹ Jó példa erre Proto- Izajás és Jeremiás, akik közel egy időben, még a fogság előtt prófétáltak, életük és prófétai stílusok mégis nagyban eltér egymástól. A próféták különbözőségei mellett mégis vannak olyan jellemvonások, amikben a hasonlóságot ismerhetjük fel. Ha csak a történelmi kor függvényében szemléljük az üzenetet, akkor megállapítható, hogy a fogság előtt a próféták mindenekelőtt arra voltak meghívva, hogy Isten népét fenyegető szavak által visszatérítsék a hit elhagyásától, a bálványimádástól és a helytelen életmódtól. A fogság idején és utána viszont az üzenetek nagyrészt arról szóltak, hogy Isten megmentően közbelép és üdvöt teremti népe számára.³¹²

A prófétákat illetően a történelmi helyzetből fakadó közös üzeneten túl azonban megállapítható egy sokkal lényegesebb hasonlóság. Tudniillik, tartalmilag minden profetikus életformát jellemzi, hogy egy meghatározott történelmi szituációban Isten szavát, amit intuitíve egy álom, vízió vagy audíció által kapnak meg, a címzetteknek (király, papok, nép, egyes ember) közvetítik, és/vagy ezt az üzenetet nyilvános fellépés formájába átültetik, megvalósítják. Egy igaz próféta tehát – szemben a hamis prófétával – direkt és közvetlen kapcsolatban áll Jahvéval, aki az ő szavait a prófétának valamilyen formában átadja, és megbízza őt, hogy ezt az üzenetet továbbadja mások számára.³¹³ Viszont a próféta, mint aki Isten szavát, üzenetét hirdeti, nem pusztán előre megmond, megjósol egyes dolgokat, hanem az igazságot hirdeti. Magát pedig, mint Istentől meghívott embert tekinti, és nem fél a kényelmetlen igazságot megmondani, ami esetleg az éppen aktuális politikai vagy vallási intézményeknek ellentmond.³¹⁴ A próféta tehát egy olyan sajátos prófétatudattal rendelkezik,

³⁰⁹ *Lexikon zur Bibel*, hrsg. RIENECKER, Fritz – MAIER, Gerhard. R. Brockhaus Verlag, Wuppertal – Zürich, 1994, 1259.

³¹⁰ Vö. MTörv 34,10.

³¹¹ *Lexikon zur Bibel*, 1258.

³¹² *Herders Neues Bibellexikon*, hrsg. KOGLER, Franz. Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2008, 83.

³¹³ Uo. 603-604.

³¹⁴ *Kleines Stuttgarter Bibellexikon*, erarb. von OBERMAYER, Heinz. Katholisches Bibelwerk GmbH, Stuttgart, 1999, 231.

ami az Istentől való (el)hívásban gyökerezik. Ez a hívás azonban nem engedi meg a prófétának, hogy pusztán a meghívott passzív szerepében maradjon, hanem aktivitásra készíti, és így ő maga is hívóvá válik.³¹⁵

A próféta tehát egy *meghívott hívó*, akinek funkciója az Istennel való személyes kapcsolatán alapszik,³¹⁶ és aki saját Istenélményéből táplálkozva másokat is az igazságra, a megtérésre, az Istennel való kapcsolatra hív. A próféta szerepe nem írható le egyedül azáltal, hogy egyes dolgokat előre meghirdet, jobban mondva megjövendöl, de az sem lehet egyedüli kritérium, hogy a próféta mint korának tanúja szót emel kora és környezete hiányosságai, eltévelyedései, laxizmusai ellen. A próféta lényege sokkal inkább abban fedezhető fel, hogy bármikor és bármilyen körülmények között is emelkedjen szólásra, küldetését mindig az Istentől való meghíváson, egy sajátos Istenélményen keresztül kapja meg, és magáról Istenről tesz tanúságot, nem pusztán az evilági dolgokról.

3. A prófétatudat a holokausz irodalomban

Ahogy az egyes próféták, úgy az egyes írói sorsok, és az írók is különböznek egymástól mind személyükben és életútjukban, mind stílusukban. Éppen ezért róluk sem lehet egy egységes képet adni, ahogy a prófétákról sem. Mindazonáltal nemzetiségre, életkorra, stílusra való különbözőségük ellenére a múlt század történelmét figyelembe véve több író esetében felfedezhető egy közös élettapasztalat, ami összekapcsolja őket, és ami többüket a tanúságtevés, a prófétálás útjára vezette. Ez a közös élmény a holokausz volt.

A holokausz a múlt század derekán történt a második világháború alatt, és éppen az egyre nagyobb időbeli távolság miatt egyre kevesebb korunkban az olyan ember, aki maga is bárminemű személyes tapasztalatot szerezhett az eseményről. A holokausz viszont nem egy olyan mindennapos történés volt az emberiség történelmében, ami pár évtized elteltével és a kortársak halálával feledésbe merül, hanem egy olyan *traumatikus esemény*, amelynek a hatása mindmáig tovább él, és ami feldolgozásra szorul.³¹⁷ A holokausz továbbá nem is egy elvont, absztrakt, a történelmen kívül, jobban mondva a történelem felett álló esemény, ami megragadhatatlan és ábrázolhatatlan, hanem egy igenis evilági, reális tény, amivel számot kell vetni. Ahogy Izrael története során a számvetésben és a hithirdetésben a prófétáknak volt a legnagyobb jelentőségük,³¹⁸ úgy a holokausz kapcsán sem a politikusok és a történészek játszanak feltétlen releváns szerepet, hanem azok az emberek, akik saját maguk voltak szemtanúi az eseményeknek. Ezek az események pedig többeket arra készítettek, hogy tanúságot tegyenek az átélt dolgokról, e tanúságtételek pedig, az ószövetségi prófétálásokhoz hasonlóan, a későbbi korok számára is jelentőségteljes üzenetet tartalmazhatnak.

A tanúságtevés az a pont, ahol az egyes írók egyszerre kapcsolódnak a prófétasághoz, ám ugyanakkor el is válnak tőle. A tanúságtétel ugyanis a próféta sajátja volt, de a prófétának nem egy traumatikus esemény szolgáltatja az alapot a tanúsághoz, hanem az Istenkapcsolata. Ám a holokausz irodalom kapcsán többnyire azt látjuk, hogy a prófétatudat alapja az átélt esemény, motívuma pedig maga a tanúságtétel az adott borzalomról.

A kétfajta prófétaszerep, prófétatudat differenciáláshoz hozzásegíthet minket Ezékiel személye. Ezékiel, mint a babiloni fogság alatt működő próféta egy olyan traumatikus eseményt élt át,³¹⁹ amely törést jelentett Izrael addigi életében. Hogy egzisztenciálisan

³¹⁵ SCHOLL, Norbert: *Die Bibel verstehen*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2004, 76.

³¹⁶ Vö. *A dogmatika kézikönyve I.*, szerk. SCHNEIDER, Theodor. Vigilia, Bp., 2002, 263.

³¹⁷ KISANTAL Tamás: *Túlélő történetek*. Kijárat, Bp., 2009, 35.

³¹⁸ Vö. *A dogmatika kézikönyve II.*, szerk. SCHNEIDER, Theodor. Vigilia, Bp., 2002, 365.

³¹⁹ A babiloni fogság nem hasonlítható a holokausz koncentrációs táborainak világához, de tény, hogy a fogság fényében a régi identitásképző elbeszélés már nem állta meg a helyét. A babiloni fogság talán jobban párhuzamba állítható a Gulag világával, mint a KZ-ekével, ugyanis ott a cél nem a megsemmisítés vagy az *Endlösung* volt, és a visszatérésre is kínálkozott lehetőség.

mennyire szorongató történelmi helyzet is lehetett az, amelyben Ezékiel élt, jól mutatja könyvének megfogalmazása, amely Ezékielt Izrael őrállójának nevezi.³²⁰ Ezékiel, mint az imminencia őrszeme egy olyan szorongató történelmi helyzetben van, ahol a fenyegető közelség történelmen belüli valóság.³²¹ Azonban próféciaja központi részének – 37. fejezet – is elsősorban teológiai értelme van,³²² aminek tartalma a felismerés formulájában fejeződik majd ki: „és megtudjátok, hogy én vagyok az Úr” (vö. Ez 37,6), vagyis amikor Izrael népe Isten megváltó cselekedetén keresztül felismeri Urát, aki nem hagyja magára népét, hanem a szorongató történelmi helyzetben is, mint Ura, mint teremtő Istene fordul felé. Ahhoz viszont, hogy a próféta szavai által, annak segítségével eljussanak a felismeréshez előzetesen arra volt szükség, hogy Ezékiel maga részesüljön a felismerésben, hogy prófétálni tudjon róla. Így Ezékiel, akit az Úr állított őrszemnek, úgy tud prófétálni Isten jövőbeni tetteréről, mint „aki bizonyos benne, hogy Isten küldte annak elmondására, amit majd meg fog tenni.”³²³ E bizonyosság az élő Istenről, az Úrról, aki majd üdvösséget hoz Izrael számára az alapja Ezékiel próféciajának, ami nem ragad le a pusztá tanúságtevésnél, hanem az imminens helyzetben is Istenre fókuszál, és a próféciaának, a „jövendőmondásnak” teológiai értelmet ad. Ezékiel tehát egyszerre tesz tanúságot mind a történelmi helyzetről, amit próféciajában a teljes halál állapotaként ír le (ld. kiszáradt csontok – Ez 37,4), mind pedig Istenről, aki ebből a helyzetből is megmenti majd népét.

Ezékiel prófétai öntudata és szerepe jól mutatja, hogy prófétai hivatásának a lényegét sem az átélte, sem pedig az imminens esemény szolgáltatja, hanem a felismerés, ami személyes Istenhez fűződő kapcsolatában gyökerezik. Jóllehet, Ezékiel egy szorongató történelmi helyzetben lép fel, és próféciaja elkerülhetetlenül az adott szituációból is táplálkozik, de esetében jóval többről van szó, mint pusztán a megélt dolgok tanúsításáról. Ő ugyanis elsősorban Istenről tanúskodik, aki nem hagyja el népét, és gondoskodik róla.

Ezzel szemben a holokauszt irodalom egyes írói kifejezetten a tanúskodás igényével lépnek fel, de esetükben egyértelműen hiányzik a transzcendens vonatkozás, azaz az Istennel való személyes kapcsolat, ami mind prófétatudatuk, jobban mondva „tanúi tudatuk”, mind pedig személyiségük alapját szolgáltatná. Ezzel szemben a tanúskodás igényét a megélt traumatikus eseményből tudjuk levezetni, amelyről számot kívántak adni, hogy a következő generációk számára okulásul és elrettentő példaként szolgáljanak.

Ilyen fajta tanúságtevéssel több korai szöveg esetében is találkozunk, amelyek nem sokkal szerzőik koncentrációs táborból való felszabadulása után keletkeztek. Ennek megfelelően például *Primo Levi Ember ez?* című, először 1947-ben megjelent könyvében azzal a szándékkal szeretné ábrázolni a koncentrációs tábor világát, hogy kiderüljön az olvasók számára, hogy milyen hatalmas tapasztalat is volt ez az emberiség számára.³²⁴ Könyvének elején pedig arról ír Levi, hogy már a táborban megfogalmazódott benne a szándék és az elképzelés, hogy elmesélje a „többieknek” a lágerben tapasztaltakat, majd a szabadulás után elemi erővel, erőszakos késztetésként jelentkezett az igény, hogy a „többieket” is beavassa.³²⁵ A mesélésnek ez a kényszere, ami Levi visszaemlékezése szerint már a táborban is jelen volt, akár olyan központi motívummá is válhatott, amely az életben maradáshoz is célként szolgálhatott: „Itt is életben lehet maradni, s ezért akarnunk is kell életben maradni, hogy mesélni tudjunk, hogy tanúságot tehessünk.”³²⁶

³²⁰ Vö. Ez 3,17; 33,7.

³²¹ RICOEUR, Paul: *Az imminencia őrszeme*. in. RICOEUR, Paul – LACOCOQUE, André: *Bibliai gondolkodás*. Bp., 2003, 288-289.

³²² Uo. 306.

³²³ Uo. 287.

³²⁴ Vö. Levi, Primo: *Ember ez? – Fegyvernagyvadás*. Európa, Bp., 1994, 109.

³²⁵ Vö. Uo., 8.

³²⁶ Uo. 48.

Levihez hasonlóan *Zalmen Gradowski* esetében is fellépett már a táboron belül az elbeszélés szükségességének érzése. Levivel ellentétben Gradowskinak viszont már Auschwitzban lehetősége adódott az írásra, ám annál sajnálatosabb tény, hogy az utólagos reflexióra már nem volt alkalmá. Gradowski tudniillik huszonhárom hónapon keresztül a *Sonderkommando* tagja volt, és négyszázötven társával együtt az 1944. október 7-én kirobbant felkelés után az SS-osztagok kivégezték.³²⁷ Viszont Gradowski még halála előtt Auschwitz különböző helyein az elégetett testek hamvai közé több iratot is elrejtett, amelyek közül kettőt szerencsésen megtaláltak, így később napvilágot láthattak írásai.³²⁸

Gradowski a helyzethez viszonyítva, a két fennmaradt írásában kissé meglepő módon úgymond szépirodalmi stílusban szólal meg, kerülve minden adathalmozást és tárgyilagos beszámolót. Az *Auschwitz-tekercsben* Gradowski a későbbi olvasójához szól, akit barátjának, továbbá a világ boldog, illetve szabad polgárának nevez.³²⁹ Gradowski hozzá intézi szavait a pokolból, amelynek őrzőjéül tették.³³⁰ A világ boldog, és szabad polgárának ugyanis, akit Levi „a többieknek” nevez, meg kell ismernie a világ másik oldalát is, magát a poklot, ahol az erkölcsöt és a létezéshez való jogot semmisítették meg.³³¹

Gradowskinak és sonderkommandobeli társainak volt a legnagyobb lehetősége arra, hogy az auschwitzi pokol mélyére lássanak, és valóságos tapasztalatot szerezzenek az ott folyó dolgokról. Így részükről még érthetőbb az az igény, amiről Levi beszél, ám ők szinte biztosak lehettek benne, hogy sosem kerülnek ki élve a táborból, a Sonderkommandot ugyanis időről időre megsemmisítették, hogy biztosan ne maradjon tanú. Így érthetőek Gradowski következő szavai: „*Ki tudja, hogy az özönvíz elvonultával nem tűnnek-e el azok is, akik élő tanúságtételek lehetnek, és elmondhatnák neked az igazságot. Ki tudja, hogy majd ki tudnak-e lépni a felkelő napra a borzalmas sötét éjszaka tanúi.*”³³²

Ebben a szorongató helyzetben, a megsemmisülés biztos perspektívájában érthetővé válik Gradowski és társai igénye arra, hogy a világ egyszer megismerje majd az igazságot. Különösen érdekessé viszont az teszi írását, hogy nem lehetett biztos benne, hogy valaha is előkerülnek, és nem vesznek el, nem semmisülnek meg.

Bizonyos értelemben Levi és Gradowski sorsát ötvözi Nyiszli Miklós élete. Nyiszli 1944 májusában került Auschwitzba, ahol orvosi szakértelmének és kitűnő német nyelvtudásának köszönhető, hogy Mengele alatt dolgozhatott, mint boncolóorvos. Nyiszli Miklós Gradowskihoz hasonlóan a Sonderkommando tagjává vált, élvezte azok kivételezett helyzetét, de ugyanúgy érezte a Sonderkommando végzetét is és annak a súlyát, hogy valamilyen formában üzeni kell a pokolból a világnak. „*Egy dolog azonban nem hagy nyugodni. Éspedig az, hogy eddig tizenegy Sonderkommando pusztult itt el, és vitte magával a krematóriumok és máglyák borzalmas titkait. Nem szabad, hogy így történjék most is! Ha mi már nem is leszünk életben, gondoskodnunk kell legalább arról, hogy a világ megismerje a >>felsőbbrendűsége<< épült rendszer emberi ésszel elképzelhetetlen kegyetlenségét és aljasságát. Üzenetet kell küldeni a világba. Innen!*”³³³

Nyiszli meg is említi, hogy több próbálkozás is történt, amikor pergamenívekre írt üzenetet fémdobozba rejtve próbáltak meg eljuttatni az utókornak. Többek között megemlíti egy üzenetet, amit kétszáz sonderkommandos aláírásával a II. krematórium udvarán ástak el egy fémdobozba rejtve.³³⁴ Gradowski tekercei is hasonló módon lettek elrejtve, de több másik

³²⁷ GRADOWSKI, Zalmen: *Auschwitz-tekercs – A pokol szívében*. Múlt és Jövő, Bp., 2017, 8-9.

³²⁸ Uo., 11.

³²⁹ Uo., 42.

³³⁰ Vö. Uo., 43.

³³¹ Vö. Uo., 42.

³³² Uo., 43.

³³³ Dr. NYISZLI Miklós: *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban*. Magvető, Bp., 2004, 110.

³³⁴ Vö. Uo., 111.

üzenet is lehetett, ami elveszett, vagy megsemmisült. Mindenesetre Nyiszli is beszámol arról a feladatról, hogy tanúságot kell tennie, mert ezzel mind népének, a zsidóknak, mind a világnak tartozik: „*Nincs itt semmi dolgom, de mégis leszálltam a halottak közé. Kötelességet érzek népem és a világ iránt, hogy ha a sors valami lehetetlennel határos véletlene folytán mégis kikerülök innen – amit józan ítéllettel nem remélhetek –, mint élő szemtanú tanúságot tegyek.*”³³⁵ Nyiszli végül Levihez hasonlóan túlélte a koncentrációtábor, és mint az *embermáglyák borzalmának tanúja*, itt maradt hírmondónak.³³⁶

Mindhárom szerző esetében jelen volt már a táborban is az igény a tanúskodásra, de az csak Levi és Nyiszli számára adatott meg, hogy utólagosan reflektálhassanak tapasztalataikra. Hogy esetükben mennyire elemi erővel jelentkezett az élményeik továbbadásának a késztetése, jól jelzi, hogy mindketten a szabadulás utáni egy-két éven belül megírták első művüket, és egyikük sem irodalmi sikerre vágyakozott, ahogy azt könyveik stílusa impliciten, bevezetések pedig expliciten is bizonyítják.³³⁷ Ők mindketten, mint az átélt traumatikus események tanúi azért is idézik fel emlékeiket, hogy formát, értelmet adjanak életüknek, és ezáltal identitást teremtsenek maguknak. Azonban mint írók, arra is vállalkoztak, hogy a túlélő saját maga felé való párbeszédén túllépve másokkal is megosszák emlékeiket, mert azokat arra érdemesnek vélik, és úgy ítélik meg, hogy tapasztalatuk mások számára okulásul szolgálhat.³³⁸ Ebben az értelemben pedig tanúságtételük által ahhoz a törekvéshez csatlakoznak, hogy a hasonló eseményeket megakadályozzák.³³⁹

4. Összegzés

A holokauszt irodalom képviselőiről elmondható, hogy számukra a holokauszt nem csupán egy imminens, hanem egy valóságos, traumatikus esemény volt, amelyet nem tudtak egyszerűen a hátuk mögött hagyni a múlt homályában, hanem elemi erővel jelentkezett a róla való tanúskodás kényszere. Habár ezek a tanúk tapasztalataikat csak a korábbi kulturális keretek között, az adott kulturális hagyományokba ágyazottan tudják értelmezni, illetve közvetíteni,³⁴⁰ adott esetben viszont el is térhetnek attól.

Esetünkben is egy ilyen példával találkozhatunk. „*A túlélő-író-történetmondó az a >>vátesz<<, (visszatekintő) >>próféta<<, aki egy másik világ léttapasztalatát közvetíti embertársainak.*”³⁴¹ A holokauszt irodalomhoz tartozó egyes írók a prófétai hagyományhoz kívántak csatlakozni, amennyiben a tanúságtétel szándékával lépnek fel egy „másik világról”, amelynek kitüntetett helyet és szerepet tulajdonítanak. De prófétálásuk háttérét tekintve el is szakadnak a prófétai hagyománytól, amennyiben annak kiváltója csupán az átélt traumatikus, szorongató esemény, nem pedig a történelmi helyzetben jelenlévő Istenkapcsolat, ami a másik, a transzcendens világhoz köti őket. Ezt kifejezetten jól ábrázolja az őrálló kifejezés. Ezékielt Isten tette őrállóvá, hogy figyelmeztesse a népet, illetve az embert bűnös viselkedésére.³⁴² Ezzel szemben Gradowskit is őrré tették, méghozzá a pokol kapujának őrzőjévé, de ő ezt a tisztséget nem Istentől kapta. Sőt, ez egy isten- és erkölcsellenes világ által rákényszerített pozíció volt, mégis ez a helyzet késztette arra, hogy számot adjon a tapasztaltakról, és figyelmeztessen minket az igazságtalanságra és az embertelen, bűnös viselkedésre.

³³⁵ Uo., 43-44.

³³⁶ Vö. Uo., 210-211.

³³⁷ Vö. LEVI, Primo: *i.m.*, 8.; Dr. NYISZLI Miklós: *i.m.*, 5.

³³⁸ TODOROV, Tzvetan: *i.m.*, 124-125.

³³⁹ KISANTAL Tamás: *i.m.*, 52.

³⁴⁰ Uo., 101-103.

³⁴¹ Uo., 105.

³⁴² Vö. Ez 3,16-21; 33,7-9.

De mivel a holokauszt irodalom írójának prófétatudata többnyire csupán világunk és történelmünk egy traumatikus eseményéből táplálkozik, ezért Kertész Imrével együtt jogosan tehető fel a kérdés: „Mit hagy maga után (ti. a holokauszt túlélője – A. M.), miféle szellemi örökséget? Gazdagította-e szenvedéstörténetével az emberi megismerést, vagy csupán az ember elképzelhetetlen lealacsonyodásáról adott számot, amiben nem rejlik tanulság, s legjobb volna mielőbb elfelejteni?”³⁴³ Én magam – Kertész Imrével egyetemben³⁴⁴ – úgy vélem, hogy a fent bemutatott lényegbeli különbség ellenére is, a holokauszt irodalom íróinak művei felbecsülhetetlen értéket hordoznak magukban, és amennyiben az emberi történelem egy nem csupán traumatikus, de egyben meghatározó eseményéről tanúskodnak, figyelmeztető, óva intő és kultúrateremtő erővel bírnak.

Irodalomjegyzék

- [1] *A dogmatika kézikönyve I-II.*, szerk. SCHNEIDER, Theodor. Vigilia, Budapest, 2002.
- [2] Dr. NYISZLI Miklós: *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban*. Magvető, Budapest, 2004.
- [3] GRADOWSKI, Zalmen: *Auschwitz-tekercs – A pokol szívében*. Múlt és Jövő, Budapest, 2017.
- [4] *Herders Neues Bibellexikon*, hrsg. KOGLER, Franz. Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2008.
- [5] KERTÉSZ Imre: *A száműzött nyelv*. in. KERTÉSZ Imre: *Európa nyomasztó öröksége*. szerk. HAFNER Zoltán, Magvető, Budapest, 2008.
- [6] KISANTAL Tamás: *Túlélő történetek*. Kijárat, Budapest, 2009.
- [7] *Kleines Stuttgarter Bibellexikon*, erarb. von OBERMAYER, Heinz. Katholisches Bibelwerk GmbH, Stuttgart, 1999.
- [8] Levi, Primo: *Ember ez? – Fegyvernyugvás*. Európa, Budapest, 1994.
- [9] *Lexikon zur Bibel*, hrsg. RIENECKER, Fritz – MAIER, Gerhard. R. Brockhaus Verlag, Wuppertal – Zürich, 1994.
- [10] RICOEUR, Paul: *Az imminencia őrszeme*. in: RICOEUR, Paul – LACOCOQUE, André: *Bibliai gondolkodás*. Budapest, 2003.
- [11] SCHOLL, Norbert: *Die Bibel verstehen*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2004.
- [12] TODOROV, Tzvetan: *A rossz emlékezete, a jó kísértése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005.

Lektorálta: Dr. Czeglányi Zsolt, főiskolai tanár, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola

³⁴³ KERTÉSZ Imre: *A száműzött nyelv*. in. KERTÉSZ Imre: *Európa nyomasztó öröksége*. szerk. HAFNER Zoltán, Magvető, Bp., 2008, 338-339.

³⁴⁴ Vö. Uo., 339.

„ÉN, TOBIT, EGÉSZ ÉLETEMBEN IGAZ ÚTON JÁRTAM, S A JÓT TETTEM.

BŐVEN OSZTOTTAM ALAMIZSNÁT...” (TÓB 1,3)

MEGJEGYZÉSEK TOBIT ÖNJELLEMZÉSÉHEZ

Juhász Pál Balázs

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, PhD-hallgató,
juhaszpalbalazs@gmail.com*

Absztrakt

A katolikus egyházban a 2016-os esztendő Ferenc pápa (2013-) szándékából az irgalmasság szentéve volt. Ezzel az intencióval összhangban vesszük górcső alá a Tóbiás könyvében egymástól elválaszthatatlan igazság, igazságosság és irgalmasság motívumait. Vizsgálódásainkat a Tób 1,3 versre fókuszáljuk, mivel itt találkozunk először a kánoni szövegben az általunk vizsgált szavakkal. Tobit úgy jellemzi önmagát, mint igaz, igazságos és irgalmas embert. Ez a három alap motívum nem elvont fogalomként jelenik meg a főhős életében, hanem mindennapi vallásosságának az alappilléreként. A Tób 1,3-ban szereplő önjellemzés mélyebb megértését szolgálja a tágabb kontextus, az első fejezet bemutatása, mely szinte teljes egészében az önbemutató kibontásának tekinthető.

Tobit hívő életének konkrét elemei – melyeket az első fejezet tár elénk – a fogságba hurcolása előtt (zarándoklat, tized, endogám házasság) és után (ételtörvények betartása, alamizsnaadás, éhezőknek étel juttatása, ruhára szorulóknak ruháról való gondoskodás, izraelita halottak eltemetése) egyaránt úgy mutatják be a főszereplőt, mint aki igaz, igazságos és irgalmas, vagyis a Tóra hűséges követője, a JHWH-val fennálló szövetség megtartója. Tobit mind hazájában, mind a diaszpóra tisztátalan körülményei között is hűséges a Tóra kultikus rendjéhez és hitéből fakadó jótettei közismertek mind közösségének tagjai, mind a pogányok előtt.

Tobit önjellemzését megvizsgálva – a könyv egészét figyelembe véve – az a lényegi teológiai tanítás bontakozik ki előttünk, hogy amikor Tobit igaz, igazságos és irgalmas magatartású, jámbor hitű és életvitelű izraelitaként jelenik meg az olvasó előtt, akkor nem cselekszik semmi mást, mint utánozza JHWH-t, aki maga az igazság, igazságosság és irgalmasság (vö. Tób 3,2).

Kulcsszavak: igazság, igazságosság, irgalmasság, Tób 1,3kk.

1. Bevezetés

Ego (2005) meglátása szerint az ἀλήθεια, δικαιοσύνη és ἐλεημοσύνη kifejezések „vezérszavak” (*Leitwörter*) Tóbiás könyvében [1: 69, 15. lábjegyzet]. Ennek megfelelően jelen dolgozatunkban az igazság, az igazságosság és az irgalmasság Tóbiás könyvében való megjelenésére fordítjuk figyelmünket, ezekkel a motívumokkal kapcsolatban egyetlen szöveget (Tób 1,3) és annak kontextusát (Tób 1) vizsgáljuk meg közelebbről. A szentírási szövegeket a Szent István Társulat által kiadott Biblia (2006) alapján hozzuk és a könnyebb áttekinthetőség érdekében dőlt betűvel szedjük. A tanulmány elkészítése az angolszász kutatás eredményeinek felhasználásával készült.

2. Tobit önjellemzése – a Tób 1,3 és kontextusa

A Tób 1,1-22 szakasz bemutatja Tobitot és viszontagságos életét, valamint családját: feleségét Annát és fiát, Tóbiást. A könyv első fejezetéből alapvető jellemzését kaphatjuk meg Tobitnak. A szöveg egy felirattal (Tób 1,1-2) kezdődik, melynek tartalma eltér a különböző szövegtanúkból. A Tób 1,1 informálja az olvasót a főszereplőről, majd hozza genealógiáját és azonosítja törzsi hovatartozását Izrael népén belül. Így azonnal két lényeges információ derül ki: a főhős férfi és zsidó vallású. A férfi neve Tobit. A qumráni töredékekben Tobi (טובי) szerepel, ami valószínűleg a Tóbiásnak egy rövidebb változata. A *Codex Sinaiticus* (S) görög szövegének feliratában Τωβιθ, a *Codex Vaticanus* (B) és a *Codex Alexandrinus* (A) feliratában Τωβιτ néven szerepel. A -θ, illetve a -τ hozzáadása a névhez nem változtat annak lényegén, csak görög végződéssel látja el azt [2: 992 és 37. lábjegyzet]. Tobit nevének jelentése: JHWH jóságos [3: 480]. A *Vulgata* (Vg) *Tobias* névvel említi a főhőst, és ugyanígy nevezi a fiát is. A B, A és S kódexekben szereplő Βίβλος λόγων kezdet Ráfael későbbi utasításával áll összefüggésben: „*Írjátok le mindent, ami történt*” (Tób 12,20) [4: 792]. Így az olvasó a könyv végéről visszatekintve már a feliratban észreveheti Tobit Isten felé megnyilvánuló engedelmisségét. A Βίβλος λόγων kezdet mindenestre egy hebraizmus (vö. 2Kir 14,28). Valójában nem Tobit szavairól szól a könyv – bár kétségtelenül találhatóak benne monológok Tobittól (pl.: Tób 4,3-19) –, hanem sokkal inkább az élettörténetéről és magatartásáról. A Tobit név előfordul máshol is az Ószövetségben (pl.: Neh 2,19; 7,61-62). Tobit genealógiája a S szövege szerint hat felmenőt hoz: Tobiel, Ananiel, Aduel, Gabael, Ráfael és Ráguel, akik Azriel nemzetségéhez tartoznak. Köztük apa-fia rokonsági viszony áll fenn. A BA kihagyja Ráfael és Ráguel, a *Vetus Latina* (VL) az összesen nyolc férfi személynévből csak négyet említ, a Vg teljesen elhagyja a családfát. Tobit valamennyi felmenőjének neve teofórikus név, hiszen mindegyik tartalmazza, még hozzá egységesen a nevük végén, az -ηλ suffixumot, ami nyilvánvalóan hebraizmus. Érdekes, hogy csak a főhősnek nincsen teofórikus neve. Naftali egyike volt Jákob 12 fiának, akiktől Izrael 12 törzse származott. Sorban Jákob hatodik fia, Dán után a második, aki Bilhától született (Gen 30,5-8). Szállásterülete a honfoglalás után Észak-Izraelben volt (Józs 19,32-39). A királyság kettészakadása után a Naftali törzshöz közel eső Dán nevű városban alakította ki az egyik északi szentélyt I. Jerobeám (Kr. e. 922-901). A 2Kir 15,29 beszámolója szerint III. Tiglatpilezer asszír király (Kr. e. 744-727) „*elfoglalta (...) Naftali egész földjét, és elhurcolta őket fogolyként Asszíriába*”. A Tób 1,2-ben szereplő Szalmanasszár azonos a 2Kir 17,3-6 és 18,9-11 szakaszokban szereplő asszír királlyal, aki elfoglalta Szamáriát és lakosságát deportálta. Tóbiás könyvének történelmi pontatlanságai már itt, a 2. versben észrevehetőek. Szamária végleges elfoglalása és a lakosság elhurcolása II. Szárgon (Kr. e. 722-705) nevéhez fűződik. A történelmi tévedések a Tób 1,15-ben is folytatódnak, amikor V. Szalmanasszár utódának fiát, Szancheribet jelöli meg a szöveg. Valójában II. Szárgon volt az apja Szancheribnek (Kr. e. 705-681). Vagyis a történelmileg helyes uralkodói lista a következő: **1.** III. Tiglatpilezer (Kr. e. 744-727) **2.** V. Szalmanasszár (Kr. e. 727-722) **3.** II. Szárgon (Kr. e. 722-705) **4.** Szancherib (Kr. e. 705-681). Tobit városa a B és S szövegében Θισβης, az A szövegében Θιβης. A város szerepel Hénok első könyvében is (1Hén 13,4-10). A Tób 1,1-2 felirata a történet elindításához, a körülmények felvázolásához szükséges alapvető információkkal látja el az olvasót. Egy izraelita férfit, aki nagy valószínűséggel egy istenfélő családból származik (teofórikus név), az asszírok idejében fogságba hurcoltak törzsének ősi szállásterületéről [5: 99--104].

A Tób 1,3 szövege központi jelentőségű a könyv teológiai mondanivalóját tekintve. Itt csak a Szent István Társulat által kiadott Biblia szövegét idézzük:

„Én, Tobit, egész életemben igaz úton jártam, s a jót tettem. Bőven osztottam alamizsnát testvéreimnek és azoknak az embereknek, akik velem együtt kerültek az asszírok országába, Ninivébe.”

A felirat után Tobit könyve egyes szám 1. személyben kezdődik. Tobit három szó segítségével mutatja be önmagát az olvasóknak: ἀλήθεια, δικαιοσύνη és ἐλεημοσύνη. Az ezen szavak által adott önjellemzés végigvonul az egész művön. A szavak tartalmának megvalósulását mutatja be fiatalságában (Tób 1,4-9), fogságában (Tób 1,10-15) és a halottak eltemetésében (Tób 1,16-22) [2: 993]. Vagyis a Tób 1,3 kibontása a teljes első fejezet, illetve – bizonyos értelemben – az egész könyv. Ezek a meghatározó jellemzők többször megjelennek a műben (pl.: Tób 2,14; 7,7; 9,6; 14,2), és végső soron a keretét alkotják Tobit történetének (Tób 1,3 – 14,9). A jelzők azonban nem csak Tobittal, hanem Istennel kapcsolatban is szerepelnek (Tób 3,2.5; 13,6) [6: 569]. Az egyes szám 1. személyben kezdődő könyv megőrzi ezt az elbeszélői igeidőt egészen a Tób 3,6 vers végéig. A Tób 3,7 egyes szám 3. személyben folytatja a művet és vezeti be Sára történetét. Az utóbbi elbeszélési forma egészen a könyv végéig (Tób 14,15) megmarad. A mű a Tób 1,3 tartalmával az Ószövetségből jól ismert két út-teológiájához kapcsolódik (vö. Zsolt 1) [4: 793]. Ez az irodalmi eljárás bevett szokás volt az ókorban olyan művek kapcsán, melyeknek az eredete és megbízhatósága kétséges volt. A könyv egészének tartalmát tekintve láthatjuk, hogy Tobit egy valóban érett személyiség, hiszen szavai (Tób 4,5-19; 14,8-11) és tettei (Tób 1,16-20; 2,1-8) összhangban vannak [5: 105--106].

A Tób 1,3-ban szereplő ἐλεημοσύνη kifejezést a hellenizált zsidóságban – ahol a Hetvenes fordítás is készült – az együttérzésből adott alamizsnára és jócselekedetre használták. Gyakran, mint Tobit esetében is, összekapcsolódott az igazságossággal. A bölcsességi irodalomban többször találkozunk a jószívűségből fakadó adományozás motívumával (pl.: Sir 4,1-6; 17,22; 29,12). Bár nem mindig világos, hogy mit is jelent ez a jószívűségből, részvétből fakadó jótékonyság, az biztosan kijelenthető, hogy az alamizsnának kiemelt szerepe van a hívő ember életében [7: 33]. A szegényeknek juttatott könyöradomány biztosítja az ember számára a jó életet, hiszen *„aki embertársát megveti, vétkezik, de jól jár, aki könyörül a szegényen”* (Péld 14,21). Ha valaki irgalmas, akkor ez azt is jelenti, hogy az illető igaz életű. Az alamizsna nem korlátozódik pusztán pénzbeli adományra, hanem sokkal szélesebb a hatósugara. Kiterjed például az ételre és az otthon biztosítására is. A rászorulókkal kapcsolatos hívő magatartással áll összefüggésben a háromévenkénti tized (Dt 14,28-29) és a termés (aratás, olajfa, szőlő) egy részének a meghagyása (Dt 24,19-22) azért, hogy az idegenek, az árvák és az özvegyek is meg tudjanak élni [8: 45]. A jótékonykodás, alamizsnaadás tehát egy elterjedt, vallási indíttatású cselekedet volt Izrael népének körében. Ezen a jámbor cselekedeten keresztül törekedtek Istennek tetsző életet élni és a közösség életét megőrizni. A társadalom periferiáján élőkről való gondoskodás kifejezett parancsként is megjelenik: *„törd meg az éhezőknek kenyeredet, és a hajléktalan szegényt fogadd be házádba. Ha mezítelent látsz, öltöztess föl, és ne fordulj el embertársad elől!”* (Iz 58,7). A jótékonykodás – ahogyan már utaltunk a Deuteronomium előírásaira – nem absztrakt, hanem nagyon is konkrét magatartást kíván a hívő embertől [9: 21--22]. Az igazságnak – aminek véleményünk szerint részét képezi az alamizsnaadás is – a célzottja az Ószövetség embere számára nem az egész világ. Ez az attitűd és konkrét megvalósulás azok felé irányul, akik izraeliták [10: 757]. Ezért nem véletlen, hogy Tobit fontosnak tartja megjegyezni, hogy *„bőven osztottam alamizsnát testvéreimnek és azoknak az embereknek, akik velem együtt kerültek az asszírok országába, Ninivébe”* (Tób 1,3). Jótékonyságának, igaz voltának részesei elsősorban és mindenekelőtt – ebből a kontextusból kiindulva kizárólagosan – hittestvérei. Griffin (1982) az ἐλεημοσύνη szerepét vizsgálva megállapítja, hogy a szó az összes ószövetségi könyv közül Tóbiás könyvében szerepel a legtöbb alkalommal, összesen 22 esetben. Ezzel szemben 13-szor találkozunk vele a Ben Szirában, 7-szer a Példabeszédekben,

3 alkalommal a Zsoltárokbán, 2-szer a Deuteronomiumban, Énekek énekében, Báruk könyvében és Dániel könyvében, végül a Genesisben csak 1-szer fordul elő. Griffin véleménye szerint Tóbiás könyvének szerepe az egész Ószövetség Istenről szóló tanításának gazdagítása terén az ἐλεημοσύνη szó fejlődése és értelmezése volt [2: 986, 33. lábjegyzet]. A Tób 1,3 versben tehát Tobit igaz, igazságos, és irgalmas emberként mutatja be magát. Mindez azonban nem elvont életszentség, vagy absztrakt vallásosság, hanem nagyon konkrét, empirikus valósága Tobit életének. Már utaltunk Nowell meglátására, aki az 1,3 verset követő szövegekben, gyakorlatilag a teljes 1. fejezetben, ennek a három fogalomnak a tényleges megvalósulását látja bemutatottnak. A következőkben ezeket a szakaszokat vizsgáljuk meg röviden, hogy fény derüljön Tobit vallásosságának valódi karakterére.

A Tób 1,4-9 szakaszban rögtön a 4. vers összefoglalja az eddig egységes időbeli elhelyezést és kiderül Tobit életkorának valószerűtlensége. A szöveg szerint Tobit fiatal volt, amikor a királyság kettészakadt (Kr. e. 922). Vagyis amikor Tobitot az asszírok fogságba hurcolták (kb. Kr. e. 732-721 között) már több mint kétszáz esztendőnek kellett volna lennie. Az igazi történet pedig csak ezután kezdődik el. Így nyilvánvalóvá válik, hogy Tobit életkora, illetve a könyvben szereplő historiográfiai adatok nem pontosak. Tóbiás könyvének célja nem is egzakt történetírás, hanem vallási tanítást kíván adni. Ezért az adatok csak másodlagos jelentőségűek. Tobit külön említi „Dávid házat” és „Jeruzsálemet”. A város az áldozatbemutatás helyeként szerepel, ezután Tobit kifejezetten említi a templomot. Nem teljesen világos, hogy az 5. versben szereplő ὁδελφοί kiket jelöl. Moore (1996) véleménye szerint a tíz elszakadt északi törzsre utal a szó. Moore továbbá kitér Montague véleményére, aki úgy látja, hogy az a tény, hogy Naftali törzsből csak a főhős maradt meg az atyák hitén, még jobban kiemeli Tobit igaz vallásosságát. Tobit egyértelműen utal a borjúra, melyet „*Jerobeám állított Dánban, Galilea hegyein*”. A valóságban I. Jerobeám két helyen állított fel új szentélyt: Dánban és Bételben (1Kir 12,26-30), de az utóbbit Tobit nem említi. A Vg szövege viszont *pluralis* alakban (Pl. acc.) hozza a borjúkat (*ad vitulos aureos*) és nem említi specifikusan Dán városát. Simpson (1913) véleménye szerint a szöveg itt követi a 2Kir 23,5 görög szövegét. A 6. versből explicit módon is kiderül, hogy Tobit teljesen egyedül ragaszkodott atyái hitéhez. Ez a megállapítás nem teljesen fedi a valóságot, hiszen Tobit maga mondja később az 5,14 versben Azarjának, hogy „*ismertem Ananiást és Nátánt, a nagy Semaja fiait. Velem jártak Jeruzsálembe, együtt imádkoztunk ott, s nem tértek le a helyes útról*”. Tobit önmagával kapcsolatos megjegyzését tehát tekinthetjük költői túlzásnak. Az Ex 23,14-17 és Dt 16,16 előírja Izrael ünnepeit és a zárandoklás kötelezettségét. Minden férfinak egy évben három ünnepen (Húsvét, Pünkösd, Sátoros ünnep) el kellett zárandokolnia a jeruzsálemi templomba. Tobit nem csak a zárandoklat előírását teljesíti, hanem a „*ne jelenj meg üres kézzel szíнем előtt*” (Ex 23,15) parancsot is [5: 107--109]. A 6-8. versekben említett tized-adás a Tórában többször is előfordul (pl.: Lev 27,30-33; Dt 14,22-26; 26,12). Tobit magatartásából világos, hogy fontosnak tartotta a tized parancsolatának megtartását [2: 993--994]. A 9. versben jelenik meg a könyv egyik fő teológiai témája, az endogámia. „Az endogámia egy adott társadalmi csoporton, kategórián vagy rangon belüli egyének közötti házasság.” [11: 101]. Fitzmyer (2003) véleménye szerint Tobit endogám házassága aláhúzza ősei hitéhez és szokásaihoz való ragaszkodását és hűségét [11: 103]. A Tób 1,4-9 szakaszban tehát több konkrét megnyilvánulását is láthatjuk Tobit igaz voltának és irgalmasságának: **1.** zárandoklat JHWH egyetlen törvényes kultuszhelyére; **2.** tized; **3.** endogám házasság. Már ezekből is láthatjuk, hogy Tobit vallásossága nem elvont, intellektuális meggyőződés, hanem nagyon is konkrét.

A Tób 1,10-15 szerint Tobit a fogságba kerülése után sem hagyott fel jámbor életvitelével. Vallásosságának külső körülményei radikálisan megváltoztak, de a belső attitűd nem változott meg. Továbbra is hangsúlyozza „*egyetlenségét*”, hiszen azt írja, hogy „*testvéreim és a nemzetségemből valók mind ettek a pogányok ételéből, én azonban óvakodtam tőle*” (Tób

1,10-11). Itt is egy túlzással állunk szemben, hiszen Tobiton kívül legalább a felesége Anna és a fia, Tóbiás biztosan nem követték az asszimilálódásban hittestvéreiket. A Tób 1,10-13 összefüggésbe állítható a Dán 1,8-20 szakasszal, miszerint Dániel és társai (Hananja, Misael és Azarja) a babiloniai fogságban is hűségesek Isten parancsolataihoz. A Tób 1,16-22 szakaszban a Dán 3. és 6. fejezetéből jelennek meg motívumok [4: 793]. Tobit Szalmanasszár király udvari bevásárlója lesz, amit úgy értelmez, mint Isten jóságának megnyilvánulását, cserébe igaz vallásosságáért. Ez a gondolat a Deuteronomium teológiájában gyökerezik. A Dt 28 tartalmazza leginkább a „visszafizetés teológiáját” (*the theory of retribution*) [2: 995], amelynek lényege: ha valaki követi JHWH parancsait és rendelkezéseit, akkor jutalomban részesül; ha valaki eltér az igaz úttól, akkor JHWH megbünteti. Ennek megvalósulása interszónális kapcsolatokban történik, ezért személyesség és nem rideg számítás jellemzi [2: 993--994]. Ezt a teológiai gondolatot a Deuteronomium Istenről szóló tanításának egészében kell szemlélni. A Deuteronomium gondolatvilágát a szövetség aspektusa jellemzi. JHWH kiválasztotta magának Izraelt, aki hűségesen kötődik Istenéhez. A szövetség nem két egyenrangú partner között jön létre: JHWH az, aki kezdeményez. Ennek a szövetségnek a gondolata a vazallus-szerződések egyik változataként fogható fel, amikor az egyik szerződő fél ráhagyatkozik a másikra. A JHWH által adott Tóra megtartása nem számító vallásosság, hanem hittől és szeretettől vezérelt válasz Isten szövetségi szeretetére [12: 250--251]. Tóbiás könyvében itt találkozunk először az étkezés motívumával, ami később még többször felbukkan a könyvben. Jacobs (2005) véleménye szerint a narratíva szintjén két alapvető célja van az étel motívumának a könyvben: **1.** a cselekmény továbblendítése és **2.** az elbeszélő rész tagolása [13: 129]. Megállapíthatjuk, hogy Tobit tehát hűséges marad JHWH-hoz a fogság földjén is. Bár a zárandoklat, tized(ek), a Templom, az áldozatok nem voltak megélhetőek az eredeti formájukban, mégis volt mód a fogságban is kifejezni a JHWH iránti hitet és hűséget. Ennek legkönnyebb megnyilvánulási módja az étkezésre vonatkozó parancsolatok megtartása volt.

A Tób 1,16-22 tovább árnyalja és gazdagítja Tobit vallásosságának képét. A 16. versben Tobit általánosságban rögzíti a tényt, hogy „*bőséges alamizsnát osztottam testvéreimnek*”. Ennek konkrét megvalósulása a 17. vers szerint három területre irányult: **1.** az éhezőknek ételt adott; **2.** a ruhát nélkülözőknek ruhát biztosított és **3.** eltemette a halottakat. Az első kettővel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a sajátját osztotta meg („*kenyeremet; ruhámat*”), míg a harmadik irgalmassági cselekedethez saját fizikai erőfifjejtését kell társítanunk. Tobit nem mindenkit, csak az izraelitákat temette el. Az éhezőkről és ruhátlanokról való gondoskodás – sok más parancsolattal együtt – megtalálható Ez 18,5-9 szakaszban, illetve az Iz 58,7-ben is szerepel mindkét motívum. A 2. fejezetben Tobit megvakulásának epizódját egy étkezés vezeti be, melyre – fíán keresztül – meg akar hívni egyet a rászoruló hittestvérei közül (Tób 2,2). Ezek a tettek nem idegenek a pogány egyiptomi és mezopotámiai bölcsességtől sem. A halottak eltemetése kifejezetten hangsúlyos irgalmassági cselekedet a könyvben (Tób 1,18-20; 2,3-8; 4,3-4; 6,15; 14,10-13). A test temetetlenül hagyása elképzelhetetlen az izraelita vallásosságban. Még a bűnözőket (Dt 21,23) és az ellenséges katonákat (Ez 39,11-16) is megillette a temetés. Vallási és egészségügyi okai voltak ennek a parancsolatnak [5: 119--120]. Bolyki (2005) meglátása szerint magáról a temetésről összesen hét alkalommal esik szó Tóbiás könyvében. (Tób 1,17-19; 2,3b-8; 4,3-4; 6,15; 8,10.12.18; 12,12-15.20; 14,2.9.11-12). A Tób 1,17-19 úgy állítja elénk Tobitot, mint aki Isten kegyelméből, vallásos tettei érdeméeként, sikeres a fogság földjén, de ezt a földi biztonságot hajlandó feláldozni, ha Isten törvényének a teljesítéséről (halottak eltemetése) van szó [14: 25--26]. Amint már említettük, Nickelsburg (1988) szerint a Tób 1,16-22 hasonlóságot mutat Dán 3. és 6. fejezeteivel. Az idegen királynak szolgáló, vallásos megfontolásból cselekvő izraelitá(ka)t életveszélybe juttatja ellenségei gonoszsága, de végül élete megmenekül és jóra fordul. Dániel és Tóbiás könyve között két eltérés mutatkozik: **1.** Tobit sorsának jóra fordulása nem az őt üldöző király

uralma, hanem utóda alatt következett be és **2.** Tobit esetében konkrét irgalmassági megnyilvánulás, a halottak eltemetése volt a vád alapja. Nickelsburg úgy gondolja továbbá, hogy Euripidész Antigoné című művével mutat hasonlóságot Tobitnak a halottak eltemetése miatti életveszélybe kerülése [4: 793]. Végül Griffin (1982) meglátását ismertetjük. Véleménye szerint Tóbiás könyvében az ελεημοσύνη szó négy értelemben szerepel: **1.** irgalmasság tett (pl.: Tób 1,3.16; 2,14; 14,10); **2.** pénzbeli alamizsna (pl.: Tób 4,8b.16-17; 12,8); **3.** egy személy jellemzőjeként (Tób 7,7; 9,6; 14,11); **4.** Isten tulajdonságaként (Tób 3,2; 13,6) [2: 1015].

Nem tudunk kitérni a szöveg minden exegetikai aspektusára. A Tób 1,1-22 szakasz bemutatásával elsősorban annak megvizsgálására szorítkoztunk, hogy mit is jelent Tobit számára az igaz volt, az igazságos és irgalmas cselekvés. Összefoglalóan megállapíthatjuk, a főhős a végletekig, radikálisan hűséges a JHWH és Izrael, személyesebben a JHWH és Tobit között fennálló szövetséghez. Minden cselekedetét – mind szülőföldjén, mind a fogságban – ehhez méri és igazítja, nem törődve népe, munkaadója vagy környezete véleményével. Hitét és bizalmát a megpróbáltatások közepette (árvaság, fogság, üldözés, vagyonekl kobzás) sem adta fel. Vallásossága nem intellektuális, absztrakt jellegű, hanem nagyon is hétköznapi, kézzel fogható, konkrét jámborság, melynek fő elemei az 1. fejezet alapján: **1.** zarándoklat; **2.** tized; **3.** endogám házasság; **4.** ételtörvények betartása; **5.** alamizsnaadás; **6.** éhezőknek étel juttatása; **7.** ruhára szorulóknak ruháról való gondoskodás; **8.** izraelita halottak eltemetése. A 6., 7. és 8. vonás az 5. kibontása. Mindez teljesen személyesen történik, nem megbízott vagy delegált által. Tobit szövetségi hűségéből fakad igaz, igazságos és irgalmas léte, valamint cselekvése.

3. Az igazi minta – Tób 3,2

Az igazság, igazságosság és irgalmasság motívumát vizsgálva Tóbiás könyvében egy lényegi, kulcs megállapítás még hátravan. Tobit egyes szám 1. személyben, önmagára vonatkoztatva említi először az ἀλήθεια, δικαιοσύνη és ελεημοσύνη szavakat, melyek kifejezik vallásos karakterét személyiségének. Fiához, Tóbiáshoz intézett tanácsai mögött ezek a teológiai megfontolások és valóságok állnak. Önmagát, mint igaz, igazságos és irgalmas személyt követendő példaként állítja fia szemei elé. A végletekig bízik JHWH-ban, aki szövetségi ígéretéhez hűen nem hagyja el az igaz embert, de megbünteti a bűnöst. Bár a pátriárkák korának példája hatja át az egész könyvet – benne az apa-fia kapcsolatot is –, mégsem Tobit, Noé, Ábrahám, Izsák, Jákob vagy éppen Mózes a követendő példa, vagy valamelyik próféta. Tobit ennél sokkal jobb és magasabb példát állít Tóbiás elé. A Tób 3,2-ben ezt olvassuk (a Szent István Társulat által kiadott Biblia szövege):

„Igazságos vagy Uram! Tetteid igazságosak, s minden utad irgalom és hűség.”

A három motívumunk, az ἀλήθεια, δικαιοσύνη és ελεημοσύνη Tobit imádságában Istennel kapcsolatban vannak említve. Nem teljesen egyezik a forma (δικαιοσύνη – δίκαιος), illetve a sorrend is más, mint a Tób 1,3-ban (ἀλήθεια, δικαιοσύνη, ελεημοσύνη – δικαιοσύνη, ελεημοσύνη, ἀλήθεια), de ez a lényegi mondanivalón nem változtat semmit. Isten az, aki igaz, igazságos és irgalmas. Az Ő igaz volta, igazságossága és irgalmassága a tulajdonképpeni követendő példa, nem más. JHWH a minta, az Ő tulajdonságaiból kell kiindulni, azokat kell megvalósítania a hívő embernek az életében. Az ösatyák és maga Tobit is „csak” ezt tették [15: 386--387].

Az igazság, igazságosság és irgalmasság motívumai nélkülözhetetlen részét képezik a deuterokanonikus művek közé sorolt Tóbiás könyvének. A három fogalom átjárja egymást, kölcsönhatásban állnak, bár nem csak egymás mellett szerepelnek Tóbiás könyvében. A szerető és népéhez, illetve az egyes emberhez közel lépő Isten szövetséget köt az emberrel, amit Ő megtart. Ha a másik fél is így tesz, akkor Isten jutalomban részesíti, ha nem, akkor megbünteti. Isten mindig kész a szövetségben hűtlenné vált fél visszafogadására. Isten

igazsága, igazságossága és irgalmassága szövetségi hűségében nyilvánul meg és válik kézzelfoghatóvá Izrael népe számára. Nem absztrakt isteni tulajdonságokról, hanem a nép üdvtörténete folyamán megtapasztalt tényekről van szó. Mivel Isten igazsága, igazságossága és irgalma a szövetséghez való hűségéből vezethető le, ennek következtében az egyes ember és a közösség igazsága, igazságossága és irgalmassága is a szövetséghez való pozitív viszonyból származik. Ha teljesítik a szövetséget, akkor igazak, igazságosak és irgalmasak. Ez sem egy elvont életszentség-fogalom, hanem a mindennapi vallási és közösségi életben megvalósuló tény és egy tudatos életvezetési stílus. Tóbiás könyvében tehát az *imitatio Dei*-élettel kapcsolatban kaphatunk tanítást és buzdítást, hiszen amikor Tobit önmagát igaznak, igazságosnak és irgalmasnak jelenti ki, illetve fiának, Tóbiásnak a lelkére köti ezeket az erőnyeket, akkor végső soron magára Istenre irányítja fia (és az olvasók) figyelmét. Istenhez méri önmagát, Őt teszi meg élete mércéjéül. Hívó ember nem is tehet másképpen.

Irodalomjegyzék

- [1] Ego, B.: Tobit könyve és a diaszpóra. In Xeravits, G., Zsengellér, J. (szerk.), Tobit-Tóbiás könyve: Szöveg, hagyomány, teológia. (Deuterocanonica 2). Budapest: L'Harmattan. 2005.
- [2] Nowell, I.: The Book of Tobit. In Keck, L. E. (szerk.), The New Interpreter's Bible Volume 3. 1 and 2 Kings, 1 and 2 Chronicles, Ezra, Nehemiah, Esther, Additions to Esther, Tobit, Judith. Nashville: Abingdon Press. 1999.
- [3] Biblia - Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest: Szent István Társulat. 2006.
- [4] Nickelsburg, G. W. E.: Tobit. In Mays, J. L. (szerk.), Harper's Bible Commentary. San Francisco: Harper et Row. 1988.
- [5] Moore, C. A.: Tobit: A New Translation with Introduction and Commentary (The Anchor Bible 40/A). New York: Doubleday. 1996.
- [6] Nowell, I., Craven, T., Dumm, D.: Tobit, Judith, Esther. In Brown, R. E., Fitzmyer, J. A., Murphy, R. E. (szerk.), The New Jerome Biblical Commentary. Englewood Cliffs: Prentice Hall. 1990.
- [7] Art. alamizsna. In Haag, H. (szerk.), Bibliai lexikon. Budapest: Szent István Társulat. 1989.
- [8] Gossai, H.: art. Alms. In Freedman, D. N., Myers, A. C., Beck, A. B. (szerk.), Eerdmans Dictionary of the Bible. Cambridge: Eerdmans Publishing Co. 2000.
- [9] Saldarini, A. J.: art. Alms. In Achtemeier, P. J. (szerk.), Harper's Bible Dictionary. San Francisco: Harper. 1985.
- [10] Tooley, M.: art. Just, Justice. In Freedman, D. N., Myers, A. C., Beck, A. B. (szerk.), Eerdmans Dictionary of the Bible. Cambridge: Eerdmans Publishing Co. 2000.
- [11] Hieke, T.: Endogámia Tobit könyvében, a Genézisben és Ezdrás-Nehemiásnál. In Xeravits, G., Zsengellér, J. (szerk.), Tobit-Tóbiás könyve: Szöveg, hagyomány, teológia. (Deuterocanonica 2). Budapest: L'Harmattan. 2005.
- [12] Rózsa, H.: Az Ószövetség keletkezése 1. Budapest: Szent István Társulat. 1999.
- [13] Jacobs, N.: „Nem vonakodtál felállni, és félbehagyni ebédedet.” étel és étkezés Tobit elbeszélésében különös tekintettel Tobit savuót ebédjére. In Xeravits, G., Zsengellér, J. (szerk.), Tobit-Tóbiás könyve: Szöveg, hagyomány, teológia. (Deuterocanonica 2). Budapest: L'Harmattan. 2005.
- [14] Bolyki, J.: A temetés, mint etikai kötelesség Tobit könyvében, a Bibliában és a görög tragédiákban. In Xeravits, G., Zsengellér, J. (szerk.), Tobit-Tóbiás könyve: Szöveg, hagyomány, teológia. (Deuterocanonica 2). Budapest: L'Harmattan. 2005.
- [15] Di Lella, A. A.: The Deuteronomic Background of the Farewell Discourse in Tob 14:3-11, in The Catholic Biblical Quarterly 41/3 (1979). 380-389.

Lektorálta: Ft. Dr. Fodor György, tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar

MEGÚJULÁS HATÁRÁN – GONDOLATOK A 20. SZÁZADI MAGYAR LITURGIKUS MOZGALOMRÓL

Kiss Gábor

Ludwig-Maximilians-Universität München, PhD-hallgató, gabeszkaaa@gmail.com

Absztrakt

Amikor a II. Vatikáni Zsinatot (1962-1965) követő liturgikus változásokat szeretnénk körvonalazni, elkerülhetetlen hogy elsőként azt vizsgáljuk meg, milyen volt a liturgikus kultúra az adott országban. Ez esetben is két fontos időpontot különíthetünk el egymástól: az ilyen jellegű vizsgálódások kezdő időpontja általában minden esetben a „liturgikus mozgalom” indulása. Magyarország esetében külön eredményekkel kecsegtet ennek pontosabb körvonalazása, hiszen nemzetünk nem tartozott azok közé, amelyekből a mozgalom elsődlegesen indult ki, hanem „pusztán” külföldről (elsősorban a német nyelvterületekről) szivárgott át az új szellemi áramlat mindenfajta vívmánya. Előadásomban elsőként tehát meg szeretném vizsgálni azt, hogyan jelentek meg a magyar nyelvterületen a 19. század végétől kezdődően azon liturgikus-teológiai elképzelések, melyek ismételt az eucharisztia közösségi és méltó ünneplését tűzték ki célul. Előadásomban röviden szeretném bemutatni az előbb jelzett téma tükrében Szunyogh Xavér (1895-1980); Radó Polikárp (1899-1974); Kühár Flóris (1893-1943) és Mihályfi Ákos (1862-1937) munkásságát.

Választott szűkebb témám zárópontja – a kezdőhöz hasonlóan – szintén kevésbé köthető egy konkrét időponthoz. XII. Piusz pápa 1947. november 20-n kiadott *Mediator Dei* liturgiáról szóló apostoli körlevelét számos szerző a fent említett mozgalom betetőzéseként tartja számon. Ezt követően megtörtént a húsvét liturgikus ünnepének reformja, illetve több kisebb jellegű változtatás, melyek – változó sebességgel – de a magyar katolikus egyházban is visszhangra találtak.

E nem túl hosszú nyúló – azonban annál fontosabb – időszak alatt azonban olyan liturgikus fejlődés indulhatott be Magyarországon, mely megalapozta a zsinat utáni reformok recepciójának lehetőségét. Előadásomban a nevezett intervallumot kívánom áttekinteni és bemutatni különös tekintettel a kalocsai érsekség területén folyó reformokra.

Kulcsszavak: II. Vatikáni Zsinat, liturgikus reform, liturgikus mozgalom

1. Bevezetés

Napjaink liturgikus kutatásainak egy jelentős része a „reformok reformjaival” foglalkozik. [1] De vajon mit is jelent ez a XVI. Benedek pápa által bevezetett kifejezés, mely azóta számos korrelációban elhangzott már. [2, 4-5.] Akik e témát vizsgálják, azok végső soron a II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformtörekvéseit, illetve ezek végrehajtását igyekeznek kritikával szemlélve újra átfésülni. [3, 57-76.] Azonban számos szerző, így például az egykori müncheni liturgiaprofesszor Reiner Kaczynski is egyetért azzal a kijelentéssel, hogy nem lehetséges az 1964-ben induló liturgikus változásokat elszigetelten, minden előzmény nélkül szemlélni. Ezért az egyház nyilvános kultikus életének reformját bemutatni szándékozó törekvést meg kell előzni annak, hogy megvizsgáljuk az adott terület addigi liturgikus hagyományait és gyökereit. Magam is hasonló feladatra vállalkozom, amikor röviden reflektálok a címben megjelölt témára jelen írásomban. Körvonalazni szeretném Magyarország tekintetében azokat a liturgikus mozgalmi előzményeket, melyek közvetve vagy közvetlenül megalapozták a zsinat utáni reformokat.

Előadásomban be szeretném mutatni a 19. században induló liturgikus mozgalom magyarországi meggyökerezését néhány liturgiatudós élete alapján. Szunyogh Xavér Ferenc (1895-1980); Radó Polikárp (1899-1974); Mihályfi Ákos (1862-1937) munkásságának elemzése után levonom a következtetéseket.

2. Liturgikus mozgalom Magyarországon?

A 19. század végétől kezdve folyamatosan kialakultak főleg németországi, belga és francia központokkal olyan liturgikus műhelyek, melyek újra igyekeznek felfedezni az egyház nyilvános Eucharisztiaünnepelésében rejlő csúcst és forrást. „A liturgikus mozgalom korai gyökerei a 19. századi restauráció idejéből gyökereznek.” [4, 158.] E megújulás fő nemzetközi alakjai közé számított a bencés Prosper Géranger (1805-1875) Lambert Beauduin Leuven-ben, Idenfons Herwegen Maria Laach-ban, Odo Casel, Romano Guardini, vagy az osztrák Pius Parsch. Romano Guardini 1918-ben kiadott „Vom Geist der Liturgie” c. munkája a német liturgikus mozgalom egyik programadó művét [5, 41-42.] több hasonló eszmélődő írás követte. A főképp szerzetesi központokban kezdődő liturgikus erjedést lassan követte a Róma válasza: elsőként a X. Piusz pápa *Tra le sollicitudine* (1903. november 22.) című egyházi zenéről szóló írásában szereplő „*participatio actuosa*” vált a mozgalom központi fogalmává, majd később XII. Piusz *Mediator Dei* (1947. november 20.) enciklikájával [6.] megeremtette a megújulás teológiai alapját is. A liturgia gyakorlati megélése mellett több helyen elméleti műhelyek is szerveződtek, melyek forrásmunkák kutatásával igyekeztek hozzájárulni a liturgia méltóbb ünnepléséhez.

Hazánkba csak lassan és viszonylagos eltolódással gyűrűztek be a liturgikus mozgalom főbb célkitűzései. Solymos Szilveszter [7, 19.] a liturgikus reformokat tárgyaló munkájában azt a kijelentést teszi, hogy tulajdonképpen az első világháború előtt nem is beszélhetünk liturgikus mozgalomról, mint olyanról hazánkban. Ennek a kijelentésnek azonban ellent mond Galambos Ferenc 1975-ben Radó Polikárpra emlékező kötetben megjelenő írása [8, 62-97.], amikor rámutat arra, hogy már a 19. században megkezdődik egy sajátos erjedési folyamat az istentisztelet méltó ünneplése iránt elkötelezett személyek körében. Ennek legfőbb alakjai Lonovics József (1793-1867) egri érsek, Horváth István (1784-1846), Knauz Nándor (1831-1898), Dankó József (1829-1895), Dallos József (1849-1928), Zsihovics Ferenc (1814-1873), Böhm János [8,63-64.]. Bár az előbbi személyek életművében a szent liturgia különböző helyet foglalt el, és számos módon és szempontból vizsgálták azt, azonban ezek mégis arról tanúskodnak, hogy igenis érdemes e mozgalom történeti vizsgálódása során már a 19. században keresnünk magyar úttörőit.

Több szerző is egyetért abban a kijelentésben, hogy önmagában Magyarországon mint „liturgikus mozgalomról” nem lehet beszélni, inkább csak bizonyos személyek munkájában lelhetők ezen elemek fel, akik teológus illetve lelkipásztori tevékenységük során köteleződtek el a liturgia méltóbb ünneplésének ügye mellett. Tény azonban, hogy Hermann Egyed „A katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig” című munkájában, egy szót sem ejt még liturgiáról, vagy éppen liturgikus mozgalomról. Ennyiben tehát helytállónak tekinthetjük a fent idézett szerző kijelentését, miszerint reflektált és a modern nyugati áramlatokhoz kapcsolódó liturgikus megújulás csupán a 20. század elején köszönt országunkra. [7, 45-52]

Rövid írásom már csak a terjedelmi keretek miatt sem törekedhet a téma teljességének bemutatására. Jelen tanulmányt ezért kezelje inkább a jószándékú olvasó gondolatébresztőként, mely arra ösztönöz, hogy újra felfedezzük az elődök azon eredményeit, melyek vállán állva jobban megismerhetjük az egyház tevékenységének csúcsát és forrását.

2.1 Mihályfi Ákos és munkássága

Elsőként Mihályfi Ákos személyét szeretném kiemelni. 1862. szeptember 2-án született Szepetneken. Érettségi után lépett be a ciszterci rendbe. Teológiai tanulmányait Innsbruckban végezte, ugyanitt szerzett 1886-ban doktori fokozatot is. Hazatérése után szentírástudományt tanít Budapesten, ahol később a pasztorálteológia tanára is lesz. [9] E szakterület során kerül majd közel a liturgia tudományához. Pataky Arnold róla írt nekrológiájában megjegyzi, hogy Mihályfi ezidőtájt sokszor utazott Európa-szerte. [10] Ez minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy megismerje a formálódó liturgikus teológiát és annak vívmányait. 1892-től lett a Katolikus Szemle folyóirat szerkesztője. 1906-tól 1934-ig lelkipásztorkodástant és liturgiát tanított a Pázmány Péter Hittudományi Akadémián.

Liturgikus főműve, „A nyilvános istentisztelet”, mely négy kiadást is megért (1916, 1918, 1923, 1933). Számunkra elsősorban a negyedik kiadás bír jelentőséggel, mivel ennek végére már beledolgozta a liturgikus mozgalmakat bemutató fejezetet is.

„Egy-két évtized óta hazánkban is, a külföldön már egy félszázad óta a vallásos élet terén egy új irányzat nyer napról-napra szélesebb körökben elterjedést, ezt az irányzatot röviden liturgikus mozgalomnak szokták nevezni. [...] Hazánkban a mozgalom lelkes terjesztői, Szunyogh Xavér Ferenc bencés tanár, Korompai József, Klinda Pál és nem utolsósorban a Szent István Társulat, mely a liturgikus mozgalom érdekében kiadta az *Officium divinum*-ot, a Liturgikus élet c. fordítássorozatot, a latin-magyar misekönyvet és Petró József A szentmise c. munkáját. [...] A liturgikus mozgalom célja a híveket a liturgia mélységes értelmébe bevezetni s a liturgiában rejlő nagy kegyelmi forrásokat előttük feltárni. E célból minden törekvés arra irányul, hogy a hívek tevőlegesen részt vegyenek a liturgiában, azaz, hogy ne csak hallgassák a misét és lássák a liturgikus szertartásokat, hanem maguk is részt vegyenek az áldozat bemutatásában s vele együtt imádkozzanak a különböző szertartásokon.” [11, 678-680] A szerző tehát már a 30-as évek elején megjelenő tankönyvében reflektál viszonylagos részletességgel a liturgikus reformra, illetve annak gyümölcseire. Bár idézetünkben az egész szakasz nem szerepel, de a mozgalom meghatározó külföldi személyiségei után bemutatja a magyar (kortárs) képviselőit illetve azok meghatározó műveit. Szükséges tehát rámutatni, hogy a *participatio actiosa* elve már kifejezett módon itt megjelenik a magyar szakirodalomban. Mihályfi az elemzett fejezet további részében kitér a mozgalom célkitűzéseire és módszereire is. Német szerzők [12] művei alapján értekezik már ekkora a néppel szemben történő misézés kérdéséről és azon építészeti formákról, melyeket a közösségileg megélt szent cselekmény igényel és támogat. „Persze mindez [aktív részvétel] könnyen akkor történhetik, ha az összes jelenlévők látják a miséző papot és közel vannak az oltárhoz. Ez okból a liturgikus mozgalom lelkes terjesztői a mai templomstílustól is eltérnek s a jövő templom felépítésénél nem a stílus szépségére, hanem a templom gyakorlatias céljára vannak tekintettel. [...] Az oltár a szentély elején álljon, a pap a néphez fordulva misézzon, - viszont a templom hajója ne legyen hosszúka, hanem háromoldalról trapéz, vagy tojás alakban vegye körbe az oltárt, hogy az összes hívek közel lehessenek az oltárhoz, láthassák a pap liturgikus cselekményeit s velük együtt haladhassanak.” [11, 681]

A szerző külön foglalkozik a népnyelvű liturgia problematikájával: „Ami a liturgikus mozgalom célját illeti, azt csak helyeselni lehet. Ha a hívek bekapcsolódnak a liturgiába, a pap által végzett liturgikus imádságokat ők is elmondják, - ez mindenestre nemcsak a liturgia nagy megbecsülésére, hanem a liturgia mélységes misztériumainak és szimbólumainak megértésére is vezeti őket. A liturgikus mozgalom egyik legfőbb törekvése, hogy enyhítse azt a nehézséget, melyet a liturgikus nyelv okoz.” [11, 682] A szerző e probléma megoldására a kétnyelvű – már ekkor részben hazánkban is megjelenő – a nép számára készült misekönyveket tartja megfelelőnek. A nép továbbá minden további nélkül mondhatja a kórusra tartozó részeket hangosan is.

Mihályfi könyve elsősorban tankönyvként szolgált a szemináriumi oktatásban. Gondolatai így a '30-as évek elejétől már a papképzésben is megjelenni látszottak, megadva annak lehetőségét, hogy azok eljuthassanak egészen a lekipásztorkodó alsópapsághoz. Ezt támasztja alá egy 1960-as rendelkezés is [13], mely a Kalocsai Egyházmegye körleveleiből származik. Ebben Grósz József elrendelte, hogy minden pappá szentelt személynek három évre bontott káplánvizsgát kell tennie. Ennek anyaga gyakorlatilag lefedte a klasszikus teológia minden témáját, így a liturgiát is. Ez utóbbi témakörben kidolgozandó 20 tétel közül számunkra az utolsó bír érdekességgel: a liturgikus mozgalmak, a hívek a szentmisén történő aktív részvételét szolgáló rendelkezések. Ennek értelmében tehát már 1960-ban, két évvel a zsinat előtt megjelentek olyan liturgikus célkitűzések reflektált módon az oktatás szintjén, melyeket majd zsinati atyák által megalkotott Sacrosanctum concilium fog igazolni 1963-ban.

2.2 Szunyogh Xavér Ferenc és munkássága

A hazai liturgikus élet talán egyik legnagyobb formátumú 20. századi személyeként Szunyogh Xavért szokták számon tartani. Szunyogh Xavér Ferenc 1895. május 13-án született a Nógrád megyei Tereske községben. Budapesti gimnáziumi tanulmányai után 1918-ban magyar-latin szakos diplomát szerzett teológiai képesítése mellett. 1919-ben a pozsonyi egyetemen a bölcsésztudományok doktorává avatják. [14] Páratlanul gazdag papi és tudósi munkásságának csupán a liturgiát érintő kis részét áll módunkban ehelyütt közelebbről is szemügyre venni. A szent cselekmények iránti vonzalmat Várkonyi Hildebrand oltotta belé. 1922-ben lehetősége nyílt több külföldi utazásra, melyek során megismerkedett Romano Guardinivel, akitől megkapta műveinek magyarra történő fordításának, illetve kiadásának jogát. Az augsburgi egyházmegyében Maria-Laach-i látogatásai során ismerkedett meg a liturgikus megújulás kiváló teológusával Odo Casellel, majd pedig Pius Parsch-al is. [15, 118.] E három személy és így elsősorban a német nyelvterületről érkező újító hullámok komoly benyomást tettek rá. Hazatérve maga is elkezdte terjeszteni a biblikus és liturgikus gyökerekhez való visszatérésen alapuló liturgikus teológiát. Több továbbképzést és szimpóziumot is tartott Pápán, illetve Budapesten. A missa conferata (konferált mise) bevezetése is az ő nevéhez kötődik. Ebben a mise egyes részeit a hívek nemzeti nyelven mondták, más részeket a közvetítésre (konferálásra) kijelölt pap olvasott föl szintén nemzeti nyelven, miközben az említett részeket a miséző pap (csöndben) latinul is elmondta. Ünnepeles és énekelt misékre ez a megoldás nem volt alkalmazható. Ezzel egy időben megkezdte a nyugati liturgikus mozgalom legjelentősebb műveinek lefordítását és kiadását. Ekkor indult útjára a „Keresztény Remekírók” tizenhat kötetes sorozatot Kühár Flóris és Radó Polikárp rendtársaival, amelynek szerkesztésében és kiadásában ő is részt vett. E fordítási és könyvkiadási munka hozzájárult a liturgikus mozgalom sok esetben patrisztikus gyökereinek megalapozásához az „ad fontes” szellemében.

Aktívan részt vett az 1925-ös szentév magyar zarándoklatának és az 1938-as eucharisztikus világkongresszus szervezésében egyaránt. Még a kongresszus évében – 1938-ban – kezdte kiadni liturgikus, vasárnaponként megjelenő hetilapját, mely az Oltár és Élet címet viselte. A lap egészen 1944-ig működött.

Magyarországon 1957-ben kezdik meg az egységes Collectio Rituum összeállítását. [16, 920.] Bánáss László veszprémi püspök vele szeretne volna elkészíttetni a magyar nyelvű Rituálét, [15, 124.] azonban erre nem, illetve csak részben került sor.

Liturgiaszervező tevékenysége már a kortársai elismerését is kivívta, erről árulkodik példának okáért Nyisztor Zoltán Szunyogh zsoltárfordításait méltató írása [15, 119-120.], illetve a következő idézet Juhász József az Utószó c. művéből: „ha elég alázatosak lettünk volna 1970 táján a Szunyogh fordításból elindulni, s azt tökéletesíteni, ma lényegesen jobb liturgikus szövegek hangzanának el templomainkban.” [15, 124.]

Életének több fontos eseménye is a Szabina-kápolnához köti. [16] Pákozdi István találóan foglalja össze Szunyogh gyakorlati liturgikus eredményeit, melyek a II. Vatikáni Zsinat után 50 évvel megdöbbenően profetikus jellegűek: „Elsőként vezette be a Szabina-kápolnában mint kísérleti templomban a néppel szembe néző, ún. szembemiséző oltárt (két évtizeddel a zsinat előtt), amelyről fotódokumentáció is készült. A jövő szentmiséjéről írott vázlatában a kápolnában szerzett tapasztalataiból indult ki: ez az országban az első hely, ahol a szent három napon a szertartásokat megkezdték este végezni. A jövő miséjében elmarad a lépcsőima, a passiót majd nem kell először latinul és csak utána magyarul felolvasni. A szentmise első részében emelvényről olvassák majd fel az evangéliumot. Nagycsütörtökön minden pap végezheti majd a lábmosság szertartását. Az Úr imádságát a pap együtt mondja majd a hívekkel: [...] Ha nagyon sokan vannak, akkor állva is lehet szentáldozáshoz járulni. A szentmise majd az áldással végződik és nem az utolsó evangéliummal. Egy kézzel írott határidő napló oldalaira megírta az első Hívek könyörgései kötetet.” [15, 124]

Szunyogh Xavér Ferenc neve azonban talán az általa kiadott népi misekönyvvvel forrt leginkább egyé liturgiaszervező munkássága során. A két kiadást megérő (1933, 1944) vaskos – majd’ 1500 oldalas – kétnyelvű misekönyve nemcsak a fordítása minősége miatt egyedülálló, hanem bevezetesként a szentmise teológiai megokolásán túl a tridenti forma cselekményeinek magyarázatát és értelmezését is megtaláljuk benne.

Munkásságát az idézett szerző – részben a pannonhalmi rendi könyvtár alapján – három komoly témakörre osztotta: Benedictina, Scriptura, Liturgica. Rövid írásunkban csupán liturgikus hagyatékára igyekeztünk reflektálni, azonban életműve a korszellemet tekintve messze túlmutat magán

2.3 Radó Polikárp és munkássága

Végezetül Radó Polikárp liturgikus munkásságára szeretnék röviden reflektálni. Radó János 1899. március 11-én született Sopronban. Mihályfi Ákoshoz és Kühár Flórishoz hasonlóan tanulmányait szintén az Innsbrucki Egyetem teológiai karán végezte, itt szerezte meg doktori fokozatát [17] Andreas Jungmann témavezetésével 1923-ban. Tudományos érdeklődése már ekkor a liturgia története felé fordult. 1930 és 1931-ben Rómában és a Szentföldön nyílt lehetősége további kutatásokat folytatni, melyek során a biblikus tanulmányokban merült el. Magyarországra visszatérve Győrben, Pannonnalmán és Budapesten tanít, utóbbi helyen a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia második dogmatikus tanszékének professzora több mint 20 éven keresztül, 1950 és 1971 között. E professzori munkája során szentségtant, pasztorálteológiát és liturgiátörténetet ad elő. A negyvenes évek elején foglalkozik részletesebben a magyarországi liturgikus kézirati emlékekkel. Kühár Flóris rendtársa mellett maga is szerkesztője volt a Katolikus Szemlének, illetve segítette 1967-ben a Teológia c. folyóirat újjászületését is. [8, 74-75.] Fő műve, mellyel világhírt is szerzett magának – Sipos István egyházjogászhoz hasonlóan – az Enchiridion liturgicum c. műve. A kétkötetes, két kiadást megérő munkája meghatározó lett az egész egyházi felsőoktatás liturgikus tárgyaiban hazánkban és külföldön egyaránt. Sajnálatos módon megkésve érkezett, így valódi hatását a zsinati liturgikus megújulás forgatagában már nem tudta elérni. Természetesen e kiadás is az ÁEH-val való kompromisszum eredményeként születhetett meg.

Liturgikus apostolkodásának főbb művei voltak az általa kiadott misekönyv [18], illetve rendtársaival szerkesztett liturgikus lexikon [19]. Múlhatatlan érdeme, hogy tanárként számos hallgatóját motiválta a liturgikus témában való licencia és doktori dolgozatok elkészítésére. Galambos Ferenc idézett munkájában felsorolja e művek gazdag jegyzékét.

Valószínűleg szakmai elismerésként tekinthetett arra a tényre is, hogy 1962-ben maga is a Zsinat első ülészakára tartó magyar delegációval utazhatott és így testközelből követhette a

liturgikus konstitúció formálódását. Zsinaton végzett – csekély – tevékenysége még olyan fel nem tárt téma a liturgia és egyháztörténet témájában, mely további kutatásokra tarthat számot. Kevés lenne a rendelkezésre álló terjedelem művei felsorolására, azonban szeretném ezek közül kiemelni 1973-ban megjelent „Megújuló istentisztelet” c. munkáját, melyben elsőként reflektált szisztematikus módon magyar nyelvterületen folyó liturgikus recepcióra. Művében több mint 40 oldalon keresztül reagál – sokszor személyes élmények alapján – arra a reformfolyamatra, melynek végén 1975-ben megszületett az új misekönyv. Ebben már példának okáért részletesen elemzi a megjelenő *Instructio Prima-t*, *Secunda-t* vagy éppen a megjelenő három új (II.-III.-IV.) misekánonunkat. Sajnálatos módon már nem élhette meg, hogy 1975-ben láthassa a megjelenő új misekönyvet, melynek kialakításához és hazai recepciójában azonban maga is nagy munkát végzett.

Radó Polikárp liturgikus és teológia munkásságát Sólomos Szilveszter a szerző tiszteletére kiadott tanulmánykötet végén alapos bibliográfiával tárja az érdeklődő olvasó elé. [20.]

3. Összefoglalás

A fentiekben három kiemelkedő liturgikus szakember munkásságának szűk keresztmetszetén keresztül áttekintettük hogyan érte el hazánkat a liturgikus megújulás a múlt század elején. Természetesen sokkal szélesebb azok köre, akik tevékenyen részt vettek e folyamatban. Ehelyütt nem tudtunk részletesebben szólni Kühár Flóris munkájáról, aki számos liturgikus mű megjelenésében aktívan segítségére volt a fent nevezett személyeknek és legalább olyan meghatározó alakja volt a 20. századi magyar liturgikus életnek. Rajta kívül meg kell említeni még az alábbi kiemelkedő szerzőket témánkban: Korompai József (1894-1934), Klinda Pál (1903-1945), Pantol Márton (1904-1960), Rajeczky Benjamin (1901-1989).

Magyarország azon országok közéi tartozott, akikhez „csupán” második vonalban, közvetítéssel jutott el a liturgikus mozgalom. Ez esetünkben elsősorban a német nyelvterületet, azon belül is Innsbruck, illetve Maria Laach közvetítésével került megvalósításra, hiszen ezek neves liturgiatudósaink alma materei, vagy későbbi tudományos pályafutásuk során többször megfordultak e műhelyekben. A közvetítésből adódik, hogy kissé megkésve, pusztán csak az I. világháború után jutott el hozzánk az említett újító liturgikus teológia. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne indult volna meg az európai megújulással párhuzamosan hazánkban is egy olyan liturgikus erjedés, melynek termékeként számos magyar nyelvű liturgiával önmagában, vagy érintőlegesen foglalkozó mű jelent meg már a liturgikus mozgalom első élveiben.

Liturgikus szakemberek főleg szerzetesi tagjai külföldön szerzett tapasztalataikat igyekeztek meghonosítani Magyarországon is. Esetükben azonban megfigyelhető, hogy a liturgia mellett valamilyen más teológiai diszciplína (általában szentírástudomány) tudósaiként is tevékenykedtek, – helyesebben fogalmazva – több kutatott téma mellett liturgiával is foglalkoztak. A tudományos diskurzus és gyakorlati próbálkozások eredményeként már a '30-as évekre a liturgiatudomány tananyagai között is megtaláljuk a mozgalom főbb célkitűzéseit: *participatio actiosa*, vagy éppen a szentmise bizonyos részeinek népnyelvű előadása. Hiba lenne tehát azt a megállapítást levonni, hogy országunk a II. Vatikáni Zsinat előestéjére mindenféle liturgikus megújulási „előtapasztalatok” nélkül érkezett volna meg. Mindezen eddigi változások azonban eltörpülnek a II. Vatikáni Zsinatot követőkhöz képest, mely már egy gyökeresen új kihívást jelent akár csak a lelkipásztorkodó papság, akár pedig a hívek sokasága számára.

Irodalomjegyzék

- [1] Geffroy, Ch.: Benoît XVI et "la paix liturgique". Paris, Cerf, 2008
- [2] Leven, B.: „Reform der Reform”?. Herder Korrespondenz 71, 2017. 2, 4-5.
- [3] Bux N.: Benedict XVI's reform. The Liturgy between Innovation and Tradition, San Francisco, Ignatius Press. 2012
- [4] Bärsch J.: Kleine Geschichte des christlichen Gottesdienstes. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet. 2015
- [5] Gerhards A.: Erneuerung kirchlichen Lebens aus dem Gottesdienst. Beiträge zur Reform der Liturgie. Stuttgart, Kohlhammer 2012
- [6] Bert W.: Die Liturgie-Enzyklika "Mediator Dei" vom 20. November 1947: zur liturgisch-zeitgeschichtlichen und theologischen Bedeutung einer lehramtlichen Äußerung Papst Pius' XII. (1939 - 1958) über den Gottesdienst der Kirche. Regensburg, Roderer. 2004
- [7] Sólymos Sz.: A Sacrosanctum Conilium előzményei, háttére és magyarországi fogadtatása. In Füzes Á. (szerk.), Culmen et fons. Budapest, Szent István Társulat. 2004 45-53.
- [8] Galambos F.: Adalékok a magyar liturgikus mozgalom történetéhez. In Szennay A. (szerk.), Régi és új a liturgia világából, Budapest, Szent István Társulat. 1975 62-97.
- [9] Diós I. (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon. Letöltve 2017. május 10-én a Katolis Lexikon weboldalaról: <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mih%C3%A1lyfi.html>
- [10] Pataky A.: Emlékbeszéd Mihályfi Ákos v. oszt. elnök tb. tag felett, Budapest, 1938
- [11] Mihályfi Á.: A nyilvános istentisztelet, Budapest, Szent István Társulat. 1933
- [12] Minichthaler J.: Handbuchs der Volksliturgie, Regensburg, Verlag Friedrich Pustet. 1931
- [13] Litterae circulares ad venerabilem clerum archidioecesis Colocensis et Bacsensis, Kalocsa, Anno 1960. Dimissae 888/1960.
- [14] Diós I. (szerk.), Magyar Katolikus Lexikon. Letöltve 2017. május 10-én a Katolis Lexikon weboldalaról: <http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%BAnyogh.html>
- [15] Pákozdi I.: Oltár és élet. Praeconia, 6, 2011 116-125.
- [16] Balogh, M.: A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949-1965 között. II. kötet, Budapest, Szent István Társulat. 2008
- [16] Kiss I.: Szunyogh Xavér életműve (kézirat formájában), Pannonhalma Főkönyvtár B 709/158.
- [17] Radó P.: Verfasser und Heimat der Mone-Messen. Ephemerides Liturgicae 42, 1928. 58-65.
- [18] Kühár F., Kruzweil G., Radó P.: Kis misekönyv a hívek használatára, Komárom, Szűz Mária Új Virágos Kertje. 1932
- [19] Kühár F., Radó P.: Liturgikus lexikon, Komárom, Metlesich Kálmán könyvnyomdája, Komárno. 1933
- [20] Sólymos Sz.: Radó Polikárp pályája és irodalmi munkásságának bibliográfiája. In Szennay A. (szerk.), Régi és új a liturgia világából, Budapest, Szent István Társulat. 1975 290-300.

Lektorálta: Dr. Pákozdi István, főiskolai tanár, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola

A NORMATÍV ÉS RELÁCIONÁLIS ETIKAI SZEMLÉLETEKRŐL³⁴⁵

Sándor Szilárd

Bábes Bolyai Tudományegyetem, Ekumené Doktori Iskola, unitariuspap@gmail.com

Absztrakt

Előadásom előzményeit - személyes és szakmai tapasztalataim alapján - a Böszörményi-Nagy Iván kontextuális terápiával párbeszédben álló lelkigondozói képzésem adja, különös tekintettel a relációnális etikai szemlélet negyedik dimenziója kérdésfelvetéseire. Kutatásom szellemi-lelki motivációját May Michielsen "a türelem gyanús fogalom" megállapítása adta.

A türelem koncepciójának a kutatásához Em Griffin a tudományosság és az értelmező elméletei szempontjai alapján, Böszörményi-Nagy Iván négy dimenziójában helyeztem el a forrás-szövegeim, a tartalom-elemzés érdekében. A kapott eredményt egy kísérleti módszerben használom fel, ahol a relációnális és normatív etika kapcsolati összefüggéseire kérdezek rá, a szeretet kettős parancsolata evangéliumi szövegében.

A kapcsolatok változó adok-kapok egyensúlyában meghatározó az "ÉN-ÉN" viszonyulás, amint ez a szeresd önmagad, mint felebarárod az "ÉN-TE" irányban jelenik meg. A kapcsolat, a találkozás valamint a párbeszéd olyan keretek, ahol nemcsak az "ÉN-ÉN" valamint "ÉN-TE", hanem az "ÉN-AZ", illetve az "ÉN-Ő" jelenvalósága is feltételezett, illetve megtapasztalható. A triadikus viszonyt egy grafikonon szemléltethetjük. A kapcsolati és szabálykövető etika összefüggéseinek a vizsgálata során egy új fogalom jelentik meg: az erkölcs.

A relációnális és normatív etikai szemléletek találkozási lehetőségének a kutatása az erkölcsnek, a bizalom-alapú lelkigondozói irányzatban használható türelem koncepciója megalapozásához járul hozzá. A két etikai szemléletnek a találkozási lehetőségeire rákérdezve, a türelem fogalma az erkölcs összefüggésében vizsgálható. Minderre azért van szükség, hogy a türelem erkölce, valamint az erkölcs türelme kettősségében gyakorlati eredményre segítsen az adott élethelyzetekben. Az erkölcs hiányában, a türelem nem található meg a hűségben, mint lojalításban. A türelem nélküli erkölcs csupán a szabálykövető etika kizárólagosságának szemléletében lehet megalapozott. A türelem fogalma lehet gyanús, viszont a türelem gyakorlata távlatokat nyithat meg.

Kulcsszavak: lojalítás, relációnális és normatív etika, erkölcs, türelem

1. A cím értelmezése

Számos iskola foglalkozik a szavak jelentésével, az értelmezés kérdéskörével, valamint az üzenetnek lehetőleg minél hitelesebb továbbítási lehetőségeiről és módzatairól. Egy ilyen iskola a szavak jelentésének a nyelvtörténeti megközelítése. Ballagi Aladár³⁴⁶ 1903-ban megjelent művében³⁴⁷, Gróf Széchenyi István szellemének öröksége előtt tisztelegve „A Botlás kockázata nélkül” írásában a következőket írja le: „A szavak értelmezésének az a célja, hogy a szók helyesen magyaráztassanak.” A XX. század első felében is fontos volt a szavak

³⁴⁵ A Studia Universitatis, Theologia Reformata Transylvanica 2014 1-2 számának 81-89-es oldalain megjelent tanulmányom jelent meg a „Normatív és relációnális etikai szemléletek (A szentség szabadsága, avagy a szabadság szentsége)” címmel. Jelen tanulmány a 2017 március 31-április 2 napjain tartott Tavasz Szél Konferencia keretében tartott előadáson elhangzott előadás címével egyezik meg.

³⁴⁶ Ballagi Aladár (Kecskemét, 1853. október 24. – Budapest, 1928. június 21.) magyar történész, nyelvész a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

³⁴⁷ Ballagi Aladár Régi Magyar Nyelvünk és Nyelvtörténeti Szótár, Bpest, MTA, 1903

jelentésének megfelelő pontos használata, különösen azokban az esetekben ahol a jelentés-különbség lényeges eltérést okozhatott a megértésben – és ez így van napjainkban is. Azok a szavak, amelyek jelen tanulmányunk címét adják gazdag jelentéssel bírnak, ezért is fontos, hogy pontosítsuk, miként használjuk e dolgozatban e szavakat, ennek ellenére tudatában vagyunk annak, hogy nem tudjuk kizárni a tévedések kockázatát. Az eltérő jelentések és tartalmak miatt is egy értelmezési-nyelvi, vagy „jelentésmérő” tolerátorra³⁴⁸ lenne szükségünk, annak érdekében, hogy ezen belül létrejöjjön egyes esetekben az a találkozás ahol a párbeszédre sor kerülhet. Mivel ilyen „műszer” egyelőre nem áll rendelkezésünkre ezért a dolgozatunkban a metaforikus nyelvezet használatát javasoljuk.³⁴⁹ Ennek a hátránya az, hogy a témánk kifejtése során dolgozatunk a két etikai szemlélet eltérési és találkozási pontjai között nem tárja fel a maga pontosságában, vagy egyértelműségében a logikai összefüggéseket, mert nem a fogalmi tisztázás a célunk. A metaforikus nyelv használatának az előnye - ez esetben a témánk érdekében pedig éppen az - hogy megközelíthetővé válik éppen a „tárgy”, ami a szavak pontos jelentésének az állandó keresése során elvesztődhet. Ez a tárgy lehet az emberi kapcsolat, a találkozás, vagy a kapcsolati etika maga, attól függően, hogy mi a lelkigondozói cél.

A címben felvetett szavak összefüggései alapján előttünk álló gazdag és kimeríthetetlen tárgyunk esetében a metaforák³⁵⁰ használata tehát relevánsabb. Dolgozatunkban szem előtt tartjuk, hogy a szemlélet és szempontság mindenkor együtt vannak, ezért használjuk erre a szemellenző metaforáját. A normatívát – itt, mint szabálykövető kötelezettséget-, míg a relációnális mint a „kapcsolódási” jelentése alapján használjuk. Ezt a két különálló szemléletet vizsgáljuk meg mielőtt ezek etikai jellegére figyelni elsősorban, ahol természetesen az etikai kérdések felmerülnek mind a szemlélet, szabálykövetés, vagy kapcsolatok vizsgálata alkalmával is. Első esetben a normatív majd a relációnális szemlélet mikétségét vizsgáljuk meg.

Dolgozatunk egyik kérdésfelvetése: amennyiben igen, akkor miként találkozik e két etikai szemlélet az élettörténetekben? Feltételezésünk: a két etikai szemlélet találkozik a türelemben, amin ez esetben emberi magatartási formát értünk. Ennek a kérdésnek a megvizsgálása érdekében vallásos irányultságú emberek élettörténeteit fogjuk megvizsgálni, azt kutatva, hogy miként jelennek meg az erkölcsi kérdések az élettörténetük szemléletében, ezek elmondása során. A dolgozat tehát nem vonatkozik azon esetekre ahol a nem vallásos

³⁴⁸ Tótfalusi István 2011-ben megjelent Magyarító szótárában a tolerátor szóra „méretellenőrzés” kifejezést javasolja, a <http://www.dictionary.com/browse/tolerator> (2017-04-04) alapján a „tolerator” a latin „tolerate”, főnévi alakja, s mint ilyen egy olyan mérőműszer (lásd a következő link elérhetőségén: http://www.fairtool.hu/fileadmin/user_upload/downloads/Katal%C3%B3gus_2014-2015/PDF/F_fejezet.pdf (2017-04-04)) ami a mérés során a még megengedhető érték-eltérés mértékét jelzi, amire a következő forrásanyag is utal mint a megengedhető tűréshatárookra való utalással és képet is közöl ami a következő linken érhető el: http://www.mercateo.hu/p/1347-36095011/TOLERATOR_Kijelzokeszuelek_ISO_turesekhez.html (2017-04-04): Következtetés-képpen a tolerátornak jelentésbeli összefüggése van a toleranciával, ami a türelem egyik megnyilvánulási formája. E jelentés használatáról figyelmebe ajánlom a következő újságcikket, ami a köznyelvi használatra is utal: http://www.erd.hu/data/cms619272/ER_03.pdf (2017-04-04)

³⁴⁹ „A metafora két dolog, tárgy, esemény, vagy személy azonosítása, valamilyen külső vagy belső tulajdonság, hangulati hasonlóság alapján.” In : http://interneteskorrepetalas.blog.hu/2007/10/13/metafora_hasonlat_megszemelyesites_iroda (2017-04-04)

³⁵⁰ A metafora használat során a következő tanulmányra hivatkozunk: http://honlap.parokia.hu/data/kollegium/dokumentum/2015/05/04/M%C3%A1th%C3%A9-Farkas_Zolt%C3%A1n_-_Metafora_vagy_nem_metafora.pdf (2017-04-04) a „fogalmi metafora” lehetőségeit kívánjuk használni a tanulmányban, olyképpen hogy a konkrét dolgok fogalmi jelentésére figyelünk ami a két eltérő fogalom közötti összefüggésekre való rámutatás érdekében. Tanulmányunkban a következő metaforákkal találkozunk majd: Szemlélet: szemellenző, górcső, Normatív etika: falragasz, Relációnális etika: serpenyős mérleg, Türelem: doboz.

identitású személyek erkölcsi szemlélete vetítődik ki az élettörténetek elbeszéléseiben. A valós élettörténetekben is a metaforikus szóhasználatot fogjuk majd keresni.

A türelem szónak a használata jelen írásunkban - amikor teret feltételezünk a két etikai szemlélet találkozásra – szintén metaforikus jellegű. Az a gondolkodási mód, ami meghatározza tehát dolgozatunkat nem a mindent felülíró logikai következtetéseken alapuló ok-okozati összefüggések alapján előttünk álló pontos útkövetés utáni eredmény-vonzat, vagy tézis- antitézis-szintézis alapján történő követhető séma³⁵¹. A dolgozat címében felmerülő kérdéseket nem rendszeres teológiai szempontból tárgyaljuk, vagy nem az etikai összefüggések számbavétele vagy az esetleg újakra való rámutatás a cél.

A dolgozat kérdésfelvetésének a fő célja a Böszörményi-Nagy Iván nevéhez fűződő kontextuális terápiában és a vele párbeszédben levő bizalom alapú lelkigondozásban is felmerülő relacionális etikai szemlélet³⁵² mellé „behozni” a normatív etikai szemlélet, vagy összevetni, illetve ütköztetni, vagy „együtt járni” ezzel. Felmerülhet a kérdés: milyen összefüggések lehetnek a normatív és relacionális etikai szemléletek között? Felülírja a normatív etika a relacionális etikát, vagy éppen fordítva, vagy együtt jár a kettő, egymást kölcsönösen erősítve? Ismeretes több u.n. normatív etikai irányzat³⁵³, mint ahogy eddigi ismereteink alapján több relacionális etikai irányzat is létezik³⁵⁴. Dolgozatunkban a relacionális etikai irányzaton Böszörményi-Nagy szemléletét értjük, míg a normatív etikai szemléleten a keresztény erkölcsi szabályokat (tudva azt, hogy ezen belül is vannak különbségek, ezért a konkrétan a Jézusi szeretet kettős parancsolatát³⁵⁵ értjük, amiről tudjuk, szintén léteznek eltérő értelmezések).

Feltételezéseink alapján a két etikai szemlélet az ember-segítő szolgáltatóban találkozhat, a már említett eltérő szemléletek és jelentésváltozások ellenére éppen az említett tolerátor példájára alapozva abban a türelemben (mint térben és lehetőségben) ahol a találkozás és a párbeszéd létre jöhet. Felvetődik az a kérdés is, mennyire érdemes e két szemléletet együtt megvizsgálni? A kérdésre a válasz ott keresendő ahol a két etikai irányzat jobb megismerése a cél.

Lehet-e teljesen figyelmen kívül hagyni a kontextuális lelkigondozás során a normatív etikai szemlélet (vagy fordítva) és csak a relacionális etikai szemlélet (vagy fordítva) szemüvegén (vagy a kettő felismerhetetlen egybemosódásán) keresztülvizsgálni a lelkigondozói eseteket a segítőszolgálatunk során? A kérdésre a választ e dolgozatban nem valószínű, hogy kimerítően megtaláljuk, viszont a „metaforikus tárgyak” bemutatásával talán a jobb látáshoz szükséges fényt vetünk a bizalom-alapú lelkigondozás³⁵⁶ már felismerhetően járható ösvényeire.

A dolgozat a relacionális és normatív etikai szemléletnek, együttes használatának a kérdése is felmerülhet: lehet-e érvényt szerezni egyszerre a helyességnek és a méltányosságnak, az igazságosságnak a kötelezettség teljesítése során? A kérdésre a válasz véleményünk szerint lehet nemleges vagy igenlő, valamint a kettő közötti lehetséges részleges határok mentén is húzódhat. A dolgozat nem e kérdésekre adandó válaszok lehetőségeit vagy esetleges értékelését hivatott megtenni, inkább a kérdések feltevésével igyekszik hozzájárulni a normatív kultúra öröksége mellett, a jól értelmezhető és használható relacionális etikai szemlélethez.

³⁵¹ Ez a szemlélet a kontextuális terápiának a harmadik dimenziójához, a rendszerszemlélethez van közel, ahol a tranzakciók során nem az okozati összefüggések vannak a figyelem középpontjában, hanem az amiként ezek a tranzakciók kifejtik hatásukat.

³⁵² Ez a kontextuális terápia negyedik dimenziója, az u.n. etikai dimenzió.

³⁵³ Lásd : a különböző vagy eltérő szabályok, vagy a szabályok eltérő értelmezései)

³⁵⁴ Utalunk itt Buber, Levinas és minden más olyan szemléletre ahol az Én-Te, Én-Te, Én-Ő, Én-Az, Én-Más és hasonló kapcsolati viszonyok jelennek meg.

³⁵⁵ Lásd: Mk 12, 28-34

³⁵⁶ A bizalom-alapú lelkigondozáson, a Böszörményi-Nagy-féle kontextuális terápiával párbeszédben levő lelkigondozói irányzatot értjük.

Amennyiben egy számunkra ismert és használt etikai szemléletet - a normatív etikát - cserélünk fel egy új és még sok tekintetben ismeretlen szemlélettel - a relációs etikával - fennáll a veszély, hogy elvetjük azokat a normatív etikai gyakorlatokat, amelyek eddig használhatóak voltak és helyére még nem lesz használható az új szemlélet. Ezért a dolgot együtt használja mindkét szemléleti metaforát, azzal a tudatossággal, hogy a kettő egymás mellett és nem egymással összekavarodva, de egymást kiegészítve használható ³⁵⁷.

2. Szemlélet: szemellenző – metafora

A szemlélet³⁵⁸ egy bizonyos szempontság érvényesülésével, mintegy irányt szab a vizsgált dolgok megismeréséhez. Ugyanannak a dolognak a vizsgálati eredménye teljesen eltérő is lehet az egymástól teljesen eltérő szemlélet miatt. Nem mindegy tehát, hogy milyen meghatározott szempontok alapján szemléljük dolgainkat, amelyek szemünk elé kerülnek. A látásmód meghatározza a gondolkodást és viszont. A két etikai szemlélet megjelenítése érdekében egy metaforikus nyelvezetet használunk az előző részben említettek alapján és értelmében.

A „szemellenző-metafora” egy olyan képet vetít elénk, ahol a szemellenző a fej jobb és bal oldalán található a szem magasságában, hogy ezzel is segítse a látást, illetve a szemléletünket a vizsgált dologra irányítja.³⁵⁹ Ez tulajdonképpen arra utal, hogy a vizsgált dolgainkat a két etikai látószög alapján vizsgáljuk meg. Ez a vizsgált dolog: az emberi találkozások. A találkozások révén beszélhetünk egyáltalán etikáról, vagy etikai szemléletekről. Ezek a találkozások vetik fel a helyes vagy helytelen, illetve az igazságos, méltányos vagy nem igazságos, méltánytalan kérdéseket. Az első esetben a normatív, míg a második esetben a relációs etikai szemlélet alapján jutunk a helyességnek illetve a méltányosságnak a kérdésére. A találkozások lehetőséget adnak a párbeszédre, amit mi különböző szemléletek alapján vizsgálhatunk. A szemlélet metaforája, mint a kétszínű szemellenző, arra utal, hogy az egyik szín a normatív, míg a másik szín a relációs etikai szempontokra utal.

A metafora szó a görög „metaforeo” átviszek, ígérek utal ³⁶⁰. Itt teljes metaforáról van szó: a szemlélet szemellenzés. Tehát nem a szemlélet helyett használom a szemellenzőt, vagyis a metaforát a következő hasonlatban lehet feloldani: a szemlélet olyan, mint egy olyan két különböző színű szemellenző, a jobb és baloldalon ahol az egyik látásmódot a normatív-, míg a másik esetében a relációs szempontúság adja. Ez a metaforikus nyelv a szemléletre vonatkoztatva arra is utal, hogy a két szemléletet nem lehet elhagyni egymástól az ilyen látás érdekében, ugyanakkor ezek eleve el vannak választva. Vagyis a kettő nem zárja ki és nem helyettesíti egymást, de felcserélhetőek egymással és egyszerre használhatók. A szemlélet metaforája tehát képszerű, ami segítheti az elvont gondolkodás gyakorlativá tételét. Ne feledjük, hogy tulajdonképpen mit is szemlélünk (ez esetben még szabad szemmel): az emberi

³⁵⁷ A mint a szemlélet metaforája az elkövetkezőben utal arra, hogy a jobb szemünk nem abból a szögből lát mint a bal, de ugyanazt a tárgyat teljes egészében látja a látómezőben, viszont ha az egyik szemünk eltakarjuk akkor a szemlélt tárgyunk külön-külön, bár ugyanaz, de mégis más képet mutat. Ennek a szemléletnek a metaforájával ismerkedhetünk a következőkben.

³⁵⁸ Ezen a filozófiai és kognitív nyelvészeti kifejezésen a dolgotunkban azon megfogalmazható üzenetek sajátos metaforikus látásmódot értjük, mely által a tárgyunkat értelmezzük.

³⁵⁹ - egy ilyen képen áll előttünk a szemléleti metafora, ahol a bal oldali szemellenző a relációs-, míg a jobb oldali a normatív etika szempontjait foglalja magába. Lásd az elérhetőségét a képnek: <http://m.cdn.blog.hu/ke/kecoceanosito/image/blinder.jpg> (2017-04-05)

³⁶⁰ Lásd a 4. lábjegyzet negyedik linkjét a metaforáról.

találkozásokat a két etikai szemlélet alapján! Az elkövetkezőben a szemléletünket kiegészítjük egy új metaforikus „találkozás-vizsgálóval”.

3. Szemlélet: górcső - metafora

Az emberi találkozások során sokkal több dolog történik, vagy látható, mint ami „szabad szemmel” látható lenne, ezért szükségünk van egy – metaforikus értelemben - nagyítós szerkezetre. Ez a szerkezet részletesebben megvizsgálja, hogy mi is történik az emberi találkozásokban, ahol erkölcsi kérdések is felvetődhetnek. A górcsőnek ez esetben is két mozgatható tárgylencséje van, ahol az egyik a normatív ³⁶¹, míg a másik a relációnális³⁶² etikára utal. A szemlélet továbbra is a két etikai irányzat együttes látásmódjának a használata (vagyis képzeljük el, hogy a mikroszkóp a szemlencséjébe szemünkön a már említett szemellenzővel nézünk bele) és a tárgylencse tárgyasztalán továbbra is az emberi találkozás van, amit vizsgálunk. Az alulról megvilágító lámpa és az élességet állító tekerőgomb pedig e metaforikus szókép részeként a türelem – vagyis a türelem világítja meg a találkozást a vizsgálati tárgyasztalon és ez az, ami az élességet is állíthatja, vagyis közelebb vagy távolabb viheti a találkozás tárgyának a vizsgálatát.³⁶³ Azért metafora, mert az emberi találkozások esetében nincs idő, hogy felnagyítsuk a történéseket és nem marad sok lehetőség a részek és részletek felnagyítására. E szemellenzős vizsgálati módszer a metaforikus szóhasználatban segítségünkre lehet, hogy a két etikai szemléletről hasznosan és használhatóan értekezhessünk.

4. Normatív: utcakép falragasz - metafora

„A nyelv, erkölcsi szempontból, valószínűleg az eredeti és a végső kísértés: a „kell”, a fogalmakon túl, benne van a nyelvben; a nyelvben, mint a kifejezés- rámutatás-közlés eszközében. A „van” és a „kell” különbsége a nyelvben jön létre. Ahol nincs nyelv, ott nincs „kell”. A „kell”-t meg kell fogalmazni.”³⁶⁴ – írja Bretter György a mi okulásunkra is. Vagyis amint a nyelvet használjuk, ebben benne van már valamiféle elvárás arra vonatkozóan, amiért a nyelv eszközként jelenik meg. A „van-kell” sémában való gondolkodás az a norma, amihez igazodik az ember a nyelvhasználat során, mert ez érhető tetten a számára érthető használt nyelvében, akár közlő vagy befogadó legyen is. Annak ellenére, hogy Bretter György megállapítását nem vonhatjuk kétségbe az adott szövegkörnyezetben, azt is meg kell állapítanunk, hogy a nyelv nem minden esetben a legszerencsésebb eszköz, amikor erkölcsi kérdéssé tesszük az emberi találkozások vizsgálatát. A norma mindig valamely elvárásra, szabályra, meghatározott mennyiségre, minőségre, szabványra és sok másra is utalhat. A

³⁶¹ A normatív szemlencse az erkölcsi törvények normatíváira utal (pld tíz parancsolat)

³⁶² A relációnális szemlencse a Böszörményi-Nagy által használt relációnális kapcsolati etikára utal. (a relációnális etikának a vizsgálata során Martin Buber (pld az ÉN és TE művében: lásd : http://www.multesjovo.hu/en/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1897/ (2014-04-05) Martin Buber Én és Te európa kiadó 1999, fordította Bíró Dániel) vagy Emmanuel Levinas (lásd pld: <https://plato.stanford.edu/entries/levinas/>)

³⁶³ kép alapján képzelhetőek el a leírtak a következő forrás alapján : http://mikrobio.blog.hu/2013/12/30/nehany_szo_a_mikroszkoprol (2017-04-04)

³⁶⁴ Bretter György : A nyelv és az erkölcs lásd: http://epa.niif.hu/00400/00458/00404/pdf/Korunk_EPA00458_1971_02_201-206.pdf (2017-04-04)

normatív³⁶⁵ pedig a felsoroltak irányát szabja meg, teszi gyakorlatilag használhatóvá, elérhetővé, érthetővé, ezeket és még sok más olvasatát értelmezését írja elő.

Tehát a normatív etika egy előírt etika, ami nem veszi figyelembe csupán az előírtakhoz való viszony alapján azt, hogy mi a helyes és mi a helytelen. Hogy ez milyen váratlanul szokatlan helyzeteket hozhat, azt szemlélhetjük egy 2016 februárjában lefényképezett falragaszban.³⁶⁶ mely normák alapján „Az erkölcs társadalmi öngyilkosság!” És ennek megfelelő szabály az, hogy: „Pusztítsd el az erkölcsi tébolyt! Éljk erkölcsmentesen!” A normatíva metaforikus értelme az adott falragaszon értelmezhető, ahol az erkölcsi norma és az ennek alapján a megszabott irányelvet is tartalmazza. Ilyen - metaforikus értelemben természetesen - „erkölcsi falragaszok” találhatók: a különböző vallások szent könyveiben, a különböző világnézetek „hirdető-valóságos és online falain” és mindenhol ahol az etika, mint a társadalmi együttélés normája jelenik meg a különböző társadalmakban, vagy akár a közös megegyezés alapján kirajzolódó elvárásokban és szokásokban. Ilyen értelemben használjuk a „falragasz-metaforát” a normatív irányultság szemléltetésére, ami e szemlélet érték-ítélet nélküli tárgyi megragadását illeti. Ilyen utcakép „falragasz” a mózesi tíz parancsolat, a már említett szeretet kettős parancsolata vagy akár valamely más szakmai erkölcsi kódex előírt szabályrendszere is.

Tehát ez számunkra a normatív szemléletet – vagyis az egyik szemellenző színét, amivel a találkozást a görcső segítségével vizsgáljuk egyszer az egyik majd a másik tárgylencsével, de látásunkat mindkét esetben e kettős szemellenzős irányultság határozza meg, amikor egyik szemléletnek sem vetjük alá minőségi vagy érték alapján történő megkülönböztetésnek.

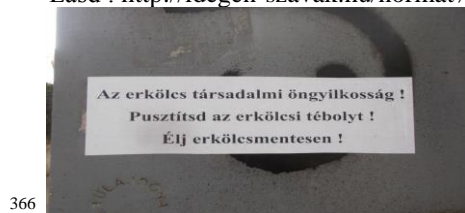
5. Relacionális: mérlegserpenyő – metafora

“ Én vagyok , a Veled való viszonyban vagyok , létem csak adottság, de levésem a lényegem: másképp nem lehetek. Levésem a viszony: a viszony csak a nyelv révén lehetséges, a viszony már benne van a gesztusomban , ahogy magamra mutatok :én vagyok.”³⁶⁷ A nyelv nemcsak a rámutatás lehetőségét foglalja magában, hanem a viszonyét is. Az ember saját magával, a használt nyelvével, a Mellette levő emberrel, és a körülötte levő világgal, természetesen is kapcsolatban van. A relacionálítás , a kapcsolat kérdése felveti az adás és az elfogadás kérdését is, ami természetesen nyereségekkel, veszteségekkel, terhekkkel vagy felmentésekkel is járhat. Böszörményi-Nagy a kapcsolati etikáról a következőket írja:

„ A kapcsolati etika azzal foglalkozik, hogy egy adott helyzetben résztvevő egyének között egyenlő legyen a nyereségek és terhek elosztása.”³⁶⁸

A relacionális, vagy kapcsolódási etika metaforikus tárgya a kétágú serpenyős mérleg.³⁶⁹ Ezt a serpenyőt az igazságosság és a méltányosság tartja állandó változó egyensúlyban. Vagyis az

³⁶⁵ Lásd : <http://idegen-szavak.hu/normat%C3%ADv> (2017-04-04)

³⁶⁶ Ime a fenti szövegben említett falragasz látványa!

³⁶⁷ Bretter György a 18. lábjegyzeti forrás

³⁶⁸ 179 oldal Böszörményi-Nagy Iván Barbara R Krasner Kapcsolatok kiegyensúlyozásának dialógusa Coincidencia Kft Budapest, 2001

élet állandó változást jelent az adok, és a kapok mérlegén, ami meghatározza a kapcsolatot, ahol az adás és az elfogadás történik. Erre a kétágú serpenyős mérlegre való utalásra Böszörményi-Nagy több előadásában és írásában is találkozhatunk. A két serpenyő az a hely ahova az adást és elfogadás „tárgyait” kerülnek, és ami által tulajdonképpen az érdemeket és adósságokat számba vevő mérlegre kerülnek. Ezen „tárgyakat” a lehetőségek és szükségletek alapján méri a serpenyő jobb illetve bal nem feltétlenül egyforma méretű karja alapján elmozduló méltányosság mérlege.

6. Kérdésfelvetés

Több kérdés is felvetődik a két etikai szemlélet vizsgálata után. Amennyiben a normák, a szabályok a meghatározóak csupán az etikai látásmódban, felvetődik e normák érvényesítési eszközeivel élő esetében az a kérdés, hogy ez nem vezet-e önkényhez, diktatúrához? Amennyiben pedig a kapcsolatban részt vevők közötti adás és elfogadás változó egyensúlyának a kérdése határozza meg az etikai látásmódunkat, nem-e válik ez a méltányosság és igazságosság nevében mindez a normák leszabályozása nélkül anarchiává? A válaszban feltételezzük, hogy e két etikai szemlélet találkozik abban a térben, amit mi türelemnek nevezünk, és amire a következő metaforában igyekszünk utalni.

7. A türelem: doboz – metafora

Egyetértve Hanneke Meulink-Korf azon megállapításával, hogy a türelem egy gyanús fogalom³⁷⁰, mindemellett a türelem gyakorlására van lehetőség. A türelem fogalma több irányba is mutat. Ugyanakkor a türelemnek az etimológiai szöfejtése alapján egy olyan állapotra mutat ahol tér, lehetőség van anélkül, hogy mindez veszélyeztetné a létet. A türelemnek erőforrásait feltárni szükséges ahhoz, hogy ennek gyakorlatára sor kerüljön, hiszen ahol a türelem szükségessége, vagy lehetősége felvetődik ott valami ellenállás, feszültség, ellentét, veszély, fájdalom vagy hasonló dolgok „kibírása”, „elviselése” a tét. Dr. Varga Szabolcs a türelem fogalmát a tolerancia fogalmához közelítve állapítja meg a következőket: „... a toleranciának három együttesen érvényesítendő kritériuma fogalmazható meg: konfliktustűrő képesség, a jogegyenlőség elfogadása, az erőszak elutasítása.” Meglátásunk alapján, mindenképpen türelemre van szükség ahhoz, a két etikai álláspont szemléletének elemzésekor. Ennek a türelemnek a „metaforikus tárgya” egy doboz³⁷¹, ahova jól elhelyezhetőek a különböző dolgok. A türelem-doboz egy lehetőség a különböző szemléletek elhelyezésére, ahonnan bármilyen ízű teafüvet elővehetjük találkozásaik

369

³⁷⁰ Lásd: Hanneke Meulink-Korf, Aat van Rhijn A harmadik akivel nem számoltak, Exit kiadó Kolozsvár 2009 könyvének 211 oldalát

371

lásd szemléltetésként az ábrát a következő elérhetőségen: <http://sutnifozeni.hu/webshop/c/71-category/fa-dobozok.jpg> (2017-04-05)

alkalmával és a teafüvek közben nem keverednek, viszont ha úgy döntenénk, akkor egyszerre két teafüvet is feloldhatunk ugyanabban a teáscsészében is akár.

8. Erkölc és/vagy etika?

Az erkölcs magyar szónak a jelentésvizsgálatát a teljesség igénye nélkül egy pár szótár alapján végezzük el a következőkben: A Magyar Nyelv Történeti-etimológiai Szótára³⁷² az erkölcs szó korai írásos lejegyzését 1448-ból idézi a Jókai kódexből: „ kezde menden nemew yozagokban és yo erkewlczewkben azannera haznalnia hogy ... mend ygen czudaluakvala” , vagyis az erkölcs használata csodálkozást váltott ki. A Magyar Tájszótárban³⁷³ „ éköcs” formában találkozunk az 1405-ös évből és jelentése alapján „ a társadalom szempontjából helyesnek tartott emberi magatartást meghatározó normák összessége „ de használatos a „rossz szokás rossz természet, makrancosság” jelölésére is. A Magyar Nyelvtörténeti Szótár , a legrégebbi nyelvelmélektől a nyelvújításig³⁷⁴ munkában az „ erkölcsös – szokás, természet, magaviselet ” jelentés-magyarázatot kap. Ballagi Mór munkájában³⁷⁵ az erkölcs szónál főnévi megjegyzésénél a következőket találjuk: „erény, jó, rossz, példás, gonosz erkölcs, szép köntöst inkább mocskol a rossz erkölcs, mint a sár, többet hiszünk a jó erkölcsnek, mint a szapora esküvésnek, erkölcs sokat szenved, de nem senyved” . Végül Czuczor-Fogarasi etimológiai szóelemző munkáját³⁷⁶ érdemes felütni az ER elvont gyök szócikknél, az „ ... „r” hangú szók osztályában , melyek cselekvési szilárd, hatályos kitartó képességet jelentenek , u.n. er-ő, er-ös, er-ény, er-ély. Alaphangban és fogalomban rokonai, bír, férj, mint a latinban a vir, vires és virtus...” A fentiekre hivatkozva az erkölcs jelenti a társadalmi együttélés szabályaira való utalást is, de jelent szokást is annak helyes vagy helytelen minősítése nélkül, ugyanakkor jelent egyfajta erőt, lehetőséget e szokások érvényre juttatására. Az etika ezeket az erkölcsi szabályokat elemző tudományként is használatos³⁷⁷ , más forrásokban az ethosz görög szó jelentése az emberi együttélést a megfelelő magatartással szavatóló biztonságra vonatkozik³⁷⁸. Dolgozatunkban az erkölcs szót használjuk, az etikai szóhasználattal ellentétben, annak hangsúlyozása érdekében, amit az etimológiai szótárban az erő jelenlétére utal, vagyis egy olyan biztonságot jelentő szokás, vagy magatartás, amelynek a megvalósításához lehetőség és erő is van. Az etikai jelenségekről Dietrich Bonhoeffer teológus a következőket állapította meg: „Az etikai jelenség mind tartalmilag, mind pedig tapasztalat szerint: határesemény. A kell tartalma és tapasztalata szerint oda tartozik, ahol valami nincs meg: legyen hát, mert nem lehet, legyen, mivel nem akarja az akarat.”³⁷⁹ Ezeket a „határeseményeket” mint emberi találkozásokat vetjük szemléletünk tárgyává az említett erkölcs göröcsővén keresztül.

9. Miként szeretheted felebarátodat, mint önmagadat és az Istent ?

Amennyiben ennek a kérdésnek létjogosultsága van, annyiban a szeretet értelmezésének a kérdése is felmerülhet. Erich Fromm kérdése is benne visszhangzik e kérdés felvetése mögött. “ Mit is hívunk szeretetnek? ” , majd az általa megadott válasz is ott rejtőzik a kérdés meghallásában : ” A szeretet a ásíkat elfogadó tiszteletben tartó magatartáson nyugszik, és

³⁷² Akadémiai Kiadó Budapest, 1967, 1 kötet

³⁷³ Szinnyi József , Budapest 1893-1901

³⁷⁴ Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond, szerkesztők I-II kötet Budapest 1890-1893

³⁷⁵ A Magyar Nyelv Teljes Szótára, Budapest, I rész

³⁷⁶ Etimológiák, szóelemzések Czuczor-Fogarasi Szótárból , Tinta könyvkiadó 2010, Főszerkesztő Kiss Gábor

³⁷⁷ Lásd a következő forrásban: http://www.viszki.sulinet.hu/tananyagtar/etika/kuszko/Etika_tankonyv.pdf (2017-04-05)

³⁷⁸ Lásd: Rezi Elek , Unitárius Erkölcstan , Kolozsvár 2008 5. oldalon

³⁷⁹ Lásd: 228.oldal.Dietrich Bonhoeffer Etika, Exit kiadó Kolozsvár 2015

amennyiben ez a magatartás nem mutatkozik meg saját magunkkal szemben – aki végül is szintúgy ember, egy felebarát -, akkor ez a szeretet nem is létezik. Az ami az ember számára megfogható a humanisztikus vallások emberének az istenszeretetében, az a termékeny szeretet képessége, a mohóság, önálvetés, uralkodni vágyás nélküli szeretete, hogy egész lényével szeressen, hiszen Isten szeretete olyan szeretet jelképe, amely nem gyöngeségből, hanem erőből fakad.”³⁸⁰

Amikor e kérdést tesszük fel a normatív és relációs etikai szemléletekkel kapcsolatos írásunkban, akkor Szentmártoni Mihály álláspontjával egyetértőleg tettük ezt fel, mely alapján: “Az erkölcsi élet legmélyebb szintje a szeretet.”³⁸¹

A dolgozat ugyanakkor felszínre hozza a következő kérdést is: a felebarát és Isten szeretete a szabálykövető-, (normatív etika) vagy a kapcsolati erkölcs (relációs etika) elvárása vagy változó egyensúlyában tetten érhető tapasztalati kapcsolati valóság? E kérdés megvizsgálásánál olyan előzőekben a felsorolt “metaforikus tárgyakat használunk”, mint szemellenző, görcső, a falragasz, kétágú serpenyős mérleg valamint a doboz.

Ha a szabálykövető erkölcs felől szemléljük a parancsolati előírást, akkor az erkölcsi szabály jelenléte már utalhat arra is, hogy ahol a parancs elhangzik ott komoly gondok lehetnek a szeretettel, mind a felebarát mind Isten felé, ha már ezt parancsolati formát kell kapjon. Erre utal Erich Fromm is az előzőekben idézett munkájában.

Ha viszont a kapcsolati erkölcs felől szemléljük csupán a viszony-rendszert, akkor a méltányos és igazságos törvényszerűségét feltételezhetjük, ahol a szeretet az a mérce amivel önmagunk felebarátunk és Isten felé viszonyulunk, tehát ha magunkat nem szeretjük csak kevésbé akkor felebarátunkat is hasonlóképpen, az Isten fele megnyilvánuló szeretet pedig a saját szívünk, lelkünk, elménk és erőnk értékelését is adja, hogy mennyire vagyunk képesek ezen képességeinket használni.

Az 1. lábjegyzetben utalt tanulmányban egy kísérletről olvashatunk, mint a létező dolgok mérhetőségének a kérdésének elvi kérdéseit igyekszik felvetni. A kísérlet több erkölcsoteológiai és más jellegű kérdéseket is felvethet. A jézusi szeretet parancsolata mérhetetlen, hiszen nem mennyiségi, minőségi dolgok felől közelít a felszólításhoz, illetve nem ezek elvárását tűzi ki célul, hanem a lét feltételének az üzenetét tartalmazza. Az Isten iránti szeretet mérésének a felvetése magában hordozza képmutatás lehetőségét illetve az isteni profanizálás kérdése is felmerülhet, a szeretetnek ilyen szerű elméleti megközelítése során.

Egy ilyen elemzés magán hordozza az eképpen használt szeretet gyakorlatának a képtelenségét is: amennyiben létezhet mégis a szeretet során adott és kapott “tárgyak” mérhetősége, annyiban ez a kapcsolat amúgy sem szimmetrikus, így a mérés nem lenne méltányos és igazságos. Böszörményi-Nagy relációs etikai szemlélete a lehetőségek és a szükségletek felől közelít az emberi kapcsolatokhoz, mely alapján csupán az kötelező az adásban és az elfogadásban, amire szükség-, illetve lehetőség van.

Amennyiben a szeretet kettős parancsolatát normative szabályként, előírásként értelmezzük, annyiban ezek teljesítése nem a mérhetőségük alapján áll vagy bukik, hanem abban, hogy mennyire felelnek meg a követelményeknek. A tekintélyelvűségen alapuló parancsolat mérésének a képtelensége is felmerül, hiszen a jónak, a tökéletességnek a “birtoklása” illetve megvalósítása csupán Istent illeti, ha összevetjük két bibliai ide vonatkozó verssel, az abszolút jószág megvalósításának a képtelenségére utalva a Mt 10,18 versben, illetve és örök vágyra vagy akár mindig időszerű elvárásra a Mt 5,48 alapján.

A fenti kérdésfelvetések csupán egy részét képezik azoknak a megközelítéseknek, amelyek alapján merő képtelenségnek tűnik a szeretet kettős parancsolatának az elméleti kísérlete. A

³⁸⁰In : Erich Fromm Őshichoanalízis és vallás, Akadémia Kiadó Budapest, 1995, 68-69 l.

³⁸¹In: Szentmártoni Mihály Lelkipásztori pszichológia, Jel kiadó, A keresztény értelmiségek Szövetségének kiadója, 1997, 91 l

szeretet idealizált meghatározása alapján ugyanis ez nem egy olyan “tényező” amivel kísérletezni lehetne.

A fenti érvek ellenére illetve ezek mellett, a “kísérletnek” mint módszernek, mint elemzési lehetőségnek, akkor van értelme ha a szeretet-kapcsolatok a koordáták alapján felvetett értelmezései közelebb visznek a szeretet teljesebb gyakorlatának a megéléséhez, vagy életre-hívja a szeretet-motivációkat, mint a felebarát, mind az Isten, mind önmagunk fele.

Az elkövetkezőben két interjút teszünk közzé, ahol a felvetett kérdések abban kívántak segíteni, hogy rálátásunk legyen arra, hogy miként értelmezik a türelem fogalmát azon személyek, akik számára ennek gyakorlata nyilvánvaló. Az interjú jellegét tekintve mély-interjú, ezért nem a mennyiségi statisztikai adatok a meghatározóak ez esetben, hanem az a bizalmi lelki mélység, amellyel a személyes élettörténeteket megosztották a kérdezettek és ahogy a “mi a türelem” és hasonló kérdésekhez viszonyultak válaszaikban. Ez a bizalmi lelki mélység abba segít betekinteni, ahol a bizalom forrása a kérdezettek lelkében felfakad és ezt osztják meg válaszaikban.

Az első interjú arra enged rálátást, hogy gyakorlatilag mennyire segíti a belső átélt vallásos hit a nagy veszteség (jelen esetben a gyermek elvesztése) során, folyamatában. Ezt a jelenséget nem kívánjuk semmiféle terminus alapján szemlélni, vagy szemléltetni, hiszen itt a hitnek, mint bizalomnak a kérdése jelenik meg.

Michelangelo ahhoz, hogy az emberi test felépítésének hitelességét tudja hozni alkotásaiban, ahhoz szüksége volt halott emberek tetemeinek a boncolására, hogy megértse az emberi test izmainak, csontjainak a váza alapján a külső megjelenési formát különböző mozdulatokban. Az ember lelke viszont nem “boncolható” ilyenképpen sem “csontok, sem izmok vagy inak” alapján részeire, amivel a lelkigondozás, vagy a pásztorálpszichológia mint “eszközzel”, vagy “szemlélető anyaggal” dolgozhat. Egyértelmű, hogy a pszichiátriának vannak neurológiai alapjai ³⁸² is, viszont a pásztorálpszichológiai szolgálat a világosságához a fényt nem elsősorban ezen forrásokból kapja. A pásztorálpszichológia a bizalom “tárgyát” feltételezi abban a szellemi erőforrásban, istenségben, lelki folyamatokban amely segítségével nemcsak egy újfajta szemléletet, másfajta irányultságot kap a kérdések megközelítésekor és ezekhez való viszonyulás során, hanem elsősorban élhetőbbé teszi a reményvesztettségben elvesztődött emberi életet. Ez a szolgálat az embert vigasztalanságban is a hitre, a bizalomra irányítja a tekintetet, mely segíti a tájékozódásban, az eligazodásban a lelki vakság és lelki némaság után. Ezt a hitet, ezt a bizalmat pedig teljes mértékben megtartja ott ahol és akinek erre és ebben lehetősége van a szükségleteiben és a szükségeiben, nem kívánja sem helyettesíteni, sem kárpótolni ezért.

A második interjúban olyan kontextuális fogalomnak a felsimerésével is találkozunk amit “forgó számla”³⁸³ terminusaként használ az emberi kapcsolatokat négy dimenzióban szemlélő és segítő Böszörményi-Nagy-féle kontextuális terápia megközelítése. Ez ott mutatkozik meg, ahol a gyerekkori elszenvedett traumákat a szülő a maga módján és a maga idejében átadja a gyermekének vagy “feltartóztatja”. Ennek feltartóztatása nem egyszerű, de talán ez lehet a legtöbb amit a szülő adhat a gyermekének. Itt messzemenően nem arról van szó, hogy a szülő teljesen ellentétesen viszonyuljon a gyermekéhez mint ahogy vele szemben gyerekkorában. Erre utal Jung is a következő megállapításában : “ Ha gyermekként túlságosan szigorúan nevelték őket , akkor ők az ízléstelenség határát súroló toleranciával rontják e gyermeküket.”³⁸⁴ Itt a forgó számla megállítását a megkérdezett Xénia mélyinterjúja esetében , majd a felnövekedett lánya igazolhatja vagy sem miután maga is szülő lesz egykor és ahogy

³⁸² Lásd pld A pszichiátria rövidített kézikönyve szerkesztők: Füredi János, Németh Attila, Tariska Péter, Medicina könyvkiadó , Bpest 2003

³⁸³ Eredetileg a „revolving stage”

³⁸⁴ C.G. Jung : A személyiség fejlődése, fordította Túrocz Attila, Scolar kiadó ,2008, 157.1

az elkövetkezőben ezt ő majd jobban megélheti (vagy sem) a családban való felnövekedés biztonságosabb légkörét mint édesanyja.

10. Binder Frigyes

Az alábbiakban a “ miként szeretheted felebarátodat,mint önmagad ? ” kérdésre a válasz a gyászoló férj és a felesége közötti viszonyban - amiként a közös gyász elhordozásában a vallásos hit és türelem kérdése – jelenik meg. Az interjúra 2016-ban került sor, amit az alábbiakban közlök, ahol a “K” a Kérdezőre, míg a “V” a Válaszolóra utal. A beszélgetés elején tisztáztuk, hogy miről beszélgetünk és milyen kérdések mentén, a kérdések szövegszerű megfogalmazását is előre ismerttettem. A beszélgetés valós élettörténetet tartalmaz, ahol természetesen a nevek és az egyes események a tárgy szempontjából lényegtelen események elferdítésével és miután lejegyeztem a beszélgetést a hozzájárulója engedélyét adta ennek felhasználására, amiért e helyen is köszönettel tartozom. Minden más esetleges hasonlóság vagy eltérő más élettörténetekkel vagy eseményekkel, helyszínekkel csupán a véletlen műve lehet.

„K: Kérem, beszéljen a gyerekkori-, és mostani családjáról !

V: Binder Frigyes vagyok. 1954-ben születtem egy kisváros melletti faluban, apám raktáros volt a közeli kisvárosban, anyám háziasszony. Két éves koromban a szüleim beköltöztek a kisvárosba, ahol közben építettek házat. Ott nőttem fel ahol sok barátom volt, gyerekkoromban már románok is magyarok is. Első második osztályt anyanyelvemen végeztem, majd utána kénytelen voltan román iskolában menni, mert megszültették a magyar iskolát. Román nyelven érettségiztem, miután a lakatos-hegesztő tanfolyamot végeztem el és munkába álltam. Közben sportoltam is és a megyei 1500 méteres síkfutásban bajnok lettem. 26 éves koromig így zajlott az életem, amikor megismertem a páromat, akit elvettem feleségül. Az első találkozás alkalmával már felismertem, hogy ő lesz a feleségem, nem sokat teketóriáztam el is vettem és azóta is boldog házasságban élünk, 36 éve. Közben voltak az élet völgyei. 1984-ben született a gyerekünk és 9 éves korában megbetegedett leukémiában. Végig jártuk a nagyvárosi otthoni kórházakat, majd jó emberek jó voltából külföldre mentünk ahol fogadtak bennünket, próbálták segíteni a gyerekünket, sok szeretettel, de ennek ellenére 11 éves korában a gyerekünk az meghalt. Hazavittük, ugye, ott temettük el, azóta minden hónapban megyünk a sírjához, mivel azóta mi itt élünk , ugye meglátogatjuk a sírt, rendbe tartjuk. Na, hát... a rokonok, barátok mind otthon maradtak. De most mondjam úgy, hogy apám meghalt, de anyám mai napig is él, és emiatt is minden hónapban haza megyünk. 2003-tól a mai napig is kapusszolgálatot teljesítek a szeretett egyházamnál. Hálát adok a jó Istennek, hogy itt vagyok és nem máshelyt, mert itt sok mindent lehetett tanulni, látni. Hát kábé ennyi most.

K: Tudna-e olyan történetet mondani ahol, a türelem... igen, volt ez a szomorúság az életükben... akár erről, de nem feltétlenül... egy olyan történet ahol a türelem ott van, ahol Frigyes szerint szükség volt, vagy egyáltalán megjelent ez ... a türelem.

V: Most... a .. az én szüleim nem voltak annyira templomba járók, mert ugye szegények voltak, meg elég messze laktunk a templomtól... mi vasárnaponként inkább fociztunk a barátokkal, de amióta megnősültem és mióta itt élünk, azóta templomba-járók vagyunk. Hiszünk Istenben és a Jézus Krisztusban teljes szívvel, próbáljuk követni az ő útját és ez nagy segítség egy ember életében, hogy megtalálta azt a helyes utat amelyik erőt ad, hogy legyőzze a mindennapi problémákat. Szükségünk volt erre, nekem is meg a feleségemnek is ... (az interjú a kapusszobában készült ahol e pillanatban megzavarja egy látogató a beszédet, egy kulcsot ad ki a kapuból majd folytatja) szükségünk volt erre a dologra, mert ugye az élet úgy hozta, hogy a gyerekünket elvesztettük és csak ő lehetett, most arra nem térek rá, hogy

miért... de én nem tudom, a jó Isten engem olyan fából faragott, hogy amit csinállok azt teljes szívvel és szeretetből csinálom, hogyha kevesebbet is mint más, akkor is az olyan legyen amire én úgy mondom, hogy tetszik a jó Istennek is, és amikor nehéz pillanatokban, órákban vagy napokban voltunk, akkor nekem a jó Isten megadta az erőt, hogy a felségemet tudjam... ugye mert ő érzékenyebb.. tudjam vigasztalni, és elfogadni ezt a nagy veszteséget, mert én úgy gondolom, hogy az életben egy szülőnek, egy felnőttnek az a legnagyobb csapás hogy ha gyerekeit elveszíti, a gyerekét elveszíti, persze minden fájdalmas, de ez hogy nem hogy én veszítettem el, de én úgy gondolom hogy ez... a jó Isten akkor engem olyan erővel ruházott fel, vagy adott nekem, hogy én tudtam vigasztalni a felségemet is.. és olyan mondatokkal, olyan szavakkal hogy fogadjuk el, mert az Ő döntése, Ő így akarta és higgyük el, hogy a mi gyereünk ott van Nála és jó helyen van .. és így nem, nem.. nem csüggedtünk el annyira .. annyira fájt persze hogy fájt, de mivel tudjuk, hogy a jó Isten minderre ad erőt az embernek , úgy ... úgy könnyebb volt.. namost, aki ... én ... nem hogy mondjam, hogy...hitetlen vagy nem hisz Istenben, annak lehet, hogy nehezebb vagy,..vagy nem tudom, hogy fogadja el, de az biztos, hogy én.. nekem könnyebb volt, mert a jó Isten mellettem volt. Itt .. ugye és ez... napról napra, hát minden nap meg..., minden napnak megvolt a maga fájdalma... de az idő amit én azt mondok, hogy minden sebet begyógyít, egyenlő a türelemmel ... és e kettő dolog ez úgy segíti az embert hogy, hogy , hogy túlvészelve a nehéz pillanatokat

K: Tehát az idő az a türelemnek a...

V: Hát... erre vagy nem ... (hosszabb csend)

K: ...igen... és ezt a felesége is így látta ?

V: Hát a feleségem ő elengedte volna úgy magát a szenvedésnek, de én mindig bátorítottam, én nem azért mondom ezeket, hogy én saját magamat dicsérjem, de kellett neki beszélni, munkát kellett neki akkor mert annak idején nem dolgozott ... ő ugye ápolta a gyereket ... és hogy el tudja vinni magát ... ugye kellett neki keresni munkahelyet, ahol a közösség eltereli egy kicsit a figyelmét (mélyet sóhajt) és én úgy mondom hogy aki hiszi Istenben az tudja, hogy minden jóra fordul, ő fordul e ő úgy mint az idő hogy ború után derű, meg fordítva, és ehhez csak türelem kell ami.. ami ... hiába háborog az ember, mert nem ér vele semmit, hanem úgy csendben, meg méltósággal, meg Isten hitével minden megoldódik.

K: Igen... volt-e olyan történet az életében, most már nem ez a szomorú történet, hanem bármí, ami most eszébe jut, amikor úgy elvesztette a türelmét, és amiről el-elbeszél.. és most el tudja mondani ?

V: Ööö... hát...

K: ...hogy ott ott türelmetlen lett ..

V: Persze, hogy persze, én úgy gondolom, hogy minden embernek van olyan, hogy elveszíti a türelmét, de az nem azt jelenti, hogy akkor rosszat is csinál. Például, én máma is ahol voltam , na... ahol voltam és amit csináltam, nemhogy megvádolt, de valahogy úgy szólt nekem az az illető, hogy látom Frigyes hogy ideges, én nem vagyok ideges, csak keresem mivel ki is fáradtam mert cipeltem valamit, ki is fáradtam meg kerestem a megoldást, hogy hogy csináljam, lehet hogy az arcomon olyan jelek jelentek meg, hogy elgondolkodik az ember, de így hogy... ööö.. én akkor is.. ööö... bíztam hogy majd ő később észre fogja venni ezt a dolgot, hogy nekem, hogy én ... mindent megteszek azért hogy az a dolog jól sikerüljön és ami az ember arcán látszik nem mindig a lélek .. a lélek jelen létét tükrözi vagy nem tudom hogy jól fejezem e ki magam... más egyéb így úgy hogy a türelmem elveszítettem nem nagyon jut eszembe.. hát voltak elég komoly dolgok az életben, de.. hogy felbosszantották az embert, gondolom hogy mindenki egy kicsit mérgesebb és mond olyan dolgokat is ami nem helyén való, mert a hirtelen fellendülés kihozza az emberből .. de .. én bízom és hiszem és inkább hiszem, hogy a jó Isten úgy elég jól összerakott ... ebbe a dologban is, mert ... mert én minden utamat rá bízom és tudom hogy nélküle nem, nem, nem is akarok menni nélküle, mert Ő mindig velem van..

K: Amikor találkozik egy türelmetlen emberrel, hogy Friggyessel szembe valamiért valaki türelmetlenül viselkedik, akkor.. akkor mit csinál ?

V: Ööö .. hát .. ugye hát ugye hogy normális hogy ember csodálkozik azon a dolgon, hogy mi a baja, de hát próbálja lecsillapítani és megmagyarázni, hogy ..hogy.. hogy nem úgy van, vagy én másképp látom,vagy... mert.. mde.. az... az ...hogy is mondjam én eztet, hogy, lehet hogy van úgy hogy ha türelmetlen.. hát ezt egy kicsit át kéne gondolni.. ha valaki türelmetlen és nem tudom eztet ..mert ..hogy is.. hogy úgy próbálom, hogyha én látom hogy ő türelmetlen , meg rossz irányba megy , akkor én próbálom helyre hozni (felnevet) de... lehet hogy lehet hogy...

K: Humorral ?

V:Hát , inkább humorral, inkább humorral, de hogy ha erőlteti nagyon a dolgot, akkor lehet hogy mondjam úgy hogy akkor befejezzük a...

K: aha .. na most már akkor az utolsó kérdés van: hogy mit.. de tényleg őszintén, hogy mit nyer az ember azzal, hogy türelmes és mit veszít azzal, hogy türelmes és ugyanúgy mit nyer ha türelmetlen és mit veszít ?

V: ... nőh.. most hirtelen jutott eszembe, de azt hiszem ez a valóság is: aki türelmes az békességet nyer a lelkében, az életében és ő ...ő.. úgy mondom, hogy a jó Istent megnyeri az ő pártjára, de igen, de lehet, hogy ez nem éppen...

K: Igen és akkor mit veszít?

V: Hát az...

K: A türelemmel mit veszít ? Van-e olyan hogy veszít?

V: Hát hogyne veszítene.. aki türelmet az kapkodik ..az

K: aki türelmes.

V: Ki türelmetlen az kapkodik

K. Nem. Aki türelmes az veszít-e valamit, azért mert türelmes?

V: Hát én szerintem így ... úgy véve ezt az életet, hogy egészébe , nem kis részletekbe, mert abba biztosan, hogy aki türelmesen vár a sorban, az akármilyen sorban ugye, már nem fog kapni, mit tudom én árut például, ami, ami , aki, aki úgy mi milyen ?

K: Erőszakosan ...

V Erőszakosabb az, akár ugye túl megy a soron és akkor akkor ő megkapja, de még mindig jobb a lelki nyugalom és a tiszta cselekedet, mint hogy egy vagy 100 ember újjal mutogasson vagy szidjon

K: És mit nyer valaki, ha türelmetlen, nyer-e valami azzal, hogy türelmetlen?

V:Hát pillanatnyilag biztos, hogy nyer, mert, ahogy mondtam, ő megtudja kapni azokat a dolgokat, hamarabb, mint egy türelmes ember, de ezen a földi életen nem ..nem hogyha... miben materiálisan nézzük a ...semmit nem hoztunk magunkkal és semmit nem viszünk magunkkal .. a .. a.. a milyen gazdaság? ..a jobb lét meg a gazdaság az nem mindig azt jelenti, hogy valaki boldog, .. a boldog ember az, amelyik én úgy mondom.. hogy türelmes, szerető, hisz Istenben, meg szeret tiszta szívvel. Veszíteni, ugye ma megkapja azokat a dolgokat, de ugye holnap el is veszítheti.

K: Igen, tehát hosszú távon a türelem az mindenképpen

V: mindenképpen nyerő.. Ennyi.

K. Köszönöm.

V, Hát nem tudom, hogy mennyire... majd törli,..."

11. Xénia

Az alábbi interjút egy hosszabb ismerkedési idő előzte meg. Az interjúra egy nagyvárosi parkban került sor, ahol a környezet alkalmasnak bizonyult erre a beszélgetésre. A miként szeresd felebarátod, mint önmagad és miként szeresd az Istent kérdés eme élettörténettel való

megválaszolása természetesen még nem zárult le, de az eddigi életútról hiteles és őszinte képet nyújt. Az interjú előtt nem tisztáztuk a szószerinti kérdéseket, amelyek mentén majd a beszélgetés kibontakozik, csupán azokat a szempontokat tisztáztuk, hogy a türelem kérdéséről fogunk beszélni az egyéni élettörténetek és tapasztalatok alapján és erkölcsi kérdések is terítékre kerülhetnek a beszélgetés során. Mivel a kérdezés során én magam is akkor ismerkedtem e mély élettörténettel ezért a beszélgetés fonalát meghatározta részben az élettörténet, viszont az eredetileg meghatározott tárgytól igyekeztem nem eltérni. E beszélgetés rendjén a türelem belső vallásos lelki forrásainál is elidézünk egy keveset. A beszélgetés valós élettörténetet tartalmaz, ahol természetesen a nevek és az egyes események a tárgy szempontjából lényegtelen események elferdítésével és miután lejegyeztem a beszélgetést a hozzájárulója engedélyét adta ennek felhasználására, amiért e helyen is köszönettel tartozom. Minden más esetleges hasonlóság vagy eltérő más élettörténetekkel vagy eseményekkel, helyszínekkel csupán a véletlen műve lehet. A „K” ez esetben is a Kérdezőre és a „V” a Válaszolóra utal.

„K: Arra kérem, beszéljen a gyerekkori családjáról és a mostani családjáról.

V: Hát ez nekem egy nehéz kérdés. Apukám családjáról nem sok mindent tudok, mert az én szüleim olyan egy-két éves koromban elváltak és én tizenhat éves voltam amikor először találkoztam apukámmal. Úgyhogy én arról a részről a nagyszüleimet egyszer láttam összesen... Annyit tudok, hogy ők is elváltak, meg hogy apukámnak nagyon nagyon rossz gyerekkora volt és ... hát nem igazán kapott szeretetet otthonról, tehát az anyja újra-házasodott és hát nem úgy bántak vele ahogy egy gyerekkel kellene, inkább úgy mint egy állattal...

K: Ez mit jelent?

V: Hát mesélt történeteket.

K: Esetleg, ha valami elmondható...

K: Hát igen. Elmondható mert már apukám nem él. Meghalt vagy két éve. Úgyhogy nem hinném, hogy annyira érdekelné, hogy elmondom. Hát ... mikor az anyukája elment dolgozni, hát egy olyan óvódás lehetett és egész napra bezárták a házba és nem volt bent vécé és nem tudott kimenni... és akkor volt olyan hogy háta dolgát a szobában végezte el és ezért meg jól elverték. Aztán otthonról vagy elzavarták, vagy elszökött, erre már nem emlékszek, elment az apjához, az apja is újránházasodott ők meg elzavarták onnan, úgyhogy ilyen elég kivert kutyául élt, és ez rányomta a bélyegét az egész személyiségére. Igazából amennyire én megismertem és anyukám is megismerte, hát csúnyán hangzik és nem szép dolog ilyent mondani, hát szerintem nem volt teljesen ép elméjű, dehát ez nagyon látszódtott rajta. Úgyhogy hát erről a részről, úgy nagyjából ennyit tudok. Anyukámék családjában, hát ott az volt, hogy a nagyon a nagyszüleim szegény családból származnak. Mind a két családban sok gyerek volt. Tatám a legidősebb volt, tatám pedig azt hiszem a legfiatalabb. Mindketten egy kisvárosban nőttek fel Mamám az egészségügyben dolgozott egy nagyobb városban, tatám pedig oda ment hozzá és akkor ő ott elég szép egzisztenciát tudtak teremteni és akkor anyukám született nekik és nagynéném. Anyukám volt az idősebb. Hát ez a család ilyen volt. Hát nem tudom, ott is voltak hiányosságok. Nem tudom, hogy mit hozhattak magukkal. Mamám eléggé ilyen, mindent a szívére vesz. Nagyon irányítása alatt akar tartani mindent és nagyon nagyon érzékeny. Tatám meg nagyon csöndes és csak akkor szokott szólni amikor elérkezett egy pontra valamilyen történet, tehát általában ő mondja ki az utolsó szót. Aztán amikor apám megjelent a színen akkor történtek érdekes dolgok, mert anyámat eltiltották tőle és nem anyám vele maradt. És akkor volt egy olyan hogy egyszer arra mentek haza a munkából, hogy anyám összepakolt és elment otthonról.

K: Mennyi idős volt az édesanyja?

V: Hát olyan húsz körül?

K Dolgozott valahol?

V. Dolgozott, igen.

K S az édesapa?

V. Hát ő két évvel volt idősebb anyukámnál... azt nem tudom.. ő egy ilyen életművész volt, rengeteg munkája volt, rengeteg mindent csinált.

K Mit dolgozott, milyen munkája volt?

V. Apukámnak? Nem tudom,

K . Ilyen: ezermester-szerűség ?

V Nem ... hát mindent csinált olyant is csinált,hogy volt gázszerelőtől kezdve alkalmazotton át, vállalkozó utoljára, amiről én tudtam, akkor egy valamilyen kis vállalkozása volt, de azt nem tudom megmondani hogy mivel foglalkozott.

K Igen és akkor...elszökött az anyuka..

V. Igen, igen. És utána mentek a nagyszüleim. A mamám beszélt az anyukámmal, tatám bent ült a kocsiban és sírt és akkor mondta anykám, hogy akkor egyszer látta a nyapámat sírni. És akkor annyit mondtak neki, hogy vele maradhatsz, csak gyere haza. S akkor haza ment. És akkor erről a történetről amit tudok az anyyi, hogy anyukám teherbe esett és akkor összeházasodtak és akkor anyukám odaköltözött apukámhoz és az apukám anyjához és ott laktak. Hát az a nő sem volt normális. (felnevet) mert simmán megcsinálta anyámmal, hogy vitt engem haza a karján és kizárta a házból,anyukámat meg engem tehát a kisbabát és mondta, hogy nem mehatsz haza. És .. vallásos embereknek tartották magukat. Édesanyám mivel így ismerte meg az Istent, rajtuk keresztül azóta nem hajlandó semmiféle Istenről szóló beszélgetésben részt venni. Templomba is csak akkor jött el amikor az én lányomat kereszteltük. Engem tizenhat évesen keresztelkedtem-meg-konfirmáltam, amikor az anyukám tatájának az anyukájáról tudtam meg, hogy ő nőszövétséget vezetett. Tehát nagyon aktív volt. Azt is tudom, hogy a háboró után egy utcai gyereket magához vett és felnevelt, úgyhogy ott voltak ilyenek, de tatám már nem gyakorolta a vallását. Úgy hogy na anyukámnak ott elég rossz volt az apámnál, meg az anyjánál, és akkor elköltöztek és lett egy saját lakásuk amit az anyukám és a nagyszüleim vettek, tehát hogy a mi családunk. És akkor amit még tudok az apámról az az hogy elég sokat sokszor ivott, csalta anyámat, megverte anyámat, még akkor is amikor terhes volt velem. És akkor ott volt egy olyan történet, hogy kisbaba voltam és anyukám fogott a kezében és anyukám olyan volt, hogy ő nem hagyja, hogy másé legyen az utolsó szó, ő szóban mindig vissza vág ... és ... és apámnak is visszavágott, és egyszer apám a konyhakéssel ment neki, úgyhogy én anyának a kezében voltam... és akkor anyám kiszaladt az erkélyre és annyit mondott, hogy gyere de leugrok és a gyereket sem hagyom itt neked és akkor apámnak akkor tisztult ki a tekintete és akkor elment otthonról. És ez még nem volt elég anyámnak, hogy elhagyja, hanem azt mondta hogy az volt a pont amikor rájött, hogy itt nem normális ez a kapcsolat,amikor mamám aki egy nagyon szelíd természetű elkezdte püfölni apámat egy kulccsal, tehát egy kulcs volt a kezében és azzal kezdte el ütni. Meg volt egy olyan is hogy tatám is akit egyébként nagyon jó embernek ismertem meg , nagyon segítőkész, becsületes, na ő is volt egyszer hogy majdnem kivágta az ablakon az apámat és akkor anyámnak az volt az a pont amikor látta hogy a szüleim hogy viselkednek és nem ilyennek ismerte meg őket,amikor azt mondta hogy kilép ebből a kapcsolatból. S akkor elváltak ... olyan másfél két éves lehettem, és akkor hát egyszer-kétszer jött apám meglátogatni, az is cifra volt (felnevet), mert volt olyan hogy hogy is volt... anyukám lement, vagy kiment a konyhába kakaót csinálni nekem s mire bement a nagyszobába eltűntünk és üvöltve ment le a lépcsőházba, az utcán és keresett minket és akkor úgy ért valahol minket utol az utcán. Tehát szó nélkül simán elvitt apám és anyám nagyon felt attól, hogy egyszer meg menne értem az óvódába a bölcsődébe és nem vagyok ott. Meg azt hiszem hogy volt egyszer egy olyan történet, hogy ez még nagyon megmaradt bennem, hogy anyukám éjszakás volt, ő egészségügyben dolgozott és dolgozik még most is és hát egy ideig a szülészetten , majd utána meg a vérrellató szolgálatnál és volt egy olyan hogy éjszakáznia kellett és ment haza reggel,akkor még apámmal együtt volt és nem talált minket sehol. Reggel

hat órákkor. És a testvérét hívta föl, hogy menjen segíteni neki mert eltűntünk. És akkor ment és ők jártál együtt az utcát és egy bolt előtt találak meg a babakocsiban, úgyhogy apám bent volt és az eladónőt hülyítette. Úgyhogy ezek ilyenek voltak. Aztán ugye apámmal tizenhat évig nem találkoztam csak ezeket a történeteket hallottam róla. Hát nem volt jó és most sem jó róla beszélni.

(Az interjú egy parkban történik. Ezután a beszámoló után hosszú csend következik, amit az utcazaj tölt ki.)

K: És akkor tizenhat éves korig ... akkor édesanyával nőtt fel.

V. Nem teljesen. (rövid csend) .. illetve nem. (rövid csend) anyám újra házasodott, lett onnan két testvérem (hosszú csend)

K. Nem muszáj elmondani, hogyha nehéz....

V. Ebben minden nehéz.

K. Érzem. (csend) ... a testvérekkel tartja a kapcsolatot ?

V Igen., igen. Hát a nevelőapám az egy szadista állat volt... és nagyon sokat bántott... és ez lesz az amit most nem részletezek.... Aztán a testvéreimet 12éves koromtól 14 éves koromig gyakorlatilag én neveltem, mert anyukámnak tizenkétóránia kellett. Reggel hattól este nyolcig nem volt otthon , dolgozott,úgyhogy én vittem őket óvódába, iskolába, én mentem értük, én főztem vacsorát, én fürdettem meg őket, én tettem őket ágyba. A nevelőapám nem csinált semmit. Aztán én tizennégy évesen elköltöztem otthonról, mert már nem bírtam tovább azt ami otthon ment. Úgyhogy én átköltöztem a nagyszüleimhez és a középiskolát ott csináltam végig és onnan jöttem fel ebbe a városba az egyetemre. Hát kemény volt. A türelem az nálunk nem volt. A gyerekek nálunk kuss a neve. Nem lehetett soha véleményünk, nem mutathattuk ki az érzelmeinket és ez meglátszik mind a hármunkon.

K. A féltestvérek hol vannak? Tanulnak még ?

V. Igen, igen.

K. A nagyszülőknél, vagy a szülőknél?

V Nem, ők otthon maradtak anyukámnál.

K Elvált aztán az édesanyja?

V Nem, ők még mindig együtt vannak,

K Mi a nevelőapuka munkája, mit dolgozik?

V. Hát ő az építkezésben dolgozik, hogy mit csinál azt most nem tudom. Egy ideig tanított tehát egy szakiskolában, most nem tudom.

K. Az édesanyja egészségügyben dolgozik?

V. Igen, igen.

K. A nagyszülők élnek még ?

V Igen, igen. Hát arra emlékszem, hogy az öcsém , ő a legérzékenyebb állítólag, mert ő mindenben elsírja magát. Húgom a lázzadó típus. Én meg voltam a felelősség-teljes jó kislány, mindenben próbáltam megfelelni, aztán ugye egy idő után besokkaltam, de középiskolában is, tehát hogy mindig jó tanuló voltam,versenyeket nyertem, de anyukám, nem tudom valamiért nem bír engem elviselni,, tehát hogy ő mindenért beszól nekem is, húgomnak is, az öcsémet pedig úgy óvja.

K.Aha

K. Úgy hogy .. rám olyanokért rám szólt, ha beteg voltam és köhögtem... és leszidtak hogy ne köhögjek, mert idegesítem őket. Úgyhogy én mi mindenért, nem nem nálunk nem volt jó, néha úgy éreztem hogy ilyen katonaság van, tehát ha már megmozdulunk se jó. Úgyhogy a húgom ugyanezt érzi. Mi erről beszéltünk nemrég, hogy ő ugyanezt érzi.

K. Hova készül tovább a húg?

V. Hát ő, a középiskolát már elvégeztem és most egy OKS képzést végez közgazdasággal kapcsolatos, öcsém meg most gimnazista, német két tannyelvű iskolában ugyanott ahol én tanultam csak én spanyol két tannyelvű iskolában.

K. Szeretne beszélni a házasságáról?

V. (felnevetve): Szívesen. Igen, tehát és tizenhat évesen ismerkedtem meg a a volt férjemmel. Ő akkor volt ötvenhat, tehát volt közöttünk harmincnégy év korkülönbség és huszonegy voltam amikor hozzá mentem és huszonkétévesen szültem a kislányomat és nagyon sokára vettem észre, hogy ez nem egy egészséges kapcsolat, nem feltétlenül a korkülönbség volt a gond itt, hanem az ahogyan ez a kapcsolat működött és így rá kellett ébrednem és ez borzasztó nehéz volt, amikor szembe kellett nézнем azzal, tavaly tavasszal, hogy konkrétan gyerekkoromnak rengeteg sérülését gyakorlatilag újra élem és újra játszodtuk. És ez nagyon nagy pofára esés volt. Úgyhogy ebből nagyon nagyon nehéz volt kijönni. .. Legfőképpen az anyukámmal való kapcsolatot. Mert a volt férjem mai napig úgy beszél velem mint egy hülyegyerekkel: lekezel, kioktat, és mindenért, mindenért kaptam a kritikát. Hát én a házasságban tulajdonképpen azt éltem meg, hogy nem vagyok jó feleség és bármit tettem tulajdonképpen nem sikerült megütnöm a szintet. Egyetemet nem halasztottam, szülési évben is dolgozatokat írtam és leadtam. Minden nap főtt ételt tettem az asztalra. És semmi nem volt elég. Úgyhogy amikor elváltam és egyedül maradtam a kislánnyal azt éltem meg hogy még egyedülálló anyaként is egyetemistaként is könnyebb lenni, mint feleségként volt lenni. És ez a mai napig még bennem van és tudom, hogy ezt még nekem fel kell dolgoznom, hogy én egyáltalán képes legyek arra, hogy esetleg legyen majd egy második házasságom, ami reménység szerint normális lesz,. Mert én most nem tudom elképzelni, hogy van olyan, hogy jó házasság, vagy jó feleségnek lenni... nem tudom, ez nekem egyelőre nem fér bele a világképembe, meg a tapasztalataimba. Viszont az egy nagyon nagy pozitív élmény volt hogy én középsikol alatt, ugye öt éves volt a képzés, én nagyon sok gyerekkori sérülésen kezdtem el dolgozni és már nagyon sokat tettem már azért, hogy most már ott tart az életem ahol, és az anyaság az nekem egy nagyon nagy siker, az hogy milyen anya tudok lenni, mert én féltem attól hogy olyan lessek mint az én anyám, és nem. Épp a volt férjem jegyezte meg, hogy én mindig türelmetlen voltam és ő nagyon félt, hogy türelmetlen leszek a gyerekekkel és ő volt a legjobban ledöbbenve, hogy még türelmesebb lettem nála is, sokkal sokkal türelmesebb lettem és ez a mai napig is így van én én ennek nagyon örvelek.

K. Van még egy kevés idő ebből a beszélgetésből. Nagyon megrendítő amit elmondott Xénia. Azt szeretném kérdezni, hogy annak ellenére, hogy ez a történet, ez az élettörténet ilyen volt, mégis éreztem egy valami belső forrást egy jövőbe vetítő fényt ami reménység, ami ami ott van, és ez talán nevezhető bizonyos tekintetben türelemnek, de nem biztos hogy az... de midezék mellett említette Xénia azt, hogy nem volt türelem és nem volt és mégis, és ha most meg kellene határozza saját maga számára hogy mi a türelem, akkor mit mondana egy pár mondatban, hogy a türelem az ami, vagy ilyen, olyan vagy amolyan, akkor mit mondana?

V. Lehet, hogy ez egy ilyen keresztény-klisének tűnik, de nekem a szeretet jut kapásból eszembe és amikor én utol érem magam, hogy én a saját gyerekemmel türelmetlen vagyok akkor hát amikor még egészen kicsi a baj és csecsemő volt és hasfájós volt és ne vegyem fel ha sír és órára ettettem, akkor is arra gondoltam hogy Jézus mit mondana és mit csinálna?

K. Na jó akkor menjünk mélyebbre: akkor ez a vallásos erő, lelki erő honnan jön.

V: Na ez a jó kérdés (felnevet) hát gondolom felülről kaptam.

K: Értem. Egyértelmű, de olyan értelemben hogy honnan gyerekkor...?

V. Most akartam elmondani, hogy mondom, hogy felülről kaptam, mert semmilyen vallásos nevelésben nem volt részem, illetve csak annyi ami biztos hogy fontos, hogy amikor nagyon kicsi voltam akkor a nagyanyám megtanított imádkozni és beszélt Jézusról, ez ilyen négy-öt éves korig ment körülbelül tehát nagyom kis korból vannak emlékeim, és akkor utána semmi és én pont a gyerekkori mélységekben kezdtem el Isten felé fordulni vagy illetve Ő talált meg, és tíz évesen elkezdtem imádkozni.

K. És ez az imádság kötött ima volt vagy szabad?

V Az kötött imádság volt amit a mamám tanított az én Istenem jó Istenem, amit elfelejtettem tíz éves koromig, de utána szabad volt, nem is tudtam hogy igazán mi az imádság, most már rájöttem hogy a volt amit csináltam. (felnevet) tehát egyszerűen elkezdtem vele beszélgetni, és smindazt ami velem történ tamit nem tudtam feldolgozni megérteni, minden érzést ami bennem volt azt Neki mondtam el , és szerintem nagyon sok időnkereztül ez olyan volt amint senki másnak nem tudtam elmondani, olyan mélységekbe, és ettől kezdve minden érdekelt ami Istennel kapcsolatos, az egyik barátnőm arr akértem hogy tanítsa meg nekem a Mityámkot és elkezdem hittanra járni, nagymamánál találtam egy Bibliát és titokban olvastam, igaz mindig úgy kábé max három oldalt tudtam elolvasni, de így elkezdtem keresni és volt olyan hogy elmentem templomot látogatni és papokkal találkozni ami meghatározó szép élményem volt ez...majd templomban istentiszteleten vettem részt ahol a prédikáció meghatott mert a saját kérdéseim hallottam vissza és végig sírtam, majd ezután kértem hogy kereszteljenek meg, majd ezután tudtam meg hogy az apukám új családjánál vannak még féltestvéreim.

K. Visszatérnék az eredeti kérdésre, ha a türelmet meg kellene fogalmazni, akkor milyen képben lehet elmondani.

V. Amikor érzem hogy türelmetlen vagyok akkor az anyai szeretetből amit a gyerekek iránt érzek abból kiindulva megpróbálom elképzelni hogy neki most milyen lehet. Tehát lehet ezt empátiának is nevezni. Én amikor anya lettem akkor nekem Rasburg Jenő könyvei segítettek sokat, sokat hatott a gondolkodásomra, és soha nem felejtetem el a könyvéből, hogy egy csecsemőt nem lehet elkényesztetni, mert akkora nagy a szeretet igénye és ahogy leírja a kisgyermeknek meg a csecsemőnek a lélektani fejlődését , onne értettem meg hogy a gyermek nem azért sír hogy enyém idegesítsen, mert valami baja van,

K.Még egyszer mi az a kép?

V.Ott állok a gyerekemmel szemben és átérzem hogy benne mi van, és a saját gyerekkorom, bennem van az hogy én nem ezt akarom adni, a mai napig is bennem van és a részem is marad a türelmetlenség hatásai és ez a kettő ütközik össze, hogy én ennél jobbat szeretnék adni. Tisztelem a gyereket, nem az enyém , nem a birtok tárgyam, tehát nem idomítom mint egy kutyát.

K: A türelmről mit veszít az ember? Mert hogy mit nyer arról hallottunk.

V. Nevetve: szerintem semmit, mert hát.

K Tehát erről a türelmről amiről beszéltünk , ez a türelem ami a másik helyzetébe való beleélés .

V Igen, én szerintem ez ... ebből nem veszít semmit. Inkább egy harc, de nem mondanám veszteségnek, merhogy a saját önzőségünkkel, egocentrikusságunkkal kell szembe nézni, megküzdeni, de hogy ebből nincsen veszteség. Én nem érzem, azt, hogy amikor félreteszem a tanulmányt, vagy félreteszek akármit a gyerekéért, vagy saját idegességem kérését a gyerekéért hogy azzal bármit is veszítenék, tehát van olyan mikor anyira túlfeszített már minden hogy nem tudok mondjuk türelmesen lenni , vagy én is kiabálok, de a gyerek is kiabál, kikiabáljuk magunkat , aztán megöleljük egymást, szeretjük egymást és kész, én szoktam neki mondani, hogy .. két éves a gyerek... én szeretek veled veszekedni, kikiabáljuk magunkat oszt jól vagyunk, (nevet) tehát hogy olyan nincs hogy azt mondom a gyereknek hogy hülye vagy, vagy hogy megverjem. Sajnos velem is előfordult, hogy rácsaptam a fenekére, mert bennem van a gyerekkori minta, nagyon nehéz vele megküzdeni, de nagyon sokszor, tehát hogy bocsánatot szoktam kérni, de inkább beleverek az ágyba ...de..

K. Tehát semmit sem veszít az ember az által hogy türelmes..

V. Én soha nem éreztem. Szerintem az csak nyereség. Van egy olyan fajta..

K- Van –e olyan türelem amiből veszteséges az ember ?

V. Van, de az már nem türelem.

K. Az micsoda, minek lehet nevezni?

V. Hát ... elfojtás. De én ezt soha nem a gyerekekkel szemben érzem. Hanem más korombeliekkel szemben, amikor úgy türeles az ember, hogy azért nem mondja ki amit gondol, és nem mutatja ki az érzéseit, mert elfojtja, mert nem meri, mert van ott egy gátló tényező, lehet ez gyerekkori minta, mert hát úgysem figyelnek rám, de ez nem türelem. Ez már egyfajta önmérgezés. Tehát az nekem nem a türelem.

K. Tehát ez nem az önkontrol akkor?

V. Nem az önkontrol, hanem egy lelki gát, amikor tehát az elfojtás.

K. Mi a különbség a lelki gát és az önkontrol között?

V. A lelki gátat nem tudom irányítani. Az önkontrol az tőlem függ. A lelki gát az általában egy gyerekkori sérelem, sérülésből alakul ki, lehet ezt nevezni, viselkedési mintázatnak, amivel ha szembe nézünk akkor lehet megérteni és elkezdni dolgozni rajta és tudatosan használni.

K. És ott nincsen türelem.

V. Az nem türelem az egy bevéssődés. Tehát én szerintem

K. Tehát a lelki gáttal kapcsolatosan nincs türelem?

V. Nem, nem tehát az nem a türelemből fakad én szerintem

K. Tehát saját magammal szemben elfogadni azt a lelki gátat : az türelem ?

V. Jaj hogy saját magammal szemben, na az a legnehezebb. Nekem legalábbis hogy saját magammal szemben türelmes legyek.

K. és V. közösen nevetnek

V. Magammal szemben sokkal szigorúbb vagyok mint bárki mással szemben és nelem ez a legnagyobb problémám hogy ezen változtassak.

K. Felszabadulni.

V. Igen igen.

K. A türelem az ad felszabadulást, tehát ha nem csak a gyerekekkel kapcsolatosan éli meg az ember ezt a türelmet, ezt a beleélést a türelemben, hanem mondjuk egy más beszélgetés ... a lelkesítő munkában sokszor találkozni emberekkel akikkel beszél és velük szembe türelmet kell gyakorolni természetesen.. hogy ne ordítson amikor különben joga lenne rá (közös nevetés) Más szóval , hogy lehet különbséget tenni a gyakorlatban az úgynevezett szakmai türelem és a magánéleti türelem között?

V. Hát ... lelkesítő munkában talán még több a felelősség mint a magán életben... a magán életben is van, tehát abszolút van, de a lelkesítő munkában nem csak magamat képviselem, hanem képviselem az egyházat, képviselem Istent, még akkor is ha nem akarom képviselni Istent akkor is azt képviselem az embereknek, és ez nagyon nehéz hivatás szerintem. A türelemmel kapcsolatban a lelkesítő munkában rögtön az jutott eszembe, hogy ott még több kell, de nem azért mert sok a lelki gondozás, vagy az emberek táncolnak az idegeinken, hanem azért mert van egy pont, tehát a lelkesítőnek is határt szab a lelki gondozásban, mert magam is tapasztalom, hogy aki kívül álló sokszor jobban látja az én problémámat és később jövök rá hogy igaza volt és egy lelkesítő lehet hogy jobban látja annak az embernek a problémáját akivel beszélget, ő erőszakosan nem nyomhatja le a torkán, van egy pont amit egyébként Müller Péternél olvastam, hogy az alázkodó ember nem áthat a másik ember lelkébe ameddig akar, hanem tudja mikor kell letenni az ásót és addig is türelmesek vagyunk és vezetjük az embert, de van egy pont ahol nem mehetek tovább mert a másik is ember és nem tehetek meg vele mindent és nem ... lehet hogy még nincs kész a lelke arra, hogy ezzel szembe nézzen, tehát ott van egy pont amikor úgy gondolom, hogy a türelem végletes ahol esetleg magammal szemben lehetek irgalmas, hogy ahol azt érzem hogy én ezt nem tudom tovább folytatni, akkor esetleg más segítséget ajánlok neki. A magánéletben ahol pedig nem a gyerekekkel kapcsolatban, én ott szerintem, vagy nálam már egy ideje ugyanez működik kivéve a két legközelebbi barátnőm, akikkel szemben lehetünk nagyon őszinték, de ott is van egy pont, amikor azt érzi az ember, hogy ez a másiknak most nagyon fájna, akkor nem, ezt pedig

etikából olvastam hogy van ilyen igazság-fanatizmus, tehát nem, eza határ pedig nem féeltétlenül türelem hanem inkább tisztelet.

K. Köszönöm, Remélem hogy nem áskáltam mélyen.

V, Áh, nem. Örülök hogy találkoztunk,

K. Én is köszönöm! “

12. Az etikai szemléletek hiábavalóságának a hasznáról

Dolgozatunk végén a felvetett kérdésekre térünk vissza és igyekezve levonni az eredményeket a tanulmányaink után. Ezen kérdések lejegyzésére a fenti címet használjuk, amelyben a Pérdikátor könyve 1,1-ben a “ Minden hiábavalóság!” alaphangja mellett az 1 Kor 12,7 versének üzenet is helyet kap: “ A Lélek megnyilvánulása pedig , mindenkinek azért adatik , hogy használjon vele.”

A dolgozatban utaltunk arra, hogy a pásztorálpszichológiai szempontok alapján kívántunk e kérdéshez közelíteni , azon bizalom-alapú lelkigondozói iskola felségterületein evezve, ahol a Böszörményi-Nagy Iván nevéhez fűződő kontextuális terápiával párbeszédben kívánunk maradni. A relációnális etikai megközelítést a normatív etikaival kívántuk együtt használni. A dolgozat egy korábbi tanulmányunkra utal ahol a „Miként szeresd felebarátodat, mint önmagadat ? ” kérdésfelvetést a relációnális etikai szempontok alapján egy koordináta-rendszerben helyezte el. E dolgozatban a korábbi tanulmány metaforikus nyelvhasználatára is kitér, teljesebbé kívánva tenni ezt és konkrét élettörténetekre való rákérdezéskor helyezi el a már megszerzett ismereteket, amlyekre még fogunk utalni.

Egyik fő kérdésünk a tanulmányunk elején arra vonatkozott, hogy miként találkozhat e két etikai szemlélet ? A feltételezésünk az volt hogy ez a türelemben, mint emberi magatartás-formákban található, ahol a szenvedéssel való szembenézés és a jövőbe vetett bizalom lelki erőforrásainak a mozgósítása alkalmával. A feltételezésünk beigazolódtott a két mély-inerjú alkalmával, ugyanis mindkét élettörténetben a türelem a saját traumákhoz való viszonyulás feldolgozásában valamint a jövőre vetett hittel és reménységgel van összefüggésben. Az élettörténetek nem az etikai szemléletek alapján íródtak meg. Vagyis: sehol nem jelenik meg a normatív etikai ítélet vagy a relációnális adok-kapok egyensúlyának a kérdésfelvetése a két elbeszélés rendjén. Nincsenek következtetések ezek alapján vagy utalások ilyen vagy olyan normatív etikai szabályokra való utalásokra sem ezek igazságosságának a kérdése mint relációnális etikai kulcsfogalom sem jelenik meg e két élettörténet során. Az élethez való viszonyulás és a létkérdésekkel való szembenézés során nem csak az etikai szempontok kizárólagossága alapján áll vagy bukik az erőforrások felkutatása azok számára, akik benne élnek az életük történetében. Mindkét történetben meghatározó szempontok az Istenbe vetett hit, bizalom, mint mozgatható, használható és meghatározó lelki erőforrások. Mivel a megkérdezettek vallásos irányultságuk ez természetes a válaszaikból. Érdekes lenne megvizsgálni az elkövetkezőben azon emberek esetében is a szenvedés kérdéséhez való viszonyulást ahol az erkölcsi kérdések felvetésénél a türelem jelen van, de nem feltétlenül valamely istenséghez való hitbeli ragaszkodás megalapozottságával. A tanulmány tehát elsősorban a vallásos irányultságú emberek esetében hoz hasznos eredményt, amint erre utaltunk már az elején is. Tehát a tanulmány egyik hiányossága amivel már induláskor számoltunk, az az hogy nem vettük figyelembe a nem vallásos irányultságú szemlélethez való pásztorálpszichológiai lehetőségeket.

A dolgozat fő kérdéfelvetésének fő célja a már sokszor említett Böszörményi nevéhez kapcsolt relációnális etikai szemlélet mellett megjeleníteni a normatív etikai szemléletet is. A már elején felvetett kérdésre hogy e kettő között milyen összefüggés van, a mostani tudásunk ezzel kapcsolatosan a következő: a kettő kölcsösen erősítheti, illetve gyengítheti egymást, attól függően, hogy mennyire elkötelezett a szemlélet kizárólagosságába vetett elkötelezettsége a szemlélőnek.

Amikor kölcsönösen gyengítik egymást: amennyiben a normatív erkölcsi irányzatot kívánja érvényesíteni vagy ezt tenni az erkölcsi szemlélődés iránytűjévé, annyiban eltűnhet a kapcsolati etikai szemlélet iránti készsége vagy fordítva.

A norma tiszteletbe tartása figyelmen kívül hagyhatja az emberi tényezőket és az emberi tényezők túlhangsúlyozása viszont erkölcsi szabályokat hagyhat teljesen figyelmen kívül. Az életinterjúban jó példa erre: amikor Frigyes a türelmetlen emberre szembeni magartatásformájában a saját igazságára utal. Nem tér ki a történet olyan felsísimerhetőségére ahol ez felismerhető történet alakulhatna ki, megmarad az általánosításoknál, tulajdonképpen nincs is történet, csak történetre való utalás sok információ visszatartásával, amely során arra enged utalni, mint aki nem is okozhatja a türelmetlen ember türelmetlenségét, mintha csak tőle függetlenül lehet valaki türelmetlen, amin a „normális ember csodálkozik”. Ez nyilvánvaló lehet, hogy így történt, de erre nézve nincs semmi biztos előismeretünk, tudásunk, vagyis nem vezet be minket a történetbe magába, mert számára a normához való igazodás (jelen esetben ez arra utal, hogy a türelmes ember az erkölcsös) fontosabb, mint az ember közötti kapcsolat. Ez esetben az egyik szemléletnek a másik fele való emelése az cél, mintha a két etikai szemlélet között alá vagy fölérendelési viszony létezne.

Xénia élettörténeti-elmondásában pedig érdemes e vontakozásban ráfigyelni arra, amikor az édesapját apukának és ugyanakkor elmebajos embernek is nevezi (rögtön megjegyezve, hogy ez nem szép hogy erre utal, de az elbeszélésekből ő erre enged következtetni és ezt hallotta, ami bár utal a normatív etikai érzékenységre, de nem kíván ez alapján viszonyulni a kérdéshez). Ez esetben a relációnális erkölcsi szemlélet felülírja azt a normatív erkölcsi szabályt, hogy tiszteld szüleid (az egy mások kérdés, hogy ez a szabály alanyi jogon fogalmaz és nem részletezi, hogy ezt mivel lehet kiérdemleni, mert ha ezt tenné, máris relációnális szempontok alapján hozná meg a szabályzatát. Tehát a relációnális etikai szempont fellazíthatja sőt teljesen tagadhatja is a normatív etikát. (A felvetett példánkban nem erről van szó meglátásunk szerint elsősorban, de mint lehetséges olvasat erre nézve kétség nem fér. Ugyanakkor lehetne számos más példával szemléletni és érvelni ezen megállapítás jogossága és hitelessége mellett, amire jelen dolgozat kereteiben nincs lehetőség. Még hadd fűzzem hozzá, hogy ezen kérdés megtagasztalásában nekem – a szerzőnek – is volt részem amikor a relációnális etikai szemlélet iránti elfogultságom alapján a méltányos és igazságos kérdését saját normatív igényeim alapján értelmeztem.)

Amikor kölcsönösen erősítik egymást: Xénia történetéből egy példa: amikor azt meséli el, hogy a kislányával ketten „kikiabálják” magukat és ő is bocsánatot kér a lányától, amikor megbántja majd visszaáll az „egyensúly”. Természetesen lehet ezt a történetet több szempont alapján vizsgálni, de nem mehetünk el azon megállapítás mellett, hogy itt mind reációnális mind normatív szempontok is érvényesülnek és az elbeszélés alapján mindkettő erősítésére. Mert érvényesülnek a relációnális szempontok: a párbeszéd megmarad a konfliktusban és a normatív szempont is, amikor a bocsánat mint szabály jelenik meg, ahol az adós ezzel mintegy törleszteni kívána adósságát (relációnális szóhasználat alapján), illetve a bocsánatkérés szabályának megfelel a veszekedés után, mint ami a kommunikáció szabályainak azon megsértését illeti ahol sérülnek a beszélgetésben részt vevő felek (itt ez még relációnális szempont amit jóvá kell tenni) de mindezek mellett a leglényegesebb, hogy annak az előírásnak kell megfelelni ahol a bocsánatkérés és megbocsátást mint előírt szabálynak a betartását jelenti (és ez már normatív etikai elvárás) . Lám ez esetben (ebben az olvasatban és szemléletben) mindkettő erősödik. (Viszont amint utaltam arra, nem tértünk ki sok más lényeges dologra e történeti esemény során, csupán e két szempont alapján vizsgálva a kapcsolatot és az előírás betartását.)

A következő viszony e két szemlélet során az lehet, amikor sem nem erősítik, sem nem gyengítik, egymást, hanem nincsen találkozási pontjuk. Ez a lehető legszerencsétlenebb történet, hiszen ekkor nem kerül sor a találkozásra sem és a párbeszédre sem. Azok az

esetekre vonatkozhat ez a felállás, amikor a találkozásban részt vevő „A” személy teljesen a megfelelések kényszere alatt normatív etikai szabályoknak kíván eleget tenni, és ez mozgatja, míg a „B” személy csupán a találkozás viszonyrendszerében mozog teljesen figyelmen kívül hagyva minden erkölcsi előrást, vagy szabályt.

Következtetésképpen a tanulmány abban a felismerésben erősített meg, hogy nem lehet egyik erkölcsi szemléletnek kiszolgáltatottjává az ember. A normák sérülésével az ember is sérül, ameddig a normák utáni alkalmazkodás az emberiség szempontjait tartja elsősorban szem előtt és nem valami hatalmi rendszer kiszolgálója lesz. Ha viszont a kapcsolati szempontok teljesen figyelmen kívül hagyják azokat a szabályokat, amelyek az emberi méltóság tiszteletét és az emberek közötti kapcsolatokra jó értelemben vonatkozik, akkor a relacionalitás szentélyében könnyen feláldozhatóvá lehet mindaz, ami viszonyulási külső alapot tud nyújtani és nem csak a belső motivációk és a rendszerszemlélet alapján kívánja rendezni az emberi kapcsolatokat.

A dogozat egyértelmű üzenete, hogy az erkölcsi kérdéseknél a szemlélet egyik szemellenzős redőny a relacionalis míg a másik a normatív szempontokat együtt erősítve vegye figyelembe, illetve használja – természetesen mindezt metafórikus értelemben – amikor az emberek közötti találkozás kérdését vizsgálja, illetve segíti.

Felvetődik a kérdés, hogy ez egyértelmű üzenet mellett lehet-e hasznos még a gócsó metaforája, illetve a falragasz metaforája mellett a kétágú serpenyős mérleg metaforája és hogy lehet-e e gondolat mellett eljutni addig az egyszerűsítésig, hogy a türelem doboz metaforáját is elvethetjük, mint ami csak bonyolulttá teszi a kérdéseket. Jelenlegi válaszuk a tanulmányunk alapján a következő: a találkozásnál több minden történik mint amit csak „szabad szemmel” láthatunk és ezért a gócsó metaforájának értelmezése lehet az a pásztorálpszichológiai ismeret amely a kérdések megvizsgálásához, segítségéhez elengedhetelen. Ezek után már szükség van a falragasz-metaforára is, ami arra, utal, hogy a normatív jellegű szövegek mögött relacionalis szempontokat is meglássuk, hasonlóképpen a serpenyős mérleg esetében ne feledjük el a normatív etikai szempontokat sem, mint amelyek nem a mi szempontjaink, érvelésünk alapján működnek, hanem abban a bizalomban érhető tettem amit Böszörményi-Nagy „főkönyvnek”³⁸⁵ vagy nevez, ami utal arra a tudásra amit nezedékről nezedékre megőriztek, tovább adtak a családok akár tudatosan akár tudattalanul³⁸⁶ Tehát a gócsó metafora és „metaforás kellékei” mint pásztorálpszichológiai eszközöket érdemes megtartani és használni. Ezek használatával a dolgozatban felvetett kérdésfelvetésünkre a válaszuk a tanulmányunk alapján, jelenlegi álláspontunk a következő: a lelkigondozás során a türelem metaforája mint doboz a lelkigondozói attitűd elengedhetetlen feltétele mellett, keresendő a lelkigondozott magatartásában is amint a saját kérdéseire viszonyul. Jó tehát együtt megleresni a belső energia-forrásokat amelyek a „rekeszeket” nagyobbítják, vagy szűkítik a türelem-dobozkában.

Az pedig hogy az erkölcs vagy etika szóhasználatot részesítjük előnyben a lelkigondozói szolgálatunkban az meghatározhatja a magatartás-formánkat is. A tanulmányunkra utalva, jelenlegi álláspontunk alapján: az etika inkább a normatív jellegre utal, míg az erkölcs az erőre, a belső és külső forrásokra utal inkább.

Végül a „miként szeretheted felebarátodat, mint önmagadat?” kérdésre a tanulmány a következő lehetséges utat jelöli meg: emberként, aki nyitott a szeretetre és a tanulásra, ami által szerethetővé teheti önmagát.

Lektorálta: Prof. Dr. Molnár János, Babeş-Bolyai Tudományegyetem

³⁸⁵ „ledger” - Böszörményi szóhasználatában

³⁸⁶ Lásd ezzel kapcsolatosan és ezt kiegészítve Anne Ancelin Schützenberger Ős-szindróma könyvét

A KULTÚRPESSZIMIZMUS ÉS A HITGYAKORLAT PROBLEMATIKÁJA HERBERT MARCUSE ÉS JOHANN BAPTIST METZ MUNKÁSSÁGÁNAK NÉHÁNY FŐBB MOTÍVUMA TÜKRÉBEN

Serbán Andrea

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, Keresztény bölcsellettudomány,
PhD-hallgató, andika.serban@gmail.com

Absztrakt

„Az új társadalmi életkörülmények és kulturális minták, felfogások átformálják az embert, mégpedig eredeti természetével ellentétes irányokba, és részben ön destruktív megnyilvánulásokra ösztönzik;”[1] Amikor ilyesfélét olvas vagy tapasztal bárki, szinte önkéntelenül elgondolkodik: Az Isten képére és hasonlatosságára megalkotott ember történelmében mikor jön el az a pillanat, amikor saját maga okozta megbetegítés olyan fokú torzulásokat eredményez, amelyek visszafordíthatatlanok? Jelenlegi vizsgálódásom és belső motivációm mögött tulajdonképpen egyetlen kérdés feszül: *Az ember vajon képes-e a boldogság reménye nélkül élni?* Az egyre fokozódó destruktív jelenségek sajnálatos módon és ténylegesen hatnak, elképesztő méreteket öltenek a 20-21. században, arra sarkallva a gondolkodást, hogy hiteles válaszokat keressen. A filozófia kritikai módszerének megfelelően (ha a 20-21. századot tekintjük) talán nem túlzás azt állítani, hogy a *Frankfurti* gondolkodók biztosan azok közé tartoznak, akik igyekeztek minél egzaktabban leírni ezeket a problémákat, gyökereit, magyarázatait és belátható következményeit. Arra sajnos ezen keretek között nincsen mód, hogy a Frankfurti Iskola minden egyes szerzőjének munkásságát elemezzem. Eredeti kutatásomban négy szerzőnél vizsgáltam meg a problémát, jelen prezentációmban Herbert Marcuse téziseit, illetve annak legmarkánsabb momentumait ragadom meg. Szeretném továbbá a helyenként túlonatúl negatív szemléletet az Egyház társadalmat illető meglátásaival, mégpedig a frankfurtiakkal amúgy is szoros kapcsolatban álló Johan Baptist Metz által alapított *új politikai teológia* 20. századi gyakorlati, fundamentális teológiai irányzatával összevetni, elkerülvén ezzel a pusztán filozófiai, társadalomkritikai hagyomány kereteibe hamar és könnyen egyoldalúvá válható spekulációt.

1. Bevezetés

Már jó néhány éve foglalkoztat a *remény*, illetve a reményvesztettség kétségbeesés, apátia relációja mibenléte, valóságos tartalmukkal kapcsolatban megfogalmazódó problémák kutatása. A keresztény válasz szerint istenképiségünknel fogva képtelenek vagyunk a remény abszolút elvesztésére – feladására, azonban a következetes és széles spektrumú gondolkodás számára nem meríthető ki ilyen könnyen ez a témakör. Már csak azért sem, mert seregnyi tanulmány, élethelyzet a pusztta realitás túlnyomórészt más képet mutat. Sok esetben tapasztaljuk, hogy a kialakult kulturális minták, új életkörülmények, szemléletek egyre mélyebben és teljesebben modifikálják az embert, a legtöbb esetben saját – tényleges habitusával maximálisan szembeni irányba és cselekvésre kényszerítve őt. A kérdés adott. Vajon bekövetkezik-e az a történelmi szituáció, amikor az ember saját maga okozta megbetegítése olyan fokú torzulásokat eredményez, amelyek visszafordíthatatlanok? Mit kell tenni, és mit remélhetünk?

Mivel adott történelmi szituációban élünk és ebben bontakoznak ki társadalmi problémáink kutatásomat igyekeztem, ehhez az aktualitáshoz rendelni; részben a filozófia kritikai módszerének megfelelően. Így a 20. – 21. századot tekintve a *Frankfurti gondolkodók*

nézeteit tartom hangsúlyosnak, hiszen az irányzat biztosan azok közé tartozik, akik igyekeztek minél egzaktabban elemezni a kérdéskört.

Emellett pedig véleményem szerint lényeges az Egyház társadalmat illető tanítását mintegy szimmetriába állítani a gyakran túlságosan is pesszimista meglátásokkal. Ehhez Johan Baptist Metz gyakorlati, fundamentális rendszerét, azaz az új politikai teológiát hívom segítségül, mivel ez az a katolikus vonal, amely a legszorosabb összefüggésben áll a frankfurti irányzattal.

2. A két irányzatról nagy vonalakban

A Frankfurti Iskola gondolata először 1922-ben merült fel, maga az Intézet 1924-ben alakult meg és Horkheimer 1931-ben vette át vezetését, ami egyben a munkatársi gárda megújulásával, s még inkább az intézetben folyó munka jelentős átalakulásával járt. Tevékenységük elsősorban empirikus kutatásokra összpontosult, azzal a szemlélettel együtt, hogy a kutatási problémákat mindig is az *aktuális* filozófiai kérdések jelöljék ki.[2] Horkheimer vezetése alatt az Intézet már a harmincas évek elején egyre határozottabban felölti azt a formát, amelyet – mint maga Horkheimer állítja – a kezdetektől szántak neki. Az Intézet a jelenkori tőkés társadalom komplex vizsgálatával foglalkozik, közgazdászok és filozófusok, pszichológusok és történészek stb. részvételével. Az Intézet vezetősége tudatosan és polemikusan állítja szembe ezt a komplexitást az egyoldalú specializálódással.[3] Ezek között meghatározó szerepet játszott a marxi társadalomelmélet felülvizsgálata, illetve a hagyományos és kritikai elmélet ütköztetése.

A Johann Baptist Metz nevéhez kötődő új politikai teológia az 1960-as évektől lépett színre, és alapvetően a világban lejátszódó *pluralizmus* és *globalizáció* reflexiójából forrászott. Az ezekkel kapcsolatos feszültségek bekerültek a teológiai gondolkodásba és egészen mélyen meghatározták azt.[4] Kezdetben a keresztények aktuális vallás – gyakorlatát illető dilemmák mentén bontakozott ki. Egyre kellemetlenebb volt annak a tapasztalata és kérdése, hogy a nyugodt polgári egzisztencia mentén vajon meddig lehet a szó teljes értelmében kereszténynek tekinteni az olyan (nyugati) magatartást és életvitelt, amely jól kiegyezik a nyugodt polgári lét hétköznapijaival.[5] Ilyen, és hasonló problémák generálták a válaszok, és a változtatások szükségességének felismerését.

Az új politikai teológia alapvetően magára vállalja az egyház „kritikai erejét” mind a társadalomban, mind pedig az egyház felé – melynek a „*memoria*” fogalmára épített teológia a szíve. Ennek fényében a keresztény hit olyan állapotként jelenik meg, amelyben az ember az Isten ígéreteire és az ezekből az ígéretekből táplálkozó reményre emlékezik, s ez lényegileg hatja át életének minden dimenzióját. *„Emlékezés arról a szövetségről, amely Jézus Krisztus szeretete által kötöttet, azzal a szeretettel, amelyben Isten uralma akképpen jelent meg köztünk, emberek között, hogy lemondott az emberek fölött gyakorolt uralomról, hogy Jézus elkötelezte magát a „jelentéktelenek”, a kitaszítottak és az elnyomottak mellett, s így Isten eljövendő uralmát a fenntartás nélküli szeretet felszabadító hatalmaként tárja elénk.”*[6]

3. Herbert Marcuse

Marcuse szerint az a fajta élvezet (hajhászás) amely a nyugati társadalomban jelen van valójában a kritikai gondolkodás igazi megtagadása, melynek a kultúripar a motorizálója, mégpedig alapvetően azzal, hogy megszabja miben is áll a boldogság. Az egyén voltaképpen abban találja meg fogódzóját – Marcuse szerint, hogy elfogadja: az éppen aktuális technológiai rendszer a legjobb és legracionálisabb lehetősége, mert úgy érzékeli, hogy ez valóban magasabb életszínvonalat képes biztosítani. Az emelkedő életszínvonal körülményei között a rendszerrel – mint olyannal szembeni non-konformizmus társadalmilag

értelmetlennek tűnik, különösen, ha kézzelfogható gazdasági és politikai veszteségekkel jár, és az *Egész* zökkenő mentes működését fenyegeti.[7]

Az ilyesfajta *magasabb* életszínvonal legfőképpen az elvadult fogyasztásban érhető tetten, amikor is az ember olyan dolgokat ragad magához, melyeket valójában a társadalmi rendszer jelölt ki számára.

„Meg kell különböztetni az igazi és a hamis szükségleteket. Hamisak azok, amelyeket az egyénre a repressziójában való részleges társadalmi érdekeltség kényszerít rá: azok a szükségletek, amelyek állandósítják a gürcölést, az agresszivitást, a nyomort és az igazságtalanságot.”[8] A világ állandó jelleggel és előszeretettel harsogja a „szabadság”, a „demokrácia” és a „választás” fogalmait, igazából azonban csak megpróbálja elfedni azt, ami tulajdonképpen *rabsága*. Azt, ami ebben a rendszerben minden további nélkül fennállhat, s ami már előre meghatározza az emberi akarást és szükségleteket. Az individualitás feladja saját *valódi választása* lehetőségének, kialakításának szabadságát. Ezeket az aspektusokat, a kreativitás és a lehetőségek megtalálásának és szabad választásának kiiktatását, a kritika és a felemelkedés hiányát Marcuse a *megegyező társadalom* fogalmába koncentrálja. „Az a társadalom, amely mindig racionálisabb, termelékenyebb, műszakiasabb, bürokratikusabb és kizsákmányoló egyre elképzelhetetlenebb eszközöket és módokat talál az egyén tönkretételére, szolgásgba döntésére, s arra, hogy ennek mentén határozza meg saját felszabadulását.”[9]

Szerinte a modern társadalomban mindenképpen csökkenteni kell a technikai racionalitást, hiszen a technológiai ész annak feltételét állítja maga elé, hogy a közömbösség, illetve a másik ember elnyomása szerves része a fejlődés és a haladás folyamatának. Az a feltételezés ugyanis, hogy a dolgok jelenlegi állapota szerint a lehető legjobb helyzet áll fenn, egyszerűen oda vezet, hogy passzívvá és elkerülővé válik a tudat mindenféle jövőbeni lehetőséggel kapcsolatban, és már semmiképpen nem hordoz elég erőt az elnyomás megszüntetéséhez.

Mi marad a technikailag racionális társadalomban, mely még mindig nem képvisel elég zavaró erőt ahhoz, hogy felrázza az embereket a saját *egy-dimenziójukból*? Ez a kérdés valamilyen formában mindegyik frankfurti szerzőnél megjelenik, mindegyikük igyekszik valamiféle kapaszkodót találni, de a transzcendens nélkül mindegyik próbálkozás mondhatni erőtlen marad. Marcuse úgy véli, hogy ezt a kritikai erőt, ezt a zavaró funkciót valamikor a művészet és az irodalom képviselte (ez az irány megjelenik például Walter Benjammánál, és Theodor W. Adornónál is), jóllehet azóta már elveszítette valódi képességét, amely több, mint pusztán leleplezés és több mint a hibásan működő szellemi műhelyek egyszerű hiánypótlása.

„E kulturális megbékélés bekövetkeztét megelőzően lényegét tekintve az irodalom és a művészet elidegenülés volt; fönntartották és védelmezték az ellentmondást – a meghasonlott világ, a megghiúsult lehetőségek, a teljesületlen remények, a megszegett ígéretek boldogtalan tudatát.”[10]

Azonban – mondja a filozófus, a művészet efféle befolyása folyamatosan gyengül, s ha valaha ellentétben állt is a *status quo*-val, ez az ellenállás ellaposodott... A művészet és az irodalom illetően leredukált szerepe áttekintve a történelem egészére vonatkozó tényleges felejtésre, s ez roppant nyugtalanító.

Ezen a ponton kezdi el azonban gondolkodásának magját kibontani, s azt mondja, vannak veszélyes emlékek, amelyek belülről fenyegetik a *status quo*-t. Ebben ragadja meg a *már lekorlátozott rendszer* megváltoztatására irányuló igen kevés lehetőségek másik formáját. (A művészet és az irodalom elégtelensége miatt fordul ebbe az irányba, de a két forma mindvégig párhuzamosan létezik rendszerében. Tehát nem arról van szó, hogy egyik felváltaná a másikat.) Az emlékek, ezek a „látogatások” a múltból, teszik ismét jelenvalóvá az ember számára azokat a dolgokat, amelyek egyszerűen megzavarják a jelen menetét. „A *múltra való emlékezés* veszélyes fölismeréseket hívhat elő, s a fennálló társadalom láthatóan tart az emlékezet fölforgató tartalmaitól. Az emlékezés az adott tényektől való elszakadás egy módja,

olyan módja a „közvetítésnek”, amely rövid pillanatokra megtöri az adott tények mindenütt érvényesülő hatalmát.

Az emlékezés visszaidézi a múltbeli borzalmat és reménykedést. Mind kettő újra megelevenedik, de míg a valóságban a borzalom örökké új formát ölt, a remény mindig remény marad. (...) S a személyes jellegű eseményekben, amelyek az individuális emlékezetben újra fölbukkannak, az emberiség szorongásai és vágyai jutnak érvényre – a különösen az általános. Az emlékezetben a történelem őrződik meg.”[11]

Marcuse szerint az ember minduntalan feléledő/előtörő individualitása miatt történnek ezek a folyamatok. Szerinte azért homályosodott el egyénisége, mert olyan rendszerben létezik, amely képtelen a megfelelő mederbe terelni a gondolkodást és a cselekvést. A változást illető valódi bizalma az elidegenedés, elnyomás és névtelenség megnevezésében rejlik. Úgy véli, hogy a történelem új tárgya alapvetően új változást igényel. *„A totalitárius tendenciák, a társadalom teszi a hagyományos módszereket egydimenzióssá, a tiltakozás eszközeit hatástalanná, talán még a veszélyeseket is, mivel megőrzi a népszuverenitás eszméinek illúzióit... Azonban mélyen valahol létezik egy konzervatív, szélesen kiterjedt bázis, az elnyomottak, kizsákmányoltak, idegenek, a más fajú és színű üldözöttek, a kizsákmányoltak, a munkanélküliek és a munkaképtelenek rétege. Valahányan a demokratikus folyamatokon kívül léteznek. Életük a legközvetlenebbül adott, s nekik van a legnagyobb szükségük arra, hogy a tűrhetetlen körülmények és intézmények felszámolására kerüljenek. Az ő ellenállásuk kívülről bírálja a rendszert, és éppen ezért nem deformálódik a rendszer által. Ez egy olyan elemi erő, amely sérti a játékszabályokat, s ennek során feltárja a manipulatív játszmákat. Abban az esetben, ha egyszer felsorakoznak, és kivonulnak az utcákra, fegyverek nélkül, védelem nélkül, pusztán azért, hogy követeljék saját, legalapvetőbb polgárjogaikat; Számolniuk kell azzal, hogy kutyákkal, kövekkel, bombákkal, börtönökkel, koncentrációs táborokkal, vagy akár a halállal is szembe kell nézniük. A törvény és a közrend áldozatainak politikai demonstrációi mögött minden esetben az ő erejük húzódik.”[12]*

A filozófus nem megy bele mélyebben abba, hogy a tiltakozás áldozatai – mint alanyok – számára konkrétan milyen lehetőségek adódtak, vagy mit remélhetnek ezeken a folyamatokon keresztül. Ez az a kritikus pont, melyet Metz mélyebben kidolgozott a *memoria* – és az *Isten felé szenvedés* teológiájában. Marcuse nem húz éles határvonalat a veszélyes memória – és a megnyugtató emlékezés között. A *veszélyes emlékek* alatt, úgy tűnik, hogy csakis a kirekesztődött emlékezetének kategóriáját érti. Az ő *memóriájuk* ugyanis nem része a társadalmi folyamatoknak, éppen ezért lehet szerinte a legnagyobb mértékben zavaró.

4. Keresztény reflexió

Metz nem korlátozza a *veszélyes emlékezet* fogalmát pusztán a társadalom egy szegmensére. Bárki potenciálisan hordozójává válhat a Krisztus szenvedéséből fakadó *veszélyes emlékezetnek*, ennek mentén pedig szabadon átformálódhat gondolkodása, döntése. *„A kereszténység nem kívánja meghatározni a múlt büntetlenül maradt szenvedéseinek értelmét, ehelyett konkrét szabadságtörténetet beszél el: a Jézus Krisztus keresztje által végbevitt megváltó felszabadításból fakadó szabadságról beszél, amely magában foglalja a múltat, jelent, jövőt, s amely a pokorra is alászáll, hogy „együtt legyen” a holtakkal.”[13]*

Alapvetően optimistább szemléletű az emberek nyitottságát, de még a konvencionális áramlatok befolyásoló erejét illetően is. Azt mondja ugyanis, hogy mindenkinek van személyes szenvedése, s végső soron a halállal kapcsolatos valamilyen tapasztalata. Az a tény, hogy ezek az emberek származhatnak bármelyik társadalmi osztályból, és bárhol vannak, egyszersmind nyomatéka a János Evangélium szintén optimista megközelítésének, ti. a „szél ott fúj, ahol akar” (Jn 3,8), e mellett élteti az abban való bizalmat, hogy sokszor a legvalószínűtlenebb helyzetekből *hív el* embereket.

A rendszeren belüli változásokat tehát – Metz szerint a *meghaltakkal* és az Istennel való együttműködés hozhatja el, azokkal, akik (már) biztosan a rendszeren kívülről képesek megtörni azt.

Az ilyesfajta „külső erő” bevonása nem jelenik meg sem Marxnál, sem pedig a frankfurtiaknál. Mindkettőjük *memoria koncepciója* tartalmazza a *jövő* kategóriáját, amely a jelen dolgok emlékéből fakad, olyan dolgokéból, amely kihatással van a *nem soká bekövetkezőre* vonatkozóan is. A jövő tartalmát illetően Metz tovább megy, és azt fejtegeti, hogy nem sok értelme van úgy beszélni a jövő üzenetéről, mint amely kimerül abban, hogy a múlt áldozatait ragadja meg önmagában, pusztán a *remény* (ti. keresztény remény) hordoz *többet* annál, mint ami jelenleg körülvesz bennünket. Metz tehát itt is kijelöli gondolkodásának transzcendentális horizontját. Nyilvánvalóvá válik, hogy a jövő aspektusának összetevői között szerepel a *végpont* és a történelem totális átalakítása az *eszkatonban*, elsősorban nem azokra a dolgokra vonatkozóan, melyek (ugyanabban) a történelemben zajlanak (bár ezek is nagyon fontosak). A halál mindig is hordozza a befejezetlen jövő aspektusát.

Metz belehelyezi a szubjektumot annak társadalmi vonatkozásaiba úgy, hogy nem tekint el transzcendentális meghívásától és felelősségétől. A szabadság teljessége szerinte csakis akkor valósulhat meg, ha az ember hagyja, hogy az erre irányuló emlékek átjárják, ebből erőt merítve felemeli hangját a kizsákmányolás ellen, és szolidaritást vállal azokkal, akik nem tudják önerőből megszüntetni azt.

„Hogy az ember vajon élhet-e (...) a boldogság reménye nélkül, nem csupán szociológiai, filozófiai, teológiai és metafizikai kérdés, hanem elsősorban az emberi lét legalapvetőbb dimenzióival kapcsolatos kifejezetten antropológiai kérdés is.”[14] *„A szebb jövő reménye elpusztíthatatlanul benne gyökerezik az embernek a boldogságra való törekvésében. Kétségtelenül motorja az igazi emberi gondolkodásnak, alkotásnak, álmodozásnak és kívánságnak.”*[15] Ilyen értelemben az ember *teremtése* még mindig folyik – a beteljesedésig egészen biztosan.

Irodalomjegyzék

- [1] Az új ezredév emberének lelki dilemmái. A posztmodern ember és társadalom – és a morenoi örökség,
<http://www.budabela.hu/dokumentumok/Az%20uj%20ezred%C3%A9v%20emberenek%20lelki%20dilemma-MORENOi.doc>. (letöltés ideje: 2016. 03. 03.)
- [2] Huszár Á.: A kritikai elmélet és Marx, *Replika*, 2007/9. 145-168. 149.
- [3] Davidov, J.: *A frankfurti iskola*, ford. Nagy János, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 14.
- [4] Metz, J. B.: *„A világ felé fordulva”*, ford. Görföl Tibor, *Vigilia*, 2009/1. 74. évfolyam, 6-7.
- [5] Máté-Tóth A.: *Politikai teológia*, *Vigilia*, 2006/6. 425-431.
- [6] Metz, J. B.: *Az új politikai teológia alapkérdései*, ford. Görföl Tibor, Lázár Kovács Ákos, Török Tamás, Tözsér Endre, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004. 11.
- [7] Marcuse, H.: *Az egydimenziós ember*, ford. Józsa Péter, Kossuth Kiadó, Budapest, [1964] 1990. 24.
- [8] Marcuse, H.: *Az egydimenziós ember*, ford. Józsa Péter, Kossuth Kiadó, Budapest, [1964] 1990. 27.
- [9] Marcuse, H.: *Az egydimenziós ember*, ford. Józsa Péter, Kossuth Kiadó, Budapest, [1964] 1990. 31.

- [10] Marcuse, H.: *Az egydimenziós ember*, ford. Józsa Péter, Kossuth Kiadó, Budapest, [1964] 1990. 83.
- [11] Marcuse, H.: *Az egydimenziós ember*, ford. Józsa Péter, Kossuth Kiadó, Budapest, [1964] 1990. 120.
- [12] Marcuse, H.: *Az egydimenziós ember*, ford. Józsa Péter, Kossuth Kiadó, Budapest, [1964] 1990. 271-272.
- [13] Metz, J. B.: *Szenvedéstörténet és megváltástörténet*, ford. Görföl Tibor, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004. 123.
- [14] Tóth, Cv.: A remény és az utópia vége (Naphta története)
http://adattar.vmmi.org/cikkek/18564/hid_2009_09_11_cvetka.pdf (letöltés ideje: 2016. 03. 20.)
- [15] Boros László: *Reményből élünk. A keresztény ember jövője*, Walter, Eisenstadt, 1971. 52.

Lektorálta: Dr. Vincze Krisztián, Mb. tanszékvezető, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar

MAI EMBER-KÉP?

Takács Klaudia

Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar, Komárom, PhD-hallgató,
takacs.klaudia14@gmail.com

Absztrakt

Minden ember természetes tulajdonsága, hogy tapasztalatai során kialakít önmagáról és embertársairól egy képet, ami meghatározza a kapcsolatait, a világhoz való viszonyát és hozzáállását. Nem titok, hogy ez az emberkép (is) a történelem időszakaiként változott és változik, legnagyobb befolyást mérve rá az éppen aktuálisan uralkodó ideológia által. Az emberkép különféle társadalmi elvárásokkal találkozik, ennek megfelelően a különféle viselkedésmintákat tartalmazó személyiség kialakítása a cél. Nincs ez másként a mai, modern világban sem. Kutatási területem a rendszeres teológia keretein belül ezen emberkép-változások bemutatása, eljutva egészen a napjainkat oly meghatározóan befolyásoló gender mainstreaming programban célul kitűzött „áemberképig”. Ebből szeretném kiemelni jelen tanulmányomban Georg H. Huntemann műve alapján az elmúlt két évszázad utópisztikus emberképeit, összevetve mindezt a ma tapasztalt változásokkal és elképzelésekkel, reagálva minderre keresztyén teológiai szempontból, vagyis Biblia-hűen. Különös aktualitást ad e témának az egyik legnépszerűbb tudományos lap (National Geographic) januári számának megjelenése, mely rámutatott az eltorzult emberlétünk lehetőségeire, kínálva így már gyermekkorban nemi létünk lehetőségeinek tárházát. Elengedhetetlennek érzem tehát, hogy érintsem és röviden bemutassam a munka egy részében az Európai Unió politikájának szinte minden területét átszövő, így pedig a mi mindennapjainkba (észrevétlenül) begyűrűző gender forradalmat. Szem előtt tartva az apostoli figyelmeztetést: „*Józanok legyetek, vigyázzatok, mert a ti ellenségeitek, az ördög mint ordító oroszlán szertejár; keresve, hogy kit nyeljen el. Álljatok ellene, erősek lévén a hitben, tudva, hogy ugyanazok a szenvedések telnek be testvéreiteken a világban.*” (1Pt 5,8-9)

Kulcsszavak: emberkép, teológia, gender mainstreaming

1. Bevezetés, témafelvetés

Az ember elválaszthatatlan tulajdonsága, hogy folyton kérdez, keresi-kutatja életének célját, rendeltetését, ebből adódóan pedig elvárásokat kovácsolva nemcsak önmagával, de embertársaival szemben is, így pedig kialakítva egy általános (de csak személyesen rá jellemző) emberképet. Már ebből adódóan kitűnik, hogy mennyi befolyásoló tényező együtthatása szükséges e kép létrejöttéhez és nem szabad elfelednünk, hogy ez során maga az ember „a kérdező és végső fokon a kérdezett egy személyben.”³⁸⁷ Egyet kell értenünk e téren azzal a meghatározással, mi szerint az „emberkép” nagyon is homályos fogalom, mert mind a két része – az „ember” is és a „kép” – is problematikus. Az „ember” mai fogalma hosszú történeti fejlődés során jelent meg a tudományterületeken belül. Itt utalhatunk Michel Foucault írására: „[...] mikor az ember a nyugati kultúrában megalkotta önmagát, mint olyan lényt, akit el kell gondolnia, ugyanakkor tudás tárgyává is kell tenni.” Ugyanígy elmondhatjuk a „kép” fogalmáról is, hogy problematikus, hiszen nem egyértelmű, hogy ebben a kontextusban mire használjuk. Talán csak a hétköznapi értelemben vett egyszerű leképezésre, tükrözésre, megjelenítésre (re-prezentációra)?³⁸⁸ „Vagy pedig valamely elvontabb, általános

³⁸⁷ SZATHMÁRI S.: *Teológiai antropológia dióhéjban*. Budapest, 1990. 13. p.

³⁸⁸ ERŐS F.: *Van-e a pszichoanalízisnek „emberképe”?* [on-line]. In: Magyar Tudomány, 2005/11 <http://www.matud.iif.hu/05nov/09.html>

metafizikai konstrukciót, amely az »emberi lényegről« és az embernek a természeti és társadalmi világban elfoglalt helyéről alkotott felfogásunkat tartalmazza? Az »emberképnek« eme utóbbi fogalma nem áll távol a »világnézet«, a »világkép« vagy az »ideológia« fogalmától.³⁸⁹

Ilyen összetett módon juthatunk vissza újra és újra az emberképben megbúvó „mi az ember?” kérdésre való válaszkereséshez. Ez során sem téveszthetjük szem elől, hogy keresztyéni önképünk és önazonosságunk meghatározásában egyedül Isten Szentírásban adott kijelentéseire alapozhatunk. Ez az „emberkép” sosem lépett fel (és nem is léphet fel) a teljesség igényével. Bár a kinyilatkoztatásra épít, de tudjuk, hogy a Bibliában nincs olyan konkrét fejezet, amely csak „az emberről” szólna – sokkal inkább az egészet áthatja az a gondolat, hogy felmutassa a „mi az ember?” kérdésre a választ. Jézus Krisztusba vetett hitünk által kapott feladatunk és küldetésünk, hogy ezt mindenkor – alkalmas és alkalmatlan időkben – egyaránt közvetítsük és hozzá ragaszkodjunk.

Így fogalmazódhat meg a kérdés: hogy állunk ma? Beszélhetünk emberképről, vagy inkább nevezzük a társadalomban dívó nemeket összemosni kívánó ideológiának köszönhetően „álemberkép”-nek? Hogyan is jutottunk idáig?

A következő három lépcsőfokon keresztül próbálom e kérdésekre megtalálni a válaszokat: 1. Georg H. Huntemann műve alapján az elmúlt két évszázad utópisztikus emberképei; 2. a feminizmus hatása; 3. Gender mainstreaming bemutatása. A dolgozat befejezéseként és mintegy megfogalmazva a konklúziót pedig rövid teológiai reakciót szeretnék megfogalmazni, reagálva – és figyelmeztetve – a ma dívó ideológia hatásaira.

2. Georg H. Huntemann műve alapján az elmúlt két évszázad utópisztikus emberképei

A brémai származású német evangélikus teológiai professzor doktori értekezése elején tisztázza, hogy mit is jelent itt az utópisztikus kifejezés: utópiának nevezünk minden olyan irodalmi művet, amelyben egy emberi társaság (társadalom) álma – mindenek előtt pedig nem egy megvalósulni látszó államforma minden berendezkedésével és az emberek magatartásával ezen berendezkedéssel szemben – irodalmi formát nyer.³⁹⁰ Vagyis ez nem valóságos, nem egy meglévő valóságot tükröz, nem tapasztalatból indul ki, hanem egy elképzelt – részleteiben is egy megálmodott – világ, amely tartózkodva az empirikus valóságtól nem az indikativban, hanem a fantasztikumban áll.³⁹¹

Miért foglalkozunk most mégis velük, említjük ezeket a műveket? Látni fogjuk, hogy ami akkor még irodalmilag csak álmoként iratott le, mégis részleteiben hogyan látszott megvalósulni a történelem folyamán... ezzel pedig hozzásegítve a ma tapasztalható dolgokhoz. Például arra értem ezt, hogy Orwell 1984-ében jelenik meg először az a gondolat, hogy az ember előállítható, megfosztható a saját személyétől. („Der Mensch kann gemacht werden, er kann seines Selbst beraubt werden.”)³⁹² Orwell számára az utópia embere a bármikor teljesen átalakítható ember.³⁹³ (csak zárójelben hadd tegyem fel a kérdést, hogy ma nem ezt éljük meg?)

Huntemann 2 csoportba sorolja a Cabettől Kuehnelt-ig terjedő „irodalmi álmodozásokat”:

„Eutopie” – az eutópai ember lényegében jó, természetéből adódóan értelmes, van egy célja, rendeltetése, amelyet teljesítenie kell. Társasági lény, a közösségi tévedhetetlenségében gyökereznek ezekben a művekben az uralkodó vallások. Tipikus, hogy szinte minden eutópiában Morustól Cabetig egy közös ebédlőben zajlanak az étkezések, ezen keresztül

³⁸⁹ Uo.

³⁹⁰ G. H. HUNTENMANN: *Utopisches Menschenbild und utopisches Bewusstsein im 19. und 20. Jahrhundert.*, 7. p.

³⁹¹ U.o. 6. p.

³⁹² U.o. 131. p.

³⁹³ U.o. 139. p.

szimbolizálódik, hogy az egyén mennyire háttérbe szorul a közösséggel szemben. Az eutópia embere belátó önmagával szemben, nagyon jól tudja, mit kell tennie a boldogság eléréséhez, hiszen megértette, hogy számára nincsenek rejtélyek, kiismerte magát a világban. Ő szabad a gondoktól, a félelem és a haszon pedig számkivetett nála. Számára idegenek a mély érzések és még a szenvedélyek is. Csupán egyetlen cél, egy akarat, egy törekvés, egy vélemény létezik, amelyet minden ember lelkébe ugyanolyan módon befogad.³⁹⁴ Hisz az eszmékben és ezek megvalósíthatóságában, hisz a történelem belátható alakulásában, az aranykorszakban, az értelemmel teljes élet lehetőségében...³⁹⁵

„Mätopie” – itt éppen a fordítottja minden. A metópai ember nem a hitből él, hanem a csalódásból, nem a reményből, hanem a félelemből. E mögött az emberkép mögött az a tapasztalat áll, hogy a 19. század modern (haladó szellemű) eszméi illúzióknak bizonyultak, hogy ezek megvalósítása fikció volt. Ebből adódott ez a fordulat. A metópia embere a bomlasztott ember. A metópiában a ráhagyományozott emberkép lerombolásáról van szó.³⁹⁶

Így juthatunk el arra a felismerésre, hogy az utópia a bibliai emberkép lerombolásának története³⁹⁷ és ha bele gondolunk, mennyi ottani „álom” valósággá vált, hogyan hasonlítanak társadalmi változásaink azokhoz az irodalmi gondolatokhoz ...

3. A feminizmus hatása

Következő lépcsőfokként említettem a feminizmus hatásait – itt is 3 alpontot különböztetünk meg:

3.1. *Feminizmus*

egyenlőségért vívott harcok (először politikai síkon)
eszközzé tették a szexualitást

Itt feminizmus alatt pedig értem azt az irányzatot, melynek eszméletbeli gyökerei ugyan régebbi korokban is kimutathatóak, politikai kicsúcsosodása azonban Angliában a szüfrasset-mozgalommal – melyben a nők egyenjogúságért, választójogért harcoltak – indul a 20. század elején, majd beékelődtek e nézetek és egyenlőségért vívott harcok az élet szinte minden területébe azzal a céllal, hogy a nőknek ugyanazok az emberi jogok legyenek biztosítva, mint a férfiaknak. A második világháború után azonban ez más irányba is átcsapott: a hatvannyolcas kultúrforradalom után az ember legintimebb szférájába nyúl bele a feminizmus – eszközzé tették a szexualitást, ezzel egy új létforma a céljuk, hogy elérjék a szabad kapcsolatok és szabad szexualitás korát.³⁹⁸

³⁹⁴ Uo. 191-195. p.

³⁹⁵ Uo. 197. p.

³⁹⁶ Uo. 197-198. p.

³⁹⁷ Uo. 199. p.

³⁹⁸ Mindez az ún. „Establishment” elleni harc névében. „Aki kétszer fekszik le ugyanazzal az emberrel, már az Establishmentet szolgálja.” – hangzott a szlogen. Lásd: B. KAISER: *Házassági, családi és szexualitika* - jegyzet. Komárom, 2011/12. 1. p.

3.2. Hatvannyolcasok

minden megengedett, ami örömet szerez, és a másik embert nem károsítja meg.

A hatvannyolcasok egyik úttörője, Herbert Marcuse, Freud pszichológiájára utalva az emberi szexualitást a polgári felszabadulás (forradalom) eszközének kiáltotta ki. Olyan libidó által uralt erkölcsöt követel, melyben az ösztön szabadsága és a rend harmóniában áll, de semmi helye az elnyomásnak és a kizsorításnak. Minden megengedett, ami örömet szerez, és a másik embert nem károsítja meg.³⁹⁹ Tény ugyan, hogy munkásságuk főleg csak kritikai téren ért el eredményt, de nézeteik sajnos behatoltak az emberi „köztudatba”.

3.3. Simone de Beauvoir: *A másik nem* c. műve:

„Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik.”

Azzal a gondolattal, hogy a nők szabadon választhassák meg a maguk létformáját, és ne a társadalom által beléjük nevelt szerep határozza meg őket, hanem ők maguk döntsék el, ki és mi akar lenni, Simone de Beauvoir – francia regényíró, egzisztencialista filozófus – a feminizmus szülőanyjává vált. „A másik nem” c., 1949-ben megjelent, társadalomelméleti művében így fogalmaz: „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik.”⁴⁰⁰ Ez a gondolat pedig a hatvanas évektől egyre nagyobb elismerést és teret nyert a nyugati társadalmakban. Ugyan ő maga nem használja a szót konkrétan, de mégis ezzel alapozta meg a gender-elméletet.⁴⁰¹

A feminizmus hangsúlyozza, hogy a férfiközpontú társadalom elnyomja a nőket. A feminista teológiában ez a nézet úgy ütközik ki, hogy kétségbe vonják Isten férfi attribútumát, valamint az olyan megnyilvánulásait, amikor Isten szuverén hatalma kerül előtérbe. Elítélik a hierarchikus gondolkodást, amely az embert „a teremtés koronájának” mondja.⁴⁰² Elisabeth Moltmann-Wendel a feminista megigazulást így fejezi ki: „jó vagyok – teljes vagyok – szép vagyok.” A feltételek nélküli szeretet ösképe pedig az anyai szeretet, mely a gyermeknek azt a tudatot közvetíti, hogy őt olyannak szeretik, amilyen, és minden úgy van jól, ahogy van. Ez az anyai istenélmény magával ragadó lehetősége. Vallja, hogy a keresztyén emberkép alapjait az Istentől való teremtettség szolgáltatja, ezt az alapot pedig még az ember bűne sem rombolhatja le. Az Isten részéről ez az alap akkor is ép marad, ha az ember Istenhez való viszonya megromlik. A nők bűnét éppen abban látja, hogy magukat kicsinek és kevésnek tartják, míg a férfiak vétékét az istenné válásra való törekvéssel azonosítja.⁴⁰³

Ennek háttérében pedig hat az egzisztencia-filozófia (a német Karl Jaspers és Martin Heidegger, valamint a francia Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Albert Camus) – egyesek emberképe sötétebb (félelem és rettegés, halál felé tartó lét: Kierkegaard és Heidegger), mások a választás és változás lehetőségében bíznak: az ember az, amivé teszi magát (Sartre és Beauvoir – némi marxista beütéssel) – és a humanizmus.

„Az emberre vonatkoztatva »az egzisztencia megelőzi az esszenciát« kijelentés azt jelenti, hogy először létezik, és csak azután definiálja magát, és olyannak, amilyennek felfogja magát. Az ember választja magát, döntéseivel teszi magát azzá, aki. Ez nem csak a szubjektivitás

399 B. KAISER: *Házassági, családi és szexualitika* - jegyzet. Komárom, 2011/12. 6. p.

400 Ugyanebben a művében „a házasságot és az anyaságot »rabszolgaságként« mutatja be, amely elől meg kell szökni. Mivel »az embrió, amely bennünk lakik, nem más, mint hús«, igen, »egy parazita, amely a nő kárukra él«, minden aggályoskodás nélkül meg lehet ölni, hogy a nő »úrnőként rendelkezessen saját teste fölött.«” In: G. KUBY: *A nemek forradalma*. 2008. 113. p.

401Vö. B. KAISER: *Házassági, családi és szexualitika* - jegyzet. Komárom, 2011/12. 5. p.;

ANTONI R.: *Tisztázzuk: mi a gender-elmélet?* [on-line]. In: <http://nokert.hu/index.php/gender-studies/szakterueletek/419-tisztazzuk-mi-a-gender-elmélet>

402 PÓLYA K.: *Az Istenről szóló tan Elisabeth Moltmann-Wendel teológiájában*. 14. p.

403 Uo. 14. p.

alapvető voltát jelenti, hiszen az ember egyben a többiekért is felelősséget vállal, amikor magáért felelősséget vállal. A felelősség vállalása szorongással is jár. A választás, döntés alól gyakran próbál kibújni, a transzcendencia vállalása (önmaga meghaladása) helyett a rosszhiszeműség (kishitűség) tétlenségébe süllyed (immanenciába). A döntés vállalását nevezi Satre egzisztencialista humanizmusnak: az ember csak önmagán kívül, önmagát kivetítve ad létet önmagának, transzcendens célokat követ. Az embernek ez a lényege, nem önmagába zárt szubjektivitás. Az ember szabadságra ítéltetett, ontológiai értelemben szabad.”⁴⁰⁴
Innen már csak egy kis lépés és itt is vagyunk a következő lépcsőfokunkon:

4. Gender mainstreaming/gender ideológia

A gender fogalom eredeti értelme: „az angol nyelv két rokon fogalmat használ a »nem« jelölésére. A »sex« kifejezetten a biológiai nemre vonatkozott, míg a »gender« »társadalmi nemet« jelent. 1994-ben Kairóban a világnépesedési konferencián és 1995-ben Pekingben a nők világkonferenciáján a feministák manipulatív módon a *sex* fogalmát felcserélték a *gender*ével, hogy a férfi és nő közti nemi megkülönböztetést kiszolgáltatassák a szubjektív döntés kényének. S ez az ENSZ és az EU határozatai révén az egyes államok politikai stratégiájává lett. Mindenkinek – már az iskolás gyermeknek is – lehetőséget kell adni, hogy szabadon *válasszon*, hogy férfi vagy nő szeretne-e lenni, és identitását melegként, lesbikusként, transzszexuálisként vagy valami más egyébként akarja-e meghatározni.”⁴⁰⁵

„A gender nem a létértelmi nemi valóságból indul ki, és ennek megfelelően nem az állandó férfi illetve női tapasztalati, gondolati és cselekvési sémákból, hanem ezeket a felcserélhető szerepek pusztá kifejezési módjaiként érti, amelyeket a társadalom kényszerített és kényszerít az egyénre.”⁴⁰⁶

A magyarországi Szociális és Munkaügyi Minisztérium közvéleménykutatása szerint a gender mainstreaming: „a nemek társadalmi egyenlőségének főirányként való érvényesítése, vagyis az azt szolgáló politika, hogy a férfiak és nők egyenlően részesedjenek a társadalmi javakból. A gender mainstreaming azt jelenti, hogy minden egyes politikai, igazgatási lépés, intézkedés – tervezés, alkalmazás, ellenőrzés és értékelés – a nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőség előmozdításának céljait kell szolgálja.”⁴⁰⁷ Magába foglalja a cselekvési stratégiát, a döntéshozatalt, az információhoz való hozzáférést, az eljárásokat és módszereket, a módszertant, az alkalmazást, valamint az ellenőrzést és értékelést.

Azt pedig, hogy mennyire begyűrűzött ez a téma (tudomány?) a társadalmunkba, mutatja, hogy Magyarországon már két egyetemen is lehetséges mesterképzésen belül a társadalmi nemek tanulmányozása (az ELTE Társadalomtudományi Karán⁴⁰⁸, valamint a CEU-n⁴⁰⁹), sőt mi több az egyik legelterjedtebb tudományos-kulturális magazin ez évi első száma⁴¹⁰ tizenkilenc nemi identitást mutatott be mint választhatót, nem mellőzve már gyermekkorban sem eltorzult emberlétünk bemutatását szembemelve így nemcsak keresztyéni értékeinkkel, hanem biológiai adottságainkkal is – tegyük hozzá, nem negatív visszhangok nélkül a társadalmi reakciók terén.

⁴⁰⁴http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/indexbb7c.html?option=com_tanelem&id_tanelem=211&tip=0

⁴⁰⁵ G. KUBY: *A nemek forradalma*. 2008. 63. p.

⁴⁰⁶ B. KAISER: *A gender mainstreaming teológiai értékelése*. In: B. KAISER – PÓLYA K. – TAKÁCS K. (szerk.): *Az Európai Unió gender mainstreaming programja*. Komárom, 2016. 63. p.

⁴⁰⁷ A „gender mainstreaming” fogalma közelebbről. [on-line]. In: <http://www.szmum.gov.hu/main.php?folderID=16291&articleID=31969&ctag=articlist&iid=1>

⁴⁰⁸ <http://tat.k.elte.hu/mesterszakok/tarsnemek>

⁴⁰⁹ <http://gender.ceu.edu/>

⁴¹⁰ http://www.ng.hu/Magazin/2017_január

5. Teológiai reakció és konklúzió⁴¹¹

Meg kell állapítanunk, hogy a gender mainstreaming által hirdetett tanok több ponton is ütköznek a keresztyén nézetekkel és a Szentírás tanításával, ezekből most csupán – a tanulmány hosszának korlátoltságára való tekintettel – néhányat szeretnék pontosabban megnézni, eltekintve így e ponton a teljesség igényétől.

Elsőként említsük meg azt, hogy GM támogatói figyelmen kívül hagyják a teremtettségi rendeket. „A tény, miszerint Isten teremtette a világot, alapvető jelentőségű. Az, amit mi természetnek nevezünk, nem egy véletlen, irányítást nélkülöző fejlődés terméke az evolúciós elméletnek megfelelően, hanem Isten által teremtetett valóság. Ez a tény az az első időpont, amelyet Isten a Szentírás által kijelent. Ez pedig a teremtettség alapvető megbecsülését vonja maga után.”⁴¹² Isten pedig egyértelműen férfivá és nővé teremtette (és teremti) az embert. Erről a Biblia több helyen tanúskodik, gondoljunk csak már a legelején olvasható teremtetéstörténet(ek)re: „*Megteremtette tehát Isten az embert a maga képére; Isten a maga képére és hasonlatosságára teremtette: férfivá és asszonnyá teremtette őket.*” (1Móz 1,27)⁴¹³, valamint „*Ekkor megformálta az ÚR Isten az embert a föld porából, és élet leheletét lehelt az orrába. Így lett az ember élő lélek.*” (1Móz 2,7) és „*Az ÚR Isten tehát mély álmot bocsátott az emberre, és az elaludt. Akkor kivett egyet az oldalbordái közül, és hússal töltötte be a helyét. Az ÚR Isten azt az oldalbordát, amelyet kivett az emberből, asszonnyá formálta, és odavitte az emberhez. Akkor ezt mondta az ember:*

Ez már csontomból való csont

és testemből való test.

Asszonyember legyen a neve,

mert emberből vétetett.

Ezért elhagyja a férfi az apját és az anyját, ragaszkodik a feleségéhez, és egy testté lesznek. És az ember és a felesége mindketten mezítelenek voltak, de nem szégyelltek.” (1Móz 2,21-25)⁴¹⁴

Bár ezek az ígérések egyértelműen leszögeznek az ember teremtetett mivoltát, nézzük most meg részletesebben a Jahvista szerző beszámolóját, hiszen itt részletesebb képet kapunk a témánk szempontjából fontos férfi-női másságot, egyenlőséget és a köztük lévő kapcsolatot illetően. Az 1Móz 2,7-ben pontosan megtudjuk, hogy miből is áll az ember – porból és isteni leheletből – így teljes, egész. A formálta szó – „יצר” – művészi munkára utal: ahogy a fazekas formálja az agyagból az edényt, úgy alkotta az Úr az első embert a föld porából.⁴¹⁵ „Merész képet használ, amennyiben a teremtető Isten itt minden távolságtartás nélkül elmerül művében, s akár egy fazekas, annak megformálásával foglalatalkodik. A felhasznált anyag a föld; az ember azonban csak azzal válik »élő lényé«, hogy Isten egészen közvetlenül belélehelje leheletét. A 7. vers tehát pontos definíciót tartalmaz – ami igen ritka a Jahvistánál. Az ember megteremtése itt az 1Móz 1,26 k-vel ellentétben egyrészt még személyesebb, sőt bensőségebb isteni cselekvésként jelenik meg, másfelől viszont észre kell vennünk, hogy az elbeszélésben bizonyosfajta komorság is tükröződik: az ember élete kizárólag az isteni lehelet adománya; ez azonban nem szerves része a testnek, s ha Isten bármiképp is megtagadná

⁴¹¹ Jelen tanulmány ezen része módosított, továbbfejlesztett változata az „*A gender forradalom értékelése teológiai szemszögből*” című, megjelenés alatt álló publikációknak – a *Teológiai meglátások* c. fejezetének –, amely A Selye János Egyetem Nemzetközi Doktorandusz Konferenciája - 2016 konferenciakötetében fog megjelenni. A konferenciakötet pontos hivatkozási adatai még nem állnak rendelkezésemre.

⁴¹² B. KAISER: *A gender mainstreaming teológiai értékelése*. 61. p.

⁴¹³ Papi iratból

⁴¹⁴ Jahvista tudósítás

⁴¹⁵ Ezt a kifejezést találjuk az Ézs 45,9-ban, a Jer 18,6-ban és a Róm 9,20-ban is, amelyekben egyaránt az isteni teremtető munka van a fazekas agyagformálásának munkájához hasonlítva.

illékony ajándékát, az ember visszazuhanna anyagi állapotába (Zsolt 104,29 k.; Jób 34,14k.).⁴¹⁶

Az 1Móz 2,21-25-ben aprólékos, részletes leírás van az asszony megteremtésére vonatkozóan: megtudhatjuk a körülményeket, a pontos alapanyagot, módot, sőt az ő fogadtatását és a következményeket is. De ebből derül ki az az örökérvényű igazság is, hogy „az asszony a férfi partnere és kiegészítője (עֶזְרָא פִּגְמוֹ). Mindemellett a férfi számára titok marad, mert a teremtéskor mély álomban volt (תִּרְדָּמָה).”⁴¹⁷ (Bándy 2010: 50) De ha jobban belegondolunk, ennek fordítva is érvényesnek kell lennie, hiszen a nő még sehol nem volt, mikor Isten a férfit teremtette. Ebből adódik a kettejük mássága és egy részüknek egymás előtti titokzatossága is. Viszont nem véletlen, hogy Isten épp az ember oldalbordájából formálta meg az asszonyt, abból az alkotóeleméből, amely a szíve mellett helyezkedik el, így is kifejezve az ő helyét.

A nőn is – mint annak a legvégső jótéteménynek a megtestesítőjén, melyben Jahve részesíteni akarta a férfit – ugyanúgy érvényesülnek az 1Móz 2,7-ben leírtak: ugyanolyan volt a természetük. De amit a férfi nélkülözött (a magánya nem volt jó), azt az asszony pótolta. A férfi ezt azonnal felismerte és tökéletes társként üdvözölte őt. A csúcspont az egy testté válás volt – a férfi és a nő teljes egysége a házasságban. Ádám és Éva lelki egységben, becsületesen, bűn nélkül éltek. Világossá válik az is, honnan ered a nemek közti vágy ősi ereje, amely nem csillapszik, amíg nem válik ismét „egy testté” – ezt a vágyat egyenesen a Teremtő oltotta az emberbe. A férfi és a nő nemüknél fogva létező összetartozását ezzel a teremtésben megmutatkozó legfőbb csodává és titokká avatja.⁴¹⁸ Így válnak érthetővé Illyés Gyula szép szavai a férfi-női kapcsolatot illetően: „Nélküled / mint az olló egy fele / – van árvább ennél? – / suta a sorsom, hogy vágjak vele?” (Nélküled)

„Ebben az összefüggésben még egy tényezőt tárgyalnunk kell. Az eredeti teremtettségi rend szerint a házasságban a nő a férfi mellett áll, úgymond szemmagasságban. A bűneset után azonban alávetetik a férfinak. A férfi és nő kapcsolatának hierarchizálódása ezért a bűneset következményének tartandó. Kimondottan elhangzik, hogy: „*vágyakozol férjed után, ő pedig uralkodni fog rajtad*” (1Móz 3, 16). Ebből a kijelentésből azonban nem lehet részletesen kimutatni, hogy pontosan milyen változások következtek be a férfi és nő kapcsolatában. A férfi úr voltának következménye viszont, hogy a nő bizonyos értelemben megfosztatik önrendelkezésétől. Többé nem szabadon és önként a férfi mellé rendelve áll, ahogyan a bűneset előtti valóságban, hanem a férfinak kell őt vezetnie, neki pedig követnie a férfit.”⁴¹⁹

Úgy tűnhet, hogy az Újszövetségben ez a rend felbomlani látszik, mikor Pál azt írja: „*Mert mindnyájan Isten fiai vagytok a Krisztus Jézusban való hit által. Akik Krisztusba keresztkeltek meg, Krisztust öltöttétek magatokra. Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.*” (Gal 3, 26-28) Azonban ki kell hangsúlyozni, hogy itt a Krisztusban nyert üdvösség elnyerését illető egyenlőségről beszél, vagyis az üdvrendre vonatkozik. Tehát itt nem egy állam felé intézett követelésről van szó, mint a GM-ben, mikor az ideológiailag kínált egyenlőségről beszélünk.⁴²⁰ – Erre azonban lejjebb még bővebben kitérünk.

Láthattuk, miként is kapta meg férfiként és nőként a feladatokat és egyben lehetőségeket, hogy egymással eggyé válva a házasságban hogyan éljék meg az örömmel csodálatos lehetőségét. Azonban később is olvashatjuk a Szentírás lapjain a figyelmeztetéseket, hogy ez

⁴¹⁶ G. VON RAD: *Az Ószövetség teológiája I.* Budapest, 2000. 127. p.

⁴¹⁷ BÁNDY Gy.: *Az Ószövetség teológiája*, Komárom, 2010. 50. p.

⁴¹⁸ John F. WALWOORD – Roy B. ZUCK (szerk.) *A BIBLIA ISMERETE Kommentársorozat I. Mózes öt könyve.* Budapest, 2008. 39. p.

G. VON RAD: *Az Ószövetség teológiája I.* Budapest, 2000. 127. p.

⁴¹⁹ B. KAISER: *A gender mainstreaming teológiai értékelése.* 69. p.

⁴²⁰ Uo. 70-71. p.

a kapcsolat csupán a férfi-nő kötelékben élhető meg, gondoljunk csak a mózesi törvényekre: „*Férfiúval ne hálj úgy, amint asszonnyal hálnak. Utálatosság az.*” (3Móz 18,22), vagy „*Ha valaki férfival hál úgy, ahogy asszonnyal hálnak, utálatosságot követnek el mindketten. Halállal lakoljanak, vérük rajtuk.*” (3Móz 20,13) Az Ószövetség tehát egyértelműen elutasítja, sőt halált érdemlő utálatosságnak tartja az egyenműek közti nemi kapcsolatot. Felvetődhet azonban a kérdés, hogy ha Jézus betöltötte a törvényt és újraértelmezte azt, nem kellene ezeken a dolgokon nekünk is túllépnünk? Szem előtt kell tartanunk, hogy Jézus is minden alkalommal nevén nevezte a bűnt – Ő nem a bűnt szereti, hanem a bűnös embert –, s ennek tudatában kell nekünk is cselekednünk! Pál apostol is nevén nevezi ezt a bűnt és figyelmeztet, hogy az ilyen jellegű bűnöknek milyen következményei várhatóak: „*Isten azért gyalázatos szenvedélyekre adta őket, mert asszonyaik is felcserélték a természetes éleést természetellenessel, ugyanígy a férfiak is elhagyták az asszonnyal való természetes éleést, egymásra gerjedtek bujaságukban, férfiak férfikkal fajtalankodtak, de el is veszik tévelygésük méltó jutalmát önmagukban.*” (Róm 1,26-27) Egy másik helyen pedig kijelenti, hogy a homoszexuális bűnök elkövetői nem öröklik Isten királyságát: „*Vagy nem tudjátok, hogy az igazságtalanok nem fogják örökölni Isten országát? Ne tévelyegjétek! Mert sem paráznák, sem bálványimádók, sem házasságtörők, sem bujálkodók, sem fajtalankodók, sem tolvajok, sem nyereszkesedők, sem részegek, sem szitkozódók, sem rablók nem fogják örökölni Isten országát.*” (1Kor 6,9-10) Egyértelmű tehát a bibliai állásfoglalás az azonosneműek közti párkapcsolatot – melyet a GM követői egyenrangúan kívánnak kezelni a különböző neműek házasságával – illetően: bűnnek nevezi.

Be kell azonban látnunk, hogy a gender-ideológia hirdetői által közvetített férfi-női egyenértékűség megegyezik a Biblia tanításával. A Szentírásban sehol nem olvashatjuk azt, hogy a férfi értékesebb lenne a nőnél, vagy fordítva. Mindketten Isten képére és hasonlatosságára teremtettek (1Móz 1,27), ez által mindkettőjük feladata Isten képviselte a földön – még ha más-más minősítésben is a rájuk bízott különböző feladatok által. Ahogy a régmúltban a leigázott területekre a császár felállította saját szobrát a főterre, hogy mindig emlékeztesse az arra járókat, hogy ki ott az úr, így helyezte az Isten a férfit és a nőt az „élet főterére”, hogy ott képviselje teremtő Istenét. Egyenértékűségüket bizonyítja az üdvrendbeli egyenlő esélyekkel való indulás is, hiszen Pál kijelentései alapján e téren mindegy, hogy valaki férfi vagy nő, csupán a Krisztusba vetett hit számít (Gal 3,26-28). S ha e mai társadalmi berendezkedésünkben nemünk miatti hátrányos megkülönböztetést éreznénk, akkor se feledjük el, hogy az Úr Jézus Krisztus mindig a kicsiknek, a megalázottaknak és a kizsároltaknak a párján állt, s Ő mindig megtalálta a megvetetteket, a kirekesztetteket, a társadalom peremére jutottakat is, és így találhat meg bennünket is!

Nyilvánvaló, mi az, amit a mai társadalomban a gender mainstreaming követői hirdetnek, elvárnak és forradalmi követeléseként terjesztenek: a teljes szabadság a legbensőbb szférában, vagyis a szexualitásban is – mindegy mit teszel, csupán élj a vágyaid szerint, sőt, ma már divat ám a homoszexualitás is! Az pedig, hogy te épp milyen biológiai adottságokkal születtél, nem számít, a te kezeden a döntés! Te döntheted el, hogyan, milyen nemből szeretnéd élni az életedet. Ehhez pedig biztosítani kell a feltételeket. Egyenlő módon kell ezt megélnünk, ha akár a férfi-férfi „páros” gyermeket szeretne nevelni, nekik is biztosítanunk kell ezt a lehetőséget. Hová vezethet mindez? Mi lesz velünk, ha a szeretetkapcsolatok legkisebb egységeit, vagyis a családokat bolygatjuk meg? Nem feledkezünk meg ilyenkor arról a biológiai tényről, hogy így az élet továbbadásának csodálatos lehetőségét veszélyeztetjük? Tényleg megtehetjük a szabadság jegyében, hogy ledöntünk és figyelmen kívül hagyunk minden korlátot? Ezek a kérdések azok, amelyek a gender-ideológia olvasása és mindennapjainkban érzett hatása során nem hagyhatják nyugodni az embert, sőt kimondatják velünk, hogy bizony ma csak „álemberképről” beszélhetünk. Napjainkban még nem is tudhatjuk ezeket a kérdéseket megválaszolni, hiszen még nem ismerjük ennek a

szexuális forradalomnak a végkimenetelét és következményeit. E munka során nem is volt célom ezek megválaszolása, csupán az ideológia és ezen forradalom bemutatása, és ha ezek a kérdések az emberben egyáltalán megfogalmazódnak, már az egy hatalmas lépés lehet a változtatás útján.

Tudjuk jól, hogy ha egy hídon szeretnénk átkelni, az azon lévő korlátok nem azért állnak ott, hogy bennünket a szép kilátásban akadályozzanak, hanem hogy alkalom adtán megvédjenek.⁴²¹ Ha életünkre ilyen hídként tekintünk, így kell látnunk az Isten által számunkra kijelentett korlátokra, melyeknek köszönhetően az emberiség közössége fennmaradhatott és jövődőt remélhet. Így kell elsősorban elfogadnia az ember teremtett mivoltát, s az Istennel való szeretetközösségben megélnie az általa adatott férfi és női szerepeket. Nincs tehát választási lehetőség! Emberképünk kialakításában csak a Szentírás kijelentéseire támaszkodhatunk, csak akkor járunk jó úton. Meg kell látnunk, hogy van az embernek olyan Istentől adatott szabadsága, melynek helyes megélése által az Ő gazdag áldásaiban részesülhet minden ember, minden közösség. Ennek felismerésére segítse el a Mindenható Úr a mai modern társadalmunkat is, hogy köztünk is valósággá válhassanak az apostol szavai: „*Maga pedig a mi Urunk Jézus Krisztus és az Isten, a mi Atyánk, aki szeretett minket, és kegyelméből örök vigasztalással és jó reménységgel ajándékozott meg, vigasztalja meg a szíveteget, és erősítsen meg titeket minden jó cselekedetben és beszédben.*” (2Thess 2,16-17)

Irodalomjegyzék

Könyvek:

- [1] Bándy, Gy.: Az Ószövetség teológiája. Komárom: Selye János Egyetem – Református Teológiai Kar. 2010
- [2] Huntemann, G. H.: Utopisches Menschenbild und utopisches Bewusstsein im 19. und 20. Jahrhundert. (Dissertation) 1953
- [3] Kaiser, B. – Pólya, K. – Takács, K. (szerk.): Az Európai Unió gender mainstreaming programja. Komárom: Selye János Egyetem Református Teológiai Kara és a Calvin J. Teológiai Akadémia. 2016
- [4] Kaiser, B.: Házassági, családi és szexualitika - jegyzet. Komárom, 2011/12
- [5] Kuby, G.: A nemek forradalma. Budapest: Kairosz Kiadó. 2008
- [6] Pólya, K.: Az Istenről szóló tan Elisabeth Moltmann-Wendel teológiájában. Komárom: Calvin J. Teológiai Akadémia. 2016
- [7] Somogyi, A.: A törvényadó helyzete, szerepe és hatása az ókori Izrael és Babilon jogrendszerére (doktori értekezés) Komárom, 2008.
- [8] Szathmáry, S.: Teológiai antropológia dióhéjban. Budapest: A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. 1990
- [9] Von Rad, G.: Az Ószövetség teológiája I. Budapest: Osiris Kiadó. 2000
- [10] Walwoord, J. F. – Zuck, R. B. (szerk.): A BIBLIA ISMERETE Kommentársorozat I. Mózes öt könyve. Budapest: Keresztény Ismeretterjesztő Alapítvány. 2008

⁴²¹ Vö: **SOMOGYI A.:** *A törvényadó helyzete, szerepe és hatása az ókori Izrael és Babilon jogrendszerére* (doktori értekezés) Komárom, 2008. 145. p.

Internetes hivatkozások:

- [11] A „gender mainstreaming” fogalma közelebbről. Letöltve: 2014.04.15-én <http://www.szmum.gov.hu/main.php?folderID=16291&articleID=31969&ctag=articlelist&iid=1>
- [12] Antoni, R.: Tisztázzuk: mi a gender-elmélet? 2010. Letöltve 2015.03.25-én a Nőkért.hu oldalról: <http://nokert.hu/index.php/gender-studies/szakterueletek/419-tisztazzuk-mi-a-gender-elmelet>
- [13] Emberi természet a 20. századi és mai filozófiában: humanizmus, antihumanizmus (Simone de Beauvoir, Michel Foucault) (egzisztencialista, marxista, posztmodern, feminista hatások) Letöltve: 2017.05.20-án a Szabadbölcsezet oldalról: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/indexbb7c.html?option=com_tanelem&id_tanelem=211&tip=0
- [14] Erős, F.: Van-e a pszichoanalízisnek „emberképe”? 2005/11. Letöltve 2017.01.05-én a Magyar Tudomány oldaláról: <http://www.matud.iif.hu/05nov/09.html>
- [15] <http://gender.ceu.edu/>
- [16] <http://tatk.elte.hu/mesterszakok/tarsnemek>
- [17] http://www.ng.hu/Magazin/2017_január

Lektorálta: Dr. habil. Kaiser Bernhard, D.Th., egyetemi tanár, info@irt-ggmbh.de, Selye János Egyetem

A pályázat az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő által meghirdetett Nemzeti Tehetség Program NTP-FKT-M-16-0007 kódszámú
pályázati támogatásból valósult meg